સુન્દરી સુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્ધનભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો,-"સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુમ્બબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને ક્લેશોમાંથી છુટી એ કુટુમ્બનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે;" સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિરમાં ડુબતાં સાન્તુનાં આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાનાં સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉલ્લાસમયી કિરણો પણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. " સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી...... સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે."

વર્ષ ૧૦ મું.] ઇ. સ. ૧૯૧૨, સપ્ટેમ્બર-ભાદ્રપદ, વિં. સં. ૧૯૬૮ [અંક ૧ લો.

उदयगुंजन.

સમર્પણ અને નિવેદન:

૧.

અન્ત વિનોના, અનન્ત રૂપવાળા, અને અનન્ત અંગ,-હાથ, પગ, નેત્ર, તથા મસ્તકો-વાળા સાશ્વત પરમાત્માને નમ્ર વન્દન હો. અનેક નામવાળા, અમોઘ બળવાળા, અને સહસ્ત્ર-કોટિ યુગોને પણ પોતાની પાંપણના એક ખુણામાં ધારણ કરનાર મહાકાલ જેનો અંશ માત્ર છે, એવા સર્વકાલ સ્વરૂપ પરમાત્માને સપ્રેમ પ્રણામ હો.

મહાસાગર રૂપી ખડીયામાં નીલગિરિ પર્વત જેટલું કાજળ હોય, કલ્પવૃક્ષની ડાળીની કલમ હોય, અને તે વડે પૃથ્વી રૂપી કાગળ ઉપર સાક્ષાત્ સરસ્વતી દેવી કદાપિ સર્વકાળ સુધી લખ્યાં કરે, તોપણ હે નાથ ! ત્હમારા ગુણનો પાર આવે તેમ નથી.

ઉપમાથી, દૃષ્ટિથી, કે અનુભવથી પણ જેનો પ્રભાવ સમજી—માપી ન શકાય એવા, હે પ્રભો ! આ ચરાચર લોકના ત્હમે પિતા છો, પૂજ્ય છો, ગુરુ છો; આપ મહાનથી પણ મહાન છો. ત્રણે લોકમાં, અને સમસ્ત બ્રહ્માંડમાં પણ આપના સમાન કોઇ નથી, તો પછી આપનાથી અધિક તો ક્યાંથીજ હોય ?

ત્હમેજ મ્હારી માતા છો, ત્હમેજ મ્હારા પિતા છો, ત્હમેજ મારા બન્ધુ છો, ત્હમેજ મ્હારા મિત્ર છો, ત્હમેજ મ્હારી વિદ્યા છો, અને ત્હમેજ મ્હારું દ્રવ્ય છો; હે દેવના દેવ ! ત્હમેજ મ્હારું સર્વસ્વ છો.

કર્મ બન્ધનમાંથી મોક્ષનો એકજ ઉત્તમ માર્ગ છે. ત્હારા લાભ અને હાનિ, વિજય અને પરાજય, શોક અને હર્ષ, ચિન્તા અને આનન્દ, યશ અને નિન્દા, સર્વનું કારણ અને પરિણામ શ્રીનારાયણનેજ તું માન.

જે ભક્તજનોના હૃદયમાં સર્વ મંગલના ધામસ્વરૂપ ભગવાન શ્રીહરિ વિરાજમાન છે, ત્હેમનું સર્વ કાર્યમાં સર્વદા કલ્યાણજ થાય છે.

૫.

જે પરમાત્માને શૈવ ધર્મવાળા "શિવ" એવા નામથી, બૌદ્ધો "બુદ્ધ" એવા નામથી, વેદાન્તીઓ "બ્રહ્મ" એવા નામથી, નૈયાયિકો "કર્તા" એવા નામથી, જૈનો "અર્હન્" એવા નામથી, ખ્રિસ્તીઓ "લૉર્ડ" એવા નામથી, મુસલમાનો "ખુદા" એવા નામથી, અને પારસીઓ, યાહુદીઓ, ચીના અને જાપાનીઓ, વગેરે દુનિયાંની સર્વ મહા પ્રજાઓ પોતપોતાનાં આપેલાં જૂદાં જૂદાં નામથી ભજે છે, તે ત્રણલોકના નાથ શ્રીહરિ આખા જગત્‌ને સન્માર્ગે પ્રેરો અને ત્હેનું કલ્યાણ કરો.

ઓ સર્વવ્યાપક, સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ પરમાત્મા ! ત્હમને સાધુ પુરુષો, સન્તજનો, વિદ્વાનો, વિચારવન્ત મનુષ્યો, અને ભક્ત મંડલી જૂદાં જૂદાં નામથી ઉપાસે છે: વિશ્વકર્તા, સર્વવ્યાપક, વિશ્વનિયંતા, સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન, અનન્ત, જ્ઞાનમૂર્તિ, સત્યસ્વરૂપ, જ્યોતિ, પ્રભુ, વિશ્વંભર, પવિત્ર, ત્રાતા, ન્યાયમૂર્તિ, પાલક, પિતા, માતા, પ્રિયા, પ્રિયબાલ, આદિ અનેક ભાવથી, અનેક નામથી જૂદી જૂદી વૃત્તિ વિચારવાળાં મનુષ્યો ત્હમને ભજે છે. પણ મ્હને તો સર્વથી સુન્દર, બધાંયથી મનોહર પ્રેમસ્વરૂપ અને દયામૂર્તિ એ નામો વડેજ ત્હમારું સ્મરણ કરવું ગમે છે.

પાંખો આવ્યા વિનાનાં પંખીનાં બચ્ચાં જેમ માને માટે ઝંખી રહે, ભૂખથી પીડાયલાં વાછરડાં જેમ ગાયના દૂધને માટે તરશી રહે, વિયોગની સતી જેમ પતિદર્શન માટે આતુર રહે; તેમજ ઓ કરુણાનિધાન ! મ્હારું મન આપનેજ નિરંતર મ્હાયાં કરે, ઇચ્છ્યાં કરે,–એમ થવા કૃપા કરો.

ઓ પ્રભો ! આ જગતમાં સર્વ પ્રાણીઓ સુખી થાઓ, સર્વ પ્રાણીઓ નિર્વિકાર બનો, સર્વ કલ્યાણ પામો, અને કોઇને પણ દુઃખ ન થાઓ.

આકાશ, અન્તરિક્ષ, પૃથ્વી, જલ, ઔષધિ, અને પ્રાણીઓ, સર્વ શાન્તિ પામો ! દુઃખ દર્દથી પીડાયલાં હૃદય, શરીર, અને આત્મા પરમશાન્તિ પામો ! કલેશ, ચિન્તા, આધિ, ઉપાધિ, દુર્વિકાર, દુષ્ટ વિચાર, અને અપકૃત્યોથી મુક્ત થઇ, સકળ જગત્ પ્રભુની શાન્તિ પામો ! સર્વત્ર શાન્તિ, શાન્તિજ થાઓ ! પરબ્રહ્મની દયા, પ્રેમ અને કરુણા શાન્તિ શાન્તિરૂપેજ વર્ષી સનાતન આનન્દ વિશ્વને પ્રાપ્ત થઓ ! પ્રભો ! સર્વનું કલ્યાણ કરો. ઓમ્ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ।*

રા. જ.

* તરફથી પ્રકટ થયેલ શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી કરવામાં ઘણી સહાય મળી છે.

काव्यकुंज.

સાચી દેવી.

(ઓધવજી સન્દેશો કહેજો શ્યામને—એ રાગ)

જગમાં, દેવી ! સાચી શાણી સુન્દરી ! દાન દયા ને દીનતાનો ભંડાર જો;
સુન્દર સ્નેહસરિતા વ્હેતી વેગથી, કીધા અતુલિત ગૃહરાણી ! ઉપકાર જો. જગમાં દેવી૦ !
પતિપરાયણ, પ્રેમરત્નની મંજૂષા ! પાક્યાં તુજ ઉરથી અમૂલાં ફૂલરત્ન જો;
કાલિદાસ, ભવભૂતિ, જેવાં કંઇ ઉગ્યાં, ખિલવ્યાં ભારતી ફૂલડાં રતુલ્ય પ્રયત્નજો. જગમાં દેવી૦ !
સહુ સુખ કેરૂં કેન્દ્ર ગણાયે કામિની, પ્રણયવલ્લભા ! તું અમ સુખ આધારજો;
તુજ પૂજનથી દેવ સર્વ સંતુષ્ટ રહે, ઈશ્વરીનો અવતાર તું, જય જય દારજો ! જગમાં દેવી૦ !

(પાટણ.) નટવરલાલ ચુનીલાલ પરીખ.

પ્રિયાની આરતી.

પ્રિય શુદ્ધ હૃદયની દેવી ! તું શાન્તિ દાતાઃ—પ્રિય ! (૨)
સદા સાચું સુખ ત્હારૂં, સ્નેહની તું માતા. —પ્રિય૦
કોમલ ત્હારી કાયા, કનક વર્ણી દીપેઃ—પ્રિય ! (૨)
ઇશ્વરી ! જગની તુંથી, ઉરની તૃષા છીપે. —પ્રિય૦
ગુણવન્તી, ગુરુ, જ્ઞાની, રઢિયાળી, શાણીઃ—પ્રિય ! (૨)
જગજ્જનનિ રૂપ જાણી, પ્રેમમૂર્તિ રમણી ! —પ્રિય૦
અંબા આનન્દદાયી ! રમ્ય બદન, સલુણી !—પ્રિય ! (૨)
હાસ્યસુધાકર દીપે, ઉર—સાયર સ્ફુરણી ! —પ્રિય૦
કમળ—કુમુદો રમતી, શશિ—રવિની સંગેઃ—પ્રિય ! (૨)
આત્મની તુજ સૌરભ એ, ખિલતી નિત હૃદયે. —પ્રિય૦
અમિભર વચનો ત્હારાં, દિલને ખુશી આપેઃ—પ્રિય ! (૨)
અર્પી અભયવર, શાન્તિ, ઉરશ્રમ સહુ કાપે. —પ્રિય૦
સ્વર્ગ સમોવડ કરતી, અમ ગૃહને, દેવી !—પ્રિય ! (૨)
ગુણમોહિત સ્વામી રહે, દિન નિશ પ્રિય સેવી. —પ્રિય૦
ભાવિક ભોજન ધરતી, રસ—પ્રીતિ—ધર્મ વિષેઃ—પ્રિય ! (૨)
વિરામ સ્થાનક વિશ્વે, દેવી ! તું એક દીસે ! —પ્રિય૦

(વાસણા કેલિયા.) શિરીષ.

પત્નીની આરતી.

જય કાન્તા દેવી ! પ્રિય, જય કાન્તા દેવી !
કૃતાર્થ જનતો પ્રીતે, (૨) ચરણ કમળ સેવી. જયો જયો મુજગૃહરાણી !
શિક્ષણ શુભ ધારી તેં, કર્મ કર્યાં ભારીઃ—પ્રિય ! (૨)

બની વિસામો મારો, (૨) શાન્તપૃથા સારી. —જયોજયો૦
આબાદી આલમની, કરવાને માટેઃ—પ્રિય ! (૨)
પ્રભુએ સુન્દરી સરજી, (૨) સ્થાપી ઉરવાટે. —જયોજયો૦
અલંકાર દિલ શોભે, નીતિ નિયમ કેરાઃ—પ્રિય ! (૨)
અમ સુખ હૃદયે ધારી, (૨) સુફળ કર્યાં ફેરા. —જયોજયો૦
વિદ્યાવતી, ગુણવન્તી, રસભરી ઓ રામા !—પ્રિય ! (૨)
ઉરકૌમુદી તું મારી, (૨) શાન્તિ દેતી ભામા ! —જયોજયો૦
શાસ્ત્ર નિયમમાં, શાણી ! સદાય તું રહેતીઃ—પ્રિય ! (૨)
અમ સુખ કેરી ચિન્તા, (૨) કષ્ટ તને દેતી. —જયોજયો૦
દુઃખ વિષે પણ, દેવી ! મુખ પર સ્મિત ધરતીઃ—પ્રિય ! (૨)
વિપત્તિમાં દીન વાણી, (૨) નહિં કદિ ગુણવતી. —જયોજયો૦
પૂર્વ પુણ્ય સંસ્કારે, રમણી રત્ન મળ્યુંઃ—પ્રિય ! (૨)
જય ગવરી કાન્તા ! તુજ (૨) નિશદિન ધ્યાન ધરું. —જયોજયો૦

(ભાદરણ.) હરસુત.

પ્રિયાને પુષ્પમાળ.

ધન્ય પ્રેમદા મારી રસીલી ! ધન્ય પ્રેમદા મારી ! (૨)
અહોનિશ તુજ પ્રેમપાશમાં, (૨) ગૂંથાયો ભારી. —ધન્ય૦
સુખકર, દુઃખહર સદા સતી તું ! પ્રિય મંગલકારી ! (૨)
શશિવદની, મનહરણી પ્રેમદા ! (૨) મોક્ષ તણી બારી. —ધન્ય૦
રાણી રૂડી ગૃહરાજ્ય તણી મુજ, સુશીલ, રીતિ સારી; (૨)
વિનય, વિવેક, અમોલ ગુણો તુજ, (૨) પ્રિય કાર્યભારી ! —ધન્ય૦
મૃદુવચને મનરંજન કરતી, સુગુણ, મધુરી નારી ! (૨)
પવિત્ર ત્હારો પ્રેમ, પ્રસંશા (૨) કરું શું વિસ્તારી ? —ધન્ય૦
સ્થાપી તનુમન્દિરમાં, દેવી ! ખીલી કળા ભારી; (૨)
મુજ દુઃખથી તું દુઃખ ધરતી, (૨) અર્ધાંગન પ્યારી ! —ધન્ય૦
વિકસે કમલ સુવાસ ભરી તું મુજ ઉરસરવરમાં; (૨)
રૈન–ચન્દ્રની ગહન પ્રીતિથી, (૨) વસતી અંતરમાં. —ધન્ય૦
મૃગ હું ને તું મુજ કસ્તુરી, સુગન્ધ—ગુણશાળી; (૨)
વિશ્વંભરા અલૌકિક જગની (૨) અમૃત ફૂળ વાળી. —ધન્ય૦
હું તરુવરને તું સુપ્રિય છે, નિત્ય નવલી વેલી, (૨)
પ્રકટ્યાં કુસુમ સુગન્ધી અનેરાં, (૨) સુહર્ષ વીટેલી ! —ધન્ય૦
સુખિયું સારસ જોડલું આપણું, વિનોદમાં સરતું; (૨)
પળનો અસહ્ય બનતો, (૨) સદા રહે ઝુરતું ! —ધન્ય૦
ખરા જિગરથી પ્રીતમ જે, સન્માન પત્નીનું કરશે; (૨)
ભવે સુખશાન્તિ પામી, (૨) અક્ષય પદ વરશે. —ધન્ય૦

પ્રેમ ભરી આ આરતી પ્રિયની,	જે કોઇ પતિ ગાશે; (૨)
આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ ત્હેનાં (૨)	કલેશાદિક જાશે ! —ધન્ય૦
(રંજન.)	વિઠ્ઠલરાય મોતીરામ પંડયા.

પ્રિયની આરતી.

જયજય-જયજય-જયજય દેવી !	જય દેવી ! જય દેવી !
તું રસદેવી, તું અમિદેવી,	પ્રેમદેવી, ઉરદેવી ! —જય૦
શાન્તિ રસ વર્ષાતી, (૨)	ત્રિવિધતાપતનુ હરનારી;
આત્મ અમીરસ સિંચી, (૨)	ઉન્નતિ ગિરિપર સહચારી ! —જય૦
નીરસ આ સંસારે, (૨)	સ્વર્ગસમું સુખ ભરનારી;
સુલક્ષણા પ્રિય લલના ! (૨)	ગૃહદેવી ગૃહ રચનારી ! —જય૦
ભોજ્ય સમે જગજનનિ, (૨)	જીવન સુખકર કરનારી;
સંકટ મિત્ર મધુરી, (૨)	દિલમાં ઉમંગ ભરનારી ! —જય૦
નયન દેવી, ઉર જ્યોતિ, (૨)	વિશ્વ વિષે રસ ઝરનારી;
પ્રિયંવદા, પ્રેમમૂર્ત્તિ, (૨)	મધુરકંઠી ઉરસરનારી ! —જય૦
ગુરૂ મુજ ઉત્તમ છે તું, (૨)	સહનશીલતા સજનારી;
કોમલ હૃદયવતી, ને (૨)	સલુણી, ધૈર્યપ્રીતિ ધરનારી ! —જય૦
ગુણીયલ ! તુજ ગુણો આગળ,	પ્રેમિલી ! તુજ પ્રીતિ આગળ,
રસીલી ! રસ સિંચન આગળ,	મધુરી ! તુજ માધુરી આગળ,
બનિયો હું તુજ શિષ્ય, અને	તું મુજ નાયક પ્રિય મારી !
રૂવે રૂવે વર્ષો રામા, (૨)	હૃદય દેવી, જીવન પ્યારી ! —જય૦
સાચે સાચું આ વ્હાલી ! (૨)	સ્થૂલ જૂદાં,—નવ તું ન્યારી;
અંતર એકજ, ને છે (૨)	સ્વર્ગ મુજ જ્યાં તું પ્યારી ! —જય૦
(રંજન.)	પરીખ.

પત્નીની આરતી.

શિવ શક્તિ સ્વરૂપ,	શક્તિ રૂપ પત્ની ! —ટેક.
વારી નાંખું જીવન આ, (૨)	તન, મન, ને ધનથી;
સ્થાપી પ્રિય ! અર્ધાંગે, (૨)	તુજને શાસ્ત્ર વચનથી —જય શિવશક્તિ.
અગ્નિ દેવ સાક્ષી રાખ્યા'તા, (૨)	સુફળ થવા સંસાર;
દક્ષીણા રૂપ તુજ પ્રસાદી, (૨)	પુત્ર અને પરિવાર. —જય શિવશક્તિ.
આનન્દે રહું તુજ દર્શનથી, (૨)	પત્ની પ્રેમ પ્રભાવ;
દુનિયાં-દરિયો સહજે તરવા, (૨)	તું મુજ સુન્દર નાવ. —જય શિવશક્તિ.
વેદ વચનથી એકપત્ની મુજ(૨)	સ્થાપી ઉર તુજને;
એ મત શુભ સંસાર સુધારો,(૨)	પ્રિય પ્રેમ દંપતીને ! —જય શિવશક્તિ.

ત્રિવેદી.

[ગત વર્ષના ખાસ અંકમાં અમે કરેલી વિનંતિ ઉપરથી અમારા ઉપર "**પત્નીની આરતી**" એ અથવા એવા મથાળાનાં કેટલાંક કાવ્યો આવેલાં હતાં; તે બે હપતે થઈને ગયા વર્ષના સાતમા તથા આ અંકમાં પ્રકટ થયાં છે. પરન્તુ એનો એજ વિષય ફરી ફરીને સ્વીકારવાથી અમારા વાચકોને કંટાળો ઉપજે, એ સ્વાભાવિક હોવાથી,–હવે એ વિષય લેવાનો બંધ કરવામાં આવ્યો છે. અમારા એક મિત્રે આ **આરતીઓ** કૃત્રિમ હોવાનું અમને જણાવ્યું હતું; જ્યારે બીજાને હેમાં અતિશયોક્તિ જણાઇ હતી ! અમને પણ ભાસ્યું છે કે હેમાં કેટલુંક હેવા પ્રકારનું છે. તથાપિ પત્નીને માથેજ પતિવ્રત અને સતીત્વની ભાવનાઓનો ભાર રાખી, પુરુષો પોતાને માટે કોઇ પ્રકારનું વ્રત અથવા ધર્મ છેજ નહિં એવી રીતે વર્તે, પત્નીઓ પાસે ઉમંગભેર પોતાનું પૂજન કરાવે અને આરતીઓ ઉતરાવે, તથા પોતાને ઇશ્વર સ્વરૂપ ગણાવે,–હેવા મનુષ્યોની સમક્ષ—દુનિયામાં બીજું કાંઇ કર્તવ્ય હેમને પોતાને માથે પણ છે અને હેમણે સ્વીકારવાનું એકપત્નીવ્રત તથા પવિત્રતાનું જીવન એવું ને એવુંજ આવશ્યક તથા કઠિન છે,—એ સત્ય રજુ કરાવવું, એટલો આ **આરતીઓ** પ્રકટ કરવાનો હેતુ હતો અને છે. જે જે બન્ધુઓએ કૃપા કરીને આ ચર્ચા પૂર્ણ કરવામાં સહાય કરી છે, હેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે; અને સ્ત્રીઓ તરફની હેમની સન્માન વૃત્તિને માટે હેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

આવા પ્રયાસો તરફ જ્યારે નવીન વિચારના મનુષ્યોને કૃત્રિમતા અથવા અતિશયોક્તિ લાગે છે; ત્યારે 'જુના જમાનાના' માણસોનો હેને માટે શો અભિપ્રાય થાય, એ પણ જાણવા જેવું છે !—આ અંકના આનન્દાશ્રમમાંની "**રતન ડોશીની ધમકી**" વાંચ્યેથી પણ આનન્દ થયા વિના રહેશે નહિં.

—તન્ત્રી સુ. સુ.]

હરસુખરાવ.

સુરત શહેરના ગોપીપુરામાંની સંગાડીઆ વાડના નાકામાં પેસતાંજ તાર ઑફિસનો પટાવાળો "હરસુખરાય દીવાન" "હરસુખરાય નૌતમરાય" એમ બુમો પાડવા લાગ્યો. થોડે થોડે અંતરે બુમો પાડતો પટાવાળો આગળ જતો હતો, ત્યાં એક આઠ વરસની બાલિકાએ પટાવાળાને બોલાવ્યો. "એ તારવાળા ! મારા મામાનો તાર જલદી આપી જા. તેઓ આજે પરીક્ષામાં પાસ થવાના છે. અને ક્યારના તારી રાહ જોયા કરે છે." તારવાળો તે બાલિકાને તેના મામાનું નામ પૂછી તેની પાછળ હરસુખરાયના ઘરમાં ગયો. તારવાળાને દેખ-સર્વ કુટુંબીઓના અંતઃકરણમાં આનંદનાં આંદોલનો ઉછળવા લાગ્યા; અને એક આધેડ બાઇએ મોટે સ્વરથી બૂમ પાડી "હરસુખભાઇ ! મેડી પરથી નીચે ઉતરો, તમે પાસ થયા છો હો. તારવાળો તાર લાગ્યો છે. હવે મારી ફોઇને એરીંગ તો જરૂર કરાવી પડશેજ." બ્હેનના ઉંચા સ્વરથી મળેલા ઇષ્ટ ખબરથી હરસુખરાય તરતજ ઉલ્લા-

સમાં આવી ગયા અને જોસભેર દાદર ઉતરી નીચે આવ્યા. તાર લઇ ફાર્મપર સહિ કરી. પરબીડીઉં ઉઘાડતાંજ વાંચ્યું કે "Congralutations on your success with second class Honours." (બીજા વર્ગના માન સહિત પરીક્ષા પસાર કર્યા બદલ ધન્યવાદ). માતુશ્રીને તથા ઇતર કુટુંબીઓને શુભ સમાચાર હરસુખરાયે જણાવ્યા; અને તરતજ તેઓ પોતાની મેડીપર ગયા. કાગળની પેટીમાંથી એક કવર કાઢી તે પર ખંભાતના દીવાન સાહેબના નામનું શીરનામું કરી તેમાં અગાઉથી લખી રાખેલી અરજી દાખલ કરી કવર ટપાલમાં નાખવાને તૈયાર કર્યું. (ખરા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની મેળે પોતાની કીંમત આંકી પરીક્ષાનું પરિણામ અગાઉથી નક્કી કરી શકે છે.) ખંભાતમાં હાઇસ્કુલના હેડ માસ્તરની ખાલી પડેલી જગ્યા વાસ્તે આ અરજી હતી. પોતે સેકન્ડ ક્લાસ એમ. એ. હોવાથી તથા ખંભાતના દીવાન સાહેબના કાકા તરફથી ભલામણનો પત્ર મેળવેલો હોવાથી પોતાની અરજી મંજુર થવાની હરસુખરાયને પૂર્ણ ખાતરી હતી.

હરસુખરાયના નાના ભાઇ કરસુખરાય મુંબઇમાં એહામ કંપનીની આફિસમાં ઘણા વખતથી નોકરીમાં જોડાયા હતા. મુંબઇમાં તેઓ કુટુંબ સાથે રહેતા હતા અને હરસુખરાયે એમ. એ. સુધીનો અભ્યાસ કર્યો ત્યાં લગી હરસુખરાયની સ્કોલરશીપની રકમ ઉપરાંત સુરતમાં રહેલા મોટા કુટુંબને જે ખરચ થતું હતું તે કરસુખરાય પૂરૂં પાડતા હતા એટલે કુટુંબીઓની તેમના તરફ સારી પ્રીતિ હતી. હરસુખરાયની બ્હેન અને વિધવા ફોઇને હરસુખરાયની પત્નિ તથા તેના બે નાના છોકરાઓ કુટુંબપર બોજારૂપ લાગતાં હતાં અને ઘણીવાર તેઓ તરફથી હરસુખરાયની પત્નિને ઘણાં મેણાં સાંભળવાં પડતાં. આ મેણાંનો પ્રહાર તે બાઇ આરસીપર પડતાં કીરણોના પરાવર્તન પેઠે ફરીને પોતાના પતિને મુંબઇમાં પત્ર દ્વારા મોકલતી હતી! હરસુખરાયના પિતા ગુજરી ગયેલા હોવાથી હરસુખરાયની મા તો તદન શાંત મનથી પોતાથી બનતું કામ કરીને દિવસો કાઢતાં હતાં. જ્યારે જ્યારે તેમને યાદ આવતું હતું કે હરસુખ ભણીને પરવારશે ત્યારે મોટી પદવી વાળી નોકરી તેને મળશે ત્યારે ત્યારે પોતાના ભવિષ્યના સુખની આશા માટે હરસુખની પત્નિનું ઉપરાણું કરતાં અને પોતાની દીકરી તથા વિધવા નણંદને બહુ વધારે બોલવા દેતાં નહિં. હરસુખરાયની બ્હેનની છોકરી તથા વિધવા ફોઇનો છોકરો મુંબઇથી કરસુખરાય તરફથી મોકલવામાં આવેલાં સુંદર કપડાં પહેરતાં અને હરસુખરાયના છોકરાઓને તે જોઇને મનમાં બળાપો થતો તેના કરતાં તેની માને વધારે થતો હતો. હરસુખરાયના બાપ દાદાએ દીવાનગીરી ભોગવેલી હોવાથી સંસારીક વ્યવહારમાં તેમના કુટુંબને પોતાના કુળની લાજ આબરૂ પ્રમાણે વર્તવાને ઘણીવાર ઇચ્છા–અનુકૂળતાની વિરૂદ્ધ વધારે ખરચ કરવું પડતું હતું; અને કેટલીકવાર વિધવા ફોઇ ચાહીને વધારે ખરચ કરાવતાં હતાં. આવો ફાલતુ ખરચ હરસુખરાયની સ્કોલરશીપમાંથી કે કરસુખરાય તરફથી મોકલાતાં નાણાંમાંથી થઇ શકતો નહિં; તેથી હરસુખરાયે પોતાના સહઅભ્યાસી એક મિત્રના વ્યાપારી પિતા પાસેથી કરજે પૈસા લેવાની ગોઠવણ કરી હતી, ત્યાંથી જરૂર વખતે જોઇતા પૈસા વિધવા ફોઇ લાવતાં હતાં.

આવી રીતે લગભગ પાંચ વરસ સુધી હરસુખરાયનું કુટુંબ તંત્ર ચાલતું હતું. તેવે વખતે ખંભાતની દીવાન ઑફિસથી તેમને હાઇસ્કુલના હેડ માસ્તરની જગોપર માસિક રૂ. ૧૨૫ થી નીમ્યાનો હુકમ અત્યંત આનંદકાર પાત્ર થયો.

સુરતમાં કુટુંબીઓને રાખી નિરર્થક વધારાનું ખરચ વેઠવા કરતાં બધાં માણસોને ખંભાત લઈ જવાનું હરસુખરાય ને વધારે વ્યાજબી લાગ્યું. ખંભાતમાં હનુમાન પોળમાં પોતાના હોદ્દાના મોભા પ્રમાણે સારૂં મકાન ભાડે રાખ્યું. વિદ્યાર્થિ–અવસ્થામાં ઘડી મૂકેલી યોજનાઓને અમલમાં મૂકવાનો વખત જેમ જેમ પ્રાપ્ત થતો ગયો તેમ તેમ હરસુખરાય ખંભાત જેવા નાનાં શહેરમાં પોતાની ઉચ્ચાભિલાષી વૃત્તિઓને સંતોષવા તે યોજનાઓ અમલમાં મૂકતા ગયા. નવા ગ્રેજ્યુએટની નસોમાં લોહી બહુ ત્વરાથી વહે છે તેની સત્યતા હરસુખરાયની ખંભાત શહેરમાં આદરેલી પ્રવૃત્તિ પરથી સર્વને જણાતી હતી. થોડા સમયમાં ખંભાતની પ્રજાનો, તેમજ દીવાન, સરન્યાયાધીશ, ડૉક્ટર વગેરે અમલદારોનો પણ સારો અભિપ્રાય હરસુખરાય હેડમાસ્તર સાહેબે મેળવ્યો. સાર્વજનિક કાર્યમાં તેમણે લોકોને ભાગ લેતા કર્યા, વ્યાપારીઓની દૃષ્ટિમર્યાદા જરા વધારે વિસ્તારવાળી કરી, અને સાહસિક મોહમેડન બિરાદરોમાં ખરે રસ્તે સાહસ ખેડવાનું ડહાપણ દાખલ કર્યું એટલુંજ નહિં પણ ખંભાતના દીવાન સાહેબનાં વિદુષી અને ઉત્સાહી પત્નિની સહાયમાં રહી ખંભાતની સ્ત્રીઓમાંથી આળસ કાઢી નાંખી તેઓમાં નવા પ્રકારનો ઉત્સાહ પૂર્યો. તેમની ધર્મવૃત્તિને સત્ય રસ્તે દોરતી કરી, તેમના કુટુંબપ્રેમને જાગૃત કર્યો, તેમનાં જીવનમાં સ્વાર્થત્યાગનો ગેબી મંત્ર ઉકેલતાં તેઓને શીખવ્યું અને સંસારની પ્રગતિનો આધાર સ્ત્રીઓની સહાય પર પણ રહેલો છે તે વાતનું તેમને ભાન કરાવ્યું.

જેમ બહારનાં કાર્યોમાં હેડમાસ્તર સાહેબે ફતેહ મેળવી તેમ પોતાની શાળાના કામમાં પણ સંગીન યશ પ્રાપ્ત કર્યો. જે શાળામાંથી પ્રતિ વર્ષે ભાગ્યેજ એક બે વિદ્યાર્થિઓ યુનિવર્સિટિની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થતા હતા તે શાળામાંથી હરસુખરાય હેડમાસ્તરના આવ્યા પછી ૧૦, ૧૫, અને ૨૫ એમ ચઢતી સંખ્યામાં દરવર્ષે વિદ્યાર્થિઓ પાસ થવા લાગ્યા. આણંદ, પેટલાદ, નાર, ભાદરણ અને ડાકોર વગેરે સ્થાનેથી સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થિઓ હરસુખરાય હેડમાસ્તરની નામનાથી ખંભાતની શાળામાં ભણવા આવવા લાગ્યા. આવી ઉજ્વલ કારકીર્દીથી ખંભાતના દીવાન સાહેબે બહુ પ્રસન્ન થઈ ત્યાંના ખુદાવિંદ નવાબ સાહેબને હેડમાસ્તર સાહેબનો પગાર રૂ. ૨૦૦નો કરી આપવાની ભલામણ કરી જે નવાબ સાહેબે મંજુર કરવા મેહેરબાની કરી.

હરસુખરાય હેડમાસ્તર સાહેબ બહારનો સંસાર સુધારવાને જેવો પ્રયાસ કરતા હતા, તેવોજ પ્રયાસ પોતાના ગૃહસંસારને સુધારવાને કરતા હતાં. પણ તે કાર્ય પાર પાડવામાં તેમની પારમાર્થિક વૃત્તિઓમાંથી ઉદ્ભવેલી યોજનાઓ સફલ બની શકી નહિં. હિંદુ સમાજનો જુનો સડો, કચરો, અને મલીનતા, (જે કહો તે,) જીવનને એક યજ્ઞ તરીકે માનનાર હરસુખરાયની યોજનાઓને પોતાના ગૃહ સંસારમાં જરાપણ સ્થાન મળવા દેતો નહોતો. વૃદ્ધ માતુશ્રીને તથા પોતાની પત્નિને અનુકુળ પડતી યોજના પોતાની બ્હેન અને વિધવા ફોઈને પ્રતિકુળ પડતી; ફોઈને ગમતી વાત પોતાની પત્નિને રૂચતી નહિં; અને માતુશ્રીની ઇચ્છા મુજબ ઘડાયેલી યોજના કુટુંબનાં તડોનાં માણસો સ્વીકારી શકતાં નહિ. બધાં ઉપર કુટુંબના નેતા તરીકેનો અધિકાર વાપરી લાવવું ધાર્યું કરવું એ પશ્ચિમની કેળવણીના સંસ્કારને લીધે જુલમી થવા જેવું [illegible] ઉંચા સ્વરૂપે પોતે પોતાના પ્રત્યેક વ્યાવહારીક આચરણમાં સ્વાર્થ ત્યાગ બતાવી બીજાઓ [illegible] પના તરફના વર્તનમાં તેવોજ સ્વાર્થત્યાગ કરાવી પો-

તાનું જીવન સુખી કરવાની તેની મનોવૃત્તિ કદી પણ તૃપ્ત થઇ નહિં; તોપણ તે આશાવાદી હોવાથી નિરાશ થતા નહિં, અને બીજાને સુખી કરી બીજા પાસેથી સુખ મેળવવાની આશા હમેશા અંતઃકરણમાં અંકિત રાખતા હતા, તથા કદી કદી ગણગણતા કે "કંઈ લાખો-**નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે**" બહારની સમાજમાં, સભાઓમાં, મિત્રમંડળમાં, વિદ્યાર્થીઓના મંડળમાં, અને સન્નારીઓના સંમેલનમાં તેનાં ભાષણો, બોધવચનો, શીખામણો; પ્રોત્સાહક પુસ્તકવાચન અને અધ્યાત્મિક પ્રવચનો જેટલી ઉંચી અસર કરી શકયાં હતાં, તેટલી ઉંચી અસર પોતાના ઘરમાં કરી શકતાં નહિ. એથી તેનું મન વખતે વખતે દુખાતું અને કેટલીકવાર પોતાના કુટુંબના ઝાંખા ભવિષ્યના વિચારો તેના મનમાં ઘોળાઇને તેના આત્માની શાંતિનો ઘણા દિવસો લગી ભંગ થતો હતો. કારણ કે તેઓ માનતા હતા કે સદ્વિચાર અને સદાચાર ઉપરજ મનુષ્યોની સ્થૂળ સમૃદ્ધિનો આધાર રહેલો છે.

અષાડી એકાદશીની સાંજે હરસુખરાય હેડમાસ્તર સાહેબ હમેશ મુજબ ખંભાતના અમલદારોની સમાજમાં આનંદ લેવા ન જતાં પોતાના સ્વ. પિતાશ્રીના મિત્ર ધીરજરામ ભાઇ પાસે વાતો કરવાની ધારણાથી તેમની કચેરીમાં જવા નીકળ્યા. (ધીરજરામભાઇ ખંભાતની વસુલાત કચેરીના અવલ કારકુનનું કામ કરતા હતા. વસુલાત કચેરી ખંભાતના બંદરપર "ઇસ્ટ ઇંડીઆ" કંપનીએ નાંખેલી કોઠીના જુના મકાનમાં બેસે છે. મકાન બહુ મજબુત બાંધણીનું છે, અને ઉંચા ટેકરા પર આવેલું છે.)

આકાશ વાદળથી છવાયેલું હતું, રસ્તો કાદવ કીચડથી ભરપૂર હતો, રસ્તાપરનાં મકાનો પર પુષ્કળ વરસાદ વરસેલો હોવાથી સારો રંગ અને ચૂનો લગાડેલો હોવા છતાં તે મકાનો ઝાંખાં ભૂરાં દેખાતાં હતાં. હરસુખરાયનાં કાચનાં ચશ્માંપર વર્ષાઋતુની ભીની હવા લાગેલી હોવાથી તેને તે દિવસે રસ્તે મળતાં મનુષ્યો અને પ્રાણીઓ પણ મેલાં અને નિસ્તેજ ભાસતાં હતાં. તેમનું મન બહુ ઉંડા વિચારમાં ગરકાવ હતું. રસ્તે ચાલતાં ન્યાયમંદીરના સુંદર મકાનમાંથી સરન્યાયાધિશ સાહેબ હરસુખરાયને સામા મળ્યા, પોતાની સાથે પાછા ફરવાનું તેને કહ્યું, છતાં હરસુખરાયે તેમના તરફ કશું પણ લક્ષ ન આપતાં નમ્ર નમસ્કાર કરી આગળ ચાલ્યા. ધીરજરામભાઇની કચેરીના પત્થરનાં પગથીઆં ચઢી તપાસ કરતાં હરસુખરાયને જણાયું કે એકાદશી હોવાથી ધીરજરામભાઇ કચેરીમાંથી વ્હેલા ઘેર ગયા છે. પોતે તરત પાછા ન ફરતાં સમુદ્ર તરફ નજર નાંખી. ત્યાં તેને કંઇ મન ગમતો દેખાવ મળ્યો. ગયા બે દહાડા પુષ્કળ વરસાદ પડેલો હોવાથી મહી નદીની, રેલ ખંભાતના સમુદ્રમાં જોસ ભેર પોતાનું પાણી રેળી રહી હતી; અને પાણીનો ભરાવો એટલો બધો બહોળો અને પ્રચંડ હતો કે કોઠીની છેક નજીક સુધી પાણીની છોળો આવતી હતી. હરસુખરાયના ખળભળી રહેલા મનને અનુરૂપ થઇ પડે તેવો તે દેખાવ જોવા તે નીચે ઉતરી સીધા બંદર તરફ આવ્યા. જ્યાં પાણીનું મોટું વમળ થતું હતું અને જે જગ્યાએ ઘણાં આડાં જનાવરો અને હોડીઓ અથડાઇને પાછાં પૂર સાથે ઘસડાતાં હતાં તેવા ભાગપર આવેલા ઉંચા પત્થરના ખડક પર જઇ જળદેવનું અતુલ બળ નીરખતા હરસુખરાય ઉભા.

ઇન્દ્રિયો દમવાનુ શીખવનાર એકાદશી મત મનુષ્યના જુસ્સાઓને નુક્શ કરવા કરતા તિમન્કી બનાવતું હશે ? પોતાની ઇચ્છાથી ઉપવાસ કરનાર માણસો બીજાને પેંડાનો ફરાળ-

મળવાથી શા માટે ગીડાતા હશે ? બ્હેનની છોકરી અને છોકરાનો બચુ નાનાં બાળક હોવાથી ચોમાસાનાં દિવસોમાં ખાંડવાળા પેંડા ખાતાં માંદા પડે તેથી તેને પેંડા ન અપાય અને મનુ (પોતાનો પુત્ર) મોટો હોવાથી તેને પેંડા આપવામાં આવે, તેમાં છોકરાં અને બ્હેન તરફથી વૃદ્ધ માતુશ્રીને આવડો મોટો સંતાપ શા માટે થતો હશે ? ઘરમાં હમેશાં સારાં કપડાં લાવી આપતાં છતાં આજે બ્હેનને એકાદશી નિમિત્તે બે રૂપીઆની સાડી લાવી આપતાં મનુની મા ઘરમાં પેસતાંજ માથું કુટી મને શા માટે વધાવતી હશે ? મનુને રોજ ભણાવું અને એક દિવસ બચુને શીખવવા બેસતાં મનુની મા સાંખી ન શકે ? પોતે રાત આખી દીવો બાળી સુઇ રહે અને માતુશ્રીથી એક દહાડો પોતાની ઓરડીમાં દીવો આખી રાત ભૂલથી બળતો રહ્યો તેમાં કુટુંબનું સર્વસ્વ ધન હરાઇ ગયા જેટલો ઉત્પાત !—પ્રભો ! આ ઉત્પાત દૂર કરવા કેળવણીની જરૂર છે તે હું જાણું છું. હું કેળવણી આપવાની લાયકાત ધરાવું છું છતાં કેમ આપી શકતો નથી ? આવા ઉત્પાત હું સંસ્કારી જન દૂર ન કરી શકું તો બીજો કયાંથી કરી શકે ? બીજાઓને એ ઉત્પાત, ઉત્પાત લાગતા હશે ! જાજરૂ સાફ કરવાની કામગીરીને લીધે ટેવાઇ ગયેલાં માણસોને વિષ્ટાની ગંધ નજ આવે. સંસ્કાર વિનાના માણસોને તો આવાં ઉત્પાત ઉત્પાતજ નહિ લાગતા હોય ! મને તો તે બહુ ત્રાસ આપે છે; અને મારા જીવનમાં કદી શાંતિ નહિ આવે એવું કાનમાં ધડીએ ઘડીએ કહ્યા કરે છે. આ ચકડોળે ચડેલું પાણી તેમાં તણાતાં કાદવ લાકડાં હાડકાં અને કચરો કયાં શાંતિ ધરાવે છે ! તેને કદી શાંતિ મળશે ખરી ? અહો ! કેટલી બધી અશાંતિ ! કેવડું મોટું વમળ ! અહા ! જડ પત્થર સાથે કેવડી મોટી પછડાટો ! સંસારમાં પણ તેમજ છે ના, ત્યાં તો શાંતિ નથીજ. આ વમળ થોડા વખત પછી બન્ધ થશે. પત્થર સાથેની પછડાટો બન્ધ પડશે. લાકડાં હાડકાં કાદવ કચરો બધાં સમુદ્રમાંથી કોઇ કિનારે જશે; સમુદ્રને તળીએ જશે યા જનાવરોના પેટમાં જશે, અંને અંતે શાંતિ મેળવશે. હું કયારે શાંતિ મેળવીશ ? અરે આ મરેલું વાછરડું પણ શાંતિ મેળવશે ! હું તેની સાથે હોઉં તો ?……"

ભાવનગર શહેરમાં સૂર્યોદયનો સમય થતો હતો. મોટા વિશાળ રસ્તાપર આવેલી "બાર્ટન લાયબ્રેરી"ના મકાનમાં વર્તમાન પત્ર વાંચવાના વ્યાસંગીઓ એક પછી એક આવતા જતા હતા. વરસાદના પાણીથી રસ્તો ધોવાઇને સાફ બની ગયો હતો. નાગરસન્નારીઓ પોતાના પતિને ઘેરથી પિતાને ઘેર તે રસ્તાપર થઇને જતી હતી; અને દીવાનોનાં ભવ્ય પણ ખાલી પડેલાં મકાનોથી શોભતા માર્ગને વધારે શોભાવતી હતી. એજ રસ્તાપર ભાવનગર સંસ્થાનના પોલીસ કમીશનર સાહેબનું મકાન આવેલું હતું, જ્યાં કેટલાક પોલિસનાં સિપાઇઓ બંદર પરથી એક લાસને ગાડીમાં નાંખી લાવ્યા હતા. રસ્તે જતા માણસોને જેમ જેમ આ લાસ વિષે ખબર પડતી ગઇ તેમ તેમ માણસોની ઠઠ વધતી ગઇ. કમિશનર સાહેબ ચાહ પી બહાર આવ્યા. માણસોની ઠઠમાંથી એકબે સારાં દેખાતા માણસોને જમાદાર મારફત બોલાવ્યા અને બે ચાર માણસો "બાર્ટન લાયબ્રેરીમાં"થી બોલાવવામાં આવ્યા. તરતજ એ પંચની રૂબરૂ લાસની તપાસ કરી પંચ કેસ થવા લાગ્યો. લાસના કપડાંમાંથી કેટલાક કાગળો મળ્યા અને હાથની આંગળી પરથી એક મુદ્રિકા મળી. કાગળોમાં " હરસુખરાય નૌતમરાય દીવાન " એ નામ ધણી જગ્યાએ આવ્યું તે ઉપર, તથા તે ઉપરાંત ખંભાત હાઇસ્કુલના હેડ માસ્તરનું "પેટિટ ટા.

ઇમરેજન્સ" અને સુવર્ણમુદ્રિત પરના H. N. D. ના મોનોગ્રામ (સિક્કા) ઉપર પંચનું લક્ષ ખેંચવામાં આવ્યું, જે ઉપરથી ઠરાવવામાં આવ્યું કે આ લાસ હરસુખરાય નોનમરાય દીવાન ખંભાત હાઇસ્કુલના હેડમાસ્તરની છે. સમુદ્રમાં તેમનું બૂડવું શાથી થયું; તે વિષે ચોક્કસ અનુમાન થઇ શક્યું નહિ. તરતજ લાસને દરબારી ખરચે ઠેકાણે પાડી; મુડદા માલ પોલિસ કચેરીમાં રાખી ખંભાતના પોલિસ ખાતાપર તાર કરવામાં આવ્યો. Harmukhrai N. Divan, High School Head Master, found dead ashore (હાઇસ્કુલના હેડમાસ્તર હરસુખરાય એન: દીવાનની લાસ કિનારે મળી હતી).

ખંભાતમાં આજે ગંભગીની ફેલાઇ રહી છે; દરેક પોળમાં સ્વ. હેડમાસ્તરનાં વખાણું થાય છે; તેના મૃત્યુ માટે આંસુ ખેરાય છે. આવા મૃત્યુનાં અકલ્પિત કારણ શોધવા અનેકે કલ્પનાશક્તિ રોકાયેલી છે.

હરસુખરાયનું કુટુંબ બહુ દીલગીર હોયજ. માતુશ્રીને કરસુખરાયે મુંબઇ બોલાવી લીધાં. હરસુખરાયની ફોઇ પોતે જે કઇ થોડું ઘણું નાણું લુચ્ચાઇથી એકઠું કર્યું હતું તે લઇ પોતાના છોકરો સહિત તેના ભત્રિજા પાસે ભરૂચ રહેવા ગયાં અને બ્હેન કાશીને લઇ પોતાને સાસરે પતિ પાસે રહેવા ગયાં. હરસુખરાયની પત્નિ પોતાના બાળકો સહિત સુરતમાં સસરાના ઘરમાં રહેવા ગઇ; હરસુખરાયની વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં કરેલું કરજ હજું ભરાયું નહોતું. વ્યાપારી તેની પત્નિ પાસે ઉઘરાણી કરવા લાગ્યો. છેવટે નાઇલાજે સુરતનું ઘર વેચી વ્યાપારીનું કરજ ભરવામાં આવ્યું. નિરાધાર બની છતાં તે બાઇએ પોતાનો હઠ છોડી નહિં, મુંબઇમાં દીયરને ત્યાં બોલાવ્યો છતાં ગઇ નહિં. માત્ર પોતાની દાગીનાની થોડી ઘણી મીલકતપર તથા હરસુખરાયની જીંદગીના વિમાના રૂપિયા બે હજાર મહા મુશ્કેલીથી મળ્યાં હતાં તે ઉપર ભરોસો રાખી તે બાઇ દિવસો કાઢવા લાગી.

— કલ્યાણરાય એન. જોશી.

(વડોદરા.)

विद्याकला–वैद्कः

"માતાઓને શીખામણ," અને ઇચ્છાનુસાર સંતતિ.*

(લેખકઃ—ન્હાનુ દેસાઈ.)

આસ્ટ્રિયન પોલંડની લેંબર્ગ યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર થિયોફિલસ કૈસલે માતાપિતાની ઇચ્છાનુસાર સંતતી ઉત્પન્ન થઇ શકે એવો પ્રયોગ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. પુરૂષ અગર સ્રીસંતતીજ નહિં, પરંતુ સંતતીના સ્વભાવાદિ ગુણ ધર્મ સુદ્ધાં માતા ત્હેની ગર્ભ અવસ્થામાં પોતાની ઇચ્છાનુસાર ઘડી શક્વાને સમર્થ છે.

* "મરજી મુજબ પુત્ર કે પુત્રી પેદા કરવાં અને તેઓમાં લાવવાના ગુણો." મરાઠી માસીક મનોરંજનના ફેબ્રુઆરી અને માર્ચ (૧૯૧૨) ના અંકોમાંના માતૃત્વાચી થોરવી એ લેખ ઉપરથી.

જન્મ આપનારી સ્ત્રીની હાલત અને હેના મનમાં પેદાના ખરાબ અથવા સારા વિચારની હેના ગર્ભમાંથી ઉત્પન્ન થનારી સંતતી પર સારી છાપ પાડી શકે છે. આ સિદ્ધતિનું અને હેના વિચારોનું આપણે અવસ્ય અનુકરણ કરવું જોઇએ. સારા દેખાવો, અને સારા વિચારો વિગેરે માતાની નજરે પાડવું જોઇયે, જેથી ઘણા ફાયદા થઇ શકે છે.

માનસિક અને શારીરિક સંપન્નતાથી જન્મ લઇ આપણી જીવિતયાત્રા સુખમાં ગાળવાનો દરેક બાળકને હક છે, અને આ હેતું આપણાપરનું કર્જ યોગ્ય રીતે ફેડવા બદલ પ્રત્યેક માતપિતાયે કાળજી રાખવી જોઇયે. આપણાં છોકરાંઓ સારાં હોવાં જોઇયે એવું જ્યહારે પ્રત્યેક મા બાપ ઇચ્છે છે ત્યહારે તે સારાં નિપજાવવા બદ્દલ યોગ્ય પ્રયત્નો કરવા જોઇયે. જન્મ આપનારાં માબાપ હ્રષ્ટપુષ્ટ તેમજ નિરોગી હોવાં જોઇયે. હેમને કોઇ પણ જાતનો રોગ હોવો જોઇયે નહિ, કારણકે આ વડિલોપાર્જીત સંપત્તિનો વારસો હેમનાં બાળકોને અવસ્યમેવ મળે છે. ભાવિ માતપિતા સુસ્વભાવવાળાં, સુવિચારી અને સારાં વર્તનવાળાં હોવાં જોઇયે. નહિતર હેમની અનિષ્ઠ પ્રકૃતિનાં પ્રતિબિંબો હેમની સંતતીપર પણ પડે છે. અને તેથી આ મનુષ્યદેહમાં સુખને બદલે દુઃખ અને ક્લેશ તેમને તેમજ તેમનાં સંતાનોને ભોગવવાં પડે છે.

ખરાબ માર્ગ તરફ વળેલા મન અને હેનાથી ઘડાતા કર્મનો વિકાસ સંતતીને લાગવો જોઇયે નહિ; તે માટે હેવા વિચારોને ઉત્પન્ન થવા દેવાજ જોઇએ નહિ. ભાઇચારાનું કાળસ ફ્હાડી, અને તેથીય વધારે ખરાબ, પેશ્વાઇસત્તામાં કુસંપ બીજ વાવી પોતાના હાથમાં રાજ્યની લગામ ધારણ કરવાની ખટપટ કરનારી **આનંદીબાઇની** દુષ્ટપાપવાસના, હેના પેટે જન્મ લેનારા બાજીરાવને લાગી; તેનો ઇતિહાસ ચોક્ખી સાક્ષી પૂરે છે. **આનંદીબાઇનાં** આ કારસ્થાન ચાલતાં હતાં તે વેળાયે **બાજીરાવ** ગર્ભવાસમાં હતો તેજ લક્ષમાં લેવાની મુખ્ય વાત છે. આ પરથી માતાના ખરાબ આચાર અને વિચાર સંતતીને કેવી રીતે લાગુ પડે છે, તે સ્પષ્ટ દિસે છે.

સંતતી પેદા કરવાને લાયક નહિ હોનારાં માતપિતાની સંતતિ અનિષ્ટ અને અયોગ્ય થાય છે. આથી દુષ્ટ સંતતી પેદા કરનાર માતપિતા માબાપ પદને યોગ્ય નથી. માતપિતાનું જોડું અનેક ગુણોથી ભરેલું હોવું જોઇએ, એટલે કે એકની બુદ્ધિ ચાલાક, ત્યહારે બીજાનું શરીર હ્રષ્ટપુષ્ટ, કિંવા પિતાનો સ્વભાવ જલદ ત્યહારે માતાનો નમ્ર હોવો જોઇએ. ગર્ભધારણ કેવળ પ્રસંગાનુસાર ન રહેવી જોઇએ. ભાવિ સંતતીના આયુષ્યક્રમ માટે કાયમનો વિચાર કરી પોતાની શારીરિક અને માનસિક સ્થીતિ સારી હોય તે વખતે તથા હેમણે સંતતીના આયુષ્યક્રમ માટેની કરેલી સ્થીતિનો વિચાર સંતોષકારક લાગે તે વખતે ગર્ભધારણ થવો જોઇયે.

આવી સ્થીતિમાં ગર્ભધારણ થયા પછી માતાને શીર જવાબદારીની શરૂઆત થાય છે. સંતતીને સારી નરસી બનાવવી તે હેના હાથમાં છે. ગર્ભપિંડની ગ્રાહકશક્તિ તીવ્ર હોય હેવે વખતે માતાએ પોતાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખવું જોઇયે. ગર્ભવાસમાં ગ્રહણ કરેલા સંસ્કારો પર બાળકની ભાવિ જીવનયાત્રાનું ધોરણ બંધાય છે. બાળકોને નહિ મળી શકે હેવી કર્તૃત્વશક્તિ હેમનાં જન્મ સાથેજ આણવી જોઇએ; તેમજ યશસ્વી થવાનું સામર્થ્ય પણ લાવવું જોઇયે. ગર્ભપિંડની શારીરિક સ્થીતિ સારી કેવી રીતે રહી શકે તે આગળ પર જણાવ્યું છે.

બાળક બળવાન અને ચાલાક થવો જોઇએ, તે માટે માતાએ શ્વાસોશ્વાસ ક્રિયા, પાચન ક્રિયા, લોહી ફરવાની ક્રિયા, તથા પાચન શક્તિ, યોગ્ય કસરત મળે ત્હેવાં કામચપળતાથી કરી સારી રાખવી જોઇએ. આ ક્રિયા શુદ્ધ રાખવા તેમજ વધારવા માટે માતાયે પોતાના હાથ, પીઠ તેમજ પગના સ્નાયુઓને કસરત આપવી જોઇયે; તેમજ થાક ન લાગે ત્હેવી રીતે રોજ નિયમીત ખુલ્લી હવામાં ફરવું જોઇયે, કેમકે થાક લાગવાથી ગર્ભપિંડની ઉત્સાહશક્તિ કમી થાય છે. દિવસમાં બે ત્રણ વાર પ્રાણાયામની ક્રિયા કર્યાથી પણ ફેફસાંને કસરત મળે છે. [એટલે પ્રણાયામ એક નસકોરૂં દાબી બીજા નસકોરા વડે જેમ બને તેમ ધીમે ધીમે શ્વાસ લેવો. શ્વાસ લેતાં જેટલી વાર થઈ હોય તેટલી વાર શ્વાસને ઘુંટવો, અને પછી તેટલાજ સમયમાં ધીમે ધીમે બીજા નસકોરા વડે બ્હારક હાડવો.] આ શુદ્ધહવામાં છાતી કહાડી આનંદિત અંતઃકરણે કરવું જોઇએ. આ રીતે વ્યાયામ, અને પ્રાણાયામ હંમેશાં કર્યાથી ફેફસાં બળવાન થઇ માતા તેમજ બાળકની લોહી ફરવાની ક્રિયા સારી રહી શકે છે.

આપણા ગર્ભવાસી બાળકની પાચનશક્તિ ખરાબ ન થવી જોઇએ, માટે માતાએ પોતાની પાચનક્રિયા તરફ યોગ્ય કાળજી રાખવી જોઇએ. ક્ષણિક જાગ્રતિ આપનાર પરંતુ પરિણામે નુકશાન કારક પીણાં [દારૂ તેમજ, અમુક પ્રમાણમાં ચ્હા અને કોફી) પીવાં જોઇયે નહિ. સાદો અને પૌષ્ટિક એવો ખોરાક હંમેશાં લેવો. બધકોશથી ઘણા પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે માતાએ પોતાની મળશુદ્ધિની યોગ્ય કાળજી રાખવી જોઇએ. ઉપલી સર્વ પ્રકારની અને વિશેષમાં મળશુદ્ધિની યોગ્ય કાળજી લીધાથી ગર્ભપિંડની પાચનક્રિયા અને પાચનશક્તિ સારી રહી બાળક બળવાન અને ચાલાક નીપજશે ત્હેમાં કાંઇ સંશય નથી. શરીરસામર્થ્ય સિવાયનું જીવતર નકામું છે, માટે માતાયે પોતાના બાળકનું શરીરસામર્થ્ય વધારવા માટે પ્રથમથીજ મહેનત લેવી જોઇયે.

બાળકનો સ્વાભાવ પ્રેમાળ હોવો જોઇએ. આ સંસારયાત્રાનું વિકટપણું સુલભ અને સુખકર કરવાને સંપ અને મૈત્રિ સિવાય બીજું એક સાધન નથી. માટે મિત્રતા કરવાને માટે બાળકનો પ્રેમાળ સ્વભાવ હોવો જોઇએ. આ ગુણનો ગર્ભપિંડપર વિકાસ પાડવા માટે પોતાનામાં તે ગુણ આણવો જોઇયે. એકલસુરો સ્વભાવ ન રાખતાં પોતાની બ્હેનપણીઓમાં અને સમાજોમાં ત્હેણે ભળવું જોઇયે. ત્હેની કુટુંબ પ્રત્યે પ્રેમાળ વર્તણુક હોવી જોઇયે, અને આવી રીતે ભળવાથી છોકરાંમાં સંસારી વાતપર પ્રેમ બંધાય છે. સારાંશ બાળકનો પોતાના કુટુંબમાં સલાહ સંપ રાખવા માટે પ્રેમ થવો જોઇયે. માતાને પોતાના ગર્ભવાસી બાળક માટે માન હોવું જોઇયે, તેમજ ત્હેનાપર પ્રેમ અને વિશ્વાસ રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. ત્હેની મ્હોટી ઉમ્મરમાં ત્હેના સ્વચ્છંદીપણાપર ત્હમારો દાબ ચાલી શકશે નહિ; માટે ત્હેના જન્મ અગાઉ ત્હમેજ પ્રેમ રાખતાં શીખો,–કારણ, તે વખતે જે પ્રેમ ત્હમે બાલકપર બતાવશો–બલ્કે–દૃઢ કરશો, તેજ પ્રેમ ત્હમારા પ્રેમાકુળ બાલકમાં વૃદ્ધિ પામી ત્હમારી સંતતી તરફથી ત્હમને યથાયોગ્ય પાછો મળશે. નહિતર સંતતી એટલે એક જાતની આપત્તિ, એવી સમજુતીમાં જેને પેટે બાલકનો જન્મ થાય છે, તે પ્રેમને બદલે દ્વેષ તરફ વળી કુમાર્ગે જાય છે !

आनन्दाश्रम.

રતનડોસીની ધમકી.

સવસતી શરી અમદાવાદમાં ભાઈ સુદરીસુબોધવાળાને પોચે.—સીનીમારથી લખતંગ રતનડોસના આસરવાદ વાચવા. વારે સુદરીસુબોધ! તમને તો હવે સુ કરું, કે આટલે પચોતેર વરસે મારી ધપરી આખે ચસમા ચડાવીને ધુજતા હાથમાં કલમ લેવડાવી. પેલા તમારા બાયલા વહુઘેલા ધણીઓની આરતીઓ સાંભળી મારા પેટમાં એવુ તો થઈ આવ્યું, કે મારા સમ, જો તમે પાસ હોતા અથવા એ રાગડો તાણનારી જો મારી ચીબાવલી વહુ પાસ હોતે તો મારી લાકડી વતી વાંસોજ ભાગી નાખતે. પણ મુઆ કળજુગના કારસતાનજ એવા, કે કોઈ કોઈને પાસે રાખેજ સાનો! મારી લાકડી ઉલટી ઉંડા પરથી ભાગી ગઈ. પણ ભાઈ!—તમે તો હવે ખરે ખરો કળજુગ બેસાડો છે, ને અમારી જુની આખે રોજ રોજ નવા કૌતક દેખાડો છો. નપટાઈનો હવે તમારા સંસારમા પારજ રહ્યો નથી. બળ્યો હવેનો સંસાર! ધણીએ ધણીઆણીના તે વળી ગીત ગાવા સા? પેલુ કે છે જો પહસો મારો પરમેસરને બયરી મારો ગરૂ—તેના કરતા પણ હવેના છોકરાઓ તો ચડી ગયા, ને બયરીને પરમેસર સુ પણ તેના કરતા પણ કોઈ મોટો હોય તો તો બેસાડી આવે. ને હવેની છોકરીઓ તો—નામ લેતાએ ઉલટી થઈ આવે!—ધણીઓ એના ગીત ગાતાં લજવાય નહી, ને એને ધણીઓના ગીત ગાતાં લાજ નહી. ને આજે પરણે ને કાલે જુના થઈ જાય. અમારા વખતમાં તો ભાઈ કાંઈ એવુ નોતુ. મારા જીવનાજ સમ જો મોઢુ કેતી હોઉ તો. પણ પપણીને આર વરસ સુધી ધણીએ મારુ મોઢુ જોયુ હોયતો, કે મારુ બોલેલુ ધણીના દેખતા મારા મોડા પરથી કાઢયુ હોયતો, પણ—હવેની છોકરીઓ તો, બધા જાણે છે રતો! ત્યારે સુ કામ ઘપડે ઘડપણ લખવુ પડે!

બીજુ, ધણી પોતાની બયરીના દેખતાં એના વખાણ કરે ને, ને દેસદરોમા ગુણ ગાતા ફરે, એ તો, બા, આજના વખતમાં સાંભળુ. અમારા તો કોઈ દારો જુવાનીમાં સાસુ વખાણ કરે તો આંખમાંથી ટપટપ આંસુ પડે ને આંખો રાતી રાતી ને જીણી થઈ જાય ને ધણીની બરીને તો વખાણ કરતા જો જીભ ઉપડે ને તો—સાસુજી કડકા કરી નાખે એવા હતા! ને હવે તો બાયલાઓ બેરીને છડે ચોક વખાણતા લજવાતા નથી. ને એ સાભળનારીઓને આખમા સુ, ગાલપર કંકુ ઢોળાય છે. ગાલ પર ને આંખો તો મોટી હરણ જેવી થાય છે, ને કોઈને તો એમા કઈ નવુજ લાગતુ નથી. ને વળી કેછે સુ જો અમારા તો કાળજા એક ને ખોળીઆ જુદા, તે એમ કરીએ રતો!—બોત તારીની!

ને બીજુ, ધણીઆણીને તાવ આવયો જોઈએ, પછી જુઓ નાક વગરના ધણીનુ મોઢુ! અહીં દોડે ને તહિ દોડે. બરફ લાવે ને દાકતર લાવે. કુલાંગવાટર મુકે ને આખે રૂમાલ મુકે. અરે, પગ દાબતાએ સરમ નહી! મારી દેરાણી મરી ગઈ તારે ચાળીસ વરસની હતી, ને તીસ વરસ ભેગી રહી ને મારા દીયર 'વનમા'* હતા, પણ દેરાણીના ઓરડામા પગ મુકતાયે સરમ લાગે, ને રડવુ આવે તો બતાવે નહી, ને ઉલટા હસે. ને વળી હેત હોય પણ જો

* ૫૧ થી ૫૮ સુધીની ઉમરનો મનુષ્ય વનમાં પેઠેલો કહેવાય છે; અને તેનું કારણ તે વર્ષોને છેડે 'વન' આવે છે તે છે. જેમકે એકા—વન અઠા—વન, વગેરે.

નાના હોય તો, બીજા ઘરની વાતો થાય તો સાંભળી રહે ને ગઇ બૈરીને ખાટલાંના પાયાં બરોબર ગણે! હવેના તો લડવા ઉભો થાય, ને રડવા માંડે, ને નહી તો નાસી જાય ને ઘરની રાણી ગઈ એમ કે. ને છબીઓ ચીતરાવે ને એક ટેબલપર મુકે, ને એક ભીતે મડે, ને એકને લાકીટમા બીડે ને બે દાડા સુધી ખાવુ ભાવે નહી. ધન ધનરે તમારી અકલ!

બીજુ, ભાઇ, હવે આરતીઓ બનાવી, તારે મંદીર ચણીને થાપન કરો, તેટલુ રહે છે; ને પછી આરતી ઉતારો. કોણ જાણે મરી જઇસ તાર પેલા સુસ જોવાનુ બાકી રેસે. ઠાકોરજીના પદને બદલે બયરીના કીરતનની ચોપડીઓ વેચાતી હોય તો તો મારા લલુને માટે મોકલાવી આપજો, કે જોઉ તો ખરી તમારી ચતુરાઇની રોય. હાલે એજ. વધારે ઓછુ લખાઉ હોય તો માફ કરજો, પણ જો મારી વહુને બગાડી ને મારી સામે કે મારા લલુ સામે જો શણી થવા આવી, તો ખબરદાર—મારી લાકડીને તમારા બંનેનો વાસો તઇયાર રાખજો. મીતી જેઠ વદ ૨ ને રવેઉ સવત્ ૧૯૬૮.

(રતન ડોશીના નમૂનેદાર કાગળ ઉપરથી વંચાય એવું સાફ કરી છાપવા મોકલનાર)

—K. G. M.

ગૃહધર્મ.

હિન્દુ લગ્નની ભાવના.*

કોઇ પણ દેશની પ્રગતિ અને ઉત્કર્ષ ત્યાંની પ્રજાના વિચારમાં લગ્નના આદર્શ તથા ઉદ્દેશ શા છે અને તે ઉદ્દેશ તેઓ કેટલે સુધી જીંદગીમાં ઉતારી શકે છે તે પર આધાર રાખે છે. સ્ત્રી અને પુરૂષનો સંબંધ દુનિયાની ઉત્પત્તિ વેળાથીજ થયેલો છે અને ત્યાર પછી સંસારમાં રીતરિવાજો, સલાહ સંપ વિગેરે ઉદ્‌ભવ પામ્યાં છે. તેટલાં માટે લગ્નનો આશય ફેરવતી વખતે ઘણી સાવધાનતા, પુખ્ત વિચાર અને દીર્ઘદૃષ્ટિ રાખવા જોઇએ છીએ. પરંતુ વાસ્તવિકરીતે એ સાવધાનતા અને પુખ્તવિચાર તથા દીર્ઘદૃષ્ટિ રાખવાં તે તો ભાગ્યેજ બની શકે છે, કારણ કે લગ્ન એ અમુક અમુક વ્યક્તિનો સંબંધ છે અને તેથી ઉત્પન્ન થતાં સુખ દુઃખ એ અમુક અમુક વ્યક્તિને ભોગવવાં પડે છે.

કેટલીક વખતે સાહસિક અને અવિચારી સૂચનાઓ બહાર જણાઇ આવેલીજ હરકતોને દૂર કરવાને આગળ કરવામાં આવે છે અને કદાચ ત્હેમાંની એકાદ સૂચના એકદેશીય અથવા એકજાતીય વિઘ્ન નિવારવા માટે ક્રિયામાં મુકાય છે, તો ઘણે ભાગે લાંબા કાળ સુધી ઘણાં સંકટો વેઠવાં પડે છે અને તેમાં ખાસ કરીને જુવાન વર્ગ આવા વિચારોમાં ઝટ દોરવાઇ જાય છે. તેમનું ઉછળતું લોહી, સંસાર વ્યવહારનો બીન અનુભવ વિગેરે કારણો એકઠાં મળ્યાથી બહાર જણાયલી હરકતો દૂર કરવાને તેઓ ' સુધારા ' કરવામાં માથું મારે છે પણ તેઓ એમ નથી વિચાર કરતા કે આવા સુધારા, જે વિઘ્નોને દૂર કરે છે તેનાથી આવી પડતાં વધારે મ્હોટાં વિઘ્નો દૂર કરવાને તે સમર્થ થશે કે કેમ? સમાજ એ ઘણા પાસે પાસે જોડાયલા અવયવોની રચના છે અને કોઇક અગત્યનાં ભાગમાંનો ફેરફાર બીજા ભાગોને અસર કર્યા વગર રહેતો નથી. લગ્નના નિયમોમાં કોઇ પણ લાભદાયક અને ઉપયોગી ફેરફાર કરતી વખતે ઓહોળા અને પાકા અનુભવ, નિષ્પક્ષીય વિવેચક બુદ્ધિ, દીર્ઘદૃષ્ટિ અને શાંત સ્વભાવ ઘણાંજ

---

* હિન્દુ યુવાનોને અપાયલા એક ઉપદેશ (ઇંગ્રેજી) ઉપરથી..

જરૂરના છે. વગર વિચારે કરેલા ફેરફારોથી લગ્ન રૂપી પાયા ઉપર બંધાયલા અને તેને સીમેંજ જળવાયલા સંસાર રૂપી ઇમારતને નુકશાનકારક ધક્કો લાગે છે.

મ્હારાથી બનતે પ્રયત્ને હું તમને જણાવીશ કે લગ્નના ઉદ્દેશની છાપ સંસારના સુખ અને ઉન્નતિ પર, સામાન્ય ચાલ ચલગત પર અને સામાજીક વિકાસ પર, અને સાથે સાથે સુધારા સંબંધી આજ કાલના વિચારો છે તે પર, કેવી પડે છે; જેથી કરીને લગ્ન એ શું અને તેના પર કેટલી કેટલી બાબતો આધારભૂત છે તે તમને સારી રીતે સમજણ પડી શકશે. અને વારંવાર ચર્ચાતાં આ વિષય પર તમારે કેવા વિચારો બાંધવાના છે તે પણ તમને માલુમ પડી આવશે. કારણ કે અમુક વર્ષો પછી તમારે પણ આ પ્રશ્ન તરફ ઉતરવું પડશે અને તેનો નીવેડો આણવાને તમારો પોતાનો ભાગ પણ ભજવવો પડશે. હું ઇચ્છું છું કે તેનો ઉત્તર શોધી કાઢતી વેળાએ ઇશ્વર તમને એવી રીતે સહાય આપે કે જેથી હિંદનું શ્રેય થાય અને અવનતિ થતી અટકે.

પ્હેલાં આપણે સ્ત્રી પુરૂષનો અરસપરસ સંબંધ કેવો છે તે પર વિચાર કરીશું.

વિશાળ દૃષ્ટિએ જોતાં આપણને જણાય છે કે સ્ત્રી અને પુરૂષ તે માણસ જાતના અર્ધ ભાગ છે. ' અર્ધભાગ ' એ શબ્દથીજ તેમનો અન્યોન્યનો સંબંધ શો છે તે જણાઇ આવે છે. બન્ને વર્ગ કાંઇ સરખા નથી તેમ વિરોધી પણ નથી. ખરી રીતે તો તે એક બીજાની ખોટ—ન્યૂનતાઓ પૂરી પાડે તેવા છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજાનું વલણ તેમને જીવનયુદ્ધમાં એક એકથી ચઢીઆતાં થવાનો યત્ન કરે, ધંધા રોજગારમાં અને આબરૂ હોદ્દામાં પ્રતિસ્પર્ધી થાય તેવાં બનાવવા તરફ છે. સ્ત્રીઓના હક પુરૂષોના કરતાં જૂદા હતા અને તે પર ઘણી ઘણી ચર્ચાઓ ક્રોધ અને તિરસ્કાર સાથે વાણી તેમજ લેખિની દ્વારા થાય છે, સ્ત્રી પુરૂષ ખરી રીતે એક બીજાનાં વિરોધી નથી કારણ કે એકની મદદ શિવાય બીજાની ઉન્નતિ થવી મુશ્કેલ છે. અક્ષરશઃ તેઓ અરસપરસની ન્યૂનતા પરિપૂરક છે અને સંયુક્ત થવાથી એકતા પામે છે. દરેક અર્ધ ભાગ અસંપૂર્ણ છે અને જ્યારે બન્ને એક એકની સાથે સંયુક્ત થાય છે ત્યારેજ એક અખંડ સ્વરૂપ બની રહે છે. આ એક નૈસર્ગિક સત્ય છે અને જે નૈસર્ગિક છે તે દિવ્ય પણ છે પરંતુ જે કુદરતના નિયમોથી વિરૂદ્ધ છે તે ઇશ્વરના નિયમોથી પણ વિરૂદ્ધજ છે અને પ્રથમથી જ તેનો નાશ સરજાયલો છે. આટલું તો ગમે તે માણસ ગમે તેવાં પ્રમાણોથી સાબીત કરી આપી શકે, કારણ કે કુદરત એ ઇશ્વરનો બહિર્ભાવ છે અને જે જે નિયમો પ્રકૃતિમાં રહેલા છે તે તે ઇશ્વરનાજ વિચાર અને મનોરથનું પરિણામ છે. વનસ્પતિઓમાં, પશુમાં તેમજ મનુષ્ય વર્ગમાં બન્ને જાતિઓ પરિપૂરક છે તેતો કુદરતીજ રચના છે અને આજ કુદરતનું સર્વગત સત્ય હિંદુ શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલું છે; એજ હિંદુ લગ્નના આશયનો મૂળ પાયો છે, અને એજ સત્ય તેના સાહિત્યમાંથી જણાઇ આવતા વિચારોમાં સર્વત્ર પ્રસરી રહેલું છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ વેળાએ બ્રહ્માએ પોતાના શરીરના બે ભાગ કર્યા. એક ભાગ સ્ત્રી અને બીજો ભાગ પુરૂષ. દેવની સાથે દેવીને પણ બેસાડવામાં આવી છે. વાસ્તવિક રીતે એ સ્ત્રી અને પુરૂષ, એ દેવ અને દેવી એકજ છે. ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે કે શક્તિ જ્યારે સંસાર તરફ ફરે છે ત્યારે માયા છે પરંતુ જ્યારે પોતાના સ્વામિ તરફ ફરે છે ત્યારે તો તે તદ્રૂપજ છે.

આ પ્રમાણે હિંદુધર્મમાં પુરૂષ અને સ્ત્રી પ્રથમથીજ, જૂદા જૂદા રૂપમાં છે છતાં એકજ છે અને આજ વિચાર તેમના લગ્નના આશયનો પાયો છે. કજીઆ કંકાસ એ અસં

અવીત અને સૃષ્ટિક્રમવિરૂદ્ધજ છે. કદી પણ ઇન્દ્રિયો અને મનને કબ્જેઓ થઇ શકે ? .

શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક દષ્ટિથી જોતાં જોકે સ્ત્રી પુરૂષ જૂદાં પડે છે પણ જ્યારે તેમની ભિન્નતાને એકત્ર કરીએ છીએ ત્યારે સમગ્રતા આવી રહે છે.

સ્ત્રીઓમાં બુદ્ધિ કરતાં પ્રેમ વધારે હોય છે ત્યારે પુરૂષોમાં પ્રેમ કરતાં બુદ્ધિ વધારે હોય છે. સ્ત્રી ચંચળ, તાત્કાલીક અને ગ્રાહક બુદ્ધિની હોય છે જ્યારે પુરૂષ સાવધાન અને વિચારપૂર્વક વર્તનારો હોય છે. જો આ ભેદને સરખાવીશું તો પુરૂષને સ્ત્રી ઉદ્ધત અને મનમોજી લાગશે. પણ બન્નેને એક યુગલ તરીકે એકઠાં કરો અને તરતજ તેઓ પરસ્પર સહાય કરનારાં લાગશે. સ્ત્રી સાહસિક વિચાર અને કર્મ કરતી અટકશે. પુરૂષને સ્ત્રીની બુદ્ધિમાં વધારે હોંશિયારી જણાઇ આવશે.

આટલા વાસ્તેજ, આપણે જો કોઇ પણ વિષયનું પૂરેપૂરી રીતે નિરીક્ષણ કરવું હોય, તો સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્નેને એકઠાં ગણીનેજ કરવું જોઇએ. એકઠાં હોવાથી સમાનતા થાય છે. એકઠાં હોવાથીજ તેઓ બન્ને ન્યાયપૂર્વક વિચાર કરે છે અને આગમચેતીથી વર્તે છે. આવી એકની બીજાથી થતી પૂર્ણતાનો પ્રાચીનકાળના હિંદુઓએ અંગીકાર કરેલો છે. જો પતિ આચાર્ય હોય તો પત્નિ આચાર્યા હોય છે. કાંઇ પણ ધાર્મિક ક્રિયા કરતી વેળાએ પુરૂષની સાથે સ્ત્રી હોવી જોઇએ છીએ. બ્રહ્મચારી આવી ક્રિયાઓ કરી શકતો નથી કારણ કે જેમ રાજાને પ્રધાનની જરૂર છે તેમજ પુરૂષને સ્ત્રીની જરૂર છે. અગાઉ ઇજીપ્તમાં પણ એવો રિવાજ હતો; કોઈ પણ જાતનાં પવિત્ર ધાર્મિક કર્મો એકલા આચાર્યોથી કરી શકતાં નહિ. ત્યાં તો એથી પણ એક પગલું આગળ હતું. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી ત્યાં વધારે પવિત્ર ગણાતી અને ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં તો પતિ પત્નિ કરતાં ઉતરતા પદનો ગણાતો. કેટલાક ગૂઢ અનુષ્ઠાનોમાં તો સ્ત્રીઓની હાજરીની ખાસ જરૂર હતી. અને જો આચાર્ય પરણેલા નહોય તો કોઇક વૃદ્ધ સ્ત્રીને તેની સાથી બનાવવામાં આવતી.

પછીના વખતમાં સ્ત્રીઓને જૂદેજ પ્રકારે ગણવામાં આવી અને ખ્રીસ્તિ ધર્મ જોકે સ્ત્રીઓનો વધારે અપરાધી છે, છતાં પણ તે વખતના હિંદુઓ આ ગુન્હામાંથી મુક્ત થઇ શકશે નહિ.

તે સમયના કહેવાતા તપસ્વી પુરૂષો જેઓ પોતાનો હલકો સ્વભાવ છોડી શકયા નહતા અને અકાલે તપસ્વી બનીને બેઠા હતા તેમણે સ્ત્રીઓને ઘણાજ ભયંકર શત્રુ જેવી, અને પોતાના લક્ષ્ય તરફ પહોંચતાં રસ્તામાં પાથરેલી જાળ સરખી ગણવા માંડી. હિંદી અને ખ્રીસ્તિ બન્નેએ સ્ત્રીઓને વાસ્તે, પુરૂષને છેતરનાર, બ્રહ્મચર્ય અને વિરાગમાંથી મન હરણ કરનાર, રાક્ષસી, વગેરે અત્યંત નિંદ્ય ઉપનામ વાપર્યાં છે. આ વખતે એટલું સ્મૃતિમાં આણવું જોઇએ કે આ બાબતો જેમણે લખી છે તેઓ બધા પુરૂષો હતા અને પોતાના નીતિ બળની શિથિલતાને અને ઉચ્છૃંખલ વિકારોને દોષ દેવાને બદલે સ્ત્રીઓનો વાંક તેઓ કાઢતા હતા. જો સ્ત્રીઓએ પોતાના અનુભવની વાતો લખી હોત તો તેવાંજ ઉપનામો તેઓ પુરૂષોને લગાડત. યોગી થવાને ઇચ્છતો પુરૂષ સ્ત્રીમાં ઘણે ભાગે ઇન્દ્રિય ભોગનાં સાધન તજવા જેને એ માગતો હતો તેજ દેખતો હતો. તેવીજ રીતે યોગિની થવા ઇચ્છતી સ્ત્રી પુરૂષને પણ પોતાની યોગ પ્રાપ્તિમાં વિઘ્ન જેવો કેમ ન દેખે ?

ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી જોતાં પ્હેલાં કહી ગયા તેમ સ્ત્રી એક સહાય સરખી મનાઇ છે, પણ અધમ દૃષ્ટિએ તે એક બંધનરૂપજ છે, એમ મનાયું હતું. —કાંચન.

रमणीमणिमाला.

પેશ્વાની સ્ત્રીઓ.

શ્રીમંત છત્રપતિ શિવાજી મહારાજે સંસ્થાપિત કરેલી હિંદુપાદપાદિની ગાદીપર છત્રપતિ શાહુ મહારાજ ઇ. સ. ૧૭૦૮ માં આરૂઢ થયા પછી સુમારે ૭ વર્ષે એટલે ઇ. સ. ૧૭૧૪ ની સાલમાં, શ્રીવર્ધનકર બાળાજી વિશ્વનાથ ભટને પેશ્વાઇનાં વસ્ત્ર મળ્યાં; તે પહેલાં નિમંલ પીંગળેના વંશજો તરફ પેશ્વાઇ હતી. ઇ. સ. ૧૭૧૪ થી ઇ. સ. ૧૮૧૮ સુધી બાળાજી વિશ્વનાથ ભટના કુટુંબમાં પેશ્વાઇ રહી. આ ભટ કુટુંબે એક શતક પર્યન્ત સર્વ મરાઠી રાજ્યનાં સૂત્ર સ્વસત્તાથી ચલાવ્યાં, એમ કહીશું તો તે અયોગ્ય ગણાશે નહિ. ઇ. સ. ૧૭૧૪ થી ઇ. સ. ૧ ૧૮ સુધીમાં પેશ્વાએ આખા હિન્દુસ્થાનમાં જે પરાક્રમ, જે કારસ્થાન, અને જે ઉથલ પાથલ કરી તે ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધજ છે; તેનું વર્ણન કરવાની આવશ્યકતા નથી. આખા હિન્દુસ્થાનપર એક શતક સુધી પોતાની સત્તા ગજાવનાર અને પર રાજ્યોને કાળ સમાન લાગનારા એ કીર્તિમાન બ્રાહ્મણ કુટુંબમાંના પુરૂષ વર્ગનો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ હોય તે સ્વભાવિક છે. પરંતુ એવા શોર્યવાન નર રત્નોને જન્મ આપનાર આ કુટુંબની રાજ્ય સ્ત્રીઓની આહિતી ઇતિહાસમાં વિસ્તૃત રીતે વર્ણવવામાં આવી નથી એ શોચનીય છે. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી સમાજ શાસ્ત્રનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો જગત્ પર આજ સુધીમાં જે મહાન પુરૂષો થઇ ગયા છે તેમના અંગમાં કેટલાક અદ્વિતીય ગુણ ઉત્પન્ન થવામાં તેમની માતા ઘણા અંશે કારણભૂત થયેલી હોવી જોઇએ એમ જણાઇ આવે છે. આવા અલૌકિક વીર કીંવા રાજપુત્રને જન્મ આપનાર માતાને વીરમાતા કિંવા રાજમાતા વગેરે આદર દર્શક વિશેષણ પ્રાપ્ત થયેલાં છે. આવી સ્ત્રીઓનાં ચારિત્રનું જેટલું વર્ણન કરવામાં આવે તેટલું થોડું છે. પ્રાચિન પુરાણ ગ્રંથોમાં જોતાં આવી મહાન સ્ત્રીઓની મહત્તાનું વિશેષ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરેલું છે. મહાભારતમાં "यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः (જ્યાં સ્ત્રીઓ સન્માન પામે છે, ત્યાં દેવતાઓ પ્રસન્ન રહે છે.) કહેલું છે. તુલસીદાસ જેવા ભગવદ્ભક્ત સાધુ પુરૂષે પણ એવાજ ઉદ્ગાર કાઢેલા છેઃ **नारी निंदा मत करो नारी नरकी खान ।** (સ્ત્રીની નિન્દા કોઇએ કરવી જોઇએ નહિં; કારણ કે સ્ત્રીજ પુરૂષની જનેતા છે.)

આવાં મહાન નરરત્નોને જન્મ આપનારી ખાણ, રાજમાતા અથવા વીરમાતાનાં ચારિત્ર પાશ્ચાત્ય ઇતિહાસોમાં પ્રસિદ્ધ છે. યૂરોપમાં નેપોલિયન બાદશાહની માતાનું ચારિત્ર વંદનીય અને પ્રીય માનવામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિથી જોતાં પેશ્વાની સ્ત્રીઓનાં ચારિત્ર પ્રસિદ્ધ થવાની આવશ્યકતા છે. મોટા બાજીરાવ અને મોટા માધવરાવ જેવા અદ્વિતિય , જે માતાના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયાં છે; તે માતાની યોગ્યતા ઇતિહાસમાં વર્ણન કરવા હોવીજ જોઇએ. પરંતુ તે દૃષ્ટિથી ઇતિહાસ હજુ સુધી લખાયો નથી; તથાપિ પેશ્વાની સ્ત્રીઓની ગુજરાતના સ્ત્રી વર્ગને ઓળખ આપવી, એવા હેતુથી આ લેખમાં તેમની ત્મક માહિતી આપવાની યોજના કરી છે.

પેં૦ ૭ રજબ. શ્રી ता. ૭ જુલાઇ ઇ. સ. ૧૯૪૧.

ચિરંજીવ રાજમાન્ય રાજેશ્રી નાનાને: રાધાબાઇના આશિર્વાદ. અષાડ વદ અમાવાસ્યાને સોમવાર સુધી અત્રે કુશલ. વિશેષ રાજેશ્રી ગોવિંદહરીના ઘેર ચમાર દાસી જણાઇ આવી. આ સંબંધીની હકીકત રાજેશ્રી અંતાબાએ તમને કાલ રોજે લખી જણાવી છે તે ઉપરથી સવિસ્તર જણાઇ આવશે. તેમના ઘરનાં છૈયાં છોકરાંને ઉપવાસ કરવા પડ્યા. બ્રાહ્મણ અને પંડિતોને બોલાવતાં તે આવતા નહિ; તેથી અમે અત્રે રાજેશ્રી અંતાજીપંત જીવાજીપંતને ઘેર જઇ (જેટલા) બ્રાહ્મણ, મોટા મોટા પંડીત અને વેદવેત્તાઓને એકઠા કરી બાળભટ પાસેથી પ્રાયશ્ચિત અપાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આમાં કેટલાએક બ્રાહ્મણોએ જીદ પકડી કે પ્રાયશ્ચિત આપવા માટે પ્રભુની આજ્ઞા થવી જોઇએ. અમે અને બ્રાહ્મણ લોકોએ તેને પ્રાયશ્ચિત આપવા આજ્ઞા કરી છે, અમે આજ્ઞા કરી તેજ પ્રભુની આજ્ઞા છે. બીજો અર્થ મનમાં ન લાવવો. આ ઉપરથી આજેજ પ્રાયશ્ચિત આપ્યું. ત્યાંના વિચાર પંડીતરાવને માલુમ પડયે છત્રપતિને ખોટું સમજાવાથી કંઇ ગોટાળો ન થાય તેથી, આ પત્ર તમને લખ્યો છે. તો આ હકીકત છત્રપતિના ધ્યાનમાં લાવશો. પંડિત રાવની સાથે જે બંદોબસ્ત કરવાનો હોય તે તમોજ કરશો. સૂચનાર્થે લખ્યું છે. વિશેષ, બ્રાહ્મણની યાદી અને પ્રાયશ્ચિત સંબંધીના સિદ્ધાંત અલાહીદા પત્રથી લખી જણાવ્યા છે તે ઉપરથી માલુમ પડશે. તમારી મરજીમાં આવે તો છત્રપતિના ધ્યાનમાં વાત લાવશો. તેમના અને પંડિત રાવના કાન ઉપર આ વાત લાવવાથી ચીકણું થવા જેવું હોય તો ન લાવવી. વિશેષ શું લખવું ? એજ આશિર્વાદ.

આ પત્ર લખનાર બાઇમાં નીતિધૈર્ય કેટલું હોવું જોઇએ તેની કલ્પના ચતુર વાચકો સહજમાં કરી શકશે. શુષ્ક બાબતોની સમજમાં માથાકુટ કરનાર લોકોએ રાધાબાઇના—એક અબલાના—નીતિધૈર્યનો ધડો લેવા જોગ છે !

રાધાબાઇ ઇ. સ. ૧૭૫૦માં કાશી યાત્રા ગયાં હતાં, તે વખતે કાશી, ગયા, પ્રયાગ, વગેરે સ્થળે જઇ ઉત્તર હિન્દુસ્થાનના સર્વ રાજ્ય કાર્યની માહિતી મેળવી લીધી. પેશ્વાના સર્વ અધિકારીઓ તરફથી તે રાજ્યકાર્યના બાતમી પત્ર મંગાવતાં હતાં. બુંદેલખંડના સુબેદાર ગોવિંદ પંત બુંદેલે લખેલા પત્ર ઉપરથી આ બાઇ દેશની અને દિલ્હીની ખબરો સમજી લેતાં, એમ જણાઇ આવે છે. * બાજીરાવ, ચિમાજી આપ્પા, નાના સાહેબ વગેરે સર્વને

* ગોવિંદપંત બુંદલેનો નીચેનો અસલ પત્ર જુઓ:

" શ્રીમંત માતુશ્રી બાઇ સાહેબની સેવામાં—

સેવક ગોવિંદ બલ્લાલના સાષ્ટાંગ દંડવત. વિનંતી-આશ્વિન શુક્લ ૩ સુધી આપની કૃપા દ્રષ્ટીથી સેવક તરફના સમાચાર યથાસ્થિત છે. વિશેષ આજ્ઞાપત્ર સાદર કર્યું. દેશ તથા દિલ્લી તરફના વર્તમાન લખવાની આજ્ઞા: તેથી પાદશાહ અને વજીર દિલ્હીથી બહાર નીકળ્યા. નજીક આવવું. બખેડો કરવો. એવો તેમનો મનસુબો હતો. આ સબબે અમે આગરીયા તરફ આવી વજીર સાથે સલાહ કરી. ... મટાડી પાછા ફરી ઇટાવા તરફ આવ્યા. અહિંનો બંદોબસ્ત કરી દેશ જઇશું. લશ્કર મોકલ્યું છે. ...રો. દાસીઓ પાછળથી રવાના કરીશું. શ્રીમંત સ્વામી પુનામાં છે. વારંવાર વર્તમાન આપને લખતો રહીશ. અહિંયા ફોજ સાથે ચિરંજીવ બાબાને રાખીને અમે દેશ જઇશું. સેવામાં અધિકાર કરસો. એવી વિનંતી છે.

અવેજની હુંડી મોકલી છે તે સેવામાં મલી હશે. એ વિજ્ઞાપના. "

રાધાબાઇનું ઉત્તમ શિક્ષણ મળી મદદ થઇ એમાં કંઇ શંકા જેવું નથીજ. આ બાઇ વૃદ્ધ થઇ તા ૨૦ માર્ચ ઇ. સ. ૧૭૫૩ ના રોજે મરણ પામ્યાં. એમની, ઉત્તરક્રિયાના કર્મમાં ૮૨૬૮ રૂપીઆ ખર્ચ થયો હતો. આ બાઇનું ચરિત્ર અતિશય મહત્વનું છે.

* * *

કાસીબાઇ—બાજીરાવ બલ્લાળની સ્ત્રી.

આ કૃષ્ણરાવ મહાદેવ ઉચારકરની બહેન હતાં. આ બાઇ અતિશય સાદી, સુશીલ અને પતિ મરજી પ્રમાણે ચાલનારી હતી. બાજીરાવ પેશ્વાનુ ચિત્ત મસ્તાની (નામની વારાંગના) એ આકર્ષિ લીધેલું હોવાથી આ બાઇનું જીવન સુખમય પસાર થયાનું જણાતું નથી; પરંતુ એ મસ્તાની સાથે પણ સ્નેહથી વર્તતી હતી. આ ઉપરથી એની સહિષ્ણુતા વગેરે ગુણ સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે. આથી અધિક માહિતી મળી શકતી નથી.

* * *

અન્નપૂર્ણા—ચિમાજી આપાની સ્ત્રી.

ચિમાજી આપા ઉર્ફે ચિમણાજી બલ્લાળનાં બે વખત લગ્ન થયાં હતાં. પહેલી સ્ત્રી રમાબાઇ તા. ૩૧ અગષ્ટ ૧૭૩૯ ને દિને મરણ પામી. ત્યારબાદ બીજું લગ્ન થયું. આ અન્નપૂર્ણા બીજી વખતના લગ્નની સ્ત્રી હતી. આ લગ્ન તા. ૮ ડીસેંબર ૧૯૩૧ ના રોજ થયું હતું, અન્નપૂર્ણા બહુ ગરીબ અને પતિવ્રતા હતી. સદાશીવરાવ નામના પુત્રને આ બાઇએ જન્મ આપ્યો હતો. એ તા. ૨૪ ડીસેંબર ઇ. સ. ૧૯૪૧ ના રોજ ચિમણાજી આપાના શબ સાથે સતી થઇ. આથી વિશેષ માહિતી મળતી નથી.

જયન્ત.

बालमित्र.

એક બાલક રાજા.

ઘણાં બાલકોને રાક્ષસની, દેવદૂતોની, પરીઓની, વિગેરે વાર્તાઓ વાંચવાનો તથા સાંભળવાનો બહુ શોખ હોય છે, ત્યારે બીજાઓને અન્ય રમત ગમતમાં મઝા પડે છે. કેટલાંક બાલકોને બહાદુર સેનાપતિ, માસ્તર, રાજા વિગેરે થવાનું બહુ ગમે છે અને ઘણી બાલકીઓ રાણી, મહેતીજી વિગેરે થઇને ખેલ કરે છે. આવી રમતોમાં તેઓને બહુ મઝા પડે છે. આથી સેંકડો વર્ષ પહેલાંનાં બાલકોને પણ આવીજ રમતો રમવાનો શોખ હતો એ જાણી તમને નવાઇ નહિં લાગે અને આવાજ એક વીર બાલક વિષે લખવાનો આજ મ્હારો વિચાર છે.

ઘણાં વર્ષો ઉપર ઇરાન દેશના એક ન્હાના ગામમાં એક ન્હાનકડો બાલક રહેતો હતો. તેનો દાદો એક જાગીરદાર હતો. તેણે ધાર્યું કે હવે આ બાલક મોટો થવા આવ્યો છે. એટલે હવે તે જાગીરદાર થવા માગશે. એટલે તે નિર્દય દાદો તે બિચારા ન્હાના બાલકને જંગલમાં લઇ ગયો અને ત્યાં ક્રૂર જંગલી જાનવરોને શરણ મૂકી આવ્યો. પરંતુ દયાળુ પરમાત્માએ તે ન્હાનો સાઇરસ મરી જાય એમ ઇચ્છ્યું ન હતું.

એક દયાળુ ભરવાડણ પોતાના ખોવાયલા ઘેટાને શોધતી શોધતી જતી હતી, એટ-

સામે આ બાલક તેની નજરે પડયું અને તેને ઉંચકી લઇ પોતાને ઘેર લઇ ગયા.

જેમ જેમ સાઇરસ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ તે તેની આસપાસના બાલ ગોઠીઆઓ કરતાં જુદો જણાતો હતો. આથી જ્યારે જ્યારે તેઓ "સિપાઇ, સિપાઇ" રમતાં ત્યારે સાઇરસજ તેમનો સરદાર થતો. વળી જ્યારે "રાજા, રાજા" રમતા ત્યારે તેજ તેમનો રાજા બનતો, અને સૌ તેની આજ્ઞાપાલક રૈયત થતાં.

એક દિવસે જ્યારે સાઇરસ રાજાનો ઢોંગ કરી રમતો હતો ત્યારે તે પોતાની રૈયતને લઇને જામફળની વાડીઓમાં ઉપડી ગયો. આ અવિચારી બાલકો કોઇક ગરીબ માણસની વાડીમાં પેઠા, અને દરેકથી લેવાય તેટલાં જામફળો તોડયાં, અને તે વાડીનો રખવાળ પકડે તે પહેલાં તો તેઓ નાશી ગયા. પરંતુ બીજેજ દિવસે સવારે તે વાડીનો રખવાળ તે બાલકોની નિશાળમાં આવ્યો અને તેમના મહેતાજીને ફરીઆદ કરી કહેવા લાગ્યો "સાહેબ, મ્હારી વાડીમાંથી કેટલાક છોકરાઓ જામફળ તોડી ગયા છે તો તેમને શિક્ષા કરી મ્હારાં જામફળ પાછાં અપાવો તો સારૂં."

એક પછી એક છોકરાઓને માસ્તર પાસે બોલાવવામાં આવ્યા પણ તેમાંના દરેકે કહ્યું કે "અમે તે વિષે કંઇ જાણતા નથી." છેવટે સાઇરસ આવ્યો અને માસ્તરે તેને પૂછ્યું, "અલ્યા, સાઇરસ ! તું કંઇ આ વિષે જાણે છે કે"? સાઇરસ ચેતી ગયો અને તેનું પ્રમાણિક હૃદય એકદમ બોલી ઉઠયું, "તે જામફળ મ્હેં તોડયાં છે અને ત્હેનો ગુન્હેગાર હું છું. શિક્ષા કરવી હોય તો મ્હને કરો કારણ કે હું તેમનો નાયક હતો. હું વાડીમાંથી છાનેમાને જામફળ તોડી લાવું પણ જુઠું તો નહિજ બોલું. આ બધી ભૂલ મ્હારી છે અને ચોરને યોગ્ય શિક્ષા ખમવા હું તૈયાર છું. હું તેમનો રાજા થયો હતો અને તેમનો જવાબદાર પણ હુંજ છું."

તેના આવા નિખાલસ અને બહાદુરીના શબ્દો સાંભળી માસ્તર અને રખવાળ બન્ને ચકિત થઇ ગયા અને તેને સાબાશી આપી.

આનું નામ તે નૈતિક બળ. ઘણી વખત બીજા છોકરાઓ જુદા પ્રકારનાં પરાક્રમ બતાવે છે પણ વડીલ અથવા ઉપરી આગળ છાતી ઠોકીને નિખાલસ જવાબ આપવાનો વખત આવે છે ત્યારે ડરી જઇ જૂઠું બોલે છે. તે કદાચ પોતાના મિત્ર માટે જીંદગી આપવા તૈયાર થાય પણ પરમેશ્વરની ખાતર પણ સાચી બનેલી હકીકત અથવા ગુન્હો કબુલ કરવા માટે આગળ આવવા હિમ્મત ધરશે નહિ.

પરંતુ સાઇરસ બન્ને બાબતમાં વિરલો હતો. બીજી વખતે જ્યારે સઘળાં બાલક "ગોઠીઆ, ગોઠીઆ" રમતા હતા ત્યારે તેમાંનો એક ન્હાનો બાલક એક ઉંડી, અંધારી ખોમાં પડી ગયો. સઘળા છોકરાઓ મસ્તી કરતા બંધ રહ્યા અને ભયથી વ્યાકુળ થઇ ગયા. તેઓને ખબર હતી કે ખોમાં છેક તળીએ એક વહેળીયું પૂર જોરથી વહેતું હતું. તે ગોઠીઆમાંનાં એકે એ તે અંધારી ખોમાં ઉતરી તેમના બાલમિત્રને બચાવવા હિમ્મત ધરી નહિ.

સાઇરસ બીજા બધાને આઘા ખસેડી આગળ આવ્યો. આ અકસ્માતની તેને બીલકુલ ખબર ન હતી, કારણ કે તે જરા આઘે રમતો હતો.

"શું છે ? એમ તે પોતાના બાલમિત્રોનાં ગભરાયલાં અને ચિંતાતુર મ્હોડાં જોઇ બોલી ઉઠયો.

જે બન્યું હતું તે સઘળું જલદીથી તેઓએ તેને કહ્યું. હવે એ ન્હાના બાળકને બચાવવાને કયો ઉત્તમ માર્ગ છે એમ વિચારતો તે થોડીવાર શાંત ઉભો રહ્યો. તે ખોની કીનારી ઉપરથી નીચે નજર કરતાં તેને માલુમ પડ્યું કે પોતાનો તે બાલક મિત્ર કેડ સુધી પાણીમાં એક ખડક ઉપરના ઘાસને ઝાલીને તરતો હતો. પાણી પૂર જોસમાં વહેતું હતું અને તે છોકરાની જીંદગી હવે થોડા વખતની હતી. એટલામાં બહાદુર **સાઇરસે** ઉપરથી બુમ પાડી, "થોડી વધારે વાર તે ઘાસને મજબૂત પકડી રાખજે, હું ત્હારી મદદે આવું છું." ત્યાર પછી **સાઇરસ** ખોમાં ટેકરાવાળી જમીન ઉપર પગ અને હાથ ટેકવી ટેકવીને ધીમે ધીમે ઉતર્યો. ત્યાં ગયો—અને તે બાલકને ત્હેણે મજબુત પકડ્યો.

જ્યારે તે બાલ-રાજાના મજબુત હાથથી તેને પકડવામાં આવ્યો હશે, અને "હિમ્મત રાખ. પેલા ગોડીઆઓ વધુ મદદ લાવે ત્યાં સુધી હું તને બચાવીશ" એવા વીર શબ્દો જ્યારે તેને કાને પડ્યા હશે ત્યારે તે ન્હાના બાલકના હૃદયમાં કેટલો આનંદ પ્રસર્યો હશે ? *

વર્તમાન રંગ.

અમારૂં ગયું વર્ષ.

સચિત્રમાસિકઃ—પરમ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી પ્રભુની દયાથી **સુન્દરીસુબોધ** પત્રનું દસમું વર્ષ શરૂ થયું છે. શહેનશાહી દરબાર અને આ **પત્રનો ૧૦૦ મો અંક** એ બંને મંગલ પ્રસંગો એકજ સમયે પ્રાપ્ત થવાથી, ગયા વર્ષમાં ૧૦૦ પૃષ્ઠનો, અનેક છબીઓ વાળો, **સચિત્ર ખાસ અંક** પ્રકટ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્હેણે ઘણી લોકપ્રિયતા મેળવી હતી, એમ જણાવતાં આનન્દ થાય છે. **ખાસ** અંક પછીના આ **પત્રના** બધા અંકોને **સચિત્ર** કરવામાં આવ્યા હતા અને જો કે તે વ્યવસ્થા ફક્ત કામ ચલાઉ હતી, તોપણ અમારા વાંચક મંડળને પ્રિય થઇ પડવાથી હજુ પણ એક વર્ષ તે અજમાયશ લંબાવવાનું દુરસ્ત ધાર્યું છે. આવી ખર્ચાળ યોજનાઓને કાયમના સ્વરૂપમાં સ્વીકારતા પ્હેલાં આ પત્રની આર્થિક શક્તિ અને સ્થિતિ સુધરવી જોઇએ; જેનો આધાર અમારાં ગ્રાહક બ્હેનો અને બન્ધુઓની પ્રીતિ ઉપરજ રહે છે. **સુન્દરીસુબોધ** વધુમાં વધુ સંખ્યામાં વંચાય એમ ગોઠવણ થાય, તો જ આ અજમાયશી ગોઠવણને કાયમની તરીકે સ્વીકારતાં કાંઇ હરકત આવે તેમ નથી.

ના. શહેનશાહનું આગમન અને રાજ્યરોહણ-તેથી લાભઃ

ગત વર્ષમાં નામદાર શહેનશાહ તથા શહેનશાહબાનુની માનવન્ત પધરામણી આપણી પુરાણ પ્રસિદ્ધ ધર્મભૂમિમાં થઇ હતી; અને સ્વદેશી બન્ધુઓને તેથી વિવિધ પ્રકારના લાભ પણ થયા હતા. દુનિયાંના ઉન્નત લોકજીવનનાં રાજભક્તિ અને પ્રજા સેવા એ પ્રધાન સુચિન્હ છે, જે આ સમયે પ્રત્યક્ષ થયાં હતાં. શ્રીમાન્ રાજરાજેશ્વર જ્યોર્જ મહારાજે પ્રજા-કેલવણી માટે કરેલો પચાસ લાખ રૂપિયાનો વાર્ષિક ઉપહાર, બંગાલના અસંતુષ્ટ જનસમાજને સાન્ત્વન કરવા માટે તે પ્રાન્તના વિભાગોની કરેલી પુનર્વ્યવસ્થા, સમસ્ત લોક

* આ સાઇરસ ઇરાન અને ત્હેના આસપાસના મુલકોનો શહેનશાહ થયો હતો. તે હમેશાં સાચું બોલતો અને જૂઠાને પોતાનો દુશ્મન ગણતો.

સમૂહને આપેલો "આશા" નો સુબોધક મહામન્ત્ર, અને શહેનશાહી ઢંઢેરામાં પ્રજાનિયન્ત્રિત રાજ્ય રચના તરફ વળવાનું આપેલું વચન.—એ સહુ નવીન ભારતને નવાસૈકાની શરૂઆત લગભગમાં રાજમન્દિરમાંથી મળેલો મહાપ્રસાદ છે. આ ઉપરાંત નામદાર શહેનશાહ તથા શહેનશાહબાનુનું દરેક મનુષ્ય તરફ ઘણીજ દિલસોજી અને પ્રીતિભર્યું વર્તન આપણી પ્રજાની સ્વાભાવિક રાજભક્તિવાળી લાગણીઓ તે મહાન પરોણાઓની સેવા તરફ વાળે તથા ત્હેમને અતિ લોકપ્રિય બનાવે એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય જેવું નથી.

હિન્દ હિતૈષીઓનાં મરણઃ

ગત વર્ષમાં ટિટેનિક આગબોટ લગભગ પંદરસો માણસો સાથે જળશયન કરી ગઇ, એ અકસ્માત ખરેખર કુદરતનો એક મહા કોપ હતો. જે અનેક મનુષ્યો ત્હેમાં ડુબ્યા, તે બધામાં કરોડાધિપતિ કર્નલ એસ્ટરે પોતાની નવીનવધૂને ત્યજીને પણ અબળા થઇ પડેલાં સ્ત્રી બાળકોને બચાવવામાં પોતાનો પ્રાણ સમર્પ્યો; અને ત્હેની સાથે દુનિયાંના પત્રકારોમાં ઉચ્ચપદ ધરાવનાર, અનાથનો બેલી અને જૂલમગારનો દુશ્મન, મહાન શહેનશાહોનો માનવન્ત મહેમાન અને મિત્ર છતાં ગરીબ રહેવામાં માન લેનાર, હિન્દનો પ્રબળ સહાયક અને દુનિયાંની સર્વ ઉન્નતિની હીલચાલોનો અગ્રણિ, તથા ફક્ત સત્યને ખાતર કરોડો રૂપિયાનો વારસો નાકબૂલ કરનાર, સમર્થ પત્રકાર " રિવ્યુઓફ રિવ્યુઝ "ના અધિપતિ વિલિયમ ટિ. સ્ટેડે પણ—વૃદ્ધ વયમાં હોવા છતાં—કર્મ ક્ષેત્રમાંજ દેહ ત્યાગ કર્યો. શ્રીયુત સ્ટેડના જેવા આ વર્ષમાં હિન્દે બીજા પણ મહાન સન્મિત્રો ગુમાવ્યા છે, અને તે શ્રીયુત એલેન. ઓ. હ્યુમ, કર્નલ ઓલ્કોટ તથા જનરલ બુથ છે. સિવ્હીલ સર્વિસમાં દાખલ થઇ, મહાત્મા હ્યુમે પેન્શન લેતા સુધી હિન્દી પ્રજાનું દરેક રીતે હિત કરવા પ્રયત્ન કીધો; અને તે પછી ઇશ્વરકૃપાથી ત્હેમનેજ મંગલ હસ્તે હિન્દી નેશનલ કોન્ગ્રેસ સ્થપાઇ, જેમાંથીજ હાલની અનેક પરિષદો, સમાજો અને કોન્ફરન્સો જન્મ પામવા લાગી છે. હિન્દી લોકો એકજ મહાપ્રજા છે, એ ભાવના ભલે ફેલાં હશે પરન્તુ ત્હેને સર્વમાન્યસ્વરૂપમાં રજુ કરનાર કોન્ગ્રેસના પિતા શ્રીયુત હ્યુમના ઉપકાર તળે ભારત હમ્મેશાં રહેવાનું. આ મહાત્મા વિલાયતમાં હિન્દના હિતની અનેક હીલચાલોમાં ભાગ લીધા કરતા હતા અને ત્હેમના મરણથી આપણે એક પરમ હિતૈષી મિત્ર ખોયો છે. કર્નલ ઓલ્કોટ પણ બહુ ઉદારચિત્ત અને પ્રાજ્ઞ મહાત્મ પુરુષ હતા. તેઓ થિયોસોફિકલ સોસાયટીના પ્રમુખ અને હિન્દી પ્રજાનું હિત હૃદયે ધરનાર સજ્જન હતા.

આ દેશમાં મુક્તિફોજના નામથી જે અસ્પર્શ્ય જાતિઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે એક મ્હોટી સંસ્થા મચી રહી છે, ત્હેના સમર્થ સંસ્થાપક અને પ્રધાન મન્ત્રિ જનરલ બુથના મરણથી પણ આપણા દેશને તથા આખી દુનિયાની પછાત પડેલી કોમોની ઉન્નતિની હીલચાલોને એક સરખી હાની થઇ છે. સ્વર્ગસ્થ ધર્મગુરૂ અને સંસાર સુધારક શ્રીયુત બુથ હિન્દુસ્થાનમાં પધાર્યા હતા અને ત્હેમની ધાર્મિક સંસ્થા દ્વારા આપણાં હજારો અજ્ઞાન, અસહાય, અનાથ ભાન્ડુઓનું કલ્યાણ થયું છે.

સેવાભગિની નિવેદિતા (મિસ માર્ગારેટ નોબલ) જેમની છબી અને જીવન તથા ...ગયા ફેબ્રુઆરીના અંકમાં પ્રકટ થયેલ છે, ત્હેમને તો શ્રીયુત મલબારીની સાથે અમે હિન્દનાં મહાન સન્તાનોમાંજ ગણીએ છીએ, આ બંનેના દેહત્યાગથી પણ ભારતની કેટલુંક

ઉદય પ્રવૃત્તિઓને વિચારવંત નેતા અને પ્રમુખ કાર્યભારીઓની ખોટ પડી છે, એ સુવિદિત છે.

વડોદરાના શ્રેયઃસાધક મંડળના પ્રધાન મન્ત્રિ શ્રીયુત છોટાલાલના દેહાવસાનથી તે ધાર્મિક સંસ્થા તથા ત્હેના અગ્રગણ્ય માસિક મહાકાલને મ્હોટી ખોટ પડી છે; અને ગુર્જરોતે એક સાક્ષર લેખક ગુમાવ્યો છે. શ્રદ્ધા છે કે, ઉક્ત મંડળની પ્રગતિની દીવાદાંડી ત્હેમના વર્તમાન આચાર્ય શ્રીયુત ઉપેન્દ્ર ભગવાનના આધિપત્ય નીચે પણ ત્હેવીજ ઓશાવંત અને સફળ નીવડશે.

નવા જાપાનના રચનાર, મહાપ્રારમ્ભશાળી, કર્મયોગી શહેનશાહ મુત્સુહીતોનું અવસાન પણ આ વર્ષના મહાન પુરુષોના મરણની યાદીમાં શોકજનક વધારો કરે છે. શ્રીમન્ મહારાજ મુત્સુહીતોના સમર્થ રાજ્યછત્ર નીચેજ જાપાને પોતાનો જીર્ણ દેહ ત્યજ્યો, નવીન જીવન સ્વરૂપ ધારણ કીધું અને જગતની મહાન પ્રજાઓમાં પોતાની ગણના કરાવવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો. આ યશસ્વી રાજરાજેન્દ્રની કારકિર્દી જાપાની બન્ધુઓના પ્રજા જીવનને ત્હેની અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં એક સરખી રીતે અજવાળે છે. નવીન શહેનશાહનું રાજ્ય તથા જીવન એવાજ પ્રકારનું ઓજસ્વી, સંપત્તિવાન, અને સુખમય નીવડો એમ પ્રાર્થના છે. જાપાનના ઉદયની સાથેજ એશિયાના પ્રજાજીવનની જાગ્રતિ થઇ છે અને આખો એશિયા એટલા પુરતો ત્હેના મહાન ઉપકાર તળે છે.

દુષ્કાળ કષ્ટ નિવારણઃ

ગયા વર્ષમાં જે સખ્ત દુષ્કાળ ગુજરાતના કેટલાક વિભાગો અને કાઠિયાવાડના ઘણા ભાગને વ્યથિત કરી રહ્યા હતો, ત્હેનો ત્રાસ ઓછો કરવા કેટલાક મ્હોટાં ફન્ડો ઉભાં કરવામાં આવ્યાં હતાં; અને નામદાર સરકારની સાથે પ્રજાસમૂહે પણ યથાશક્તિ નાણાં ત્હેમાં ભરી સહાય કરી હતી. ગુજરાત સેન્ટ્રલ રિલીફ ફન્ડ, મુંબાઇના ધુરન્ધર પત્રો "ગુજરાતી" અને "સાંજ વર્તમાન" ને અંગે ત્હેમના દેશપ્રેમી અધિપતિઓએ ઉભાં કરેલાં ફન્ડો, તથા સૌ. જમના બ્હેન સકઇના પ્રમુખ પદ નીચે મુંબાઇની સન્નારીઓએ ફન્ડ કરી કીધેલી નાણાંની સહાય, એ સહુ ઉત્તમ પ્રકારની યોજના હતી. આ સર્વ પરોપકારી બ્હેનો-બન્ધુઓના મ્હોટા ઉપકાર નીચે આખી ગુજરાતી પ્રજા છે. સૌ જમનાં બ્હેન સકઇએ મિસિસ શેઠના વગેરે દેશહિતૈષી બ્હેનોની સાથે આખા ગુજરાત-કાઠિયાવાડના દુષ્કાળપીડિત વિભાગોની જાતે મુલાકાત લઇ બની શકતી મદદ દરેક સ્થળે આપી હતી. મર્હૂમ દાનવીર શ્રીયુત વ્હાડિયાના ધર્માદા ફન્ડના ટ્રસ્ટીઓ અને શ્રીયુત ગોખલેવાળી પુણાની સર્વન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટીના સભાસદોએ પણ આ ધર્મકાર્યમાં બહુ ઉમંગભેર સહાય કરી હતી.

રાજભક્તિ અને સાહિત્ય, વગેરેઃ

નામદાર શહેનશાહનો હિન્દમાં રાજ્યારોહણનો આ પ્રથમ પ્રસંગ હતો, અને ત્હેને અંગે કેટલાક રાજભક્તિનાં કાવ્યો તથા સન્માન સૂચક ખાસ અંકો પ્રકટ થયા હતા. આ પત્રના ખાસ અંક ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષામાં "ગુજરાતી પંચ", "વસન્ત" વગેરે પત્રોના ખાસ અંકો પણ પ્રકટ થયેલા હતા અને તે ઉત્તમ વિષયોથી ભરપૂર હતા. દરેકે દરેક માસિકમાં નામદાર શહેનશાહ અને શહેનશાહબાનુની છબીઓ આવી હતી અને વિવિધ પ્રકારના લેખો તે સંબન્ધે લખાયલા હતા. ઇનામી હરિફાઇથી "ગુજરાતી" પત્રને અંગે શ્રીયુત તાલિયારખાન તરફથી રાજગીત માગવામાં આવ્યાં હતાં, જેમાં એક ગુજરાતી બ્હેન (અ. સૌ. હરિસુખગૌરી) નું કાવ્ય પ્રથમ પંક્તિમાં મૂકાઇ ઇનામને પાત્ર

ગણાયું હતું: અને ગયા વર્ષના ખાસ અંકમાં તે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગને અંગે પ્રકટ થયેલાં કાવ્યોમાં શ્રીયુત ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ (એમ. એ,) નું "રાજરાજેન્દ્રને" નામનું સુન્દર, ભાવપૂર્ણ, પ્રતિભાભર્યું કાવ્ય નિ:સંશય 'પ્રથમ સ્થાનને યોગ્ય છે. અને ત્હેને સચિત્ર પ્રકટ કરીને શેઠ હાજી મહમ્મદ અલારખિયા શિવજી તથા ભાવજી ગોવિન્દજી શેઠે આપણી ભાષામાં એક મનોહર પુસ્તકનો ઉમેરો કર્યો છે. "ગુજરાતી પંચ"માં આવેલાં શ્રીયુત્ નરસિંહરાવ ભોળાનાથ તથા શ્રીયુત્ "લલિત" નાં કાવ્યો અને આ પત્રના ખાસ અંકમાં પ્રકટ થયેલ સૌ. જમનાબ્હેન સક્કઈનો રાજ્યારોહણ પ્રસંગનો લેખ બહુ સારી ભાવનાઓ આપણી સમક્ષ રજુ કરે છે. "વસન્ત" માસિકનો આખો અંક હિન્દ અને બ્રિટનના સંબન્ધ તથા સામ્રાજ્યને લગતા વિવિધ વિદ્વત્તાપૂર્ણ લેખોથી ભરપૂર છે. તે તથા "શાળા પત્ર" ની જ્યુબિલિને અસાધારણ પ્રસંગે જે ખાસ અંક પુસ્તકના સ્વરૂપમાં અનેક ઉપયોગી તથા જ્ઞાનોત્તેજક વિષયોવાળો, વિદ્વાનોની કલમથી લખાયલો પ્રકટ થયો છે, ત્હેને માટે તે બન્ને પ્રથમપંક્તિનાં પત્રોના સાક્ષર તન્ત્રીઓ એ પણ નિ:સંશય બહુ સારી સાહિત્યસેવા કીધી છે. સસ્તાસાહિત્યવર્ધક કાર્યાલયના પૂજ્ય મન્ત્રિ શ્રી અખણ્ડાનન્દજીની સમાજસેવા પણ ચાલુ છે. ત્હેમના સ્તુત્ય પ્રયાસોથી સ્થાપિત અને પ્રગતિમાન થયલી વિવિધ ગ્રન્થમાલા અને ચરિત્રમાલા બહુ સસ્તુ અને સારૂં વાચન ફેલાવી રહી છે. મહારાષ્ટ્રના સાહિત્યરત્ન શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતાનું ભાષાન્તર પણ તેઓએ ગુજરાતના પ્રજા વર્ગને બહુ સુલભ કીધું છે, જે ઉત્તમ કામ થયું છે.

દેશ સેવા:

દક્ષિણ આફ્રિકાનાં આપણાં ભાન્ડુઓના સ્વદેશનું આત્મમાન સાચવી રાખવાના મહાભારત પ્રયાસ લગભગ નિષ્ફળ જેવાજ હજુ સુધી નીવડયા છે, એ શોક વાર્તા છે. મહાત્મા મોહનલાલ ગાંધીને અમે ત્હેમની આત્મત્યાગી દેશભક્તિને માટે પ્રીતિવન્દન કરીએ છીએ, અને અમને શ્રદ્ધા છે કે જે પવિત્ર કાર્ય ક્રમમાં અમારી સ્વદેશાભિમાની બ્હેનો પણ પુરાણી સતીઓની પેઠે અસાધારણ સંકટો સહન કરવા તૈયાર થઇ છે, ત્હેનું સુફળ વ્હેલું મોડું પણ જરૂર પ્રાપ્ત થવાનું.

આપણા પ્રાન્તમાં, સુરત અને અમદાવાદનાં વનિતા વિશ્રામ, મુંબાઇનું સેવાસદન; તથા નડિયાદ-અમદાવાદના અનાથાશ્રમ વગેરે જગતનાં અનેક દુઃખદર્દ ઓછાં કરવાને પ્રયત્ન કરી રહેલી સંસ્થાઓ બહુજ ઉપયોગી અભિનન્દનીય કામ કરી રહી છે. વડોદરા રાજ્ય તરફથી પ્રજા કેળવણી અને અસ્પર્શ્ય જાતિઓના ઉદ્ધાર માટે ચલાવવામાં આવતી શુભ પ્રવૃત્તિ; મુંબાઇમાં 'સોશિયલ સર્વિસ લીગ' તરફથી શરૂ થયેલી લોક સેવા અને આર્ય સમાજના લોકોદ્ધાર માટે સતત પ્રયાસો,-એ સર્વ પણ આપણી વધતી જતી વિશિષ્ટ ધર્મસંપત્તિ છે.

ગત વર્ષમાં સમાજિક સુધારણાને પ્રબળ શક્તિ આપવાના હેતુથી રજુ કરવામાં આવેલ હિન્દુ લગ્નને લગતો કાયદાનો ખરડો હિન્દી ધારા સભામાં પસાર થઇ શકયો ન્હોતો, એ દિલગીરી ઉપજાવે છે. આશા છે કે જ્યારે ફરીથી બીલ રજુ કરવામાં આવશે ત્યારે તે વધારે સારો સત્કાર પામશે; અને ઑ. મિ. દાદા ભાઇએ હાલમાં રજુ કરેલું હિન્દી સ્ત્રીઓને અનાચારમાંથી બચાવવાનું ખાસ આવકારલાયક બીલ સર્વ લોકપક્ષોની સંમતિથી પસાર થશે.

લેખકો-સહાયકોનો ઉપકાર:

સુન્દરી સુબોધના નવમા વર્ષમાં અનેક દેશપ્રેમી બ્હેનો અને સાહિત્ય રસિક

બન્ધુઓએ ત્હેમાં લેખ મોકલી આપવા કૃપા કીધી હતી. સૌ. વિદ્યાગૌરી (બી. એ.) સૌ. શારદા ગૌરી (બી એ,) સૌ. હરિસુખગૌરી, સૌ. ચન્દ્રમા, સૌ.ઈન્દ્રમા, ગં. સ્વ. કૃષ્ણાબ્હેન વગેરે ભગિનીઓ,-તથા પ્રો. ન્હાનાલાલ કવિ (એમ. એ.) રા. મુલજીભાઇ વૈદ, રા. અમૃતલાલ પઢિયાર, રા. શિવપ્રસાદ પણ્ડિત, રા. રણજીતરામ વાવાભાઇ, (બી, એ,) ગટુલાલ ધ્રુવ (બી એ.), રા. યોગીન્દ્રરાવ દિવેટિયા (બી. એ.), રા. ડાહ્યાભાઇ લક્ષ્મણભાઇ, રા. જન્મશંકર (લલિત), રા. કાન્તિલાલ પંડ્યા (એમ. એ.), રા રમણીયરામ ત્રિપાઠી, રા. ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક (બી. એ.), શેઠ અરદેશર ખબરદાર, અને મિ. કરીમ મહમ્મદ (એમ. એ.),—વગેરે બન્ધુઓએ આ વર્ષમાં કરેલી પ્રબળ સહાયને માટે ત્હેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે. આ બધા કરતાં પણ અમારે વધુ આભાર તો ખાસ અંકમાં પોતાના લખાણ મોકલી તે અંકને પોતાની હૃદય ભાવનાઓથી શોભાવનાર વિદુષી બ્હેનોનો પ્રદર્શિત કરવાનો છે. કારણ કે જો ત્હેમની ઉમંગભેર સહાય ન હોત તો સ્ત્રીલેખવાળો તે અંક પ્રકટ થઇ શકત નહિં, એ ખાત્રી છે. તેથી તે અંક માટેનો સર્વ ધન્યવાદ, જે આ પત્રને મળ્યો છે તે, ત્હેમનેજ ઘટે છે.

" ધી લક્ષ્મી આર્ટ પ્રીન્ટિંગ પ્રેસ, મુંબાઇ"—ના મેનેજર રા. બળવંતરાવ ત્રિપાઠી તથા " સત્યવિજય પ્રેસ "—અમદાવાદના મેનેજર રા. સાંકળચંદ શાહનો પણ અહિં સપ્રેમ ઉપકાર અમે માનીએ છીએ. વડોદરા રાજ્યની જાહેર લાયબ્રેરીઓની લોક કેળવણી માટે ચાલુ પ્રયાસ કરી રહેલી ઉત્તમ સંસ્થાનો પણ સ્ત્રીકેળવણીના વધારા તરફના ત્હેના સત્પ્રેમને માટે આભાર માનવા રજા લઇએ છીએ.

ઘણા સજ્જનોએ આ સત્કાર્યને સહાય કીધી છે અને કેટલાકે હજી વધારે મદદ કરવા ઇચ્છા દર્શાવી છે; તે બન્ધુઓનો પણ આભાર આ પત્ર ઉપર છે. ગત વર્ષમાં સુન્દરી સુબોધ કેટલીક અનિવાર્ય મુસીબતોને લીધે વારંવાર બહુ અનિયમિત થઇ ગયું હતું. પરન્તુ ગ્રાહક બ્હેનો અને બન્ધુઓ, જેઓ તે અનિયમિતતાનું કારણ માનવશક્તિની બ્હારનું હોવાનું સમજ્યા હતા, તેઓએ તે તરફ ઘણીજ દિલસોજી, મમતા, શ્રદ્ધા, અને સહન શક્તિ બતાવ્યાં હતાં ત્હેને માટે અમે ત્હેમનો અન્તઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ.

નવીન વર્ષની આશાઓ.

પ્રભુની ઇચ્છા તો, નવીન વર્ષમાં સુન્દરી સુબોધ મંડળની યોજના જે બે વર્ષથી અમે નિર્ધારી છે, તે સફળ થઇ શકશે. ત્હેને અંગે (૧) ફરતું પુસ્તકાલય, (૨) અબલા સહાય ફન્ડ, અને (૩) સાહિત્ય વાંચનમાલાનું પ્રકાશન—આ ત્રણ વિભાગોમાં કામ કરવાનું તો ટુંકી મુદતમાં શરૂ થઇ શકશે. પ્હેલા બે પેટા વિભાગોના નિયમો વગેરે, ઈશ્વરેચ્છાતો, આવતા અંકમાં પ્રકટ થઇ શકશે. હજી પણ બીજી લોકોપયોગી અને સમાજસેવાની યોજનાઓ વિચારમાં છે. રંક સુન્દરી સુબોધ પોતાની અલ્પ શક્તિથી આમાંનું કાંઇપણ કરી શકે તેમ નથી, એ અમે પણ માનીએ છીએઃ પરન્તુ ત્હેના તરફ ગુજરાતી પ્રજાની જે ગાઢ પ્રીતિ છે તે પોતાનું આત્મબળ પ્રેરી ત્હેને આગળ કરવા માગશે તો પોતાનો ધર્મ પૂર્ણ કરવાને તે તત્પરજ છેઃ અને પ્રભુ દયાળુ છે, તે સર્વ ન્યૂનતાઓ દુર કરવાને સમર્થ છે.

'સુન્દરી સુબોધ' મંડળ.

વ્હાલી બ્હેનો અને પ્રિય ભાઇઓ !

આ પત્રના (ગયા વર્ષના) છેલ્લા અંકમાં વિદિત કર્યા મુજબ, હવે સુન્દરી સુબોધને અંગે, ત્હેના ગ્રાહકો અને સન્મિત્રો દ્વારા, ગુજરાતી બ્હેનો અને બન્ધુઓની યથાશક્તિ વધુ સેવા કરવા સંકલ્પ થયો છે. અમને સંપૂર્ણ અને દૃઢ શ્રદ્ધા છે કે, પરમપ્રેમસ્વરૂપ દયાળુ પ્રભુ તે કર્મક્ષેત્રમાં પણ આપણો ધર્મનેતા થશે.

સુન્દરી સુબોધ અમારા તરફથી પ્રકટ થાય છે, અને ત્હમે ત્હેને વાંચો છો, ત્હેમાં લેખ મોકલો છો, ત્હેને ત્હમારાં સુખશાન્તિ, કેલવણી અને સુધારણાનું સાધન ગણો છો; ત્હેની ન્યૂનતાઓ–ખામિઓ ત્હમે માફ કરો છો, ત્હેમાં આવતાં લખાણમાં રહેલો સુબોધ ત્હમે દિલમાં લ્યો છો, અને ત્હેના તરફ અસાધારણ પ્રેમ રાખો છો. આટલું તો ત્હમારા અમારા ઉપર આવતા પત્રોથી સાબીત થાય છે. પણ એટલુંજ શું બસ છે?

આપણે ગુજરાતી પ્રજાને હિન્દી સામ્રાજ્યમાં ત્હેનું જે ઉતરતું સ્થાન છે, ત્હેના ઉપરથી વધારે ઉચ્ચપદે લઇ જવાની છે; આપણે આપણી માતૃભાષાને ભગિની ભાષાઓની સમોવડ બનાવવાની છે; આપણે આપણાં દુઃખ દર્દથી પીડાયલાં બાન્ધુઓને સુખશાન્તિ, ઉત્કર્ષ અને કલ્યાણની બક્ષીસ આપવા પ્રયાસ કરવાનો છે, એ ત્હમારા સ્મરણમાં છે!

આ જાગ્રતિની હીલચાલ માટે હવે સુન્દરી સુબોધ તૈયાર થયું છે; ત્હમારીજ ત્હેમાં ભળવાની વાર છે! ત્હેને અંગે ઉભા થતા આ સુન્દરીસુબોધમંડળમાં ભળવા અને તે દ્વારા સ્વદેશસેવા કરવા અમે ત્હમને સર્વને એક સરખી પ્રીતિથી આમંત્રણ કરીએ છીએ.

આશા છે કે આ પત્રના સઘળા ગ્રાહકો તથા વાંચનારા,–બ્હેનો અને બન્ધુઓ અમને આ સત્કાર્યમાં ઉમંગભેર સહાય આપશે. આ મંડળને લગતા નિયમો તૈયાર થાય છે, તે તથા ત્હેનો કાર્યક્રમ સ્ત્રીલેખવાળા સચિત્ર ખાસ અંકમાં પ્રકટ થશે.

શરૂઆતની પ્રવૃત્તિ.

૧. ફરતું પુસ્તકાલયઃ—કેટલાક દેશપ્રેમી સન્મિત્રોની સહાયથી વડોદરા રાજ્યની જાહેર લાયબ્રેરીઓને અંગે તથા મુંબાઇમાં સોસિયલ સર્વિસ લીગને અંગે જેવી રીતે પુસ્તકોની પેટીઓ ફેરવવાની યોજના છે,–ત્હેવાજ પ્રકારની આ પુસ્તકાલયની ગોઠવણ થઇ છે. હાલ છ પેટીઓ ચોપડીઓથી ભરેલી તૈયાર છે; અને બીજી ૭ પેટીઓની સગવડ થોડા સમયમાં થશે, એમ અમે માનીએ થીએ. દરેક પેટી જૂદે જૂદે ગામે પ્રતિષ્ઠિત સદ્ગૃહસ્થોને ત્યાં, લોકોને કાંઇ પણ લવાજમ લીધા શિવાય વાંચવા દેવા,–મોકલવામાં આવશે. દરેક પેટીનું ખર્ચ આશરે રૂ. ૧૫–૦–૦ થી રૂ.૨૫–૦–૦(ચોપડીઓ સહિતનું) સુધી થાય છે, અને આપનારનું નામ ત્હેના ઉપર, ઇચ્છા હોય તો, લખવામાં આવે છે. આશા છે કે ગૃહ–કેળવણીના પ્રસારની આ ઉત્તમ યોજનાને અમારી ઉદારચિત્ત બ્હેનો તથા બન્ધુઓ ઉત્સાહથી ઉપાડી લેશે. આ કામની સાધારણ શરૂઆત માટે પણ ૧૦૦ પેટીઓની જરૂર છે.

૨. અબલા સહાય ફન્ડઃ—આ ફન્ડ ખાતે હાલ વીસ રૂપિયા થયા છે. જે બ્હેનોને સુન્દરી સુબોધનું લવાજમ આપવું ભારે પડતું હશે, અને ત્હેમની તરફથી ભલામણ કરનાર કોઇ પણ બ્હેન અથવા બન્ધુ જો અર્ધું લવાજમ આપવા ખુશી હશે તો, બાકીનું અર્ધું લવાજમ આ ફન્ડ તરફથી ભરવું, એટલી હાલને માટે વ્યવસ્થા થઇ શકી છે.

મન્ત્રી–સુન્દરી સુબોધ મંડળ.

ગ્રન્થ સ્વીકાર.

(નીચે જણાવેલાં પુસ્તકોની ઘ્હોંચ ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે. અને ત્હેમનું સમાલોચન વિષય-વિભાગવાર ધીમે ધીમે પ્રકટ કરવામાં આવશે.-તંત્રી. સુ. સુ.)

ભાષા-સાહિત્ય.

૧. ત્રીજી સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ.
૨. "વસન્ત"નો બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય અંક.
૩. "શાળાપત્ર"નો જ્યુબીલી અંક.
૪. નવલ ગ્રન્થાવલી-ભાગ ૧. રા. હીરાલાલ શ્રોફ.
૫. સાહિત્ય વિલાસ રા. રતનરામ ઉત્તરામ ભટ.
૬. પ્રેમાનન્દની પ્રસાદી. રા. ભાનુસુખરામ મ્હેતા.
૭. લેન્ડોરના કાલ્પનિક સંવાદો. રા. મોહનલાલ દવે.
૮. ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય.રા. મણિભાઇ તંત્રી.
૯. રામાયણનું રહસ્ય. રા. મોતીલાલ ત્રિ. દલાલ.
૧૦. પ્રેમાનન્દનાં નાટકો-નિબન્ધ. રા. નરસિંહરાવ.
૧૧. વડોદરા રાજ્યની સાહિત્ય સેવા. રા. મોદી.

કવિતા.

૧. ભગવદ્‌ગીતાનું ભાષાન્તર. } પ્રો. ન્હાનાભાઇ
૨. રાજ રાજેન્દ્રને. } દલપતરામ કવિ.
૩. ન્હાના ન્હાના રાસ.
૪. લલિતનાં કાવ્યો-મે. લક્ષ્મીચંદ માસ્તરની કં.
૫. કુંજલીલા, વિહાર ૧-રા. મૂલજી દુર્લભજી વેદ.
૬. હૃદયકુંજ.રા. ચિમનલાલ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી.
૭. કાવ્ય કલિકા. રા. "અંબુજ" અને રા. "ભ્રમર."
૮. કાવ્ય પીયૂષ. } રા. મણિલાલ
૯. સિમંતિની આખ્યાન. } છબારામ ભટ.
૧૦. સતીસંગીતાવલી-રા. કવિ મહાશંકર શંકરશર્મા.
૧૧. દશમલીલા. રા. મણિશંકર મગનલાલ અચારી.
૧૨. મહન્ત. મિ. K. V. Mehta.
૧૩. ચન્દ્રોક્તિકા. રા. વાલજી ભાણજી.
૧૪. બ્રિટિશ રાજ્યની બલિહારી. } રા. ઉમીયા-
૧૫. " જહોજલાલી. પ્ર-૧. } શંકર જોશી.
૧૬. ચર્ચા પ્રકાશ. રા. શિવજી દેવશી.
૧૭. ગીતસંગ્રહ. } રા. નેમચંદ
૧૮. સ્થૂલિભદ્રજીની શીયળવેલ. } કાપડિયા.
૧૯. ઊર્મિમાળા. રા. સત્યેન્દ્રરાવ દિવેટિયા.

સ્વ. સૌ. સુમતીબ્હેન કૃત ગ્રન્થો.

૧. ગીતાર્થ સંગ્રહ. ૨ દક્ષિણ યાત્રા.
૩-૪. પ્રભુ પ્રસાદી, ભાગ. (૧-૨.) ૫ શાન્તિદા.
૬. સુરેશ ને યશોધરા. ૭ કમળકુમાર.
૮. પરમાર્થની પ્રતિમા. ૯. મધુરી.
૧૦. શ્રીગુણરત્ન કોષ. ૧૧. અરવિન્દકુમાર.
૧૨. હિન્દ મેઘપાળ બાલ.

વિવિધ ગ્રન્થમાલા.

-૨. આર્ય ધર્મ નીતિ અને ચાણાક્ય નીતિસાર.
, અબલા હિત દર્પણ.
-૫-૬, ૨૦-૨૧. સ્વામી રામતીર્થના સદુપદેશ.
૭. લઘુ લેખસંગ્રહ. ભાગ ૧ લો.
૮. સંસારમાં સુખ ક્યાં છે?
૯-૧૯. નવાયુગની વાતો.
૧૦-૧૧. યોગિની અથવા સરસ્વતીના જીવનસુવાસ.
૧૨. અક્ષરમાળા.
૧૩-૧૪. નવસંહિતા.
૧૫-૧૬. કાશ્મીરનો પ્રવાસ, કલાપીના સંવાદ.
૧૭-૧૮. સ્વામી વિવેકાનન્દના પત્રો.
૨૨-૨૩-૨૪. દુર્ગાદાસ અથવા માર સરદારો.

ચરિત્ર માલા.

૧-૨. શ્રી બુદ્ધચરિત અને ઉપદેશ.
૩ થી ૮. } ભારતનાં સ્ત્રી-રત્નો.
૯ થી ૧૨. } પુસ્તક ૧ તથા ૨.

જીવન ચરિત્રો.

૧. રાનડેનું ચરિત્ર. રા. સૂર્યરામ દેવાશ્રયી.
૨. आयुष्यांतील आठवणी-रमाबाई रानडे.
૩. શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ. રા. કાન્તિલાલ પંડ્યા.
૪. ઇશ્વરચંદ વિદ્યાસાગર. } રા. શિવપ્રસાદ
૫. દેવી અઘોર કામિની. } પંડિત.
૬. સામ્રાટ્ જ્યોર્જ. રા. "બુલબુલ."
૭. પ્રેસિડેન્ટ ગાર્ફિલ્ડ-મિત્રમંડળ, પેટલાદ.
૮. સર્યુદાસજી-પંડિત નારાયણ પુરૂષોત્તમ.
૯. રાજર્ષી મોહજિત્-રા. ભીમજી વાલજી,
૧૦. સીતારામ ચરિત્ર } રા. નેમચંદ કાપડિયા.
૧૧. અંજના સુંદરી. }

નવલકથા-વાર્તા.

૧. વિપિન-રા. રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ.
૨. જીવન પ્રભાત. } મિત્રમંડળ, પેટલાદ.
૩. જીવન સંધ્યા. }
૪. દિવ્યમૂર્તિ-શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન.
૫. કલા અને લલિતા-રા. ચુનીલાલ વર્ધમાન.
૬. ટોડરમલ-પંડ્યા ડાહ્યાભાઇ ધનસુખરામ.
૭. વિકૃત બુદ્ધિનો વિવાહ-રા. જીવનલાલ અમરશી.
૮. પ્રિયકાન્ત-રા. રણજીતભાઈ વજુભાઈ.
૯. સંસાર શા માટે ?-રા. ડાહ્યાભાઈ ઉત્તમરામ.
૧૦. મોહન ગુપ્ત-રા. ગણપતિરામ ઉ. ભટ્ટ.
૧૧. ટેલિસમેન-રા. ધીમતરામ પંડિત.
૧૨. विचार विलसित-रा. गोपाळ भाटे.
૧૩. સુધારા.'શારદાશ્રમવાસી.'
૧૪. ઇંદિરા-સૌ પ્રિયમતી શુકલ.
૧૫. સદ્‌ગુણી સુશીલા-રા. ભગુભાઇ કારભારી.
૧૬. મ્હારી ફેશનેબલ બૈરી-રા. ખેલશંકર આચાર્ય.
૧૭. ચૈતભાનુ-રા. માધુભાઇ દિવેટિયા.

વિદ્યાકલા–વૈદક.

૧. સારી સંતતિ–રા. વેદ જટારાંકર લીલાધર.
૨. પાકશાસ્ત્ર.–સ્વ. સૌ. કેશવબા.
૩. ઉમેજી શિક્ષક.–રા. વીરબલ મ્હેતા.
૪. ક્ષયરોગ–ડૉ. મહાદેવ પ્રસાદ.
૫. દરેક મનુષ્ય જાતે વૈદ.–જે. પી. પંડિત અને પું.
6. A Chart of Natural Orders in Botany.–M. K. Desai.

વિવિધ.

૧. શ્રીજ્ઞાનેશ્વરીભગવદ્ગીતા. સસ્તુ સાહિત્ય મંડળ.
૨. સ્વર્ગની સુન્દરીઓ. } રા. અમૃતલાલ
૩. સ્વર્ગનાં રત્નો. } સુન્દરજી પઢિયાર.
૪. હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન–સૌ. વિદ્યાગૌરી. તથા સૌ. શારદાગૌરી.
૫. ગૃહિણી સુવિચારમાલા.–સૌ. માણેકબાઇ.
૬. મણિપ્રવાલ હાર.ભાગ ૧ } રા. અનંતપ્રસાદ
૭. ભક્તસૂત્ર (હિન્દી.) } શ્રીવૈષ્ણવ.
૮. રાજમાર્ગનો મુસાફર. } રા. ભોગીન્દ્રરાવ
૯. જીવનકલા. } દીવેટિયા.
૧૦. સંગીતનીતિ વિનોદ.–મિત્રમંડળ, પેટલાદ.
૧૧. શ્રીકૃષ્ણજીવન. રા. જીવનલાલ અમરશી.
૧૨. બીજી બ્રહ્મક્ષત્રીય મહિલા પરિષદનો અહેવાલ.
૧૩. છઠ્ઠી બ્રહ્મક્ષત્રીય કૉન્ફરન્સનો અહેવાલ.
૧૪. બ્રાહ્મણ કર્તવ્ય. રા. ત્રીકમલાલ દવે.
૧૫. વૈદિકમાર્ગ નિરીક્ષા. રા. મુનશી બળવંતરાય.
૧૬. નારીદર્પણમાં નીતિ વાક્ય. સૌ. રંભાબાઇ.
૧૭. રવિસાગર મહારાજની જયન્તિ.
૧૮. ગુજરાતી હિન્દુસ્ત્રી મંડળના સભાસદોને નવા વર્ષમાં બે બોલ.–રા. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી.
૧૯. વિદ્યાર્થીઓને બોધવચન. રા. જગન્નાથ.
૨૦. ઇશ્વરસ્વરૂપનું વર્ણન. } રા. અમૃતલાલ
૨૧. સુદામાચરિત્ર સાર. } પઢિયાર.
૨૨. માંસાહાર વિરૂદ્ધ અને વનસ્પત્યાહાર ના પક્ષમાં વૈદકીય સિદ્ધાન્તો.–ડૉ. છગનલાલ.
૨૩. સુવિચારમાળા. રા. મણિલાલ નથુભાઇ.
૨૪. પતિવ્રતા બારાખડી. રા. ખીમજી વાલજી.
૨૫. અમૃતવાણી. સૌ. જમના બ્હેન સક્કે.
૨૬. નવધા ભક્તિ. વનિતાવિશ્રામ, સુરત.
૨૭. સત્ય ધર્મ જ્ઞાન શિક્ષા.–રા. સક્ત.
૨૮. જૈનશ્વે. કૉન્ફરન્સ હેરલ્ડ પર્યુસણ અંક.
૨૯. લાયબ્રેરી મિસલેની, અં–૧. વડોદરા.

पत्र मंजुषा.

ભરતખંડની વીસ મહાન સ્ત્રીઓ.

૧. સતી સ્ત્રીઓ.

૧. સીતા સદ્ગુણી તથા પતિવ્રતા સ્ત્રી. ૨. સાવિત્રિ ... ... સતી સ્ત્રી.
૩. દમયન્તિ ... ... પતિવ્રતા સ્ત્રી.

૨. ધાર્મિક તથા કર્તવ્યનિષ્ઠ સ્ત્રીયો.

૧. દેવહૂતિ ... ... ધાર્મીક સ્ત્રી. ૨. મીરાંબાઈ ...સ્ત્રી કવિ તથા ભક્ત.
૩. યશોધરા (બુદ્ધની પૂર્વાશ્રમમાં ધર્મ પત્નિ)... ... ... બૌદ્ધ ધર્મની પ્હેલી સેવિકા.
૪. સંઘમિત્રા (અશોકની પુત્રી) ... ૧૯ વર્ષની ન્હાની વયે સિંહલ દ્વીપમાં જઈ ત્યાં રાજા તિષ્યની રાણીને દીક્ષા આપનાર તથા સ્વાર્થત્યાગ કરી તે બેટમાં બૌદ્ધ ધર્મનો સફળ રીત્યે પ્રસાર કરનારી સાધ્વિ. ૫. ગાન્ધારી આત્મભોગ આપનારી સ્ત્રી.

૩. રાજનિતી નિપૂણ તથા શૂરી સ્ત્રીયો.

૧. પદ્મિની ... ... ચિતોડની શૂરી રજપુતાણી.૨.કૃષ્ણ કુમારી ... ... શૂરી રજપુતાણી.
૩. ઝેબુન્નિસા ... ... રાજકાર્ય કુશળ સ્ત્રી. ૪. ચાંદબીબી રાજ કાર્ય કુશળ તથા શૂરી રાણી.
૫. નૂરજહાન ... ... કુશળ રાજ્ય કર્તા. ૬. ઝાંસીની રાણી ... ... શૂરવીર રાણી.
૭. અહલ્યાબાઇ હોલ્કર ... રાજકાર્ય કુશળ સ્ત્રી.

૪. વિદૂષિ સ્ત્રીયો.

૧. ગાર્ગી ... ... તત્વજ્ઞાન જાણનારી સ્ત્રી. ૨. મૈત્રેયી–તત્વજ્ઞાન જાણનારી સ્ત્રી.
૩. લક્ષ્મીદેવી ઉર્ફે બાલમભટ્ટ ... ... મિતાક્ષરા ઉપર બાલમભટ્ટિકા નામની પ્રમાણ ભૂત ટીકા લખનારી વિદૂષિ સ્ત્રી.
૪. જનિ (દક્ષિણના ભક્ત નામદેવની દાસી) ... ... ભક્તિના અભંગો લખનારી સ્ત્રી કવિ
૫. તરૂલતા દત્ત ... ... અંગ્રેજી ભાષામાં ઉત્તમ કવિતા રચનાર બંગાળી સ્ત્રીકવિ.

—લલિત કાન્ત નરસિંહરાવ દીવટીય

ज्ञान सुगन्ध.

प्रभुने निमंत्रण.

१. मढूलीमां.

प्रभु (जी) प्राणथी प्यारा ! पधारो आ मढूलीमां,
पधारो आ मढूलीमां ! पइने स्नेहनी गलीमां.
हृदयनी कामना मीठी, प्रभुनी मूर्तिओ दीठी,
सर्व छो रमनी पींटी, धारणा योग्य अंगुलिमां.
करुं आतिथ्य हरखीने, नहि पकवान्न पीरसीने,
हृदयनो भाव निरखीने, थजो रत राजी धूळीमां.
न थाळो चांदी सोनाना, कइं प्रसाद देवानां,
हृदयना भइ सउ दाना, स्वीकारी लो दडूलीमां.
नथी तकीया अने गादी, नथी आरस तणी लादी,
मळे आसन न पण साथी, रीहाओ बेसी धूळिमां.
पीवाने पाणी, मुख ह्वाला, नथी रमणीय कइं प्याला,
भावने नीरखवा धाळा, पीजो माटीनी धडूलीमां.
तमारे योग्य तो कांइ, कदी आतिथ्य थयुं नांहि,
तथापि प्रेमथी, भाइ ! चढ मानो मढूलीमां.
हृदय औदार्य दर्शावी, स्नेहनुं नीर वर्षावी,
स्वरूपमां पूर्णता लावी, स्वीकारो सिन्धु अंजलिमां.

२. हृदयमां—

जरा अंतरमां हावे पधारो प्रभो !
अंतरमां हावे पधारो, पधारो प्रभो ! —जरा अंतरमां.
दोषो घणा छे नाथ ! जे त्यजी गया, पण ते कोप पात्र लाखो थइ रह्या,
हृदय थइ ह्वे तो विचारो, विचारो प्रभो ! —जरा अंतरमां.
हाँसो क्षण एक पण न को करावता, आपीए न भावा कठोर को पता,
अंतरनुं अंतर विदारो, विदारो प्रभो ! —जरा अंतरमां.
नीभाववा आटलो समय प्रभु तमे, थोडो नीभावजो कइ बरे गमे,—
हृदमां धनारो अमारो, अमारो प्रभो ! —जरा अंतरमां.
छोडीए अमे तथापि आप ना त्यजो, पण कृपानिधि ! पळमशो नित्य जो,
मारुं पुनी ना वधारो, वधारो प्रभो ! —जरा अंतरमां.
छोडातो आप तणो प्रेम ना कदी, त्यजवो जो होय तो खेंची लीयो पति !
पकडयो पालव अमे तमारो, तमारो प्रभो ! —जरा अंतरमां.
अंतरना जाणनार नाथ नरहरि, याचीए पधारो नयन समीपे फरी,—
संबंध जुराणो न विसारो, विसारो प्रभो ! —जरा अंतरमां.

સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતું સચિત્ર માસિક. *Registered No. B. 456.*

सुन्दरी सुबोध

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता । मनु

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, જ્યાં પામે સન્માન સુન્દરી)

પુસ્તક ૧૦ અંક ૨ જો.
ઑક્ટોબર ૧૯૧૨.

આદ્ય સંપાદક,
બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.
પ્રકાશક અને તંત્રી—રામમોહનરાય જસવંતરાય.

વિષયસૂચન

ઑક્ટોબર

થોડા દિવસમાં ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થશે !

સુન્દરી સુબોધના ગ્રાહકોને આ સૂચના વાંચવા ફરીથી તસ્દી આપવી પડે છે. કારણ કે ગયા અંકમાં પ્રકટ થયેલ સંબંધની સમજૂતી વાંચ્યા છતાં, સમજફેર બહુ થતી જણાય છે !

૧. ચાલુ વર્ષ એટલે સુન્દરી સુબોધના દશમા વર્ષથી (આ સપ્ટેમ્બર મહિનાથી) થયેલ ગ્રાહકોને હવે પછી પ્રકટ થનારૂં ભેટનું પુસ્તક (જે ફેબ્રુઆરી લગભગમાં બ્હાર પડશે તે) મળશે એટલે હેમને આ સુચીપત્ર વાંચવા કાંઇ જરૂર નથી.

૨. સુન્દરી સુબોધ ખાતે ગયા ઓગસ્ટ, ૧૯૧૨ સુધીમાં બે વર્ષની ભેટનાં પુસ્તક ગ્રાહકોને આપવાં બાકી છે. આ ગ્રાહકોને બાળા નામનું નવલકથાનું મ્હોટું પુસ્તક ભેટ મોકલી આપવામાં આવશે.

૩ જેઓ ગયા વર્ષમાંજ ગ્રાહક થયા છે, હેમને માટે નીચેના બે પૈકી એક રસ્તો ખુલ્લો છે.

(અ) સુન્દરીસુબોધમન્દિરમાં મળતાં પુસ્તકો પૈકી "મૃદુલા–(નવલ કથા") અથવા "ગીત માળા, ભાગ. ૨ (ગીત–ગરબાનો સંગ્રહ,)" એ બેમાંથી તેઓ એક પુસ્તક ભેટ તરીકે પસંદ કરી અમને લખી એક વર્ષની ભેટ તરીકે મંગાવી શકશે; આમ કરવાથી હેમને ચાલુ વર્ષમાં પ્રકટ થનાર (દશમા વર્ષના) ભેટના પુસ્તક ઉપર હક રહેશે. અથવા—

(આ.) તેઓ જો ઉપર મુજબ સૂચના આ ઓફિસ તરફ દસ દિવસમાં નહિં કરે તો, હેમને ગયા વર્ષ અને ચાલુ વર્ષની ભેટ તરીકે "બાળા" ની નવલ કથા ભેટ મોકલવામાં આવશે. પરન્તુ આમ થયા પછી, તેઓને ચાલુ વર્ષની ભેટનું પુસ્તક જે હવે પછી થોડી મુદતમાં પ્રકટ થશે, તે ઉપર હક રહેશે નહિં.

૪. જેમનું લવાજમ બાકી હશે હેમના ઉપર ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. સ્ત્રી–સાહિત્ય વાંચન માળાનું લવાજમ અગાઉથી ભરનાર મહાશયોએ ૬૩૧ (એક પૈસાવાળી) ચાર આનાની ટપાલની ટિકેટો બીડવાથી, હેમનું ચાલુ વર્ષનું લવાજમ વસુલ ગણવામાં આવશે.

૪. હિન્દુસ્થાનની બ્હાર, જ્યાં વી. પી જતું નથી, ત્યાંના ગ્રાહકોએ પોતાનું લવાજમ મનીઓર્ડર અથવા પોસ્ટલ ઓર્ડરથી તુરત મોકલવા કૃપા કરવી, કે જેથી હેમને ભેટ મોકલતા–વિલંબ ન થાય.

૫. સ્થાનિક ગ્રાહકોએ–રાયપુર, આકાશેઠના કુવાની પોળમાં, આ પત્રના પ્રકાશકને મકાને નાણાં મોકલી આપવાં. આથી ભેટનું પુસ્તક હેમને વ્હેલું મળી શકશે.

પત્ર વ્યવહાર આ સરનામે કરવોઃ

સુન્દરી સુબોધ મંદિર, અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્ધનભાઈના શબ્દોમા કહીએ તો,- ‘સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમા કુટુમ્બબન્ધનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને ક્લેશોમાથી છુટી એ કુટુમ્બના ખરા કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનુ જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિરમા ડૂબતાં બાન્ધુના આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાના સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમા ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી, ઉલ્લાસભર્યા કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે —એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે “ સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે ’

વર્ષ ૧૦ મું.] ઇ. સ. ૧૯૨૨, ઓક્ટોબર-આશ્વિન, વિ.સં. ૧૯૭૮. [અંક ૨ જો.

ઉદયગુંજન.

વાંચવાનું કોને સૂઝે છે ?—જેના પુણ્ય ઉદય થયા હોય તેને સારાં પુસ્તકો વાચવાનુ સૂઝે છે, જેનુ નશીબ સુધરવાનુ હોય તેને વાચવાનું સૂઝે છે, જેની વિધાત્રી પાધરી હોય તેને વાચવાનુ મન થાય છે, જેના ગ્રહો સારા હોય તેને સારા પુસ્તકો વાચવાનુ સૂઝે છે, અને જેની ઉપર ભગવાનની કૃપા થઇ હોય તેનેજ વાચવાનુ સૂઝે છે

પુસ્તકો એટલે શુ ?—પવિત્ર ઋષિયોએ એમ કહેલું છે કે જે વેદ છે, એટલે કે જ્ઞાન છે, તે પ્રભુના શ્વાસોચ્છ્વાસ છે તે જ્ઞાન પુસ્તકો દ્વારા આપણુને મળે છે, એટલે પુસ્તકો તે દેવો છે, પુસ્તકો તે મહાત્માઓની પ્રસાદી છે, પુસ્તકો તે વિદ્વાનો, પંડિતો તથા સંતો તરફથી મળેલો સીધો કીંમતી વારસો છે, પુસ્તકો તે જ્ઞાનનો ભંડાર છે, પુસ્તકો તે જુદા જુદા વિદ્વાનોની બુદ્ધિનુ પ્રદર્શન છે, પુસ્તકો જુદા જુદા દેશને તથા જુદી જુદી કોમને એક સાકળમા જોડનારી કડી છે, પુસ્તકો તે તેના અધિકારીઓના હૃદયમા ઉથલ પાથલ કરનારૂ રસાયન છે, પુસ્તકો તે નવી જીંદગી આપનાર ફિરસ્તા છે, પુસ્તકો તે જીંદગીમા અમૃત રેડનાર મહાન્ ગુરૂ છે, પુસ્તકો તે જીવાત્માના ખોળીયામા શ્વાસ ભરનાર યંત્ર છે, અને જગતમા કોઈ પણ માણસ કે કોઈ પણ વસ્તુ જે કાંઈ આપી શકે તે સર્વ કરતા વધારેમા વધારે અને સારામા સારૂ આપનાર પુસ્તક છે

—અમૃતલાલ પઢિયાર કૃત “ સ્વર્ગનાં રત્નો.

काव्यकुंज.

કોયલને.

રૂડલી, રૂડલી ઓ સખી ! રૂડલી મ્હારી બ્હેનડી, હો બ્હેન !
કોયલ કૃમળી ઓ બ્હેન !
દેતી ટહુકે મ્હારા ઉરમાં વાતો અવનવી, હો બ્હેન !
અતિ સોહામણી, હો બ્હેન !
(સાખી.) ઉદયો આજ પ્રભાતમાં, ટહુકો તુજ સંભળાય;
દુઃખ શોક ભૂલી ગયો, સ્વર્ગીય જન્મ જણાય.
સાથે ટહુકો લેતો જારી મનના મેલને, હો બ્હેન !
સંસારે સઘળા મેલ્યાં મનનાં વેરને, હો બ્હેન !
(સાખી.) કાળી પણ કોયલ રૂડી, બગ રૂડો ન કદાય;
ગુણ જગે પરખાય, તો આનન્દે દિન જાય.
એવા એવા મનમાં ભાવ રૂડા ઉભરાય છે, હો બ્હેન !
તેવા ભાવોને તું સદા પ્રીતે વિકસાવજે હો બ્હેન !
(સાખી.) પ્રતિ વસન્તે આવજે, ભૂલીશ નહિં તું લગાર;
ટહુકે તુજ અજવાળતી જગત ઘોર અન્ધાર.
એવી કોયલ વ્હાલી ! રાત્રે મ્હને જગાડજે, હો બ્હેન !
હેત વધારજે, હો બ્હેન !
ઉડી સુજને કોઈ બીજા હૃદયો વધાવજે, હો બ્હેન !
પ્રેમ સુહાવજે, હો બ્હેન !

(અમદાવાદ. ગુજરાત કૉલેજ.)

—ભટ્ટ.

" તરૂણ તપસ્વિની. "

(અંજની ગીત.)

ભવ્ય લલાટ સુમંગળ ભાસે, સૂર્ય ભર્ગ સમ કાન્તિ વિરાજે;
વિમલ સુઓજસ વચનો વચ્ચે, શાન્ત વદન રાજે.
નેત્રકમળ દીસે બીડેલાં, કેશકલાપ નથી પીડેલા;
બાલ અનિલ રમતો લટ સાથે, શોભા ઘણી લાવે.
સૂર્ય તણી જ્યોતિ પરભવતું, બ્રહ્મચર્ય મુખપર ઝળહળતું;
જાણે ગિરિતનયા તપ કરતી, હિમ વનની માંહે.

મૃગપતિ વ્યાઘ્રાદિ, હિંસક જે, પશુ બનતાં પરવશ દીસાં તે;
ચરતાં નિજ સ્વભાવ મુકીને, તાપસીની આગે.

જડ જન જંગલનાં આવીને, અંતરમાં ઉજમાળ બનીને;
નમવે મસ્તક વનદેવીને, પૂજ્ય દૃષ્ટિ ભાવે.

પ્રણવ રાતદિન હૃદયે ધરતી, મૂર્તિ સુમંગળ સંકટ હરતી;
ઉર ઉજ્વલ કરતી તરુણી તે, નિજ વિભૂતિ વાટે.

બ્રહ્મચર્યનો મહિમા ભારિ, ક્રૂર હૃદય થાતાં વશ હારિ;
સતીએ અજિત પ્રભુ પણ િ ત્યા, તેજ પ્રભાવ વડે.

(ભાવનગર કૉલેજ.) —" કાલિદાસ. "

બાલ-હાલરડું.

મ્હારૂં લાડીલું ફૂલ,
મ્હારૂં કોડીલું ગુલ:
મ્હારૂં બાલ-બુલબુલ, હું ઝુલાવું ઝુલે.

બાલકનાં નયણાંમાં નવલખ નૂર છે,
નયણાંની નિંદમાં નવાણું લાખ હૂલ ! —મ્હારૂં૦

બાલ-દંતકળીના હાસે હુલામણાં,
મલકાતું ઉંઘમાં અમીથી અમૂલ. —મ્હારૂં૦

કાલુડા બોલ મને દેવલાં વધામણાં,
ઉંઘના અવ્યક્તવાદ છંદો મંજુલ. —મ્હારૂં૦

જાગે બાલુડું અખિલ વિશ્વ મ્હારૂં જાગતું,
શય્યાની સોડ સ્વર્ગ-સમણાં પ્રફુલ. —મ્હારૂં.૦

(ભાવનગર.) -રસિક.

रमणीमणिमाला.

સ્વ. ડૉક્ટર સૌ. આનંદીબાઇ.

૧.

યમુનાબાઇનો જન્મ ઈ.સ. ૧૮૬૪ના માર્ચની ૩૧મી તારીખે પુનામાં થયો હતો. તેમના પીતાનું નામ ગણપતરાવ અમૃતેશ્વર જોશી હતું. તેમને એક પુત્ર અને ત્રણ પુત્રીઓ હતી, જેમાં યમુનાબાઇ વચેટ હતાં. ગણપતરાવ કલ્યાણીમાં રહેતા હતા. જન્મથી ત્રણેક માસ પછી યમુના કલ્યાણીમાં ગયાં. દિન પ્રતિદિન તેમનું શરીર વધવા માંડ્યું. પાંચ છ વરસની વયે પાડોશીનાં સમવયી બાળકોને બોલાવી રમતમાં દિવસ કહાડવા લાગ્યાં. ઘર પાછળ

વાધે હતો. તેમાં જુદી જુદી જાતનાં બીજે રોપે, ઉગ્યા પછી મૂળ જોવાની લાલચે ઉપાડે, છોડ સુકાય; અને એનોએ પ્રયત્ન ફરી આરંભે, તેથી પ્રસંગોપાત્ તેમની દાદી ધમકાવે. ઠપકો આપે, પણ એકાગ્રહી યમુના તે છોડે નહીં. બાળક-સ્થિતિમાં હોવા છતાં એકાગ્રહી વૃત્તિ, ધારણા શક્તિ, અને બુદ્ધિનો વિકાસ સારો હતો.

યમુનાબાઇને સાતેક વરસ થવા આવ્યાં. પિતા લગ્નની ચિંતામાં ઘેરાયા. કેટલીક અજ્ઞાત જ્ઞાતિઓમાં જેમ કન્યાવિક્રય વિશેષ જોવામાં આવે છે તેમ કૂળવાનો શોધનાં વરવિક્રય-કરવામાં પાછું જોવામાં આવતું નથી; આ બદીમાંથી ગણુપતરાવ છૂટવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. કંકુને કન્યા આપીશ પણ કૂળવાન શોધી ફુવામાં નહીં પડું, એવી ગણુપતરાવની પ્રતીજ્ઞા હતી. વરની તપાસ કરતાં કરતાં તેમને એમ ખબર પડી કે અહીંની પોટ ઑફીસમાં કોઇ ગૃહસ્થ આવ્યા છે, તેથી ગણુપતરાવ, યમુનાબાઇનાં દાદી વગેરે જોવા ગયાં. તેમણે તેમની સાથે લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; અને તે ગૃહસ્થને પોતાના પાડોશીને ત્યાં બોલાવ્યા.

રા. ગોપાળરાવ વિનાયક જોષી સંગમનેરકર, સંગમનેરના વતની હતા. કેટલાક વખતથી તેઓ પોષ્ટની નોકરીમાં જોડાયા હતા. તેમની પ્રથમ વિવાહિતા પતિ એક બાળકને મૂકી થોડાજ વખતપર સ્વર્ગમાં સિધાવી હતી. ગોપાળરાવને હવે લગ્ન ન કરવું એવો નિશ્ચય હતો; પરંતુ કાળ-ભાવિની સત્તા આગળ એ નિશ્ચય ઝાઝો સમય ટક્યો નહીં. ગોપાળરાવ સુધારક હતા. કોઇ દુઃખી સ્ત્રીને તેઓ આત્મકલ્યાણના માર્ગે દોરવાને ઉત્સુક હતા. માત્ર માતાપિતા અને કુટુંબ વર્ગ એ યોજનાથી વિરૂદ્ધ હતો. એટલામાં ગણુપતરાવે માગું કર્યું અને વડિલની તેમાં પૂર્ણ સંમતિ મળી ગણુપતરાવ સાથે " હું એને કેળવણી આપું તેમાં તમારે વાંધો લેવો નહીં, " એવી પ્રતિજ્ઞા કબુલ કરાવી તેમનું માગું સ્વિકાર્યું. યમુનાનાં લગ્ન ગોપાળરાવ સાથે બન્ને તરફનાં કુટુંબોના પૂર્ણ પ્રેમથી કરવામાં આવ્યા.

૨.

લગ્ન થયા પછી ગોપાળરાવે પોતાની પ્રતિજ્ઞા સંભારી. નોકરી કરવા થાણે જતા, અને સાંજના કલ્યાણી આવતા. અભ્યાસ માટે તેમણે બહુ પ્રયત્ન કર્યો, છતાં વિજય ન મળ્યો. આથી ગોપાળરાવે અલીબાગ બદલી કરાવી. યમુનાથી ગોપાળરાવને સંતોષ અને આનંદ થયો, જેથી મૂળનામ બદલી હવે તેને આનંદી સંજ્ઞાથી બોલવવાનું તેમણે ઉચિત માન્યું. અલીબાગ આવ્યા પછી ભૂગોળ, વ્યાકરણ, ગણિત, મરાઠી ઇતિહાસ વગેરેની માહિતી આપી. આ અરસામાં આનંદીબાઇને પુત્ર જન્મ્યો અને મરણ પામ્યો. પુત્રના દેહવિલય પછી આનંદીબાઇનું લક્ષ અભ્યાસ તરફ વધારે વળ્યું, પરંતુ સાધનના અભાવથી ગોપાળરાવે પોતાની બદલી કોલ્હાપુર કરાવી.

કોલ્હાપુરમાં સ્ત્રીશિક્ષણશાળા હતી. તેની અધ્યાપિકા મીસ માયસી નામની એક ઇંગ્રેજ સ્ત્રી હતી. ગોપાળરાવે મીસ માયસીને મળી, આનંદીબાઇના અભ્યાસ સંબંધી ચોક્કસ કર્યું. મીસ માયસી પોષ્ટ ઑફીસ પાસેના બંગલામાં રહેતાં હતાં, એટલે શાળાનો વખત થાય ત્યારે આનંદીબાઇને સાથે તેડીજતાં, અને વખત પૂરો થયે મૂકીજતાં. હિન્દુઓના નશીબમાં જન્મથી " દ્વેષ " એ શબ્દ ઉતરી આવ્યો છે. સારું થતું નથી, અને કોઇનું કરેલું સાંખાતું નથી. કેટલાક કારભારીઓએ મીસ માયસીને આડું અવળું ભરર્યું; જેના પરિણામે આનંદીબાઇના અભ્યાસમાં વિઘ્ન આવ્યું !

આ સંધિમાં ગોપાળરાવને કેટલાક મિશનરીઓ સાથે સારી ઓળખાણ થઇ. અને વાર્તાવિનોદમાં પ્રસંગોપાત્ આનંદીબાઇના અભ્યાસનો વિષય ચર્ચાવા લાગ્યો. રેવરન્ડ શુદ્દીને આનંદીબાઇને અધિક અભ્યાસ માટે અમેરિકા મોકલવાનું સમજાવ્યું; અને આ સંબંધમાં પોતાની સ્થિતિનો પત્ર લખી લાવવા કહ્યું. ગોપાળરાવે પોતાની તમામ હકીકત લખીને મિ. શુદ્દીનને આપી. આ સાથે રે. શુદ્દીને એક લાંબો પત્ર માત્ર સ્વાર્થવૃત્તિનો લખી અમેરિકામાં રે. વાઇલ્ડર પર મોકલી આપ્યો. આ પત્રો ક્રિશ્ચિયન રિવ્યુ નામના પત્રમાં છપાયા.

કોલ્હાપુરમાં હરકત આવવાથી ગોપાળરાવ ત્યાંના પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબને મળ્યા. પોતાની હકીકત નિવેદન કરી; એજન્ટ સાહેબે મીસ. ફ્રેરકાર પર એક ભલામણ પત્ર લખી આપ્યો અને તેમની બદલી મુંબાઇ કરી આપી. ગોપાળરાવ ઇ. સ. ૧૮૭૯ માં મુંબાઇ આવ્યા. એજન્ટ સાહેબના પત્રવાળી સ્કૂલ પોષ્ટ ઑફીસથી દૂર હતી તેથી તેમાં આનંદીબાઇને ન મોકલતાં એસ.છ.પી. ખ્રીસ્તીધર્મપ્રસારક મંડળીની નીશાળમાં તેમને દાખલ કર્યાં. અહીંના અભ્યાસમાં આનંદીબાઇને બહુજ સહન કરવું પડયું. નિશાળે જતાં લોકોની મશ્કરીઓ, કાંકરા ફેંકાવા, ચાળા પાડવા, વગેરે દેખવું, વેઠવું પડયું !

રા. ગોપાળરાવના પિતા વામનરાવ તેમને મળવા મુંબાઇ આવ્યા. પુત્રવધૂના હાડ માંહથી તેમની આંખો ફરી ગઇ; આ સંબંધમાં પુત્રને દંડ કરતાં જાદે ઠપકો આપ્યો; અને છેવટે આ વર્તન આગળ ચાલુ રખાવશે તો પુનઃ પુત્રનું મોં નહીં જોવા સુદ્ધાંતનું કહ્યું અને મરણ સુધી એમજ પાળ્યું,

કેટલાક વખત પછી ગોપાળરાવે દેશાટન કરવા માટે રજા લીધી. પત્નિને કોઇ મિત્રને ત્યાં મૂકવાનું પૂછવા માટે મિત્રોના ઘેરે ઘેર ફર્યો. આવી સદ્ વર્તનવાળી, કેળવણી લેનારી સ્ત્રીને રાખવા માટે, તેનો ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત કરવાનું કોઇએ માથે રાખ્યું નહીં. છેવટે આનંદીબાઇના ભાઇને ત્યાં ગોઠવણ કરી ત્યાં મૂકી તેઓ દેશાટન કરવા ઉપડી ગયા. ગોપાળરાવના આવા વર્તનથી કોઇ ચકિત થતું હશે. પરતુ આ પાઠ અત્યારથી ન શિખવાડાય તો આગળ જે કાર્ય કરાવવું હતું તે ન થાત.

કેટલાક વખત પછી ગોપાળરાવની ભૂજ બદલી થઇ. ભૂજમાં અભ્યાસ કરાવવાનું કાંઇજ સાધન નહોતું. પત્નિએ પતિ પાસેજ અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. દાદી સાથે નહોતાં, એટલે જમવાનું આનંદીબાઇને તૈયાર કરવાનું માથે આવ્યું. આથી કેટલેક પ્રસંગે તો ચણા-મમરા ખાઇને પડી રહેવું પડતું ! ભૂજ રહ્યાં તેટલામાં અંગ્રેજી બોલતાં આવડયું અને સંસ્કૃતમાં ડૉ. ભાણ્ડારકરનાં બન્ને પુસ્તકોનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો.

પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે વાઇલ્ડરનો પત્ર તેમને ભૂજમાં મળ્યો. એમાં માત્ર તમો ઇશુને દેવ-ઇશ્વર માનો, તેની ઉપર શ્રદ્ધા રાખો, અને તે ધર્મ ફેલાવો એ સૂત્રોના વિવરણ સિવાય કાંઇ નહોતું ! આ પત્રો પણ ક્રિશ્ચિયન રિવ્યુમાં છપાયા. એક દિવસ રોશેલ ગામમાં એક બાઇ દાંતના દરદને માટે ડૉક્ટરને ત્યાં ગઇ; ડૉક્ટર બીજા કામમાં હતા, તેટલા વખતમાં ઉપરના પત્રોવાળો અંક તે બાઇના વાંચવામાં આવ્યો; તે ઘેર આવી, અને આનંદીબાઇને દીલાસાથી પત્ર લખ્યો; તેમજ અમેરિકા આવવામાં પોતે પુરતી મદદ આપશે એમ પણ જણાવ્યું.

દોઢેક વરસ ભૂજમાં ગાળ્યા પછી ગોપાળરાવની બદલી કલકત્તામાં થઇ. ઇ. સ. ૧૮૮૧ ની એપ્રીલની ૪ થી તારીખે તેઓ કલકત્તે પહોંચ્યા. કલકત્તામાં કૃષ્ણપુરાંત કરીને કોઇ

દક્ષિણી રહેતા હતા. તેમણે અહીંના પોષ્ટ ઓફીસમાં કોઇ દક્ષિણી આવ્યા છે એમ સાંભળી ગોપાળરાવને ઘેર ગયા. અહીં આનંદી બાઇને ઘરની નીચે રહેવું પડતું. તે જમીન ભેજાળ હતી; આથી તેમની તંદુરસ્તી બગડી. રા. કૃષ્ણરાવ આ બધું જોઇ આનંદીબાઇને પોતાને ઘેર તેડી ગયા. સારી તબીયત થયા પછી આનંદીબાઇએ પાછો અભ્યાસ ચાલુ કર્યો. એવામાં કાંઇક અણધારેલી આપત્તિથી ગોપાળરાવની બદલી શ્રીરામપુર થઇ. શ્રીરામપુરની હવા બગડેલી હતી. ગોપાળરાવે આ બધી અડચણોથી દૂર થવા બે એક વરસની રજા માગી, પરંતુ દુર્ભાગ્યે રજા ન મળી.

ઉપર જણાવી ગયા તે બાઇ જેમનું નામ મિસિસ કાર્પેન્ટર હતું, તેમણે શ્રીરામનગરથી રેશેલ આવતા સુધીનાં ખર્ચનો બંદોબસ્ત કરી કાગળ લખ્યો. આ પત્ર મળતાંજ આનંદીબાઇએ અમેરિકા જવાનું નક્કી કર્યું. અમેરિકા જવાનો વિચાર સાંભળી તેમના કુટુંબમાં કલેષ—છાશો થઇ. પરંતુ દૃઢાગ્રહી ગોપાળરાવ આગળ કોઇનું ચાલ્યું નહીં.

એક દિવસે આનંદીબાઇએ શ્રીરામપુરમાં સમર સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે પોતાનું અમેરિકા જવું" એ સંબંધમાં ભાષણ આપ્યું. જેથી કેટલાક લોકોએ તેની બહુ પ્રસંશા કરી. હિંદુસ્થાનના પોષ્ટ ખાતાના ડાયરેક્ટર જનરલે તો એક પત્રમાં રૂપીયા સોની નોટ પણ મોકલાવી.

અમેરિકાનો વિચાર નક્કી થયો હતો. હવે કોઇના સંગાથનીજ માત્ર રાહ જોવાની હતી. બે ત્રણ મિશનરીઓનો સંગાથ પણ મળ્યો; અને "સીટીઓફ કલકત્તા" (નામની આગબોટ) જે નવમી તારીખે અમેરિકા જવાની હતી તેમાં જવા નક્કી કર્યું.

૩.

કાંઇક કારણવશાત "સીટી ઓફ કલકત્તા" વહેલી ઉપડી અને સાતમી તારીખે હિંદુસ્થાનને નમન કરતી આનંદીબાઇ અમેરિકા જવા ઉપડી ગઇ. તેને મીસેસ જોન્સન નામની બાઇનો સંગાથ ગોપાળરાવે કરી આપ્યો હતો. પરંતુ આ સંગાથ કરી આપવામાં ગોપાળરાવે સજ્જડ થાપ ખાધી હતી. કારણ કે ઠેઠ અમેરિકા પહોંચતાં સુધી આ બાઇએ આનંદીબાઇને જેટલો ત્રાસ આપવામાં આવે તેટલો આપતાં બાકી રાખી નહોતી ! એક હિન્દુ જાતિની બ્રાહ્મણોમની સ્ત્રીને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં લાવવાનું પ્રથમ માન પોતાને ખાટી જવું હતું; પરંતુ તે બાઇ સમજતી નહોતી કે આનન્દીબાઇ એક ચૂસ્ત હિન્દુ સ્ત્રી હતી. મીસીસ જોન્સનનું જ્યારે કાંઇજ વળ્યું નહીં ત્યારે તેણે મીસીસ કાર્પેન્ટરની વાત ઉપાડી. આનંદીબાઇએ ખુલાસો કર્યો કે તેણી કોઇ ધર્મને માનતી નથી. માત્ર એક ઈશ્વર છે અને તેનાં આપણે બાળકો છીએ. એ સ્પષ્ટિકરણ સાંભળતાં મીસીસ જોન્સન સડક થઈ ગઇ. તેણે કહ્યું કે—હું તને વાઘની બોડમાં મુકવાને રાજી છું. પરંતુ તે બાઇના રક્ષણ તળે જવા દેવાની નાખુશી દર્શાવું છું. એના કરતાં બોસ્ટનમાં મીસેસ પારકર પાસેજ અને તેની મદદ માગ: ઉપરની હકીકત સાંભળતાં, અને પોતાના પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ રાખનારની વિરૂદ્ધ વાત જાણતાં આનંદીબાઇએ ક્રોધ દાબી શાન્તિથી પણ કડક શબ્દમાં ચેકડી કરી કહ્યું;—"મીસીસ જોન્સન ! તમો કહો છો તે કદાપિ સત્ય હશે, પરંતુ બીજા દેશમાં તમારી તારવાની યુક્તિ કામે વળગાડતા પહેલ તમારા દેશને તારો. તમારો દેશ તરશે તેનું અનુકરણ પાછળથી બધા કરશે. જ્યાં સુધી તમારા દેશમાં મીસીસ કાર્પેન્ટર જેવાં તર્યાં નથી, ત્યાં સુધી તમે બીજાનું આત્મકલ્યાણ શીરીતે

કરી શકશો ?" આ ઉત્તર સાંભળ્યા પછી મીસીસ જોન્સને પથ્થરપર પાણી ઢળેલું જાણી એને ઉપદેશ આપવાનું માંડી વાળ્યું, અને તેના પ્રત્યે માયાળુ વર્ત્તન દર્શાવવા ચુકી નહીં

આનંદીબાઇ અમેરિકામાં ન્યુજરસી પહોંચ્યાં. મીસીસ કાર્પેન્ટર અને બીજાં કેટલાંક માણસોએ તેમને બહુ આવકાર આપ્યો. આનંદીબાઇ મીસીસ કાર્પેન્ટરને ઘેર ગયાં, અને અહીંજ કેટલાક દિવસ ગાળવાનું ઉચિત ધાર્યું. મીસીસ કાર્પેન્ટરની છોકરીઓ સાથે આનંદીબાઇ રમતમાં ભળી ગયાં. તેની ગાવાની મધુરતા સર્વને આશ્ચર્યચકિત કરતી. મીસીસ કાર્પેન્ટરે તો આનંદીબાઇનું નામ "આનંદનો ઝરો" પાડ્યું હતું.

એક દિવસ આનંદીબાઇએ પોતાની દેશી મીજબાની મીસીસ કાર્પેન્ટરને અને પોતાની બહેનપણીઓને આપી. પોતાની સાડીઓ દરેકને પહેરવા આપી. દરેકના લલાટમાં સુભાગ્ય દર્શક ચાંલ્લો કર્યો. અને પત્રાળીપર નીચે બેસવાનું આસન આપ્યું. આગળ રંગોળી પુરી, અગર બત્તીઓ ગોઠવી દીધી. દાળ, ભાત, કઢી, શાક, અથાણાં, મુરબ્બો ચટણી વગેરે વાનીઓ પીરસી; અમેરિકાની સ્ત્રીઓને હિન્દુઢબથી કેમ ખાવું તેની સમજણ પડી નહીં. જ્યારે આનંદીબાઇએ જમવાનું ચાલતું કર્યું ત્યારે બીજાંએ અનુકરણ કર્યું. મીસીસ કાર્પેન્ટર કહે છે કે આવી મઝા અમે અમારી આખી જીંદગીમાં ભોગવી નથી ! પરદેશગમન કરનારી આનંદીબાઇનું આત્મલક્ષણ અને દેશ પ્રત્યેની પ્રેમ વૃત્તિ, પોતાના દેશનુંજ અનુકરણ કરાવવાની તિવેચ્છા, શું દર્શાવી આપે છે ?

૪.

ફિલાડેલ્ફિઆ અને ન્યૂયોર્ક એ બે સ્થળો અભ્યાસ કરવા માટે હતાં. ફિલાડેલ્ફિઆમાં શિક્ષકો માત્ર સ્ત્રીઓજ હતી. તેથી ત્યાંજ અભ્યાસ કરવાનું ઠરાવ્યું. તેની ઉપરી મિસ બૉડલે કરીને એક પ્રેમાળ બાઇ હતી. તેવીજ રીતે સેક્રેટરી મિસ. જેમ્સ પણ માયાળુ હતી. પોતાની કૉલેજમાં આનંદીબાઇને બોલાવવાને તેમણે આમંત્રણ આપ્યું. ત્રણ વરસના અભ્યાસ પેટે ૭૨૦ ડૉલર એટલે લગભગ ઓગણીસેં રૂપીયા આપવાના ઠરાવી ત્યાં જવા નક્કી કર્યું. મીસીસ કાર્પેન્ટર આનંદીબાઇને મુકવા ફિલાડેલ્ફિઆ ગયાં. કૉલેજની ડીન (અધિષ્ઠાતાએ) આનંદીબાઇ માટે બધી ગોઠવણ કરી રાખી હતી. ફિલાડેલ્ફિઆમાં બીજે દિવસે પહોંચ્યાં. ડીન અને મીસ જેમ્સ સામાં આવ્યાં. બીજે દિવસે ડીને આનંદીબાઇનું સ્વાગત મોટા સમારંભથી મોટા બંગલામાં કર્યું. જ્યાં આશરે પાંચસો માણસો એકઠાં થયાં હતાં.

અભ્યાસ ચાલુ કર્યો. કેટલાક દિવસો સખત ટાઢથી "ડિપ્થેરીઆ" એટલે ગળાનો ચેપી રોગ લાગુ થયો. એમાં આનંદીબાઇની સ્થિતિ બહુ લથડી, પરંતુ ઈશ્વરકૃપાથી આરામ થયો, અને અભ્યાસ આગળ વધાર્યો. ચોવીસ કલાકમાં સાત આઠ કલાક કરતાં તે વધારે વિસામો લેતાં નહોતાં. બે કલાક પત્રો લખવામાં, દોઢ કલાક જમવાને, એક કલાક પરચુરણ કામમાં અને બાકીનો તમામ વખત અભ્યાસમાં ગાળતાં.

બે એક વરસ પછી ગોપાળરાવ અમેરિકા આવવા ઉપડ્યા. એક દિવસ તેઓ આનંદીબાઇની ઓરડીમાં આવીને બેઠા. આનંદીબાઇ બહાર ગયાં હતાં. મીસીસ કાર્પેન્ટરે તેમને બીજી ઓરડીમાં બેસાર્યા હતા. આનંદીબાઇ આવ્યાં તેવાંજ પોતાના ઓરડામાં ગયાં. અહીં ટેબલ ખુરસીપર ન્યૂસ વાંચતા એક માણસને જોઇ છક થઇ ગયાં. પોતાના પતિની સ્નેહાલ મૂર્તિ જોઇ અર્ધ ઘટિકા સ્થિર ઉભાં રહ્યાં. પતિ પત્નિ મળ્યાં. આનંદસાગર ઉભરાયો !

ત્રીજે વરસે તેમણે દાક્તરની પરિક્ષા આપી. પરિક્ષાનું પરિણામ જણાવ્યા અગાઉ એક શ્રીમંત સ્ત્રીએ તેમને સોનાની ઘડીઆળ ભેટ આપી. પંચિક અઠવાડીઆ પછી રીઝલ્ટ (પરિણામ) જણાયું તેમાં આનંદીબાઈ પાસ થયાં. પતિપત્નિને આ સમાચાર જાણી વિશેષ આનંદ થયો. સને ૧૮૮૬ ના માર્ચની ૧૧ મી તારીખે પદવી દાન આપવાનો મેરો સમારંભ થયો. તેમાં પંડિતા રમાબાઇ પણ આવ્યાં હતાં. ગોપાળરાવ કહે છે કે કેટલીક આધીની સગાઇ જોતાં તેઓ ફોઇ થતાં હતાં. તેજ દિવસે આનંદીબાઇએ ડિપ્લોમા મેળવી:

૫.

અભ્યાસ પૂર્ણ થયા પછી કોલ્હાપુરમાં દાક્તરની જગ્યાએ નોકરી મળવા સંબંધિ ખબર આવી. હવે ઘેર જલદી ઉપરી જવું એવું આનંદીબાઇએ ઇચ્છયું. કોલ્હાપુર સરકાર તરફથી આનંદીબાઇ તથા ગોપાળરાવને પહેલા વર્ગનું ભાડું પણ મળ્યું હતું. આ અરસામાં તેમની તબીયત લથડી. હવે જેમ બને તેમ જલદી દેશમાં જવું એમ ધારી ઈટ્રીઆ સ્ટીમર. આગબોટની ટીકીટ લીધી અને ૨૦મી તારીખથી હિન્દુસ્થાન આવવા પ્રયાણ આરંભ્યું. દરીઆઇ મુસાફરીમાં તેમને કષ્ટ તો સહેજ ઓછું થયું, પરંતુ અશક્તિ દિવસે દિવસે વધવા લાગી. સ્ટીમર પરના ડૉકટરને મીસીસ કાર્પેન્ટરે બહુજ ભલામણ કરી હતી, તેથી ડૉકટર દસ દસ મિનિટે દવા આપતો અને સંભાળ લેતો. આમ કરતાં તેઓ લંડન પહોંચ્યાં. ત્યાં રહેવાનું આનંદીબાઇને બહુ મન હતું પરંતુ મંદવાડના કારણથી ઓછું રહી શકાયું નહીં. તેમણે " દેનઝાબા " નામની સ્ટીમરની ટીકીટ લીધી, પરંતુ સ્ટીમરના માલીકને ખબર પડી કે તેઓ નેટીવ છે, એટલે તુરતજ ટીકીટ પાછી લેઇ પૈસા પાછા આપી દીધા. પડાવેલો સરસામાન નીચે ઉતારી નાખ્યો. આ ભાંજગડથી આનંદીબાઇને બહુજ ત્રાસ પડયો

પી.એન્ડઓ.કંપનીની સ્ટીમરમાં તેઓએ મુસાફરી ચાલુ કરી, અને ૨૬મી તારીખે જીબ્રાલ્ટર પહોંચ્યાં. વચમાં કષ્ટથી સ્થિતિ નરમ થઇ. તથા પોતાના દેશનું જમણ જમવાની તિવ્રેચ્છા થઇ. આમ કરતાં કરતાં ૧૬મી નવેમ્બર સને ૧૮૮૬ના સવારમાં તેઓ મુંબાઇ આવી પહોંચ્યાં. કેટલાક માનપત્રો અપાયાં. પેપરોમાં પણ આનંદીબાઇ એમ. ડીની પદવી સંપાદન કરી હિન્દુસ્થાન આવ્યાં એ સંબંધી લખાણો પર લખાણો આવવા લાગ્યાં. આ બધું છતાં તેમની તબીયત તો દિવસે દિવસે નરમ થતી ચાલી. પૈસાની તંગી પડી મળેલી નોકરી સરકારે ના પાડવાથી છોડી દીધી. પૈસાની કઢંગી સ્થિતિથી તેમને બહુજ ત્રાસ થયો. છેવટે શેઠ રૈ તરફથી સો રૂપીઆ મળ્યા. કેસરી અને મરાઠા પત્રોના પ્રકાશકે પણ કેટલીક મદદ કરી. છતાં મંદવાડમાંથી બચાયું નહીં. અંતે ૨૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૭ના અશુભ દિવસે સ્વર્ગમાં સીધાર્યાં !

આનંદીબાઇએ અનેક કષ્ટ વેઠી પોતાનો નિશ્ચયપાર પાડયો. પરદેશમાં રહેવા છતાં સ્વદેશવૃત્તિનો ત્યાગ ન કર્યો. ભાવિએ ગમે તેમ કર્યું, પણ પુરૂષાર્થ વૃત્તિએ તો સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે **अर्थं साधयामिवा देहं पातयामि !***

પરમાત્મન્ ! આર્યમહિલાઓમાં આવા કાંઇક સંસ્કારો પ્રેરિ આત્મોન્નતિના માર્ગે તેમને ચઢાવો એવી દીન પ્રાર્થના કરૂં છું. **इतिशिवम् ।**

(ચિદ્વિલાસ મન્દિર, ધરમીજ.) —હીરાલાલ ગોપાળદાસ દેસાઈ.

---

* કામ સિદ્ધ કરૂંછું, અથવા—તેમ ન થાય તો—દેહ પાડુંછું !

विद्याकला—वैदक.

સ્ત્રીઓ તથા બાળકો માટે ઘરગતુ દવાઓ.

(ગયા વર્ષના દસમા અંકના પૃષ્ઠ ૩૯૭ થી ચાલુ.)

ઝાડો બંધ કરવાના ઉપાયો.

અશક્તિ પછી આપણી બહેનોમાં બીજો જે મુખ્ય રોગ છે, તે ઝાડાનો તથા મરડાનો છે. માટે એના પણ થોડાક સાદા સાદા ઘરગતુ ઉપાયો આપણે જાણી લેવા જોઇએ.

ઝાડાના રોગમાં પ્રથમતો એજ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે, જ્યારે હોજરી ઉપર ઘાતકીપણું ગુજારવામાં આવે અને હદ ઉપરાંત તેમાં ભાર ભરવામાં આવે ત્યારેજ ઝાડાની બિમારી થાય છે. માટે જ્યાં સુધી એ બધો વધારે પડતો નકામો કચરો પેટમાં ભરેલો હોય ત્યાં સુધી ઝાડાને બંધ કરવો એ સારી વાત નથી. કારણકે જો બળાત્કારે તેને બંધ કરી દઇએ અને પેટમાંથી કચરો નીકળવો રહી જાય તો પાછું તેમાંથી કાંઇ બીજું દરદ ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે શરીરની અંદરના પરમાણુઓની રચના એવી છે કે કોઈ પણ નકામી ચીજ તેઓ પોતાની અંદર રહેવા દે જ નહિ. આમ હોવાથી પેટમાં વધી ગએલા મળને જો આપણે નીકળવા ન દઇએ અને એકદમ તેને અટકાવી દઇએ, તો તેમાંથી કાંઇ બીજો રોગ થવા ભય રહે છે. માટે જ્યારે ઝાડો અથવા મરડો થાય ત્યારે પ્રથમ જે ઉપાય કરવાનો છે તે એજ કે, પોતાનેજ અનુકૂળ હોય તેવો એક હલકો જુલાબ લઇ લેવો. જેમકે, એરંડીઆનો અથવા સોનામુખીનો અથવા એવોજ બીજો કોઇ સારો જુલાબ લઇ લેવો અને ત્રણ ચાર દસ્ત સફાઈથી આવી જાય તેમ કરવું. એ પછી જ્યારે એમ લાગે કે, હવે પેટ સાવ હલકું ફુલ જેવું થઇ ગયું છે, અને તેમાં કંઇ ભાર જણાતો નથી એમ જણાય ત્યારે તે પછી ઝાડો બંધ કરવાની દવા લેવી અને તે પણ જ્યાં સુધી સાદી સાદી દવાઓથી ઝાડો બંધ થાય તેમ હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ જાતની આકરી દવાઓ પેટમાં ઘાલવી નહિ; કારણકે આકરી દવાઓ કોઇ વખત એજ વખતે ભારે પડે છે અથવા કોઇ વખત કેટલીક મુદત ગયા પછી પણ ભારે પડે છે. માટે જ્યાં સુધી સાદી દવાથી કામ ચાલે ત્યાં સુધી આકરી તથા અજાણી દવાઓનો ઉપયોગ કરવો નહિ, અને દેશી દવાઓ મળે ત્યાં સુધી પરદેશી દવાઓ વાપરવી નહિ. કારણકે વૈદક શાસ્ત્રનો એવો સિદ્ધાંત છે કે, જે દેશમાં જે માણસનો જન્મ થયો હોય તેને તે દેશની દવા સૌ કરતાં વધારે સારી રીતે લાગુ પડી શકે છે. કારણકે તેની પ્રકૃતિમાં જે જાતનાં હવા પાણી રહેલા છે તેજ જાતનાં હવા પાણી તે દેશમાં ઉત્પન્ન થએલી વનસ્પતિઓમાં પણ રહેલાં છે માટે દરેક માણસને પોતાના દેશી ઔષધિ વધારે માફક આવે છે. અને એ કુદરતી નિયમ છે. માટે બનતાં સુધી સાદા સાદા ઘરગથ્થુ દેશી ઉપાયોજ આપણે કરવા જોઇએ.

૧. ઝાડો બંધ કરવા માટે સૌથી સહેલો ઉપાય એ છે કે, મોળું દહીં અને ભાત ખાવો, પણ જો તાવ હોય તો દહીં ખાવું નહિ. મોળું દહીં અને ભાત ખાવાથી ઝાડો મટી જાય છે. બે ત્રણ દહાડા સુધી તેજ ખોરાક લેવો અને તે પણ છલોછલ પેટ ભરીને નહિ, પણ બહુ ઓછા પ્રમાણમાં જરૂર જેટલોજ લેવો જોઇએ. જો એમ કરવામાં આવે અને પેટ અગાઉથીજ સાફ થઇ ગયેલું હોય તો એથીજ ઝાડો મટી જાય છે.

૨. બીલીનો મુરબ્બો અથવા સફરજનનો મુરબ્બો ખાવો તેથી પણ નરમ પ્રકારનો ઝાડો હોય તે રોકાઈ જાય છે.

૩. દાડમનું શરબત પીવું, અથવા સુકા દાડમની છાલ વાટી તેનો ભૂકો કરી તેમાં સાકર નાંખીને છાલનો ભૂકો તોલો અડધો તથા સાકર તોલો અડધો તેની ફાકી ભરી ઉપર જરા ઠંડુ પાણી પીવું; તેથી પણ ઝાડો મટી જાય છે. એ ફાકી દહીં સાથે પણ લઇ શકાય છે. એ શિવાય દાડમનો રસ કાઢી તેમાં કેસર તથા જાયફળ મીલાવી તે રસ પીવાથી પણ ઝાડો બંધ થઇ જાય છે.

૪. જાંબુના ઠળીઆનો ભૂકો તોલો અડધો તથા સાકર તોલો અડધો સાથે ખાવાથી ઝાડો મટી જાય છે, અને જાંબુના ઠળીઆ ન મળે તો જાંબુની છાલનો ઉકાળો કરી પીવાથી ઝાડો બંધ થઇ જાય છે.

૫. આંબાની ગોટલીનો ભૂકો કરી તે દહીંમાં ખાવાથી ઝાડો બેશી જાય છે, અને આંબાની ગોટલી ન મળે તો આંબાની અંતરછાલનો ઉકાળો કરી તે ઉકાળો પીવાથી પણ ઝાડો મટી જાય છે. એ ઉકાળાની રીત એવી છે કે, આંબાની અંતરછાલ તોલા ચાર લઇ તેને અડધા શેર પાણીમાં ઉકાળવી અને તેમાંથી પાશેર પાણી રહે ત્યારે તે પાણી ગાળી લઇ દિવસમાં બે વખત કે ત્રણ વખત જરૂર પ્રમાણે પીવું, તેથી ઝાડો મટી જાય છે.

૬. ઇંદ્રજવને શેકી તેને કુટડી ભૂકો કરી રાખવો. તે ફાકી પાવલીભારથી અડધા રૂપિયા ભાર સુધી લેવાથી ઝાડો મટી જાય છે.

૭. ક્લોરોડાયનની ફાકી સવારે તથા સાંઝે એમ બે વખતે લેવાથી પણ ઝાડો મટી જાય છે. (ફાકી કેમ બનાવવી તેની વિગત પેટના દુખાવાના પ્રકરણમાં જણાવેલી છે એટલે આ ઠકાણે ફરીથી તેની વિગત આપવાની જરૂર નથી.)

૮. ભાંગ તોલો એક, કેશર તોલો અડધો, જાયફળ તોલો એક,–તેની શેદીનાના રસમાં વટાણા જેવડી ગોળીઓ કરી રાખવી. ગોળી ત્રણ ત્રણ કલાકે એકેક લેવાથી અને તે પ્રમાણે દિવસમાં ત્રણ ચાર વખત લેવાથી ઝાડો મટી જાય છે.

૯. અફીણ બે આની ભાર અને કેશર તોલો અડધો તેની મરી જેવડી ગોળી બનાવવી. તે એક ગોળી સવારે તથા એક ગોળી રાત્રે લેવાથી ઝાડો બંધ થઇ જાય છે. તે ગોળી શેદીનાના રસમાં, આદાના રસમાં અથવા તુલસીના રસમાં બનાવવી. અને પ્રકૃતિ જોઇને, ઉમર જોઇને તથા રોગનું જોર જોઇને તેના પ્રમાણમાં જેવડી ગોળી જે વખતે આપવી ઘટે તે વખતે તેવડી ગોળી આપવી. એ દવાનો બહુ છુટથી ઉપયોગ કરવો નહિ, પણ જ્યારે બહુ જરૂર પડે ત્યારેજ એ ગોળી વાપરવી. કારણ કે અફીણ એ ઝેરી વસ્તુ છે, માટે તેનો ઉપયોગ જેમ ઓછો થાય તેમ સારૂં. હું એવી ઝેરી દવાઓની તરફેણમાં નથી, પણ આપણા દેશી વૈદકમાં ઝાડાની બિમારીમાં વારંવાર સો ઠેકાણે અફીણ વાપરવાની બહુ રીતિ પડી ગઇ છે. માટે એ પણ એક ઉપાય જણાવું છું, અને હદમાં રહીને યોગ્ય રીતે તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો એથી ઝાડાની બિમારીમાં બહુ સારો ફાયદો થાય છે.

૧૦. જાયફળ, ખસખસ, વરીઆળી અને સુંઠ તે બધાનો ભૂકો કરી તેમાંથી તોલો એક સાકર સાથે ખાઇ જવાથી ઝાડો મટી જાય છે.

—વૈદ્ય અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયાર.

आनन्दाश्रम.

ભોળો વાણિયો!

દાદીમા ! સુંદરભાઈ કુમસ પપણવા જાય, તે જાનમાં માણસ કેટલાં !–હું ને મારી શીવલી ! ”

ડોશી બોલ્યાંઃ “ મેર, મારા રોયા ! એટલી ખબર નથી કે સુધારા લોકોનાં લગનમાં જાને શી ને જનેતર શી ? સુંદરભાઇનાં લગન વળી આપણાં શાસ્તર પરમાણે થવાનાંજ કર્યાં છે જે ? એતો સુધારા પરમાણે થશે ! ”

“ હેં દાદીમા ! સુધારાનાં શાસ્તર કેવાં હોય ? ”

“ મૂવા ! એટલુંયે નથી જાણતો ?–સુધારાવાળા કોણ ? કાળાલોક કે ગોરા લોક, તે તો હું નથી જાણતી. પણ લોકો વાત કરે છે કે અંગરેજની થાળીમાં જમે તો વટલાય નહિં, તે સુધારાલોક કહેવાય. આપડા દેશી લોક તો લુગડાંજ ના પહેરે, એક પછેડી ને એક ધોતી ને એક માથે ફાળિયું કે પાઘડી, એટલામાં આપણા સોળે શણગાર સજાયા ! પણ સુધારા લોક તો ઘડીકમાં અષ્ટમપષ્ટમ કરીને ગરબડ કરી નાંખે ને રાતા તાંબા જેવા થઈ જાય, તે સુધારા લોક કહેવાય !

“ અષ્ટમપષ્ટમ—એટલે, દાદીમા ! કેવો પહેરવેશ ? ”

“ મૂવા ? તું તો ઘેલો ને ઘેલોજ રહ્યો ! જો એ લોક તો લોટામાં પાણી ના પીયે ને એને તો ગલાશ જોઇએ. પાણીને બદલે શોડાવાટર જોઇએ. જોડાની અંદર કોથળીઓ અને પગે સૂંથણું, શરીરે ઝભલું, તે ઉપર કુડતું, તે ઉપર બાંડિયું, ને તે ઉપર ડગલાડોટી, ગળે ટૂંપિયું, ને માથે નાનાં છોકરાંની ટોપી, આવું આવું પહેરે ! હાથે હજામત કરે ને વાળંદને માથે ન અડવા દે ! જંગલ જાય પછી નહાય નહિં; ને માથું ધોવું હોય તો ધુવે પણ હાથ પગ ના ધુવે ! “ચા” વના એ લોકને ચાલે નહિં. ને દહાડામાં દસવીસ વાર “ચા”નાં પાલાં ભરાય ને ઢલવાય; ત્યારે સુધારાલોક કહેવાય !

“ સુંદરભાઈને તો પાછું સુધારાલોકનું બૈરું જોઈએ છીએ ! સુધરેલી બાયડીને ઉપાડવી પડશે ત્યારેજ ખબરો પડશે તો ! મંબઇ સુરતમાં ઘણીય છે. મડમ પેઠે વાળનાં જીંથરા કપાળ આગળ ફરફરાવે ને ભાયડાની પેઠે ઝભલાંને કુડતાંને બાંડિયાંને ડગલીઓને, બાયોએ ફૂલેલી પાંખવાળી ! ને પગે કોથળીઓ ને જોડા, તે એટલા ઉંચા કે પાની તળે થઈને ખાસ્સો પાડા જેવડો ઉંદર નીરતિ નીકળી જાય ! હાથમાં છતરી, આંખે કાચના ડાબલા, ને ગોટપીટ—ગોટપીટ કરતી ચાલે ! શરીર ઉપર એક ઘરેણું હોય તો મારા જીવના સમ કે હું જ મરું ! ચૂડા ને ચાંલ્લો તો હોયજ શાનો ? પરણુ જાણે એ રાં—નું શૌભાગ્ય કેમ રહેતું હશે ! ન કરવાં કાંઇ વરત વરતુલાં, ન કરવાં કાંઇ દેવ દરશણ; ને કહેશે કે નદીએ ન્હાવાથી શું થાય ને જાતરા જુતરીથી શું વળે ? મારો રામજી જાણે, શી શમો બારીક આવી પહોંચ્યો છે ! બધી રાં—આગળ જતાં સુધારા લોકમાં ભળવાની છેઃ તુંયે તારી ઘરવાળી મરે તો એવીજ લાવવાનો ! ”

“ ના, મોટીમા ! આપણે તો એ ના પાલવે ! એના કરતાં તો આપડી અભણ બા-

ત્યાંથી નાઠો છૂટ લઇને તે નિજદેશ,
" ચાલો પતી પિયા ! કહીશું મરીઓ વાટમાંરે.
અહીં પડી બિચારી મરણ સંકટે તે સતીરે,
પણ કદી હરિની અકળ કળા ન કળાય,
આવ્યો કો પંથી ત્યાં કાઢી કૂપથી જીવતી રે.
આ નીચ કૃત્ય મનમાં નવ આવ્યું પતિ તણું રે.
અંતરમાં સમજીને ગઇ વહી પિતાને ઘેર,
ત્યહાં નહીં ગમ્યાથી આવી હું ઘર આપણું રે.
હવે માત પિતાને મળી વજ્યો કુર કર્મનો રે,
જ્યાં પેસે તે પુરુષ દ્વાર બની હોશીયાર,
દીઠી આવે પત્ની ભરી ઘડો પાણી તણો રે.
થયું ગભરાટે મુખ બહુ શ્યામ અને આંખો લચી રે,
આહા ! શું થાશે ! આ દે ધરા ! તું મુજને માર્ગ,
હવે જીવવાનો નહીં હામ કઇ,—ક્યાંથી ભગીરે !
નહીં ગભરાઓ જરી ! રખે તમે ચમકો ઘણું રે;
જે ભૂલ થઇ ગઇ તે થાય કદી મુજનાથ !
નથી રહે જણાવીયું મુજ માત પિતાને તે તણું રે.
કહીને અનેક વચનો આશ્વાસનનાં સુંદરી રે;
તેડયો ગભરાએલો ઘર ભણી નિજ ભરથાર,
માંડી સેવા કરવા કંથ તણી પ્રેમે ભરી રે.
કરતાં એમ ઘણા દિન ગયા ત્યહાં આનંદથી રે;
પ્રસવ્યો પુત્ર એકદા દ્વિજકન્યાને પેટ,
પ્રેમે ઉછેરે તે માત પિતા સંતોષથી રે.
હરખ્યું સકળ નગર આ વાત થકી પ્રીતે ઘણું રે;
પણ સંસ્કારો જન્મ તણા તે ક્યાંથી જાય ?
પ્રગટ્યું કર્મ અલૌકિક દિન જતે તે શિશુ તણું રે.
જ્યાં આપ્યું ઉપવિત બ્રહ્મચિન્હ સોહામણું રે,
માંડ્યું ભણાવવા તે બ્રહ્મતનુજને જ્ઞાન;
પણ તે કર્મ પ્રભાવે ભૂલે શીખવિયું ઘણું રે.
તજીને સંધ્યા કર્મ ફરે અહીં તહીં રેણુ વિષે,
મારે કાપે તોડે પક્ષિ પિચ્છ પશુ હાડ;
હણતો શ્વાન અનેક ફરે લઇ વિશ ભુતળે રે.
અતિ ખેદ થકી અટકાવે માતા પુત્રને રે,
મારી લાવે તેને નિજ પતિ કેરી પાસ;
ઘણું સમજાવે પણ સમજે નહીં ધરસૂત્રને રે.
આવું ચરિત્ર દેખી વિમાસે મનમાં સતીરે,

નથી મ્હારામાં કંઇ ભેદ કદી આ જન્મ;
ત્યારે કયાંથી પાપી પુત્ર થયો આવો અતિ રે.
પૂછ્યું શંકાથી સંભારી પતિના કર્મને રે,
આવો પુત્ર થયો શો ! કેમ ફરી તમ મત;
સાચું કહો મુજને સઉ છોડીને નિજ શર્મને રે.
આ સાંભળતાં ગભરાઇ તે બનીઓ રાંકડો રે,
પણ નહિં ત્રાસ થકી ત્યાં ઉત્તર કંઇ દેવાય;
સમજી રાણી મનમાં ભેદ દિસે કાંઇ ઉંડો રે.
સતીની ક્રોધ થકી આંખો થઇ રાતી ઘણી રે,
બોલી વદન થકી તે બની બહુ વિકાળ:
સાચું કહે તું કોણ અને શી જ્ઞાતિ તવ તણી રે.
જોઇ કોપ થકી જ્વલતું સતી શરીર બિહામણું રે,
માંડયો ધ્રુજવા ભયથી વાયે પિપળ પાન;
લાગ્યો પગે સતીને પસ્તાઇ મનમાં ઘણું રે.
'દેવિ કોપ શમાવો ! દયા કરો આ દીનને રે;
'નિશ્ચે ક્ષમા કરો ! હું નિચ જાતિ ચંડાળ !'—
હા ! હા ! થજો ત્હને ધિક્કાર ! હજો શતધા ત્હને રે
ઓ દુષ્ટ ! મ્હને ત્હેં ભ્રષ્ટ કરી અવતારમાં રે,
પણ છે તું પાપી આ દેહ તણો ભરથાર,
તેથી નહીં ઘટે મુજને જીવ્યું સંસારમાં રે.
વદીને એમ ત્વરાથી લીધો નિજ સુત અંકમાં રે,
ને ધ્યાન ધર્યું ત્યાં મનમાં શ્રી યદુનાથ;
પ્રગટી જ્વાળા પગથી ભસ્મ થઇ ક્ષણ એકમાં રે.
જોવા મળીયા ત્યાં સઉ લોક સુણી આ કર્મને રે.
દે સઉ ક્રોધ થકી તે નિચ જનને ધીટકાર;
ભાવે સ્મરતા ભક્તિ થકી તે સતીના ધર્મને રે.
નવ કરશો સંબંધ દગાથી કે અવિચારથી રે,
જોવું સઘળું, વિદ્યા–પવિત્રતા–શીલ–ધર્મ,
તો આનંદે પ્રભુજી અર્પે સઉ સુખ પ્રેમથી રે.

—આધ્યાત્મિક.

विविध विहार.

આપણી સ્ત્રીઓમાં વધતી જતી નબળાઇ.

હાલના વખતમાં આપણે દિન પ્રતિદિન આગળ વધતા જઇએ છીએ. કેળવણી પણ વધતી જાય છે. ઘણાક જૂના હાનિકારક રીવાજો દૂર થયા છે. પુરૂષ તેમજ સ્ત્રી વર્ગ વધારે કેળવાયેલો તેમજ સમજુ થતો જાય છે, બાળલગ્ન વિગેરે બીજા તંદુરસ્તીને નુકશાન કર્તા રીવાજો લગભગ નાબુદ થયા છે. સામાન્ય જનસમાજના જ્ઞાનમાં વધારો થયો છે. સ્ત્રી કેળવણી વધી છે; અને અપ્રતિબંધ આગળ વધતી જાય છે. તેમ છતાં પણ આપણાં ઘણાં ખરાં કેળવાયેલાં કુટુંબોમાં ખાસ કરીને ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓમાં સ્ત્રીઓની શારીરિક સ્થિતી આપણને કેવળ દયાજનક લાગે છે, અને દિવસે દિવસે આપણી સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી સુધરવાને બદલે વધારે લથડતી જતી હોય એમ દેખાય છે.

અને સુધારા થવા છતાં પણ આપણી અબળાઓનાં શરીર તવાયેલાં અને હમેશાં કાયલીજ ઘેરે ઘેર જોવામાં આવે છે. આના વિચાર આપણને ઘણીવાર આવ્યા કરે છે. આવી સ્થિતી થવાનાં શાંશાં કારણો હસ્તિ ધરાવે છે તે શોધી કહાડવા આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કારણ કે વાસ્તવીક સ્થિતી બરોબર સમજ્યા શિવાય તે સુધારવાના સર્વે ઉપાયો ઘણે ભાગે વ્યર્થ જાય છે, માટે જે મુખ્ય કારણોને લીધે આ પરીણામ આવતું હોય તે શોધી કહાડી સત્વર તેના યોગ્ય ઇલાજ લેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

માતાનો બાંધો નબળો હોવાથી પુત્રીઓ પણ સ્વાભાવિક રીતેજ નબળા બાંધાની થાય. કારણ કે મા તેવાં છોકરાં; તેથી જન્મથીજ નબળા બાંધાના સંસ્કાર તો આપણી પુત્રીઓને મળેલા હોય છે, પણ ત્યાર પછી પણ પુત્રીઓને ઉછેરવાની રીતથી પણ તે સંસ્કારોને વધારે પુષ્ટી મળે છે. કેળવાયેલાં કુટુંબોમાં પણ પુત્ર અને પુત્રીઓને ઉછેરવાની રીતમાં ઘણોજ ફરક જોવામાં આવે છે, છોકરીઓને છોકરાઓ જેટલો પુષ્ટીકારક ખોરાક આપવામાં આવતો નથી. દૂધ વિગેરે તો ભાગ્યેજ છોકરીઓ સુધી પહોચે! આ બાબત વિષે પુરતી ચર્ચા થયેલી હોવાથી આપણે હવે છોકરીઓની કેળવણીનો વિષય લઇશું.

કેળવણી જો કે છોકરા છોકરીઓ બંન્નેને અપાય છે, પણ તે ફક્ત માનસીક અને નૈતિક કેળવણીની બાબતમાંજ. શારીરિક કેળવણી કે જે કેળવણીનું મુખ્ય અંગ છે તે તો છોકરીઓની બાબતમાં તદ્દનજ વિસારી મુકવામાં આવે છે. છોકરાઓ નાનપણથીજ રમતગમત, મોઇદંડા પાછળથી ફુટબોલ, હોકી, ક્રીકેટ વિગેરે રમે છે. બહાર ખુલ્લી હવામાં ફરવા જાય છે, કદાપી કસરત પણ કરે છે. પણ છોકરીઓને તો આમાંનું કાંઇ પણ મળતું નથી. તેતો ફક્ત સીદ્ધી નીશાળે જઇને ઘેર પાછી આવે છે. વળી કુટુંબની સ્થિતી સારી હોય તો ઘરકામની પણ કોઇ જાતની તસ્દી તેને આપવામાં આવતી નથી. આવી રીતે બાળપણમાંજ કોઇપણ પ્રકારની અંગકસરતનો અભાવ રહેવાથી હીંમત, દ્રઢતા, સહનશીળતા, ઉમંગ વિગેરે ગુણો તેનામાં બરોબર ખીલી શકતા નથી.

બાળલગ્ન એ તંદુરસ્તીને ઘણોજ હાનીકારક રીવાજ છે અને તે ઘણે ભાગે તો બંધ પાડવામાં આવ્યો છે પણ તે ફક્ત પુરૂષોની બાબતમાંજ—હવે છોકરાઓને સાધારણ રીતે

અરાઢ, વીસ, કે તેથી પણ વધારે વર્ષની મોટી ઉમ્મરે પરણાવવામાં આવે છે. પણ છોકરીનાં તો તેર વરસમાંજ—તેનો બાંધો પૂરેપૂરો ખીલ્યા શિવાયજ—લગ્ન કરી દેવાનો રીવાજ ચાલુ છે. એટલે જ્યારે છોકરાઓનાં લગ્નની ઉમ્મર આપણે યોગ્ય રીતે વધારી છે ત્યારે પણ છોકરીઓનાં તો બાળલગ્ન ચાલુજ છે. આપણા આવા એકતરફી બાળલગ્ન સુધારાથી કોઈપણ રીતે સ્ત્રીઓને ફાયદો થઇ શકે નહીં તે કુદરતી છે, પણ ઉલટું નુકશાન થાય છે. એક ગાડીના પૈડાં માંનું એક નાનું, નીચું અને નબળું હોય અને બીજું મજબુત, મોટું અને ઉચું હોય તો જ્યારે ગાડી ચાલે ત્યારે નીચા પૈડા ઉપર વધારે બોજો પડે અને જલદી તે ભાગી પડે એવી કાંઇક સ્થિતી છે. બાળલગ્ન હોવા છતાં પણ આપણી પહેલાંની સ્ત્રીઓ વધારે તંદુરસ્ત રહેતી હતી. કારણ કે અસલ છોકરાની ઉમ્મર પણ લગ્ન વખતે તેર કે ચૌદ વરસની હોવાથી લગ્ન થયા પછી ઓછામાં ઓછાં બે વરસ સુધી તો કન્યા સાસરે જતી નહોતી અને માંબાપો પણ પુત્ર અને પુત્રવધૂને સંબંધમાં આવવા દેતા નહોતા. બે વરસ પછી બીજાં બેત્રણ વરસ સુધીમાં વહુ વરસમાં ભાગ્યેજ છુટક છુટક થઇને મહીનો માસ સાસરે રહેતી હતી. તે વખતે વળી મર્યાદાના નિયમોને લીધે એકબીજાના સમાગમમાં દીવસે તો અવાતું નહી. અને રાત્રીએ પણ ઘણાંજ મોડાં મળી શકે. આવી સ્થિતી હોવાથી સ્ત્રીનો ખરો સંસાર વહેવાર તો લગભગ અરાઢ વરસની ઉમ્મર પછીજ શરૂ થતો. પણ હવે તો વરની મોટી ઉમ્મરને લીધે લગ્ન પછી તુરતજ તેમનો સહવાસ થાય છે અને પરિચય વધે છે. વળી વર વધૂ બંન્ને ભણેલાં હોવાથી વિવિધ પ્રકારની રસીક નવલ કથાઓ વાંચેલી હોય છે. તેમાં નાયક નાયીકાના પ્રેમની હકીકતો, એકબીજા વિના જીવન પણ અશક્ય થઇ પડે તેવા વર્ણનો વાળી, જોઇ હોય છે નાટકોમાં પણ યુવાન છોકરા છોકરીઓ પ્રેમ અને તેના અનેક સ્વરૂપ નિહાળે છે ! આ બધાથી પોતે પણ તેવા પ્રેમના ભોક્તા ક્યારે થાય તેવી તીવ્ર ઇચ્છાનાં અંકુરો મનમાં ફૂટેલા હોય છે. તેથી લગ્ન થયા પછી તુરતજ એકબીજાના ગાઢા સંબંધમાં આવે છે. બાળવધૂ ઘણે ભાગે સાસરે રહેવું પસંદ કરે છે અને તેથી ખરી રીતે જોતાં બાળલગ્ન હતાં તે વખત કરતાં હાલના વખતમાં સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તીને લગ્ન વધારે નુકશાન કર્તા થઇ પડે છે. કેળવણીના પ્રસાદ તરીકે હાલ પતિ પોતાની પત્ની વિના લાંબો વખત રહી શકતો નથી અથવા રહેવાનું પસંદ કરતો નથી અને અનેક બહાને તેને તેડાવી લેછે. સંયુક્ત કુટુંબની પદ્ધતિ કરતાં પતિ પત્નીનું એકાંત સુખ વધારે પસંદ કરવામાં આવે છે અને વડીલોની મર્યાદા તથા દાબ દૂર થવાથી સહવાસ હદ ઉપરાંત વધી જાય છે. આથી પણ અસલના નબળા બાંધાને સખ્ત ધોકો લાગે છે.

યુવાન ઉમ્મરે પણ શરીરને કોઇપણ પ્રકારે કસરત મળી શકતી નથી. અસલની ખાંડવા, દળવાની તથા કુવેથી પાણી ખેંચી લાવવાના રીવાજો તો કેળવણીના વધારાં સાથે લગભગ નાબુદ થયા છે. અને જ્યાં સુધી આપણી સ્થિતી અનુકુળ હોય ત્યાં સુધી તેવા બોજા—જો બીજી રીતે યોગ્ય વ્યાયામ મળતો હોય. તો—સ્ત્રીઓને માથેથી ઓછો કરવાની ખાસ જરૂર છે. વળી અનીતિ અને ભ્રષ્ટાચારની ધાસ્તીને લીધે આપણે તેમને દેવ દર્શન કે નદીએ નહાવા ધોવા જવાનું અને ખુલ્લી હવા મેળવવાનું સાધન પણ બંધ કર્યું છે ! આ પ્રમાણે ઘરમાં કે બહાર આરોગ્યવિદ્યાના નિયમ મુજબ તેમને અંગકસરત કે ખુલ્લી હવા મળતી નથી. વળી આપણે પાશ્ચાત્ય રૂઢી મુજબ સ્ત્રીઓને બહાર ખુલ્લી હવામાં નીયમસર

ફરવા, ટેનીસ કે એવી બીજી રમત રમવા લઇ જઇ શકતા નથી. કારણ કે તેમાં આપણાં સાધનો તથા રીવાજો આડે આવે છે. અને જાપાનીઝ સ્ત્રીઓ માફક કસરતની પદ્ધતિસરની તાલીમ પણ તે લઇ શકતી નથી. આ પ્રમાણે પૂર્વ કે પશ્ચિમ બેમાંથી એક પણું જાતની અંગબળવર્ધક રૂઢી હાલ આપણે સ્વીકારી શકતા નથી અને તેથી સ્ત્રીઓની સ્થિતી ઓર વધારે બગડતી જાય છે.

કેળવાયેલાં કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓને બે વખત રસોઇ કરવા સિવાય બીજું કાંઇ કામ હોતું નથી અને વળી સારી સ્થિતીવાળા ગૃહસ્થોને ત્યાં તો રસોઇઆ હોવાથી તેટલું પણ કામ સ્ત્રીવર્ગ કરતો નથી. આથી ફુરસદનો વખત પુષ્કળ મળે છે. આ ફુરસદનો વખત વાંચવા લખવામાં કે ભરવા ગુંથવામાં ગાળવામાં આવે છે. ઘરકામ માટે ભરવું ગુંથવું ઘણુંજ સારું છે પણ ઘણીક વાર તો આ શોખ એટલી હદ સુધી વધી જાય છે કે સ્ત્રીઓને પોતાનું ભરત કામ મુકવાનું ગમતુંજ નથી, અને પરીણામે આ વૃત્તિ બહુજ ખર્ચાળુ થઇ પડે છે; એટલુંજ નહી પણ લાંબા વખત સુધી એકજ નજરે બારીક કામ કરવાથી સ્ત્રીઓની આંખોને પણ નુકશાન થાય છે, તે પણ ભૂલી જવામાં આવે છે। કુદરતી નીયમ મુજબ મન એક સેકન્ડ પણ વિચાર વગર રહી શકતું નથી. જો આપણે કોઇ કામમાં ગુંથાયેલા હોઇએ તો વિચાર ઓછા આવે છે. પણ જો કાંઇ પણ કામ ન હોય તો મનમાં અનેક પ્રકારના વિચાર ઉદ્‌ભવે છે. પતિપરાયણ સાધ્વી સ્ત્રીને પતિનાજ વિચાર આવ્યા કરે એ સ્વાભાવિક છે. વળી ચોપડીઓ વાંચવામાં મુખ્ય પસંદગી નવલ કથાઓને આપવામાં આવે છે, જે વાંચતાં પણ પ્રેમ ઉભરાઇ આવે છે. આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓ અસલથીજ પતિ તરફ અત્યંત પ્રેમમયજ હતી પણ કદાપી આધુનીક સ્ત્રીઓની માફક પ્રેમની વ્યાખ્યા તેઓ સમજતી નહી હોય; તેથી પ્રેમની લાગણીઓ છતાં તેનો તીવ્ર વેગ અને પોતાની વૃત્તિઓને સમાવી શકતી હતી. અને પતિ પરદેશ ગયો હોય તો લાંબો સમય આશામાં દિન નિર્ગમન કરી શકતી હતી. પણ હવે તો પ્રેમમય હૃદયમાં પ્રેમની લાગણીઓનો વેગ એટલો બલવત્તર હોય છે કે પતિ સાંજના ધાર્યા વખતે પોતાના કામ ઉપરથી પાછા ન આવી શકે તો મનમાં અનેક ચીન્તાઓ થાય છે. એટલે પછી લાંબો વિયોગ સહન કરવાની તો શક્તિજ ક્યાંથી હોય. આધુનીક અબળાઓની સ્થિતી કાંઇક આવા પ્રકારની થવાથી સહજ બાબતોમાં મનોવ્યથા ભોગવે છે અને અજાણતાં તંદુરસ્તીને નુકશાન કરે છે. જેને પરીણામે ઘણાખરા દાખલામાં હીસ્ટીરીયા (તાણ) જેવા માનસીક રોગની તે ભોગ થઇ પડે છે.

સ્ત્રીઓની નબળી તબીયતનાં અનેક કારણોમાંનું એક ઉપરા ઉપરી આવતી સુવાવડો છે. એક સુવાવડના બોજામાંથી બરોબર મુક્ત થયાં પહેલાં બીજીની તૈયારી થાય છે. કેટલીક બીચારી હાયલી અને મંદવાડ ભોગવતી સ્ત્રીઓ ગર્ભિત થાય છે. અને પછી હમેશને માટે અશક્ત અને માંદીજ રહે છે। ઘણા ખરા દાખલાઓમાં આને માટે પુરૂષોજ જવાબદાર છે. કારણકે પોતાની વાસના તૃપ્ત કરવા માટે પોતાની પત્નિની તબીયતનો તેઓ વિચાર કરતા નથી અને આ રીતે તેમના નાજુક બાંધાનું સત્યાનાશ વાળે છે.

વળી સુવાવડ વખતે પણ યોગ્ય કેળવાયેલી દાયણની મદદ ન મળવાથી અને શાસ્ત્રીય રીતે બરોબર માવજત ન થવાથી પણ શરીરને હમેશનું નુકશાન પહોંચે છે. અભણ દાયણો, જેમને શરીરના જુદા જુદા ભાગનું તથા તેઓના એક બીજાની સાથેના સંબંધનું પણ પુરૂં

જ્ઞાન હોતું નથી, તેમને આપણી પત્નીઓના અમુલ્ય જીવનનું રક્ષણ સોંપીએ છીએ અને તેથી પરીણામ ઘણુંજ શોચનીય આવે છે. હીંદુઓમાં સ્ત્રીઓનાં જેટલાં મરણો થાય છે તેમાં અરધો અરધ મરણો સુવાવડમાં અથવા તે પછી તેની રહેલી કસરને લીધેજ થાય છે. આપણામાં સુવાવડ એક ઘાત ગણાય છે. અને કેટલાક કેસોમાં આપણી સ્ત્રીઓ સુવાવડ પછી સંગ્રહણી, ક્ષય અથવા તેવા બીજા રોગથી પીડાતી સાંભળીએ અને જોઇએ છીએ.

ઉપર મુજબ આપણી સ્ત્રીઓનું છેક બચપણથી પ્રૌઢ ઉમર થાય ત્યાં સુધીની જીંદગીનું ટુંક નીરક્ષણ કરતાં માલૂમ પડે છે કે તેઓ જન્મથી તે મોટી ઉમ્મર સુધી એવા સંજોગોમાં રહે છે કે, તેમનો નબળો બાંધો સુધરવાની જગાએ ઉલટો વધારે ને વધારે બગડતોજ જાય છે.

હાલમાં આપણો સંસાર કાંઇક પરીવર્તન સ્થિતીમાં છે. આપણા અસલના કેટલાક રીવાજો હાલના સંજોગોને પ્રતિકુળ હોવાથી આપણે છોડતા જઇએ છીએ, પણ હજુ તેમને બદલે આપણે પાશ્ચાત્ય લાભદાયક રીવાજો ગ્રહણ કરી શકયા નથી. હાલ આપણે બંનેની વચ્ચે ગોથાં ખાઇએ છીએ. અને જેમ એક ટેકરી ઉપરનું રહેઠાણ આપણને માફક આવે નહી અને બીજી ટેકરી ઉપર આપણે રહેવા જતા હોઇએ તેવી હાલતમાં છીએ. પહેલી ટેકરી ઉપરથી આપણે ઉતર્યાં છીએ. પણ બીજી ટેકરી ઉપર હજુ આપણે યોગ્ય સાધનો મળવાથી ચઢી શકયા નથી. એટલે આપણે બેની વચ્ચે નીચી ખીણમાં છીએ. અને તેને પરિણામે આપણી સ્ત્રીઓની શારીરિક સ્થિતી પણ ઘણીજ નીચી (કંગાળ) થઇ ગઇ છે.

આવી શોકજનક સ્થીતિ સુધારવાને, તથા તેવી સ્થિતી ભવિષ્યમાં થતી અટકાવવા માટે આપણે આપણી બાળાઓને બચપણમાંથી ઉછેરવામાંજ તેમનો બાંધો મજબુત બને તેવી યોગ્ય સંભાળ જોઇએ. વળી પાશ્ચાત્ય રૂઢી મુજબ છેક મોટી ઉમ્મરે નહી તોપણ ઓછામાં ઓછા સોળવરસ પહેલાં તો આપણી કન્યાઓનાં લગ્ન નજ કરવાં જોઇએ, કે જેથી તેમના શરીરનું બંધારણ સુદઢ થઇ શકે. શારિરીક કેળવણી કોઇ પણ પ્રકારે મળતી રહેવી જોઇએ અને તેમને હમેશાં ખુલી ચોખ્ખી હવાનો લાભ આપવો જોઇએ. તેમનાં હૃદયો લાગણીવાળાં, પ્રેમાળ, પણ સહનશીળ, વૃતીઓને દબાવી શકે તેવાં દઢ બનાવવાં જોઇએ. પુરૂષ વર્ગે ખાસ કરીને પોતાની વાસનાઓને કાબુમાં રાખી સ્ત્રીઓની શારીરીક હાલતપર બરાબર લક્ષ આપવું જોઇએ. વળી યોગ્ય રીતે કેળવાએલી સમજુ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિનો અભ્યાસ કરેલો હોય તેવી દાયણોનીજ મદદ મેળવવી જોઇએ. અથવા સહેજ પણ વાંધા શિવાય સુવાવડ ખાતાંઓનો લાભ લેવો જોઇએ. આ બાબતમાં મુંબઇનું રૂકમણી સુવાવડ ખાતું કેટલું ઉપયોગી કામ બજાવે છે અને કેટલા કીમતી જીવો બચાવે છે તે તેનો રીપોર્ટ વાંચવાથી જણાશે.

આ પ્રમાણે ઉપાયો લેવાથી થોડા સમયમાં આપણે આપણી સહચારીણીઓને તંદુરસ્ત બનાવી, પોતે પણ ઘણે ભાગે સુખી થઇ શકીએ અને તેમની તરફની હમેશની ચિન્તામાંથી કાંઇક મુક્ત થઇએ.

એલફીન્સ્ટન હાઇસ્કુલ, મુંબાઇ, ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા.

(બી.એ., એસ.ટી.સી.ડી.)

" બાળલક્ષણો."

સુજ્ઞ ભગિનીઓ અને હિંદની પવિત્ર બાળાઓ,

આ વિષય ઉપર જેટલું વિવેચન ના થાય એટલું ઓછું છે. સંપૂર્ણ વિવેચન કરવ મારી શક્તિ નથી. છતાં મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે " ફુલ નહિ તો ફુલની પાંખડી " રૂપી બે શબ્દો લખવા રજા લઉં છું । આપણી કહેવત પ્રમાણે " પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથ જણાય " એ વચન કેટલેક અંશે ખરાં પડે છે પણ સર્વ રીતે એમાં સત્ય રહેલું નથી જે. બાળકોને આપણે નાનપણમાં ચાલાક જોઇએ છીએ, તેઓ મોટી ઉમ્મરે મૂર્ખ જેવ લાગે છે અને જેવો કુમળી વયમાં મૂઢ જેવા લાગે છે અને જેઓ મ્હોં ઉપરની માંખ પણ ઉડાવી શકતા નથી તેઓ મોટી ઉમ્મરે પરાક્રમી નીવડે છે. આ લક્ષણોમાં જે ફેરફાર દેખાય છે તેનું ખરું કારણ (૧) મા બાપની તથા શિક્ષકની બાળકોના લક્ષણો તથાં રહેણી કહેણી સુધારવાની કાળજીથી, (૨)પોતાના દેશના માણસોના આચાર વિચારની અસરથી(૩)કેળવણીથી અને આ શુભ પ્રયાસોના સેવનથી બાળક પરાક્રમી નીવડવા ભાગ્યશાળી થાય છે. " કુમળુ ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે" ' એ સૂત્રના આધારે દરેક મા બાપે, પોતાના બાળકના ભવિષ્યના હિત માટે, પોતાના કુટુંબ અને દેશના કલ્યાણ માટે ' બાળકોના સ્વભાવને લગતું શાસ્ત્રવિજ્ઞાન", જાણવાની ખાસ અગત્ય છે. બાળકોના સ્વભાવ સુધારવાની ફરજ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને માથે વધારે છે. કારણ કે માતાનો વ્હાલ પોતાનાં બાળક (૭ વર્ષ સુધીનાં છોકરાઓ) પ્રત્યે અપાર છે. અને તેઓની માનસિક અને શારિરીક સ્થિતિ સુધારવી એ કેળવાયેલી માતાઓની પ્રથમ ફરજ છે; તેમજ પ્હેલેથી તેમ કરી શકવાની ત્હેમને પૂર્ણ અનુકૂળતા પણ છે. દેશની ઉન્નતિનો આધાર આપણા બાળકો ઉપરજ છે. તે માટે જો માતા પોતાનાજ બાળકોના સ્વભાવથી અજ્ઞાન હોય, કેળવણી નાં પામેલી હોય, તો તે પોતાના બાળકોને કેવી રીતે કેળવણી આપી શકશે? માટે બાળકોનું હિત સાધવા, અને દેશને આબાદ કરવા, તથા બાળકોના લક્ષણો સુધારવા તરફ ચાલો બ્હેનો !, આપણે નજર કરીએ, જર્મની, ફ્રાન્સ, યુરોપ જાપાન વગેરે દેશોનાં વિદ્વાનોએ આ લક્ષણોની નોંધ લેવા પાછળ અથાગ મહેનત કરી, આવું ઉત્તમ કાર્ય પાર પાડ્યું છે. તે ઉપરાંત એક ફ્રેંચ સ્ત્રી લેખકે " બાળ સ્વભાવ " નો ખાસ અભ્યાસ કરેલો છે, અને જન સમુહના હિતને માટે લેખ પણ પ્રગટ કર્યો છે. બાળકોના લક્ષણો સુધારવા આપણે તેઓની તરફ પ્રેમથી આપણું હૃદય અતિ કોમળ રાખવું જોઇએ. બાળકોને રાજી રાખવા હમેશાં નવા નવા પદાર્થો બતાવવા. તેથી તેમની બુદ્ધિ વધે છે.. અને જ્યારે તેમને તે વિષયનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તે પદાર્થ વિષે પુછપરછ કરવા લાગે છે. આપણે જો તેઓની ટેવો સુધારવા તરફ લક્ષ નથી આપતા તો, તેઓનામાં રમતીઆળપણાના ગુણો આવે છે. અને એકદમ તેમનું ચિત્ત હમ્મેશાં રમત તરફજ વળી જાય છે. માટે તે ટેવો સુધારવા ખાસ કાળજી રાખવી. બાળકોની અવલોકનશક્તિ કેળવવા માટે આપણે જાત જાતના રંગ બેરંગી આનન્દ ઉપજાવે તેવા નવીન પદાર્થો તેઓની પાસે રજુ કરવા. જે પદાર્થો લેવા તેમને બહુજ. ગમે છે, તે પદાર્થના ગુણ જાણવા પણ તેમને વૃત્તિ થઇ તે શીખે છે. બીજું, હવે બાળકોની કુટેવો સુધારવા આપણે તેમની સ્મરણશક્તિનો લાભ લેવો જોઇએ, તેઓના મન ઉપર નાનપણથીજ (૧) સત્ય બોલવાની, (૨) વહેલા ઉઠવાની, (૩) આજ્ઞા પાળવાની, (૪) ઉદ્યમી રહેવાની, (૫) ચોરી ન કરવાની, (૬) અપશબ્દો ના બોલવાની, (૭) ઇશ્વર ભક્તિ કરવાની, (૮) પ્રફુલ્લિત મન રાખવાની, (૯) કસરત કરવાની, અને (૧૦) સત્સંગતની, વગેરે —સારી ટેવો પાડવાની જરૂરીઆતો ઠસાવવી. અને તે દૃષ્ટાંત કે વાર્તારૂપે સમજાવવાથી બાળકને

ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મળે છે; અને તેની છાપ મન ઉપર ઉંડી પડે છે. બાળપણમાં લાકડીના ઘોડા, ઢીંગલા ઢીંગલીઓની રમતો વગેરે રમવાથી મન આનંદમાં રહે છે. ત્રીજું; બાળકોની વિવેકશક્તિ અને તર્કશક્તિ ખીલવવી એ પણ જરૂરનું છે. કોઇ ગૃહસ્થ આપણે ત્યાં આવે તેને માન આપવું વગેરે રીતે આદરસત્કાર કરતાં શીખવવાથી ગૃહની શોભા દીપી નીકળે છે. તર્કશક્તિથીજ વિવેક શક્તિ ખીલે છે. અને વિવેક શક્તિની મદદથીજ નવા નવા આચારવિચાર ઉત્પન્ન થાય છે. ચોથું બાળકની બધી લાગણીઓમાં બીકની લાગણી વિશેષ રહેલી છે. એક વિદ્વાન લખે છે કે "ત્રણસો બાળકોનું અવલોકન કર્યા પછી ફક્ત બેજ બાળકો બીક વિનાનાં માલૂમ પડયા હતા." માટે આપણે બાળકોની બીક મટાડવાને તેઓનું અજ્ઞાન ઓછું કરવું. તથા સત્ય વસ્તુનું ભાન કરાવવું જોઇએ. અને જેમ જેમ તેઓ અનુભવથી સમજતા થશે તેમ તેમ તેઓનામાં બીક ઓછી થશે. જ્યારે બાળક બહુ તોફાન કરે છે અને રૂવે છે ત્યારે તેઓનાં માબાપો "જો બાવો આવ્યો! જો વાઘ આવ્યો! સીપાઈ પકડી જસે!"—એવી એવી ધમકી આપી બાળકને ધાસ્તીમાં નાંખે છે. આ છોકરાંઓ બીકણ બાયલા નીવડે તેમાં કોનો દોષ? માટે બ્હેનો! આપણે બાળકોને ડરાવવા કરતાં તેઓને હિંમતવાળા બનાવી અજ્ઞાન દુર કરાવતાં શીખવવું જોઇએ.

પાંચમું બાળહઠ છે. આપણામાં ચાર જાતની હઠ છે. તેમાં બાળહઠનું સમાધાન કરવું એ વધારે મુશ્કેલ છે. બાળકની દૃષ્ટીએ જે નવીન પદાર્થ દેખાય છે તે પ્રાપ્ત કરવા પોતે ઘણો ઇંતેજાર હોય છે. એટલેથીજ પતતું નથી પણ પ્રશ્ન ઉપર પ્રશ્ન કર્યા કરે છે અને એવી ઓડાઇ લઇ બેસે છે કે "મને ફલાણું આણી આપો, ફલાણું આમ છે તેનું શું કારણ?"—વગેરે માગ્યા કે પુછયા કરે છે. પ્રશ્નોના જવાબ બરાબર નથી મળતા તોજક લઇ બેસે છે. હવે આપણાથી જ્યાંસુધી બાળકના કહેવા પ્રમાણે થઇ શકવું સંભવિત છે ત્યાં સુધી તો ઠીક છે. પણ જે કંઇ અશક્ય છે, તે કરાવવા તે જ્યારે આગ્રહ કરે છે, ત્યારે તેને ધમકી આપવાની ટેવ બહુજ ખોટી છે. કેળવાયેલાં માબાપે પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. આ પ્રસંગે નાની વયના શ્રીકૃષ્ણનો દાખલો બોધકર તેમજ અનુકરણ કરવા લાયક હોવાથી અહીં આપું છું "શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે નાના હતા ત્યારે તેમણે તેની માતા યશોદાજીને કહ્યું કે "મા મને ચંદ્રિ આકાશમાંથી નીચે ઉતારીને રમવા આપો." હવે આમ કરવું અશક્યજ હતું. છતાં બુદ્ધિશાળી યશોદાજીએ શ્રીકૃષ્ણને રાજી કરવા એક યુક્તિ લડાવી; એક જળપાત્રમાં ચંદ્રમાનું પ્રતિબિંબ પાડયું ને તે પ્રતિબિંબ બતાવી ચંદ્રમાને નીચે ઉતાર્યો છે, તેવી શ્રીકૃષ્ણને ખાતરી કરી આપી, તેમનાં મનનું સમાધાન કર્યું. આ ઉપરથી આપણે એ સાર લેવાનો છે કે બાળકોની સાથે કામ લેવામાં હમેશાં બળ કરતાં કળ વાપરવી એ બહુજ ફળદાયક છે, યશોદાજી જેવી બુદ્ધિમાન માતાઓ આપણા દેશમાં નીવડો એજ મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

બાળકોનું મન પ્રફુલ્લિત રાખવા આપણે તેઓનાં વખાણ પણ કરવાં. અને તેઓને સાબાશીના પોકારોથી વધાવી લેવાં. તેથી તેમની ઉત્સાહશક્તિ ખીલે છે. અને તેઓ ઉત્તમ ધોરણને અનુસરવાજ પ્રયાસ કરશે. આથી તેઓ સદ્ગુણી બની પોતાનું કાર્ય આગળ સાધતા શીખશે. જે બાળકોનો સ્વભાવ રમુજી હોય છે, તેઓને રમાડવા બહુજ ગમે છે. નાના બાળકોનો ઉદ્યોગ રમતમાંજ સમાયેલો છે. એનજીનડ્રાઇવર, રાજા, ગાડું, વગેરે થવું બહુ ગમે છે. એટલે તેઓ દેખે છે તેવું કરે છે. આ તેમના અનુકરણ સ્વભાવનો લાભ લેવા માબાપે ખાસ કાળજી રાખવી જોઇએ કારણ તેથી, તેઓની બુદ્ધિ ખીલે છે અને નીતિને પુષ્ટી મળે છે. વળી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે બાળક એ નકલ કરનાર પ્રાણી છે માટે તેઓને

ઉત્તમ વસ્તુઓનું અનુકરણ કરતાં શીખવવું. કહેવત છે કે "જાય દક્ષણ પણ ન જાય લક્ષણ!" માટે બાળકના હિત ખાતર તેમને માબાપે, ગુરૂએ અને જન સમાજે સર્વોત્તમ વાણી, સર્વોત્તમ વર્તન, સર્વોત્તમ વિચાર, અને સર્વોત્તમ કાર્ય શીખવવાની ખાસ જરૂર છે.

સાતમું, આ બધા વિષયો ઉપરાંત માતાની પ્રથમ ફરજ તો એ છે કે બાળકોને નાનપણથીજ દરેક વસ્તુમાં નિયમિતપણું જાળવવા શીખવવું જોઇએ. રમત ગમતમાં, ખાવા પીવામાં, નિશાળનું લેસન કરવામાં, વગેરે દરેક બાબતમાં નિયમિતપણું જાળવવા શીખવવું. આથી તેઓની તંદુરસ્તી ઘણીજ સચવાય છે અને બાળકોને તંદુરસ્ત રાખ્યાથી આપણને "આરોગ્યતા" નો મોટો આશીર્વાદ મળે છે. આરોગ્યતા વિના દરેક સુખનાં સાધનો એક એકડા વિનાનાં મીંડા જેવાં છે! માટે તેઓની તંદુરસ્તી સાચવવા બહુ લક્ષ આપવું. બાળકોને નિરોગી અને તંદુરસ્ત રાખવા પુરૂષ તથા સ્ત્રીએ લાંબા વખત સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ. અને પછી જ્યારે બાળકોને કેળવણી લેવાનો લાભ મળે તે વખતે કસરત વગેરેથી શરીરનો બાંધો મજબુત કરાવવો જોઇએ.

બ્હેનો! બાળકોમાં સર્વોત્તમ ટેવો પાડી સર્વોત્તમ કાર્ય સાધવા મનુષ્ય પ્રયત્ન ઉપરાંત શ્રી ઇષ્ટદેવની સહાયતાની પણ ખાસ અગત્ય છે. તેથી હમેશાં શ્રી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવી કે 'હે પ્રભુ! અમારા બાળકોમાં, સર્વોત્તમ ટેવ પાડવાની અને તે દૃઢ કરવાની અમને શક્તિ આપ.' આ માગણી પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી કરશો, તો ઇશ્વરકૃપાથી આપણાં બાળકોમાં જરૂર સર્વોત્તમ ટેવો પડશે અને તેથી તે ઉત્તમ મનુષ્ય થશે; એટલે 'એક ટકાના તેરના ટોળા'માંથી નીકળી "સો લાખોએ ના મળે એવી ઉત્તમ મનુષ્ય કોટીમાં, આવશે. એ બે વર્ગમાંથી જેમાં રહેવાના મરજી હોય તેમાં રહેવા વાચકની મુનસફી ઉપર સોંપી, આ વિષય સમાપ્ત કરૂં છું. શ્રી ઇષ્ટ અમારા બાળકોમાં સર્વદા સર્વોત્તમ ટેવો બક્ષજો. અસ્તુ!

—નવનીધરાય ન. મેહ.

૨.

રા. રા. સુન્દરી સુબોધના તંત્રી સાહેબ,

સવિનય નિવેદન કે, ગૌણના અંકમાં જે વીર આદર્શ ભારત લલનાઓના સંબંધી આનંદદાયક ચર્ચા ઉત્પન્ન થઇ છે, તે ખરેખર ઘણી ઉપયોગી છે. તેથી તે ચર્ચામાં ભાગ લેવા આ નીચે વીર સન્નારીઓનાં નામ જણાવ્યાં છે.

પૌરાણિક— **ઐતિહાસિક—**

પતિતપાવન મહિલાઓ.	વિદૂષી સન્નારીઓ.	ધાર્મિકસતીસ્ત્રીઓ.	રાજ્યકુશળવીરાંગના.
સીતા.	ગાર્ગી.	મીરાંબાઈ.	ઝાંસીબાઈ.
સાવિત્રી.	મૈત્રેયી	અહલ્યાબાઇ હોલકર.	લક્ષ્મીબાઇ.
અનસૂયા.	લીલાવતી.	વિરમતી.	ચાંદબીબી.
નર્મદા.	ભારતી.	જસમા.	મંયણલ્લદેવી.
દમયંતી.	દેવહૂતી.		
તારામતિ.	સરસ્વતી.		

ઉપરપ્રમાણે મેં મારી મતિ અનુસાર નામ જણાવ્યાં છે. આ સિવાય અનેક ભારતીય વીરાંગના છે, પણ વીસજ નામની ચર્ચા ઉપસ્થિત થઇ છે; એટલે કેટલીએક મહત્વની મહાન લલનાઓનાં નામ પણ બાકી રહી જાય છે. —જયન્ત.

(સીનોર.)

૩.

સ્ત્રીઉપયોગી પુસ્તકો ભેટ!

રા. રા. સુજ્ઞશ્રી,

અમારા તરફથી અવાર નવાર બહાર પડેલ બુકો,–ત્રણ મણકા * આપના ઉપર મોકલ્યા છે..... તે બુકો (ચોપડીઓ) ટપાલખર્ચ લઈ જે કોઇ મંગાવે તેને મારા તરફથી મોકલવામાં આવે છે. આપ આપના પત્રમાં જાહેર કરશો કે આ સ્ત્રીઉપયોગી બુકો જે મગાવશે. તેને મારા તરફથી મોકલવામાં આવશે. આટલું પરોપકારનું કાર્ય આપ જરૂર કરશો, એટલી વિનંતિ છે. લિ. સેવક,

(ભાવનગર.) કાપડિયા મોતીચંદ ગીરધરલાલ.

૪.

પચીસ રૂપિયાનું ઇનામ!

('હિન્દુ સ્ત્રીસંસાર'—વિષે લખવાનો ઈનામી નિબન્ધ.)

મહેરબાન તંત્રી સાહેબ,

નીચે લખેલો મજકુર અથવા તેમાંનો કોઇપણ ભાગ આપને પસંદ પડે તો તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરશોજી.

* આ પુસ્તકોનાં નામ નીચે મુજબ છે:
૧. ગીતસંગ્રહ, (સ્ત્રીઉપયોગી)—બ્હેન મોંઘી ગિરધર.
૨. અંજના સુન્દરી—કાપડિયા નેમચંદ ગીરધર.
૩. શ્રી સ્થૂલિભદ્રજીની શીયળવેલ–પંડિત શ્રીવીર વિજયજી.
ટપાલ ખર્ચ એક પુસ્તકનો અર્ધો આનો અને ત્રણેનો એક આનો થશે.

સ્ત્રીકેળવણી અને સ્ત્રીસુધારણાને હું ખુસ્ત હીમાયતી હોવાથી નીચે મુજબની યોજના તે વિષયના સંબંધમાં આપણા ગુજરાતી ભાઈબ્હેન આગળ મૂકવા રજા લઉં છું.

'હિન્દુ સ્ત્રીસંસાર' આ નામનો એક ઈનામી નિબંધ (મ્હારી તરફથી શરૂ કરવામાં આવેલી સૌ. ચંચળ-ચંદુલાલ દેસાઈ સીરીઝન અંગે)નીચેની શરતોએ લખાવવો; અને ત્હેમાંથી ઉત્તમ જણાય તે છપાવી, વિના મૂલ્યે લોકોમાં વ્હેંચી, આપણા સ્ત્રીવર્ગને ત્હેની પોતાની ગંભીર જવાબદારીઓનું જ્ઞાન આપવા યથાશક્તિ પ્રયાસ કરવો,—એ આ ઈનામી હરીફાઈ ઉભી કરવાનો હેતુ છે.

શરતો: ૧. ઉત્તમ જણાયલા નિબંધને પચીસ રૂપિયાનું ઇનામ આપવામાં આવશે.
૨. ઇનામી નિબંધ ઉપર તે છપાવવા વગેરેનો સર્વ રીતે મ્હારો હક રહેશે.
૩. સ્ત્રી અથવા પુરુષ, કોઇપણ આ હરીફાઇમાં ઉતરી શકશે.
૪. નિબંધ સુન્દરી સુબોધનાં પાનાં ત્રીસથી ચાળીસને આશરે જેવડો થવો જોઇશે.
૫. ભાષા જેમ બને તેમ સ્હેલી, ઘરગતુ, રસીલી, અને સાધારણ ભણેલી બાળાઓ હોંસથી વાંચે એવી રાખવી.
૬. સહુથી ઉત્તમ એકજ નિબંધ ન લાગે, અથવા એક કરતાં વધુ નિબંધોમાં, ત્હેમાંના ગુણદોષ વિષે વિચાર કરતાં ઇનામ વ્હેંચવું યોગ્ય જણાય તો પરીક્ષકને તેમ કરવા સત્તા રહેશે.
૭. પરીક્ષકતરીકે સુન્દરી સુબોધના તંત્રી સાહેબ કામ કરશે તો ઉપકાર થશે.
૮. આ હરીફાઈ માટેના સઘળા નિબંધો તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૨ પ્હેલાં મળી જવા જોઈશે.
૯. નિબંધના સરનામા ઉપર "ઈનામી નિબંધ—હિંદુસ્ત્રી સંસાર વિષે" આ પ્રમાણે લખવું; તથા અર્ધાઆનાની ટપાલની ટિકેટ સાથે મોકલવી. આમ કર્યા સિવાય ત્હેની પ્હોંચ સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.
૧૦. ઇનામની રકમ સુન્દરી સુબોધના વ્યવસ્થાપક પાસે અનામત રાખવામાં આવી છે. સર્વે લેખક બ્હેનો અને ભાઈઓને ઈનામની મુખ્યતા તરફ ન જોવા વિનંતિ છે.

જામનેર: (પૂર્વ ખાનદેશ.) —ચંદુલાલ અંબાલાલ દેસાઇ.
(એલ, એમ, એન્ડ એસ.)

૫.

સ્ત્રીઓ અને બાળકોની ઘરગતુ દવાઓ.

"સુન્દરી સુબોધ" ના માનવંત અધિપતિ સાહેબ,

તસ્દી દેવાની કે, "સ્ત્રીઓ તથા બાળકોની ઘરગતુ દવાઓ "—એ નામથી એક લેખ સુન્દરી સુબોધમાં લાંબા વખતથી છપાય છે, ત્હેનો લાભ આપણી બ્હેનો લે છે કે કેમ ? અને એ ઉપાયો તેઓને ગમે છે કે નહી? તથા એ ઉપાયોની અજમાએશ કોઇ બ્હેનોએ લીધેલી છે કે નહી? અને એ અજમાએશનું શું શું પરિણામ આવેલું છે ? તેથી ફાયદો થયો છે કે નહી ? એ બાબતની આપના ગ્રાહકો તથા વાંચનારાઓમાં ચર્ચા અને તપાસ ચલાવી ખુલાસો પુછવા મેહેરબાની કરશોજી. કારણ કે જો એ જાતના લેખોથી આપણી બ્હેનોને ફાયદો થતો હોય અને તેનો સારી રીતે લાભ લેવાતો હોય, તો બીજાં એ જાતનાં વધારે ઉપયોગી લખાણ લખી મોકલું. માટે એ બાબતનો ખુલાસો મેળવવા સારૂ ચર્ચા ચલાવવા વિનંતી કરૂં છું.

વૈદ-અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર.

૬.

"સુન્દરી સુબોધ"ને અભિનન્દન.

(હરિગીત)

જય જગ વિષે તુજ જન્મ છે! પરમાર્થ કાજે અવતરી,
દુનિયાં બચાવા ડૂબતી, સત્ય સેવ ત્હેં હાથે ધરી;
ઘણી ભગીનિઓના ભાગ્યમાં, કરે દિવ્ય નિત ફેરફાર છે;
ઓ સુન્દરી સુબોધ! તુજને ધન્ય, તુજને ધન્ય છે!
આબાદ કરવા દેશને, તું સતત મહેનત ઉર ધરે,
મહિલા દીપાવા મહીં વિષે, નિજસ્વાર્થને અળગો કરે;
શુભ જ્ઞાન વેરી લોકમાં, પરમાર્થ કરવા ચિત્ત છે,
ઓ સુન્દરી સુબોધ! તુજને ધન્ય તુજને ધન્ય છે!
નૂતન હિંમતે તું આવતું, અમ મગિબધર અજવાળવા,
ભેટો ઘણેરી, ચિત્ર સુન્દર, ચિત્ત અમ આકર્ષવા;
ડૂબતાં જનોને દોર નાંખી, તારવા તુજ ધ્યાન છે,
ઓ સુન્દરી સુબોધ! તુજને ધન્ય, તુજને ધન્ય છે!
કંઈ આંધળાંને આંખ આપી, દેખતાં ત્હેં છે કર્યાં,
હૃદયો વીંધી નિર્દય, નઠોર, સુપ્રેમનાં અંકુર ભર્યાં;
છે સ્વર્ગ આ દુનિયાં મહિં"— કર્યું સત્ય એ નહિ સાખ્ય ત્હેં,
ઓ સુન્દરી સુબોધ! તુજને ધન્ય, તુજને ધન્ય છે!
બાપુ! સફળ તુજ જન્મ છે, કર્તવ્ય પ્રિય ઉર તું ધરે,
માલીક બદલો આપશે, દુનિયાં બિચારી શું કરે!
શ્રદ્ધા-સબળતાથી તું વધ આગળ! મદદમાં ઈશ છે,
ઓ સુન્દરી સુબોધ! તુજને ધન્ય, તુજને ધન્ય છે!

૭. —કાસાર.

સ્ત્રી લેખનો ખાસ અંક—

સુન્દરી સુબોધનો દીવાળીનો ઘણાં ચિત્રો વાળો મ્હોટો ખાસઅંક, ઉતાવળ કર્યા છતાં, ડિસેમ્બરની શરૂઆત કરતાં બ્હેલો પ્રકટ થઇ શકશે નહિં, એમ ધાસ્તી છે. ડિસેમ્બરનાઅંકથી પત્ર નિયમિત સ્વરૂપમાં આવશે, એમ અમે માનીએ છીએ. સ્ત્રી લેખના આ ખાસઅંક માટેનાં લખાણ મોડામાં તા. ૨૦ મી ઓક્ટોબર સુધીમાં મળશે, તોજ પ્રકટ થઇ શકશે.

—પ્રકાશક, સુન્દરીસુબોધ

स्वागत सदन.

[જે જે સાહિત્યપ્રિય બ્હેનો તથા બન્ધુઓ તથા પત્રપ્રકાશક સન્મિત્રો તરફથી 'સુન્દરી સુબોધ' મન્દિરને અવલોકનાર્થે પુસ્તકો, પત્રો, વગેરે મળ્યાં છે, ત્હેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે; અને ત્હેમનો યોગ્ય સત્કાર થતાં થયેલા વિલંબને માટે અન્તઃકરણ પૂર્વક ક્ષમા યાચવામાં આવે છે. આશા છે કે હવે થોડાજ વખતમાં તે ધર્મકાર્ય અમે પૂર્ણ કરી શકીશું.

સ્ત્રીસાહિત્ય અને સ્ત્રીવાંચન (અર્થાત્ સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકો) જેને લગતી યાદીઓ આ પત્રમાં તેમ અન્ય સ્થળે પ્રકટ થઇ છે, તે ઉપરથી સંપૂર્ણ માહિતી આપતો.

પુસ્તની છબીડી લઈ ઓઠ આંગળી લગાડી વિચારમાં ઉભેલી સુન્દરીનું મનોહર ચિત્ર છે.

મેસર્સ મેહેડ બ્રધર્સ, અમદાવાદ,—નું ૧૯૧૨નું ઇંગ્રેજી કેલેન્ડર, જેમાં એક રમતિયાળ બાલિકા નિદ્રાવશ થયેલા ગુચ્છાદાર કૂતરાને મોરપિંચ્છથી જગાડવા જાય છે હેનું આકર્ષકચિત્ર છે.

આ બંને સાહસિક સંસ્થાઓનો અમે હેની સુન્દર ભેટ માટે ઉપકાર માનીએ છીએ.

ખાસ અંકો, ચિત્રમાલાઓ, વગેરે.

ગુજરાતી પંચનો કોરોનેશનનો ખાસ અંક, ૧૯૧૧: (રોયલ ચાર પેજી, મ્હોટા લગભગ ૧૨૫ પાનાં તથા ૨૯ ચિત્ર-છબીઓ સહિત. મુખ્ય વિષયો: કાવ્યો-૨૨, મંગલ-૩, ચરિત્રો-૩, વાર્તાઓ-૧૦, ગૃહસંસાર-૭, વિજ્ઞાનવૈદિક-૫, વિવિધ-૪, ધર્મનીતિ-૩; અને સાહિત્ય-૩.) પ્રકટ કરનાર, હેના અધિપતિ અને માલીક, રા. રા. સોમાલાલ મંગળદાસ શાહ, અમદાવાદ. મુલ્ય રૂ. ૦—૮—૦.

ગુજરાતી પત્રોમાં "ગુજરાતી પંચ" વાજબી રીતે અગ્રસ્થાન ભોગવે છે; અને ખાસ અંક કહાડવાની પ્હેલ પણ, સાપ્તાહિકોમાં, આ પત્ર તરફથીજ થઇ હતી, જેનાં શુભ પરિણામ આપણે અન્ય પત્રો તરફથી નીકળતા ખાસ અંકોમાં નિહાળીએ છીએ. આ અંકના લેખો, ચિત્રો અને છપાઈ એવાં સારાં અને સફાઇબંધ છે કે અમે હેને માટે હેના પ્રકાશકને અન્તઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

અનેક સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષરો અને દેશપ્રેમી વિદુષી બ્હેનોનાં ઉત્કર્ષક અને આનન્દના લખાણોએ વિભૂષિત કીધેલા હોવાથી, આ અંક ઉત્તમ વાંચનરૂપે દરેક કુટુમ્બની લાયબ્રેરીમાં રાખવાં લાયક ઉપયોગી પુસ્તક બન્યો છે. ફક્ત દોઢ રૂપિયાના લવાજમમાં બે રસિલાં પુસ્તકો અને આવા સુન્દર ખાસ અંક દર વર્ષે ભેટ આપવા ઉપરાંત, દર અઠવાડિયે અઠ્ઠાવીસ મ્હોટાં પૃષ્ઠનું વાંચવાલાયક પત્ર આપવાની યોજના કરનાર, સારા અને સસ્તા વાંચનનો ફેલાવો કરનાર રા. સોમાલાલની આ પ્રવૃત્તિનો અમે વિજય ઇચ્છીએ છીએ.

માસિક મનોરંજન દિલ્હી દરબાર—ખાસ અંક. ૧૯૧૧.

[રોયલ આઠ પેજી, લગભગ ૩૨૫ પૃષ્ઠ તથા ૧૫૭ ચિત્રો, છબીઓ અને નકશા સહિત. મુખ્ય વિષયો: કાવ્યો-૧૨; વાર્તા નાટક-૩ (સચિત્ર), જીવન ચરિત્ર-૪ (ના. શહેનશાહ તથા શહેનશાહબાનુનાં, અને મહારાષ્ટ્રના રાજા મહારાજાઓનાં (અનેક છબીઓ સહિત), વિવિધ વિષયો-૨૦, (ચિત્રો, નકશા, કોષ્ટકો સહિત.)-વગેરે.]-પ્રકટ કરનાર, હેના સંપાદક રા. ગ. કાશીનાથ રઘુનાથ મિત્ર-મુંબાઇ.

મુંબાઈ ઈલાકાના સર્વોત્તમ પદે પ્રાપ્ત થયેલા, આનન્દજનક અને ઉત્કર્ષક આ માસિક પત્રનો આ ત્રીજો ખાસઅંક છે. ગત વર્ષમાં હેના સંપાદકે વિલાયતનાં "સ્ટ્રેન્ડ"વગેરે સુપ્રસિદ્ધ માસિકોને અનુસરતું પોતાના પત્રને કરવા જે સંકલ્પ કીધો હતો, તે ચાલુ વર્ષમાં હેમણે બહુ સુન્દર રીતે પરિપૂર્ણ કર્યો છે, એમ જોતાં હર્ષ થાય છે. ફક્ત એક જ રૂપિયો લવાજમ વધારીને પત્રને બમણું મ્હોટું કરવાનું સાહસ તેઓ ફળપ્રદ કરી શકયા, હેને માટે જેટલું સન્માન એમારાં મહારાષ્ટ્રીય બ્હેનો અને બન્ધુઓને ઘટે છે, તેટલુંજ બલ્કે તેથી પણ વધારે અભિનન્દન માસિક મનોરંજનના સંપાદકની શ્રદ્ધા, ખંત, અને હિંમત-

ને માટે ત્હેમને આપવું યોગ્ય છે. ફક્ત ચારજ રૂપિયામાં દર મહિને લગભગ સો પાનાં જેવડું પ્રકટ થતું, અને વર્ષે બે અથવા વધુ ભેટનાં પુસ્તકો આપતું, અનેક મનોહર ચિત્રો અને છબીઓવાળું આ માસિક દરેકે દરેક મરાઠી સમજનાર માણસે અવશ્ય લેવું જોઇએ. અને તે ઘણું વંચાતું હોવા છતાં-હિન્દુસ્થાનનાં પ્રશસ્ત માસિકોમાં સ્થાન લેનાર આ પત્રના ગ્રાહકોની સંખ્યા તેથી પણ વધી થોડા વખતમાં વીસ પચીસ હજાર અને વધારે થાય એમાં અમને કાંઇ આશ્ચર્ય જેવું જણાતું નથી.

આ ખાસ અંકમાં ઉત્તમ, અભ્યાસ પૂર્ણ લેખ અને સુન્દર છબીઓ તથા ચિત્રોની એવી રેલછેલ થયેલી છે કે ત્હેનું ગમે તેટલું લાંબું અવલોકન પણ અપૂર્ણજ રહે.

રાજ્યારોહણ (આશરે ૩૦ પાનાં), બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય અને હિન્દુસ્થાન (આશરે ૫૪ પાનાં), દિલ્લીની તવારિખ (આશરે ૧૬ પાનાં), અને સામાજિક સુધારણા તથા પ્રગતિ (આશરે ૪૮ પાનાં),-વગેરેને લગતા વિષયો, લોકમાન્ય વિદ્વાનો જેમાં ડૉ. ભાણ્ડારકર અને સર નારાયણ ચન્દાવરકરનાં નામો પણ જોવામાં આવે છે, ત્હેમની કસાયલી કલમથી લખાયલા છે. પૂંઠા ઉપરનું નામદાર શહેનશાહ અને શહેનશાહબાનુના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે પૂજન કરવાને રાજભવનમાં પ્રવેશતી હિન્દ સુન્દરીનું ભાવ પૂર્ણ ચિત્ર સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રીયુત ધુરંધરની જાદુભરણી પીંછી વડે આલેખાયલું છે. મહારાષ્ટ્રીય રાજા મહારાજાની છબીઓ ઉપરાંત અનેક યૂરોપિયન અને હિન્દી કૌંસિલરો અને મ્યુનિસિપલ પ્રેસિડેન્ટોની છબીઓ પણ આ અંકમાં જોવામાં આવે છે. પુરાણી ઇમારતો, નમૂનેદાર મકાનો દરબાર વખતના દેખાવો અને દિલ્લીનો નકશો, વગેરે એટલું બધું સુન્દર ચિત્રકામ આ અંકમાં એકઠું કરવામાં આવ્યું છે કે, મરાઠી ભાષા ન જાણનારને પણ દિલ્લી દરબારની યાદગીરી રૂપે તે રાખવા અમે ભલામણ કરીએ છીએ. આવો સારો અંક પ્રકટ કરવા માટે અમે પૂર્ણ પ્રીતિથી રા. મિત્રને અભિનન્દન આપીએ છીએ.

" **જૈનશાસન** " નો દીવાળીનો ખાસ અંકઃ (રૉયલ આઠ પેજી ૧૪૦ પાનાં તથા ૨૦ છબીઓ સહિત. મુખ્ય વિષયો કાવ્યો-૧૪, ધર્મ-૧૦, સમાજ સુધારણા-૧૦, ઇતિહાસ-૫, વગેરે.)—પ્રકાશક, શાહ હર્ષચંદ ભૂરાભાઇ, સમ્પાદક "જૈન શાસન,"બનારસ.

ઇંગ્રેજી, હિન્દી ગુજરાતી તથા પ્રાકૃત ભાષાઓમાં લખાયલો અને જૈન સાધુ મહારાજો, પણ્ડિતો, તથા યુરોપિયન વિદ્વાનોની મ્હોટી છબીઓ વાળો આ ખાસ અંક અમને મહેરબાનીની રાહે ત્હેના સમ્પાદકે મોકલી આપ્યો છે, ત્હેને માટે ત્હેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ. સામાજિક, ધાર્મિક અને ઐતિહાસિક વિષયોનાં ઉત્તમ લખાણો હિન્દી અને યુરોપિયન વિદ્વાનો તરફથી લખાયલાં ત્હેમાં પ્રકટ થયા છે અને ધર્મ ગુરૂઓના શાસ્ત્રીય લેખ પણ ત્હેમાં જોવામાં આવે છે. બનારસ સિટીમાં પ્રકાશનની અનેક મુસીબતો નડયા છતાં આવો ખાસ અંક પ્રકટ કરવા માટે " જૈનશાસન"ના અધિપતિને નિઃસંશય ધન્યવાદ ઘટે છે.

શ્રી નાગરવિજય-હાટકેશ્વર ચતુર્દશીનો સચિત્ર અંકઃ (રૉયલ આઠ પેજી, લગભગ ૩૪ પૃષ્ઠ અને ૩૬ આખાં પાનાં વાળાં આર્ટ પેપર ઉપર ચિત્રો તથા છબીઓ સહિત-)પ્રકટ કરનાર, ત્હેના તન્ત્રી રા. રા. ડાહ્યાભાઇ ધનસુખરામ, અમદાવાદ.મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

ફેબ્રુઆરી અને માર્ચનો આ સંયુક્ત અંક રા. ડાહ્યાભાઇએ નાગર જ્ઞાતિના ઇષ્ટદેવ શ્રી હાટકેશ્વરના ઉત્સવની તિથિને અંગે પ્રકટ કરવામાં જે ઉમંગ દર્શાવ્યો છે, તે ખરેખર

સન્માનપ્રદ છે. નાગર બ્રાહ્મણો હિન્દની સામાજિક રચનામાં જે ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરી શકયા છે તેને જેમ બને તેમ લાંબા વખત સુધી ટકાવી રાખવા માટે પ્રયાસ કરવાને પ્રકટ થયેલા આ પત્રને તે આખી જ્ઞાતિએ અવશ્ય સહાય કરવી જોઇએ.

આ પત્રનું વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત બે રૂપિયા છે, જે પ્રમાણમાં બહુ નથી. રા. ઢાહ્યાભાઇએ તીર્થો તથા દેવતાઓનાં ચિત્રો અને ગૃહસ્થો તથા સન્નારીઓની છબીઓને જેમ બને તેમ આકર્ષક કરવા જે અભિનન્દન યોગ્ય સુપ્રયાસ કીધો છે, ત્હેને પરિણામે આ અંક બહુ મનોરંજક થયો છે. આશા છે કે નાગર જ્ઞાતિની બ્હેનો અને બન્ધુઓ આ પત્રના ગ્રાહક થઇ ત્હેના પ્રચાર અને ઉપયોગિતામાં વધારો કરશે.

સુવર્ણમાલા: (વર્ષ ૩ જુ. અંક ૧ થી ૯.—દરેકમાં રોયલ સોળ પેજી ઉંચા આર્ટ પેપરનાં ચોવીસ પાનાં વપરાયાં છે. સુવર્ણરજ–શકુન્તલા નાટકનો ઉત્તરાર્ધ, દીપાવલી–મૃચ્છકટિક નાટક, મહા શિવરાત્રી–શિવપુરાણમાંથી શંકરભક્તિ અને કાશીક્ષેત્રનું માહાત્મ્ય, હુતાશની–નલ દમયન્તીની કથાનો ઉત્તરાર્ધ, નૂતન વર્ષ–ગીત ગોવિન્દ, રામનવમી–રામાયણનો અયોધ્યા કાંડ, નાળિયેરી પૌર્ણિમા–ભગવતી ભાગવતમાંથી સુકન્યાની કથા, જન્માષ્ટમી–ભાગવતમાંથી પ્રદ્યુમ્ન જન્મ અને સ્યમન્તક આખ્યાન, અને ગણેશચતુર્થી–ગણેશ માહાત્મ્યમાંથી કથા એમ દરેક અંકની વ્યવસ્થા થઇ છે. પ્રકટ કરનાર, શ્રીયુત પુરુષોત્તમ અને કંપની, ધિ લક્ષ્મી આર્ટ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસના માલીક, મુંબાઇ. વાર્ષિક લવાજમરૂ.૨—૦—૦

ચિત્રો અને છબીઓ છાપવામાં તથા ચિત્રોની યોજના અને ગોઠવણી કરવામાં આખા મુંબાઇ ઇલાકામાં ઉત્તમ ગણાતા "ધિ લક્ષ્મીઆર્ટ પ્રેસ" નું આ કામ છે; એટલે ત્હેની સાથે એકવાર પણ કામ પાડનારને તો તે કામની સુન્દરતા, સફાઇ, ઉત્તમતા અને આકર્ષકતા વિષે કાંઇ આશ્ચર્ય લાગેજ નહિં. આ પ્રેસનું કામ એટલું તો સુસ્પષ્ટ અને મનોહર થવા લાગ્યું છે કે બીજી વધારે જૂની ચિત્રકામ કરનારી સંસ્થાઓને પણ હવે સુધરવાના પ્રયાસ કરવા પડે છે, તેથી એક રીતે શ્રીયુત પુરુષોત્તમ અને કંપની તથા "લક્ષ્મીઆર્ટ"ના ઉત્સાહી મેનેજરના ઉપકાર તળે આખા ઇલાકાનાં છાપખાનાં છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

"સુવર્ણમાલા" સીરિઝ–માં દર વર્ષે નવ અંક પ્રકટ થાય છે અને ત્હેને માટેનાં ચિત્રો શ્રીયુત ધુરંધર અને બીજા સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકારો પાસે તૈયાર કરાવી ગોઠવવામાં આવે છે તેથી ત્હેમની વિશિષ્ટ રચના અને શૈલિ સર્વત્ર મનોરમ થઇ રહે છે. દરેક વખતે જૂદા જૂદા વિષયો–ઇંગ્રેજી, મરાઠી, ગૂજરાતી અને હિન્દી એમ ચાર ભાષાઓમાં–આપણાં પુરાણો, નાટકો વગેરેમાંથી ત્હેને માટે લઇ, પ્રકટ કરવામાં આવે છે અને એમ કરવાથી આપણી પ્રાચીન ભાવનાઓ બહુ સુન્દર રીતે આપણી સમક્ષ મૂર્ત્તિમન્ત બને છે. પૂઠા ઉપર રંગબેરંગી ચિત્ર આપવા ઉપરાંત દરેક અંકમાં બાર ચિત્રો આપવામાં આવે છે. નિઃસંશય આ **ચિત્રમાલા** આપણા દરેક દરેક ઘરમાં રાખવા યોગ્ય છે અને ત્હેમાં આપણાં નાટકો ધર્મ પુસ્તકો વગેરેનાં સુન્દર ચિત્રો આવતાં હોવાથી ત્હેને ખાતર બે રૂપિયા જેવી રકમ ભારે નજ પડે એમ અમે માનીએ છીએ. ત્હેમનાં આવા ઉત્તમ કામ માટે અમે પ્રકાશકને અન્તઃકરણ પૂર્વક ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

આ જૈન ચિત્રમાળા, પ્રકટ કર્તા–રા. રા. ભગુભાઇ કારભારી, તથા **રત્ન ગ્રન્થી** (વાર્તાસંગ્રહ) રચનાર–રા. ચતુર્ભુજ માણુકેશ્વર ભટ્ટ, ત્હેમના પ્રકાશક અને લેખક તરફથી મળેલાં, તે માટે ઉપકાર માનવામાં આવે છે. (સમાલોચન હવે પછી.)

ज्ञान सुगन्ध.

पत्नीने केळववानी पतिनी जवाबदारीः

" हिन्दुओमां लग्न करेली स्त्रीओनी केळवणीनो सवाल मुश्केल छे. नानी उमरमां छोकरीओनां लग्न थतां प्हेलां केटलीक कन्याओ पिताने घेर जे केळवणी ले छे, ओ शब्दने लायकनी गणाय नहिं. बाळलग्नने लीधे मावापने घेर हिन्दुओने योग्य केळवणी मेळववानो संभव बिलकुल रहेतो नथी. तथा लग्न पछीज हिन्दु स्त्रीओने केळववानो खरो सवाल उभो थाय छे.

परणेली स्त्रीओने केवा प्रकारनी केळवणीनी जरुर छे, ते विषे लंबाण टिका करतां प्हेलां आजे हिन्दु संसारमां परणेली स्त्रीओ मोटी संख्यामां अज्ञान जणाय छे, तेना कारणनी तपास करवी जोइए. मावापने त्यां जेओए केळवणी लीधी नथी तथा जेओओ थोडी घणी नामनी केळवणी लीधी छे तेओने वधती केळवणी आपवानी मुख्य फरज पतिओने माथे छे, पण आसपास नजर करशुं तो केटला पतिओ पोतानी फरज बजावे छे? जेओए उंची केळवणी लीधी नथी, तेओ पोत-पोतानी फरज बजावे नहि ते तो जाणे समज्यो; पण जेओओ उंची केळवणी लीधी छे, केळवणीनां मिठां फळो चाख्यां छे, तेओमांथी सेंकडे एक पण पोतानी फरज बजावे छे के? संसारमां जेने पोतानी भागीदार बनावी छे तेज भागीदार तरफ बेदरकारी बतावनार केळवायलाओनो आजे क्यां टोटो छे?

आहेर सभामां आजे मोटां मोटां भाषणो आपनाराओ, जनसमाजने सुधारवानो ढोल वगाडनारा पुरुषो पण घरमां पोताना स्त्री पाछळ रोजनो एक कलाक गुजारता नथी अने स्त्रीओ अज्ञान रहे छे तेनो दोष बीचारी अज्ञान स्त्रीओने माथे नांखे छे. मरहुम जस्टीस रानडेए पोतानी स्त्री पाछळ, जाहेर हीलचालमां भाग लेवा साथे, दररोज कलाको गुजार्या हता, त्यारे खरेखरो देशाभिमानी नर कोण अेम जो पुछवामां आवे तो जस्टीस रानडेज हिन्दुओमां हता, एम कहेवा वगर चालशे नहि. रानाडे भो दुनिआ तजी गया छे पण रमाबाइ रानाडे स्वर्गवासीनी पाछळ जे कार्य बजावी रह्यां छे, तेने माटे धन्यवाद आप्या वगर कोइ रही शकशे नहि. हुं खात्रीथी कहुं छुं के हिन्दु पतिओ ज्यां सुधी पोतानी स्त्रीओने सुधारवा पाछळ दरकार करशे नहि, त्यां लगण स्त्रीओ अज्ञान रहेवानी अने तेनो दोष स्त्रीओने माथे नथी पण पुरुषोने माथे छे.

परणेली स्त्रीओने शिक्षण आपवा माटे चपोरना वखतमां वर्गो उघाडवानी घणी जरुर छे; पण ते वर्गो जे काम बजावशे तेना करतां पतिओ जो दरकार करशे तो घणु सारुं काम करी शकशे.—आ निबंध पुरो करतां मारे जणाववुं जोइए के हिन्दु परणेली स्त्रीओ जे अज्ञान दशा भोगवे छे, तेनी जवाबदारी पुरुषोने माथे छे.

—'रास' कृत "दिवा पछवाडी अंधारु."

(सांजवर्तमाननो पटेटीनो खास अंक, १९१२.)

श्री सत्यविजय प्रीन्टींग प्रेसमां शा. सांकळचंद हरीलाले छाप्युं.—अमदावाद.

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु

(પ્રસન્ન - રહે, જ્યાં પામી સન્માન સુન્દરી)

પુસ્તક.૧૦ અંક ૩ જો. } આપ્રસ પાદ્દ, બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

નવેમ્બર ૧૯૧૨. } પ્રકાશક અને તંત્રી—રામમોહનરાય જસવંતરાય.

વિષયસૂચન

વાર્ષિક લવાજમ, (ટપાલ ખર્ચ સાથે) ફક્ત સવા રૂપિયો હિન્દુસ્તાનની બહાર દોઢ રૂપિયો.

શ્રી બાલ કૃષ્ણનો બંસીનાદ.

સુન્દરીસુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્ધનભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો,—"સ્ત્રીયો પંડિત થાય; રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુમ્બબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત–સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને ક્લેશોમાંથી છુટી એ કુટુમ્બનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે;" સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે; પતિતપાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિરમાં ડુબતાં બાન્ધુનાં આત્મા–હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાનાં સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉલ્લાસભર્યાં કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. " સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી...... સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે."

વર્ષ ૧૦ મું.] ઇ. સ. ૧૯૧૨, નવેમ્બરઃ–કાર્તિક, વિ. સં. ૧૯૬૮ [અંક ૩ જો.

સ્ત્રીલેખનો ખાસ અંક.

૧. ભેટનું પુસ્તક તૈયાર થવામાં વિલંબ થવાથી, સ્ત્રી લેખનો–ચિત્રો વાળો ખાસ અંક નવેમ્બરમાં નહિં, પણ ડિસેમ્બરની આખરે બ્હાર પડી શકશે. આમ હોવાથી નવેમ્બરનો અંક વ્હેલો પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે.

૨. ભેટનું પુસ્તક ગ્રાહકોને તા. ૨૦ મી ડિસેમ્બર લગભગમાં મળી શકશે એમ આશા છે. જેમનું લવાજમ વસુલ થયેલું નથી, ત્હેમને તે વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે–વી. પી. સ્વીકારવાને ગ્રાહક મહાશયોને વિનતિ છે.

૩. ખાસ અંકમાં બને તેટલા સારા લેખ અને સુન્દર ચિત્રો આવે તેમ ગોઠવણ થઇ છે; અને તેથીજ તે તૈયાર કરવામાં ધાર્યા કરતાં પણ વધુ વિલંબ થયો છે.

૪. આશા છે કે સુન્દરી સુબોધનાં વાચક બ્હેનો અને બન્ધુઓ ત્હેનાં ગ્રાહક વધારી, આ પત્રની ઉપયોગિતામાં અભિવૃદ્ધિ કરશે.*

—વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુબોધ.

* નવાં ગ્રાહક વધારનાર ગ્રાહકોને મળવાનાં પુસ્તક, ત્હેમણે વધારેલા ગ્રાહકના પ્રમાણમાં ભેટના પુસ્તકની સાથે મોકલવામાં આવશે.

વિહારના ઉપભોગમાં ખર્ચા કરવું, હેના કરતાં તેજ દ્રવ્યનો, જિંદગીનો, સમયનો સદુપયોગ કરવાનાં અનેક સાધનો આપણી પાસે નથી ?. દુઃખાર્ત, અજ્ઞાન, નિરાધાર, નિર્ધન વિધવાઓને-બાલિકાઓને સહાય કરી, હેમની શોચનીય સ્થીતિમાંથી હેમનો ઉદ્ધાર કરવામાં મદદગાર થવું, એ શું વધારે પ્રશંસનીય નથી ? એથી શું સ્વર્ગની સીડીનું પગથીઉં આપણે ચઢતાં નથી ? એથી શું પ્રભુનું પ્રીતિપાત્ર આપણે બનતાં નથી ? એથી શું હૃદય અને જીવન ઉલ્લાસ તથા વિકાસ પામતાં નથી ?...બ્હેનો ? સેવા વડેજ " ક્રીમીઅન લ્હડાઇ "માં દેશ બન્ધુઓને અમૂલ્ય સહાય્ય કરનાર, ગરીબની માવજત કરનાર, પાષાણ હૃદયના સૈનિકોની ભગિની અને માતા બનનાર, મિસ ફ્લોરેન્સ નાઇટેન્ગેલનું નામની કેનાથી અજાણ્યું છે ? એ સૈનિકો પાસે જ્યારે તે પરોપકારી, કલ્યાણકારીણી સ્ત્રી જતી ત્યારે હેમના લડાઇના ઘાનું દર્દ ઓછું થતું અને હેમનામાં નવું જીવન ઉત્પન્ન થતું. હેના પડછાયાનું પણ ચુંબન કરવાને એ સૈનિકો કેટલા બધા આતુર રહેતા ?...અહા ! સેવા વડેજ સર્વ જીતાય છે. માટે સેવા કરતાં શીખજો ! ક્ષુધાર્તને અન્ન આપી હેનું અંતર ઠારજો, તૃષાર્તને જલ આપી હેનાં આશીર્વચન લેજો રોગીને-માંદાને-અશક્તને મીઠડાં સુધામય વચનો બોલી, મધુરી સહાય કરી, આશ્વાસન આપી કૃતાર્થ થજો !

પરમ પવિત્ર દેવિઓ ! સ્નેહાલ બનજો ! બીજાઓ હમારા પર પ્રીતી રાખે એમ હમારી ઇચ્છા હોય તો હમારે અન્યપર પ્રથમ પ્રેમ દર્શાવવો જોઇએ. ગુરૂ થવાની મહત્વાકાંક્ષા હોય તો શિષ્ય થવું જોઇએ. સેનાપતી થવાની હૃદયવૃત્તિ હોય તો પહેલાં સામાન્ય સૈનિક થવું જોઇએ. આજ્ઞા આપવાની ઇચ્છા હોય તો પહેલાં આજ્ઞાપાલક થવું જોઇએ. પ્રીતીનું પાત્ર થવું હોય તો પહેલાં પ્રીતિની પ્રતિમા થવું જોઇએ ! જે પ્રેમને લીધે હમારૂં હૃદય અન્ય પ્રત્યે આકર્ષાય છે એજ પ્રેમને લીધે હમે અન્યનું હૃદય અવશ્ય આકર્ષશો ! માટે બ્હેનો ! સ્નેહાલ બનજો !

ભલે અસંખ્ય મહા વિપદો—મહા સંકટો હમારા પ્રેમના અને સેવાના વિકટ માર્ગને વધારે કંટકમય, વધારે દારૂણ, બનાવવા મથે—પરંતુ હિંમત અને ધૈર્ય રાખી, દયાના દેવ, કૃપાનિધિ જગન્નિયંતામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી, એ દિવ્ય પંથે બળવા સતત પ્રયાસ કરજો. એ સ્નેહ અને સેવાનો પંથ હમને અવશ્ય પરમધામમાં લઇ જશે. એજ પંથ હમારૂં જીવન વધારે ઉન્નત અને વધારે દૈવી બનાવશે. હમને પ્રભુની દયાનું પાન કરાવશે ! સ્નેહ, સેવા અને સ્વાત્મભોગના મહાવ્રતથી **સાવિત્રીએ** દૈવી જીવન, દૈવી શક્તિ અને દૈવી પવિત્રતા પ્રાપ્ત કર્યાં અને હેને લીધે યમરાજાના ક્રૂર પાશમાંથી પણ પોતાના પતિને બચાવ્યો. એ પંથે વિરહતાં જ **સીતાદેવી** અનેક મહાસંકટોનું ઉલંઘન કરી શક્યાં હતાં; એ પંથેજ દૈવી તેજ પ્રાપ્ત કરી પોતાની પવિત્રતા અને પતિવ્રતનું રક્ષણ કરી શક્યાં હતાં. પુણ્યપવિત્ર પતિત પાવન હિન્દની મૈયાઓ, હમને ધન્ય છે ! એ પવિત્રતા, સાધુતાનાં-'ફૂલ નહિં તો ફૂલની પાંખડી'-પણ મ્હારી બ્હેનો ! હમે જિગરમાં ધારણ કરો; અને અમને હમારા નિર્બળ, અચેતન થયે જતા દીનબન્ધુઓને હમારા કલ્યાણમય જીવનથી, ઉન્નત વિચારથી, ધર્મ્ય સત્સંગથી સહાય થાઓ: અમારો ઉદ્ધાર કરો ! ગૃહસંસારની કુલદેવીઓ ! મીઠડાં, રસીલાં વચનો બોલજો ! હમારાપર અજ્ઞાનતા અથવા ક્રૂરતાથી જુલમ ગુજારવામાં આવે તોપણું હમારી મિઠાશ હમે ત્યજશો નહિં ! હમારાં પર અન્યાય થાય તોપણ હમે શાન્ત અને નમ્ર રહેજો ! જો હમારે મીઠડાં વચનો સાંભળવાં હોય તો મીઠડાં વચનોનોજ ઉચ્ચાર કરજો!

જો સર્વને "ભાઇ બ્હેન" એ મીઠડા શબ્દોથી બોલાવશો તો તે સર્વ પણ ત્હમને એ મધુર શબ્દોથી બોલાવશે !—બ્હેનો ! અગ્નિમાં ઘૃતની આહુતિ આપી હોય તો ત્હેની વૃદ્ધિ થાય કિંતુ તે શાન્ત પાડવા માટે તો જોઇએ શીતલ પાણી ! કટુ વચનોને પ્રત્યુત્તર, ત્હેવાજ શબ્દોમાં વાળશો તો કલહનો અંત નહિ આવતાં તે વૃદ્ધિ પામશે. માટે ત્હમે જ્યાં જ્યાં જાઓ, ત્યાં ત્યાં મીઠડા શબ્દો બોલો. ત્હમારી મીઠાશ, ત્હમારૂં માધુર્ય ત્હમારા ગૃહમાં, જીવનમાં સર્વત્ર પ્રસારી, ત્હેની સુગંધિનો લ્હાવો લ્યો અને આપો ! વિચાર કરો કે જે માનસિક શાન્તિનો અનુભવ એક મધિ માણસ મીઠડા શબ્દોથી કરે તે શાંતિ શું ત્હેને દવાથી વા દ્રવ્યથી મળવાની હતી ! જો કોઇ પણ મનુષ્ય દુઃખમાં હોય, તો ત્હેને ત્હમારી પાસે બોલાવો અને "ભાઇ બાપુ ! કેમ રડે છે "ભાઇ ત્હને શું થાય છે !" એવાં એવાં સુધામય વચનોનો ઉચ્ચાર કરો અને તેથી શું ત્હેનું દુઃખ અર્ધું નહિ થાય ? અન્યને દુઃખમાં સહાય્ય આપી અંતરની આશીષ મેળવશો, તો ત્હમે ગમે તે સ્થિતિમાં હશો તોપણ ત્હમારા તિમિરશોકનો નાશ થઇ, ત્હમારા જીવનમાં ઉલ્લાસ જરૂર પ્રસરશે.

પૂજ્ય ભગિનીઓ ! ત્હમારી અજ્ઞાન બ્હેનોને ત્હમારાં જ્ઞાનની લ્હાણી કરજો અને ત્હેમનું જીવન વધારે ઉન્નત, વધારે પ્રેમાળ, વધારે કલ્યાણકર બનાવવા પ્રયાસ કરજો—ત્હેમને વિમળ સુખનો લ્હાવો લ્હેરાવજો, ત્હેમને જીવન પ્રભાતનાં દર્શન કરાવજો ! જે વિદ્યાને લીધે ત્હમને સ્વચ્છતા, સાદાઇ અને સરલતા પ્રાપ્ત થયાં છે, જે વિદ્યાવડે ત્હમે સુંદર, પ્રેમાળ અને ભલાં બન્યાં છો, જે વિદ્યાથી સર્વને પ્રિય થયાં છો, અને જે વિદ્યાદ્વારા ત્હમે ત્હમારાં સ્વજનમંડલમાં નિર્મલ આનંદની લહરો પ્રસરાવો છો, તે સદ્‌વિદ્યાનું દાન કરી ત્હમારી અંધકારમાં ડુબેલી ભગિનીઓને સહાય કરવાનો મહાધર્મ પૂર્ણ કરજો. જે બ્હેનો કલહ કંકાસમાં જીવન ગાળી કરી દુઃખી થઇ અન્યને દુઃખી બનાવે છે, ત્હેમના ઉપરનું અજ્ઞાનનું આવરણ ભેદી નાંખજો. ત્હેમની હૃદય વાટિકામાં વિદ્યાવારિનું સિંચન કરજો. જ્ઞાન વિમાનમાં ત્હેમનાં જીવનને ઉજ્જ્વલિત–કલ્યાણના જ્યોતિર્મય સન્માર્ગે વહાવજો. સારી કેળવણી પામેલી બાનુ પોતાના પતિને, સંતાનને, અને સર્વને આનંદનું ઝરણું અને સુખનું સ્થાન થઇ શકે. ઇશ્વર ત્હમને આ સત્કર્મમાં સહાય્ય કરો !...પ્રભુપ્રેમના પવિત્ર પાઠો ભણજો અને જગતને ભણાવજો. ભરત ભૂમિની વીર બાલિકાઓ ! ત્હમારી આંતર શ્રદ્ધા અને ગૌરવને વિકસાવી,–સીતા, સાવિત્રી, દમયંતી એ આદર્શ ગૃહિણીઓ, પુત્રીઓ, પત્નીઓ અને માતાઓનું સ્મરણ કરી, ત્હેવું આદર્શ, ઉન્નત જીવન કરવા પ્રયત્ન કરજો. બ્હેનો ! ત્હમારા દૈવી, ઐશ્વર્યપૂર્ણ જીવનને અધમ કરનારા, ત્હમને પતિત કરનારા,–કલહ, કલેશ અને કંકાસથી–દુર્વિકાર, દુષ્ટ વિચાર તથા અધમ આચારથી ત્હમે નિરંતર દૂર રહેજો !...यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः એ મનુ મહારાજના મહાવાક્યનું સ્મરણ અમને સ્નેહ, સેવા, શાંતિ અને સ્વાત્મ ભોગના ઉદાત્ત પાઠોમાં કરાવજો ! જેમ એક સુંદર ગુલાબ જ્યારે તે ન્હાનકડી કળી હોય ત્યારે પણ મનમોહન હોય છે. અને પ્રફુલ્લિત બને છે ત્યારે પણ ત્હેની મોહિની ઝરતી સુગંધિથી સર્વે અંતઃકરણ સંતુષ્ટ કરે છે; તેવી જ રીતે બાલ્યાવસ્થામાં ત્હમે મીઠડાં વાક્યોથી, મધુરાં સ્મિત હાસ્યોથી, નિર્દોષ આનન્દથી, અર્ધ આનંદનાં કીરણો પ્રસરાવજો, તથા યૌવન અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ આદર્શ ગૃહિણી અને વત્સલ માતા તથા સચ્ચારિત્ર્યવાન સેવાભગિની બની ગૃહ–ઉદ્યાનના ગુલાબ રૂપે ત્હમારાં જીવનની મીઠી સુગંધ સર્વ હૃદયોમાં અને જીવનમાં રેલાવજો ?

બ્હેનો !—When pain and anguish wring the brow, a ministering Angel Thou.* કવિવર સ્કૉટનાં એ મહાવાક્યો અક્ષરશઃ સત્ય પાડજો. ઉત્તમ પરિચારિકા બની દયાની દેવી, મમતાની મૂર્તિ અને સૌન્દર્યની સૃષ્ટા બનજો. પુત્રી તરીકે, પત્ની તરીકે અને માતા તરીકેની ત્હમારા ધર્મનું સત્યસેવન કરજો ! અને સર્વને સંતોષ આપી, સર્વ સ્થલે આનંદ પ્રસરાવજો !—ત્હમારા પતિની સહધર્મચારિણી, સ્નેહ મૂર્તિ અને પ્રિય સેવિકા બની ત્હેની પાસેથી—

" માહરા કુલમાં, બીજે, જ્યહાં હો ત્યહાં આ તપસ્વીની !
" નમો નમો મહા દેવી ! ઓમ્ નમો કુલયોગિની " !

એવાં સુન્દર, પ્રભુ પૂર્ણ, અર્થ ગમ્ભિર વચનો ફ્રુહડાવજો.

બ્હેનો ! નૂતન વર્ષના મંગલમય દિને બીજું શું ઇચ્છું !—બીજું શું કહું ! ત્હમારાથીજ આપણી ભારતીમૈયા ત્હેની પુરાણુપાવન ઉન્નત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકશે. ત્હમારે લીધેજ બાલ, યુવાન અને વૃદ્ધ જનોમાં કર્તવ્યનો ઉત્સાહ આવશે. ત્હમારાં વચનો અને કર્મોજ ત્હેમનાં હૃદયને જ્વલન્ત અને ઉજ્વલ બનાવશે. ત્હમારે લીધેજ પ્રભુનું સ્નેહ રાજ્ય સર્વ જગાએ પ્રસરશે. ત્હમારી સહાયથીજ આપણી દેશમૈયા સમૃદ્ધિનું સ્થાન, શારદાની શાલા, કલાનું કેન્દ્ર, ધનનું ધામ અને વીરોની વસુધા બનશે. ઈશ્વર ત્હમને તે સદ્ધર્મ-સન્માર્ગ બતાવો ! શ્રદ્ધા રહે છે કે પ્રભુ કૃપા અને ત્હમારી સહાયથી થોડાજ વખતમાં—

" સજાત જોડાં જાત ભોગથી પરહિતમાં પરવરશે,
" અડગ ધૈર્યનાં શૌર્યભર્યાં સંતાન હિંદમાં સરશે;
" ત્યારે દેવો અવતરશે, વિરલા નરવીર તરવરશે.
" પોતાના પ્રિય દેશી જનનાં દુઃખ પરસ્પર ધરશે,
" જન્મ ભૂમિનાં ભોળાં ભાંડુ ભેળાં હળશે મળશે;
" ત્યારે પ્રભુતા સંચરશે, સ્વર્ગસમ સુંદર હિન્દ થશે. "

પ્રભુ ત્હમારો વિકટ માર્ગ નિષ્કંટક કરો. ત્હમને તે ધર્મ કાર્યમાં સહાય કરો.
બ્હેનો ! નૂતન વર્ષ ત્હમારું સફલ થાઓ ! ત્હમારું સર્વ રીતે મંગલ અને કલ્યાણ થાઓ ! અસ્તુ !

—રમણીક ત્રીવેદી.

काव्य कुंज.

" એ દિવ્યમૂર્તિ મનહરતી ! "

એ દિવ્યમૂર્તિ મન હરતી, ઉરમાંથી સ્નેહસુર સરતી;
ધરી પ્રેમ વિવેક વિચરતી, કરી ક્લેશ કદી નહિ દમતી.
એ દિવ્યમૂર્તિ મન હરતી, મંદ હાસ્યથી મુખ દીપવતી;
વહે નયન નેહની જ્યોતિ, કરી પ્યાર પતિ રીઝવતી.

એ દિવ્યમૂર્તિ મન હરતી, "સ્નેહ વારી" સરિતા ભરતી;
વીસુ પતિ ગાંડી થઇ ફરતી, પ્રભુ જાણી પતિને નમતી.

---

* જ્યારે દુઃખ અને દર્દ અત્યંત પીડા કરે છે, ત્યારે સહાય કરનાર ફિરસ્તો તો તુંજ છે !

એ દિવ્યમૂર્તિ મન હરતી, જ્યાં આશ ઝગરની શમતી;
ને "શાન્ત" શાન્તિ પ્રસરતી, ઉલ્લાસ વૃષ્ટિ જ્યાં રમતી.
એ દિવ્યમૂર્તિ મન હરતી, સંસાર સ્વર્ગ સમ કરતી,
પરમાર્થ કાજ નહિ ડરતી, દીસ લેશ કલેશ નહિ ધરતી.
એ દિવ્યમૂર્તિ મન હરતી, કટુ વચન સહન પણ કરતી;
કદિ વેણુ ક્રોધી નહિ વદતી, મીઠું મીઠું બોલીને હસતી.
એ દિવ્ય મૂર્તિ મન હરતી !

—कासार.

સ્વામીસંગ.

(ગરબી.)

પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ,
સુખના સુભાવ જ્યાં સુહાય જો,
પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ.
સ્નેહના સુપાશ સ્વામી સંગમાં રે લોલ,
ગ્રંથિ ઉરઉરની જ્યાં સંધાય જો.
પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ.
પ્રેમના પ્રકાશ સ્વામી સંગમાં રે લોલ,
રસની સમધાર જ્યાં રેલાય જો.
પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ.
ઉરના ઉજાશ સ્વામી સંગમાં રે લોલ,
જ્યોતિ જ્યાં ઝીટમીટ પ્રગટાય જો.
પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ.
અમીના પ્રસાદ સ્વામી સંગમાં રે લોલ,
રસભર જ્યાં ઘુંટડા પીવાય જો.
પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ.
આશા–સુવાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ,
સુખદુઃખ જ્યાં પળપળ પલટાય જો.
પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ.
શાંતિ–શણગાર સ્વામી સંગમાં રે લોલ,
અંતરનાં દુઃખ જ્યાં સમજાય જો.
પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ.
પ્રેમી વિલાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ,
અનુપમ જ્યાં વ્હાલપ ઉભરાય જો.
પ્રાણના વિકાસ સ્વામી સંગમાં રે લોલ.

ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ. ઉદેશી.

પુત્રી-શિક્ષા.

આનન્દમાં દિન નિર્ગમી પતિ વેણુ કદી ન ઉથાપજે !
ખરૂં ઇશ સ્વરૂપ તુજ સ્વામીમાં સુજ બાળકી નિહાળજે !
પિયર કરતાં અધિક શોભીશ સાસરે રહી બાળકી,
શ્વસુર સસરા સ્વામીને તું સ્નેહે વશ કરીશ નકી !
વૃદ્ધ વડીલો પૂજ્ય સહમજી ' આયનાં ' તું પાળશે !
તો અમી દ્રષ્ટીથી તુજ પ્રતિ તે દિનપ્રતિદિન ભાળશે !
સ્નેહાળ ત્હારા હૃદયમાં, સ્નેહજ્યોત જે ઝાંખી રહી,
પ્રગટાવીને તું કિરણ ત્હેના સ્નેહિ પર પ્રસરાવજે !
બાળા મટી ગૃહિણી થશે તું સાસરે રહી બાળકી !
પિયર ઘરમાં લાડ કોડે સ્વચ્છંદમાં તું ઉછરી !
ત્હે દિન જળ પ્રવાહસમા ચાલ્યા ગયા હે ! બાળકી,
બોજો પડયો નિજ ગૃહ તણો તુજ શિરપરે ગમ્ભીર જે !
ગૃહ કાર્ય હશે બહુ કઠિન પણ સ્નેહેથી જો કરતી રહી,
સરળ બનાવીશ રહેજમાં રાખીશ આનન્દ મન મહિં !
ધૈર્યથી ને ખંતથી તું કાર્ય જેહ કરતી જશે !
નેટ તુજને કાર્ય તે ગૃહના અતિ વ્હાલાં થશે !
સંસાર રૂપી સાગરે આ સ્નેહ રૂપી નાવડું !
આરૂઢ થઇ સમ્બન્ધી સાથે જીવન પાર ઉતારવું !
છો કેળવાયલી બાળકી : ચુકીશ નહીં રસ્તો કદા !
આશિષ મ્હારી એટલી સુખી સાસરે રહેજે સદા !

—લાલજી કેશવજી જોડીયા વાર...

દંપતિ જીવન કયારે સુખરૂપ થાય ?

આતા પતિની પાસતી સુખ સેવનાથી આપતી;
સ્થિતિ હોય પતિની તે વિષે સંતોષ ધારી ચાલતી,
સૌકો નથી ધનવાન જગમાં, હોય અભિલાષા છતાં,
જે જે મળેલું હોય તેથી નિભાવવું એ સુજનતા.
જ્યાં રાખવી સાદાઇ, ત્યાં ના ઠાઠ કેરી વાંચ્છના,
જ્યાં રાખવી દાનાઇ, ત્યાં ના સુખ કેરી વંચના.
કાર્યો કરે થઇ સમયને અનુકૂળ તે છે કામિની;
ધારે અયુક્ત મુરાદ બર કરવા મથે તે નામની !
વામા તણાં દુઃખ વામવા મથવું ગૃહસ્થે સર્વદા,
સન્માન સાથે સાચવીને નિજ શુભ ગુણો સૌ અર્પવા;
"પોતા સમીએ થાય" ધારી રીઝવવી પ્રેમે સદા,
એ જાણી પતિએ પૂર્ણ નિજ સતિને સુખી કરવી સદા.

નારાયણરાવને પુને રવાના કરશો, કેમકે તીર્થસ્વરૂપ રાજશ્રી દાદાસાહેબ આવ્યા પછી તેને પુને મોકલવા ઠીક પડશે નહિ. તેથી હાલમાં જ રવાનગી કરવી. વધુ વર્તમાન બાબાએ સેવામાં લખ્યું છે તે ઉપરથી સમજશો. સેવામાં શ્રુત થાય એ વિજ્ઞાપના."

મોટા માધવરાવ પ્રમાણે રઘુનાથરાવ ઉર્ફે રાઘોબા દાદા પેશ્વા સુધાં આ બાઇથી ઘણા બ્હીતા હતા અને તેમને સર્વ રાજકાર્ય કહેતા હતા. એ ઉપરથી આ બાઇ ઘણી માની, આબરૂદાર અને અધિકારી હતી, એમ દેખાય છે. રઘુનાથરાવ પેશ્વાના એક બે પત્ર અત્રે નમુના દાખલ રજુ કરીએ છીએ. તે ઉપરથી તેમના જેવા શૂરવીર સુદ્ધાં આ બાઇની કેટલી મહત્તા માનતા હતા તે સિદ્ધ થાય છે.

શ્રી શંકર.

તીર્થ સ્વરૂપ માતુશ્રી:બાઇ વડીલની સેવામાં.—

"બાળક રઘુનાથના સાષ્ટાંગ નમસ્કાર, વિનંતી. અત્ર ૭.-૧૯ રમજાન ચૈત્ર વદ ૭ સપ્તમી સોમવાર સુધી કુશળ. મુકામ પરંડિની નજીકમાં. વડીલની કૃપાથી સુખરૂપ છીએ. વિશેષ બહુ દિવસથી વડીલ તરફથી પત્ર આવતો નથી, એથી કરી આશ્ચર્ય થાય છે. ચિરંજીવ માધવરાવ અને નારાયણરાવ એમના ઉપર વડીલની કૃપા છે તેવી અમારા ઉપર નથી એમ દેખાય છે. પહેલાં તો વડીલ હમેશ કૃપા કરતાં આવ્યાં. હાલમાં પત્ર આવતો નથી, એ ઉપરથી વિલક્ષણ લાગે છે. અમે પણ બહુ દિવસ રાહ જોઇ પરંતુ સવિસ્તરપત્ર આવ્યો નહિ, તેથી કૃપા કરી સર્વદા પત્રદ્વારા સંતોષ આપવો જોઇએ. આ તરફના વર્તમાન તો-જાનોજી ભોંસલે મોગલ સાથે મળ્યા તેમ અમારા તરફના પણ ચાર નીમકહરામ મળ્યા, વીસ પચીસ હજાર ફોજ અમારા તરફની મળી. તેથી કરી મોગલોએ જોરત શોખાઇ કરી અમારા ઉપર દબાણ આરંભ્યુ, પરંતુ ઇશ્વર સાનુકૂળ છે. આ બેઇમાનીથી કંઇ થવાતું નથી. બે મહિના પછી પુરેપુરો નીકાલ થશે. વડીલે સર્વદા કૃપા કરી આશિર્વાદ આપતા જવો. તેથી કરીને સર્વ શત્રુ છુતાશે. અમારી ફોજ દેશમાં કંઇજ નથી. મોગલોથી અમારી પાછળ અવાતું નથી, તોપો છોડી આવ્યાથી અમે મારી નાખીએ છીએ, એમ સમજી ભય પામી ગયા છે. સાંપ્રત કેટલીક ફોજ પુને, જુન્નર, સાતારા, નાશીક એ પ્રાંતોમાં મોકલી જપ્તિ કરશે માટે વડીલે સાવધ રહેવું. આજકાલ કિલ્લાપર રહેવું, નહિ તો દગો થયે સર્વ દોલતને નુકશાન છે. હવેલીના સુખ માટે નીચે નહિ રહેવું. ચાર દિવસ તસદી પડે તો કબુલ રાખવી. ગમે તે સમયે ફોજ અચાનક આવે તો પુનાથી શીંહીગડ (સિંહગઢ) પહોંચવામાં સંકટ આવશે. પછી અમે લખીએ છીએ તે સાંભરશે. પરંતુ યાદ આવેથી ફળ નથી. તેથી બહુ સાવધ રહેવું. નિદાન પાર્વતીબાઇ અને રમાબાઇ અને સગુણાબાઇ વગેરે સ્ત્રીઓ અને ચિરંજીવ નારાયણરાવ એટલાને તો સિંહીગઢપર મોકલવા. આપણે યોગ્ય વખતે જશો તો કામમાં આવશે. હું લખું છું તેથી વડીલે ખોટું નહિ લગાડવું. હું બાળક છું. આ કાળ સંકટનો, તેમાં બહુ સાવધ રહેવું. ગ્રહણ અને પરગ્રહ આવ્યા છે. અને કંઇ આ વર્ષમાં બે ચાર યોગ ક્રૂર આવ્યા છે, તેથી પુનાના ભરોંસાપર રહેવું નહીં. દગો થશે તો ફજેતીનો પાર નથી. ગોપાળ ગોવિંદ વગેરે કોઇ મોગલના લશ્કરમાંથી લખશે. તે ઉપર ભૂલશો નહિ. તે લબાડ છે. આજસુધી દોલતની ખરાબી કરી. હવે મોગલની પણ દોલત બુડાડશે. તે બાજુએ બધા નિમકહરામ બેઇમાની ભેગા થયા છે, છ-

શ્વર તેમનો સતરજ અંત લાવશે. બે દિવસ તેમણે આપણી બાજુ સાચવી રાખી પરંતુ તેનું કંઇ પરીણામ આવતું નથી. તેમાં ઇશ્વર ઇચ્છા પ્રમાણે. અમોને સૂઝે છે તે લખીએ છીએ. આપ વડીલ છો. વિચારમાં આવે તે કરવું. બહુ શું લખવું ! એ વિનંતી."

શ્રી શંકર.

"તીર્થરૂપ માતુશ્રી ભાભી વડીલની સેવામાં—

"બાળક રઘુનાથના સાષ્ટાંગ નમસ્કાર. વિનંતી વિશેષ—વડીલે પત્ર મોકલ્યો તે મળ્યો. પરમ સમાધાન થયું. ખુલાસાથી લખ્યું એ પક્ષ ઉત્તમ. મનમાં જે સારી નરતી વાત આવે તે લખતા જવી. મને મળશે તે હું લખતો જઇશ. ચિત્ત પ્રશસ્તતા થશે તેમાં ખોટું નથી. વડીલે કેમ લખ્યું એથી મને ખોટું લાગતું નથી. આપ વડીલ છો, તીર્થરૂપ નાનાસાહેબ ભાઉસાહેબ એમની જગ્યાએ આપ છો અને વડીલને વિચાર પણ સૂઝે છે. કેવળ જેવી તેવી સ્ત્રીઓ પ્રમાણે આપ નથી. પ્રપંચ પરમાર્થ બન્ને વડીલને સમજાય છે. તેથી વિસ્તારથી શું લખવું ? તથાપિ, વડીલને માહિતગીરી થાય માટે અહિંના કારભારનો હેવાલ અલાહીદા પુરવણીમાં લખ્યો છે. વાંચી બે વખત જોવો, અને આગળની વ્યવસ્થા કારભારી સમજાવવાની કરવી. સારાંશ મને ચિરંજીવ શાશે કરવો, તેણે દોલત કરવી. તેથી હાલમાં કરીએ છીએ. વિશેષ અમારૂં નામ યાદદાસ્ત પૂર્વથી છે. હવે વિશેષ આસ્થા નથી. વડીલની આજ્ઞા પ્રમાણેજ કરવું એજ હેતુ છે. રવાના રવીવાર પ્રાતઃકાળ. વધુ શું લખવું ? એજ વિનંતી."

ઉપલા પત્રો ઇ. સ. ૧૭૬૨-૬૩ ના સુમારના છે; પરંતુ પછી નારાયણરાવનો વધ થયા બાદ આ બાઇ અને રાઘોબા દાદા વચ્ચે અત્યંત વિરોધ ગયો અને તે બાઇએ પુનાને સૂર્ય ગ્રહણ લાગ્યુ એમ કહી નાશીકમાં ગંગા કીનારે વાસ કર્યો. આગળ સવાઇ માધવરાવનો જન્મ થઇ તે મોટા થયા પછી તેમણે જ્યારે પત્ર વ્યવહાર શરૂ કર્યો તે વખત આ બાઇએ તેમને તે વખતે વડીલપણાના નાતાથી ઉત્તમ ઉપદેશ કર્યો છે. તે ઘણો મૂલ્યવાન છે. આ પત્ર ઘણા વર્ષ પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયો છે તથાપિ તેમાંનું બોધામૃત ઘણું સુરસ હોવાથી તે પત્ર અહિંયાં ઉતારવા જેવો છે. તે નીચે પ્રમાણેઃ—

શ્રી.

"ચિરંજીવ રાજશ્રી માધવરાવ પ્રધાન એમને—

"પ્રતિ ગોપિકાબાઇ મુકામ નાશીક. આશિર્વાદ વિશેષ અહિંયાં છ. ૪ માહે સપર પર્યંત કુશળ જાણી. આપના કુશળ વર્તમાન યથાસ્થિત હશે. વિશેષ તારો મોકલેલો પત્ર મળ્યો. હું નાનો છું, અને વડીલે તો સર્વ ત્યાગ કરી શ્રી ક્ષેત્રમાં વાસ કર્યો છે. તે વળી બધી માહિતી વડીલને છે. તેથી કઇ રીતે ચાલવું તે સર્વ લખવા આજ્ઞા થવી, એમ લખ્યું.—સૂર્યગ્રહણ સંધિ અન્વયે કૃષ્ણપક્ષ થઇ લોપ થયો હતો તે હાલમાં વડીલના પુણ્ય ઉદય થકી દુષ્ટનો સંહાર અને સુષ્ટના પોષણાર્થ તમે આ કુળમાં જન્મ લઇ પુરંદરમાં ઉદયમાં આવ્યા. તે કરતાં આ તરફથી લખવાનું કારણ દેખાતુ નથી. પરંતુ માનવદેહ—અને તમે લખ્યું તેમ કરતાં તૂર્ત ચાલવાનું જે સૂઝયું તે લખ્યું છે. તપસીલ કલમ બંધી—

૧. પ્રાતઃકાળની ઘડી રાત્રે ઉઠી દિશાએ જઇ પાદપ્રક્ષાલન-મુખપ્રક્ષાલન કરી, દિવાન ખાનામાંના શ્રી મૃતિકા ગણપતીનું દર્શન કરી પ્રાતઃસ્મરણના શ્લોક બોલવા. પછી સૂર્યોદય

બરોબર વૈદ્યે હાથ જોવો. પ્રકૃતિ અન્વયે ઔષધ લેવું. પછી લખવા બેસવું. દિત્તા ઉપર હાથ ફેરવી પછી જે કાગળપર નીશાની કરવાની હોય તે લખ્યા પ્રમાણે વાંચવી. તે સમયે નજીક શુરૂજી અને બીજા એક બે સંભાવિત યોગ્ય ગૃહસ્થ હોય તે હોવા જોઇએ. જાસ્તી હોવા જોઇએ નહિ. આ પ્રમાણે ત્રણ ઘડી.—કલમ ૧.

૧. કસરતશાળામાં જઇ દંડ કરવા. દિવસે દિવસ શક્તિ પ્રમાણે ચઢતા દંડ કરવા જોઇએ. સાથે સંભવિત ગૃહસ્થનાં ચાર પાંચ છોકરાં સમાન વયનાં હોવાં જોઇએ અને એક બે મલ અને હમેશ વિશ્વાસુ ગૃહસ્થ સાથે રહેવાના તે હોવા જોઇએ. ખિજમતદાર કારણ પ્રસંગે હોવા જોઇએ. મલે કુસ્તીના દાવ શીખવાડવા. પછી સમાન વયનાં છોકરાં સુદ્ધાં પ્રકૃતીને માફક હોય તે ખોરાક નીયમિતપણે લેતા જવો, આ પ્રમાણે દોઢ ઘડી. અને કુલ ઘડી સાડા ચાર.—કલમ ૨.

૧. સ્નાન કરવાના સમયે જોષીએ પંચાંગ વાંચી સંકલ્પ કહેવો. બાદ ગંગાષ્ટક બોલવું. સંધ્યા થોડી પણ બોલ્યા વગર કરવી. તર્પણ કરવું. ઉપાધ્યાએ પૂજા કરવી. તે સમયે દેવ ઘરમાં પુરાણ અને બહારની બાજુએ ગાયન થવું જોઇએ. આપણે તુલસી ફુલ માત્ર ચઢાવવાં. પછી નિત્ય દાન આપી ક્ષણવાર બેસવું. તે સમયે શાસ્ત્રી વૈદિક મહા શ્રેષ્ઠ આવેલાને નમસ્કાર કરી યોગ્યતાનુરૂપ આદરસત્કાર કરી કંઇ વાતચીત કરવી, બાદ ઉપહાર કરવા જવું. આ પ્રમાણે સાડાત્રણ ઘડી. અને કુલ આઠ ઘડી—કલમ ૩.

૧. કચેરીમાં આવવું, તે સમયે સર્વને દર્શન આપી યોગ્યતા પ્રમાણે સુદૃષ્ટિ અને ભાષણ થવું જોઇએ. કચેરીમાં વધુ શબ્દ બોલવા નહિ. પ્રશ્નોર્થું પણ બોલવું નહિ. મનુષ્ય પરિક્ષા હોવી જોઇએ. એકાદ જણ ગેરશાસ્ત રીતે સમજાવે તેનો પક્કો વિચાર કરી અપરાધ માલુમ પડે બીજા પાસેથી તેને નિષિધ ઠરાવવું. આપણે નેત્ર કટાક્ષથી જોવું. અપરાધાનુસાર શાસન કરવું. પરંતુ સંભવિત ગૃહસ્થ ઘણા દિવસના આશ્રયનો, પ્રમાણીક, એવા એ ભુલચુક કરી હોય તો ક્ષમા કરવી. બીજાનાં છીદ્ર કાઢવાં નહિ. આથી તેનું અપમાન થાય છે અને તે તેના મનમાં દંશ રહે છે. સાધ્ય થયેથી તે નાશ કરશે. આપને લઘુપણું આવશે. સાનિધ્યના લોભમાં હલકા માણસ રાખવાથી જે કરીએ તે હાજી હા ભણે છે, પરંતુ જનસમાજ ખરાબ કહે છે. મહત્તાને હાની પહોંચે છે. આ પ્રમાણે ત્રણ ઘડી. અને કુલ અગીયાર ઘડી—કલમ ૪.

૧. ભોજનના પૂર્વે પીતાંબર પહેરવાં બાદ મોટા દેવ ઘરમાં જઇ ફુલ ચઢાવી નમસ્કાર કરી બ્રાહ્મણને જળ મુકી ભોજને બેસવું. તે સમયે વાતચીત કરવી, તે રાજસૂય યજ્ઞમાંના બ્રાહ્મણ ભોજનસંબંધી વગેરે સર્વને યોગ્ય દેખાય તેમ બોલવું. રસોઇ કરનાર અને શિષ્ય મંડળ સુશિક્ષિત વિશ્વાસુ હોય તે રાખવા. ઘડી બે. આ પ્રમાણે તેર ઘડી.—કલમ ૫.

૧. ભોજનોત્તર આચમન કરી, શતપદી કરી તાંબુલ—પાન ખાવું. બાદ બે ઘડી રાજવિલાસી રમત રમવી. એકાદ દિવસ નિદ્રા આવે ઘડી અરધી ઘડી સુવું. આ પ્રમાણે બે ઘડી એકંદર પંદર ઘડી.—કલમ ૬.

૧. શાસ્ત્રી પાસે ભારતમાંના વિરાટ પર્વથી ચિંતનીશ કરાવવી જોઇએ, અને વૃદ્ધ આશ્રિત જુના મનુષ્ય અને અન્યત્ર શાણા હોય તેમનાથી દિલ્હી અને મહારાજ સંબંધી બનાવ

કેવા બન્યા તે સાંભળવામાં આવવા જોઇએ. પોતાના વડીલની વાતો કારભારીને એકાંતમાં પુછતા રહેવી, અને તસબીરો તથા નકશા અનેક જોતા બેસવું. તે સમયે શાણા બુદ્ધિમાન હોય તે નજીક હોવા જોઇએ. આ પ્રમાણે ચાર ઘડી. એકંદર કુલ ઓગણીસ ઘડી.—કલમ ૭.

૧. ખરડો લખવા બેસવું તે વખતે એક બે સંભવિત ગૃહસ્થનાં બુદ્ધિમાન છોકરાં જોવાને હોવાં જોઇએ. ફુરદન બિસ્તન, ગુણાકાર, ભાગાકાર કરવાનો સહવાસ બહુ હોવો જોઇએ, અને ગુરૂજીએ વિદ્યાભ્યાસ માટે બોલવું (ઠપકો આપવો) જરૂરનું છે. પરંતુ લખવાની જગ્યાએજ બોલવું. ત્યાં વિશેષ કોઇ હોવા જોઇએ નહિ. ઘડી ચાર. એકંદર ત્રેવીસ ઘડી.-કલમ ૮.

૧. લખવાનું થયા બાદ થોડો કંઇ ઉપાહાર કરવાની ઇચ્છા હોય તો છોકરાંને સાથે લઇ કરવો. ત્યાર બાદ પાન ખાવું. ઘડી એક. એકંદર ચોવીસ ઘડી.—કલમ ૯.

૧. ઘોડી ફેરવવા ચાર દિવસે જતા રહેવું. તે સમયે સાથે પટવર્ધન મંડળ અને અન્યત્ર-સરદાર હોવા જોઇએ. તેમની સાથે ભાષણ કરવું તે સંતોષ વૃત્તિથી કરવું. પરંતુ અત્યંત લોભ ન હોવો જોઇએ અને વિરૂદ્ધતા પણ ન દર્શાવવી. કંઇ ચૂક થયે ક્ષમા થશે નહિ એવો ભય હોવો જોઇએ. યોગ્યતા જોઇ તેમની સાથે સંતોષથી ભાષણ કરવું. આઠ દિવસે બાગ જોવા ગયેથી ત્યાં ફળ અને ફુલ જે વસ્તુ લાવી આગળ મુકે તે યોગ્યાયોગ્ય જોઇ તેમને આપવી, અને આપણે આપવાનાં હોય તેમને આપણે આપી પછી આવવું. જે દિવસે સ્વારી જવાની ન હોય તે દિવસે કાગળ પત્ર દોલત પ્રકરણ હોય તે કારભારીએ સમજાવવાં જોઇએ. તે સમયે કોઇ હોવું જોઇએ નહિ.

ચાર દિવસે એક વખત ભેટ લેતા રહેવું. તેમજ વાડામાં (વંડામાં)આવવાનો વેત રાખવો. પછી તેમને બહુ સંતોષથી બોલાવવા અને બાળકપણે બોલવાનો ડોળ દર્શાવવો. વાડામાંજ આજ રહેવું એવો આગ્રહ કરી રાખતા જવું. દિવાને રાજકારણના વર્તમાન અને આગળની યોજના કરવાનો વિચાર કરી વિનંતી કરતા રહેવું જોઇએ. તે સમયે અન્યત્ર કોઇ હોવું જોઇએ નહિ, અને તેમનો અભિપ્રાય બીજા પાસે નીકળવો જોઇએ નહિ. તેવી મસલત અસાધ્ય થતી નથી. બાતમી દરેક તરેહની રખાવવી, તેથી મસલતને બહુ બળ મળે છે. પરના મનુષ્યને ચલાવવાને જીકર કરવી નહિ. એ કુલ ચાર ઘડી. એકંદર અઠ્ઠાવીસ ઘડી-કલમ ૧૦.

૧. તીરબાજી કરવા જવું. ત્યાં સરદાર, પાગે અને માનકરી બરોબર તીર કોણ કેવું મારે છે તે ધ્યાનમાં હોવું જોઇએ, અને હરેક રમતો જોવી તે સર્વત્ર સમાનતાથી જોવી. આ પ્રમાણે બે ઘડી. એકંદર ત્રીસ ઘડી.-કલમ ૧૧.

૧. દીપદર્શન થયા પછી સંધ્યામાં વસ્ત્રાંતર કરી બેસવું, સંધ્યા થયા પછી સ્તોત્ર પાઠ બોલવો. ત્યારબાદ પુરૂષ સૂક્ત અથવા પવમાનમાંના અધ્યાય બોલવા. તે સમયે આશ્રિતોએ નજીક રહેવું. પછી ભોજન માટે જવું. ભોજન થઇ ઉઠતા સુધી ચારઘડી.-કલમ ૧૨.

૧. ભોજનોત્તર પાન ખાવાને દિવાનખાનામાં ક્ષણભર બેસી પાન ખાવું. ત્યારબાદ કામ કારણ મંડળી નજીક હોવી જોઇએ. તે વખતે બાતમીદારે ગુપ્ત વર્તમાન કહેવા જોઇએ અને હરેક બાતમીના આવેલા પત્ર જોવા જોગ હોય તે જોવા. બાકીના પત્રનું વિશ્વાસુ મનુષ્ય હોય તેના તરફ કામ યોજવું. તેને કહેવું અને તે પર આ બાતમી પ્રમાણ અથવા

અપ્રમાણુ કહે છે તેની પરિક્ષા હોવી જોઇએ. તારબાદ નિદ્રા માટે જવું. આ પ્રમાણે ત્રણ ઘડી. એકંદર સાત,—કલમ. ૧૩.

એકંદર તેર કલમ લખી છે. તે ધ્યાનમાં લઇ ચાલવાને ઉપયોગી થશે. વધુ શું લખવું ? એજ આશિર્વાદ.

ગોપિકા બાઇ તા. ૩ આગષ્ટ ઇ. સ. ૧૭૮૮ના રોજ ગંગાતીરે નાશીક પંચવટીમાં સ્વર્ગવાસી થયાં. તેમની ઉત્તર ક્રિયામાં નગદ રૂ. ૨૭૭૫૦ અને રૂ. ૫૫૭૯ નું કાપડ મળી ૩૨૫૨૯ રૂપિઆનો ખર્ચ થયો. ક્રિયા કર્મ નાશીકમાં દસ દિવસ સુધી ગંગાધર ભિકાજી શાસ્ત્રેએ કર્યું. પછી પેશ્વાએ પુનામાં કર્યું. આ બાઇનો સર્વ પત્ર વ્યવહાર ઘણો મહત્વનો છે.

***

રાધાબાઇ—બાળાજી બાજીરાવ પેશ્વાની બીજી સ્ત્રી.

બાલાજી બાજીરાવ પેશ્વાએ કોકણસ્થ, દેશસ્થ, કરાડા એ બ્રાહ્મણની પેટા જાતિમાં લગ્નવ્યવહાર રીવાજ દાખલ કરવા માટે પોતે દેશસ્થની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું. આ સ્ત્રીનું નામ રાધાબાઇ. એ નારોબા નાઇક નાખરેની પુત્રી. એનું લગ્ન તા. ૨૭ ડીસેમ્બર ૧૭૬૦ ના રોજ થયું. આ બાઇ તા. ૧૧ નવેમ્બર ઇ. સ. ૧૭૭૦ ના દિવસે મરણ પામી. આ સ્ત્રીવિષે અધિક માહિતી મળતી નથી.

***

સગુણાબાઈ—જનાર્દન બાજીરાવની સ્ત્રી.

એ રામાજી નાઇક બીડેની કન્યા હતી.. એનું લગ્ન તા. ૨૦ એપ્રીલ ૧૭૪૪ ના રોજ થયું. જનાર્દન બાજીરાવ અલ્પવયમાં સ્વર્ગવાસી થવાથી આ બાઇને પોતાની જીંદગી વૈધવ્યમાંજ કહાડવી પડી. પેશ્વાએ આ બાઇની યોગ્યતા સારી રીતે સાચવી હતી. એ નાશિક નજીક મોજે જલાલ પોરમાં તા. ૧૩ નવેમ્બર ઇ. સ. ૧૭૮૬ના રોજ મરણ પામી.

જયન્ત.

विद्याकला.

સ્ત્રીઓ તથા બાળકો માટે ઘરગતુ દવાઓ.

લેખક. અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢિયાર. (ગયા અંકના પૃષ્ટ ૪૨ થી).

દવા લેવામાં સાવચેતી, શ્રદ્ધા અને હિંમતની જરૂર.

બ્હેનો ! આ બધી દવાઓમાં જે વજન બતાવેલું છે તે વજન પ્રમાણેજ બધા માણસોને કાંઇ અપાય નહિ. પણ દવા આપતી વખત રોગીની ઉમર, રોગનું જોર, તેના શરીરની સ્થિતિ, તેણે કયા કયા ઉપાયો અજમાવેલા છે તેની સમજણ, તથા રોગીની પ્રકૃતિ સખ્ત છે કે નરમ છે અને તે સહન કરી શકે તેમ છે કે ગભરાય તેમ છે, એ બધી બાબતોનો વિચાર કરીને પછી જેમ યોગ્ય લાગે તેમ દવા આપવી. બીજું એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે, કાંઇ ઘા ભેળા કીડા પડી જતા નથી. તેમજ દવા લઇએ કે તુરતજ એકદમ એજ વખતે કાંઇ મોટો લાભ થઇ જતો નથી; પણ જ્યારે તેની અસર શરીરમાં સારી રીતે પહોં-

ચે ત્યારેજ તેનો લાભ દેખાય છે. માટે દવા લીધા પછી ધીરજ રાખવી, પણ ગેરવાજબી ઉતાવળ કરીને વગર મફતની અનેક દવાઓ પેટમાં નાંખવી નહિ. એ સિવાય એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવી કે, કોઇ પણ દવાથી મોટા રોગો કે જામી ગયેલા રોગો કાંઇ ઘડીકમાં મટી જતા નથી, પણ ધીરે ધીરે મટે છે. માટે જે દવા લેવી તેની એક દહાડો, બે દહાડા, આઠ દહાડા, પંદર દહાડા કે વધારે મુદ્દત સુધી, જેમ યોગ્ય લાગે તેમ લેવી જોઇએ, અને કોઈ દવાથી કદાચ તુરતજ મોટો ફાયદો ન જણાય, પણ રોગ વધે નહિ અને એટલો રહે અથવા કાંઇક જરાક પણ ફાયદો લાગે તો ઉતાવળ કરીને દવા બદલવી નહિ. પણ જે દવાથી જરાક પણ લાભ દેખાતો હોય તેનું ધીરજથી સેવન કરવું. એ વધારે ફાયદાકારક છે. આ બધી સુચનાઓ દરેક રોગની બાબતમાં તથા કોઇ પણ જાતની દવા કરતી વખત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. કારણ કે ઘણી બ્હેનો બહુ ઉતાવળ કરીને ઉલટું શરીર બગાડે છે. એમ ન થાય માટે રોગના પ્રસંગોએ ધીરજ રાખવાની તથા હિંમત રાખવાની પણ બહુ જરૂર છે અને એટલુંજ નહિ પણ જો સાચી હિંમત હોય તો ઘણી જાતના રોગો આવતા અટકે છે. માટે બિમારી વખતે બિમાર માણસો તથા તેનાં સગા વહાલાઓએ ખાસ હિંમત રાખવી જોઇએ. કારણ કે એવી મજબુત હિંમત રાખવી એ પણ રોગને અટકાવવાનો તથા રોગને મટાડવાનો એક કુદરતી મહાન ઉપાય છે. માટે બ્હેનો બિમારી વખતે ધીરજ તથા હિંમત રાખતાં શીખવું જોઇએ.

ઉલટીના ઉપાયો.

બ્હેનો ! ઝાડા પછી બીજો જે મોટો રોગ આપણી બ્હેનોમાં છે, તે ઉલટીનો રોગ છે. માટે એના પણ સાદા સાદા ઉપાયો જાણી લેવા જોઇએ. કારણ કે અજીર્ણને લીધે, કલેજામાં બગાડ થવાને લીધે તથા મહિના રહ્યા હોય તેને (ગર્ભ ધારણને)–લીધે, એમ ઘણા કારણોને લીધે ઘણી બ્હેનોને વારંવાર ઉલટી થયા કરે છે. માટે સાદા સાદા ઘરગતુ ઉલટીના ઉપાયો પણ જાણી લેવા જોઇએ. અને તે એજ કે.

૧. આમળાનો રસ, સાકર નાંખીને પીવો. તેથી ઉલટી મટી જાય છે. લીલાં તાજાં આમળાં ન મળે તો–સુકાં આમળાં મળે તો સુકાં આમળાંને રાત્રે પાણીમાં ભીંજવી રાખી. તે પાણી સવારમાં સાકર નાંખી પીવાથી ઉલટી બેશી જાય છે. આમળાં ચાર તોલા લેવાં, અને પાણી તેમાં પાશેર નાંખવું તે પીવાથી ઉલટી બેશી જાય છે. કદી તુરતને તુરત આમળાંનો રસ જોયતો હોય, અને તાજાં લીલાં આમળાં ન મળતાં હોય, તથા ઘણા કલાક સુધી આમળાંને પાણીમાં ભીંજવી રાખવાનો પણ વખત ન હોય તો ચાર તોલા આમળાંને અડધો શેર પાણીમાં ઉકાળી, તેમાં સાકર નાંખીને તેમાં પાશેર રહે ત્યારે ઉતારી લઇ તે પાણી સાવ ઠંડુ થઇ જાય તે પછી પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે. એટલુંજ નહિ પણ આમળાંનો મુરબ્બો ખાવાથી પણ ઉલટીના રોગમાં બહુ ફાયદો થાય છે.

૨. મીઠાં લીંબુ, દાડમ, લીલી દ્રાખ વગેરે ફળોનો રસ પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે, તથા એવાં ફળોનું શરબત પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે.

૩. લીલાં નાળિયેરનું પાણી સાકર નાંખી પીવાથી ઉલટી મટી જાય છે, તથા કાચું નાળિયેર હોય તેમાંથી મલાઇ જેવું કુણું ટોપરૂં કાઢીને સાકર સાથે ખાવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે.

૪. વરીઆળીને પાણીમાં ભીંજવી રાખી તેમાં સાકર નાંખી તે પાણી પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે.

૫. ધાણાને પાણીમાં ભીંજવી રાખી તેમાં સાકર નાંખી તે પાણી પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે. તથા ધાણાની તાજી ભાજી કે જેને કાયમીર કહે છે તેને વાટી નાંખી તેનો રસ તોલા ચાર સુધી સાકર નાંખી પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે.

૬. દરડેનો ભુકો મધની સાથે ચાટવાથી તથા દરડેનો મુરબ્બો ખાવાથી પણ ઉલટીના રોગમાં બહુ ફાયદો થાય છે.

૭. ચંદન (સુખડ) ને ઘસી તેમાં સાકર નાંખી તે પાણી પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે. અથવા સુખડના વહેરને ૭ કલાક પાણીમાં ભીંજવી તેમાં સાકર નાંખી તે પાણી પીવાથી પણ ઉલટીના રોગમાં બહુ ફાયદો થાય છે.

૮. જો ઉલટીની સાથે તાવ ન હોય, અને સખ્ત પ્રકારની ઉલટી ન હોય તો લીંબુનાં બે ફાડચાં (ચીરીઓ) કરીને લીંબુને જરા દેવતા ઉપર શેકી તેમાં મરી મીઠું ભભરાવીને તે લીંબુ ચુસી જવાથી ઉલટી મટી જાય છે. એ સિવાય લીંબુના રસમાં સાકર નાંખી તેનું સરબત બનાવી પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે. તેમજ આંબલીનાં પાંદડાં વાટી પીવાથી તથા પાકેલી આંબલીનું શરબત પીવાથી પણ કેટલીક જાતની ઉલટી મટી જાય છે, કારણ કે ઘણી જાતની ઉલટી થોડી ઘણી ખટાશથી મટી જાય છે. કેટલીક જાતની ઉલટી ગળાશથી મટી જાય છે. અને કેટલીક જાતની ઉલટી ઠંડી દવાઓથી મટે છે.

૯. તુલશીના રસ મધમાં મીલાવી તેમાં બે દાણા મરીના નાંખી તે રસ એક ચમચો પીવાથી પણ ઉલટી મટી જાય છે.

ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓને જે ઉલટી થાય છે તેના ઉપાયો.

૧. કુણી કુણી વડવાઇને અધકચરી બાળી તેની કાળી રાખ બનાવવી તે રાખ ત્રણ રતીથી માંડી પાવલીભાર સુધી મધમાં ચાટવાથી ઉલટી મટી જાય છે.

૨. પીપળાની છાલનો ઉકાળો પીવાથી ઉલટી મટી જાય છે.

૩. આવળનાં ફુલ તોલો એક દૂધમાં વાટી તેમાં સાકર નાંખી તે પીવાથી ઉલટી મટી જાય છે.

૪. કલંબાનો બારીક ભુકો એક વાલથી ચાર વાલ સુધી મધમાં ચાટવાથી ઉલટી મટી જાય છે.

૫. દ્રાક્ષાસવનું સેવન કરવાથી ઉલટી મટી જાય છે, અને તેથી ગર્ભને પણ બહુ પોષણ મળે છે. આ બધા ઉપાયો ગર્ભિણી સિવાય ઉલટી હોય તેમાં પણ કામ લાગે છે. માટે તબીયત સમજીને, દેશ કાળ જોઇને, રોગનું જોર વિચારીને તથા દરદીની સ્થિતિ સમજીને અને રોગનાં કારણો જાણીને જો દવા આપી હોય તો સાદી સાદી ઘરગતુ દવાઓથી પણ ઘણી જાતના મોટા મોટા રોગો પણ મટી જાય છે. માટે બ્હેનો! આ બધા નિર્દોષ ઉપાયો ધ્યાનમાં રાખજો અને પ્રસંગોપાત અનુભવીઓની મારફત તેની ખાત્રી કરી તેનો લાભ તમારા કુટુંબીઓને તથા પાડોશીઓને આપવાની મહેરબાની કરજો.

आनन्दाश्रम.

અધિક માસની અધિકતા.*

(પુરૂષોત્તમ ભગવાન પધાર્યા !)

આજે રવીવારનો દીવસ હતો. રવીવાર એટલે નીવૃત્તીનો દીવસ ! આજે કોલેજમાં જવું નહીં, અભ્યાસની ઉપાધી નહીં ! હું કંઇક લખવા બેઠો, પરંતુ કાંઇ સારો વીષય ધ્યાનમાં ઉતર્યો નહીં. અચાનક મને સ્મરણ થઇ આવ્યું. રવીવારે સવારમાં સર્વ સ્નેહીજનોને મળવા જવાનો મારો નીયમ હતો. લખવામાં ચીત ન પરોવાતાં હું ઉઠયો. મારા ઘરથી થોડેજ દુરના માળામાં મારા કેટલાએક સ્નેહીઓ રહેતા હતા ત્યાં ગયો. અને આ સ્થળે ત્યાંથી મને જે સામગ્રી મળી તે હું આપની સમક્ષ રજુ કરું છું.

પહેલે દાદરે પગ મુકતાંજ ' પધારો, પધારો માસ્તર'ના શબ્દોચ્ચારથી સ્વાગત કરી મારો એક મીત્ર મને પોતાના દીવાનખાનામાં લઇ ગયો. અમે બન્ને હીંડોળા ઉપર બેઠા. તરતજ ચાહના પ્યાલા આવ્યા. હૃદયનો ચાહ આ ચાના પ્યાલામાં આવી વસ્યો હોય તેમ તે પીવાનો મને અત્યંત આગ્રહ થયો, અને ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ તે ચાહને ઇન્સાફ આપવો પડયો.

અમે બન્ને મીત્રો હીંડોળે હીંચતાં વાતો કરતા હતા, એટલામાં મારા મીત્રનાં પત્ની નાની પોટકી જેવું કંઇક સોડમાં સંતાડતાં બહાર નીકળ્યાં. મેં પુછ્યું, " ભાભી આજ આ બધી શી ધામધુમ છે ! "

ભાભીને બદલે મારા મીત્રેજ વચમાં માથું માર્યું ! " શું તને ખબર નથી કે પુરૂષોત્તમ સ્વામી પધાર્યા છે ! આતો બૈરાંઓનો અધીક માસ ! આપણને-પુરૂષને તે સાથે કંઇ પણ લાગે વળગે નહીં. એકલી સ્ત્રીઓજ પુરૂષોત્તમ માસમાં પુણ્યના પોટલાં બાંધી આપણો ઉદ્ધાર કરવાની છે ! પુરૂષોને અગવડ અને દુઃખ વેઠવું પડે તેની કાંઇ પરવા નહીં. બસ સવારનો પ્હોર થયો કે બગલમાં બે ચાર લુગડાંની પોટકી લઇ આ ચાલ્યાં-' રત્નાકર સાગરકી જય ' કરવા ! ધણી ભલે ભુખ્યો મરે કે હાથે ચુલો ફુંકીને ભૂખ ભાંગવે, પણ તેની તેઓને શું પરવા ! એ પણ અધિકમાસની અધીકતા જ તો ! "

મારા મીત્રના મુખમાંથી વધારે શબ્દો નીકળે, તે પહેલાં તો મારાં મીત્રપત્ની છણકો કરી ત્રાડ પાડતાં બોલ્યાં, " હવે રાખો. ઘણું થયું. તમારી ટેવ તો હજુએ ન ગઇ. આટલી આટલી તમારી સગવડ સાચવીએ તોપણ તમને તે બાબતનો કંઇ હીસાબ છે ! ઘણી બીચારી મારી બ્હેનપણી મને બોલાવવા આવી'તી, પણ તમને તો આ વગર ઘડીએ ચાલે નહીં !-એટલે ન છુટકે મારે તેને ના પાડવી પડી, અને મારે સોના જેવો સાથ ગુમાવવો પડયો. તેની સાથે જો ગઇ હોત તો સરખી સરખીને કેવી મજા આવત. મજાનું,

---

* આ લેખ અમને પુરૂષોત્તમ મહિનાની લગભગમાં મળ્યો હતો પરન્તુ બીજા વિષયોના દબાણથી તે મુલતવી રાખવો પડયો હતો. આશા છે કે હાલ પણ ત્હેની પ્રસિદ્ધિ લાભકારક થશે. કારણકે આવા વિષયોની ઉપયોગીતા અમુક સમય અગર અમુક પ્રસંગ ઉપર આધાર રાખતી નહિં હોવાથી, તે કોઈ પણ સમયે વંચાયેથી ' ગમ્મત સાથે જ્ઞાન ' આપી શકે એમ છે, એવું અમે માનીએ છીએ.-તંત્રી, સુ. સુ.

જવાની બહુજ ઉતાવળ હોય તો આજનો દીવસ બજારમાંથી નાસ્તો લઇ ચલાવી લેજો. "

* * * *

નાના બાળકના રડવાનો અવાજ સંભળાતાં મારૂં લક્ષ તે તરફ ગયું. શેઠ સાહેબ પોતાના બાળકને દીચોળતા હતા. ભુખ્યું બાળક બહુ રડતું હતું. શેઠાણી કાંધે બીનાં કપડાં સાથે ત્યાં પધાર્યાં. અને ઉતાવળમાંજ બોલ્યાં, "કાં, રામો આવ્યો તો ?"

" રામો બામો અહીં કોઇ આવ્યો નથી. આજ તો હાથનેજ તસ્દી આપો ! સવારમાં પાણી ભરી ગઇ હોત, તો અત્યારે હેરાન થવું પડત ? આ દુધ ઢાંકી ગઇ હોત તો કંઇ બીલાડી પી જાત ?"

" હેં ? શું દુધ બીલાડી પી ગઇ ? એટલું પણ તમે ધ્યાન ન રાખી શક્યા !—મારે તો રત્નાગર સાગરમાં ન્હાવા જવાની ઉતાવળ હતી એટલે ધ્યાન નહીં રહ્યું હોય ! આટલું બાળકને છાનું રાખતાંય આવડે છે ! ઠીક, હવે જાવ ત્યારે દુધ લઇ આવો."

" આપણે તો જમી લીધું છે. નાહક અત્યારે દુધના બમણા પૈસા કોણ ખરચે ? એતો એમને એમ મારી માફક ચલાવી લે."

" ના, દુધ વગર નહીંજ ચાલે ! તમે જાણો તો છોજ તો કે હું હમણાં એક ટાણું ખાઉ છું. દુધ વગર શરીરમાં ચેતન કેમ રહે ?"

"સારૂં સારૂં ખાઇને એક ટાણાં કરવાથી કંઈ ફળ નથી મળતું. દુઃખ સહન કરીને-દેહને દમીને પુરૂષોત્તમ ભગવાનની ભક્તી કરવાથીજ ફળ મળે છે."

" હવે જાણ્યું, એતો તમારૂં બધું ડહાપણ ! અમે તો કરતાં હઇશું તેમ કરીશું. લાંબી પંચાત કર્યા વગર જાઓ, દુધ લઇ આવો; ને પછી કોઇ પાણી ભરવાવાળો ઘાટી શોધી કાઢજો. હું તો થાકી ગઇ છું, એટલે મારાથી આજ કંઇ પાણી બાણી ભરાશે નહીં !"

શેઠ બીચારા બડબડાટ કરતાં લોટો લઇ દુધ લેવા ચાલ્યા ! મારા મનમાંથી સ્હેજ ઉદ્ગાર નીકળી ગયો કે 'આ પણ અધીક માસની અધીકતા નહીં તો બીજું શું ?"

* * * *

બીજે માળે કાંઈક કોલાહલ થતો સંભળાયો. તરતજ હું ઉપર ગયો. એક ડોસીને અચાનક છાતીમાં મુંઝારા સમાન દરદ ઉપડી આવ્યું હતું. તેના દીકરાઓ ઉપચાર કરવાની દોડધામ કરતા હતા. ઘરના ઉપાયોથી કાંઇ ફેર ન પડતાં, અંતે ડાકટરને બોલાવવાની ફરજ પડી. દીકરાઓએ કહ્યું કે, 'ડોશીમા એક દીવસ અપવાસ કરે છે અને એક દીવસ એક વખત જમે છે. રત્નાકર સાગરમાં પોતાની કાયા પવિત્ર ન કરે તો અધિક માસનું— અપવાસનું ફળ ન મળે એવી તેમની દૃઢ માન્યતા હોવાથી, અશક્તિ હોવા છતાં પણ દરીયે ગયા વગર તેમને ચાલતું નથી.' મુંબઇનો ડોક્ટર એટલે પછી પુછવુંજ શું ? મારી નજરેજ ડોશીના દીકરાઓને ચાર પાંચ રૂપીઆનું ખર્ચ થઇ ગયું ને ડોસી સાજાં થાય, ત્યાં સુધીમાં શું શું ખર્ચ આવશે, એતો પરમાત્મા જાણે !

* * * *

હું ત્યાંથી નીચે ઉતરતો હતો, એવામાં મારા એક મીત્રને હાથમાં વર્તમાનપત્ર લઇ ઉપર આવતો મેં દીઠો. મેં પૂછ્યું, "કેમ ભાઇ ! શી નવાજુની ?"

" આજે આ પત્રમાં ખબર આવી છે કે 'ગઇ કાલે એક સ્ત્રી ન્હાવા જતાં અચાનક સામાં ડુબી ગઈ હતી. તેની લાસ હોસ્પીટલમાં લઇ જવામાં આવી છે.' બીજી નવાજુની

પણ જેટલી કહીએ તેટલી ઓછીજ છે. મારા એક મીત્રની પત્ની આખી જીંદગીમાં કાલે પ્રથમજ પોતાની બ્હેનપણીના આગ્રહથી દરિયે ન્હાવા ગઇ હતી; પરંતુ ત્યાંની રીતભાત જોઇને તે એટલી બધી કંટાળી ગઇ છે કે હવે ફરીથી કદી પણ તે ત્યાં જવાનીજ નહીં. મીત્ર! આપણા લોકો સ્થળ કે સમયનો વિચારજ કરતા નથી. જે સ્ત્રી પોતાની લજ્જા સંભાળવાને અત્યંત ઉત્સુક હોય છે, તેજ સ્ત્રી દરીયા કીનારે અસંખ્ય પુરુષો સમક્ષ પોતાના અંગની–વિવેક મર્યાદાની દરકાર કર્યા વગર બેધડક ન્હાય છે. જે સ્ત્રી પરપુરૂષના વસ્ત્રનો છેડો પણ પોતાને સ્પર્શ કરવા ન પામે તેની પુરતી કાળજી રાખે છે, તેજ સ્ત્રી અસંખ્ય મનુષ્યોની ઠઠમાં દેહનું બિલકુલ ભાન રાખ્યા વગર કચરાતી અને ધક્કામુક્કી સહન કરતી ન્હાવા જાય છે! અંધશ્રદ્ધા એટલી બધી વધી ગઇ છે કે પતીને કંઇપણ અગવડ થાય તેની જરાપણ દરકાર કર્યા વગર અપવાસ કરવાથી અને ન્હાવા ધોવાથી પોતાની જીંદગીનું સાર્થક કરવા મરી પડે છે! પરંતુ તેઓએ ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઇએ કે સ્ત્રીને પોતાનો પતી એજ પ્રભુ છે, પતી દુભાય તો પ્રભુ દુભાય છે, પતી રાજી રહે તો પ્રભુ પણ પ્રસન્ન થાય છે. સ્ત્રીઓ પોતાના પતીની પુરતી સગવડ સાચવી આવાં ધર્મ કાર્યો કરે એવો ઉત્તમ સમય આપણા હિંદુ સંસારમાં ક્યારે આવશે?"

મેં ગંભીરતાથી કહ્યું, "પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારે. અને બાકી તો જ્યારે આર્ય સ્ત્રીઓ પોતાનો સત્ય ધર્મ સમજવા લાગશે ત્યારે!"

પ્રીય વાંચકો! આતો માત્ર મુંબઇના અધીક માસનુંજ દીગ્દર્શન થયું. કાઠીયાવાડમાં આથી કંઇ જુદા પ્રકારનોજ રંગ અનુભવાય છે. ઈશ્વરેચ્છા હશે તો 'કાઠીયાવાડમાં અધીકમાસ'નું ચીત્ર પણ આપની સમક્ષ રજુ થશે.

વિનોદી.

રતન ડોશીને ડાહી ડોશીનો ટેકો!

સરસતી શરી સીનીમાર માસુભસ્થાને તમોતમ આરાયની આણ, સકળ ગુણ ખાણ, વહુ સઉ. રતનવહુનું એવાતણ અખંડ રેજો. એતાનશરી મોટા મહીવાસાથી લખીતંગ તમારા વાલેશરી જેઠાણી ડાહીકોરના જેશીવલવ વાચજો. જત, તમારો કાગળ નંગ ૧, ભાઇ શરી પાંચ શરી સુંદરીસુબોધવાળાના છાપામાં છપાણો તે વાંચ્યો. સમાચાર જાણી ઘણી રળિયાત થઇ છું. તમને પચોતેર વરસ થયાં ને મને આવતી હોળીએ એંશી પુરાં થશે. એટલે હું તમારાથી મોટી છું ને તમારા જેઠ આપણાથી તો નાના છે પણ મારા દિયર એમનાથી નાના છે. એટલે તમારા વરને મેં દીયર લખ્યા છે. તે થોડું લખે ઘણું કરી વાચજો. રતનકોર વહુ, તમારી વાત સોળવાલ ને રતી જેવી સાચી છે. ને તેથી કાગળ લખવાનું ઘયડે ઘડપણ મન થઇ લખું છે. મારા પડોશીનો ભણેલો છૈયો મારા કાગળ પતર લખે છે ને હું પાછી તે ઉતરાવું છું તેમાં, નહીં તો મારા અખ્ખેરા આગળ તો ભલભલા ભણેલાએ પાછા પડે–એ તમને શી ખબર!

વહુ, તમે ઓલ્યા વઉઘેલા બાયલા, મીંદડાની પેઠે 'વઉ વઉ' કરતા, શરમ વગરના ભાયડાઓની એમની માવરો–વઉવારૂઓની આરતીઓ સાંભળી ઉચાટમાં પડયાં છો

તે સત છે. પણ આ કળજુગ હવે હડહડનો બેઠો છે ને આજકાલના ચબાવલા છોકરા માને એમ નથી. તો આપણે શું, બા ? આજની વહુવારૂઓના ખેણુ કોટક જોઇને લજવાઇ મરીએ એમ થાય છે. પણ બજ્યું,-પીટ્યું આવું તે હતું હશે ? મારા છૈયાના છૈયાના જામદાગની-(આપણા સમામાં કેવાં શેલાં ચટ નામ હતાં ! કડવો ને મીઠી ને લાધી, કાળો ને ગોબર ને બાધડી !-આતો કળજુગનાં રડ્યાં અટપટાં નામે સાંભરતાં નથી)-ને જામદાગની તેર વરશનો પરણાવી લાવો લીધો તો એની વઉને સારો દાડો છે, બે વરસમાં. ને આજ તો કહેશે છોડીઓને મોટી કરો-એમની માવરોને, ને છૈયાને ગોડા પપણાવીશું. મારા જામદગનીની વઉ મોટીજ ઉરતો-બારસું. વરસ હરાદમું ક્યારનું બેશી ગયું છે ને ઘરનું બધું કામ મોટી વઉએ એની પાસે ઉપડાવી લીધું છે. પણ મારા જામદાગની પાસે તો આરતીઓ એ ગવડાવે છે ખરી, હો ! કહો વઉ, મોડા પપણાવનારાં રડ્યાંને ઘેર વેલો વસતાર વધે છે ?-ને વઉ આવીને હાથનું કામ મુકાવે તે તો વળી જુદું !

પણ રતનવઉ ! મારા જીવને એક વાતે દુખ છે. તે આ તમારા આગળ બે અખેરા લખી દીલ ખાલી કરૂં છું. વઉ, આજ કાલની વઉઓ બહુ ફાટી ગઇ છે. આ મારા જામદાગનીની વઉ છે ને મારા સાદસરલોચણની વઉ છે, તે રડી આજકાલની-પણ ભણેલી, ને આપણે કાંઇ કહીએ ને તો ઝટ સામો જવાપ દઇ દે. ને શાસતરની વાતોમાં તો અમારા ગોર મારાજ ને પુરાણીની પણ શરમ નહીં. ને એવું એવું બોલે !-કે છે જે અમારા તો ભાયડા જેવા સરખા હક ને ભાયડા કરતાં પણ શાસતરમાં બૈરાં ચઢે. જુવોને પેલું કોણ છે ? રાંધાકરશણ, શીતારામ, લખમીનારાણ. રંડીને જવાપ જ દું તો દઉં શેની, જે મોઢે ચઢી આવે !-ને કે છે જે અસ્તરીઓની પૂજા થાય ત્યાં ભગવાન રાજી છે. શી રાંડો ફાટી છે ! મારા હાથમાં તો હવે જોર નથી, નહીતર રાંડોની પૂજાજ કરત-ને આ લાકડી વતી બનાવત ! ને આજ કાલના ભાઇડા બાયલા ! રડ્યાંને ન શરમ કે ન વવેક વચાર ! આ તો કેશે બાઇડીઓનું પણ માન સાચવવું જોઇએ ! ને હવેના છોકરાએ માનતા નથી તો. ત્યારે આપડે શું, બા ? આપડા વખતમાં તો બૈરી તે પગનું ચાસડું-ને હવેના તો કેશે જે બાઇડીઓની-શું પેલું ! કાંઇક લખ્યું છે તો-બળ્યું સાંભરતુંએ નથી, બ્યામણીયા છે)-' ઉનતી ' વગર અમારી ' ઉનતી ' થવાની નથી. તો પીડ્યા, તમારી ' ઉલટી ' તો નથીરતો ! પાટલે બેસાડીને પૂજો વઉઓને, જે કોઇ દાડો નાક કાપશે ને કાળી ટીલી લાવશે. પણ આપણે શું, બા ?

રાંડોને વાત વના બીજું કાંઇ ન આવડે, હો. ન છૈયાંને બાળ ગોળી પાતાં આવડે, ન છૈયાં માંદાં થાય તો દવા દારૂ કરતાં આવડે. ને કંઇ થયું તો કેશે, રડ્યાં દાપેતરને બોલાવો. બાપડાનો પૈ પૈ કરતાં જીવ જાય ને રાંડોને શું જે બોલાવો દાપતર ! અરે રતન વઉ, તમને શું કઉં ! રંડીને રોતાં કુટતાં યે ન આવડે ! એતો હું નહિં હઉં ને ત્યારે તો પૂરાં ફજેતીનાં કાળકાં છે ! રંડી ચબાવલી વાતોજ કરી જાણે, હો. બળ્યું બા, મેં તો હમણાં જાણ્યું. બધીયોએ અલબેલી બનીને ઉભી રહી. ન કોઇ મોં વાળે ને ન કોઇને રાગ્યા આવડે. પછી મારા રાંડથી ન રેવાયું. આપણું કાંઇ સગું વાલું તો નોતું. પણ મરણ થયુંતું તે મેં તો એવું લલકાર્યું ને મોં વાળ્યું ને તે બધાં જોઇજ રહ્યાં. ને રાંડોને કાંઇ ન આવડ્યાની શરમે છે ?-ખી ખી દાંત કાઢીને હસે !-મૂવાં, એમનાં મોંયે મને તો ગમતાં નથી !

વઉ, આ કળજુગનાં દુખ શેવાતાં નથી. પણ ધીરજ રાખજોને. સુંદરીસુબોધ વાળાને

પણું શું કેવું ! એને રડયાને કાંઈ છાપવાનું જડતું નથી, જે આવાં આવાં ચડવાડીને અંગાડવાનાં છાપે છે ? પણ આપણે શું, બા ? મેં તો મારે નાનો છૈયાને બોલાવીને કહ્યું, જે આવાં પ્રીટયા વેડા મારે ત્યાં નહિ ચાલે. ત્યારે રડયો એતો હસ્યો. (આ કળજુગનાં આદમીએ શાં થયાં છે?) નથી કાંઇ કહીએ એની રીસ ચડતી, ને નથી કોઇ માનતું. ત્યારે આપણે શું બા ? એમનું લાગ્યું એ ભોગવશે. ને મારૂં ચાલે ને તો સુંદરીસુબોધ બાળીનું છાપું તો મારાં ઘરમાં શું-ડેલીએ ને શેરીમાં આવતું બંધ કરીદઉં. પણ નાનો છૈયો તો પીટયો કેછે જે ઘરની વ્યારે વઉઓ જૂદું જૂદું મગાવે છે (છે રંડીને કંઇ કમાવાની ફકર ચંતા ?–ભાવડો કમોંય ને તમે તમારા ચાળા ચટકાંમાં ઉડાવે જાઓ, મારા બાપો કરૂં)–ને કે છે જે હું પૈણીશ ત્યારે હું યે મંગાવીશ. મરો ત્યારે–કરો તમને ફાવે તેમ. ને પસતાઓ ત્યારે સંભારજો, ડાહી ડાહીમાંને ! પણ ન માને ત્યારે મારે શું બા ? આપડે તો કેવાની શરીગત ! કેમ ખોટું કઉં છું, રતનકાર વઉ ?

(ડાહીડોશીના બોધદાયક કાગળ ઉપરથી, હેમના સુધારા વધારા સાથે ઉતારો કરી, હેની નકલ સુન્દરી સુબોધ તરફ મોકલનાર–) —K. P. C.

વિવિધ વિહાર.

સ્પાર્ટન રાજ્યમાં સ્રીશિક્ષણ.*

ગ્રીસદેશ જૂદા જૂદા સંસ્થાનોમાં વહેંચાયલો હતો અને પ્રાચીનકાળમાં હેમાં જુદા જુદા પ્રકારની, રાજકીય અને સામાજીક સંસ્થાઓ અસ્તિત્વમાં આવેલી હતી, તે વાત ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. ગ્રીસનો ઇતિહાસ એટલે સામાજીક અને રાજકીય સંસ્થાઓની એક પ્રકારની પ્રયોગશાળાનો અહેવાલ, એમ કહેવું અયોગ્ય નહીં ગણાય. ગ્રીસદેશના એક મુખ્ય સંસ્થાન સ્પાર્ટામાં આવેલી સંસ્થાઓ સર્વ રીતે ચમત્કારીક હતી. સ્પાર્ટન લોકોમાં બે રાજા હતા; અને એક લોકસભા હતી કે, જેમાં પ્રજા તરફના સો સભાસદો વિરાજતા. સ્પાર્ટામાં કાયદા વગેરે બાંધનારાં મનુષ્ય પૂર્ણજ્ઞાની, પૂર્ણ અનુભવી અને પુખ્તવિચારના હતા અને તે સર્વેનું લક્ષ સંસ્થાનની પ્રજા બળવાન સ્વાતંત્ર્યપ્રિય, સ્વહિતકારીણી અને દેશહિત તેજ સ્વહિત એમ માનનારી થાય, એ હેતુ તરફ હતું. તેમણે પ્રજાવર્ગમાં દાખલ કરે સામાન્ય નિયમો પણ એટલા બધા ચમત્કારિક હતા કે લોકોએ તે પ્રથા વડે સેંકડો વર્ષ પર્યંત કેમ ચલાવ્યું હશે તે માટે આશ્ચર્ય થાય છે. લોકો ઘેર રહી વિલાસમાં લોભાય અને તેમ થાય તો પ્રજા સમૂહ નિર્બળ થાય, તેથી એ અટકાવવા તે લોકોએ સાર્વજનિક ભોજનશાળાની વ્યવસ્થા કરી હતી. આ ઠેકાણે ૨૨ વર્ષથી ૬૦ વર્ષ સુધીની ઉંમરના મનુષ્યો જમવા જતા. ત્યાં તેઓને આપણાં ગામડાંના લોકો જે ખોરાક ખાય છે તેવો ખાવાને મળતો, ને અમુક પ્રમાણમાં અને નિમેલે સમયેજ મળતો. આવા પ્રકારની આત્મસંયમ અને સ્વાર્થ ત્યાગની વૃદ્ધિકરતી સંસ્થાઓ સ્પાર્ટનોમાં શરૂ કરવામાં આવી હતી અને તે તેવીને તેવીજ અવિચ્છિન્ન રીતે સેંકડો વર્ષ પર્યંત હયાતીમાં રહી શકી હતી. ઉકત સંસ્થાઓ માટે પ્લૂટાર્ક વગેરે ઇતિહાસકારોનો બહુ આદર હતો. સ્પાર્ટનો શૂરવીર, દ્રઢ મનના, બળવાન અને સ્વદેશાભિમાની હતા. તેનું કારણું તેમની વિશિષ્ટ સંસ્થાઓ જ હતી, એવો તેમનો અભિપ્રાય છે.

* શ્રીયુત રા.બ. ચિંતામણ વિનાયક વૈદ્ય (એમ. એ. એલ એલ.બી)ના લેખ ઉપરથી.

સ્પાર્ટા શહેરમાં ઇતર બાબતો પ્રમાણે સ્ત્રીશિક્ષણ માટે પણ ચમત્કારિક નિયમ હતો. પ્રજા સુદૃઢ અને નિરોગી થાય તે માટે બાળકની માતા પણ સુદૃઢ અને નિરોગી જોઇએ, એ લક્ષમાં રાખીને ત્યાંના વિચારકોએ સ્ત્રીઓની શારીરિક કેળવણી માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી હતી. એ શિક્ષણ બહુધા શારીરિક હતું અને પુરૂષોનાં શિક્ષણ કરતાં તે થોડુંજ જુદું હતું. બાળકના વર્ગો પ્રમાણે, બાળકીના વર્ગમાં શિક્ષણ અપાતું. કુસ્તીકરવી, દોડવું, રમવું, વગેરે શારીરિક કસરત ઠરાવેલ રીતીએ અને ઠરાવેલ સમયે કરવામાં આવતી. મુખ્ય લક્ષ શરીર સુદૃઢ અને સુંદર થાય તે તરફ હતું. તે શિક્ષણથી તૈયાર થયેલા પુરૂષો પ્રમાણે સ્ત્રીઓ પણ ઉંચી, સુંદર અને મજબુત બાંધાની હતી. બાલકાળમાં બાળક બાળિકાના વર્ગો એક સ્થળે ભેગાજ શિક્ષણ લેતા. સર્વને વર્ષમાં એક સ્થળે ભેગા થવું પડતું જે દિવસ પવિત્ર અને આનંદકારક તેઓ માનતાં અને તેથી બધા સ્પાર્ટાનો તે દિવસે એક સાથે મળી આખો દિવસ આનંદમાં ગાળતા. તે દિવસે તરૂણ પુરૂષો અને તરૂણ સ્ત્રીઓની કસરત જોવાને સર્વલોક ભેગા થતા. સ્નેહ લગ્નો કરવાનો રિવાજ સ્પાર્ટન લોકોમાં હતો અને સ્ત્રીઓને કોઈ પણ પ્રકારનું શિક્ષણ લેવામાં બાધ નહોતો. સ્પાર્ટન સ્ત્રીઓ સશક્ત, સુન્દર અને સબળ હોય તો સર્વ રીતે તે સન્માનપાત્ર ગણાતી અને તેથીજ સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓના રૂપસૌંદર્યની ખ્યાતિ જે સમગ્ર ગ્રીસ દેશમાં હતી તે કાંઈ ખોટી નહોતી.

આવી સ્ત્રીઓની પ્રતિભા પુરૂષો ઉપર સર્વદા પડે તેમાં કાંઇ નવાઇ નથી. લગ્ન કરવાનો રિવાજ પણ સ્પાર્ટનોમાં વિલક્ષણ હતો. લગ્નને દિવસે અથવા તેની એકાદ દિવસ અગાઉ નૂતન વધુના સર્વ કેશ કાપી નાંખીને તેને કદ્રૂપી બનાવવામાં આવતી. પોતાની સ્ત્રી ઉપર પતિની તેના રૂપને લીધેજ વિશેષ આસક્તિ થાય નહી, એવો હેતુ આ રિવાજનો હતો. કન્યા કુંવારી હોય, ત્યાં સુધી તે પોતાના પિતાને ત્યાં રહેતી, અને તે પ્રસંગે તે કન્યા અને તેના પતિનો મેળાપ ક્વચિતજ થતો. તાત્પર્યએ કે કોઇ પણ રીતે સ્ત્રી પુરૂષોનાં શરીર તથા પ્રકૃતિ અશક્ત ન થતાં, તેમની પ્રજા સુદૃઢ અને નિરોગી થાય એવા પ્રકારના બની શકે તેટલા સર્વ ઉપાયો લોક વર્ગ માટે યોજેલા હતા. સ્પાર્ટન લોકોની સ્ત્રીઓને માટે—જ્યારે એક બીજા રાજ્યની રાણીએ સ્પાર્ટન રાજ્યની એક રાણીની મશ્કરીમાં કહ્યું હતું કે, સ્પાર્ટાની સ્ત્રીઓ ત્યાંના પુરૂષો ઉપર અમલ કરે છે ! ત્યારે તે સ્પાર્ટન રાણીએ પ્રતિઉત્તરમાં જણાવ્યું હતું કે " સ્પાર્ટન સ્ત્રીઓને પેટે પુરૂષોના જ જન્મ થાય છે. " અને આવા બળવત્તર, દેશાભિમાની જવાબથી હેને બોલતી બંધ કરી નાંખી હતી. કહેવાનો ભાવાર્થ એ કે સ્પાર્ટા દેશની સ્ત્રીઓ પુરૂષોની સમાન જ હતી. અને આ સત્ય પણ હતું.

સ્પાર્ટામાં શિક્ષણનું ધોરણ એક પ્રકારનું હતું એ આપણે ઉપર જોયું, ત્યારે હાલમાં આપણે ત્યાંના સ્ત્રી શિક્ષણ માટે વિચાર કરતાં કહ્યા વગર ચાલતું નથી કે, આપણું સ્ત્રી શિક્ષણ પણ બીજી દિશાએ એકમાર્ગીજ છે ! સ્પાર્ટન સ્ત્રીશિક્ષણ શારીરિક હતું ત્યારે હાલનું આપણું શિક્ષણ કેવળ બુદ્ધિને લગતું છે. બુદ્ધીના વિકાસ પ્રમાણે શરીરની વૃદ્ધી બરોબર થવી જોઇએ, એ સ્પષ્ટ જ છે. કેવળ પુસ્તકો દ્વારા વિદ્યા શીખેલ સ્ત્રીઓ કોઇ પણ ઉપયોગની નથી. તે ગૃહ સંસારના ઉપયોગની નથી, તેમ કોઇ પણ પ્રકારની પ્રગતિના ઉપયોગની પણ નથી રહેતી. હાલ નિશાળમાંજનારાં બાળક બાળિકાઓ અશક્ત, હાથ પગ નિર્બળ, દુબળા બાંધા પ્રમાણે ગળી ગયેલાં, નિસ્તેજ, આંખો ઉંડી ગયેલી, અને કેટલાંએક ચશ્માની જરૂરીયાતવાળાં જોઇને દિલ-

ગીરી થયાવિના રહેતી નથી. આમના ઉપર અમારી ભાવી પ્રજાની મહાન આશાઓ છે !– એવાં વિચાર મનમાં એક પ્રકારની નિરાશા ઉત્પન્ન કરે છે, અને સ્પાર્ટન શિક્ષણની પદ્ધતિની આપણા દેશમાં કેટલી જરૂર છે તેનું ચિત્ર આંખોની સામે મૂર્ત્તિમાન થાય છે. જ્યારે આપણે આપણા પુરુષ શિક્ષણના સુધારા માટે પણ પૂર્ણ દુર્લક્ષ દઇ આંખ આડાકાન કર્યા છે અને કર્યે જઇએ છીએ, ત્યારે પછી સ્ત્રી–કેળવણી માટે તો પુછવું જ શું ? પુરૂષ શિક્ષણ માટે જે થોડું ઘણું આપણે લક્ષ દઇએ છીએ, તેનું ધ્યેય તો ઉદરપોષણ માટે છે. પણ સ્ત્રી શિક્ષણમાં તે સવાલ નથી. સ્ત્રીઓના ઉદરપોષણની ફરજ પુરૂષો ઉપર હોવાથી તેમના શિક્ષણ માટે તો આપણે પૂર્ણ બેદરકારજ રહીએ છીએ અને કેટલેક સ્થળે તો એમ સ્પષ્ટ બોલાય છે કે ક્યાં સ્ત્રીઓને નોકરી ધંધો, કે વકિલાત કરવા જવી છે, કે તેઓને ભણાવીએ ? ભણવું–કેળવણી લેવી એ તો પુરૂષોનું કામ, સ્ત્રીઓનું નહીં ! આમ બોલીએ અને આવી રીતિને આપણે જીવનવ્યવહારમાં ગ્રહણ કરીએ છીએ, ત્હેનું વિપરીત ફ્ળ પ્રત્યક્ષ છે ! હાલ જે શિક્ષણ સ્ત્રીઓને આપવામાં આવે છે, તેમાં શારીરિક શિક્ષણ ઉપર જો વધારે ધ્યાન આપવામાં આવે તો તેમાં હરકત શું છે ?—તેવું લક્ષ આપણે દેતા નથી, એ કેવળ એક જાતનો આપણો અંધાપો અને આત્મહત્યા છે. સ્ત્રીઓને શિક્ષણ દેવુંજ જોઇએ, એમ પશ્ચિમની પ્રજાઓ બોલતી અને બોલે છે; તે પ્રમાણે આપણે પણ આરડવા લાગ્યા છીએ ! પણ ત્હેમની રીતિઓનો વિવેક પૂર્વક સ્વીકાર આપણે નથી કરી શક્યા એ ખુલ્લું છે. યુવાનોને તેમ કન્યાઓને દેવાના શિક્ષણમાં ફક્ત બુદ્ધિને લગતું શિક્ષણ આપી તેમનાં શરીર આપણે બગાડીએ છીએ; અને ત્હેનું પરિણામ સુધરેલી કેળવાયલી જ્ઞાતિઓમાં યુવાન પુરૂષો અને સ્ત્રીઓનાં મરણની વધતી જતી સંખ્યામાં ચોખ્ખું જણાઇ આવે છે. સ્પાર્ટાનો ઇતિહાસ શારીરિક કેળવણીની જરૂર આપણને શીખવે છે, કારણ તન અને બુદ્ધિ બંને એક સરખાં ખીલાવવાની જરૂરછે.*

—ચન્દ્રશંકર કરૂણાશંકર દ્વિવેદી.

પત્નીનું મરણ અને પતિનો શોક !

(હરિગીત) આ જગતમાં છે ન્યાય કે અન્યા (ય) સમજ કૈં ના પડે,
સંસારમાં સ્વાર્થી પુરૂષના સ્વાર્થની ગતિ ના દીસે !
નિજ પતિ પાછળ બાલિકા સતી ધર્મ ધારી સૌ તજે,
યૌવન ભર્યું જીવન દમી, રડતાં મરણ નિત્યે ચહે.
પત્ની જતાં, આ જગત ઉંદરડી મુવા સમ લેખીને,
' ખોવાયું જૂનું ખાસડું, કાલે નવી લાવીશું, ' કહે :
કરી તિલક, માથે પાઘ, મ્હોંયે પાંન,—બધુંયે લાલ છે !
પ્રેમી પુરૂષના પ્રેમની હદ આથી બીજી ક્યાં હશે ?
મુકી આગ, ને ડુકો મુકી, શબ અર્ધુંયે બળ્યું હોય ના,—
પાછા ફરી સમશાનથી, તજી શોક દે કંસારમાં !

---

* "Physical exercise is an indispensable part of education since brain and muscle alike atrophy–if neglected, but grow and help each other greatly if used and not abused. "

કાઠિઆવાડ તરફની કેટલાક ગામોમાં એવો રીવાજ ચાલે છે કે, જ્યારે કોઇ સ્ત્રી મરી જાય છે ત્યારે તેનો પતિ વરવા લાયક ઉમરનો (અથવા ઉંચા કુળનો અગર પૈસાવાળો) હોય તો તે સ્ત્રી ગમે તેટલી નાની વયની હોય, ગમે તેવી સારી સુલક્ષણી સન્નારી હોય, તોપણ તેનો બિલકુલ શોક કરવામાં આવતો નથી; ને એક ગૃહિણી તરીકે તો નહીં, પણ એમ મનુષ્ય તરીકે પણ તેના મૃત્યુ માટે જરા પણ કોઈ દિલગીરી બતાવતા નથી. ઉલટું તેઓ (ઘરના વડીલો) બોલે છે કે " એમાં શું થયું ? વહુ ગઇ તેતો ઘરની એક ઉંદરડી મરી, પગનું જાુનું ખાસડું ફાટયું ! કાલે સવારે તેના કરતાં બીજી સવાઇ આણીશું." આ શબ્દ ખરેખર લાગણીવાળા મનુષ્યને હૃદયભેદક થઇ પડે છે. આવા પાષાણુ હૃદયનાં મનુષ્યો તે વિધુર (જેની સ્ત્રી મરી ગઇ હોય છે તે)ને તેજ વખતે નવડાવે છે, કપાળે લાલ કંકુનો ચાંદલો કરે છે, ને કંસાર રાંધી જમાડે છે ! આ નિર્દય નિષ્ઠુર હૃદયના માણસો માટે જે કહીએ તે થોડું છે. કારણ કે આ પાપી લોકો તો આવી વર્તણુકને શુકન માને છે !

આટલેથીજ તેઓ અટકતા નથી. પણ સ્મશાનમાં જાય છે, ત્યાં પણ તેઓને સ્મશાન વૈરાગ્ય પણ નહીં થતાં, તેઓ પોતાના દુષ્ટ કૃત્યમાં રચ્યા પચ્યા રહે છે. હજુ તો ચેહ ખડકાઇ અગ્નિસંસ્કાર થયો ન થયો ને અગ્નિ લાગી ન લાગી હોય, ત્યાં તો એ દાંભિકો મોટા ગગન ફાટી જાય તેવા અવાજથી તાણીને પુખરો (-કુંટવો અથવા બેંકરો) મુકી, હૃદયમાં કાંઇ ન હોય પણ ઉપલકિયા ખોટાં આંસુ લુછતા, નાક છીંકતા, શ્વાસ મુકી શાન્ત થયાનો દેખાવ કરી ઘેરે જઇ બેસે છે. પણ શું તેઓ ત્યાં શોકના ભારથી દબાએલા હૃદયને સ્વસ્થ કરવા જાય છે ? ના ભાઇ ! ના. તેઓને ખેદ નથી તેઓના હૃદયમાં શોકનું એક બિન્દુ પણ નથી ! ત્યાં જઇ તેઓ તો નવા વેવીશાળની વાતો કરવા મંડી પડે છે. ફલાણે ઘેરે કન્યા છે, ફલાણાની કન્યા સારી છે, ફલાણે કરીએ તો સારું, એમ અંદર અંદર વિચાર ચલાવે છે. એટલામાં વળી જેને ત્યાં કન્યા હોય છે તે બીજા ડાહ્યા (સમ્બન્ધિઓ) મારફત કહેણુ મોકલાવે છે, વાત કહેવડાવે છે, ને એમ વાતચીત ચલવતાં હજુ તો અરધું શબ બળી પણ નથી રહ્યું હોતું, ત્યાં નવા વેવીશાળની વાત પણ નકી કરી લે છે; ને ઘેર ગયા પછી ખાનગીમાં ગોળ પણ ખાઇ લે છે !

આ રીતિ કહો કે પ્રકૃતિ કહો, તે એટલી તો મને દુષ્ટ લાગે છે કે તેને માટે જેટલો ધિક્કાર દર્શાવીએ તેટલો ઓછો છે. ને તે નાબુદ થવાની જરૂરજ છે. આપને યોગ્ય લાગે તો આ વિષયને આપના સ્ત્રી-હિતેચ્છુ માસિકમાં ઉપાડી લેશો.

—ઠાકરશી મકનજી પરિખ.

स्वागत सदन.

ઉપકાર સાથે સ્વીકારઃ (અવલોકન અનુકૂળતાએ હવે પછી.)

Critical Examination of the Transcript of Aitpoor or Atapura Inscription.—By Panditji Mr. Mohanlal Vishnulal Pandia. First Report of the Seva Sadan, (Bandra centre). From 15th January 1911 to 30th June 1912,

દુષ્કાળપીડિત વિભાગોમાં મુસાફરી; (સચિત્ર) સૌ. જમનાં વ્હેન સક્કઇ, મુંબાઇ.
કલાપી કૃત 'માલા અને મુદ્રિકા.'—પ્રકાશક, રા. મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ. ભાવનગર.
કાઉન્ટ ટોલ્સ્ટોયની ટૂંકી વાર્તાઓ. (વિભાગ ૧ લો.)— રા. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયા, બી.એ. સેન્ટાક્રુઝ.
નારી દર્પણમાં નીતિ વાક્ય. (આવૃત્તિ ૩ જી)–સૌ. રંભાબ્હેન રામજી. ભાવનગર.
શ્રી પર્વતાખ્યાનમ્-શાસ્ત્રી કાશીરામ કૃષ્ણ શર્મા. 'આનન્દ' ઑફિસ. (પાટણ.)
મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધ. (સચિત્ર)-રા. હર્ષદ રાય મ્હેતા. વડોદરા.
સત્ય ધર્મ પ્રકાશ. (શાસ્ત્રોક્ત)-રા. મૂળશંકર માણેકલાલ યાજ્ઞિક, બી. એ, ભરુચ.
શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો રાસ શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર.
લેખમાળા મણકો.-૧. "લગ્ન." " " " " "
ઉત્તમ બોધ—(આવૃત્તિ ૨ જી) "ઉત્તમનું મિત્રમંડળ," ભાવનગર.
સુવર્ણમાલા-"સુવર્ણરજ" અને "દીવાળી"ના અંકો.-લક્ષ્મીઆર્ટ પ્રેસ,મુંબાઇ.
જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સનું સિંહાવલોકન. શ્રી જૈ. શ્વે. કોન્ફરન્સ, મુંબાઇ.
વનિતા વિશ્રામનો અહેવાલ (૧૯૧૭-૧૮ નો.) અમદાવાદ.
"ત્રિમાસિક."—(નાગરજ્ઞાતિના હિતાર્થે પ્રકટ થતું પત્ર.) ભાવનગર.
અનાવિલ વિજય, અને સંસાર સુધારાનું દર્પણ. (માસિક પત્ર.) મુંબાઇ.

ગુજરાતીનો દીવાળીનો સચિત્ર ખાસઅંક, ૧૯૧૨.

(રૉયલ ચારપેજી, ૧૧૨ પૃષ્ઠનો, ૪૭ છબીઓ-ચિત્રો-આકૃતિઓ સહિત. મુખ્ય વિષયો: ૧૫ કાવ્યો, ૩ ઇતિહાસ, ૮ સમાજ-સાહિત્ય, ૧ પ્રાણિવિદ્યા (સચિત્ર), ૧૦ વિદ્યા-વિજ્ઞાન, ૭ વિવિધ, ૩ વાર્તાઓ, ૮ હિન્દુ દાનવીરોનાં જીવનચરિત્ર, અને ૨૩ ચિત્રપરિચય, વગેરે.) પ્રકાશક, "ગુજરાતી"ના આધિપતિ, મુંબાઇ.

ભાષા સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ, લોકોપયોગી જીવન પ્રવૃત્તિ, અને સમાજની નિસ્વાર્થ સેવાને માટે ઈલાકાનાં આપણી ભાષાનાં હિન્દુ પત્રોમાં 'ગુજરાતી' બહુ વાજબી રીતે પ્રથમપદ પામ્યું છે. લોકપ્રિયતા અને ફેલાવામાં આ સાપ્તાહિક દૈનિકપત્રો કરતાં કોઇ રીતે ઉતરતું નથી, એટલુંજ નહિં; પણ 'દુષ્કાળ ફન્ડ' જેવા પ્રજાહિતના પ્રયાસો તથા ત્હેની કર્તવ્ય પરાયણ નિડરતા માટે તે દિનપર દિન લોકો તરફથી વધુ વધુ પ્રેમભર્યો સત્કાર પામતું જાય, એ સ્વાભાવિક છે.

'ગુજરાતી'નો ચાલુ સાલનો ખાસઅંક અમને મળ્યો છે, ત્હેને માટે ત્હેના પ્રકાશકનો ઉપકાર માનીએ છીએ. આ અંકની છપાઇ, સફાઇ, વસ્તુ, અને ચિત્રો તથા વિષયોની પસંદગી, એ સર્વ ઉત્તમ છે. ત્હેમાંના ઘણાં ખરાં લખાણ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાનોએ લખેલાં છે, અને કેટલાક વિષયો અસાધારણ મહત્વના હોઇ, આ ખાસઅંક સાહિત્યનું એક ઉપયોગી પુસ્તક બન્યો છે. ઇતિહાસ-ભાષાસાહિત્ય-અને વિદ્યા વિજ્ઞાનના ગંભીર લેખોની સાથે, રસભર્યા-વિનોદ પૂર્ણ વિષયો તથા મધુરાં કાવ્યો આ અંકની વિષય વિવિધતા પ્રતીત કરે છે. હિન્દુ દાનવીરોની છબીઓ તથા સુરત અમદાવાદનાં ઐતિહાસિક ચિત્રોની પસંદગી પણ પ્રશંસનીય રીતે થઇ છે; અને જીવન ચરિત્રો તેમજ ચિત્ર પરિચય તે વિશે સારી માહિતી આપે છે. મ્હોટાં ચિત્રોમાં 'શ્રમવ્યથિતા,' 'બ્રાહ્મણનો સ્વાર્થ,' અને રમણીય '

સુંઝવણું ' બહુ આકર્ષક છે, પરન્તુ ત્હેમનાથી અને સર્વથી ઉત્તમ તો અમને ' એક નિશાનું સેવાફલ ' વાળું ભાવપૂર્ણ ચિત્ર ભાસે છે. એકંદર જોતાં આ ખાસઅંક સર્વાંગ સુન્દર છે અને તે પ્રકટ કરવાને માટે 'ગુજરાતી'ના અધિપતિને સર્વ રીતે અભિનન્દન ઘટે છે.

मनोरंजन—दीवाळीनो अंक, १९१२,

(રૉયલ આઠપેજી, ૨૪૦ પૃષ્ઠ, અને ૧૦૦ કરતાં વધુ ચિત્રો–છબીઓ અને રંગીન ચિત્ર વાળો. મુખ્ય વિષયો: ૮ કાવ્ય, ૭ વાર્તા, ૨ વિદ્યા–વૈદક, ૩ સમાજ, ૩ વિનોદ, ૭ વિવિધ, તથા ૧૨૭ વર્તમાન જાહેર સંસ્થાઓની હકીકત, વગેરે.) સંપાદક, શ્રીયુત **કાશીનાથ રઘુનાથ મિત્ર,** અધિપતિ–મનોરંજન, મુંબાઇ.

મનોરંજનના ગત વર્ષના ખાસ અંક વિશે અમે ગયા માસના અંકમાંજ અમારો અભિપ્રાય આપ્યો છે. અને આ ખાસ અંક ત્હેની વિશિષ્ટતા, વાઙ્મય અને સમાજની સેવા, તથા ચિત્રોની આકર્ષકતામાં ત્હેનાથીય ચ્હડે તેમ છે, એ મનોરંજનના સંપાદકના શ્રમ, ઉત્સાહ અને સાહસને સર્વ રીતે શોભા ભર્યું છે. મનોરંજનના ખાસ તથા સામાન્ય અંકો જોઇ, ફક્ત ચાર રૂપિયાના વાર્ષિક લવાજમમાં કેટલું બધું અને કેવું સારું–કલા કલ્પના પૂર્ણ અને રસિક, સુબોધક સાહિત્ય ત્હેના વાચકોને પ્રાપ્ત થાય છે, એ સમજાયા વિના રહેતું નથી; તથા ભગિનીભાષાઓનાં ઉત્તમ માસિક પત્રો મનોરંજન, અભ્યાસી, સાહિત્ય, તથા સરસ્વતી જેવાંની ગુજરાતીમાં કેટલી મ્હોટી ન્યૂનતા છે તે પણ સ્પષ્ટ થાય છે. મનોરંજને જે લોકપ્રિયતા અને ફેલાવો મેળવ્યાં છે, તે પૂર્ણરીતે યોગ્ય છે; અને મરાઠી સહજ સમજનારને પણ આ પત્ર વાંચ્યેથી ફાયદોજ છે, એમ કહેવાની જરૂર નથી. કારણ કે કોઇપણ નિર્દોષ બાલક બાલિકાના હાથમાં પણ તે પત્ર નિઃશંકપણે મૂકી શકાય એવું છે.

ચાલુ વર્ષનો ખાસઅંક ૪૦ કરતાં પણ વધારે વિદ્વાનોનાં લખાણથી શણગારાયલો છે, અને ત્હેમાં વિશેષ ખુશીની વાત એ છે કે, ૧૨ લેખ સન્માનિત વિદુષી બ્હેનોનાં છે. મુખ પૃષ્ઠનું અને પૂંઠા પરનું, એ ચિત્રો બહુ મનોહર છે, એટલુંજ નહિં પણ **मस्तानी, गान मुग्धा, कुंजविहारी, त्यांत पवढी का मौज आहे ? तल्लीनता,** અને **विचारतरंग** વાળાં ચિત્રો ખરેખર અનુપમ છે. હિન્દુઓના **सोळसंस्कारां**નાં ચિત્રો અને મહારાષ્ટ્રીય રંગભૂમિના ઉત્તમ દેખાવો અને ત્હેમાં **तुकाराम,** અને **प्रल्हाद नाटक**માંથી તથા **हॅम्लेट** વગેરેમાંની પસંદગી બહુ સારી થઇ છે. મહારાષ્ટ્રની જાહેર સંસ્થાઓનાં ચિત્રો તથા હકીકત અને પુણા ડેન્સીફિર (ધર્માદા બજાર)નું સચિત્ર વર્ણન આ અંકની લોકોપયોગિતામાં ઘણો વધારો કરે છે. નિઃસંશય આ અંક મરાઠી સમજનાર તથા ન સમજનાર સર્વને પસંદ પડે ત્હેવો થયો છે અને ત્હેને માટે અમે ત્હેના સંપાદકને પ્રીતિપૂર્વક ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

करमणूक—दीपावलीनो अंक, १९१२.

[સુપરરૉયલ આઠપેજી, લગભગ ૮૦ પૃષ્ઠ, અને ૨૫ આખાં પાનાનાં ચિત્રો–છબીઓ તથા પૂંઠા ઉપર રંગીન ચિત્ર સહિત. મુખ્ય વિષયો: ૭ કાવ્યો, ૫ વાર્તાઓ (સચિત્ર), ૨ વિનોદ, તથા ૨૫ રમુજી પ્રસંગો (સચિત્ર), વગેરે.]–સંપાદક, શ્રીયુત **ह. ना. આપટે,** અધિપતિ–"કરમણૂક," પુણા. મૂલ્ય, ૩–૬–૦.

કરમણૂકનો દીપાવલીનો અંક ત્હેના સંપાદકે અમારા ઉપર મોકલી આપવા માટે

અમે ઉપકાર માનીએ છીએ. આખો અંક શરૂઆતથી અંત સુધી વાંચવા લાયક છે અને મનોહર ચિત્રો તથા સચિત્ર પ્રસંગોથી તે ભરપૂર હોવાથી એક રસીલું પુસ્તક બન્યો છે. પ્રારંભની વાર્તા એક લેખક ભગિનીની કલમથી લખાયલી છે. દરેક પૃષ્ઠની શરૂઆતમાં જુદા જુદા વિદ્વાનોનાં પુસ્તકોમાંથી જે સદ્વિચાર ઉતારવામાં આવ્યા છે, તે ખરેખરા સુબોધક છે. પૂંઠા ઉપરનું રંગીન ચિત્ર, પ્હેલા પાને આશીર્વચનવાળો ચિત્ર સમુદાય, " ઉગતાં ફૂલ " તરીકે તે પછી આપેલાં બાલકોનાં ચિત્રો અને અન્તે " નિસર્ગ દેવીની ભેટ " રૂપે પુષ્પ પાત્રોનાં ચિત્રો એ વ્યવસ્થા બહુ આનન્દન બની છે. સચિત્ર વિનોદી પ્રસંગોમાં મૃદુવક્રોક્તિ સ્થળે સ્થળે જોવામાં આવે છે અને તે ' જખમ કર્યા શિવાય ' ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપે તેમ છે. मातृ प्रेम, जलदेवी, आशा, અને हैंही एक फुल च. એ ચિત્રો આ અંકની સુન્દર ચિત્રમાલામાં પણ પ્રથમપદ લે છે. दुःखनिवेदनवाळुं ચિત્ર પણ ત્હેવું જ ઉત્તમ છે. આવો સારો અંક પ્રકટ કરવાને માટે ત્હેના સંપાદકને અભિનન્દન ઘટે છે.

આર્યપ્રકાશ—મહર્ષિઅંક, ૧૯૧૨.

[રોયલ આઠપેજી, લગભગ ૧૨૦ પૃષ્ઠનો, ૩ છબીઓ સહિત. મુખ્ય **વિષયો:** (ચાર ભાષામાં) ૯ ઇંગ્રેજીમાં, ૩ હિન્દીમાં, ૧૦ ગુજરાતીમાં,—મહર્ષિ દયાનન્દની જીવનપ્રવૃત્તિ વિશે ગદ્ય લેખ; તથા ૧૧ કાવ્યો, ત્હેમાંથી ૧ સંસ્કૃતમાં અને ૧૦ ગુજરાતીમાં અને ત્હેનાં સરફળ]—સંપાદક શ્રીયુત **પરશુભાઈ વ્હાલાભાઈ શર્મા**,મુંબાઇ. મૂલ્ય, રૂ. ૦—૧૦—૦

મહર્ષિ દયાનન્દજી આપણી ગુર્જરીમૈયાનું અમૂલ્ય પુત્રરત્ન હતા, એ સત્યની સ્મૃતિ અત્યારે અમને ઉત્સાહ અને આનન્દ આપ્યા વિના રહેતી નથી. એ મહાત્મા હિન્દુસ્થાનની ઉન્નતિના ઇતિહાસમાં જે ઉચ્ચસ્થાન મેળવી શકયા છે અને દુનિયાંના મહાન પુરુષોમાં પણ ગણના કરાવવાનો અધિકાર ત્હેમનાં ભારતોદ્ધારનાં સત્કર્મો અને સદ્વિચારને લઇને ત્હેમને પ્રાપ્ત થયો છે, તે નિઃસંશય ગૂજરાતી પ્રજાને દરેક રીતે શોભાભર્યું છે. તથાપિ ત્હેમની જીંદગીના પ્રસંગો અને ત્હેમના જીવનના મહાન ઉદ્દેશોની જે અસર હિન્દ ઉપર થઇ છે, ત્હેનું સવિસ્તર આલેખન શરૂ થતાં ત્રીસ વર્ષ ચાલ્યાં ગયાં છે એ પણ આપણા ગૂજરાતી બન્ધુઓની ખૂમીજ છે ! પરન્તુ આવા એક નહિં પણ અનેક ખાસ અંકોની જરૂર છે. નવીન ભારતમાં પ્રજાતવની ભાવના અને સામાજિક તથા ધાર્મિક ઐક્યની આવશ્યકતા સબળતાથી જાગ્રત કરનાર આ મહર્ષિની સ્વદેશોદ્ધારક પ્રવૃત્તિઓ અને ત્હેની દિનપર દિન વધતી જતી અસરનો ઇતિહાસ લખાવો આપણી ભાષામાં તો હજી બાકીજ છે; અને તે લખાશે ત્યારે ત્હેના લેખકને આવાં સાધનો બહુ ઉપયોગનાં થઇ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

' આર્યપ્રકાશ'ના સંપાદકે " મહર્ષિ "અંક પ્રકટ કરીને ગૂજરાતી પ્રજા ઉપર ઉપકાર કીધો છે, અને એમના આ શુભ પ્રયત્નને માટે ત્હેમને નિઃસંશય ધન્યવાદ ઘટે છે. આરંભમાં આપેલી આર્ય સમાજના પ્રવર્ત્તક તરીકે શ્રીમદ્ દયાનન્દ સ્વામીની છબી દ્વારા ત્હેમની વિચારશીલ, ભવ્ય મુખાકૃતિનું દર્શન થાય છે; અને દેવલાલી ગુરુકુલનાં બાલકોની તથા મુંબાઈ આર્ય સમાજની વ્યવસ્થાપક સભાની છબીઓ પણ સુન્દર છે. વિષયોમાં યૂરોપિયન અને ભારતીય વિદ્વાનોનાં સ્વામીજી અને આર્ય સમાજ વિશેનાં જુદા જુદા દષ્ટિબિન્દુથી લખાયલાં લખાણો આવેલાં છે, જેમાં એક વિદેશીય ભગિનીનો લેખ પણ જોવામાં આવે

છે. આ અંક એક સફળ પ્રયાસ છે અને હેમાંથી ઘણું નવું જાણવાનું, વિચારવાનું મળે છે.

જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ—'પર્યૂષણ અંક,' ૧૯૧૨.

[રૉયલ આઠપેજી, લગભગ ૧૬૦ પૃષ્ઠનો, ૪ છબીઓ સહિત,—સપ્ટેમ્બર—ઑક્ટોબરનો ત્રણ ભાષામાં પ્રકટ થયેલો સંયુક્ત અંક. મુખ્ય વિષયો. ૨૫ કાવ્ય, ૭ ધર્મ, ૪ ઉદ્બોધન, ૬ જીવન ચરિત્ર, ૩ સાહિત્ય, ૭ વિવિધ, વગેરે. હેમાં ૩ ઈંગ્રેજીમાં અને ૧ સંસ્કૃતમાં છે.]—તંત્રી. શ્રીયુત મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઇ, બી. એ. એલ. એલ. બી મુંબાઇ.

જૈન બન્ધુઓની ધાર્મિક અને સામાજિક સુધારણાની વિશાળ પ્રવૃત્તિમાં "જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ"નું આ પત્ર આગળ પડતો ભાગ લેતું આવ્યું છે એ જાણીતું છે. પર્યુષણ અંક પ્રકટ કરીને હેના તંત્રીએ જૈન સાહિત્યમાં એક સારા પુસ્તકનો વધારો કીધો છે. જૈનધર્મના અને બીજા વિદ્વાનોના ઉપયોગી લેખ આ અંકમાં પ્રકટ થયા છે અને એક લેખકભગિનીનાં પણ એક કરતાં વધુ લખાણ હેમાં જોવામાં આવે છે. કેટલાક જૈન અગ્રેસરોની જીવનચરિત્ર સાથે છબીઓ હેમાં આપવામાં આવી છે. અને કાવ્યો તથા ગદ્ય લેખ જૂદાં જૂદાં દૃષ્ટિબિન્દુથી તથા વિવિધ પ્રસંગોને લઇને લખાયલા હોવાથી, અંક રસિક તેમજ ઉદ્બોધક થયો છે, જેને માટે હેના તંત્રીને ધન્યવાદ ઘટે છે. આવા ધાર્મિક અને સામાજિક ચર્ચા ચલાવતાં ખાસ અંકોની ઘણી જરૂર છે, કારણ કે હેમાં આવતું સાહિત્ય પુસ્તકોમાં ભાગ્યે પ્રાપ્ત થાય છે અને છૂટક અંકોમાં સાધારણ રીતે ખોવાઇ અપ્રાપ્ય થઇ જાય છે.

પટેલ બન્ધુ—દીવાળીનો ખાસ અંક, ૧૯૧૨.

[રૉયલ આઠ પેજી, ૧૧૨ પૃષ્ઠનો, એક છબી વાળો, નવેમ્બર—ડિસેમ્બરનો સંયુક્ત અંક. મુખ્ય વિષયો: ૧૪ કાવ્યો, ૫ કૃષિ, ૪ આધ્યાત્મિક—માનસિક, ૨ સમાજ, ૨ સાહિત્ય—વિજ્ઞાન, ૮ વિવિધ, ૩ વાર્તા વિનોદ, વગેરે.] તંત્રી, શ્રીયુત કુંવરજી વિઠ્ઠલભાઈ મહેતા, પાટીદાર યુવક મંડળ તરફથી, સુરત.

ગૂજરાતની વસતિમાં પાટીદાર કોમ મહેનત, ધૈર્ય, ખંત અને ઉત્સાહ માટે ઘણું ઉંચું સ્થાન ધરાવે છે. કુસંપ, અજ્ઞાન, અને દુર્દૈવને પરિણામે કેટલોક સમય પડતી હાલત અનુભવ્યા પછી, છેલ્લા પચીસ વર્ષથી પાટીદાર બન્ધુઓ જે મહાપ્રયાસ કરી રહ્યા છે, હેનું સુફળ હેમને પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું છે; અને હજી પણ તે પ્રયત્નો ચાલુ રાખ્યે—એક બે દશકામાં અનેક રીતે અવશ્ય હેમને મળવાનું, એમ દૃઢ શ્રદ્ધા છે. હેના અનેક રાજદ્વારીઓ, વિદ્વાનો, સુધારકો અને દેશહિતચિંતકો દ્વારા આ કોમ જે સામાજિક ઉન્નતિને માટે મહેનત કરી રહી છે, હેનો અહેવાલ " પાટીદારોની પ્રગતિ " એ નામથી ખાસઅંકમાં આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી સિદ્ધ છે.

આ ખાસઅંક પાટીદાર કોમના એક અગ્રેસર વિદ્વાન રા. બા. ગોવિન્દભાઇ હાથીભાઇ દેશાઇને અર્પણ થયેલો છે, અને હેમની છબી પણ શરૂઆતમાં મૂકેલી છે. પાટીદાર અને બીજી કોમોના લેખ આ અંકમાં જોવામાં આવે છે અને તે સઘળા વાંચવા લાયક તથા પ્રોત્સાહક છે; પરન્તુ હેમાં કૃષિ તથા કૃષિકારને લગતા છે તે ખાસ ઉપયોગી થઇ પડે હેવા છે. આવો સારો અંક પ્રકટ કર્યાને માટે પત્રના તંત્રીને તથા 'પાટીદાર યુવક મંડળ'ને અમે અભિનન્દન આપીએ છીએ.

ત્હેમને વાંચવો ગમે ત્હેવો વૃત્તાંત છે, ઉદ્યોગ અને સદ્વિચાર માટે સુબોધ છે, તથા ગમ્મત મળે ત્હેવી ન્હાની મ્હોટી વાર્તાઓ છે. સર્વ રીતે તે બાલકોના હાથમાં મૂકવા લાયક છે. અને લવાજમ પણ બહુ નથી. ઉપરાંત બાલકોમાં વ્હેંચવા માટે ફક્ત એક રૂપિયામાં એક અંકની ૨૫ નકલો. આપવાની યોજના કરવામાં આવી છે તે પણ આશા છે કે ત્હેનો ફેલાવામાં સહાયક થશે.નિર્દોષ, રસિક અને ઉપયોગી વાંચન પૂરૂં પાડવાના આવા ભવિષ્યવાન અને પ્રશંસનીય પ્રયાસને માટે આ પત્રના તંત્રી તથા પ્રકાશકને અમે અભિનન્દન આપીએ છીએ.

બાલશિક્ષક, (પુ. ૨-અંક ૧: ઑગસ્ટ, ૧૯૧૨)-સંપાદક, શ્રીયુત મહાશંકર લલુભાઈ ભટ્ટ, વડોદરા. (સુપરરૉયલ-સોળપેજી, બત્રીસ પૃષ્ઠ અને તે ઉપરાંત ૧૩ ચિત્રો-નું,-બાલકો માટેજ પ્રકટ થતું, સચિત્ર માસિક પત્ર.) વાર્ષિક લવાજમ, રૂ. ૧-૪-૦.

આ પત્ર ત્હેના પ્હેલા વર્ષમાં અમારી દૃષ્ટિએ ચ્હડયું ન હતું. તથાપિ ત્હેનો ચાલુ અંક જોતાં તે પણ ઘણું સારૂં કામ કરે છે, એ સ્વીકારતાં આનન્દ થાય છે. કારણ કે આપણી ભાષામાં એક કરતાં વધારે આવાં પત્રોને માટે સ્થાન છે, એ આપણી વધતી જતી જરૂરિયાતો આપણને જણાવ્યા વિના રહેતી નથી. આ સચિત્ર માસિકનું મુખ પૃષ્ઠનું ' કેળવણી બાલશિક્ષકને વધાવી લે છે ' એ આર્ટપેપર પરનું ચિત્ર, તથા યૂરોપિયન પ્રજાઓનાં બાલકોનાં ચિત્રો, ત્હેની આકર્ષકતામાં વધારો કરે છે.

આ અંકમાં છોકરાંને વાંચવા ગમે ત્હેવી બોધદાયી કવિતા છે, અને ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપે ત્હેવા વિદ્યા તથા સુબોધના જૂદા જૂદા વિષયો અને વાર્તાઓ છે. એકંદર ત્હેને રસિક, મનોરંજક અને સરલ બનાવવા માટે સારો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. બાલકોને આ પત્ર ઉપયોગી થઇ પડશે એમાં કાંઇ સંશય નથી. લવાજમ પણ બહુ નથી તેથી શ્રદ્ધા છે કે ત્હેને જનસમાજ તરફથી યોગ્ય આદર મળશે. રા. મહાશંકરના આ સ્તુત્ય અને આશાજનક પ્રયત્નને માટે ત્હેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

ભીંતે લટકાવવાનું કાર્તિકી પંચાંગ, ૧૯૬૯-મુંબાઇના સુપ્રસિદ્ધ " ધિ લક્ષ્મી-આર્ટ પ્રિન્ટિંગ વર્કસ " તરફથી પ્રકટ થયેલું આ પંચાંગ ત્હેનાં બધાં કામની પેઠે કલ્પના-કલાથી વિભૂષિત અને બહુ મનોહર છે. શ્રી વિષ્ણુ અને લક્ષ્મીજીનાં ત્રિરંગી સુન્દર ચિત્રો ત્હેને આકર્ષક બનાવે છે. વિક્રમ સંવત અને ઇસ્વીસન બંનેની તિથિઓ ત્હેમાં આપવામાં આવી છે. આ પ્રેસ તરફથી બ્હાર પડતી ચિત્રાવલી "સુવર્ણમાલા"ની ભેટ તરીકે તે આપવામાં આવ્યું છે, આવું સુન્દર પંચાંગ તૈયાર કરવાને ગ્રાહકોને ભેટ આપવાને માટે " લક્ષ્મી-આર્ટ પ્રેસ " ને અમે પ્રીતિપૂર્વક અભિનન્દન આપીએ છીએ.

શ્રી સત્યનારાયણ ડાયરી, વિ. સં. ૧૯૬૯.—અમદાવાદના " પ્રિન્ટિંગ વર્કસ એન્ડ બુકસ એજન્સી "ના ઉત્સાહી અને સાહસિક મેનેજર શ્રીયુત જીવનલાલ અમરશી તરફથી પ્રકટ થયેલી પાકા પૂંઠાની સોનેરી અક્ષરના નામવાળી, સારા કાગળ ઉપર છાપેલી આ ડાયરીમાં ઘણી ઉપયોગી હકીકત સમાવેલી છે. અને તે ગજવામાં સ્હેલાઇથી રહી શકે ત્હેવી છે. રા. જીવનલાલના આ નવીન પ્રયાસની અભિવૃદ્ધિમાં ત્હેમને અમે વિજય ઇચ્છીએ છીએ.

બાલ-ગ્રન્થાવલી માટે યોજના.

આ પત્ર તરફથી સ્થાપિત થયેલા, સ્ત્રી-બાલકોની સુધારણા અને પ્રગતિ માટે પ્રયાસ કરતા, 'સુન્દરીસુબોધ મંડળ' ને અંગે એક સ્વદેશપ્રેમી બન્ધુ તરફથી 'બાલોપયોગી ગ્રન્થાવલી' પ્રકટ કરવા માટેના ફન્ડની શરૂઆત કરવા નીચે મુજબ ઉદાર માગણી થઇ છે.

" સુન્દરી સુબોધના અધિપતિ જોગ, અમદાવાદ.

" પ્રિયભાઇ,

વિનંતિ કે, આપણાં સાધારણ કેળવણી પામેલાં બાલકો અને બ્હેનો માટે રહેલાં અને સસ્તાં, ઉપયોગી પુસ્તકોની ગૂજરાતી ભાષામાં ઘણી જરૂર છે. તેથી આવાં પુસ્તકો રચાવવા તથા પ્રકટ કરવા માટે જો કોઇ ફન્ડની શરૂઆત ત્હમે કરી શકતા હો, તો રૂ. ૩૦૦ (ત્રણસો) ની રકમ ત્હેને માટે હું મોકલું છું; જેની વ્યવસ્થા ત્હમને ઠીક લાગે તેમ સદર્હુ કામને માટે કરશો.

લિ. સ્નેહાંકિત.

અમદાવાદ. તા. ૨૮-૧૧-૧૨. બળદેવજી લાલજીભાઈ ધ્રુ ના યથાયોગ્ય."

રા. રા. બળદેવજી તરફથી રૂ. ૩૦૦ (ત્રણસો) મળ્યા છે, તે ઉપકાર સાથે ઉપર જણાવેલ કામને માટે સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. 'સુન્દરીસુબોધ મંડળ' ના અંગતું આ ફન્ડને ગણવા છતાં ત્હેની વ્યવસ્થા એક સ્વતંત્ર કમીટી દ્વારા કરવામાં આવશે.

નીચે જણાવેલ સદ્‌ગૃહસ્થોએ આ ફન્ડ કમીટી તરીકે કામ કરવાને સંમતિ આપી છે: (ત્હેને માટેના નિયમો હવે પછી પ્રકટ થશે)

રા. રા. બળદેવજી લાલજીભાઇ ધ્રુ બી. એ, એલ એલ. બી.

" " મણિલાલ ડાહ્યાભાઇ નાણાવટી, બી. એ.,એલ એલ. બી., સોલીસીટર.

" " હરસિદ્ધભાઈ વજુભાઇ દિવેટિયા, એમ. એ., એલ એલ. બી

" " શિવભાઈ બાપુભાઇ દુર્કાલ.

" " રામમોહનરાય જસવંતરાય, તન્ત્રી-સુન્દરી સુબોધ.

આ ફન્ડની વ્યવસ્થા વગેરે સઘળું કામ માટે 'તંત્રી-સુન્દરીસુબોધ" આ ફન્ડના 'મંત્રી' તરીકે કરશે. ત્હેમાં હાલ સુધીમાં નીચે મુજબ રકમો ભરવામાં આવી છેઃ

રૂ. ૩૦૦-૦-૦	રા. રા. બળદેવજી લાલજીભાઇ ધ્રુ.
" ૩૦-૦-૦	સ્વ. સૌ. કપિલબા (તરફથી).
" ૨૦-૦-૦	તંત્રી. સુન્દરીસુબોધ.
રૂ. ૩૫૦-૦-૦	

આશા છે કે દેશપ્રેમી બ્હેનો તથા બન્ધુઓ તરફથી આ ફન્ડને ઉત્સાહભરી સહાય મળશે.

રામમોહનરાય જસવંતરાય.

મંત્રી સુન્દરીસુબોધ મંડળ, અમદાવાદ.

समय तरंग.

બાળકોનું ભયંકર મરણપ્રમાણ—મુંબઈના આરોગ્ય ખાતાના અમલદાર ડૉ. ટર્નર ગયા જુલાઈ, ઓગસ્ટ અને સપ્ટેંબર માસનો મુંબઈની સુખાકારીનો રીપોર્ટ બહાર પાડયો છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે, એ વખતમાં શેહેરની સુખાકારી સારી નહોતી. કોયેરા સિવાય જો કે બીજા

રોગોનો ઉપદ્રવ નહોતો તોપણ આંતરડાનાં, દમના, જ્ઞાનતંતુ નબળાઈના અને ક્ષયના રોગોથી વધુ મરણો થયાં હતાં. કુલ્લે નીપજેલાં ૬૬૩૪ મરણોમાંથી ૪,૦૪૧ અથવા તો ૪૨ ટકા જેટલાં મરણો એકથી પાંચ વર્ષનાં બાળકોનાં થયાં હતાં અને ૨,૬૮૯ મરણો દુધમલ બાળકોનાં નીપજ્યાં હતાં. દુધમલ બાળકોનાં મરણ ૧૯૦૮–૦૯ ની સાલમાં 'ઉપર' જણાવેલા મારોમાં થયાં હતાં તે કરતાં જરાક ઘટાડો દેખાડે છે તોપણ ૧ થી ૫ વર્ષનાં બાળકોનું મરણપ્રમાણ ગયા પાંચ વર્ષ કરતાં સૌથી વધુ આવ્યું છે. તેમાં તાવ, અતિસાર અને દમનાં રોગનાં મરણ પ્રમાણ બહુ હતાં; એ મરણ પ્રમાણ નીચેના આંકડાઓ ઉપરથી જણાશેઃ—

સન.			એક વર્ષની અંદરના મરણ ટકા.					૧ થી ૫ વર્ષની અંદરનાં મરણ ટકા.	
૧૯૦૭	...	...	૨૧.૮૫	૧૧.૧૨	૧૯૧૦	...	...	૨૮.૩૨	૧૩.૩
૧૯૦૮	...	...	૧૯.૧	૯.૧૭	૧૯૧૧	...	...	૨૭.૬૫	૧૧.૯
૧૯૦૯	...	...	૨૩.૧	૮.૪૯	૧૯૧૨	...	...	૨૭.૯૧	૧૪.૮.

બાળકોનું મરણપ્રમાણ અટકાવવા માટે (૧) ગરીબ સ્ત્રીઓ માટે સુવાવડખાનાં સ્થાપવાં અને મફત ડાક્ટરી મદદ સાથે કેળવાયલી દાઈઓની મદદ આપવી. (૨) દેશી દાઇઓને કેળવણી આપવી તથા તેમને પરવાના આપવા. (૩) સર્ટીફીકેટ કે પરવાના વગરની સ્ત્રીઓને દાઇઓ તરીકે કામ કરતી અટકાવવી. (૪) અને મ્યુનિસિપાલીટીએ દુધશાળા સ્થાપવી જ્યાંથી ગરીબ સ્ત્રીઓ સસ્તે પૈસે સ્વચ્છ દુધ ખરીદી શકે. આ સુચનાઓનો અમલ થોડા વખતમાં થઈ શકે એમ લાગતું નથી અને જ્યાં લગી આ પ્રશ્ન ગંભીરતાથી હાથમાં ધરવામાં નહીં આવે ત્યાં લગી મામલો સુધરવાનો સંભવ નથી. ગરીબોને છોકરાં ઉછેરવાનું શિક્ષણ આપવાની મ્યુનિસિપાલીટી તરફની કોશિશ ઓછી થતી નથી. મ્યુનિસિપલ દાઇઓ ગરીબોનાં મકાનોમાં જાય છે અને ત્યાંની સ્ત્રીઓ સાથે એ બાબતમાં વાતચીત કરી તેઓને સમજુતી આપે છે. સેનીટરી વીઝીટરો પણ સેનીટરી એસોસીએશન તરફથી જાય છે આરોગ્ય ખાતાને બીજાં કામો હોવાથી તે આ કામ આટલી હદ સુધી કરે છે. આવતા વર્ષના અંદાજ પત્રમાં રૂ. ૧,૦૦૦ ની માગણી કરી છે. જો તે આપવામાં આવશે તો ગરીબ સ્ત્રીઓને સુવાવડો વખતે મદદ કરવામાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. ગરીબ સ્ત્રીઓને બાળકોને ખોરાક આપવાની રૂઢિ શીખવવાની જરૂર નથી પંરંતુ તેમની બીમારી દરમીયાન સારી સારવાર માટે હોસ્પીટલની સગવડ અને માતાઓ કામે જાય ત્યારે બાળકોને ખોરાક આપવાં સારૂ નાણાં સંબંધીની મદદ આપવાની જરૂર છે. કોર્પોરેશને આ પ્રશ્નની તપાસ ઉપાડી લેવી જોઇએ, અને સુવાવડ વખતે તે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવા અને દુધમલ બાળકોની આવજાત કેવે પ્રકારે થવી જોઈએ, તે સંબંધી વિચાર કરવા એક કમીટી નીમવી જોઈએ.

જાહેર રસ્તાઓ ઉપર કુટવાની રૂઢિ, ઉપર અંકુશ—વડોદરા રાજ્યમાં કડી પ્રાંતના ફોજદારી ન્યાયાધીશે જાહેર કર્યું છે કે-એ પ્રાંતમાં મરણ પ્રસંગે સ્ત્રીઓ છાતી ઉઘાડી મુકી, પણ નિર્લજ દેખાય એવી રીતે જાહેર રસ્તાઓ ઉપર કુટે છે. કેટલીકવાર તો છાતીમાંથી લોહી વહે અને કુટનારને કાયમની ઈજા થાય એવી રીતે સ્ત્રીઓ પોતાના હાથના પ્રહાર કરે છે. કોઈ કોઇવાર તો સ્ત્રીઓની હાર તથા ભીડથી રસ્તો બંધ થઈ જાય છે અને એમ સાર્વજનિક રસ્તો બંધ થવાથી અને ઉપર કહેલી સ્થિતિ જોવાથી જનારાઓને ઘણો ત્રાસ ઉત્પન્ન થાય છે. અબળા સ્ત્રીઓ આવી રીતે છાતી ઉઘાડી મુકી જાહેર રસ્તાઓમાં કુટે તથા લોકો તે તમાસો જુએ, એ બીલકુલ અયોગ્ય, ત્રાસદાયક, નિર્લજ્જ અને અનીતિવર્દ્ધક છે; માટે તે બંધ પાડવાને ચાંપતા ઈલાજ લેવાની જરૂર છે. આથી લોકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે કોઇ પણ કસ્બા કે ગામની સ્થળ સીમામાં જાહેર રસ્તા ઉપર સ્ત્રીઓએ કુટવું નહી જો કુટશે તો જાહેરનામાં વિરૂદ્ધ વર્તન કરવા બદલ કામ ચલાવી શિક્ષા કરવામાં આવશે. દરેક નાતના લોકોએ આ જાહેરનામાની હકીકત પોતાના સ્ત્રી વર્ગને સમજાવી તે વિરૂદ્ધ નહી વર્તવા સમજાવવી કે જેથી કામ ચલાવવાનો ગે આવે નહીં

લેખક બ્હેનોને વિનંતિ.

સુન્દરીસુબોધના ઓયખરાળા ખાસઅંકોની ઉત્તમતાનું ઘણું માન અમારી લેખકભગિનીઓને છે, એ સ્વીકારતા અમને આનન્દ થાય છે

જે બ્હેનો ઉત્સાહથી અને પ્રીતિથી અમને આ સત્કાર્યમાં સહાય કરે છે ત્હેમની તરફ અમારી સન્માનવૃત્તિ યથાશક્તિ પ્રદર્શિત કરવા એમ યોજના કરવામાં આવી છે કે ખાસ અંકોમાં લેખ આપનાર બ્હેનોની છબીઓ (ફોટોગ્રાફ) ચાલુ સાલના તથા હવે પછીના ખાસ અંકોમાં પ્રકટ કરવી કબૂલ છે કે, આ છબીઓની દરેક અંકમાં અનુકૂળતા મુજબ થોડી વધુ સખ્યા જ દાખલ થઇ શકશે પરન્તુ ધીમે ધીમે દરેક બ્હેનની છબીથી આ પત્રને વિભૂષિત કરી શકાશે, એમ આશા છે, (બીજી વિનંતિ એ છે કે દરેક બ્હેને પોતાની છબીની સાથે પોતાની કેલવણી અથવા વાંચન) અને પોતે કાંઇ પુસ્તક, લેખ વગેરે લખ્યું હોય તો તે તથા પોતાની જિંદગીની ટૂંકી નોંધ પણ આપવા મહેરબાની કરવી, જે ત્હેમની ઇચ્છા હશે તો ખાનગી રાખવામાં આવશે

—તન્ત્રી, સુન્દરી સુબોધ

સ્ત્રીલેખનો સચિત્ર ખાસ અંક. તથા ત્હેનો વધારો.

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, જ્યાં પામે સન્માન સુન્દરી)

પુસ્તક ૧૦. અંક ૪–ખાસ અંક;
અંક ૫–૬–૭ ખાસ અંકનો વધારો.
ડિસેમ્બર,–૧૯૧૨.
જાન્યુ–ફેબ્રુ–માર્ચ, ૧૯૧૨–૧૩.

આદ્ય સંપાદક—
બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.
પ્રકાશક અને તન્ત્રી –
રામમોહનરાય જસવંતરાય.

પ્રભુ પ્રાર્થના આપણા લોકપ્રિય વાઇસરોય, નામદાર લૉર્ડ હાર્ડિંજ તથા ત્હેમના માનવન્ત બાનુ ઉપર, દિલ્હી પ્રવેશના મંગલ પ્રસંગે કોઈ દુર્બુદ્ધિ મનુષ્ય તરફથી બૉમ્બ નાખવામાં આવ્યો હતો. આ દુષ્ટ અનાર્ય કૃત્ય, જેની પીડાથી નામદાર વાઇસરોય લાંબા વખત સુધી હેરાન રહ્યા હતા, તે તરફ અંતઃકરણ પૂર્વક અમે તિરસ્કાર દર્શાવીએ છીએ, અને નામદાર લેડિ હાર્ડિંજને બચાવી લીધાં, તથા લૉર્ડ હાર્ડિંજને આરામ કર્યો, તે માટે દયાળુ પ્રભુનો પ્રીતિપૂર્ણ હૃદયથી અમે આભાર માનીએ છીએ.

આવા દુષ્કર્મમાંથી પણ ઈશ્વરકૃપાથી એક સુફળ પ્રાપ્ત થયું છે. હિન્દી પ્રજાની અગાધ રાજભક્તિની લાગણી પ્રકટ થઇ છે, અને નામદાર લેડિ હાર્ડિંજે આવા વિકટ સમયે એક મહાસતિની સમાન બતાવેલ અસાધારણ ધૈર્ય, હિમ્મત વિવેક, સુશીલતા, અને ધર્મપરાયણતા તરફ હિન્દી બાનુઓની ગાઢ પ્રીતિ આકર્ષાઇ છે ત્રીસ લાખ કરતાં વધુ સ્ત્રીઓએ સભાઓ ભરી હિન્દુસ્થાનના ગામેગામથી વફાદારીની પ્રીતિભરી લાગણી દર્શાવી હતી, અને લગભગ એક લાખ રૂપિયાનું ફન્ડ તે નામદારની ઇચ્છા મુજબ સદ્વ્યય કરવાને અર્પણ કીધું હતું. પ્રભુ આ મહાન દંપતીને સુખશાન્તિ, સંપત્તિ અને દીર્ઘાયુષ બક્ષવા કૃપાવન્ત થાઓ !

ભેટના પુસ્તક સંબંધી સૂચના !

સુન્દરી સુબોધની આઠમા–નવમા–અને દસમા વર્ષોની ભેટનાં પુસ્તક ગ્રાહકોને આપવાનાં છે આ બાબતમાં પ્રથમ કરેલી સૂચનાઓમાં ઘણી ગેરસમજુતી થઇ હોવાથી, નીચે મુજબ છેવટનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે

૧ ચાલુ (દસમા) વર્ષમાં જેઓ ગ્રાહક થયા છે, ત્હેમને ગીતમાળાનું રસીલી અને મધુરી "ગીતગરબીઓ વાળું" પુસ્તક ભેટ મોકલ્યું છે

૨ ગઈ સાલમાં ગ્રાહક થયા છે, ત્હેમને નવમા અને દસમા વર્ષો માટે બાલક નામની સુબોધક, રસીલી નવલકથા ભેટ મોકલી છે

૩ તે પ્હેલાના અમારા જૂના ગ્રાહકોને પણ બે વર્ષ પેટે બાલક મોકલી છે, અને ત્હેમની ત્રીજા વર્ષની બાકી રહેલી ભેટ ચાલુ સાલ આખર સુધીમાં ત્હેમને મોકલવામાં આવશે

ગત વર્ષમાં આ પત્રના ગ્રાહકો વધારનાર અમારા ગ્રાહકોને ભેટની ચોપડીઓ મોકલી છે કદાપિ કોઇને મળવી રહી ગઈ હોય તો ત્હેમણે વધારેલા ગ્રાહકોના નામ ઠામ સાથે લખવા કૃપા કરવી

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુબોધ.

અંક પ્રકટ થતાં થયેલો વિલંબ:

ખાસ અંક તૈયાર કરતાં નહિ ધારેલી વાર થઇ ગઇ છે, તે માટે અમે દિલગીર છીએ. આશા છે કે આ અંકની સામગ્રી અમારાં વ્હાલાં ગ્રાહકોની ગમતા, સહનશીલતા, અને શ્રદ્ધાનો કંઇક બદલો આપી શકશે. વાપરેલા ઉંચા કાગળ, લેખક બાનુઓની સુન્દર છબીઓ, તથા ખાસ લખાયલા અનેક ઉત્કર્ષક અને ઉપયોગી વિષયોથી ભરપૂર આ ખાસઅંક અમને ખાત્રી છે કે, ગત વર્ષના દરબારઅંક કરતાં પણ વધારે આકર્ષક, વાંચવા લાયક મનાશે.

વિવિધ વિષયો અને છબીઓ:

આ અંક વિદુષી સન્નારીઓનો એક સફળ પ્રયાસ છે: અને હેનું સર્વ માન તેઓને જ ઘટે છે. ગુજરાતની લગભગ સઘળી સુપ્રસિદ્ધ લેખક ભગિનીઓનાં લખાણ અમે પ્રકટ કરી શક્યા છીએં; તથા સઘળી કોમો અને બધા ધર્મોની ઓઓ,—ગુજરાતી, દક્ષિણી, હિન્દી,—અને હિન્દુ, જૈન, પારસી, ઇસ્લામી, તથા ખ્રિસ્તી બાનુઓએ હેમાં લેખ મોકલવા કૃપા કીધી છે. કેટલીક બ્હેનોએ પોતે ગુસ્સેકીમાં હોવા છતાં આ સત્કાર્યમાં ભાગ લેવા આનાકાની કરી નથી. તથા લોકોપયોગી સંસ્થાઓના વ્યવસ્થાપકો તરફથી પણ અમને ઘણી સહાનુભૂતિ મળી છે. આ સર્વ બ્હેનો અને બન્ધુઓનો અમે ઉપકાર માનવા રજા લઇએ છીએ.

ખાસ અંક માટે અમુક પ્રકારનાં લખાણો પ્રાપ્ત કરતાં સ્વાભાવિક રીતે વિલંબ થયો; પરન્તુ બધા લેખ એકઠા થયા પછી તે એટલા સંખ્યાબંધ થઇ પડયા, કે ખાસ અંકનાં ૯૬ પાનાં ખાસ વિષયો માટેજ રોકવાં પડ્યાં; અને તે પછી બીજા ત્રણ માસના અંકોનાં ૯૬ પાનાંમાં પણ બાકીનું લખાણ સમાઇ ન શક્યું ! અર્થાત્ હજી બીજા ત્રણ મહિના સુધી સ્ત્રી લેખજ (આ ખાસ અંકના વધારા તરીકે) પ્રગટ થઇ શકે એમ છે. આપણી બ્હેનોની જ્ઞાન અને સાહિત્ય તરફ વધતી જતી અભિરુચિ જાહેર કરવાનું આના કરતાં બીજું કયું વધારે સારૂં સાધન હોઇ શકે ? જે બ્હેનોનાં લખાણ સ્થળ સંકોચને લીધે આ ખાસ અંકમાં દાખલ થઇ શક્યાં નથી, હેમની અમે નમ્રતાપૂર્વક ક્ષમા ચાહીએ છીએ, અને તે હવે પછીના અંકોમાં પ્રકટ કરી શકાશે, એમ ખાત્રી આપીએ છીએ. આ અંકની અનુક્રમણિકામાં હવે પછી પ્રકટ થવાના (બાકી રહેલા) તે લેખોની પણ યાદી આપી છે. અને તે સઘળાં લખાણને પણ આ સ્ત્રી લેખના ખાસ અંકના વિષયો તરીકેજ ગણી લેવા વિનંતિ છે.

લેખક બાનુઓ તરફથી અમને જે થોડી છબીઓ પ્રાપ્ત થઇ હતી, હેનું પ્રકાશન કરી શકાયું છે. આશા છે કે, સુન્દરી સુબોધમાં જેમના લેખ પ્રકટ થયા છે, તે સઘળી બ્હેનો પોતાની છબીઓ (જિંદગી તથા કેળવણીના અહેવાલ વગેરે સહિત) હવે અમને વેળાસર મોકલવા કૃપા કરશે. જેટલી બનશે તેટલી બ્હેનોની છબીઓ આવતાખાસઅંકમાં દાખલ કરવા વિચાર છે. ઉપયોગ થઇ રહ્યા પછી દરેક છબી જેની હેને પાછી મોકલવામાં આવશે રંક સુન્દરી સુબોધ, ટૂંકા લવાજમમાં, પોતાની સ્વલ્પ શક્તિ અનુસાર, જે થોડું કામ કરી શકે છે, તે માટે અતિ ઉદાર વચનો પદ્મમંજુષામાં પ્રકટ થયેલા પત્રોમાં, તથા તન્નિ ઉપર આવતા અનેક કાગળોમાં જોવામાં આવે છે, તે માટે તે બ્હેનો અને બન્ધુઓનો ઉપકાર ગો માનીએ છીએ.

ચાલુ વર્ષમાં આપણા માનવન્ત ગવર્નર સાહેબ સર. જ્યોર્જ કલાર્કને ઉમરાવ પદ, અને ગુજરાતના પ્રધાન નાગરિક સરદાર સર ચિનુભાઇને પ્હેલા હિન્દુ બેરોનેટ

અભિનન્દન અને આભાર: થવાનું સન્માન પ્રાપ્ત થયું છે, તે માટે તે મહાશયોને અને ત્હેમની બાનુઓને અમે અભિનન્દન આપવા રજા લઇએ છીએ; નામદાર લૉર્ડ સિડનહામ, નામદાર ગોંડળના ઠાકોર સાહેબ, અને ઑ. મે. સરદાર સર ચિનુભાઇએ પોતાનાં કુટુમ્બની બાનુઓનાં છબીઓ આ અંકમાં પ્રકાશન માટે આપવા મહેરબાની કીધી છે, તે માટે પણ અમે ત્હેમનો આભાર માનીએ છીએ.

નીચે જણાવેલા સજ્જનોએ સુન્દરીસુબોધની પ્રવૃત્તિને ઉત્સાહ ભરી મદદ કરી રા. બળવંતરાય ત્રિવેદી (મેનેજર, લક્ષ્મીઆર્ટ પ્રેસ), રા. કાશીનાથ આર. મિત્ર (સંપાદક, માસિક મનોરંજન), રા. જયંતીરામ પંડિત (તંત્રી, શ્રીભક્ત), રા. સોમાલાલ મંગળદાસ (અધિપતિ, ગુજરાતી પંચ) અને રા. સાંકળચંદ શાહ (મેનેજર, સત્યવિજય પ્રેસ); તથા નીચે જણાવેલા સન્મિત્રોએ આ પત્રના તન્ત્રિને ત્હેના કામમાં અન્તઃકરણ પૂર્વક સલાહ તથા મદદ આપી છેઃ રા. રણજીતભાઇ દિવેટિયા, બી.એ.એલએલ.બી, રા. હરસિદ્ધભાઇ દિવેટિયા, એમ.એ.એલએલ.બી રા. ભાસ્કરરાવ બો. મેઢ, બી.એ. એલએલ.બી., રા. જયેન્દ્રરાવ ગુલાબરાય મુનશી, રા. ગણપતિરામ ઉ. ભટ્ટ,(સંપાદક, વાર્તા વારિધિ) અને અમારી બન્ધુ સમાજના સભાસદો; આ સર્વ બન્ધુઓનો પણ અહિં ઉપકાર પ્રદર્શિત કરતાં આનન્દ થાય છે.

આ પત્રના તાન્ત્રનાં સ્વજન તરફ અસાધારણ મમતા દર્શાવતાં લખાણો લખવા માટે,—બ્હેન સૌ.પ્રમિલા('વેલી'—પુ ૯, અંક ૧૧—૧૨), ભાઇ મણિલાલ મોતીલાલ પંડ્યા('એક બ્હેનનો વૈકુઠવાસ'—પુ. ૯, અંક ૧૧—૧૨), એક ભગિની ('બન્ધુને'—આ અંક), બ્હેન સૌ. હરિ સુખગૌરી ('શોકોદ્ગાર'—આ અંક) તથા સૌ. પાર્વતી (પત્રમંજૂષા—આ અંક, પત્ર ૧૦મો), —એમનો પણ અન્તઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

શોકજનક મૃત્યુ: સુન્દરી સુબોધના જન્મથીજ ત્હેના તરફ પ્રીતિ રાખનાર અને બાલગ્રન્થાવલીની ઉત્કર્ષક યોજના શરૂ કરનાર, અમારા સન્મિત્ર રા. બળદેવજી લાલજી ભાઇ દુ, બી.એ, એલએલ. બી, (નામદાર ગાયકવાડ મહારાજના હુઝુર કામદાર) ના ભરયૌવનમાં થએલા શોકપ્રદ મૃત્યુની નોંધ અમારે ઘણી દિલગીરી સાથે લેવી પડે છે. દેશોદય માટે તેઓ ઘણા ઉત્સાહી અને સ્ત્રી કેળવણીના શુભેચ્છક હતા. ત્હેમના પરલોકગમનથી આ પત્રને એક પરમ સ્નેહીની ખોટ પડી છે, એ નિઃસંશય છે.

આ પત્રના તન્ત્રિના ન્હાનાભાઇ રા. હરસિદ્ધભાઇ દિવેટિયા, એમ.એ, એલએલ. બી. એમનાં તરુણ પત્ની સૌ. અમથી બ્હેન (ભાનુમતી)નું થએલું અકાળ મરણ પણ એટલુંજ દુઃખકર છે. એ સ્વર્ગસ્થ બ્હેનને સુન્દરી સુબોધ તરફ સ્વાભાવિક મમતા હતી અને ત્હેમના હૃદયની ઉદારતા, પ્રેમાળતા, અને નિખાલસપણું વગેરે ઉચ્ચ ગુણોએ ત્હેમને સ્વજન મંડળમાં બહુ પ્રિય કર્યા હતાં.

પરમ પ્રેમસ્વરૂપ પ્રભુ એ પરલોકવાસી બ્હેન અને બન્ધુના અમર આત્માને સર્વદા શાન્તિ—કલ્યાણ અર્પો, એટલાજ નમ્ર યાચનનો આપણને અધિકાર છે.

अनुक्रमणिका. ડિસેમ્બર ૧૯૧૨, ખાસ અંક.

સ્ત્રી લેખજ (આ ખાસ અંકના વધારા તરી
નોની જ્ઞાન અને સાહિત્ય તરફ વધતી જતી અ
વધારે સારૂં સાધન હોઇ શકે ! જે બ્હેનોના લ
માં દાખલ થઇ શક્યાં નથી, ત્હેમની અમે નમ્ર
પછીના અંકોમાં પ્રકટ કરી શકાશે, એમ ખા
ક્રમણિકામાં હવે પછી પ્રકટ થવાના (બાકી રહે
અને તે સઘળાં લખાણને પણ આ સ્ત્રી લેખન
લેવા વિનંતિ છે.

લેખક બાનુઓ તરફથી અમને જે થોડી
શકાયું છે, આશા છે કે, સુન્દરી સુબોધના
પોતાની છબીઓ (જિંદગી તથા કેળવણીના
મોકલવા કૃપા કરશે. જેટલી બનશે તેટલી બ્હેનો
વિચાર છે. ઉપયોગ થઇ રહ્યા પછી દરેક છબી
સુન્દરી સુબોધ, ટૂંકા લવાજમમાં, પોતાની
શકે છે, તે માટે અતિ ઉદાર વચનો પત્રમંજુષા
...ના અનેક કાગળોમાં જોવામાં આવે છે,
માનીએ છીએ.

જાન્યુઆરી, ફેબ્રુઆરી, માર્ચ; ખાસ અંક (ચાલુ).

બાકી રહેલા સ્ત્રી લેખ.

આ નીચે જણાવેલાં લેખ, હવે પછીના અંકોમાં બનતી અનુકુલતાએ પ્રકટ કરવામાં આવશે.)

विविध विहारः

१. જીવન ચરિત્રો.

१ શ્રી ભરત ચરિત્ર. સૌ. ધનલક્ષ્મી.
२ બુદ્ધચરિત્ર. બ્હેન નિર્મળા.
३ રાનાડે અને ગૃહતંત્ર. સૌ. ગમનગૌરી.
४ પ્રહ્લાદ ચરિત્ર. સૌ. હિરાલક્ષ્મી.

२. વિવિધ વિષયો.

१ સ્ત્રી કેળવણી. સૌ. બાલુબા.
२ સ્ત્રી કેળવણી. સૌ. કોંધીબ્હેન.
३ સ્પાર્ટાની સ્ત્રી કેળવણી સૌ. પ્રિયમતિ શુકલ
४ સ્ત્રીઓએ શું જાણવું જોઇએ? બ્હેન ચંદ્રવિદ્યા
५ વેદમાં સ્ત્રીનું સ્થાન. વિમળ સુરજ બ્હેન.
६ સ્ત્રીઓમાં દેશપ્રેમની ખામી સૌ. જ્ઞાનમણી.
७ જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર. બ્હેન નિર્મળા.
८ સ્ત્રી પરીક્ષા. બ્હેન કીકીબ્હેન.
९ સુવર્ણમાલા. સૌ. જ્ઞાનમણી.
१० રત્નહાર. સૌ. બાલુબા
११ અભિમાની સગાંને ઠપકો. સૌ. કૃષ્ણાગૌરી.
१२ દીપાવલી જોઇ થતા વિચાર. સૌ. કુસુમગૌરી.
१३ ઉપલકીયો સુધારો! સૌ. મહિલા.
१४ પ્રાસંગિક ઉદ્ગાર. સ્વ. સૌ. વસન્તી બ્હેન.
१५ આપણી વફાદારી સૌ. મુકતાબ્હેન.
१६ પ્રાસંગિક નોંધ. સૌ. ગમનગૌરી.
१७ લંડનની વિખ્યાત નગરો. સૌ. ગમનગૌરી.
१८ અમેરિકામાં ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓ. સૌ. ગમનગૌરી.
१९ આત્મસખીનાં પત્રો. સૌ. જ્ઞાનમણિ.
२० મનના વિચાર. સૌ. સવિતાગૌરી
२१ સુન્દરીને શિખામણ. નિર્મળાદેવી

અધિકારીસ્ત્રી. બ્હેન લાડકુંવરબાઇ.
સ્ત્રીની ઉન્નતિનો ઉપાય. સૌ. અનસૂયા દેવી.

३ માતૃધર્મ. બ્હેન હિરાબ્હેન.
४ સ્ત્રીઓમાં હોવા જોઇતા ગુણ સૌ. ચંચળલક્ષ્મી
५ ગૃહ મંન્દિરની સ્વચ્છતા. સૌ. કૃષ્ણાગૌરી.
६ સ્ત્રી ધર્મ. બ્હેન દમયંતી જે. રેણુ
७ આપણે કરવાનાં દાન. સૌ. વિજયાલક્ષ્મી.
८ અમારી બ્હેનોના અંધશ્રદ્ધા. બ્હેન જડાવબ્હેન

४ કાવ્યકુંજ.

१ મહાન વ્યક્તિઓને. સૌ. વિજયાલક્ષ્મી.
२ ઉઠો બ્હેનો ભણો વિદ્યા સૌ. બાલુબા.
३ મિત્રને બોધ. બ્હેન સંતોષબાઇ.
४ પુત્રીને શિખામણ. બ્હેન કીકીબ્હેન.
५ સનાતન સ્ત્રીધર્મ. સૌ. કેસુબ્હેન.
६ સ્ત્રીબોધ. સૌ. હિરાલક્ષ્મી.
७ યોગ્ય લગ્નો. સૌ. મણિબ્હેન
८ જાગો જીવન! સૌ. વ.-
९ સ્વામી સ્નેહ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મી.
१० પતિ સ્તવન. સૌ. વસન્ત.
११ પતિ પ્રભુનું પૂજન. એક સન્નારી.
१२ મુગ્ધાની પતિ પૂજા. સ્વ.સૌ. ત્રિગુણીબ્હેન.
१३ અમે ઘેલાં! સૌ. હેમકુંવર.
१४ પતિસેવા. સ્વ. સૌ. ઘુમનબ્હેન.
१५ પતિભક્તિ. બ્હેન પતિવ્રતા.
१६ ગયેલ ભગિનીને સૌ. વિનોદબ્હેન.
१७ વીર સ્વાગત. સૌ. જ્ઞાનમણિ.
१८ લગ્ન ઉત્સવ. સૌ. હરિસુખગૌરી.
१९ સ્ત્રી-સુબોધ ગં. સ્વ. હીરા બેન.
२० વિશ્વની માયા. સૌ. સવિતાગૌરી.
२१ પ્રભુ પ્રાર્થના. સૌ. સવિતાગૌરી.
२२ શંકા સમાધાન. બ્હેન સંધ્યા.
२३ માતાને શીખામણ. નિર્મળાદેવી.

વાર્તાલહરી.

પાપી હૃદયનો પશ્ચાત્તાપ. બ્હેન શાન્તિ.

ખાસ અંકની છબીઓ.

મુખપૃષ્ઠ—સ્વર્ગસ્થ શ્રી ગિરીશભાઇ તથા સ્વર્ગસ્થ સૌ.-કાન્તા બ્હેનઃ આ પત્રના તન્ત્રિનાં ગત વર્ષમાં પરલોકવાસી થયેલ-પુત્ર અને પુત્રી.

૧ ના. વાઇસરોયની તન્દુરસ્તી માટે ગુર્જર સુન્દરીની પ્રભુ પ્રાર્થના.

૨ મુંબાઇના માજી ગવ્હર્નર સાહેબનાં બાનુ, ના. લેડિ સિડનહામ.

૩ ગોંડળનાં ના. રાણીસાહેબ, શ્રી સૌ. નન્દકુંવરબા, સી. આઇ. ત્રીજી ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ્‌નાં સ્વાગત મંડળનાં પ્રમુખ અને 'ગોમંડળ પરિક્રમણ'નાં લેખક. ઑ. બૅરોનેટ સરદાર સર ચીનુભાઇનાં પત્ની, શ્રી સૌ.સુલોચના બ્હેન (અમદાવાદ)

૪ ગોંડળનાં રાજકુમારી, ના. શ્રી બાકુંવરબા તથા શ્રી લીલાબા.

૫ બાંકીપુરની મહિલા પરિષદ્‌નાં પ્રમુખ, શ્રી સૌ. રાધાબાઇ સુધાલકર. (નાગપુર) ઑ. ન્યા. સર નારાયણરાવ ચન્દાવરકરનાં પત્ની, શ્રી સૌ. લક્ષ્મીબાઇ. (મુંબાઇ)

૬ સ્વર્ગસ્થ રા. બ. લાલશંકર ઉ. ત્રિવેદી.-સ્ત્રી કેળવણી, અબલોન્નતિ અને બાલ સંરક્ષણનાં ધર્મકાર્યોમાં જીવન ગાળનાર ભારતભક્ત મહાત્મા. (અમદાવાદ) સ્વર્ગસ્થ રા. રા. બળદેવજી લાલભાઇ ધ્રુ. બી. એ. એલ એલ.-બી, 'સુન્દરી સુબોધ મંડળ' ને અંગે 'બાલ ગ્રન્થાવલી' ફંડની શરૂઆત કરનાર દેશ ભૈયાનો ઉત્સાહી સત્પુત્ર.(અમદાવાદ)

સુન્દરી સુબોધનું લેખક મંડળ:—

૪ સૌ. જમનાબાઇ નગીનદાસ સકઇ,(મુંબાઇ.)-ગુજરાતીહિન્દુસ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ, અને સેવાસદનનાં ઉપપ્રમુખ. 'અમૃતવાણી' નાં સંગ્રહ કર્તા, 'દુષ્કાળનો અનુભવ,' વગેરેનાં લેખક.

૫ સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઇ નીલકંઠ, બી. એ., અમદાવાદ આર્યમહિલા પરિષદ્ નાં પ્રમુખ તથા સૌ. શારદાગૌરી સુમન્તરામ મ્હેતા બી. એ,' પુરાણની વાતો' નાં લેખક.-ગુજરાતની પ્હેલી ગ્રેજ્યુએટ બ્હેનોઃ અમદાવાદ.

'સુધાહાસિની,' તથા 'હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન,'-નાં ભાષાન્તકાર.

૬ શ્રી સુલોચના બ્હેન, અમદાવાદ.-વનિતા વિશ્રામનાં સંસ્થાપક અને વ્યવસ્થાપક. સૌ. ઇન્દિરા આ પત્રના તન્ત્રિના વડીલભાઇ સ્વ. રા. રા. નીલકંઠરાય જસવંતરાયનાં પુત્રી, અને આદ્ય સંપાદક શ્રી બન્ધુ સમાજના સભાસદ રા. રા. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેટિયાનાં પત્ની. (ધારણ કરેલા નામથી કવિતા, વાર્તા, વગેરે, લખે છે.)-તથા સૌ. અરવિન્દા બ્હેન; આ પત્રના આદ્ય સંપાદક શ્રી બન્ધુ સમાજના સભાસદ રા. રા. શિવલાલ બાપુભાઇ હુકીલનાં પત્ની. વિવિધ વિષયોપર ગદ્યલેખ લખે છે.-અને, 'વાર્તા લહરી' નાં સંગ્રહ કર્તા. (અમદાવાદ.)

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય ત્રિવેદી, મુંબાઇ.-પોતાના નામથી તથા ધારણ કરેલા નામથી કવિતા, વાર્તા, વગેરે લખે છે.

સૌ. હરિસુખગૌરી, રા. રા. વામનરામ કપિલરામનાં પત્ની, ભાવનગર.-કવિતા તથા ગદ્ય લેખ લખે છે.

સૌ. બબી બ્હેન, મુંબાઇ.—કવિતા, વાર્તા, વગેરે લખે છે.

સ્વર્ગસ્થ સૌ. વસન્તી બ્હેન, રા. રા. દુર્લભરામ જોઇતારામ ભટ્ટનાં પત્ની. અમદાવાદ.—કવિતા તથા ગદ્યલેખ લખ્યા છે.

સૌ. કૃષ્ણાગૌરી હીરાલાલ રાવળ, સુંદરામપુર.—વિવિધ વિષયોપર ગદ્યલેખ લખે છે. 'સદ્‌ગુણી હેમન્તકુમારી' નાં લેખક.

૬ સ્વર્ગસ્થ સૌ. પ્યારૂ બ્હેન, આ પત્રના તન્ત્રિનાં પત્ની.—તથા સ્વર્ગસ્થ સૌ. કપિલબા, આ પત્રના તન્ત્રિનાં ભગિની તથા સ્વ. રા. રા. બળદેવજી ફુનાં પત્ની. અમદાવાદ:સુન્દરી સુબોધની ભેટનાં પુસ્તકો 'બાલા' અને 'યોગિની' ત્હેમને અર્પણ થયેલાં છે. ત્હેમની તથા સ્વ. સૌ. કાન્તુ બ્હેનની નોટબુકોમાંથી વિવિધ વિષયો વખતોવખત આ પત્રમાં પ્રકટ થાય છે,

ખાસ અંકના વધારાની છબીઓ.*

૧ નડિયાદ, અનાથાશ્રમમાં ઉછરતું અનાથ બાલક.

૨ અનાથ બાલકોનું ગ્રુપ } પૃષ્ઠ સામે

૩ અનાથ અપંગોનું ગ્રુપ }

* આ છબીઓ પ્રકટ કરી શકવાને માટે અમે શ્રીયુત મંત્રીજી, અનાથાશ્રમ નડિયાદ એઓનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

पत्रमंजूषा:

પત્ર ૩ જો: સૌ. મોંઘી બ્હેનની ઈચ્છા મુજબ,—સ્થળ સંકોચને લીધે થાલુ નવલકથા દાખલ થઈ શકે તેમ નથી. પરન્તુ આવતા વર્ષથી આ પત્રનો મ્હોટો માસિક વધારો (ઘણાં ચિત્રોવાળો) પ્રકટ કરી, પત્રનું કદ ૧૦૦ પાનાંનું કરવા વિચાર છે, ત્હેમાં તે અવશ્ય દાખલ થશે.

પત્ર ૪ થો: બ્હેન સૌ. દક્ષાને ત્હેમના સવિવેક પ્રશ્ન માટે અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ. શ્રી રાધાનો શ્રી કૃષ્ણ સાથે અમે કલ્પેલો દાંપત્યસંબન્ધ પુરાણ ગ્રન્થો કરતાં વૈષ્ણવ ધર્મની ઉંચી ભાવના ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. શ્રીમદ્ ભાગવત, ગીતગોવિન્દ, વગેરેમાં ત્હેજ વસ્તુસ્થિતિ છે, એ અમને સુજ્ઞાત છે. પરન્તુ પ્રભુપ્રેમના વિલક્ષણ સ્વરૂપ તરીકે આ દાંપત્ય ભાવના લોકહૃદયમાં પ્રચલિત છે, અને અમે એજ અર્થમાં તે સ્વીકારી છે. શ્રીકૃષ્ણને આઠ પટરાણીઓ હતી કે કેમ ?—આ સવાલ પણ વિચારવા જેવો છે. ત્હેને માટે શ્રીયુત બંકીમ ચન્દ્ર સેન ચટ્ટોપાધ્યાય કૃત 'શ્રીકૃષ્ણ ચરિત્ર' એ ગ્રન્થ રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ.એ.એલએલ.બી, એઓના સુન્દર ભાષાન્તરમાં આપણને પ્રાપ્ત થયો છે, તે જોવા અમારી ખાસ ભલામણ છે.

પત્ર ૬ ઠ્ઠો: બ્હેન 'સત્યા'ને પોતાની ભગિનીઓ માટે વધુ સહનશીલતા, વધુ શ્રદ્ધા રાખવા સપ્રેમ વિનંતિ છે. જેવાં દૂષણો તેઓ સ્ત્રીઓમાં જુવે છે, ત્હેવાંજ અને તેથી અધિક દોષો પુરૂષોમાં પણ હોય છે ! અર્થાત્ એકલી આપણી બ્હેનોજ સદોષ છે એમ નહિં. છતાં અમે માનીએ છીએ કે, સારા વિચાર હૃદયમાં આવ્યા શિવાય સારાં લખાણ લખી શકાય નહિં; અને કદાપિ આચાર અને વિચારમાં ભેદ રહેતો હશે, તો તે પણ ઓછો થવાનો આ એક સન્માર્ગ છે, એમાં કાંઈ સંશય નથી. કારણ કે શુભ વિચારને હૃદયમાં સ્થાન આપ્યાં કરવાથી સમય જતાં ત્હેનું સત્ફળ મળ્યા વિના રહેજ નહિં, એમ અમને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે.

સહૃદય બન્ધુ રા. फासार, તથા બ્હેન સૌ. ગૌરી, વગેરે બ્હેનો અને બન્ધુઓ સુન્દરી સુબોધને પોતાનુંજ ગણે છે, એવી ત્હેમની શુભ ઇચ્છાઓ માટે ત્હેમનો અમે ઉપકાર માનીએ છીએ.

—તન્ત્રિ, સુ. સુ.

સુન્દરી સુબોધ મંડળ, અમદાવાદ.

૧ સુન્દરી સુબોધ માસિક પત્રના સર્વ ગ્રાહકો, લેખકો, તથા સહાયકો,-સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો,-આ મંડળમાં સભાસદ થઈ શકશે.

૨ ત્હેમાં સભાસદ થવા ઇચ્છનાર સ્ત્રી અથવા પુરૂષે નીચે મુજબ **સંકલ્પ** લેવો પડશે.
"સ્ત્રીની ઉન્નતિ ઉપર જગતની ઉન્નતિનો આધાર છે; તેથી પવિત્ર ગૃહિણીઓ વડે ગૃહ,-સુજ્ઞમાતાઓ વડે પ્રજા,-અને સાધ્વી સ્ત્રીઓ વડે સ્વદેશનો ઉદય થાય; તથા પ્રાણી માત્રમાં સુખ, સન્તોષ, આનન્દ, ઉત્કર્ષ અને કલ્યાણમાં વધારો થાય; એમ કરવા હું નિરંતર યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરીશ." અને તે પ્રમાણે બને ત્યાં સુધી વર્તવા પ્રયાસ કરવો પડશે.

૩ આ મંડળનું મુખ્ય જીવન સૂત્ર **'ચ્હાઓ અને સેવો !'** (LOVE AND LABOUR !) એ રાખવામાં આવ્યું છે; અને ત્હેવું વર્તન રાખવામાં **સભાસ**દોને બની શકતી સઘળી મદદ **મંડળ** તરફથી આપવામાં આવશે.

૪ આ **સંસ્થાને** અંગે હાલ ત્રણ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવામાં આવી છે. ૧. **ફરતું પુસ્તકાલય**, ૨. **બાલ ગ્રન્થાવલી**, અને ૩. **અબલા સહાય ફંડ**.

૫ સભાસદ થવા માટે કાંઇ પણ લવાજમ રાખવામાં આવ્યું નથી. જેની ઇચ્છા-અનુકૂળતા હશે, તેઓ તરફથી જે કાંઇ મદદ **મંડળનાં** ફંડને મળશે, તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવશે. સૌ. પારવતી બ્હેન તરફથી આવેલ રૂ. ૧-૦-૦ ઉપકાર સહિત **મંડળ** ખાતે જમે કરવામાં આવ્યો છે. **મંડળ** તથા ત્હેના અંગની સંસ્થાઓનો અહેવાલ અને ફન્ડોનો હીસાબ **સુન્દરી સુબોધમાં** વખતો વખત પ્રકટ થશે.

१. फरतुं पुस्तकालय.

૧. સારાં વાંચવા લાયક પુસ્તકોની પ્રવાસ પેટીઓ વાંચનાર વર્ગમાં વિના ખર્ચે (અથવા ઓછામાં ઓછા ખર્ચે) ફેલાવી, કેળવણીનો વધારો કરવામાં મદદ કરવી, એ આ પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે.

૨. ત્હેનું નામ સુન્દરી સુબોધ ફરતું પુસ્તકાલય રાખવામાં આવ્યું છે. લગભગ પંદરથી પચીસ ચોપડીઓની એકેકી પેટી કરી, જૂદી જૂદી પેટીઓમાં ત્હેનાં પુસ્તકો ગોઠવી વાંચનારામાં ફેરવવામાં આવશે. દરેક પેટી ઉપર જૂદો નંબર રહેશે; અને પુસ્તકોની યાદીઓ (પેટી દીઠ-તથા વિસ્તાર વાર રાખવામાં આવશે; અને તે) અનુકૂળતા મુજબ સુન્દરી સુબોધમાં પ્રકટ થશે.

૩. રૂ. ૧૫ થી રૂ. ૨૫ સુધીનું ખર્ચ એકેકી પેટી (પુસ્તકો સાથે) તૈયાર કરાવતાં થાય છે. આ સંસ્થાને સહાય કરનારામાંથી જેમની ઇચ્છા રૂપિયાને બદલે તૈયાર પેટી આપવાની હશે, તેઓ તેમ કરી શકશે. પરન્તુ સામાન્ય નીતિની અથવા રાજ્યકર્તાની વિરૂદ્ધનાં, તેમજ કોઇ પણ કોમ અથવા ધર્મની લાગણી દુઃખાય ત્હેવાં પુસ્તકો કોઇ પેટીમાં આવી ગયાં હશે, તોપણ તે બાતલ થશે. પેટી તૈયાર કરાવવા માટે આપેલી રકમમાંથી જે કાંઈ વધશે, તે **ફરતા પુસ્તકાલયના** ફન્ડમાં ઉમેરવામાં આવશે.

૪. પેટી આપનારની ઈચ્છા મુજબ પુસ્તકોની યાદીઓમાં તે પેટી જેના તરફથી અથવા જેના સ્મરણાર્થે આપેલી હશે, ત્હેના નામથી ઓળખવામાં આવશે.

૫. **ફરતા પુસ્તકાલયની** જૂદાં જૂદાં શહેરો માટે શાખાઓ સ્થપાતી હશે, તો ત્હેમને અનુકૂળતા મુજબ મદદ કરવામાં આવશે.

શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સાંકલચંદ હરીલાલે છાપ્યું.—અમદાવાદ.

ફરતા પુસ્તકાલયની પેટીઓ મંગાવવા મોકલવાનું રેલ્વે ભાડું-હાલને માટે આ સંસ્થાનાં ફન્ડમાંથી આપવામાં આવશે. અર્થાત્ તે મંગાવનારે આપવાનું નથી. પરન્તુ નીચે મુજબના નિયમો ત્હેણે પાળવા પડશે.

અ) પેટી મંગાવનારે રૂ. ૧૦ અનામત આ સંસ્થા ખાતે રાખવા પડશે. ચોપડીઓ, પેટી વગેરેને નુકશાન થયું હશે તો તે સઘળું રકમમાંથી વસુલ કરવામાં આવશે. ચોપડીઓ નહિં મંગાવવી હોય, ત્યારે તે આખી(અથવા બાકી રહેલી)રકમ પાછી આપવામાં આવશે. પેટી આપનારની ભલામણ ઉપરથી, અથવા મંત્રીને યોગ્ય કારણ જણાશે તો, રકમ અનામત લેવાનો નિયમ અમુક મંગાવનાર માટે મુલતવી રાખી શકાશે.

આ) પેટી તથા ત્હેમાંનાં પુસ્તકો અને ત્હેનું પત્રક વગેરે માટે મંગાવનાર જવાબદાર રહેશે, અને કાંઇ નુકશાન થયેલું જણાશે તો તે ત્રણ માસની અંદર મંગાવનારે ભરી દેવું પડશે.

(ઇ) મંગાવેલી પેટી એક માસમાં પાછી મોકલવી પડશે; પરન્તુ તે મુદતમાં વધારો માગવાની જરૂર જણાય તો મંત્રીને લખવેથી, અનુકૂળતા મુજબ, તેમ થઇ શકશે.

(ઈ) પેટીની ચોપડીઓ લેવાનો પ્રથમ હક સ્ત્રીઓનો, અને પછી પુરૂષોનો છે. સુન્દરી સુબોધના ગ્રાહક હોય કે નહિં, પણ સર્વને તે પુસ્તકો વાપરવાનો હક છે. ચોપડીઓ વગેરેની જવાબદારી મંગાવનારને સિર હોવાથી, તે આપવાની બાબતમાં, તથા નુકસાન થતું અટકાવવા અથવા વસુલ કરવાની બાબતમાં યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાની પેટી મંગાવનારનેસત્તા છે.

(ઉ) આ પુસ્તકાલયની પેટીઓ મંગાવનારે સઘળી બાબતમાં મંત્રી (અથવા વ્યવસ્થાપક કમીટી)નો ઠરાવ છેવટનો ગણવો પડશે.

પેટીઓ તથા પુસ્તકો વગેરેને સ્વાભાવિક ઘસારાથી થતા નુકશાનનું ખર્ચ આ પુસ્તકાલયના ફન્ડમાંથી કરવામાં આવશે.

એક સ્વદેશ પ્રેમી સન્મિત્ર તરફથી ૬ પેટીઓ પુસ્તકોથી ભરેલી મળી છે, ત્હેમનો અને બીજી ૧૪ પેટીઓ તૈયાર કરાવવાની વ્યવસ્થા થઈ છે, તે આપનાર બ્હેનો અને બન્ધુઓનો અમે ઉપકાર માનીએ છીએ. દરેક પેટી વાદીઓમાં જૂદાં જૂદાં નામથી ઓળખવામાં આવશે. આ રીતે પોતાનાં સ્વજનનાં પ્રીતિસ્મારક તરીકે ત્હેમનો ઉપયોગ કરવાનો સન્માર્ગ અમારા પ્રિય વાંચનાર સમક્ષ ખુલ્લો મુકી શકાય છે, તે માટે અમને આનન્દ થાય છે.

અમદાવાદ શહેર ખાતે 'ફરતા પુસ્તકાલય' ની એક શાખા સ્થાપવામાં આવી જે માટે કામ કરવાનું કેટલાક સન્મિત્રોએ સ્વીકાર્યું છે; જો કે હજી કાંઈ ધ્યાન ખેંચવા લાયક કામ શરૂ થઇ શકયું નથી. અમારા એક બન્ધુએ આ યોજનાને અંગે અઠવાડિયામાં એક બે દિવસ (અથવા વધારે) જૂદે જૂદે સ્થળે સ્ત્રીઓ માટે વાંચન કલાસોની શરૂઆત કરવાનું પણ માથે લીધું છે, એમ જણાવતાં અમને સન્તોષ થાય છે. પ્રભુ કૃપાથી આ કાર્ય ધીમે ધીમે વધારે વધારે સફળ થતું જશે, એમ શ્રદ્ધા છે.

२. अबला सहाय फन्ड.

આ ફન્ડનો હેતુ આપણી બ્હેનોને યથાશક્તિ સર્વ રીતે સહાય કરવી એવો છે. પરન્તુ હાલને માટે ત્હેમને સસ્તું વાચન પૂરૂં પાડવું, એટલી શરૂઆત થઇ શકી છે.

જે બ્હેનોને સુન્દરીસુબોધનું લવાજમ આપવું ભારે પડતું હશે, ત્હેમને માટે ભલામણ કરનાર અર્ધું લવાજમ આપવા ખુશી હશે, તો બાકીનું અર્ધું લવાજમ આ ફન્ડ ખાતેથી આપવામાં આવશે; અર્થાત્ આ પત્ર અર્ધી કીમતે ત્હેમને મળશે.

આ ફન્ડમાં નીચે મુજબ રકમો ભરાઇ છે, જે માટે તે ભરનારનો ઉપકાર માનવામાં આવે છેઃ

રૂ. ૧૦-૦-૦ એક સન્મિત્ર.
,, ૧૦-૦-૦ તન્ત્રી, સુન્દરી સુબોધ.
,, ૫-૦-૦ સૌ. દેવકાબાઇ ટોકરશી છેડા (ડેંસુ-કચ્છ)

કુલ રૂ. ૨૫-૦-૦

३. वाल ग्रन्थावली.

૧. બાળકો અને સાધારણ ભણેલી સ્ત્રીઓને માટે સારાં પુસ્તકો લખાવી સસ્તી કિમ્મતે પ્રકટ કરવાં, એ આ ગ્રન્થાવલીનો હેતુ છે. ત્હેની શરૂઆત સ્વ. શ્રી. બળદેવજી લાલજીભાઇ ધ્રુ. બી. એ, એલ એલ. બી., એઓએ ૩૦૦-૦-૦ ની મ્હોટી રકમ આપીને કીધી છે. આ ફન્ડમાં નીચે મુજબ રકમો ભરાઇ છે.

રૂ. ૩૦૦-૦-૦ સ્વ. શ્રી બળદેવજી લાલજીભાઇ ધ્રુ.
,, ૩૦-૦-૦ સ્વ. સૌ કપિલમા.
,, ૨૦-૦-૦ તન્ત્રી, સુન્દરી સુબોધ
,, ૪૦-૦-૦ રા. રા. મણિલાલ ડાહ્યાભાઇ નાણાવટી,
બી. એ, એલ એલ બી, સોલીસીટર.
,, ૧૦-૦-૦ રાં. રા. શિવભાઇ બાપુભાઇ ફુકોલ.
,, ૫-૦-૦ રા. રા. ટોકરશી પુંજાભાઇ છેડા (ડેંસુ-કચ્છ)

કુલ ૪૦૫-૦-૦

હાલમાં આ ગ્રન્થાવલીને અંગે બે પુસ્તકો પ્રકટ કરાવવા તૈયારી ચાલે છે.

હિન્દની મહાન બાનુઓનાં નામની ત્રણસો રૂપિયાની ઇનામી હરીફાઇ જે આ મંડળને અંગે ઉભી થઇ છે, ત્હેની છેલ્લી મુદત કમીટી તરફથી તા. ૧૫ મી મે ૧૯૧૩ની ઠરાવવામાં આવી છે.

' હિન્દુ સ્ત્રીસંસાર ': આ વિષય ઉપર **सौ. चंचल-चंदुलाल देसाइ सीरीझने** અંગે, ડૉ. ચંન્દુલાલ અંબાલાલ દેસાઇ, એલ. એમ. એન્ડ એસ, તરફથી ગયા ઓક્ટોબરના સુન્દરીસુબોધમાં રૂ. ૨૫ નું ઇનામ આહેર થયું હતું. આવેલા નિબંધો પૈકી રા. સન્મુખલાલ ઝવેરીલાલ (મુંબાઇ), એઓના નિબંધને માટે રૂ. ૨૦ અને બ્હેન હીરા બ્હેન મથુરભાઇ (ભુવાલડી) એમના નિબંધને માટે રૂ. ૫ આપવાનો નિર્ણય થયો છે. બ્હેન હીરા બ્હેનને આ ઇનામ ઉપરાંત સુન્દરી સુબોધ મન્દિર તરફથી રૂ. ૫ નાં વાંચવા લાયક પુસ્તકો પણ આપવા ઠરાવવામાં આવ્યું છે. આ બ્હેન અને બન્ધુને અમે અભિનન્દન આપીએ છીએ. સદહું રકમ તથા પુસ્તકો ત્હેમને મોકલી આપવામાં આવ્યાં છે. ડૉ. ચન્દુલાલના કેળવણી અને સંસાર સુધારાની અભિવૃદ્ધિના આવા સત્પ્રયાસ માટે ત્હેમનો અમે ઉપકાર માનીએ છીએ.

ઠરાવ: તા. ૧૪-૪-૧૩.-' બાલગ્રન્થાવલી ' ની ફન્ડ કમીટી ઠરાવે છે કે,-આ ગ્રન્થાવલીના સંસ્થાપક શ્રીયુત બળદેવજી લાલજીભાઇ ધ્રુ-અને કમીટીના સભાસદ રા. રા. હરસિદ્ધભાઇ વજુભાઇ દિવેટિયાનાં પત્ની સૌ. ભાનુમતી (અમથી બ્હેન)-ના શોકજનક મરણ માટે તે અન્તઃકરણ પૂર્વક દિલગીરી પ્રદર્શિત કરે છે, અને ત્હેમનાં સંબન્ધીઓને સપ્રેમ દિલસોજી આપવા રજા લે છે.

' સુન્દરી સુબોધ ' મંડળ તથા ત્હેને લગતી સર્વ સંસ્થાઓ માટેનો પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો. મંત્રી, ' સુન્દરી સુબોધ ' મંડળ, અમદાવાદ.

અમારા વાચક મંડળનો અભિપ્રાય.

સુન્દરી સુબોધ–માસિક વધારા સાથેનું પ્રકટ કરવાની જે એક નવી યોજના અમે આ ખાસ અંકમાં અમારાં પ્રિય વાંચનાર બ્હેનો અને બન્ધુઓ સમક્ષ મૂકી છે, તે વિશે અમે ત્હેમનું ખાસ ધ્યાન ખેંચવા માગીએ છીએ.

જેઓ પોતાનાં સ્ત્રીઓ, બાલકો અને કુટુંબીજન માટે એક મ્હોટા, ઉપયોગી, ઉત્તમ પત્રની જરૂર જુવે છે, તેઓને માટે **સુન્દરી સુબોધનો માસિક વધારો** પ્રકટ કરવાની ખાસ ઉપયોગી યોજના તૈયાર થઇ છે. બત્રીસ પાનાંનું આ પત્ર જ્યારે ગ્રાહકોને સવા રૂપિયામાં મળે છે, ત્યારે ત્હેનો ચોસઠ પાનાંનો ઘણાં ચિત્રોવાળો '**માસિક વધારો**' ત્હેમને ફક્ત સવાબે રૂપિયાજ વધુ ખર્ચેથી મળી શકશે. અર્થાત્ **સુન્દરી સુબોધનાં** ગ્રાહકોને દરેક અંકમાં **પાંચથી દશ ચિત્રો–છબીઓ** સાથે, **૧૦૦ પાનાંનું માસિકપત્ર** ફક્ત વાર્ષિક રૂ. ૩–૮–૦ ના લવાજમમાંજ આપવામાં આવશે!

આ અંકમાં અમારાં પ્રિય વાચક બ્હેનો અને બન્ધુઓનો અભિપ્રાય મેળવવા અમે છાપેલાં કાર્ડ મૂકયાં છે, જેમાં દરેક દરેક ગ્રાહક અને વાંચનાર આ શુભ યોજના વિશે પોતાનો મત લખી મોકલવા કૃપા કરશે તો ખાસ ઉપકાર થશે. **સુન્દરી સુબોધ** તરફ ત્હેના વાચક મંડળની જે ઉંચા પ્રકારની લાગણી છે, તે જાણવાને પણ આ અભિપ્રાયો સારૂં સાધન થઇ પડશે.

આ યોજનાને અંગે અત્યારથીજ **સુન્દરી સુબોધના** વિશાળ લેખક મંડળ તરફથી જૂદાં જૂદાં કામો ઉપાડી લેવાની અનેક ઉદાર માગણીઓ થવા લાગી છે. તેથી જો અમારાં વ્હાલા વાંચનાર આવી મહત્વની પ્રવૃત્તિને પોતાની સંમતિ આપશે; તો ખરેખર ત્હેમને એક મ્હોટામાં મ્હોટું ગુજરાતી સચિત્ર **માસિકપત્ર** ઘણીજ સરલી હિમ્મતે મળી શકશે. હાલ સુધીમાં અમારી ન્યૂનતાઓ તરફ સદ્ભાવ અને આ **માસિક વધારાની** લોકોપયોગી યોજના તરફ સદ્ભાવ દર્શાવવામાં આવ્યાં છે, તે જોતાં અમને તેની સંપૂર્ણ સફળતા માટે જરા પણ સંશય રહેતો નથી. પરમ કૃપાળુ પ્રભુ તેમ કરવા કૃપાવન્ત થાઓ. અસ્તુ!

ગ્રાહકો અને વાચકોને વિનંતિ.

અમારા વ્હાલા ગ્રાહક અને વાંચનારને સવિનય વિનતિ કરવા અમે રજા લઇએ છીએ કે, જૂજ લવાજમમાં આ પત્ર કેટલું ઉપયોગી અને મહત્વનું કામ કરે છે; અને ત્હેની ભેટ, ખાસ અંક, વગેરે બની શકે તેટલાં સુન્દર, ઉત્કર્ષક બનાવવા શ્રમ લેવામાં આવે, તે તેઓથી અજ્ઞાત નથી. તો તેઓ પણ આ પત્રનાં જેટલા અને તેટલા ગ્રાહકો વધારી, ત્હેની ઉપયોગીતામાં અભિવૃદ્ધિ કરવા કૃપા કરશે. **સુન્દરી સુબોધનાં** ગ્રાહકો વધ્યેથી ત્હેનાં વાંચનારને પણ લાભજ છે; કારણ કે આ પત્રના ગ્રાહકોની વધતી જતી સંખ્યાના પ્રમાણમાં દિનપર દિન સારી સારી યોજનાઓ ત્હેને અંગે થયેજ જાય છે, એ જાણીતું છે.

લખોઃ—**સુન્દરી સુબોધ મન્દિર, અમદાવાદ.**

સુન્દરી સુબોધનાં ગ્રાહકો અને વાંચનાર માટેજ ખાસ !

એક નવી યોજના.

ઉપયોગિતામાં થયેલો વધારો:

સુન્દરી સુબોધ માસિકની ઉપયોગીતામાં દિનપર દિન વધારો થયે જાય છે. પ્હેલાં આ પત્ર ફક્ત ચોવીસ પાનાંનું હતું. ત્હેનાં ગાસિક **બત્રીસ પાનાં** કરવામાં આવ્યાં; અને ગયા વર્ષથી ત્હેમાં **ચિત્રો** પણ દાખલ થયાં, સ્ત્રી લેખનો **ખાસ** અંક ધીમે ધીમે બમણો મ્હોટો, અને પછી **સો પાનાંનો**, અનેક **ચિત્રો વાળો** કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત **ભેટનું** પુસ્તક વિના મૂલ્યે, અને વીસ પચીસ રૂપિયાનાં વાંચવા લાયક પુસ્તકો લગભગ પડત કિમ્મતે, ગ્રાહકોને મળે છે!—આટલું થયા છતાં **લવાજમમાં વધારો થયો નથી** અને કરવાનો વિચાર પણ નથી. **સચિત્ર સુન્દરી સુબોધ** ગ્રાહકોને સવા રૂપિયામાં મળ્યાંજ જશે.

વધી ગયેલી જરૂરિયાતો

પરન્તુ એક મ્હોટા પત્રની ઘણીજ જરૂરિયાત દરેક રીતે હવે જણાવા લાગી છે. **સ્ત્રી લેખના** ખાસ અંક માટે બાનુઓનાં લખાણ લગભગ ૩૦૦ પાનાંનાં અમને મળ્યાં હતાં. **પત્રમાં** ઉપયોગી અને જરૂરના વિષયો ફક્ત જગો નહિં મળવાથીજ પ્રકટ થઇ શકતા નથી. અને લાંબી **ચાલુ નવલ કથાની** પણ વારંવાર માગણી થવા લાગી છે. ગયા વર્ષના **ખાસ અંક** માટે મળેલા અભિપ્રાયોમાં તથા અમને મળતા કાગળોમાં **સુન્દરી સુબોધ** જેવું પત્ર ઘણું મ્હોટું હોવાની બહુ જરૂરિયાત દર્શાવાઇ છે. અર્થાત્ સ્ત્રીઓ—બાળકો—અને કુટુંબીજન માટેના આ માસિકનું કદ વધારવાની ફરજ હવે સર્વ રીતે ત્હેના **પ્રકાશકને** સમજાવા લાગી છે.

અનિયમિતતા માટે ફરિયાદ:

સુન્દરી સુબોધ મ્હોટું કરવાના વિચારમાં એક ફરિયાદ અમને નડી છે. ઘણા **સન્મિત્રો** અને ગ્રાહકો તરફની આ પત્રનું કદ વધારવાની યોજનાને સંપૂર્ણ સંમતિ મળી છે; પરન્તુ તેઓએ **સુન્દરી સુબોધની ચાલુ અનિયમિતતા** માટે વાજબી ફરિયાદ કીધી છે!—આ અનિયમિતતા ઘણે ભાગે અનિવાર્ય કારણોને લીધે થવા પામી હતી; છતાં પણ અમારાં **વ્હાલાં** ગ્રાહકોને તે વિશે અમારો એટલોજ જવાબ છે કે, હવે પછીના અંકો પણ જો નિયમિત રીતે પ્રકટ નહિં થઇ શકે, તો અમો આવતા વર્ષથી **સુન્દરી સુબોધને મ્હોટું** કરી, જે **માસિક વધારો** કહાડવા વિચાર કર્યો છે, તે બ્હાર પાડીશું નહિં. આ **પત્રને** નિયમિત કર્યા પછીજ ત્હેના **વધારા** માટેનો વિચાર અમલમાં મુકવામાં આવશે.

સુન્દરી સુબોધને પણ થતો લાભ:

આ માસિક પત્રનો જે **વધારો** કહાડવા વિચાર છે, તેથી આ **સુન્દરી સુબોધની** પોતાની ઉપયોગિતામાં પણ અભિવૃદ્ધિ થશે, એમાં શક નથી. છતાં આ પત્રનું લવાજમ એનું એ રહેશે. અર્થાત્ બત્રીસ પાનાંના **સચિત્ર** સુન્દરી સુબોધનું લવાજમ ફક્ત સવા રૂપિયો હાલ છે તેમજ રાખવામાં આવશે. અને ત્હેનાં ગ્રાહકો વધતાં જશે તેમ તેમ ત્હેમાં સુધારા વધારા હાલ થાય છે, તેમજ કરવાના ચાલુ રહેશે.

' માસિક વધારો ' સહિત—સુન્દરી સુબોધ.

પત્રમાં શું શું આવશે?—બત્રીસ પાનાં તો ચાલુ પત્રનાંજ ત્હેમાં દાખલ થશે; અને બાકીનાં ચોસઠ પાનાં માટે વિષયોના ચાર વિભાગ નીચે મુજબ નિર્માણ થયા છે.

૧. વાર્તા-નવલકથાઃ આ વિભાગમાં એક સુબોધક, રસીલી, ચાલુ નવલકથા સંપૂર્ણ મધુરી વાર્તાઓ, નાટકો અને ગમ્મતનાં લખાણ આવશે.

૨. ઉપયોગી વિષયોઃ સુન્દરીસુબોધ માટે આવતી, પરન્તુ સ્થળ સંકોચને લીધે પ્રકટ નહિં થઇ શકતી, જૂદી જૂદી ઉપયોગી બાબતો, સ્ત્રીઓના હિત માટેજ લખાયેલાં ખાસ લખાણ, મહાત્માઓનાં ચરિત્રો, અને વર્તમાન સમયમાં બનતા બનાવોની નોંધ; એ. અને એવા વિષયો વગેરે બીજા વિભાગમાં દાખલ થશે.

૩. સાંપ્રત સાહિત્યઃ દરેક પત્રમાં આવતા વાંચવા લાયક વિષયો, પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોમાંથી ઉત્તમ ગ્રન્થોનો સાર, યાત્રા-પ્રવાસોનાં ખાસ વર્ણનો, ઉત્તમ વ્યાખ્યાનોના સાર, વગેરે ત્રીજા વિભાગમાં આવશે.

૪. બાલકો માટે વિભાગ-માઃ સુન્દરીસુબોધમાં નહિં આવી શકતા બાલકોને રસ પડે તથા ઉપયોગી થાય એવા વિષયો, વાર્તાઓ, કવિતાઓ, વગેરે પ્રકટ થશે.

મ્હોટામાં મ્હોટું સોંઘામાં સોંઘું !

ટૂંકામાં કહીએ, તો મરાઠી **મનોરંજન**, **હિન્દી સરસ્વતી**, અને બંગાલી પ્રવાસી, જેવાં સ્વદેશી ભાષાઓમાં પ્રકટ થતાં મ્હોટાં માસિકોને પગલે પગલે ચાલવા આ પત્ર પ્રયાસ કરશે. કદમાં એ માસિક પત્રોના કરતાં તે મ્હોટું અથવા સરખું થયા છતાં, કિમ્મતમાં ત્હેમનાથીય ત્હેને વધારે સસ્તું રાખવા બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, અને ગુજરાતી ભાષામાં તો તે એક **મ્હોટામાં મ્હોટું** અને **સોંઘામાં સોંઘું** માસિક થશેજ, એમાં જરા પણ સંશય નથી. અમારી તરફથી આટલું કર્યા પછી, હવે જે રહે છે, તે કરવાનું અમારાં પ્રિય ગ્રાહકો અને વાંચનાર બ્હેનો તથા બન્ધુઓને માથે છે.

...ી યોજના ...ી સફળતાઃ

શ્રી સાહિત્ય વાંચનમાલાની ગયા વર્ષમાં ધારેલી યોજના આ ' **વધારો** ' કઢાવવાની વધારે અગત્ય જણાયાથી હાલને માટે મુલતવી રાખવામાં આવી છે. તેથી આશા છે કે, ત્હેનાં અગાઉથી થયેલાં ગ્રાહકો પણ આ યોજનામાં સામેલ થશે. **સુન્દરી સુબોધના** ગ્રાહકોને **ખાસ લાભ** તરીકે ત્હેમની પાસેથી તેમજ હાલમાં ગ્રાહકોમાં નામ નોંધાવનાર ત્હેના સઘ વાંચનાર પાસેથી, જો તેઓ ગ્રાહક થવા પ્રથમથી પોતાની ઇચ્છા જણાવશે, તો વાર્ષિક રકમ ફક્ત રૂ. ૩-૮-૦ (ટપાલ ખર્ચ સાથે) લેવામાં આવશે. **જૂન માસની આખર સુધીમાં નામ નોંધાવનારનેજ આ લાભ મળી શકશે.** ત્યારપછી ગ્રાહક થનાર પાસેથી **રૂ. ૪-૦-૦** લેવામાં આવશે. હિન્દુસ્થાન બ્હારનાં ગ્રાહકોમાં પ્રથમથી થનાર માટે **પાંચ શિલિંગ** અને પાછળથી ગ્રાહક થનાર માટે **૭ શિલિંગ** રાખવામાં આવ્યા છે. કોઇ પણ ગ્રાહકે લવાજમ પ્રથમથી મોકલવાનું નથી. અગાઉથી **એક હજાર** ગ્રાહક થયા શિવાય આવી ભારે ખર્ચની યોજના સફળ થઇ શકે નહિં. તેથી જો પૂરતા ગ્રાહકો તરફથી સંમતિ અમને મળી જશે, તોજ આ **માસિક વધારો** પ્રકટ થશે. અને ત્હેનો પ્હેલો અંક **વી. પી.** કરી લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે.

લખોઃ—**સુન્દરી સુબોધ મન્દિર, અમદાવાદ**

આપણા લોકપ્રિય વાઈસરૉય નામદાર લૉર્ડ હાર્ડિંજની
તન્દુરસ્તી માટે ગુર્જર સુન્દરીની

પ્રભુ પ્રાર્થના.

આપણા લોકપ્રિય ગવર્નર સાહેબનાં બાનુ

Photo Published by special permission, kindly granted

નામદાર લેડિ સિડનહામ.

ગોંડળનાં માનવન્ત રાણીસાહેબ—

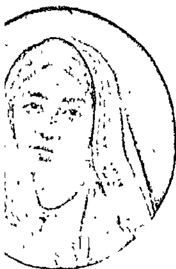

નામદાર સૌ. નન્દકુંવરબા, સી. આઇ.

પ્હેલા હિન્દુ બેરોનેટ સર ચીનુભાઇનાં પત્ની—

માનવન્ત સૌ સુલોચના બ્હેન.

શ્રી બાકુંવરબા.

શ્રી લીલાબા.

શ્રી સૌ. રાધાબાઈ સુધોલકર.

લેડી લક્ષ્મીબાઈ ચંદાવરકર.

શ્રી સુલોચના બ્હેન.

સૌ. ઇન્દુમા.

સૌ. [illegible]

સૌ. હરિસુખગૌરી.

સૌ. બબી બ્હેન.

સ્વ. સૌ. વસન્તી બ્હેન.

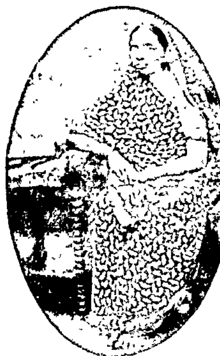

સૌ. કૃષ્ણાગૌરી.

સ્વ. સૌ. પ્યારૂ બ્હેન.

સ્વ.સૌ . કપિલબા.

સ્ત્રી કેળવણીનો ખાસ અંક.

સુન્દરીસુબોધ

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્ધનરામભાઇના શબ્દોમાં કહીએ તો,—"સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુમ્બબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેશોમાંથી છુટી એ કુટુમ્બનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે;" સાધ્વી પત્ની થઇ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિરમાં ડૂબતાં બાન્ધુનાં આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાનાં સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉલ્લાસભર્યાં કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે;—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. " સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી. અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી......સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે. "

વર્ષ ૧૦ મું.] ઇ. સ. ૧૯૧૨, ડીસેમ્બર-માર્ગશિર્ષ, વિ. સં. ૧૯૬૯. [અંક ૪ થો.

उदयगुंजन.

સ્ત્રીકેળવણી અને સ્ત્રીકર્તવ્યઃ-

સ્ત્રીઓના શિક્ષણ માટે (વડોદરાનાં નામદાર મહારાણી સાહેબ......લખે છે કે, આદર્શરૂપ સ્ત્રી કેળવણી એવી હોવી જોઇએ કે તે વડે વિદ્યાર્થિઓ મનુષ્ય તરીકેનાં સર્વ કર્તવ્ય બજાવવાને યોગ્ય થાય.—માતા તરીકેનાં, પુત્રી તરીકેનાં, પત્ની તરીકેનાં કૌટુંબિક કર્તવ્યો તથા પ્રજાનાં ઉપયોગી અંગ તરીકેનાં, રાજ્ય તરફનાં કર્તવ્યો બજાવી શકે." દરેક જાતનો ધંધો કરવા માટે પણ ઉંચા, સામાન્ય શિક્ષણની જરૂર તેમણે સર્વત્ર સ્વીકારી છે. " પોતાનાં સંતાનની માતા તરીકેનાં કર્તવ્ય બજાવવાં એ બેશક સ્ત્રીની ફરજ છે...પોતાના કુટુંબની સંભાળ ઉપરાંત સમસ્ત જનસમાજને પોતાનું કુટુંબ સમજીને તેનું રક્ષણ કરવું અને પોતાની આસપાસ જગતમાં જે દુઃખ દૃષ્ટિગોચર થાય તેનું નિવારણ કરવું, એ વધારે મોટી ફરજ છે.

—" હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન. "

(ભાષાન્તર [illegible] / વિદ્યાગૌરી તથા સૌ. શારદાગૌરી.)

वर्तमान रंग.

१ देशोदयनी हीलचाल.

૧. સુબોધસરિતા.

(વડોદરા રાજ્યની સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી અને ફરતાં પુસ્તકાલયોની આવકારદાયક હીલચાલ:)

પરમ દયાળુ પરમેશ્વર માનવબાળકોના સુખશાંતિમાં તથા જ્ઞાનમાં વધારો કરવા વિવિધરૂપે દુનિઆમાં અવતરે છે. તેનું આ કાર્ય ત્રિકાલાબાધિત છે. માનવી હૃદયમાં પ્રેરણા કરી ગ્રંથરૂપે તેજ પ્રગટ થાય છે. તેથી ગ્રંથ, સમાચારપત્રો, ચોપાનિયાં દેવદૂતો જેવાં લાગે તો તેમાં કાંઇ નવાઇ જેવું નથી. ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થતાં ચોપાનિયાંમાં 'સુંદરી સુબોધ' નામનું આ ચોપાનિયું દેવદૂત જેવું સ્ત્રીઓને ચિત્તાકર્ષક લાગતું હશે એવું સહેજ દેખાઇ આવે છે. તેનાજ નામ પરથી ઉપરનું મથાળું સૂઝી આવ્યું. સુંદરી સુબોધ પોતાના નામને અનુરૂપ કૃતિ કરતું આવ્યું છે. વાચક બહેનોનું માનસિક સૌંદર્ય તે વધારવા સહાય્ય કરે છે, એવું મારી બહેનો કબુલ કરશે. સુંદરી સુબોધ તેના સ્ત્રીલેખકો, અને પ્રેમી વાંચકો હાલના જમાનાની સ્ત્રીઓને અને સ્ત્રીકેળવણીને એક ભૂષણજ છે. સ્ત્રી જાતીની આશાઓ, ભાગ્ય અને સાધ્ય, સુધારો અને સુખ યોગ્યરીતે ચર્ચવા અને સુવિચારોનો પ્રસાર તે દ્વારા કરવા આવાં પુસ્તકો એક ઉત્તમ સાધન છે. અને હાલના જમાનામાં તે પોતાનું કામ કરી શકે છે તેથી સ્ત્રીઓનું હિત ચ્હાનારાઓને તેથી ઘણી સારી આશાઓ ભવિષ્યમાં પૂરી થવાનો સંભવ જણાય છે. આ માસિકના પ્રસારથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે સ્ત્રીઓમાં વાંચનની અભિરૂચિ ઉત્પન્ન થતી જાય છે. આ વાત કાંઇ નાની નથી. વાચનાભિરૂચિ એ દેશના ઉદયનું પૂર્ણ સુચિન્હ છે. અને સર્વ પ્રકારની પ્રગતિ, સુખશાંતિ એ તેનું ભવિષ્ય અને દિવ્ય અંતિમ ફળ છે!

સ્ત્રીઓમાં આવી રીતે જ્યારે વાંચનની પ્રીતિ ઉત્પન્ન થયેલી જણાય, ત્યારે તે યોગ્ય રીતે અને બનતા પ્રયત્નોથી અવશ્ય ઉત્તેજન આપવા યોગ્ય છે. તેમને સમજાય, પસંદ લાગે, મનનું રંજન થાય, સર્વ વિષયો સુગમ થઇ જ્ઞાત મેળવી શકાય, આવી યોજનાઓ જરૂર કરવી જોઇએ. અમદાવાદ, સૂરત, ભરૂચ જેવાં તથા તેથી જરા નાનાં શહેરોમાં પણ સ્ત્રીઓ માટે સારાં ગ્રંથાલયો હોય અને તેમાં તેમને પ્રિય થાય એવી સર્વ સગવડો કરી આપવામાં આવે તો બેશક તેમની વાચનાભિરૂચિ વધારવાનું શ્રેય આપણને મળ્યા વગર રહેશે નહિ. લાયબ્રેરીઓ એટલે ગ્રંથાલયો સ્ત્રીઓ માટે એક ખરેખર 'સુબોધસરિતા' જ છે. મહાપર્વ સમયે સ્ત્રીજાતિ પુણ્યસરિતા સ્નાનથી આનંદ અને પવિત્રતા મેળવી શકે છે, અને ઉત્તમ સંસ્કાર તેના મન ઉપર થાય છે તેમ આ હાલના જ્ઞાનપર્વમાં ગ્રંથાલય રૂપી સુબોધસરિતા આપણને ઘણી લાભકારી થશે.

અને પુસ્તકાલયો હવાની પેઠે સાર્વજનિક અને મોફત હોવાં જોઇએ, ત્યારેજ તેથી જનસુધારણા થઈ શકે એ સત્ય મહારાજાશ્રીને સારી રીતે જાણ થવાથી તે અમલમાં મૂકાયું છે.

પુરૂષવર્ગ કરતાં સ્ત્રીવર્ગને આત્મસુધારણા કરવામાં વધારે અગવડો હોય છે. પુરૂષવર્ગ શાળા, કૉલેજો વ્યાખ્યાનો, ગુરૂ ઇત્યાદિનો જેટલો અને જેટલા વખત સુધી લાભ લઇ શકે છે તેવો સ્ત્રીજાતિ લઇ શકતી નથી. તેથી તેમની પરિસ્થિતિ પૂરી રીતે ધ્યાનમાં લઇ તેમને અનુકૂલ થાય એવી રીતે તેમને માટે લાયબ્રેરીની સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપવી અવશ્ય છે. જેમને નાનપણમાં થોડી ઘણી કેળવણી મળેલી હોય છે, એવો સ્ત્રી વર્ગ મોટાં શહેરોમાં અને મધ્યમ પ્રકારની લોકસ્થિતીમાં મોટા પ્રમાણમાં મળી આવશે. જૂના રિવાજો, રહેણી કરણી, અજ્ઞાન સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ ઇત્યાદિ કારણોથી તેમને ઘણી હરકતો આવે છે. ગૃહકૃત્યોનો બોજો સવારથી સાંજ સુધી ઘણીખરી સ્ત્રીઓને ઊઠાવવો પડે છે એ ખરૂં છે તોપણ વાંચનથી થતો નિર્મળ દિવ્ય, માનસિક આનંદ તેમણે અનુભવેલો હોવાથી તેઓ તે ઇચ્છે એ સ્વાભાવિક છે. ઘર બેઠાં સહેલાઇથી તેમને ગમે, સમજાય, વ્યાવહારિક અને નૈતિક, ધાર્મિક ઉપયોગી કેળવણી મળી મનોરંજન કરે એવાં પુસ્તકો મળવાની સગવડ કરવામાં આવે તો આજના કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ તેનો લાભ ઉમંગથી લઇ શકશે એ મિથ્યા નથી. વડોદરાની સેંટ્રલ લાયબ્રેરીના ખાતાએ આ બાબત વિષે સારો વિચાર કરેલો છે. શહેરમાં એક સ્વતંત્ર મહિલા-પુસ્તકાલય છે. તથા આગળ જતાં ખાસ સ્ત્રીઓ માટે અને બાળકો માટે સર્વ પ્રકારની રમતગમત, મનોરંજન અને સુખકારક વ્યવસ્થાથી પૂર્ણ એવાં પુસ્તકાલયો બનાવવાની મહારાજાશ્રીની યોજના પણ ચાલે છે. તથા જ્યાં ઘણી વસ્તી છે એવી પોળોમાં તથા મહેલ્લામાં કોઇ સભ્ય સ્ત્રીની દેખરેખ નીચે એક (Travelling Box) પુસ્તકોની ફરતી પેટી ત્રણ મહિના સુધી સોંપવામાં પણ આવે છે. તેથી આડોશી પાડોશી સ્ત્રી વર્ગ ભેગો થઇ અથવા સ્વતંત્ર પોતાને ઘેર બેઠી આવી પેટીનો લાભ સારી રીતે લઇ શકે છે. આવી રીતે વધારે સ્ત્રીઓ વાંચી શકે અને સાંભળી પણ શકે. તેમનો ફુરસદનો વખત સારી રીતે ગાળવામાં આવી, સંસાર ચિંતામાંથી તેમને ઘડીવાર વિશ્રાંતિ મળે છે, સ્ત્રીવર્ગ ભેગો થઇ શકે, તેમને અરસપરસ સંગતીથી પણ કાંઇ લાભ થાય, શીખાય, રીતભાત સારી થાય ઇત્યાદિ અનેક લાભ થાય એવું છે. આવી ફરતી લાયબ્રેરીની વ્યવસ્થા મોટાં શહેરોમાં ઠેકાણે ઠેકાણે સુશિક્ષિત સન્નારીઓની મદદથી કરી લેવામાં આવવી ઇષ્ટ છે. તેથી તરૂણ સ્ત્રીવર્ગ અને પ્રૌઢ કન્યાઓને સારૂં વલણ મળશે અને ભાવી પ્રજામાં એનાં સુપરિણામ જણાઇ આવશે.

સ્ત્રીજાતીએ કેવળ સંસારભારવાહક જ બની રહેવું, અને વિદ્યાનો આનંદ તથા સુખ બીલકુલ ચાખવુંજ નહિ; એવો ઇશ્વરી ઉદ્દેશ નથી. તે પરમ પિતા અને પ્રેમાળ માતા તો એવુંજ ઇચ્છે છે કે, તેમણે પણ સર્વ દિવ્ય સુખો તથા જ્ઞાન ચાખી પોતાની ફરજો ઉત્તમ રીતે બજાવવા સમર્થ થવું, અને પોતાની પ્રજાને પણ તેવી રીતેજ ઊછેરવી. એક સામાન્ય માનવી દેહધારી માતા પણ પોતાના પુત્રોની પેઠે કન્યાઓને સુખી જોવા ચાહે છે, ત્યારે તે જગન્માતા પોતાની બાળકીઓને અજ્ઞાનાવસ્થામાં પડી રહેલી જોઇ, શું સુખી થશે? નહીંજ થાય. માટે બહેનો ! ગ્રંથાલય રૂપી સુબોધ સરિતામાં અક્ષય્ય સ્નાન અને અમૃતપાન કરી સુવિચાર સૌંદર્ય પ્રાપ્ત કરી ખરી સુંદરીઓ બનવા જરૂર યત્ન કરશો એવી વિનંતિ કરવા માગું છું.

(વડોદરા.) —એક મહારાષ્ટ્ર ભગિની.

૨. ગ્રંથાલય.

પુસ્તકોના સંગ્રહને " લાયબ્રેરી " અથવા " પુસ્તકાલય " કહે છે. હાલમાં ઘણું કરીને આવી સંસ્થાઓમાં " વાંચનાલય " સાથે વર્તમાનપત્રો, દૈનિક, પખવાડીક, માસિક અને ત્રિમાસિક વિગેરે મુકવાની ગોઠવણ કરેલી હોય છે. વાંચનનો શોખ જુના સમયમાં જ્યારે છાપખાનાં નહતાં ત્યારે પણ હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો વિદ્વાન વર્ગમાં હતો. આવા હસ્તલિખિત પુસ્તકોના ભંડારોનું સંરક્ષણ પ્રાચીનકાળમાં મ્હોટા મ્હોટા રાજાઓને ત્યાં અથવા ધર્મસંસ્થાઓમાં થતું. અને પુસ્તકાલયના રૂપમાં ચોપડીઓનો સંગ્રહ થતો.

એશીયાખંડની પશ્ચિમે આવેલા જુના સમયમાં પ્રસિદ્ધિને પામેલા બાબીલોન શહેરનાં ખંડેરોમાંથી પુરાણી વસ્તુઓની શોધખોળ કરતાં, જે સમયે લોકો કાગળ અને શાહીનો ઉપયોગ કરતાં શિખ્યા નહતા તેવે સમયે પકવેલી માટીની ઈંટોના ઉપર લખેલા પુસ્તકોનો એક મોટો સંગ્રહ હાથ લાગ્યો હતો.

ત્યારપછી મીસર દેશમાં એલેક્ઝેન્ડ્રિઆ શહેરમાંથી અને પૂર્વ યુરોપમાં કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ (ઈસ્તંબુલ)માં ગ્રંથનો મોટો સંગ્રહ હાથ લાગ્યો હતો એ ઇતિહાસમાં જગપ્રસિદ્ધ વાત છે.

પુરાણા કાળમાં સામાન્યવર્ગમાં શિક્ષણનો પ્રચાર ઘણો થોડો હતો. તેથી આવા ગ્રંથોનો ઉપયોગ બહુજ થોડા લોકોમાં પ્રચલિત હતો. અર્થાત્ વિદ્વાન વર્ગમાંજ હતો. હાલમાં સુધરેલા દેશોમાં સામાન્ય લોકોમાં પણ વાંચનનો પ્રચાર વિદ્યાના પ્રસારને લીધે ઘણો થાય છે, અને તેથી કરીને " પુસ્તકાલયો "ની સ્થાપના તથા ઉપયોગિતા ઘણા પ્રકારે બહોળા વિસ્તારમાં આવતી જાય છે. સુધરેલા દેશોમાં ' શાળા ' એ વિદ્યાનું મુખ્ય સાધન ગણાય છે. ગરીબવર્ગને ત્યાં મફત શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તેમજ " પુસ્તકાલય " પણ શિક્ષણના સાધનરૂપ ગણાય છે, અને મફત વાંચન પુરૂં પાડવામાં આવે છે.

ઇંગ્લાંડમાં કેળવણીના ખર્ચને પુગી વળવામાટે મ્યુનિસીપાલીટી અને લોકલબોર્ડ જેવી જાહેર સંસ્થાઓને લોકો ઉપર કર નાંખવા સત્તા આપી છે તેજ પ્રમાણે સાર્વજનિક લાયબ્રેરી કાઢવા સારૂ કર નાખવાનો અધિકાર ઉપલી સંસ્થાઓને ઇ. સ ૧૮૫૦ ની સાલથી કાયદાપૂર્વક આપવામાં આવ્યો છે.

ગ્રંથ સંગ્રહ અને રક્ષણ કરવા માટે સ્થપાએલા " પુસ્તકાલયો "માં પેરીસની " બીબ્લિઓથેક નેશનલ " ન્યૂયોર્કમાં " સાર્વજનિક લાયબ્રેરી " અને લંડનની " બ્રીટીશ મ્યુઝિયમ લાયબ્રેરી " એ સૌથી મોટાં છે. પહેલામાં ૩૫૦૦૦૦૦, બીજામાં ૧૯૨૦૦૦૦ અને ત્રીજામાં ૩૫૦૦૦૦૦ થી ૪૦૦૦૦૦૦ પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. (અને અમેરિકાની કોન્ગ્રેસ લાયબ્રેરીમાં લગભગ ૧૭૯૦૦૦૦ તથા રશિયાની શહેનશાહી લાયબ્રેરીમાં લગભગ ૧૮૮૦૦૦૦ પુસ્તકો એકઠાં થયાં છે.)

બ્રીટીશ મ્યુઝીયમમાં ૧૦૦ કરતાં પણ વધારે વર્તમાનપત્રોની ફાઈલો રાખવામાં આવે છે. બ્રીટીશ ઈન્ડીઆ (હિન્દુસ્થાન)માં છપાતાં દરેક પુસ્તકની એકેક નકલ સરકારના કાયદા મુજબ બ્રિટીશ મ્યુઝીયમમાં મોકલવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનમાં આવી મોટી લાયબ્રેરીઓ ઘણી થોડીજ છે; અને તેનું મુખ્ય કારણ

વિદ્યાનાં પ્રસારનો અભાવ છે એમ લાગે છે. વાંચનનો શોખ હિંદીપ્રજામાં કેળવણીની અછતને લીધે બહુધા થોડો છે; એમ કહેવું ભુલભરેલું નથી.

કલકત્તામાં ઈમ્પિરીયલ અને મુંબઈમાં રોયલ એશિયાટીક સોસાઈટીની લાયબ્રેરીઓ સૌથી મોટી છે. પરંતુ ઉપર દર્શાવેલી લાયબ્રેરીઓ સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી.

હિંદુસ્તાનમાં સાર્વજનિક લાયબ્રેરીઓ બહુજ થોડી છે. હવે ચાલુ જમાનામાં લાયબ્રેરી અગર પુસ્તકાલયની જરૂરીયાત છે એમ લોકોના માનવામાં આવ્યું છે. અને તેને અંગે (જેના દાખલાપરથી બીજી સ્થાપવા વૃત્તિ થાય એવી) " મોડેલ " લાયબ્રેરીઓની યોજનાઓ અમેરીકા વિગેરે દેશોમાં થઈ છે. વિદ્વાન લોકોને લાભ વાંચનનો મળે અને સાધારણ વર્ગ તેવાં લાભમાં ભાગ લઈ નાજ શકે એવી માન્યતા તદન દૂર થઈ ગઈ છે. મજુરી કરનાર વર્ગને પુસ્તકો દ્વારા શિક્ષણ આપવાનાં સાધનો આવી લાયબ્રેરીઓ પુરાં પાડે છે. સમાજના સર્વ પ્રકારના તેમજ સઘળા દરજ્જાના લોકોને માટે જુદા જુદા વાંચનની વ્યવસ્થા થઈ છે. આ દેશોમાં નાનાં બાળકોને માટે સરકાર તરફથી તેમને ઉપયોગી " કિન્ડર ગાર્ટન " (બાળકોને રમત ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપવાના સાહિત્ય) વિગેરેથી સંપૂર્ણ લાયબ્રેરી રાખવામાં આવે છે. " પુસ્તકાલય "ના બહોળા પ્રચારથી વિદ્યા પ્રતિ અભિરૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને જીવનપર્યંત વાંચનમાં સમય ગાળવાના લાભો મળે છે.

અમેરિકા સાર્વજનિક લાયબ્રેરીઓમાં ઘણું આગળ વધેલું છે. લાયબ્રેરીમાં સાથે સાથે સુંદર ચીજોના પ્રદર્શનની વ્યવસ્થાઓ પણ તે દેશમાં કરેલી જોવામાં આવે છે. જેથી કરીને જનસમાજનું તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે. છોકરાંઓને કયા વાંચનની જરૂર છે, અને તેમની હાજતો કેવી રીતે પુરી પાડવી. વિગેરે વ્યવસ્થા કરવા માટે ખાસ ભાષણોદ્વારા લોકમત કેળવીને પ્રજાની અભિરૂચિનો તે તરફ વધારો કરવામાં આવે " મેજીક લેનટર્ન (દીવા આગળ કાચ રાખી તેનાં ભીંતપર પડતાં ચિત્રો) દ્વારાએ ભાષણો આપી છેવટે પુસ્તકોની સૂચનાઓ પણ કરવામાં આવે છે. આવી યોજનાઓથી વાંચનનો શોખ વધે એ સ્વાભાવિક વાત છે.

લાયબ્રેરીમાં એક " ટેલીફોન " (દૂરથી વાત કરી શકાય એવું યંત્ર) રાખવામાં આવે છે જેની મદદવડે ઘેર બેઠાં પુસ્તકો મંગાવી શકાય છે. એકાદી ન્હાની લાયબ્રેરીમાં પુસ્તક ના હોય તો બીજી મ્હોટી લાયબ્રેરીમાંથી મંગાવી વાંચનારને આપવામાં આવે છે.

લાયબ્રેરીની આટલી બધી સગવડતા છતા પણ જે લોકો તેનો લાભ લઈ શકતાં નથી તે લોકો સારૂ " ફરતી લાયબ્રેરી " (Travolling library) ની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે.

આવી ફરતી લાયબ્રેરીઓમાં એક પેટીમાં ૨૫ અગર ૫૦ પુસ્તક રાખી એકાદ ગીચ વસ્તીવાળા ભાગમાં એક જોખમદાર મહસ્થને સોંપે છે, એક પેટીની ચોપડીઓ વંચાઈ રહે કે તરતજ બીજી પેટી મોકલવામાં આવે છે.

સુધરેલા દેશોમાં અને ખાસ કરીને અમેરિકામાં જે પ્રકારે લાયબ્રેરીનો પ્રચાર છે તેના પ્રમાણમાં હિંદુસ્તાનમાં કશુંજ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. અહિંયા જે થોડી સાર્વજનિક લાયબ્રેરીઓ ચાલે છે તેમાં સર્વ લોકને ઉપયોગિ પુસ્તકો રાખવામાં આવતાં નથી બાળકોના ખપનાં પુસ્તકો બહુધા રાખવામાં આવતાં નથી.

હાલમાં વડોદરામાં શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ તરફથી અમેરિકાની પદ્ધતિ ઉપર

એક " લાયબ્રેરી " કહાડવામાં આવી છે, આ લાયબ્રેરીમાં " ફરતી લાયબ્રેરી "ની વ્યવસ્થા પણ છે.*

મુંબાઇમાં હાલમાં આવાજ પ્રકારની " ફરતી લાયબ્રેરી "ની ગોઠવણ " સોશિયલ સર્વીસ લીગ " તરફથી કરવામાં આવી છે.

આવો પ્રબંધ હિંદમાં દરેક મોટાં શહેરોમાં થવો જોઇએ તેથી વિદ્યાનો પ્રસાર થશે અને વાંચનનો શોખ વધશે. " સોશિયલ સર્વીસ લીગ "ની સંસ્થા તરફથી આ પ્રયાસ ઘણો સ્તુત્ય છે. અને એવાં સાર્વજનિક ફરતાં પુસ્તકાલયો ચલાવવા માટે દરેક સ્ત્રી પુરૂષોએ તન મન અને ધનથી મદદ કરવી જોઇએ. અસ્તુ ! :

(મુંબાઇ.) —સૌ. મનુગૌરી.

૩. મફત ફરતી લાયબ્રેરી.

(મુંબઇની ધી સોશિયલ સર્વિસ લીગ તરફની લાયબ્રેરી.)

મફત ફરતી લાયબ્રેરીનો ઉદ્દેશ ઘણો સ્તુત્ય છે. આવા ઉદ્દેશવાળી લાઇબ્રેરીઓ અમેરિકામાં પ્રચલિત છે, અને આપણે અહિં હાલમાં થોડા સમયથી વડોદરા રાજ્ય તરફથી ઉઘાડવામાં આવી છે. ઉપર જણાવેલા બન્ને સ્થળોના ઉદ્દેશો સારા અને સંતોષકારક હોવાને લીધે મુંબાઇની " સોશિયલ સર્વિસ લીગ " (સમાજ સેવક મંડળ) ના નેતાઓને આવા પ્રકારની યોજનાવાળી અર્થાત્ મફત ફરતી લાયબ્રેરી સ્થાપિત કરવાનો વિચાર ઉદ્‌ભવ્યો, અને તેને પરિણામે અમલમાં પણ મુકાયો છે.

આવી મફત ફરતી લાયબ્રેરીનો ઉદ્દેશ જનસમાજને જ્ઞાન મેળવવાના સાધનો અર્થાત્ પુસ્તકો વિગેરે પુરા પાડી સેવા કરવાનો છે. સામાન્ય અશિક્ષિત વર્ગોને આવા પ્રકારની મદદથી સામાજીક સુધારણામાં સારો ટેકો મળે છે. અજ્ઞાનતાને લીધે પછાત વર્ગમાં અનાચાર અને દારૂ પીવાની બદી દાખલ થઇ છે તે વિદ્યાનો પ્રચાર થવાથી અટકે છે એ અક્ષરસઃ સત્ય છે. મેજીક લેન્ટર્ન દ્વારાએ આવી બદીના ચિત્રો તહેવારોના દિવસોમાં તેઓ તેમાં ન ફસે તેટલા માટે બતાવીને અટકાવવાનું કાર્ય પણ ઉપરી સંસ્થા કરે છે. તે ઘણું પ્રશંસનિય છે.

પ્રથમ તો મફત ફરતી લાયબ્રેરીવાળો ઉદ્દેશ કેવી રીતે પાર પાડવો એ મુખ્ય વિચાર લીગના કાર્યવાહકોને થઇ પડ્યો, કારણ લીગની પાસે આવા સાર્વજનિક કાર્યમાં તે રોકી શકે એવી તેની આર્થિક સ્થિતિ નહતી અને કાર્યમાં રોકવા માટે જોઇતાં નાણાં સારૂ તે કાર્ય આરંભ્યા પહેલા અને તેમાં થોડીક પણ ફતેહ મળ્યા સિવાય જનસમાજને વિનંતિ કરવી એ અશક્ય હતું. વસ્તુ સ્થિતિ આમ હોવાને લીધે મિત્રોદ્વારાએ, આ સંસ્થાના શુભેચ્છકો તરફથી અને પુસ્તકોના પ્રકટ કરનારા તરફથી ચોપડીઓનો સમુહ ભેગો કરવો એવો નિર્ણય થયો, આશરે ૪૫૦ મરાઠી પુસ્તકો, અને ૨૫૦ ને આશરે ગુજરાતી પુસ્તકો એકઠા કર્યા.

* અમદાવાદ શહેર માટે તથા ગુજરાતી પ્રજા માટે આવાં " ફરતા પુસ્તકાલય "ની યોજનાની શરૂઆત ' સુન્દરી સુબોધ ' પત્રને આજે સ્થાપાયેલા સુન્દરી સુબોધ મંડળ તરફથી કરવામાં આવી છે. જો કે આવી યોજનાઓનાં સુફળ પ્રાપ્ત થતાં વિલંબ જણાય એ સ્વાભાવિક છે, છતાં એ લોકકેળવણી 'શાળા–શિક્ષણ' પ્રવૃત્તિની પ્રબળ મદદગાર હોવાથી, દેશોદયની સહાયક છે.
તંત્રી. સુ. સુ.

તા. ૨૩મી જુન ૧૯૧૨ ને શુભ દિવસે આ કાર્યની શરૂઆત કરી. ૫૦ પુસ્તકોનો એક જથો એક નાનકડી લાયબ્રેરી બનાવે છે. આ સમુહમાંની ૨૫ ચોપડીઓ સહેલા સાહિત્યની રાખવામાં આવે છે, આશરે ૧૦ પુસ્તકો ઇતિહાસ, જીવનકલા, ચારિત્ર, નિબંધ, પ્રવાસ વર્ણન ઇત્યાદિની હોય છે. વળી ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણને લગતાં ઓછામાંઓછાં આશરે ૫ પુસ્તકો આવી પેટીઓમાં મુકવામાં આવે છે.

આ સર્વ પુસ્તકોને એક લોખંડની પેટીમાં મુકેલાં હોય છે. આવી પેટીઓ જોડે પુસ્તકોનું એક જુદું લીસ્ટ તથા વાંચક અને લાયબ્રેરીઅનને માટે નિયમ અને સૂચનાપત્રની નકલ તેમજ એક લાયબ્રેરીઅનના ઘરની બહાર " ધી સોશિયલ સર્વિસ લીગ મફત ફરતી લાયબ્રેરી મુંબાઇ, " એ નામનું પાટીઉં રાખવામાં આવે છે. તેની સાથે લીગનો રીપોર્ટ, કાર્ડ અને લીગ તરફથી પ્રગટ થયેલી ખબર અંતરોની છાપેલી નકલો રાખવામાં આવે છે.

આવી લાયબ્રેરી ગમે તે સ્થળે ખોલી શકાય છે, અને એકાદ સંભાવિત સદ્‌ગૃહસ્થને ઉપર જણાવ્યા મુજબની પેટી સોંપવામાં આવે છે. તેણે તેનો રીપોર્ટ લીગને આપવો પડે છે. કે કેટલા માણસોએ આવાં પુસ્તકોનો લાભ લીધો. જે લોકો વાંચી નથી શકતાં તેમને લાયબ્રેરીનો ચાર્જ લેનાર સદ્‌ગૃહસ્થને અઠવાડીયામાં એકાદ વખત વાંચી સંભળાવવાની વિજ્ઞપ્તિ લીગ તરફથી કરવામાં આવે છે અગર એકાદ સ્વયં સેવકને તેમ કરવા લીગ તરફથી મોકલવામાં આવે છે. આવી રીતે દરેક પેટી બે માસ એક સ્થળે રાખવામાં આવે છે, અને તે જગ્યાએ બીજા પુસ્તકોની બીજી પેટી મોકલવામાં આવે છે.

આ **ફરતી લાયબ્રેરી**નું કાર્ય શરૂઆતમાં નાણાંની તંગીને લીધે ઘણું મંદ ચાલતું હતું પરંતુ મુંબઇના એક સુપ્રસિદ્ધ સખી ગૃહસ્થ શેઠ દામોદરદાસ ગોરધનદાસ સુખડવાળાએ જ્યારે આ **મફત ફરતી પુસ્તકાલય**ની યોજના જાણી ત્યારે રૂા. ૨૦૦૦)ની નાદર રકમ આ પુસ્તકાલયના ખર્ચ માટે ભેટ આપી પોતાની હમેશની ઉદારતા બતાવી આપી છે. અને આ સંસ્થાને જે યશ મળ્યો છે તે ઉપલા સદ્‌ગૃહસ્થને લીધે છે તેમજ અન્ય ગ્રંથકારો તેમજ પ્રકાશકો અને મુખ્યત્વે કરીને વડોદરાના નામદાર ગાયકવાડે વડોદરા રાજ્ય તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો અને ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીએ પોતાના તરફથી પ્રગટ થયેલાં તમામ પુસ્તકો આ સંસ્થાને મોકલી આપી મદદ કરી છે. અત્યારે આ પુસ્તકાલયમાં ગુજરાતી તેમજ મરાઠી પુસ્તકો ૪૨૦૦૦ ને સુમારે છે. અને બધા મળીને કુલ ૪૮ સ્થળોએ આવાં નાના પુસ્તકાલયો ખોલવામાં આવ્યા છે. તેમાંના ૨૮ મરાઠી અને ૨૦ ગુજરાતી મથક છે, મરાઠી લાયબ્રેરીમાંના ૧૨ એકદમ ગરીબવર્ગના લતામાં, અને ૧૬ પછાત પડેલા વર્ગોમાં છે, ૨ પછાત પડેલા વર્ગમાં, અને ૬ સાધારણ ભણેલા પરંતુ ગરિબ સ્થિતિના લોકોમાં તથા બે ગરીબ પારસી વસતીમાં આપવામાં આવેલ છે.

પછાત વર્ગોમાં વાંચનનો શોખ હજી થયો નથી તે પ્રવર્તાવવાનો આ સંસ્થાનો ઉદેશ છે.

શેઠ સુખડવાળા તરફથી પુનઃ રૂા. ૧૦૦૦) ની મદદ મોકલી આપવામાં આવ્યાથી આ સંસ્થાએ આવાં પુસ્તકાલયો સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષો માટેનાં ઔષધાલયો જેવાં કે, કામા ઈસ્પિતાલ, ગોકલદાસ તેજપાલ, રૂક્ષ્મણી સુતિકાગ્રહ, જે. જે. હોસ્પીતલ વગેરે દવાખાનાંમાં રાખ્યાં છે.

સ્ત્રીવાંચન માટે મુંબઇમાં સારી લાયબ્રેરીઓ નથી તેથી આ સંસ્થા તરફથી તે ખોટ પુરી પાડવા જુદી જુદી ચાલોમાં સ્ત્રીલાયબ્રેરીઓ ઉઘાડી છે. તેનો લાભ મારી સુજ્ઞ ભગિનીઓ લેશે એ સંપુર્ણ આશા છે.

આ લાયબ્રેરીઓ કેવી રીતે ચાલે છે તે તપાસવા દરેક અઠવાડીએ આ સંસ્થાના કાર્યવાહકો અને સ્વયં સેવકો પોતાનાં મથકો તપાસીને લાયબ્રેરીઅનોને યોગ્ય સલાહ આપે છે. આવી તપાસ કરવાનું કાર્ય ઘણું જરૂરનું છે કારણ કે તેથી આ સંસ્થાને તે કેળવાયુંઓની સંસારિક સ્થિતિ, માનસિક કેળવણી તથા તેમના આરોગ્ય વીગેરે બાબતોની માહીતી મળે છે.

વળી આ હીલચાલની સાથેજ એક " લાયબ્રેરીઅન્સ કલબ " ઉઘાડવાનું પગલું આ સંસ્થાએ ભર્યું છે. આનો ઉદ્દેશ ફરતી લાયબ્રેરી પછાડી મહેનત કરનારા સજ્જનો, તેની તપાસ રાખનારાઓ, તથા લાયબ્રેરીઅનો, વિગેરે સૌને મહિનામાં એક વખત ભેગાં કરી લાયબ્રેરી કેમ ચલાવવી ? અન્ય દેશોમાં આવાં કાર્યો કેમ કામ કરે છે તેની માહિતી ગુજરાતી તેમજ મરાઠીમાં આપવામાં આવે છે. આ કલબની બે સભા, પુરૂષોની મળી હતી.

સ્ત્રીલાયબ્રેરીઅનોની આવી સભા સ્થાપવાની જરૂર છે.

ઉપલા મારા નાનકડા હેવાલથી વાંચોને માલુમ તો પડ્યું હશે કે મુંબાઇમાં સોશિયલ સર્વિસ લીગનો ઉદ્દેશ, પરમાર્થિક કાર્યો કરવાનો છે. ગરીબોમાં વિદ્યાનો પ્રસાર કરવાનો છે અર્થાત્ આવા લોકોપયોગિ કાર્યો કરવાથીજ આપણી ઉન્નતિ છે. ઉપરે ઉપલી સંસ્થાને આવા પરમાર્થિક કાર્યોમાં દિન પ્રતિદિન વધુ ફ્નેહ મળો તેમજ આ સંસ્થાનું અનુકરણ અન્ય સ્થળોએ થશે એમ ઇચ્છી આ લઘુ લેખ પુરો કરૂં છું. અસ્તુ. !!

(મુંબઇ) —સૌ. મનુગૌરી.

૪. અમદાવાદની ગુજરાત લેડીઝ કલબ.

આજકાલ પુરૂષવર્ગમાટે જાતજાતની કલબો (મંડળો) છે. રમત ગમતની કલબો, સંસાર સુધારાની કલબો, સાહિત્ય વિશે ચર્ચા કરવાની કલબો, વક્તૃત્વશક્તિ ખીલવવાની કલબો, વગેરે જૂદા જુદા ઉદ્દેશવાળી કલબો સ્થપાતી જાય છે. એવાં મંડળોમાં જનારાં પરસ્પર સમાગમનો મોટો લાભ મેળવે છે. એક બીજાના વિચાર જાણવા જણાવવા એ દરેક કલબમાં ઉપયોગી પરિણામ થાય છે. આવાં મંડળોમાં યુરોપમાં સ્ત્રીપુરૂષો સાથે ભાગ લે છે. આપણા દેશની જૂદી રીતભાતને લીધે પુરૂષો માત્ર એવાં મંડળોનો લાભ લે છે. સ્ત્રીઓ તેમની સાથે જતી નથી તથા એવાં મંડળના લાભ તેઓ પામતી નથી. સ્ત્રીપુરૂષો એકત્ર થઇ એવાં મંડળોમાં જઇ શકે નહીં તો સ્ત્રીઓ માટે ખાસ એવાં મંડળ જોઇએ.

સ્ત્રીકેળવણીનો ધીમે ધીમે પણ સુદૃઢ રીતે ફેલાવો થાય છે અને તેને પરિણામે સ્ત્રીઓનાં ખાસ મંડળો ઘણાં મોટાં શહેરોમાં સ્થપાયાં છે અને સ્થપાતાં જાય છે. મુંબાઇમાં "હિંદુ સ્ત્રીમંડળ," પુનામાં મીસીસ રાનડેની " લેડીઝ કલબ " અને એવાં ઘણાં મંડળ ચારે તરફ પોતાનું કાર્ય કરે છે. અમદાવાદ શહેરમાં તેવા મંડળની આવશ્યકતા લાગવાથી ૧૮૮૮–૮૯ ની સાલના અરસામાં મીસીસ મોરકાર્ડ તથા મીસીસ રોઘગ અને મીસ સોરાબજી બહેનોના પ્રયાસથી "ગુજરાત લેડીઝ કલબ" નામે એક સ્ત્રીમંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું છે. સ્થાપનારાં ઉત્સાહી બાનુઓનો શુભ ઉદ્દેશ આપણી સ્ત્રીઓ તથા યુરોપીઅન અને પારસી સ્ત્રીઓ એકત્ર થઇ એકબીજા તરફથી શીખવાનું જાણી પોતાની ઉન્નતિ કરે એ હતો. તે માટે તેમાં અંગ્રેજી શીખવાનું, સીવવા ભરવાનું તથા ચિત્રકામ શીખવવાનું રાખ્યું હતું. જેને જે ઇચ્છા હોય તે શીખવવાનું એ સન્નારીઓએ માથે લીધું હતું. પરંતુ શીખનારાં કેટલાં નિરુત્સાહ હોવાથી ક્લાસો ચાલી શકી નહીં. આ નિરાશાજનક પરિણામથી

હારી ન જતાં આ કલાસોને બદલે એકઠાં થઇ રમત ગમતનો આનંદ મેળવી પરસ્પર પરિચય વધારી સહવાસનો લાભ મેળવવાનું શરૂ કર્યું. એ પ્રમાણે આ કલબનાં હિંદુ, યુરોપીઅન, અને પારસી મેંબરો શરૂઆતમાં વારાફરતી દરેક મેંબરને ઘેર દર અઠવાડીએ એકઠાં થતાં. ત્યાં બેઠી રમતો રમી વાતચીતનો આનંદ મેળવી રીફ્રેશમેન્ટ (ઉપાહાર) લઇ વિદાય થતાં. આ પ્રમાણે લગભગ સાત આઠ વર્ષ ચાલ્યા પછી મર્હૂમ ભોળાનાથ સારાભાઇના સ્મારક ફંડના વ્યવસ્થાપકોએ ભોળાનાથ લીટરરી ઈન્સ્ટીટ્યુટ ફૉર વીમેનનું વિશાળ મકાન એલીફંટ રોડ પર બંધાવી નેશનલ ઇંડીઅન એસોસીએશનને સોંપ્યું અને એસોસીએશને એ મકાન "ગુજરાત લેડીઝ કલબ" ને વાપરવા આપ્યું છે. ખાનગી ઘરમાં કલબ ભરવામાં આવતી ત્યારે કેટલીક અડચણ પડતી તે એ મકાન મળવાથી દૂર થઇ છે. વળી ખુલ્લામાં રમવાની રમતો—બૅડમીંટન, ટેનીસ, વગેરે રમવાનાં સાધન આ મકાનમાં છે. તે ઉપરાંત લીટરરી ઇન્સ્ટીટ્યુટની લાઇબ્રેરીનાં પુસ્તક તથા માસિકો અને વર્તમાન પત્રો કલબનાં મેંબરો વાપરે છે. એ રીતે માનસિક ઉન્નતિનું સાધન પણ ત્યાં આવનારાં મેળવી શકે છે. એ લાઇબ્રેરીમાં વાંચવા લાયક પુસ્તકોનો સંગ્રહ છે. એક પુસ્તકોનું કબાટ કચ્છના રાવસાહેબના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી મર્હૂમ રા. રા. છોટાલાલ સેવકરામે પોતાની સ્વર્ગવાસી પુત્રી લીલાવતી સ્મરણાર્થે ભેટ આપેલું છે. ગુજરાતીમાં ઇતિહાસ તથા જીવનચરિત્રનાં ઘણાંખરાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ એ ભેટમાં છે. ત્યાર પછી કેટલાંક અંગ્રેજી અને ગુજરાતી પુસ્તકો રા. બા. ભોળાનાથનાં પૌત્રી અને ઑનરેબલ મિ. લલ્લુભાઇ સામળદાસના પત્ની સ્વ. સૌ. સત્યવતી તરફથી એમનાં સ્વર્ગવાસી પુત્રી સૌ. જ્યુબિલીના સ્મરણાર્થે ભેટ આપવામાં આવ્યાં હતાં. પ્રથમ પુસ્તકાલય શરૂ કર્યું ત્યારે "ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી" તરફથી ઘણાં પુસ્તક તેમજ રા. બા. ભોળાનાથ સારાભાઇના કુટુંબ તરફથી એમની ભાણેજ સ્વ. સૌ. કમળાબેનના સ્મારક તરીકે ભેટ આવેલાં હતાં. સ્થાનિક મ્યુનિસીપાલીટી તરફથી દર વર્ષે તે પુસ્તકાલયને રૂ. ૨૦૦ ની મદદ મળે છે તેમાંથી ઉપયોગી પુસ્તકો અને માસિકો લેવામાં આવે છે. પરંતુ ખેદની હકીકત એ છે કે આપણી હિંદુ બહેનો એ સંસ્થાનો લાભ લેતી નથી. કલબની ફી માસિક રૂ. ૦-૮-૦ છે જે રમવાનાં સાધનો અંગે લાગે નથી. અને પુસ્તકો અને માસિકો તો સાર્વજનિક હોઇ સહુ તેનો લાભ લઇ શકે તેમ છે. તે માટે કાંઇ ખર્ચ કરવાનું નથી. કલબમાં હિંદુ સ્ત્રીઓ મેંબરો છે પરંતુ તેઓ જવલ્લેજ ત્યાં આવે છે. પારસી તથા યુરોપીઅન સ્ત્રીઓ એનો લાભ લે છે. આપણી હિંદુ સ્ત્રીઓને ખુલ્લી હવા ને કસરતનો લાભ મળે એ ઉદ્દેશથી એ જગાએ ઈન્સ્ટીટ્યુટ રાખી હતી. આપણી સ્ત્રીઓ જેનો શોખ હોય તે માટે ગમે તેટલે દૂર જાય પણ આ બાબતનો શોખ નથી તેથી જતાં નથી.

આનું કારણ એક એ છે કે આપણા લોકોમાં અને વિશેષે કરીને સ્ત્રીઓમાં રમતગમતનો શોખ નથી. અને વાંચનનો પણ જોઇએ તેવો શોખ નથી. રમતગમત માટે આપણા લોકોનો સામાન્ય અભિપ્રાય એ છે કે અમુક ઉમર—બાલ્યવય પુરૂં થતાં રમત રમવી એ બાળકબાપણાની નિશાની છે,—ગંભીરતાથી ઉલટું છે. આવી માન્યતાને લીધે, બાળપણ છોડવાની સાથે રમત ગમતો છોડી દેવાનો અભ્યાસ થાય છે. એ ખરૂં છે કે બાલ્યાવસ્થામાં જે નિશ્ચિંતતા અને પ્રફુલ્લિત મન હોય છે તે સંસારના અનેક વ્યવસાયને લીધે મોટી ઉમરે રહેતાં નથી પણ તેથી એમ નથી ઠરતું કે ન હોવાં જોઇએ. વ્યવસાય મનને તેનાથી દૂર કરી કાંઇક જૂદી પ્રવૃત્તિ તરીકે રમત ગમતની ખાસ આવશ્યકતા છે. એથી ખિન્ન થએલાં ચિત્ત પ્રફુલ્લિત

થાય છે અને થાકેલાં મગજ વિશ્રાંત પામે છે. રમવાનો નિર્દોષ આનંદ છે અને તે આનંદ ન ભોગવવો એવું કાંઇ કારણ નથી. શરીર અને મનમાં ઉત્સાહ આણનાર એ સાધન છે તો શા માટે તેનો ઉપયોગ ન કરવો ? ઉત્સાહથી જીવનની શિથિલતા દૂર થઇ બીજી પ્રવૃત્તિ સુકર બને છે. એકને એક જાતનું કામ કરનારનાં-કાંઇ ફેરફાર ઉદ્યોગથી-મન અને શરીર સશક્ત બને છે. માટે સર્વાંશે રમતગમત ઘટતા પ્રમાણમાં સર્વ કોઇએ કરવી જોઇએ. આ વાત આપણા પુરૂષ વર્ગે સમજવા માંડી છે. આપણી સ્ત્રીઓને પણ તે સમજવાની ખાસ જરૂર છે.

આપણી સ્ત્રીઓમાં એક જાતનો પોતાને હલકાં પાડવાનો સ્વભાવ હોય છે. અમારે બૈરાંને રમત ગમત શી, અમારે જે હોય તે હાલે, એવી એની માન્યતાથી આપણા મનમાં ઠસી ગયું છે કે આપણે સમાજનું નિરૂપયોગી અંગ છીએ. અને એમ માની આપણી સંભાળ અને ખીલવણી જોઇએ તેવી આપણે પોતે કરતાં નથી. તેનું પરિણામ એ થાય છે કે પુરુષોથી કયાંનાં કયાં આપણે પાછળ પડી ગયાં છીએ. સમય પ્રમાણે ચાલવું લેવું એ જરૂરનું છે; પણ આપણે કશાની જરૂર નથી-ભણવાની-કહવાની-વાંચવાની-ફરવા હરવાની-ટુંકામાં સુખ ભોગવવાની જ આપણે જરૂર નથી એ માનવું ભૂલ ભરેલું છે. અનુકૂળતા પ્રમાણે આપણાં શરીર, મન અને આત્મા ખીલવવાના સર્વ પ્રયત્ન કરવા જરૂર છે. તે માટે કલબ જેવાં મંડળો સ્થાપવાં. તેમાં શરીરકેળવણી માટે રમતો અને મન તથા આત્માની કેળવણી માટે વાંચન, નિબંધ, ભાષણો એ વગેરે રાખવાં જોઇએ. દરેક માટે જૂદાં મંડળો અશક્ય છે તેમ શરૂઆતમાં તેવી જરૂર પણ નથી. એકલી રમત ગમત જોડે વાંચન વગેરે રાખવાથી બધી જાતની પ્રકૃતિવાળાંને અનુકૂળ પડે એવો સંભવ છે. આવાં મંડળો સમક્ષ નિબંધ વાંચવા માટે કોઇ એમ કહેશે કે પુસ્તકો ઘેર વાંચી શકાય છે. વાંચનાં લખનાં બધાંને આવડે છે તો તેનો ઉત્તર એ છે કે આટલી બધી ઉંચી કેળવણી પામેલા આપણા દેશના અને અન્ય દેશના પુરુષોને પણ એની જરૂર છે. દરેક જણ બધાં પુસ્તકો તથા બધાં વિષયોનો અભ્યાસ કરી શકે નહીં તેમ દરેક બાબત વિષે વિચાર પણ કરી શકે નહીં. દરેક જણ એક દૃષ્ટિબિંદુ પણ રાખી શકે નહીં. અમુક બાબતના એક જણના વિચાર એના નિબંધ-ભાષણદ્વારા જાણી તે ઉપર સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં શીખવાનો એજ રસ્તો છે. આ જરૂર પુરુષોને વિદ્વાનોને પણ છે તો આપણી સ્ત્રીઓને તો શતગણી વધારે છે. એબાદ પુસ્તક આ રીતે કોઇ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન વાંચે છે ત્યારે ઘણાં વર્ષથી પાસ થએલા એમ. એ. થએલા ગ્રેજ્યુએટો પણ તે સાંભળવા જાય છે. એ શું બતાવે છે ? પુસ્તકો તો સર્વ કોઇ વાંચી શકે છે પણ વાંચવા વાંચવામાં ફેર છે. તેમજ નિબંધો અને ભાષણોથી ઘણા નવા વિચારનાં દ્વાર ઉઘડે છે. માટે સર્વ કોઇએ શીખવા માટે તત્પર વૃત્તિવાળાં થવું જોઇએ. જાણવાનું ઘણું છે અને સમય થોડો છે. માટે જે જાણ્યું તે ખરૂં.

સ્ત્રીઓના ખાસ મંડળો-કલબો થાય તો તેમને શરીર-મન અને આત્મા કેળવવાનો વધારે પ્રસંગ મળે. રમવાથી ગંભીરતા જતી નથી રહેતી એ ઘણા વિદ્વાન અને ગંભીર કાર્યો કરનાર યુરોપીઅનોને ઓળખનારથી અજાણ્યું નહીં હોય. ન રમનાર પણ બીલકુલ છીછરાં હોય છે એવા દાખલા પણ હોય છે. માટે યોગ્ય મર્યાદામાં રમતગમત સાથે જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય એવા ઉદ્દેશથી કલબોમાં ભાગ લેવામાં આવે તો એ ઉદ્દેશ પરસ્પરના સહવાસથી ઘણી સારી રીતે પાર પાડે.

(અમદાવાદ.) —સૌ. વિદ્યા રમણભાઇ નીલકંઠ.

૫. શ્રી "જૈનધર્મ વિદ્યાપ્રસારક વર્ગ" એ શું છે?

(તેની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા.)

પાલીતાણામાં "શ્રી જૈનધર્મ વિદ્યાપ્રસારક વર્ગ" નામક સંસ્થાને સ્થપાયાં આજ લગભગ દશ વર્ષ થઇ જવા આવ્યાં છે. ઉક્ત વર્ષ દરમ્યાન આ સંસ્થાએ શું શું કર્ત્તવ્યો કર્યાં છે, તેનું પ્રદર્શન જો કે સંસ્થાદ્વારા સુપ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલા રીપોર્ટોમાં કરવામાં આવ્યું છે તોપણ એક પરોપકારી સંસ્થાની ઓળખાણ અવારનવાર પ્રસંગે આપ્યા કરવી અત્યંત આવશ્યક છે જેથી આ સ્થળમાં તે જૈનહિતકારિણી સંસ્થાની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

શ્રી જૈનધર્મ વિદ્યાપ્રસારક વર્ગ સ્થાપન કરવાનો ખાસ ઉદ્દેશ જૈનોમાં જ્ઞાનનો પ્રચાર જેમ બને તેમ તુરતમાં કેવી રીતે થાય તથા જૈનના બાળકોની કેળવણીદ્વારા ભવિષ્યમાં સારી ઉન્નતિ સુગમ કયા પ્રકારે થાય તથા જૈનમહિલાવર્ગને વિદ્યાનો આસ્વાદ આપી અજ્ઞાનતાના ખાડામાંથી સત્વર ઉદ્ધાર કયા પ્રકારે થાય ઇત્યાદિ જૈન સૃષ્ટિનાં હિતમાંજ સમાયેલો છે. જો કે ખાસ કરી કચ્છી જૈન બાળકો—મહિલાઓ વિગેરેની સ્થિતિ સુધારવા આ વર્ગ વિશેષ પ્રવૃત્તિ સેવી શકયો છે તોપણ વર્ગની આર્થિક સ્થિતિનો મજબૂત પાયો ચિરસ્થાતાં ભવિષ્યમાં આ વર્ગ વિશેષ ઉપકારક થઇ પડે એમાં આશ્ચર્ય નથી.

જૈનવર્ગમાં જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો, જૈન ગ્રંથોની પ્રસિદ્ધિ કરવી અને જૈનવર્ગમાં સાંસારિક સુધારાની યોજના કરવી એ પ્રકારના ત્રણ વિભાગોમાં વર્ગે પોતાના ઉદ્દેશની રચના રચી છે તેમાં પ્રથમ ઉદ્દેશ પાર પાડવા નિમિત્તે શ્રીજૈનધર્મવિદ્યાપ્રસારક વર્ગાન્તર ગત કેટલાંક પેટા ખાતાં ખોલવામાં આવ્યાં છે જેમાં રાવસાહેબ સર વિસનજી ત્રિકમજી, નાઇટ જે. પી. તથા શેઠશ્રી ખેતસિંહ ખીઅસિંહ જે. પી. ના ઉદાર આશ્રયથી એટલે કે પ્રત્યેક તરફથી રૂ. ૫૦૦૦૦ ની પ્રાપ્ત થએલી મળી એક લાખ રૂપિઆની રકમના વ્યાજમાંથી ચલાવવામાં આવતી 'શ્રી જૈન બોર્ડીંગ સ્કુલ' ની નિશાળનું એક ખાતું છે.

આ બોર્ડીંગ સ્કુલમાં લગભગ પચાશ વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે લાભ લઇ શકે છે. આ સ્થળમાં ખાસ જણાવવું જોઇએ કે આ વર્ગના ખાસ આત્મારૂપ શ્રીયુત શિવજી દેવસિંહ કે જેઓના ભગીરથ પ્રયત્નોનાં ફળરૂપ આ વિદ્યાપ્રસારકવર્ગ અને તેમાં સમાયેલા બીજાં અનેક ખાતાંઓ તથા તે તે ખાતાંઓથી થએલા ઉત્તમ લાભો છે. તેઓ શ્રી જૈનધર્મ વિદ્યાપ્રસારક વર્ગના ઓનરરી સેક્રેટરી તરીકે પોતાની પવિત્ર ફરજો અદા કરે છે અને તમામ ખાતાંઓના રીપોર્ટોદ્વારા તેઓશ્રીએ દરેક ખાતાંની કેટલી ઉપયોગિતા તથા ઉત્તમતા દેખાઇ આવી છે તે સુસ્પષ્ટ કર્યું છે; જેથી શ્રી જૈન બોર્ડીંગ સ્કુલ એ શું વસ્તુ છે, તેની શું આવશ્યકતા છે, તેણે આજ સુધી શું શું કર્યું છે, તે સંસ્થાને હજુ શું શું જરૂર છે, અને તેને આગળ વધારવાથી ભવિષ્યમાં શું ફળ દૃષ્ટિમાં આવવા સંભવ છે, ઇત્યાદિ બાબતો વર્ગના સેક્રેટરીએ સુપ્રસિદ્ધ કરેલા બોર્ડીંગ સ્કુલના રીપોર્ટોદ્વારા (અહેવાલ) જાણી શકાય તેવી છે. આ બોર્ડીંગનાં સ્થાપનથી દેખીતા લાભો થયા છે જેથી એ બાબત તેના રીપોર્ટોદ્વારા જાણી લેવા જરૂર દર્શાવી એટલુંજ લખવામાં આવે છે કે વિદ્યાનો પ્રચાર કરવારૂપ વર્ગનો જે ઉદ્દેશ છે તે ઉદ્દેશને અમુક અંશે આ ખાતાંએ પાર પાડયો છે.

જૈનોમાં જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો એ પ્રકારના ઉદ્દેશને પાર પાડવા નિમિત્તે વિદ્યાપ્રસારક વર્ગે જેમ બોર્ડીંગથી જૈન બાળકોનો ઉદ્ધાર થવા પ્રવૃત્તિ કરી છે તેમ જૈનમહિલાઓનું પણ જીવન સુધારવા આ વર્ગે દુર્લક્ષ સેવ્યું નથી તેની ખાત્રી આપવારૂપ પાલીતાણામાં વર્ગ-હસ્તક ચાલતું બીજું 'શ્રીજૈનવિધવાશ્રમ' નું ખાતું છે તથા આ સિવાય આજ વર્ગ-હસ્તક ચાલતી શેઠ રૂપશી ભારમલ જૈન શ્રાવિકાશાળા તથા મુંબઈ મહિલા સમાજ નામનાં બે ખાતાંઓ છે. ઉક્ત ખાતાંઓ સંબંધી સંપૂર્ણ હકીકત તો તે ખાતાંઓના ગત વર્ષમાં સુપ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલા રીપોર્ટોદ્વારાજ જાણી શકાય તેવી છે તોપણ આ સ્થળમાં એટલું તો કહી શકાય તેમ છે કે પાલીતાણામાં ચાલતાં 'શ્રી જૈન વિધવાશ્રમ' નામનાં ખાતાંથી વર્ગ પોતાના ઉદ્દેશનો ઘણો ભાગ સફળ કરી શક્યો છે. આ બધી ફળશ્રુતિઓમાં ખાસ હેતુરૂપ વિદ્યાપ્રસારકવર્ગના આત્મારૂપ શ્રીયુત શિવજીભાઇ છે કારણ કે તેઓના અપાર પરિશ્રમના ભોગે આ વર્ગ દશ વર્ષમાં એક ન ધારવા જેટલી પ્રગતિ બતાવી શક્યો છે. આવી સંસ્થાઓ તરફ જો ધર્મપ્રિય સજ્જનોની ધન સંબંધી સારી સદ્ભાવનાઓની અમીદૃષ્ટિ રહ્યા કરતી હોય તો તેના કાર્યવાહકોને પ્રબળ સહાય મળે. આવા પરોપકારી સજ્જનો ધન દાનથી પણ કેટલેક અંશે ધર્મકાર્યમાં સહભાગી બને છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી અને આવા પ્રકારનો ધર્મ પ્રેમ જેઓને વર્ગ એ શું વસ્તુ છે તેની જાણ થાય છે તેઓ દર્શાવવા પણ આવે છે. વિધવાશ્રમની જરૂર, વિધવાઓની પ્રાચીન અર્વાચીન સ્થિતિ, શ્રી જૈન વિધવાશ્રમના નિયમો, શ્રી જૈન વિધવાશ્રમનાં અભ્યાસનાં ધોરણો, વ્યાવહારિક કેળવણી, વિધવાઓને ધાર્મિક શિક્ષણ, આશ્રમ માતા, રક્ષિકા, પુસ્તકાલય, શિક્ષણ પ્રકાર, ભરત ચિત્રનું કામ, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં સુંદર બંધારણથી 'શ્રી જૈન વિધવાશ્રમ' ને વિરચવામાં આવ્યું છે અને ટુંક સમયમાં આ ખાતાંએ પોતાની ઘણીજ આગળ વધતી સ્થિતિ વર્ગને અને જનસમાજને પ્રત્યક્ષ દર્શાવી દીધી છે છતાં પણ કોઇપણ પ્રકારનાં સ્થાયી ફંડવિનાનું આ અલ્પ સાધનવાન વિધવાશ્રમ જો સારા પ્રકારે સુરક્ષિત હોય તો તેમાંથી જે ફાયદાઓ લેવા વર્ગે આશા રાખી છે તે ફાયદાઓ સમીપમાં આવ્યા વિના રહેજ નહિં.

શ્રી જૈન બોર્ડીંગ સ્કુલ અને વિધવાશ્રમનાં વાર્ષિક પરિક્ષા પત્રકો તથા તે બન્ને ખાતાંઓએ તેઓની ટુંક સમયની સ્થિતિ છતાં જે જે ઉત્તમ પ્રકારની આશાઓ આપી છે, તે બાબત ખાત્રી આપતા કેટલાએક પ્રતિષ્ઠિત વિદ્યાપરાયણ સજ્જન વર્ગના અભિપ્રાયો તથા બીજી કેટલીએક તેઓની ઉત્તમતાની ખાત્રી આપનારી વિગતો વિગેરેનો જો કોઇ મનુષ્ય તે તે ખાતાંના રીપોર્ટદ્વારા ખડો લે તો તેને એ ખાતાંઓ પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમ થયા વિના રહેજ નહિં. સારાંશમાં કહીએ તો શ્રી જૈનધર્મવિદ્યાપ્રસારકવર્ગે પોતાનાં ઉદ્દેશની સાધારણ સફળતા અનેક દિશાઓમાં શ્રી જૈન બોર્ડીંગ સ્કુલ, શ્રી કચ્છી જૈન બાલાશ્રમ, શ્રી જૈન વિધવાશ્રમ, શ્રાવિકાશાળા અને મુંબઈ મહિલાસમાજ દ્વારા પ્રતીત કરી છે. પરન્તુ ઉક્ત ખાતાંઓની સ્થિતિ જ્યાંસુધી તેની દ્રઢતા થતાં સારી આર્થિક સ્થિતિપર નિરવાહ નથી ત્યાં સુધી તે ખાતાંઓ ધર્મપ્રિય પુરૂષોની ઉદાર મદદ માટે ખાસ આવશ્યકતા દર્શાવે એ સ્વાભાવિક છે.

પોતાના હવાલામાં ચાલતાં તમામ ખાતાંઓનું પોતાના ઉદ્દેશ અનુસાર પ્રવર્ત્તન થવા **શ્રી જૈનધર્મવિદ્યાપ્રસારક વર્ગની** વ્યવસ્થાપક કમીટીના અધિકારીઓ તથા મેમ્બરો અને

સહાયકો સંપૂર્ણ કાળજી ધરાવે છે એ બાબતના પુરાવામાં વર્ગ તરફથી ગતવર્ષમાં બહાર પાડવામાં આવેલા જુદા જુદા ખાતાંના ૭ રીપોર્ટોજ બસ છે.

જૈન ગ્રંથોની પ્રસિદ્ધિ કરવી એ વર્ગના ઉદ્દેશની બીજી યોજના છે. તેમાં વર્ગે પોતાની દશ વર્ષની નાની વયમાં લગભગ ૭૫) પોણોસો ગ્રંથોનું પ્રદર્શન કરી જૈનપ્રજાની ખાસ જૈનસાહિત્યથી સેવા ઉઠાની છે. એટલુંજ નહિં પરન્તુ વર્ગે પુસ્તકો પણ એવા ઉચ્ચ પ્રકારનાં સુપ્રસિદ્ધ કર્યાં છે કે જેઓ ચાલુ જમાનાને ઘણાં અનુકૂળ આવે અને જૈન ધર્મનું ગૌરવ સર્વાંશે સચવાય. આ પ્રકારની યોજનાનું નામ "પુસ્તક પ્રસિદ્ધિ ખાતું" રાખવામાં આવ્યું છે અને તે ખાતાં સંબંધીના તમામ નિયમો તથા બીજી કેટલીક જાણવા જોગ હકીકતો વર્ગના રીપોર્ટમાં ખાસ દર્શાવી છે જેથી જેઓને જૈન સાહિત્ય પ્રતિ ખાસ ભક્તિ હોય તેઓએ વર્ગના રીપોર્ટનાં અવલોકનરૂપ શ્રમ લેવો એ ખાસ અગત્યનું છે. આ યોજનાને સર્વાંશે વિજયવંતી કરવા વર્ગના આત્મારૂપ શ્રીયુત શિવજી દેવસિંહે પણ ખાસ પોતાની લેખક તરીકેની જીંદગીના વર્ગને એક મોટા ભાગમાં ભોગ આપ્યો છે તેમજ વર્ગના આખા ઉદ્દેશનું સમર્થન થવા પોતાનાં એક વક્તા તરીકેનાં જીવનનો ભોગ આપવા આ મહાવીર પુરૂષે તાઢ તડકાની પણ દરકાર કરી નથી અને હજુ પણ એમનું જીવન એજ કક્ષામાં ચાલે છે.

પ્રાચીન જૈન ગ્રંથોનાં ભાષાન્તર, તથા ચાલુ જમાનાને અનુકુળ થાય તેવાં ધાર્મિક પુસ્તકોને નોવેલ-નાટક-કથાઓ વિગેરેના રૂપમાં રચી બહાર પાડવાં તથા જૈન સૃષ્ટિમાં સર્વ પ્રકારનો સુધારો થવા બોધ આપે તેવાં ખાસ પુસ્તકો બહાર પાડવાં ઇત્યાદિ વર્ગની યોજનાના સંકેતો છે તેને પુસ્તક પ્રસિદ્ધિ ખાતાંએ સંપૂર્ણ રીતે સાચવ્યા છે એટલુંજ નહિં પરન્તુ જૈનોને ઉપયોગી સાહિત્ય સારૂં, સુંદર, અને સત્વર કેમ બહાર આવે એ હેતૂથી શ્રી જૈનધર્મવિદ્યાપ્રસારક વર્ગે પોતાના તરફથી ભાવનગરમાં 'આનંદ પ્રીન્ટીંગ છાપખાનું' ખોલેલું છે કે જેમાં પુસ્તક પ્રસિદ્ધિ ખાતાંએ પોતાનું સંપૂર્ણ પ્રકાશ ન પામવાની ગતિ પકડી છે. આ સાધનથી પુસ્તકો સત્વર છપાય છે એટલુંજ નહીં પરન્તુ એથી પણ ત્વરાથી જૈનોને ઉપયોગી બાબતોનું વાંચન પ્રાપ્ત થાય એ ઉદ્દેશથી વર્ગના તરફથી એક "આનંદ" માસિકપત્ર પણ નીકળે છે. આ સિવાય વર્ગનાં પ્રત્યેક ખાતાંઓમાં "લાયબ્રેરીઓ"ની યોજના પણ રાખવામાં આવી છે કે જેથી વાંચનના અનુરાગી બાળક, પુરૂષ યા મહિલાને ઇચ્છિત લાભ મળી શકે. "વિદ્યાચંદ્ર-સુમતિ" જેવા અનેક સુંદર ગ્રંથોથી ગુજર્જર ભાષાદ્વારા જૈનોનો સંસાર-સુધારો થવારૂપ વર્ગના ઉદ્દેશની યોજનાઓની અંદર સમાયેલી યોજના, વર્ગના આત્મા શિવજીભાઇએ ખાસ કરીને સંપૂર્ણરીતે સાચવી છે એટલુંજ નહિ પરન્તુ બાળલગ્ન, કન્યાવિક્રય, વૃદ્ધવિવાહ, વિગેરે કુરૂઢિઓના શ્રીયુત શિવજીભાઇ એવા તો કટ્ટા શત્રુ છે કે તેઓ પોતાની જીંદગીનો બહુ વિશેષ ભાગ ભાષણદ્વારા તે રૂઢિઓનું નિકંદન કાઢવામાંજ ગાળે છે.

સારાંશમાં, આ સિવાય હજુ વર્ગ તરફથી ચાલતાં નાનાં ખાતાંઓ ઘણાં છે પરન્તુ પ્રત્યેક બાબતનું સ્પષ્ટીકરણ કરવા અવકાશ નથી તેમ વર્ગ તરફથી એ બાબતનો અર્થાત્ વર્ગ એ શું વસ્તુ છે અને તેના અંતર્ગત શું શું ખાતાંઓ શું શું ઉદ્દેશથી ચાલે છે ઇત્યાદિ તમામ પ્રકારનો પરિચય વર્ગના પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલા રિપોર્ટોમાં ઘણીજ સ્પષ્ટતા સાથે

દર્શાવવામાં આવ્યો છે જેથી ધર્મોત્સંબી સજ્જનને વર્ગ અને વર્ગાન્તરગત અનેક સંસ્થાના રીપોર્ટનું અવલોકન કરી ખાસ તનથી મનથી અને ધનથી પોતાનાં ધર્મપરાયણ જીવનનો ઉપયોગ આપી આ વિદ્યાપ્રસારક વર્ગનો ઉત્કર્ષ વદ્ધેલો વધતો જોવા જરૂર છે. ઇત્યલમ્.

(મુંબાઈ.) —વેજબાઈ ખીમજી, સેક્રેટરી,
શ્રી કચ્છી જૈન મહિલા સમાજ.

---

૬. બ્રહ્મક્ષત્રિય મહિલા પરિષદ્.

જુદા જુદા ઘરસંસાર મળીને ગામની વસ્તી થાય છે, અને જુદાં જુદાં ગામ મળીને એક પ્રજા થાય છે, એમ કહેવાય છે. પરંતુ આપણે અહિંઆનો જુદા જુદા ઘરસંસાર મળીને એક નાત થાય છે, અને જુદી જુદી નાતો મળીને પ્રજા થાય છે. આમ હોવાથી એક નાતની અંદર સુધારાની જે કંઇ હીલચાલ થાય તે બીજી બધી નાતો આગળ—સામાન્ય પ્રજા આગળ—રજુ કરવી જોઇએ, એમ ધારીને આ અમારી નાતની હીલચાલ સંબંધી આ લખવું યોગ્ય ધાર્યું છે.

અમારી નાતની પ્હેલી મહિલા પરિષદ આમોદમાં મળી હતી. તે સંબંધી એક લેખ. રા. પ્રાણલાલ ચીરપાત્રામે સુન્દરીસુબોધમાં લખ્યો હતો બીજી મહિલા પરિષદ અમદાવાદમાં ગયે વર્ષે મળી હતી. તેમાં થયેલા કામનો ટૂંક અહેવાલ અહિં આપ્યો છે.

પરંતુ એ અહેવાલ આપતા પ્હેલાં મહિલા પરિષદ્‌ની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઇ તે જોવું ઠીક પડશે. આ સંબંધમાં લખતાં બીજી મહિલા પરિષદ્‌ના સ્વાગત મંડળનાં પ્રમુખ અ-સૌ. રૂક્મણી બ્હેન જણાવે છે કેઃ—

"પૂર્વે બ્રહ્માએ અનેક પ્રકારની સૃષ્ટિ રચી પણ તેમાં વૃદ્ધિ થઇ નહિં: પણ જ્યારે
"સ્વયંભૂ અને શતરૂપા એ પ્રમાણે સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું ઉત્પન્ન કર્યું ત્યારેજ સૃષ્ટિની રચના
"યોગ્યરીતે ફેલાઇ વૃદ્ધિ થઇ. તેજ પ્રમાણે પુરૂષોને એમ લાગે છે કે ઉંચા વિચારો, બુદ્ધિની
"અભિલાષાઓ, અને વ્યવહારીક બાબતોમાં, એકલા પુરૂષોથી યોગ્ય કાર્ય પુરૂં બની શકતુ
"નથી; તેટલા માટે પુરૂષો જીવનના બધા પ્રસંગોમાં સ્ત્રીને સખી-સહચરી અને સલાહકારક
"તરીકે રાખવા પ્રયત્ન કરે છે.

"ઉપલા દ્રષ્ટાંત પ્રમાણે આપણી નાતમાં કેળવાયલા બંધુઓએ ધાર્યું કે આપણે એકલા
"આખી નાતના સુધારા વિગેરે કરીશું તેમાં જોઇએ તેવો ફાયદો થનાર નથી. માટે સ્ત્રીઓ આવા
"કાર્યમાં લાભ લે તોજ અન્યોઅન્યના વિચારદ્વારા ધારેલી મુરાદો સત્વર બર આવશે."

ઉત્પત્તિ સંબંધી સૌ. રૂક્મણી બ્હેનના વિચારો જણાવ્યા પછી પરિષદ સંબંધમાં તેનાં પ્રમુખ ગં-સ્વ-કૃષ્ણા બ્હેનના વિચારો હું જણાવીશ. તેઓ બોલ્યાં હતાં કેઃ—

"આવી સભાઓ ભરવામાં આપણે દેખાદેખી વાંદર નકલ કરીએ છીએ, એવું કંઇજ નથી. આપણા દેશમાં યોગ્યરીતે જોઇએ તો રાષ્ટ્રીય સભાની ઉત્પત્તિ થયા પછી તેને અંગે અનેક પ્રકારની કૉન્ફરન્સો (સમાજો)ની ઉત્પત્તિ પણ આનુંજ પરિણામ છે. આપણી નાતના પુરૂષોની કૉન્ફરન્સ આ શિવાય બીજું શું છે? આ ઉપરથી આપણે જોઇએ છીએ કે, જમાનાને અનુસરીને આ બધાં ડગલાં ભરાય છે; એક માણસની કૃતિ નથી. ઉન્નતિનાં ચિન્હો યોગ્યરીતે જણાય ત્યારે તેને વધાવી લેવાં એજ લાભકારક છે."

આ પછી આગળ ચાલતાં પરિષદ્‌થી થતા લાભ અને તેના ઉદ્દેશ સંબંધી તેઓ જણાવે છે કેઃ—

"કોઈ કહેશે કે આપણી નાતના પુરૂષોની કૉન્ફરન્સથી શું લાભ થયો ? આના જવા-
"બમાં એટલુંજ કહેવાનું કે એક તો આપણે (સ્ત્રીઓ) એમને જોઇએ તેવી ધારેલા સુધારામાં
"મદદ કરતાં નથી; એટલે એમનાથી એક હાથે કેટલું થાય ? નિયમો એ કરે, પણ તેનો
"અમલ કરવાનો આપણે છે. એ આપણને ઘરનો કારભાર કરવામાં મંત્રી તરીકે માને છે
"અને આપણા ઉપર એમનો પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તેથી એમના ધારેલા સુધારા પણ પાર
"પાડવા એ આપણા હાથની વાત છે. × × ×.

"પરિષદ્ જેવા મેળાવડાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો દૂર રહેવાથી થતા મતભેદ અને ભૂલ ભરેલા
"વિચારો દૂર કરી આપણામાં ખરેખરા સંપનો વધારો કરનો એજ છે. હમારા બધા જુવા-
"નોના મનમાં આવા વિચારો આવ્યા છે, તે ભવિષ્યમાં જે સારૂં પરિણામ નિપજવાનું છે
"તેનું ચિન્હ છે. પણ માળી જેમ બી વાવીને બેસી રહેતો નથી પણ ધીરજથી ફળ આવે
"ત્યાં સુધી તેની માવજત કર્યાજ કરે છે તેમ તમારે પણ ધર્મબુદ્ધિથી આ પરિષદ્ રૂપી
"છોડની માવજત કરવાની છે."

બીજી બ્રહ્મક્ષત્રિય મહિલા પરિષદ્‌માં ચર્ચવાને નીચેના વિષયો પસંદ કરવામાં આવેલા હતા.

૧. સ્ત્રીઓ યોગ્ય ગૃહિણી શી રીતે થાય ?
૨. મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓની કેળવણી આગળ ચાલુ શી રીતે રહી શકે ?
૩. કન્યા કેળવણી આપણી નાતમાં કેવી રીતે આગળ વધારવી ?
૪. નાતહિત અને દેશહિતમાં સ્ત્રીઓની મદદની જરૂર ?
૫. રડવા કુટવા તથા ધાણીઆટાના હાનિકારક રીવાજો શી રીતે દૂર થઇ શકે ?
૬. વિધવાઓની સ્થિતિ સુધારવા માટેનાં વ્યવહારૂ પગલાંઓ ?
૭. સ્ત્રીઓની ધર્મ સંબંધી માન્યતાઓ, અને તેના ગુણદોષ ?
૮. બાળકોનું ગૃહ શિક્ષણ ?
૯. સ્ત્રીઓ પોતાનાં તથા બાળકનાં શરીર તંદુરસ્ત રાખી મજબૂત શી રીતે કરી શકે ?

આ બધા વિષયો ઉપર, તેમજ તે ઉપરાંત વરવિક્રય, અને દસાવિસાના સવાલ ઉપર પણ, લેખો વંચાયા હતા. પ્રમુખ તથા સ્વાગત મંડળનાં પ્રમુખનાં ભાષણો સુદ્ધાં બધા મળીને ત્રીસ લેખ વંચાયા હતા. આ વિષયોની યાદી જોતાં જણાય છે કે તે ઘણાજ ઉપયોગી છે. આજકાલ સ્ત્રીકેળવણીનો, તથા તેમની તંદુરસ્તીનો, તેમજ બાળશિક્ષણનો, તથા બાળકોને ઉછેરવાનો અને વિધવાઓની સ્થિતિ સંબંધના સવાલ આપણા દેશના આગેવાનોને પણ ઘણી ફીકર કરાવે છે. આવા વખતમાં મુખ્ય કરીને પોતાની જાતનેજ લગતા સવાલો સંબંધી ચર્ચા સ્ત્રીઓ કરે તેથી લાભ થવા સંભવ છે. જો દરેક નાતની સ્ત્રીઓ આવા સામાન્ય તેમજ કેટલાએક પોતાની નાતને લગતા ખાસ વિષયો સંબંધી ચર્ચા કરી વિચાર ચલાવે તો ઘણી કઠણ દેખાતી વાતોનો સ્હેલાઇથી ઉકેલ થઇ જાય. આવી નાતોની પરિષદ્‌માં ખાસ યાદ રાખવાની વાત એ છે કે અમુક નાતે બીજી નાતો પણ છે એ ભૂલી જવું જોઇયે નહિ. તથા વખત આવે, પ્રસંગ મળે, બીજી નાતોની સ્ત્રીઓ પણ કેળવણી વગેરેમાં આગળ વધે, તે તરફ લક્ષ આપતા રહેવું જોઇયે. કારણ કે કોઇપણ એકાદી નાત એકલીજ કદી પણ આગળ વધી શકવાની

વી અથવા અનુવાદ કરાવી બહાર પાડયાં છે, તેમજ ગ્રંથકર્તાઓને ઉત્તેજન આપવા લગભગ બે હજાર રૂપિયા ખરચીને તેમણે રચેલાં પુસ્તકોની વધતી ઓછી નકલો ખરીદી છે. સોસાયટીએ પ્રસિદ્ધ કરાવેલાં પુસ્તકોમાં સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકો પણ ઘણાં છે. વળી સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય એ હેતુથી સોસાયટીમાં દર વર્ષે સ્ત્રી-શિક્ષણ પરીક્ષા લેવાય છે, જેમાં પાસ થએલી સ્ત્રીઓને બહોળે હાથે ઇનામો અપાય છે. તે ઉપરાંત એક ગૃહસ્થે સોસાયટી હસ્તક સોંપેલા રૂપિયા બે હજારના ફંડમાંથી ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી લાયબ્રેરી ઉઘાડી છે અને સ્ત્રીઓ જ તેનો ઉપયોગ કરે એવા હેતુથી રાવ બહાદુર રણછોડલાલ છોટાલાલ ખાડીઆ કન્યાશાળામાં આ બધાં પુસ્તકો રાખવામાં આવ્યાં છે. સદ્ગત–કવીશ્વર દલપતરામ ભાઇનું એમનું જીવન સોસાયટીની સેવામાંજ ગાળ્યું હતું.

સોસાયટીના જીવનની શરૂઆતથીજ સદ્ગત કવીશ્વર તેમાં જોડાયા હતા અને તેમના સતત પ્રયાસથીજ આ સંસ્થા દિર્ઘાયુ થવા પામી છે. એ નર રત્નની કદર સોસાયટીએ પણ બુઝી હતી. કેળવણીના સુરત હિમાયતી અને ગુજરાતના મશહુર સુધારક રા. સા. મહીપતરામભાઇ આ સંસ્થાના ઘણા વર્ષ સુધી સેક્રેટરી હતા. તેમની પછી સોસાયટીની આર્થિક સંપત્તિ અને વિદ્વાન મંડળમાં પ્રતિષ્ઠા વધારનાર સદ્ગત રા. બા. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી ઘણાં વર્ષ સુધી સેક્રેટરી રહ્યા. સોસાયટીની કારકીર્દિને સંપૂર્ણ જાહોજલાલીએ પહોંચાડનાર આ ખંતીલા અનુભવી અને કાર્ય કુશળ નરની તેમના મરણથી આ સંસ્થાને તો ખરેખરી ખોટ પડશે. અત્યારે આ સંસ્થાનું કાર્યતંત્ર મર્હૂમ મહિપતરામભાઇના પુત્ર અને ગુજરાતના જાણીતા સાક્ષર ને સુધારક ધી ઓનરેબલ રા. બા. રમણભાઇને સોંપાયું છે. આમ એક પછી એક બાહોશ સેક્રેટરીઓએ આ સંસ્થાની કારકીર્દિમાં ઉત્તરોત્તર વધારો કર્યો છે અને હવેના આ વિદ્વાન સેક્રેટરીના અમલતળે પશ્ચિમ તરફના દેશોમાંની આવીજ સંસ્થાઓના જેવી નામના આ સંસ્થા પણ મેળવશે, એવી આશા રખાય છે.

ત્રેસઠ વર્ષની આ વયોવૃદ્ધ સંસ્થાનું જીવન અત્યારે લખવું તે પિષ્ટપેષણ કરવું ગણાય, છતાં મારી સુજ્ઞ ભગિનિયોનું લક્ષ તે તરફ ખાસ ખેંચાય માટે બે બોલ લખવા લલચાઇ છું.

(અમદાવાદ—ખાડિયા) —સૌ. ધનલક્ષ્મી.

૮. વનિતાવિશ્રામ, સુરત.

૧.

આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ બહુ કઢંગી થઇ પડી છે. મોટી વયની સ્ત્રીઓ અભણ હોવાથી તેના જુના વિચારો કેમે કરી બદલાતા નથી. આવાં કારણોને લીધે ગૃહવ્યવહારમાં તથા પ્રજાને બાલ્યાવસ્થાથી કેળવવાને આપણે ઘણાં પછાત પડીએ છીએ, એ હવે સર્વને સમજાયું છે.

સ્ત્રીઓની માનસિક સ્થિતિ સુધારવી એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. વિદ્યા શીખવેલી આવડે છે, કળા શીખવેલી આવડે છે, પણ મનોવૃત્તિમાં સહજ સુધારો થતો નથી. એમાં ખાસ કરીને પૂર્વના ઉચ્ચ સંસ્કારોની આવશ્યકતા છે. તથાપિ **यथासंगस्तथा जनः** (જેવી સોબત તેવી અસર) એ ન્યાયે યત્કિંચિત્ જે સુસંસ્કારોની છાપ કુમળા હૃદયપર પડે તો તેથી ભવિષ્યમાં લાભ થવાની આશાથી, સ્વજાતિની સેવા કરવાનું આ કાર્ય સંવત ૧૯૬૪ ની સાલથી આરંભ્યું છે.

પૂર્વના દુષ્કર્મને યોગે, બાળલગ્નના યોગે, અને દેશમાં ચાલતા રીવાજોની પ્રબળતાને યોગે, આપણી આર્યબાળાઓ વય વધ્યા પૂર્વેજ સંસારથી નિરક્તાવસ્થાવાળી થઇ જાય છે. **आश्रमादाश्रमं गच्छेत्** (એક અવસ્થામાંથી બીજી અવસ્થામાં જવું) એ શાસ્ત્ર વાક્ય છે પણ આપણી બાળા સારૂ તે વાક્ય નથી. એ તો હતિ બાળા કે કતિ દુઃખની ઝાળા રૂપેજ રહે છે ! એવી બાળાઓપ્રતિ વડીલ વર્ગ કેટલાં બેદરકાર રહે છે ને કેવી રીતે તેને પાળે છે, એ બધું જો સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જોઇએ તો ખરેખર હૃદય ભેદાયા વગર રહેતું નથી. પારકાં અસહ્ય દુઃખનો વિચાર કરવાની અન્યને જરૂર રહેતી નથી. કારણ કે નિરાધાર અબળાઓ મન મારીને દુઃખ સહીજ જાય છે; ને અન્ય કુસ્છંદના પાશમાં પડી દુઃખને ગણતી નથી ! આવી દુઃખદ સ્થિતિનો અનુભવ થતાં અને તે દુઃખ કેવા જ્ઞાનથી નિવૃત થાય છે, તે સમજાયા પછી એવી સંસ્કારી ભગિનીઓના લાભાર્થે આ **વનિતાવિશ્રામ** નામની સંસ્થા સુરતમાં સ્થાપી.

પ્રથમ એક બે એમ કરતાં બાળાઓની સંખ્યા વધી અને સાથે સાથે કન્યા તથા સધવાઓને પણ રાખવા માંડી. સ્ત્રીશિક્ષકોની અછત હોવાથી એ કાર્યમાં મુશ્કેલી જણાઇ. જેમ તેમ આરંભેલા કાર્યનો નિભાવ કરી શિક્ષણ આપવા માંડયું.

આર્ય માબાપો દીકરી તરફ દીલસોજી ધરાવતાં નથી, તેના હિતાહિતનો વિચાર કરતાં નથી. તેને સારૂ દીર્ઘદૃષ્ટિ કરી તેના ભવિષ્યનો લેશ પણ વિચાર કરતાં હોય એમ જણાતું નથી, પણ ફક્ત દીકરી સાથે સ્વાર્થી સંબંધ રાખે છે. તે પ્રમાણે ઘણીખરી બાળાઓને વર્ષ-૭ માસનો અભ્યાસ કરાવી ઉઠાડી લે છે. મુદલ ભણેલાં નહિ ને ૭ મહિના -વર્ષના ભણતરથી શું હિત થાય, એનો વિચાર કોઇ કરતું નથી, તેમ બાળાઓ પણ બાળપણથી વિદ્યાવિલાસી નહિ એટલે તેમનું ચિત્ત પણ જેવું જોઇએ તેવું ભણવામાં ચોંટતું નથી. આ બધા સંજોગોમાં કામ ચાલે છે તો પણ સંસ્કારી બાળા સારો સંતોષ આપે છે.

એમને દરેક જાતનું જ્ઞાન આપવા આપણા આર્યબંધુ તથા ભગિનીઓએ વર્ષમાં પોતાના કંઇક સમયનો ભોગ આપવો જરૂરનો છે. જો દેશમાં સ્ત્રી ઉન્નતિ કરવી છે; સમાન દંપતિ થવું છે; ગૃહરાજ્ય દીપાવવું છે; અને એવાં એવાં અનેક સુખો ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભોગવવાં છે, તો તો આપણી પરણવાની, પરણેલી, અને પરવારેલી સર્વ સ્ત્રીઓને ભેદભાવ રહિત આશ્રમાનુસાર કેળવણી આપવા અપાવવા મદદ કરો. થોડે પૈસે સંગીન કામ અન્યોન્યની સહાયતાથી કરી શકાય છે.

આ સંસ્થામાં ધાર્મિક, નૈતિક, સંસ્કૃત, ગુજરાતી, ઇંગ્રેજી, ડ્રોઇંગ (આલેખનકલા) સંગીત, શીવણ, ગુંથણ, વિગેરેનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓને આવશ્યક એવું ગૃહશિક્ષણ પણ બોર્ડીંગ (બાળાઓ આશ્રમમાંજ રહે એવી ગોઠવણ) નાં કાર્યને લીધે શીખવી શકાય છે. અને વળી વિશેષ સ્ત્રીઓનાજ પરિચયમાં રહેવાથી કુસંપને કલેશના સંસ્કાર પણ ઓછા થાય છે.

શિક્ષણક્રમ હાલ ઇંગ્રેજી થર્ડ બુક, તથા સંસ્કૃત શિક્ષિકાનો અભ્યાસ ચાલે છે.
• ડ્રોઇંગની પ્રથમ વર્ગ (ફર્સ્ટ ગ્રેડ) ની પરીક્ષામાં અત્રેની બે બાળાઓ પાસ થઇ છે.
• બોર્ડીંગમાં હાલ કન્યા, સધવા, તથા વિધવા મળી. ૬૭ બાળાઓ નિવાસ કરે છે.

આવા આશ્રમોની દરેક સ્થળે જરૂર છે. ફરજ્યાત કેળવણી પ્રમાણે દરેક ગામમાં બપોરે

બે કલાક ધાર્મિક, નૈતિક શિક્ષણસહ શાળા જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે. દરેક ગૃહ દીઠ વાર્ષિક રૂ. ૧ુની ફી લઈ તેની જે રકમ થાય તેની તે તે ગામમાં કેળવણી આપવા વ્યવસ્થા કરવી જરૂરની છે. અને આવી વ્યવસ્થા જો કરવામાં આવે તો અશિક્ષિતોની તાણ ઘણે અંશે ઓછી થશે. અને વ્યવહાર સુખમય કરવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય આજ છે.

કેળવાયલી બ્હેનોએ પ્રથમ આવા કાર્યમાં જાતિ ભોગ આપવા મન લેવું જોઇએ. જો આવી બહેનો પહેલ કરશે તો પછી અન્યને બોલવાનો અવકાશ રહેશે નહિ. यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः (મ્હોટા મનુષ્યોને પગલે પગલે ઇતર માણસો ચાલે છે.) એ ન્યાયે મોટાંની પાછળ નાનાંને ચાલવાનું સુગમ થઈ પડશે. નાનાંને બધી વાતનો ભય નડે છે તો તે ભય મોટાં માથે લઇ લે તો બીજાં સુખેથી પગલાં ભરી શકશે. આમ છે માટે બંધુઓ તથા બ્હેનો ! અંતિમ મારી એજ વિનતિ છે કે તમો જે જે વાતનું જ્ઞાન ધરાવતા હોય તેમાંથી કિંચિત્ અંશે આવી સંસ્થામાં જ્ઞાન આપવા કૃપા કરો કે જેથી થોડા સમયમાં ને થોડે ખર્ચે વિશેષ લાભ થાય.

આપણા હિંદમાં વિધવાઓની વૃદ્ધિ દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. અનેક કારણોને લીધે પુરી ગયેલા રીવાજો એવા છે કે તેમાં બાળકીઓનો ઘાણ નીકળી જાય છે. એ બાળાનો જન્મ શી રીતે જાય અને શા આધારે જાય, એનો વિચાર સંબંધીઓ પણ ભાગેજ કરતાં હશે. અરે ! આપણી રાંક અબળાઓનું બળ શું તેના હિતાહિતનો વિચાર આ જગતમાં કોણ કરે ?

આવી રાત્રી દિન નિશ્વાસ નાખતી અને દુઃખથી ઝુરતી બાળાઓના શાંતિમય,-આનંદમય, નીતિમય, ધર્મમય, અને સંયમય જીવન બનાવવાના આ જે ઉદ્યમ છે તેને બનતી મદદ આપી તે બાળાઓના અંતરની ઉંડી આશીષ મેળવવી.

આ સંસ્થા હવે શહેર બહાર પોતાનું મકાન બાંધવા વૃત્તિ રાખે છે તેને સારૂ લાખ-ન્સમાં વિશાળ જગ્યા ખરીદી છે. અને ત્યાં મકાન બાંધવું છે. જે ગૃહસ્થો આ કાર્યમાં લાગણી ધરાવતા હોય અને મદદ કરવાની વૃત્તિ હોય તેમણે પોતાના ઉદાર હાથ લંબાવી આ કાર્યમાં મદદ આપવી એ વિનતિ છે.

(હરિગીત.)—હે સુજ્ઞ ગૃહસ્થો ! દેશના આ કાર્યમાં વૃત્તિ કરો,
બહુ પ્રેમ ને ઉમંગથી નિજ શક્તિઓને વાપરો;
આ કાર્યમાં ધનની ગતિ કરવા કૃપણતા ના ચહો,
સાર્થક કરી શ્રમ ધન તણું ને શ્રેયના માર્ગે વહો.
પરિવાર અર્થે સંચતા બહુ શ્રમ કરી આ જગવિષે,
નિજ પુત્રીઓના શ્રેય અર્થે પૂંઠ તે ધરતા દિસે !
અબળા અનાથો ધર્મ સાધે એવી યુક્તિઓ કરી,
આશીષ લ્યો દુઃખી તણી સુખ પામશો તો ઉર ભરી.
ધન માર્ગ આવામાં ગયું તે સાર્થ બનીયું જાણવું,
અર્પણ થયું એ ઈશને, ઉરે અવશ્ય પ્રમાણવું;
એથી અનર્થો અટકશે, પાળો સદા નિજ ધર્મને,
તમ આશ્રયે આ છે પ્રવૃત્તિ, ઉરમાં લહો સહુ મર્મને.

—બાળગૌરી મુનશી.

૯. વનિતા વિશ્રામ–અમદાવાદઃ ત્હેના હેતુ અને સાધનો.

આ આશ્રમને સ્થપાયે લગભગ પાંચ વર્ષ થયાં છે. તેનો ઉદ્દેશ વિધવા બાઈઓનું જીવન ધર્મનીતિ પરાયણ બને,–સંસારમાં વસતાં છતાં હૃદયની ઉચ્ચ સ્થિતિ તેઓ અનુભવે અને પોતાનું જીવન સંબન્ધીઓને બોજારૂપ ન થતાં તેઓના છત્ર નીચે રહીને સદુપયોગ કરવામાં તેમને સહાય મળે, એવો છે. અને તેની સાથે,–કુમારિકા, સૌભાગ્યવતી અને વિધવા, એ સર્વ બહેનોનો જીવનપ્રવાહ સાધુતામય બની, તેમની માનસિક અને આધ્યાત્મિક સ્થિતિ ઉચ્ચ મર્યાદાએ પહોંચે, એવી રીતનું ધર્મનીતિનું જ્ઞાન આપી તેમની જીંદગી સદુદ્યમમાં પ્રવૃત્ત થાય એમ કરવું, એવો પણ છે. આ સંસ્થામાં કન્યાઓને તથા સધવાઓને તેમના ધર્માનુસાર કેળવણી અપાય છે.

જે વિધવા બાઈઓ આશ્રમમાં નિવાસ કરે છે, તેમની પાસે ખાવા પીવા વગેરે માટે કાંઇ લેવામાં આવતું નથી. સધવા અને કન્યાઓને માટે પણ તેમના ખર્ચે રહેવા તથા ખાવા પીવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. હાલમાં ૧૧ વિધવાઓ અને કેટલીક સધવા તથા કન્યાઓ પણ અહિં રહે છે. જે વિધવા બાઈઓની સ્થિતિ સારી હોય અને પોતાને ખર્ચે રહેવા ઇચ્છા હોય તો તેમ રાખવા પણ ગોઠવણ છે. આશ્રમને અંગે જે શાળા ઉઘાડવામાં આવી છે તેમાં મોટી ઉમરની બાઈઓ જે તદન નિરક્ષર હોય છે અને બીજી શાળાની કેળવણીનો લાભ લઇ શકતી નથી તેવાને શિક્ષણ અપાય છે. તેવી બાઈઓ આ શાળાનો સારો લાભ લે છે. મોટી ઉમરની ગુજરાતી શિક્ષણ લીધેલી બાઈઓને સંસ્કૃત અને ઇંગ્લિશનું જ્ઞાન તથા શીવણ, ભરત વિગેરેનું શિક્ષણ આપવામાં આ સંસ્થા બહુ ઉપયોગી કામ બજાવે છે. આ શાળાનો શિક્ષણનો સમય બપોરના બાર વાગતાંથી સાડાચાર વાગતાં સુધીનો નિમેલો છે, અને તે સમય મોટી ઉમરની બાઈઓને વિશેષ અનુકૂળ પડે છે.

નાની ઉમરની કન્યાઓ પણ દાખલ થાય છે. ગુજરાતી, ઇંગ્લિશ, સંસ્કૃત, ભરત, ગૂંથણું, વિગેરે, જેનું શિક્ષણ જે બાઇને લેવું હોય તેને તેવું શિક્ષણ લેવા સવડ મળી આવે એવી ગોઠવણ આ શાળામાં રાખવામાં આવી છે. શિક્ષણને માટે કાંઇ પણ ફી લેવામાં આવતી નથી.

આશ્રમને અંગે એક સારૂં પુસ્તકાલય પણ સ્થાપવામાં આવ્યું છે. સંવત ૧૯૬૭–૬૮ ની સાલનો અહેવાલ જોતાં માલમ પડશે કે શિક્ષણશાળામાં ૨૩ વિધવા, ૨૭ સધવા, તથા ૫૨ કન્યાઓ શિક્ષણ લે છે. પરીક્ષામાં ૭૭ માંથી ૭૦ પસાર થઇ હતી. સનાતન ધર્મ નીતિની પરીક્ષામાં ૧૩ માંથી ૧૧ પાસ થઇ, અને તેમાંથી ૬ શિષ્યાઓએ ઇનામ મેળવ્યું હતું. ગુજરાતી વર્નાક્યુલર સોસાયટીની સ્ત્રીશિક્ષણ પરીક્ષામાં ૫ માંથી ૨ પાસ થઇ હતી, જે બંનેએ ઇનામ મેળવ્યું હતું.

આશ્રમનું કામ જોઈ આપેલા અભિપ્રાયોઃ—

મુંબાઇના નામદાર ગવર્નર સાહેબનાં બાનું લેડી સિડનહામે આ આશ્રમની મુલાકાત લેવા મહેરબાની કરી નીચે મુજબ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતોઃ

" વનિતાવિશ્રામ જોવાની અને બાઇ સુલોચના તથા તેમનાં માતુશ્રીની ઓળખાણ કરવાની તક ગઇ કાલે મળવાથી ઘણો આનંદ થયો છે. આ સંસ્થાથી મારા ઉપર ઘણીજ અસર થઇ છે. અને જે બાઇએ આવા ઉપયોગી કામમાં પોતાની જીંદગી ગાળવા ખુશી બતાવી છે તેમને ઘણોજ ધન્યવાદ ઘટે છે. તેમની ઉદારતાથી ઘણી દુઃખી જીંદગીઓ કે

જેઓને બીજી રીતે અભ્યાસ કરવાનું બની શકે તેમ નહોતું, તેમને માટે વિદ્યા અને જ્ઞાનના દરવાજા ખુલ્લા મુકયા છે. આ પ્રમાણે કરવાથી તેઓને એકલાનેજ નહિં પણ પોતાની જાતને પણ આશિષ સમાન થઇ પડ્યાં છે. કારણ કે ખરૂં સુખ તો બીજાઓને ઉપયોગી થઇ પડવામાંજ છે. ભવિષ્યમાં ' વનિતાવિશ્રામ ' ને ફતેહ મળે એમ ઇચ્છું છું અને તેનું કામકાજ કેમ ચાલે છે તે જાણવાને હમેશ ઇંતેજાર રહીશ. "

આ ઉપરાંત અનેક સજ્જનો તથા સન્નારીઓના સારા અભિપ્રાય અને શુભેચ્છાઓ આ સંસ્થાને પ્રાપ્ત થઇ છે, જેમનો અન્તઃકરણપૂર્વક આભાર માનવા રજા લઉંછું.

મે. રસેલ સાહેબનાં બાનુ લખે છે કે–"બીઓની કેળવણી માટેની આ હીલચાલને બને તેટલું ઉત્તેજન ઘટે છે. "

મે. એલીક સાહેબનાં બાનુ જણાવે છે કે,—" જેમણે આ શાળાની સ્થાપના કીધી છે તેમની એકદિલની મહેનતથી તથા જે બાઇઓ તેમને મદદ આપવામાં પોતાનો વખત ગાળે છે તેમની હોંશથી ઘણી ખુશી ઉપજે છે. તેમજ જે બાઇઓ પોતાના ઘરકામમાંથી પરવારી ફુરસદના વખતમાં શિક્ષણ લેવા આવે છે અને જ્ઞાન મેળવવા માટે ઇંતેજારી દેખાડે છે તે જોઇને મને ઘણુંજ આશ્ચર્ય લાગ્યું હતું. સઘળી હાજર રહેલી બાઇઓનાં મ્હો પ્રફુલ્લિત અને આનન્દી હતાં. જે શાળામાં ધાર્મિક તથા વ્યાવહારિક કેળવણી ભેગી અપાય છે તેવી શાળાઓ. જેઓને બીજી શાળાઓમાં અપાતું શિક્ષણ ગમતું ન હોય તેઓને પણ પસંદ પડ્યા વિના રહે નહિં. "

અત્રેના હુજુર ડેપ્યુટી કલેક્ટર મે. ગોપાળશંકરભાઇએ નીચે મુજબ અભિપ્રાય આપ્યો હતો:

" આ સંસ્થાનું ઉપયોગીપણું નીચેની બાબતોમાં છેઃ—

(૧) જે બહેનોની નિશાળ જવાની ઉમર વીતી ગઇ છે, તેઓને માટે નિશાળની જરૂરિયાત પુરી પાડવામાં.

(૨) શાળા અને ઘરની કેળવણી સાથે સાથે આપનારી સંસ્થા તરીકે.

(૩) નિશાળની કેળવણી સાથે ધાર્મિક શિક્ષણ આપવા માટે.

(૪) જે બાઇઓને જરૂર હોય તેમને ઘર જેવી અને ઉપયોગી જીંદગી આપવાને માટે.

" જે બહેનો પોતાનો વખત આવા ઉપયોગી કામમાં વાપરે છે તેમને હું ફતેહ ઇચ્છું છું."

મુંબાઇના સુપ્રસિદ્ધ દૈનિક પત્ર " અખબારે સોદાગર " ના મે. અધિપતિ કહે છે કે;— " આ ખાતાએ ઘણું સારૂં કામકાજ બજાવેલું જોઇ સંતોષ ઉપજે છે, અમદાવાદ ખાતે સ્થાપવામાં આવેલા વનિતા વિશ્રામનો સંવત ૧૯૬૭–૬૮ ના સાલનો જે અહેવાલ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી એ ખાતું ચાર સાલની ટુંક કારકીર્દિ છતાં ભવિષ્ય માટે ઘણી સારી આશા આપતું માલમ પડે છે. એટલુંજ નહિં પણ એ ખાતું હમણાંથીજ કમનશીબ વિધવાઓ માટે એક મોટા આશીર્વાદ રૂપ થઇ પડ્યું છે."

શ્રી મોરબી નાટક કંપનીના સ્વદેશ પ્રેમી માલેક રા. રા. મૂળજીભાઇએ આ સંસ્થા માટે ઉત્તમ અભિપ્રાય આપવા કૃપા કીધી હતી; અને તેઓએ, શ્રી શેક્સપીયર થિયેટ્રિકલ કંપની, તથા શ્રી નરહરી પ્રાસાદિક નાટક કંપનીના ઉત્સાહી મેનેજર સાહેબોએ પણ કરેલી ઉદાર મદદ માટે આશ્રમ ત્હેમના ઉપકાર તળે છે.

જે જે બ્હેનો તથા બન્ધુઓ તરફથી આ આશ્રમના નિભાવ માટે સહાય મળી છે

ત્હેમનો ઉપકાર અહેવાલમાં માનવામાં આવ્યો છે; તે સર્વ ઉદાર ચિત્ત સન્નારીઓ તથા સદ્ગૃહસ્થોનો આ સંસ્થા ઉપકાર માને છે અને ઇચ્છે છે કે તેવી ઉદાર વૃત્તિ હમેશાં ત્હેમનાં હૃદયમાં કાયમ રહેશે તથા અન્ય બહેનો અને બન્ધુઓનાં ચિત્ત આવા પરોપકારના સત્કૃત્ય તરફ વળશે. કૃપાળુ પ્રભુ તેમ કરો.

અમદાવાદના વનિતા વિશ્રામને ચાલુ મદદની જરૂરઃ

આ સંસ્થાને ઉન્નતિના પાયા પર આણવા માટે બન્ધુઓ તથા ભગિનીઓની તન, મન, અને ધનની સહાયની જરૂર છે, કાયમફંડ તરીકે તેની રકમ હજી સુધી ઘણી જૂજ છે. ઈશ્વર પ્રેરણાથી બંધુઓ અને બહેનોની સહાયતાથી આજ સુધી આ સંસ્થા પોતાનું કાર્ય નિભાવે છે, પરંતુ હવે તો મારાં દેશ હિતસ્વી બંધુઓ અને બહેનોએ પોતાનો ઉદાર હાથ વિશેષ લંબાવવાની ખાસ જરૂર છે.

જેવી રીતે સ્ત્રીપુરુષોને કેળવણી આપવાનાં સ્થળોની જરૂરિયાત આપ સર્વના હૃદયમાં જાગ્રત થઇ અને તેની યોજનાઓ ઘડાઇ છે, તેવી રીતે આ સંસ્થાઓની જરૂરિયાત આપ સર્વનાં હૃદયોમાં જાગ્રત થશે, ત્યારેજ તેની ઉન્નતિ થશે. માટે બંધુઓ અને બહેનો! સ્ત્રીઓએ પોતાની જાતિબ્હેનોના શ્રેયાર્થે આરંભેલા કાર્યને સફળ કરાવવું એ આપનું કામ છે. આપ તેમાં સહાય થાઓ. નિરર્થક અને દુઃખી સ્થિતિ માનતી વિધવાઓનું જીવન કલ્યાણપ્રદ થઇ શકે તેવો તેમનો શ્રેયનો રસ્તો ખુલ્લો કરી આપો.

આ આશ્રમની મ્હોટી જરૂરિયાતોના સંબન્ધમાં તા. ૨૪-૬-૧૨ ના અંકમાં અખબારે-સોદાગર "ના અધિપતિ સાહેબ જેઓને મુંબાઇની ચોતરફથી મદદ મેળવી રહેલી સત્સંસ્થાઓનો ઘણો અનુભવ છે તેઓ લખે છે કેઃ—" આ સંસ્થાએ પોતાનું કામ કેટલું સંતોષકારક બજાવ્યું છે, તે તેની મુલાકાત લેનાર દરેક ગૃહસ્થના એક સરખા વખાણની નોંધ ઉપરથી સમજાય છે. તેની વિરૂદ્ધમાં હજુ સુધી કશો અવાજ બીજાં તેવાં ખાતાંઓ માફક બીલકુલ ઉઠાવવામાં નથી આવ્યો. આ આશ્રમો આટલું રૂડું કામ કરી શકે છે તેનું કારણ એ છે કે તેનાં કાર્યવાહકો સઘળા માનાધિકારી હોય છે અને પોતાના જીવનમાં પોતે અનુભવેલી મુશ્કેલીનાં પરિણામે પોતાનાં પરોપકારી હૃદયમાં પોતાની ભગિનીઓને, તેમનાં જીવનમાં તેમને કાંઇ મુશ્કેલી નડે નહિ અને તેઓ પોતાનું સાદુ અને પવિત્ર જીવન ગાળી શકે, એવું શિક્ષણ આપવાની પ્રદીપ્ત થયેલી લાગણી છે. એ ખાતાંઓને આમ છતાં લોકો તરફથી નાણાં સંબંધી જોઇતું ઉત્તેજન નથી મળતું એમ તેના અહેવાલો ઉપરથી જોવાને બને છે. ગુજરાત શું એવું નિર્ધન છે કે તેવા એકાદ આશ્રમને પણ યથાવત્ પોષી ના શકે ? અમદાવાદના જ સંબંધમાં કહીએ તો—અમદાવાદ કે જ્યાં......જેવા સ્ત્રીકેળવણી અને સંસારસુધારાના હેમાયતીઓ વસતા હોય ત્યાં આવા એક આશ્રમને પણ સારી સ્થિતિમાં શહેરનું એક ભદ્ર અને ભવ્ય આશ્રમ ગણાય તેવી સ્થિતિમાં લાવી મુકે તેવો એકાદ વીરપુત્ર બહાર નથી જણાતો!...આશ્રમનું કાયમી ફન્ડ પણ કશું નથી એમ કહીએ તો ચાલે. આની સ્થિતિમાં દર મહિને ચાલુ માગી તાગીને આશ્રમ ચલાવવામાં કેવી મુશ્કેલી વેઠવી પડતી હશે, તે માત્ર અનુભવીઓજ સમજી શકે. હાલ આ આશ્રમનો લાભ માત્ર ૧૦૨ બાઇઓ લે છે. આ સંખ્યા અમદાવાદની વસતી જોતાં કાંઇ વધારે નથી જણાતી, પરંતુ એથી વધારે સંખ્યામાં બાઇઓ આવે તો તેમને માટે વ્યવસ્થા કરવાને

પણ આશ્રમના વ્યવસ્થાપકો પાસે કાંઇ આધાર છે કે કેમ તે વિચારવા જેવું છે. આ બાબત ધ્યાનમાં લેતાં, ૧૦૨ બાઇઓની સંખ્યા સંતોષકારક ગણવી જોઇએ. આપણે એમ ચાહીશું કે અમદાવાદના કોઇ શ્રીમંત તરફથી તેને ઘરનું મકાન કરાવી આપવામાં આવે અને વળી અમદાવાદી શહેરીઓ તરફથી તેનું કાયમફંડ પણ લગભગ એક લાખ જેટલું કરી આપવામાં આવે. આ માટે એક વગવાળી કમીટી તાકીદે નીમવાની સુચના અમદાવાદના શહેરીઓ તાકીદે ઉપાડી લે એ ઇચ્છવા જોગ છે." તે ઉપરાંત આ સંસ્થા માટે નિઃસ્વાર્થી જીવન ગાળનાર બહેનોની પણ ઘણી જરૂર છે.

ગૃહસ્થી બહેનો પણ પોતાના ગૃહકાર્યથી થોડો થોડો વખત બચાવી આવાં સત્કાર્યને મદદ કરી શકે તેમ છે. અને શહેરમાં વસતી વિધવા બહેનોના વડીલો તેમને આવાડીવામાં થોડા કલાકો આવાં સત્કાર્યોમાં ગાળવા માટે સમય આપે તો તેમાંથી તેઓ પોતાનું તથા પારકું બંને હિત સાધી શકે છે. બપોરનો સમય સાધારણ રીતે અવકાશનો હોય છે અને તે ઉંઘ, આળસ, કે કુથલીમાં ન ગાળતાં આવી સંસ્થાઓમાં આવી તેનો સદુપયોગ કરે તો તેથી સર્વને અવશ્ય લાભ છે. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના કાર્યમાં સ્ત્રીઓજ આગળ પડતો ભાગ લે એ ઇચ્છવા જેવું છે અને તેમ થાય ત્યારેજ આવી સંસ્થાઓનો ઉત્કર્ષ સુસાધ્ય થવાનોઃ-ઇશ્વર કૃપાથી વેળાસર તેમ થાઓ. અસ્તુ !

—સુલોચના.

૧૦. સેવાસદન, મુંબાઇ.

૧

આ વર્ષના સેવાસદનનાં પ્રમુખ બાઇ રમાબાઇ રાનાડે અને એક જોડ્યા સેક્રેટરી બાઇ જમનાબાઇ ન. સકકઇએ દુકાળ બદલ બહુ ધર્મ દાનનું કાર્ય ઉપાડી લીધું હતું. અને એ ખાતાના સહાયક ફંડ તરફથી લગભગ રૂ. ૧૧૦૦ દુકાળમાં સહાય કરવા માટે ખર્ચવામાં આવ્યા હતા.

સેવાસદન તરફથી ઘર વિનાના નિરાધારો માટે મલાડમાં એક આશ્રમ કાઢવામાં આવ્યું છે, કે જેનો અત્યાર સુધી ૪૫ નીરાધાર બચ્ચાં અને બાઇઓએ આશરો લીધો છે. આ આશ્રમનો ખર્ચ દીનપર દીન વધતો જાય છે. કારણ કે વખતના વહેવા સાથ અનાથ માણસો વધુ મ્હોટી સંખ્યામાં તેનો આશરો લેવા આવે છે. ગયાં વર્ષમાં—એટલે કે તા. ૩૦ મી જુન ૧૯૧૨ સુધી-એ આશ્રમ માટે રૂ. ૨૩૬૯ ખર્ચવામાં આવ્યા હતા. પોલીસ અને મેજીસ્ટ્રેટો તરફથી મોકલેલાં રસ્તે રખડતાં છોકરાં એ આશ્રમનો મોહટે ભાગે લાભ લે છે. એ બચ્ચાં પાછળ રહેવા ખાવા અને કેળવવા માટે ખર્ચ બહુ કરવો પડે છે. વળી ૪૫ આસામીઓને રાખવા માટે હાલનો મલાડનો બંગલો પણ બહુ નાનો પડે છે અને એમને માટે એક મકાન બાંધવાની જરૂર દીનપર દીન વધતી જાય છે.

સરકારે મહેરબાની કરી ૧૧॥ એકર જમીન અંધેરીની નજીક આંબોલીમાં આપી છે, કે જ્યાં ગરીબ આબરૂદાર બાઇઓ અને બચ્ચાં માટે એક ઉદ્યોગશાળા બાંધવાનો ઇરાદો છે. હમે આશા રાખીએ છીએ કે "સુન્દરી સુબોધ" વાંચનાર બાનુઓ અને ગૃહસ્થો સદનનાં આ ભલાં કામ માટે ઘટતી મદદ આપશે. હાલ તુરત સદનનાં ગામદેવીનાં ઘરમાંજ એક ઉદ્યોગશાળા ચાલુ છે પણ પુરતી જગા ન હોવાથી તે હજી મોહટા પાયા ઉપર

મુકાઇ નથી. એ ખાતામાં સીવવાનું, વેતરવાનું, સંચા ઉપર મોજાં વગેરે ગુંથવાનું, એવું એવું કામ શીખવવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત કાપડ વણવાનું, મીઠાઇ વીગેરે બનાવવાનું, અને છાપખાનાનું પણ કામ શીખવવામાં આવનાર છે. એ ખાતા ઉપર ગયે વર્ષે રૂ. ૧૫૭૧ ખર્ચવામાં આવ્યા હતા.

આ ઉપરાંત ગુજરાતી, મરાઠી અને અંગ્રેજી શિક્ષણ પણ આપવામાં આવે છે. એટલુંજ નહીં પણ દરેક બાઇ પાસે દરરોજ ઘરનું પણ કામ કરાવવામાં આવે છે; જેમ કે ઘર સાફ રાખવું, દળવું, કપડાં ધોવાં, બત્તી કરવી વીગેરે, ઘરને લગતું સર્વે કામ કરાવવામાં આવે છે, વળી ગાણાં ગાવાનું, ડ્રોઇંગ (ચિત્રકામ), વગેરે માટે પણ વર્ગો ચાલુ છે.

સદનનાં ગામદેવીનાં ઘરમાં ગરીબો માટે એક દવાખાનું પણ ચાલુ છે કે જ્યાં ગરીબોને મુફત તપાસી દવા આપવામાં આવે છે. એટલુંજ નહીં પણ જરૂર પડે તો બીજી રીતની પણ મદદ કરવામાં આવે છે. આ દવાખાનામાં ત્રણ સ્ત્રી-ડોકટરો કામ કરે છે કે જેઓમાંના એક લંડનના એમ. ડી. (ની ઉંચી પરીક્ષામાં પાસ થયેલાં બાઇ) છે. આ મહીનાની આખેરીથી એક હીંદુ બાનું તબીબ (કે જેઓ પણ વીલાયતની ડીગ્રી ધરાવે છે તેઓ) આ દવાખાનાનું કામ કરવા ધારે છે. ગયે વર્ષે જે વોર્ડ ગરીબો માટે સદનમાં ખોલેલા હતા તે હાલ જગ્યાની તંગાસને લીધે બંધ કરવામાં આવ્યા છે. નાણાંની સગવડ થશે તો એક નવી ઇમારત બાંધવાનો ઇરાદો છે, કે જેથી ગરીબ બાઇઓને નર્સીંગનું કામ એજ ખાતામાં શીખવવાનું બને. દવાખાનાં અને વોર્ડ પાછળ ગયે વર્ષ રૂ. ૪૩૮૩ ખર્ચવા પડયા હતા.

હાલ **સેવાસદન** તરફથી ચાર બાઇઓ **નર્સીંગ** (માંદાની માવજત) નું કામ **જે. જે.** હોસ્પીતલ (દવાખાના) માં શીખે છે અને બીજી એક **સદન**ની પુનાની શાખામાંથી સાસુન હોસ્પીતલમાં જાય છે. આ બાઇનો સઘળો ખર્ચ મુંબાઇના **સદન**થી પુરો પાડવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત બીજી ત્રણ બાઇઓને થોડીક મુદતમાં નર્સીંગ શીખવવા મોકલવાની છે. એક શિવાય આ સર્વે બાઇઓ હીંદુ છે. આ કામ માટે (અભ્યાસ કરનારને માસિક અમુક રકમની મદદ મળી શકે એવું) એક ખાસ **સ્કોલરશીપ ફંડ** ઉઘાડવામાં આવનાર છે, કે જેની મદદથી ગરીબ બાઇઓ નર્સ, તબીબ, શીક્ષક, વીગેરે, વીગેરે, જે કામ કરવા ઇચ્છતાં હોય તે કરી શકે. એવી અરજીઓ દીનપર દીન વધતી જાય છે અને હાલ બી કેટલીક બાઇઓએ નર્સીંગ શીખવવા માટેની અરજીઓ મોકલી છે અને ત્રણ હીંદુબાઇઓ મુંબાઇની મેડીકલ કોલેજમાં જોડાવા ઇચ્છે છે. આ ફંડ માટે નાણાની બહુજ જરૂર છે.

સેવાસદનનાં હીંદુઆશ્રમમાં હાલ ૧૩ દક્ષિણી અને ૪ ગુજરાતી બાઇઓ પોતાનાં નાનાં છોકરાં સાથે રહે છે. દક્ષિણી અને ગુજરાતી બાઇઓ પોત પોતાના રીવાજ પ્રમાણે રહે છે અને સર્વેના ધર્મને માનથી સાચવવામાં આવે છે. દક્ષિણીઓ માટે એક, ચંચલ દક્ષિણી બાઇ મેટ્રન (સંભાળ અને દેખરેખ રાખનાર) તરીકે રહ્યાં છે અને ગુજરાતીઓ માટે એક પુખ્ત ઉમરનાં ગુજરાતી બાઇ નીમાયાં છે કે જેઓ સંસ્કૃતનું સારું જ્ઞાન ધરાવે છે. એ બન્ને **આશ્રમનાં** રસોડાંએ જુદાં છે. એક જગામાં રાખવાનું કારણ એજ કે સર્વે બહેનો એક બીજાં સાથે હળીમળીને રહે અને એક બીજાને પ્રેમની લાગ-

ણીથી જુવે અને સર્વે સાથે મળી ગરીબનાં સંકટ ટાળે. એ આશ્રમ પાછળ ગયે વર્ષે રૂ. ૧૦૧૫ ખર્ચવા પડયા હતા.

પારસી આશ્રમ પાછળ ગયે વર્ષે રૂ. ૯૪૩ ખર્ચવામાં આવ્યા હતા. એ આશ્રમમાંથી એક બાઇ આવતે વર્ષે બી. એ. ની પરીક્ષામાં જવાનાં છે.

બીજાં એક બાઇ સંચા ઉપર મોજા વગેરે ગુંથવાનું શીખવે છે, એક બાઇ સદન તરફથી નર્સનું કામ શીખી, હાલ પારસી જેનરલ હોસ્પીતલમાં કામ કરે છે. બીજાં એક બાઇ જે. જે. હોસ્પીતલમાં નર્સીંગનું કામ શીખે છે. એક બાઇ તાઇપ રાઇતીંગ, શોર્ટહેંડ (વગેરે વ્યાપારી ઉદ્યોગને લગતી વિદ્યાઓ) શીખી ગયાં છે; અને એક બીજાં શીક્ષક તરીકે પોતાનું ગુજરાન કરે છે.

સેવાસદનના આશ્રમનાં નીયમ એમ છે કે કોઇ પણ ગરીબ પણ આબરૂદાર છોકરી અથવા બાઇ કે જેણી પોતાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવા માગતી હોય પણ જેણી પોતાને પૈસે તેમ કરવા અશક્ત હોએ તો તેણીને સદનમાં સેવી અને ખાતાને ખર્ચે તેને કેળવવી. એ ખાતાનો મુખ્ય હેતુ એ છે કે ગરીબ આબરૂદાર બાઇઓને કેળવી તેમને ખરી સેવીકા બનાવવી અને તેઓ પાસે ગરીબોનું ભલું કરવા મુફત કામ મેળવવું. એવી બાઇઓ માટે સેવાસદનમાં સર્વે સગવડ છે. હાલ ગામદેવીની જગા ઉપર એક નવું મકાન ઉભું કરવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં ૩૨ બાઇઓ સહેલાઇથી રહી શકશે; જો કે પૈસાની તંગીને લીધે સર્વેને ખાતાની અંદરજ શીખવવું બની શકતું નથી અને તેથીજ બીજાં ચાલુ ખાતાઓ-જેમકે સ્કુલો, કોલેજો, વગેરેનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. અગર જો એક બાઇ આખી જીંદગી સેવા કરવામાં અર્પણ ન કરી શકે તો જેટલો વખત તેણીએ સેવાસદનમાં રહી અભ્યાસ કીધો હોય તેટલોજ વખત વધુ તેણી ખાતામાં રહી ગરીબોને પોતાના અભ્યાસનો લાભ મુફત આપે એ હમારો કાયદો છે. જો એક બાઇ કંઇક સબબથી આ પણ ન કરી શકે તો જેટલો ખર્ચ સદનમાં તેણી ઉપર થયો હોએ એટલો બધો ખર્ચ હફતે હફતે તેણીએ વાજબી રીતે ભરી આપવો જોઇએ.

સેવાસદનનાં ગામદેવીમાં નવાં મકાન બાંધવાથી હવે બહાર ગામના અથવા મુંબાઇનાં કોઇ પણ બાઇ કે જેઓ સ્કુલ કે કોલેજમાં જતાં હોય અને જેઓને મુંબઇમાં કોઇ જગોએ રહેવાની જગા નહીં હોય તો તેઓને એ ખાતામાં સેવા સર્વે ગોઠવણ થઇ શકશે.

સેવાસદનના ઇસ્લામીયા વીભાગને માટે ગયે વર્ષે રૂ. ૧૦૦૦ ખર્ચવા પડયા હતા. પરદાનશીન બાઇઓ માટે આ વીભાગે ઘરના વર્ગો ખોલ્યા છે, કે જેથી ગરીબ બાઇઓને તેઓના ઘરમાંજ વાંચતા લખતા અને સીવવા વગેરે શીખવવું બને, એ વીભાગ તરફથી બહાર ગામોમાં ઘણા એવા વર્ગો ખોલવામાં આવ્યા છે અને બહુ સારૂં કામ થતું જાય છે.

સદનની પુનાની શાખાને ગયે વર્ષે રૂ. ૫૦૦ આપવામાં આવ્યા હતા. એ ઉપરાંત એક ગુંથવાનો સાંચો પણ આપવામાં આવ્યો હતો. ચાલુ વર્ષમાં એ શાખાને વધુ મદદ જોઇતી હોવાથી રૂ. ૧૨૮૦ આપવામાં આવ્યા છે. અમદાવાદની શાખા રૂ. ૪૦ ખરચી નર્સો રાખે છે કે જેઓ ગરીબોમાં કામ કરે છે.

વાંદરામાં પણ એક વિભાગ (centre) ખોલવામાં આવ્યો છે, કે જ્યાં બહુ સારૂં કામ ચાલે છે. એ ઉપરાંત ગયે વર્ષે સેવા સદનનાં કેળવણી ખાતાં પાછળ રૂ. ૨૨૧૭ ખર્ચવામાં

આવ્યા હતા. ઘરનું ભાડું વર્ષ દહાડે રૂ. ૨૨૭૦ થાય છે અને ગરીબોને તે લોકોના ઘરમાં શીખવવા, નર્સ (સારવાર) કરવા વગેરે માટે રૂ. ૧૫૦૦ વર્ષ દહાડે ખર્ચના પડે છે. ઉપર લખેલાં ખર્ચ જોઈ વાંચનાર ખ્યાલ કરી શકશે કે એ ખાતાને પૈસાની કેટલી જરૂર છે.

સેવાસદનમાં એક લાયબ્રેરી પણ ખોલવામાં આવી છે કે જે સવારથી સાંજ સુધી દરેક જાતની આબરૂદાર બાઈઓ માટે ખુલી છે. એ લાયબ્રેરીને બનારસની થીઓસોફીકલ મંડલી તરફથી મીસીસ એનીબિસેન્તનાં સઘળાં ચોપાનિયાં અને ચોપડીઓ બધાં મળી ૬૦ ભેટ મળ્યાં છે અને પરમહંસ રામકૃષ્ણ મીશન તરફથી સ્વામી વીવેકાનન્દના સઘળા ગ્રંથો ભેટ મળ્યા છે. એ ઉપરાંત કેટલીક કીમતી ચોપડીઓ નામ આપવા નહિં આપનાર દેશપ્રેમી માણસોએ ભેટ મોકલી છે.

હિન્દના પુત્રીઓને હમે અંતઃકરણથી વિનતી કરીએ છીએ કે, વધુ સેવીકા મેળવવા માટે હમને તમે મદદ કરો અફસોસ ! **અજ્ઞાનતાને લીધે કેટલી ગમગીની; કેટલી લાચારી, કેટલું અભણપણું છે ?** શું હિન્દમાં એવી દેશપ્રેમી બહેનો નથી કે જેઓ અંધકારમાં ડુબતાં ઘરોમાં જીંદગીની રોશની ઝળકાવવા ઉમંગ ન ધરે ? પરોપકારી જીંદગી ગુજારવાને શું કોઈજ ઇચ્છતું નથી ? ઘર વગરની અનાથ, અબળ, અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ અને રખડતાં, લાચાર અને દુઃખી બાળકોની સંભાળ લેવા તૈયાર થાય એવી શું કોઈ બહેનો નથી ?–હિંદ આવી સ્ત્રીઓની ખાસ જરૂર છે. નબળાંને રક્ષણ આપવું, દુઃખીને દીલાસો આપવો, અજ્ઞાની ગુનેહગારો અને કમનસીબ માણસોને આપણાથી બનતી મદદ આપવી એવા મહાન હેતુથીજ **સેવાસદન**ને સ્થાપવામાં આવ્યું છે. એ લોકોપયોગી ખાતાને મદદની તેમ મદદ કરનારની બહુ જરૂર છે. બહેનો ! જાગ્રત થાઓ. તમારા વખત અને શક્તિ ઉપર તમારા દેશનો હક છે. જેઓ શીખવી શકતા હોય તેઓ શીખવવાનું કામ કરો. જેઓ બીમારોને સાજા કરી શકતાં હોય અથવા તો સારવાર કરી શકતા હોય તેઓ એ શક્તિઓનો ઉપયોગ કરો. મોડે અથવા વહેલે આપણને સર્વેને જે મળ્યું છે તેનો હીસાબ પરમેશ્વર પાસે આપવો પડશે. તે વખતને માટે આપણે તૈયાર રહેવું જોઇએ. જીંદગી ટુંકી અને ભરૂંસા વગરની છે. તેથી જે આજે કરી શકો તે કાલ ઉપર મુલતવી ન રાખો જો બન્ને ન બને તો વખત અથવા પૈસાનો ભોગ આપો. દુનિયામાં સ્વર્ગ ઉતારવામાં મદદ કરશો. તમને પણ સ્વર્ગ તરફથી મદદ નક્કિ મળશે અને તમારી પોતાની જીંદગીમાં પણ સ્વર્ગ જરૂર ઉતરશે.

(મુંબાઈ.) –રાજકુંવર.

૨. સેવાસદનનાં ગુજરાતી આશ્રમનાં સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

સેવા એજ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. દીન, અનાથ, અપંગ, દુઃખી, રોગી, એ સર્વ માટે **સેવા** એ મહાન ઉપદેશ છે. માનવદેહની સાર્થકતાને માટે **સેવા** એ ઉત્તમ ઉદ્યોગશાળા છે.

સેવાસદનમાં સ્ત્રીઓને કેળવણી, પોષણ, ઉત્કર્ષ અને કલ્યાણના માર્ગે ચઢાવવામાં આવે છે. ભરત ગૂંથણ, શીવવું વેતરવું, રાંધવું કામ કરવું, ભણવું ભણાવવું અને છાપખાનાનું કામ, વણકરનું તથા શાળ ઉપર શીખવાનું કામ, બાળકોને ઉછેરવાનું કામ, ગરીબને દવા આપવાનું–તેમની માવજત કરવાનું કામ, માંદાને મદદ અને સ્ત્રીઓને સુયાણી તરીકેની સહાય, નિરાધારને આધાર, દુઃખીને દિલાસો તથા અપંગને સાધન, આબરૂદાર સ્ત્રીઓને બદબોઇથી બચાવવાનું કામ,–કુમાર્ગે ચઢતી અટકાવવાનું કામ, એમને કોર્ટોમાંથી સ્ત્રીઓ

૧૧. મહીપતરામ રૂપરામ અનાથાશ્રમ, અમદાવાદ.

સુરતના વતની પણ અમદાવાદ શહેરને પોતીકું ગણી તેની ઉન્નતિ માટે સર્વથા પ્રયાસ કરનાર રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ સી આઈ. ઈ. નો ઈ.સ. ૧૮૯૧ ના મે માસમાં દેહાંત થયો. એ સમયે અમદાવાદના કૃતજ્ઞ જનોએ એ પરોપકારી પુરૂષનું સ્મરણ ચિરકાલ એ શહેરમાં રાખવા માટે તેમનું સ્મારક ફંડ એકઠું કર્યું. તેનાં નાણાંમાંથી દુઃખી, અસહાય, અનાથ, અને નિરાશ્રિત મનુષ્યોને સહાયતા આપવા માટે એક અનાથાશ્રમ કાઢવાની યોજના કરી. જેઓ જાતે પોષણ કરવાને અશક્ત હોય અને જેમનું પોષણ કરનાર કોઈ હોય નહીં તેવાં કમનશીબ નિરાધાર મનુષ્યોનું પાલન પોષણ કરી તેમને નીતિને માર્ગે ચઢાવવાં એ આ આશ્રમ સ્થાપવાનો હેતુ હતો. એ પ્રમાણે એ આશ્રમની સ્થાપના ૧૮૯૨ ના ડીસેંબરમાં થઈ. શરૂઆતમાં બારતેર હજાર રૂપીઆના ફંડથી એનો આરંભ થઈ, તેમાં બીજાં કેટલાંક નાણાંની મદદ આવી. કેટલાક પરોપકારી પુરૂષોએ જમીન, મકાન, તથા નાણાંનું દાન એ આશ્રમને કર્યું અને એ ફંડમાંથી આશ્રમ માટે મકાન બાંધ્યું. એ મકાન અને બીજી મીલકત થઈ. આશ્રમની સ્થાવર જંગમ કુલ મીલકત હાલ આશરે દોઢ લાખ રૂપીઆની છે. વળી તે ઉપરાંત દયાળુ સદ્‌ગૃહસ્થો અને સન્નારીઓ તરફથી વારંવાર પૈસા, કપડાં તથા ભોજનની મદદ આશ્રમમાં રહેનારને સતત મળતી રહે છે. એ આશ્રમમાં નીચે પ્રમાણે મનુષ્યોને દાખલ કરવામાં આવે છેઃ—

(૧) નિરાધાર, આંધળાં, લૂલાં અને અપંગને.

(૨) માબાપ વગરનાં નિરાધાર છોકરાંને, તે ઉમર લાયક થાય ત્યાંસુધી.

(૩) ગુપ્ત રીતે જન્મેલાં અને માબાપે તજી દીધેલાં બાલકને ઉમર લાયક થાય ત્યાં સુધી.

(૪) વૈધવ્ય સ્થિતિમાં રહી નીતિપૂર્વક સદ્દુદ્યમથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાની ઈચ્છા રાખનાર અનાથ અને નિરાધાર વિધવાઓને તે સુનીતિ યુક્ત સદ્દુદ્યમથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને શક્તિમાન થાય ત્યાં સુધી.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની સ્થિતિવાળાં મનુષ્યોને આશ્રમમાં રાખી તેમનું પાલણપોષણ કરવું, તેમને ઉપયોગી શિક્ષણ આપવું અને સ્વતંત્ર રીતે તથા સુનીતિથી તેમને પોતાનું ગુજરાન કરવા શક્તિમાન કરવા માટે આ સંસ્થાનો પ્રયાસ છે. આજથી વીસ વર્ષ ઉપર આ સંસ્થા સ્થપાઈ ત્યારે આપણા દેશના આ ભાગમાં એવી કોઈ સંસ્થા નહોતી. અને તેમાં દાખલ થવા આવનાર ખરેખરાં નિરાશ્રિતજનોની સંખ્યાપરથી આ સંસ્થાની જરૂરીઆત સિદ્ધ થઈ આ પ્રાંતનાં ઘણાખરાં નાનાં મોટાં ગામથી અહીં આવી આશ્રય લેનાર મનુષ્યો દિનપરદિન વધતાં ગયાં. વાણીઆ, બ્રાહ્મણ, કણબી, કોળી, વગેરે ઘણી જાતનાં મનુષ્યો તેમાં દાખલ થવા લાગ્યાં. તેમાં વખત જતાં મોટી ઉમરના કરતાં નિરાધાર બાળકોની સંખ્યા વધવા લાગી. છેવટે છપનીઆ દુકાળના વર્ષમાં એ આશ્રમમાં આઠસોથી નવસો બાળકો આશ્રય લેતાં હતાં. એ સંકટ પ્રસંગે જો એ સંસ્થા ન હોત તો એ બાળકોમાંનાં કેટલાંક રઝળી રખડી મરી જાત અને કેટલાંકને ખ્રિસ્તી ધર્મના પરહિતકારી પુરુષો લઈ જાત! આવા આશ્રમની જરૂરનો પરિપૂર્ણ અનુભવ થયા પછી મુંબાઈમાં એક આશ્રમ અને નડીઆદ તેમજ વડોદરા અને સુરતમાં એવા આશ્રમની સ્થાપના થઈ છે. આશ્રમમાં આ-

વર્તા મનુષ્યો જોતાં એમ જણાય છે કે મોટી ઉમરનાં અપંગ મનુષ્યો આવો આશ્રય સ્વીકારવાનું પસંદ નથી કરતા. તેઓને કદાપિ ભિક્ષાવૃત્તિ વધારે અનુકૂળ પડતી હશે પરંતુ બાળકોને માટે આ આશ્રમ એક આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડયું છે. જે બાળકો નિરાધાર હોઇ રખડી જાય અને અનીતિને માર્ગે ચડી જગતને બોજા રૂપ થાય તેઓ પોતાની શક્તિ અનુસાર સદુપયોગ કરી પોતાનું જીવન ગાળે એ લાભ જેવો તેવો નથી. વળી ગ્રામ. રીતે જન્મેલાં અને છોડી દીધેલાં બાળકો આવાં આશ્રમના આશ્રય વિના મૃત્યુને શરણ થાય, તેમને જીવિતદાન એ સંસ્થા આપે છે અને તેને લીધે કેટલી બધી હિંસા થતી અટકે છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

લગભગ દોઢસોથી બસો અને કોઈવાર તેથી પણ વધારે બાળકોની સંખ્યા આ આશ્રમનો આશ્રય લે છે. એ છોકરા અને છોકરીઓને શાળામાં મોકલી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. કેટલાક છોકરાઓને મિલમાં ધંધો શીખવા મોકલવામાં આવે છે અને ખાસ કરીને ખેડુત વર્ગના છોકરાને આશ્રમની પોતાની જમીન છે ત્યાં ખેતીનું કામ શીખવવામાં આવે છે. છોકરીઓને મોટી ઉમરની થતાં યોગ્ય વર સાથે લગ્ન કરી આપવામાં આવે છે. કેટલીકને હોસ્પીટલમાં નર્સનું કામ શીખવવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત છોકરીઓને શીવવાનું તેમજ રસોઇ કરવાનું કામ શીખવાય છે. ત્યાં રહેનાર બાળકો એક બીજા પ્રત્યે એવી મમતાથી વર્તે છે કે જોનારને સાનંદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્ય સર્વ એક પિતાનાં બાલક છે એ અનુભવ આ બાલકોના સ્નેહના દર્શનથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. ખાસ કરીને છોડી દીધેલા બાળકો પ્રત્યે આશ્રમની કન્યાઓ અને છોકરાઓ અતિશય માયા રાખે છે. તેમાંનું કોઇ માંદું થાય તેવે પ્રસંગે એ છોકરાંની લાગણી કુટુંબી કરતાં કોઇ રીતે ઓછી હોતી નથી.

આ આશ્રમમાં પગારદાર સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, કોઠારી રસોઇઆ, નોકર છે. આ શહેરના કેટલાક સત્પુરૂષો તેના ફંડમાં નાણાં વધારવા માટે રાત દિવસ પ્રયત્ન કરે છે. વળી કેટલાક દાક્તરો ત્યાં કાંઇ પણ લીધા વિના બાળકો માંદાં પડે ત્યારે સહાયતા કરે છે. શહેરના દયાળુ ગૃહસ્થો ઘણીવાર પોતાને ત્યાં જમણવારના પ્રસંગે આશ્રમનાં બાળકોને બોલાવી જમાડે છે. વેપારી વર્ગ, અહીંનો તેમજ બીજાં મોટાં શહેરોનો, પોતાથી બનતી પૈસા, વસ્ત્ર, પરચુરણ સામાનની કાયમ મદદ કરે છે તેથી આશ્રમનો નિભાવ થવામાં ઘણી સહાયતા મળે છે.

આ આશ્રમની વ્યવસ્થા આદર્શરૂપ થવા માટે તન મન અને ધનથી સહાયતા કરનાર પરદુઃખભંજન સ્ત્રી-પુરુષોની જરૂર છે અને એવાં લોકકલ્યાણનાં કાર્યમાં તત્પર રહેનારાં મનુષ્યોની સંખ્યા વધશે ત્યારે જ આવી સત્સંસ્થાઓ ઉત્તમ દશાને પામશે.

(અમદાવાદ) —સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ.

૧૨. હિંદુ અનાથ આશ્રમ, નડીઆદ.

...રી વ્હાલી બ્હેનો ! આપણી સ્ત્રી જાતી આદિકાળથીજ દયા અને દાનને માટે ...તી આવી છે, અને તેમાં પણ હિંદુસ્થાનની આર્ય બાનુઓ તો દયા, દાન અને નમ્રતા માટે ઘણુંજ ઊંચું સ્થાન ભોગવતી આવી છે; પણ કાળે કરીને ત્હેમાં કંઇક ન્યૂનતા આવી છે. આપણે દુઃખીઆંઓનું દુઃખ જોઇ બેશી રહેવાનું નથી પરંતુ દુઃખીનાં દુઃખ ટાળવા

માટે યથાશક્તિ તન, મન અને ધનવડે સહાય કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે. બ્હેનો! આપણી પાસે દયા, દાન અને નમ્રતાનો અખુટ ખજાનો ભરેલો હોવા છતાં જો તેનો ઉપયોગ ન કરીએ તો ઈશ્વિરનાં ગુન્હેગાર થઈએ છીએ. કેમકે સાધુપુરૂષો પોકારીને કહી ગયા છે કે, **" ત્હારી સંપત્તિ અને ત્હારાં સુખનાં સાધનો ત્હારા પોતાનાજ ઉપયોગ માટે નથી એ તું ભુલીજા નહિં "** તેમજ શ્રી કૃષ્ણ માહારાજે પણ ગીતાજીના ૧૭ મા અધ્યાયના ૨૦મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે **" દાન કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે, એવા હેતુથી પ્રત્યુપકારની આશા વના જે દાન પુણ્યક્ષેત્રમાં અને સત્પાત્રને આપવામાં આવે છે તે સાત્વિકદાન છે."** માટે દરેક સ્ત્રીઓએ પોતાનાથી બનતું દુઃખીતું દુઃખ દૂર કરવા હમેશાં યત્નવાન રહેવુંજ જોઈએ. આપણે હમેશાં ઘણું દાન કરીએ છીએ. પરંતુ તે દાન સત્પાત્રે થાય છે કે કુપાત્રે થાય છે ત્હેનો વિવેક કે વિચાર કરતાં નથી. હાલમાં જેને દાન આપીએ છીએ તેઓ તદ્દન ઠગારા, ચોર વ્યસની, અને તદ્દન અનીતિનાં કૃત્ય કરનારા ઠરતા જાય છે. માટે આપણા દાનના પ્રવાહનો રસ્તો હવે આપણે બદલવાની જરૂર છે. નહિં તો દેશમાં આળસુ અને નિરૂદ્યમીઓનો વધારો કરવામાં આપણ કારણભૂત ગણાઇશું. હવે આપણા દેશમાં જગો જગોએ **અનાથ આશ્રમો, બાળાશ્રમો, ગુરૂકુળો, નિરાશ્રીતાશ્રમો, વિધવાશ્રમો,** વિગેરે ઘણાં પરોપકારી આશ્રમો નિકળતાં જાય છે કે જેને દાન આપી પોષણ કરવાની ખાસ જરૂર છે. બ્હેનો! આજે હું આપનું ધ્યાન **" નડીઆદમાં સ્થપાયેલા હિન્દુ અનાથાશ્રમ "** પ્રત્યે દોરવા આવ્યું છું. સદરહુ આશ્રમનું સ્થાન મુંબાઇથી અમદાવાદ જતી તથા નડીઆદથી કપડવણજ જતી રેલ્વે લાઇન ઉપર આવેલું છે અને ગાડીમાં બેઠેબેઠે દરેક ઉતારૂ તે જોઇ શકે છે. **દાતાં આશ્રમોને** પ્રથમ મદદ-દાન આપવાની આપણી ફરજ છે. **આ આશ્રમમાં** બાલ, અબાલ, વૃદ્ધ, અપંગ અનાથોને પાળી ત્હેમની શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિ થઇ તેઓ સદઉદ્યમથી નીતિપૂર્વક પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે હેવા બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. આશ્રમમાં **અનાથગ્રહ** ઉપરાંત, **શાળા, દવાખાનું, ગૌશાળા, પુસ્તકાલય** વિગેરે, પણ રાખવામાં આવ્યાં છે. અનાથ બાળકોને હારમોનિયમ (વાજું વગાડવાની) સાથે સંગીતનું પણ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. હાલમાં આ આશ્રમમાં ૭૫ (પોણોસો) અનાથ અને અપંગોનું પોષણ કરવામાં આવે છે. અને ત્હેમને સુથારી, દરજી, ભરત, ગુંથણનું તથા મિલોમાં કામ શિખવવાનો પણ પ્રબંધ કરવામાં આવેલો છે. રમત માટે પણ રમત ગમતનાં સાધન પુરાં પાડવામાં આવે છે. આ આશ્રમના અનાથોનું સ્વાસ્થ્ય કેવું સચવાય છે તે **આ ખાસ અંકમાં** પ્રકટ થયેલા અનાથોના ફોટા (છબીઓ) ઉપરથી જોઇ શકાશે. આ આશ્રમે એક દોઢ માસના અનાથ ધાવણા બાળકની પ્રાણરક્ષા કરી તે બાળકને ગામમાં ઉછેરવા એક બાઇને સોંપ્યું છે જ્યાં તે સુખપૂર્વક ઉછેરાય છે. બ્હેનો! આપણે આપણાં બાળકોનું લાલન પાલન કરીએ છીએ તેવીજ રીતે જો દરેક બ્હેનો એમજ ધારે કે આપણે એક એક સંતાન વધારે છે અને તેનું લાલન પાલણ કરી ઉછેરવું એ આપણી ફરજ છે એમ સમજી યથાશક્તિ દાન આપવું જોઇએ, તો આપણા દેશીજનોની હાલત સુધરતાં કેટલીવાર લાગે ! આવું સમજનાર જો માત્ર એક સો આર્ય બ્હેનો નીકળે તો આશ્રમમાંનાં સો (૧૦૦) એ અનાથ બાળકો મઝાથી પળે જાય. માત્ર ચાર વર્ષની અવસ્થામાં આ આશ્રમના કાર્યવાહકોની વિવેકપૂર્વક વ્યવસ્થાથી તેણે જાહેર પ્રજામાં ઘણું સારું માન

મેળવ્યું છે. આવી રીતે આ પરોપકાર સંસ્થાનો આરંભતો સારો થયો છે. અને હવે તેને ઉચ્ચતર સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવવાની જરૂર છે. અને તેનો બધો આધાર દાનવીર ભ્રાતાઓ અને બ્હેનોના દાન ઉપરજ અવલંબેલો છે. આવાં કાર્યો ધન વગર ચાલે તેમ નથી તેથી તેને આર્થિક મદદની ઘણીજ અગત્ય છે. પ્રત્યેક ભ્રાતાઓ અને બ્હેનો ધારે તો કંઇને કંઇ આ સંસ્થા માટે બચાવી અનાથ બાળકોના લાભ માટે ઉપયોગ કરી શકે તેમ છે. આ આશ્રમની વીઝીટ લઇ અ. સૌ. **જમનાંબ્હેન સકકાઈ અને ગંગા સ્વરૂપ નહાની બેન ગજ્જરે** પોતાનો પૂર્ણ સંતોષ પ્રદર્શિત કર્યો છે. આ **આશ્રમમાં** નહાનામાં નહાની રકમ (એક મુષ્ટિ અનાજ) નું પણ દાન સ્વીકારવામાં આવે છે. આ **આશ્રમમાં રૂ. ૨૫૦** દાન આપી અનાથોને રહેવાનાં મકાનો બંધાવનાર ૫૮ દાતાઓ મળેલા છે. અને રૂ. ૭-૮-૦ તથા રૂ. ૪-૮-૦ આપી મ્હોટા અને નહાના અનાથોના પાલકપિતા અને પાલક માતાઓ ૬૮ મળ્યાં છે એમ હીસાબ ઉપરથી જણાય છે. બ્હેનો! આ બાબતમાં જેટલું બોલુ—જેટલું કહું—જેટલું લખું તેટલું થોડુંજ પડવાનું. માટે આ લેખ પુરો કરતાં પહેલાં મ્હારી વ્હાલી બ્હેનોને નમ્ર વિનંતિ કરૂં છું કે તમારે ત્યાં આવનાં દરેક ટાણાં, લગ્ન, ઉપવિત, સીમંતોત્સવ, મરણ, સંવત્સરી, શ્રાદ્ધાદિ, તથા દરેક વ્રત અને તહેવારોના દાનના પ્રસંગે **આ અનાથ બાળકોને સંભારી** કંઇ પણ દાન આપવા સંબંધિ આ મ્હારી ભિક્ષા યાચનાને પૂર્ણ કરશો.

(નડિયાદ.) —સૌ. સુરજ પટેલ.

---

૧૩. રૂક્ષ્મણી હીંદુ સુવાવડખાનું અને મ્હારો જાતિ અનુભવ.

ધન્ય છે તે દયાળુ, ધર્માત્મા શેઠ. વ્રિજભુખણદાસ આત્મારામ મરહુમને કે જેમણે પોતાના ખર્ચથી પોતાની વહાલી માતા રૂક્ષ્મણીબાઇનું નામ તેની પાછળ **રૂક્ષ્મણી હીંદુ સુવાવડખાનું** (સૂતિકાગૃહ) કહાડીને અમર કરી પોતાની કીર્તિ વધારી હમો હીંદુ સ્ત્રીઓ ઉપર મ્હોટો ઉપકાર કીધો છે.

આ સુવાવડખાનાની યોગ્યતા જે સ્ત્રીઓએ તેનો જાતી અનુભવ લીધો છે તેઓને જેટલી ખબર પડી છે તેટલી કોઇ બીજાને ક્વચીતજ પડશે. આ સુવાવડખાનાના બે વખતના મ્હારા અનુભવ ઉપરથી મ્હને એમ સમજણ પડે છે કે આવા વખતમાં સુવાવડખાનું સ્ત્રીઓને માટે ખાસ જરૂરી અને બહુ ઉપયોગી સંસ્થા છે. કારણકે મ્હારા જોવામાં અને સાંભળવામાં ઘણીજ વખત આવ્યું છે કે ' અમુક બાઇને છોકરૂં આવ્યું અને ગુજરી ગઇ; ' ફલાણી સ્ત્રીને છોકરૂં આવ્યું ને તેને સુવારોગ લાગુ પડ્યો; ' હમારી સ્ત્રીને છોકરૂં આવ્યા પછી માંદી પડી છે; અમુક સુવાવડી સ્ત્રીનું છોકરૂં મરી ગયું ', અને ' અમુક સ્ત્રી હંમેશ આજારી રહે છે, ' વગેરે, વગેરે. આવું કેમ થાય છે તેની મને હમણા લગી ખબર નહોતી અને મને ફીકર લાગી કે સુવાવડમાં મારૂં કેમ થશે? હું સમજી કે એ સઘળું પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે થાય છે. તેમાં કોઇનું ચાલતું નથી. પણ જ્યારે મેં રૂક્ષ્મણી સુવાવડ ખાનાનો અનુભવ લીધો ત્યારે ઉપલી પર્યંતનું કારણ સમજાયું અને મારે પોતાને માટેની ફીકર દુર થઈ અને હમો અજ્ઞાનો પ્રભુ નિર્દય છે એમ સમજતા હતાં એવો તેથી એવી ખાત્રી થ'

તેઓ જે પ્રમાણે પોતાને ઘેર સુવાવડ કરે છે. તે પ્રમાણેજ આ સુવાવડખાનામાં પણ થાય છે; પણ ઘેર સુવાવડ કીધેલી બાઇ તથા તેનાં છોકરાંને માટે જેવો મૃત્યુ અને રોગનો ભય રહે છે તેટલો આ સુવાવડખાનામાં રહેતો નથી. મારા બે વખતના અનુભવમાં-જોવા પ્રમાણે જેટલી સ્ત્રીઓ આ સુવાવડખાનામાં આવી, તેટલી સર્વ સુખશાંતીથી સુવાવડ કરી પોતાનાં બાળક સાથે ઘેર ગઈ, એનું કારણ મારા જાતિ અનુભવ ઉપરથી એવું લાગે છે કે, હમો હિંદુ સ્ત્રીઓના જુના રીતિ રીવાજ, ગાંડી સમજ, બીન અનુભવી દાઇ, અજવાળા વગરની જગા, અસ્વચ્છ હવા, સારી દવા વગર, વગેરે કારણથી ઘણી સુવાવડી સ્ત્રીઓને ભયંકર રોગો થાય છે, અને તેઓનાં છોકરાં નિર્જીવ થાય છે; પણ શેઠજીના રૂક્ષ્મણી સુવાવડખાનાંએ તે સર્વ કારણો દુર કીધાં છે. અને તેજ કારણથી સુવાવડીબાઇ તથા તેનાં છોકરાંઓ સુખરૂપ રહે છે.

આ સુવાવડખાનું શેઠની ભુલેશ્વરમાં આવેલી ત્રણ માળની મોટી હવેલીમાં છે. ૧૯૧૦ ના અક્ટોબર : મેનામાં શેઠે પોતાનું ઘર ખાલી કરી ત્યાં પોતાને ખર્ચે પોતાની પુજ્ય માતુશ્રી રૂક્ષ્મણીના નામની યાદગીરી માટે આ સુવાવડખાનું સ્થાપ્યું અને પોતાના પુત્ર ડૉ. મંગળદાસ મજભુખણદાસ મહેતા બી. એ, એલ. એમ. એસ, એમ. આર. સી. પી. આઈ. ને સ્વાધીન કર્યું. આ સુવાવડખાનામાં હાલના નવા સુધારા પ્રમાણે પ્રસુતીને ઉપયોગી અને હીંદુ સ્ત્રીને અનુકુળ એવી બધી દવા અને સાધનો રાખ્યાં છે. છેક નીચે દવાખાનું રાખ્યું છે. તેમાંથી છોકરાં તથા સ્ત્રીઓને સહવારે મફત દવા આપવામાં આવે છે. ત્યાં એક ટેલીફોન છે જે જરૂરની વખતે ડૉ. મંગળદાસને બોલાવવા માટે ઉપયોગમાં આવે છે. પહેલે માળે અને બીજે માળે સુવાવડી સ્ત્રીઓને રહેવાને માટે, પ્રસવ માટે, અને પ્રસવ થયા પછી સુવાને માટે, જુદાં જુદાં દીવાનખાનાં રાખ્યાં છે. સુવાવડખાનામાં અજવાળું, હવા, શાંતિ, સ્વચ્છતા, ગોઠવણ, વિશાળ જગો પલંગ બીછાનાની ગોઠવણ અને બીજો સરસામાન જોઇને કોઇપણ નવા જોનારને આનંદ થયા વગર રહેશે નહીં અને આ બધાંની ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓના મન ઉપર એવી અસર થાય છે કે તેમના મનમાંથી સુવાવડની બીક ઘણી ઓછી થઇ જાય છે. મેં પણ જ્યારે પહેલું આ સુવાવડખાનું જોયું ત્યારે મનમાં નિશ્ચય કીધો કે પોતાને ઘેર સુવાવડ કરવાં કરતાં આવી રીતની સારી ગોઠવણવાળી જગ્યાએ સ્ત્રીની સુવાવડ થાય એ વધારે સારૂં છે અને તે પ્રમાણે હું અહીં બે વખત સુવાવડ માટે આવી ગઇ છું. અહીંયાં માતા અને તેનાં છોકરાં માટે જુદા જુદા પલંગ, બીછાનાં, ગરમ તથા સુતરાઉ કપડાં, ખાવાનું, વગેરે ચીજો રાખવાને માટે પાંજરાં વગેરે રાખ્યાં છે. ને તેજ પ્રમાણે સુવાવડીને સ્વચ્છ કપડાં હમેશાં આપવામાં આવે છે. સુવાવડીને પચે એવો ખોરાક, તાજું દુધ, વગેરે, યોગ્ય વખતે યોગ્ય પ્રમાણમાં આપવામાં આવે છે, આ સઘળી વ્યવસ્થા સારી રીતે થાય તે માટે એક કંપાઉન્ડર, પાંચ પાસ થયેલી હોશીયાર નર્સો અને આઠ દશ પુરૂષ અને સ્ત્રી નોકરો તથા એક બ્રાહ્મણ રસોઇઓ વગેરે રાખ્યાં છે અને તેઓને ત્યાં જ રહેવાની ગોઠવણ કરી આપી છે. આ સઘળાં માણસો. ડૉક્તરના હુકમ પ્રમાણે ચાલે છે ને તેથી સુવાવડીની તથા તેનાં બાળકની પુરતી સંભાળ લેવાય છે. ગર્ભવંતી ઉંચી કોમની (ગુજરાતી અથવા દક્ષિણી) સ્ત્રીઓને દિવસ અથવા રાત્રે કોઇ પણ વખતે અંદર લેવામાં આવે છે અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે એના સગાં વહાલાંને સુવાવડી પાસે થોડો વખત રહે-

વા દેવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે ગર્ભવંતીઓનાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ સગાં વહાલાંને ઠરાવેલા વખતે રોજ મળવા દેવામાં આવે છે.

ડૉ. મહેતા ને તેમના હાથ નીચેની નર્સો આ સુવાવડખાનાંના કામમાં ઘણુંજ કાબેલ છે. નર્સ મીસીસ રેચેલબાઈ એવી તો કાબેલ તથા હીંમતવાન છે કે ઘણીવાર તો ડૉક્તરની મદદ નહીં લેતાં પોતેજ ઘણી કાળજીથી સ્ત્રીઓને પ્રસવ કરાવે છે.

ડૉ. મહેતાએ કેટલાંક કઠણ અવસરમાં શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરી છોકરાંનો છુટકો કરીને ઘણા કીમતી જાનોનો બચાવ કીધો છે. આ ગર્ભવંતી સ્ત્રીઓએ જો પોતાને ઘેર સુવાવડ કીધી હોત તો બીન અનુભવી દાઇ પાસે સહેલાઇથી છુટકારો ન થતાં તેઓ નાહકનાં મૃત્યુ પામ્યાં હોત! તે કારણથી ડૉ. મહેતાનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં ઓછાં છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ જે સુવાવડ માટે પોતાને દેશ જવાની હતી તેઓએ આ સુવાવડખાનાનાં વખાણ સાંભળીને મુંબાઈમાંજ રહીને તેનો લાભ લીધો છે.

આ સુવાવડખાનું અને દવાખાનું ધર્માદા છે, તેથી કોઈને કોઈપણ આસામીને આ સંસ્થાના ઋણમાંથી છુટવાને માટે એવી ગોઠવણ કીધી છે કે જેતી વખતે ગરીબના લાભાર્થે એજ દવાખાનામાં પોતાની શકતી પ્રમાણે પૈસા આપી બદલો વાળે; આ સગવડને લીધે પૈસાદાર તેમજ મધ્યમ સ્થિતીનાં માણસો આ ખાતાંનો લાભ લેવાને સંકોચાતાં નથી. છેવટે હું મારી બહેનોને એવી વીનંતી કરૂં છું કે તેઓએ પોતે સુવાવડખાનું જોઇને પ્રસંગે તેનો લાભ લેવો.

આ સુવાવડખાનાના નિયમો તથા કોઇ પણ જાતની બીજી માહેતી એ ખાતાનાં વ્યવસ્થાપક પાસેથી મળી શકશે અને મ્હોટા આનંદથી તેઓને આપશે.

(મુંબઇ) સૌ. ઇંદુમતી અનંતરાવ રાભનીસ.

૧૪. જૈનોની ધાર્મિક અને વિદ્યાવિષયક સંસ્થાઓ.

ગુજરાતમાં જૈનોની વસ્તી ઠીક છે. જૈનોના વર્તમાન ચોવીશીમાંના છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યાને આજે ૨૪૩૮ વર્ષ થઇ ગયાં છે. તીર્થંકર એટલે તીર્થના સ્થાપનાર. તીર્થમાં ચાર સંસ્થાનો સમાવેશ થાય છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક ને શ્રાવિકા એ ચારે સંસ્થાઓ આજે પણ કાયમ છે.

જૈન સાધુઓ કંચન તથા કામિનીના ત્યાગી હોય છે. સચેત (જીવવાળી) વસ્તુને તેઓ ખોરાક પાણીમાં અથવા બીજા કોઇ પ્રસંગમાં લઇ શકતા નથી તેથી સચેતના ત્યાગી અને અચેતના તેઓ ભોગી કહેવાય છે, પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, અગ્નિ, વનસ્પતિ વગેરે સ્થાવર જીવો તેમજ બાકીના જંગમ (ત્રસ) જીવો—એ સર્વે જીવોનું તેમણે રક્ષણ કરવાનું છે ને તેની દયા પાળવાની છે. દયા એ જૈનોનો પરમ ધર્મ છે. સર્વથા હિંસા કરવી નહિં, જાૂઠું બોલવું નહિ, અદત્ત લેવું નહિ, બ્રહ્મચર્ય પાળવું, ને પરિગ્રહનો ત્યાગ, એ પાંચ મહાવ્રત તેઓ બીજાં વ્રતો સાથે પાળે છે. અમુક પાંચ વસ્ત્ર ને પાંચ પાત્રજ તેઓ રાખી શકે છે. તેઓ નિર્દોષ ને ધર્મમાં ફરમાવેલી જાતિનો (સુઝતો) આહાર હોય તોજ લઇ શકે છે ને બીજી ચીજો પણ તેજ પ્રમાણે હોય તો લઇ શકે છે. એક ગામમાં ચાતુર્માસ સિવાય, ઉપકાર થઇ શકે તેમ હોય તો વધારેમાં વધારે એકમાસ નહિંતર એક દિવસથી વધારે રહી શકે નહિ. તેઓને એક સોય જોઇતી હોય તો પણ તેઓ શ્રાવકને ત્યાંથી યાચી

જાય છે, પણ તે સાંજ સુધીમાં પાછી પહોંચાડી જવી પડે છે. રાત્રે તેમનાથી આહાર પાણી વગેરે કશું લેવાતું નથી કે રાતવાસી કશુંએ રખાતું નથી. સવારસાંજ તેઓને પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે. ને ધર્મના ફરમાન પ્રમાણે સ્વાધ્યાય, વ્યાખ્યાન, વગેરે કરવું પડે છે. તેઓને જીવનપર્યંત સામાયિકનનમાં (**સમતાભાવમાં**) રહેવાનું હોય છે. આ અને બીજી આવી ઘણી બાબતો જૈનસાધુઓ પાળે છે અને શાશ્વત સુખ મેળવવા માટે શ્રાવકોને ધર્મજ્ઞાન આપે છે.

દિગંબર, શ્વેતાંબર અને સ્થાનકવાસી,* એવા ત્રણ મુખ્યભાગ જૈનોના છે. તેમાં દિગંબરમાં તો વર્તમાનકાળમાં તેમનાં ધર્મશાસ્ત્રો પ્રમાણેનાં સાધુ, સાધ્વી છે નહિ; કારણ કે; આજ કાળે ધર્મમાં કહ્યા પ્રમાણેની સ્થિતિમાં સાધુ, સાધ્વીઓથી રહી શકાય તેવો જમાનો–સમય નથી. શ્વેતાંબર અને સ્થાનકવાસીના સાધુસાધ્વીઓ છે. તેમાંથી કયા ફિરકાના સાધુ સાધ્વીઓ તીર્થંકર પ્રભુના ફરમાન પ્રમાણે વિશેષ કરીને વર્તે છે તે જોવાનું કામ સૌ સૌના પંથના શ્રાવક શ્રાવિકાઓનું છે. જે તેમાં સુધારો થાય તેવા ઉપાય લેવા તે પણ તેમનું કામ છે.

સાધ્વીજીની સંસ્થાની પણ સાધુજીના જેવી સ્થિતિ સમજવાની છે.

સાધ્વીજીઓ ધારેતો આજ કાળે સ્ત્રીકેળવણીમાં ઘણોજ અગત્યનો ભાગ ભજવી શકે. સાધુ સાધ્વી માટે ખાસ શાળાઓની જરૂર છે. અને તેમાં યોગ્ય અભ્યાસ કર્યા પછીજ તેમને દીક્ષા દેવામાં આવે તો ચતુર્વિધ સંઘ (તીર્થ, અર્થાત્–સમસ્ત જૈન કોમ)ની ઉન્નતિ વેળાસર થાય.

ભ્રષ્ટ થયેલા સાધુઓમાંથી કે સાંસારિક, રાજકીય સ્થિતિમાં જૈનને ટકાવી રાખવા માટે ગોરજીની સંસ્થા ઉભી થયાનું જણાય છે. પણ તેની સિફારસમાં હાલ કશું બોલવાનું મન નથી. એ સંસ્થામાં વિશેષ સુધારાની આવશ્યકતા છે.

શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ જૈનધર્મ પાળનાર સંસારી લોકો છે, અને સાધુ સાધ્વી ત્યાગી છે. સાધુ સાધ્વીને નિયમમાં ચલાવવા માટે શ્રાવક શ્રાવિકાને પ્રભુએ ફરમાશ કરી છે. અને શ્રાવક શ્રાવિકાને નિયમમાં ચલાવવા સાધુ સાધ્વીને ઉચ્ચ પદે સ્થાપવામાં આવ્યાં છે. એટલે કે ઉભય વર્ગ એક બીજાંની ભૂલ–ખામિ બતાવીને નિયમમાં ચાલવાનું કહી શકે છે. જૈન ધર્મમાં ખાસ, સાધુઓને કોઇપણ પ્રકારનું કાર્ય કરવાના હક્કો કે સ્વતંત્રતા આપેલી છેજ નહિ.

હાલમાં પાશ્ચાત્ય સંસર્ગોથી શ્રાવકોમાં નાસ્તિકપણું અને દયાને સ્થાને બેદરકારી

*દિગંબર, શ્વેતાંબર અને સ્થાનકવાસી જૈનોમાં બહુ તફાવત નથી; પહેલા બે મુર્તિને પૂજે છે અને સ્થાનકવાસી નથી પૂજતા. દિગંબર મૂર્તી પૂજે છે પણ ચક્ષુવિનાની અને તેઓના સાધુ મુનિઓને વસ્ત્ર દિશારૂપ (અર્થાત્ વસ્ત્ર નહિં)–હોવાં જોઇએ એમ માને છે. આ પ્રમાણે મૂર્તિની વાત સિવાય ને સહજ ક્રિયાના તફાવત સિવાય શાસ્ત્રતત્ત્વો પ્રાયઃ એક સરખાંજ છે. હાલના જમાનાને અનુસરીને ત્રણે ફીરકાઓ (વિભાગો)ની ઐક્યતાની વિશેષ જરૂર છે. તેમજ ત્રણે ફીરકાની એકત્ર કોન્ફરન્સ ભરવાની પણ જરૂર છે. હંમેશાં સંપથીજ દરેક કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે, તેમાં પણ એકજ ધર્મ અને એક પ્રભુને માનનારાઓમાં સંપ હોય તો વધારે સારું કામ તેઓ કરી શકે છે. સંપીને કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં આવે તો પૈસા અને વખત વગેરેની બરબાદી થતી અટકે અને થોડી મહેનતે લાભ ઘણોજ થાય.

કે નિષ્ઠુરતા જોવામાં આવે છે; તેથી સ્થળે સ્થળે જૈનશાળાઓ સ્થાપવામાં આવે છે, તેનો હેતુ એવો છે કે નાનાં બાળકોને જો ધર્મના સંસ્કાર બાલપણમાંથીજ આપવામાં આવશે તો મોટપણે તેઓ આસ્તિક ને ધર્મી થશે.

જૈન બાળક અને બાળાઓને માટે **જૈનશાળાઓ** જ્યાં જ્યાં સ્થપાયેલ છે, ત્યાં તેની અંદર બાળક અને બાળાઓને નીતિ અને ધર્મને લગતું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આથી કરીને બાળકોના હૃદયમાં નાનપણથીજ નીતિ અને ધર્મની ઉંડી છાપ પડે છે. **આવી શાળાઓની સંખ્યા વધારવાની જરૂર છે.**

જૈનોના ત્રણે ફિરકાની અલગ અલગ કોન્ફરન્સો ભરાવા લાગી છે અને અલગ અલગ કોન્ફરન્સ ઓફિસો પોત પોતાના ફિરકાને લગતું કામ યથાશક્તિ કર્યા કરે છે. દોઢ, બે વર્ષને અંતરે જૂદે જૂદે સ્થળે કોન્ફરન્સો ભરાય છે. તેમાં પણ સ્વધર્મની, અને સ્વબંધુઓ, વગેરેની પ્રગતિનાં કાર્યો માટે ધારા ધોરણો બંધાય છે. જો કે હજુ જોઇએ તેવો લાભ લોકોને થયો નથી, પણ આ સત્કાર્ય આરંભાયું છે તેથી પ્રગતિ થવા આશા બંધાય છે.

રતલામમાં **જૈન ટ્રેનિંગ કોલેજ** અને કાશીમાં **જૈન પાઠશાળાઓ** તથા મુંબઇ અમદાવાદ, વગેરે સ્થળે બોર્ડીન્ગ હાઉસ જેવી સંસ્થા સ્થપાઇ છે, જેની અંદર ઓછા ખર્ચથી રહેવાનું અને નીતિધર્મ અને વ્યવહારોપયોગી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તે પણ પ્રશંસાને પાત્ર છે. 'બોર્ડીંગ'ને બદલે ઘણુંખરાં તો માત્ર 'લોજીંગ'જ છે.* તેમાં હજુ ઘણા સુધારાને અવકાશ છે.

જૈનોની જૂદી જૂદી સ્કુલોની પણ જરૂર હોવાને લીધે **પન્નાલાલ જૈન હાઇસ્કુલ** વગેરે સ્થપાઇ છે ને હજુ પણ સુધરેલા જૈન ગ્રેજ્યુએટોના સ્તુત્ય પ્રયાસથી તેવી સંસ્થાઓ ખુલવા સંભવ છે તે પણ એક પ્રગતિનું સાધન છે.

વનિતાવિશ્રામ-શ્રાવિકાશાળા જેવી સંસ્થાઓ પણ રાજકોટ, મોરબી અને જામનગર વગેરે સ્થળોમાં સ્થપાઇ છે. જેમાં વિધવા, સધવા તેમજ બાળાઓને નીતિધર્મ સંબંધી, વિદ્યાકળા સંબંધી, અને વ્યવહારોપયોગી શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

બહુજ થોડે સ્થળે **જૈન લાઇબ્રેરીઓ** પણ છે, જેની અંદર નીતિનાં, ધર્મનાં, વિદ્યાકળાનાં, કેળવણીનાં અને વ્યવહારોપયોગી પુસ્તકો તથા સામાહિક અને માસિક ચોપાનીઆનો ભંડોળ કરેલો હોય છે, તે દરેક લવાજમ ભરનાર-મેમ્બરોને લાયબ્રેરીમાં આવીને વાંચવા માટે તેમજ ઘેર વાંચવા માટે લઇ જવાને અમુક દિવસની મુદત સુધી આપવામાં આવે છે. તેથી પણ લોકોને ઓછે ખર્ચે જ્ઞાનનો લાભ ઠીક મળે છે. **લાઇબ્રેરી જેવી સંસ્થાઓ** તરફ જૈનોનું ધ્યાન હજી જોઇએ તેવું ખેંચાયું જણાતું નથી. **આવી સંસ્થાઓની સંખ્યા વધારવાની જરૂર છે.**

દરેક જાતના સદ્‌ગુણો સંબંધી અને અધ્યાત્મિક જ્ઞાનથી ભરપૂર વિષયવાળાં તેમજ વ્યવહારને પણ લગતાં પુસ્તકો, માસિક તથા સામાહિકોને શુદ્ધ અને સરલ (જૂદી જૂદી) ભાષાઓમાં પ્રકટ કરવાનો-પ્રસિદ્ધિમાં આણવાનો પ્રયત્ન ચાલુ થયો છે.

જૈનોમાં ધર્મ ધ્યાન કરવા બંધેલાં જુદાં મકાનો હોય છે તેને ઉપાશ્રય-અપાસરા-

* 'બોર્ડીંગ'માં વિદ્યાર્થીઓને ખાવાપીવા તથા રહેવાની અને અભ્યાસ કરવાની બોર્ડીંગના સ્થાપકોની દેખરેખ નીચે સર્વ રીતે સગવડ કરવામાં આવે છે. 'લોજીંગ'-એટલે ફક્ત ભાડે રહેવાની જગો.

કહે છે. ઉપાશ્રય એ એક પવિત્ર ધર્મની જગ્યા છે. જેની અંદર સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ઉતરે છે. ઉભયને માટે ઉપાશ્રય જૂદા જૂદા હોય છે. ત્યાં આગળ સવારના અને બપોરના સાધુ મુનિઓ બિરાજતા હોય ત્યારે તેઓ ધર્મનું વ્યાખ્યાન આપે છે. સાધુને ઉપાશ્રયે સ્ત્રીઓથી તેમજ સાધ્વીને ઉપાશ્રયે પુરૂષોથી વ્યાખ્યાનના સમય સિવાય, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોની અમુક સંખ્યા હોવા સિવાય એકલા દર્શનાર્થે જવાની પણ જૈનના ધર્મ શાસ્ત્રમાં મના છે. રાત્રીએતો બિલકુલ સ્ત્રીઓથી સાધુને ઉપાશ્રયે તેમજ પુરૂષોથી સાધ્વીને ઉપાશ્રયે ગમે તેટલી મોટી સંખ્યામાં હોય તો પણ જઇ શકાતજ નહિ. બાદ ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, પ્રતિક્રમણ ને પોષધ વગેરે ધર્મક્રિયા સિવાય કોઇ પણ જાતની ક્રિયા થઇ શકતી નથી-કરવામાં આવતી નથી. ઉપાશ્રયમાં સાધુ સાધ્વી બિરાજમાન હોય તો પણ શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓ ઉપાશ્રયમાં સામાયક, પ્રતિક્રમણાદિ ધર્મક્રિયાઓ કરવા જાય છે. **ઉપાશ્રય એ એક શાન્તિગૃહજ છે.**

દિગંબર અને શ્વેતાંબર જૈનોમાં પ્રભુની મૂર્તિવાળાં દેરાસરો હોય છે. દેરાસરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો કે ઉદ્યોગશાળાઓ સ્થાપીને શ્રાવકોનો ઉદ્ધાર કરવો ?-તેવા પ્રશ્નો પણ હાલ કોઇ કોઇ સ્થળોમાં ચરચાય છે, તે પણ સુભાગ્યની વાત છે. કારણ કે દેરાસરોનો ઉદ્ધાર કરવા કરતાં **સ્વબંધુઓને ઉદ્યોગે લગાડીને તેમનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવે તો ધર્મનો ઉદ્ધાર સાથેજ થશે.** માણસની આબાદી વધવાથી પૈસાની આબાદી થશે એટલુંજ નહિ પણ તેમાં વૃદ્ધિ થાય છે. અને પૈસાથીજ દરેક કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. માટે હાલના કેળવાયેલા જૈન બંધુઓના મગજમાં પોતાના ધર્મ બન્ધુઓનો ઉદ્ધાર કરવાનો પ્રશ્ન ઉઠ્યો છે તે ઘણોજ પ્રશંસાને પાત્ર છે.

હાલતો જૂદી જૂદી જૈન સંસ્થાઓ વિષે ટુંકામાં આટલુંજ કહેવું બસ થશે. ત્રણે ફિરકાના વિચારશીલ અને વિદ્વાન બંધુઓ એકયતાથી સંપીને જૈનોના ઉદ્ધારાર્થે (નકામા પૈસા બરબાદ નહિ કરતાં) **ઉદ્યોગ શાળાઓ, જૈન ટ્રેનિંગકોલેજો, બોર્ડીન્ગ હાઉસો, જૈનબાળશાળાઓ,** વગેરે સંસ્થાઓ સ્થાપીને, ધર્મનું, નીતિનું, વિદ્યાકલાનું તેમજ વ્યવહારોપયોગી શિક્ષણ આપી જૈન બંધુઓને સદ્વર્તનશાળી, સત્યનિષ્ઠ અને કર્તવ્ય પરાયણ બનાવવામાં સહાય આપશે તો જૈનકોમની જાહોજલાલી પૂર્વના જેવીજ પાછી પ્રાપ્ત કરી શકાશે એમ આશા રહે છે. સંપ અને સમદષ્ટિ થશે તથા દષ્ટિમર્યાદાનું ક્ષેત્ર અને હૃદયભાવનાનું ક્ષેત્ર ટુંકાં અને સંકુચિત મટીને વિશાળ થશે, ત્યારેજ ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી શકાશે, એ નિશ્ચય છે. અસ્તુ !

(મોરબી.) —નિર્મળા.

૧૫. કાર્લી—હિન્દુ સેનેટોરિયમ.

(ક્ષય રોગથી પીડાતા દર્દીઓને માટે આરોગ્ય ભવન.)

ક્ષય રોગ જેવા મહાભયંકર રોગમાં હજારો સ્ત્રી પુરૂષો તેમજ બાળકો દર વર્ષે સપડાય છે; અને તે સંખ્યા દિનપર દિન વધતી જાય છે. આ દર્દના-રોગીઓમાં સ્ત્રીઓ વિશેષ હોય છે. શહેરની ગલીકુંચીને ગાઢી વસ્તીવાળા ભાગો, જ્યાં પવન કે હવા ઉજાસનું નામ ન હોય, તેવી જગ્યામાં ક્ષયનો પ્રચાર ઘણો વધારે થાય છે. દળણાં, ખાંડણાં, વિગેરે ગૃહકામોમાં મદદ કરતા તૈયાર મળતા સંચાની અનુકૂળતાને લીધે મ્હોટાં શહેરની સ્ત્રીઓને લેવાની મહેનત ઓછી થવાથી તેઓ દિવસે દિવસે નરમ થતી જાય છે. ને ન્હાનાં ન્હાનાં શહેર કે ગામડાંમાં પણ એ રોગ લોકોમાં શરૂ થયો છે. ક્ષય રોગને દૂર કરવાના ઉપાયમાં દરદીને સ્વચ્છને

ખુલ્લી હવામાં રાખવો જોઇએ. ને તેને માફક આવતો સ્વચ્છ ને હલકો ખોરાક આપવો એ દવા કર્યા બરોબરજ છે. આવો યુરોપ દેશના લોકોનો અભિપ્રાય છે. ઈંગ્લાન્ડ, જર્મની, વગેરે, દેશમાં લોકો પોતે અથવા સરકાર સારી હવા વાળી જગ્યાઓ એ ક્ષય રોગવાળા માટે આરોગ્યગૃહ (Sanitaria) બાંધે છે ને તેથી ક્ષયરોગથી થતા મરણની સંખ્યામાં ઘણો ઘટાડો થાય છે.

મુંબાઈ ઇલાકામાં ક્ષયથી પીડાતા પારસી કોમનાં માણસો માટે આરોગ્યભવન દેવલાલીમાં છે અને ત્યાં તે લોકો તેનો સારો ઉપયોગ પણ કરે છે. હિંદુ લોકોને એવી સગડ નથી. હિંદુઓની સંખ્યા ઘણી છે. તેના પ્રમાણમાં ક્ષયરોગથી મરણ પણ પુષ્કળ થાય છે. એ હરકત દૂર કરવા ક્ષયરોગી હિંદુને મદદ મળે ત્હેને માટે એક આરોગ્યભવન સ્થાપવા ડૉ. પિચી ફ્રિંસને કરેલી સુચના ઉપરથી કેટલાક હિંદુ ગૃહસ્થોએ ૧૯૦૬ માં માધવ બાગમાં હિંદુ લોકોની એક જાહેર સભા ભરીને હિંદુ ક્ષય રોગી માટે એક આરોગ્યભવન બાંધવાની વ્યવસ્થા કરવા માટે એક કમિટી નીમી. આ કમિટીએ કાસી ગામની જગ્યા આરોગ્ય ગૃહ માટે પસંદ કરી શુમારે એંશી હજાર રૂપીયા કમિટીયે એકઠા કર્યા હતા. અત્યાર સુધીમાં એક લાખ રૂપિયાનું ખર્ચ તો થઇ ચૂક્યું છે, તોપણ હજી ન્હાનાં ન્હાનાં મકાન બંધાવવાનાં બાકી છે. આરોગ્યભવન તૈયાર થયા પછી તા. ૧૭ એપ્રીલ ૧૯૧૨ ને દિવસે નેક નામદાર મુંબાઇના ગવર્નર સાહેબ લોર્ડ સિડનહામને હાથે તેને ઉઘાડું મૂકવાની શુભ ક્રિયા થઇ હતી. સર્વ જાતના હિંદુઓને માટે આ સંસ્થા હોઇ, ગરીબ લોકોને ઓષધ, અન્ન, લૂગડાં, વગેરે જરૂરની સર્વ વસ્તુઓ મફત આપવામાં આવે છે. મધ્યમ સ્થિતિનાં માણસોને જગ્યાના ભાડાના દસ રૂપીયા આપવા પડે છે. હિંદુ ક્ષય રોગી માટે આખા પ્રાંતમાં આ એકજ આરોગ્યભવન છે વડોદરાના નામદાર મહારાજા શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ એપ્રિલ મહીનામાં આ સંસ્થા જોવા ગયા હતા. બધી વ્યવસ્થા જોઇ મહારાજા સાહેબ ઘણા પ્રસન્ન થયા હતા ને ઉદાર સહાય આપવા મહેરબાન થયા છે.

ભાવનગરના નામદાર મહારાજા સાહેબ, મોરબીના નામદાર ઠાકોર સાહેબ, વિગેરે બીજા રાજા રજવાડા તથા શ્રીમન્તો તરફથી આ સંસ્થાને મદદ મળી છે; પરંતુ હજી પૈસાની તાણ ઘણી છે. કારણ કે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કેટલુંક બાંધ કામ કરવાનું બાકી છે અને ચાલુ ખર્ચ હોસ્પિટાલ તથા ત્હેની દવાઓ, ડોક્ટર, આસીસ્ટંટ, કમ્પાઉન્ડર, માળી, નોકરો દીવાબત્તી, રોગીને ખાવા પીવાનું, જરૂરનો સર સામાન વિગેરે માટે સુમારે એક હજાર રૂપિયાનું છે, જે આપવા માટે એક કાયમનું ફંડ જરૂરનું છે. મુખ્યત્વે કરીને ડૉ. સર ભાલચન્દ્ર કૃષ્ણ ભાટવડેકર આને માટે મહેનત બહુ કરે છે. આવી પરોપકારી સંસ્થાને માટે દરેક હિંદુભાઇઓ અને બ્હેનોએ યથાશક્તિ મદદ કરવી જોઇએ.

(સૅન્ટાક્રુઝ.) સૌ. પ્રમીલા.

---

* કર્તવ્ય પાલનઃ—આપણાં કર્તવ્યનું પ્રેમથી પાલન કરવાથી નિઃસંદેહ આપણે તેનું ફળ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ, અને તે ફલ પણ કદી આજ સુધી કોઇએ પ્રાપ્ત ન કર્યું હોય તેવું સુંદર તે કર્તવ્યમાં આપણી કલ્પના શક્તિ પ્હોંચી શકે ત્યાં સુધીના વીચાર સોચો, અને જ્યાં સુધી તે કર્તવ્યમાં સફળતા ન મળે ત્યાંસુધી દૃઢપણે મંડયા રહો. આ પ્રમાણે કરવાથી હરકોઇ સુખ તથા ધન તથા વિજય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જ્યાં સુધી કર્તવ્યમાં પાલનમાં આપણે શ્રદ્ધાથી લાગીશું નહીં, ત્યાંસુધી આપણે કદી પણ ફતેહ મેળવીશું નહીં. સંસારનું કોઈ પણ કર્તવ્ય શ્રદ્ધાથી અને શુદ્ધ હૃદયજ હાથ થશે; તો સુજ્ઞજનો તેજ મુજબ વર્તશે અને આખરે તેની ફત્તેહમાં દૈવી સહાય પણ અવશ્ય મળશે. સૌ. ગમન ગૌરી.

૧. हिन्द हितैषी महात्माओ.

૧. રા. બ. લાલશંકરભાઇનો સ્વર્ગવાસ.

જન્મ અને મૃત્યુ એ દેહધારી માત્ર માટે નિર્મિત છે. તે મનુષ્ય માત્ર સંપૂર્ણ રીતે જાણે છે, તે છતાં મૃત્યુની યાતનાથી સતત મુક્ત એવા મનુષ્યો તો વિરલાજ છે. એવા ભાગ્યવાન્ મનુજ જીવનને ધન્ય છે. એવા જીવનમુક્ત મનુષ્યને માટે તો રા. રા. નરસિંહરાવ કહે છે તેમ " મૃત્યુ મરી ગયું રે લોલ " એ ઉચ્ચાર સહજ કરી શકાય. એવા મનુષ્યો આ જીવનમાંથી દેહ છોડીને જાય છે, પરંતુ તેમનો આત્મા—તેમના સદ્‌ગુણની છાપ તો અનન્તકાલ સુધી રહે છે. અને એવા મહાન પુરૂષોના અમર જીવન ઉપરથી જગજ્જનને ચેતવણી મળે છે કે, આપણા જીવનની ઉન્નતિ કરવી તે આપણે સ્વાધીન છે, અને તેજ કારણસર મહાન્ સ્ત્રી પુરૂષોના જીવનવૃત્તાન્તનું વારંવાર મનન કરવું અતિ ઉપયોગી છે. એક મહાન્ નર મૃત્યુવશ થાય તો ત્યાર પછી શોક પ્રદર્શિત કરવો, એ એક રૂઢી જેવું થઇ ગયું છે. પણ એ માત્ર જ્યારે રૂઢીજ રહે અને તેનો કાંઇ વ્યાવહારિક ઉપયોગ ન થાય તો એ શોક પ્રદર્શન મિથ્યાજ કહેવાય. એવા નરના જીવન ચરિત્ ઉપરથી બોધ લઇને તેનું અનુકરણ કરવાનો પ્રયાસ સદા થવો જોઇએ અને તેજ જીવન્ વૃત્તાન્ત લખવાનો હેતુ છે.

અમદાવાદ પ્રાર્થના સમાજના અધ્યક્ષ, અનાથના બેલી મુરબ્બી લાલશંકરભાઇએ ચાર પાંચ મહિનાની માંદગી ભોગવી, ઑક્ટોબર મહિનાની ૧૮ મી તારીખે આ ક્ષણભંગુર દેહનો ત્યાગ કરી સનાતન શાન્તિમાં વાસ કર્યો. અમદાવાદમાં, બલ્કે સમસ્ત ગુજરાતમાં એમનો ઠામ તો ખાલી જ પડયો. એવા ઉત્સાહી કાર્યપરાયણ, દીન દયાળુ મહાત્માની ખાલી પડેલી જગ્યા લેનાર હાલ તો કોઇ માલુમ પડતું નથી.

અમદાવાદની—અને ગુજરાત પ્રાન્તની પ્રત્યેક લોકોપયોગી સંસ્થા સાથે તેમનો અત્યંત નિકટ સંબંધ હતો; અને પ્રાર્થના સમાજ તથા રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ અનાથાશ્રમના તો તેઓ આધારસ્તંભ અને પ્રાણાધાર હતા એમ કહીશું તો જરા પણ અતિશયોક્તિનો આરોપ આવશે નહિં. આ પ્રકારના ઉદાર બુદ્ધિના, વિશ્વકુટુંબી ગૃહસ્થનું ચરિત્ર અત્યંત અનુકરણીય અને ઉત્સાહજનક હોય, એ સર્વ કોઇ કબુલ કરશે.

સત્કૃત્ય એ એક સુવાસિત પુષ્પ છે. પુષ્પની સુરભિથી સહુને આનંદ થાય છે. દુઃખિત જનો તેનાથી ક્ષણભર પોતાની પીડા વીસરી શકે છે. તે પ્રમાણે સત્કૃત્ય રૂપી પુષ્પની વાસ એક સ્થાને ન રહેતાં લોકોને અતિ સુખકારક થાય છે. લાલશંકરભાઇએ નિસ્વાર્થ બુદ્ધિથી અને નિરભિમાનથી અનેક પ્રકારની જે લોકસેવા બજાવી છે, તેની સુવાસ ગુજરાતમાંજ નહિં, પણ છેક દક્ષિણ સૂધી જેવામાં આવે છે. પારકાના દુઃખને પોતાનું કરવું, એ ભાવનાથી પ્રેરાઇને જીવન પર્યંત તેમણે કેવી રીતે જનસેવા કરી હતી, તે નીચેનો વૃત્તાન્ત વાંચ્યાથી કાંઇક સમજાશે.

રા. બ. લાલશંકરભાઇનો જન્મ અમદાવાદ પાસે આવેલા નારદીપુર નામના ગામડામાં ઇ. સ. ૧૮૪૫ માં આગસ્ટની ૨૩ મી તારીખે થયો હતો. તે ગામડામાંજ તેમના શિક્ષણનો આરંભ થયો હતો. થોડું શિક્ષણ લીધા બાદ તેમના પિતા તેમને લઇને અમદાવાદ આવ્યા,

અને ત્યાર પછી થોડું ગુજરાતી શિક્ષણ ત્યાંનીજ શાળામાં લીધું. તેમના પિતા યાજ્ઞિક હતા. તેથી એ શિક્ષણ પણ તેમને તેજ વખતે લેવું પડયું. પરંતુ તેની સાથે ગુજરાતી અભ્યાસ તેમણે મૂકી દીધો નહિ. તેમની બુદ્ધિ ઘણી તીવ્ર હતી, તેથી થોડા વખતમાં તે સમયની નૉર્મલ સ્કુલમાં દાખલ થયા, અને રૂ. ૫ ની સ્કૉલરશિપ તેમને મળવા લાગી. થોડા વખત પછી ટ્રેનીંગ કોલેજમાં રૂ.૧૦ ની સ્કૉલરશિપ શરૂ થઇ. આને લીધે તેમને મોટી મદદ મળી. પરંતુ થોડાજ વખતમાં પિતાની ગરીબ સ્થિતિ, અને જુના વિચારને લીધે, તેમને નોકરી લેવાની ફરજ પડી. નોકરીમાં પડયા છતાં અભ્યાસ તો જારીજ રાખ્યો હતો. ગમે તે આપદા વેઠીને પણ અભ્યાસ તો કરવો એ એમની મોટી ઉમેદ હતી. તેમનાં માતુશ્રી નદાનપણુમાંજ મૃત્યુ પામ્યાં હતાં, તેથી માનું સુખ તેમણે ઘરમાં જોયું નહોતું. તે ઉપરાંત સાવકીમા ઘરમાં હતી. નાગર બ્રાહ્મણ જેવી શ્રેષ્ઠ ગણાતી જ્ઞાતિમાં તે પ્રસંગે બાળલગ્નની રૂઢી હતી; તેથી તેમનું લગ્ન ઘણીજ બાલ્ય વયમાં થયું હતું. સ્વતંત્રપણે શિક્ષણ લેવા માટે, તેમજ સ્વતંત્ર થવાના માર્ગમાં આ એક મોટું પ્રતિબંધન હતું. તેમના પિતાએ કહ્યું કે, " મારા કહ્યા પ્રમાણે નોકરી ધંધે ન વ્હળો તો મારા ઘરની બહાર જઇને રહો ! "

આથી કરીને રા.બા. લાલશંકરભાઇને મોટી આપદા આવી પડી. તે વખતે સ્વ. રા. સા. મહિપતરામ રૂપરામ અમદાવાદની ટ્રેનીંગ કૉલેજના પ્રિન્સીપાલ હતા. તેમની પાસે તે સલાહ લેવા ગયા. રાવસાહેબને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. લાલશંકર જેવા હોંશિઆર વિદ્યાર્થી અધવચ અભ્યાસ મૂકી દે એ વાત તેમને જરા પસંદ પડી નહિં. તેથી તેમને એવી શીખામણ આપી કે, "પિતા જો ઘર બહાર કહાડી મૂકે તો ભલે કહાડે. સહકુટુંબ તમે સ્વતંત્ર જગાએ જઇને રહેજો ને આપદા પડે તો બેશક મારી પાસે આવજો. લાલશંકરે પોતાના ગુરૂની શીખામણ અક્ષરે અક્ષર અમલમાં આણી. અનેક અડચણો વેઠીને માત્ર પોતાની હિંમત ઉપર તેમણે ટ્રેનીંગ કૉલેજનો અભ્યાસ સંપૂર્ણ કર્યો. રા. સા. મહિપતરામભાઇએ કરેલો ઉપકાર તે કદી વીસર્યાં નહિં, અને પ્રસંગે પ્રસંગે તેમના ગુણાનુવાદ ગાતા. ગણિતનો વિષય તેમણે અથાગ શ્રમ લઇ આગળ વધાર્યો. એટલે સુધી કે એલ્ફીન્સ્ટન કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓની સાથે પરીક્ષા આપી તેમાં તે પહેલે નંબરે પાસ થયા. તેમની બુદ્ધિ એ વિષયમાં કેટલી ખુંપી ગઇ હતી તે દર્શાવવાને આટલું ઉદાહરણ જ બસ છે. ગુજરાતમાં, અહે મુંબાઇ ઇલાકામાં એક ગણિતશાસ્ત્રી તરીકે તેમનું નામ આબાલવૃદ્ધ તમામને જાણીતું છે. વ્યાકરણ અને ભૂગોલનાં પુસ્તકો પણ તેમણે તૈયાર કર્યાં છે. જાતિ ખંત અને આગ્રહને લીધેજ તે શિક્ષણ લઇ શકયા. કેમકે કોઇ પણ કૉલેજમાં પ્રવેશ કર્યા વગરજ અને અમદાવાદની હાઇસ્કુલમાં નોકરી હતી, તેની સાથેજ તેમણે ખાનગી રીતે અભ્યાસ કરીને સન૧૮૬૭ માં મદ્રાસ યુનિવર્સિટીની ' એફ. એ. ' ની પરીક્ષા પસાર કરી. ૧૮૬૯ માં લાલશંકરભાઈ ગુજરાત પ્રોવીન્શીઅલ કૉલેજમાં એસીસ્ટન્ટ શિક્ષક નીમાયા; અને ૧૮૭૧ માં સ્મૉલ કૉઝકોર્ટમાં રેજીસ્ટ્રાર નીમાયા.

લાલશંકરભાઇની અથાગ મહેનત, એકનિષ્ઠા અને ખંતનાજ પરીણામે આટલે સુધી તે ચઢયા હતા. પરંતુ ૧૮૭૩ માં એ સબજજની પરીક્ષામાં પાસ થયા, અને પંઢરપુરના સબજજ નીમાયા, ત્યારથી તેમના જીવનમાં ફેરફાર થયો. આ પવિત્ર યાત્રાના સ્થળમાંથી રા. બ. લાલશંકરભાઇ લોકસેવાના ઉત્તમ કાર્યમાં જોડાયા; અને એજ લક્ષ્યસ્થળ અંતની ઘડી સુધી તેમણે કાયમ રાખ્યું. ૧૮૭૭-૭૮માં દક્ષિણમાં મોટો દુકાળ પડ્યો હતો, તે વખતે

સોલાપુર પરગણામાં સંખ્યાબંધ મનુષ્ય અને ઢોરનું નુકશાન થયું. તે વખતે મુંબાઇના નામાંકિત મિલ એજન્ટ શેઠ મોરારજી ગોકળદાસની સોલાપુરમાં મિલ હતી. તેમણે તે પરગણાની વસ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઇને મુંબાઇના શેઠીઆ પાસેથી પૈસા એકઠા કરીને દુષ્કાળ સંકટ નિવારણાર્થે ફંડ ઊભું કર્યું. તે વખતે લાલશંકરભાઇ પંઢરપૂરના સબજજ્જ હતા. ભુખે મરતા લોકોનું દુઃખ ઘટાડવામાં તેમણે અથાગ મહેનત કરી. પરંતુ દુકાળને પરિણામે માબાપ વગરનાં નિરાધાર થઇ જતાં બાલકોની સંખ્યામાં અત્યંત વૃદ્ધિ થતી જોઇને તેમને ત્રાસ છુટયો. ભૂખે મરતા લોકોનું રક્ષણ કરવા ઉપરાંત અનાથબાળાશ્રમની અગત્ય તેમને જણાઇ. તેટલા માટે તેમણે તન તોડીને મહેનત કરી. કોર્ટનું કામ સમાપ્ત કર્યા પછી દર શનિવારે સાંજરે તે પંઢરપુરથી મુંબાઇ જવા નીકળતા. ને રવીવારે આખો દિવસ શેઠીઆની મુલાકાત લઇને પંઢરપુરના બાળાશ્રમની અગત્ય વિશે તે લોકોને સમજણ પાડતા; ને તેમની પાસે પૈસા ઉઘરાવતા. પાછા રાત્રે મુંબાઇથી નીકળીને સોમવારે સવારે પોતાના કામપર હાજર થતા. એક પ્રસંગે શેઠ મોરારજીએ કહ્યું હતું કે "લાલશંકરભાઇમાં સાક્ષાત્ શંકરનો જુસ્સો છે. તેમના ઉત્સાહ અને ખંતનો પાર નથી. બીજા મનુષ્યો દુઃખની બૂમો પાડયાં કરે છે ત્યારે એ દુઃખની સામે બાથ ભીડે છે અને છેવટે વિજયી થાય છે." ખરેજ બોલે બોલ આ શબ્દો સત્ય છે. ગમે તે પંથના, ગમે તે ધર્મના લોકો પાસે જઇને તે અનાથ બાલકોનું દુઃખ નિવારણ કરવાને પૈસા માગતા. 'સુધારક' તરીકે એમની વિરૂદ્ધ ગમે એટલી લાગણી હોય તો પણ આવા ભૂતદયાના પારમાર્થિક કામમાં લોકો તેમને મદદ કરતા. પંઢરપુરમાં તો એ 'દેવમુનસફ' નામે હજી પણ ઓળખાય છે.

અનાથ બાળકો, અને અનાથ વિધવાઓ એ બન્નેનાં દુઃખનું નિવારણ કરવું એજ તેમનું લક્ષ્યબિન્દુ હતું. તેથીજ પોતાના ગુરૂ રા. સા. મહિપતરામભાઇનો સ્વર્ગવાસ થયો તે વખતે તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવાને ફંડ એકઠું કરીને અમદાવાદનો અનાથાશ્રમ સ્થાપ્યો; જે સંસ્થાની ખરી કદર છપ્પનના દુકાળ વખતે જણાઇ. તે વખતે પણ તેમણે અત્યંત કષ્ટ વેઠીને, પોતાના દ્રવ્યની મદદ કરીને, તેમજ બીજા ગૃહસ્થો પાસે પૈસા ભરાવીને પુષ્કળ ખર્ચ ઉપાડયો, અને સંખ્યાબંધ રડતાં બાલકોનું પોષણ કરીને તેમનો આશીર્વાદ લીધો. અમદાવાદના આશ્રમના તો એ ખરેજ પિતા હતા; ને તેમાં નિવાસ કરતાં છોકરાઓ તેમને બાપાજીનેજ નામે ઓળખતાં. તેમના મૃત્યુને દિવસે જેટલાં બાલકો રડયાં હશે તેટલાં કોઇ દિવસ નહિં રડ્યાં હોય ! છપ્પનના દુકાળ વખતે દરરોજ આશ્રમની મુલાકાત લેવા તે જતા. કાંઇ માંદગી આશ્રમમાં હોય ત્યારે તો સાંજ સવાર બે વાર તે જતા. દાક્તરને, સુપરિન્ટેન્ડેન્ટને ચેતવણી આપતા; અને પોતાનાં પેટનાં બાળકોની માફકજ સર્વે અનાથ બાળકોને ગણતા. તેમને પોતાને કાંઇ પણ સંતાન નહોતાં, પરંતુ આ અનાથ બાળકોના ઉપર તે ખરે પિતા સમાન ભાવ રાખતા.

અનેક પ્રકારનાં લોક હિતાર્થનાં કાર્યમાં તેમનું ચિત્ત પરોવાએલું રહેતું. તે સર્વનું સવિસ્તર વર્ણન કરવા બેશીયે તો તો મોટું પુસ્તક થઇ જાય. તેથી જે જે જાહેર સંસ્થાઓ સાથે તેમનું નામ જોડાએલું છે, તેમાંની થોડીકનાં નામ આપીનેજ સંતોષ માનીશું.

૧ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી. ૨ અંજુમને ઇસ્લામ. ૩ પ્રાર્થના સમાજ. ૪ મહીપતરામ અનાથાશ્રમ. ૫ રા. બ. રણછોડલાલ ખાડીઆ કન્યાશાળા. ૬ શેઠ મગનલાલ લાઇબ્રેરી. ૭ આપારાવ ભોળાનાથ લાઇબ્રેરી. ૮ કાઉન્ટેસ ઑફ ડફ્રિન ફંડ—અમદાવાદ બ્રાંચ.

૯ નેશનલ ઇન્ડીઅન એસોસિએશન—અમદાવાદ બ્રાંચ. ૧૦ અમદાવાદ, સેવાસદનબ્રાંચ. ૧૧ ગુજરાત સંસારસુધારાસમાજ. ૧૨ પુનર્વિવાહ ઉત્તેજક સભા. ૧૩ પરમેનન્ટ રીલીફ ફંડ. ૧૪ મિસ મેનીંગ ફંડ. ૧૫ લીલી મેમોરીઅલ. ૧૬ ભોળાનાથ લેડીઝ લીટરરી ઇન્સ્ટીટ્યુટ. આ વિગેરે ઉપર લખેલી સર્વ સંસ્થા માટે તેઓ તન તોડીને તેમજ દ્રવ્યનો વ્યય કરીને શ્રમ લેતા. જેવી રીતે માતપિતા પોતાની સંતતિની ઉન્નતિ માટે પ્રેમ સહિત પ્રયાસ કરે છે, તેજ પ્રમાણે પોતાને હસ્તક લીધેલી સર્વ સંસ્થાને તેઓ વાત્સલ્ય ભાવથી ઉછેરતા. ઉપર વર્ણવેલી સંસ્થાઓમાંથી ઘણીનાં મકાન પોતે માથા ઉપર ઉભા રહીને ઘણીજ કરકસરથી તૈયાર કરાવ્યાં છે. તે સર્વ તેમના સ્મારકસ્તંભ જેવાં સદા કાયમ રહેશે. તેમનો સતત ઉદ્યોગ, દૃઢ આગ્રહ, કરકસર, ખંત, અને ઉત્સાહના પરિણામે તેમણે ચલાવેલી સર્વ સંસ્થાઓના પાયા ઉંડા અને મજબુત છે.

માત્ર હિન્દુ કોમનીજ તેમણે સેવા કરી છે એમ નથી. અમદાવાદની અંજુમાનને ઇસ્લામના તે એક આધાર રૂપ—આત્મારૂપ હતા.

આપણા હિન્દુ સંસારમાં અનેક પ્રકારના સુધારા કરવાની જરૂર છે, તે વાત તેમના મનમાં ઘણીજ દૃઢ હતી. અને અનેક રીતે તે માટે તેઓ પ્રયાસ કરતા. સામાન્ય કેળવણી અને તેમાં વિશેષ કરીને સ્ત્રીઓની કેળવણી તથા ઉન્નતિ માટે તેમણે અનેક પ્રકારના ઉપાયો યોજ્યા હતા. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીને તો તેમણે પુત્રીવત પાળી હતી; ને તેમાં પણ સ્ત્રી-ઉપયોગી પુસ્તકો તૈયાર કરાવવાં, ભાષણો અપાવવાં, તથા સ્કોલરશિપો અપાવવી, તે તરફ એમનું વલણ વિશેષ જોવામાં આવતું.

"કેળવણી અને સંસાર સુધારાના વિષયમાં તેઓ વૃથા વાદવિવાદમાં ઉતરતા નહિં પરંતુ શિષ્ટ ઉદ્દેશ લક્ષને લોકોપયોગી કાર્ય કરવાં, એ તેમને વધારે પસંદ હતું."

આ કાર્યમાં એમની પદ્ધતિ માટે મતભેદ ભલે હો! પણ એમની કાર્ય પરાયણતાની પ્રશંસા તો એમના સહવાસમાં આવેલાં દરેકને કબુલ કરવી પડશે.

આપણા દેશમાં અનેક મોટાં કાર્યનો આરંભ થાય છે, પણ તે પૂર્ણપણે ફલિભૂત થતાં નથી એનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે આપણા લોકમાં દ્વેષભાવનું પ્રાબલ્ય ઘણુંજ છે. કોઇ પણ મહાન કાર્યનો આરંભ કોઇએ કર્યો તો તેમાં ખોડ શી છે તે તરફજ દૃષ્ટિ કરવામાં આવે છે. ને કાર્યવાહકના સ્વભાવમાં આવી ખડ રહેલી છે તે શોધી ટકાવવાનો પ્રયાસ થાય છે. આ પ્રમાણે ખીલતી કળીનું મર્દન થાય છે. અને તેથીજ આપણી ઉન્નતિ થતી અટકે છે. મનુષ્ય માત્રમાં કોઇ કોઈ પ્રકારની તો ખામી હોય, પરંતુ તેને માટે કોઈમાં જે કાંઇ સદંશ હોય તે શા માટે ભૂલી નાંખવા જોઇએ? આપણા દેશના અનેક વ્યવસાયમાં Resultant pressure* નથી. કારણકે એક બીજાની વિરૂદ્ધ વર્તન કરવામાં આવે છે, તેથી તેનો નાશ થાય છે. આ સ્થિતિ શું દયાજનક નથી? આનું કારણ શું છે? કારણું કે દરેક પક્ષ સામા પક્ષનો દોષ તરફજ લક્ષ આપે છે. આ પ્રમાણે કદી એકત્ર થવાય નહિં. ગુલાબના ઝાડમાં કાંટા હોય તેથી કાંઇ ગુલાબ ફેંકી દેવાય નહિં. જ્યાં સુધી આપણે દરેક વસ્તુમાં સુન્દરતા નહિ જોઇએ ત્યાં સુધી પ્રેમનું ભાન આપણને થવાનું નથી. સુંદરતા એટલેજ પ્રેમ. અકબર બાદશાહે એક લીટી દોરી, અને પોતાના પ્રધાન બીરબલને કહ્યું

* શુભ પરિણામ તરફ લક્ષ આપવાની વૃત્તિ.

કે એ લીટીને એકકે બાજુથી લૂછ્યા વગર ટુંકી કર. બીરબલે તે લીટીની નીચે એક બીજી પણ ઉપરની લીટી કરતાં લાંબી Parallel (સમાન્તર) લીટી દોરી અને તેથી અકબરની લીટી ટુંકી માલુમ પડી આવી. વધારે લાંબી લીટી દોરવામાંજ ડહાપણ છે. બબડાટ કરવો એ કેવળ વ્યર્થ છે.

આ પ્રમાણે એક સંપથી સ્નેહની દૃષ્ટિ રાખીને કાર્ય કરીશું, તોજ આપણું શ્રેય થશે. અને એજ વૃત્તિથી આપણે રા. બ. લાલશંકરભાઇના જીવનનું નિરીક્ષણ કરવું જોઇએ. તેમના સદ્‌ગુણો એટલા આગળ પડતા હતા, કે તેમની ખામી શોધવાનો કે જોવાનો અવકાશજ ન રહે. તેમનું જીવન અત્યંત સાદું, નીતિમય, અને મિતાહારી હતું. રહેણી કરણી અને પહેરવેશ વગેરે સર્વમાં એક સરખી સાદાઇ માલુમ પડતી હતી. Plain Living and High Thinking (સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર) નો આદર્શ સંપૂર્ણ રીતે તેમણે પાળ્યો હતો. તેમનાં દરેક કાર્ય ઉત્સાહ, દૃઢતા, અને એકનિષ્ઠાથી ઝળકી રહેતાં. તેમનામાં એક જાતનો નીતિનો ઓજસ્ એવો હતો, કે સર્વ કોઇ તેમને આગેવાન તરીકે સ્વીકારતા ને માન આપતા. કામ એજ તેમના જીવનનો શોખ હતો.

नम्रत्वेनोन्नमंतः परगुण कथनैः स्वान् गुणान् ख्यापयन्तः ।
स्वार्थान् संपादयन्तो वितत बहुतरारंभयत्नाः परार्थे ॥
क्षान्त्यैवा क्षेपरूक्षा क्षरमुख रमुखान् दुर्मुखान् दुःखयन्तः ।
संत साश्चर्यचर्याजगति बहुमताः कस्यनाभ्यर्थनीयाः ॥

નમ્રતાથી જેઓ ઉંચા છે, પારકાના ગુણનું કથન કરીને જેઓ પોતાનાં ગુણ જાહેર કરે છે; પરાયા હિતને ખાતર જાણે તે સ્વાર્થ હોય એવી રીતે યત્નમાં મંડયા રહે છે; તથા નિંદાખોર દુષ્ટ લોકોને મુંગે મોઢે જેઓ ઠપકો આપે છે; એવા ચકિત કરી નાંખે તેવા ચરિત્રવાન સાધુ પુરૂષોને કોણ પૂજનીય ન ગણે ? ઉપર વર્ણવેલા સર્વ સદ્‌ગુણોથી અલંકૃત મહાન્ નર લાલશંકરભાઇના આત્માને પરમાત્મા સદા શાન્તિ આપો એટલી પ્રાર્થના છે.

તેમની સ્મૃતિ તેમના કરેલાં સત્કાર્યો અને તેમના સચ્ચારિત્ર્યને લીધે કાયમ રહેશેજ. પરંતુ તેમણે જનસમાજના શ્રેયને માટે જે જે અનેક કાર્ય કર્યાં છે, તેના બદલામાં યથાશક્તિ આપણે ઉપકાર વૃત્તિ પ્રદર્શિત કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે. અને એ રીતે વંશ પરંપરા એમની સ્મૃતિ જીવંત જાગ્રત રહે એવું કાંઇક સ્મારક કરવું જોઇએ. સ્ત્રીકેળવણી, સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ એ એમનો અતિ પ્રિય વિષય હતો. તો જે સાધનથી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ થાય, એવી કાંઇ સંસ્થા સ્થાપી હોય તો તેમનું નામ ચિરસ્મરણીય રહેશે. પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે આપણા પ્રાન્તમાં અનેક કન્યાશાળાઓ છે, પરંતુ આપણો દેશ, આપણી સામાજીક સ્થિતિ એ સર્વને અનુકૂળ ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે એક પણ યોગ્ય સંસ્થા નથી, તો તેવી એક સંસ્થા સારા મજબૂત પાયા ઉપર સ્થાપવાની અતિ અગત્ય છે. અમદાવાદ શહેર, તેમજ સમસ્ત ગુજરાત પ્રાન્તનાં સર્વ બન્ધુઓ અને ભગિનીઓને મારી એટલીજ નમ્ર વિનંતી છે કે સદ્‌ગત થએલા આ મહાન્ નરની સ્મૃતિ કાયમ રાખવામાં સર્વ કોઇ મદદ કરીને આ પ્રકારની એક લોકોપયોગી સંસ્થા સ્થાપશો તો યોગ્ય સ્મારક કર્યું કહેવાશે.

નવસારી. —સૌ. શારદા મહેતા.

૨. બહેરામજી એમ. મલબારી. *

જુલાઈ ૧૯૧૨ ની સાલમાં. ગી. બહેરામજી.

મહેરવાનજી મલબારીનું મૃત્યુ શરીરપ્રકૃતિ નરમ હોવાથી સીમલામાં થયું. એમણે ભારતના હિતાર્થે પોતાનું તન મન અને ધન સર્વ અર્પણ કર્યું હતું. તેઓનું ચિત્ત પારકાનું ભલું કરવામાં નિરંતર પ્રવૃત્ત રહેતું, અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો, ટીકાઓ અને લાંછનો સહન કરીને પણ પોતાના ઉદ્દેશોમાંજ તેઓ લાગી રહેતા. ગી. મલબારીનું જીવન બહુજ ઉંચું હતું. દેશની વિધવાઓની દુર્દશા દેખી એમના કરુણ હૃદયમાં બહુ દુઃખ થતું. ભારતની સ્ત્રીઓની દશા સુધારવાને માટે મહા પરીશ્રમ લઈ વીચાર કરવાથી તેમને માલુમ પડ્યું કે અબળાઓના ઉત્કર્ષ માટે એક આશ્રમની પૂરી જરૂર છે.

તે પોતે જાણીતા સંસાર સુધારક હતા; પરંતુ તે સાથે બહુ જબરા લેખક પણ હતા. એમના વિનોદપૂર્ણ સમાજ–સુધારણા સંબંધીના લેખ જેમણે વાંચ્યા છે તેઓ તેમના ઉપર બહુ ખુશી થયા છે. અસાધારણ લેખનશક્તિના બળથી તેમણે પોતાનું નામ ઘણું બહાર પાડ્યું હતું. ભારતના ઉપરાંત યુરોપના દેશો સુધીના મોટા મોટા વિદ્વાનો એમની યોગ્યતા જોઇ તેમના મિત્ર થયા હતા. આજ એમના જેવા વિદ્વાન સુધારકના મરણથી દેશ હિતૈષીને કેમ દુઃખ ના લાગે !

શ્રીયુત્ મલબારીનો જન્મ ૧૮૫૩ માં વડોદરામાં થયો હતો. એમના પિતા ધનજી ભાઇ મહેતા વીસ રૂપીયાના પગારમાં વડોદરામાં નોકર હતા. મલબારી મુશ્કેલીથી ૭ સાત વર્ષના થયા ત્યાં તો એમના પીતા ગુજરી ગયા, ખાવા પીવાનું કાંઈ ઠેકાણું નહિ હોવાથી એમની માતા ભીખીબાઇ પોતાના દૂરના સંબધી મહેરવાનજી નાનાભાઇ મલબારીને ઘેર નાનપુરા ગામમાં રહેવા લાગ્યાં.

મહેરવાનજીની સ્ત્રી મરી ગઈ હતી. એમને એકકે પુત્ર પણ નહોતો. તેથી એમણે ભીખીબાઇ સાથે લગ્ન કર્યું. અને આ ચરિત્રના નાયક, (શ્રીયુત મલબારી) ને પોતાની પાસે રાખવા માંડ્યા. પાંચ વર્ષની ઉમ્મરમાંથીજ મલબારીએ શાળામાં જવાનો આરંભ કર્યો હતો. અસલી રીતી મુજબ પ્રથમ ગુજરાતીનો અભ્યાસ ત્યાં તેમને કરાવવા માંડ્યો. .. નાં અવસ્થામાંથીજ તેઓ બહુ ચંચળ હતા. એમના શરીરની ગરદન ભરેલી અને મજબુત હતી. ખેલ અને તમાશા એમને બહુ પસંદ હતા. આઠ નવ વર્ષની અવસ્થામાં પણ પોતે એવા મધુરા સ્વરથી ગાયન ગાતા કે જેથી આસપાસનાં દીંગ થઇ જતાં. પોતાના શિક્ષા ગુરૂથી ડરી બીજા છોકરાને માર ખાતા દેખી તેમને ઘણુંજ દુખ થતું; છતાં શાળાની બહાર એમની મસ્તી થોડી નહોતી. થોડા વખત પછી મહેરવાનજીએ એમને વકીલ એક જગ્યોએ કામ શીખવાને મુક્યા. પણ ત્યાં એમણે બરોબર કામ ન કર્યું ત્યારે તેમને ફરીથી શાળામાં મુકી ગુજરાતી અને ઇંગ્રેજી શીખવવા માંડ્યું. એમની મસ્તી અહીં પણ બંધ રહી નહીં. શાળામાં બહુ તોફાન કરતે કરતે એક વખત તે પકડાઇ ગયા. હેડમાસ્તરે એમને એક ડઝન (બાર) સોટીના ફટકા મારવાની સજા કરી. પહેલી સોટી પડતે જ મલબારી બેહોશ થઇ પડ્યા. શિક્ષકોએ તેમને પાણી છાંટી શુદ્ધિમાં આણ્યા. શુદ્ધિમાં આવતાં પહેલું કામ મલબારીએ એ કર્યું કે હેડમાસ્તર ઉપર જે હાથમાં આવ્યું તે કા-

* હિન્દી ઉપરથી.

ો વીગેરે ફેંકીને પોતાના ઘર તરફ ન્હાશી ગયા. નાસતે નાસતે પોતાના મન સાથે દીલગીર ા હતા કે, ઘરે પહોંચતે મ્હારી માતાને માસ્તર આ વાત કેમ નહીં કહે ? પરંતુ ઘેર ોંચ્યા અને જોયું તો પોતાની માતા ભીખીબાઇ અચેત પડ્યાં હતાં. મલબારી પોતાની ી વાત ભૂલી ગયા. આખો દિવસ બેસી રહી સેવા ચાકરી કરવા લાગ્યા. ત્રણ દિવસ અને ે રાત સુધી મલબારી નીરંતર પોતાની માતાની સેવા કરતા રહ્યા. તોપણ તે બચી શક્યાં નહીં.

માતાના મરણથી મલબારીને બહુ ચિન્તા થવા લાગી. તે પોતે એક ચંચળ બાળક ા અને તેજ મુજબ તે હોંશિયાર, ચતુર અને ગંભીર માણસ પણ થવા પામ્યા. એમને ાની માતાના એકાએક મૃત્યુથી બહુ દુઃખ થયું. એમની માતા બહુ શુદ્ધ ચરિત્રવાળાં ે ઉદાર હૃદયનાં હતાં. દાન અને દયાની લાગણી એમના હૃદયમાં એટલી બંધી હતી કે ાની વ્હાલામાં વ્હાલી ચીજ તેઓ આપી દેતાં અને હલકામાં હલકી જાતિના માણસો જોડે પણ સારો વ્યવહાર ચલાવવા ચુકતાં નહીં. કોઇ કોઇ દિવસ એમને પોતાની આ વૃત્તિ ને લીધે પારસી સમાજમાં બહુ અનાદર પણ સહન કરવો પડ્યો હતો. એમને બીજા વિવા-હથી કદી સુખ મળ્યું નહોતું. માતા ભીખીબાઇના શુદ્ધ ચરિત્રનો પ્રભાવ પુત્ર મલબારી ઉપર બહુ પડ્યો. માતા અને પુત્રમાં સ્નેહ પણ ઘણો હતો. એક બીજા જીવજાનથી ચહાતાં. પોતાની જીંદગીમાં મલબારી એમની માતાને બહુજ વખત યાદ કરતા.

માતાના મરણ વખત મલબારી ફક્ત બાર વર્ષના હતા. તેમ એમના કોઇ પણ સંબંધી એમને તે સમયે ભણાવે તેમ નહોતું. તો પણ એમણે પોતાના જ દૃઢ નિશ્ચયથી ભણવાનું ધાર્યું. તેથી સુરત આવી ત્યાંની મીશન સ્કુલમાં તેઓ ઇંગ્રેજી શીખવા લાગ્યા. ત્રણ વર્ષ સુધી ત્યાંની પાઠશાળામાં ભણ્યા કર્યું. પાઠશાળાના મુખ્ય ઉપરી મિ. ડીકસનને એમનો ઉદ્યોગ જોઇ એમના ઉપર બહુ પ્રીતિ થઇ હતી અને તેઓ કહેતા કે ભવિષ્યમાં મલબારી અવસ્ય મહાન પુરૂષ થશે. તે મલબારી સાથે બહુ પ્રેમ દર્શાવી બોલતા. મલબારીને પણ એમની જોડે બોલવાથી થોડા દિવસમાં ઇંગ્રેજીનું સારૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. શેક્સપિયર, મિલ્ટન, ટેનિસન, આદી મહા કવિઓના ગ્રંથો તેઓ સારી રીતે વાંચી તેમજ સમજી તેમાં રસ લેવા લાગ્યા. ૧૮૬૮માં મલબારીએ મેટ્રિકયુલેશનની (પ્રવેશક) પરીક્ષા આપી. પરંતુ ગણીતમાં કમજોર હોવાના કારણથી તે પાસ કરી શક્યા નહીં. ત્યાર પછી તેઓ મુંબાઇ ચાલ્યા ગયા, અને ત્યાંની એક શાળામાં વીસ રૂપીઆના પગારથી શિક્ષક થયા. થોડા મહિના પછી એમને એક શાળામાં મહિને સાઠ રૂપીઆ મળવા લાગ્યા. અને ત્યાં વિદ્યાર્થીઓનાં ટયુશન (ખાનગી શિક્ષણ)ના મળીને દેઢસો રૂપીઆ એમને પડવા લાગ્યા. હવે એમને દ્રવ્ય સંબંધી કાંઇ કષ્ટ રહ્યું નહીં. આની દરમિયાન એમણે પોતાનો અભ્યાસ છોડ્યો નહોતો. તે ગણીતમાં બહુ કાચા હોવાથી ચાર વર્ષ સુધી તે પાકું કર્યા બાદ ૧૮૭૧ માં તેમણે મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી.

મલબારીનો દિવસ હવે સારો આવ્યો, મુંબાઇના પ્રસિદ્ધ ડૉકટર વિલ્સનને એમ ની જોડે પરીચય થયો. ડૉક્ટર વિલ્સન ગુજરાતી ભાષા સારી રીતે સમજતા હતા. મલ-બારીએ ગુજરાતી ભાષામાં કવિતાઓ બહુજ સારી રીતે રચી હતી. તે જ્યાંની ત્યાં રખડ-તી પડી હતી. એક દિવસ કોઇ મિત્રની સુચના ઉપરથી ડૉકટર વિલ્સનની નજરે તે આવી. ડૉકટર સાહેબને તે બહુ પસંદ પડી. એનો સંગ્રહ કરી ૧૮૭૫ માં " નીતિવિનોદ " ના નામથી તે બહાર પાડી. ગુજરાતી સાહીત્યની દુનિયામાં એ પુસ્તકની બહુ પ્રસંશા થઇ હતી. તે વડે મલબારીનું નામ પ્રસિદ્ધ થયું. ત્યાર બાદ એમનો બીજો ગ્રંથ " India muse in India Garb " (હિન્દની કવિતા–ઇંગ્રેજી લેબાસમાં) એ નામનો ઈંગ્રેજીમાં

નીકળ્યો. એ પુસ્તકે મલબારીની વધારે પ્રસિદ્ધિ કરી. નામદાર મહારાણી વિક્ટોરીયા, મિસ ફ્લૉરેન્સ નાઇટીંગેલ, પ્રો. મેકસમૂલર, રાજકવિ ટેનિસન, વગેરે ઘણા વિદ્વાનો અને મહાજનોએ એ ગ્રંથ વાંચી મલબારીની યોગ્યતા સ્વીકારી હતી.

૧૮૭૬ માં તેઓ પત્રકારની આલમમાં ઉતર્યા. મુંબાઇમાં કેટલાક યુવકોને મળીને ' ઇંડિયન સ્પેક્ટેટર ' નામનું પત્ર કહાડયું હતું, તેમાં મલબારી લેખ લખવા લાગ્યા. અને પાછળથી તે બંધ થતું જોઈ ખરીદી પણ લીધું. મલબારીની લેખનશક્તિ જેવી જબરી હતી, તેવી તેમની આર્થિક શક્તિ નહોતી. એને લીધે એમને એ પત્ર ચલાવતા બહુ બહુ મુશ્કેલીઓ સહન કરવી પડી. આરંભમાં માંડ માંડ એના પચાસ સાઠ ગ્રાહક થયા. પણ મલબારીને પોતાને લેખો અને પ્રૂફો તપાસવાં પડતાં; અને સ્થાનીક ગ્રાહકોને ત્યાં પણ પોતાને પત્ર પ્હોંચતા જવું પડતું. ખર્ચની રકમ વધી જવાથી એમને પોતાની પત્નીનાં આભુષણો સુધી વેચવાં પડયાં હતાં ! આ બધી વિપત્તિઓને ધૈર્યપૂર્વક સહન કરી, તેઓ પોતાનું કામ કરતા ગયા; અને અન્તે એમને એ કઠિન પરિશ્રમનું ફળ એ મળ્યું કે ૧૮૭૯ થી ' ઇંડિયન સ્પેક્ટેટર ' જાણીતું થવાનો આરંભ થયો. અને થોડા વખતમાં તે ભારતનાં મુખ્ય મુખ્ય પત્રોમાં તો શું પણ અમેરિકા, ફ્રાન્સ, અને ઇંગ્લાંડના પણ એક એક પત્રો સુધીમાં તેમની લેખનશક્તિ, પ્રૌઢ વિચાર, અને નિરાભિમાનની પ્રસંશા થઇ. ભારતના તે સમયના વાઇસરોય લૉર્ડ રિપન સુધી તેની બહુ કિંમત સારી રીતે સમઝી, તે પત્ર વાંચવા લાગ્યા. પોતાના પત્રની આટલી ઉન્નતિના કાળમાં મલબારીને સુપ્રસિદ્ધ અર્થશાસ્ત્રવેત્તા મી. દીનશાહ એદલજી વાચ્છાની સહાયતા મળી. ૧૮૮૩ માં મલબારીએ દેશભક્ત મહર્ષિ દાદાભાઇ નવરોજજીની સલાહથી ' વૉઇસ ઑફ ઇન્ડીયા ' (હિન્દનો અવાજ) એ નામનું એક પત્ર કહાડયું. પરંતુ તે બહુ દિવસ ચાલી શકયું નહીં. અને તેને સ્પેક્ટેટરની જોડે ભેળવી દેવું પડયું.

મલબારી આ સમયમાં સમર્થ વિદ્વાન મેકસમૂલરનાં " હીબર્ટ " ભાષણોના દેશની જુદી જુદી ભાષાઓમાં અનુવાદ કરાવવાને ફન્ડ એકઠું કરવા ભારતનાં મોટાં મોટાં નગરોમાં ફરવા લાગ્યા. એમણે સ્પેક્ટેટરમાં એવા હાસ્ય પૂર્ણ લેખો લખ્યા, કે જેના ઉપર લોકોની બહુ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થઇ, અને " ગુજરાત અને ગુજરાતી " નામના પુસ્તક રૂપે તે પ્રકાશિત થયા ડૉક્ટર વિલ્સનના મૃત્યુ ઉપર એમણે " વિલ્સન વિરહ " નામનું ગુજરાતી કાવ્ય રચ્યું. એ કારણથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં એમને એક મોટું ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત થયું. ૧૮૮૧ માં તેમનું " સરોદ-ઈત્તફાક " નામનું કાવ્ય પ્રકાશિત થયું. લોકોએ તે ગ્રંથ પણ બહુ પસંદ કર્યો. અને તેને પણ ' વિલ્સન વિરહ ' અને ' નીતિવિનોદ ' ની સાથે સ્થાન મળ્યું.

૧૮૮૩ માં મલબારીનું ધ્યાન દેશની વિધવાઓ ઉપર થતા અત્યાચારો તરફ ખેંચાયું. સામાન્ય રીતે સ્ત્રી જાતિનું કષ્ટ દેખીને ત્હેમનું હૃદય સદા દુખી રહેતું. એમણે પોતાના પહેલા ગ્રંથ નીતિવિનોદમાં વિધવાઓનાં દુઃખો ઉપર બહુ આંસુ વહાવ્યાં હતાં. એમનો મત એવો હતો કે, કોઈ વિધવાની ઇચ્છા પુનર્વિવાહ વિરૂદ્ધ હોય તેણે પુનર્વિવાહ કરવો નહીં, પરંતુ બાળવિધવા કે જેણે પતિ કે વિવાહ એ શબ્દનો અર્થ પણ જાણ્યો ન હોય, તેણે આખું જીવન વૈધવ્યમાં વ્યતિત કરી, પારકી ખુશામતમાં તે ગાળવું, એ એક ત્હેના ઉપર ભારે જુલમ થાય છે. બંગાળાના સુપ્રસિદ્ધ સુધારક પંડિત ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરે બહુ ઉદ્યોગથી વિધવાઓના પક્ષમાં વિધવાવિવાહનો કાયદો પસાર કરાવ્યો હતો. મલબારીએ પણ તન મન ધનથી એવા પ્રકારનો એક વિષય હાથમાં લીધો. બાર વર્ષની

અંદરની છોકરી અને તેમજ સોળ, વર્ષની અંદરનો છોકરો, એનું લગ્ન ન કરવું, એવો કાયદો પસાર કરાવવાને પ્રયાસ કરવા માંડ્યાથી લોકોએ તેમને બહુ બુરા અગર ભલા કહ્યા. પારસી હોઇ હિન્દુ જાતિ સુધારવાનું કામ પોતાને હાથ લેવાથી કેટલાક લોકોએ એમને બદનામ કર્યા. કેટલાક લોકોએ તો એમના ખાનગી કામમાં અંતરાય અને હરકતો પણ નાંખી. પરંતુ તે પોતાના કામમાં મશગુલ અને નિડર રહી, પોતાની લેખિની અને સહાયકોના બળ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને લોકોની એવી ખરાબ વર્તણુક ઉપર તેમણે ધ્યાન આપ્યું જ નહીં. લોર્ડ રીપનને મળીને એમને ભારતની વિધવાઓની મુસીબતોનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ એમણે આપ્યો. પહેલાં તો લોર્ડ રીપન જરા વિચાર કરવા લાગ્યા, પણ પાછળથી તેઓ મલબારીના પક્ષમાં ગયા. મલબારીએ પ્રયત્ન કરવામાં તો કાંઇ પણ બાકી ન રાખ્યું. પરન્તુ લોકોના મ્હોટા ભાગના વિરોધના કારણથી સરકાર બાળ-વિવાહ રોકવાનો વિષય હાથમાં લઇ શકી નહીં. થોડા દિવસ પછી ૧૮૮૩ માં એમના પ્રયત્નનું ફળ એ થયું કે, "સહવાસ-સંમતી" (અથવા સંમતિવય) નો કાયદો પાસ થયો.

આ ધાંધળના સમય પછી મલબારીએ બે કામ મહત્વનાં કર્યાં. એક તો એ કે એમણે સુવિખ્યાત શ્રીયુત દયારામ ગીડુમલની સહાયતાથી સેવાસદન નામની એક સંસ્થા સ્થાપિત કરી. અહીં ભારતની સ્ત્રીઓને શિક્ષક, સુયાણી વિગેરેનું કામ શીખવવામાં આવે છે. બીજું એમણે સીમલાની પાસે ધર્મપુરમાં "ક્ષયના રોગીઓ માટે આરોગ્યગૃહ" ની સ્થાપના કરી.

આ સમયની દરમિયાન પણ મલબારીની લેખિની શિથિલ નહોતી. વિલાયત જઇ આવ્યા પછી ૧૮૯૩ માં એમણે પોતાની વિલાયતની મુસાફરી વિશે "The Indian Eye on English Life" (ઇંગ્રેજોના જીવન ઉપર હિન્દવાસીની દષ્ટિ) એ નામનો ગ્રંથ પ્રકાશિત કર્યો. આ ગ્રંથ પણ લોકોએ બહુ પસંદ કર્યો. સ્પેક્ટેટર તો નીકળતુંજ હતું. અને તેના ઉપરાંત એમણે પોતાનાજ તન્ત્રીત્વ નીચે "East and West" (પૂર્વ અને પશ્ચિમ) એ નામનું એક માસિક પત્ર કહાડ્યું, જે હજી સુધી નીકળે છે. મલબારી બહુ નિરાભીમાની પુરૂષ હતા. ત્હેમને મન નીચ કે ઉંચનો બીલકુલ ભેદ નહોતો. એમનો સ્વભાવ બહુ સરળ હતો. જેને એમનો એકવાર પરિચય પડતો, તે કોઇ દિવસ ત્હેમને ભૂલતા નહીં. ગરીબોના તો તેઓ ખરા મિત્ર હતા. એમનામાં આત્મબળ પણ બહુ હતું. પોતાના ઉદ્દેશો પૂરા પાડવા, એમને આર્થિક દબાણ અને શારીરિક મહેનત ગમે તેટલી સહન કરવી પડે તે લેતા; પરંતુ તે પોતાના સિદ્ધાંતને કદી મૂકતા નહીં.

૧૮૮૭ માં મહારાણી વિક્ટોરીયાની સુવર્ણ જ્યુબીલી ઉપર એમને મુંબાઇમાં શેરીફની અને સર નાઇટની માનવન્ત પદવી તથા ખિતાબ મળતાં હતાં, પરંતુ એમણે બેમાંથી એકકેનો સ્વીકાર કર્યો નહોતો. લોર્ડ કર્ઝને "કેસરેહિન્દ"નું પ્રથમવર્ગનું સુવર્ણપદ અને લોર્ડ મિન્ટોએ "સર" નો ખિતાબ આપવા માંડ્યા હતા તેનો પણ તેમણે ઉપકાર સાથે અસ્વીકાર કર્યો હતો. એવા એ સરળ હૃદયના, અને એકમાર્ગી હતા. નામ કહાડવાના તેઓ જરા પણ ભૂખ્યા નહોતા; પરંતુ કામ કરીજ જાણતા હતા. આનું પરિણામ એ થયું હતું કે તેમની નિન્દા કરનાર માણસોને પણ તેમના હેતુની પવિત્રતા કબૂલ કરવી પડી હતી; તથા તેમનાં સત્કર્મોએજ તેમનું નામ જગપ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

(અમદાવાદ.)

૩. વિલિયમ ટોમસ સ્ટેડ.

પ્રસિદ્ધ પત્રકાર વિલીયમ ટોમસ સ્ટેડનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૪૯માં થયો હતો. એના પિતા રેવરંડ વિલીયમ સ્ટેડ વિલાયતમાં હાઉડન-ઓન-ટાઇન નામના ગામમાં ધર્માધિકારી હતો. સ્ટેડના જીવનમાં જે સદ્‌ગુણો પ્રકાશી નિકળ્યા હતા, તે ગુણો બાલ્યાવસ્થામાંજ હેનામાં હેનાં માબાપે રોપ્યા હતા. સ્ટેડના પ્રાથમિક શિક્ષણની શરૂઆત હેના પિતા પાસે થઈ હતી, જેનો ફુરસદનો સઘળો વખત સ્ટેડના શિક્ષણમાંજ ગાળવામાં આવતો. આ પ્રમાણે હેનો પિતા હેનો ધર્મ ઉપદેશક, શિક્ષક, મિત્ર અને રમતનો સાથી બન્યો હતો. બાલકનો કંટાળો કદિ હેને આવતો નહિં. પોતે વાંચતો હોય, કામમાં હોય તોપણ બાલકો તો હેની પાસેજ રમતાં.

સ્ટેડના પિતાની શીખવવાની પદ્ધતિ બહુ ઉત્તમ હતી. મધુર શબ્દોમાં બાળકની હોંશિયારી અને ઉદ્યોગનાં વખાણ કરી હેમને તે ઉત્તેજન આપતો. બાલ્યાવસ્થાથીજ પિતાએ સ્ટેડને ચિત્રકલા શિખવવાનું શરૂ કર્યું હતું. અને તે માટે એક ન્હાની રંગની પેટી પણ આણી આપી હતી. કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ બહુ સારી ન હોવાથી, તેમજ તે સમયે કાગળો બહુ મોંઘા મળતા હોવાથી, જુના કાગળો કે લખેલા કાગળોની પાછલી બાજુએ ચિત્ર કાઢતો; અને તૈયાર થયેલાં ચિત્રો પોતાની અભ્યાસની ઓરડીમાં ખાસ મારી ભીંત ઉપર ટાંગતો. આ પ્રમાણે નાના સ્ટેડની ઓરડીમાં છેક હેઠળથી ઉપર સુધી ચિત્રો ભરાઈ ગયાં હતાં. આ ચિત્રો કંઇ બહુ સારાં નહોતાં, છતાં ચિત્રો જોઈને સ્ટેડ હમેશાં અભિમાનથી પ્રસન્ન થતો. સ્ટેડની માતાને એક રીતે, આ ચિત્રો નકામાં લાગતાં. પોતાના વ્હાલા બાળકનાં અભિમાનનાં કારણ રૂપ આ ચિત્રો એક દિવસ હેણે ઉખાડી લઇ ફાડી નાખ્યાં અને ભીંત સાફ કરી નાખી. આથી નિર્દોષ બાલક સ્ટેડ બહુ દિલગીર થયો.

સ્ટેડને થોડું વાંચતાં લખતાં આવડયું એટલે એના પિતાએ એને લેટીન ભાષા શીખવવાનું શરૂ કર્યું. સ્ટેડની ઉમર પાંચ વર્ષની થતાંજ, હેના પિતાએ ધર્મજ્ઞાન આપવાનું પણ યોગ્ય ધારી પવિત્ર બાયબલની કથાઓ વાંચી સંભળાવવા માંડી. સ્ટેડ અને હેની મ્હોટી બ્હેન બન્ને સાથે ભણતાં અને બન્ને એકજ વર્ગમાં હતાં તેથી એકજ પુસ્તકો વાંચતાં. સ્ટેડના પિતાએ એવો નિયમ કર્યો હતો કે, જેનો પ્હેલો નંબર હોય તે આરામ ખુરશી ઉપર બેસે ને બીજો નંબર હોય તે ખુરશી ઉપર બેસે. હવે આ ખુરશી માટે ભાઇ બ્હેન વચ્ચે હરીફાઇ ચાલતી. બન્ને હોંશીયાર હતાં, પરંતુ ગરીબ સ્વભાવનાં ન હોવાથી બન્ને વચ્ચે બહુ તકરાર થતી. હેમનો પિતા બહુજ શાન્ત હતો. બાલકો ચોકસ થાય એ ઉદ્દેશ વૃદ્ધ સ્ટેડનો હતો.

બાલકો અનેક પ્રશ્નો પુછતાં જેનો તે હમેશાં ધીમેથી ઉત્તર આપતો. સવાલ ગમે તેવો ગાંડો હોય, વિચાર ગમે તેવો બેવકુફી ભરેલો હોય, ગમે તેટલી સમજફેર હોય, અથવા જવાબ ભુલ ભરેલો હોય, તો પણ સ્ટેડનો પિતા કદિ ગુસ્સે થતો નહિ. પણ તે હમેશાં પ્રેમથી વાત કરી ભુલ બતાવતો. બાલકો પણ પિતા પાસે ખુલ્લા હૃદયથી વાતો કરતાં અને પિતાને ઉત્તર આપતાં કે સાંભળતાં હેમને કદિ કંટાળો આવતો નહિ. ફુરસદની વખતે પિતા બાલકોને જૂદી જૂદી તરેહનું જ્ઞાન આપતો. પુસ્તક કે વર્તમાન પત્રમાં વાંચેલી હકીકત તથા યોગ્ય લાગે એવી ખબરો, જમતી વખત કિંવા ફરવા ગયા હોય ત્યારે બાલકોને તે

કહેતો. સ્ટેડના પિતામાં એક એ ખૂબી હતી કે, ગમે તેવી નિરસ વાત હોય તો પણ તે રસિક બનાવી શકતો.

કોઇ પણ વાતનો મુદ્દો ખોળી કહાડી તે પ્રમાણે વિચારશક્તિ ખિલવવાનું કામ સ્ટેડના પિતાને બહુ ઉત્તમ રીતે આવડતું. આ શક્તિ પુત્રમાં પણ ઉતરી. દરેક બાલકને પોતાના પિતા સમક્ષ સ્વતંત્રપણે પોતાના વિચાર દર્શાવવાનો હક હતો, એટલે સ્ટેડના ગૃહમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જેવું હતું. ગમે તેનો, ગમે તે, મત હોય તે ઉપર શાન્તિથી વિચાર કરવામાં આવતો. તેથી પ્રત્યેકને પોતાના વિચાર જણાવવાનો ઉમંગ થતો અને એમ કરવા સ્ટેડનો પિતા મદદ આપતો સર્વે નાનાં મોટાં એક બીજાના મત ઉપર ટીકા કરતાં, પિતાની ભુલ બાલકો પ્રેમથી સ્પષ્ટપણે જણાવતાં અને જરાપણ સંકોચાતાં નહિ. અજાણ્યાને આ વર્તન ઉદ્ધતાઇ ભરેલું લાગે પણ સ્ટેડના પિતાનો ચોખ્ખો હુકમ હતો અને હેને પોતાને જરાએ ખોટું લાગતું નહિ.

રવીવારે ધર્મશાસ્ત્રમાંથી દરેક જણને અમુક સૂત્રો મોઢે કરવાં પડતાં. દર રવિવારે એકેક અધ્યાય સમજાવવામાં આવતો અને તેમાંથી અમુક સૂત્રો મ્હોંયે રખાતાં. મ્હોંયે કરેલા સૂત્રના અર્થ બધાં બરાબર સમજતાં, ત્યારેજ બીજું સૂત્ર લેવાતું. આ અર્થ કરવામાં વાદ વિવાદ ચાલતા. દરેક જણે પોત પોતાનો અભિપ્રાય કેવી રીતે આપવો, બીજાની ભુલ કેવી રીતે શોધી કાઢવી, વાદવિવાદ કેમ કરવો, તે સર્વ બાબતનું જ્ઞાન છોકરાંને અપાતું.

રવિવારે દેવળમાં,—તથા બીજાંને ઘેર ગયાં હોય ત્યાં, જે કંઇ સાંભળ્યું હોય તે ઘેર આવતાંજ પિતાને કહેવાની ટેવ બાલકોને પાડવામાં આવી હતી. મોટા થયા પછી જાહેર ભાષણોની નોંધ કરતાં શિખવવામાં આવ્યું હતું. કેટલાક સાધારણ સાયન્સ (વિજ્ઞાન)ના પ્રયોગ કરવા દેવામાં આવતા અને પિતા બાલકોને હેમાં સ્નેહપુર્વક મદદ કરતો. ઇ. સ. ૧૮૬૧માં સ્ટેડને સીલ કોપ્સની નિશાળમાં મૂકવામાં આવ્યો. તે નિશાળમાં માત્ર બે વર્ષજ રહ્યો. ત્યાં ગણિતશાસ્ત્રમાં કાંઇ આગળ વધ્યો એટલુંજ; બાકી ત્યાં તેને બીજો ફાયદો થયો નહિ. ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરે એટલે ૧૮૬૩માં સ્ટેડે નિશાળ છોડી. અને ન્યુકેસલ શહેરમાં એક ઓફીસમાં હિસાબ કિતાબ રાખવાની પદ્ધતિ શીખવા ઉમેદવાર રહ્યો. થોડા દિવસ પછી તેને ત્યાં કારકુનની જગ્યા મળી. આ અરસામાં "ધિ બોયઝ ઓન મેગેઝીન" નામના માસિક પત્રમાં હેણે ઇનામી નિબંધો લખ્યા. આમાંનો 'ઓલીવર ક્રોમ્વેલ' ઉપરનો નિબંધ પરીક્ષકોને પસંદ પડ્યો અને સ્ટેડને ઇનામ મળ્યું.

સ્ટેડની આંખે દરદ હોવાથી કેટલોક વખત તેને વાંચવા લખવાનું મુકી દેવું પડયું હતું. આ વખતે તે બીજા પાસે વંચાવી સાંભળતો પણ એથી એ વાંચનમાં આગળ વધી શકયો નહિ. આ દરમીયાન રવિવારની શાળા તથા શહેર અને રસ્તાની આરોગ્યતા સુધારવાના કામમાં સ્ટેડે મન પરોવ્યું. કેટલાક દિવસ પછી સ્ટેડની આંખે આરામ થયો.

જે ઓફીસમાં સ્ટેડ કારકુન હતો, તે ઓફીસ આગળ ભિખારીઓના ટોળેટોળાં આવતાં; અને હેને લીધે ભિખારીઓની સ્થિતિ તરફ સ્ટેડનું લક્ષ ગયું. "ધિ નોર્ધર્ન ડેલી એક્સ્પ્રેસ" રોજીંદા પત્રમાં ભિખારીઓ સંબન્ધ એક સંસ્થા સ્થાપવાની સ્ટેડે સૂચના કરી કે જેથી લોકો ફસાય નહિ. ભિખારી દયાને પાત્ર છે કે નહિ તેની તપાસ કરી, ભિખારીઓની વાસ્તવિક સ્થિતિ શી છે તે જોવાની કેટલી જરૂર છે, તે તેણે એ નિબંધમાં જણાવ્યું હતું.

ડાલિંગ્ટન શહેરમાં પ્રસિદ્ધ થતા "નોર્ધન એકો" નામના પત્રમાં સ્ટેડ વારંવાર લેખ મોકલતો. એ લેખો વિશે તે પત્રના અધિપતિને બહુ સારો અભિપ્રાય હતો. ઇ. સ.

૧૮૭૧ માં જ્યારે સ્ટેડનું વય બાવીશ વર્ષનું થયું, ત્યારે તે પત્રના સંપાદકની જગ્યા ખાલી પડી. પત્રના માલિકે તે જગ્યા સ્ટેડને આપવા ઇચ્છા દર્શાવી. સંપાદકની જગ્યા માટે જોઈતી યોગ્યતા પોતાનામાં છે કે કેમ તે માટે સ્ટેડને શક હતો. પરંતુ અન્તે એ જગ્યા હેણે સ્વીકારી અને હેમાં તેને બહુ યશ મળ્યો. એ પત્ર સ્ટેડ પાસે આવ્યા પછી વધારે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું. ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના જુલાઈની તા. ૧૪ મીએ સ્ટેડે હેન્રી વીલ્સનની પુત્રી એમા લ્યુસીની સાથે લગ્ન કર્યું. પોતાનો મ્હોટો પુત્ર ગુજરી ગયો ત્યારે સ્ટેડે એક મૃત્યુ લેખ લખ્યો હતો. આ મૃત્યુલેખમાં લગ્ન પહેલાં પોતાના મનમાં તેમજ લ્યુસીના મનમાં કયા વિચારો ઘોળાતા તે સંબંધી વિવેચન કર્યું છે. માબાપનું કર્તવ્ય તે પતિપત્ની બન્ને સમજતાં. અમર આત્માને મનુષ્ય રૂપમાં જન્મ આપ્યો છે, તે કાંઇ નકામો નહિ, એમ તેઓ સમજતાં. જગતમાંના દુઃખ અને પાપનો વિચાર કરનારને માથે જવાબદારી ભારે છે. કર્તવ્યનિષ્ઠ, સુશીલ, સદ્દગુણી, સશક્ત માનવદેહ ધર્યા શિવાય મનુષ્યની ઉન્નતિને બદલે અવનતિ છે,–એમ તેઓ માનતાં, પતિપત્ની દરરોજ એક ચિત્તથી પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરતાં. કારણ પ્રભુની સહાય શિવાય કાંઇજ બનવાનું નથી, એવી તેઓને દૃઢ શ્રદ્ધા હતી.

બલ્ગેરિયન લોકોના ઉપર ચાલેલા જુલમ વખતે મિ. ગ્લૅડસ્ટનને જે હીલચાલ શરૂ કરી હતી તે સમયે પોતાનામાં કેટલું પાણી છે, તે દેખાડવાની તક સ્ટેડને મળી. આ હીલચાલમાં આગળ પડતો ભાગ લેવા તે લંડન ગયો. આજ સમયે તે કાર્લાઇલ, કેનોન લાડન, વગેરે પુરૂષોના સમ્બંધમાં આવ્યો અને તેઓ વચ્ચે પત્ર વ્યવહાર થયો. આ હીલચાલમાં સ્ટેડે લીબરલ (આગળ વધતા વિચારવાળા) લોક પક્ષને બહુ મદદ કરી હતી. આના સંબન્ધમાં સ્ટેડની લેખનશૈલીનાં ઘણાં વખાણ થયાં હતાં. ૧૮૮૦ માં મિ. (હાલ લોર્ડ) મોર્લિ " પોલમોલ ગેઝેટ " પત્રના સંપાદક થયા, તે વેળા સ્ટેડને મદદનીશ સંપાદકની જગ્યા હેમણે આપી. ત્રણ વર્ષ સુધી આ પત્ર આ બે સુપ્રસિદ્ધ લેખકોના હાથમાં રહ્યું. મોર્લિ રાજદ્વારી વિષયો લખતા, પત્રનાં લખાણ ઉપર દેખરેખ રાખતા અને ખાસ લેખ લખતા. સ્ટેડ બીજી વ્યવસ્થા કરતો. મોર્લિ ચોકસ, એક ધોરણવાળા, અને દૂરદર્શી લેખક હતા. આવા વિદ્વાનના હાથ નીચે કામ કરવાથી અને એમનાં સંસર્ગમાં આવવાથી સ્ટેડમાં નિયંત્રિતપણું આવ્યું. મોર્લિના વિચાર અને લેખનશૈલીની અસર સ્ટેડ ઉપર ખરેખરી થઇ.

ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં મોર્લિ સાહેબે સંપાદકનું કામ છોડી દીધું અને સ્ટેડ સંપાદક થયો. ત્યાર પછી ૭ વર્ષ સુધી આ પત્ર દ્વારા સ્ટેડે રાજકીય ચર્ચામાં પુષ્કળ ભાગ લીધો. કોઇ પણ પ્રજાકીય વિષય ઉપર લોકમત જાગ્રત કરવા યત્ન કરવો, એમાં સ્ટેડ એક્કો હતો. આ વર્ષો દરમિયાન આ પત્રનું મહત્વ પણ વધ્યું. કોઇ પણ નવીન કલ્પના એના મનમાં આવતી કે તરત તે સંબંધી ઉથલ પાથલ શરૂ કરતો. આયરલેન્ડના લોકોને "હોમરૂલ " સ્વરાજ્ય" આપવા તે તૈયાર હતો.

૧૮૯૮ માં સ્ટેડે " લડાઇ વિરૂદ્ધ લડાઇ " નામનું એક અઠવાડિક પત્ર કાઢવા માંડ્યું. ૧૯૦૪ માં દક્ષિણ આફ્રિકા જઇ ત્યાં શાન્તિ કરવા, બોઅર લોકોને સમજાવવા હેણે પ્રયત્ન કર્યો હતો. ૧૯૦૬ માં સ્ટેડે જર્મની જઇ ત્યાંના પત્રના અધિપતિઓ વિલાયત આવે એવી વ્યવસ્થા કરી અને બીજે વર્ષે ઇંગ્લેન્ડના પત્રના અધિપતિઓ જર્મની ગયા.

અમેરીકનોને રાજકીય તેમજ બીજી કેટલીક બાબતમાં સ્ટેડ બહુ મદદ આપતો. તેણે અમેરિકા સંબંધિ કેટલાંક પુસ્તકો લખ્યાં છે. ન્યુયોર્ક શહેરમાં દુનિયામાં શાન્તિ એ વિષય વ્યાખ્યાન આપવા તેમજ એક બીજી હીલચાલ શરૂ કરવા તે " ટાઇટેનીક સ્ટીમર " (આ-

ગયાટ) માં અમેરિકા જતો હતો. અને આજ પ્રવાસમાં તે ડૂબી જવાથી હેનો અંત આવ્યો. જગતને આશ્ચર્ય કરી નાંખે એવાં કામોમાં હેનું જીવન ગયું અને હેનું મૃત્યુ પણ એવી રીતેજ થયું!

સ્ટેડને શાન્તિ પ્રિય હતી અને જગતમાં શાન્તિ ફેલાવવા તે હંમેશાં પ્રયત્ન કરતો. રાજ્યો રાજ્યો વચ્ચેના કલહ કાઢી નાંખી પંચમાર્ફત સંધી થાય, એસાર તે અથાગ પ્રયાસ કરતો.

શરૂઆતમાં આવા પ્રયત્નો ફળદાયક ન નિવડે એ સ્વભાવિક છે, પણ હેગ શહેરમાં મળતી સુલેહની કોન્ફરન્સ એ રાજકીય પંચ છે. આ કોન્ફરન્સ (સમાજ)માં સ્ટેડ હમેશાં જતો. બોઅર લડાઇ વખતે બોઅરો માટે સ્ટેડે ઓછી મહેનત કરી નહોતી. રૂશિઆ સંબંધી કેટલીક ગેરસમજ દૂર કરવામાં પણ સ્ટેડ હતો. સ્ટેડમાં દયા અને મદદ કરવાની વૃત્તિ આ બે ગુણ બહુ ખીલ્યા હતા. જુલમમાં કચરાયલા લોકોને મદદ કરવી, દુખીયોને સહાય આપવી, નિરાશ્રિતોને આશ્રય આપવો, આ એનો જાતિ સ્વભાવ હતો. આ માટેજ તેણે જન્મ ધર્યો હતો, એમ કહીએ તો ખોટું નહિ. આ સંબંધી કોઇ દિવસ હેણે આળસ કર્યું નથી તેમજ જાતિનો ભેદ રાખ્યો નહોતો. હિંદવાસિઓ માટે હેનો પક્ષપાત હતો. અનેક પ્રસંગે હિંદના હિતના વિષયો સ્વતંત્રરીતે ચર્ચી લોકસેવા બજાવી હતી. છાપાની સ્વતંત્રતા માટે તેણે અનેક લેખ લખ્યા હતા એટલુંજ નહિ, પણ જ્યારે જ્યારે હેની મદદ માગવામાં આવતી ત્યારે ત્યારે તે આનંદથી આપતો, આનું એક ઉદાહરણ બંગાલ સુપ્રસિદ્ધ વક્તા અને "બંગાલી" પત્રના અધિપતિ શ્રીયુત્ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીએ આપ્યું હતું. એક "સ્વદેશી"ની તરફેણદારી કરનારને કલકત્તામાં સ્વદેશી હીલચાલના સંબંધમાં પકડવામાં આવ્યો હતો. આ ગૃહસ્થ ખરેખર નિર્દોષ હતો. પરંતુ તપાસ દરમીયાન એને ૭ મહિના કેદખાનામાં રહેવું પડ્યું. છેવટે ૭ મહિને હાઇકોર્ટે નિરપરાધી તરીકે હેને છૂટો કર્યો. કેદખાનામાંથી છુટા થયા પછી હેણે સુરેન્દ્રનાથ પાસે જઇકેદખાનામાં વીતેલી બધી હકીકત જાહેર કરી. સુરેન્દ્રનાથે તે હકીકત સહી સાથે લખી આપવા હેને કહ્યું અને તેણે તેમ કર્યું. સુરેન્દ્રનાથે એ હકીકત તરતજ સ્ટેડ ઉપર મોકલી અને સ્ટેડે તરતજ તે સમયના હિંદુસ્થાનના સેક્રેટરી (પ્રધાન) મિ. મોર્લિ ઉપર મોકલી, ભવિષ્યમાં એવું ન બને એમ કહેવડાવ્યું. અન્યાય ન થાય એમ કરવા માટે તે કેટલો તત્પર અને આતુર હતો તે આ ઉપરથી સ્હેજ જણાશે. સ્ત્રીઓને રાજ્યકીય તેમજ બીજા હક મળવા જોઇએ, એવો સ્ટેડનો અભિપ્રાય હતો. સ્ત્રીઓને રાજ્યકીય કાર્યમાં ભાગ મળ્યો એટલે એમનાં છોકરાં ઉપર કઇ કઇ જવાબદારી પડવાની છે એની તેમને સમજણ પડવાની અને તેથી કામ બહુ સારૂં થવાનું આમ હેનું કહેવું હતું.

આયર્લેન્ડને સ્વરાજ્ય આપી પછી ત્યાંના લોકોને ઇમ્પીરીયલ પાર્લામેન્ટમાં હક આપવો એવો સ્ટેડનો મત હતો. લશ્કરી સુધારણા સંબંધી વારંવાર લેખ લખી પ્રધાન મંડળનું ધ્યાન હેણે ખેંચ્યું હતું. ૧૮૯૫માં રૂશિઆ સાથે યુદ્ધ કરવાની જરૂર નથી, એવું એણે પ્રમાણો સાથે બતાવી આપ્યું હતું.

ત્યાર પછી "ચેપીરોગો" સંબંધી હિલચાલ શરૂ થઇ. અને એ સંબંધી સર્વ બાતમી મેળવવા હેણે અથાગ પ્રયત્ન કર્યો. આ બાતમી મેળવવા સ્ટેડે જ્યાં શરૂઆત કરી, કે તે જબરી લોક ટીકાને પાત્ર થયો. આવી બાતમી ખરી હોય તો પણ બ્હાર કહેવાય નહિ. અને પ્રસિદ્ધ કરવી ઠીક નહિ, એમ લોકો કહેતા; એટલુંજ નહિ પણ સ્ટેડની બાતમી તદ્દન ખોટી ઠરાવવા પણ યત્ન થયો હતો. સ્ટેડે મેળવેલી વિવિધ પ્રકારની બાતમીના સંબંધમાં એક વાત આવી છે. એક ન્હાની છોકરીને હેના બાપે પૈસા માટે વેચી. 'લોઇડ્ઝ ન્યુઝ' નામના અઠવાડિક પત્રના સંપાદકને તપાસ કરતાં એવું માલમ પડ્યું કે આ છોકરી સ્ટેડ

પાસે હતી ને હેના માબાપને કાંઇ ખબર નહોતી. આ ઉપરથી છોકરીને ફોસલાવી લઇ જવાનો આરોપ સ્ટેડ ઉપર આવ્યો. ખરૂં જોતાં આમાં સ્ટેડનો વાંક નહોતો છતાં ' પાડાનો દોષ પખાલી ઉપર !' —એ ન્યાયે, ૧૮૮૫ ના નવેમ્બર મહિનામાં સેંટ્રલ ક્રીમીનલ કોર્ટમાં સ્ટેડને ત્રણ મહિનાની કેદખાનાની સજા થઇ

શુદ્ધ મનનાં મનુષ્યોને લોકહિતનાં કામ કરતાં કેવી મુશ્કેલી નડે છે, એ આ ઉપરથી જણાય છે. સ્ટેડને ખમવું તો પડયું પણ જે અનીતિ ઉપર હેણે હથિયાર ઉગામ્યું હતું તે અનીતિ માટે કાયદો ઘડાયો. કેદખાનામાં રહીને સ્ટેડ પોતાનું પત્ર ચલાવતો અને ત્યાં બેઠે બેઠે રાજકીય હીલચાલ કરતો. અનેક દુઃખી લોકો હેનો આશ્રય માગવા આવવા લાગ્યા. ૧૮૯૦ માં " પોલ મોલ ગેઝેટ" નો સંબંધ છોડી, સ્ટેડે પોતે ' રીવ્યુ ઑફ રીવ્યુઝ નામનું માસિક પત્ર કહાડયું. આ માસિક કાઢવાનો ઉદ્દેશ એટલોજ હતો કે ઇંગ્રજી ભાષા બોલનારી પ્રજાની નૈતિક અને આર્થિક સ્થિતિ સુધારવી, અને તેમના ઉત્તમ ગુણોનો વિકાસ થાય, તેવી સ્થિતિ કરવી.

ઉત્તમ વિચાર અને તે સમયના સુપ્રસિદ્ધ પુરુષના અભિપ્રાય એ પત્રમાં આવવા લાગ્યા. પોતાના ઉચ્ચ હેતુ બર લાવવા માટે સ્ટેડને રીવ્યુ ઑફ રીવ્યુઝ મોટું સાધન થઇ પડયું; કારણ કે તે ઘણું લોકપ્રિય થયું હતું. ૧૮૯૧ માં ભૂત સંબંધી કેટલીક હકીકત હેણે પ્રસિદ્ધ કરી અને "અમેરિકન રીવ્યુ ઑફ રીવ્યુઝ " નામનું બીજું માસિક કાઢયું. આ પત્રની સર્વ વ્યવસ્થા કેટલાંક વર્ષ ડૉ. એ. શૌના હાથમાં રહી—જોકે હેના ખર્ચની જવાબદારી સ્ટેડ ઉપર હતી. ૧૮૯૨ માં " ઑસ્ટ્રેલીઅન રીવ્યુ ઑફ રીવ્યુઝ " કાઢી, તેમાં પણ કેટલી ભુત સંબંધી હકીકત દાખલ કરી. ૧૮૯૩ માં સ્ટેડે " બોર્ડર લેન્ડ " (અથવા આલોક અને પરલોકની વચલો પ્રદેશ)એ નામનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું. ૧૮૯૯ માં રૂશિયા જઇ સ્ટેડે રૂશિયાના ઝાર બીજા નીકોલસની બે વાર મુલાકાત લીધી. આજ વર્ષમાં તેણે યૂરોપખંડમાં પ્રવાસ કર્યો અને રાજ્યો વચ્ચે સલાહ જાળવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. ૧૮૯૮-૯૯ માં હેગ કોન્ફરન્સ સારૂ અનેક સભાઓ હેણે ભરી. વર્તમાન પત્રમાં નવીન જીવન હેણે ઘાલ્યું હતું. જાગ્રતી ઉત્પન્ન કરાવવાની હીકમત સ્ટેડમાં અસાધારણ હતી. મ્હોટા મ્હોટા માણસોની તે મુલાકાત લેતો, પત્રોમાં અનેક રીતે ચરિત્રો આપતો, અને જુસ્સાદાર લેખ લખતો. ઇંગ્રેજી ભાષા ઉપર હેને જબરો કાબુ હતો. વિકટમાં વિકટ વિષયના મુદ્દા હમજી જઇ, તેના ઉપર સજડ વિવેચન કરવાની હેનામાં શક્તિ હતી. હેનું જ્ઞાન વિશાળ હતું અને લખાણનો પ્રવાહ અજબ હતો. ગમે તે માણસ તેની ભેટ લઇ શકતો. કામ હાથમાં લે કે તરત તે પૂરૂં કરતો હેની સ્મરણશક્તિ પણ અજબ હતી. મુલાકાત દરમિયાન થયેલી વાતચીત ભવિષ્ય સારૂ નોંધ લીધા વગર હેને સાંભરતી. તે હમેશાં ઉત્સાહીજ રહેતો; કંટાળો શું તે સ્હમજતો નહિ.

સ્ટેડનું લગ્ન ૨૪ વર્ષે થયું હતું. અને પતિપત્ની વચ્ચે ગાઢો પ્રેમ હતો. સ્ટેડના કાર્યમાં હેની પત્ની સપ્રેમ મદદ કરતી. ઘરમાં કામ કરનાર એક ચાકરડી હતી; બાકી બધું કામ સ્ટેડની પત્નીનેજ કરવું પડતું. છોકરાં થતાં હેમને ઉછેરવાનું કામ, હેમનાં કપડાં શીવવાનું કામ, રસોઇમાં મદદ કરવાનું કામ, લુગડાં ધોવાનું કામ, અને તે ઉપરાંત સ્ટેડના કામમાં મદદ કરવાનું કામ, પત્ની કરતી. છોકરાં મોટાં થતાં ગયાં તેમ તેમ પિતાને મદદ કરતાં ગયાં. ડાર્લિંગટનમાં હેનું ઘર ગામથી બહુ દૂર હતું અને ઘરની પાસે ત્રણ એકર જમીન હતી અને ત્યાં ગાય—ઘોડા—બકરી—સસલાં—કુતરાં તથા બિલાડાની મંડળી રાખવામાં આવી હતી.

સ્ટેડ સાહેબ પત્રનું કામ કરી, આ સર્વ ઉપર દેખરેખ રાખતા હતા. ગામથી દૂર રહેલા હોવાથી શહેરની ધૂળ, ધમાલ તથા ગરબડ સ્ટેડના ઘરમાં નહોતી. બાગમાં નાના પ્રકારના સુંદર ફૂલો થતાં. વૃક્ષની ઘટા હતી અને બાલકો આનંદથી રમતાં. હેમનું જીવન હમેશાં શાન્તિમાં ગયું નહોતું; એમને પણ અનેક વિટમ્બણા આવી હતી. દુઃખી લોકોને ઘણીવાર શાન્ત કરવાનો પ્રસંગ પડતો. ૧૮૭૬ માં રૂશિયા સાથે યુદ્ધ ન કરવા સ્ટેડે બહુ પ્રયત્ન કર્યા હતા; આ વખતે લોકો યુદ્ધ તરફ એટલા હતા કે સ્ટેડ રૂશિયાનો મિત્ર છે, એમ માની તેમને મારી નાંખવાની ધમકી આપવામાં આવતી. એક વેળા મધ્ય રાત્રિયે ઘેર આવતાં "રખેને કોઇ ધમકી અમલમાં લાવે ને મને મારી નાખે" એવું એમને થયું; ઘેર પહોંચતાં પોતાની સ્ત્રી બાલકોને લઇ શાન્તિથી ઉંઘતાં જોઇ બોલી ઉઠયા કે, "મ્હને મારી નાંખવામાં આવે તો આ બિચારાં સ્ત્રી તેમજ બાલકનું શું થાય?" પણ તેજ ઘડીયે બીજો વિચાર આવ્યો કે, જ્યાં લઢાઇમાં હજારો સ્ત્રીઓ અને બાલકો અનાથ થાય છે તો તેવો પ્રસંગ ન જ થાય તેમ કરવાનાં કામ કરતાં મ્હારી એવી સ્ત્રી અને આટલાં છોકરાં અનાથ થાય તો શું થઈ ગયું?" પોતાના સુખ માટે જનસમાજનુ સુખ તેણે કદિ વિસાર્યું નથી. સ્ત્રી તેમજ બાલકને લીધે કર્તવ્યભ્રષ્ટ થવા કદિ પણ હેમને વિચાર થતો નહિ.

પારકાના હકોનું રક્ષણ કરનાર, સ્વદેશનું કલ્યાણ ઇચ્છી દેશબન્ધુની ઉન્નતિ કરવા અહોરાત્રિ પરિશ્રમ કરનાર, દુઃખી અને જુલમમાં કચરાયલાને નિરંતર મદદ કરનાર, સ્ટેડ જેવું રત્ન ઇંગ્લાન્ડમાં પણ વિરલજ હોય છે.×

(સૈન્ટાક્રુઝ) સૌ. પ્રમિલા દીવેટીયા.

૪. જનરલ બુથ.*

જનરલ બુથ દુનિયાંના મહા પુરૂષોમાંના એક હતા, એ વિશે બે મત નથી. વર્તમાન કાળમાંના શોધખોળની પ્રગતિને સૌ કોઇ ગાઇ રહ્યા છે, અને લોકો ભૌતિક ઉન્નતિના મેદાનમાં પોતાનું ખરૂં કર્તવ્ય સમજી કામ કરી રહ્યા છે; ત્યારે જનરલ બુથે એમની બુદ્ધિના બળથી નહીં, પરન્તુ—એમના દૃઢ ચરિત્ર બળથી મુક્તિફોજ નામની જગતમાં સર્વ સ્થળે પ્રસરી રહેલી ધાર્મિક સંસ્થાનો જન્મ કીધો તથા સારીરીતે તેને ચલાવી એવું મહાન કામ કર્યું કે, એમના ચરિત્રની મહત્તા પોતાની મેળે સિદ્ધ થઇ. એમણે પોતાના આ કામમાં બહુ અડચણો સહન કરી હતી. કટુ વચન અને અપશબ્દો તેને સાંભળવાં પડયાં અને છેવટ કેદખાના સુધી પણ જવું પડયું હતું; છતાં તેમણે પોતાના ઉદ્દેશ કદિ તજ્યા નહીં. એમને મિત્રો પણ દૃઢ મળ્યા હતા. મિત્રોની સહાયથી તે પોતાનું કામ કરતા ગયા, અને છેવટે ફળ એ મળ્યું કે બધી મુશ્કેલીઓ તેમની આગળ નાશ પામી. જે લોકો પહેલાં એમનું અપમાન કરતા હતા તેજ એમનો આદર કરવા લાગ્યા; અને પછીથી એમને સહાયતા કરવા લાગ્યા, મોટા મોટા રાજાઓની સમાન એમને ગણવા લાગ્યા, અને ગરીબ—દીન લોકોને મન તો તે સદાના રાજા કરતાં પણ અધિક બની ગયા હતા.

બુથ મહાશયનો જન્મ ૧૮૨૯ માં ઇંગ્લાંડમાં નૉટિંઘામ નગરમાં થયો હતો. એમના પિતા વ્યાપાર દ્વારા ધન ભેગું કરવાની ધમાલમાં નિરંતર રહેતા. વિલિયમબુથ ન્હાનપણમાં તો કાંઇ બહુ ભણ્યા ન્હોતા, પરંતુ હીસાબ કીતાબ રાખવાનો પિતાનો આ ગુણ પુત્રમાં પણ આવ્યો હતો. જનરલ બુથ જેમ હીસાબમાં હુંશીયાર નીકળ્યા, તેમ બીજા કેટલાક ગુણ એમને એમની

× હિન્દી ઉપરથી. * મરાઠી ઉપરથી.

માતાના આપ્યા હતા. એમની મા બહુ સુશીલ અને ધાર્મિક સ્ત્રી હતાં. માતા અને પુત્રમાં પ્રેમ પણ અતિશય હતો. એમનું હૃદય બહુ ઉદાર હતું. તે દીન મનુષ્યનું દુઃખ દેખી શકતા નહીં. એમનો આ વિચાર બચપણથી બુથના હૃદયમાં પ્રવેશ પામ્યો હતો; અને આનું સત્ફળ એ થયું કે, " મુક્તિફોજ " દ્વારા તેમણે પોતાની માતાની એ ધાર્મિક ભાવના મૂર્તિમાન કીધી. અત્યાર સુધીમાં એમનું લગ્ન થઇ, એમને ચાર સંતાન પણ થયાં હતાં. તેઓ પત્ની સહિત શહેરેશહેર ફરી ધર્મોપદેશ કરતા હતા. પાછળથી ૧૮૬૪ માં તે લંડન આવ્યા; ત્યાં એમણે એક ધર્મસભા સ્થાપિત કરી. આ સભાનું નામ " ખ્રિસ્તી મિશન" હતું. બુથ અહીં લોકોની સહાયતાથી ધર્મ ઉપદેશ કરતા હતા. ૧૮૭૮ માં એ સંસ્થાનું નામ " મુક્તી ફોજ " અને પોતાનું નામ " જનરલ બુથ " પાડવામાં આવ્યું.

પહેલાં લોકોએ મુક્તિ ફોજ સામે બહુ વિરોધ જણાવ્યો. આ ફોજના સૈનિકોના રંગ ઢંગ નવીન હોવાથી સાધારણ લોકો ઘણો ભય પામતા. આ વગેરેને લીધે જ્યાં સૈનિકો ગાઇને ધર્મોપદેશ કરતા, ત્યાં લોકો બહુ ધમાધમી કરતા તથા એમને એટલા હેરાન કરતા કે લાચાર બની જઇ ત્યાંથી તેઓના માણસોને ખસી જવું પડતું. છોકરાઓ એમને રસ્તે ચાલતાં ચીડવતા. લોકો એમના પોશાકની હાંસી કરતા. ગલીએગલી અને ઘેરેઘેર એમના ગાવાના અને ધર્મ ઉપદેશ કરવાના ચાળા પાડવામાં આવતા. કોઇ એમને પાગલ કહેતા, કોઇ એમને મૂર્ખ કહેતા, કોઇ એમને ઢોંગી ગણતા, ને કોઇ ઠગ માનતા, એટલુંજ નહીં પણ લોકોએ પણ એક એવી ફોજ તૈયાર કરી, જે ફોજનું નામ એવું રાખ્યું કે જેનો અર્થ " મુક્તિ ફોજ તોડનારા " થાય. બહુ દિવસ સુધી એમની એજ અવસ્થા રહી. પાછળથી લોકો તેમની દૃઢતા અને સુજનતાથી માહિત થયા. મોટા મોટા વિદ્વાનોએ અને રાજપુરૂષો સુધીએ એમનાં કામ વખાણ્યાં અને ધીમે ધીમે મુક્તિફોજની પ્રસંશા થવાનો આરંભ થયો. સ્વર્ગીય સમ્રાટ્ એડવર્ડ મહારાજ, મહારાણી એલેકઝાંડ્રા, જાપાનના શહેનશાહ, અમેરીકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોનાં પ્રેસિડેન્ટ વીગેરે મોટા મોટા પુરૂષોએ જનરલ બુથનું કામ જોઇ પ્રસન્નતા દર્શાવી હતી.

૧૮૮૦માં અમેરીકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોમાં અને ૧૮૮૧માં ઑસ્ટ્રેલિયામાં એમની આ ર્મસંસ્થાની શાખાઓ સ્થાપિત થઇ. થોડા દિવસમાં યૂરોપ અને બીજાં રાજ્યોમાં પણ ક્તિફોજ આગળ પડવા માંડી. ૧૯૧૧ના સપ્ટેંબર માસ સુધી મુક્તિફોજનો પ્રચાર નિયાના જુદા જુદા ૫૯ (ઓગણસાઠ) દેશોમાં થઇ ગયો હતો, અને એમનાં પુસ્તકો લગભગ ૪ચોત્રિસ ભાષાઓમાં છપાઇ ગયાં હતાં. તથા આ સમય સુધીમાં એની શાખાઓ ૮૫૮૨ સ્થાનોમાં થઇ હતી. પરંતુ એમનું મુખ્ય સ્થાન લંડનમાં હતું. ફક્ત બ્રિટિશ દ્વીપોમાંજ મને લગભગ સવાલાખ સૈનિક અને બે કરોડની મિલકત હતી. અને ત્યાંથી " All the World " (આખું જગત્) નામનું એક માસિક પત્ર પણ નીકળતું હતું, જેમાં બધી શાખાઓનો અહેવાલ પ્રકાશિત થતો હતો. બધા દેશોમાં જ્યાં મુક્તિફોજ ઘણી આગળ વધતી હતી, ત્યાં પણ એનું કામ બહુ ધામ ધુમથી ચાલતુ હતું. હિન્દી, ઉર્દુ, મરાઠી, ગુજરાતી, બંગાળી, ગુર મુખી, તામીલ, તિલેગુ વિગેરે કેટલીક ભાષાઓમાં એમણે પુસ્તકો છાપ્યાં હતાં. ફોજની કેટલીક પાઠશાળા ઉઘાડી હતી. જેમાં દસ હજાર કરતાં પણ વધારે બાળકો શિક્ષણ લેવા જતાં હતાં. મુક્તિ ફોજના કેટલાક સૈનિકો ધીમે ધીમે દુકાનદારી કરવા લાગ્યા. ભારતના ઉદ્યોગોની ઉન્નતિ તરફ પણ એ ફોજનું ધ્યાન ખેંચાયું હતું. ઉનનાં કપડાં બનાવતાં શીખવવાને કેટલીક પાઠશાળાઓ તેણે ઉઘાડી હતી. કેદીયો અને અન્ય હલકી વર્ણને સુધારવામાં પણ આ

ફોજને સારી સફળતા મળી. કોઇ જરૂરના સમયે મુક્તિફોજ વાળા ભૂખ્યા લોકોને ભોજન અને સસ્તા ભાવે અન્ન પણ આપે છે—એ લોકો દેશી વેશમાં રહે છે; અને સારું કામ પણ ઘણું કરી શકે છે.

૧૮૯૦ માં જનરલ બુથે "*In the Darkest England and the Way out*" (અન્ધકારમય ઇંગ્લેન્ડ અને તેમાંથી બ્હાર નીકળવાનો માર્ગ)એ નામનું પુસ્તક પ્રકાશિત કર્યું. આ પુસ્તકમાં લોકોની હાલત સુધારવા સંબંધી ઘણા ઉપાય બતાવ્યા હતા. લોકો એમનું કામ તો દેખી ચુકયા હતા; અને તેથી તેમને પસ્તાવો પણ થઇ ચુકયો હતો. આથી થોડા દિવસમાં જનરલને પંદર લાખ રૂપીયા મળી ચુકયા. અને કામનો આરંભ પણ થઇ ગયો. ઠેકાણે ઠેકાણે આશ્રય વગરના માણસ માટે સેવાશ્રમો ઉઘડયાં. સમુદ્ર કિનારે અને અન્ય સ્થળે વસતિ કરવા માંડી. આશ્રય વગરના ગરીબ લોકોમાં મુક્તિફોજે જે કામ કર્યું છે એનું અનુમાન નીચેના આંકડા પરથી જણાશે. ૧૯૦૪ માં ૧૪૨૫ પુરૂષોએ ફોજનું શરણ લીધું અને ૨૫૫૯ સ્ત્રીઓ અને બાળકીયો માટે સેવાશ્રમોમાં સ્થાન કરવામાં આવ્યું. શરણમાં રહેલા લોકો ધર્મ અને સદાચરણની શિક્ષા લીધે જતા અને એમની ફોજદ્વારા ચાલતાં કારખાનામાં કામ પણ કરતા હતા.

જો એમને પોતાનો દૃઢ વિશ્વાસુ અને આખો સમય મહેનત કરવા વાળો સાચો મિત્ર મળ્યો ન હોત, તો જનરલ આટલું બધું સારું કામ કરી શકયા નહિં હોત, એ નક્કિ છે. એમના ધર્મ પત્ની કેથરાઇન બુથ એમને આ કામમાં નિરંતર મદદ કરી હતી. કદી જો તેવી કેથરાઇન દરિદ્રતાના સમયમાં પતિની સહાયતા કરવા સાથે ન હોત, તો આજે મુક્તિ ફોજનું અસ્તિત્વ આટલું હોત નહીં. મુક્તિફોજનું કામ શ્રીમતી કેથેરાઇન છેવટ સુધી બહુ ઉત્સાહથી કરતાં હતાં. તે આ ઉન્નતિની હીલચાલનો એક મહાન ટેકો હતાં. ૧૮૯૦ માં એમનું મૃત્યુ થયું. આથી મુક્તિ ફોજના કામમાં બહુ ભીડ પહોંચી. હજી જનરલ બુથે આ દુઃખનો અનુભવ પણ કરવા માંડયો ન હોતો, એટલામાં તેમના ઉપર કુટુંબ સંબંધીની વિપત્તિઓ એક સાથે—તૂટી પડી ! એમની એક પુત્રી રેલ્વે તળે અકસ્માત કચરાઇ મરણ પામી. અને એમનો બીજો પુત્ર એમનાથી લડી અમેરિકા ચાલ્યો ગયો ! આ સર્વ પરિવારનાં દુઃખને બુથ બહુ ધૈર્યથી સહન કરી પોતાના કામમાં પ્રથમનાજ ઉત્સાહથી મશગુલ રહ્યા.

જનરલ બુથ બહુ સાદાઇથી રહેતા હતા. તે આહાર અને વિહારમાં નિયમિત રાખતા હતા. દારૂ અને તમાકુ પણ તે પીતા નહીં. એમનો બધો કામ નિયમસર હતો. નિયમિત રહેવાના કારણથી એમનું શરીર મજબુત હતું; અને એથી વર્ષની અવસ્થામાં પણ મોટર ગાડી દ્વારા હજારો માઇલ સુધીની મુસાફરી તેઓ સહન કરી શકતા. ૮૬ વર્ષની ઉમ્મરે ૧૯૧૨ ના ઓગસ્ટ મહીનાની વીસમી તારીખે તેમનો આત્મા પરલોકવાસી થયો. આખા ઇંગ્લાંડમાં અને આખી દુનિયાંમાં શોક છવાઇ રહ્યો; અને નાના મોટા સર્વે લોકને એમને માટે અતિશય દિલગીરી થઇ. સમ્રાટ જયોર્જ મહારાજ અને અન્ય બાદશાહોએ મુક્તિ ફોજના સંસ્થાપકના મરણ માટે ખિન્નતા દર્શાવી.

જનરલ બુથના મોટા પુત્ર જનરલ બ્રામવેલ બુથ પોતાના પિતાની ગાદી ઉપર બેઠી " મુક્તિ ફોજ"નું કામ કરવા લાગ્યા છે.

(અમદાવાદ.) સૌ. મુ.—

૨. ચાલુ–ચર્ચા.

૧. આર્યન બ્રધરહૂડ કૉન્ફરન્સમાં ભાષણ.

માનવંત પ્રમુખ સાહેબ, વડિલો, બહેનો અને બન્ધુઓ,

અનંત રંગોના પ્રવાહથી રંગાયેલી આર્યભૂમિ આજે અનેક વિષયોની ચર્ચાથી એક રંગભૂમિનું સ્થાન થઈ પડી છે.

હિંદુઓનું બેસતું વર્ષ. માંગલીક તહેવારો અને માંગલીક કાર્યનો આરંભ આ બધું શું સૂચવે છે? સર્વનું હિત સૂચવે છે.–પ્રજાનું હિત ઈચ્છનારા બુદ્ધિમાન પુરૂષોની, દરેક કાર્યમાં સુધારાવધારા કરવાની ઇચ્છાઓ, અહિતકર્તા છે અથવા થશે, એવો મત–જાણ્યા સમજ્યા વગર આગળ પડતી કેળવણીના વિચારની ખામીએ એકદમ બાંધી દેતાં, ધીરજથી ભવિષ્યને માટે, યોગ્ય વિચાર કરવાની ઓછી જરૂર નથી. ધર્મધર્મ રીતિનીતિની અજ્ઞાનતાએ, હિંદુસ્થાનમાં વસતી હિંદુ કોમમાં વ્યાપેલો ઘોર અન્ધકાર, ધીમે ધીમે દૂર કરી હિંદુ વ્યક્તિને સર્વ સાહિત્યમાં ખીલવવાના પ્રયાસમાં, હિંદુપણામાં ભિન્નત્વ ધરાવતી દરેક હિન્દુ વ્યક્તિએ, મતભેદની ભાવનાથી જેમાં પોતાની કોમના હિતના સવાલો સમાયલા હોય, તેમાંજ ભેદબુદ્ધિથી સહાનુભૂતિ નહિ દર્શાવતા વિઘ્નરૂપ થવું તે ઓછું ખેદ કરતા નહિ. સમન્વય.–એટલું તો હવે ચોકસ થવા લાગ્યું છે કે દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિરીતિનો મુખ્ય આધાર, દેશનો સ્ત્રીવર્ગ છે. આવી બુદ્ધિની ગેરહાજરીમાં ઘણાં વર્ષો થયાં, આપણી સ્થિતિરીતિમાં ક્લેશકુસંપનાં દારૂણ દુઃખો સહન કરતાં આવ્યાં છીએ. હવે કાંઇક જબકારો થયો લાગે છે. સ્ત્રી તે શું બિચારી અબળા! એક નારીજાતિ!! હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કોઇ પૂછે તો કહેવી? આ સવાલનો જવાબ આપવાને આજની "આર્યનબ્રધરહૂડ કૉન્ફરન્સ તરફથી મને આમંત્રણ કરવામાટે કૉન્ફરન્સના સેક્રેટરી મી. કીસનલાલ રતનલાલ દફતરીનો મારે આભાર માનવો પડશે.

પ્રથમ તો સ્ત્રીને.–એટલે કન્યાનો અવતાર જ દુઃખરૂપ મનાય છે. જેમતેમ બિચારી ઉછરી દશ–બાર વર્ષની વયે પહોંચે છે, અને તુરત એક વરરાજા શોધી સાસરે પહોંચતી કરવામાં આવે છે. બસ પત્યું–જગ જીત્યા!! સાસરે ગયાં–સાસુ, નણંદ, દેરાણી જેઠાણીની સાથે જોડાઇ ક્લેશકુસંપમાં જીવન ગુજારતાની સાથે, શરીર ઉપર સોળ ઉઠે તેવા, કાચા કાનના બુદ્ધિહીન ધણીઓના માર ખાતાં શીખ્યાં–ફક્ત રાંધણીરૂં, ચૂલાઓટ વાસીદાં,–વખત મળે તો એકબીજાની નિંદાકુથલી કદાચ જરાક શીખ્યા હોઇએ તો સાસરે ગયા પછી, અભ્યાસની ગેરહાજરીએ તદન ભૂલી જતાં શીખ્યાં–તેની સાથે આવી કાચી ઉમરે દુર્બળ અને ટૂંક મુદતે મરી જતી પ્રજા ઉત્પન્ન કરતાં શીખ્યાં–અને તેને વીધિ. સ્ત્રીઓમાં. નાની. અને. ઘરડી. વગેરે. મરણનું પ્રમાણ પણ વધ્યું! જેથી. આપણે તો ફક્ત એટલું જ પૂછવાનું છે કે ઉપરની બાબતોમાં યોગ્ય સુધારો કરવા, આપણા હિંદુપણાનું અભિમાન શું નાશ પામ્યું છે? આ બધું શું સૂચવે છે? મને તો અજ્ઞાનતા અને બુદ્ધિબળની ખામીજ લાગે છે.–દશ બાર વર્ષની છોકરીઓને ૫૦–૬૦–૭૦ વર્ષના ડોસાઓ કન્યાનાં માબાપને રૂપીઆની થેલીઓ આપી પરણવા લાગ્યા, અને આથી વિધવાની સંખ્યામાં પણ વધારો થયો. આ તે હિંદુકોમની ઉન્નતિ કે અધોગતિ!! 'બા, બા,' કે 'બાપા,' કરતો દશ બાર વર્ષનો કાલુંકાલું બોલતો બેટો, ઘરેણાં લૂગડાં પહેરી ઘોડે ચડી વહુ પરણવા જાય, વરઘોડામાં માબાપ હરખાય! અને બિચારાં અજ્ઞાન નાદાન છોકરો કે છોકરી પરણવાનો બીલકુલ ભાવાર્થ સમજતાં નથી કે પરણ્યાં એટલે શું?

દેશ કે કોમમાં એક મહાન કાર્યનો આરંભ કરવામાં–સેંકડો મુશ્કેલીઓ મતભેદથી ઉભી થશે. સલાહ, સંપ અને ઐક્યતામાં અંતરાય દેખાશે. સમજુ અને નહિ સમજુ. બન્નેજણ પરસ્પર વિરોધ પાડશે. પણ હિત અહિત અને લાભ ગેરલાભના પરિણામ માટે જ્ઞાન, અભ્યાસ અને અનુભવથી યોગ્ય વિચાર કરવાનો અવકાશ નહિ લેતાં, ફક્ત વિતંડાવાદ શરૂ થશે. આથી પરસ્પર મમત

બંધાય છે અને ઉન્નતિને બદલે અધોગતિ જોવાનો સમય ઉભો થાય છે. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ મને તો હિંદુકોમમાં અજ્ઞાનતા અને કેળવણીની મોટી ખામી જણાય છે. પાંચ પચાસ કે સો બસો પાંચસો–બૅરીસ્ટર, બી. એ., એમ. એ., કે પ્રૉફેસર થયા, તેથી શું મહાભારત જેવી હિંદુકોમની સાંસારિક સ્થિતિ સુધરી ગયેલી સમજવી?

કોમના હિતમાટે એક સવાલ ખાસ વિચાર કરવા જેવો છે. જો હિંદુસમુદાયની હદમાં, અસંતોષનું કારણ સમાયેલું હોય–તો સમય, વ્યવહાર અને સ્થિતિનો યોગ્યતાથી વિચાર કરી, જેમાં હિંદુપણાનું હિત સમાયેલું હોય, એવા દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા રસ્તાઓમાં હું નથી ધારતી કે કોઇને નાખુશ થવાનું કારણ મળે.–બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રીય, વૈશ્ય અને શુદ્ર વગેરે જાતિઓ, જે અત્યારસુધી હિંદુપણાનો દાવો ધરાવતી આવી હોય, તેવાંઓને કેટલાંક કારણોને લઇને બહિષ્કાર થયેલા ગણવામાં આવ્યા હોય, તેઓને હિંદુપણાના હકનો દાવો ભોગવવા દેવામાં, કાંઈ મુશ્કેલીઓ જણાતી હોય,–તો સંતોષકારક નીવેડો લાવવામાં હિંદુ વ્યક્તિના એકત્ર બળનું પરિણામ કોમને પ્રબળ કરનારૂં ગણાશે.–આટલું તો ચોક્કસ જણાશે કે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, વેદથી-બ્રાહ્મણ તે બ્રાહ્મણજ, અને વૈશ્ય તે વૈશ્ય,–બ્રાહ્મણું ક્ષત્રીય નહિ ગણાય,–અને તેમજ શુદ્ર વગેરે જન્મપ્રમાણે જાતિદર્શક તો ગણાવાંજ જોઇએ,–તેમાં શું ભૂલ છે? પણ જો તે સર્વને ગુણકર્મથી જાતિ સોંપવામાં આવે અને જાતિરૂપ નહિ રાખતાં–એકરૂપનો દાવો કરવાના વિચાર ધરાવવામાં આવે, એ પણ એક અગત્યનો પ્રશ્ન સમજાય તેમ છે.–આટલું તો ખરૂં જ છે કે કોમની ગતિનું શુભ પરિણામ ન આવવાનું કારણ કેળવણી અને બુદ્ધિબળની ખામીજ જણાય છે. આવી ઘણી ખરી બાબતોનું અવલોકન કરતાં આટલું તો કહેવું પડશે કે આ સંસારના બંધારણમાં સમયને અનુસરતાં–પ્રગતિને આગળ વધવામાં, કેવા કેવા પ્રકારની અટકાયતની મુશ્કેલીઓ સામે ઉભી થાય છે, તે સમજવા છતાં તે પ્રત્યે બેદરકાર બનવાની જોખમદારી કાંઇ ઓછી નથી. આ પ્રમાણે થતી અધોગતિનું મૂળ શું છે તે તપાસવાની અગત્ય છે. હિંદનાં દરેક બારણાં કુસંપ, અજ્ઞાન અને બુદ્ધિબળ વગર કેવાં દીસે છે તે શું આપણે જાણતાં નથી? 'સંસાર સુધારો–સંસારસુધારો' આ બધું ખરૂં, પણ સંસાર કેમ સુધારવો— તેની મુખ્ય અગત્ય છે. મારૂં માનવું તો એમ છે કે સ્ત્રીપુરૂષનું જોડું એજ સંસાર છે.

અને જો તેમજ હોય, તો દેશ અને કોમના ભલા માટે—આ સ્ત્રીપુરૂષોના જોડાને કેળવણી, જ્ઞાન અને બુદ્ધિબળની મોટી આવશ્યકતા છે. આપણો સંસાર સુખરૂપ નીવડે એ સવાલ શું ઓછા અગત્યનો છે? આવાં અજ્ઞાન જોડાંઓજ હિંદુસંસારની અધોગતિનું મૂળ સમજવું પડશે. અભણ અજ્ઞાન સ્ત્રીની સાથે હાલના કેળવાયેલ પુરૂષનું જીવન, વિદ્યાના સંસ્કારવાળી કેળવાયલ સ્ત્રીરત્નનું જીવન, અભણ અને અજ્ઞાન પુરૂષની સાથે–જીંદગીના તમામ દિવસો કલહ અને દુઃખરૂપ દેખાય છે. વળી કદાચ બન્ને ચતુર અને વિદ્વાન હોય છે તો પણ ગતિ તેવીજ જણાય છે. આવાં અનેક કારણોને લઇને હાલનો કેળવાયેલો પુરૂષ ઉત્તમ કેળવાયેલી સ્ત્રી (કન્યા),–તેમજ કેળવાયેલી સ્ત્રી, સંસ્કાર પામેલા પુરૂષ (વર) ને ઇચ્છશે. હાલ સંસારમાં આવી ભાવના પ્રદીપ્ત થઈ લાગે છે. સુધારાવધારા અને કેળવણીમાં આગળ વધેલા પુરૂષોને ભણેલીગણેલી સ્ત્રીઓ જોઇએ અને ભણેલી હુશીઆર છોકરીઓ માટે લાયક પતિ જોઇએ. આ પ્રશ્ન પણ વિચાર કરવા જેવો છે. કારણ કે આખો ભવ કહો, કે સંસાર કહો, તેનાં સુખદુઃખ અને આ ભવસાગર તરવાને આ સ્ત્રી પુરૂષનું જોડુંજ છે. સંસારમાં સ્ત્રીપુરૂષો યોગ્ય કેળવણી વગર પોતાની ઉન્નતિ તો શું પણ ઉન્નતિનો વિચાર કરવામાં ભાગ્યેજ બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરતાં હશે. હિંદુસમાજની દુઃખી સ્થિતિ કોમના સમજુ વર્ગને કંપારી છૂટે તેવી છે! દુઃખી, દુઃખી દરેક બાબતમાં આખી સમાજ દુઃખી-શુ હિંદુસમાજની સ્થિતિ સુખી જણાય છે? સ્વકોમમાં તેમજ કુટુંબમાં અને દરેક નિર્ધનશ્રીમંતનાં બારણાંઓમાં દિન ઉગે કુસંપકલેશની જ્વાળાઓ સળગતીજ હશે. જેમાં પણ સ્ત્રીવર્ગની દુઃખી સ્થિતિનું અવલોકન કરતાં છાતી ફાટી જાય તેવું છે! મુખ્યત્વે સ્ત્રીઓની શારીરિક સ્થિતિ હાલમાં ખાસ ખેદ કરવા જેવી થઈ પડી છે. નાની મુગ્ધ બાળાઓ બિચારી પરણીને તુરત ટૂંક સમયમાં

મરવા લાગી છે. ઘણી પ્રકારના બુરા રોગોને નેતરી જીંદગીસુધી ડાકટરો અને વૈદ્યોની દવા ખાનારી થઇ પડી છે!! અરે શું જુવો છો? પંદર સોળ કે વીશ વર્ષની ઉમરમાં એ બાળકી દુર્બળ અને રોગીષ્ટ બે ત્રણ છોકરાં છોકરીઓને જન્મ આપનારી માતા થઈ પડી છે!! બસ—હવે આ જીવન શું ખતમ થવાનું! આહાહા!! આજે આ ભારતની ભૂમિ કદાવર, જોરાવર, હિમ્મતવાન અને બુદ્ધિશાળી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાને બદલે રોગીષ્ટ, બુદ્ધિહીન અને એક દુર્બળ ઠીંગુજી જેવી પ્રજા ઉત્પન્ન કરવા લાગી છે! હિંદુપ્રજાની શૂરનુર અને બુદ્ધિની શક્તિઓ લોપ થવાનું મૂળ કારણ શોધી, તેમાં યોગ્ય સુધારો કરવાની પહેલ કરનાર—આપણા હિંદનો "રૂઝવેલ્ટ" નામદાર સયાજીરાવ ગાયકવાડ જ છે. કોઇપણ પ્રકારના કોમના હિતને લગતા સુધારા—વધારા કરવાના વિચારો કરનારાઓએ, પ્રજાનું શારીરિક, માનસિક, અને નૈતિક બુદ્ધિબળ ખીલવવાના પ્રયાસ પ્રત્યે પ્રથમ પૂરતું લક્ષ આપવાની ઓછી જરૂર નથી. નામદાર ગાયકવાડ સરકારે પોતાના રાજ્યમાં પ્રજાના લાભ માટે બાળલગ્નની અટકાયત કરવા—તેની સાથે ફરજ્યાત શિક્ષણ અને સ્રીતંદુરસ્તીને બગાડો કરનાર કૂટવાના રિવાજ માટે ખાસ કાયદો ઘડયો છે. જો કે અગાઉના રિવાજને વગર વિચારે વળગી રહેનારી પ્રજા અમુક દંડ આપી કાયદાની બારીમાંથી છટકી એવાં લગ્ન કરે છે, પણ આ કાયદાની અસર ભવિષ્યના પરિણામ માટે ઉત્તમ ગરજ સારે તેમ છે. ગયા દુકાળ *વખતે અમો શહેર ગામડાંઓની મુસાફરી કરતાં હતાં. એક વખતે અમો સ્ટેશન ઉપર ટ્રેનની રાહ જોઈ પ્લેટફાર્મ ઉપર ફરતાં હતાં. બાળકનાં લગ્ન કરી એક જાન સ્ટેશન ઉપર આવેલી અમોએ જોઈ. વરરાજાને તેની માએ કેડમાં ઉચકી લીધા હતા—અને બિચારી પેલી કન્યાને તેના બાપે કમર ઉપર બેસાડી હતી! વરરાજાને બોલાવી મેં મારા ખોળામાં બેસાડયા. છોકરાની ઉમર છ કે સાત વર્ષની જણાતી હતી. છોકરાસાથે પ્રેમથી મેં વાત કરવા માંડી, પણ વરરાજ તો રડવા લાગ્યા.! આ વખતે મને ઘણું દુઃખ લાગી આવ્યું કે, આવા ઘાતકી રિવાજોને વશ થયેલાં સંખ્યાબંધ અજ્ઞાત માબાપો દેશની પ્રજાને કેટલાં આપસમાન છે?

દેશની ગરીબ પ્રજા બિચારી અજ્ઞાનતાના અંધકારમાં આથડયાં કરે છે. હિંદની કરોડો સ્રીઓમાં કોઇ કવચિત્ એવી સ્રી પોતાની પ્રજા, કોમ અને દેશનું હિત ઇચ્છવાના વિચાર ધરાવતી હોય!! દેશપ્રદેશમાં શી શી હિલચાલોની શરૂઆત છે, તે શું આપણી કોમની તેમજ દેશની સ્રીઓ જાણવાની હોંશ, હિમ્મત કે વિચાર કરતી હશે ખરી કે? સ્રી ઉન્નતિની આવી ઘણી બાબતોમાં હું જાણું છું ત્યાંસુધી પુરૂષ વર્ગનેજ બેદરકાર ગણું છું. પોતે મોટી કોન્ફરન્સ, સભા કે મંડળમાં સંસારસુધારાના કે દેશની ઉન્નતિના સવાલોમાટે ભાષણો કરી કૃતાર્થ થયેલા સમજશે. પણ અફસોસ! કે ઘરમાં આવી જાણવા લાયક બાબતો બિચારી ઘરની સ્રી જાણતીજ નથી—બિચારી જાણે કયાંથી—પોતાના પતિ તેને પાસે બેસાડી, આવી બાબતો જ્ઞાનપૂર્વક સમજાવે છે ખરા? સ્રીઓને તેની લેશ પણ ખબર હોતી નથી! સ્રીઓ રસોઈ કરે, ઘરનાં કામકાજ કરે, સંખ્યાબંધ પ્રજાને જણી તેની રખેવાળી કરે, માંદેસાજે કોઈને મળવા જાય, મરણ પ્રસંગે રડવા કૂટવા જાય, અને આવી આવી બાબતોમાં આખો ભવ પૂરો કરે!—બસ થયું? નહિ! નહિ! વડીલો અને બંધુઓ! આર્યદેવીઓને સુધારો. યોગ્ય કેળવણી વગર સ્રીજાતિ બિચારી તદન અન્ધકારમાં અથડાય છે. સીતા, તારામતી, દમયન્તી, અનસૂયા, ગાર્ગી, મૈત્રેયી—શૂરી રજપૂતાણીઓ, વગેરે મહાન સ્રીઓ આ ભરતખંડમાં શું ન્હોતી પાકતી? આ પ્રસંગે એક વાત યાદ કરૂં છું. જેટલા પુરૂષો સભામાં હાજરી આપે છે તેટલી જ હાજરીની સ્રીઓની જરૂર નથી? જે પુરૂષો પોતેજ સભા કે કોન્ફરન્સમાં હાજરી આપે છે, તેઓજ શામાટે પોતાની વહુદીકરીઓને આવવાની અટકાયત મૂકતા હશે? પોતાની કોમના હિતના સવાલમાટે આવા પ્રસંગોમાં પુરૂષોની સાથે

* "દુષ્કાળના અનુભવથી મળતું શિક્ષણ"—એ નામનો સૌ. જમનાબ્હેને ખાસ લખેલો લેખ આ અંકમાં પ્રકટ થયો છે, તે જોવા વાંચનારને ભલામણ કરવામાં આવે છે. તન્ત્રી, સુ. સુ.

સ્ત્રીઓની હાજરીની શું અગત્ય નથી?-વળી એક વાત બીજી છે. કેટલીક સંખ્યા તો સુધારાનું નામ સાંભળતાં ભડકે છે. રખેને 'સુધારાવાળા' કહેવાઇશું!! સ્ત્રીઓ સભા, મંડળો અને પરિષદોમાં જવાથી 'સુધારાવાળી' થઇ જશે, કદાચ કેટલોક અજ્ઞાનવર્ગ ઓછી જરૂર પીછાને; પણ તેની સાથે ખેદથી કહેવું પડશે કે જે કેળવાયેલા ગ્રેજ્યુએટ્સ-બુદ્ધિબળમાં આગળ વધેલા છે, તેઓ પણ પોતાની ગૃહેશ્વરીને ઉન્નતિની હીલચાલોમાં હાજરી આપવાને કે તેમાં ભાગ લેવાને શા માટે અટકાવતા હશે?-આ ખોટું નથી? જેનાથી બની શકે તેમાં કોમ અને દેશના હિત ખાતર મદદ કરવી જ જોઇએ અને તે સ્ત્રીપુરૂષ બન્નેને ખાસ કુદરત તરફથી સોંપાયલી ફરજ છે. સ્વાર્થ વગર અંતઃકરણ જ એક ક્યાં છે? ઉલટું હું તો એટલું પણ કહીશ કે, સંસારસુધારા કરવાનું કામ પુરૂષોની મદદથી સ્ત્રીઓએજ ઉપાડી લેવું જોઇએ. પુરૂષોને દેશના ભલામાટે ઘણાં કામો કરવાને પડી રહેલાં છે,—પણ જ્યાંસુધી આપણી સ્ત્રીઓ કેળવણી વગર વ્હેમી, ઉજાળુ, નબળી, હિમ્મત વગરની, અને પડદેનશીન જેવી છે,-ત્યાંસુધી કાંઇ થઈ શકે ખરૂં? એકલા પુરૂષો આગળ વધે પણ તેની સાથે ઘરમાં અજ્ઞાન સ્ત્રીની દશા સુધારવાની ઓછી જરૂર નથી. સ્ત્રીઓની શારીરિક માનસિક અને નૈતિક સ્થિતિમાં સુધારો કરવાને તેઓને માટે કેળવણીનાં સાધનો યોગ્ય પ્રમાણમાં ઉભાં કરવાની હું ખાસ અગત્ય જોઉંછું. ઇગ્લંડ, જપાન, ફ્રાન્સ, અમેરિકા, વગેરે, દેશોની સ્ત્રી કેળવણી જોતાં હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીકેળવણી કંગાળ સ્થિતિ ભોગવે, એ દેશ અને કોમના દુર્ભાગ્ય નહિ તો બીજું શું કહેવાય? કહે છે કે, હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓ જો ફેન્સી દાગીના અને રંગબેરંગી કપડાંલત્તાં પહેરવામાંજ કેળવણી માનતી હોય તો આ હિંદુસ્થાનની સ્થિતિ દિલગીર થવા જેવી છે.

આ પ્રસંગે માનવંત વડીલોને યાદ કરવાં જોઇએ. કોમ અને દેશસેવામાં પોતાના શુદ્ધ અંતઃકરણના ભાવે તન મન અને ધનથી પરિશ્રમ વેઠનાર માનવંત ઑન. સર. જસ્ટીસ ચંદાવરકર તેમજ ઑન. મી. ગોકલદાસ કહાનદાસ પારેખના ખાસ આભારી છીએ. તેઓનાં જીવન પ્રજાને ખાસ ધડારૂપ છે.

"કોઈપણ કાર્યની હદતો ઉંજ અને તેની કાર્યના આરંભમાં દરેકજગ્યાએ જરૂર જણાયેલી છે."

ઉલટે, કોનફ્રન્સમાં મૂકવામાં આવેલા ઠરાવોમાં મારે ફક્ત સ્ત્રીકેળવણી અને તેઓની સ્થિતિ સંબંધી ખાસ બોલવાનું હોવાથી, વિશેષ બાબતો હાથ નહિ ધરતાં અને સ્ત્રીકેળવણીના વિષય ઉપર આટલું ટુંકાણમાં બોલી મારૂં બોલવું સમાપ્ત કરતાં પહેલાં જણાવીશ કે, સ્ત્રીઓની સ્થિતિ રીતિ ઉપર—દેશ અને કોમની સ્થિતિનો મુખ્ય આધાર સમાયેલો છે.

(મુંબાઇ) —સૌ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઇ.

---

૨. આર્યનબ્રધરહુડનું પ્રીતિભોજનઃ (વિરૂદ્ધ અને તરફેણમાં.)

૧. અભેદ વિહારીઓ વિષયે.

જમાનાની સાથે આગળ વધતા સુધારકોને-આર્યપ્રજાના અગ્રેસર સંસારસુધારકોને, આ આર્યદેશના રીતરીવાજ, પોશાક અને ખોરાક, લાજશરમ, પરતંત્રતા, ધર્મ અને જ્ઞાતિભેદ વગેરે ઘણા કાળથી ચાલતી આવેલી રૂઢીઓ તરફ અતિ પરિચયને લીધે કંટાળો, ચીડ, જુગુપ્સા, વિગેરે ઉત્પન્ન થવા લાગ્યાં છે. અને દૂરથી શોભાયમાન પણ પાસે જઇ દેખતાં પથ્થરમય ડુંગરની પેઠે યુરોપિયન પ્રજાના રીતરીવાજ, ખોરાક પોશાક. સ્વતંત્રતા વગેરેને, લાજશરમ છોડીને, ધારણ કરી જ્ઞાતિભેદ તોડી એકીકરણ કરવાને પાશ્ચાત્ય પ્રજાનું અનુકરણ કરતા લોકોને હાલમાં દોરવાય છે. અને તે પ્રમાણે મુંબઇમાં 'આર્યન બ્રધરહુડ' નામની સંસ્થા સ્થપાઇ છે. તેમાં અભેદભાવથી સપજાએ સાથે ભોજન લીધું. થયું! તેથીજ જ્ઞાતિભેદ તુટી ગયો ને અભેદભાવ પ્રસરી ગયો! કેવી સરસ વાત! માત્ર સાથે જમવાથીજ સંપ અને અભેદભાવ આવી જશે?

લાંબો વિચાર કર્યા સિવાય માત્ર ઉજળું એટલું દુધજ માનીને-પોતાની હંસની ચાલને તિરસ્કારીને કાગડાની ચાલની નકલ કરનારાઓએ ઉંડા ઉતરીને જોવું ઘટે તો ખરૂં કે, તેઓમાંયે ક્યાં સંપ છે? શું જ્ઞાતિભેદ રાખ્યા સિવાય સાથે જમવાથીજ વધી સંપ કે અભેદભાવ પ્રાપ્ત થતો હશે? આમ થતું હોય તો તો પછી જરૂર એકજ જ્ઞાતિના માણસો સાથેજ જમે છે માટે તેમનામાંથી તો ભેદ દૂરજ થવો જોઇએ.

સત્ય છે કે, માણસ જન્મથી બ્રહ્મ નથી, પણ કર્મથીજ છે. કોઇ પણ જ્ઞાતિમાં જન્મ થવાથી કે કોઈ પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવાથી તે જ્ઞાતિના કે તે ધર્મના થઇ શકાતું નથી; પણ તેવા પ્રકારનાં કર્મો–કાર્યોથીજ થવાય છે. છતાં પણ, માત્ર સાથે જમવાથી જ જ્ઞાતિભેદ ટળતો પણ નથી. અનેક ગતભવોના સંસ્કારથી બંધાયેલો ભેદભાવ માત્ર શબ્દોજાળથી ટળી શકેજ નહિં.

/ ધર્મશાસ્ત્રો પ્રતિપાદન કરે છે કે દરેક સુક્ષ્મમાંસુક્ષ્મ જંતુઓથી માંડીને સ્થૂલમાં સ્થૂલ દેવો વગેરેના હૃદયમાં આત્મા વસે છે, અને તે દરેકના આત્માઓ સરખાજ છે. કારણ કે સુખ વા દુઃખની લાગણીઓ દરેકને થાય છે. માત્ર પોતાનાં કરેલાં કર્મની વિવિધ પ્રકૃતિ પ્રમાણે અને ઉત્ક્રાન્તિક્રમનાં જુદાં જુદાં પગથિયાં ઉપર તે ઉભેલા છે તેથીજ આત્મા જુદા હોય એમ ભાસે છે. પણ તત્વદ્દષ્ટિએ જોતાં તેમાં રજમાત્ર પણ ભેદ નથી. દેહતત્વની અપેક્ષાએ સ્વરૂપમાં સર્વ આત્માઓ સમાન છે. નિશ્ચય દ્દષ્ટિથી આત્મામાં જરા પણ ભેદ નથી. જેમ દીપકોમાં એકજ તત્વ હોવા છતાં તેનો દરેકનો પ્રકાશ, ઓછા વત્તા પ્રમાણમાં પડે છે, તેમ જુદા જુદા આત્માઓની શક્તિઓ કર્માનુસાર પ્રમાણમાં વ્યક્ત થાય છે અને તેનાપર આત્મામાં જણાતા ભેદનો આધાર છે. નિશ્ચય સ્થૂલથી સ્વતંત્ર આત્મતત્વમાં જરાપણ તફાવત નથી.

દીપક અથવા સૂર્ય સામે જુદા જુદા રંગના કાચ રાખીને જોવાથી પ્રકાશ એકજ હોવા છતાં જુદા જુદા રંગનો દેખાય છે, તેજ પ્રમાણે શરીરની અપેક્ષાએ આત્માઓમાં આપણને ભેદ ભાસે છે; છતાં પણ આત્મતત્વમાં તફાવત નથી. એ પ્રમાણે આત્મતત્વમાં ફેર નથી./માટે આપણા આત્મબંધુઓને–પ્રાણી માત્રને તારવાં, સેઓને સુખી કરવાં, આપણાથી નીચે પગથિયે ઉભેલાને બાંય પસારીને આપણી સાથે લેવાં, કે આપણી શક્તિ હોય તો તેથી પણ આગળ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરવો, તે માણસ તરીકેની આપણી મુખ્ય ફરજ ને પ્રથમ કર્તવ્ય છે. અને ત્યારેજ આ માનવ દેહની અને કુદરત તરફથી મળેલ તનની, મનની કે ધનની બક્ષીસની સાર્થકતા છે. નહિં તો વ્યર્થ જીવન ગુમાવ્યા જેવુંજ છે. છતાં પણ જગતના વ્યવહારમાં ઘણા પ્રશ્નો ઉઠે છે અને તેમાં લાંબા વિચારોની આવશ્યકતા છે.

કોઇ કાર્ય કરતાં પહેલાં બહુ વિચાર કરવાનો છે. પોતાનું મનોબળ દૃઢ હોય તો પણ પોતાની શક્તિનો વિચાર કરવાનો છે. બેશક! દૃઢ મનોબળથી શક્તિ ઉપરાંત પણ મહા મહેનતે અને અથાગ શ્રમે કાર્ય પાર પડી શકે છે, તે કબુલ છે. પણ તે કાર્યને લાયક આપણામાં ગુણો છે કે કેમ? ને આપણે તે કાર્ય કરવાને લાયક છીએ કે કેમ?–તે તો જોવું જોઈએજ.

કોઈ નાનામાં નાનું કાર્ય કરવું હોય તો પણ આપણે દરેક રીતે કેળવાઇને તેને લાયક થવું પડે છે તો મહાન કાર્ય તો લાયક થયાં પહેલાં સિદ્ધ થાયજ ક્યાંથી?

અન્યને તારવા જતાં પોતાની જુનની શક્તિનો વિચાર માણસે પહેલાં કરવાનો છે. જ્યાં પોતે તરી શકે તેમ ન હોય ત્યાં બીજાને તારવાના પ્રયત્નો કરે તો ઉભયને બૂડવાનુંજ થાય. પોતે તો બુડે, પણ સાથે બીજાનેએ લેતો બુડે! માટે અન્યને તારવાને પ્રથમ લાયક થવાની જરૂર છે. તનને, મનને, હૃદયને અને શરીર વગેરેને કેળવીને ગુણાલંકૃત કરવાની ઘણીજ અગત્ય છે.

// સમગ્ર જ્ઞાતિમાંથી ભેદભાવ ટાળીને અભેદ કરવો તે સહેલ નથી. જ્યાં પોતાના કુટુંબમાં અભેદભાવ આવ્યો નથી, જ્યાં એક ધર્મમાં પડેલા અનેક ફાંટાઓ દૂર કરી શકાતા નથી, સગા બે ભાઇઓનો જ્યાં એકમત થતો નથી, ત્યાં સમગ્રજ્ઞાતિઓ તો એકમત ક્યાંથી થવાની હતી?/

અભેદ પ્રસરાવનારે દયાનો ગુણ મુખ્યપણે ધારણ કરવો જોઇએ. કોઈ પણ પ્રાણીનું તન, મન કે વચનથી બુરૂં ચિન્તવવું અથવા કરવું ન જોઇએ. વળી 'आत्मवत् सर्वभूतेषु' (પોતાની તરફ તેમ બીજાની તરફ) તે પ્રમાણે સમાન દ્રષ્ટિ રાખવી જોઈએ. દ્રષ્ટિ અને હૃદય વિશાળ બનાવવું જોઈએ. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મમત્વ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, ઝેર, અદેખાઈ, અહંતા, મમતા, વગેરે દુર્ગુણોનો નાશ કરીને, હૃદય સ્વચ્છ અને સરળ કરવું જોઇએ. 'હું' અને 'મારૂં' એનો તો પ્રથમથીજ ત્યાગ કરવો જોઇએ. સ્વાર્થનો મૂળમાંથી ત્યાગ થવો જોઇએ. આત્મભોગ આપવા પણ તત્પર થવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. મારૂં તે સારૂં નહિ, પણ સારૂં તેજ મારૂં; એવો ગુણ ધારણ કરવો જોઇએ. તેને બદલે, ક્રોધી, માની, લોભી, રાગી, દ્વેષી, ઈર્ષ્યાળુ, મમતાળુ, અદેખાઓ,–મારૂં તેજ સારૂં તારૂં નહિ–એમ માનનારાઓ, 'હું' અને 'મારૂં' જેને મુખ્ય છે તેવા સ્વાર્થીઓ, 'રામ નામ જપના પરાયા માલ અપના!' 'લેના હરકા દેના નહિ ને દેના હરકા લેના!'–એવા જ્યાં ભેળા થયા ત્યાં અભેદ તે ક્યાંથી પ્રસરે? ખરે! નજ પ્રસરે. કુદરતી ભાવ કૃત્રીમતામાં કેમ સંભવે?

દયાનો ગુણ પ્રધાન પદે રાખી, 'आत्मवत् सर्वभूतेषु यःपश्यति सःपश्यति' (પોતાની તરફ જેવી દ્રષ્ટિ રાખે છે ત્હેવીજ અન્ય તરફ રાખનારજ ખરો જુવે છે.) સર્વને પોતાના આત્મા તુલ્ય લેખી સર્વને પ્રેમભાવે નીરખવું જોઈએ.

પ્રેમથીજ મોક્ષ છે. પ્રેમથીજ સંપ અને અભેદભાવ ધારણ થઇ શકે છે. માટે પ્રથમ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જંતુઓથી માંડીને પ્રભુ સુધી પ્રેમ રાખતાં શીખવું જોઇએ. પ્રેમ વિના કોઇ કાર્યની સિદ્ધિ સંભવેજ નહિ.

આપણામાં અને આપણા આત્મબંધુઓમાં આત્મ તત્ત્વ સમાનજ છે; માટે કોઇને પણ ઠગવામાં, હેરાન કરવામાં કે દુઃખો દેવામાં આપણે પોતાનેજ છેતરીએ છીએ ને દુઃખ દઈએ છીએ. 'वसुधैव कुटुंबकम्' આ આખી દુનિયા એક કુટુંબ છે ને આપણે તે કુટુંબના માણસો છીએ. એવો કુદરતીભાવ આવ્યા સિવાય, અભેદતા કૃત્રીમ રીતે આવતી નથી.

દરેક મનુષ્ય, પ્રાણી યા ચેતન્ય જેમાં રહેલ છે તે સર્વ પ્રત્યે પ્રેમ ધારણ કરવામાં આવે; અને તે દરેકનું હિત કરવામાંજ પરમ ધર્મ સમાયેલો છે એવી ભાવના–મતિ સ્વયં ઉત્પન્ન થાય, તોજ પ્રેમની વિશાળ દ્રષ્ટિથી પ્રત્યેક ચેતન્ય વાળી વસ્તુ ઉપર નજર કરવામાં આવે અને તેમ થાય તોજ ઉચ્ચ નીચનો ભેદ સ્વતઃ નાશ પામે, તથા સમગ્ર પ્રાણી ઉપર સમાન દ્રષ્ટિ–વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય. 'સ્વ' અને 'પર' નો ભેદ ઉત્પન્ન થયેલો હોય તે દૂર થાય અને આખી દુનિયા કુટુંબ સમાન થઇ જાય.

કોઈ પણ નવીન કાર્ય કરવું હોય તે ધીમે ધીમે ને લોકોને સમજાવી સમજાવીને થોડે થોડે પાર પાડવું. લોકાચાર વિરૂદ્ધ એકદમ એક પંગતમાં બેસીને જમવાથી તે કામ પાર પડતું નથી.

હંમેશાં કોઈ પણ કાર્ય બહુ મતેજ પસાર થાય છે. માટે પ્રથમ સર્વેને સમજાવીને સુધારવાની આવશ્યકતા છે. કુદકો મારવાથી કામ પાર પડતું નથી.

ઘણી જ્ઞાતિઓ અને ધર્મમાં અનેક ફાંટાઓ પડેલા છે. તો પ્રથમ પોતાના ધર્મનું કે જ્ઞાતિનું એકીકરણ કરીને અભેદતા કરવાની જરૂર હતી. તેને દૂર મેલીને સમગ્ર ન્યાતો સાથે સંપ ને એકતા કરવા જતાં આ પ્રીતિભોજને પ્રેમને બદલે કલેશ વધાર્યો છે! ચોરાશી ન્યાતમાંથી ન્યાશીતો નહિ થાય, પણ સુધારકોની પંચાશીમી તો થઇ–અથવા થશે! પાંચ વર્ષ વહેલો સુધારો થાત તે દશ વર્ષ મોડો થાય, એવું વર્તન કરીને જ્ઞાતિઓમાં ખળભળાટ ઉત્પન્ન કર્યો! કેવો સરસ સંપ થયો? સંપને સ્થાને દેશોદેશ ને ઘેરેઘેર જ્ઞાતિઓમાં કુસંપનાં બીજો વવાયાં! અને નફામાં જીવતાં જીવત રાજ્યા પણ ગવાયા!! પોતાના ઘરમાં, કુટુંબમાં, ધર્મમાં અને જ્ઞાતિમાં સંપ કે અભેદ ન હોય ત્યાં સમગ્ર જ્ઞાતિમાં અભેદ કરવા જવું તે માત્ર દાંભિક વૃત્તિજ છે.

સંપને અભેદ ધારણ કરવાનું પ્રથમ ક્ષેત્ર ગૃહ છે. પછી કુટુંબ, પછી પોતાની જ્ઞાતિ, પછી પોતાની કોમ, પછી પોતાનો દેશ, પછી સમસ્ત પ્રજા અને પછી આખું જગત્જ. આ રીતે ક્રમે ક્રમે આખા જગત્‌ને કુટુંબ તુલ્ય માનવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પહેલા પગથિયા ઉપર ટકી રહેવાની આપણામાં શક્તિ ન હોય ને કુદીને ઉંચે ઉપર ચઢવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો છેક ઓચિંતલીપેજ ગબડી પડાય !

છતાં પણ પોતાના એક ધર્મનો કે એક જ્ઞાતિ (દાખલા તરિકે–૮૪ જાતના બ્રાહ્મણો, અનેક જાતના વાણિયાઓ) નો ભેદ ટાળીને અભેદ કરવાના પ્રયત્નો આદર્યા હોત તો પ્રશસ્ય હતું. મહેનત અને ઇચ્છા કંઇક અંશે પણ બર આવત ને લોકોનું હિત પણ થાત.*

અભેદ ભાવ પ્રકટાવનાર સુધારકોના મત કે વિચારો પણ ક્યાં એકત્ર છે ? અને જ્યાં અંદર અંદર એકત્રતા ન મળે, ત્યાં બીજાઓ સાથે તો તે ક્યાંથીજ થાય ? પ્રથમ હૃદયેહૃદયની, વિચારે વિચારની, મને મનની, અને આત્માએ આત્માની એકત્રતા કરીને અભેદ ભાવ કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો વ્યવહારનો ભેદ સ્વયં નાશ પામશે. માત્ર વ્યવહારનોજ ભેદ તોડવાથી જીવનના મહા ભેદ તુટવાના નથી ! માટે જ્ઞાતિભેદ તોડવાની ઇચ્છાવાળાએ બુદ્ધિ અને જીવિતનાં બંધનને પ્રથમ તોડવાનાં છે. હૃદયનાં બંધન અને ભેદ જો તોડવામાં આવશે, તો વ્યવહારનાં બંધનો અને ભેદો સમૂળે તુટી જશે, એમાં કાંઇ સંશય નથી.

' સ્વ ' ' પર ' નો ભેદ ટાળ્યા સિવાય, હૃદયના ભેદો અને બંધો તોડયા સિવાય, જ્ઞાતિભેદ તોડવા પ્રયત્નશીલ થનાર માત્ર દાંભિકો અને ભ્રમભક્તોજ છે–અનંતવિહારી–સ્વેચ્છાચારી વર્ત્તન કરવાનોજ માત્ર સંપ અને અભેદના નામમાં છુપાયલો એમનો પ્રપંચોજ છે.

પ્રથમ સુધરો, કેળવાઓ અને તરવા તારવાને લાયક થાઓ અને પછીજ અન્યને તારવા પ્રયાસ કરો. આમ થશે તોજ તમે તરીને તારી શકશો. નહિ તો પોતે બુડશો ને અન્યને બુડાડશો. હૃદયક્ષેત્ર અને દૃષ્ટિ મર્યાદા વિશાળ બનાવીને સમભાવ ધારણ કરી અભેદ વિહારી બનો ! એજ હૃદય ભાવના અમરત્વ પામો, કારણ કે તેમાંજ મનુષ્યનો અને જગત્‌નો ઉત્કર્ષ છે.

(મોરબી.) —બ્હેન ' N. V. '

---

૨. આર્યન બ્રધરહુડનું ખાણું.

(ઉછાંછળાપણું અને સાહસ એ અધર્મનાં બીજ છે !)

બ્હેનો અને બંધુઓ ! આ લખાણના દોષ તરફ લક્ષ ન આપતાં ફક્ત સાર જેવા જે યોગ્ય ગણાય તે ગ્રહણ કરશો.

હાલમાં મુંબાઇમાં " આર્યન બ્રધરહુડ " નામની સંસ્થાએ તા. ૧૨ મી નવેંબર સન ૧૯૧૨ ને દિવસે જે જબરૂં સાહસ કર્યું છે, તે કોઇના ધ્યાનથી બહાર નહીં હોય. એ મંડળમાં જોડાએલા ઘણા છે, પણ થોડાજ વધારે સાહસીક બુદ્ધી બતાવી નાહક ફજેત થાય છે !

બ્રીટીશ રાજ્ય થતાં કેળવણીની ઘણીજ સારી સગવડ થઇ છે. તેનું પરીણામ જેમ બીજા દેશોમાં વિદ્યાર્થી બુદ્ધી વધે છે અને નવી શોધો થાય છે, તેમ આપણા દેશની પણ આબાદી થાય અને હુન્નર ઉદ્યોગ વધે. પણ તે દેશના ફાયદાની વાત બાજુપર રહી અને દેશ તો પાયમાલીની ટોચપર ચઢવા

*આપણા દેશમાં અસંખ્ય જ્ઞાતિઓ છે તેણે દેશને પાયમાલ સ્થિતિમાં મૂકયો છે. એથી કુસંપ બહુ વધ્યો છે. ઇર્ષ્યા, સ્વાર્થ અને સંકુચિત દૃષ્ટિ તેથી એટલી બધી વધી પડી છે કે તેનું વર્ણન કરતાં આંખમાં આંસુ આવે છે ને હૃદય રોઇ પડે છે. આમ છતાં પણ બુદ્ધિ આર્યન બ્રધરહુડનાં છેલ્લાં જમણની ધાંધલિયા રીતિ પસંદ કરતી નથી. વાણિયા બ્રાહ્મણ તથા બીજી કોમોમાં એકને બદલે અનેક નાતો થઈ છે; તો ' જ્યાં રોટી વહેવાર ત્યાં બેટી વહેવાર ' એટલી એકતા કરવા જેવા, દરેક કોમમાં પ્રથમ પ્રયત્નથી પ્રારંભ કરવાની જરૂર છે.

લાગ્યો છે; કારણ આપણા દેશીભાઇઓમાં કુસંપ અને અદેખાઇ બહુ છે. પણ વળી આ વળી નવું ધતીંગ ઉભું કર્યું છે, જેથી દેશમાં ભ્રાતૃભાવ ફેલાવાને બદલે સુધારકોના એ "બ્રધરહુડ" ના ખાણાંને લીધે પરીણામ તદન ઉલટુંજ આવ્યું છે! સાહસીકપણા અને ઉછાંછલાપણાનું બીજું શું પરીણામ આવે?–આનું કારણ એટલુંજ છે કે આપણા દેશમાં ફેલાતી કેળવણીમાં ધર્મના શીક્ષણનો અભાવ. દરેક યુવાનને પોતાના ધર્મની કેળવણી મળતી હોત તો આવો વખત ન આવત.

હાલમાં દ્વીજાતિ એટલે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, અને વૈસ્ય, એ ત્રણે કોમમાંથી પોતાનો ધર્મ અને ગૌરવ તદન નાબુદ થઈ ગયાં છે, તેનું મૂળ કારણ પણ ઉપર મુજબ સમજવાનું છે. જરૂર જેગું ગુજરાતી ભણી મરજી મુજબ વર્તે; અને ઇંગ્રેજી ભણ્યો તો પછી પોતાના રોફમાં રહે, ને જ્ઞાતિબંધારણ તેને કંટકરૂપ જણાય તેથી તેનાથી દુર રહી ગોરી પ્રજાની રીતભાત અને રહેણી કરણીનું અનુકરણ કરવા જાય. એમ કરવાથી ઘરમાં વડીલોનું અને સ્ત્રીનું મન કચવાય, તો તેની પરવા નહિં; ને કહેશે અમને ફાવે તેમ કરશું. તમને ધર્મ પાળવો હોય તો પાળો. જો કોઇએ બારીકીથી તપાસ કરી હોય તો માલુમ પડશે કે સેંકડે પંચાણુ ટકા ખાવા પીવામાં, રહેણી કરણીમાં, તથા પરસ્ત્રી સંબંધ કરવામાં હદ બાહેર છુટ લે છે. ખોરાકની જણસ મુસલમાનના હાથની રંધેલી હોય, અને તે ગમે તે ચીજ હોય તો બી વાંધો નહિં. પીવામાં સોડા, લીમલેટ, બ્રાંડી, વીગેરે તો સહેલ થઇ પડયાં છે. અને કોઇ પણ અધમ અથવા મ્લેચ્છ જાતિની સ્ત્રી હોય તોપણ તેનો પ્રસંગ પાડવામાં વાંધો નહીં. પુરૂષો આમ વર્તે છે; ફક્ત સ્ત્રીઓનેજ માટે બધા નિયમો છે! પણ એવા એકપક્ષી કાયદા કયા શાસ્ત્રમાં છે તે કોઈ બતાવશો તો હું અત્યંત ઉપકાર માનીશ. અને છતાં પુરૂષો ધર્મ ભ્રષ્ટ થાય છે તેમના પાતકનાં ફળ સ્ત્રીઓને પણ સાથે ભોગવવાનાં છે.

આપણા મહાન્ પુજ્ય શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને શ્રીમુખથી અર્જુનગીતામાં કહ્યું છે કે,

"સંસાર શું સરસો રહે, ને મંન મારી પાસ;
"સંસારમાં લેપાય નહિં, તે જાણું મારો દાસ."

આ ઉપરથી આપણે ગ્રહસ્થાશ્રમની કિંમત સમજવાની છે અને શાસ્ત્રોની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવાનું છે. માટે દ્વીજ જાતિએ ધર્મ ભ્રષ્ટ ન થતાં પોતાનો ધર્મ સાચવવો જોઇએ. અને સ્ત્રીઓ તથા શૂદ્રોએ ફક્ત સેવા કરવાની છે. એમને ખોટું લગાડવાનું નથી, પણ શાસ્ત્રકારોએ એ બંનેને સરખાં ગણી બાકીની જાતિઓને માથે વધારે મોટી ફરજો નાંખેલી છે. સ્ત્રીઓને માસિક રજસ્વલા, સુવાવડ, કસુવાવડ, બચ્ચાંની માવજત, ઘરનું કામકાજ, માણસો અને પશુ હોય તો તેનું પાલણ વગેરે કરવાનું છે; તેથી તેઓ પવિત્રતા આખો દિવસ જાળવી શકે નહિં. અને શૂદ્રોને પણ એવુંજ ઉતરતા પ્રકારનું કામ કરવાનું હોવાથી, શાસ્ત્રની સઘળી ફરજો તથા ધર્મની શુદ્ધતા તથા પવિત્રતાઈ ઈશ્વરના ફરમાન મુજબ દ્વીજાતિને પાળવાની છે. પણ એથી જે આવાં ખાણાં જેવી જગોએ જઇ જમી આવે છે અગર બીજે કોઈપણ સ્થાને ધર્મ ભ્રષ્ટ થાય એવી રીતે વર્તે છે તે પુરૂષવર્ગને એબ લગાડનારૂં છે. સ્ત્રીઓએ પણ પોતાનો વખત ફોકટ નહિં ગુમાવવો. પણ સારાં ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચીને તેમાંથી અદ્ભુત અને અમુલ્ય જ્ઞાન મળે છે તે જ્ઞાનવડે સંસારમાં શું સાર છે તે સમજવો. અભ્યાસ અભ્યાસને વધારે છે ને થોડું સમજેથી વધારે સમજવાનું મન થાય છે.

આપણા હિંદુધર્મની અને હિંદુસ્થાન દેશની ઉન્નતિ કરવાના ઘણા રસ્તા છે. પણ સાહસ અને છછાંછળાપણું કરી અધર્મનો ફેલાવો દેશી ભાઇઓમાં કરવો એના જેવું ખરાબ બીજું કાંઈ નથી. તેથી તેમ કરનારને ગેરફાયદો થાય છે. એટલુંજ નહિં, પણ તેમનાં સગાં સંબંધી તથા ન્યાતજાતમાં કુસંપ અને ક્લેશ થઇ પછી અધર્મને લીધે તેમની બધી રીતે પડતી થાય છે. માટે ડાહ્યા પુરૂષોએ હિંદુઓનો સનાતન ધર્મ પાળી, દેશની ઉન્નતિમાં મદદ કરવી જોઇએ. મને આશા છે કે "બ્રધરહુડ" સ્થાપનારા ગ્રહસ્થો આ વિષય ઉપર વિચાર કરીનેજ ફરીથી આવું સાહસ કરશે. કારણ કે તેમ કરવામાં કાંઈ સાર આવતો નથી અને કરનારા તથા તેમનાં સગાંમાં કંકાસ થઈ તેઓ દુઃખી થાય છે.

(કરાંચી.) —સૌ. મોંઘીબાઈ.

૩. આર્યન બ્રધરહુડનું જમણ અને તેથી ઉદ્ભવતા વિચારો.

"આર્યન બ્રધર હુડ" (મંડળ) ની ઉત્પત્તિ આશરે ચાર વર્ષ ઉપર મુંબાઇના જાણીતા સોલીસીટર મી. દફતરીએ કરી હતી. બ્રધરહુડનો હેતુ આપણા દેશમાં જે જ્ઞાતિભેદ પ્રચલિત છે તે દૂર કરવાનો છે. જ્ઞાતિભેદમાં નહિ માનનારા કેટલાએક ગૃહસ્થો આ સંસ્થામાં જોડાયા હતા અને "બ્રધરહુડ" યથાશક્તિ આજ દિવસ સુધી પોતાનો હેતુ પાર પાડવાના પ્રયાસ કરતું હતું.

આ સંસ્થા હજુ બાલ્યાવસ્થામાં હતી તેટલામાંજ તેના સાહસિક સંસ્થાપકે જ્ઞાતિનું દુઃખ એક જ સપાટે ટાળી નાંખવાના ઇરાદાથી એક કોન્ફરન્સ (પરિષદ્) મુંબઇમાં દીવાળીના દીવસોમાં બોલાવી અને તેનાજ અનુસંધાનમાં જ્ઞાતિભેદ અથવા તો પંક્તિભેદ વગર હિંદુઓનું એક જમણ યોજ્યું. આ જમણમાં આશરે બશેએક હિંદુઓએ હાજરી આપી હતી; તેમાંના લગભગ સોએક ગુજરાતી હિંદુઓ હતાં. આપણે ગુજરાતી છઇએ તેથી અને આપણામાં જ્ઞાતિઓનું પરિબળ વિશેષ હોવાથી ગુજરાતી બંધુઓની સંખ્યા અહિંજ જણાવવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.

આ જમણથી ગુજરાતી જ્ઞાતિઓમાં મોટો ખળભળાટ ઉભો થયો છે અને તેમાં ભાગ લેનાર હિમ્મતવાન નરોનો જ્ઞાતિઓએ બહિષ્કાર કર્યો છે.

જ્ઞાતિઓનું આ પગલું શા આધારે લેવામાં આવ્યું છે, તે સમજી શકાતું નથી. શાસ્ત્ર, રૂઢી તેમજ સાધારણ બુદ્ધિથી વિચાર કરીએ તો દરેક સુજ્ઞ પુરૂષને એમ લાગ્યા વગર રહેશે નહિ કે, આ પગલું પણ અપટિત અને જમણમાં ભાગ લેનારને અન્યાય કર્તા છે. શાસ્ત્રાધારે તપાસતાં જ્ઞાતિઓની આટલી મોટી સંખ્યા કોઇ પણ ઠેકાણે દૃષ્ટિગોચર થતી નથી. બહુમાં બહુ ચાર જ્ઞાતિઓ જોવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે, જ્ઞાતિના અગ્રેસરોની ફરજ આ જમણમાં ભાગ લેનારાનો બહિષ્કાર કરવા કરતાં જ્ઞાતિઓની સંખ્યા કમી કરવામાં રહેલી છે. આપણો પોતાનો ધર્મ પણ ચાર જ્ઞાતિથી વધારે જ્ઞાતિ કબુલ કરતી .નથી અને "બ્રધર હુડ" ના જમણમાં જમવાથી જેટલું પાતક માણસ માથે વોરી લે છે, તેના કરતાં વિશેષ પાતક શાસ્ત્રોએ જેને સરખી પાયરી આપેલી છે તેનામાં ભેદ ગણવામાં છે.

સાધારણ બુદ્ધિથી વિચાર કરતાં પણ જ્ઞાતિબંધનમાં પરિણામે લાભ કરતાં હાનિ વિશેષ છે. જ્ઞાતિમાં જે ઈર્ષ્યા, મત્સર, વેર, ઇત્યાદિ દુર્ગુણોએ નિવાસ કર્યો છે, તેને લીધે જ્ઞાતિથી થતા થોડા ઘણા ફાયદાઓને પણ તેણે નિર્મૂળ કીધા છે. ઘણી ખરી જ્ઞાતિઓ દારિદ્રયની દુહિતાઓ છે, અને તેને લીધે અનેક કુકર્મો પ્રતિ જ્ઞાતિના નિર્ધનો મચ્યા રહે છે. જ્ઞાતિના પટેલોનો વિચિત્ર ન્યાય છે, કારણ કે તેઓ પોતાની પટેલાઇ ખોઇ બેસવાના ભયથી વિદ્યા અને લક્ષ્મીમાં આગળ પડતાં જ્ઞાતિના કુટુમ્બો પ્રતિ તિરસ્કાર અને દ્વેષ રાખે છે અને તેને લીધે જ્ઞાતિના વિદ્વાન અને લક્ષ્મીવાન ગૃહસ્થોમાં જ્ઞાતિ પ્રત્યે જે ભાવ હોય છે તે નષ્ટ કરવામાં કારણભૂત થાય છે. પરસ્ત્રી સંબન્ધ, દ્યૂત, માંસ, મદિરા, અને તેવાંજ અન્ય દુષ્ટ કૃત્યો તથા વસ્તુઓના સ્વીકારમાં પ્રવૃત્ત રહેનાર ન્યાતીલાઓ જેનો જ્ઞાતિ બહિષ્કાર કરવાનું ઘણી વખત યોગ્ય ધારતી નથી, તેજ જ્ઞાતિઓ તે કોઇ જર્મની, જાપાન, અથવા ઇંગ્લેન્ડ વિદ્યા અથવા હુન્નરકળા શીખવા માટે જાય તો તેનો બહિષ્કાર કરવા નીકળી પડે છે।

આપણી જ્ઞાતીના આગેવાનો ઘણા અજ્ઞાન છે ને ત્હેમને દેશકાળને અનુસરીને કરવો જોઇતો ફેરફાર અગ્રાહ્ય હોય છે. કેવળ અંધશ્રદ્ધા, અજ્ઞાન, ને રૂઢીનુંદાસત્વ એ તેઓને લલાટે લખાયેલું હોય છે। લગ્ન મરણનાં ખોટા ખર્ચના મ્હોટા વરાઓ થાય છે ત્યારે સાધુ અને શયતાનને એક પંગતે બેસવું પડે છે. જ્ઞાતીઓની અન્દર દાખલ થયેલાં કુકર્મો ને સડો જે જ્ઞાતી પટેલો જોઇ શકતા નથી તે કેળવાયેલાઓ જોઇ શકે છે ને તેથીજ તેમની જ્ઞાતી ઉપરની શ્રદ્ધા ઓછી થાય છે.

વળી જ્ઞાતિબંધનને લીધે આપણે જે લોકોના આચાર તથા વિચાર આપણી સાથે સમાન છે તેમની સાથે ખાનપાનાદિનો વ્યવહાર રાખી શકતા નથી, કદાચ અન્ય કોમના મિત્ર સાથે

ખાનપાનાદિ વ્યવહાર રાખવામાં કેળવણીને લીધે આપણને બાધ જણાતો નથી, તોપણ જ્ઞાતિના ભયને લીધે આપણે તે કામ ચોરીથી કરવું પડે છે. આવા ખોટા બંધનથી જ્ઞાતિઓ દેશનું નૈતિક બળ કેટલું કમી કરવામાં કારણભૂત થાય છે, વારૂ? ઉપરાંત આ બંધનને લીધે વરને યોગ્ય કન્યા અથવા તો કન્યાને યોગ્ય વર મળવો ઘણે ભાગે મુશ્કેલ પડે છે. કેટલીએક જ્ઞાતિઓ તો એટલી બધી નાની થઇ ગઈ છે કે તેમાંનાં ઘણાં કુટુંબો દરેક પ્રકારનું સાધન હોવા છતાં પોતાનાં બાળકોને માટે પોતાની જ્ઞાતિમાં યોગ્ય જોડીદાર શોધવા અસમર્થ હોય છે. પરિણામે સુશીલ, વિદ્યાવતી, અને સદ્‌ગુણી શ્રીમન્તની પુત્રીને મૂર્ખ, દુષ્ટ, અજ્ઞાત અને નિર્ધન એવા જ્ઞાતિમાંથી મેળવેલા એકાદ પુરૂષ સાથે પોતાનો જન્મારો વ્યતિત કરવો પડે છે. જેવી સ્થિતિ કન્યાની થાય છે તેવીજ વરની પણ થાય છે. ટુંકામાં જ્ઞાતિ બંધનને લીધે યોગ્ય જુગલો ભાગ્યેજ હાલમાં આપણા ગુજરાતમાં નજરે પડે છે. આવાં કજોડાંની પ્રજા પશુવત્ નીવડે તો તેમાં કંઈ પણ નવાઈ જેવું નથી. ઉપરનાં દુઃખોનો જો વિચાર કરીએ છીએ તો આપણી બુદ્ધિને હાલનો પ્રચલિત જ્ઞાતિભેદ રાક્ષસ લાગ્યા વગર રહેતો નથી.

વળી રૂઢી તપાસશું તો પણ આપણને માલુમ પડશે કે ન્યાતીલાઓને જમણમાં ભાગ લેનારાઓનો બહિષ્કાર કરવાનો જરાપણ હક્ક નથી. દરેક કોમના અસંખ્ય વિદ્યાર્થીઓ કૉલેજની રેસીડન્સીમાં રહી અભ્યાસ કરે છે. રેસીડન્સીમાં કોઈકજ ઠેકાણે પંક્તિભેદ સચવાય છે; છતાં ન્યાતીલાઓ આ વિદ્યાર્થીઓ સામે કોઈપણ પ્રકારનાં પગલાં લેતા નથી. કેટલાએક ન્યાતીલાઓનો જરાપણ ડર રાખ્યા વગર અભક્ષ્યાભક્ષ્ય અને અપેયાપેય કરે છે છતાં પણ આવા કુકર્મીઓ તરફ ન્યાતિલાઓ એક અથવા બીજા કારણને લીધે આંખ મીંચામણી કરે છે, તે કોનાથી અજાણ્યું છે? આનો અર્થ માત્ર એટલોજ કે તમે ગમે તેમ કરો પણ તમારે તમારાં કૃત્યો ન્યાતીલાઓ પાસે મોઢેથી કબુલ કરવાં નહિ; તો પછી ન્યાતીલાઓને તમો કેમ વર્તોછો તેની દરકાર નથી. પરન્તુ જમણમાં ભાગ લઈ તે કબુલ રાખવા માટેજ તમારો બહિષ્કાર થવો જોઇએ, એમ લાગે છે. અર્થાત્, ન્યાતીલાઓ જમણમાં ભાગ લેનારને શિક્ષા કરવા નીકળ્યા તેનું કારણ જમનારા સત્યવાદી થયા તેજ છે. ટુંકામાં આ વખતે તો ન્યાતિલાઓએ સત્યનેજ શિક્ષા કરવાનો હેતુ રાખ્યો હોય, તેમ પરિણામ ઉપરથી લાગે છે!

હવે સવાલ એમ ઉદ્‌ભવે છે કે, ન્યાતોના આટલા અન્યાય છતાં,–જ્ઞાતિઓથી સહેવાં પડતાં અનેક દુઃખો સહન કરવા છતાં અને લગભગ પચાસ વર્ષની અંગ્રેજી કેળવણી છતાં, ન્યાતીનું જોર તેનું ને તેનું જ જોવામાં આવે છે; તેનું કારણ શું? કેળવાયેલા પુરૂષોમાંથી ન્યાતોમાં માનનારાઓ બહુજ થોડા છે. છતાં શા માટે ફક્ત સો ગુજરાતી સ્રીપુરૂષોએજ હાજરી આપી? આ સંખ્યા કોઈ પણ રીતે બહુ કહેવાય નહિ. લાખોની મુંબઇની વસતીમાંથી આટલાજ માણસોએ ભાગ લીધો તે કોઇ પણ રીતે "બધર હુડ" ના જમણની ફતેહ કહેવાય નહિ. જે લોકોએ તેમાં હિમ્મતથી ભાગ લીધો હતો તેઓ કદાચ કહેશે કે આ સંખ્યાની ગણત્રીમાં બીનકેળવાયેલા વર્ગને ગણત્રીમાં લેવો ન જોઈએ. કદાચ તેઓ કહે તે કબુલ રાખીએ તોપણ તેઓને એટલું કબુલ કર્યા વગર ચાલશેજ નહિ કે, આ સંખ્યા મુંબઈની કેળવાયેલી વસ્તીના પ્રમાણમાં પણ ઘણીજ ઓછી છે આશરે પચાસ વર્ષની યુનીવર્સિટીની કેળવણી પછી, તેમજ ત્રીશ વર્ષના સામાજીક સુધારકોના પ્રયાસો લક્ષમાં લેતાં, આ સંખ્યા ઘણીજ ક્ષુદ્ર દેખાય છે. તેનું શું કારણ હશે, વારૂ? મને તો એમ લાગે છે કે જેમ આત્મા વગર દેહ કાષ્ટવત્ છે, તેમ દરેક સંસ્થા પણ આત્માના અભાવે નિર્જીવ રહે છે અને પ્રગતિ કરવા અશક્ય નીવડે છે. સંસ્થામાં આત્મા મૂકવા માટે સંસ્થાપકોમાં સંપૂર્ણ આત્મભોગની જરૂર છે પશ્ચિમના રાજ્યદ્વારી વિચારોએ આપણા ઉપર સંપૂર્ણ રીતે કેળવાયેલાઓમાં અને કેટલેક અંશે બીનકેળવાયેલાઓમાં પણ સારી છાપ બેસાડી છે અને તેનું કારણ આ વિચારો આપણને બક્ષનાર ભારત વર્ષના સ્વદેશાભિમાની પુરૂષોનો આત્મભોગજ છે. આપણા સમસ્ત દેશમાં અસંખ્ય માણસોએ રાજ્યદ્વારી જાગૃતિ પ્રસરાવવા પ્રયાસ

કરી આત્મભોગ આપ્યો છે તે સર્વના નામ સ્મરણ કરી આ લેખ લંબાવવા કરતાં આપણા ઇલાકાના હયાત પુરૂષો પૈકી લોકપ્રિય દાદાભાઈ, તીલક, તથા ગોખલેનાં નામ દાખલે માટે બસ છે. આ ઉપરાંત સ્વર્ગસ્થ તથા હયાત બીજી અનેક વ્યક્તિઓએ રાજ્યદ્વારી ચળવળ વધારવા જાતિ ભોગ આપ્યો છે અને આપણી થોડી ઘણી રાજ્યદ્વારી જાગૃતિ તેનેજ આભારી છે.

તેવીજ રીતે પાંચ વર્ષના ટુંક સમયમાં રા. શીંદેએ અસ્પર્શ્ય જાતિના ઉદ્ધાર માટે એક માણસ આત્મભોગથી કેટલું કરી શકે તે બતાવી આપ્યું છે. આ ફત્તેહનું જાદુ સંસ્થાપકોએ તેમની સંસ્થાઓને અર્પેલા પોતાનાં જીવનનાજ પરિણામમાં છે. મારી અલ્પ માન્યતા પ્રમાણે મી. શીંદેનું કાર્ય જ્ઞાતિબંધન તોડવા કરતાં વધારે દુર્ગમ છે, છતાં પણ મી. શીંદે તેમાં ફાવ્યા તેથી હું એટલાજ અનુમાન પર આવી શકું છઉં કે જ્ઞાતિ બંધનનાં દુઃખો નિવારણ કરવાની દાઝ સત્ય રીતે કોઇ સુધારકના હૃદયમાં નથી અને તેથી કોઇ પણ સુધારક વ્યક્તિ પોતાની આખી જીંદગીનો ભોગ તેમની સંસ્થાને આપવા તૈયાર નથી જેને લઇને તે સંસ્થા નિર્જીવ, શુષ્ક અને આત્માવગરની માલુમ પડે છે । મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે જો ફક્ત એકજ વ્યક્તિ ગામે ગામ અને શહેરે શહેર ફરી મેમ્બરો (સભાસદો) એકઠા કરે અને દરેક જુદા જુદા ગામમાં જ્ઞાતિ વિરૂદ્ધ નાની મોટી સંસ્થાઓ સ્થાપે, તો જરૂર સો કુંટુમ્બો તો શું પણ સો હજાર કુટુમ્બો તે સંસ્થાઓમાં જોડાય. પરન્તુ આ કાર્યને માટે સ્વાર્થ ત્યાગી, હિમ્મતી અને કેળવાયેલા એકાદ બે વ્યક્તિના જીવનની જરૂર છે. અને આવી કોઇ પણ વ્યક્તિ નહિ હોવાથીજ આવી ઉત્કૃષ્ટ સંસ્થાઓ ઉપર પણ લોકોની શ્રદ્ધા બેસતી નથી. તેમજ આ સંસ્થાઓ માત્ર જ્ઞાતિઓમાં ખળભળાટ કરવા સિવાય કંઈ પણ સંગીન કામ કરી શકતી નથી. અને સંસ્થા વિરૂદ્ધ લોકોને બોલવાનું કારણ મળે છે કે સુધારકો " પેટના બળ્યા ગામ બાળે છે । " એટલે કે જેટલા જ્ઞાતિબહાર રહેલા છે, તેઓ પોતાને માટે જ્ઞાતિ વિરૂદ્ધ સંગમદ્વાર ખુલ્લું કરે છે.

ઇશ્વર ઇચ્છાથી આપણા ઉપર અંગ્રેજી રાજ્ય છે અને તેને લઇને આવા કાર્યમાં તેઓ આપણાથી ઘણા આગળ વધેલા હોવાથી આપણને તેઓ તરફથી સહાનુભુતિ મળે છે. જો હિંદુ રાજ્ય હોય તો હું ધારૂં છઉં કે આવી જાતના સામાજીક વિપ્લવ કરનાર ખ્યાલો દાખલ કરવાને માટે રાજ્ય તરફથી પણ ભારે વિરૂદ્ધતા દર્શાવાઈ હોત. સુભાગ્યે આવું નથી; તે છતાં પણ આપણા હાલના સુધારકોમાં સંપૂર્ણ હૃદયની લાગણી અને નિડર હિમ્મત ધરાવતી કોઇ પણ વ્યક્તિ નથી. તેઓ તો ઐહિક મોજશોખ અને માનનાં સાધનો પોતાને અને પોતાના કુટુમ્બને માટે મેળવવા વાસ્તે લક્ષ્મીના પુજારી થઈ રહે છે; અને બીચારી અજ્ઞાન જ્ઞાતિઓને અને રાંક હિંદને " કન્ઝરવેટિવ, " " ઓર્થોડોક્સ " (સંરક્ષક અને જૂના વિચારવાળા) આદી શબ્દોથી સુધરેલી ઢબમાં ગાળો દે છે । વિલાયત આદીનાં દ્રષ્ટાન્તો આપી—ત્યાંના લોકો કેવા આગળ વધેલા છે તે બતાવવા પ્રયાસ કરવામાં આવે છે; પરન્તુ ત્યાંની માફક હિંદુસ્થાનના દરેક સ્ત્રીપુરૂષોને કેળવવા તે તેઓ પોતાની ફરજ સમજતાં નથી. સુધારકો " વિધવા વિવાહ " વિગેરેના સુધારા કરવા ઠરાવો પસાર કરશે પણ તે પ્રમાણે ચાલવાનું કેટલામાં જોઇએ છીએ ? અને એવા માત્ર ઠરાવો કરવામાં પણ જેઓ ધામધૂમ કરી મૂકશે તેઓ ઓ. ગોખલેનાં " કેળવણીના બીલ " ને ટેકો આપવાની સભાઓમાં હાજર રહેવા ફુરસદ લેશે પણ નહીં । કેળવણી વિના સુધારો કરવો અશક્ય છે. તેવો સુધારો કરવાનો પ્રયાસ કરવો नास्ति मूलं कुतः शाखा (મૂળજ નથી તો શાખા ક્યાંથી હોય ?) એના જેવું છે । સર્વ અગ્રગણ્ય સુધારકોને પ્રથમ તો એજ વિનંતી છે કે પ્રથમ તેઓએ કેળવણીનો વિષય હાથ ધરવો. પ્રજાના મોટા ભાગે કેળવણી લેવાથી રજ્જુને સર્પ ધારતા રૂઢી સેવકો જ્યારે જ્ઞાનનો પ્રકાશ પામશે ત્યારે તેઓની ભ્રાંતિ આપોઆપ દૂર થશે. ઉપસંહારમાં જણાવવાનું કે, એક રૂપીઓ આપી શંભુમેળામાં હૃદય વગર જમી આવવું, તે વિશીમાં કે હોટેલોમાં જમ્યા બરાબર છે । ત્હેનું પરિણામ માત્ર અજ્ઞાન જ્ઞાતિઓ જે ઉશ્કેરવા શીવાય બીજું કાંઈ આવી શકે નહિ અને તેથી કાંઇ લોકોમાં ખરો સુધારો થાયજ નહિં. માટે સુધારકોએ પોતાનાં બાળકોને યોગ્ય કેળવણી

આપી યોગ્ય ઉમ્મરે જ્ઞાતિભેદથી ડર્યા શીવાય લગ્ન કરવા છુટ આપવી કે જેથી કરીને જ્ઞાતિ એની મેળે દુર થવા ઉપરાન્ત કેળવણીની અભિવૃદ્ધિ થશે અને તેમનાં બચ્ચાંઓ આ સંસારમાં સુખનો પુરેપુરો લ્હાવો લઇ ભવિષ્યમાં ઘણી સારી સંતતિ પેદા કરવા કારણભૂત થશે. પરંતુ આટલેથીજ તેમની ફરજ અદા થતી નથી. તેમણે પ્રજા સમૂહને અને ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગને બને તેટલી છુટથી કેળવણી આપવી, કે જેથી તેમના કામમાં પરિણામે બહુ સુગમતા થશે. એક સમયે જે દેશ વિદ્યા કળા ને વ્યાપારમાં, નીતી, ધર્મ, દયા ને ભ્રાતૃભાવમાં સર્વોપરિ હતો, તે આપણા આર્યાવર્ત્ત દેશમાં જો આધુનિક વહેમો, અંધશ્રદ્ધા અજ્ઞાન, ને કલ્પિત રૂઢીઓ હોત તો તે કદી પણ તેવું સર્વોપરિ પદ સંપાદન કરી શકતે નહિ. જે જે દેશોમાં જાતીભેદ નથી તે તે દેશોમાં પણ ગુણકર્માનુસાર ઉચ્ચ નીચનો પંક્તિભેદ માલૂમ પડે છે; તો પણ વિદ્યા બુદ્ધિ ને સદ્ગુણથી શ્રેષ્ઠતા મળે છે ને વિશ્વામીત્રની માફક વિદ્વતાથી બ્રહ્મર્ષી થવાય છે.

માંહો માંહે કુસંપ, દ્વેષ, વેર, ને કલહ, એજ આપણાં આર્યાવર્તની પડતીનું કારણ ઈતિહાસ જોતાં માલુમ પડે છે, માટે સર્વ જ્ઞાની સુધારકોને અને જ્ઞાતિજનોને વિનતી છે કે, તેમણે જ્ઞાનથી, વિદ્યાથી, ધૈર્યથી, વિવેકથી ને સમજથી પોતાની સ્થીતીમાં દેશ કાળ ને સમયને અનુસરીને કરવો જોઈતો સુધારો અવશ્ય કરવોજ જોઇએ.

(મુંબાઈ) —સૌ. જ્ઞાનમણિ.

૪. આર્યન બ્રધરહુડનું પ્રીતિભોજન.

હું આશા રાખું છું કે આ લેખ વાંચ્યા પછી મારા વાંચનાર બંધુઓ અને બહેનો પુખ્ત વિચાર કર્યા પહેલાં ઉતાવળથી નિર્ણય કરવા દોડી જશે નહિ. એ બહુ દિલગીરીની હકીકત છે કે, પહેલેથી પ્રીતિભોજનના શુભ હેતુઓનો બુદ્ધિપુર્વક અનાદર કરવામાં આવ્યો છે અને જેમની પાસેથી આવા સ્તુત્ય કામને માટે મદદ અથવા આશ્રયની આશા રાખી હતી, તેઓ પાસેથી તે મળી શકી નથી.

આર્યન બ્રધરહુડના હેતુઓ જાણીતા છે. આપણા હિંદુસ્થાનને જો કોઈ પણ એક વસ્તુએ લાભની સાથે, તેના કરતાં પણ વધારે ગેરલાભ કર્યા હોય તો તે ન્યાતનું બંધારણ છે. આ ન્યાતી બંધારણની સફલાઈ આખા હિંદુસ્થાનમાં સૌથી વધારે ગુજરાતમાં છે. એનેજ પરિણામે જ્યારે દક્ષિણી ન્યાતોમાં કાંઈ બુમાટ કિંવા પોકાર નહિ થયો, ત્યારે આપણાં ગુજરાતીપત્રો અદ્ભુત ઘરાતનથી બિચારા બ્રધરહુડની સામે તુટી પડયાં અને એક રીતે કહીએ તો ન્યાતોને પ્રીતિભોજનમાં ભાગ લેનાર સામે ઠરાવો ઉપર ઠરાવો પસાર કરવાની ફરજ પાડી !

આર્યન બ્રધરહુડના ઉદ્દેશ મિ કિશનલાલ દફતરી અને સર નારાયણરાવ ચન્દાવરકર તરફથી સ્થાપિત થયા છે. નામદાર ગાયકવાડ મહારાજા તેના સભાસદ છે. આર્યસમાજ જે કામ ધર્મને નામે કરે છે, તેવું કામ ધર્મને આગળ કર્યા શિવાય કરવું એવા કાંઈ વિચારથી આ મંડળ ઉભું કરવામાં આવેલું છે. તેનો હેતુ કોઈ પણ રીતે અપવિત્ર નથી, જેની સાબીતી તેમાં રાખેલી તદ્દન વનસ્પતિના ભોજન અને અન્નાહારની ગોઠવણમાં છે. એટલે જો કે ન્યાતિભેદ રાખવામાં આવતો નથી, પણ બીજી બાજુપર મદ્યમાંસાદિ હાનિકારક ચીજો પણ તેમાં દાખલ થઇ શકતી નથી.

હવે તેના જે દોષ કાઢવામાં આવ્યા છે, તે બે છે. એક તો બધા હિંદુઓ સાથે બેસીને જમ્યા; અને બીજો એમાં અસ્પર્શ્ય ગણાતી ન્યાતોના બે ગૃહસ્થોએ આપેલી હાજરી. મુંબાઈમાં વસનાર માણસને આ બંને બાબતો બહુ અચંબો ઉપજાવનારી તકરારો તરીકે માલુમ પડયા વિના નહિ રહે.

મુંબાઈમાં હરહંમેશ જૂદી જૂદી ન્યાતીનાં માણસો વીશીઓમાં, હોટેલોમાં, ઇરાનીની દુકાનોમાં સાથે બેસીને ખાય છે, પીએ છે. કોમ કોમનાં ખાણાંમાં પણ ભાગ લેવામાં લોકો માન સમજે છે. તો પછી આ પ્રીતિભોજનમાં વિરોધ શું હતું ? બ્રાહ્મણો રાંધનારા હતા અને જમનારા એક બીજાની પત્રાવળીમાંથી ખાતા નહોતા. અસ્પર્શ્ય કોમનાં આદમીઓ સાથે લોકલ (ટ્રેન)માં નિત મુસાફરી કરીએ છીએ, અને ઘેર જઈ નહાતાં નથી. લાંબેની મુસાફરીમાં ખાઈએ, પીએ છીએ, છતાં બીલકુલ અસડાતાં નથી અને મુકામ પર જઇ સામાન બોળીને નહાતાં નથી !

જ્યારે દુનિયાંમાં બધા ધર્મોમાં બીજા ધર્મનાં માણસોને આવવાને માટે દરેક રીતની સગવડતા કરી આપવામાં આવે છે, ત્યારે કમનસીબ હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ કોમ પોતાનાં સંતાનોને પણ ખાવા પીવાની નજીવી ભાંજગડો ખાતર પોતાના વાડામાંથી ધકેલીને બહાર કાઢી મૂકે છે. જો કોઇનું તે લોકો ખાતા પીતા નહોત તો હું તેને ' નજીવી ભાંજગડ ' ન કહેત. પણ ખાનગીમાં બધા બધાનું ખાય છે, પીએ છે; અને બહાર માત્ર જે ઢોંગ ચલાવવામાં આવે છે, તેને ખાતરજ બહુ દિલગીરી થાય છે. દુનિયાંમાં બધેથી ન્યાત ગઇ છે, તે હિંદુસ્થાનના એક ખૂણામાં પણ—આવા ઢોંગ સોંગથી પણ—ક્યાં સુધી જળવાઈ રહેશે ? વિલાયત, દક્ષિણ આફ્રિકા, જાપાન, વગેરે ઠેકાણે જનારાઓમાં હિન્દુ મુસલમાનનો ભેદજ નથી એ ન્યાતવાળા ક્યાં નથી જાણતા ? જગન્નાથપુરીમાં હલકી કોમના હિંદુના હાથનું ઉંચા બ્રાહ્મણો પણ ક્યાં નથી ખાતા ! બંગાળામાં બ્રાહ્મણો મચ્છાહારી છે, ઘણી જગોએ બ્રાહ્મણો મદ્યમાંસનું નૈવેદ્ય દેવને ધરે છે, વામ માર્ગવાળા તે બધું ખાય છે એટલુંજ નહિ પણ તે ખાતી વખત ન્યાતિભેદ ગણતા નથી, વૈષ્ણવોમાં પણ પ્રસાદને માટે ન્યાતિભેદ નથી ગણાતો, ઢેડનું બનાવેલું સોડા લીંબુ આપણે પીએ છીએ, તથા સાહેબ લોકો જે અસ્પર્શ્ય ન્યાતીમાંથી નોકર રાખે છે તેમને આપણે કાંઈપણ છોછવગર અડીએ છીએ, અને મુંબાઈમાં ઘણા ખરા એક બીજાનું ખાય છે, પીએ છે ! આ બધું શું બતાવે છે ? તે એજ બતાવી આપે છે કે હવે ન્યાતી બંધારણ લોખંડી સાંકળો બાંધ્યે પણ રહેવાનું નથી. અને હિંદુ કોમ એટલાં માણસોને પણ બહુ ધજવણી ચાર શખ્પેથી ખોશે. મિ. બાબુ જેવા માણસને કોઇ પણ કોમ પોતાનામાં ગણવાને તૈયાર થાય, તેમને આપણે અસ્પર્શ્ય છે એમ કહી દૂર કરીએ છીએ, એ આપણી મૂર્ખાઈ અને આસાર બુદ્ધી છે.

ન્યાતોનું બંધારણ ધર્મ ઉપર આધાર રાખતું નથી; આ વાત આર્ય સમાજનાં વિદ્વાનોએ પૂરતી રીતે સાબીત કરી આપી છે.

जन्मना जायते शूद्रः संस्कात् द्वीज मुच्यते । એ વાક્ય પણ આ વાત સાબીત કરી આપે છે. વેદ ભગવાનના મ્હોંમાંથી બ્રાહ્મણ, હાથમાંથી ક્ષત્રિય, પેટમાંથી વૈશ્ય, અને પગમાંથી શૂદ્ર પેદા થયા; આમ શાસ્ત્રમાં લખેલું છે. તો પછી ભગવાન કેમ ન અભડાયા, કે કેમ ન વટલાયા ? એટલે ખરૂં બોલીએ તો ધર્મનું નામ ન્યાતિબંધન માટે જે લોકો લે છે, તે જૂઠું બોલે છે.

જેમ ધર્મ ઉપર નથી, તેમ ન્યાતિ બંધારણનો આધાર નીતિપર પણ નથી. કારણ કે દરેક માણસને પોતાને દુનિયાંમાં સરખું સ્થાન, સરખો લાભ, સરખી અનુકુળતા મેળવવા હક છે.

આટલાં બધાં કારણો ન્યાતિઓની સામે હોવા છતાં, એક પ્રીતિભોજનમાં નામ આવ્યાં તેથી આટલો બધો બોભાટ મચી રહ્યો તેનું શું કારણ હોવું જોઇએ ? મારા પ્રિય વાંચનાર જેઓ લગભગ બધાને મારૂં કહેવું રૂચતું નહિ હશે તેઓ મને માફ કરશે પણ હું તો તેને ધર્મનો ઢોંગજ માનુંછું. આપણામાં કહેવત છે કે લાડુ ન અભડાય અને શાક અભડાય ! એટલે કે જે ચીજનો ઉપાય નજરે ન પડે તે કરવા જઈએ તો કરવીજ પડે. દાક્તરને ત્યાંથી ગમે તેવા પદાર્થ ખાવાપીવાજ પડે. પણ તેની સાથે એવું કાંઈ દેખીતી રીતે ન થાય. ન્યાતીના આગેવાનો પારકાં માણસોને દરિયાપાર જઈ આવ્યા માટે સખ્ત સજા કરવા તૈયાર થશે પણ પોતાનાં સગાંને તે ઓછામાં ઓછી થશે. અત્યારે જ્યાં સુધી ફરજ નથી પડી ત્યાં સુધી આવા હોબાળા ચાલશે. પણ હવે તેના પણ દિવસ ભરાઇ ચુક્યા છે. ન્યાતીઓ સમજશે નાહ, તો તેનો થોડા વખતમાં નાશ નક્કી છે.

ન્યાતીઓ સંભાળી રાખવા લોકો આટલો બધો આગ્રહ કેમ કરતા હશે, એ પણ વિચારવા જેવી વાત છે. ધર્મનું તો નામજ છે એ આપણે જોયું. તેનાં મુખ્ય કારણ બે છે. એક તો મોટાઇનું ખોટું અભીમાન છે. તેઓ એમ માને છે કે જેમ પોતે બીજાનું ન ખાય અને બીજા પોતાનું ખાણું ખાય તેમ પોતે ઉંચા અને પોતાની ન્યાત વડી છે. બીજું છોકરીઓની આપલેની કેટલીક સગવડ ન્યાતોને લીધે છે. ઘણી રીતે પોતાનાજ બંધારણમાં પુત્રીઓ પરણાવવાથી જેની સાથે પરણાવવાની તેની પસંદગી કરવી મુશ્કેલ છે, છતાં તે મુવાંન વિશે દરેકે દરેક હકીકત જાણી શકાય છે.

એટલે અંધારામાં ભૂસકો મારવો પડતો નથી પણ ન્યાતના આગેવાનોનું આ કારણ નથી. તેઓનાં છોકરાં ઘણું કરીને થોડું ભણેલાં હોય છે, તો તેમને જેવાં પોતાને મોટા ગણતા ન્યાતીલા કમંગથી પરણાવે તેવાં એ ન્યાતો વાળાને બીજેથી પણ સારા માણસો મળતા હોય તો કુદરતી રીતે ન પરણાવે. આજ પ્રમાણે બીજા બધા ન્યાતવાળાનું પણ આપણે તપાસીશું તો નજરે પડશે.

આર્યન બ્રધરહુડનો હેતુ સારો હતો, એ વિશે મારા મનમાં તો બે મત બીલકુલ નથી. તેમ જમનારા જુદા જુદા બેસીને જમ્યા હતા તેથી જેને ન્યાતો વટાળ માને છે એવું પણ કાંઈ હોવું જોઇએ નહિ. પણ ન્યાતોના ત્રાસ આગળ ઘણા જમનારાને માફી માંગી ન્યાતોની દયા લેવી પડી છે, એ દિલગીરીની વાત છે. આને હું પાછાં પગલાં માનવા ના કહું છું. કારણ પોતાનાં સગાં વહાલાંથી જુદાં પડવાનું, અને તે ફક્ત ખાવા ખવડાવવાના કારણસર, તે પણ કદાચ બહુ ગંભીર કારણ મનાય. પણ જ્યારે કે એ માફી માગનારા કદી પણ પછી બીજા સાથે ભોજન લે નહિ ત્યારે પણ એ બનવું અશક્ય છે. મુંબાઈમાં શું ચાલે છે તેનો જેને અનુભવ છે તે તો એમાની ચકરીજ નહિ. ત્યારે શું એમનું એમજ ચાલશે ?–ના. હવેના પાંચ કે દશ વર્ષ પછીના પ્રીતિભોજનમાં આ વખતનો બદલો જરૂર વળશે.

(રાજકોટ.) —સૌ. આર્યભગિની.

વિવિધ-વિચાર.

૧. દુષ્કાળના અનુભવથી મળતું શિક્ષણ.

(દુકાળની આફતમાં ઢોરો તથા લોકોની સ્થિતિઃ ગામડાંઓમાં વસતી પ્રજાની દયાજનક સ્થિતિઃ દેશના લોકોને મજબૂત અપીલઃ)

ગઈ સાલમાં આપણા ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં પડેલા દુકાળમાં જેમ બને તેમ એક મનુષ્ય તરીકેની ફરજ બજાવવાને મેં હિમ્મત કીધી હતી. આવા પ્રસંગે તેવા દુઃખી પ્રાણીઓને મદદ કરવાને મારી તરફથી ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું. જેમાં જાહેર પ્રજા તરફથી રૂપીઆ વીસ હજારની મદદ મળી હતી. મર્હુમ મી. એન. એમ. વાડીઆ ફંડના ટ્રસ્ટીઓએ મારી દુકાળ પીડિત વિભાગોની મુસાફરી દરમ્યાન ઢોરો તથા ગરીબ નિરાધાર લોકો અને સ્ત્રીઓને અનાજ કપડાંની મદદ કરવાને રૂપીઆ પાંચ હજારની રકમ મારી ઉપર મોકલી આપી હતી. તેમજ મુંબાઇના માજી શેરીફ મી. નરોતમ મોરારજી ગોકલદાસે ઉઘાડેલા દુકાળ ફંડમાંથી રૂપીઆ બે હજાર મારી ઉપર મોકલી આપ્યા હતા. આટલો પ્રયાસ થતાં બને તેટલાં શહેર કે ગામડાંઓમાં જાતે જઈ ત્યાંની સ્થિતિ નજરોનજર નિહાળી ઢોરોને ઘાસ અને ગરીબ નિરાધાર લોકોને કપડાં–અનાજની બનતી મદદ કરવાને જ્યાં ત્યાં ફરવાનું સાહસ કરવામાં આવ્યું હતું. આવું મુશ્કેલ કામ ઉપાડી લેવામાં હું ઇશ્વરનો આભાર માનું છું કે તે દયાળુ પ્રભુએ મને આવે વખતે હિમ્મત અને શક્તિની બક્ષિસ કરીઃ—

પ્રથમ પંચમહાલ તાલુકામાં મુસાફરી કરવાને મારી સાથે ચાર હિમ્મતવાન બાનુઓ તૈયાર થયાં હતાં.–જેમાં એક કેળવાયેલાં ગૃહસ્થ પારસી બાનુ, બે લુવાણા બાનુઓ અને એક દક્ષિણી બાનુ હતાં.—એકત્રીશ દિવસ અમોએ પંચમહાલ તાલુકામાં મુસાફરી કરી હતી. ત્યાર પછી ગુજરાતમાં પચીશ દિવસ બીજા બે હિંદુ બાનુ સાથે મેં મુસાફરી કરી

હતી. જેમાં પંચમહાલની ટૂકડી જે સાથે હતી તે બાદ કરવામાં આવશે. ત્યાર બાદ કાઠિયાવાડમાં મેં ફક્ત એક સુરાજ્ઞા બાઈ કે જેઓ પંચમહાલમાં મારી સાથે હતાં તેમની સાથે લગભગ એક મહિનો મુસાફરી કરી હતી. આ પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં ઈલાકાઓમાં પૃથક પૃથક આશરે ત્રણ મહિના દુકાળ પીડીત વિભાગોમાં મુસાફરી કરવામાં આવી હતી. શહેર કે નાના ગામડાંઓના મુલાકાત લઈ જેમ બને તેમ આવા દુકાળના બારીક પ્રસંગે તેઓને કેમ રાહત મળે તેવા ઉપાયો લેવાને અમારાંથી બનતી કોશિસ કરતાં હતાં. જેનો રિપોર્ટ વિગત મુસાફરી પૂરી કીધાં બાદ બહાર પાડવામાં આવી છે. જેમાં ઉપરની મૂખ્ય બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે સંપૂર્ણ વીગતો એકદમ બહાર પાડવાનું અનુકૂળ નહિ લાગવાથી પ્રસંગોપાત કેટલીક બીનાઓ જાહેરમાં મૂકવામાં યોગ્ય ધારવામાં આવ્યું છે. આટલું છતાં **સુન્દરી સુબોધ** માસીક પત્રના તંત્રીના ખાસ આગ્રહથી તે દુકાળ પીડીત વિભાગોની મારી મુસાફરીનો થોડોક અનુભવ રજુ કરૂં છું. હવે તે વખતે અમારા અનુભવ પ્રમાણે લોકો કરતાં વધારે દુઃખદાયક બીના તો એ હતી કે બિચારા મૂંગા પ્રાણીઓની સ્થિતિ ઘાસ અને ખોરાકની તાણને લીધે ભય ભરેલી દીસતી હતી. આવા ભૂખમરાથી સંખ્યાબંધ ઢોરોનો વિનાશ થતો અને જે જીવતાં હતાં તે દુર્બળ, અશક્ત અને તદન હાડકાં ચામડાં, જણાય તેવી સ્થિતિ ઉપર જણાતાં હતાં. આ ઉપરથી એમ નથી માની લેવાનું કે ફક્ત ઢોરોનીજ સ્થિતિ દુઃખી હતી—પણ તેની સાથે તેના માલીકો તેમજ ત્યાં વસતાં ગરીબ લોકોની હાલત પણ દુઃખીજ જણાતી હતી. વિશેષ મુસલમાન પડદેનશીન સ્ત્રીઓ તેમજ હિંદુવિધવા સ્ત્રીઓ કે જેઓ પોતાના બાળકો સહિત જીંદગી નિભાવવાના સાધન વગર અતિશય મુંઝવણ ભોગવતી માલમ પડતી હતી. આ તમામ લાજ આબરૂદાર અને મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રીઓની સ્થિતિનો ચિતાર અમારી નજરે પડતાં અમારૂં હ્રદય ઘણું ભરાઈ આવતું અને કેટલીક જગ્યા તો એવી હતી કે તેવા દેખાવથી અમારી આંખમાંથી આંસુ પણ ખરતાં અને પ્રભુને અરજ કરતાં કે હે દયાળુ ! અમો આ લોકોને શું મદદ કરી શકીએ ! તું મદદ કર ! અને તેઓને નિભાવ ! બિચારા ઢોરો ઉપર તો મોટી આફત આવી પડી હતી. નાનાં ગામડાંઓમાં બળદ ગાડાઓમાં બેસી અમો મુસાફરી કરતાં—સંખ્યાબંધ ઢોરોને જ્યાં ત્યાં જંગલોમાં (ટોળા બંધ) ઉભેલાં જોતાં—ઘાસ વગર ટળવળતાં હતાં—અને પગ છતાં ખોરાક વગર દુર્બળ સ્થિતિમાં જમીન ઉપર પડી ભૂખમરાથી મરણને શરણ થતાં હતાં. સંખ્યાબંધ ઢોરો ઝાડની ડાંખળીઓ અને પાલા ઉપરજ નિભતાં હતાં.— આ પ્રમાણે ઢોરોને મરતાં ગુમાવી ઘણાં માલિકો દયા ઉપજે તેવી સ્થિતિમાં આવી પડેલાં દીસતાં હતાં—જેઓનું ગુજરાન–પોષણ અને ખેતીવાડીનો તમામ આધાર—એવા ઢોરોની સંખ્યાનો નાશ થતો જોઇ ગાભરા અને ચિંતાતુર જણાતાં હતાં. નાનાં નાનાં ગામડાંઓમાં જવા આવવાને તેમજ ઘાસ વગેરે ભાર લઈ જવા લાવવામાં બળદ વગર અથવા તો બળદોની દુર્બળ સ્થિતિએ લોકો કફોડી હાલત ભોગવતાં હતાં. પોતાના ઢોરોને નિભાવી રાખવામાં માલીકો પોતાનું પેટ અડધું ભૂખ્યું રાખી જેમ બને તેમ આવે વખતે ઢોરોના જાન બચાવવા જીવતોડ મહેનત કરતાં અમોએ જોયાં હતાં. આ વખતે ઘણાં ખરાં ઈલાકાઓમાં ઘાસની નીપજ તદન જુજ વિસ્તારમાં હોવાથી અસંખ્ય સંખ્યા ધરાવતાં ઢોરોને નિભાવી રાખવામાં ઘાસની તંગીથી ઘણી મુસ્કેલીઓ ઉભી થતી જણાતી હતી. આવે વખતે પહોંચી વળવાને અમે

ત્યાંથી સેળભેળ કરી. ઘણી મુસીબતે આવતું ઘાસ—સંખ્યાબંધ ઢોરોને માફક નહિ પડતું હોવાથી તેવાં ઢોરો સુંઘીને નહિ ખાતાં પડતું મૂકતાં હતાં. અને ભૂખ દુઃખથી ટળવળીને અશક્ત અને દુર્બળ થઇ મૃત્યુ થતાં અમો નજરે જોતાં હતા. ઇલાકાના ઘણાં ગામડાંઓમાં લોકોનો નિર્વાહ અને સ્થિતિનો આધાર આવા દૂઝણાં મહેનતું અને જોરાવર ઢોરો ઉપરજ હોય છે. આવી સંખ્યાનો નાશ થતાં તે લોકો બિચારા નિરાધાર થઇ પડયાં હતાં વરસાદની અછતને લીધે ખેડૂતો—અને તેવે પ્રસંગે ખેતરોમાં બહોળા વિસ્તારમાં કામ કરતી સ્રીઓ અને લોકો પોતાનું ભરણપોષણ કરવાને કામકાજના સાધન વગર અશક્ત નીવડે એ દયા ઉપજે તેવી સ્થિતિ જણાય છે. આવા લોકોને વખતસર મદદ કરી તેઓને નિભાવવા માટે નામદાર સરકાર તરફથી અને રાજારજવાડા અને પ્રજાવર્ગ તરફથી બનતી કાળજી રાખવામાં આવતી જોઇ અમોને સંતોષ થતો હતો. મહેનતુ લોકોને રોજી આપવા જુદી જુદી જગ્યાઓએ તળાવો અને રસ્તાઓ બાંધવાના કામે લગાડેલા અમોએ જોયાં હતાં. તેઓ સંતોષી અને આનંદી ચહેરે કામ કરતાં માલમ પડતાં હતાં. તેમાં સંખ્યાબંધ સ્રીઓને કામે લાગેલી જોઇ તેમને કપડાં વગેરે અમો આપતાં હતાં અને તે તેઓને ઘણુંજ ઉપયોગી થઇ પડતાં હતાં. કેટલાક ગામડાં એવાં હોય છે કે ત્યાં જઇ તે ગામડાંઓની સ્થિતિ જોવાને ખરાબ રસ્તાઓને લીધે ગાડાઓ નહિ ચાલવાથી તેમજ પગે ચાલીને જવામાં પણ કેટલીક મુસીબતો હોવાથી એમજ સમજવાનું કારણ મળતું કે ત્યાંની સ્થિતિ વધારે ગંભીર અને દુઃખદાયક હોય એ સંભવિત છે. કારણકે તેવા ગામડાના લોકો અને સ્રીઓ ત્યાંથી અમારા મકાન ઉપર હાજર થતી તે ઉપરથી અમારે કબુલ કરવું પડતું. વિશેષ અનાજ વગેરેની સખ્ત મોંઘવારીથી બિચારા રોજ મહેનત કરી રોજનું અનાજ લાવી પોતાનું અને પોતાની પ્રજાનું પોષણ કરનારી પ્રજાની સ્થિતિ ખરેખર જોતાં દયા ઉપજે તેવી જણાતી હતી; પણ વળી મધ્યમ અને ખાનદાન કુટુંબો કે જેઓ લાજ આબરૂમાં રીબાય છે. તેઓની સ્થિતિ ખરેખર એક ખુણામાં બેસી અફસોસ કરવા જેવી હતી. કેટલાક બચરવાળ હિંદુ, મુસલમાન વિધવા સ્રીઓ, કેટલાક અનાથ રખડતાં રઝળતાં બાળકોની સ્થિતિ નિહાળતાં અમારાં હૃદય ભરાઇ આવતાં. છેવટે આટલું ટૂંકાણમાં ઉપર ઉપરથી જણાતી હાલ તુરત આટલેથી બંધ કરી વળી કોઇ બીજે પ્રસંગે વધારે બીના પ્રજા સમક્ષ મૂકી તેના ઉપાયો યોજવાની અપીલ કરવામાં—ઢોરો તેમજ તેવા નિરાધાર લોકોની સ્થિતિ સુધારવાને હું ધારૂંછું કે દેશનો શ્રીમંતવર્ગ જરૂર મદદગાર બનશે. હિંદુસ્થાનમાં અગાઉની અને હમણાની સ્થિતિમાં નામદાર સરકારની હકૂમત તળે લોકોના સુખ અર્થે અમલદારો અને અધિકારીઓ પોતાની યોગ્ય ફરજો બજાવતાં જોઇ, અમોને સંતોષ થતો હતો. આપણા દેશના લોકો કેળવણીમાં હજી ઘણાં પાછળ છે. ગામડાંઓમાં ભણવા ગણવાની સ્કૂલો મારફતે સાધનો ખીલવવાની જરૂર વિચારવામાં આવી છે. અને તેવી કેટલીક જગ્યાએ તેવા સાધનો જોઇ અમોને સંતોષ થયો છે. પણ કેળવણી ઘણી કીમતી—ભારે હોવાથી જે માબાપોના છોકરાઓ અભ્યાસ આગળ વધારવાને ઇચ્છા ધરાવતા હોય છે તેઓ અગાડી જતાં ભારે બોજા સહન કરવાની શક્તિ નહિ ધરાવતા હોવાથી ભણ્યાં ન ભણ્યાં જેવી સ્થિતિમાં મજુરી—મહેનત કરવા મંડી જાય છે. અને બુદ્ધિને અગાડી ખીલવી શકતાં નથી. નિશાળની શી જુદી જુદી ચોપડીઓના વર્ષો વર્ષ થતાં ખર્ચ વગેરે કરવામાં આવી નિર્ધન પ્રજા કે જેઓ પેટમાં ખા-

વાને પણ પૂરતું મેળવવા મુશ્કેલી ભોગવે તો પછી પોતાના બાળકોને આવી વરસોવરસ થતી મોંઘી કેળવણી આપવામાં પૈસાનો જથ્થો લાવે પણ ક્યાંથી? આ સવાલ ઓછો અગત્યનો નથી! આમ થવાથી સંખ્યાબંધ પ્રજા બીનકેળવાયેલી અને અજ્ઞાન રહે છે, અને પોતપોતાના વેપાર ઉદ્યોગમાં ઘણી પછાત રહે છે. કેળવાયેલું મગજ ધરાવનારી પ્રજા ભવિષ્યમાં યોગ્ય સુધારા વધારા માટે પ્રયાસ કરે એ કેળવણીનાજ પ્રતાપ સમજવા. આવા ગામડાઓમાં કે શેહેરમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજ્યાત અને મફત કરવાની રીતચાલ શરૂ કરવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં તેવા અજ્ઞાન લોકો બુદ્ધવડે પોતાનો નિર્વાહ સારી રીતે ચલાવી શકે. ફક્ત લોકોની બુદ્ધિ ખીલવવાની પ્રથમ જરૂર છે. આવા ગામડાઓ કે શહેરોમાં મુક્તિફોજના માણસો સંખ્યાબંધ ફરતાં ફરે છે અને લોકોને સંતોષ, આરામ અને ધિરજ વડે કામ ધંધે લગાડી તેઓની દુઃખી સ્થિતિ સુધારવામાં અને પોતાના ધર્મનો ફેલાવો કરવામાં જેટલી જેહમત તે લોકો ખેંચે છે તેમાંની એક રતીપુર પણ આપણા દેશમાંથી નિઃસ્વાર્થપણે સેવા કરવા હિંદના સપૂતો બહાર પડશે ખરાં? મારૂં-તારૂં કરી હુંજ સુખ ભોગવું એવી સ્વાર્થિ ઇચ્છામાં જીવનારા લોકો કાંઇ વિચાર કરશે કે કેમ? "મુક્તિફોજ"ની માફક કામ કરવામાં આપણા દેશના મહેનતુ વિદ્વાન લોકો જો શ્રમ ખેડે તો હુન્નર ઉદ્યોગ અને કારખાના વડે તેવા ગામડાઓમાં દુઃખી થતાં લોકોને કામધંધે લગાડી એક મોટું આવકારદાયક કામ કીધું એમ ગણાશે. આટલું લખ્યાં છતાં હજી જાહેર પ્રજાને જણાવવાની ઘણી બાબતોનો સમાવેશ મૂકી દેવો પડયો છે. પણ વખતો વખત પ્રજાને જણાવવા અને તેવા સાધનો ખુલ્લાં કરવા આપણે આપણી ફરજ બજાવવાને તૈયારજ રહીશું. લખવું, કહેવું કે બોલવું ઘણું સહેલ છે પણ કામ કરવાને તૈયાર થઇ જવું ઘણું મુશ્કેલ છે. જણાવવાનું ખાસ એટલું છે કે આવા આળસુ, અજ્ઞાન, બુદ્ધિવગરના દેશના ખૂણાઓમાં વસ્તી પ્રજાને કેળવણી અને બુદ્ધિબળમાં ખિલવોઃ—

(મુંબાઇ.) સૌ. જમનાબાઇ નગીનદાસ સકઇ.

---

૨. ટર્કી અને બાલ્કન રાજ્યો વચ્ચે લ્હડાઇ.

ટર્કીનો પ્રાચિન ઇતિહાસ, તેના મહાન રાજ્યોનો વિસ્તાર, તેનાં સૈન્યબળનાં પરાક્રમો અને ઇસ્તંબુલ (કૉન્સ્ટાંટિનોપલ) ની જાહોજલાલી ઇતિહાસના અભ્યાસકો—વાંચકોથી અજાણ નથી. વળી તે ઉપરાંત ઇતિહાસનું દર્પણ આપણને બતાવે છે કે એક સમય એવો પણ હતો, કે જ્યારે લગભગ આખો એશિયાખંડ ઇસ્લામી રાજ્યથી વ્યાપ્ત હતો; અને આફ્રિકાખંડના ઘણાક ભાગ ઉપર ઇસ્લામી ધર્મ માનનારાઓની વિજય ધ્વજ ફરકતી હતી. અર્વાચિન સમયમાં વસ્તુસ્થીતિ ઉલટી માલુમ પડે છે. હમણાં યુરોપખંડમાં માત્ર તુર્કસ્તાન, અને એશિઆખંડમાં ફક્ત ઇરાન એ મોટાં ઇસ્લામી રાજ્યો છે. આ સિવાઇ અફધાનિસ્તાન વગેરે રાજ્યો છે, પણ તે પ્રમાણમાં ઘણાં નાનાં છે

લગભગ ૧૯ મી સદીથીજ ટર્કીપર ભય ઝઝુમે છે. ઇટાલી સાથેની ટ્રીપોલી સંબંધી લડાઇનો શ્રમ ઉતર્યો પહેલાંજ ટર્કીને એક નવાં યુદ્ધમાં ઉતરવા જરૂર પડી છે. આ લડાઇમાં ટર્કીની સામી બાજુએ બાલ્કન રાજ્ય છે. રૂમાનીયા, બલ્ગેરીયા, સર્વિયા, મેસીડોનીઆ, અને મોન્ટીનિગ્રો મળીને બાલ્કન પ્રદેશ ગણાય છે. બાલ્કનપ્રદેશ યુરોપના અગ્નિ ખુણામાં આવેલું છે. તેની ઉત્તરમાં ડાન્યુબ નામે મોટી નદી, તથા ટીમોક નામે નાની નદી આવેલી છે. પૂર્વમાં કાળો સમુદ્ર, દક્ષિણમાં ટર્કી અને પશ્ચિમે ડાન્યુબ નદીનો થોડો ભાગ તથા સર્વિયા આવેલું છે.

લડાઇ સળગવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે બાલ્કન રાજ્યોએ અમુક પ્રકારના અગાઉના કોલકરારની રૂઇએ મેસીડોનીઆ નામના પ્રાંતને સ્વરાજ્ય આપવાની ટર્કી સરકાર પાસે માગણી કરી. ટર્કી મેસીડોનીઆમાં ઘટતા સુધારા વધારા કરવા કબુલ થયું પરંતુ તેને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવામાં આનાકાની કરી. આવી વર્તણુંક બલ્ગેરીઅનોને અસંતોષકારક લાગી અને લડાઇ શરૂ થઇ.

તે સિવાય સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૨ ની ૯ મી તારીખે કેટલાક ટર્કીશ લશ્કરી સીપાઇઓએ સરહદ ઉપરના કાશટેપ નામના એક ગામમાં બે બલ્ગેરીઅન લશ્કરી અમલદારોને ઘેરી લઇને મારી નાખ્યા. આથી બલ્ગેરીઅનોએ સખત વાંધો ઉઠાવી ગુન્હેગારોને શિક્ષા કરવાની માગણી કરી. આ બનાવના સંબંધમાં કોન્સ્ટાંટિનોપલના બલ્ગેરીઅન એલચીએ પણ ટર્કી સરકારનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું.

વગેરે નાનાં કારણોથી ચકમક ઝરવાની શરૂઆત થઇ. તો પણ તે આપવા એવાં બીજાં કારણો એટલાં નજીવાં હતાં, કે માત્ર તેજ કારણોથી લડાઇ ઉભી થવા સંભવ ઓછો હતો. પરંતુ તેનાં પ્રાધાન્ય-મુખ્ય બાબત મેસીડોનીઆના સ્વરાજ્ય બાબતનીજ હતી. આ લડાઇની શરૂઆત ૧૯૧૨ ના અકટોબર માસની ૪ થી તારીખે થઇ.

આ લડાઇમાં ટર્કીશ લશ્કરના એડ્રીઆનોપલ વિભાગના સેનાપતિ અબદુલપાશા નામે સરદાર છે. તેમણે જર્મનીમાં યુદ્ધકળાની પ્રવિણતા મેળવી છે. લડાઇખાતાના વઝીર તરીકે હુસેનના ઝીમપાશા નામના એક વીરને નીમવામાં આવ્યા છે. અને સમગ્ર સૈન્યનું સેનાધિપતિપદ તેમને આપવામાં આવ્યું છે. તેમણે ફ્રેંચશાળામાં " સેંટકીર " ખાતે લશ્કરી તાલીમ લીધી છે. તે ઉપરાંત ટર્કીના નામદાર સુલતાનના ભાઇ પ્રિન્સ વાહીદ-ઉદ-દીન અને નામદાર સુલતાનના એક ભત્રીજા પ્રિન્સ અબદુલ રહીમ માતૃભુમિ દેશબન્ધુઓની ખાતર આ લડાઇમાં સ્વયંસેવકો તરીકે બહાર પડયા છે. આવા દેશવત્સલ વીરોને ધન્યવાદથી વધાવી લીધા વિના ચાલતું નથી.

બલ્ગેરીઅન લશ્કરના વડા અમલદાર જનરલ ફીએફ નામે છે. સર્વિયાના રાજા પીટર જાતે લડાઇમાં ઉતરેલ છે, જો કે તેના લશ્કરની સરદારી જનરલ પુટનિક નામના અમલદારને સોંપવામાં આવી છે. મોંટિનીગ્રો તરફથી રાજા નિકોલાસના પ્રિન્સ પીટરે સરદારી લીધી છે.

લડાઇ મોંન્ટીનિગ્રોની સરહદ ઉપરનાં "પ્રિરેન" નામના મથકે તથા પૂર્વ સરહદપર આવેલાં "સ્કુતારી" નામનાં સ્થાનપર ચાલે છે.

લડાઇમાં બીજી જાણવા જેવી હકીકત એ છે કે તેમાં ફ્રેંચ અને જર્મન લશ્કરી શાળાઓની કસોટી થશે. કારણ કે ઘણાખરા ટર્કીશ સરદારો જર્મનો પાસેથી યુદ્ધકળા શીખેલા છે, અને મોટે ભાગે તેઓ જર્મન શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરે છે. ત્યારે બલ્ગેરીઅન સરદારો ફ્રેંચો પાસેથી યુદ્ધકળા શીખ્યા છે, અને ફ્રેન્ચ શસ્ત્રો વધારે વાપરે છે.

ઉપર કહેવાઇ ગયું છે કે ટર્કી એક ઇસ્લામી રાજ્ય છે. અને આપણા ભરતખંડમાં મોટી સંખ્યામાં ઇસ્લામી કોમ વસતી હોવાથી ટર્કીના લાભાર્થે અનેક ઠેકાણે સભાઓ ભરી, કમિટિ નીમી, તે દ્વારા ફંડની વ્યવસ્થા તે કોમના આગેવાન બન્ધુઓ તરફથી કરવામાં આવી છે.

કલકત્તામાં ઓ. મી. ગુલામહુસેનના પ્રમુખપણા નીચે મોટી સભા ભરાઇ હતી. જેમાં કેટલાક હિન્દુ બન્ધુઓએ ભાગ લીધો હતો, અને મિ. જીતેંદ્રલાલ બેનરજી નામના હિન્દુ સદ્દગૃહસ્થે સભામાં એક દીલસોજી ભરેલું ભાષણ કર્યું હતું.

રંગુનમાં વિક્ટોરિઆ હોલમાં મિ. અહમદ દાઉદના પ્રમુખપણા નીચે ઇસ્લામી બન્ધુઓની સભા ભરાઇ હતી. અને ટર્કીના લાભ માટે ફંડ ખોલતાં આશરે ચૌદ હજાર રૂપિઆ ભરાયા હતા. ઉપરની બન્ને સભામાં બ્રિટીશ સરકારના સુલેહના પ્રયાસ તરફ પસંદગી બતાવાઇ હતી. કરાંચીમાં ઇસ્લામી કોમની સભા ભરવામાં આવી હતી, અને ટર્કીની ફતેહ માટે ખુદાની બંદગી કરવામાં આવી હતી.

મુંબાઇમાં, ટર્કીશ અને બાલ્કન યુદ્ધમાં ઘવાયેલા, ટર્કીશ સૈનિકોની સારવાર માટે, તથા તેમાંના મરણ પામેલાઓની વિધવા તથા બાળકોને મદદ કરવાને માટે ફંડ એકઠું કરવાની સભા મળી હતી. તેમાં પ્રમુખ સર કરીમભાઇ ઇબ્રાહીમે રૂ. ૨૦૦૦૦ (વીસહજાર), મી કાસમઅલી

જેરાજભાઈએ રૂ. ૨૦૦૦૦ (વીસ હજાર), મી. સુલેમાન કાસમ મીઠાએ રૂ. ૧૫૦૦૦ (પંદરહજાર), અને મી. હાજી ઇસ્માઈલ મુહમદભાઈ રૂ. ૫૦૦૦ (પાંચ હજાર) ભર્યા હતા. મુંબાઈમાં વસતા આરબ લોકોએ પણ પોતપોતામાં ઉઘરાણું કરી આસરે રૂ. ૧૫૦૦૦૦ (દોઢ લાખ) ની રકમ એકઠી કરી હતી. તે ઉપરાંત લખનૌ, સીમલા, લાહોર, પેશાવર, સિંધ, નાગપુર વગેરે જુદાં જુદાં સ્થાનોપર સભાઓ દ્વારા ફંડ એકઠાં થયાં હતાં. નામદાર આગાખાને ટર્કીના લાભ માટે રૂ. ૩૦૦૦૦. (ત્રીસ હજાર) બ્રિટિશ રેડક્રેસંટ ફંડમાં ભર્યા હતા. સર્વથી લક્ષ ખેંચનારી અને સંતોષકારક બીના એ છે કે આ લડાઈમાં આપણી બ્હેનોએ-બીબીઓએ ખાસ ઉત્સાહ બતાવ્યો છે. પોતાની ફરજ અદા કરવાની તકનો પૂરો ઉપયોગ કર્યો છે. તે સર્વ હકીકત નીચેની વિગતપરથી જણાશે.

રેડક્રેસંટ સોસાયટીની આગેવાની નીચે ટર્કીશ ભગિનીઓ હોસ્પીટાલો માટે કપડાં, તથા પાટાઓ તૈયાર કરવામાં ઘણું ઉમંગ ભર્યું કાર્ય કરે છે. ઉપરાંત તે બ્હેનો સ્વયંસેવિકા તરીકે મ-હોલ્લે મહોલ્લા, ગલીએ ગલી, અને ઘેરેઘેર ફરીને ઘાયલ સૈનિકોને માટેની સારવારને માટે નાણાં ઉઘરાવે છે. અને લોકો તેમને પુન્યભાવે નાણાંની મદદ આપે છે. આ પરોપકારને માટે-સેવાની ખા-તર તેમણે સ્વાર્પણ કર્યું છે. (૧) પ્રેમ ૨) ઐક્ય (૩) આશા અને (૪) ઉત્સાહ એ કલ્પવૃક્ષ સ-માન ચોકની વચ્ચે તેમણે પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ બનાવ્યું છે. ફ્રેંચ એલચીની પત્નિએ પણ ટર્કીશ બ્હેનો સાથે આગેવાની ભર્યો ભાગ ભજવ્યો છે. તેઓ ફ્રેંચ લોકોથી વસાયલા લતાઓમાં ફંડ ઉઘરાવે છે. આવી પુન્ય સેવાભગિનીઓને—પછી તે ગમે તે દેશ કે ધર્મની હો—તો પણ સર્વ પ્રકા-રના મતમતાંતરોને દૂર કરી કોટિ ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે

લેડી વેયર નામની એક માનવન્ત દયાળુ બ્હેને સૈનિકોને મદદ કરવાનું એક ફંડ ખોલ્યું છે. તેમાં નામદાર વાઈસરોય લૉર્ડ હાર્ડિંગસાહેબે રૂ. ૧૦૦૦ (એક હજાર) ભર્યા છે. નામદાર નિઝામે રૂ. ૧૫૦૦૦ (પંદર હજાર. અને તેમના વજીર સાહેબે રૂ. ૬૦૦૦ (છહજાર) ભર્યા છે.

મદ્રાસમાં રેડક્રેસંટ સોસાઈટીના લાભ માટે પડદેનશીન બાનુઓની એક સભા તા. ૧૧ મી નવેમ્બર ૧૯૧૨ ને રોજ ભરવામાં આવી હતી. જેનાં પ્રમુખસ્થાને મિસિસ હાજી બાદશાહ હતાં. તે સભામાં રૂ. ૨૦૦૦ (બેહજાર) ની રકમ ભરાઈ હતી. કેટલીક દયાળુ બ્હેનોએ પોતાનાં કુલ્લ મુખત્યા-રીનાં ઘરેણાં દયાથી પ્રેરાઈને ફંડમાં આપી દીધાં હતાં.

એવીજ બીજી સભા મિસ સાલેહ મહમદ તરફથી થયેલી સુચનાની રૂએ મેમણ કોમની બાનુઓની ભરાઇ હતી. તેમાં ભરાયલી રૂ. ૨૦૦૦) ની રકમ રેડક્રેસંટ સોસાઈટીનાં ખજાનચી પર મોકલવામાં આવી હતી.

કલકત્તામાં રેડક્રેસંટ સોસાયટીમાં નાણાં ભરવાનો ઠરાવ થયો ત્યારે કામદાર વર્ગની-ગરીબમાં ગરીબ મજુરણ બ્હેનોએ પણ પોતપોતાનો ચારેક માસનો પગાર એ ફંડમાં ભરી દેવાની ઉદારતા દર્શાવી હતી !

લડાઈના મેદાનમાં કોલેરાનો ઉપદ્રવ વધી જવાથી લડાઇ કરતાં પણ વિશેષ ખુવારી એ પ્રાણઘાતક રોગથી થાય છે. એ જાણીને મિસઆલ્ટ નામની એક દયાળુ બાનુ કે જે એક કાબેલ નર્સ છે, તે "આનસ્કીફ"ની કોલેરાની હોસ્પીટાલમાં રોગીઓની સારવાર માટે સેવા અર્થે ગઈ હતી; અને પ્રસંશાપાત્ર કાર્ય બજાવ્યું હતું. પરંતુ હમણાં તેને પણ કોલેરાનો રોગ લાગુ પડતાં તા.૪ થી ડીસેમ્બર ૧૯૧૨ ને રોજ બ્રીટીશ હોસ્પીટાલમાં લઇ જવામાં આવી છે. અને તેનું કામ લેડીવેસ્ટ મેકોર્ટ નામની બીજી દયાળુ બ્હેને માત્ર સેવા—પરોપકારાર્થે કમરગાથી ઉપાડી લીધું છે. ઘાયલ ટર્કી સૈનિકોની સારવાર માટે મુંબાઇથી એક મેડીકલ મિશન ટર્કી તરફ ગયું છે. તેમને નામવર ગવર્નર સહેબ લૉર્ડ કલાર્ક સંદેશો કહાવ્યો હતો કે—"તમારાં મિશનના દયાળુ કામને માટે હું તેની અંતઃકરણપૂર્વક કૃતેહ ઇચ્છું છું. જો તમે આ ચીઠી કૉન્સ્ટાંટિનોપલના બ્રિટિશ એલચીને આપશો, તો તેઓ તમારા પરોપકારી ઉદ્દેશો પૂરા પાડવાને લગતી તમને યોગ્ય સુચના આપશે."

તે ઉપરાંત એક બીજું "ઑલ ઇન્ડીઆ ટર્કી મેડીકલ મિશન" તા ૧૫ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૨ ને રોજ મુંબાઈથી સ્ટીમર "સારડેના" માર્ફત ટર્ની જવા ઉપડી ગયું છે. તેમા મુંબાઇના ડૉકટર ફીઠી, લાહોરના ડૉકટર નાઈમ, દીલ્હીના ડૉકટર ચન્સારી, કલકત્તાના ડૉકટર વારી, અને ડૉકટર મહમદઅલી વગેરે મળી કુલ ત્રેવીસ માણસો છે. કૉન્સ્ટાટિનોપલથી ડૉકટર સૈયદ ઉપરાંત બીજા બે ડૉકટરો તે મિશનમા ભળશે. દીલ્હીના "કોમરેડ" પત્રના અધિપતિ મી. મહમદઅલીએ આ સંબંધે આશરે દોઢલાખ રૂપિઆનું ફંડ એકઠું કર્યું છે. જેમાંથી આશરે રૂ. ૩૦૦૦૦) ત્રીશ હજાર મેડીકલ સારવારનાં સાધનો ખરીદી મોકલવા માટે ઇગ્લાંડ મી અમીરઅલીને મોકલવામાં આવ્યા છે

છેલ્લાં અડવાડીઆના લડાઇ સમાચાર પરથી જણાય છે કે, સલાહ થવાની વિધિ ચાલુ થઇ છે. આપણે ઇચ્છીશું કે સત્વર સલાહ થઇ કલહ બંધ પડે, અને લાખોની સંખ્યાનો એક ભયંકર લોકસંહાર થતો અટકે. ટર્કી અને બલ્ગેરીઅન બ્હેનોની સૈભાગ્યરક્ષિકા દેવિ તેઓનું સૌભાગ્ય અખંડ રાખવા અને દયાની દેવી બાળકોને અનાથ થતાં અટકાવવા, બન્ને પક્ષના નેતાઓના હૃદયમાં સલાહ કરવાનું વલણ—બળ પ્રેરે. એજ મહેચ્છા. અસ્તુ. શાંતિ ! શાંતિ ! શાંતિ !

(ધોરાજી.) બ્હેન ર.—

પારસી કોમની ખરી જરૂરીઆતો.

આ સવાલ ઘણો ગંભીર છે, એ વાંચનાર કબુલ કરશે. સુંદરી સુબોધના અધીપતીના આગ્રહથી હું લખું છું, પણ થોડી જગોમાં આ સવાલોને પુરતો ઈનસાફ ન આપી શકાય તેથી પહેલી વેળા મેં લખવા આનાકાની કીધી હતી. પણ અધીપતી સાહેબે જે માન મને આપ્યું છે તેને લાયક થવાને કોઇબી યોગ્યતા મારામાં નહીં છતાં, આ ગંભીર ચર્ચા ઉભી કરવાનું સાહસ હું કરૂં છું.

પારસી કોમને માટે બે મહાન સવાલ છે. એક બહારનો તથા બીજો અંદરનો. આ કોમની લાગકાત, વિદ્યા, અક્કલ, અનુભવ અને કેળવણીની બક્ષેસોને લીધે તે ટૂંકી હોવા છતાં આખા હીંદુસ્તાનમાં આગળ પડતો ભાગ બજાવે છે. તેની મેળવેલી યોગ્યતા ઉપરાંત, કુદરતી બક્ષેસો પણ કાંઇ જેવી તેવી નથી. તોપણ નામદાર સર દીનશાજી દાવર જેવા જડજ સાહેબ જ્યારે તેના ભવીશ માટે અતી નીરાશા ભરેલ વિચાર બાંધે છે, ત્યારે નામદાર સર ફિરોઝશાહ જેવા જાણીતા વડા તે માટે બીજો અને તદન ઉલટો મત ઉચારે છે ! તો સવાલ ઉભો થાય છે—અને તે પુરતો ગંભીર છે કે—આ બે સામસામા મતમાં સચ્ચાઇ શું છે અને કેટલી ?

પારસી કોમમાં બે સ્કુલ (મતવિભાગ) છે, જે એક બીજાથી તદન વીરોધી છે. માનપાત્ર પેપરોના અધિપતીઓ પણ આગ્રહથી પોતપોતાના મતની સચ્ચાઇ માની ખરા જીગરથી લડત ચલાવે જાય છે. જરથોસ્તી કૉન્ફરન્સ પણ એકમતી આકાર્ષી શકી નથી; બલ્કે તે ઉભી થયા પછી ઝગડો વધી પડયો છે. હવે આપણે ટૂંકાણમાં જોઇશું કે તે તકરારમાં કેટલી વજુદ છે અને તેનો કેવીરીતે નીવેડો આવી શકે.

પહેલો સવાલ-કોમને બહારથી જે ભય લાગુ છે-તે છે.

૧. પારસી કોમના મરદો બીજી (ઘણું કરીને યૂરોપીયન) કોમોની બાનુઓ સાથે અને તે કોમોના મરદો (કોઇક) પારસી સ્ત્રીઓ સાથે લગન કરવા લાગ્યા છે.

૨. બીજા ધરમના લોકો જરથોસ્તી ધરમમાં દાખલ થવા અને તેમ કરી પારસીકોમની સાંસારીક બાબતોમાં ભાગ લેવા ખાયેશ રાખે છે.

આ વીશય બહુ બારીક છે એમાં કાંઈ શક નથી. કુવામાંથી નીકળી હવાડામાં પડવા જેવો તેનો ચુકાદો થાય એમ પરીણામ ન આવે માટે બહુ ઝીણી નજરે જોવાની અગત્યતા છે.

એક હાથપર જોતાં બીજા ધરમનાં માણસો આપણા ધરમમાં આવે તો કોમને તો ચોક્કસ લાભજ છે. પણ તે આપણા ધરમનાં ફરમાનને અનુસાર થાય છે કે કેમ, તે બાબત ગંભીર મતભેદ છે. હાલ સુધીમાં બીજી કોમની ગેરીઓ પારસી બરધારને થોડી સંખ્યામાં પરણી છે. આથી આગળ જતાં તે કોમની સ્ત્રીઓને હાલ બી લગન કરવાનાં સાંસાં છે તો પછી કેમ અને કેવી હાલત થવાની તે બાબત પુરતો વીચાર કરવા જેવો છે. ધરમના ફરમાનનો સવાલ હાથમાં નહીં ધરીએ, તો પણ આ વીચાર એક સખ્ત જવાબદારી ઉભી કરે છે, એમ સહુ કોઈ કબુલ કરશે.

સામી બાજુનો જવાબ એ પણ છે કે એમ કોમકોમનાં લગનથી પુશકળ નવું લોહી અને તાજો જુસ્સો આપણી કોમને મળશે. તે ઉપરાંત આપણી નજીવી સંખ્યા છે. તેમાં બી પુરતો વધારો એ મારગે થશે. અને કોઇબી માણસે પ્યારમાં પડી લગન કરવું એ ખરા જીગરની વાતો છે, તેને ધરમ યા સંસાર તરફથી અણુઘટતું દબાણ કરવું ઘટીત નથી.

બીજો સવાલ-કોમને અંદરની ધાસ્તી લાગુ છે-તે.

૧. બેરીઓ અને મરદો વચ્ચે લગનનો એખલાસ થવામાં પેસાની લાયકાત જોવામાં આવે છે. પ્યારનું, રૂપનું, તથા કેલવણીનું ફક્ત નામજ છે।

૨. ફેશન અને અણુઘટતો ખરચ કોઇબી સાધારણ હાલતના કુંટુંબને હરહમેશ તંગીમાં રાખ્યા કરે છે. પારસીકોમ જેવી કેળવાએલી, આગળ પડતી વસ્તીમાં જ્યારે થોડા માણસો પુશકળ તવંગર અને આઠંગ વગવસીલા વાળા છે, ત્યારે ઘણા જણ ગરીબ છે, લાચાર છે, અથવા સાધનોની તંગીવાળા છે.

આ ભય અંદરના છે. દેખાવમાં પારસી કોમ જેવી બાહોશ, વીદ્યાવાન, ધુરંધર, તાલીમબાજ, વેપારકુશળ અને પૈસાદાર બીજી કોઈ કોમ થોડીજ હશે. પણ અંદર બધે અગર ઘણે ઠેકાણે અંધારું ઘબ છે। લગનનાં સાટાં એ સારીકાની વેચાણના અથવા બીજા વેપારના દસ્તાવેજ લકરાર જેવા ધંધા છે. પૈસાની મોહોકાણના મોટા હીસ્સા છે. અને નારીઓને પુરૂષો પસંદ કરે અગર મરદોને સ્ત્રીઓ કબુલ કરે, તે ગોઠવણીનો ઘણો મોટો આધાર તેમની થેલીઓના વજન ઉપર આધાર રાખે છે, એ શરમીંદગી સાથે કબુલ કરવું પડશે.

પુરૂષો હવે વીલાયતની પેઠે બેચેલર (કુંવારા) રહેવામાં કાંઇ મોટી આબરૂ અને હુંશીઆરી લેવા લાગ્યા છે ને રમતગમત તથા મોજશોખમાંજ સઘળો વખત અને સઘળો પૈસો ગુમાવવો એમાં કાંઈ બી ઓર મોટાઇ માનવા અને એકલપેટું સ્વાર્થીપણું ખીલાવવા લાગ્યા છે. આટલે બધે હીસ્સે તો નહીં, તોપણ થોડે ભાગે સ્ત્રીઓનો પણ આ બાબતમાં વાંક છે. તેઓ મરદોને પોતાની શરમાળતા, માયાળુતા, કેલવણી, તથા અકલથી પોતાની તરફ આકર્ષી શકતી નથી અને કહીક તદ્દન બેપરવા પણ રહે છે. પ્રગણુંના ભાગોમાં શહેર જેવી આ બદી પ્રસાર પામી નથી. તેટલા પુરતા તે લોકો સુખી છે.

સાહેબ લોકોની મડમોને જોઇને આપણા તવંગર શેઠીઆ અને તે લોકોને અનુસાર આપણે સાધારણ હાલતનાં માણસો ખરચમાં, ફેશન પાછળ, અને ઠાઠમાઠમાં ગાંડાતુર થઇ જવા લાગ્યા છીએ. વધારે દીલગીરીની વાત એ છે કે, આપણાં પેપરોનો આપણા જાહેર લોકો ઉપર એટલો કાબુ હને રહેલો દીસતો નથી, જેથી તે બદીનું રોકાણ થઇ શકે. અને જાહેર ગ્રહસ્થો, વીદવાનો અને ધરમ

ગુરૂઓ પણ આ બાબતમાં પૂરતુ ધ્યાન આપતા હોય એમ લાગતું નથી. આપણી આવક સારી હોય તો પણ આપણે તે બાહેર જઇ ખરચમાં કુદી પડીએ ને ભુસ્કા મારીએ, તેમાં કેટલો સાર નીકળે ? આ બાબત ખેંચાણકારક થઇ પડે એવી રીતે તે પર ચર્ચા ચલાવવાની જરૂર છે. અર્ધાડઝન (છ) મોટાં પેપરો અને ડઝનેક (બારેક) નાનાં પેપરો તથા માસીક પત્રો તેમની હયાતી માટે આપણી પારસી કોમનેજ આભારી છે. તો તેમાં આવા સવાલ વધારે ખુબીથી, વધારે જોરથી ચર્ચાવાની જરૂર છે, એ કોઇ પણ કોમનો હીતેચ્છુ કબુલ કરશે.

અધીપતી સાહેબ! આ હકીકત વીશે લંખાણ કરતાં પાનાંનાં પાનાં ભરાય એવી છે. આ ઉપરાંત બીજા ગંભીર પણ એવીજ અગત્યતાના હાથમાં લેવા લાયક સવાલો છે. પણ લંબાણના ભયે તે મુલત્વી રાખવા ફરજ પડે છે. આગળ ઉપર આપની કૉલમ તેને માટે ખુલ્લી હશે તો તે ઉપાડી લેવા તૈયાર થઇશ. કોઈ પણ ગુજરાતી હીંદુ પેપરમાં લખવાનો મહાવરો મને નથી. તેથી આ પહેલા યત્નમાં ઘણા દોષ થયા હશે તેની માફી હું ચાહું છું.

(કલકત્તા.) —મિસિસ. જર.

ઇસ્લામી બાનુઓ અને પરદાનો રિવાઝ.

મુસલમાન કોમ સઘળે સ્થળે પરદાના રીવાઝથી દોષયુક્ત અને ધિક્કારપાત્ર મનાઇ છે. પરન્તુ ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોતાં તે દોષ એટલો બધો મહાન અથવા શોચનીય ભાસતો નથી. જો કોઇ પણ ધર્મ ગુરૂએ સ્ત્રીઓને સાથે રાખીને ધર્મ પ્રવર્તમાન કીધો હોય તો તે હમારા પયગંબર હઝરત મહમદ સાહેબ છે; અને પરદાના રિવાઝના દેખીતા દોષ દૂર મુકી, પરદાની પાછળ જરા દૃષ્ટિ કરીશું તો, ઇસ્લામી સન્નારીઓ માત્ર પૂતળીઓ અગર રમકડાંજ નથી, એમ સમજાયા શિવાય નહીં રહે, એમ મારી ખાત્રી છે. હિંદુઓએ તે રિવાઝ આરબો અને તુર્કો પાસેથી લીધો અગર તેમનામાં પહેલાંથી હતો, જેમ પણ કોઈ વીદ્વાન જણાવે છે, તોપણ તેના સ્વીકારવાથી હિંદુકોમની બાનુઓ કાંઇ બહુ અધોગતી પામી નથી અને હાલના ઝમાનાનાં યૂરોપખંડમાં સ્ત્રીઓનાં તોફાન અને નાદાની જોતાં ઇસ્લામી ધર્મ પાળનારી ઓરતોનો કોઈ રીતે બહુ અધઃપાત થયો મને ભાસતો નથી. પરદા પાછળથી શૂરી રજપુતાણીઓ હથિયારબંધ લડવા નીકળતી. પરદા પાછળથી બેગમ નૂરઝહાન, સુલતાન રઝિયા, બેગમ ચાંદબીબી, બેગમ ઝેબુન્નિસા, તથા બેગમ મુમતાઝ મહાલ, વીગેરે મહાન બાનુઓ પોતાનાં ઉજ્વળ કર્મોની કીર્તિ આસમાન સુધી ઝળકાવી રહ્યાં છે. તાજો દાખલો જોઇએ તો, ભોપાળનાં નામદાર નવાબ બેગમ સાહિબા, અને તુર્કી બાનુઓ, તાન્જીર, મોરોક્કો તથા મિસરની સન્નારીઓ, તથા ઈરાનની સ્ત્રીઓ, પરદા પાછળથી પણ કેવા મહત્વનાં કાર્ય કરી રહ્યાં છે, તે જાતે જોનાર અથવા અનુભવ લેનાર જ સમજી શકે. પરદાનો રિવાઝ આથી સારો છે એમ કહેવા હું નથી માંગતી. પણ પરદાને જ માથે સર્વ દોષનો બોજો નાંખનાર સમજતા નથી કે ઉંડી ખાઈમાંથી, તેમ ઉંચા ગગનમાંથી આદમજાતને જે કાંઇ કરવું હોય તે, પરમેશ્વરની મદદથી, સારી રીતે કરી શકે છે.

હાલ જે તુર્કી—બાલ્કન સંગ્રામ ચાલે છે, તેનો પરીણામ પરમેશ્વર ચાહે તેવો લાવે પણ એક વાતની સત્યતા આપણે સ્વીકારપાત્ર માનવી પડશે. તુર્કી લોકોની જાગૃતીની સર્વ હીલચાલમાં સ્ત્રીઓએ ઉપયોગી ફાળો આપ્યો છે અને નવું તુર્કસ્તાન સ્ત્રીકેળવણીનેજ ઘણે અંશે આભારી છે. તુર્કી અને ઈરાની લોકો એક પુરાણા સુધારાના વારસ છે. તેમનો ધર્મ આફ્રિકાના પશ્ચિમ છેડાથી એશિયાની પૂર્વ સીમા સુધી ઉષ્ણ અને સમશીતોષ્ણ કટીબંધમાં પ્રવર્તેલો છે. તેમની અસલી ફતેહો અને હાલના પરાજયો એ કાંઇ સ્ત્રીઓને પરદામાં રાખવાથીજ પરીણામ પામ્યા છે એમ નથી. ઇસ્લામી વાવટો બુલંદ આકાશમાં ફરકતો હતો ત્યારે, અને ખ્રિસ્તી પ્રજાઓનાં પ્રશંસનીય વીરત્વ આગળ આરબો, તુર્કો અને ઇરાનીઓ પાછા હઠે છે ત્યારે, એમ માનવું એ બેશક ખોટું છે કે, પરદાના રિવાઝથી અગર ઓરતોને પછાત રાખ્યાથી એવો પરીણામ આવ્યો છે;

પરદાનો રિવાજ જવા લાયક છે અને જવો જોઇએજ. તેથી ધીમે ધીમે તે જવા પણ લાગ્યો છે. પણ ઈસ્લામી ધર્મની બાનુઓએ જે કામ કરવાનું છે તે પરદા અગર બિન પરદા ઉપર આધાર નથી રાખતું. તેમણે પોતાના ભાઇઓ, સંતાન અને બાળકીઓને નવા જમાનાની જરૂર જોઇ તે પ્રમાણે કેળવણી આપવાની છે. તેમ ન થાય તો બીજી બાંજગડો દયા છે, ખાલી ફાંફાં માત્ર છે.

(માડર્ન–રૂપ૭.) —બહેન હમીદા.

ભાવનગરનાં રાજકુંવરીનો લગ્ન મહોત્સવ.

૧

ભાવનગરના નામદાર મહારાજાશ્રી સર ભાવસિંહજી બહાદુર કે સી, એસ. આઇ, ના મા.વંતાં કુંવરીશ્રી મનહરકુંવરબાના લગ્નોત્સવમાં કાઠીયાવાડનાં કોઇપણ રાજસ્થાનમાં નહિ થએલો દમામ થયો હતો. કોલાપુરથી, કીશનગઢથી, પાલનપુરથી, દેવગઢબારિયાથી ગોંડળથી, બીજા રજવાડાઓ વિગેરેમાંથી આવેલા રાજાઓની નવાબોની પધરામણી આ માંગલીક પ્રસંગે થઈ હતી ભાવનગર શહેરમાં તંબુઓ વાડીઓનો દેખાવ કોઇ પણ વખતે નહિ જોવલો એવો થયો હતો, જે જોવાને ભાવનગરની પ્રજા તેમજ આસપાસની પ્રજાઓ ભેગી મળી હતી.

પન્નાના મહારાજ સાથે નામદાર કુંવરીશ્રીના લગ્ન થવાના પ્રસંગે વિકટરસ્કવેરમાં એક ભવ્ય મંડપ બનાવ્યો હતો, જે મંડપ પણજ સુશોભીત અને ભવ્ય તેમજ લોકોનું મન રંજન કરવા સાથે એક આકાશનું સ્વરૂપ રાતની વખતે ધારણ કરતો હતો. જેમ આકાશમાં અગણીત તારાઓ ઝળકી રહે છે ને જેમ દેદિપ્યમાન લાગે છે તેમજ એ મંડપમાં, વિજળીક દિવાઓથી શોભી રહેલા મંડપની શોભા એક તારાઓ સમાન શોભતી હતી. મંડપની ચારે બાજુએ દિવાલો ઉપર ભાવનગરના રાજમહેલોનો તથા પ્રખ્યાત અને ભવ્ય મકાનો, વાડીઓ, તળાવો, દેવલોનો દેખાવ ચિતરવામાં આવ્યો હતો; જે વિજળીક દીવાથી આબેહુબ ખરેખર દેખાવ ખડો થએલો લાગતો હતો. એ મંડપને અંદરના ભાગમાં કીનખાબ જડવામાં આવ્યો હતો, તેમજ નવિન પુતળાં છબીઓ હાર તોરણોથી શણગાર્યો હતો.

વિકટર સ્કેવરમાં ફુવારો, તળાવ, બાગ વિગેરેનો દેખાવ મનને આનંદકર્તા હતો, અને એક હવા ખાવાનું સ્થાન હોય નહિ શું ! એવો દેખાવ હોવાથી જગ્યા શોભી રહી હતી. મંડપની ચારે બાજુએ "વેલકમ" વિગેરે જુદા જુદા શબ્દો લખાયા હતા, જે વિજળીક દિવાથી શોભતું હતું. લીલા રાતા પીળા એ રીતે દિવાનો રંગ બદલાતો જોઇ મનને આનંદ થાય અને પ્રજા વર્ગનું મન તે જોવાને માટે આકર્ષાય તે સ્વભાવિક છે. આ મંડપ રાત્રીને વખતે વિજળીક દિરામયજ હતો.

તા. ૧–૧૨–૧૨. ને દિવસે કુંવરીશ્રીને પરણનાર પન્નાના નામદાર મહેન્દ્ર મહારાજા યાદવેન્દ્ર સિંહજી બહાદુર, પોતાના રસાલા સાથે ભાવનગરમાં આવવાના હતા. જેને લેવા જવાનું સામૈયું ભાવનગર રાજ તરફથી મોટા દમામમાં મોટા અમલદારો, રાજાઓ, સહિત સ્ટેશને ગયું હતું. એ સામૈયું પાછું ફરતું જોવાને લોકોની મેદનીનો પાર હતો નહિ. ભાવનગરની આખી વસ્તી એ જોવાને ભેગી થઈ રસ્તો ઘેરી બેઠી હતી. જ્યાં પોલીસનો પુરતો બંદોબસ્ત હતો. સાંજના સાત વાગે પન્ના પતિની પધરામણી થતાં ડંકા નિશાન ને તોપોનું માન શરૂ થયું ને ભવ્ય દબદબા સાથે સ્વારી ગામમાં આવી. લોકોની મેદની વચ્ચેથી સ્વારી પસાર થઇ. મોતિબાગમાં જ્યાં પન્નેશનો ઉતારો રાખ્યો હતો ત્યાં ઉતરી અને રાજરીત પ્રમાણે તેને વધાવવામાં આવી હતી.

તા૦ ૨–૧૨–૧૨ ને દિવસે રાતના નવ વાગે લગ્નનું મૂહુર્ત હતું. તે દિવસે મોતિબાગમાંથી વરઘોડો ચઢ્યો હતો, સ્વારીનો ભવ્ય દેખાવ નજરને નવાઇનો થઇ પડયો હતો. પૂર્વની વાર્તાઓમાં રાજાની સ્વારીના વર્ણન આવે છે. તેજ વર્ણનનો આ સ્વારી જોનારને ખ્યાલ થયા વિના રહ્યો હશે નહિ. આ સ્વારીમાં પન્નાના નામદાર મહારાજા હાથી ઉપર બીરાજ્યા હતા. તેની પાછળ પન્નાના અમલદારો સરદારોની ગાડીઓની લાંબી હાર હતી. વરઘોડો નિલંબાગમાં પહોચતાં રાજરીત પ્રમાણે વરરા-

જાને વધાવી લીધા હતા. નિલંબાગની મૂળ શોભામાં આ પ્રસંગે એક નવિન અને વખાણુવા લાયક શોભા થઈ હતી. નિલંબાગમાં જવાનો આગલો દરવાજો જાણે સુવર્ણનોજ બનાવ્યો હોય તેવો શોભતો હતો. રાત્રીના નવ વાગે શાસ્ત્ર વિધિએ હસ્તમેળાપ થયા હતા. હસ્તમેળાપ થયાની ખુશાલીમાં અને એ ખુશખબર શેહેરમાં જાહેર કરવા માટે તોપોના અવાજ થયા હતા.

લગ્નમંડપમાં સઘળા રાજાઓ તથા રાજ્યના પરોણાઓ હાજર હતા. ઘણા લાડમાં ઉછરેલાં પુત્રવત પાળી કેળવણીમાં ઉંચું જ્ઞાન આપેલાં રાજકુંવરીનું કન્યાદાન નામદાર મહારાજાશ્રીએ આપ્યું હતું. પૂર્વની રાજકન્યાજ રાજ્યમાંજ કેળવણી લઈ યોગ્ય વરને વરવા ભાગ્યશાળી થએલી વાંચીએ છીએ, તેજ ખ્યાલ આ રાજ્યબાળાને માટે થયા વિના રહેતો નથી. રાત્રીએ આખા શહેરમાં, ખુશાલી ખુશાલી પથરાઇ રહી હતી. અને આખું શહેર દિવાઓની રોશની, ધજાઓનો ફરફરાટ, ગાડીઓની દોડધામથી શોભી રહ્યું હતું. મોટરોની દોડાદોડ લોકોની મેદનીથી એક મુંબાઇ જેવો ભાવનગરનો દેખાવ થયો હતો. ભાવનગર શેહેરની ઉત્સાહી વસ્તીએ તમામ પોતપોતાના ખર્ચે સર્વે પોતપોતાની ઇચ્છા અનુસાર પોતપોતાના મકાનો શણગારી દરવાજે રાજ્યના દંપતિને આશિર્વાદના લેખો લખ્યા હતા. અને પોતાની ખુશાલી દર્શાવી હતી. રાજભક્ત પ્રજાનો ઉમંગ આ વખતનો અલૌકીક હતો.

તા. ૩-૧૨-૧૨ ને દિવસે દેશવિદેશના રાજાઓની મહારાજાશ્રીએ મુલાકાત લઈ શિરપાવ લીધો હતો. તેજ દિવસે સાંજના ૪ વાગે મહારાણીશ્રી નંદકુવરબાશ્રીએ પોતાના નવા મહેલમાં શહેરની તમામ સ્ત્રીઓને માટે પડદા પાર્ટી કરી હતી. જેમાં હીન્દુ, પારસી, મુસલમાન બાનુઓએ હાજરી આપી હતી. અને આશ્રી નંદકુવરબા તરફથી સારો સતકાર અપાયો હતો. પારસી બાનુઓએ ખાનુ લીધા પછી આશિર્વાદનો ગરબો વાંચ્યો હતો. હીંદુ નાગર સ્ત્રીઓ પાસે આશ્રી નંદકુંવરબાએ સુંદર ગરબો ગવાડયો હતો; જે ઘણા ઉમંગથી નાગર સ્ત્રીઓએ ગાયો હતો, અને સર્વેનું મન રંજન કર્યું હતું. તે દિવસે રાત્રે આતસબાજી ફોડવામાં આવી હતી.

તા. ૪-૧૨-૧૨ ને દિવસે સાંજના ૪ કલાકે રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજના રાજકુમારોની રમત ગમત થઈ હતી. રાત્રી એસ્કવેરના મંડપમાં સીનેમેટોગ્રાફ જાદુના ખેલોની રમત થઈ હતી.

તા. ૫-૧૨-૧૨ બપોરે શહેરની નિશાળે જતી બધી કન્યાઓને પીલગાર્ડનસમાં મીઠાઇ ખવાડવામાં આવી હતી. તથા સાંજરે મંડપમાં કન્યાશાળાની ઉત્તમ કેળવણી પામેલી કન્યાઓ પાસે અગાઉથી તૈયાર કરી રાખેલી કસરતો ગરબા વિગેરે ગવાડયા હતા. તેમાં પાંચ પાંચ વર્ષની પાંચ કન્યાઓની પાસે બાળ યુવરાજ કૃષ્ણ કુમારસિંહને માટે કરેલી આશિર્વાદની કવિતા બોલાવી હતી જે જોઈ બાળકીઓની ચાલાકી માટે સર્વેનું મન રંજન થતાં ધન્યવાદ આપ્યો હતો. છેવટે પન્નાના નામદાર મહારાજાશ્રીને હસ્તે કન્યાઓને શુભ ઇનામો અપાયાં હતાં.

તા. ૬-૧૨-૧૨ ને સવારે નામદાર મહારાજાશ્રી સર ભાવસિંહજીએ, રાજાઓ તથા પરોણાઓને પોશાક અર્પણ કર્યા હતા. તથા સાંજરે વિકટર સ્કવેરના મંડપમાં નામદાર કુંવરીશ્રીના લગ્નની ખુશાલીમાં ભાવનગરની સમગ્ર સ્ત્રીઓનો મેળાવડો થયો હતો. તેમાં હીન્દુ, પારસી, મુસલમાન સ્ત્રીઓ તરફથી ગાયનો તથા સંવાદો થયા હતા. નામદાર કુંવરીશ્રીને લગ્નભેટ તરીકે સોના રૂપા જડીત સુખડની પેટી આપતી વખતે સત્કાર કમીટીના પ્રમુખે ભાષણ કર્યું હતું. તેનો નામદાર કુંવરીશ્રીએ ઘણાજ હૃદયભેદક શબ્દોમાં ઉત્તર આપ્યો હતો. જે સાંભળી સર્વે સ્ત્રીઓની આંખમાંથી આંસુ પડયાં હતાં. અને ઉમંગી પ્રજા વર્ગની બાનુઓ તે સમયે ખીન દેખાવથી ઝાંખી અને ઉદાસી દેખાતી હતી. તેજ દિવસે રાતના દસ વાગે સ્પેશીયલ ટ્રેનમાં પન્નાના નામદાર મહારાજા તથા મહારાણી પન્ના તરફ પધાર્યા હતા.

સૌ. નામદાર કુંવરીશ્રીનો કરીયાવર દાગીના, કપડાં, વાસણો વાહનો બાડી ઘોડા, ભેંસ ગાય વિગેરેનો લગભગ છલાખ રૂપીયાનો હતો. પ્રજાને જોવાને માટે આ કરીયાવર બે દિવસ ખુલ્લો રાખવામાં આવ્યો હતો.

અતિ લાડથી ઉછેરેલી પોતાની નાત મહેનતે કળા કૌશલ્યમાં કુશળ થયેલી રાજકન્યાની વિદાયગિરિ થતાં ભાવનગરના નામદાર મહારાજાશ્રીને તેમજ સૌ. નામદાર મહારાણીશ્રી નંદકુંવરબાને દર્પની સાથે લુહાં પડવા માટે રિલગિરિ બન્નેને બાને રુદન કરવો પડે એ સ્વભાવિક છે. પરમેશ્વર સૌ. નામદાર મનહરબાને તેમજ તેના શિરતાજને દિર્ઘાયુષ બક્ષે—સુખી છંદગી ગુજારી યશસ્વી થાએ એજ પ્રાર્થના કરી આશિર્વાદ દઈ આ લેખ પૂર્ણ કરૂં છું.

૨.

ભાવનગરનાં નામદાર કુંવરીશ્રી મનહર કુંવરબાના શુભલગ્ન મહોત્સવ પ્રસંગે થયેલા શ્રી મેળાવડામાં રજુ થયેલો હીંદુ બાનુઓ તરફનો સંવાદ, તથા ગરબો.*

કુમુદ—બ્હેન માલતી, આજે આ બાગ કેવો રમણીય લાગે છે. આ મધુમતીની વેલ પોતાના રંગ બીરંગી પુષ્પથી બહુ શોભી રહી છે.

માલતી—હા બ્હેન.

કુમુદ—પણ સખી જો તો ખરી—

લઇ જુઇ કેવો ડોલર દીસે, (૨)
મોગરો ચંપો ખીલ્યો અનીસે. લઈ જુઇ૦
જેની સુગંધી ગુલાબની કેવી, (૨)
અંગ ઉમંગ વધારતી બ્હેની. લઈ જુઇ૦
કુદરતની કૃતી ન્યારી રસીલી (૨)
જે જોઈ હું ફરૂં છું ઓહીલી બ્હીલી. લઈ જુઇ૦
પંકજ પુષ્પે ભ્રમર ગુંજારે (૨)
કુમુદ ખીલ્યું નથી ચંદ્ર આવારે. લઈ જુઇ૦
ચાતક ઝંખે મેઘને માટે (૨)
વ્હાલી સખી રહ્યુ મુખ નીકાસે. લઇ જુઇ૦

માલતી— હા બ્હેન એતો—

વસંત શોભા રહ વસંતે (૨)
સ્નેહી જનો રહે અંગ ઉમંગે. વસંત૦
ફળ ફુલ શોભે પ્રફુલીત કેવાં (૨)
રેહ વસંત તણા સહુ મેવા. વસંત૦
રસીલી મ્હારી સર્વ સુવારે (૨)
મગ્ન થઇ મન અતી ઉલ્લાસે. વસંત૦
આહા મધુરી વેલી આ કેવી (૨)
જેની કૃતી પ્રભુની શુભ એવી. વસંત૦

કુમુદ—બ્હેન આપણે પ્રભુની અલૌકીક કૃતી જોઈ મનને આનંદ આપ્યો પણ તેનું વર્ણન મ્હારાથી થઇ શકે તેમ નથી.

માલતી—હા બહેન, સત્ય છે. પ્રભુની અલૌકીક લીલા અને કૃતીનું વર્ણન કરતાં શેષનાગની સહસ્ર જીભ પણ પહોંચી શકતી નથી. બ્હેન, ચાલો હવે દેવમંદીરમાં જઇએ.

મધુમતી—બ્હેન માલતી, બ્હેન કુમુદ આપણે નક્કી કરેલે વખતે આપણી સર્વ સખીઓ આવી છે. તો ચાલો આપણે આનંદ મંગળનો ગરબો ગાઇએ અને પછી જઇએ.

---

*આ સંવાદ ત્રણ યુવતીઓએ કર્યો હતો. સૌ. સૌભાગ્યલક્ષ્મી, સૌ. મધુમતિ, સૌ. સુભદ્રા,

(ગરબો.)

સુડલા કોયલડીને વિનંવુંરે, સુવર્ણ પાંજર' ઘડાવું, રત્નેથી જડાવું;
મંડપમાં શોભાવવારે. સુડલા૦
બોલ મધુરા, શું બોલજે રે, આવી છે પન્નેથી જાન, દેજે સન્માન;
ટહુકો મધુરો કરીરે. સુડલા૦
કોયલડી ટહુકી કહેરે, શેરીએ સેજ'જી પથરાવો, ગાલીચા બીછાવો;
મનહરબાનાં લગ્ન છેરે. સુડલા૦
પન્નાના રાજવી આવીયારે, ભાવનગરી દેજો માન, ગાઈ ગુણ ગાન;
ગોહીલ કુળ રીતથીરે. સુડલા૦
કોયલડી ટહુકી કહેરે, મનહરબાના શીરતાજ, પન્નાના મહારાજ;
વધાવજો મોતીડેરે. સુડલા૦
શીરપાવ સેલાંના આપજોરે, આપ્યાં સુકન્યાનાં દાન, કીર્તી ગામેગામ
ગોહીલ કુળની વધીરે. સુડલા૦
કોયલડી ટહુકી કહેરે, નંદકુંવરબા શ્રી માત, દેવી સાક્ષાત;
કરીયાવર આપજોરે. સુડલા૦
ગજ, રથ ને પાલખી આપજોરે, આપજો શોભીતા અશ્વ, શણગારો સર્વસ્વ
મનહરબા મન રીઝવીરે. સુડલા૦
કોયલડી ટહુકી કહેરે, પન્નાના રાજવી આપ, યશસ્વી અમાપ,
અમારૂં રત્ન સાચવોરે. સુડલા૦
વિદ્યા નિપુણ રત્ન મનહરબારે, સોંપ્યાં તમારે હાથ, યશ કીર્તીની સાથ;
સુશીલ છે શક્તિ સમાં રે. સુડલા૦
કોયલડી ટહુકી કહેરે, રાજ કન્યા ને પન્નેશ, દીસે બાળે વેષ,
સીતા રામજી સમારે. સુડલા૦
રક્ષા મણીધર તેની કરોરે, આપજો દીર્ઘાયુષ, એવી દઇ આશીષ,
ફુલડાંએ વધાવજોરે. સુડલા૦
પન્ના પતિ ઘણું જીવજોરે, રાણા મનહરબાના કંથ, અવિચળ અખંડ,
કરો રાજ ભૂમીએરે. સુડલા૦
રાજકુટુંબ સમય રહો સુખીરે, એટલી ગાઈ આશિષ, નમાવીને શિષ,
હરિસુખ કોયલ બોલતીરે. સુડલા૦

(ભાવનગર.) —સૌ. હરિસુખગૌરી.

અનીતિનો અટકાવ.

'બળતી બાળાને બચાવો, સુજન !
'કોઈ, બળતી બાળાને બચાવો, સુજન !'

હિન્દની વડી ધારા સભામાં ઓ. મિ. દાદાભાઈએ આ વિષયને લગતું એક બીલ રજુ કર્યું છે. અને હેની કેટલી મ્હોટી અગત્ય છે તે નીચે જણાવેલા દાખલા જેમાં ધર્મને બહાને કુમળી વય અને બુદ્ધિની બાલિકાઓને 'જોગણ' તથા 'દેવદાસી'નું નામ આપી, અનીતિને માર્ગે ચઢાવવામાં આવે છે, તે ઉપરથી માલમ પડશે. આ ઉપરાંત, બીજી અનેક રીતે અજ્ઞાન બાળાઓને હલકામાર્ગે પર ઉતારી દેવામાં આવે છે, તે પણ અટકાવવાનો એ પારસી સદ્ગૃહસ્થના બીલ(કાયદાનો ખરડો)નો હેતુ છે..

૧. નારાયણ હુસેને અગુંન નામની સ્ત્રી પાસેથી ગંગા નામની છોકરીને સરખુ પૈસણ

કરવાના બ્હાનાથી લીધી. ત્યાર પછી નારાયણે તે છોકરીને જમના નામની ગુણકાને દસ રૂપીએ વેચી. પોલીસને તે છોકરી ગુણકાને ત્યાંથી મળી.

૨. બાપુસંગ અને ગુનીને એક છોકરી હતી. આ છોકરીને ધર્મગુરુ ગોવીંદની મદદથી સોલાપુર જીલ્લામાં દેવીના મંદિરમાં પરણાવવામાં આવી. આવી સ્ત્રીઓને મોરલી કહે છે. મંદીરમાં આ છોકરીને અનીતિના ધંધા માટે રાખવામાં આવી હતી. પોલીસને ખબર પડતાં છોકરીને છોડાવવામાં આવી.

૩. બાનુ, અમીરી, અને કાસુ નામની ત્રણ નાયકણો હતી. આમાં અમીરીને છોકરી થઇ. આ છોકરી દસ વરસની થઇ એટલે અનિતી ધંધો ત્હેને શીખવવા માંડયો. ખબર પડયેથી તપાસ થતાં તે પકડાયાં.

૪. ભીમાતાઇને છોકરી હતી. માએ દેવાવા નામની ગુણકાની મદદથી છોકરીને મંદિરમાં વેચી. ત્યાં તે અનીતિની જીંદગી ગાળતી હતી. પોલીસે છોકરીને શોધી કાઢી બચાવી લીધી.

૫. સરસ્વતીને તેર વર્ષની ન્હાની બ્હેન હતી. તેને શંકર ગોડા નામના મંદીરના ભટની મદદથી પરણાવી ' જોગણ ' કરી હતી. અહિં અનીતિમાં રહેતી તે છોકરીને પોલીસે મંદીરમાંથી શોધી કાઢી હતી.

૬. ભારમાવા તાઈ નામની એક વૃદ્ધ ઉમ્મરની સ્ત્રીએ પોતાના છોકરાની છોકરીને દેવદાસી કરીને મંદિરમાં મુકી હતી, જ્યાંની અનીતિની જિંદગીમાંથી પોલીસે ત્હેને બચાવી હતી. આ કેસમાં ખુબી એ હતી કે, વૃદ્ધ માતાએ એવી બાધા રાખી હતી કે કુટુમ્બની જમીન પોતાના કુટુમ્બમાંજ રહેશે, તો છોકરીને દેવદાસી તરીકે અર્પણ કરીશ. ધિક્કાર છે, એવી દાદીને કે લોભને લીધે અનીતિના ખાડામાં પોતાની બાળકીને ઝીકી દેતાં ખંચકાતી નથી !

૭. બાસાવા વૃદ્ધ હતી. તેની એકની એક છોકરીને પોતે મંદીરમાં દેવદાસી તરીકે મોકલી. પોલીસને તે છોકરી મંદીરમાંથી મળી આવી.

૮. માશાવા નામની વૃદ્ધ સ્ત્રીને છોકરી હતી. ત્હેણે બાધા લીધી હતી કે ત્હેને છોકરી થશે તો ત્હેને ' દેવદાસી ' બનાવીશ ! આ માનતા પાળવા, ત્હેણે છોકરીને દેવદાસી બનાવી હતી !

૯. તુકામા નામની વૃદ્ધ વિધવાને ચૌદ વર્ષની છોકરી હતી. ત્હેણે કુસુહ બનાવવા પોતાની છોકરીને મંદીરમાં દેવદાસી તરીકે અર્પણ કરી હતી.

ઉપર જણાવેલી હકીકત નામદાર સરકાર તરફથી એક યાદી બ્હાર પાડવામાં આવી છે, ત્હેમાંથી લીધી છે. ઉપર જણાવેલી સઘળી બાલિકાઓને બચાવી લેવામાં આવી હતી. કહેવાની જરૂર નથી કે તે દરેક કેસના આરોપીઓને સજા કરવામાં આવી હતી અને આમ થતું અટકાવવામાં, ધર્મમાં આડે ન આવવા ખાતર, નામદાર સરકારે કાંઇ નવો કાયદો કરવાનાં આગળ પગલાં ભરવાં દુરસ્ત ધાર્યાં નહોતાં. પરંતુ દિન પર દિન અનીતિ વધતી ગઇ. સુકિતફોજ વગેરે મંડળોએ અનિતીને રસ્તે જતાં બાલકો માટે મંડળીઓ સ્થાપીને લોકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું. ૧૯૦૩ માં આવી એક મંડળીએ કાયદામાં સુધારો કરવા સરકારને અરજી કરી અને લોર્ડ કરઝન સાહેબે જુદી જુદી પ્રાંતિક સરકારોના અભિપ્રાય માગ્યા; પરંતુ લોકોનાં ધાર્મિક કામકાજમાં સરકાર વચમાં પડે એ ઠીક નહિ, એ વિચારથી એ કામ અટકી પડયું.

શ્રીયુત્ ભુપેન્દ્રનાથ બસુએ આ બાબતમાં ઘણી મહેનત લીધી હતી. સત્તાવાળા પણ પોતાથી બનતું કરે છે; પણ અનીતિ ઘટી નથી. લોકો હજી ઘણા અજ્ઞાન છે અને લોકોની પોતાની તરફથી અનીતિ અટકાવવા હીલચાલ શરૂ થવી જોઇએ. શ્રીયુત્ દાદાભાઇએ વડી ધારાસભામાં બીલ (કાયદાનો ખરડો) રજુ કરતાં જણાવ્યું હતું કે થોડાં વર્ષ ઉપર કલકતામાં અનીતિનાં મકાનોમાં એથી ત્રણ હજાર નાની બાળકીઓ હતી ! પુના તરફ આવી કન્યાઓનું વેચાણ પણ થાય છે. ધારવાડ તરફ મંદીરમાં અપાતી છોકરીઓની સંખ્યા પાંચ વર્ષમાં ૮૭૬ હતી ! બેલગામમાં ૮૩૬ તથા બીજાપુરમાં ૪૧૬ છોકરીઓ દેવદાસીને નામે અનીતિનો ધંધો કરે છે; પુનાના આજેરી પરામાંજ ૪૨૦ મુરલીઓ છે ! આ ધર્મને નામે અજ્ઞાન કન્યાઓનાં વેચાણથી વધતી જતી અનીતિ અટકાવવી જોઇએ, એટલું તો હાલ ખાસ જરૂરનું પ્હેલું કામ કરવાનું છે. કેટલાક એમ કહે છે કે,

ખરાબ ચાલની સ્ત્રીઓ પાસેથી અગર મંદીરમાંથી આવી છોકરીઓને છોડાવીને તેનું શું કરવું:? પરંતુ તે કાંઈ સવાલ નથી. અનાથાશ્રમો ઉઘાડવાં લાગ્યાં છે ને સરકારની તથા લોકોની મદદથી આ છોકરીઓ સારાં જીવન ગાળી શકે, એમ સઘળી સવડ થશે. આવી છોકરીઓનાં પ્રથમ કંતિ પૈસા લઈ હલકી તરેહનાં લગ્ન કરવામાં આવે છે, વેચાણ થાય છે, અનીતિના ધંધામાં પડે છે, અથવા તે દેવદાસી થાય છે ! કાયદામાં એવો સુધારો થવો જોઈએ કે, આવે ઠેકાણે સગીર બાળકીઓને રાખી શકાયજ નહિં. ખોટાં લગ્ન તથા અનિતી માટે થતાં વેચાણને માટે ભારે સંભાળવી લેઇએ.

ઉપર પ્રમાણે કમકમાટી ઉપજાવે એવી અનીતિ દૂર કરવાનું કામ એક ઉદાર ચિત્ત પારસી ગૃહસ્થને સુઝયું, તે માટે એમનો આપણે જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે. આવી અનાથ બાળાઓ સારાં આશ્રયસ્થાનને અભાવે, અજ્ઞાન-જ્હેમને લીધે, કે પૈસાને લોભે, અનિતીમાં પડે છે, તેમ કરતી તેને અટકાવવી, એ આપણા દેશનું ભલું ચ્હાનારાઓનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. આ સંબંધીની હીલચાલમાં આપણે સ્ત્રીઓએ પણ ભાગ લઈ, લડત ચલાવી, અનાથ બાલિકાઓની વહારે ધાવું તથા તેમને બચાવવી એ આપણી પણ કાંઈ ઓછી ફરજ નથી. પરમેશ્વર આ અનાથોને સહાય થાઓ અને આપણી શુભેચ્છા સત્વર અમલમાં આવો. †

(અમદાવાદ) —સૌ. પ્રમીલા.

પરસ્પર સ્હાય.

(શાખ વધારનારી પરસ્પર સહાયકારી મંડળીઓ.)

હિન્દુસ્થાન જેવા ગરીબ અને અજ્ઞાન દેશમાં, જ્યાં કેળવણી અને લક્ષ્મી ઓછાં છે, ત્યાંના ખેડૂત વર્ગ દુઃખી અને નિર્ધન છે, અને જ્યાં દુષ્કાળ વારંવાર દર્શન દે છે,—એવા દેશમાં પરસ્પર સહાય કરનારી અને શાખ વધારનારી મંડળીઓની સ્થાપનાની ખાસ જરૂર છે, એ વાત દરેક સમજુ માણસ કબૂલ કર્યા વિના રહેશે નહિં.

આવી મંડળીઓ હિન્દુસ્થાનમાં આપણા માયાળુ બ્રિટિશ રાજ્યકર્તાઓએ લોકહિત અર્થે સ્થાપવાની શરૂઆત કરી છે. જર્મની અને ઇંગ્લેન્ડમાં આવી મંડળીઓએ બહુ સારો લાભ ત્યાંની પ્રજાના નિર્ધન વિભાગને આપ્યો છે. આયર્લેન્ડ જે આપણા હિન્દુસ્થાન જેવોજ ગરીબ દેશ છે, ત્હેના ખેડૂતોની સ્થિતિના સુધારા માટે પ્રયાસ કરવામાં આ મંડળીઓ ઘણીજ મદદગાર થઈ પડી છે, અને હજી ઘણા સુધારાની આશા જે રાખવામાં આવે છે, તે પણ ત્હેનેજ આભારી છે. આયર્લેન્ડમાં સર હોરેસ પ્લંકેટ સાહેબે ઘણુંજ ઉપયોગી, મહત્વનું, અને આશા ઉપજાવે તેવું કામ કર્યું છે, એ જાણીતી વાત છે. તે દેશના ગરીબ અને અજ્ઞાન ખેડૂતોને અરસપરસ સહાયની વિવિધ હીલચાલોમાં ભેળવવા માટે ત્હેમને કેળવવાનું કામ ૧૮૮૯ની સાલમાં શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. લોકોની વિરૂદ્ધતા હોવા છતાં ધીમે ધીમે ત્હેમાં ફત્તેહ અને યશ મળતો ચાલ્યો. માખણ, ઇંડાં, ઘી, ઓજાર, વગેરેને માટે પ્હેલાં આવી મંડળીઓએ કામ કરવા માંડયું. પછી બેન્ક (પેઢીઓ) પણ કહાડવામાં આવી. અને આ સઘળા કામમાં ગ્રેટબ્રિટનના અરસપરસ સહાયકારી મંડળ તરફથી સારી મદદ મળી હતી. હવે લોકોને ખેતી કરવામાં ઉત્તેજન આપવા અને ખેડૂતોને જમીનની માલિકી અપાવવામાં પણ આ સંસ્થાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ૧૯૧૧ની આખરે ૯૬૦૦૦ સભાસદો આ મંડળીઓમાં હતા; અને ૨૩૬ શાખ વધારનારી મંડળીઓ, ૧૭ મરઘી બતક વગેરેની ખીલવણી માટે મંડળીઓ; ૭૩ પરચુરણ મંડળીઓ; તથા ૧૭ સ્વદેશી ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપનારી મંડળીઓ હતી. અને બધી મંડળીઓએ મળીને તે વર્ષમાં સાડાચાર કરોડ રૂપિ-

† આ લેખ લખ્યા પછી, જાણીને દિલગીરી થઇ છે કે, ઓ. મિ. દાદાભાઈ જેવા દેશપ્રેમી સદ્ગૃહસ્થ વડી ધારાસભા માટેની ચૂંટણીમાં ફતેહમંદ થઇ શક્યા નથી. ચૂંટણીના થોડા ગેરલાભોમાં, આવા સજ્જનોની યોગ્ય કદર થઈ શકતી નથી એ પણ છે. આશા છે કે નામદાર સરકાર પોતાની તરફથી નીમાતા સભાસદોમાં એ મહાશયને દાખલ કરશે.

પાનું કામ કર્યું હતું ! સ્ત્રીઓ પણ આવી મંડળીઓમાં બહુ સારી રીતે ભાગ લે છે. સર હોરેસ પ્લંકેટ સાહેબના શબ્દોમાં કહીએ તો, " અરસપરસ સહાય વિના ખેડુત (અને ગરીબ) વર્ગનો ઉદ્ધાર નથી." વિલાયતમાં,-આરોગ્યતા જાળવનારાં શહેરોની સ્થાપના કરવામાં, સોંઘાં મકાન પૂરાં પાડવામાં તથા લોકોને કેળવણી આપવામાં, વગેરે અનેક રીતે આ મંડળીઓનો લાભ લેવામાં આવે છે. તે દ્વારા પુસ્તકોનો અને સુબોધનો પ્રચાર પણ લોકોમાં થાય છે. ૧૯૧૦માં વિલાયત (ઇંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડ)માં ૬૨૭૩ મંડળીઓ હતી, જેમાં ૨૬૭૬૨૨૬ સભાસદ હતા. લક્ષ્મી, વિદ્યા અને વ્યાપારમાં આગળ વધેલા દેશોમાં પણ આવી રીતે આ મંડળીઓની ઉપયોગીતા જેટલી સ્વીકારાએલી છે, તેટલીજ અજ્ઞાન, ગરીબ દેશોમાં પણ છે. અર્થાત્ પરસ્પર સહાયકારી મંડળીઓની જરૂરિયાત વિશે બે મત નથી.

આખા મુંબાઈ ઈલાકામાં જુદાં જુદાં ગામોમાં આવી મંડળીઓની સ્થાપના થઇ ચૂકી છે અને હજુ પણ ઘણી વધારે સ્થપાયે જાય છે. આ મંડળીઓ ખેડુતોને નાણાં ધીરી ત્હેમને ભારે વ્યાજે નાણાં ધીરનારાઓના પંજામાં ફસાતાં અટકાવે છે; સ્વદેશી હુન્નરોને ઉત્તેજન આપે છે; બી, ખાદ, ઢોર તથા ઓજાર પૂરાં પાડે છે; વ્યાપાર ઉદ્યોગમાં સહાયક થાય છે; અને સઘળાં કામોમાં લોકો એક બીજાને મદદ જેટલી રીતે કરી શકે તેટલી રીતે ત્હેને ઉપયોગી બનાવી શકાય છે. આ મંડળીઓદ્વારા સુધારાનું કામ પણ શરૂ થયું છે; અને કોઇ કોઇ જગોએ ત્હેના સભાસદો અમુક વ્યસન વગેરે છોડી દેવા તથા બીજાં માણસોમાંથી ઓછાં કરવા તૈયાર થાય છે. ટૂંકામાં કહીએ તો આ મંડળીઓ એક એવી દેશોદયની સંસ્થા છે કે જે હિંદુસ્થાનના ભવિષ્યના ઇતિહાસમાં બહુ અગત્યનો ભાગ લેવાની છે, એમાં કાંઇ શક નથી.

પરસ્પર સહાયકારી મંડળીઓની એક સભા (કોન્ફરન્સ) ઈલાકાના ઉત્તર વિભાગને માટે, અમદાવાદમાં આ જીલ્લાના માનવન્ત કલેક્ટર મે. પેઇન્ટર સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી. ત્હેમાં બધા જીલ્લાના ઘણા નામીતા અને લોકહિત માટે પ્રયાસ કરતા સદ્‌ગૃહસ્થોએ હાજરી આપી હતી. સભાનું કામ મંડળીઓના ઉત્સાહી રજીસ્ટ્રાર મે. યુઇન્ક સાહેબની મારફત ચલાવવામાં આવતું હતું. પ્રમુખ સાહેબે સભાનું કામ શરૂ કરતાં બહુ વિદ્વત્તા ભરેલું ભાષણ કર્યું હતું. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે, આવા પ્રકારની વાર્ષિક પરિષદ ભરવાથી ત્હેમાં કામ કરનારાઓ અરસપરસ મળી શકે છે, ત્હેમને પડતી મુશ્કેલીઓ વિશે તેઓ ખુલાસા માગી તથા આપી શકે છે અને ભવિષ્યમાં ત્હેના હિત માટે કેવાં પગલાં ભરવાં તે વિશે વિચાર થઈ શકે છે. આવી રીતે અનેક લાભ થાય છે. ૧૯૧૦-૧૧-૧૨ની સાલોના આંકડા જોતાં મંડળીઓની સંખ્યામાં સારો વધારો માલમ પડતો હતો. ૧૬૧ મંડળીઓ હયાતીમાં આવી હતી અને ત્હેમાં ૧૦૦૦૦ સભાસદ થયા હતા; તથા સાત લાખ રૂપીયાની મૂડી એકઠી થઇ હતી. મંડળીઓને સરકાર અથવા બેન્ક તરફથી મદદ મળે, ત્હેના કરતાં લોકોએ પોતેજ મદદ કરવાને આગળ આવવું જરૂરનું છે. પણ ફક્ત આંકડા ઉપરથીજ આ મંડળીઓની ખરેખરી સ્થિતિ સમજાઇ શકે નહિ. તે તો જ્યારે પૂરેપૂરી તપાસ કરી શકાય ત્યારેજ પૂર્ણ રીતે સમજાય. મંડળીઓ જેમ બને તેમ લોકપ્રિય થાય એમ વ્યવસ્થાપકોએ કાળજી રાખીને પુરતી તજવીજ શરૂ રાખવી જોઇએ.

ત્યાર બાદ રજીસ્ટ્રાર મે. યુઇન્ક સાહેબે ગયે વર્ષે દુષ્કાળને લીધે મંડળીઓના કામકાજને જે હાનિ પહોંચી હતી, તે જણાવી હતી. તથા વાડિયા પરોપકારક ફન્ડના ટ્રસ્ટીયો તથા સર્વંટ્સ ઑફ ઇન્ડિયા (મહાશય ગોખલેની પુનાવાળી હિન્દ સેવા સમીતી)એ મદદ કરી, તે માટે ત્હેમનો તેઓએ ઉપકાર માન્યો હતો. કોન્ફરન્સનું કામ પછી આગળ ચલાવવામાં આવ્યું હતું.

ત્હેમાં નીચે મુજબ ઠરાવ પસાર થયા હતા. (૧) પૈસા બચાવવાની પેટીની પદ્ધતિથી સભાસદો માટે સેવિંગ્સ બેન્કનાં ખાતાં ઉઘડાવવાં (૨) સભાસદોના લાભ સારૂ ગામડાની મંડળીઓ તરફથી બીની ખરીદી અને વેચાણ માટે કોઈ પણ મંડળી તરફથી સબ કમિટી નીમી શકાય. (૩) સભાસદોને માટે રૂા. ૧૦૦૦ ની શેરની રાખેલી હદ દૂર કરવી તથા (૪) મંડળીઓએ ત્રિમાસિક ઉપજ ખરચની તારીજ મોકલવી, વિગેરે. ઘણા સભાસદોએ હફતાની અગવડ તથા વ્યાજનો દર ભારે હોવા બાબતની ફરિયાદ અને પૈસા મોકલવામાં થતી ઢીલ સંબંધી

થર્ચા ચલાવી હતી, અને ખેડુત વર્ગ અને પાટીદાર વર્ગમાંથી જે સભાસદો ત્યાં હાજર રહેલા લેવામાં આવતા હતા તેઓને ઘણા ખુલાસાઓ પરિષદ રૂબરૂ મુકવાના હોય એમ લાગતું હતું. આ પરિષદના કામકાજમાં એક ખાસ વખાણવા લાયક પદ્ધતિ એ હતી કે સઘળાં સભાસદોને બોલવાને તથા પોતાની ફરિયાદો રજુ કરવાને તક આપવામાં આવી હતી. તથા મે. પ્રમુખ સાહેબ તથા રજીસ્ટ્રાર સાહેબ બહુજ દિલસોજી અને ધ્યાનપૂર્વક દરેકનું કહેલું સાંભળી યોગ્ય જવાબ આપતા હતા.

પૈસા સંઘરવાની પેટીઓની દરખાસ્ત રજુ થઈ તે વખતે એક માનવંત સભાસદે નાણા સંગ્રહ કરવાની રૂઢિની જે તરફેણદારી બતાવી હતી, તે પણ ખાસ વિચારવા જેવી હતી.

પછીથી અહમદનગરના ઓનરરી ઓરગેનાઇઝરે અહમદનગરના જિલ્લામાં પડેલા દુકાળમાં મદદ આપવા સોસાયટીઓને વિનંતિ કરી હતી.

કોનફરન્સમાં ઓ. સરદાર રા. બા. મોતીલાલ (ભરૂચ), ખા. બા. મોદી (સુરત), રા. બા. ખંડુભાઇ (સુરત), દિ. બા. અંબાલાલ (અમદાવાદ), રા. સા. હરીલાલ દેસાઈભાઈ (અમદાવાદ), એ. રા. બા. રમણભાઇ (અમદાવાદ), ઓ. મિ. લલ્લુભાઇ સામળદાસ (મુંબાઇ), તથા ડૉ. મણિલાલ અંગાદાસ, વગેરે અનેક સન્માનિત સદ્‌ગૃહસ્થોએ હાજરી આપી હતી અને હેમાંના ઘણાએ ઉત્સાહથી ભાગ લીધો હતો. ઓ. મી. લલ્લુભાઈની દરખાસ્ત અને ઓ. ખા. ખમનજી મોદીના અનુમોદનથી પ્રમુખનો ઉપકાર માની કોન્ફરન્સનું કામ પુરૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

જણાવતાં સંતોષ થાય છે કે આ વખતની કોન્ફરન્સ ઘણી ફતેહમંદ નીવડી છે. અને આશા રહે છે કે, ભવિષ્યમાં આવી કોન્ફરન્સો મંડળીઓનું દિન પ્રતિદિન સારૂં થતું કામ પ્રદર્શિત કરે. +

(અમદાવાદ) —સૌ. મનોરમા.

મહત્વના વિષયોની ટૂંકી નોંધ.

૧. ના. વાઇસરાય ઉપર ફેંકાયલો બૉમ્બઃ નામદાર શહેનશાહે રાજ્યારોહણ વખતે દિલ્હીને હિન્દનું રાજનગર બનાવવા ઈચ્છા જાહેર કરી હતી. આ શહેનશાહી ફરમાન અમલમાં લાવવા આપણા લોકપ્રિય વાઇસરાય નામદાર લૉર્ડ હાર્ડિંજ તથા તેમનાં બાનુની સ્વારીએ દિલ્હી શહેરમાં તા. ૨૩ ડિસેંબર ૧૯૧૨ ને દિવસે પ્રવેશ કર્યો. લોકોના હર્ષનાદ વચ્ચે વાઇસરાય સાહેબનો હાથી ચાંદનીચોકમાં આવી પહોંચ્યો, તે વખતે કોઈ દુર્બુદ્ધિ, પાપી મનુષ્યે તેમના ઉપર બૉમ્બ (નાશકારક ચીજોથી ભરેલો દારૂનો બમ્બ ગોળો) નાંખ્યો અને ત્યાંથી તે દુષ્ટ પલાયન કરી ગયો. હાથી ઉપર લોર્ડ હાર્ડિંજ અને તેમનાં બાનુ સાથે બેઠાં હતાં. બૉમ્બ પડવાથી વાઈસરાય સાહેબનો છત્રધર માર્યો ગયો અને પોતાને પણ વાંસામાં મોટો જખમ થયો. લેડી હાર્ડિંજ પરમેશ્વરની કૃપાથી બચી ગયાં. આ મહાન બાનુની ધીરજ અને હિંમત, તેમણે જે હકીકતનો પત્ર લખ્યો છે, તેમાંથી હરકોઈ જોઈ શકે છે. અને તે ખરેખર અસાધારણ સહન શક્તિવાળાં સન્નારી છે એમ ખાત્રી થાય છે. આ પવિત્ર સતીએ પોતાના સ્વામીના ઉપર આમ કષ્ટ આવી પડયું છતાં ધૈર્ય રાખ્યું; અને ઘણી સારવાર કરી. ઇશ્વરકૃપાથી હવે આપણને બહુ પ્રિય થયેલા વાઇસરાય સાહેબને આરામ છે. લેડિ હાર્ડિંજ ઉપર જે વિપત્તિ પડી તેમાં ભાગ લેવાને બધા દેશ દેશાન્તરમાં સ્ત્રીઓની સભાઓ મળીને મોટું ઉઘરાણું કરવામાં આવ્યું છે, જેનો સારવાર કરનારી એક સંસ્થાને મદદ આપવામાં ઉપયોગ થશે. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર આપણા પ્રિય હાકેમ અને તેમનાં બાનુને દીર્ઘાયુષ, સુખ, અને સંપત્તિ આપો, એમ તેને વિનંતિ છે. બૉમ્બ ફેંકનાર નરાધમ હજી પકડાયો નથી, પણ તેને પકડવાને એક લાખ રૂપિયાનું ઈનામ જાહેર કરવામાં આવ્યું છે.

+ આ લેખને લગતી કેટલીક હકીકત સુન્દરીસુબોધના તંત્રી તરફથી મળી હતી, જેને માટે હેમનો હું ઉપકાર માનું છું.

૨. આર્ય સમાજની ઉન્નતિઃ આપણા ભારતખંડમાં હાલના જમાનાને અનુકૂળ જે જે ધર્મની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવામાં આવે છે, તેમાં આર્યસમાજ સહુથી મોટી છે અને સર્વથી અધિક ઉપયોગી છે. જો કોઈ એક એવી સંસ્થા ધર્મને લગતી આપણા દેશમાં એવી હોય કે જે આર્યાવર્તની બધી દીશાઓમાં ઉન્નતિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે તો તે આ સમાજ છે. હિન્દુ-સંસાર સુધારો, પતિતોનો ઉદ્ધાર, બીજા ધર્મમાં ખેંચાઇ જતા આર્યભાઇઓને પાછા સ્વધર્મમાં લેવાની પ્રવૃત્તિ, અને પાઠશાળાઓ તથા ગુરૂકુળોની સ્થાપના, એ સહુ આ મહાન ધર્મ-સંસ્થાનો વિજયઘોષ છે. તેને જન્મ આપનાર મહર્ષિ સ્વામી દયાનન્દજી એક મહાન પુરૂષ હતા અને આગામી પ્રજાની શી જરૂરે છે તે એ મહાશય બહુ દીર્ઘદ્રષ્ટિથી જોઈ શકયા હતા. પાઠશાળાઓમાં તથા ગુરૂકુળના આશ્રમોમાં અભ્યાસ કરતી ઉછરતી પ્રજા આર્યસમાજના ભવિષ્યની પુરતી ખાત્રી દે છે. અનાથાશ્રમોમાં મદદ મેળવતાં અપંગ-અનાથો તેની મહત્તા પ્રદર્શિત કરે છે. અને અસ્પર્શ્ય જ્ઞાતિઓને પાવન કરી હિન્દુ ધર્મમાં પંક્તિ આપવાનું કામ આર્યસમાજની મોટી આવશ્યકતા બતાવી આપે છે. તેના તરફથી પત્રો અને પુસ્તકો આર્યાવર્તની ઘણી ભાષાઓમાં પ્રગટ થાય છે; અને પંડિતો, મહાત્માઓ, વક્તાઓ, સુધારકો, તથા સામાન્ય વર્ગનાં મનુષ્યો, બધાંનું મળવું એ સમાજમાં થાય છે, એ કાંઈ થોડી મહત્વની વાત છે ? હિન્દુ ધર્મની બદીનો નાશ કરી, પ્રાચીન વેદશાસ્ત્રનો ઉત્સાહપૂર્વક અભ્યાસ આર્ય સમાજે શરૂ કર્યો છે, અને હિન્દુ ધર્મને હલકા ધર્મોની જંત્રીમાં ઉતારી પાડતી મૂર્તિપૂજા એણે દૂર કરી છે. દેશનું ખરૂં હિત તથા પોતાના પ્રાચીન આર્ય ધર્મને માટે લાગણી અન્તઃકરણમાં આ પવિત્ર સંસ્થામાં રહે છે. અને આ સમાજના મત સાથે મળતા ન થાય એવા માણસોએ પણ તેના નિયમો તથા તેની પ્રગતિનો ઈતિહાસ જાણવો પણ બહુ જરૂરનો છે. મુંબાઇના આર્યપ્રકાશ પત્રે ગઇ દીવાળીમાં " મહર્ષિ અંક " પ્રગટ કર્યો હતો, તેમાં આર્ય સમાજની ઘણી હકીકત આવેલી છે.

૩. શ્રીયુત ઇચ્છારામ ભાઇનો સ્વર્ગવાસઃ—ગુજરાતીના અધિપતિ ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઇના મરણથી ગુજરાતનો એક હીરો અને પ્રસિદ્ધ સાક્ષર આપણે ગુમાવ્યો છે. ગુજરાતી પત્રમાં દર અઠવાડીયે આવતા પત્રોમાં જોતાં સ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે કે, લોકોએ અને સંસ્થાઓએ તેમને માટે લાગણી પુરતા શબ્દોમાં દેખાડી છે. એ વીરનરનાં પરાક્રમ, સાહસ, હિંમત અને દેશ પ્રેમની શી પ્રશંસા કરવી ? સાંજવર્તમાન, સયાજીવિજય પ્રજાબંધુ અને ગુજરાતીપંચ જેવાં વર્તમાન પત્રો તથા મનોરંજન, બુદ્ધિપ્રકાશ, વસંત અને સુંદરીસુબોધ જેવાં માસિક પત્રોના તંત્રીઓએ આ મહાન પુરૂષના ગુણનું વર્ણન કર્યું છે. મર્હુમ કવી નર્મદાશંકર, સર ફીરોઝશાહ મહેતા, અને શ્રીયુત ભાઇશંકર નાનાભાઇ જેવા ઈલાકાના જાણીતા નરોની મિત્રતાનું માન ધરાવનાર સ્વર્ગસ્થ ઇચ્છારામ આપણા પત્રકારોમાં ' તાજ વિનાના રાજા ' સરખા હતા. ગુજરાતી ભાષાની, અને પ્રજાની અંતઃકરણપૂર્વક સેવા કરનાર આ સાહસિક અને સ્વદેશ વત્સલ સજ્જનનું એક પ્રજાકીય સ્મારક થવાની ઘણી જરૂર છે. અને તેમ ન કરીએ તો આપણા ઉપર 'વાત ડાહ્યા ' અને કૃતઘ્ન હોવાનો આરોપ મુકાય છે તે ખરો કહેવાય. એક અજ્ઞાન બહેનની આ સુચના તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચાશે એમ આશા છે.

૪. હિંદુ યુનિવર્સિટીઃ શ્રીયુત માળવીયાજી અને દરભંગા નરેશ તરફથી જે મોટી પ્રવૃત્તિ ઉઠાવવામાં આવી છે, તેને આપણા ભાઇઓએ ખરા અન્તઃકરણથી ટેકો આપવો જોઈએ. કેળવણી અને વિદ્યાના પ્રસારને માટે આ સંસ્થાને રૂપીયાની જરૂરછે. મુસલમાન કોમ જે હિંદુઓ કરતાં જ્ઞાનમાં, પૈસામાં, અને બુદ્ધિમાં વધારે આગળ વધતી નથી, તેણે પણ લાખો રૂપિયા ભરી દીધાછે. તો હિંદુ કોમ પાસેથી ઘણી વધારે મોટી રકમની આશા રાખી શકાય. પણ મુસલમાન ભાઇઓના વડા ધર્મ ગુરૂ નામદાર આગાખાન ઈસ્લામી યુનિવર્સિટીની પ્રવૃત્તિને ઉપાડી લેનાર છે, ત્યારે હિન્દુધર્મના આચાર્યો કયાં ભરાઇ પેઠાછે, તે કોઈ જાણે છે ? પોતાના મોજશોખ અને હલકી મનોવૃત્તિઓ પુરી

પાડવા માટે લાખો રૂપિઆ બરબાદ કરનાર, તથા અજ્ઞાન હિંદુઓ પાસે પોતાને પરમેશ્વરના અવતાર મનાવનાર આપણા ધર્મના પોપ લોકો (ખ્રિસ્તિ ધર્મના એક મોટા વિભાગનો મુખ્ય આચાર્ય પોપ કહેવાય છે.) ને તેમનાં મોજશોખના ઓરડામાંથી બહાર આવવા ફરજ પાડવી જોઇએ અને તેમની પાસે પડી રહેલાં અને ગેરઉપયોગમાં આવવાનાં નાણાં–આ શુભ સંસ્થાની સ્થાપનામાં વાપરવાં જોઇએ. આપણા મોટા મોટા હિંદુ રાજા રજવાડા અને વેપારી દુનીઆના વડાઓ પણ આવા સારા કામમાં ઉત્સાહથી ભાગ લે, એવી તેમને મારી તરફથી નમ્રતાપૂર્વક અરજ છે.

૫. સત્યાગ્રહ અને હિંદુ સ્ત્રીઓ:–આફ્રીકાખંડની દક્ષીણે નાતાલ અને ટ્રાન્સવાલના દેશો આવેલા છે. ત્યાં આપણા ભાઇઓ વ્યાપાર માટે ગયેલા છે. તેમની સાથે કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ ગઇ છે. તે દેશોમાં હિંદુ, મુસલમાન અને પારસી બધી કોમો ભ્રાતૃભાવથી એક બીજા સાથે સંપસંપીને રહે છે. પણ તે દેશમાં ગોરા અને કાળા લોકો વચ્ચે બહુ ભેદ રાખવામાં આવે છે. આપણી આર્ય પ્રજા પણ ત્યાં કાળા માણસમાં ગણાય છે. આપણે આ દેશમાં જેવી રીતે ઢેડ વાધરી ઇત્યાદિ પતિત જ્ઞાતીઓને હલકી ગણીએ છીએ, તેવી રીતે ત્યાં ગોરા આપણને ગણે છે. હિંદીવાન બધા ઐક્યતા કરીને આવા સખત કાયદાની સામે થયા છે, તેમાં મુખ્ય આગેવાન મહાત્મા શ્રીયુત મોહનલાલ ગાંધી છે, જેમણે લાખ રૂપિયાની દોલત ત્યાંના હિંદી ભાઇઓના ભલા અર્થે આપી દીધી છે, ને બારીસ્ટર હોવા છતાં પાંચ છ વાર જેલમાં પણ તેઓ જઈ આવ્યા છે. આવી ઉગ્ર કર્તવ્ય નિષ્ઠા રાખનાર આ મહાશયે આર્યાવર્તની કીર્તિ આફ્રીકા ખંડમાં ઉજ્વળ કરી છે. એમનાં ધર્મપત્ની તથા શ્રીમતી રંભાબાઈ સોઢા, આદિ બીજી બાનુઓ પણ એમના શીક્ષણ નીચે તૈયાર થઈ જેલનાં અને બીજાં દુઃખ સહન કરે છે; તો પછી પુરૂષોનું તો કહેવુંજ શું ? તે દેશના કાયદા સામેની આ તકરારને સત્યાગ્રહની લડાઈ કહેવામાં આવે છે. ગુજરાતી ભાઇ સાધારણ બળવાળા અને ઢીલી દાળના ખાનારા તે સ્વમાન ખાતર હજારો મનુષ્યો કેદખાનામાં જઈ આવ્યાં એ જુસ્સો તેમનામાં ઉતારનાર મહાત્મા ગાંધીજી છે. આપણા દેશની સ્ત્રીઓએ પણ ત્યાં ઘણો ભતીભોગ આપ્યો છે. આ હકીકત એવી છે કે તેને માટે આપણને ગુજરાત અને ભારતવર્ષ માટે અભિમાન ઉપજાવે છે. લોકમાન્ય શ્રી ગોખલે હમણાંજ તે દેશમાં પ્રવાસ કરી ત્યાંના રાજ્યકર્તાઓને આ લડાઈની સત્યતા અને ત્યાંના કાયદાનું અન્યાયીપણું સમજાવી આવ્યા છે. એટલે હવે વધારે વખત પરમેશ્વરની ઇચ્છા હશે, તો એવાં સંકટો આપણા ભાઈઓ અને બહેનોને સહન કરવાં નહીં પડે.*

(મુંબઇ.) —એક આર્યભગિની.

દુષ્કાળ નિવારણ.

દક્ષિણના અહમદનગર જિલ્લામાં હાલ જે ભયંકર દુકાળ લાગુ પડી ચુકયો છે, તેની પીડામાંથી માણસો તથા ઢોરોને બચાવવાને મુંબાઇ શહેરમાં એક કમીટી સ્થપાઇ છે. આ કમીટીના પ્રમુખ સર ફિરોઝશાહ મહેતા છે; અને તેના સેક્રેટરીઓમાં શ્રીયુત જી. કે. દેવધર વગેરે દેશપ્રેમી ગૃહસ્થો છે.

સર્વે લોકોના જાણવામાં આવી ચુકયું છે કે અહમદનગર જીલ્લો જ્યાં કાયમ અચોકસ

* આ બ્હેન તરફથી બીજા ત્રણ લેખ પણ મળ્યા છે; રા. બા. લાલશંકરભાઈનું જીવન ચરિત્ર, ટર્કી અને બાલ્કન રાજ્યો વચ્ચે લડાઈ, તથા દુષ્કાળ નિવારણના ઉપાય. આ લેખોને લગતા વિષયો આ ખાસ અંકમાં દાખલ થયા છે, તેથી દિલગીરી સાથે તે મુલતવી રાખવા પડે છે. ત્હેને માટે તથા ઉપરના લેખોમાં સ્થળસંકોચને લીધે કરવા પડેલા ટુંકાણ માટે "આર્યભગિની"ની અમે ક્ષમા ચાહીએ છીએ. જણાવવું જરૂરનું છે કે, એ બ્હેનનાં લખાણ ઘણાંજ મોડાં આવ્યાં છતાં ઉપયોગી હોવાથી તે પ્રકટ કરવા બનતો પ્રયાસ કીધો છે. તન્ત્રી. સુ. સુ.—

રીતે વરસાદ પડ્યા કરે છે, ત્યાં ગયાં ત્રણ વર્ષો થયાં શોકજનક રીતે ઘણો થોડો વરસાદ પડવાથી નિર્વાહનાં સાધનો ઘણાં નબળાં થઇ ગયાં છે. અને તે ભાગ ઘણી દયાને પાત્ર બની રહ્યો છે; કારણ કે તે જીલ્લાના અગીઆરમાંના આઠ તાલુકામાં દુકાળની સ્થિતિ અસહ્ય જોવામાં આવે છે, તેની સામે ટક્કર લેવાની જરૂર છે અને પરિણામે તે જીલ્લા માંહેનાં ઢોરોનો મોટો ભાગ મરણ પામ્યો, અથવા બીજી રીતે અદૃશ્ય બન્યો, કે કાં તો ખાટકીના ઘરમાં વેચાયો !—અને તેનું કારણ માત્ર એજ છે કે ઘાસચારો સંપૂર્ણ રીતે મળી શકતો નથી. ગરીબ બીચારા ખેડુતો જ્યાં ઘણીજ ખરાબ રીતે દુકાળની અસર થવા પામી છે તેવા ભાગોમાંથી દુર ચાલ્યા ગયા છે; અને કોઇ જગ્યામાં ગામડે ગામડાં ઉજડ થઇ ગયાં છે; તેમાં ફક્ત થોડા હળ ખેડનારાઓ, મજુરો અને ગરીબ કારીગરો રહેલા છે. વળી આ દુકાળનું ખાસ સ્વરૂપ એવું છે, કે પીવાના પાણીની પણ તંગીપડી જાય તેવી ખરેખરી ધાસ્તી રાખવામાં આવે છે ! નામદાર સરકાર પોતાનાથી બનતી મદદ કરે છે; અને આપણાં ભાઇ બહેનોની તથા હેરાન થતાં મુંગાં પ્રાણીઓની દયા લાવીને આપણાથી બનતી મદદ કરવી એ આપણી ફરજ છે.

કમીટીના હેતુઓ.

(૧) ઢોરોના રક્ષણને માટે જે પગલાં ભરવાનું કામ ઉપયોગી કે વ્યવહારૂ લાગે તેવાં પગલાં ભરીને નામદાર સરકાર તરફથી સંકટ નિવારણ માટેના ઉપાયોમાં ઉમેરો કરવો (તે સ્થાનિક કમીટીઓ તથા સ્થાનિક અમલદારોની સાથે સહાનુભૂતિ વડેજ).

(૨) માણસ જાતનાં દુઃખો કમી કરવા માટે દુકાળના વખતમાં જે બંધારણની વ્યવસ્થા કરવી પડે, તે વડે સરકારી પ્રયત્નોમાં ઉમેરો કરવોઃ આમાં પણ સહાનુભૂતિ વડેજ વર્તવાનું છે. અને ગરીબ નિરાધાર ખેતીકારો તથા બીજા દુષ્કાળની અસરથી પીડાતા લોકોનાં દુઃખો કમી કરવા માટે જે કાંઇ ઇલાજો જરૂરના લાગે તેવા યોજવા.

(૩) આ ઇલાકાની જે જે જગ્યામાં દુકાળની અસર થઇ હોય ત્યાં ત્યાં ખાનગી ગૃહસ્થોના નાણાંની મદદથી વ્યવસ્થા કરીને વ્હેંચી આપવા માટે નાણાંની રકમો એકઠી કરવી.

(૪) આ નાણાંનો ભંડોળ વધારવો તથા તે માટે જે જે પગલાં જરૂરી લાગે તેવાં ભરવાં.

દુઃખ નિવારણની બેવડી યોજના.

દુઃખ નિવારણ કરવા માટેની યોજના નીચે મુજબ કરવામાં આવી છેઃ

(૧) ઢોરોનાં સંકટનું નિવારણઃ—

ઢોરોને માટે રહેવાના વાડા; ઢોરોને માટે રસોડાં; ઢોરોને માટે સસ્તા ઘાસચારાની દુકાનો; સસ્તું ઘાસ વ્હેંચવું; ઢોરને દેશાવર મોકલી આપવાં; ઇત્યાદિ.

(૨) માણસોનાં સંકટનું નિવારણઃ—

બહારની મદદ નહિં લેનારા આબરૂદાર ગરીબ લોકોને મફત મદદ આપવી; ગરીબ રીબાતા લોકોને મફત કપડાં વ્હેંચવાં; કામ કરતા હોય તેવા લોકોની જરૂરીઆતો પુરી પાડવી; અનાજની સસ્તી દુકાનો ખોલવી; માબાપ વિનાનાં છોકરાંઓને, વિધવાઓને, નિરાધારો અને નિર્બલ માણસોને મદદ કરવી; તથા ખેડૂતોને ખેતીનાં સાધનની મદદ આપવી.

આ પરોપકારના કામને માટે રૂા. ૧૦૦,૦૦૦ જોઇએ છે અને ઉપર જણાવેલા ફન્ડમાં અથવા તેના કોઇપણ ભાગને માટે ગમે તે રકમ આપી શકાશે.

અહમદનગર દુષ્કાળ કમીટીના સેક્રેટરી, ગિરગામઃ મુંબાઇ.—

એ સરનામે પૈસા મોકલવા તથા પત્રવ્યવહાર કરવો.

(અમદાવાદ.) સૌ. અરવિન્દા.

पत्रमंजूषा.

૧. ઘરગતુ દવાઓનું સુન્દરી સુબોધમાં જે લખાણુ આવે છે, તે ઘણું જ ઉપયોગી છે. ને અમે તો તેના ઘણા અખતરા પણુ કર્યા છે. તે દવા ગુણકારક છે. માટે મેહેરબાની કરીને તેવી દવાઓની હકીકત કાદરોજ નહી. હમેશાં એવા લેખ આવેતો સારૂં. ઘણા ઉપયોગી છે.

—સૌ. બાલુબા સાંગણવા વાળાં. (જવાશિયા.)

૨. ભયંકર રીવાજ. એક હમણાંજ તાજો દેખાવ જોયો, તે ઘણીવાર જોવામાં આવે છે; પણુ આજ વધારે ત્રાસદાયક લાગ્યો. અને મારૂં હૃદય હજી કાયમ ધડકે છે. એક અગીઆર વર્ષની છોકરી વીધવા થઇ તેના વાળ આસપાસનાં સગાં વહાલાંએ મળી, તે બાળકીને પકડી રાખી, પરાણે ઉતરાવી નાંખ્યા! તેમ હાથ પગ કે નાક કાન કાપી નાંખવાં કે આંખ્ય ફોડી નાંખવી એ રીવાજને જુલમ ગણવામાં આવે છે, તેમ વાળ કાઢી નાંખવાની રીત પણુ એક જુલમ છે. કારણકે તે પણુ ઇશ્વરી બક્ષીસ છે. વધુ શું લખું ? વીધવાઓની દયાજનક સ્થીતીથી કોણુ અજાણ્યું છે ?—છતાં બહેરી દુનીયાં સાંભળે છે ક્યાં ? ઘણાં ઘણાંએ લખે છે, ને મોટા અવાજે સંભળાવે છે કે આમ કરવું એ પાપ છે. પણુ રાક્ષસી રીવાજના પંજામાં ફસાનાર આંધળાં ને બહેરા લોકોનાં પડળ ને કાનની ધાક ઉઘડે છે ક્યાં ?

—એક આર્ય સ્રી.

૩. સુન્દરીસુબોધ પત્રમાં આવતાં ઘણાંખરાં લખાણુ મને વાંચવાં ગમે છે. વાર્તાલહરી, રમણીમણિમાલા, આનંદાશ્રમ અને વિદ્યાકળા, વૈદકના વિષયો બહુ રસથી વંચાય છે અને ઉપયોગી થઈ પડે છે. દરેક વાર્તામાં બોધ આવતો હોવાથી સુન્દરીસુબોધની વાર્તાઓ બીજા પત્રો કરતાં વધારે વંચાય છે. બનેતો હવે બોધઆપતી ચાલુ મોટી નવલકથા આપો તો વધારે સારૂં.

—સૌ. મોંઘીબેન. (કલકત્તા.)

૪. પત્નીને પ્રસન્ન કરતો પતિ—સુન્દરીસુબોધના ૧૯૧૨ના સપ્ટેમ્બર માસના અંકમાંના ચિત્રમાં શ્રી કૃષ્ણની પત્ની રાધા છે, એમ જણાવ્યું છે,-તે વિષે મને શંકા ઉત્પન્ન થઇ છે. તેથી મહેરબાની કરી મારી શંકાનું સમાધાન पत्रमंजूषा મારફતે કરશો, એ વિનંતિ છે. કેમકે ' શ્રીમદ્ ભાગવતના-દશમ સ્કંધ 'માં (શ્રીકૃષ્ણની) અષ્ટપટરાણી એનાં નામમાં રાધાનું નામ જણાતુ નથી. રાધા ફક્ત ગોપપુત્રી હતી અને બીજી ગોપીઓ કરતાં શ્રીકૃષ્ણને તે વધારે પ્રિય હતી, એમ હું જાણું છું. જો એમ હોય તો રાધાને શ્રીકૃષ્ણની પત્નીની જગાએ મુકવી એ યોગ્ય છે ?

—સૌ. દક્ષા. (અમરેલી.)

૫. સ્રીઓ વળી લખી શકે ?—એક બ્હેન પોતાના પત્રમાં કોઇ વિષય ઉપર લખતાં જણાવે છે કે) "આ પ્રશ્ન મને મારી મેળેજ...ઉગો થયો હતો, કોઈના કહેવાથી નહીં. ઘણાકોને એવો શક જાય છે કે સ્રીઓ વળી લખી શકે ?—તેથી આપની ખાનગી જાણુ માટે જ મારે લખવું પરે છે, કે હું આપનું લોકપ્રિય માસિક વાંચું છું. અને સ્રીલેખને ઉત્તેજન મળે છે તે હું જાણું છું; એટલેજ મને કાંઈક લખવાનો શોખ થાય છે. ઇશ્વર એ માસિકને અને તેના કાર્યવાહકોને લાંબુ આયુષ્ય આપે એવી પ્રાર્થના છે."

૬. પત્નીની આરતીઓ—વિશે જે કવિતાઓ સુંદરીસુબોધમાં પ્રગટ થઇ છે, તેના લખનારને ધન્યવાદ ઘટે છે. પણુ આપણી સ્રીઓ એટલા બધા માનને લાયક થઈ છે કે નહીં, તે વીચાર કરવા જેવું છે. જ્યાંસુધી ચાડી ચુગલી, નીંદાકુથલી, તથા કલેશકંકાસ વીગેરે કરીને સ્વામીને હેરાન કરતી તથા કુટુંબને રંજાડતી બાઈઓ સુધરે નહીં ત્યાં સુધી તેઓ આવાં ભારે વખાણુને લાયક છે જ નહીં. બધા જાણે છે કે ઘેરઘેર માટીના ચુલા છે ! આપના પત્રમાં સારાં લખાણુ લખી મોકલનાર સ્રીઓ પોતાના ઘરમાં કેવી રીતે ઘરસંસાર નીભાવે છે, તેની આપ તપાસ કરો તો માલુમ પડશે કે, હજી એટલું દુધ નથી !—સ્રીઓને ઉતારી પાડવાને હું લખતી નથી, પણુ હું તો જે ખરૂં છે ને જોઉંછું, તે લખ્યું છે.

—સત્યા. (અમદાવાદ.)

અને હમેશનું સાથી થઈ પડયું છે, તેનુ કારણ આપ જે મહેનત, ઉત્સાહ અને ખરચ ઉઠાવો છો તે છે. ચીત્રો પણ બહુ સારાં આવે છે. ઇશ્વર તમારી મહેનત બર લાવે, એમ અમારી વીનંતી છે હજી આપના આવા સસ્તા અને સુંદર માસીકના ફક્ત અઢી–ત્રણ હજાર ગ્રાહક થયા છે, તે આપણા લોકની ખોટી કરકસર અને ખરા લાભ વીશે બેપરવાઇને લીધે છે. પણ સુંદરીસુબોધ ઘણું વંચાય છે અને લોકો તેને ચહાય છે, એમ હું જાતી અનુભવથી કહી શકીશ. એટલે ધીમે ધીમે તેનાં ગ્રાહકો ઘણાં થશે એમાં કાંઈ શક નથી વિદ્વાનબંધુ મુ ફાસારની જેઓ એક કવીતા આ સાથે મોકલી છે, તે ખાસ અંકમા પ્રગટ કરવા મહેરબાની કરશો. એમના જેવી તે સારી નથી પણ મારા મનની ઊર્મીથી લખેલી છે.

(હરિગીત) સુંદરીસુબોધ અમારો સુંદરીનો ખરો શણગાર છે,
સુંદરીસુબોધ નકીજ સાચો સ્ત્રીઓનો ઉરહાર છે;
સુંદરીસુબોધ સદાય વાંચે બહેનીઓ તો લાણુ છે,
સુંદરીસુબોધ અમારી સુંદર જીંદગીનો પ્રાણુ છે.
વાંચન રૂડું, ચિત્રો મઝેના, અજબ ઓછા મુલ્યમાં,
દર માસ આવી જીવન અમ આપે સુરત્ન અમુલ્ય આ;
પ્યારૂ અમારા પ્રાણુ જેવું, એક પત્રજ એ થયું,
સહુ ઘર અને કુટુંબમાં વ્હાલું બની હૈયે વસ્યું.
સુંદર લખાણો સ્ત્રીઓનાથી ભવ્ય ને ભરપુર છે,
બહુ બોધદાયક ખાસઅંક ચિત્રોથી સુશોભિત જે;
મનહર અને સુખદાયી દુનિયાં તણું જ્ઞાનજ આપતું,
સંસાર માંહિ સ્વર્ગ નકી સુંદરીસુબોધ ઉતારતું.
દઇ ધર્મનો સુબોધ પ્રેમે સેંકડો બહેનો તણી,
અજ્ઞાન, દુઃખી જીંદગી સુધારીને મીઠી કરી,
શીખ આપી, દોરા બતાવી, માર્ગો સુચવી સારા સદા,
બહુ બંધુ, બહેનો, બાળકોનાં જીવનમાં અમૃત ભર્યાં.
વાંચો અમુલ્યજ પત્ર આ, ધારો સદાયે ચિત્તમાં,
સુંદરીસુબોધથી બોધ ને આનંદ લો, બહેનો ! અહીં;
સધવાનું છે સૌભાગ્ય, ને વિધવા તણો નીતી ગ્રંથ તે,
સુંદરીસુબોધજ સુંદરીનો સત્યગુરૂ, સદમાર્ગ છે. —ગૌરી. (સુરત)

૧૦ રૂરતું પુસ્તકાલય અને અબલા સહાય ફંડ—આ લખાણ જોકે નિશાળમાં કેળવણી લેવાથી બેનશીબ રહેલી સ્ત્રીનું છે, તોપણ તે ખરાદિલનું છે; તેથી ધ્યાનમા લેવા મારી પ્રેમાળ વાંચનારી બહેનોને તથા મુરબ્બી વાંચક ભાઇઓને હું નમ્રતા ભરેલી અરજ કરૂં છું. સહુના ભલાની તે વાત છે; તેમાથી સાર લઇશું તો આપણુંનેજ ભવીષ્યમાં ફાયદો થવાનો છે. હું જે બે અક્ષર વાંચી લખી જાણું છું, તે મારા સ્વર્ગવાસી ભાઇનોજ પ્રતાપ છે. મારી કેળવણી વધારવાને તે ઉમંગી બંધુએ પોતાનાથી બની શકતુ સઘળું કીધું હતુ, ને તેમના દિલમાં પણ ઘણી ઘણી વાતો હતી પણ તે ભગવાનને ન ગમ્યું. ને એ ભલા ભાઇને પોતાના ધામમાં વહેલો બોલાવી લીધો ! અધીપતી સાહેબ ! હાલ મને આપનો દાખલો એવીજ તરેહનો યાદ આવે છે. મેં જ્યારે આપ મહાશય ઉપરનું કુટુંબીક વીપત્તી અને દુખભરેલી આફતની વાત જાણી ત્યારે મારાથી ઘણુંજ રડાઇ ગયું હતું. મારા ઘરમા બી બધા બહુ દીલગીર થયા હતા તેઓ એમ કહેતા હતા કે, "ભલાંની ભલમનસાઇની હદ જોવા પરમેશ્વર આવી કસોટી પર આદમીને લીએ છે. પણ સારૂં કામ કરનારનું હરહમેશ સારૂંજ થાય છે "

આપ જે રૂડું કામ કરોછો તે આપને તથા આદરસંપાદક બંધુસમાજને બહુજ પ્રસંશા ઘટે છે. સુંદરીસુબોધનુ ચોપાનીયું મારા ભાઇના સ્વર્ગવાસ પછી હું મંગાવી શકતી નઈ

માર્ગે વાપરતાં આવડતું નથી. તેવીજ રીતે મ્હારામાં લેખ લખવાની શક્તિ નથી તેમ અનુભવ નથી. તેથી સુભાવે જે કાંઈ રૂચીકર લાગે તે સ્વીકારશો.

મ્હારી કર્મકથા-મ્હારૂં પ્રથમ જીવન, બ્હેનો સમક્ષ ખુલ્લું પાડતાં હું શરમાઉં છું. અને આ સ્થાને ઉઘાડાં પડતાં મ્હને સંકોચ થાય છે. છતાં મ્હારા જેવી જીંદગી ગાળતી બ્હેનોને,ત્હેમાંથી યોગ્ય સદ્‌બોધ મળે અને તેઓ ધડો લેઈ સુધરે માટે હું આ હકીકત લખુંછું.-સંસાર સાગરનું મ્હારૂં શરૂઆતનું જીવન દૂષિત તેમ દુઃખી હતું, એમ જણાવતાં આજ મ્હને ગ્લાની થાય છે. હું એક સાધારણ રીતે ભણેલી સ્ત્રી હતી. અને તે વખતે શાળામાં માત્ર ભણતરજ અપાતું; નૈતિક કેળવણી તરફ પૂરૂં લક્ષ ન્હોતું. આ પ્રમાણે ચારિત્ર્યની ખીલવણીને અભાવે 'અધુરો ઘડો છલકાય!' તેમ નાનપણથી થોડા જ્ઞાનને બહુ માની, હું ખોટા ખ્યાલમાં તણાયે જતી હતી. જ્ઞાતિરીવાજના દુષ્ટ પ્રચાર મુજબ બાલ્યાવસ્થાથી અન્ય સર્વ બાલિકાની પેઠે હું પણ લગ્નવ્યવસ્થામાં હોમાઈ હતી. પરંતુ કર્મ કાંઇ ઉચ્ચતમ તેથી પતિ સુશિક્ષિત અને ઠરેલ મળ્યા. નહિં તો મ્હારી વધારે અધોગતિ થાત. આ સમયે તો મ્હારામાં સારાસારનો વિચાર હતો નહિં. મ્હારી મંદબુદ્ધિથી મ્હને ભણેલી તરીકેનું અભિમાન, જ્ઞાનનો ડોળ, શારીરિક સુંદરતાનો મદ, અન્યની વધારે દેખાવડી વસ્તુઓનો મોહ, એવાં ખરાબ પરમાણુથી મ્હારૂં મન દૂષિત થયું હતું. પ્રેમ શું ત્હેની તો મ્હને ખબરજ હતી નહિં. પતિપ્રેમ જે આપણું ઇષ્ટ અને સર્વસ્વ છે, ત્હેને હૃદયમાં સ્થાન આપી શકી ન્હોતી. પ્રથમનાં બે વર્ષ શ્વશુરગૃહે મ્હારાં બહુ ખરાબ ગયાં. નિરંતર કલેશાદિની વિષજ્વાળા સળગ્યાંજ કરતી. મ્હારા પતિ સાહિત્ય પ્રતિ પ્રેમવાળા હોવાથી સારાં પત્રો, માસિકો, પુસ્તકો, વિગેરે, લાવી આપતા; તેમજ વખતો વખત સારી સલાહ પણ આપતા. પણ ઘરમાં જે વાગ્યુદ્ધ નિરંતર ચાલ્યાં કરતું ત્હેમાંથી મુક્ત થાઉં તો વાંચવાનું સુઝેને ? સાસુ, નણંદ, વિગેરે સાથે તકરાર અને કજીયામાંજ દિવસ પસાર થતો. આવા જીવનમાં પ્રિયતમ વસ્તુનો સંભવ ક્યાંથી હોય ? કોઇની સાથે મ્હને મૈત્રિ થઈજ નહિં. કોઈ કોઇ બ્હેન સાથે થાય ને બે દિવસ ચાલે, પણ લાંબો સ્નેહ સંબંધ રહેજ નહિં; કારણકે મ્હારો સ્વભાવ ચ્હીડીયો, અદેખો, અને તુંડ મીજાજ વાળો હોવાથી કોઇની સાથે બનતુંજ નહિં. નવરાશનો વખત કદિ મળે તો તે પણ નિંદામાંજ જતો; કારણ કે મ્હારી સાથે વાતો કરવા બેસનાર પણ મ્હારા જેવીજ સ્ત્રીઓ હતી! હાલ જીવનક્રમમાં ફેરફાર થયો છે અને જીંદગી સન્માર્ગે વળી છે, ત્યારે સમજાય છે કે પતિપ્રેમ જેવી અમૃતની વર્ષા શિવાયનું શુષ્ક જીવન મ્હને તે સમયે કયેમ આનન્દ આપતું હશે ? પ્રિય પતિનો નિર્મળપ્રેમ જે સ્ત્રીનાં હૃદયમાં નથી, ત્હેની જીંદગી કેવળ વૃથા છે. ત્હેમની પ્રીતિ, કૃપા, સહૃદયતા વિના જીંદગીનું રહસ્ય સમજવું મુશ્કેલ છે. સ્નેહના દિવ્ય જ્યોતિનાં શુદ્ધ કિરણો પ્રગટાવી પ્રભુમય પતિપ્રેમમાં આત્મા મગ્ન થાય છે, એ અલૌકિક, અવર્ણનીય આનંદનું વર્ણન થઇ શકે તેમજ નથી.

મ્હારો વિષમય સંસાર ચાલતો હતો તે અરસામાં પ્રભુકૃપાથી સૌ.-બ્હેન સાથે મ્હને પરિચય થયો. ત્હેના સ્નેહાળ, આનંદી, પવિત્ર હૃદયની છાપ મ્હારા અંતર્ ઉપર સચોટ પડી. ત્હેમણે 'સુન્દરી સુબોધ' નાં પાછલાં પુસ્તકોના લેખો મ્હને વંચાવી, ત્હેનું દિગ્દર્શન કરી, આધુનિક વિદુષી અને આત્મત્યાગી સન્નારીઓનાં ચરિત્ર દર્શાવી, પ્રાચીન આર્ય સતીઓનાં જીવન સમજાવી, ત્હેમનું જ્ઞાન, બુદ્ધિ, અનુભવ, અને ત્યાગ—એ સર્વ મહાન ગુણોના વિવેચનથી મ્હારૂં હૃદય જીતી લીધું. તે પ્રેમાળ બ્હેનનો સમાગમ મ્હને ધીમે ધીમે બહુજ ઉત્કર્ષક અને પ્રિયકર થઈ પડયો. ત્હેની પવિત્રતા તથા પ્રીતિ મ્હારા અન્તઃકરણમાં સ્થાપિત થઈ. આ બ્હેને મ્હારૂં જીવન નરકમાંથી ઉચકી લઇ સ્વર્ગીય બનાવ્યું છે, ત્હેને માટે ત્હેનો યોગ્ય ઉપકાર માનવાને મ્હને શબ્દો પણ જડતા નથી. પ્રભુના આદેશને અનુસરીને એક ગરીબ, કુપથે ચઢેલી અબળાને સન્માર્ગ ઉપર લીધી, એ કૃપા હું કદિ પણ કેમ વીસરૂં ? આ બ્હેન પૈસાવાળાં, વિદ્યાવાળાં, અનુભવવાળાં હોવાથી તુચ્છ વૈભવોની ખરી કિંમત સમજતાં હતાં. તેથી આર્ય અબળાઓને સહાય કરતાં રહી તેઓ નિત્ય તન, મન, અને ધનથી ત્હેમનાં સુખમાં વધારો કરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યાં છે; ને પોતાના પ્રસંગમાં આવતી દરેક સ્ત્રીની સુધારણા માટે બનતા સર્વ પ્રયત્નો લે છે. બ્હેનો! મ્હારી આવી ગતિનું કારણ માતાપિતાએ અણઘટતાં દેખાડેલાં લાડ અને અધૂરી કેળવણી, એજ હતું. માતા પિતાનો

સ્નેહ ઉત્તમ છે. પરંતુ બાળક કુપથે ન ચઢે ત્હેને માટે ત્હેમણે લાડની સાથે કાળજી પણ રાખવાની છે. અને કેળવણી જે આપવાની તે જ્યાં સુધી હૃદય અને બુદ્ધિને નિર્મળ, ઉજ્વળ ન કરે ત્યાં-સુધી તે હાનિકર્તાજ છે ! કલ્યાણ થજો એ બ્હેનનું. (એમની ઈચ્છા સિવાય હાલ હું એ પવિત્ર સાધ્વીનું નામ આપી શકતી નથી—અને નામ આપવા એમની બિલકુલ વૃત્તિ નથી)—પ્રભુ એમનું સર્વ રીતે સારૂં કરજો, પરંતુ એમના સહવાસમાં હું ન આવી હોત તો મ્હારૂં શું થાત, એ સવાલ વારંવાર મ્હને ભીતિ આપે છે. શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણસ્પર્શથી શલ્યાની અહલ્યા થઇ તરી ગઈ,—તેમ આ સતીના દર્શન અને સમાગમથી મ્હારૂં પણ બહુજ હિત થયું છે. હું જગન્નિયંતા પાસે એટલું યાચું છું કે, આવી વિદૂષી-પવિત્ર-પરોપકારી સાધ્વી બ્હેનો ગૃહેગૃહે ઉત્પન્ન થાઓ.

લિ. આર્ય મહિલાઓની કિંકરી,—સૌ॰ મહિલા॰ (ભાવનગર.)

૧૨. સુન્દરી સુબોધ અને ત્હેના લેખકો.—સંસાર સુધારા અને સ્ત્રીકેળવણીને માટે અત્યંત ઉત્સાહથી પોતાનું કાર્ય કરનાર મરહુમ રાવસાહેબ મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠની જ્ઞાતિના તરૂણ વિદ્વાનો તથા ત્હેમના અનુયાયીઓએ ' સુન્દરી સુબોધ ' પત્રને જન્મ આપી ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદ તથા ' વડનગરા નાગર જ્ઞાતિ ' ના ગૌરવ તથા કીર્તિમાં ઘણો સારો વધારો કરેલો છે. સુન્દરી સુબોધ પત્રના જન્મથીજ એટલે પુસ્તક પહેલું, અંક પહેલેથી હું ત્હેની ગ્રાહક છું. તેથી ત્હેના નવ વર્ષના લાંબા અનુભવ ઉપરથી હું ખાત્રીપૂર્વક કહી શકું છું કે આ માસિક કેળવાએલા દરેક હિન્દુ કુટુમ્બમાં રાખવા જેવું છે, એટલુંજ નહિં પણ ત્હેમાં આવતા વિષયો એટલા સાર્વજનીક છે કે, ગુજરાતી હિન્દુઓ ઉપરાન્ત જેમના કુટુમ્બમાં સરસ્વતિ દેવીએ પ્રવેશ કરેલો હોય ત્હેવા પારસી તથા મુસલમાન અને ખ્રિસ્તીબાઇઓને તથા બ્હેનોને પણ તે વાંચવા-લાયક છે. કુટુમ્બના કેળવાએલા આગેવાન ગૃહસ્થો તથા ઉત્તમ ગૃહીણીઓએ પોતાને માટે આ માસિક ખરીદ કરવા ઉપરાન્ત પોતાના કુટુંબની વ્હાલી બ્હેનો તથા ભાભીઓ અને પુત્રીઓ તથા વહુઓ માટે ત્હેમને રહેવાનાં જૂદાં જૂદાં સ્થાન (ગામ) પર આનંદદાયક અને વિવિધ વિષયોની ચર્ચા ચલાવનાર મનોરંજક ' સુન્દરી સુબોધ ' પત્રની નકલો દરમાસે મોકલતાં રહેવું જોઇએ. હું પ્રથમ એ પ્રમાણે કરતી હતી, પણ તેમ કરવા જતાં મ્હને અતિ પ્રિય 'સુન્દરીસુબોધ' ની આખી ફાઇલ મ્હારી પાસે રહી શકી નહિ અને તુટક થઇ એ મ્હને પસંદ પડયું નહિ; અને તેથી અંતઃકરણને કાંઇક ગ્લાની થવાથી મેં તેમ કરવું છોડી દઈ, મ્હારી પુત્રી સૌ॰ બ્હેન કુસુમગૌરી પર અમદાવાદ ખાતે જૂદુંજ માસિક મોકલાવવા ગોઠવણ કરેલી છે; અને ઈશ્વરકૃપા હશે તો પુત્રવધૂને પણ હવે પછી લોકપ્રિય માસિક સ્વતંત્રપણે વાંચવા મળે એવી રીતે ગોઠવણ કરવા વિચાર છે. અર્થાત્ એકજ કુટુમ્બમાં આ એકજ જાતના માસિકની જૂદી જૂદી ત્રણ પ્રતો ખરીદ કરવા ઈચ્છા થાય છે: આ પ્રમાણે વિશેષ કિમ્મત ખર્ચવાનું મ્હને કોઈ કારણ પૂછે તો ત્હેનો ખુલાસો એ છે કે,—આજકાલ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતાં અનેક. માસિકોમાં ગૃહસંસાર; અને સ્ત્રીકેળવણીના વધારા માટે સતત પ્રયત્ન કરનાર-શુદ્ધ અને ઉત્તમ ગુજરાતી ભાષામાં જૂદા જૂદા તરૂણ અને અનુભવી વિદ્વાનોની કલમથી લખાઇને પ્રકટ થતું ' સુન્દરીસુબોધ ' માસિક લોકોને અને ખાસ કરીને કેળવાએલી બ્હેનોને એટલું તો પ્રિય થઈ પડેલું છે કે, તે દરમાસે વેળાસર પ્રકટ થએલું જોવાને તેનાં કેળવાએલાં ગ્રાહકો હંમેશાં ઘણાં આતુર રહે છે અને ટપાલમાં તેની રાહ જોયાં કરે છે; અને એકવાર હાથમાં આવ્યા પછી તેનો વિશેષ ભાગ ઉપર ટપકે જોયા (વાંચ્યા) વિના તૈયાર થએલી રસોઈ જમવા જવા ઈચ્છા થતી નથી.

આ લોકપ્રિય માસિક દિન પ્રતિદીન પોતાના વિષયોમાં તથા લોકોપયોગી સ્ત્રીકેળવણીના હિતને માટે વિશેષ જાગ્રતિ બતાવતું જાય છે એ જોતાં ત્હેનું ભવિષ્ય હિરાની માફક ઘણું ચળકતું જણાય છે. અને ત્હેના આ અપ્રતિમ ઉત્સાહ અને ઉદ્યોગને લીધે હું અને મ્હારા પતિ (રા. હિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ-' બાળ સદ્બોધ રત્ન ' વગેરે ગ્રંથોના કર્તા) ધારીએ છીએ કે, 'ભવિષ્યમાં તે મુમ્બઈના 'ગુજરાતી' પત્રની માફક બહોળો વિસ્તાર પામશે એટલુંજ નહિં: પણ હમણાં જેમ સુપ્રસિદ્ધ ' ગુજરાતી ' પત્રે દુષ્કાળ ફંડમાં એક સારી રકમ એકઠી કરી હતી, તેમ સુન્દરી સુબોધ પણ ત્હેના ' અબળાસહાયફન્ડ ' માં ત્હેની ઉપરના વિશ્વાસ તથા પ્રેમને લીધે યોગ્ય રકમ એકઠી કરી

શકશે. હવે જોઈએ છીએ કે–સુન્દરી માંતાની આ નમ્ર જ્યોતિષી લેખક પુત્રીનું આં ભવિષ્યકથન કેટલે દરજ્જે ખરું પડે છે. ?

થોડાજ સમય ઉપર ખેડાના શ્રીયુત રા. બ. કૃપાશંકર ભગવાનજીએ પોતાનાં કેળવાએલાં અને સદ્‌ગુણી ધર્મ પત્નિ–સૌ. શ્રીમતિ મહાલક્ષ્મીના મૃત્યુ પાછળ ત્યાંની સંસ્કૃત પાઠશાળાને રૂપિઆ એક હજારની ઊદારતા ભરેલી સખાવત કરેલી છે. એજ પ્રમાણે પરોપકારી સદ્‌ગૃહસ્થ રા. બા. કૃપાશંકરભાઈ અને ત્હેમના જેવા બીજા નર–રત્નોએ અને શ્રીમંતોએ 'સુન્દરીસુબોધ' પત્રે ઉપાડેલી ફરતાં પુસ્તકાલયો (સ્ત્રીઓને ખાસ વાંચવા લાયક પુસ્તકોની પ્રવાસ પેટીઓ) ની પસંદ કરવા લાયક નવીન યોજનાને ઉપાડી લઇ પોતાના તરફથી યોગ્ય ઉત્તેજન આપવાની જરૂર જેવું છે.

'સુન્દરીસુબોધ'નો સ્ત્રી–લેખવાળો–સચિત્ર ખાસ અંક એટલો તો મનમોહક અને ઊત્તમ વિષયોથી ભરપુર હોય છે કે, હું દરવર્ષે મ્હારી શક્તિ અનુસાર ત્હેની બીજી પાંચ–સાત નકલો ખરીદ કરી જે જે મ્હોટાં સ્થાનોની કેળવાએલી અને શ્રીમંત બાનુઓ તરફ આ માસિક ન જતું હોય ત્યાં–અને મ્હારી બીજી બ્હેનોને તે (સુન્દરીસુબોધના નમૂના દાખલ) 'ભેટ' તરીકે મોકલું છે; અને આશા રાખું છું કે મ્હારી બીજી વિચારસિક બ્હેનો પણ તે માર્ગ ગ્રહણ કરશે તો એ માર્ગે પણ તેઓ બીજી બ્હેનોમાં સ્ત્રી–ઉપયોગી વાંચનનો સારી રીતે ફેલાવો કરી, તેમને ખુશ કરી શકશે; તથા ત્હેમને થાતુ આનંદ–ઉપયોગનું સાધન મેળવી આપશે. સુન્દરીસુબોધના ઉપયોગીપણા વિષે આટલી ટૂંક હકીકત જણાવી હવે હું ચાલુ વરસના અંક બીજાના પૃષ્ઠ ૫૮ માં વૈદ અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયારે પુછેલી બાબત ઉપર મ્હારો નમ્ર વિચાર જાહેર કરવા ઇચ્છું છું.

શ્રીયુત અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર પોતાનાં જૂદી જૂદી જાતનાં સ્વર્ગોનાં (અથવા કૈલાસના વૈભવ બનાવનારાં) અતિ ઉપયોગી–સુબોધક–અને લોકપ્રિય પુસ્તકો લખી–પ્રકટ કરી એટલા તો સુપ્રસિદ્ધ થએલા છે કે, હવે ત્હેમનાં પુસ્તકો વિષે અને ત્હેમની મધુર ભાષા તથા લખાણના ઉપયોગીપણાનાં વખાણ કરવાં તે–નેશનલ બેંકના સો ટચના સુવર્ણ ઉપર સોનાનો ગીલ્ટ (ઢોળ) ચડાવવા જેવું છે. રા. રા. પઢીઆરના લેખોની ભાષા એટલી સરલ અને મીઠી છે કે, હરકોઇ બ્હેન સહેલથી તે સમજી શકે તેમ છે. તેમની ભાષા જેમ અતિ ઉત્તમ તેમ વિચાર પણ ઊંચા પ્રકારના છે. ત્હેમના સ્ત્રીઊપયોગી વૈદક સંબંધીના લેખોથી સુન્દરીસુબોધ 'ના ઊપયોગી પણામાં એક પ્રકારે મહત્વનો વધારો થાય છે અને હરકોઇ કુટુમ્બ વત્સલ માતાઓ અને ભગિનિઓને એમનો વિષય વાંચવો બહુ ગમે છે; કારણ કે ગૃહસંસારમાં તેમના જેવી ઉપયોગી સલાહ અને દવા (દેશી ઓષધીની) ઘેર બેઠાં મળ્યાં જાય એ કોને પસંદ ન પડે વારૂ ? હું અને મ્હારી બીજી કેટલી એક બ્હેનો ત્હેમના વિષયો ધ્યાનપૂર્વક વાંચીએ છીએ. મ્હને તેમનાં બતાવેલાં દેશી ઓષધો ઘણાં પસંદ પડે છે અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે હું મ્હારા કુટુમ્બમાં ત્હેનો કોઈ વાર ઉપયોગ પણ કરું છું અને ત્હેમની બતાવેલી સાદી અને ઘરગતુ ઓષધથી મ્હને સારો લાભ જણાએલો છે. હું એ ભાઇને વિનયપૂર્વક ભલામણ કરું છું કે તેઓ આવીજ રીતે 'સુન્દરીસુબોધ' માસિકમાં પરોપકાર વૃત્તિથી પોતાની અનુભવી કલમ ચલાવી ગુર્જર બ્હેનો ઉપર નિરંતર ઉપકાર કરતા રહેશે. શ્રીયુત પઢિયારના બીજા વિષયો પણ ઘણી સારી રીતે લખાય છે.

સુન્દરી સુબોધમાં આવતા રા. રા. પઢિયારના વૈદક લેખ માટે ઉપર પ્રમાણે ટુંકો અભિપ્રાય આપેલો છે તે ઉપરથી કોઈએ એમ સમજવાનું નથી કે–ત્હેમાં લખનારા બીજા વિદ્વાનોનાં લખાણો ઓછા મહત્વનાં કે અધરી ભાષામાં લખાએલાં છે. વાસ્તવિક રીતે કહેવામાં આવે તો ખરી હકીકત એ છે કે–જેમ સુરત જેવા શહેરમાં, જૂદી જૂદી જાતનાં પકવાન, મીઠાઇ, ઘારી, હલવો વગેરે મિષ્ટ ભોજન જમવાનાં હોય અને કોઇ પૂછે કે તમને શું ભાવે છે, તે વખતે ત્હેને શો જવાબ દેવો ? કારણ કે સર્વ પદાર્થો એક એકથી ચઢીઆતા અને સ્વાદીષ્ટ હોય, ત્યાં કોને સારા કહેવા અને કોને ઓછા સ્વાદવાળા કહેવા ? જેને જે ભાવે ત્હેનાં તે વખાણ કરે. એજ પ્રમાણે 'સુન્દરી સુબોધ 'માં આવતા દરેક ઉપયોગી અને આનંદદાયક લેખોમાં કયા વિષયનું વર્ણન ન કરવું અને કોનાં વખાણ કરવાં એ એક ગુંચવણ ભરેલો સવાલ છે. પણ હાલ તો એ સઘળી લંબાણ બાબતો પડતી મૂકી રા. પઢીઆરે પૂછેલા પ્રશ્નનોજ ટુંકામાં ખુલાસો આપેલો છે.

'સુન્દરી સુબોધ 'ના વિદ્વાન અને ઉત્સાહી તંત્રી પોતે એકલાજ સઘળા વિષયો લખે તેના

કરતાં હેમનાં લખાણની સાથે જૂદા જૂદા વિદ્વાનોના વિધવિધ વિષયો પણ પ્રકટ થતા રહે, એ દગેરાં ઇચ્છવા લાયક અને પસંદ કરવા જેવું છે.

સુન્દરી સુબોધના ઉપયોગીપણા વિષે અને વિદ્યાવિલાસી શ. પઢિયાર વિષે આટલું લખી માનપૂર્વક જણાવવાની રજા લઉં છું કે આ માસિકના ચાલુ વર્ષના અંક બીજાના ૫૯ પત્રમાં શ. 'કાસારે' જે હરિગીત છંદવાળા કાવ્યમાં સુન્દરી સુબોધને ધન્યવાદ આપેલો છે, તે ખરેખર અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. છેવટે હું સુન્દરી સુબોધના ઉત્સાહી અને વિદ્વાન તંત્રીને તથા હેના અન્ય પ્રવર્તકોને હેમના ઉત્તમ કાર્યમાં નિરંતર મચ્યા રહેવાને માટે ધન્યવાદ આપી ઇચ્છું છું કે, હેમના શુભ યત્નનો બદલો પરમાત્મા તેમને આપે. અને ગુર્જર બહેનો તથા સર્વે દંપતિ સુખી થાય, એવી મ્હારા ખરા અંતઃકરણની નિરંતરની પ્રાર્થના છે તે ઇશ્વર સફળ કરો.

—સૌ. કૃષ્ણાગૌરી હિરાલાલ રાવળ. (સુંથરામપુર.)

સમયતરંગઃ—નામદાર લેડી હાર્ડિજનો પત્ર.

(આપણા લોકપ્રિય વાઈસરોય નામદાર લોર્ડ હાર્ડિંજ ઉપર દિલ્હી પ્રવેશ સમયે કોઈ દુષ્ટજને બોમ્બ ફેંક્યો હેનું બયાન.)

"ચાંદની ચોક આગળ થઇને સ્વારી પસાર થતી હતી અને સર્વત્ર હર્ષ ગર્જનાઓ થઇ રહી હતી, એવામાં એકાએક કાંઇ તૂટાતૂટ થઇ મ્હને સમજાયું; અને હું (હાથીની બેઠક ઉપરથી) આગળ ઢળી પડી મ્હારી જગોપર પાછી બેસતાં, મ્હને આંખે આંઝવાં આવી ગયાં અને માથામાં 'ગું ગું' અવાજ થવાની સાથે કાને બ્હેરાશ મારી ગઇ. વાઇસરોયે મ્હારી તરફ વળીને કહ્યું કે, 'બોમ્બ ફુટ્યો હોય એમ બીતિ રહે છે.' પાછા તેઓ ફરીથી બોલ્યા કે (હાથી) 'આગળ ચલાવો;' આથી સરઘસ આગળ ચાલ્યું. આટલા વખત સુધી મ્હેં લોકોને તદ્દન શાન્તિમાં જોયા, પરન્તુ અમે ફરી આગળ વધ્યાં એટલે પોકારો થયા અને હેમાં 'સાબાશ!' એવો શબ્દ મ્હેં સાંભળ્યો. તે પછી હું બધી તપશીલો જોવા લાગી; હોદો પાછળ હઠ્યો હતો અને વાઇસરોય ફીકા પડી ગયા હતા. મેં હેમને પૂછ્યું, કે 'તમારી ખાત્રી છે, કે તમને કાંઇ ઇજા થઇ નથી?' તેમણે ઉત્તર આપ્યો, કે 'મારી ખાતરી નથી. મને મોટો ધક્કો લાગ્યો છે. પણ હું ધારું છું કે હું આગળ જઇ શકીશ.' થોડીક પળ પછી તેમની પીઠ તરફથી જોવાને હું લગાર પાછી હઠી અને (મારાથી છેટેના) તેમના જમણા ખભા પાસે પહેરવેશ ફાટેલો હતો હેમાંથી લાલચોળ માંસ મ્હારી નજરે પડ્યું. એટલે મેં વિચાર કર્યો કે 'તમે ઘાયલ થયલા છો,' એમ કહેવાથી તો તેઓ ગભરાશે. વળી લાગ્યું કે, હેમને ન કહેવાથી હાથીની ચાલથી જે આંચકા હેમને લાગે તેથી ઇજા વધી પડશે. મેં પાછું આસપાસ જોયું અને અમારી પાછળના છત્રિ ધરનારના પગ જોયા અને તેને મુએલો દીઠો. એટલે મેં શાંત રીતે તેમને કહ્યું કે, મ્હને સરઘસ અટકાવા દો, કારણ મને ધાસ્તી છે, કે આપણી પાછળનો માણસ મરી ગયો છે.' (અમે લગભગ ૧૫૦ વાર આગળ ચાલ્યાં હતાં) હેમણે કહ્યું:—'અલબત એવા સંયોગમાં આપણે આગળ જઇ નહીં શકીએ!' મેં હાથીને અટકાવ્યો અને હાથી ઉપર આગળ બેઠેલા કર્નલ મેક્સવેલને ઇશારો કર્યો. તે દોડી આવ્યો અને વાઇસરોયે તેને કહ્યું; "પાછળના ગરીબ માણસ માટે ત્હમે કાંઇ કરી શકશો?' અને મેં કહ્યું કે, કર્નલ રોબર્ટસને બોલાવવાની મારી ઇચ્છા છે. મને લાગે છે, કે વાઇસરોયનો ખભો ઘવાયલો છે. તેજ સમયે વાઇસરોયને લગાર મૂર્છા આવી અને તરતજ ચેતન ખોવા માંડ્યું. પાછી શુદ્ધિ આવ્યા પછી હેમણે સરઘસનું કામ ચાલુ રાખવાની સૂચના આપી. તે પછી હોદ્દા ઉપરથી હેમને હેઠળ ઉતારીને મોટરગાડીમાં બેસાડવામાં આવ્યા, ને પછી ઘેર લાવી તેમનાં લુગડાં ઉતારવામાં પડેલી મુશ્કેલીઓ સિવાય કંઇપણ ઇતિહાસ કહેવાનો નથી. છ ઘાવોમાંથી પુષ્કળ લોહી નીકળતું હતું. ઘરમાં કોઇપણ ન હતું, પરંતુ ખાતાનાં માણસોએ સમજુ કામ કર્યું અને સારી રીતે તેમની બરદાસ્ત ઉઠાવી."

નડીઆદઃ—હીંદુ અનાથાશ્રમનાં અપંગોનું ગ્રુપ સને ૧૯૧૧–૧૨.

સ્ત્રીલેખનો ખાસ અંક (ચાલુ)

સુન્દરી સુબોધ.

પુસ્તક ૧૦. } પૌષ-માઘ-ફાલ્ગુન, ૧૯૬૯ / જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી-માર્ચ, ૧૯૧૩. { અંક ૫-૬-૭.

उदय गुंजन.

પ્રણય ભગવાનનું પ્રાર્થન:

ભગવન્ ! મ્હારા જીવનના પ્રભુ !—વ્હાલા ! મ્હારા પ્રાણના પુરુષોત્તમ !—પ્રિયતમ ! મ્હારા હૃદયના નારાયણ !

મ્હારી પૃથ્વીના મૂર્તિમન્તા કામદેવ ! સૌન્દર્યના સ્વામી દેવેન્દ્ર ! સ્વર્ગસુખ અને મોક્ષશાન્તિના દાતા ! પરમપ્રેમરૂપ પ્રભુ ! મન, વાણી, ઇન્દ્રિય, દેહ અને આત્માના માલીક પરમેશ્વર ! દયા કરો, દયા કરો; પ્રિયનાથ ! દયા કરો.

સંસાર સમુદ્રના સમર્થ નાવિક ! જીવનવનના ઘનપન્થના સુદક્ષ નેતા ! મ્હારા કલુષિત, વિલોલ અન્તરને નિર્મળ, શાન્ત, સૌમ્ય બનાવનાર કૃપાળુ કાન્ત ! ત્હમારે પદે આ રંક જીવિત પડ્યું છે, તે પર પ્રિય પ્રાણ ! ત્હમારી કરુણાભીની દૃષ્ટિ નાખવા કૃપાવન્ત થાઓ.

પ્રાણના યે પ્રાણ છો, દેવ ! દેહ પર સંપૂર્ણ ત્હમારું સ્વામિત્વ છે, નાથ ! આત્માનાયે આત્મ છો, પ્રભો ! પાલક, પોષક, અને શોષક, સર્વ આપજ છો; પ્રિયતમ ! હું રંક, દીન, અબલ બાલકના પ્રેમળ રખવાળ છો.

જીવનના સર્વાધાર સ્વામી ! આપ જીવનનાયે જીવન છો. શું સમ્બોધું, નાથ ? પ્રણયનાં વચનો શાં બોલું !—જે બોલું તે સર્વ ઓછું ઓછુંજ લાગે છે, જે વિચારું તે બધુંય અધુરું, અધૂરુંજ ભાસે છે. પ્રાણ ! હૃદયમન્દિરે મ્હારા રસીલા અલબેલાની મનમોહન મૂર્તિ સુરમ્ય, સુમધુર ડોલે છે; આતતરીન અણમોલાં પ્રેમ વચનો કંઇ કંઇ—લલિત હાસ્યમાં બોલે છે. પણ પ્રિય પ્રભો ! નથી તે આ દિલદગ્ધ માનવીથી પૂરાં સંભળાતાં, નથી સમજાતાં. મન—વચન—અને કર્મથી, તાપસી સમી તપ તપું છું, નાથ ! મ્હારી અજ્ઞાન અન્ધતામાં યથાશક્તિ, યથામતિ, પણ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી પૂજું છું, હૈયાના હાર ! ત્હમને: તથાપિ સર્વદા પ્રસન્નવદન ભગવન્ ! આજ પ્રસન્ન કેમ નથી દેખાતા ?

મ્હારા નયનના તેજ ! મ્હારા હૃદયના પ્રકાશ ! અમૃતના કુંભ સરીખા મ્હારા પ્રેમના ન્હાનકડા જીવનધામે ત્હમારી પુણ્ય મૂર્તિ પધરાવીને, ઓ દેવાધિદેવનાથ મહાદેવ ! ત્હમને શ્રદ્ધા, ભક્તિ, પ્રણયના અભિષેક આદરું છું, ત્હોય આજ પ્રસન્ન કેમ નથી થતા, નાથ !

વિશ્વના વાસુદેવ ! ભુક્તિ, તૃપ્તિ અને મુક્તિના સ્વામિન્ ! રીતિ, નીતિ અને પ્રીતિના ઈશ્વર ! ઉક્તિ, શ્રુતિ અને સ્મૃતિના નાથ ! ત્હમારે પદેજ મ્હારું સદા ધ્યાન, વન્દન, પ્રાર્થન રહો ! વય, વિદ્યા, અને વિચારના સન્મિત્ર ! શરીર, ચિત્ત, અને પ્રાણના પ્રભુ ! મનોહર-

સ્વરથી ત્રિલોકને મુગ્ધ કરનાર ત્હમારી અનુપમ મુરલીનો મધુરો સ્વર સંભળાવો; દેવદાનવ આદિ પ્રાણિમાત્રને દિવ્ય દર્શનમાં વિલીન કરનાર ત્હમારા અલૌકિક મોહિનીસ્વરૂપની ઝાંખી કરાવો. પ્રણયમૂર્તિ પ્રાણેશ્વર! પ્રેમનો બદલો પ્રેમથી પ્રભુ ! આપ સકળ બ્રહ્માંડને આપો છો; ત્હમારા દિલદરિયાવનો પ્રણય પ્રસાદ ચરાચર વિશ્વને સમર્પો છો: એમ સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો એક અવાજે વદે છે; તો દીનવત્સલ! આ સ્વલ્પ જીવિતમાં ઝુરી મરતી–આપની પદ રજની રંક સેવિકા બાલ માછલી જેને આપના અગાધ પ્રેમસાગરનું એકાદ ન્હાનકડું બિન્દુ સંજીવન, તૃપ્ત કરવાને શક્તિવાન છે, તેટલી દયા ત્હેના ઉપર કરવાને માટે શા કાજે વિલંબ કરો છો, કૃપાનાથ!

પ્રણય ભગવન ! આનન્દ, ઉલ્લાસ અને કલ્યાણના નિયંતા ! આપ એમ અનાથના નાથ છો, નિર્બળ અબળાના ઉદ્ધારક સ્વામી છો. જડ જગતના ચેતનમય દેવ ! ઉગતા સૂર્યની કાન્તિ સમાં, ખીલેલ ચન્દ્રિકાની પ્રભા જેવાં, મ્હારા તિમિર ભર્યા હૃદયમાં આપનાં સ્મરણ ઉત્સાહ અને ઉજાસ આપે છે, પ્રભો !

પ્રેમભક્તિથી જડ પ્રતિમાઓ સુપ્રસન્ન થઇ કલ્યાણકર બને છે, નાથ ! ત્યારે શું આ રંક બાલિકાની પ્રેમભક્તિ અંગીકાર કરી, ઓ મ્હારા ચેતનવન્તા પ્રણયવલ્લભ! આપની અમોઘ કરુણા કલાના કિરણ રૂપ અભય વર નહિં આપો, પ્રભુ?–*पतिरेव गतिः स्त्रीणाम्*—' પતિ એજ, સ્ત્રીની ગતિ છે, ' એ ધર્મશાસ્ત્રોનું મહાન વચન અહોનિશ જપું છું, નાથ !–ત્હમારા વિના મ્હારું જીવિત શું, ત્હમારા સિવાયના પ્રાણ પણ કયાં ! આ જડ જીવનમાં પ્રણયપ્રેમનું અમૃત સિંચો, પ્રિય !–અબુધમાં બુદ્ધિનું, અશ્રદ્ધામાં શ્રદ્ધાનું, અબળમાં બળનું, અનાત્મમાં આપના અમર ચેતનનું, આપના સ્વર્ગીય ઉર સરોવરમાંથી સજીવન જીવનનાં કૃપા ઝરણ વહાવો, પ્રાણ !–અબળાના સહાયક, દીન અબળાને ઉદ્ધારો, નાથ ! પ્રીતમજીનાં ગાન, માન, અને પ્રીતિ દાન;–મીઠાં પ્રેમનાં વેણ અને રસીલાં પ્રિય કહેણ; ફુલ લહરે લહકતી લીલીછમ કુસુમકુંજોમાં આનન્દ પાન અને દિવ્ય પ્રીતિકુંડોમાં અમૃતસ્નાન;–વૈકુણ્ઠના અનેરા ઓવારાનાં દર્શન અને આપની અમોલી પ્રણયમૂર્તિનાં કલ્લોલ લોલ હૃદયપૂજન તથા આત્મસ્તવન હજી અપ્રાપ્ય છે, પ્રભો !

પ્રણયનાથ ! જગતના શુષ્ક અરણ્યમાં આપના પ્રેમની તરસથી પીડાતી બાલજોગણ આપ મહાન સાગરરાજને આંગણ ઉભી અલખ જગાવું છું: ઓ મ્હારા આત્મના મીઠડા મહેરામણ ! મ્હારી તીવ્ર તૃષા છીપાવો. કૃપાસિન્ધુ પ્રીતમરાજ ! પ્રેમ–અલખને લખ બનાવો, સ્વામિન્ !

શ્રીકૃષ્ણને હૃદયે રમતાં રાધિકાજી, શ્રીરામને અન્તર્ વસતાં સીતાજી, નારાયણના ઉરમાં વિલસતાં લક્ષ્મીજી, અને મહેશ્વરના ચિત્તમાં વિહરતાં ઉમાજી,–એમની રસકેલિની સુખસુધા પીવા આ જિગરની દીર્ઘકાળની વાંચ્છના છે. આ સંસાર ગોકુલમાં રાસ રમાડો, નાથ ! અને ત્હમારા બ્રહ્માંડ વ્યાપી હૃદયમાં આ પ્રણયઘેલડા હૃદયને એકાદ લઘુતમ સ્થાન આપી, પ્રભો ! આપની પ્રણય પ્રભામાં સમાવો ત્હેને.

પ્રેમીલી મીરાંના પ્યારા ગિરિધરલાલજી ! સંસારસમુદ્રમાં ડૂબકાં ખાતાં ઘણુંય વિષવારિ પીવાં પડશે;–પણ ત્હોય શું ?–ત્હમારી કૃપા કટાક્ષ તે સર્વ ઝેરના ઘૂંટડાને અમૃત બનાવી દેવાને કયાં અસમર્થ છે ? નાથ !–ત્હમારો સ્નેહ મ્હારા રંક હૃદયનો સાથી છે, તો તે આ અન્ધારા અન્તરમાં આપના અનન્ત પ્રેમનો અખંડ જ્યોતિ અવશ્ય પ્રકટાવશે.

મીરાં મ્હારા પ્રભુમાં સમાણી; ને હું યે એજ પ્રિયતમમાં સમાઇશ. મ્હારા વિશ્વવૃન્દાવનમાં જે સનાતન રાસ શ્રી શ્યામસુન્દર નન્દનન્દન, ખેલી રહ્યા છે, તે ભલેને અન્ય અનેક મીરાંઓ સાથે વિહરેઃ ત્હેમાં મ્હારે શું ? પ્રેમીજીવનની સાથે તેટતેટલાં સ્વરૂપ ધારણ કરતા શ્રી પ્રણય ભગવાન ભલેને એક હોય કે અનેક, પણ આ હૃદયમાં તો નિઃશંક તે એકજ છે !

અન્તઃકાળના છેલ્લા શ્વાસ પણ સ્વામીને મુખડે મીંટ માંડીને ફ્હાડવાની હોંશ છેઃ પ્રાણના અવસાનને પ્રાણનાથની ઝાંખી કરતાંજ વિહરવાની તૃષ્ણા છે. પ્રભુ પોતાને ભક્તનાં–પ્રેમિના દાસ કહેવડાવે છે; તે અબળ, દીન, પરન્તુ પ્રણયપૂર્ણ હૃદયની એ એક આશ, અનાથના નાથ, કાં નહિં પૂરે ?–જરૂર પૂરશે જ તો !

'માનવી પડછાયો છે, જિંદગી સ્વપ્ન છે !' તથાપિ સ્વામીસુખનું મ્હારું જીવન સ્વપ્નું અખંડ રહેજો, પ્રભો !

આ વિના રંક માનવ બાલિકા બીજું વધુપ્રિય શું પ્રાર્થે, નાથ ?

(મુંબાઇ) એક દીન બાલિકા.

વાર્તાલહરી.

પ્રિયબાલાઃ–પ્રભુને પ્યારું કોણ ?ઃ–*

લૉર્ડ કર્ઝનની કારકીર્દિમાં પડેલા બેંગાલના ભાગલાને લઇને ઉત્પન્ન થયેલ "બહિષ્કાર" અને "સ્વદેશી" ચીલચાલ ઉજવવાનો દીવસ હતો. જોકે મહાન શહેનશાહના યશવંત હાથથી તે ભાગલા જોડી દેવામાં આવ્યા હતા, તો પણ "સ્વદેશી" ના વિજયની ખાતર તે દિવસ ઉજવવાનું બેંગાલના લોકપ્રતિનિધીઓ તરફથી નક્કી થયું હતું. પાટનગર કલકત્તામાં પ્રભાતથીજ લોકસમુદાયમાં ઉત્સાહ દેખાઇ આવતો હતો.

બાબુ અવિનાશચંદ્ર સેનની ખાનગી માલીકીની જગ્યા ઉપર એક મોટો મંડપ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યાં જાહેર સભા ભરાઇ હતી. તરુણ પ્રિયબાલા પણ પિતા સાથે સભામાં હાજર થઇ હતી. સમયાનુસાર જુદી જુદી આહેરા વ્યક્તિનાં ભાષણો થયાં. હમણાં પ્રખ્યાત વક્તા અબ્દુલકાદીરનું ભાષણ ચાલતું હતું. તેના મુખમાં શબ્દ હતા કે "બ્હેનો અને ભાઇઓ ! મ્હારી માતૃભૂમિનાં સંતાનો ! ! પ્રભુને પ્યારું કોણ ?" પરંતુ તેજ ક્ષણે ભાષણ અટકી પડ્યું. સભા વિખેરી નાખવા પોલીસ ખાતાને હુકમ મળેલો હોવાથી મિ. કાદરી બીજા શબ્દો બોલે તે અગાઉ તેનો સંપૂર્ણ અમલ થયો.

દરેક નાગરિક કાયદાને સંપૂર્ણ માન આપીને શાંતિથી સભાસ્થાન ખાલી કરતા હતા. અને લોકપ્રતિનિધીઓ તે માટે તેમને શાબાશી આપતા હતા. "પ્રભુને પ્યારું કોણ ?" એ પ્રશ્ન કરાયો, પરંતુ તેનો ઉત્તર આપવાનું ઉપર પ્રમાણે બની શક્યું નહિ; તેથી ઘણાંખરાંના મગજમાં એ પ્રશ્ન રમી રહ્યો હતો. પ્રિયબાલા પણ તેમાંની એક હતી.

ઘેર આવીને તેણે દાદીજીને પુછ્યું. દેવને માટે પુષ્પહાર પરોવતાં દાદીજીએ જવાબ દીધો–બેટા ! ભક્તિ કરનાર પ્રભુને પ્રિય છે. "શાક સુધારતાં માતાએ જવાબ દીધો. પતિવ્રત

* Leigh Hunt ના Abu Ben Adhem નામની કવિતામાં વાર્તા ઉપરથી ઉપજાવ્યું.

પાળનાર સ્ત્રી અને પતિવ્રત પાળનાર પુરૂષ પ્રભુને પ્રિય છે." વિધવા ફોઇબાએ જવાબ પરોપકારી અને નિઃસ્વાર્થ સેવા કરનાર પ્રભુને પ્રિય છે" ગોખા વીણતાં મોટી ભોજાઇએ જવાબ દીધો.—" વડીલની આજ્ઞા પાળનાર પ્રભુને પ્રિય છે." બાળક પુત્રને પયપાન કરાવતાં નાની ભોજાઇએ જવાબ દીધો—" પોતાની ફરજ બજાવનાર પ્રભુને પ્રિય છે" પોપટનાં પાંજરામાં મરચાં નાખતી બાળક બત્રીજીએ કહ્યું " ફોઇબા ! સાચાં બોલાં બાળક પ્રભુને પ્રિય છે". વૃદ્ધ દાદીજીને પુષ્પહાર પરોવવામાં મદદ કરતી માલીનીએ કહ્યું"—ઉદ્યોગી માણસ પ્રભુને પ્રિય છે" અને કોઠારની કુંચી માતાને આપતાં વૃદ્ધ દાસી યમુનાએ કહ્યું—પ્રમાણિક અને વફાદાર માણસ પ્રભુને પ્રિય છે."

"પ્રભુને પ્યારૂં કોણ !" એ વિચારમાં ને વિચારમાં મોડી રાત્રીએ પ્રિયબાલા નિદ્રાવશ થઇ. અર્ધ નિશા વ્યતિત થયા પછી તે જાગી અને ચંદ્રનું પ્રકાશીત અજવાળું કે જે તેના શયનગૃહને ખીલતા કમળ જેવું ભભકાદાર બનાવતું હતું, તેમાં એક દેવીને પોતાના સોનાના પુસ્તકમાં લખતાં જોઇ. પ્રિયબાલા બુદ્ધિશાળી હતી અને કેટલાક સંજોગોએ તેણીને બહાદુર બનાવી હતી. તેણે દેવીને પુછ્યું—" તમે શું લખો છો !" દેવીએ પોતાનું મસ્તક ઉંચું કર્યું અને ઘણીજ મીઠાશ ભરેલી શાન્તી અને વાત્સલ્ય ભાવથી પ્રિયબાલા તરફ જોઇને બોલ્યાં " જેઓ પ્રભુને પ્રિય છે તેઓનાં નામ લખું છું." " અને તેમાં મ્હારૂં નામ છે !" પ્રિય.બાલાનો એ પ્રશ્ન હતો. દેવીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો " ના, તારૂં નામ નથી " પ્રિયબાલાએ ધીમેથી તો પણ આનંદી સ્વરે કહ્યું " દેવી હું તમને પ્રાર્થના કરૂં છું કે પોતાના દેશ બન્ધુઓને ચાહનાર તરીકે મ્હારૂં નામ તમારાં પવિત્ર પુસ્તકમાં લખો." દેવીએ તેની પ્રાર્થના સ્વીકારી અને "દેશબન્ધુઓને ચાહનાર" તરીકે પ્રિયબાલાનું નામ લખ્યું અને દેવી અદ્રશ્ય થયાં. બીજીજ રાત્રીએ દેવીએ શયનગૃહમાં પ્રિયબાલાને દર્શન દીધાં, અને પ્રભુને પ્યારાં એવાં નામો પ્રિયબાલાને બતાવ્યાં. અને જુઓ ! પ્રિયબાલાનું નામ સર્વથી ઉપર પહેલું હતું. તેણે જોયું કે **"દેશબન્ધુઓને ચાહનાર પ્રભુને પ્રિય છે."**

(ધીરાજી) —બ્હેન ર.

રોમીઓ અને જ્યુલીએટ.

(ચાર્લ્સ અને મેરી લેમ્બ કૃત " શેકસપિયરની વાર્તાઓ"માંથી.)

ઇટાલી દેશના વેરોના ગામમાં કેપ્યુલેટ અને મોન્ટેગ્યુ નામના બે, પૈસાવાળા, કુટુંબો વસતા હતા. એ બે કુટુંબો વચ્ચે એક જુની તકરારને લીધે કટ્ટી શત્રુતા હતી. આ દુશ્મનાઇની લાગણી એટલી બધી વધી ગઇ હતી કે કદાચ એક કુટુંબનો નોકર રસ્તામાં બીજા કુટુંબના નોકરને મળે તો બોલાચાલી થયાવગર રહેતી નહિ, અને ઘણી વખત તો મારામારી પણ થાય. આવી લઢવાડોથી ઘણી વખત વેરોનાના શાંત રસ્તાઓમાં ખળભળાટ થતો હતો.

એક વખતે વૃદ્ધ લૉર્ડ કેપ્યુલેટે ખાણું આપ્યું. તેમણે ઘણીક સુંદર સ્ત્રીઓ તથા આબરૂદાર ગૃહસ્થોને આમંત્રણ કર્યું હતું. ખાણામાં વેરોનાની જાણીતી સુંદરીઓ આમંત્રણ સ્વિકારીને આવી હતી. મોન્ટેગ્યુના કુટુંબના માણસો શિવાય દરેકને આવકાર આપવામાં

આવ્યો. ત્યાં આવેલી સુંદરીઓમાં એક રોઝેલીન પણ હતી. વૃદ્ધ લૉર્ડ મોન્ટેગુનો પુત્ર રોમીઓ એની તરફ પ્રેમની નજરે જોતો હતો. ખાણાને આગલે દિવસે રોમીઓને એના મિત્ર બેનવોલીયોએ કહ્યું:—

" રોમીઓ, રોઝેલીનમાં તું એવું તે શું જુએ છે ? આવતી કાલે મ્હારી જોડે તું આવે તો હું ત્હને રોઝેલીન કરતાં ઘણી મ્હડતી સ્ત્રીઓને બતાવું. "

રોમીઓને રોઝેલીન સારૂ ઘણી લાગણી હતી તેથી એણે બેનવોલીયોનું કહેલું માન્યું નહિ. ઘણી વખત રોઝેલીનના વિચાર કરવા એ એકાંત શોધતો પણ રોઝેલીન એના પ્યારને ઉત્તેજન આપતી ન્હોતી. આ કારણથીજ રોઝેલીન તરફનું એનું મન ફેરવવા રોમીઓને ખાણામાં આવવા બેનવોલીયોએ આગ્રહ કર્યો. પોતે મોન્ટેગુ હોવાથી ત્યાં જવાનું ભયભરેલું હોવા છતાં રોઝેલીનને જોવાના મળનારા લાભથી છુપાવેષમાં મોંઢાપર બુરખો નાંખીને આ ખાણામાં જવાને, એ તૈયાર થયો.

તેમને વૃદ્ધ લૉર્ડ કેપ્યુલેટે ઘણો આવકાર આપ્યો. નાચવાનું શરૂ થયું. રોમીઓ એકાએકજ, ત્યાં નાચતી એક સુંદરીની અનુપમ સુંદરતા જોઇ સ્તબ્ધ થઇ ગયો. આસપાસના દિવાઓ પોતાનું તેજ જાણે એનામાંથીજ લેતા હોય એમ લાગ્યું. રાતના અંધકારમાં તેનો ઝળકાટ એક કાળા સિદ્દીએ પ્હેરેલા જવાહીર જેવો લાગતો. એનું સૌંદર્ય આંખને આંજી નાખે એવું હતું. તે પોતાની સખીઓ કરતાં એટલી બધી ખુબસુરત હતી કે રોમીઓથી એકાએક બોલી જવાયું કેઃ—

" આ બરફ જેવું સફેત કબુતર કાગડાના ટોળામાં ક્યાંથી ? "

રોમીઓના મોંએથી બોલાયલા શબ્દો વૃદ્ધ લૉર્ડ કેપ્યુલેટના ભત્રીજા ટીબોલ્ટે સાંભળ્યા, અને અવાજ ઉપરથી એણે રોમીઓને ઓળખ્યો. ટીબોલ્ટ સ્વભાવે ઘણોજ ઝનુની તથા ગુસ્સાવાળો હતો. પોતાને ત્યાં આનંદને પ્રસંગે એક મોન્ટેગુ છુપાવેષમાં આવે તે એ ખમી શકયો નહિ. તે ગુસ્સાથી તપી ગયો, અને કદાચ રોમીઓને ત્યાંને ત્યાંજ ઠાર કરત. પણ વૃદ્ધ લૉર્ડ કેપ્યુલેટ વચમાં પડયાં ને કહ્યું કે—

"રોમીઓ આપણે ત્યાં પરોણો છે, તે ગૃહસ્થ છે અને આખું વેરોના તેને સદ્ગુણી કહે છે."

આવું આવું કહી ટીબોલ્ટને એમણે ઠંડો પાડયો, ટીબોલ્ટને પોતાની મરજીવિરૂદ્ધ શાંત પડવાની ફરજ પડી. પણ મનમાં એણે આ વાતનું સખ્ત વેર વાળવા નિશ્ચય કર્યો.

નાચ પુરો થયા પછી રોમીઓ આ સુંદરીની પાસે ગયો. પોતાના બુરખાનો લાભ લઇ તેણે હિમ્મત ધરી એ તેના હાથને અડકયો. અને અડકતાં અડકતાં એણે તે હાથને પવિત્રસ્થાનની ઉપમાં આપી, એ બોલ્યો.—

" આ પવિત્ર સ્થાનને અડકી મ્હેં અપવિત્ર કર્યું છે. એ અપરાધનું પ્રાયશ્ચિત હું હાથને ચુંબન કરીને કરીશ. "

સુંદરીએ કહ્યું–" ભલા પુજારી ! તારી ભક્તિ અતિશય સભ્યતા ભરેલી છે. પવિત્ર જનના હાથને જાત્રાળુ અડકેજ છે પણ ચુંબન કરતા નથી." રોમીઓ કહે " પવિત્ર જન તેમજ જાત્રાળુ એ બન્નેને ઓષ્ટ હોય છેને ? " સુંદરી બોલી " હા, પણ એ ઓષ્ઠ પ્રાર્થના કરવામાંજ વપરાય છે ! " રોમીઓએ કહ્યું " ત્યારે આ મ્હારા વ્હાલા પવિત્રજન ! એ ઓષ્ઠવડે હું ત્હમને પ્રાર્થના કરૂંછું તે સાંભળજો અને મ્હને નિરાશ ન કરશો. "

બન્ને વચ્ચે આવી વિનોદ ભરેલી વાતચિત ચાલતી હતી તેવામાં તે સુંદરીની માએ તેને બોલાવી લીધી. તેના ગયા પછી રોમીઓએ આ સુંદરી કોણ છે તેની તપાસ કરી. અને જ્યારે જેની અનુપમ કાંતિથી પોતે આટલો બધો અંજાઈ ગયો હતો તે તરૂણી, પોતાના કુટુંબના કટ્ટા શત્રુ લૉર્ડ કેપ્યુલેટની એકની એક પુત્રી જ્યુલીએટ છે એમ એણે જાણ્યું ત્યારે અજાણતાંજ પોતાના કટ્ટા શત્રુના કુટુંબમાં પોતાનું અંતઃકરણ આમ ગુંથાઈ ગયેલું જોઈ તેને દુઃખ તેમ પશ્ચાતાપ પણ થયો. પણ જ્યુલીએટ તરફનું વ્હાલ તે હૃદયમાંથી દુર કરી શક્યો નહિ. જ્યુલીએટને પણ તરતજ ખબર પડી કે જેની જોડે પોતે વાત કરી હતી તે રોમીઓ મોન્ટેગ્યુ હતો. રોમીઓ માટે ઉતાવળો તથા અવિચારી પ્રેમ પોતાને ઉત્પન્ન થયો તેથી એને દુઃખ લાગ્યું. પોતાના કુટુંબનો ધિક્કારપાત્ર રોમીઓ, તેજ એના પ્રેમનો આમ એકાએક અધિકારી થાય તે એને બહુ વિલક્ષણ લાગ્યું.

મધ્યરાત્રી થઈ ગયા પછી રોમીઓ પોતાના મિત્રોથી છુટો પડયો. ત્યાંથી તે જ્યુલીએટના ઘરના પાછલા ભાગના બાગની દિવાલ કુદી અંદર ગયો. એવામાં જ્યુલીએટ ઉપરની એક બારીમાં દેખાઈ. પૂર્વ દિશા સૂર્ય ઉગ્યા પછી જરાવારમાં તેજથી ઝળકી રહે તેમ આખી બારી એના સૌંદર્યના તેજથી છવાઈ રહી. બાગમાં ચંદની પાથરતો ચંદ્ર આ નવા સૂર્યની કાંતિથી દુઃખથી ઝાંખો પડયો હોય એમ જણાયું. એવામાં જ્યુલીએટે પોતાનો ગાલ હાથપર ટેકવ્યો. રોમીઓના મનમાં થયું કે એ સુંદર હાથ ઉપરના મોજાને કેવું સુખ છે! હું એ મોજો બની શકું તો એ ગાલના સ્પર્શથી મ્હને કેવો આનંદ મળે ! રોમીઓની હાજરીથી અજાણ જ્યુલીએટ, પોતે તે સ્થળે એકલીજ છે એમ ધારી ત્યાં વિચારમાં ઉભી હતી. તેણે એક ઉંડો નિશ્વાસ નાંખ્યો, અને "અરેરે"! એવા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

આ સાંભળતાં રોમીઓ જ્યુલીએટ સાંભળે નહિ એમ બોલ્યો "રે! તેજસ્વી દેવદુત! એક વખત ફરીથી ત્હારો અવાજ સંભળાવ. ખરેખર, આમ ઉંચે ઉભેલી તું માણસની આંખને ઝાંઝવા વળે એવા કાંતિમાન પાંખવાળા ફિરસ્તા જેવીજ જણાય છે." રોમીઓ પાસે છે અથવા પોતે બોલે છે તે કોઈ સાંભળશે એવો જ્યુલીએટને ખ્યાલ પણ ન્હોતો. તે રાત્રીએ જન્મેલા નવા પ્રેમના આવેશમાંજ એણે મોટે અવાજે બોલવા માંડયું, "રોમીઓ" રોમીઓ! ત્હારૂં નામ રોમીઓ એ કેવું ખોટું ? તું મ્હારે ખાતર ત્હારૂં નામ ફેરવી ન નાંખે? તું એમ ન કરે તો ભલે; પણ મ્હને તું ચ્હાય છે એવી પ્રતિજ્ઞા તો લે. પછી મ્હારે કેપ્યુલેટ રહેવું નથી." રોમીઓ તરતજ ઉત્તર આપત પણ વધારે સાંભળવાની ઇચ્છાથી ચુપ રહ્યો. જ્યુલીએટે તો પોતાનું અનુરાગી ભાષણ આગળ ચલાવ્યું "હે, રોમીઓ! ત્હારૂં નામ તું બદલી ન શકે ! ત્હારૂં નામ કંઇ ત્હારા શરીરનો ભાગ નથી. એટલું કાઢી નાંખે તો હું આખી ત્હારી થઇ જાઉં. આટલો બદલો બસ નથી ?" આ સાંભળી રોમીઓ વધુ વખત બોલ્યા વગર રહી શકયો નહિ. આ બધા વાકયો જાણે પોતાની હાજરીમાં પોતાનેજ સંબોધીને બોલાયા હોય તેમ રોમીઓએ કહ્યું, "ત્હને જે ગમે તે નામથી મ્હને બોલાવ. જોઇએ તો મ્હને કામદેવ કહે. ત્હને રોમીઓ નામ અપ્રિય હોય તો હું રોમીઓ નથી."

જ્યુલીએટ બગીચામાંથી આવેલો માણસનો અવાજ સાંભળી બીધી. અરે! મ્હારી હૃદયની છાની વાત અંધારા તથા રાતનો લાભ લઇ કોણે સાંભળી હશે? પણ એટલામાં તો રોમીઓનો અવાજ ફરીથી સંભળાયો; અને રોમીઓનો અવાજ આટલો અપરિચીત હોવા

છતાં પ્રેમે એને ખાત્રી કરી આપી કે બોલનાર રોમીઓ પોતેજ છે. ખાત્રી થતાંજ રોમીઓની ભયભરેલી સ્થિતીનું એને ભાન થયું.

"તમે દિવાલ કુદી વાડીમાં કેમ આવ્યા ? અરેરે ! મ્હારૂં કોઇ પણ સગું તમને જોશે તો તમને જીવતા જવા નહિ દે."

"અફસોસ ! પણ જ્યુલીએટ ! ત્હારી કરડી નજરમાં ત્હારા બંધુઓની વીસ તરવાર કરતાં પણ વધારે ભય છે ! તું મ્હારી તરફ પ્રેમ ભરેલી આંખે જુએ તો તેમના વિષેની મ્હને જરાએ બીક નથી. ત્હારા પ્રેમવગર જીવવું તેના કરતાં એમને હાથે મરવું હું વધારે પસંદ કરૂં છું."

"આ જગ્યા તમે કેવી રીતે શોધી કહાડી ?"

"મ્હારા પ્રેમે મ્હને રસ્તો દેખાડયો !; તું મહાસાગરને પેલે પાર હોય તો પણ મ્હારા પ્રેમને બળે હું ત્હને શોધી કહાડું."

અજાણતાં રોમીઓએ પોતાની પ્રેમાતુર સ્થિતી જાણી લીધી હતી. તે સાંભરતાં જ્યુલીએટ રાતી રાતી થઇ ગઇ. આ મોંઢેથી બોલાયલા શબ્દો પાછા ખેંચી લેવાતા હોય તો કેવું સારૂં ? સ્ત્રીઓના રીવાજ પ્રમાણે શરૂઆતમાં કાંઇક બેદરકારી દેખાડી, થોડી હા ના કરી, જરા લજ્જાનો ડોળ કરી પોતાનું મહત્વ વધારવાની એને પણ ઇચ્છા થઇ; પણ હવે એ અશક્ય હતું. એકાએક બોલાયલા અને રોમીઓએ અણધાર્યા સાંભળેલા વાક્યો હવે મિથ્યા કેવી રીતે થઇ શકે ? જ્યુલીએટ ખુલ્લા દિલથી બોલી. "સુંદર મોન્ટેગ્યુ વ્હાલા રોમીઓ ! મ્હારો પ્રેમ તમે આટલી સહેલાઇથી મેળવી શકયા તેથી એ પ્રેમને અસ્થિર અથવા મ્હને ઉછાંછળી ગણશો નહિ. આમાં મ્હારી કંઇ ભુલ હોય તો માફ કરજો. આ બનાવ તો ફકત, રાત્રીના તમારા એકાએક અહિં આવી ચ્હડવાના અકસ્માતનેજ આભારી છે. જુઠી શરમ તથા ખોટી લજ્જાનો ડોળ કરતી ઘણી સ્ત્રીઓના કરતાં મ્હારો પ્રેમ વધારે સ્થિર નીવડશે." રોમીઓને આ વિચાર તો સ્વપ્ને પણ આવ્યો ન્હોતો. પોતાના મનમાં આ કહ્યું આવ્યું ન્હોતું એમ જ્યુલીએટની ખાત્રી કરી આપવાને સોગંદ ખાવાને તૈયાર થયો તેટલામાંજ જ્યુલીએટ બોલી "આપણે આજે બહુ ઉતાવળું તથા અવિચારી પગલું ભર્યું છે." પણ રોમીઓએ તેજ રાત્રીએ વ્હાલની પરસ્પર પ્રતિજ્ઞા લેવાનો આગ્રહ કર્યો. જ્યુલીએટે ઉત્તર આપ્યો "મ્હારી પ્રતિજ્ઞા તો માગ્યા પ્હેલાજ મ્હેં આપી છે. તમારા પ્રત્યેનું મ્હારૂં વ્હાલ દરિયા જેવું ઉંડું અને અગાધ છે.

પ્રેમગોષ્ટિમાં પરોઢિયું થવા આવ્યું. જ્યુલીએટની જોડે સુનારી દાસીએ સુવા વારને તેને વારંવાર બોલાવી. થોડીવાર જઇને તુરત એ પાછી આવતી. તેણે કહ્યું "તમારો સ્નેહ શુદ્ધ હોય અને મ્હને પરણવાની તમે ઇચ્છા રાખતા હોતો તમારી સાથે લગ્નથી જોડાઇ તમારી દાસી થઇ તમારા સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવા હું તૈયાર છું. કાલે હું માણસ મોકલું તેની સાથે લગ્નનો વખત નક્કી કરી મ્હને કહાવશો." આટલું કહેતાં કહેતાંમાં અને આ વાત નક્કી કરતાં કરતાં ભાગ્ય ત્રણ ચાર વખત દાસીની બુમોને લીધે, જ્યુલીએટને અંદર આવજાવ કરવી પડી; ન્હાના પાળેલાં પક્ષીને જેમ નાનું છોકરૂં થોડે દુર સુધી જવા દઇ ફુદરા દે પણ જો જરા વધારે આઘે જાય તો બાંધેલા સુંદર દોરાથી પાછું ખેંચી લે તેમ, રોમીઓ દુર જાય તે જ્યુલીએટથી ખમાતું નહિ. રોમીઓને પણ છુટાં પડતાં એટલુંજ દુઃખ

લાગતું. પ્રેમી જોડાંને રાત્રીના શાંતસમયે એકબીજાના શબ્દો જેવું મધુરૂં બીજું કયું સંગીત મળી શકે? પણ આખરે, તેઓ એકબીજાને આરામ અને સુખમય નિદ્રા ઇચ્છી છુટાં પડ્યાં.

રોમીઓ નીકળ્યો ત્યારે પ્હો ફાટ્યો હતો. એ આ સુખદ મેળાપના અને વ્હાલીના વિચારમાં લીન હતો. ઉંઘ આવવી અશક્ય હતી તેથી તે ઘેર ન જતાં, પાસેના મઠમાં રહેતા ફાધર લૉરેન્સ નામના સાધુ પાસે ગયો. આ ભલો સાધુતો અત્યારમાં ઉઠી પુજાવિગેરેમાં મગ્ન થયો હતો. સાધુ રોમીઓના રોઝેલીન તરફના પ્યારની હકીકત જાણતો હતો. રોમીઓને આટલો વ્હેલો આવેલો જોયો ત્યારે આજપ્યારે આ યુવાનને ઉંઘવા નહિ દીધો હોય એવી કલ્પના એને થઇ. પણ વાતતો જુદીજ નીકળી રોમીઓએ રાતના બનેલી હકીકત કહી અને કહ્યું "હમારૂં લગ્ન કરવામાં ત્હમારી મદદની જરૂર છે." આ નવી વાત સાંભળી લૉરેન્સ સાધુના આશ્ચર્યનો તો પારજ રહ્યો નહિ. એમના હાથ અને આંખો ઉંચ્યા ચઢી ગયાં, અને એ બોલ્યા "ખરેખર, જુવાન માણસોમાં ખરા અંતઃકરણનો પ્યાર હોતો નથી પણ સૌંદર્યનો મોહજ હોય છે." રોમીઓએ કહ્યું "રોઝેલીનતો મ્હારા પ્રેમનો બદલો વાળ્યો ન્હોતો પણ જ્યુલીએટ તો મ્હને પૂર્ણરીતે ચ્હાય છે, અને હું એને ચ્હાઉંછું; તો હવે આ વાતમાં ત્હમે ના ન કહેશો. અમારૂં લગ્ન કરી આપવા જરૂર કબુલાત આપશો." આ ભલા સાધુ કેપ્યુલેટ તેમજ મોન્ટેગ્યુ એ બન્નેના મિત્ર હતા. ઘણી વખત વચમાં પડી એમણે આ બે કુટુમ્બ વચ્ચેના કુસંપનો છેડો આણવા નિષ્ફળ પ્રયત્નો કર્યા હતા. એમના મનમાં લાગ્યું કે રોમીઓ અને જ્યુલીએટ લગ્નની ગાંઠથી જોડાશે તો, કદાચ આ લાંબા વખતની તકરારનો છેડો આવશે; વળી નાનપણથીજ રોમીઓ એમને બહુ પ્રિય હતો તેથી રોમીઓને એ કશાની ના કહી શકતા ન્હોતા; માટે કેટલેક અંશે સલાહ કરાવવાના ઉદ્દેશથી, અને કેટલેક અંશે રોમીઓ ઉપરના પક્ષપાતને લીધે, એમણે આ બે જણનો હસ્તમેળાપ કરાવવા કબુલ કર્યું. રાતના સંકેત પ્રમાણે મોકલેલા દુત મારફતે જ્યુલીએટે આ બધી ગોઠવણ જાણી. એ વખતસર ત્યાં આવી પ્હોંચી અને લગ્ન થયું. લગ્ન વખતે ભલા લૉરેન્સે પ્રાર્થના કરી કે "હે ઇશ્વર! આ જુવાન મોન્ટેગ્યુ અને કેપ્યુલેટ વચ્ચેના સંબંધથી એ ઘરોની ઘણા વખતની શત્રુતા હમેશને વાસ્તે નાશ પામે એમ કર."

લગ્નવિધી પુરી થતાંજ જ્યુલીએટ ઘેર ગઇ. રોમીઓએ ગઇ રાત્રિની પેઠે ફરી, આજે પણ બાગમાં મળવા આવવાનું વચન આપ્યું હતું, તેથી, સારાં સારાં કપડાં પ્હેરી બ્હાર જવાનો વખતની જેમ અધિરૂં બાળક વાટ જુએ તેમ જ્યુલીએટ પણ અધિરી થઇ અને સાંજ પડવાની વાટ જોવા લાગી.

તેજ દિવસે બપોરના રોમીઓના મિત્રો બેનવોલીયો તથા મરકુશીયો ગામના રસ્તામાં આમથી તેમ ફરતા હતા. તેનામાં કેપ્યુલેટોની એક ટોળી એમને સામે મળીઃ કે જેમાં કેપ્યુલેટને ત્યાંના ખાણામાં રોમીઓને મારવા તૈયાર થયો હતો તે કડક સ્વભાવનો ટીબોલ્ટ પણ હતો. કાંઇ વાત ઉપરથી ટીબોલ્ટ અને મરકુશીયો વચ્ચે સખ્ત બોલાચાલી થઇ. એનામાં રોમીઓ અચાનક ત્યાં આવી પ્હોંચ્યો. ટીબોલ્ટે મરકુશીયોને પડતો મુકી રોમીઓનેજ ગાળો દેવા માંડી. સ્વભાવે નરમ હોવાથી કેપ્યુલેટ કુટુંબ તરફનો રોમીઓનો દ્વેષભાવ એના કુટુંબીઓ કરતાં ઘણો ઓછો હતો, ને જ્યુલીએટ ટીબોલ્ટને ભાઇ તરીકે ગણતી હતી તેથી, ને વળી જ્યુલીએટ જોડે પ્યારમાં પડ્યા પછી તો "કેપ્યુલેટ" નામ રોમીઓને પ્રિય અને

આનંદજનક થઇ પડયું હતું તેથી ટીબોલ્ટ જોડે લડવાની એને બિલકુલ ઇચ્છા નહોતી. તેણે ટીબોલ્ટને સમજાવી શાંત પાડવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. ટીબોલ્ટ બધા મોન્ટેગ્યુઓ તરફ અતિશય તિરસ્કારની નજરેથી જોતો હતો. તેણે કોઈનું પણ ન સાંભળતાં તરવાર ખેંચી. રોમીઓનો મિત્ર મરકુશીયો રોમીઓની ગુપ્ત વાતથી અજાણ્યો હોવાથી રોમીઓની શાંતિ, અને ટીબોલ્ટને સમજાવવાની આતુરતાનું કારણ કળી શકયો નહિ. મરકુશીયોએ ટીબોલ્ટને વધુ ઉશ્કેરવામાં કચાશ રાખી નહિ. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે સરિયામ રસ્તામાં ઉઘાડી તરવારે મરકુશીયો અને ટીબોલ્ટ લડયા, ને ટીબોલ્ટને હાથે મરકુશીયોનું મરણ નીપજ્યું. પોતાના વ્હાલા મિત્ર મરકુશીયોને મરણ પામેલો જોઇ, રોમીઓ પોતાનો ક્રોધ દાબી શકયો નહિ; અને રોમીઓએ ટીબોલ્ટને ઠાર કર્યો.

વખત બપોરનો હોવાથી આ ઘોર અને ખુની બનાવની વાત શહેરમાં તરતજ ફેલાઇ ગઇ; તથા ગામના લોકો ભેગા:થઇ ગયા. મરકુશીયોના સંબંધીઓ અને મોન્ટેગ્યુ ને કેપ્યુલેટના વૃદ્ધ લૉર્ડો પણ પોતાની પત્નીઓ સહિત આવી પ્હોંચ્યા. એમની પાછળ તરતજ વેરોનાનો રાજા પણ ત્યાં આવી પ્હોંચ્યો રાજા ઘણા વખતની સુલેહનો ભંગ કરે એવી આ બે કુટુંબ વચ્ચેની તકરારોથી કંટાળી ગયો હતો. આથી આ પ્રસંગે કાયદા પ્રમાણે ગુન્હેગારને સખ્તમાં સખ્ત શિક્ષા કરવાનો નિશ્ચય કરીનેજ આવ્યો હતો. આ બધી હકીકત બેનવોલીયોની નજર આગળ બનેલી હોવાથી, રાજાએ સર્વે હકીકત એની પાસેથી સાંભળી. ત્યારબાદ લેડી કેપ્યુલેટ અને લેડી મોન્ટેગ્યુએ રોમીઓની વિરૂદ્ધ અને બચાવમાં અરજ કરી. રાજાએ સર્વે હકીકતનો ન્યાયવૃત્તિથી તોલ કરી રોમીઓને દેશનિકાલની સજા ફરમાવી.

બિચારી કમનસીબ જયુલીએટ ! એના લગ્નને તો ફક્ત થોડાજ કલાક થયા હતા તેવામાં હંમેશને વાસ્તે છુટા છેડા મળ્યા હોય એવી સ્થિતી એની થઈ ગઇ ! આ ખબર મળતાંજ, પ્હેલતો રોમીઓ ઉપર રોષ ચઢયો અને ખુબ આંસુ પાડયા. "રોમીઓ દેખાવમાં કબુતર જેવો સફેત પણ સ્વભાવે કાગડા જેવો છે; બ્હારથી મેંઢાં જેવો ગરીબ પણ અંદરથી વરૂ જેવો ક્રુર છે; એની મુખાકૃતિ આનંદી અને આકર્ષક છે પણ એનું હૃદય દગો દે એવું છે;—આવા આવા વિચારો જયુલીએટને થયા. આમ થોડા વખત સુધી નવા ઉત્પન્ન થયેલા ક્રોધ અને રોમીઓ તરફના:વ્હાલ વચ્ચે જયુલીએટના મનમાં ખુબ યુદ્ધ ચાલ્યું, પણ આખરે, વ્હાલે જીત મેળવી. ટીબોલ્ટ સાથેના ઝઘડાના જોખમમાંથી બચી પોતાનો પતિ રોમીઓ જીવતો રહ્યો છે એ સાંભરતાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં; અને ઘણીએ ટીબોલ્ટ મરણ પામે તેથી દુઃખ થાય તેના કરતાં પણ વધારે દુઃખ રોમીઓના દેશપાર થવાથી થયું.

ટીબોલ્ટ સાથેના યુદ્ધ પછી રોમીઓ સાધુ લોરેન્સની ઝુંપડીએ ગયો હતો ત્યાંજ એણે રાજાએ કરેલી શિક્ષાની ખબર જાણી. ગામ બહાર રહેવાની શિક્ષા એને મરણ કરતાં પણ વધારે કઠણ લાગી. તે મનમાં બોલી ઉઠયો "વેરોનાની બ્હાર જ્યાં જયુલીએટ નહિ ત્યાં તે કાંઇ દુનિયા છે ? જયુલીએટ હોય ત્યાંજ સુખ છે. ખરેખર, બીજી બધી જગ્યાએ રહી જીવવું એ નર્કમાં રહી જીવવા બરોબર છે. આવા અનેક વિચારો એના મનમાં ઉભરાયા અને એ ગાંડા માણસની પેઠે વર્તવા લાગ્યો. એણે દુઃખમાં માથું કુટવા માંડયું ને ભોંયપર આળોટવા માંડયું. સાધુએ એને શાંત પાડવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ કોણ સાંભળે ! એટ-

સામાં જ્યુલીઍટનો સંદેશો લઇ એક માણસ આવ્યો. તેથી એ ઉઠીને ઉભો થયો. રોમીઓને જરા શાંત પડેલો જોઇ સાધુએ કહ્યું " ત્હેં ટીબાલ્ટનું તો ખુન કર્યું છે પણ હવે ત્હારું તથા જેનું જીવન ત્હારામાંજ છે તે ત્હારી બૈરીનું પણ ત્હારે ખુન કરવું છે ! જો મનુષ્યમાં પોતાને ટકાવી રાખે એવી હિમ્મત ન હોય તો મનુષ્યની પ્રતાપી આકૃતિ અને એક બીજાના પુતળામાં શો ફેર ! રાજાએ તો ત્હારા ઉપર ઘણી દયા દેખાડી છે. એમના મોંમાંથી ફક્ત, દેશપારનોજ હુકમ બહાર નીકળ્યો. તેને બદલે ફાંસીના હુકમ નીકળ્યો હોત તો ! એ આનંદની વાત નથી કે ત્હેં ટીબાલ્ટને માર્યો છે ! તું ટીબાલ્ટને હાથે મરણ પામ્યો હોત તો ! જ્યુલીઍટ ત્હને પરણી હમેશને વાસ્તે ત્હારી થઇ છે એ ઓછા સુખનું કારણ છે ? રોમીઓ ! જરા વિચાર કર. હું ખાં કહું છું કે જે માણસ છેક નિરાશ થાય છે તેનો અંત દુઃખમાંજ આવે છે." થોડા વખત પછી રોમીઓ વધારે શાંત પડયો, ત્યારે સાધુ લૉરેન્સે રોમીઓને સલાહ આપી કે " તું જ્યુલીઍટને મળી રહવારના પાસેના ગામડા માન્ટુઆમાં ચાલ્યો જા. ત્યાં થોડો વખત રહેજે. દિવસ જતાં બધું અનુકૂળ થશે તેવે વખતે ત્હમારાં લગ્નની વાત હું જાહેર કરીશ. આથી ત્હમારા બન્નેના કુટુંબ વચ્ચે લડવાડનું સમાધાન થશે. આવા સંજોગોમાં રાજા પણ સર્વેની આજીજી સાંભળી ત્હને માફી આપશે; અને હાલ જેટલા દુઃખમાં જાય છે તેથી વીસગણા આનંદમાં તું અહિં પાછો આવીશ." રોમીઓને લૉરેન્સે સુચવેલો રસ્તો ઠીક લાગ્યો, ને રાત્રી જ્યુલીઍટને ત્યાં ગુજારી સવારના માન્ટુઆ તરફ નીકળી જવાનું નક્કી કરી ભલા સાધુની રજા લીધી. સાધુ લૉરેન્સે કાગળ મારફતે અહિંની સર્વે હકીકતથી વાકેફ રાખવાનું વચન આપ્યું.

રોમીઓ આગલી રાત્રે ગયો હતો તે બાગમાં જઇ, ત્યાંથી બારીમાંથી જ્યુલીઍટના ઓરડામાં ગયો. આગલી રાતતો પૂર્ણ આનંદ ને સુખની હતી. પણ દિવસે બનેલા અતિ ગંભીર બનાવો ને બહુ નજીક આવેલો છુટા પડવાનો વખત, આ રાતના આનંદમાં અને વાર્તાવિનોદમાં દિલગીરીનું તત્વ ઉમેરતા હતા. અણગમતું પરોઢિયું રોજ કરતાં વ્હેલું આવ્યું હોય એમ લાગ્યું. પરોઢિયામાં બોલતાં લાર્કપક્ષિનો મધુર અવાજ જ્યારે જ્યુલીઍટે વ્હેલો સાંભળ્યો ત્યારે, એતો રાત્રિએ મીઠા સરોદ કાઢતું નાઇટીંગેલ પક્ષી છે એમ મનને સમજાવવા વૃથા પ્રયત્ન કર્યો; પણ અફસોસ ! તે લાર્કજ ગાતું હતું. એનું મધુર સંગીત આજે જ્યુલીઍટને કઠોર લાગ્યું. પૂર્વમાં દેખાતા સૂર્યના કિરણોએ, આ જોડાને છુટા પડવાનો વખત હવે થયોજ છે એમ જણાવ્યું. રોમીઓ દુઃખી હૃદયે જ્યુલીઍટથી છુટો પડયો, અને માન્ટુઆ જઇ પ્રત્યેક કલાકે કાગળ લખવાનું વચન આપ્યું. રોમીઓ બારીમાંથી ઉતરી નીચે જમીન ઉપર ઉભો રહ્યો ત્યારે પોતાનું મન ભયમાં હોવાથી, જ્યુલીઍટને પોતે કબરની અંદર સુતેલા શબનેજ જોતી હોય એવો ભાસ થયો. રોમીઓને પણ અમંગળ શંકાઓ થઈ. પણ રહવારના કોઇની નજરે પોતે પડે તો રોમીઓનું તો મરણજ નીપજે તેથી ઉતાવળથી તેઓ છુટા પડયા.

આ કમનસીબ દંપતીપર આ વખતથી આફતો પડવામાં બાકીજ ના રહી. રોમીઓને ગયે થોડોજ વખત થયો હશે એવામાં લૉર્ડ કેપ્યુલેટે જ્યુલીઍટને પરણાવવાનો વિચાર કર્યો. ને એક વર શોધી કહાડયો. એનું લગ્ન થઇ ગયું છે એવું સ્વપ્ને પણ ન ધારનાર પિતાએ પુત્રીસારૂ પેરીસ નામના હુંશીઆર, ઉમદા અને શોખીન જુવાન કાઉન્ટને પસંદ કર્યો હતો.

રોમીઓની જોડે જ્યુલીએટનું મન મળ્યું નહોત તો જ્યુલીએટ આ પસંદગીને જરૂર કબુલ રાખત. જ્યારે પિતાએ પોતાનો વિચાર જાહેર કર્યો ત્યારે એ ગભરાઇ ગઇ. તેણે આજીજી સાથે કહ્યું કે "પિતાજી, લગ્ન કરવા માટે મ્હારી ઉમ્મર હજુ ન્હાની છે. વળી ભાઇ ટીબોલ્ટના મરણના દુઃખને લીધે હું જોઇએ તેટલી આનંદમાં નથી. હજુ ટીબોલ્ટની મરણ ક્રિયા પણ પુરી થઇ નથી તે પ્હેલાં આપણે ત્યાં લગ્નનો ઉત્સવ થાય તે આપણા કુટુંબને શોભે ?" આવી રીતે પોતાનું લગ્ન થઇ ગયું છે એ ખરી હકીકત ન જણાવતાં લગ્ન ન કરવાનાં બીજાં કારણો દેખાડ્યાં.

વૃદ્ધ લૉર્ડ કેપ્યુલેટે તેના કહેવા ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ. અને ગુરૂવારે સ્હવારે પેરીસ જોડે લગ્નવિધીથી જોડાવા તૈયાર રહેવા હુકમ કર્યો. વેરોનાની સૌથી ચઢતી કુમારિકા ખુશીથી કબુલ કરે એવો પૈસાદાર, સારા કુટુંબનો ને હુશીઆર વર-પોતે પોતાની પુત્રી-વાસ્તે શોધી કહાડ્યો તે છતાં, આવી રીતે લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે જ્યુલીએટ ના કહે તે એનાથી ખમાયું નહિ. લૉર્ડ કેપ્યુલેટને તો એમજ લાગ્યું કે જ્યુલીએટ ઉપર ઉપર-નીજ ના કહે છે આથી તેણે આવી આજ્ઞા કરવાનું યોગ્યજ ધાર્યું.

હમેશાં દુઃખની વખતે જ્યુલીએટ ફ્રાયર લૉરેન્સની પાસે સલાહ લેવા જતી હતી. આ વખતે પણ તેણે એમજ કર્યું. તેણે સાધુને બધી હકીકત જણાવી અને શું કરવું તે વિષે સલાહ પુછી.

"અતિ સાહસિક ઉપાય લેવા ત્હારી હિમ્મત છે ?" સાધુએ પુછ્યું.

"હું મ્હારા પિતાની ઇચ્છા મુજબ, મ્હારા વ્હાલા ધણી જીવતાં હોવા છતાં પેરીસની જોડે લગ્ન કરવા કરતાં મરણ વધારે પસંદ કરૂં છું.

સાધુ કહે "તું ઘેર જા અને આનંદમાં હોય એવો ડોળ કર ને પિતાજીની મરજીમુજબ પેરીસને પરણવા કબુલ થા. આવતી કાલે રાત્રે હું આ દવાની બાટલી આપું છું તેમાંની દવા પી જજે, આથી ૪૨ કલાક સુધી તું શુદ્ધિવગરની મરણ પામેલી હોય એવી જણાઇશ. પરમદિવસે એટલે લગ્નની સ્હવારે જ્યારે પેરિસ ત્હને પોતાને ઘેર તેડી જવા આવશે ત્યારે તું શબ જેવી દેખાઇશ. આ પછી ત્હને આપણા રિવાજ પ્રમાણે ખુલ્લી રાખી કેપ્યુલેટ કુટુંબના[1] દાટવાના ઓરડામાં લઇ જવામાં આવશે. આ પ્રમાણે બીની સ્વાભાવિક બીકને મુકી દઇ તું જો હિમ્મત ધરીશ તો ખાત્રીથી કહું છું કે બરાબર બેંતાળીસ કલાક પછી તું સ્વપ્નામાંથી જાગી હોય તેમ એ ઉંઘમાંથી ઉઠીશ. ત્હારા ઉઠવાનો વખત થશે તે પ્હેલાં હું રોમીઓને સર્વે હકીકત જણાવીશ, તે રાત્રે મેન્ટુઆથી આવી, તું જાગૃત થઇશ એટલે ત્હને પોતાની જોડે માન્ટુઆ લઇ જશે.

રોમીઓ તરફના અતિશય પ્યાર અને પેરીસ જોડે લગ્ન થાય તે ભયને લીધેજ સાધુ-એ દેખાડેલા આ સાહસિક ઉપાય પ્રમાણે વર્તવા જ્યુલીએટમાં હિમ્મત આવી ને જ્યુ-લીએટે સાધુએ કરેલી સુચના પ્રમાણે વર્તવા કબુલ કર્યું.

મઠમાંથી ઘેર ગયા પછી જ્યુલીએટ પેરીસને મળી. થોડો લજ્જાનો ડોળ કરી તેણે પરણવાનું કબુલ કર્યું. આ ખુશ ખબરથી માતપિતા ખુશી થયાં અને વૃદ્ધપિતા જુવાનીના

૧ ખ્રિસ્તિયન લોકો મડદાં દાટે છે. અને અમુક કુટુંબના મડદાં અમુક દેવળમાં ને અમુક જગ્યા-એજ દટાય એવો એમનામાં રિવાજ છે.

ઉત્સાહમાં આવી ગયો ને પોતાનું કહ્યું ન માનવાને લીધે અળખામણી થઇ પડેલી પુત્રી પાછી માનીતી થઇ પડી.

પાસે આવતા લગ્નની ધામધુમ ઘરમાં ગાજી રહી. સઘળી ચીજો ખર્ચના વિચાર વગર આણવામાં આવી અને વેરોનામાં કોઇ પણ દિવસ નહિ થયેલી એવી ધામધૂમની તૈયારીઓ કરવામાં આવી.

બુધવારની રાત આવી. જ્યુલીએટે બતાવેલી દવા પીધી. આ દવા પીતી વખતે એના મનમાં નચેની શંકાઓ થઇ. " વખતે રોમીઓ જોડે મ્હારૂં લગ્ન પોતે ગુપ્ત રીતે કરાવ્યું છે તે છુપાવવા એણે મ્હને ઝેર તો નહિ આપ્યું હોય ? ના, એતો ઘણો પવિત્ર સાધુ છે. રોમીઓના આવના પ્હેલાં હું જાગું તો મારી શી વલે થાય ? ત્યાં પડેલાં કેપ્યુલેટોના શબો અને હમણાંજ મરણ પામેલા ટીબોલ્ટને જોઇ મ્હને બીક ન લાગે ? વળી લોકો કહે છે કે આવી જગ્યોએ ભુત હોય છે તે વાત ખરી હોય તો હું શું કરૂં ? આવી આવી ચિંતાઓથી તેનું મન ઘેરાઇ ગયું પણ છેવટે રોમીઓ તરફના અનહદ વ્હાલે અને પેરીસ તરફના અણગમાએ એની આ ચિંતાઓ દુર કરી. તેણે દવા પીધી અને તે મુર્છાવશ થઇ.

પરોઢિયે પેરીસ મધુર વાજીંત્રો સાથે ભવિષ્યની વધુને ઉંઘમાંથી ઉઠાડવા આવ્યો, ત્યારે, જીવતી જ્યુલીએટને બદલે એના ઓરડામાં એનું શબ નજરે પડ્યું. કેવો દુઃખમય દેખાવ ! રેરે ! પેરીસની આશાઓ કેવી નાશ પામી ? ઘરમાં કેવો કોલાહલ થઇ રહ્યો ! દુષ્ટ મરણે બિચારા પેરીસને તો પરણ્યા પ્હેલાંજ પોતાની વ્હાલીથી જુદો પાડ્યો. જ્યુલીએટની પાછળ એણે ઘણો શોક કર્યો. ઘરડા માતપિતાના શોકોદ્‌ગારની તો હદજ રહી નહિ. આટલી મોટી ઉમ્મરે તેમને આ એકની એક પુત્રી હતી. એને જોવાથીજ એમની આંખ ઠરતી. વળી જ્યારે માતપિતા તેને સારે ઠેકાણે પરણાવી સુખી કરવાની તૈયારીમાં હતા ત્યારેજ દૈવે આવી રીતે તેમની પાસેથી એને છીનવી લીધી ત્યારે પછી દુઃખમાં બાકી જ શી રહી !

લગ્ન વખતના જમણ સારૂ આણેલી સામગ્રી મરણક્રિયા કરતી વખતે થતાં ભોજનમાં વપરાઇ; મંગળ પ્રસંગે ગવાતાં ગીતોને બદલે રાજીઆ ગવાવા લાગ્યાં; મધુર વાજીંત્રોને બદલે દુઃખજનક [1]ઘંટ વાગવા માંડ્યા. ને કન્યા જાય ત્યાં નાખવાના ફુલો શબ ઉપર ગોઠવાયા. લગ્નની શુભ ક્રિયા કરાવવા આવેલા ધર્મગુરૂની જરૂર હવે મરણક્રિયા વાસ્તે પડી. જ્યુલીએટને દેવળમાં તો લઇ જવામાં આવી પણ અફસોસ ! એ ત્યાં જઇ લગ્નથી જોડાઇ સુખી સ્ત્રીપુરૂષોની સંખ્યામાં વધારો કરત તેને બદલે મરણ પામેલાઓની શોકનીય સંખ્યામાં વધારો કર્યો.

ખરાબ ખબર હમેશાં સારી ખબર કરતાં ઝડપથી ફરી વળે છે તેમ આ વખતે પણ બન્યું. ફ્રાયર લૉરેન્સે રોમીઓ ઉપર જ્યુલીએટ વિષેની સર્વે ખરી હકીકતવાળો પત્ર લખ્યો હતો. પણ જાસુસ આ ખબર લઇ ત્યાં પ્હોંચે તે પ્હેલાંજ જ્યુલીએટના મરણની શોકમય ખબર રોમીઓને મળી. આ ખબર સાંભળી તે પ્હેલાં રોમીઓ અતિશય આનંદમાં હતો. આગલી રાત્રે એને એવું સ્વપ્નું આવ્યું કે જાણે પોતે મરણ પામ્યો છે. પણ પોતાની પ્રિયાએ આવી ઘણાં ચુંબન કરી તેને સજીવન કર્યો. આ પછી તે એક દેશનો રાજા થયો હોય એવી કલ્પના થઇ. આવા ચમત્કારિક સ્વપ્નાથી એનું મન ઘણું

૧ ક્રિશ્ચયન લોકોમાં મરણ વખતે દેવળમાં ઘંટ વગાડવાનો રિવાજ છે.

પ્રસન્ન હતું તેવામાં વેરોનાથી એક માણસ આવ્યો. આ માણસ કાંઇ પણ સારી ખબર લાવ્યો હશે એમ એણે ધાર્યું. પણ જ્યારે એ માણસે જ્યુલીએટના મરણની ખબર કહી ત્યારે એ અતિશય દિલગીર થઇ ગયો. રાત્રે સ્વપ્નામાં તો મને જ્યુલીએટે સજીવન કર્યો હતો પણ હવે મ્હારાથી મ્હારી વ્હાલીને સજીવન કરી શકાશે નહિ એવો દુઃખમય વિચાર એને થયો. રોમીઓએ હવે વેરોના જઇ જ્યુલીએટના શબને નિહાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાના નોકરને ઘોડો લાવવાનો હુકમ કર્યો.

વળી આ યુવાન પુરૂષે એક સાહસિક પગલું ભરવાનું પણ નકી કર્યું. એક કંગાળ હકીમ તથા તેની દુકાન તેને યાદ આવી. માન્ટુઆના કાયદાવિરૂદ્ધ નકી છુપીરીતે એ મ્હને ઝેર વેચશે એમ તેને લાગ્યું. રોમીઓએ આ દુકાન શોધી કહાડી. તેણે હકીમ પાસે ઝેર માંગ્યું. હકીમે પ્હેલાં તો આનાકાની કરી પણ સોનામ્હોરથી મન લલચાયું. તેણે રોમીઓને, એક ટીપું ઝેર પીવામાં તો ગમે તેવા મજબુત માણસને પણ મરણને શરણ કરી દે એવું ઝેર આપ્યું. રોમીઓએ જ્યુલીએટને મન ધરાય ત્યાં સુધી જોઇ ઝેર પી એની જોડેજ સુઇ જઇ ત્યાંજ દટાઇ જવાનું નકી કર્યું.

રોમીઓ વેરોના પ્હોંચ્યો. તેણે એક દીવો, કોદાળી ને એક બીજું હથિઆર સાથે રાખ્યાં હતાં. તેણે જ્યુલીએટની કબર ખોદવા માંડી તેવામાં "દુષ્ટ મોન્ટેગ્યુ" એવા શબ્દો સંભળાયા. આ બોલનારે આ માણસને "આવું અધટીત કામ શા માટે કરે છે" એમ કહ્યું.

આવી રીતે રોમીઓને અટકાવનાર કાઉન્ટ પેરીસજ હતો. તે પોતાની વ્હાલી જ્યુલીએટની કબરપર ફુલ ચ્હડાવવા અને તે સ્થાને આંસુ પાડી પોતાના દુઃખનો ઉભરો કાઢવા આવ્યો હતો. આ વખતે રોમીઓનું અહિં આવવાનું કારણ એ કલ્પી શક્યો નહિ. સઘળા મોન્ટેગ્યુઓની માફક રોમીઓ પણ કેપ્યુલેટોનો કટ્ટો શત્રુ છે અને કેપ્યુલેટના મડદાંઓને એ કોઇ પણ રીતે અપમાન કરવાજ આવ્યો હશે એમ એણે ધારી લીધું. આથીજ પેરીસે રોષ ભરેલા અવાજે રોમીઓને દુષ્ટ કામ કરતાં થોભવાનું કહ્યું. રોમીઓને જો વેરોનામાં જોવામાં આવે તો દેહાંત દંડની શિક્ષા રાજાએ ફરમાવી હતી તેથી પેરીસ રોમીઓને પકડી રાજાને સ્વાધિન કરવા તત્પર થયો.

રોમીઓ બોલ્યો "હે પુરૂષ ! ટીબોલ્ટને મ્હેં કેવી શિક્ષા ત્હારા સ્મરણમાં નથી ? તું શાંત થા. મ્હને જવાદે, મ્હને નાહક ઉશ્કેર નહિ; એકનું ખુન કરીને તો પાપમાં પડયો છું; હવે ત્હારો વધ કરવાની ફરજ પાડી મ્હને વધુ પાપમાં ના નાંખ." પેરીસે આ ચેતવણીને મિજાસમાં ગણકારી નહિ. તેણે રોમીઓને પકડવા પ્રયત્ન કર્યો. તેઓ લડયા ને આ લડાઇમાં પેરીસ માર્યો ગયો.

રોમીઓ સામો માણસ કોણ છે તે જાણતો ન્હોતો. તેણે દીવો પાસે લઇ જઇ જોયું તો તે પેરીસ હતો. આ પેરીસનું લગ્ન જ્યુલીએટ જોડે થવાનું હતું તે તેને ખબર હોવાથી પેરીસને પોતાના જેવોજ હતભાગી ને આથી પોતાના દુઃખનો સાથી જેવો ગણી રોમીઓએ એને જ્યુલીએટની કબરમાંજ સુવાડવા નિશ્ચય કર્યો.

હવે રોમીઓએ જ્યુલીએટની કબર ઉઘાડી. જ્યુલીએટના અનુપમ સૌંદર્ય ઉપર દુષ્ટ મરણે પણ અસર કરી ન્હોતી. એ દુષ્ટ રાક્ષસ જાણે એનાપર મોહી ના પડયો હોય, અને પોતાનાજ આનંદ સારૂ એની કાંતી અને લાલી એવીને એવીજ રહેવા દીધી ના હોય !

જ્યુલીએટની પાસે ટીબાલ્ટનું શબ પડેલું હતું. રોમીઓએ ટીબાલ્ટની માફી માગી. તેણે જ્યુલીએટને ખાતર તેને "ભાઇ" તરીકે બોલાવ્યો ને કહ્યું, " હવે હું ત્હારા દુશ્મન રોમીઓનો વધ કરવાની તૈયારીમાં છું." આવું કહી તરતજ રોમીઓએ વ્હાલી જ્યુલીએટને એક છેલ્લું ચુંબન કર્યું. સત્વર માન્ટુઆના હકીમે આપેલું ઝેર પીધું અને પોતાની દુઃખી દેહનો ત્યાગ કર્યો. આ દવા કાંઇ જ્યુલીએટે પીધેલી દવા જેવી ન્હોતી. એની સખ્ત અને નાશકારક અસર તો તરત થઇ.

હવે બીજી બાજુએ દવાના ઘેનનો વખત પુરો થવા આવ્યો હતો ને જ્યુલીએટ ઉઠવાની તૈયારીમાં જ હતી. સાધુ લૉરેન્સને ખબર પડી હતી કે માન્ટુઆ મોકલેલો માણસ કમનસીબે પ્હોંચ્યો નથી તેથી એ પોતે ફાનસ ને કુહાડી લઇ જ્યુલીએટને કબરમાંથી વખતસર કાઢવા આવી પ્હોંચ્યો. આવતાંજ ત્યાં એક સળગતું ફાનસ પડેલું દીઠું. આ સર્વ જોઇ સાધુ તો ચકિતજ થઇ ગયો. એક બાજુએ તરવારો અને લોહીની નિશાનીઓ તથા બાજુમાંજ શબજેવા પડેલા રોમીઓ અને પેરીસને દીઠા.

આ બધું કેમ બન્યું અને આ હૃદયભેદક મરણો કેવી રીતે નીપજ્યાં તે વિષે કલ્પના પણ કરવાનો વખત લૉરેન્સને મળ્યો નહિ. જ્યુલીએટ તરતજ જાગી. સાધુને પાસે ઉભેલો જોઇ જ્યુલીએટને પોતે કયાં છે અને શાથી આ જગોએ આવી પડી છે તે સાંભર્યું,–સાંભરતાંજ " રોમીઓ, રોમીઓ " એ શબ્દો એના મોંઢામાંથી નીકળ્યા. એવામાં જરા દુરથી સંભળાતાં માણસોના અવાજોથી ભડકી સાધુએ કહ્યું. " જ્યુલીએટ આ ભયંકર સ્થળેથી બ્હાર આવ. આપણી બધી ગોઠવણો અનિવાર્ય ઈશ્વરી બળે ઉંધી વળી ગઇ છે. આટલું બોલી વધારે પાસે આવેલા માણસોના અવાજથી ગભરાઇ સાધુ ન્હાસી ગયો.

બાજુએ નજર ફેરવતાંજ જ્યુલીએટે રોમીઓને જોયો અને તેના હાથમાંના પ્યાલાને પણ જોયો. રોમીઓએ ઝેર પીને પોતાનો અંત આણ્યો છે એ વિષે એની ખાત્રી થઇ, આથી એણે પોતાનો પણ અંત આણવાનો નિશ્ચય કર્યો. પ્યાલામાં નજર કરી તો એક ટીપું પણ ઝેર અંદર રહેલું જણાયું નહિ. રોમીઓના હોઠ ઉપર થોડું ઝેર રહ્યું હોય તો તે પણ ચુંબન દ્વારા ખેંચી લેવા યત્ન કર્યો પણ આખરે લોકો ઘણા પાસે આવી પ્હોંચ્યા છે એમ લાગ્યું કે પોતાની પાસેનું ખંજર કહાડી પોતાના શરીર ઉપર ઘા કર્યો ને રોમીઓની વ્હાલી જ્યુલીએટ રોમીઓના પાસામાંજ મૃત્યુનિદ્રાને વશ થઇ.

સુ એટલામાં રોન વાળાઓ આવી પ્હોંચ્યા. વળી કાઉન્ટ પેરીસના નોકરે રોમીઓ અને સંપ વચ્ચે થયેલું યુદ્ધ જોયું હતું અને બધી હકીકત શહેરમાં ફેલાવી હતી, તેથી આખા રોહાકાર થઇ રહ્યો. ગામમાં સર્વ ઠેકાણે " રોમીઓ " " પેરીસ " "જ્યુલીએટ" પણ બન્યુ અસંબધીત બુમો ગાજી રહી.

લપ્યો હ [illegible] પમરાણથી રાજા, લૉર્ડ કેપ્યુલેટ તથા લૉર્ડમોન્ટેગ્યુ પણ આ જગોએ આવી શોકમય [illegible] રેન્સ બ્હીતો, ધ્રુજતો ને આંસુ પાડતો જતો હતો તેને રોનવાળા સિપાઇએ દમાં હતો. [illegible] હતો. લોકોનું મોટું ટોળું આ જગોએ એકઠું થયું હતું. રાજાએ "આ પણ પોતાની પ્રિયા [illegible] જે કાંઇ જાણતો હોય તે કહી બતાવ" એવી આજ્ઞા સાધુને કરી.

દેશનો રાજા થયો હોય [illegible] એટનો કરુણાજનક પ્યાર; બે કુટુંબો વચ્ચે સલાહ કરાવવાની

૧ ક્રિશ્ચયન લોકોમાં [illegible] આપવામાં પોતે લીધેલો ભાગ; આ પતિ પત્નીનો એકમેક પ્રત્યે·

નો ઉંડો સ્નેહ; લગ્નની વાત બ્હાર પાડવાનો અનુકૂળ વખત આવે તે પ્હેલાં જ્યુલીએટનો બીજો વિવાહ; ફરી લગ્નના મહા અપરાધમાંથી બચવા, પોતાની સલાહથી જ્યુલીએટે પીધેલી ઉંઘની દવા; જ્યુલીએટનું કૃત્રીમ મરણ; જ્યુલીએટની ઉંઘ પુરી થાય તે પ્હેલાં આવી તેને લઇ જવા માટે આવવા રોમીઓને પોતે લખેલો કાગળ; કમનસીબે તે કાગળ પ્હોંચવામાં થયેલો વિલંબ; આ સર્વે હકીકતનું ફ્રાયર લોરેન્સે લૉર્ડ કેપ્યુલેટ અને લૉર્ડ મોન્ટેગુની હાજરીમાં વિગતવાર વર્ણન કર્યું. આનાથી વધારે હકીકત ખબર ન હોવાથી તે કહી શક્યો નહિ. છેવટે પોતે જ્યુલીએટને ઉઠાડવા આવ્યો ત્યારે પેરીસને અને રોમીઓને મરણ પામેલા જોયા; તેટલુંજ એ કહી શક્યો. આ વાતને પૂર્ણ કરવામાં ખુટતી વિગતો પેરીસના નોકરે અને રોમીઓ જોડે માન્ટુઆથી આવેલા નોકરે પુરી પાડી આ નોકરને પોતે મરણ પામે તો પોતાના પિતાને આપવાના કાગળો રોમીઓએ આપ્યા હતા. આ કાગળોમાં રોમીઓએ પોતાનું જ્યુલીએટ સાથેનું થયેલું લગ્ન, હકીમ પાસે પોતે લીધેલું ઝેર અને જ્યુલીએટની જોડે મરવાનો પોતાનો નિશ્ચય એ સર્વે જણાવેલુ હતું; અને માતપિતાની ક્ષમા માગી હતી. આ સર્વે વિગતો બરાબર મળતી હોવાથી ફ્રાયર લૉરેન્સપર આવેલો શક તો દુર થયો, અને એ નિર્દોષ છે એમ પુરવાર થયું, પણ સર્વેને એમ તો લાગ્યું કે આ ભલા સાધુએ પોતાની ભલી ઇચ્છાઓ પાર પાડવામાં ઓછા આડકતરા અને વધારે સરળ ઉપાયો યોજ્યા હોતતો કદાચ આવું ગંભીર પરિણામ આવત નહિ.

છેવટે રાજાએ કહ્યું " લૉર્ડ કેપ્યુલેટ અને લૉર્ડ મોન્ટેગુ ! આ ત્હમારા અવિચારી, હઠીલા તથા જંગલી કલહનું પરિણામ જુઓ. ઇશ્વરે ત્હમારા વ્હાલાં છોકરાં ત્હમારી પાસેથી છીનવી લઇ ત્હમારા અયોગ્ય કર્મની શિક્ષા ત્હમને કરી છે " આ બનાવથી આ લૉર્ડો પર ઘણી ઉંડી અસર થઇ. પોતાના વ્હાલાં છોકરાંનો ભોગ લેનાર આ કલહને આ બે વૃદ્ધોએ તેમની સાથે તેમની કબરમાંજ દાટી દેવાનું નક્કી કર્યું.

લૉર્ડ કેપ્યુલેટે લૉર્ડ મોન્ટેગુને "ભાઇ" કહી બોલાવ્યા અને લૉર્ડમોન્ટેગુ પાસે તેમનો હાથ પોતાના હાથમાં મુકવા કહ્યું. તેમણે કહ્યું " ભાઇમોન્ટેગુ, ત્હમારા પુત્ર અને મ્હારી પુત્રીનું લગ્ન થયું છે. હું મ્હારી પુત્રીના પક્ષમાં ત્હમારી પાસેથી ત્હમારો હાથ માંગું છું."

" ભાઇ કેપ્યુલેટ, એટલાથી મ્હને સંતોષ વળશે નહિ. ભલી અને પતિવ્રતા જ્યુલીએટનું સ્મરણ હમેશ રહે એવું, આખા વેરોનામાં સર્વોત્તમ, કારીગરીવાળું એક સ્વચ્છ સોનાનું જ્યુલીએટનું પુતળું હું ઘડાવીશ."

લૉર્ડ કેપ્યુલેટે પણ રોમીઓનું એક તેવુંજ પુતળું ઘડાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

મૂર્ખ અને વૃદ્ધ લૉર્ડો ! હવે આ બધું શા ઉપયોગનું ? નિર્દોષ અને પવિત્ર ફરજંદોનાં ભોગ અપાયા પછીજ એમને એમની મૂર્ખાઇનું ભાન આવ્યું !

(મુંબાઇ.) —સૌ. વિમળા સેતલવાડ.

ચશ્માંની કથા.

તા. ૧૭ મીએ અચાનક મ્હારા ચશ્માંનો એક કાચ ફૂટ્યો. બીજેજ દીવસે એટલે તા. ૧૮ મીએ મ્હારી પરિક્ષા હતી. એ નંબરના ચશ્માં તરતજ કોઇ દુકાનપરથી મળી શકે તેમ નહોતું. અને ચશ્માવિના એક ક્ષણ પણ ચાલે તેમ નહોતું. હવે મ્હારે શું કરવું ?

મ્હારે નિખાલસ દીલથી કબુલ કરવું જોઇએ કે શરૂઆતમાંતો મ્હેં માત્ર શોખની ખાતરજ ચશ્માં પહેર્યાં હતા. જ્યારે હું ગુજરાતી બીજી ચોપડી શીખતો હતો અને અમારા નાનાં ગામડાંમાં ડેપ્યુટી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર પરિક્ષા લેવા આવ્યા ત્યારે તેમણે પહેરેલા ચશ્માં મ્હેં જોયા, અને ત્યારથીજ ચશ્માનો શોખ મ્હને પેદા થયો હતો, તે વખતથી "ચશ્માં એ વિદ્વતાનું ખાસ ચિન્હ છે! અને ચશ્માં પહેરવા એ ભણતાનું સાર્થક છે!" એ વાત મ્હારા મનમાં સજ્જડ ચોંટી ગઈ હતી વળી મ્હારી ઝીની આંખો કે જેથી હું સજતો તેને ઢાંકવાને માટે મ્હેં આ એક ઉત્તમ ઈલાજ માની લીધો હતો. ચશ્માની સાથે મ્હારે સજ્જડ દોસ્તી થઇ અને દિન પ્રતિદિન તે દોસ્તી એટલી ગાઢ બની કે હવે તો જમતાં કે ન્હાતાં પણ હું તેને છુટા મૂકી શકતો નથી! ફેલાં અઠવાડીયાથી તો ઉંઘતી વખત પણ આંખ ઉપરજ રાખું છું!! પરંતુ કોઇ કોઇ વાર હું કંટાળું છું અને તેની મૈત્રિ છોડવા યત્ન કરૂં છું. પણ તે એટલા વફાદાર દોસ્ત છે કે મ્હને છોડે તેમ નથી!

હું તમને કહી ગયો કે મ્હારા ચશ્માનો એક દાંડ અચાનક તૂટી ગયો હતો. એ નંબરના ચશ્મા એક વખત મ્હારા મિત્ર મણીલાલ પાસે મ્હેં જોયા હતા તેથી તરતને માટે તેમના ચશ્માથી ચલાવવું અને તે દરમ્યાન ઇંગ્લાંડથી ચશ્મા મંગાવી લેવા એ ધારણાથી હું મણીલાલને ત્યાં ગયો.

"મિ. મણીલાલ! મિ. મણીલાલ! મણીલાલના મકાનના દરવાજામાં પેસતાંજ મ્હેં સાદ દીધો. મ્હને કંઇ પણ ઉત્તર ના મળ્યો. રૂમના આગલા ભાગમાં બે ત્રણ સ્ત્રીઓ ચોટલા વાળતી હતી. મ્હારો સાદ સાંભળતાંજ "-મ્હારી આંખી થતાંજ તેઓ જેમ જીવ લઇને નાસે તેમ એક બીજી સાથે અથડાતી, પડતી આખડતી ઓરડામાં દોડી ગઇ. તેમનામાં એટલો ગભરાટ ફેલાઇ ગયો કે એક સ્ત્રીના પગની ઠેસથી તેલનું કચોળું ફૂટી ગયું અને સઘળે તેલ તેલ થઇ રહ્યું. બીજીના પગ નીચે અરીસો આવતાં તેના ટુકડે ટુકડા થઇ ગયા. ત્રીજીના હાથમાંથી દાંતીયો પડી જતાં તે ભાંગી ગયો. એકના માથા પરથી ઉતરી ગયું અને બીજીનો છેડો સરી ગયો. આ સઘળાથી હું તો આભોજ બની ગયો. હું આસપાસ જોવા લાગ્યો, પણ મ્હારા સિવાઇ ત્યાં કોઇ નહોતું. મ્હેં મ્હારા પોતાના તરફ ધારી ધારીને જોયું કે શું હું કોઇ બદમાસ, ખુની, ચોર કે લૂટારા જેવો દેખાઉં છું? આટલા બધા ગભરાટને દોડાદોડીનું કારણ શું છે? મ્હેં ફરીથી જેટલા બની શકે એટલા નમ્ર અવાજથી કહ્યું "મિ મણીલાલ ઘેર નથી?" પણ ઉત્તર નજ મળ્યો. અંદરના ભાગમાંથી ગર્જના જેવા જુદા જુદા સ્વરો સંભળાવા લાગ્યા. "ભાભીજી કહોને જવાબ આપોને" "તમે જવાબ આપોને તમારા વરને માટે પૂછે છે" હસવાનો અવાજ કાને પડ્યો "અમારા વર ને તમારા દિયર નહિ કે?" "ના બા મ્હને શરમ આવે, આપણા જેવાં લાજવાળા બૈરાંથી પુરૂષ સાથે વાત થાય કે?" અલી ચંદન વહુ કહેને મણીલાલ, સુધારાવાળાતો ધણી ધણીયાણીના નામો લેને બા, માળાએ એજ નામની ફેરવે" અતિશય હસવાનો અવાજ આવવા લાગ્યો. પાંચેક સુધી આ હાસ્ય પૂરૂં થયું નહિ મ્હારે શું કરવું? ચશ્માની ખાસ અગત્યતા હતી મારા ને મણીલાલના મકાન વચ્ચે ઘણું જ અંતર હતું. જેથી ફરીથી આવી શકાય તેમ નહતું. હુંતો મુંઝાયો. ઘર માંથી ત્રુટક જુદા જુદા સ્વરથી સંભળાવા લાગ્યું 'એ" હસવાનો અવાજ "ઘરમાં" ફરી હસવાનો અવાજ. આગળ કંઇ સંભળાયું નહિ. હું કંટાળ્યો ને પાછો વળ્યો.

પાડોશીના મકાનમાંથી બ્હાર નીકળતા મણીલાલે મ્હને જોઇને સાદ દીધો. "હરિલાલ,

કેમ ચાલ્યા જાઓ છો ? આવો આવો." હું પાછો વળ્યો અને ચશ્માં માટે પૂછ્યું. મણીલાલ પાસેથી ખબર મળ્યા કે દીનશાહ નાણાવટીએ મંગાવવાથી ત્યાં મોકલ્યાં હતાં. હું મી. દીનશાહ નાણાવટીને ત્યાં જવા નીકળ્યો. મ્હને વિચાર આવ્યો કે " આપણી સ્ત્રીઓ નદી તલાવ પર પુરૂષવર્ગની દ્રષ્ટી પડે એવી જગ્યામાં મર્યાદા ન જળવાય તેમ ન્હાય, ભટજીની લાંબા લાંબા રાગની પૌરાણીક કથાઓ સાંભળવા બજાર વચ્ચે એકઠી થાય, મહારાજશ્રીના ચરણ સ્પર્શ કરવામાં રસઘેલી બને, રડવા કૂટવામાં મર્યાદિત અવયવો ખુલ્લાં રાખે, આપસ આપસમાં જાગતા ઝઘડા વખતે દુનિયાંની પણ દરકાર ન રાખે તથા લગ્ન જેવા માંગલિક પ્રસંગમાં હલકી સ્ત્રીના મુખમાં પણ શોભે નહિ એવી બિભત્સ ભાષાં ફટાણાં ગાવામાં વાપરે અને આંગણે આવેલાં સભ્ય માણસને વિવેકથી ઉત્તર આપવામાં અમર્યાદ માને. ત્યારે આપણા સ્ત્રીવર્ગમાં મર્યાદાનો અર્થ કયો હશે ? "

ગ્રાંટરોડના પૂલ નજીક મિ. નાણાવટી રહેતા હતા. હું ઓટલા પર ચડયો અને બોલ્યો. " મિ. નાણાવટી " " અરે કોણ છે રે ? મરૂં રે ! પધારોજી, પધારો, અંદર પધારો. " એક કોમળ સ્વર આવ્યો. હું અંદર ગયો. ત્યાં મિસિસ નાણાવટી " સાંજ વર્તમાન " વાંચતાં બેઠાં હતાં. મ્હને જોઇને ખુરશી તરફ આંગળી કરી તેઓ બોલ્યા "આવોજી, બેસોજી. ઓહો ! કેવી ગરમ સીઝન છે ? " પંખાવતી પોતાને પવન નાખતા મિસિસ નાણાવટીએ વાક્ય પુરૂં કર્યું. મ્હેં કહ્યું " બ્હેનજી, મિ. નાણાવટીને મ્હારે મળવું છે. " " અરે ! શી ઉતાવલ પડીચ, મગજને બા ! આ ચીનાઇ પંખા સારા બને છે. હા ! ચીનની લોન માટે જાણ્યું ના ! ચીને આ લોન લીધી તેથી ફાયદો છે કે ઇંગ્લાંડ જર્મની વગેરે રાજ્યની લોન લીધી હોત તો ફાયદો હતો ? આપનો શું મત છે ? " મ્હારે ઉતાવળ હતી. મ્હેં ટુંકો જવાબ દીધો " હાજી, ચીને લોન લીધી છે. " મિસિસ નાણાવટી બોલ્યાં—આ તેની પાસેનું નાનું સરખું જાપાન જુઓને ! હમણાં હમણાં કેટલી ઉન્નતિએ પહોંચી ગયું છે. ! મીકાડોનો સ્વાત્મભોગ અનૌચિત રાજ્યકર્તાઓને શું શિક્ષણ આપે છે ! તેથી જ તેના પર પ્રાણ પણ ઓવારી નાખે એટલે દરજ્જે પ્રજા તેના પર ફીદા છે. તેની પાછળ આત્મહત્યા કરનાર યુગલ જનરલ નોગી અને તેનાં પત્નિ તેનું પ્રત્યક્ષ દ્રષ્ટાંત છે. જાપાનનાં આ જોડાં માટે આપનો શું મત છે ? " મ્હેં ટુંકામાં કહ્યું. " તેની રાજ્યભક્તિ પ્રસંશાપાત્ર છે. " આપણે આશા રાખી કે હવે વાતોનો છેડો આવ્યો, પણ નહિરે ભાઇ, મ્હારી ભૂલ હતી. " અને જરનલ નોગીની પત્નિની હિમત અને બહાદુરી કંઇ ઓછી ગણાય ! બાપ્પી ખંજરચીના હાથમાંની છરી જોઇને જ મ્હને તો ધ્રુજારો છૂટે છે બા ! વાત ટુંકી કરવાના ખાસ ઉદેશથી મ્હેં કહ્યું " હાજી, " " અને કોંગ્રેસના પ્રમુખ ઑ. મધોલકર નિમાયા તેને માટે આપનો શો મત છે ? દરખાસ્તમાં તો ઓ. ગોખલે, આફ્રિકાવાળા ગાંધી વગેરેનાં નામો મૂકાયાં હતાં. " ચશ્માંના વિચારમાંથી જાગી મ્હેં કહ્યું. " જી, હા, પ્રમુખ નિમાયા છે ખરા " " આ પ્રમુખ બાબતના મતભેદથીજ મિ. સોનાવાળા કે જેઓ સાથે હું પ્રથમ લવમાં હતી તેમનાથી હું છૂટી પડી અને તે દરમ્યાન મિ. નાણાવટી સાથે મ્હને બૅંડસ્ટેન્ડ પર ઓળખાણ થયું, અને પછી તો જાણોજ છોને સ્ત્રીઓને વશ કરવાનાં પુરૂષોનાં ચરિત્ર ! " તે ધીમું હસ્યાં. મિ. નાણાવટીનાં મેરેજ થયાંને હજુ માસ પૂરો થયો ન્હોતો. આવી વાતોથી હું કંઇક વિશેષ નારાજ થયો. હું બોલું તે પહેલાં તો મિસિસ નાણાવટીની જીભ ચાલવા લાગી " પણ હા ! પ્રમુખ માટે આપનો શું મત છે ? આપ પ્રમુખ તરીકે કોને પસંદ કરો છો ? " હવે તો હું બહુ અકળાયો. મ્હારા ધૈર્યનો અંત

નવીન અન્નપુર્ણાને પગે પડી બોલ્યો, દેવી ! ક્ષમા કરજે. તારા નીર્મળ પ્રેમને મેં લાત મારી મેં ! પાપ કર્યું છે. હું મારો અપરાધ કબુલ કરૂં છું. હવે તારે શરણે છું, તારે ગમે તેમ કર સાક્ષાત્ દયાનીજ મુર્તી અન્નપુર્ણા મંદહાસ્યથી બોલી, નાથ ! જેમાં તમે સુખી તેમાંજ હું સુખી. તમારો પ્રેમરસ નિરામાં ઢોળાયો તો ત્યાંજ ઠરવા દેજો. એ પણ મ્હારૂંજ સ્વરૂપ છે. માટે તમે તેનું પાણીગ્રહણ કરીને રંક બાળીકાના ભાગ્યકાળને ઉઘાડો. મને સંસારની પરવા નથી. હું યોગીની થઇને મારૂં દુર્ગમ જીવન ઈશ્વર સ્તવનમાં ગાળીશ.

ના, ના, વ્હાલી, એ વાત કદી બનશે નહિ. ત્હારો વિયોગ આ જીગરમાં કાંટા સમાન ખુંચાશે. ત્હારા મહાન દીલરૂપી સીન્ધુની નિરાતો માત્ર ન્હાની માછલી છે. નિરા મ્હારી થશે છતાં આ હૃદય તો તને પુજશે. નિરા ત્હારી દાસીરૂપ છે. તું મ્હારો ઇષ્ટ દેવ અને હું તારો પુંજારી છું, મ્હારા અપરાધની ક્ષમા આપી તું એ વિચાર છોડી દે.

નિર્જન રાત્રી જ્યોત્સનાના પુર બ્હારથી ખીલી રહી છે.આખી માત્ર ગુલાબી નિંદ્રા લે છે. એવા મધ્યરાત્રીને સમયે અન્નપુર્ણા પોતાના શયનગૃહમાં લેખન પીઠપર મસ્તક મુકી શુન્ય હૃદયથી રૂદન કરે છે,નવીન ગાઢ નિંદ્રામાં સુતો છે. થોડી વારે હૃદયનો ભાર હલકો કરીને સ્વસ્થ થઇ એક કાગળ લખવા બેઠી.

વાંચનાર, ચાલો એનો કાગળ વાંચીએ. દુઃખી અબળાનો કાગળ વાંચવામાં પાપબુદ્ધિ ગણાતી નથી. તેણે શું લખ્યું.

વ્હાલા નવીન ! વળી તે છેકી નાંખ્યું અને પ્રિય નવીન લખ્યું. વ્હાલા, છેકીને પ્રિય લખતાં તેનું હૃદય પાછું ભરાઇ આવ્યું. પાછો તેણે લખવાનો આરંભ કર્યો.

પ્રિય નવીન.—હું જાઉં છું, મારી પાછળ શોક કરશો નહિ. નિરાને ત્હમારી કરી સંસારને સ્વર્ગ બનાવજો એવી મારી આશિષ છે. ઘરમાં રહીને ત્હમારા સુખના માર્ગમાં કાંટા નાંખવાને ગમ્યાં નહિ. મારી શોધ કરશો નહિ, કારણ હું જડવાની નથી. સંસારનું અમૃત, મને મળ્યું નહિ. આટલો વખત મેં;વિષનું જ પાન કર્યું. હવે તે અમૃત, શોધીને જીવનમાં શાંતી મેળવીશ. સ્નેહથી બંધાયલા તમે મને છુટવા નહિ દો; તેથી સાહસ કરીને છુટું છું ! ક્ષમા કરજો.

લી૦ એક વખતની ત્હમારી અન્નપુર્ણા.

ટેબલપર કાગળ મુકીને નવીનને છેલ્લું સ્નેહદાન દેવા ગઇ. આ વખત તેની આંખમાંથી અખંડ આંસુ વ્હેયાં જતાં હતાં. તે લુછવાની પણ તેને દરકાર ન્હોતી. અંતઃકરણ ચીરાઇ જતું હતું. ધ્રુજતે પગલે નવીનના પલંગ આગળ જઇને પુર્ણ પ્રેમથી ધીમેથી તેને છેલ્લું પણ ખરી લાગણીનું ચુમ્બન લીધું અને આખરે સંકલ્પ વિકલ્પને દુર ફેંકી, આશા તૃષ્ણાને હડસેલીને, મોહમાયાની જાળ તોડીને, તે સંસારના અજબ રસ્તે અદૃષ્ટ થઇ ગઇ. આવો સ્વાર્થત્યાગ કોણ કરશે !

(મુંબાઇ.) —સૌ. બ્યુબી બ્હેન.

સ્ત્રી–કેળવણી.

"મળતાવડો સ્વભાવ, સાબુત વિચારશક્તિ, સારી સમજ, વાકેફગાર મન, શુદ્ધ (વૃત્તિઓનો) શોખ, ધાર્મિક નિયમો, કેળવાયલાં મનની નાની પ્રવિણતાઓ, ઉપયોગીપણું, વર્તણુકમાં સભ્યતા, અને દિલમાં નરમાશ"

એ સંગીન ગુણો સંપાદન થાય એવી સ્ત્રીકેળવણી જોઇએ. એ ગુણો સોના કરતાં વધુ કીંમતી છે. જે સ્ત્રીમાં એ ગુણો હોય તેને ખરીજ ધનવાન ધારવી.

—બ્હેન સુંદર.

દીવાસાનો પવિત્ર દીવસ.

(સ્થળ: ચંચળ શેઠાણીનું દીવાનખાનું.)

ચંચળ શેઠાણી બધાંની રાહ જોતાં એક કોચ ઉપર બેઠા છે.

ચંચળ—(સ્વગત) હજી સુધી કેમ કોઇ આવ્યું નહિ ? રામા સાથે બધે કહેવરાવ્યું તો છે, છતાં હજી સુધી એક જણી આવી નહીં. આજે તો દીવસ કેમે કરી જતો નથી. જો વિજ્યાલક્ષ્મિ આવશે તો ખુબ ગમત થાશે. તેને કહેવરાવ્યું છે એટલે આવ્યા વગર તો નહિ રહે. (બધી બાઓ આવે છે.) આવો, આવો, બધાં, હું ક્યારની રાહજ જોતી હતી. હવે એક વિજ્યાલક્ષ્મિ આવવાનાં રહ્યાં, તે આવે એટલે આપણી રમત શરૂ કરીએ. (વિજ્યા આવે છે.) આવો બ્હેન, તમે તો ઘણેજ દીવસે મોં દેખાડયું, હો. !

વિજ્યા—(સ્મિત કરતાં) અરે બ્હેન, તમેજ ક્યાંય શોધ્યાં જડતાં નથી ને ! શેઠને નવાં ખરાં ને !

ચંચળ—બ્હેન, નવાં તો ખરાં પણ ભાઈને ભાવે ખપીએ છીએ. તમો ભાટીઆની પેઠ છે કે, " વેચાય સહુ ત્યારે એક આવે વહુ " ! આ જુઆને સોલીસીટર; તે વિના તમને ગાડીઘોડે ફેરવતા હશે ? લ્યો હવે, આજ દીવાસાનો દીવસ છે માટે ચાલો કાંઈક ગમત કરીએ.

કમળા—બ્હેન, મારી મરજી તો ચોપાટ રમવાની છે. વખતે જશે અને ગમતે થશે.

રાધા—ના ના, બ્હેન, ચોપાટ શું રમે ! તે કરતાં ગંજીફો સારો.

રૂકમણી—હવે ગંજીફો અને ચોપાટ બંને ગયાં ઘેર, પાટલી પૈસાની રમત સૌથી સારી. કેમ બ્હેન ચંચળ ?

ચંચળ—હા, એ રમત ઠીક, મને પણ ગમે છે. કેમ વિજ્યા બ્હેન, તમારાં ભાટિઆણીમાં તો આ રમત જગજાહેર છે.

વિજ્યા—હા, અમારી જ્ઞાતિમાં તો વાર તહેવારને દીવસ આજ ધંધો. તેમાંય આજ તો દીવાસો, એટલે કંઇ મણા નહિ !

ચંચળ—બોલો, કેટલા કેટલા રૂપીયા બધાં રમવા માટે લાવ્યાં છો ?

કમળા—બ્હેન, હું તો રમવા માટે રૂપીયા વીસ લાવી છું.

રાધા—ઓહો વીસજ ? જો રૂપીયા પચાસની નોટ, જોઇ લે.

કમળા—તે બ્હેન, તારો વર મોટો શેઠીઓ છે, અને અમારે તો કેટલો ટુંકો પગાર છે !

તારા—બ્હેન, મારી પાસે રૂપીયા નથી, પણ આ કંઠી પેટે કોઇ રૂપીયા આપો, જો જીતીશ તો ઠીક; ને હારીશ તો બે ચાર દીવસમાં રૂપીયા આપી કંઠી લઇ જઇશ, કેમ ચંચળ બ્હેન, રૂપીયા આપશો ને ?

ચંચળ—હો ! ચાલ, કેટલા જોઇએ ?

(બધી બાઓ કુંડાળું વળી જાજમ ઉપર બેસે છે માત્ર વિજ્યા કંઇક વિચાર કરતી ઉભી રહે છે.)

ચંચળ—કેમ વિજ્યા બ્હેન, તમે કેમ ઉભાં છો ? આવી જાઓને.

વિજ્યા—બ્હેન, મને રમતાંજ નથી આવડતું.

ચંચળ—અરે, નહી આવડે તો શીખવીશું. પણ આજે તો રમવુંજ પડશે. ચાલો, આપણ બંને ભેર થાશું.

વિજ્યા—બ્હેન, એક તો મને રમતા નથી આવડતું, અને બીજું તો આ રમત જ મને પસંદ નથી.

કમળા—અરે, પસંદ શું ન હોય ? અહિંથી પૈસા જ નહીં છુટતા હોય. એમ સોલીસીટરની વહુ થઈને લોભીયાં શું થાઓ છો ?

વિજ્યા—બ્હેન, અમે કાઠીયાવાડનાં એટલે ગામડીયાં તો ખરાં કે નહી ? એટલે એ રમતમાં અમને શું ખબર પડે ? તમે ગમે તેવાં તોય મુંબઈગરાં !

રાધા—અરે, એમ તો આ ચંચળ શેઠાણીનું પીયર ક્યાં કાઠીયાવાડમાં નહોતું ? પણ જુવોને થોડા વખતમાં કેવાં હોંશીયાર થઇ ગયાં છે ?

કમળા—અરે, પણ સોલીસીટરે આંહી આવીને ખુબ પૈસા જમા કર્યા છે. તેમાંથી ઓછા ન થઇ જાય ?

વિજ્યા—(સ્મિત કરતાં) બ્હેનો, સોલીસીટરે પૈસા મેળવ્યા છે તે કાંઇ આવો ગેરઉપયોગ કરવા નથી મેળવ્યા. સદ્‌ઉપયોગ કરવા મેળવ્યા છે, સમજ્યાનિ. તેતો કમાઇ જાણે, પણ તેનો ઉપયોગ તો આપણે સ્ત્રીઓને કરવાનો છે.

કમળા—એમ કે, તમે આવી રમતને ગેરઉપયોગ કહેતાં હશો ? (આડું જોઇ મ્હોં મરડે છે.)

વિજ્યા—બીજું શું?આવી રમત રમવી તે ગેરઉપયોગ નહીં ત્યારે શું સારો ઉપયોગ કહેવાય! ધારો કે, હું રમતાં રમતાં પચીસ ત્રીસ રૂપીયા હારી જાઉં, તેના કરતાં એટલા રૂપીયાના દાણા લેઇ—નીરાધાર–ગરીબ–અપંગ દુઃખીયાને ન સંતોષું!અને તેના આત્માનો આશીર્વાદ ન મેળવું? બ્હેનો, રમતાં પહેલાં તો આપણને કાંઇ વિચાર નથી થાતો, પણ પાછળથી જે પસ્તાવાનો વખત આવે છે તે આપણને સાલે એવો હોય છે. માટે એ રમતથી દુરજ રહેવું ઉચિત છે. કમળા બ્હેન, તમારા વર મહેતાગીરી કરે છે અને મહીને વીસ રૂપીયા તેમને મળે છે. અને તમે આજે રૂપીયા વીસ લઇને રમવા આવ્યા છો. હવે એ રૂપીયા તમે હારી જશો તો ? બીચારા હરગોવીંદદાસ સવારના આઠ વાગ્યાથી તે રાતના આઠ વાગ્યા સુધી જીવતોડ મહેનત કરે છે, ત્યારે રૂપીયા વીસ દેખે છે અને તમે કેટલી કરકસરથી ઘરખરચ ચલાવો છો તે તમારૂં મન જાણતું હશે ? તેમાં તમે આજે એમના આખા મહીનાની કમાણી લઇ રમવા આવ્યાં છો, તે બહુ દીલગીર થવા જેવું છે. બ્હેન તારા તારા બ્હેન, તમે કંઠી માંડી રૂપીયા લ્યો છો. પણ હારી જશો તો ? અને સાસુ ડોકમાં નહિ દેખે ત્યારે પુછશે તો!

તારા૦—તો કહીશું કે, પીયર પડી છે.

વિજ્યા—અને તમારી મા પુછશે ત્યારે કહેશો કે સાસરે પડી છે ! પણ તેવામાં બન્ને ભેગાં થશે તો તમારી વાત પકડાશે, તો સાસુ સસરા અને તમારા વરને શું શંકા થશે, તેનો તમને ખ્યાલ છે ? પહેલાં તો તમારી ચાલ ચલગતવિષે સૌને વહેમ આવશે; તમારા વરનો તમારા ઉપરથી વિશ્વાસ ઉડી જશે, અને અભાવ થશે. સૌ તમને ફટ ફટ કરશે. કારણ કે ખરી વાત તો તમે કહી શકવાનાં નહીં, ત્યારે તમારે વીશે તમારા પતિનો ઉંચો મત છે તે ઉગતાંજ શું કામ નષ્ટ કરો છો ? તમારા પતિ વિનોદરાય કોલેજમાં ભણે છે, હું એને સારી રીતે ઓળખું છું, દર રવિવારે તે અમારે ત્યાં આવે છે. બહુ ભલા,

આનંદી અને માયાળુ સ્વભાવના છે. તમારે વિષે એમનો ઘણો ઉંચો મત છે; કારણકે તમે સારા ઘરની દીકરી છો એટલે સારા ગુણનાં જ છો, એમ તે વાતમાને વાતમાં જણાવે છે. તમે હજી સાસરે બહુ જતા આવતાં થયાં નથી એટલે એના સ્વભાવની તમને શું ખબર ! માટે એ બધાને વ્હેમ આવે એવું આચરણ આપણે શા માટે કરવું જોઇએ ? આ રમત શીવાય બીજી તમને કોઇ રમતજ જડતી નથી ? બીજી રમતો રમવાની ક્યાં થોડી છે, બ્હેન ! કે જેથી આપણે આવા માંગલિક પતિના વ્રતના દીવસે જુગાર રમીએ ! માફ કરજો હો, તારા બ્હેન, કમળા બ્હેન, તમને આજે બહુ કહેવાયું છે.

(તારા તથા કમળા શરમથી નીચું જુવે છે.)

ચંચળ—બ્હેન ! તમે આજે કડવાં પણ બધાંના હીતના વચન કહ્યાં છે. અને અમારી બધાંની આંખ ઉઘાડી છે. ખરેખર બ્હેન, આ રમતનો ચડસ સૌથી ખરાબ તો છે. આ રમતનો ચડસ જેમ ઘણી બ્હેનોને છે તેમ મને પણ ઘણાં વરસ થયાં લાગ્યો છે. અને ઘણાય રૂપીયા હું હારી ગઇ છું. પણ મારા ઘરમાં મારો હીસાબ કોઈ પુછતું નથી. અને શેઠ પણ મ્હોં માગ્યું વાપરવા આપે છે, તેથી કોઇ દીવસ પકડાઇ નથી. પણ આજે મને પસ્તાવો થાય છે, કારણ કે આ રમત ઘણી ખોટી છે. પ્હોર દીવાસાને દીવસ હું અઢીસો રૂપીઆ હારી ગઈ હતી, પણ શેઠને આ વાતની ખબર પડવા દીધી નહોતી. બ્હેન, તે દીવસ મારો એવો તો ગયો હતો કે મારૂં મન જાણે છે ! પંદર દીવસ મને ખાવાનું ભાવ્યું નહોતું અને તે રૂપીઆ મારી નજર આગળ તર્યાં કરતા હતા. અમારી ચાલીમાં રહેતા ગરીબ ભાડુતનું ભાડું એક દીવસ મોડું આવતું, અમે શેઠ ભૈયાને ધમકાવતા અને ભૈયો તે ગરીબ માણસોને:ધકા મારી ઓરડીમાંથી બ્હાર કાઢતો, ત્યારે મને પેલાં રૂપીઆ સાંભરતા. તે ગઇ ગુજરી વાત પાછી હું ભુલી ગઇ હતી, અને આજે રમવા તૈયાર થઇ ગઇ, તે મારે પણ કેટલું શરમાવાનું છે, બ્હેન ?

રાધા—ચંચળ બ્હેન, તમે તમારી વાત કરી એટલે હું પણ મારી વાત કરૂં છું. ગયા દીવાસાને દીવસ મેં એમની પેટીમાંથી રૂપીઆ પચાસની નોટ છાની માની લઇ લીધી હતી અને હારી આવી હતી, હીસાબ કરતાં પેટીમાંથી પચાસ રૂપીઆ ઓછા થયા જાણી પહેલાં મને પુછ્યું, હું તો હારી આવેલી તેથી વઢવાની બીકમાં જાણે કંઇ જાણતી ન હોઉં તેમ નામુકર ગઇ. હવે ભોગ મળ્યા બીચારા ઘાટીના ! એમણે ઘાટીને ખુબ માર માર્યો અને પોલીસ ચોકીમાં બેસાડી આવ્યા. પણ જેણે લીધું ન હોય તે ક્યાંથી આપે ? છેવટે ત્રણ દીવસ પોલીસ ચોકીમાં બેસાડી અન્તે રજા દીધી. હું તો આ બનાવથી આભીજ બની ગઇ, પણ કાંઈ બોલી શકી નહી. કારણકે બોલું તો મારા પણ બાર વાગી જાય ! મનમાં સમસમીને બેસી રહી, અને જુગાર રમવાના સોગન ખાધા, કારણકે મારે લીધે બીચારા ગરીબ માણસનો રોટલો ટળ્યો, પણ પાછો આજે દીવાસાનો દીવસ આવ્યો અને ગઇ વાત વીસારે પડી, એટલે વળી રમવાને તૈયાર થઈ ગઇ !

વિજયા—બ્હેનો, આ રમતનો ચડસ આપણી ભાટીઆ જ્ઞાતિમાં સૌથી વિશેષ છે. કાંઈ પણ વાર તહેવારને દીવસ, રાતને દીવસ, જ્યાં જુઓ ત્યાં આ રમત જ રમાય છે. તમે બે બહુ ભોળાં તથા સાચા હ્રદયનાં છો, માત્ર તમને સાચા વીચાર અને દ્રઢ નિશ્ચયની ખામી છે. જુઓ આજે, તમારી ભુલની વાત, તમે બન્ને જણીએ ખુલ્લા દીલથી કબુલ

કરીને ! વળી હવે તમને પસ્તાવો થાય છે, માટે સુધરતાં વાર લાગવાની નથી. ચંચળ બ્હેન, તમે ધનાઢ્યના ઘરમાં આવ્યાં છો અને વળી ચોથી વારનાં છો તેથી મોં માગ્યું તમને પહેરવા ઓઢવા, ખર્ચવા મળે છે, તેનો હીસાબ પણ તમને કોઇ પુછનું નથી, માટે તેનો તમારે સદુપયોગ કરવો ઘટે છે. બ્હેન, તમને યાદ છે કે પુનમને દહાડે આપણે ચોપાટીપર ફરવા ગયાં હતાં ત્યારે રસ્તામાં એક ભીખારણ આપણી પાછળ આવી હતી, તેની વાંસે કેટલાં છોકરાં હતાં ?

ચંચળ—હા, મને યાદ છે પાંચ સાત છોકરાં હતાં. બીચારાં કંગાલ ભુખે ટળવળતાં હતાં.

વિજ્યા—બ્હેન, તેમાંનું એક તો સાત આઠ રીવસનુંજ હતું અને ટાઢનું થરથરતું હતું. તેના અંગ ઉપર નહોતું પહેરવા કે ઓઢવા, તેની પાસે ટાઢથી બચવા માટે કપડાનો એક કટકો પણ નહોતો. તેમનો આવો કંગાળ દેખાવ જોઇ, કોના હૃદયમાં દયા ન આવે, બ્હેન ! આપણને ટાઢથી બચવા માટે, શાલ, રજાઇ અને ડામળા તથા સુવા માટે પલંગ, ઉપર બે ત્રણ ગાદલાં બીછાવેલાં હોય છે, તેમ છતાં આપણને જાણે ટાઢ ઉપાડી જતી હોય, તેમ મોજાં અને સ્લીપર વગર જમીન ઉપર પગ પણ મુકી શકતાં નથી ! કહો હવે એમનામાં અને આપણામાં કેટલો તફાવત ? આસમાન અને જમીનનો ને ! આપણી પાસે તેને મદદ કરવાની શક્તિ હોય અને એ શક્તિનો ઉપયોગ કરીએ તો તે નીરાધાર અને કંગાળ માણસની આંતરડી, આપણને કેટલો આશિર્વાદ આપશે ? અને તેથી આપણને જે આનંદ થશે તે અનુભવથીજ ખબર પડે. આપણાં જુના કપડાં તે ગરીબને મન નવાં થઇ પડે છે. આપણું વધેલું અને ટાઢું અન્ન તેના ટળવળતા જીવને શાંત કરે છે. આપણે અને તે એકજ પિતાનાં છોકરાં છીએ, અને તેને ભુખે ટળવળતાં મુકી આપણને મિજાજ ઉડાવવાનો, અત્તર ફુલ, શુલાબજળ, સાલ, દુસાલા, વાપરવાનો કશો હક નથી. ઇશ્વરે આપણને પૈસો આપ્યો છે, અને આવો સારો અવતાર આપ્યો છે, માટે જગતનિયંતાનો હંમેશ ઉપકાર માની, ગરીબ દુઃખી મનુષ્યોને હમેશ મદદ કરવી અને બધાંને આપ સમાન ગણી તેમના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવો, તે આપણા અવતારનું સાર્થક છે. નહીં તો પોતાનું પેટ તો જાનવરો પણ ભરવામાં સમજે છે, તો આપણામાં ને જાનવરમાં ફેર શું ! આપણામાં સારૂં ખોટું સમજવાની ઇશ્વરે બુદ્ધિ આપી છે, તો સારાનો સ્વીકાર કરી ખોટાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. કેમ ખરૂં કે નહીં બ્હેન ?

ચંચળ—હાસ્તો બ્હેન ! આજે તો તમે ખુબ કરી હો. આવું આવું તમે સમજો છો, જાણો છો, તેની તો મને આજ ખબર પડી બ્હેન ! આવું કંઇ સમજાવતાં હો તો અમને પણ કંઇ આવડે.

વિજ્યા—બ્હેન ! તમે પોતેજ ભલાં છો એટલે સારો અર્થ ગ્રહણ કરી લ્યો છો. બીજું હોય તો કહેશે કે તમારે શું પારકી પંચાત ?

રાધા—બ્હેન, તમે તો આજે અમારા હીતની બહુજ વાત કરી છે. હવે આજે અમારી આંખ ઉઘડી છે, અને મારા પાપનો મને બહુજ પસ્તાવો થાય છે. આ નોટ જે મેં એમનાથી છાનીમાની કાઢી લીધી છે તે ઘર જતાંવેત પાછી મુકી દઇશ. નહીં તો ગયા વરસના જેવા બીચારા ઘાટીના હાલ થાય !

વિજ્યા—બ્હેન, તે ગરીબ માણસ ઉપર જ્યારે આપણે ખોટું તહોમત મુકીએ છીએ

અને તેને કાઢીએ છીએ; ત્યારે તે ગરીબ માણસની આંતરડી કેટલી કકળતી હશે કે ન પુછો વાત ! તે ગરીબ માણસ આપણને શાપ ઉપર શાપ આપતો હશે. એક તો જુગાર રમવાનું પાપ, રૂપીઆ છાના કાઢી લેવાનું પાપ, અને પતિ પાસે રૂપીઆ બાબત નામુકર જવાનું પાપ, અને તેથી ગરીબ માણસનો રોટલો ટળ્યો એ એક પાપ ! કહો કેટલાં પાપ ભેગાં થયાં. વળી રૂપીઆ ગયા બાબત પતિને ઉદાસી, અને હારી જવાથી આપણા મનમાં ઉદાસી, પકડાઇ જવાની બીક, ઘરમાં નોકરો ઉપર ધડા માર ! બ્હેનો, જુઓ. આ દીવાસાનો માંગલીક દીવસ ! જુઓ આ પતીના વ્રતનો ઉત્સવ બ્હેન, પતી છે તે આપણા પ્રભુ છે, તેમનાથી વળી દગો શું ? એવી એક પણ વાત ન હોવી જોઇએ, કે આપણે તેમનાથી છાની રાખવી પડે. બ્હેનો, પતીથી વીમુખ રહીને, તેમની આજ્ઞાનો ભંગ કરીને તેમનાથી કલેશ કરીને, આપણે જે જપ, તપ, તિર્થ, વ્રત, વીગેરે કરીએ છીએ તે સર્વ વૃથા છે, આપણાથી એક દીવસ બાળા ન ફેરવાય, અથવા મંદીરે દર્શન કરવા ન જવાય, આપણાથી સ્ત્રીઓની રમત ગમતમાં ભાગ ન લેવાય તો તેનો સુખેથી ત્યાગ કરવો, પણ પતીની સેવાનો, તેમની આજ્ઞાનો, જરાપણ ભંગ ન થવો જોઇએ. પતી છે તેજ આપણા ઈશ્વર છે, તેજ આપણા પ્રાણના આધાર છે, જીવનની દોરી છે, તેમના વડેજ આપણે શોભીએ છીએ, તેમના વડેજ આપણને માન છે, તેમના વડેજ આપણે સુખી છીએ, અને તેમને લીધેજ આપણે રમત ગમતમાં અને આનંદ ઉત્સવમાં ભાગ લઇ શકીએ છીએ. તેમના વડેજ આપણો ચાંદલો ચુડો અખંડ છે. ટુંકામાં, આપણાં બધાં સુખનું મૂળ તેઓ છે. તેમની સેવાથીજ આપણને ઇચ્છીત ફળ મળે છે. તેમની સેવાથીજ આપણા ઉપર ઈશ્વર રાજી થઇ આપણને સ્વર્ગ સુખ આપે છે. કહો હવે, આવા જે સર્વ સુખનું મૂળ જે પ્રભુરૂપ પતી તેમનાથી દગો કેમ કરાય ! નજ કરાય. અને આજના માંગલીક દીવસે, આવી જુગારની રમત રમી નાહક આપણા ઘરમાં કલેશ ઉભો કરવો ? આજે તો દીવાસાનો પવીત્ર દીવસ છે તેથી એવી રમત કરવી જોઇએ કે જેથી બધે આનંદ આનંદ થઇ રહે.

ચંચળ—બ્હેન, સારી વાત છે હો. હવે અમે આજથી સોગન લઇએ છીએ કે કોઇ દીવસ પૈસા પાટલીથી નહિ રમીએ.

વીજયા—બ્હેનો, આપણે જેઠ મહીનાની અગીઆરસને દીવસ અનેક બાધા લઇએ છીએ. કોઇ તો અમુક શાકની, દાળની અથવા હમેશ દર્શન કરી જમવાનું નીયમ લે છે, અને ખુશીથી આવી રમત રમવાને નીકળે છે. તેને બદલે આવી બાધા લેવાતી હોય તો ખોટું નહીં. ચોમાસાના ચાર મહીના બહુ પવીત્ર છે તે મહીનામાં તો બહુ પવીત્ર કામોજ થવાં જોઇએ, અને આજના આ પવીત્ર દીવસે તમોએ આ રમત કદિ નહીં રમવી એવો સંકલ્પ કર્યો, તેથી મને બહુ આનંદ થયો છે. ચાલો હવે આપણે ઇશ્વર મહીમાનાં ગીત ગાઇને, બાકીનો સમય પુરો કરીએ.

(જુનાગઢ.) —હેમકુંવર કૃષ્ણદાસ સંપટ.

રત્ન હારઃ ૧. માણસે માણસે મતિ ભિન્ન હોય છે, કુંડે કુંડે પાણી ભિન્ન હોય છે, તુંડે તુંડે વાણી ભિન્ન હોય છે. અને દેશે દેશે રીતિ જુદી હોય છે; પરન્તુ પ્રત્યેકને અનુકૂળ થઇ રહેનારજ સ્વહિત સાધી શકે છે. ૨. ચિત્તને હરણ કરનારી પ્રિયા છે, અનુકૂળ સ્વજન છે, સારા બન્ધુ છે, અને આજ્ઞા પરાયણ પ્રેમાળનો કરો છે; હાથીના સમૂહ ઘેર ઝુલી રહ્યા છે તથા હંસનાં ટોળાં આંગણામાં નાચી રહ્યાં છે; આટલું છતાં જ્યારે આંખ મીંચી શે, ત્યારે એમાંનું કાંઇ નથી. ૩. ભલે રાજ્ય હોય, લક્ષ્મી હોય, અથવા બીજી અપૂર્વ સમૃદ્ધિ હોય; પણ તેને માટે ગર્વ કરવો ઉચિત નથી. કારણકે તેને છોડીને આ કલેવર ભસ્મ થવાનું છે.

—સૌ. બાલુબા સાંગણવા વાળાં.

મુંબાઇની લોકલ ટ્રેનમાં વાતચીત.

સાંજના ચાર વાગ્યા પછી કોલાબાથી વાંદરા-અંધેરી બોરીવલીની લોકલો (આગગાડીઓ) ઉપરા ઉપરી દોડે છે. કારણ કે ઑફીસ-નિશાળનો વખત પુરો થતાં લોકોની ધમાલ વધે છે. થ્રુટ્રેનો (બહુ સ્ટેશનોએ અટક્યા વિના લાંબી મુસાફરી કરતી આગગાડીઓ)માં દસ માણસથી વધુ બેસતાં અંદર મારામારી થવાનો વખત આવે છે; ત્યારે લોકલ ગાડીઓમાં દસબાર માણસ બેસવા ઉપરાંત આઠ દસ ઉભાં રહે છે, તોપણ કોઇને લાગતું નથી. સાંજના પાંચના સુમારે ફ્રોક, ટોપી, પહેરેલી, બગે પાકીટ ને હાથમાં સીવવા ભરવાનો સામાન લઇ પારસી છોકરીઓ, તોફાન અને આનંદ કરતા પારસી છોકરાઓ, સાદા ને શાન્ત હિન્દુ છોકરાઓ, સુઘડ ને દરેસ દીસતી દક્ષિણી છોકરીઓ, તથા યુરોપિયન કે ગોવાનીઝ બાળકોનાં ટોળે ટોળાં દોડતાં, બુમો પાડતાં જણાય છે. આ છોકરાંમાં ગુજરાતી છોકરીઓ પણ કોઇ કોઇ દેખાય છે, કેટલીક સાદી ને એક માર્ગી હોય છે, ત્યારે કેટલીક પારસીમાં ખપવા માગતી હોય એમ એમના ડ્રેસ (પોશાક)ની ટાપટીપ ઉપરથી લાગે છે.

મુંબાઇની કન્યાશાળાઓમાં, પારસી કન્યાશાળામાં શિક્ષણ બહુ સારું આપવામાં આવે છે પરંતુ એ સારું શિક્ષણ લેતાં ખરચાળ સ્વભાવ, ફેશનેબલ રહેવાની ટેવ, પણ સાથેજ આવે છે ! મુંબાઇમાં રહેવાની-પહેરવા ઓઢવાની પદ્ધતિજ-દેખાદેખીથી એવી થાય છે કે, સામાન્ય સ્થિતિનાં અને નબળા મનનાં બાળકો ઉપર માઠી અસર થયા વિના રહેતી નથી. બાળકો બીજાને ફેશનેબલ જોઈ-બીજાની ટીકા સાંભળી મનમાં મુંઝાય છે,-પોતાની જાતને હલકી ગણે છે, અને આ રીતે અનેક દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે ! આ જાતની વાતો બાળકોમાં કેવી રીતે થાય છે, તેનો ખ્યાલ નીચેનાં દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી જણાશે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે, સોમવારે રોજના નિયમ પ્રમાણે ૪-૪૪ ની લોકલ (ગાડી) ચર્ચગેટ સ્ટેશનથી ઉપડી. તેમાં એક પારસીબેઆસની હિંદુછોકરી,-એક સાદી હિંદુછોકરી, અને બીજી કેટલીક છોકરીઓ બેઠી હતી. આ બધી છોકરીઓ લોઅર પરેલ સ્ટેશને) ઉતરવાની હતી. ગાડીમાં બેઠેલી હિંદુછોકરીઓમાં બે ચૌદ વર્ષની હતી, ત્યારે એક અગીયાર વર્ષની હતી. મોહિની સહુથી ન્હાની હતી. તેણે સાદો પણ સ્વચ્છ ચણીયો કબજો પહેર્યાં હતાં.

મોહિની સ્વભાવે શાન્ત ને ડાહી હતી. ગાડીમાં કાંતો વાંચતી અગર ભરતી; અથવા તો બારી પાસે બેસી બ્હારનો દેખાવ જોતી ને ન સ્હમજી શકતી તે ઘેર જઇ પોતાની માને પુછતી. બીજી છોકરીયો વર-વહુની, લુગડાં-ઘરેણાંની, નાટક ચેટકની વાતો કરતી. તેમાં મોહિની જરાયે ભાગ લેતી નહિ. કેટલાકને એમ લાગશે, મુંબાઇમાં પારસી કન્યાઓ અને જે સુધરેલી નાનો જેમાં બાળલગ્નની વાત થતી નથી, ત્યાં છોકરીઓ એવી વાત કરેજ નહિ. પણ નિશાળે જતી આવતી છોકરીઓની સાથે બેસો અથવા પાછળ પાછળ જાવ તો જણાશે કે એમની વાતો કેવી થાય છે. આવું કારણ એટલુંજ કે ઘેર માબાપ અને નિશાળમાં શિક્ષકો ત્હેમના તરફ પુરતું ધ્યાન આપતાં નથી. માત્ર બહારનો આડંબરજ મોહીત કરે છે. નિશાળમાં રજામાં કેવી વાતો થાય છે, ઘેર આગળ આપણી વાતચિતની બાળકીઓ પર શી અસર થાય છે, તે આપણે જોતાં નથી.!

મોહીનીની મા સાધારણ ભણેલી તેમ ડાહી હતી; તેમજ ત્હેના પિતા અનુભવી હતા, એટલે એમને ઘેર આડંબર જરાયે નહોતો. કન્યાને ઇંગ્રેજી વગેરેની જ્ઞાનની જરૂર છે એમ તેઓ માનતા; પણ ખરચાળ સ્વભાવ અને માત્ર આડંબર ન થાય તેની ખાસ ચીવટ રાખતા.

બીજી છોકરી ચંદાને જાતે ટીકા કરવાની ટેવ ન હતી, પણ નિશાળમાં અંદર અંદર ટીકા થતી તે સાંભળવાથી ત્હેને ટીકામાં રસ પડતો અને તેથી જ્યારે કોઈ સાદી છોકરીને બીજી છોકરીઓ બનાવતી અગર સતાવતી ત્યારે ત્હેને મજાહ પડતી ખરી, પણ પાછળથી એકલી પડતાં દીલગીર થતી.

ત્રીજી છોકરી તારા ત્હેનાં માબાપની એકની એક પુત્રી હતી; ને એક ભાઈની બ્હેન હતી. તારાના માતપિતા હિંદુ હતાં, છતાં હિંદુ રીતરીવાજો માટે ત્હેમને તિરસ્કાર હતો. જ્યાં સુધી ઇંગ્રેજી રીત રીવાજો પ્રમાણે લગ્ન થાય નહિ ત્યાં સુધી લગ્નસુખ મળવાનું નથી એમ તેઓ માનતાં. હિંદુનો પહેરવેશ બીલકુલ ગમતો નહિ એટલે પારસીનો પોશાક ઘરમાં દાખલ થયો હતો. સ્ત્રીઓને રસોઇ કરતાં શીખવાની બહુ જરૂર નથી, કારણ તેઓ કાંઇ ભઠીયારી જન્મી નથી ! આમ ત્હેના ઘરમાં મનાતું એટલે તારા ચૌદ વર્ષની થઇ છતાં દાળ ચોખા વીણતાં પણ ત્હેને આવડતું નહિ. આમ છતાં તારા માબાપની બેદરકારીને લીધે હોય કે નિશાળનું વાતાવરણ એવું હોય પણ બાયલી વિશેષ થઇ હતી. તે ભુલે ચુકે પણ પુરૂષના ડબ્બામાં બેસતી નહિ. સ્ત્રીઓના ડબ્બામાં બેશીને પોતાના જેવડી છોકરીયો સાથે વાત ન કરતાં મ્હોટી બીયો સાથેજ વર-ધુધડાં-ઘરેણાં-સાસુ-નણંદનીજ વાતો થતી હોય ત્હેમાં ભાગ લેતી અને ઇંગ્રેજી ભણેલી એટલે નવલકથાઓ પણ શૃંગારનીજ વાંચતી ! ગુજરાતી પુસ્તક હોય તો માબાપ જોતાં કે શું વાંચે છે, પણ ઇંગ્રેજી પુસ્તક ગમે તે વાંચે તો હરકત નહિ ! એટલે તે શું વાંચે છે ત્હેની પણ કોઇ તપાસ રાખતું નહિ. રોજની પેઠે આ ત્રણે છોકરીઓ ચર્ચગેટથી ઉપડતી ગાડીમાં બેડીને આજ તારા એમની સાથે અંદર અંદર વાતચિતમાં પડી.

તારા—મોહિની બ્હેન ! કેમ કોઇ દહાડો આવતાં નથી ? ત્હમે તો હવે લોઅર પરેલ રહો છો એટલે આપણે પાસે છીએ.

મોહિની—હમણાં મ્હારી માથી થાય એમ નથી એટલે રસોઈ કરવાની ને વળી મ્હારી પરીક્ષા આવશે એટલે વાંચવાનું. વળી મ્હારા ન્હાનાભાઈને તાવ આવે છે તેથી રાખવો પણ મ્હારે પડે છે.

તારા—તે આખો દહાડો વાંચતાં હશો ! એવી તે કેવી પરીક્ષા ? હું તો ઇંગ્રેજી પાંચમી ભણું છું તોયે મ્હારે તો ત્હમારા જેવું વાંચવાનુ નથી. સ્હવારે વંચાય તો પછીસ્હાંજે શું કરવાનું ?

મોહીની—તારા બ્હેન ! સ્હવારનો બધો વખત નથી વંચાતું. વ્હેલી ઉઠી વાંચુ છું પછી મ્હારી બાંને રસોઇમાં મદદ કરૂં છું. રોટલી ચોપડવી, પીરસવું, પાણી લોટા કરવા; શાની રીવારે તો રસોઇ પણ હું કરૂં છું. મ્હારા મ્હોટાભાઇ સરસ્વતીચન્દ્ર વાંચતા હતા, ત્હેમાં કુસુમે કહ્યું હતું કે, મ્હારે દરેક રીતે રહી શકાય એમ થવું છે. બાગમાં ઝાડ તળે હાંલીમાં ખીચડી રાંધી પાંદડેથી પંદડામાં ખાધી, એમ સાંભળ્યું છે, ત્યારથી મને વધારે હોંશ થઇ છે. એટલા માટે આપણને બધું આવડવું જોઇયે જેથી દરેક સ્થિતિમાં રહી શકાય ને સંતોષ-આનંદ મળે.

તારા—આહા ! એમાં તો ગમે તે લખે ! ગોરધનરામ તો જુના વિચારના હતા. હવે તો એ વિચારનાં માણસો ગાંડાં ગણાય છે, મોહીની ! ત્હારાથી રંધાય છે કેમ ?

મ્હારાથી તો, બા, રંધાય નહિ. મ્હારા ફાધર (બાપ) મ્હને કામ કરવા દેજ નહિ ને મ્હને આવડે પણ નહિ મધર (મા)ને હરકત હોય ત્યારે ફાધર કરી લે. હું તો ફુલવીણી લાવું, કે ભરવા ગુંથવાનું કરૂં—ચુલામાં લાકડીએ હજી મ્હેં મુકી નથી. આવડશે ધણુંએ, મ્હોટાં થઇશું ત્યારે. ને નહિ આવડે ને રસોઇયા નહિ મળે, તો હોટેલો (વીશીઓ) ક્યાં નથી ? એક વખત મ્હારા ફાધર ગામ ગયા હતા ને મધરથી થાય એમ નહોતું; ને દસવાગે મ્હારે નિશાળે તો જવું. તે આખો શીશો ગ્યાસલેટનો કોલસા ઉપર રેડ્યો પણ કોલસા સળગ્યા નહિ ને ખાવાનું થયું નહિ. ટાઇમ (વખત) થઇ ગયો એટલે બે આના લઇને મુંબાઇ ગઇ ને ખાવાનું ખાધું. મધરે ગંગાકાકીને બોલાવી રંધાવ્યું ત્યારે આપણને તો સાંડશી પકડતાં પણ ન આવડે !

ચંદા—તારા ! એનો બહુ ખોટું. એમ જરા જરા તો આવડવું જોઇએ. સાણું શનિ રવીવારે ન થાય એવું શા કામનું ! તે દિવસોએ તો રસોઇ કરવી જોઇએ.

તારા—પણ જમવા સિવાય રસોડામાં જવુંજ ન ગમે ત્હેનું કેમ ! મને તો એમ લાગે છે કે સાહેબ પારસીની પેઠે આપણે પણ બ્હાર ટેબલ ઉપર ખાવાનો રીવાજ હોય તો સારો કે રાંધણીમાં પેસવુંજ નહિ. મારા ફાધર મધર પણ ના જ કહે છે. ચાહ પણ ફાધર કરે. મને તો એ કડાકુટનોજ કંટાળો !

મોહીની—તારા બ્હેન ! ત્યારે મને તો એવું એવું કરવાનો ઉલટો ઉમંગ થાય છે. નાનપણથીજ શીખવાનો શોખ રાખીએ તો ભારે ન પડે. ધીમે ધીમે શીખાય. સિવવા ભરવાનું ગમે, તેવું રાંધવાનુંયે ગમે, રજા હોય ત્યારે રસોઇ શીખીયે, એમાં શું ?.ને વખતો વખત જરા નજર રાખીયે ઘરમાં, નવિન કંઇ રસોઇમાં થવાનું હોય ત્યારે ધ્યાન આપીયે, એટલે બધું આવડે.

તારા—મોહીની ! તું તો હજી સાદીજ રહી. મ્હેં તો ત્હને કોઇ દિવસ ફ્રોક, કે લાંબી બાંયનો કબજો કે નવી ઢબનો ચણીયો પ્હેરતાં જોઇજ નહીં. માથાના વાળની છુટી ગુંથેલી સેર પણ ત્હારે માથે તો દીઠીજ નહિ. મ્હને તો તારી પેઠે નિશાળે જવું આપણને તો, બા, ન ગમે. ત્હારી પેઠે હું જાઉં તો મને બધી છોકરીયો ને માસ્તરો પીખી ખાય. ચોપાટી ઉપર જોઇયે છીયે કે ઓઓ કેવાં ફેશનેબલ ડ્રેસ પહેરી આવે છે ? મ્હને તો સાદાં લુગડાં નજ ગમે. બે ઘડી કોઇ આપણા સામું જોઇ ન રહે પછી શા કામનું ? રોજ નવાં નવાં કપડાં ન હોય તો પછી શું એનાએજ પ્હેર્યાં કરવાં ?

ચંદા—તારા બ્હેન ! હમારી નિશાળમાં પણ દરરોજ નવાં કપડાં જોઇયે. હમારી નિશાળમાં પારસીઓ નહિ એટલે ફેશનેબલ ડ્રેસ નહિ એટલુંજ.

તારા—પણ ચંદા ! મોહીનીને તો જો ! કાનમાં જુની તરેહનાં એરીંગ ! અંબોડો અત્યારથી !—ને છુટા વાળ રાખી લાલ લીલી પટીઓ બાંધે તો ? ટોપી નહિ—પગમાં બુટ તે પણ ગામડીયાં જેવાં ! મ્હારાથી તો એક દહાડો એમ નિશાળે કે બ્હાર ન જવાય. આપણે તો સેન્ટ (સુગન્ધી) વાળો રૂમાલ, તથા મોજાં ઉભાં ને ઝીણાં પગ દેખાય એવાં તથા સુંદર બુટ, એટલું તો જોઇએજ. વાળ છુટા ને માંથામાં ધુપેલનો નજ નાંખવું, કે જેથી વાળ ચીકણા થાય, વખતે હેરઓઇલ નાંખું કે સુગંધી રહે.

મોહીની—હશે, બ્હેન, મ્હારે ત્હમારો વાદ ન જોઇએ. અમે સાદાં ભલે રહ્યાં—મેલાં ગંદાં તો લુગડાં નથી પહેરતાંને—નકામો ડોળ શો?

તારા—એમાં ડોળ શેનો! જો આ ત્હારો કમજો! છીંટના કેટલા પૈસા આપ્યા!—બે આને વાર કે એક આને?

એક આનાનું નામ પડતાં બધી છોકરીયો હસી પડી ને મોહીની રોઇ પડી. ચંદા પણ હસવામાં ભળી હતી પણ જ્યારે મોહીનીને રોતી જોઇ ત્યારે તે પસ્તાઇ. ને પાસે જઇ મોહીનીને શાન્ત પાડી. ગરીબ બીચારી મોહીનીને સદ્‌ભાગ્યે લોઅર પરેલ સ્ટેશન તરત આવ્યું ને બધાં ઉતરી ગયાં. મોહીની ઘેર ગઇ. સર્વ હકીકત માને કહી, ને કહેતાં કહેતાં ડુસકે ડુસકે રોઇ. માએ મોહીનીને શાન્ત કરી—સ્હમજાવી—ફુલાવી—હસતી કરી.

મુંબાઇમાં કેટલીક મોહીનીઓને નિશાળ, સ્ત્રીસભા, અને સોસાયટીની ફેશનનાં અણુઘટતાં ખર્ચોની ફિકિયારીને લીધે રોવું પડતું હશે? ને કેટલી મોહીનીઓ સાદી રહેતાં—કેટલું ખમતી હશે? ને કેટલીક મોહીનીઓ ખરચાળ થઇ પિતા—કે પતિની પૈસાની ચિંતા વધારતી હશે!?

બ્હેન. P.—

વસન્તને ઘેર.

વસન્ત—આવો મણિબ્હેન! ત્હમે તો હમણાંનાં જણાતાંજ ન્હોતાં. કેમ તબિયત તો સારી છે ને?

મણિ—હા. તબિયત સારી છે. જુવો બ્હેન, રવિવારે તો હું આવી હતી. ને ત્યાર પછી અમારે ઘેર મહેતા ને બધા રહજિના આવ્યા હતા, તે જમવા રોકાણા હતા. ને આજ રહવારે "કુમુદ" ને મળી આવી. તેથી ન્હોતું અવાયું.

વસન્ત—(જાણીને) "કુમુદ" કોણ વળી?

મણિ—આપણા જાણીતા સાક્ષર દેવજીભાઇને ત્હમે ઓળખતાં નથી!

વસન્ત—(જાણીને) ના, બ્હેન એમને ત્હમે શું મળી આવ્યાં ને વાતો કરી?

મણિ—ઘણી નવાઇની વાત! ત્હમારા જેવાં ભણેલાં ને વળી સારી કવિતાઓ લખો, ત્હેમને એવા મ્હોટા સાક્ષર સાથે ઓળખાણ નહિં?

વસન્ત—ત્હમને ખાલી વ્હેમ છે. હું કંઇ ભણેલી નથી. હું તો ત્હમારા જેટલુંયે જાણતી નથી. પણ કહો તો ખરાં, શીશી વાતો કરી?

મણિ—વાતો શી કરે? આતો મ્હારા દિયર ગયા ત્યારે "કુમુદે" કહાવ્યું હતું કે; "મણિ" કેમ નથી જણાતાં! મ્હારે એમને મળવું છે. એમને જોયાને ઘણો વખત થઇ ગયો. તેથી હું ગઇ હતી, હું ને મ્હારા દિયર ત્યાં ગયાં, બ્હેન. એમનાં ભાઇ બાજેજ સાથે ઓળખ કરાવીને એમની સાથે શેકહેન્ડ (હાથ હલાવવો તે) કીધી. અને ચ્હા પીધી. કાલે એઓ મ્હારે ઘેર આવવાના છે. ત્હમારી ઇચ્છા હશે ને આવશો તો ઇન્ટ્રોડકશન (ઓળખાણ) કરાવીશ. છે મરજી?

વસન્ત—નાજી, મ્હને માફ કરો. મ્હને તો અજાણ્યા પુરૂષોમાં ફરવું—બેસવું કે બોલવું ગમતુંજ નથી, તે ત્હમે ક્યાં નથી જાણતાં!

મણિ—આવું મ્હોટું માન મેળવવાની તક મળે તે શા સારૂ ખોવી ? એવા મ્હોટા માણસ સાથે ઓળખ કરવામાં તો આપણી મ્હોટાઇ વધે છે. ખરે, બ્હેન, ત્હમે ભણેલાં છો, પણ વેદીયાં ઢોર ! અને પુરાં પાયરી વરસ પ્હેલાંનાં ! ત્હમે નવા જમાનાના વિચાર ગ્રહણ કરવામાં જરા પણ એકુટિવ (ચપળ) નથી.

વસન્ત—દેવજીભાઇ ત્હેમની પત્નીને તેવી છુટ આપતા નથી. ત્હેમની સ્ત્રીનું કંઇ નામ સાંભળ્યું છે ? નામ તો નહિ પણ એશ્રમ જેવું રખાવે છે. જેઓ આવી રીતે સ્ત્રીઓની છુટની હીમાયતી નથી, તેઓનાં હૃદય પણ દુબળાં ને મલીનજ હોય છે. ને ત્હેવાઓ અન્ય સ્ત્રીઓ સાથે છુટનો લાભ લેવા ચુકતાં નથી. હું એવી છુટને કે મ્હોટા માણસની ઓળખને યોગ્ય નથી. પણ ત્હમારી આંખો કેમ રડેલી છે ?

મણિ—આ મ્હારે ગંગા આવ્યાં છેને, ત્હેમની સાથે આજ લડવાડ થઇ.

" વસન્ત— " દેરાણી જેઠાણીને લ્હડાઇ તો થવીજ જોઇએ, પણ ત્હમે તો સુધરેલાં છો. શા માટે લડ્યાં ? કંઇ કારણ હશે !

મણિ—જુઓ, આ તો ત્હમારે મ્હારે માયા થઇ તે કહેવાય. પણ મઝગામ અમારે મોટે ઘેર ગયાં હતાં ત્યાં મ્હારી સાસુને વાત વાતમાં કહે છે કે " મણિ ભાભીને તો પુરૂષોમાં બેસવું ને વાતો કરવી બહુ જ ગમે છે. મહેતાને ચોકશી આવ્યા તે રસોઇ કરતાં બહાર જઇને બેઠાંને તે દાળજ દાઝી ગઇ ! " આ બોલ્યું કહેવાય ? મ્હને તે સમે એવું થયું કે, આને મારી લઉં તો સારૂં. પછી આજ ઘેર આવીને ખુબ રોઇ, જેથી એને મણિભાઇ (દીયર) ખુબ વઢ્યા. હીરાભાઇ ને એની વહુ તો અંધવાડ જેવાં છે !

વસન્ત—હશે. કંઇ સૌનાં સ્વભાવ સરખા છે ? સહન કરી લ્યો.

મણિ—હશે શું ?—ત્હેનો સ્વભાવ બહુજ ખરાબ છે. હું બુટ મોજાં ને સારાં કપડાં પહેરી છત્રી લઇ મણીભાઇની સાથે ફરવા જાઉં ને એ તો ઘેરજ હોય ને તે કામ રસોઇ પાણીનું કરે. તેમાં તો કાંઇ મોઢું કરે, અને એ જો વહેલાં ઘેર આવે તો કોઇની સાથે કહેવરાવે કે એતો ક્યારનાં ગયાં છે. એ પુછે એટલે પણ એમ નહીં કે, હજી હમણાં ગયાં છે.

. વસન્ત—આચાર વિચાર જુદા; ને એનો ધણી ન રળે એટલે એને અદેખી આવે જે ન ગમે.—પણ ત્હમે " કુમુદ " નાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે. ઘણાં સરસ છે ખરૂં કની ?

મણિ—હું તો નવરી થતી નથી. ને શું વાંચું ? કમ્મર દુઃખે છે. પણ તે રૂપાળા કેવા છે ! ને બોલે છે એવું તો મીઠુ ને મધુર કે એનાં સીવાય કોઇને બોલતાંજ આવડતું નથી. ત્હમે ભણેલાં છો અને " સુન્દરી સુબોધ " માંની ત્હમારી કવિતાનાં વખાણ મ્હારા સસરાજી બહુ કરતા હતા, પણ ત્હમે હવે કપડાં જરા ફાટીલાં ને સારાં પહેરો. ત્હમારા ડોળથી ત્હમેતો મૂર્ખ જેવાં લાગો છો.

આ જુવો, મ્હેં ગઇ દીવાળી ઉપર ત્રીસ રૂપીઆનાં આઠ પોલકાં ફિરંગી પાસે શીવડાવ્યાં હતાં, કેવાં સારાં લાગે છે ? ને સાઇઠ રૂપીઆ સાળુ, ઘાઘરા ને લેસના થયા, તોય હજી તે કપડાં પુરતાં નથી. "

વસન્ત—" વધારે તો કપડાનો ખર્ચ નકામો છે, પણ સાધારણ જોઇએ ત્હેવાં તો હું પહેરૂં છું. પણ વખતે મુંબઇની ફેશન પ્રમાણે નહીં હોય, પણ તેથી શું ? એ કપડાં કંઇ ફેકી દેવાય કે ? વળી હજી તો ત્હમારા દીયર ભણે છે, કંઇ રળતા નથી; આપણે ક્યાં કોઇને કપડાં બતાવવાં છે ને હુંશીયાર ગણાવું છે ? પણ મણિબ્હેન ! ત્હમે ક્યાં ક્યાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે ? "

મણિ—મ્હને તે યાદ નથી. કદી કદી વળી વાંચીએ, મણીભાઇ વાર્તાની ચોપડી લાવે તે, ત્હમારી પેઠે હમારો એ ધંધોજ નહિ તો.

વસન્ત—પણ ત્હમે સુશો છો જરા બપોરના સારાં સારાં પુસ્તકો લઇને વાંચો. તો શું ? ત્હમને પહેલાં નહિં ગમે, પણ પછી જરૂર બહુ સારૂં લાગશે. "

મણિ—ના, પણ બ્હેન, મ્હારે તો હવે ઇંગ્રેજી શીખવું છે. ને તે મણીભાઇ શીખવાડશે. એમને તો ત્રણ ચાર ચોપડી જેટલુંએ નથી આવડતું—ત્હમે ઇંગ્રેજી ભણ્યાં છો કે નહિ!

વસન્ત—ના, મ્હને ઇંગ્રેજી નથી આવડતું. શીખવાને મન થાય છે પણ ક્યાંથી શીખાય ! શીખવનાર કોઇ નહિ. ઘરકામ પુરતું ને વળી છોકરાં. સાધારણ ગુજરાતી વાંચુ લખું છું. તે પણ માત્ર રાત્રેજ. હવે ત્હમારા ભાઇ શીખવે; પણ અમે તો ઠોઠજ રહીશું ને ત્હમે તો શીખશો.

મણિ—શું કહું વસન્ત બ્હેન ? ત્હમે કહેશો કે આવતી નથી. વળી ત્હમારા કરતાં એ મુકુંદભાઇ પાસે તો આવવાનું મન થાયજ છે. પણ આંહી સુધિ આવીયે ત્યાં રોયા પુરૂષો તો સામું જોઇ જોઇને થકવી નાંખે છે. જો કે હું કંઇ બહુ રૂપાળી નથી, પણ તોયે આ કપડાં ને છત્રી ને બુટ જોઇને કે કેમ— ?

વસન્ત—આપણે નીચું જોઇને ચાલીએ તો પછી શું ? વળી કોઇને સાથે લાવીએ. ભભકો થોડો કરીયે ને જરા વધારે સાદાઇ રાખીએ.

મણિ—" ત્હમે તે કેવાં અઢારમી સદીનાં છો ? પારસણો ને મડમો કેવી રીતે બધે એકલી ફરે છે ? તેમ ફરવાનું મ્હને તો બહુ મન થાય છે. આપણે તો,—લ્યો ને, આ હુંજ મણીભાઇ સાથે કે ત્હેમનાં ભાઇબંધને હમારા પડોશી ચંદુભાઇ સાથે ફરવા જાઉં તેમાંએ લોકો વાતો કરે. બળ્યું આપણો તે અવતાર છે ?

વસન્ત—" વળી ત્હમેજ કહો છો કે, 'પુરૂષો સામું જોયાં કરે છે ! મ્હેં તો ત્હેનો ઉપાય કહ્યો. "

મણિ—ત્હમે ફરવા નથી જતાં ? અમારી સાથે આવતાં હો તો કેમ ?

મુકુંદભાઇને આપણે જઇએ. હમણાં એ તો નથી નવરા, ' પણ તમારા તો ઘરમાં ઘાટીએ ના મળે ! ને વળી છોકરાં ! એ બધી માથાકુટ તમને કેમ ગમે છે. ? નહિં બેસવું —ઉઠવું—હરવું—ફરવું ને નહિં કાંઇ વાત કે ચીત—મણીભાઈ કે એ આવે ત્યારે ઉઠીને કામે વળગી જાઓ. "

વસન્ત—" શું કરવું કામ તો હોયજ ને, વળી બાળક. પુરૂષો સાથે વાતો કરીએ, પણ શી કરવી ? વળી અજાણ્યાં, નહિતો શા માટે ન બોલીએ ! પણ બહુ તો મ્હને પોતાને નથીજ ગમતું. કામ વિના શી વાત ? ફરવાતો એ મોડા આવે. ને વળી છોકરાંની જંજાળ. ઘાટી નથી રાખ્યો એટલે કે કસરત થાય ને પૈસાએ બચે ને દીલમાં જરા સ્ફુરતી રહે. પહેરવું, ઓઢવું, ખાવું પીવું, હરવું ફરવું, બુટ મોજાં ને પુરૂષોની સોસાયટી (મંડળી) તથા સાક્ષરોની ઓળખ, એતો સૌને ગમે. પણ ઘર ચલાવવું, કુટુંબ સભાળવું ને છોકરાં ઉછેરવાં તથા પતિનું સુખ જોવું તે પહેલી ફરજ છે. બાકીનું તો સઘળું એ, સમજ્યાં, ખોટા ડોળ ને સઘળું પોલ ! પણ મંણીબ્હેન, ત્હમે જ કહોને કે કપડાં લતાં સારાં કીમતી હોય ને બહુ ભારે દાગીના, હીરામોતીના શરીરે પહેરે, પણ ત્હેમાં મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ શું વિશેષ છે, તે કહેશો !

મણિ—ત્હમારી વાતમાં સમજ ના પડે. બાકી એ તો ખરૂંજ તો. ત્હમે શું

" એક નુર માનવી, હજાર નુર કપડા, લાખ નુર નખરાં, કરોડ નુર લટકા ! " તમેજ જોજો આખા માળામાં જે સારાં કપડા પહેરતી હોય, ને ફેશનબંધ રહેતી હોય, ને સારા દાગીના પહેરતી હોય, તેની પાસે સ્ત્રીઓ ને પુરૂષો માખીઓની માફક હોય. ને બીજા' બધાંને સહુ ગરીબ ને જંગલી ધારે, સમજ્યાં.

વસન્ત—ઠીક, ઠીક, તેવી રીતે કપડાં આપણે નથી પહેરવાં. આપણે છે તે ઠીક છે. છો લોકો જંગલી ને ગરીબ અમને ધારે ને આસપાસ ન રહે. પણ કહો બ્હેન ! આપણે કોલારાણીને વધારે માન દઈશું કે રાણકદેવીને ?

મણિ—"રાણકદેવીનું તો વઢવાણમાં દેરૂં છે તેજને ! જે ત્હમે તે દિવસે ત્હેની વાતપણ કરી હતી. પણ "કોલારાણી કોણ તે નથી ખબર.*

વસન્ત—ખબર નથી તો તે વાત પછી કહીશ. પણ એક હીરામોતીવાળી ને બીજી ત્હમે કહો છો તેમ જંગલી, સમજ્યાં ! વળી, જસમાતો એક ઓડણ હતી (જેણે પણ પતિ મરણ પછી સિદ્ધરાજની રાણી થવા કરતાં મરણ વધારે પસંદ કીધું હતું) તે પણ હજી અમર છે. બાકી હલકી સ્ત્રીઓ ઘણુંયે ઘરેણું પહેરે છે તેનું કેમ ? હોય તે ભલે પહેરે. પણ તેથી કંઇ મનુષ્યત્વ નથી આવતું અને નથી વધતું. સદ્‌ગુણ કરતાં શણગાર વધારે કીમતી નથી. આત્માની નિર્મળતા કરતાં શરીરની સુન્દરતા વધારે કીમતી નથી. આપણું સ્ત્રીઓનું જીવ તેવીજ રીતે તપસ્વીની સમાનજ દીપે છે. યોગ્ય સ્વતંત્રતા સારી છે પણ સ્વચ્છંદતા કદિ પણ સારી નથી. ને પાત્રવિના તે એક ઠીક નહિં, સમજ્યાં. ત્હમને તો આ વાતજ નહિ ગમે, પણ બ્હેન ! હું તો બાળપણમાં એવીજ રીતે ઉછરી છું ને એ સંસ્કાર મનમાં દૃઢ થયા છે. પરણેલી સ્ત્રીને પહેલો પતિ ને પછી ઘર, બાળક, સંભાળવાંજ જોઇએ. ઉપરાંત ગમે તે જ્ઞાન મેળવી જીવન ઉન્નત કરે. પણ તે સર્વમાં પ્રથમની વાતો મુખ્ય છે. બાકીનો સુધારો નહિ પણ કુધારો ને ખાલી ડોળ ને ખુવાર થવાનું. બીજું શું !

મણિ—હશે, લ્યો ત્યારે હું હવે ઉઠું. મુકુન્દભાઇ તો હજી નાં આવ્યા.

વસન્ત—શેનાને હમણાં આવશે !

મુકુન્દરાય આવ્યા ને એ સુધરેલાં મણિબ્હેન વાતો કરીને ગયાં. ત્હેમને સ્ત્રીઓના સહવાસ કરતાં પુરૂષોની સાથે સહવાસ અને વાતચીત વધુ ગમતાં. પતિનું બહોળું મિત્રમંડળ તેમનું પોતાનું હતું, અને સર્વે ત્હેમની વાહવા કહેતા. એ યુરોપીયન પારસી બાનુઓના જેવાં થવા પ્રયાસ કરતાં. પતિને પગાર ટુંકો હતો, ઘર ખાલી હતું !

(મુંબાઈ.) —સૌ. "જ્ઞાનમણી."

---

* ગુજરાતના છેલ્લા રાજા કરણ વાઘેલાને મુસલમાનોએ હરાવ્યો, ત્યારે તે પોતાની પુત્રી દેવળદેવીને સાથે લઈ દક્ષિણમાં ન્હાસી ગયો હતો. ત્હેની રાણી કૌલાદેવી મુસલમાનોના હાથમાં આવ્યાથી ત્હેને દિલ્હીના બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન પાસે મોકલવામાં આવી હતી, જે ત્હેની ખુબસુરતી જોઇ ત્હેને પરણ્યો. ધર્મ અને પતિવ્રતનો ભંગ થવા દિલગીર નહિં થતાં, બાદશાહની મહેરબાનીનો લાભ લઈ, દુશ્મનોથી ન્હાસતા કરણરાજા પાસેથી પોતાની પુત્રીને પણ જોરજુલમથી મંગાવી લીધી અને ત્હેને પણ ધર્મભ્રષ્ટ કરી શાહના એક પુત્ર સાથે ત્હેનું લગ્ન કરાવ્યું હતું.

રાણકદેવીના પાલક પિતાએ ત્હેનો વિવાહ ગુજરાતના મહાન નરેશ સિદ્ધરાજ જયસિંહની સાથે કર્યો હતો, પરન્તુ ત્હેની ખૂબસુરતીની ખબર સૌરાષ્ટ્રના રાજા રાહખેંગારને પડવાથી તે ત્હેને જુનાગઢ લઇ જઈ ત્હેની સાથે લગ્ન કીધું. સિદ્ધરાજે આ ઉપરથી ગુસ્સે થઈ સૌરાષ્ટ્ર અને ગિરનારનો કિલ્લો કબજે કર્યો અને ખેંગારને મારી નાંખ્યો. પોતાના પુત્રોને મારી નાખવાની ભીતિથી પણ રાણકદેવી પતિવ્રત ચૂકી નહિં, પુત્રોના મરણ પછી, સિદ્ધરાજની પટરાણી થવાનું કહેણ પણ ન સ્વીકારતાં, વઢવાણ આગળ સતી થઈ બળી મરી હતી.

" સાંપ્રત સમયનું સામાજીક ચિત્ર. "

ઉન્હાળો બેસી ચુકયો હતો. ચૈત્ર વૈશાખના સખ્ત તડકા પડવા લાગ્યા હતા. તેમાં પણુ ખરા બપોરે રસ્તાઓ અને શેરીઓમાં બળતી શીખ ઉઠે તેમ લૂ ઝરતી હતી. માણુસ માત્ર ઘરમાં ભરાઇ ગયું હતું. પશુ પંખી પણુ ઝાડ બીડની શીતળ છાયામાં છુપાઇ ગયાં હતાં. પવન જોસથી ફૂંકતો હતો, તેથી ઉડતી ધુળ અને ઝાડનાં પાતરાંના અવાજ શીવાય કાંઇ પણુ સંભળાતું નહોતું. રાજકોટ અથવા રાજદુર્ગ, કે જે થોડાં વર્ષ પહેલાં એક ન્હાનું નદી કીનારાનું ગામ ગણાતું હતું, તે આ વખતે એજન્સીની છાવણીને લીધે, વકીલ બારીસ્ટર અને રાજા રજવાડાને વાસ્તે સામાન્ય પ્રવૃત્તિનું મુખ્ય સ્થાન થઇ પડયું છે. અને સમયને માન આપીને તેણે પોતાનો વિસ્તાર એક સાધારણુ શહેર સમાન ફેરવી નાંખ્યો છે. મધ્યાન થતાં લોકો કામકાજથી પરવારી, ખાસ કામ હોય તો ઠીક છે, નહિતર નિદ્રાદેવીનો આશરો લઇને કાળ વ્યતીત કરતા. આ શીવાય લાંબા અને કંટાળ ભર્યો દિવસો કહાડવાનું બીજું સાધન નહોતું.

જમાનાનું પ્રાબલ્ય દીન પ્રતિ દીન વધતું જાય છે. સુધારાનો પવન વહી રહ્યો છે; સમયના પડધા પડી રહ્યા છે. નવા અને જુના વિચાર વચ્ચે એક જાતનો વિગ્રહ ચાલી રહ્યો છે; જેને લઇને ઘેરેઘેર બે પક્ષ થઇ રહ્યા છે અને દરેક કોમમાં બે વિભાગ પડી ગયાં છે.

આવો સમય પ્રવર્તિ રહ્યો છે. એક દિવસ એક ગૃહસ્થ કુટુંબની કુળવધૂ માલતી પોતાની બાલસખી કુસુમને ત્યાં બપોરનાં કામકાજથી પરવારી જ્યારે ઘરનાં માણુસો નિદ્રાદેવીની સહાયતા શોધવા લાગ્યા ત્યારે પોતાની ન્હાની નણુંદ લતાકુમારીને સાથે લઇને ગઇ. કુસુમ અને માલતીએ શાળાનું શિક્ષણુ સાથે લીધું હોવાથી તે બન્ને બાળસ્નેહી થઇ પડયાં હતાં. તેમાં વળી બન્નેને એક ગામમાં સાસરાં મળવાથી પતિ અવસ્થામાં પણુ બ્હેનપણું જાળવી શકયાં હતાં. તેમને કેળવણીનો સંસ્કાર થોડો ઘણો હોવાથી અને એક બીજાની મદદથી આ અવસ્થામાં આવ્યા પછી પણુ તેઓ અભ્યાસવૃતિ ચાલુ રાખી શકયાં છે; અને ફુરસદને વખતે સારાં સારાં સ્ત્રી-ઉપયોગી માસિક કે પુસ્તકો વાંચી અથવા તેવા વિષયો ચર્ચી તેઓ વખતનો સદુપયોગ કરે છે. જો કે આથી તેઓનું વર્તન બન્નેનાં સાસરામાં અપ્રિય થઇ પડયું હતું અને બેઉને સાંભળવું પણુ ઘણું પડયું હતું. એક બીજાની મદદથી તેઓ ધૈર્ય અને હિંમત રાખી કેળવણી વધારવાના પોતાના નિશ્ચયને વળગી રહ્યાં હતાં. આ બેઉના વિચાર ઉપરથી એમ પણુ અટકળ થઇ શકતી હતી કે જો તેઓને જ્ઞાતિજનો અને સાસરીયાં તરફથી આવા પ્રતિકૂળ સંજોગો નડતા ન હોત, તો તેઓ કેટલાંક સ્ત્રી-ઉપયોગી કાર્ય પણુ કરી શકત. કુસુમને થોડાં વર્ષ વચમાં મુંબઇ જવું પડયું હતું. તેથી માલતી એકલી પડી હતી. આથી તેને પોતાના અભ્યાસમાં કાંઇક પાછું પડવાનું થયું હતું. પરંતુ કુસુમના પત્રથી ઉત્તેજન મળતું હોવાથી તે પોતાનો હંમેશનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખી શકી હતી. આથી તે સાસરામાં બહુ અળખામણી થઇ પડી હતી અને કુસુમની ગેરહાજરીને લઇ તેને ઘણુંજ સાંભળવું પડયું હતું. કુસુમ પાછી ગામમાં આવી તેથી તેને સ્વાભાવિક રીતે આનંદ તો થાય, ને તેમાં વળી પોતે આ મુશ્કેલીથી છુટશે એમ ધારી વિશેષ આનંદ થયો હતો. બપોર થતાંજ તે કુસુમ પાસે આવી. માલતીને આ પ્રમાણે આવતી જોઇ કુસુમે આવકાર દીધો અને પોતાના શયનગૃહમાં તેડી ગઇ ત્યાં તેઓ બન્ને નિશ્ચિ-

ન્તપણે વાત કરવા બેઠાં. " બ્હેન કુસુમ ! તને તો મુંબઇનું પાણી ઠીક સદ્યું લાગે છે." માલતીએ વાત શરૂ કીધી. હા તેમ થયું છે ખરૂં; પણ તું તો દેશમાં રહી હતી તેથી બહુજ નિર્બળ અને નિસ્તેજ જણાય છે." કુસુમે જવાબ દીધો. માલતી—" હશે કદાચ તારા વિયોગથી તેમ થયું હશે. બીજું તો હું કાંઇ માંદી સાજી પડી નથી." કુસુમ—" ના, ના, કાંઇ કારણ તો હોવુંજ જોઇએ. આજ મારી પાસે બધી વાતો કર. જે હશે તેનું આપણે નીરાકરણ કરશું. તું જાણીશ કે હવે હું મારા નિશ્ચયમાં આગળના કરતાં ઘણી દ્દઢ થઇ આવી છું અને મારો તો હવે એવો વિચાર પણ છે કે, હવે આપણે કાંઇક સારી દિશામાં પ્રયાસ કરી સ્ત્રી-ઉપયોગી સંસ્થા કે સ્થાન પ્રવૃતિ ઉપાડીએ. આમ ડરી દબાઇને ક્યાં સુધી બેશી રહેશું !" માલતી—" અરે બ્હેન, તને બધું સુઝે છે. પણ, તને ક્યાં ખબર છે કે અહિં તારી ગેરહાજરીમાં મારી શું દશા થઇ હતી ? અને તારા માટે પણ અનેક વાતો સાંભળવામાં આવતી ! હું તો કાંઇક મારા દુઃખથી—અને કાંઇક તારે માટે સંભળાતા આક્ષેપોથી બળીને અરધી થઇ ગઇ છું અને મારી નબળાઇનું કારણ અથવા જે તું મારામાં જુવે છે તેનું કારણ પણ આજ છે." કુસુમ—" હશે બ્હેન તેમાં મને તો બહુ આશ્ચર્ય લાગતું નથી. હવે મને બધી વાત ધ્યાનમાં આવી છે અને તેનાં કારણ પણ સમજાયાં છે. તેને વાસ્તે શું માર્ગ લેવો તે આપણે વિચાર કરવાનો છે. તું એકલી કેમ દિવસો કહાડતી અને તને એટલી બધી શું મુશ્કેલી નડી હતી તે તો કહે. બીજી વાતો પછી." માલતી—" સાંભળ, પ્રથમ તો તું ગયા પછી નવરાશનો વખત મારા ઓરડામાં એકલી રહી કાંઇક વાંચતી કે ભરતી અથવા તો તારા લાંબા પત્રો વાંચી તેમાંથી આનંદ મેળવતી; પણ ઘરમાં બધાં ગામગપાટા કે ટાયલાં ચાલતાં હોય, એટલે મને ત્યાં બેસવું ફાવતું નહિં. આને લઇને મારે રોજ બે શબ્દ સાંભળવા પડતા. કોઈ આવ્યું ગયું ને મારા ખબર પુછે તો, તેને મ્હારાં સાસુજી કહે કે, ' એ તો પંડીત બનવાનાં છે,—તે વાંચતાં હશે ! એને આપણી જુની અસલી વાતો નજરમાં નથી આવતી. હું તો તેને કહી કહીને થાકી. દુનિયાંનું ભાન મળે નહિં, ઘડી સૌ સાથે હળી મળીને બેસે તો રીતભાતની ખબર પડેને.' આ રીતે મારે માટે વાત ચાલતી. સાંજ પડે એટલે સીધી મારા ગૃહકામમાં વળગતી. કામ કરતાં પણ વખતે લતા બ્હેન મારી સાથે બેસીને અમે જે વાંચ્યું હોય, કે તારો પત્ર આવ્યો હોય, તેની અમે વાતો કરીએ. આ વાસ્તે પણ અમને કહ્યામાં કાંઇ બાકી રાખતાં નહિં. વળી મારા દીયરજી પણ તું જાણીશ કે કાંઇક નવા વિચારના હોવાથી અમને સ્ત્રી-ઉપયોગી વાંચવાનું આપે તો તેને પણ મારાં સાસુજી સુધરેલો ગણી અમારી હારમાં મૂકે. આ રીતે ઘરમાં અમે ત્રણ જણ સુધરેલી પંગતમાં ગણાઇએ છીએ. ઘરમાં આખો દિવસ અમને અળગાં પાડી, દરેક બાબતમાં આતો સુધરેલાંને નહિં પસંદ આવે ! ને આતો જુની રીત હોવાથી એમને નહિં ગમે ! એમ ટીકા થાય. એટલેથીજ અટકતું નહિં; પણ સાંજના ન્યાતિનાં બ્હેનો આવે તેની પાસે પણ અમારીજ વાતો ચાલે. આમ મારા દિવસો જતા હતા. એટલામાં એક દિવસ એવું બન્યું કે અમારી પાડોસણ જોડે હું અને લતા બ્હેન સહરમાં કોઇ ડૉક્ટર રહે છે તેનાં પત્નિ પાસે કાંઇ શીવવાનું શીખવા ગયાં. એ ખબર મારાં સાસુજીને પડી કે પછી મારા ઉપર રોળ કરવામાં બાકી રાખી નહિં. આથી અમે શીખવા જવાનું છોડી દીધું. એક દિવસ પંચનાથ મહાદેવના મંદિરમાં વનિતાવિશ્રામ સંબંધી

સુરતનાં એક સાધ્વી બાઇ વ્યાખ્યાન આપવાનાં હતાં ત્યાં જોગજોગે લતાબ્હેનના આગ્રહથી અમે ગયાં. ત્યાં અમારા બે શીવાય આપણી જ્ઞાતિનાં કોઇ બ્હેન આવ્યાં નહોતાં. મને તો એમજ થયું કે આપણી આવી અજ્ઞાનતાનો અંધકાર શી રીતે દૂર થાય ! જ્યારે બીજી જ્ઞાતિની ઘણી સ્ત્રીઓ આવી હતી, ત્યારે આપણી બ્હેનોને તેમ કરવાની ફુરસદ ન્હોતી. સ્ત્રીઓ પોતાની જીંદગી પરમાર્થે શી રીતે ગાળી શકે, તે વિષય ઉપરાંત પોતાની ગૃહસંસારની ફરજો બજાવી બ્હેનોની ઉન્નતિને વાસ્તે કેવી રીતે સેવા કરી શકે, તેનું એ બાઇએ બહુ અસરકારક ભાષણ આપ્યું હતું; પણ સાંઝે ઘેર આવ્યાં કે જે અમારા ઉપર વીતી છે, તે તો ઇશ્વરજ જાણે ! લતા બ્હેનને પણ બીચારાંને ઉધડાં લીધાં. હું તો વહુવારુ થઇ એટલે મુંગે મોઢે સહન કરી રહી, પણ લતાબ્હેન તો તડતડી ઉઠ્યાં. ' બા, એવડો મ્હેરો શું અમે ગુન્હો કરી આવ્યાં છીએ ? આપણે હરીકિર્તન સાંભળવા કેમ જઇએ છીએ ! રામનવમીને દિવસે પુરૂષોની ભીડમાં દર્શન કરવા કેમ જઇએ છીએ ? તો તે બધાથી તો આ ખરાબ નથી ને ? આતો ફક્ત સ્ત્રીનોજ મેળાવડો હતો. અને સ્ત્રીઓને માટેજ હતું. ભાષણકર્તા પણ એક પવિત્ર બાઇ હતી. વળી સ્થળ પણ દેવમંદિર હતું. આમાં તમે શી રીતે અમારા ઉપર દોષ મુકો છો ? આ બીચારૂં ભાષણ કહેવાયું એટલે ખરાબ ! આપણા કરતાં તો બીજા વર્ણનાં લોક સારાં. કેટલી બધી બાયડીઓ ત્યાં આવી હતી ! આપણે તો ઉંચાં થઇ ભાગ્યાની પેઠે કહેવાઇએ છીએ કે આવાં સરસ ભાષણનો લાભ કોઇએ લીધો નહિં. ! ' હું પણ મનમાં આ ખુલાસાથી ઘણીજ ખુશી થઇ હતી. ઘણું વચ્ચે બોલવાનું મન થઇ જતું. પણ હું ન બોલી એજ ઠીક થયું. આ પ્રસંગ પછી જ્યારે કાંઇ મારા ઉપર નવા જુની બને કે લતા બ્હેન બધી વાત સંભળાવે. કારણકે રહેતે રહેતે તે પણ મારા મતમાં સાવેસાવ ભળી ગયાં છે. મારાં સાસુજી ' વાન ન આવે તો, સાન તો આવે ! ' કહી લતાબ્હેનનો બધો દોષ મારા ઉપર ઢોળે છે. આવી મુસ્કેલીઓ ઘરમાં નડતી હોય, ત્યાં મારા જેવાં એકલાં શું કરી શકે ? લતા બ્હેને મારો પક્ષ લીધો ત્યારથી બધાં નરમ પડી ગયાં છે અને મને કાંઇક નીરાંત થઇ. હવે તું પણ આવી એટલે તો મારા પેટમાં જીવ આવ્યો. હવે તારો મુંબઇનો અનુભવ શું થયો તે મને કહી સંભળાવ. તું નવું શું શું શીખી આવી ? શું શું જોયું ? એ બધું મને કહે, વળી આ લતા બ્હેન પણ ખાસ સાંભળવા આવ્યાં છે.

કુસુમ—" લે સાંભળ ત્યારે–મુંબઇમાં ગ્રાન્ટરોડ ઉપર જ એક ચાલીમાં અમે રહેતાં. બાજુમાં એક સુરતી દંપતી રહેતાં હતાં, તે શીવાય બીજાં પણ ઘણાં રહેતાં પણ તે સુરતી બાઇ સાથે મ્હને તરતજ ઓળખાણ થઇ અને ખાસ કરીને બપોરને વખતે તે અમારી કોટડીમાં અથવા તો હું તેની કોટડીમાં જઇ બેસતી અને કાંઇ સારૂં વાંચવાનું કે ભરવાનું તેની પાસે રહી કરતી. કારણ કે તે પોતે જરા ભણેલાં અને નવા વિચારનાં હતાં તેથી મને પણ તેનો થોડો લાભ લેવાનો પ્રસંગ મળ્યો. રહેતે રહેતે હું તેની સાથે સેવાસદનમાં પણ જવા લાગી. કોઇ કોઇવાર ગુજરાતી હિન્દુસ્રીમંડળનાં ભાષણ પણ સાંભળવા જતી. જે આપણે સુન્દરી સુબોધમાં વાંચતાં ત્યારે આપણને એમ લાગતું કે શું સ્ત્રીઓ આવાં કાર્ય કરવામાં બહાર પડી, ખરેખર આવી સંસ્થા ત્હેમણે કહાડી હશે ! પણ આ બધું જોયા પછી મ્હને ખાતરી થઇ. મ્હેં પણ મ્હારાથી બને તેટલો લાભ લીધો.

આહિં આપણે જે રીતે રહીએ છીએ, તે ઉપરથી તો આપણને કાંઇપણ ખ્યાલ આવી શકે નહિં. અહિંના લોકો મુંબઇને માટે કેટલોક ખરાબ અભિપ્રાય બાંધે છે, તેનું કારણ પણ મ્હેં જાણ્યું. કારણકે ત્યાં કેટલોક ધિક્કારપાત્ર ડોળઘાલુ સુધારો પણ છે ! અને આને લઇને ત્હેવા લોકોએ ખોટી છાપ બેસારી દીધી છે. સાથે એટલું પણ છે કે ત્યાં બ્હોળું ક્ષેત્ર હોવાથી સ્ત્રી—ઉપયોગી સંસ્થાઓ પણ ઘણી છે, અને સ્ત્રીઓ તેના લાભ પણ છુટથી લે છે. આહિં આપણે કેટલીક છુટ લઇ શકતાં નથી, તેવી ત્યાં લઇ શકાય છે. લાભ લેવા ધારે તો પણ ઘણાજ છે, તેની સાથે દુર્ગુણ અને અનાચાર પણ ઘણો છે. ”

માલતી—“ કુસુમ, એતો બધું ઠીક, પણ તું જ્યારે પ્રથમ ગઇ ત્યારે આપણી જ્ઞાતિનાં બ્હેનો તો ત્યાં ઘણાં છે તેની તને બીક નહિં લાગી ! ” કુસુમ—“ હા; સાચી વાત. પણ એટલી બધી નહિં. કારણકે આહિં આપણે મ્હારા ત્હારા જેવાં સોમાં એક કે બે હોય છે; ત્યારે ત્યાં સોમાં એક બે ફક્ત જુના વિચારનાં હોય છે. જે હાલ આપણા આહિં થાય છે, તેવા ત્યાં એમના થાય છે ! ”

માલતી—“ ત્યારે આપણી બ્હેનો ત્યાં છે તે કેમ લાભ લેતી નહિં હોય ! ”

કુસુમ—આપણે હજી એકંદર જમાનાથી ઘણાં પાછળ અને અજ્ઞાન છીએ. કેળવણીનો હજી ઘણો અભાવ છે. જુની રૂઢી અને વ્હેમી વિચારનાં મૂળ ઘણાંજ ઉંડાં છે. તેથી આપણું તે તરફ લક્ષ થોડું જાય છે. ”

માલતી—“ ત્યારે કપડાં લત્તાનો ઠાઠ કરતાં તો ભારે શીખી આવે છે ! તેમાં તો જુનો વિચાર કે રૂઢી નડતાં નથી ! અને સમયનો યોગ્ય સુધારો જે જમાનાને જરૂરી થઇ પડયો છે, તે લેતાં બાધ આવે છે ! ”

કુસુમ—“ પણ મ્હેં ત્હને શું કહ્યું ! કે ત્યાં બે જાતના સુધારા છે. ખરો સુધારો લેનારાં બહુ થોડાં છે. પણ આવી જાતનો સુધારો સ્વીકારે ત્હેવી સંખ્યા ઘણી છે. આપણી બ્હેનો પણ ત્યાંથી ખોટો સુધારાનો મોહ દેશમાં આવી લગાડી જાય છે. પણ ત્યાંના કેટલાક લાભ લઇને પોતાના અનુભવનો લાભ અહિં આપે તે વાત તો નહિં. બીજું હું મુંબઇના અનુભવથી કહી શકું છું કે જે આપણે વ્યવહારીક કે બીજી બધી દુનીયાંદારીનું જ્ઞાન આંહિં દેશમાં રહી લઇ શકીએ છીએ. તે ત્યાં ત્રણ હાથની કોટડીમાં મળતું નથી. ત્યાં એકલાં અને સ્વતંત્રપણે રહેવાથી ઉલટા વિચાર સંકોચાઇ સ્વાર્થી થઇ જાય છે. અને મુંબઇમાં જેમ શીખવાનું બ્હોળું સ્થાન છે. તેમ ન શીખવાનું પણ ઘણું છે ! આવી જાતની ત્યાંની સ્થીતિને લઇને અને ત્યાં સ્ત્રી—ઉપયોગી સંસ્થા ઘણી હોઇને, ત્યાંથી મળતો લાભ જ અવશ્ય લેવાનો છે. આવી કેટલીક વાતો આપણાં આહિનાં બ્હેનો જાણે નહિ એટલે ત્યાંની રહેવાની રીત ઉપર જે તે ધારે, એ સંભવિત છે. આ શીવાય વળતાં અમે સુરત ઉતર્યાં હતાં. તેથી ત્યાં વનિતાવિશ્રામની પણ મુલાકાત લીધી. એ સંસ્થા ઘણાજ સારા પાયા ઉપર અને ફક્ત સ્ત્રીઓથી ચાલે છે. ” માલતી—“ ત્યારે તારી વાત ઉપરથી એટલું તો હું કહિ શકું છું કે, તે તરફ આપણી બ્હેનોને ઘણીજ છુટ મળે છે. અને તેનો લાભ પણ બહુજ સારો લઇ શકે છે. આહિં આપણને એવા લાભ કયાંથી મળે ! ” કુસુમ—“ હિંમત હોય તો કાં મળે નહિં ! તે લોકોમાં પણ કાંઇ બધાં તેવા વિચારનાં નહિં હોય. જ્યેરે પ્રથમ તે કાર્ય કર્યું હશે તેને તો થોડું ઘણું સાંભળવું પડ્યુંજ હશે માટે એવી નાહિં.

મુતાઇની વાત તો તું રહેવા દે. મ્હારા ત્હારા જેવી બે ચાર વ્યક્તિ થોડુંક સામાજીક બળ એકઠું કરે, તો કાંઇ વાર લાગે તેમ નથી." માલતી—"તું ગમે તેમ કહે, પણ આદિની સ્થીતિ જોતાં મ્હને તો કાંઇ પણ આશા આવતી નથી. ભલે સુધારકો અને સ્ત્રી–ઉન્નતિ સાધકો બણગાં ફુંક્યા કરે, પણ જ્યાં સુધી સમાજની ખરી સ્થિતિથી જાણીતા થઇ તેને આસ્તે આસ્તે તે તરફ વાળે નહિં ત્યાં સુધી આપણી બ્હેનોનો સૂર્યોદય થાય, તેને હજી વાર છે." કુસુમ–"માલતી, તારી વાત બધી સાચી છે પણ બધેય પ્રથમ તેવુંજ હોય છે, અને જામતી આવે છે ત્યારે બધું ધીમે ધીમે ફરી જાય છે. તું એટલુંજ જોને કે, હું અને તું બે હતાં, તેમાં આ લતાકુમારી ભળી. તો પ્રયાસ કરતાં રહીએ તો નફામાં કોઇ દિવસ નહિં જાય."

એટલામાં કોઇનો સાદ સંભળાયો, તેથી બધાં નીચે ઉતર્યાં; કારણ કે સાંઝ પણ પડી ગઇ હતી. માલતી કુસુમની રજા લઇને જુદી પડી અને બીજે દિવસે આવવાનું કહેતી ગઇ. "લતાબ્હેન ! આવજો. કાલે પણ આવજો." કહિ કુસુમ પાછી ઘરમાં ગઇ.

(પોરબંદર.) —સૌ. મંજરી.

વિનોદિનીનો પ્રણય કોપ.

ઉનાળાના દિવસ છે, ચૈત્ર ઉતરી વૈશાખ મહીનો હમણાંજ બેઠો છે. ગરમી ઘણી પડે છે, આપણી વાર્તા શરૂ થાય છે. ત્યારે સાયંકાળ છે, સૂર્યપુરીના શોખીન યુવાનો નદી કીનારે અથવા બાગમાં ફરતા જણાય છે, શિવાય સર્વે શાંત છે. આવે સમયે, સૂર્ય સુતા, તાપી નદીને કીનારે એક સુશોભિત બંગલીમાં, પાછળની નાની સરખી વાડીમાં, બેઠક ઉપર, એક યુવતી વિચારવંત બેઠેલી જણાય છે.

આ યુવતીની ઉમર આશરે વીશેક વર્ષની લાગે છે, તેનું ગૌરવર્ણ, એક ગુલાબી ગવન અને કબજાથી આચ્છાદીત છે. હાથે એક સોનાની અને એક કાચની બંગડી પહેરેલી છે. પગમાંનાં સાંકળાં અડધાં ઉઘાડાં જણાય છે. અને મુખ ઉપર ચાંલ્લો અને કાને સાધારણ એરીંગ, એ વિના બિજા શણગાર જણાતા નથી. આ ઉપરથી તે સાધારણ અવસ્થાની હોય એમ લાગે છે.

વિનોદીનીનું ચંદ્ર સમાન સુશોભિત મુખ, આજે કેમ પ્રફુલ્લિત જણાતું નથી ? આસપાસના સુંદર દેખાવને આજે તે મગ્ન હૃદયે કેમ નિહાળતી નથી ? વિચારગ્રસ્ત, ચિંતા ભરેલા મુખે કેમ તે આજે જમીન તરફ દ્રષ્ટી રાખી રહી છે !

તેનો પતિ પ્રેમરાય આજે સાયંકાળ થવા છતાં કચેરીમાંથી આવ્યો ન હતો. "આજે હજી લગી એ કેમ ના આવ્યા? બહુ મોડું થયું." એમ બોલી વિનોદિની આળસ મરડી ઉભી થઇ. "હવે તો આવે તો ઘણું સારૂં." તે ઘરમાં જવા ઉઠી.

પ્રેમરાય ઘણોજ સરળ દિલનો અને ભલો માણસ હતો. તેની ઉમર લગભગ પચીશ વર્ષની હતી, અને પગાર સો રૂપીયાનો મળતો હતો. આટલી નાની ઉંમરમાં, આ પગાર સાથે, તેને તેની બ્હેનોને કદાચ મદદ કરવા સમય આવતો, તો તે હર્ષથી અને આનંદથી તેમ કરતો, અને પત્ની તેમાં તેને ઉત્તેજન આપતી; પતિ પત્નીને હજી લગી કલેશ કોઇ વખત પણ થયો ન હતો; અને આજ પર્યન્ત સદા તે આનંદમાં નિમગ્ન રહેતાં. આજે પ્રેમરાય, હજુ લગી આવ્યો નહતો તેથી પત્નીનો જીવ કળવિકળ થઇ રહ્યો હતો.

જમીનપર દષ્ટી રાખી, વિચારવંત પગલે ધીમે ધીમે વિનોદીની ઘર તરફ વળી, એટલામાં એકાએક તે ચમકી ઉભી રહી. કાન માંડી કાંઈ સાંભળવા લાગી.

વાડીના પાછલા ભાગમાં કોઈ બે જણ્નો વાત કરવાનો અવાજ ધિરે ધિરે આવતો તેણે સાંભળ્યો. તે, તે તરફ વળી, જરાક ચાલી પાછી અટકી, કારણકે એક સ્ત્રી પુરૂષ વાત કરતાં તેની નજરે પડયાં. સ્ત્રી અંધારામાં હતી અને પુરૂષ અજવાળામાં હતો; વિનોદીની તેમની વાત સાંભળી શકી નહિં, તેમ વધારે પાસે પણ જઇ શકી નહીં; તેથી તે સાધારણ ઉતાવળથી, ત્યાંજ અટકી પડી. એવામાં પુરૂષે પાછળ જોયું, તો " હાય, શું પ્રાણનાથ ! " એમ બોલતી વિનોદીની પાછળ હઠી ગઇ."શું કોઇ સ્ત્રી જોડે ગુપ્ત વાત કરતાં મેં એમને દીઠા ! ના, ના, એતો ના હોય, એમ એમની ઝંખના કરતાં, એમને એમનો આભાસ થયો,- ના, ના, પણ એ તો એજ હતા, મેં પ્રત્યક્ષ જોયાનો શું એમ બને ! ના નહીંજ ! શું મને એ ઠગે રે ! કદી નહિં. ત્યારે એ કોણ ! ના એતો એજ હતા" એમ બોલતી સંકલ્પવિકલ્પ કરતી, અડધી ગાંડા જેવી, ગમગીન ચ્હેરે વિનોદીની ત્યાંથી પાછી હઠીને ચાલી ગઇ. હૃદય કઠણ કરી, જેમ તેમ રસોઇ કરી, પતિની રાહ જોતી બેઠી.

વિનોદીનીએ દેખેલાં પેલાં બે જણાં ત્યાંથી આગળ ચાલ્યાં, અને વાત કરતાં કરતાં વાડીના ઝાંપા લગી આવ્યાં.

" જો, જો, પ્રેમરાય, કોઇને કહેશો ના. સમજ્યા ભાઈ, હું તમને છાની માની કહેવા આવી છું " તે સ્ત્રી બોલી.

" નચીંત રહે, વિનોદને પણ નહિં કહું, જા. " પ્રેમરાય ઉત્તર આપી ઘર તરફ વળ્યો.

વિચારગ્રસ્ત પ્રેમરાયને, આજે વિનોદીની સામી મળવા ના આવી એ યાદ રહ્યું નહિ. તે ઉપર ગયો, કપડાં કાઢી એક આરામ ચેર ઉપર પડયો, એટલામાં વિનોદીનીના મોકલેલા નોકરે આવીને ખબર આપી કે વાળુની વખત થઇ છે. તેથી તે નીચે આવી કામ ઉપર જમવા બેઠો.

થાળીમાં તવેથાના અવાજે, તેની વિચારમાળા તોડી. અને ઉંચું જોયું તો ચંદ્રમુખી વિનોદીનીનો મુખ ચંદ્ર રાહુગ્રસ્ત જોયો. ' કેમ તું આજે દિલગીર છે ? " એમ બોલતાં તે પાછો વિચારમાં પડયો; અને " કાંઇ નહિં અમથાં. " ડુસકાં ભરેલો એ જવાબ તેણે પુરો સાંભળ્યો નહિ.

બળતામાં ઘી હોમાયું ! પ્રેમરાયની આવી રીતથી, સ્નેહનો વ્હેમાગ્નિ વધારે પ્રદીપ્ત થયો. પ્રેમરાય જમી રહ્યો કે, ડુસકાં ભરતી વિનોદિનીએ ઉઠી વધેલું ઢાંકી ઉપર જઇ પથારીમાં પડી, અને રડી રડી ઉભરો સમાવતાં તે ગાઢ નિંદ્રાને વશ થઇ. પ્રેમરાય વિચારમાંને વિચારમાં પોતાની ઓફિસનું કામ બાકી હતું તે પૂરૂં કર્યા પછી આવીને સુઇ ગયો. બીજે દિવસે સ્હવારમાં વ્હેલો ઉઠીને બ્હાર ગયો તે જમવા સમયે આવ્યો; અને જમીને પાછો કચેરીમાં ગયો.

વિનોદિનીના વ્હેમની અને દુઃખની સીમા આવી, અને પ્રેમરાય કચેરીથી પાછો આવીને જુવે છે તો વિનોદીનીને છાતીફાટ રડતાં જોઇ, પ્રેમી પ્રેમરાય દુઃખની સાથે આશ્ચર્ય પામ્યો.

" પ્રિય વિનોદ ! તું કેમ રડે છે ? " એમ મનાવી મનાવી તે પુછવા લાગ્યો, પણ વિનોદિનીએ જવાબ આપ્યો નહિ અને વધારે રડવા લાગી.

" વ્હાલી, ત્હને કાંઇ દરદ થાય છે, વિનોદ ! તું મારાથી કેમ છુપાવે છે ? પ્રિય વિનોદ ! શું હું ને તું જુદાં છીયે ? બોલ, વ્હાલી ! બોલ, " પ્રેમરાય વિશેષ આગ્રહ કરતો બોલ્યો.–પ્રેમરાયનાં સ્નેહ ભરેલાં વચન સાંભળી વિનોદીનીના મનપર અસર થઇ, તે તેને ભેટી પડી ને બોલી " વ્હાલા, તમે મારાથી દુઃખી છો. "

પ્રેમરાય ઝંખવાણો પડી ગયો અને બોલી ઉઠયો, " કેવી રીતે ! "

"પ્રાણ ! હું કહું છું તેથી દુઃખ ના લાવશો પણ કાલે સાંજે તમે કોની સાથે વાત કરતાં હતા, અને તે સ્ત્રી કોણ હતી ? " વિનોદીનીએ કઠણ થઇ પુછ્યું.

આવો વખત છતાં પ્રેમરાય હસવું દબાવી શકયો નહિ, અને ખડખડાટ હશી પડયો. પ્રિયાને પાસે ખેંચી, કપાળ ઉપર ચુંબન લઇ તે પ્રેમથી વાળ સમારતો, હસતો હસતો બોલ્યોઃ " વિનોદ ! તને મારા ઉપર વિશ્વાસ આવો જ કે ! " વિનોદીનીનું મોં ઉતર્યું.

" ગાંડી ! એ તો સુનીતી હતી " પ્રેમરાયે આગળ ચલાવ્યું " શું સુનીતી બ્હેન ! છાનાંમાનાં કેમ આવ્યાં હતાં ? " વિનોદે પુછ્યું. પ્રેમરાયે જવાબ આપ્યો. " એના વરને જ્યાં નોકરી છે, ત્યાં કચેરીમાંથી કોઇએ કાગળ ચોર્યો અને આળ તેમના ઉપર નાખ્યું, તેથી તેના ઉપર સંકટ આવ્યું હતું, જે વહેલું જણાવવાને સુનીતી મને કહેવાને આવી હતી તે પોતાની આવ્યાની વાત છાની રાખવાને છાની આવી હતી, અને કહ્યું હતું કે, કોઇને કહેશો ના. તેથી મેં કહ્યું નહતું. હવે તો બધું પતી ગયું છે. "

વિનોદિની શરમાઇ જઇ બોલી, " વ્હાલા ! મને માફ કરશો ? "

પ્રેમરાયના જવાબમાં પ્રેમીહૃદયમાં ઉછળતી વિદ્યુલ્લતાનો પ્રકાશ તે પ્રેમીહૃદયો ઝળકાવતો, દંપતીના હૃદયયુગલને એક કરી રહ્યો.

(વડોદરા.) —પ્રમોદિની.

એક સ્વપ્નું.

"બાઇ, બાઇ ! આ શું ? મ્હને શીખામણ આપો છો ને તમે રડો છો !."–હું જાગી ઉઠીને જોઉં છું તો મ્હારાં સ્વર્ગસ્થ માતુઃશ્રી જેમની સાથે હું વાત કરતી હતી, તે પાસે નહિં હતાં. આ શું સ્વપ્નું હતું કે પ્રત્યક્ષ ?—ના, ના. તે હતું તો સ્વપ્નું જ !

ફાગણ માસની શુદ અષ્ટમીને દિવસે, મને બહુ તાવ આવેલો હોવાથી હું બિછાના ઉપર પડી પડી તરફડતી હતી. ત્યાં સહજ આંખો મીંચાઇ ગઇ અને મ્હને એમજ કાંઇ થઇ આવ્યું કે, મ્હારાં મરણ પામેલાં, વ્હાલાં અને પ્રેમાળ માતુઃશ્રીના ખોળામાં જાણે હું માથું મૂકીને સુઇ રહી ન હોઉં ?–મ્હારાથી તાવની સખ્ત ગરમી સહન થતી ન્હોતી, તેથી ' નારાયણ, ' પ્રભુ, એમ ઉચ્ચાર મ્હોંમાંથી નીકળે છે અને આંખોમાંથી આંસુ વર્ષા જાય છે. મ્હને રડતી જોઇને માતુઃશ્રીએ અમૃતમય વચનો કહાડયાંઃ " વ્હાલી બ્હેન ! ધીરજ ધર. રડ નહિં. હમણાં ત્હને સારૂં થઇ જશે.

" બ્હેન ! આ વખત તને દર્દ થતું જોઇને હું આવી છું; પરન્તુ મ્હારા આવવાનું કારણ જૂદું છે. માતા તરીકેની મ્હારી ફરજ મ્હારાથી પૂરી થઇ શકી નહિં, એટલામાં તો પ્રભુદ્વારમાંથી કહેણ આવ્યું અને ત્હને બાલ્યાવસ્થામાંજ મૂકીને હું ચાલી ગઇ. તું ડાહી છે, પણ બિન અનુભવી છે. તને એકવાર ફરી મળવાની મ્હારા હૃદયની ઘણા કાળથી ઇચ્છા

હતી, પણ આજ પરમદયાળુની આજ્ઞા મળી તેથી હું આવી છું. આપણો આ મેળાપ ક્ષણિક છે; પરન્તુ પરલોકમાં જ્યારે તું ત્હારાં કર્તવ્ય પૂર્ણ કરી આવીશ ત્યારે આપણે પુનઃ મળીશું.

" બ્હેન ! તને હવે જલદીથી આરામ થઇ જશે. પ્રભુને મ્હારી તે પ્રાર્થના છે; અને તું પણ શ્રીમન્ નારાયણના પવિત્ર નામોચ્ચારનું શરણ લે. તેથી પરમાત્મા કલ્યાણ કરશે.

" બ્હેન ! ત્હને હવે આરામ થશે. પણ આજ પછીથી જે જીંદગી ત્હને મળે, તેનો તું સર્વ રીતે સદુપયોગ કરજે. દરેક કામમાં ધૈર્ય, દયા, ક્ષમા, અને શાન્તિ રાખવાં. હૃદયને પ્રેમથી શણગારવું. ઉત્તમ પુત્રી, પવિત્ર ભગિની, આદર્શ ગૃહિણી અને સદ્‌ગુણી સ્ત્રી તરીકે વર્તી, તારે જીંદગીને પાવન કરવી.

દુઃખ સુખમાં એક સરખાં રહેવું; અભિમાન કે અતડાપણું ન રાખવું; સત્સંગ, નમ્રતા, અને પરોપકાર વૃત્તિ રાખવાં. ખોટી નાજુકાઇ, અને ખોટી શ્રીમન્તાઇ ન રાખવાં. દરેક વસ્તુમાં પૂર્ણ લક્ષ આપવું. ગમે તેવું મોટું દુઃખ સહનશીલતાથી જીતાય છે; ગમે તેવું મહાન કષ્ટ પ્રભુ શ્રદ્ધાથી ઓછું થાય છે. દુનિયામાં દુઃખ અને દર્દથી બચી શકે એવું કોઇજ નથી. માટે આ વાત અવશ્ય દિલમાં રાખજે.

" સાસરામાં રહેવા માંડ્યા પછી પિયરનો બહુ લોભ ન રાખવો. સાસરિયાં સાથે પ્રીતિ વધારવી. પતિની અને શ્વસુર પક્ષની સેવા કરવી. પતિપરાયણ થવું. કામમાં મંત્રી તરીકે, સેવામાં દાસી તરીકે, ગૃહકાર્યમાં માતા તરીકે, અને રસવૃત્તિમાં સહચરિની તરીકે,—પતિની મદદગાર, ત્હેમની સેવક, ત્હેમની સંભાળ લેનાર, અને ત્હેમના પ્રીતિસ્થાન રૂપ સ્ત્રીએ બનવું.

" વ્હાલી પુત્રી ! તમે બંને બ્હેનો શીયળવતી, સદ્‌ગુણી, સંપીલી અને સુખી થજો. પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ કરો. " આટલું કહેતાં કહેતાંમાં તો મને છાતી સાથે લગાડી છાતીફાટ રોતાં મેં માતુઃશ્રીને જોયાં ને હું બોલી ઉઠી કે, " બાઇ, બાઇ ! આ શું ! મને શીખામણ આપો છો ને તમે રડો છો ! "

હું નિદ્રામાંથી જાગ્રત થઇ કે તરતજ મારાં માયાળુ, વ્હાલાં માતુઃશ્રીની પ્રેમ અને દયાથી ભરેલી મૂર્ત્તિ પાસેથી અદૃશ્ય થઇ ગઇ. હું બિછાનામાં એકલીજ પડી હતી. પરન્તુ તેમની કલ્યાણકારી આશીષથી તાવ તદન ઉતરી ગયો હતો. શ્રીહરિ જગન્મંગલ જ્યોતિ, તેમના પવિત્ર આત્માને અક્ષય સુખ અર્પો અને તેમની આપેલી શુભ વચન રૂપી શિક્ષા અમારાં હૃદયને નિર્મળ કરી, તે સન્માર્ગે ચાલવા બુદ્ધિ પ્રેરો. અસ્તુ !

(જુન-૧૯૨૭.) —સૌ. સાકર બ્હેન વિઠ્ઠલજીભાઈ દ્વિવેદી.

ખરૂં વશીકરણ.

મ્હારી પ્રિય બ્હેનો !—મ્હારી અલ્પમતિ અનુસાર જે બે બોલ મ્હેં લખ્યા છે, ત્હેમાંના દોષ સુધારીને વાંચશો. કારણ કે મ્હારી ઉંમર ફક્ત ૧૩ વર્ષની છે. મ્હારી વિચારશક્તિના પ્રમાણમાં જ હું લખી શકી છું, પણ ત્હમે સહુ વડીલ બ્હેનોને ત્હેમાંથી સાર ગ્રહણ કરવા હું વિનંતી કરૂં છું.

પતિની મરજી પ્રમાણે ચાલવાથી, પતિ પોતાની મેળેજ વશ થાય છે.

સાવીત્રી, દ્રૌપદી, દમયંતી, સીતા, સુકન્યા, રૂક્મણી, વગેરે, સતીઓની રીત પ્રમાણે

ચાલી, સ્ત્રીઓના શીયળવ્રતને ધારણ કરી, પતીને સંતોષ આપે એવી બ્હેનો હાલના વખતમાં થશે તો સર્વ ઠેકાણે જય પમાડશે.

બ્હેનો ! જો આપણે હંમેશા પતીની મરજી પ્રમાણે ચાલીએ તો પતી પણ આપણી ઇચ્છા પાર પાડે છે. મંત્ર જંત્ર, દોરા ધાગા કરવાથી પતી વશ થાય નહીં. પતી વશ કરવાનો નીચેની વિદ્યાનો ઉપયોગ કરો.

(દોહરા) હજૂરમાં હાજર રહી, કરવું પતીનું કામ,
પ્રેમ દેખાડો પ્રેમદા, ભજવું તેનું નામ;
વચન વદો સાચું સદા, સ્વચ્છ કરો સૌ કામ,
ઘર સંભાળો ખંતથી, મૂકો વસ્તુ ઠામ.
વ્યય કરજો વિચારથી, આવે જે ધન ધામ,
વખત વિચારી વર્તીએ, નહીં કંજુસાઇ કામ;
ટાપ ટીપ ઘરની કરો, સંગત તજો હરામ,
વચન નઠારા નહીં વદો, પતી વશ કરવા કામ.
શીયળ ખજાનો સાચવો, પતી એ સુંદરશ્યામ,
પાળો પતિવ્રત, પ્રેમદા ! **વશીકરણ** એ નામ.

હંમેશા સાચુ બોલવું, ઘરની તમામ વસ્તુ સ્વચ્છ રાખવી, જેમકે અનાજ, પાણી, વાસણ કુસણ, લુગડાં લત્તાં વગેરે. કદી નઠારાં વચન પતીને બોલવાં નહીં, નઠારી જગાએ ઉભા રહેવું નહીં, નઠારા પદાર્થ જોવા નહીં, નઠારી જગાએ બેસવું નહીં, નઠારી સ્ત્રીની સંગત કરવી નહીં, રસોઇ સ્વાદીષ્ટ બનાવી પતીને ભોજન કરાવવું.

બહાર જતા પતીને જે વસ્તુ જોઈએ તે આપવી. બહારથી આવે ત્યારે મધુર શબ્દે બોલી, પાણી લાવી એમની પાસે મુકવું, પતીના વચનનું ઉલંઘન કરવું નહીં.

ખરા ભાવથી પતીની ભક્તિ કરવી. કોઇ વાર પતીને ક્રોધ થાય તો દીન થઇ પતીને શાન્ત પાડવા, તેમની મનની મરજીથી વર્તી નમ્રતાથી શાન્ત પાડવા. આ રીતે આધીન રહેવાથી પતી વશ રહેશે. અને તે પ્રેમની ગાંઠ કોઇ દીવસ છૂટશે નહીં.

જેવી રીતે બે દોરીના કટકાને વચેથી ગાંઠ મારીએ છીએ, અને જરા તાણીએ તો સખ્ત ગાંઠ પડી રહે છે, ને તે છુટતી નથી તેમ, પતીનો પત્ની ઉપર અને પત્નીનો પતી ઉપર પ્રેમ વધતો જશે, જેમ દોરીની ગાંઠ છુટે નહીં, તેમ પતીપત્નીનો પ્રેમ જન્મારા સુધી છુટી શકશે નહીં.

સુરબાળા ને સુશીલા એ બે બેનપણીઓ છે. તે એક બીજાને ઘેર આવે જાય, ને, વાતચીત કરી આનંદમાં દીવસ કાઢે છે. એકવાર સુરબાળા સુશીલાને ત્યાં ગઇ ને વાત કરવા માંડી, વાત કરતાં વાત નીકળી એટલે સુશીલાએ કહ્યું મ્હારા પતી હંમેશા આનંદમાં રહે છે, અને વળી આજે પણ તેઓને આનંદ થયો છે.

સુરબાળા—સારૂં બ્હેન, ત્હારા પતી આનંદમાં રહે છે તથા આનંદી આજે વધારે થયા તો ઘણું સારૂં. પણ મ્હારે તો ત્હારાથી ઉલટુંજ ચાલે છે.

સુશીલા—કેળવણી તને ઓછી તેથી એમ થતું હશે. પતી કેમ વશ કરવા તે વિશે આપણા જેવી સદ્ગુણી સ્ત્રીઓથી કેમ બોલાય ? તું **વશીકરણવિદ્યાથી** તદન અજાણી છે, ખરૂં કેની !

સુરબાળા—હા, એમ ખરૂં, પણ આજે ત્હારા પતી ચંદ્રકાન્ત વધારે પ્રસન્ન થયા, તેનું શું કારણ તે મને કહેશે ?

સુશીલા—હા, જો સાંભળ; હું કહું છું. એમણે મને કહ્યું કે આજે મ્હારે ઑફીસમાં વહેલા જવું છે, માટે રસોઈ વહેલી કરજે, મ્હેં કહ્યું સારૂં, એમ કહી રસોઈ ઉતાવળથી કરવા માંડી. રસોઈ થઈ ને કહેવા ગઈ કે જમવાની વખત થઈ છે. ત્યારે એમણે કહ્યું ઘણુ વાર છે. થોડી વાર પછી જમવા આવ્યા. પછી મ્હેં કહ્યું કે મ્હારે અંગ્રેજી ભણવું છે. થોડું ભણી છું ને વધારે ભણીશ. એમણે કહ્યું સારૂં, હું નવરાસના વખતમાં શીખવીશ. તું ગુજરાતી કયાં સુધી ભણી છે ? મ્હેં કહ્યું કે હું ચાર ચોપડી શીખી છું. એ જમી રહ્યા ને હાથ મ્હોં પીછ આનંદથી પોષાક પ્હેરી ઑફીસમાં ગયા. હવે થોડી વાર રહીને આવશે. જો આવી રીતે અમે વારંવાર ગંમત કરીએ છીએ. સુરબાળા ! જો સાંભળ, મ્હારે ત્યાં બીલકુલ તકરાર થતી નથી. ત્હારા પતી રજનીકાન્ત સાથે ત્હારે કેમ તકરાર થાય છે ! તે મને સમજાતું નથી. માટે આજે તું ત્હારી મને બધી વાત કર !

સુરબાળા—સુશીલા ! હું શું કરૂં ! મ્હારી સાથે જરા જરા વાતમાં વાંકુ પાડે છે. એટલે હું ચીડવાઈ જાઉં છું.

સુશીલા—સુરબાળા ! એમ ચીડવાઈ ન જઈએ. કોઈ માણસનો સ્વભાવ એવો પણ હોય. પણ વિચાર કરી ધીમેથી શાન્ત પાડીએ.

સુરબાળા (ગ્હીડાઈને)—કેવી રીતે એમને શાન્ત પાડીએ તે તુંજ કહેતી.

સુશીલા—અહો ! તેમાં શું ! તેમના કહેવા પ્રમાણે કરીએ, ને એમના સામું જરા પણ બોલીએ નહીં. ક્રોધમાં હોય તે વખતે મધુર અને નમ્ર વચનથી શાન્ત પાડીએ. કોઈએ કહ્યું છે કે,—

(દોહરો.) કદી પતી ક્રોધાય નહીં, એકજ નમ્ર વાણીથી,
કદી પતી ક્રોધાય નહીં, સુંદરી જો હોય શાણીથી.

સુરબાળા—સારૂં, જ્યારે ચીડવાશે ત્યારે એમ કરીશ ને ત્હારી **વશીકરણવિદ્યાનો** ઉપયોગ કરીશ.

સુશીલા—જ્યારે ત્યારે એકનું એક ના કહી અને આપણો વાંક હોય તો તે વાતની માફી પણ માગવી.

સુરબાળા—શું ? વાંક ન હોય તો પણ કહેવું કે મ્હારો વાંક છે !

સુશીલા—વાંક ન હોય, તો પણ સામું ના કહીએ સમજી !

સુરબાળા—સમજી, સમજી, હવે એમ કરીશું.

સુશીલા—જો તું કેટલું જોરથી બોલે છે ? આવી રીતે બોલે તો રજનીકાન્તને ખોટું લાગેજ તો ! જો એમ ન કહીએ. જ્યારે આનંદની વાત હોય છે, ત્યારે તું કેવી વિવેકથી વાત કરે છે ? તેવી રીતે પતી આગળ નમ્રતાથી બોલીએ અને તું આવી રીતે બાંટા પાડીને બોલે છે ને ઘડી ઘડીમાં ગ્હીડાઈ જાય છે, તેથીજ રજનીકાન્ત ત્હારે વશ નથી.

સુરબાળા—બેન, મ્હેં સાંભળ્યું છે કે વ્રત કરવાથી પતી વશ થાય. માટે એમજ કરૂં એટલે મ્હારા પતી મ્હારાથી સદાય વશ થશે–ખરૂં કેની !

સુશીલા—(મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે મ્હારે તો એને ગમે તે રીતે સુધારવી !) વાહ વાહ ! તું એવું કેવું બોલે છે ? પતી વશ કરવા સારૂ વ્રત કરવાનું હશે તે પહેલાં મ્હેં તને **વશીકરણવિદ્યા** કહી તે છે. તે પ્રમાણે તું કર.

સુરબાળા—વ્રત કરવા કરતાં એક મંત્ર છે ત્હેનો જપ કરીશ. એટલે મ્હારા પતી એની મેળે મ્હારે વશ થશે.

સુશીલા—સુરબાળા ! ત્હારી આવી વાણીથી હું અંતત દીલગીર છું; કારણ કે પતી તો એકજ ઉપાયથી વશ થાય.

સુરબાળા—સુશીલ બ્હેન સુશીલા ! કેમ વળી પતી તો મંત્ર કે વ્રતથીજ વશ થાય તો !

સુશીલા—ત્હારો મંત્ર કે વ્રત કોઇ પણ દેવ માનશે નહીં. ને મ્હારી વિદ્યા સર્વ દેવ માનશે, માટે એજ કર.

સુરબાળા—સારૂં ત્યારે ત્હારી વશીકરણવિદ્યાનો હું ઉપયોગ કરીશ.

સુશીલા—અરે, સુરબાલિકા સમાન સુરબાળા ! હા બ્હેન, વિદ્યા મ્હેં તને બતાવી છે તે પ્રમાણે કર.

સુરબાળા—એવી હું કયાં ખટપટ કરૂં ?

સુશીલા—એમાં ખટપટ શાની ! હું તને સહેલી રીત બતલાવું છું, તેમજ કર.

સુરબાળા—(વિચાર કરીને ધીમેથી)–ઠીક ત્યારે, એમ કરીશ.

સુશીલા—ચોખ્ખું બોલ, કે તેમજ કરીશ. તેમાં કાંઇ મહેનત પડવાની નથી. ફક્ત જીભ વાંકી ચુંકી થઇ જાય તે અટકાવવાની છે. તું સારૂં ભણી નથી, તેનું આ પરીણામ મ્હારે ત્યાં થોડા દીવસ રહેજે, હું તને ભણાવીશ, પછી તું રજનીકાન્ત પાસે અભ્યાસ વધારજે.

ને બીજી એક મ્હારી બ્હેનપણી હતી, તે પણ આમજ કર્યે સુખી થઇ. ત્હેણે એક કવિતા પણ જોડી હતી.

(વસંતતિલકા.) હે બુદ્ધીશાળી, ગુણ સંપન્ન પ્રાણ પ્યારી !
છે બ્હેન ! એક વિનતી તુજ પાસ મ્હારી;
આધીન થાય પતી કેવળ જેવી રીતે,
તેવો ઉપાય દરશાવ તું સીદ્ધ પ્રીતે.
યોજ્યા ઉપાય બહુ તો પણ લેશ શાણી !
સ્વામી થયા ન વશ તેથી અતી મુંઝાણી.

આ ઉપરથી મ્હેં ત્હેને કહ્યું હતું કેઃ—

ચીંતા વૃથા ન કર તું; વશ નાથ થાએ,
તેવો ઉપાય કહું, તે ધર ચિત્ત માંહિ;
રાખી સદા વિનયને, પતિ સેવ ભાવે,
થાશે સદા વશ, કદી નવ કષ્ટ આવે.

સુરબાળા—બ્હેન ! સ્વામી વશ કરવા સારૂ ઠીક ઉપાયો બતાવ્યા છે. હવે હું સંપૂર્ણ સમજી કે પતીની સેવા કરવાથીજ પતી વશ થાય છે.

સુશીલા—ઘેર જઇને મ્હારી વિદ્યાનો ઉપયોગ કરજે. (બે જણાં છુટાં પડવાની તૈયારીમાં સુશીલાનો પતી ચંદ્રકાન્ત ઑફિસથી આવ્યો.)

ચંદ્રકાન્ત—કેમ ! શું વાતો કરો છો ?

સુરબાળા—કાંઇ નહી એતો અમારી બેનપણીઓની વાતો.

હું જાઉં છું એમ કહી સુરબાળા જાય છે, ને જે પ્રમાણે સુશીલાએ વશીકરણ

વિદ્યા ભણાવી હતી, તે પ્રમાણે ઘેર જઇ વરતી-સુરબાળા સુખે દીવસ કાઢે છે.

સુરબાળા ઘેર જઇ લુગડાં કાઢી થે 'વાર ખુબ રડી. પછી વિચાર કરવા લાગી કે હમણાં મ્હારા પતી આવશે એટલે મ્હોં ધોઇ પોતાના પતી સારૂ ખાવાનું કાઢીને ઘરની વસ્તુઓ સાફ કરતી હતી એટલામાં રજનીકાન્ત આવ્યો. રજનીકાન્ત કપડાં કાઢી બેઠો હતો, ત્યાં સ્વચ્છ લોટામાં પાણી સુરબાળા લાવી.

રજનીકાન્ત આ જોઇને વિસ્મય પામ્યો કે કોઇ દીવસ નહીં, અને આજે આવું કયાંથી ! રજનીકાન્ત વિચાર કરવા લાગ્યો કે લાવ આજ એની પરીક્ષા લઉં !

રજનીકાન્ત—કેમ, આજે કયાં ગઇ હતી ?

સુરબાળા—વ્હાલા ! આજે મ્હારી બ્હેનપણી સુશીલાને ત્યાં ગઈ હતી.

રજનીકાન્ત—આજે ત્હારા આવા વિનય પ્રીતિના શબ્દ સાંભળી આશ્ચર્ય લાગે છે. આગળ હું તને પુછતો તો તું-મને ખાવા ધાતી; કાંઇ સુશીલાને ત્યાંજ તું આજ શીખી લાગે છે, કારણ કે તે છોકરી ઘણી ડાહી છે.

સુરબાળા—હા, તેમજ છે. હવે હું તમને કદી પણ કુંકારા હુંકારા કરનાર નથી. અને હવે પછી આપ મહેરબાની કરીને ભૂતકાળની વાત વિસારે પાડજો. કારણ કે તે વાત યાદ આવતાં મ્હારૂં કાળજું કોરાઇ જાય છે.

રજનીકાન્ત—શું તને સુશીલાએ એક દિવસમાં આટલું બધું જ્ઞાન દઈ દીધું, તે તું બધીજ સુધરી ગઇ ? હું કાલે સુશીલા પાસે જઇશ અને તેને ધન્યવાદ આપીશ. અને તેનો ઉપકાર માનીશ; ખરેખર સુશીલા સુશીલજ છે.

સુરબાળા—સ્વામીનાથ ! હું પણ સુશીલાનો ઉપકાર માનું છું; હું જે તદન જ મૂર્ખ હતી તેને એક કલાકમાં સુધારી તે કાંઇ જેવી તેવી વાત છે ! હવે થોડા દીવસમાં સાસુજી, સસરાજી તથા મોટી બેન આવનાર છે. ખરૂં ?

રજનીકાન્ત—હા, ઘણુંકરીને કાલે સ્હવારમાંજ આવનાર છે. એટલેથી વાત અધુરી રહી, ને સુરબાળા કામકાજમાં પડી. પછી સુખરૂપ પતિપત્નીએ વાળુ કર્યું. પછી બીજા દીવસે રજનીકાન્તનાં માબાપ ને બ્હેન સવારમાં આવ્યાં, તે વખતે સુરબાળા પોતાના પરચુરણ કામથી પરવારી ગઇ હતી. સાસુજીનાં તથા સસરાજીનાં દર્શન કરવા સારૂ સુરબાળા ઘરમાંથી બહાર આવી. અને પુજ્ય વડીલોને પ્રણામ કરી ખબરઅંતર પુછી, પછી શું જોઇએ છે તે પુછી લઇ ઘરમાં કામ કરવા લાગી. સુરબાળાની નણંદે કહ્યું કે કેમ ભાભી ! તમારામાં હમણાં બહુ ફેર થઇ ગયો લાગે છે ?

સુરબાળા—હા બ્હેન, તમારા આશીર્વાદથી. આવી રીતે અનેક પ્રકારથી ઘરનાં તથા જાણીતા માણસો તેને ધન્યવાદ આપતાં અને તે સુખમાં દીવસ કાઢવા લાગી. (બ્હેનો ! સુરબાળા છોકરી કેવી ડાહી અને હોશીઆર છે ? આ લેખમાંથી, આપણે બોધ લેવો અને સુશીલાની માફક આપણે બીજાંને બોધ આપવો. સુશીલાએ કહેલા વશીકરણવિદ્યાથી ઉલટુ ચાલનારી એક સ્ત્રી દુઃખી થઇ હતી તેવું કરવું નહીં.)—કુબુદ્ધી કરીને એક સ્ત્રી હતી, તે ઘણી ક્રોધવાળી હતી, તેથી તેના ઘરમાં રોજ કંકાશ થતો તેથી તે એક વાર વિચાર કરવા લાગી કે મ્હારા પતીને મ્હારે વશ કરવો ત્હેવી ઇચ્છાથી કોઇ મૂર્ખ માણસ પાસેથી તે દવા લાવી અને છાની માની રાતે ત્હેને ખવડાવી. ત્હેનો પતી ઘણો ભોળો હતો તે દવા ખાઇ ગયો. પેલી દવા

ખાધા પછી ત્હેનો પતી ગભરાયો. કુબુદ્ધીએ ત્હેનાં સગાંવહાલાંને બોલાવીને કહ્યું કે, આ માંદા પડયા છે. એનાં સગાંવહાલાંએ વૈદને બોલાવ્યો. વૈદે નાડ જોઇને કહ્યું કે સારા થવાની આશા નથી. મૂર્ખ સ્ત્રી ગભરાઇ અને કહ્યું કે ગમે તે રીતે મ્હારા પતીને સારું કરો. ફરી પાછી વૈદે નાડ જોઇને કહ્યું–સારા થવાની આશા નથી, તો પણ હું દવા આપુ છું. નસીબમાં હશે તો સારું થશે. વૈદે દવા આપી પણ કાંઇ સારું થયું નહીં. અને તે મૂર્ખ સ્ત્રીનો પતી મરી ગયો. પતીને વશ કરવા જતાં ઉલટો આખા જન્મારાનો રંડાપો ભોગવવાનો થયો! માટે બ્હેનો પતીને વશ કરવાને આવી રીત કદી પણ સેવશો નહીં, પણ પતિને વશ રહિ પોતાના પતિને વશ કરવાની ઇચ્છા રાખજો. એટલે જેમ ભક્તને આધિન ભગવાન તેમ સતિને આધીન પતિ જરૂર થશે.

(વડોદરા.) —સરલા.

એક ચિત્ર.

(ચોપાઇ.) શરદ પૂનમની શીતળ રાત, પ્રિયજન કેરી સુખની વાત;
સુન્દરી એક પલંગની માંહ્ય, સૂતેલી મુજથી જોવાય.
નિહાળી બાળાનું મુખ, ધાર્યું ત્હેને છે કંઇ દુઃખ;
પળે પળે શશિ તે જુવે, નિશ્વાસો નાંખીને રૂવે.
ચિન્તાથી કૃષ બન્યું છે તંન, વેદના બહુ દીસે છે મન;
સ્થિતિ તેની નવ જોવાય, મન પાસે જવા લલચાય.
ધીમે પગલે ત્યાંતો ગઇ, પર્યંક પાસે ઉભી રહી;
બાળા મનમાં કંઇ ગણગણે, હળુ શબ્દ મુજ કાને પડે.

"વ્હાલા તમ વિણ નવ રહેવાય, મુકી કેમ ગયા છો હાય?
"પ્રિયનો વિરહ દહે મુજ કાય, ક્યારે મળી બોલવશો હાય?
મ્હારૂં દુઃખ મને તો લહો, જાણો શું મુજ સ્થીતિ? કહો."
સુન્દરી આમ લવે છે જ્યાંય, ધીમે રહી મ્હેં પુછ્યું ત્યાંય,
"સખિ! શાને તું બાળે તંન! દુઃખ કહે શું ત્હારે મન?
"તુજ નયને શેં આંસુ વહે? કારણ બ્હેની! મુજને કહે.
"જે જે બનશે મ્હારા થકી, સઘળું તેમ કરીશ હું નકી."
જ્યારે આ શબ્દો મ્હેં કહ્યાં, આંસુ વહેતાં નયને રહ્યાં,

ઘણું ઘણું દાબીને મન, હળવેથી તે બોલી વચન.
"સખિ! તને હું શું શું કહું? મ્હારે મન તો દુઃખ છે બહુ.
"ત્હેનો છે એકજ ઉપાય, તે ત્હારા થકી નહિં થાય;
"અન્તર બળતું જો મુજ માટ, સાંભળજે કહું છું તે વાત.
"પ્રીતિ લગ્ને પરણી છું નાર, મળ્યા મન માન્યા ભરથાર;
"હુંમાં જોઇ પતિનો પ્રેમ, રહ્યો નહિ મ્હને કંઈ નેમ.
"'પતિ, પતિ'! સદા હું કરૂં, હદે અન્ય નહિ કંઈ ધરૂં;
"જ્યારે પીયુ રહે મુજ પાસ, થાતી મુજ હૃદયમાં હાશ.

"સખિ! નાથ પરદેશી ગયા, આ રંકની નવ લાગ્યા દયા;
"અરે! દેવ એમને શો દઉં? ગુન્હેગાર હું શાને થઉં?
"વ્હાલે વચન કહ્યાં છે જેહ, યાદ સપનાં મ્હને છે તેહ;
"વિયોગ હુથી વેઠાતો નથી, પ્રિયથી દૂર રહેવાતું નથી.
"ખાવું પીવું મ્હને ના ગમે, નિશદીન મન પીયુમાં રમે;
"સાંભરતું પ્રિય કેરૂં સુખ, લાગે છે મ્હને બહુ દુઃખ.
"તેથી નયને વહેતું નીર, પીયુને મળવા બની અધીર;
"સખિ! ઉપાય મ્હને શો કહે? જેથી મ્હારૂં દુઃખજ વહે."

"બ્હેન! સુણી મ્હેં ત્હારી વાત, થાયે હૈયે ઘણો ઉચાટ;
"કેડાય નહિ દુઃખ ત્હારી વતી, એનો ઉપાય છે તુંજ પતિ.
"તોયે સાંભળી કહું બ્હેનડી! વિસારતી જારીયે ના વળી;
"શાયે ત્હારૂં દુઃખ નવ શમે, શીં તુજ કાયા વ્યર્થજ દમે?
"વહુધેલા હોયે ભરથાર, વિયોગ સાસે અપરંપાર;
"કામ કરી ઝટ પાછા વળે, ઝટ પત્નીને આવી મળે.
"માટે વિયોગનો જે કાળ, કેમે કરી વિતાડવો હાલ;
"વાંચવું, શીવવું, ભરવું આદિ, મન પરોવવું પ્રભુજી માંહિ,"

કરીને સખિને શાન્ત, ત્યાંથી પાછીજ હું વળી,
થયેલી તે અતિ કલાન્ત, પડી ગાઢ નિદ્રા વિષે.

(અમદાવાદ.) —સૌ. મધુરી.

હરસિદ્ધ માતાની પધરામણી.

ધન ધન! હરસિદ્ધી ઉજ્જનમાં, કે વરણુવ શાં કરૂં રે લોલ,
માતા! ત્હારૂં દર્શન મંડપ જોઈને, કે હું મનમાં ઠરૂં રે લોલ;
સિંધિયો દોલતરાવ સમશેર, કે જીત્યો, જીત્યો માતથી રે લોલ,
લીધું દિલ્હી કેરૂં તખ્ત, કે તુંજ પ્રતાપથી રે લાલ.

જેપુર, જોધપુર, બુંદી કોટ, કે જશ લીધા ઘણા રે લોલ,
લીધું લાહોર ને મુલતાન, કે બળમાં નહીં મણા રે લોલ;
ત્યાં થકી સિંધિયે ડેરા કીધ, કે સેના સાથે સહુ રે લોલ,
પુના ઉપર ઘેરો કીધો, કે વરણુવ શાં કરૂં રે લોલ.

પુને બાજીરાવ બળવંત, કે બેઠા આ ધરી રે લોલ,
એવો તરવારે જસ આપ્યો, કે હરસિદ્ધ માવડી રે લોલ;
રાજા વિક્રમજી મહારાજ, કે દુઃખ તેનું ટળ્યું રે લોલ,
પડિયું પરદુઃખ ભંજન નામ, કે કારજ ત્હેનું સર્યું રે લોલ.

ઉજ્જન નગરી ક્ષિપ્રાનીર, કે વાસો ત્યાં વસ્યાં રે લોલ,
ઉજ્જન ઉંચું શહેર બજાર, કે મનમાં મા હસ્યાં રે લોલ;

આવ્યો આસો કેરો માસ, કે રમવા નીસર્યાં રે લોલ,
પ્હેર્યાં ચરણાં ચોળી ચીર, કે લીધા લાહવો રે લોલ.
કંઠે મુક્તાફળનો હાર, કે નવસેં સેરનો રે લોલ,
ચોસઠ જોગણી સાથે માત, કે ઉંબરેઠ આવીયાં રે લોલ;
ડોશી સીતાબાઇ એક નામ, કે ત્હેને મન ભાવીયાં રે લોલ,
આવી પ્હોચ્યાં હરસિદ્ધ માત, કે ભટની પોળમાં રે લોલ.
દહેરું દશરાદિનમાં કીધું, કે સહુ ટોળે મળી રે લોલ,
મંગાવી ઈંટો, ચુનો, કે છોવરાવ્યું કળીચુને રે લોલ;
શિવ ઓમ્કારેશ્વર મહાદેવ, કે દહેરામાં વસે રે લોલ,
તોરણ બાંધ્યાં મંડપ હેઠ, કે દીવા ઝળહળે રે લોલ.
આવ્યો આસો કેરો માસ, કે પડવે શુભ મળી રે લોલ.
બ્રાહ્મણ જમીઆ જગ નિત સાર, કે ત્યાં ખૂટે નહિં રે લોલ;
નાળિયર, સોપારી ને ચુંદડી, કે ધી હોમાય છે રે લોલ,
એવો હરસિદ્ધીનો પરતાપ, કે કોઇ જાણે નહિં રે લોલ.
જે કોઇ માને ચરણે નમશે, કે દુઃખ પામે નહિં રે લોલ,
જે કોઇ માની પુજા કરશે, કે તે છે સુખી ઘણાં રે લોલ;
આપે પુજા કેરી જોડ, કે બંધાવે પારણાં રે લોલ,
માજી! તમે ત્હમારું જાણો, કે કરજોડી વદું રે લોલ.

(અમદાવાદ.) —— સંપાદક—બ્હેનો P. અને R.

ક્ષમા–યાચના.*

૧

(રાગ-માઢ.) મ્હારા પ્રાણના આધાર રે, હું પ્રણમું આપને,
મ્હારા કાળજડાની કોર રે, હું વિનવું આપને;

* એક યુવતી ન્હાનપણથી મા વિનાની ઉછરેલી હોવાને લીધે, કમ અક્કલવાળી હોઈ, શ્વસુર પક્ષમાં પતિ વગેરે સાથે સલાહસંપથી વર્તી તેઓનો પ્રેમ સંપાદન કરવાને બદલે, કલેશમાં ઉતરી પડી, શ્વસુર પક્ષના પ્રતિપક્ષીઓની બદસલાહ મુજબ પીયરમાં ન્હાસી જઈ કોઇ સગાનો આશ્રય લે છે. આ સંબંધીને તેણીના પતિ સાથે આગળનું કંઈ વેર વાળવાને આમ સારી તક મળવાથી, તેમણે તેણીની જીન્દગી પાયમાલ કરી સંતુષ્ટ થવાના હેતુથી તે બાળાની મુર્ખતાઈનો લાભ લઇ, તેણીને શિખવી તે, તેણીના પતિને હેરાન કરવા તેણીને પોતાનેજ સાધન રૂપ બનાવી કોર્ટમાં લડાવે છે. એવી રીતે દમ્પતિનો વિયોગ કરાવી ત્હેમનું ઘર ભાગી પોતાનો હેતુ સરી રહ્યા બાદ, તેણીને ગુલામડી કરતાં પણ ખરાબ રીતે ટીચાતી રાખી, કામકાજનો ઢસરડો કરાવે છે, તથા દળણાં પીટાવે છે! તે સમયેજ પોતા ઉપર ખરું દુઃખ આવી પડવાનો ખ્યાલ તેણીને થાય છે. તેમજ પતિ પ્રેમ અને ત્હેનાથી આગળનું અનુભવેલું સંસાર સુખ યાદ આવતાં, પોતે મૂર્ખ પણે પતિ વગેરે શ્વસુરપક્ષ સામે લડી વ્યર્થ પોતાનું ઘર ભાગ્યું, અને તમામ જીંદગી ખરાબ કરી એવો અનુભવ થાય છે. ત્હેવી મ્હોટી ભુલ કરી તેને લીધે અંતઃકરણમાં અત્યન્ત ખેદ અને પશ્ચાતાપ થયો અને હૃદય ભરાઇ આવતાં પોકેપોક મુકી રડવા લાગી. પશ્ચાતાપનો કીડો તેનું હૃદય કોતરી ખાય છે અને હવે પતિ પાસે જવા તૈયાર થાય છે. તે વખતે તેણી પતિ પ્રતિ સંદેશો લખી મોકલે છે અને પોતાની ભયંકર ભૂલ માટે ક્ષમા યાચે છે.

તરછોડી હું ચાલી ગઇ રે, પિયુજી ! ઘડીને ઘાટ.
મોકલું હવે હું સંદેશો રે, ઉર વિષે થાય ઉચાટ. મ્હાર
વ્હાલાં વેરીએ ભોળવીને, તજાવી મમ લાજ,
કલેશ કરી ઘર ભાગ્યું મ્હારૂં, વેરજ વાળવા કાજ !
પ્રીતિ પાશ અતિ કોમલો રે, હું છું અબળા જાત;
અભાગિણીને શું વિસર્યાં રે ? કહેજો સાચી વાત.
નીંદરડી સટકી ગઇ રે, નેણે આંસુની ધાર;
પશ્ચાત્તાપ બહુ થાય હવે રે, કરજો મ્હારી વ્હાર.
સ્થળે સ્થળે જોતી ફરૂં રે, દિન ગયા નવ જાય;
વિયોગ હવે વસમો થયો રે, પળ યુગ સમ સમજાય.
આશા ઉરની મુજ થઇ હવે રે, રહેવાને તમ સાથ;
તે તો પ્રિય ! આવી પડી રે, માટે આવજો વ્હેલા નાથ !

૨

(રાગ આશાવરી). પ્યારા ! ક્ષમા કરો પ્રાણનાથ, પ્યારા ક્ષમા કરો પ્રાણનાથ !
પ્રેમમયી આ દાસી તમારી ભૂલી ગયા શું તમામ !
અબળા હું દુઃખીયારી પિડાથી રીબાઉં આ ઠામ. પ્યારા૦—
વ્હેલા આવી આ દીન દારાને, છોડાવો દયો વિશ્રામ;
પ્રાણે મુકીશ હું દુઃખથી જ્યારે, પછી આવો શે કામ ? „
આશાથી રાખી આ શરીરને, જપું સદા તમ નામ;
દીનનો અપરાધ ક્ષમા કરો, છોજી આપ દયાના ધામ. „
વિયોગ રૂપી આ દાવાનળ, જે બાળે હૃદય તમામ,
શોભિત થઇ સંકટથી અહોનિશ, વિનવું કરી પ્રણામ. „
(અમદાવાદ) —સૌ. ચંચળલક્ષ્મી જોશી.

કલિયુગ પ્રભાવ.

(શાર્દૂલ.) પ્રાચીમાં સુરખી ભરી રવિ રહ્યા ઉત્સાહને પ્રેરતા,
આકાશે નહિ વાદળાં સહુ સ્થળે ઉષ્ણાંશુએ વેરતા;
આવે વાયુ વસંતનો તદપિ હા ! પૃથ્વી તપી તાપથી,
ને ન્હાસે વનનાં પશુ જળ પીવા વ્યાકુળ સંતાપથી.
(અનુષ્ટુપ.) વનમાં વૃક્ષની નીચે, રહે છે પર્ણકુટી કરી,
સાધે છે યોગ કો મુનિ, છોડી માયા ભજે હરિ.
(શિખરિણી.) જટા માથે શોભે અહિતનુ સમી શ્યામલ અને
જરા મીંચાએલાં પ્રણવ સમ શોભે નયન બે;
વિભૂતિ અંગે શું, સુરખ ભરતી ગૌર વદની,
અને ગ્રીવા માંહિ તુળસી તણી માળા ધરી ઘણી.

(વસંતતિલકા.)
એકાન્ત આ સ્થળવિષે ઋષિ રોજ રૂહે છે,
ને બ્રહ્મસાથ અતિ તલ્લીન એ બને છે;
આહાર નિત્ય ફળનો કરી દિન ગાળે,
ને યોગ તેજ થકી એ ઈશને નિહાળે.

(અનુષ્ટુપ.)
પર્ણકુટી ભણી આવે, પલાણી અશ્વને નૃપ,
દ્વારમાં ઋષિને દેખી, પંથી માગે મીઠું જળ.

(શાર્દૂલ.)
'મ્હારો જીવ જશે અરે ! જળ વિના, લાગી તૃષા આકરી,'
રાજા દીન બની અને કરગરે 'વારી મને દે જરી;'
બોલી આમ પથિક અશ્વ પરથી નીચે ઉભો ઉતરી,
ના આપ્યું કાંઇ માન ધ્યાન નૃપને, ઋષિ ન બોલ્યા જરી.

(મન્દાક્રાન્તા.)
પાયે લાગી ફરી ફરી કહે, રાય એ સિદ્ધને રે,
કિન્તુ ના ઉત્તર કંઈ મળે યોગીથી પંથીને રે;
કોપ્યો રાજા મુનિપર અતિ આંખમાં રક્ત લાવી,
બોલ્યો ક્રોધે કટુવચન તે દિલમાં રોષ લાવી.

(અનુષ્ટુપ.)
'ઢોંગ શું આ કર્યો છે ત્હેં ? પ્રતિકાર મળે તને,'
પર્ણકુટી થકી ચાલ્યો, દાઝ દિલની કાઢવા;
મુએલા સર્પને જોઈ, ચાપેથી તે ઉપાડીયો,
લાવી ઋષિની ગ્રીવામાં, પ્હેરાવી ચાલતો થયો.
ઋષિ પુત્રે દીઠો સર્પ, મરેલો પિતુ કંઠમાં,
સ્નેહીને દુઃખમાં જોઇ, રહે શું ધૈર્ય લોકમાં ?

(ઉપજાતી.)
વદ્યો બની બાળક ક્રુદ્ધ તાપસી,
તેને ડસો તક્ષક નાગ તામસી;
થાયે અજાણે પણ દ્રોહ જેહનો,
ભીષ્મા ન થાએ ફરી શાપ તેહનો.

(અનુષ્ટુપ.)
સમાધી મુનીની છૂટી, કંઠાભૂષણ જોઇને,
રાજાનું કૃત્ય માનીને, બાળકને શીક્ષા દીધી.

(હરિગીત.)
રે, બાળ ! ત્હેં સાહસ કર્યું, રાજા અવધ્યજ હોય છે,
નરકે ગતિ છે તેહની જે રાજ્યદ્રોહી થાય છે;
શિશુ ! જા, ત્વરાથી મહેલમાં નૃપ એ પરીક્ષિતની કને,
'દિન સાતમે દઇ દંશ, કહેજે,-કરડશે તક્ષક ત્હને.'
સુણી બાળ વેગે સંચર્યો, આવી વદ્યો રાજા કને,
'મુજ ગુરુતણી જે શીખ છે તે, રાય ! હું કહું સુણ તને;
કલિ સમય આવ્યો નિકટમાં, સહુ સંત ચેતી ચાલજો,
ને કલેશકારી, દુર્વિકારી, ષડ્રિપુ સંહારજો.
સહુ આશ્રમો, ધર્મો અને નીતિ તદા નાશી જશે,
કુળ લાજ મર્યાદા તજી નારી પતિવ્રત ત્યાગશે;

સાધુ સહુ નિજ ઉદર માટે ઘરઘરે ફરતા ફરે,
જપ જૂઠ જગમાં મેળવે, ને સૌખ્ય પાપીને મળે !

... ...

કલિથી ખરાબી છે ખરી, પણ એક વાતે ઠીક છે,
જે ધર્મ કર્મે કુશળ રહે તેને નહિ કાંઇ બીક છે;
બહુ યુગ સુધી તપ આદરે, તો પણ પ્રભુ દર્શન નહિં,
કલિમાં ક્ષણ દી મન દૃઢથી સાધે, તો પ્રભુ મળશે સહિ.

(અનુષ્ટુપ.) પુરાણે એમ ભાખ્યું છે, તક્ષકે નૃપને હણ્યો,
શુકયોગે તર્યો રાજા, કૃષ્ણના ગુણ સાંભળી !

—હીરાબ્હેન મથુરભાઈ.

પરમેશ્વરને દીવાનો બનાવવાની કોશીસ.

" સત્ય બોલે તે તરે " એ તો ખરૂં જ છે; એ વીષે પાકી ખાત્રી તો મને આજે જ થઇ. એના વીષે તમારે સાંભળવું જ છે તો લ્યો હું કહું છું. ગઇ કાલે રાત્રે મને ઉંઘ આવી નહીં, પવન બંધ હતો ને ઘામ બહુ થવા લાગ્યો; તેથી હું ગભરાઇને આખરે ઉઠયો. બારી પાસે ખુરશી નાંખી બેઠો. થોડીવારે પવન નીકળ્યો અને મારા મનને જરા શાન્તી થઈ. એટલામાં રસ્તા ઉપર કોઈ વાત કરતું જણાયું. હવે બહાર શી વાત થાય છે તે સાંભળવા તરફ મારૂં ધ્યાન ખેંચાયું ને તેમાંનો સત્યસાગર નામનો એક જણ બોલ્યો,—ભાઇ અસત્યશર્મા ! હું કહેતો હતો; તે આવુંજ સાચું કે ?

અસત્યશર્માએ જવાબ દીધો:—હું કરૂં ? હું પણ જ કામમાં હતો.

સ—એવા તે શા કામમાં ?

અ—હું આવતી કાલે મોમ્બે (મુંબઈ) જવાનો છું.

સ—યાર, તારી વાત મને બીલકુલ ગમતી નથી.

અ—તેનું કારણ તો કહેશો ?

સ—તેનું કારણ એટલું જ કે, આપની બોલેલી વાત એક પણ સાચી હોતી નથી. તેથી દીલગીરીથી મારે જણાવવું પડે છે કે, એવી-ઠંડા પહોરની લહેરોમાં બળી જાય એવી વાત મને કહેશો નહીં.

અ—હું ખરેખરૂં કહું છું કે, એવી વાત કરવામાં મને બહુ જ આનંદ થાય છે.

સ—એમાં તમને એટલો બધો આનંદ શાનો થાય છે ? એ તો ઘણું જ શરમનું કામ.

અ—વાહ એમાં શરમ શાની ? એ તો જરા મશ્કરી અને મઝાહનો એક રસ્તો છે.

સ—વાત વાતમાં જૂઠું બોલવું તે મશ્કરી અને મઝાહ ?

અ—અલબત્ત તમેં જોયું નહીં હોય, કે તમારા શીવાય બધા મારી આવી રીતની વાતથી કેવા દબાઇને મારી ખુશામત કરે છે ? તેજ આનંદ.

સ—વાહરે વાહ ! આપ મોટા પ્રોફેસરના પુત્ર થઇ આવા વીચાર ધરાવો છો તેથી હું આશ્ચર્ય પામું છું.

અ—હાં...પણ એમાં નવાઈ શાની લાગે છે ?

સ—કેમ નહીં ? બીજાંની પાસેથી માન ખાટવાની ખાતર તમે કેટલું અણુઘટતું કરો છો ?

અ—પણ અણુઘટતું કેવી રીતે ?

સ—આપ જુઠું બોલો છો તે રીતે.

અ—બીજાની મશ્કરી કરી જરા અડાવવું તેને તમે જુઠું કહો છો ?

સ—હા.

અ—એ કાંઇ જુઠું કહેવાય નહીં.

સ—ત્યારે શું સાચું ? મારા મહેરબાન, મને કહેશો તો ખરા કે આપ આખો દીવસ મશ્કરીમાં જ ગાળો છો કે બીજા કશામાં ?

અ—તેમાં થઇ શું ગયું ?

સ—હવે મારે પુછવાનું એટલુંજ કે મશ્કરીમાં તમે કેટલો વખત સાચું બોલો છો ?

અ—હા...હા...હા. ! એમાં સાચું એક પણ નહોય. એતો મશ્કરી...!

સ—ત્યારે તમારી વાતો બધી ગેબી કાવ્યના ગપાષ્ટક અધ્યાયમાં મુકવા જેવીજ હોયની ?

અ—હા.

સ—તો આપ મારી બીજાને ભમાવવા તે શું જુઠું નહીં કે ?

અ—પણ જુઠું બોલવું તેમાં હરકત શી ?

સ—અસત્ય બોલવું તે મહાન ખોટું કાર્ય ગણાય છે.

અ—તે શી રીતે !

સ—જગદીશ્વરના બનાવેલા નીયમનું ઉલંઘન કરીએ તો તેનું અપમાન કર્યા બરાબર ગણાય છે. અને તેનો અર્થ તેને દીવાનો બતાવવાની કોશીશ કર્યા બરાબર ગણાય છે. કારણ તમે કાંઇ પણ જુઠું બોલી અથવા આડે રસ્તે આખો દીવસ ચાલી રાત્રીએ દેવળમાં જઈ તેને કહો કે "હે પ્રભો ! અમે તારા દાસ છીએ. અમારો અપરાધ ક્ષમા કર." આટલું કહેવાથી કદાચ એ દયાળુ તમારો અપરાધ વીસારી મુકે પણ બીજે જ દીવસે તો પાછા તમે એને એજ રસ્તે અર્થાત્ એથી પણ અધમ રસ્તે જાવ. વળી રાત્રી થાય અને ક્ષમા મ્હાવા જાવ ! તે બધી શી ગરબડ ? તમે શું પરમેશ્વરને ગાંડો માણસ ધાર્યો કે તમે અપરાધ કર્યા કરો અને એ હર વખત ક્ષમા આપે ?

અ—મિસ્ટર ! આપ તેને ગાંડાની ઉપમા કેવી રીતે લાગું પાડો છો ?

સ—સાંભળો ! અધીરા ન બનો. તમારા ઘરની પાસે જીવણ ગાંડો છે તેને તો તમે ઓળખતા જ હશો. હું તમને એનો જ દાખલો આપું છું.

ધારો કે કોઇ પ્રસંગે તમને મારવાની ઈચ્છા થઈ આવી અને વગર કારણે તમે તેને (જીવણને) ધોલ મારી. વળી બીજે દીવસે તમને પસ્તાવો થવા લાગ્યો અને તમે એની પાસે જઇ કહ્યું કે જીવણ ભાઈ ! મારી ભુલ થઇ મને માફી આપી મારી સાથે વાત કરો. તરતજ તે અજ્ઞાન માણસ બધું વીસરી જશે ને તમારી સાથે વાત કરશે. વળી ચોથે દીવસે તમને ઉર્મી ઉઠીને તમે એને મારો; અને વળી ક્ષમા માગો ! એટલે તે તો ગાંડો તેથી બધું વીસરી જાય. પણ જે પરમાત્મા તેને પણ તમે એમ કરો છો, તે શું અજ્ઞાન કે ગાંડો માણસ છે ?

અ—નહીં જ. તે ગાંડો નથી પણ દયાળુ છે.

સ—હા. તે દયાળુ છે ખરો પણ તે અત્યંત અને સેંકડો અપરાધીની ક્ષમા આપવા ચ્હાશે નહિં.

અ—પણ જુઠું બોલવું તે શું અત્યંત કે સેંકડો અપરાધો બરાબર ગણાય કે ?

સ—ત્યારે શું આપ એમ કહેવા માગો છો, કે જુઠું બોલવું તે એક મોટું અને માનપત્ર આપવા લાયક ગણાય ?

અ—નહીં. નહીં. આપ ચીડાવ નહીં. પણ એ તો એક જગતનો નીયમ અને ધારો છે.

સ—જુઠું બોલવું તે જગતનો નીયમ કે ધારો છે એ તમે ક્યા શાસ્ત્રમાંથી વાંચેલું ?

અ—શાસ્ત્રમાં તો શું પણ ઘણા જણ કહે, તે વાત સાચી મનાય છે. અને ઘણાકને મોઢે મેં એવી વાત સાંભળી છે, કે જુઠું બોલવું તેમાં પાપ નથી. અને તમારી પાસે તો હું તેથી ઉલટું જ સાંભળું છું તેથી મને નવાઇ લાગે છે.

સ—ઘણા જણ ભલે તે કહે પણ આપનું મન શું કબુલ કરે છે.

અ—મારું...મન...?–મારું મન તો અત્યાર સુધી ઉપર કહેલા માર્ગને માનનારું હતું પણ

હમણાં તમે આપેલા જીવણના દ્રષ્ટાન્તથી મને તમારૂં કહેવું ખરૂં લાગે છે પણ હજી બરાબર ખાત્રી મારા મનમાં નથી.

સ—આટલું આપ કબુલ કરશો એવી મને આશા નહોતી. હું ઘણો ખુશી થયો છું.

અ—પણ મારા મનમાં એક સંદેહ રહ્યો છે. આપ તસ્દી લઈ જરા કહો કે જુઠું બોલ્યાની ક્ષમા બીલકુલ હશે નહીં કે ?

સ—ખરી હોય પણ જે માણુસ દીવસમાં પચાસ વખત જુઠું બોલે અને દશ વખત સાચું બોલે; તેને માટે ક્ષમા બીલકુલ છેજ નહીં.

(અસત્યશર્મા કાંઇ વીચારમાં પડયા હોય એમ જણાયું અને પછી થોડીવારે બોલ્યા મારે માટે પણ એમજ કે હે પ્રભો !...)

સ—આપનો આટલો પસ્તાવો જણાવી આપે છે કે, હવે આપ એવું બોલશો નહીં.

અ—નહીં હવે હું કોઈ દીવસ એવું બોલીશ નહીં જ. તેમ પ્રથમ અજ્ઞાનપણામાં બોલાયલા બદલ તેની ક્ષમાની હમેશાં યાચના કરીશ. (થોડી વાર અટકીને) મને પહેલાં ખબર નહોતી.

સ—શી અને શેની ?

અ—" મશ્કરીમાં જુઠ્ઠ બોલવું તે પરમેશ્વરને દીવાનો બનાવવાની કોશીસ કર્યા બરાબર ગણાય છે "

સ—ઑલરાઈટ (બહુસારૂં), ભાઈ અસત્ય શર્મા ! તમે થોડા વખતમાં અને થોડું કહેવામાં જલદી સમજી ગયા તેથી હું તમને મુબારકબાદી આપું છું.

અ—મિ. સત્યસાગર ! હું આપનો ઉપકાર માનું છું. તમે મને મોટા ખાડામાંથી બહાર કાઢી જીવીતદાન દીધું છે.

સ—ઉપકાર ઇશ્વરનો માનો. હું તેને લાયક નથી.

બન્ને જણુ છુટા પડે છે તે વખતે સત્યસાગરે કહ્યું, જો જો ભાઈ ! મારાથી કાંઈ બોલાયું હોય તો માફ કરજો.

અ—વાહ એમ શું બોલો છો ! હું આપનો આભારી છું. સાહેબજી.

હું પણ ઉઠયો ને આ સાંભળેલી વાત વીષે વિચાર કરતો સુઈ ગયો અને તરતજ નિદ્રાદેવી પ્રસન્ન થઈ ગયાં.

(અમદાવાદ.) —સૌ. બ્હેન જયોતીર્મયી.

બાલ મિત્ર.

૧. બાલ કથાઃ બાલકોનું રામાયણ.

૧. સરયુ નદિને કિનારે અયોધ્યા નામનું સુંદર શહેર છે. ત્યાં ઘણા કાળ ઉપર ઇક્ષ્વાકુ નામના રાજાએ રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. તે પછી તેની પાછળના દરેક રાજાને ઇક્ષ્વાકુ વંશના રાજા કહેતા. એ વંશમા દિલીપ, અજ, દશરથ જેવા મોટા પરાક્રમી, અનેક પ્રકારે પ્રજાનું પાલન કરનાર ઘણા રાજાઓ થયા. દશરથ રાજાને સર્વ પ્રકારની અનુકૂળતા હતી; ફક્ત સંતાન નહોતુ, એટલુંજ દુઃખ હતું. તેને કૈકેઇ, કૌશલ્યા ને સુમિત્રા એમ ત્રણ રાણીઓ હતી. પુત્ર માટે યજ્ઞ, હોમ, આદિ ધર્મકાર્યો ચાલતાં હતાં, તેટલામા પરમેશ્વરની કૃપાથી કૌશલ્યાને રામ, કૈકેયીને ભરત, અને સુમિત્રા ને લક્ષ્મણ ને શત્રુઘ્ન, એમ ચાર પુત્ર થયા. આ પુત્રોના જન્મ દિવસે પ્રજામાં ઘણોજ આનંદ થયો અને લોકોએ મોટા ઉત્સવ કર્યો. રામનો જન્મ ચૈત્ર સુદ નોમને દિવસે થયો તેથી તે દિવસ **રામનવમી** કહેવાય છે.

કોઇથી તે ઉપાડાતું નથી. આ આજ્ઞા સાંભળી રામ લક્ષ્મણે ત્યાં જવા હા કહી. વિશ્વામીત્ર ઘણા ઋષિઓને લઇ રામ લક્ષ્મણ સાથે તીર્થ કરતા કરતા જનક રાજાના નગરમાં આવ્યા. તેમના આવ્યાની ખબર પ્હોંચતાંજ, રાજા આનંદથી સામા ગયા ને બહુ સત્કાર કર્યો. રામ લક્ષ્મણનું સ્વરૂપ ને લાવણ્ય જોઇ, તેઓ ઘણાજ આશ્ચર્યમાં પડ્યા, ને પુછ્યું કે, આ કોના છોકરા છે? વિશ્વામિત્રે કહ્યું કે, એ દશરથ રાજાના પુત્ર છે. આટલી ન્હાની ઉમ્મર છે પણ એમણે રાક્ષસોને મારી મ્હારા યજ્ઞનું રક્ષણ કર્યું ને અહિં શિવધનુષ્ય જોવા આવ્યા છે. આ પ્રમાણે વાતચીત કરી જનક રાજા પોતાના મહેલ તરફ ગયા. બીજે દિવસે જનકરાજાએ સભામાં બેઠાં શિવધનુષ્ય મંગાવી બધાંની સમક્ષ પોતાની પુત્રી સીતા તરફ જોઇને કહ્યું કે,—" જમીન ખેડતાં ત્હેમાંથી આ કન્યા મળી આવી હતી. ત્હેનું મ્હેં સીતા નામ પાડ્યું છે. તે લગ્નને યોગ્ય થઇ છે. ત્હેની સાથે લગ્નના માગાં ઘણા રાજાઓ તરફથી આવ્યાં છે. પણ જે કોઇ આ ધનુષ્ય ઉચકીને ખેંચે, ત્હેનેજ મ્હારી કન્યા પરણાવવી. એવા આજ સુધી ઘણાએ પ્રયત્ન કર્યો પણ કોઇથી મ્હારી પ્રતિજ્ઞા છે તે પ્રમાણે થયું નથી." વિશ્વામિત્રે પોતાની પાસે રામને બેઠેલા જોઇ ઇસારત કરી કે તે ઉપાડીને ખેંચો. તરતજ રામે ઉઠી હજારો માણસ વચ્ચે તે ધનુષ્યને રમત કરતા હોયની તેમ ઉચકીને વાંકુ કર્યું ને એવું ખેંચ્યું કે ત્હેના બે કટકા થયા. રામચન્દ્રનું આટલું બળ જોઇ સઘળી સભા આશ્ચર્ય પામી. ને આવો તેજસ્વી જમાઇ મળેલો જોઇ જનકરાજાને આનંદ થયો. તેણે વિશ્વામિત્રને પુછીને દશરથ રાજાને સર્વ હકીકતની ખબર કરી, વિવાહ કરવા તેડાવ્યા, ને રામ તથા સીતાનું લગ્ન કર્યું. જનકરાજાને ઉર્મિલા નામની એક બીજી કન્યા હતી, તે લક્ષ્મણને દીધી તથા જનકરાજાનો ન્હાનો ભાઇ કુશધ્વજ હતો ત્હેને બે છોકરીઓ હતી, માંડવી ને શ્રુતકીર્તિ, એનુ લગ્ન ભરત ને શત્રુઘ્ન સાથે કર્યું. લગ્ન થઇ રહ્યા પછી પુત્ર ને વહુઓને લઇ દશરથ રાજા અયોધ્યા જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં રામે ધનુષ્ય ભાગ્યું એમ સાંભળી ગુસ્સે થયેલા જમદગ્નિના પુત્ર પરશુરામ મળ્યા, તે બોલ્યાઃ "રામ! ત્હેં શિવધનુષ્ય ભાગ્યું તેથી ત્હારી મ્હોટી કીર્તિ થઇ હશે. મ્હેં વીસ વખત ક્ષત્રીઓનો નાશ કર્યો છે. તે આ ધનુષ્ય જે મ્હેં વિષ્ણુ પાસેથી આણ્યું છે, તે વાંકુ કરીને ભાગે તો ખરો ક્ષત્રિય કહેવાય. તે સાંભળીને રામે તરત તે ધનુષ્યને લઇ વાંકુ વાળી તે પણ ભાગી નાંખ્યું. આથી પરશુરામ શાન્ત થઇ જઇ તરત રામના પરાક્રમનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. દશરથ રાજાની સ્વારી મ્હોટા ઠાઠથી અયોધ્યામાં આવી પ્હોંચી. ત્યાં રાજપુત્રના લગ્ન નિમિત્ત મ્હોટા આનંદ-ઉત્સવો થયા. કેટલાક દિવસ પછી ભરત પોતાને મોસાળ નંદિગ્રામ નામના ગામમાં જઇ શત્રુઘ્નને સાથે લઇ ગયો.* (અપૂર્ણ.)

(સૈન્ટાક્રુઝ.) —સૌ. પ્રમિલા.

૨. વાલ કાવ્યોઃ બાળક અને ચાંદલીઓ.

" બા! ચાંદલીઓ મુજને આલ, છુટે છે તે પર બહુ વ્હાલ; "
" પાસે રાખી કરીશ જતન, રમવા તે સંગે બહુ મન. "
" બાપુ! તે જ્યાં નવ લેવાય, તેની સંગે કેમ રમાય!"
" ચાંદલીઓ ઉંચે બહુ વસે, જો તુજ સ્હામું જોઇ તે હસે. "

* મરાઠી ઉપરથી.

" ના બસ મ્હારે જોઇએ તે, લાવોને મુજ માડી ! એ;"
" મ્હારૂં મન તો તેમાં વસ્યું, ના ઇચ્છું આ ! તે વિણુ કશું !"

આમ કહીને બાળક રૂવે, ચાંદલીઆ સ્હામું તે જુએ;
સ્હમજાવ્યું સ્હમજે નહિ તે, મૂકે નહિ હઠ લીધી જે.
જળ ભરી થાળી લાવી જ્યાંય, પ્રતિબીંબ દેખાડ્યું ત્યાંય;
" ભાઇ ! ચાંદલીઆ ત્હારા લે, હવે ખૂશ થયો ને, કહે ! "

જોઇ ચાંદલીઆ લેવા ધસે, ભરતો મુઠી ખડખડ હસે;
હસતું બાળક નિર્ખી ત્યાંય, માનું મન હર્ષે ઉભરાય.
(અમદાવાદ) —સૌ. મધુરી.

ઇશ્વર પાસે એક આર્યબાલાએ માગેલો બાળ.

(પાંચાળી પ્રાણાધાર—એ રાગ.)

ઇશ્વર— " બાલા ! દઉં કેવો બાળ ? " નિર્દોષી બાલા !
બાળા— " દેજો સુપુત્ર હે કિરતાર, " અવિનાશી દેવા !

* * * *

કોઇ બાળ ગૃહી કુહાડી, રઝળ્યો જંગલ ને ઝાડી,
બહુ વૃક્ષ જતો પાડી. નિર્દોષી.
આખર આવ્યો સર તીરે, વળ્યુ વૃક્ષ તહિં તટ-નીરે;
ઘા દીધો ત્યાં વીરે. નિર્દોષી.
ઘા કરતાં કરથી છુટી, ઝટ જળ તળીએ જઈ ખુટી,
નયને ધારા છુટી. નિર્દોષી.
કરતો તે બહુ કલ્પાંત, આ અરણ્યમાં એકાંત,
કરવા કો નો'તું શાન્ત. નિર્દોષી.
જળદેવી દયાથી આવ્યાં, દિલાસો સાથે લાવ્યાં,
બહુ બાળ મંન ભાવ્યાં. નિર્દોષી.
દેવી— " વદ વત્સ ! તને શું થાયે ! આંખે આંસુ ન સમાયે,
ગાંડા ! કયમ ગભરાયે ? " નિર્દોષી.
બાળ— " પાડી કુહાડી, માડી ! જળમાં, ફરતાં આ ઝાડી,
કહું કરગરી લ્યો કાઢી." કુહાડી.
દેવીએ ડુબકી મારી, લાવ્યાં સોનાની સારી;
પુછ્યું " છે આ તારી ? કુહાડી.
જોઇ બાળે ધારી ધારી, બોલી ઉઠ્યો મન મારી;
" નહિ નહિ એ નહિ મારી." કુહાડી.
કહે દેવી દઇ રૂપાની, હશે બાળ ખરે આ તારી;

બાળ— " નાજી, નહિ એ મારી. " કુહાડી.
આખર લાવી તે એની, કહે દેવી " આ છે કે'ની?
બાળ— " બસ, મારી એ હતી." કુહાડી.
માતાએ મનમાં રીઝી, તેની તો તેને દીધી,
વળી દીધી બે બીજી. કુહાડી.
દેવી— નીતિ નિહાળી તારી, વરતે જો નરને નારી;
સુખ પામે સંસારી. નિરધારી.

* * * *

બાળા— " સુવર્ણે[1] નહિ ચળનાર,[2] સૌ સદ્‌ગુણનો ભંડાર,
ઈશ્વર દેજો એવા બાળ.[3] " અવિનાશી.
(ભાવનગર.) —બાળા.

---

१. बाल विनोदः **દેડકો દેડકી અને હાથી.**

એક દેડકી હતી. તે બજારમાં છાશ લેવા જતી હતી. તેને રસ્તામાં હાથી મળ્યો

દેડકી કહે છે— છાપરા પગના હાથીઆરે, રૂડું રત્ન ચગદાશે.
હાથી કહે છે— ઉકરા પેટની દેડકી રે, તને દેન દેખે છે!
દેડકીએ દેડકાને ફરિઆદ કરી—
વાડમાં બેઠા રાણા રાજીઆરે, મને ઉકરી કહે છે.

દેડકાએ જવાબ દીધો—
એરા આવો ગોરાદે પાતળાં રે, હાથી જખ મારે છે!*

(અમદાવાદ) —બે બ્હેનો.

લાડુ ભટ!

બમન જમને કું આય, લડુ સકર બનવાય, દાલચીની દિલવાય, બડી મૌજ ઉડવાય!
મગન ખાવે પચીસ, રામશંકર બત્રીસ, આનંદરામ છત્રીસ, દાલ તીસ કટોરે!
કઢી દુને ભરવાય, ભાત પાતલ ન માય, અંગ સારે લપટાય, પીએ ભંગ કટોરે!
ઓરત ઘરકું પસ્તાય, લડુ થોડે કયું ખાય? મુખ કીસકું બતલાય? મેરી સૈયર સુજાણ.

બધા ભુદેવો જમીને ઘેર ગયા. તેમાંથી એક મહારાજે પોતાની સ્ત્રી પાસે બે મરીના દાણા માગ્યા, કે તે ગળવાથી લાડુ પચી જાય. ત્યારે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે, પેટમાં મરીની જગ્યા રાખી, તો એટલો લાડુ કેમ ન ખાધો!–તે ફીકરમાં પડી, કે હવે મારી સૈયરોમાં હું શું મ્હોં દેખાડીશ?

(અમદાવાદ). —બાપુ. (વર્ષબાર.)

---

૧. સુવર્ણે એટલે સુવર્ણથી અને સારાવર્ણ-રૂપ વાળી સ્ત્રીથી ચળાયમાન ન થાય તેવો. ૨ ચળાયમાન થનાર. ૩ ઇસપનીતિની એકવાર્તા ઉપરથી.

* 'સુંદરી સુબોધ માટે ખાસ' ત્રણ વર્ષની બાપુએ લખાવેલું અને બાર વર્ષની બાપુએ ઉતારી મોકલેલું.

બાલકોના ઉખાણા.

આપણી છોકરીઓ અને બાલકો એકઠાં મળી, જમીન ઉપર ઉંધા હાથ મુકી, દરેક હાથ ઉપર આંગળી મુકી મુકી, નીચે પ્રમાણે બોલે છે.

૧

અડકો દડકો, દહીં દડુકો,
પીલ્લુ પાકે, શ્રાવણ ગાજે,
ઊલમૂલ, દાતરડે ખજુર,
સાકર, શેલડી, સિન્દૂર.

૩

ચકલી ચોખા ખાંડે છે,
પીતાંબર પગલાં માંડે છે,
રાજો ભોજો, ટીલડી ટચાક,
મોરીઆ ને મચાક !*

૨

અલક દલક, ઝાંઝર ઝલક,
ઝાંઝરને ઘેર, આન પાન.
પૂતળીએ જમાડી જાનઃ
એક બડવો ભૂખ્યો, થાળી લઈને ઉઠ્યો;
થાળીએ પાડી ચીસ, ભાઈ મળ્યા પચીસ.
ભાઇ, તમારાં છૈયાં છોકર સાજાં છે?
પીતાંબર પગલાં પાડે છે,
રાજો ભોજો, તરીઆ તોજો,
મામાની મેડીએથી—
ઝંમક લઈને કુદશો!

(અમદાવાદ.) —સૌ. તારામતી.

विद्याकला—वैदक.

૧. पाकशास्त्र. પાકશાસ્ત્ર સંબંધે કેટલીક પરચુરણ હકીકતો.

કાચું અનાજ પચાવવાની શક્તિ માણસની હોજરીના પિંડોમાં હોતી નથી તેથી **સર્વે** દેશમાં ખોરાકની ચીજો પકાવીને—રાંધીને ખાવાની રીત છે.

રસોઇ કરવામાં બાવળ વગેરેના લાકડાં વિશેષ ઉપયોગી છે. લીમડાના લાકડાં વાપરવાથી રસોઇ કડવી થઈ જાય છે.

પાકશાળામાં બહુ ધુમાડો થતો હોય તો, રસોઇ કરનાર ધુમાડો સહન કરવા અશક્તિવાન હોય તો, લાકડા કરતાં કોલસાથી રસોઇ કરવાનું જ્યાં ઠીક પડતું હોય, ચોમાસાના દિવસમાં લાકડા વગેરે સળગે નહિ ને ધુંધવાય, બહુ જીવજંતુ થયેલા હોય તો અથવા જ્યાં લાકડાં વગેરે મળે નહિ તેવે સ્થળે, તેવા વખતમાં કોલસાથી રસોઇ કરવી તે ઉપયોગી અને સગવડતાવાળું થઇ પડે છે. કોલસાથી રસોઇ પણ જલદી થાય છે. ઘણા લોકોનું માનવાનું એમ છે કે કોલસાથી કરેલી રસોઇ ગરમ પડે છે—ગરમીમાં વધારો કરે છે, છતાં પણ ઉપર જણાવેલી અગત્યોને લઇને તેમ કરવું પડે તો એકંદર વાંધા જેવું નથી (અને ઘણા દેશોમાં કોલસાથીજ રસોઇ કરવામાં આવે છે.) સાધારણ રીતે, એક શેર અનાજ પકાવવામાં બાવળના એક શેર લાકડાં જોઇએ છીએ.

---

*ઉપર લખેલી કડીઓનો અર્થ શો, તથા શી રીતે તે કથનીઓ ચાલુ થઈ હશે, ને રમતોમાં તે કેની રીતે તથા શા હેતુથી બોલાતી હશે, તેનો ખુલાસો કોઇ સુન્દરી સુબોધમાં લખી મોકલશે તો આભારી થઇશ. આવાં બીજાં ઘણાં છે, તે આગળ ઉપર લખી મોકલીશ.

શાકઃ રીંગણાં, શકરીયાં, પરેટા, વગેરેને ભીના કપડામાં વીંટાળીને દેવતામાં ભારી-ભડથાં કરી પકાવવાની રીત કેટલેક સ્થળે છે. પણ એ રીત પસંદ કરવા લાયક નથી. એ વસ્તુ કપડામાંની ભીનાશ અને તાપના સંજોગથી બફાઈ જાય છે ખરી, પરંતુ તેમાં કેટલેએક ભાગ કાચો રહી જાય છે ને કેટલોક ભાગ બળી પણ જાય છે. વળી તેની અંદર થતી ક્રિયા જોનારને ગંદી અને ત્રાસદાયક દેખાય છે. તેથી ભડથાં કરવાની રીત એકંદર રીતે પસંદ કરવા જેવી નથી. કોઈ વખત તો તેમાં જીવાત પણ હોય છે તેથી તે પણ રીંધાઈ જાય છે. માટે પરેટાના બબે કટકા કરીને અને રીંગણાને ચીરીને બાફવા મેલવા જોઈએ.

પરેટાને બાફવા માટે પાણીમાં નંખાય છે અને રીંગણાને પાણીમાં માળો ઘાલીને અથવા તો તપેલા ઉપર ચારણી મૂકીને તેમાં મેલવામાં આવે છે. ઘણે સ્થળે રીંગણાં ચીરીને તેમાં મીઠું, હળદર, ધાણાજીરું, વગેરે ભરીને તે બાફવામાં આવે છે. જેમ જેને ફાવે તેમ કરવામાં આવે છે.

કઠોળઃ દાળ, કઠોળ, વગેરે બાફવા માટે પહેલાં તેનાં પ્રમાણમાં પાણીનું આંધણ-આંધરણ મૂકવામાં આવે છે. ને પાણી બરાબર ઉકળ્યા પછી તે ચીજો તેમાં ઓરવામાં આવે છે. કેટલીએક ચીજો જેવી કે લાપશી, કંસાર, મેંદાની સેવ વગેરે ચીજો તો પાણી ઉકળ્યાં પહેલાં ઓરી શકાતીજ નથી. ઠંડા પાણીમાં ઓરવાથી બધો તાલ બગડી જાય છે એટલુંજ નહિ પણ ખાવાના ઉપયોગમાંથીએ જાય છે.

ચોખાઃ ઘણા માણસો ચોખા, ખીચડી વગેરે ટાઢા પાણીમાં ઓરે છે, પણ જો ઉકળતા પાણીમાં ઓરવામાં આવે તો સારા થાય.

ચોખાને હંમેશાં અડધો યા પોણો કલાક ધોયા પછી પાણીમાં પલાળી રાખવા ત્યાર પછી આંધરણ બરાબર ઉકળે ત્યારે તેમાં ઓરવા, ચોખા ઓસાવતી વખતે તેમાં ઠંડું પાણી નાખીને ઓસાવવાથી છૂટા અને સારા થાય છે. ચોખાની કેટલીક જાત તો એવી હોય છે કે ઉપરના વિધિથી કરવામાં આવે તોજ સારા થાય. નહિ તો લોંદા જેવા થઈ જાય છે. ચોખાને પલાળીને ફદીયાં પડે એવા ઉછળતા પાણીમાં પકાવી, ઠંડું પાણી નાખીને ઓસાવવાથી ચોખા લાંબા અને સુંવાળા થાય છે. પલાળ્યા વિના અને ટાઢા આંધરણમાં ઓરવાથી જાડા, બરસટ અને જારના જેવા થઈ જાય છે. માટે પહેલી રીત પસંદ કરવા જેવી છે.

ઘણા માણસો ચોખાને પણ ખીચડી માફકજ ઓડા એટલે બરાબર પાણી થાય તેમ રાંધે છે. તેનું કારણ તેઓ કહે છે કે ઓસાવેલ કરતાં તેમાં મીઠાશ વધારે રહે. અલબત તેઓનું માનવું-કહેવું સત્ય હશે, કારણ કે ઓસાવવાથી તેનો રસ નીકળી જાય એટલે મીઠાસમાં ઉણાશ આવે. પરંતુ ઓડા ચોખા ખીચડીની માફક લોંદા જેવા રહે. છૂટા, સુંવાળા અને લાંબા થાય નહિ અને તેથી કરીને ઘણા માણસોને તે રીત પસંદ પડતી નથી. ટુંકામાં કહેવાની મતલબ એ કે જેમ જેને પસંદ પડે તેમ કરે છે. સઘળો આધાર માણસની પ્રકૃતિ ઉપર છે. કોઈ પણ ચીજને માટે દરેકનો એકજ મત થાય તેમ બનવું અશક્ય અને અસંભવિત છે. હાલના વખતમાં-આપણા લોકોમાં સામાન્યતઃ પહેલી રીત વધારે પસંદ કરવામાં આવતી હશે, એમ મારું તો માનવું છે.

આંધરણઃ સાધારણ રીતે જોતાં દરેક ચીજ ઉકળતા પાણીમાં-આંધરણમાં આવે તોજ સારી થાય. કેમકે ટાઢા આંધરણમાં ઓરવાથી કેટલીએક ચીજો બરાબર -પાણીમાં

રાંધવાની હોય તે ઠીક થતી નથી. વળી તાપ એક સરખો ન લાગે તો કાચી પાકી પણ રહી જાય છે. કેટલીએક ચીજો વાસણમાં નીચે બેસી જાય તેવી હોય, તે બેસીને ચોંટી જઇ બળી જાય છે. અને તેની ઉપરનો ભાગ ચડતો નથી. માટે દરેક ચીજને ઉકળતે આંધરણેજ ઓરવી, એ ઠીક છે.

કેટલીએક વસ્તુઓ સ્વભાવેજ એવી હોય છે, કે ઉકળતા આંધરણમાંજ જો ઓરવામાં આવે તો જલદી ચડે ને ઠંડા આંધરણમાં ઓરવામાં આવે તો જલદી ચડતી નથી.

કેટલીએક બાફવાની ચીજો ન્હોળા પાણી સિવાય સારી થતી નથી તેનું કારણ ખાસ કરીને એ છે કે, પાણી પોતાનામાં ઓગાળાયલી વસ્તુમાં પ્રવેશ કરી તેને પોચી અને નરમ બનાવે છે તેથી એ વસ્તુના કણ છુટા પડે છે અને તેથી કરીને એ વસ્તુ જલદી ચડી જાય છે અને પછી પણ જલદી જાય છે.

વસ્તુઓને ઓગાળવાનો ગુણ ખાસ કરીને અગ્નિમાં છે એટલા માટેજ અગ્નિ ઉપર ઉકળતા આંધરણમાં ઓરવાથી તે વસ્તુ જલદી ચડી જાય છે. આપણા શરીરમાં પણ પાચન કરવા માટે જઠર નામની એક જાતની અગ્નિ છે તે જો મંદ હોય છે તો ખોરાકનું પાચન સારી રીતે થતું નથી. તેથી સર્વ સંજોગો જોતાં વસ્તુ પકાવવામાં અગ્નિ વધારે ઉપયોગની છે. માટે આંધરણને બરાબર ઉકળવા દેવું.

પાણી: માણસના શરીરના વજનનો બે તૃતીઆંશ ભાગ પાણીનો છે. ખોરાકમાં દર સો રતલે,-ઘઉંમાં તેર રતલ (શેર), ગાજરમાં નેવાશી રતલ, ચોખામાં પંદર રતલ, પટેટામાં પંચોતેર રતલ, ડુંગળીમાં એકાણું રતલ, ને દુધમાં શીત્યાશી રતલ પાણી હોય છે.

મગ, મઠ, ચણા, વટાણા, ચોળીઆ, વગેરેનું શાક કરવું હોય તો તેને પલાળવામાં આવે છે. ઘણા (દક્ષિણી વગેરે) લોકો રાત્રે પલાળી મૂકે છે. રાત્રે પલાળવાથી કોટાં ફુટી જાય છે અને તેથી પાપ લાગે એમ જૈનો માને છે, તેથી વહેલાં સવારના પાંચ વાગે તે લોકો પલાળે છે. પલાળવાનું કારણ એજ કે પાણીમાં તે ફુલે છે, તેથી તેને ચડતાં વાર લાગતી નથી અને મીઠાશ પણ આવે છે.

મીઠું: ખોરાકમાં મીઠું નાંખવાનું કારણ એ છે કે અથી કરીને ખોરાક સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. મીઠા વગરનું મોળું અન્ન સારું લાગતું નથી. અને અથાણા વગેરેની ચીજો મીઠું નહિં નાંખવાથી ગંધાઇ ઉઠે છે, એટલુંજ નહિં પણ તેના માપ કરતાં ઓછું પડયું હોય તો પણ ગંધાઇને બગડી જાય છે. બરાબર માપ સર મીઠું નાંખવામાં આવે તો જ તે સારી રહે ને સ્વાદિષ્ટ લાગે.

મશાલો: કેટલાક કુવાના પાણી કે બીજા કોઇ પાણીથી અથવા કોઇ ચીજ જાતેજ એવી હોવાથી જ્યારે ચડતી નથી ત્યારે તેમાં સાજીનાં ફુલ, ખારો કે સોડા વગેરે નાંખવામાં આવે છે. કેટલીએક ચીજો ચડી જાય એવી હોય, પાણી પણ ચડાવી આપે તેમ હોય છતાં, તુરીયાં, ચોળા, વાલોળ, ભાજી, વગેરેમાં સ્વાદ, રંગ અને સુંવાળાશને માટે ખારો, સોડા, સાજીનાં ફુલ, વગેરે નાંખવામાં આવે છે.

શાકમાં હળદર નાંખે છે તેનું કારણ એ છે કે તે લોહી સુધારે છે, અને રંગ પણ સારો દેખાય છે. કેટલીએક ચીજોનો રંગ આંખને પણ અનુકૂળ પડે-ગમે તેવો-કરવો પડે છે.

વઘાર: ચોળા, ગુવાર, વાલોળ, ફણસી, એવા શાકનાં વઘારમાં હીંગની પહેલાં અજમો

અને પછી હીંગ મેલીને વધારાય છે. અજમાથી શાક સ્વાદવાળું લાગે છે અને વળી તે શાકને પચાવવામાં ગુણ કરતા છે. ઘણા લોકોને હીંગ પસંદ નથી પડતી પરંતુ હીંગમાં પણ ગુણ છે. સ્વાદમાં તો જેને ઠીક પડે તેને સારી લાગે છે બાકી તે વાયુ હઠાવે છે. ધાણા જીરું ઠંડું છે ને સ્વાદમાં પણ વધારો કરનાર છે. મરચામાં પણ પાચન કરાવવાનો ગુણ છે વળી મરચા વિના શાક ફીકું અને મોળું—બેસ્વાદુ લાગે છે.

મેથીની ભાજીમાં ખારી વડે ચણાના લોટથી વડી પાડવામાં આવે છે. દાણા મેથીની સાથે પાપડ તથા સેવ નાંખવામાં આવે છે.

ભીંડામાં ચીકાશ ન થાય એટલા માટે ઘણા લોકો ખાટું નાંખે છે, તે ઠીક છે; પણ ભીંડાને વધારીને તેની અંદર પાણી નાંખ્યા સિવાય ઉપર પાણીની થાળી ભરીને મેલવામાં આવે તો પણ ચીકાશ થાય નહિ. તેલ જરા વધારે મેલવું જોઇએ.

ભીંડાને ચીરીને તેમાં મસાલો ભરીને આખા પણ વધારાય છે. ઉપર પાણીની થાળી મેલવી. ચડી રહે ત્યારે તેમાં દહીં નાંખવામાં આવે તો વધારે સ્વાદિષ્ટ થાય.

રીંગણાં, ટીંડોરા, કાચા ટમેટાં, પાકાં કેળાં, વગેરેના કટકા કરી, ચીરીને તેમાં, ચણાના લોટની સાથે ખાંડેલ અજમો, હીંગ વગેરે મસાલો તથા તેલ મેળવીને ભરીને વધારવામાં આવે છે. તેની અંદર પાણી ન નંખાય. એકલા તેલમાં ચડાવવાં જોઇએ. ઉપર પાણીની થાળી મેલવી કે જેથી વરાળનાં ટીપાં થાળીની નીચે બાઝશે ને તે શાકની અંદર પડશે.

ઉંધીયું: રીંગણાં, ટીંડોરાં, પાકાં કેળાં, પટેટા, સુરણ, શકરીઆં, કાકડી, વગેરેને ઉપર કહ્યા પ્રમાણેનો મસાલો ભરીને તેની સાથે વાલોળ, ફણસી, લીલવા, લીલા ચણા હોય તો તે, લીલા ચોળાના દાણા, લીલી તુવેર, મેથીની ભાજીનાં મુઠીયા, વગેરે ને, તેમાં જોઇએ તેટલું તેલ તપેલામાં નાંખી, તેમાં ખારાનું પાણી નાંખીને, દુધીયું કર્યાં પછી તેની અંદર તે દરેક ચીજ મેલી દેવી. કઠણ ચીજને નીચે મેલવી. જલદી ચડી જાય તેને ઉપર મેલવી, અને એમને એમ લીધીયું ચડવા માટે મેલવામાં આવે છે. વધાર બેસાડવો નહિ. તેમાં જોઇએ તેટલા ખારાના પાણી સિવાય પાણી નાંખવું નહિ તેમજ ઉપર પણ પાણીની થાળી મેલવી નહિ. ધીમે તાપે એકલા તેલમાં ચડાવવું. આ ચીજને ઉંધીયું કહેવામાં આવે છે. તેના મસાલામાં લીલા ટોપરાનું ખમણ નાંખવું.

મેલવણી: રીંગણામાં, લીલવા, વાલોળ, મોગરી, મોગરા, લીલી તુવેર, પટેટા, શકરીયાં, ટમેટાં, સાકરકોળું, મેથીની ભાજી, તાંદળજો વગેરેમાંથી ગમે તે ચીજ નાંખીને સાથે શાક કરાય છે.

બોરામાં (વડી) ખારેક નંખાય છે. તુરીયામાં સેવ નંખાય છે. પાકાં ટમેટાંમાં બોરા [વડી] તથા સેવ નંખાય છે. દુધી અને કારેલામાં બોરા [વડી) અને ચણાની દાળ નાંખીને શાક થાય છે. ગુવારની સાથે ચોળા નાંખીને શાક થાય છે. તથા વાલોળમાં, રીંગણાં, મોગરી, મોગરા, વગેરે નંખાય છે. એમ એક ચીજમાં બીજીનું મિશ્રણ કરવાનો હેતુ એ છે, કે શરીરને ખોરાકમાંથી જે જે જાતનાં દ્રવ્યો જોઇએ તે મળે છે, અને એકની બીજા સાથે મેળવણી થવાથી સ્વાદ પણ જુદી જુદી જાતનો આવે છે.

સુધારો: કારેલાંને મીઠાથી ચોળીને પાણી કાઢી નાંખવાથી તેની કડવાશ ઓછી થાય છે. મીઠું ચોળીને તેને છાશ વડે પીવાય પણ છે. કારેલાના શાકમાં પાણી ન નંખાય. એ-

કલા તેલમાં ચડાવવું. ઉપર પાણીની થાળી મેલવી. તેને ખરૂં-આકરૂં કરવામાં આવે તો, કડવાશ ઘણી ઓછી થઇ જાય ને સ્વાદમાં સારૂં લાગે. કંટોલામાં કડવાશ ન રહે એટલા માટે બાફીને શાક વધારાય છે.

મુળા, મોગરી, કોબીજને મીઠું ચોળી, તેમાં મરચું, ધાણા જીરૂં વધારણી [હીંગ) અને કાચું તેલ નાંખીને **વાસીરૂં** બનાવાય છે. મુળાને ચોળીને તેમાંથી પાણી કાઢી નાંખવું.

વિવિધ: કાકડીનું ડીંટીયું કાપીને તેને કાકડીની સાથે ઘસવાથી તેમાંથી શીણ (ઝેર) નીકળે છે તે કાઢી નાંખવું.

કાકડીમાં મીઠું અને તીખાં (મરી) નો ભુકો નાંખી ખાવામાં આવે છે, તે લાભ કર્તા છે. ઘણાં માણસો નવા પાણીની અસર ન થાય એટલા માટે કાકડીના કટકા ઉપર લીંબુ નીચોવીને પણ ખાય છે. કાકડી બહુ કુણી હોય તેથી તેમાં પાણીનો ભાગ વધારે હોય છે; કેળાની છાલમાં, ચણાનો લોટ, સેવ અથવા ગાંઠીયા નાંખીને શાક થાય છે. તેની અંદર કોકમ અથવા આમલી અને ગોળ નંખાય છે. લીલા વટાણા (લીલવા) ના શાકમાં થોડી સાકર, લીંબુ, અને લીલા ટોપરાનું ખમણ નંખાય છે.

વૈદકીય: ક્ષારવાળા પદાર્થો વાપરવામાં આવે તો શરીરનું હાડપિંજર સારૂં રહે છે. નહિં તો પગનાં નળાને બીજાં હાડકાં પોચાં પડી જાય છે.

ચોખામાં તુવેર કે મગની દાળ ખાવાનો હેતુ એ છે કે, તેથી મેંદામાં સફેદી વાળાં પદાર્થોનું-એટલે નાઇટ્રોજનવાળા દ્રવ્યમાં કારબન વાળું દ્રવ્ય મળે છે અને શરીરને પુષ્ટિ આપે છે.

બિગાડ: માખણ છાશમાં રાખવાથી સારૂં રહે છે, બહાર રાખવાથી દુર્ગંધ ગ્રહણ કરે છે. માખણને એક કલાક ઉપરાંત રાખવામાં આવે તો તેમાં અસંખ્ય જીવોની ઉત્પતિ થાય એમ મનાય છે. તેથી જેમ બને તેમ થોડો વખત રખાય તેમ સારૂં. કેટલેએક ઠેકાણે માખણમાં શીંગોડાનો લોટ મેળવવામાં આવે છે. ઘણે સ્થળે શિખંડમાં પણ શીંગોડાનો લોટ અથવા મેંદો નાંખવામાં આવે છે અને એજ પ્રમાણે ઘી તથા દુધમાં પણ દગો કરવામાં આવે છે ! માટે એવી વસ્તુઓ જેમ બને તેમ ધ્યાન રાખીને શુદ્ધ (દગા વિનાની) લેવી.

પૌષ્ટિક: છાશ એ ખોરાકને પચાવવામાં મદદ કરે છે. તરશ છીપાવે છે. ઠંડક કરે છે અને પુષ્ટિકારક છે માટે દહીં અને છાશ ખોરાકમાં વાપરવાથી લાભ છે [શરીર તંદુરસ્ત અને માફક આવે તેવું હોય તો ઘણા ડૉકટરો અને વૈદો દવા ઉપર દહીં અને છાશ લેવાનું કહે છે.

પાકશાસ્ત્ર માટે લખવા બેસીએ તો ઘણું લખાય તેમ છે, અને તેવું લખાણ ઉપયોગનું પણ ઘણું છે. છતાં પણ વિસ્તારના ભયને લીધે હાલતો આટલું બસ છે.

(રાજકોટ.) —નિર્મળા.

અથાણું કરવાની રીત.

(સ્વ. સૌ. કાન્તાબ્હેનની નોટબુક ઉપરથી.)

૧. કેરીનું અથાણું.—મણકેરી હોય તો,-૩ શેર મરચાં, ૨॥ શેર મેથી, ૧ શેર

હળદર, તથા નવટાંક હીંગ લેવી. અને મણ કેરીએ શેર ૦। મીઠું મશાલામાં નાંખવું. તૈયાર થયેલો મશાલો વઘારીને કેરીમાં ભરવો.

૨. રાઈતી કેરી— મણ કેરી હોય તો–૧ શેર મીઠું, ૨ શેર રાઈ, અધોળ હીંગ, અને શેર ૧ હીંગ. કેરીના કડકા મીઠામાં આથીને સુકવવા અને પછી પીરોજી દેવા.

૩. કેરીનો છુંદો.—મણ છુંદો હોય તો શેર ૨ મીઠું લેવું. રાઈનો કરવો હોય તો રાઈ, અથવા મશાલાનો કરવો હોય તો તેમાં આથી, મીઠું મેળવવું તથા ગોળ શેર ૨ નાંખવો.

૪. કેરીનાં ગોળચાં.

મણ કેરીએ શેર. ૨ મીઠું, શેર ૨॥ રાઈ, તથા મણ ૦॥ ગોળ લેવો. કેરીનાં ગાંઠાં (કડકા) મીઠામાં આથવા અને એક રાત રાખવા. પછી વવડાવીને સુકવી દેવાં અને પીરોજી નાંખવાં.

૫. લીંબુનું અથાણું.

મણ લીંબુએ ૪ શેર મીઠું,૨ શેર હળદર, ૧ શેર મરચાં, તથા ૧૦ શેર ગોળ નાંખવો.

૬. ખારીઆં.

ભરૂચી (અથવા ન્હાનાં) ખારીઆંના કડકા કરી, તેમાં મણ ખારીઆમાં શેર. ૨ મીઠું મેળવી સુકવવાં અને પછી શેર. ૨ રાઈ તથા શેર ૦॥ હળધરમાં તે પીરોજી દેવાં.

૭. ઓહવાં અને કેરાં.

દસ શેર ઓહવાંમાં એક શેર મીઠું, અને દસ શેર કેરાંમાં એક શેર મીઠું લઈ, તેમાં તે આથી દેવાં.

૨. वैद्दक. નાના બાળકના રોગ.

ગળું પડયું હોય તેનો ઇલાજ:—(૧)બે આનીભાર ઉંગારાનું દુધ અને બે આની ભાર ભેંસનું દુધ ભેગું કરીને પાવું. (૨) બે આનીભાર રાળ તેલમાં પલાડી તાળવા ઉપર ભરી દેવી.

વરાહ થઇ હોય તેનો ઇલાજ:—(૧) અજમો પાણીમાં વાટી ગરમ કરી આખા શરીરે ભરી દેવો. (૨) આવળની અંતરછાલ ચાવી થુંક સાથે બહાર કાઢી ગળી નાંખી જરા મીઠું અંદર નાંખી પાઇ દેવું.

ભાર રહ્યો હોય તેનો ઇલાજ:—અડધો તોલો હીમજી ભાગીને પાણી સાથે બાફવી પછી તેને ચોળી નાંખી ગળી નાંખવી. અંદર એક આની ભાર ગોળ નાંખી પાવું. (૭ માસના છોકરાને એક રૂપીયાભાર દિવસમાં એક વખત પાવું. ૭ માસ ઉપરના છોકરાને બે રૂપીયા ભાર દિવસમાં એક વખત પાવું.)

ઉટાંટીયો થયો હોય તેનો ઇલાજ: –(૧) બે રૂપીયા ભાર દુધ, અડધા રૂપીયાભાર મધ, બે આનીભાર મીઠું સર્વે ચીજો ભેગી કરી ગરમ કરી પાઇ દેવું. અથવા (૨) આંબાના લાકડાની ભસ્મ ચાર આની ભાર પાણીમાં નાંખી પાઇ દેવી.

ફુટી નીકળે છે તે ગરમીનો ઇલાજ:—ઘીને સો વખત પાણી સાથે ધોઇ, ચાર દાણા ઇલાયચીના વાટી ધોયેલા ઘી સાથે મીશ્ર કરી શરીરે ચોપડવું.

ઉધરસ થઇ હોય તેનો ઇલાજ:—બે આની ભાર સાકર, એક આનીભાર મીઠું અડધા શેર પાણીમાં નાંખી ઉકળવા દેવું. નવટાંક પાણી રહે એટલે ઉતારી ઠંડું કરી પાવું. દિવસમાં બે વખત.

રતવાનો ઈલાજઃ—શેમળનાં છાંડીયાં, જાળ બોયડીના મુળાડાં બંને ભેગાં ઘસી શરીરે ચોપડવું. અને ઘસેલી દવા ૭ આની ભાર લેઇ એક આની ભાર સાકર નાંખી પાઇ દેવું.

શિયળ ધાવું:—(૧) પાનની જડ પાણી સાથે ઘસી ગરમ કરી શરીરે ચોપડી દેવી. (૨) એક રૂપીયા ભાર પાણીમાં ઉપરની જડ ઘસી ત્રણ દાણા ઇલાયચીના વાટી નાંખી ગરમ કરી પાવું.

વાધણી, આંચકીનો ઇલાજઃ—મોટા શંખને પાણી સાથે ઘસી અડધા રૂપિયા-ભાર પાવો.

મોંની અંદર ચાંદીયો પડી હોય તેનો ઈલાજઃ—આંબાનાં નવાં નીકળતાં પાન લાવી વાટી પાણી કહાડવું, કોરા રામપાત્રમાં નાંખી રૂથી દિવસમાં ચાર વખત ચોપડવું.

વાઈ આવતી હોય તેનો ઈલાજઃ—(૧) કસ્તુરી ૧ ચણોઠીભાર પાન સાથે ખવરાવવી. અડધો તોલો કસ્તુરી પહોંચે તેટલા દિવસ સુધી ખવરાવવી. (૨) વાંદરાનું મુત્ર બે રૂપીયાભાર ત્રણ વખત દિવસમાં પાવું તેમ ત્રણ દિવસ સુધી પાવું.

તાણનો ઈલાજઃ—પીંપળાના મુળમાંની મુળાડી લાવી એક વાલ કેસર જારના દાણા જેટલું અફીણ ત્રણે ચીજો ઘસી એક તોલો પાવું તેમ દિવસ ત્રણ વખત પાવું.

બીજાં દર્દો.

પ્લેગની ગાંઠનો ઈલાજઃ—(૧) સાટોડાનાં પાંદડાં બાફી આખાંને આખાં બાંધવાં. (૨) અળશીની પોટીશ કરી દિવસમાં ત્રણ વખત બાંધવી. ઉપર લીમડાનાં પાંદડાં ગરમ કરી બાંધવાં. (૩) ખારાના પાણીમાં બાજરીનો આટો નાંખી પોટીશ કરવી, જે ઠેકાણે ગાંઠ હોય તે ઉપર મુકી થુળીયાનાં પાંદડા ગરમ કરી પોટીશ ઉપર મુકી પાટો બાંધવો. (૪) ઇંદરવરણાનો ગરભ કાઢી બાંધવો. (૫) શીલારસ ચોપડી ઉપર તમાકુનાં પાંદડાં બાંધવાં (૬) કારબોલીક એસીડના ત્રણ ટપકાં ગાંઠમાં સોયની અણીથી ઉતારી દેવાં (સયાજીવિજયમાંથી ઉતારો) (ત્રણ દિવસ સુધી સાંજ સવાર બંને વખતે એકજ ઇલાજ કરવો, ત્યાર બાદ અનુક્રમે)

પ્લેગનો સનેપાતઃ—(૧) એક સારો જુલાબ આપવો. (૨) ગધેડાનાં તાજા કપુરીયાં ઉકાળી પાણી ગળી નાંખી પાવું, અંદર કપુરીયાં ચોળી નાંખવાં નહિ તેમ બીજી વખત કામમાં લેવાં નહિ.

ગાંઠ ફાટે ત્યારે અંદરનો બીગાડ નીકળી ગયા પછી કાગળની ભુંગળીથી જસત ફુંકારવું તથા ઉપરથી પણ દાબવું (કોરૂં જસત.)

કોલેરાનો ઈલાજઃ—નવટાંક ધાણા, નવટાંક કાળી દ્રાક્ષ, નવટાંક અરડુસાની અંતર છાલ, નવટાંક લીમડાની અંતરછાલ, નવટાંક ખરસાંડીયો પીતપાપડો, સર્વે ચીજોને શેર પાણીમાં ભેગી પલાળી મુકવી. દશ કલાક બાદ ગળી નાંખી નવટાંક પાણી દીવસમાં ત્રણ વખત પાવું.

ચુર્ણ:—હીંગ, જીરૂ, સુંઠ, વજ, મરી, પીપળ, વાયવડંગ, સીંધાલુણ, હરડાંની મોટી છાલ, અજમોદ, ઉપલેટ, ચીત્રકછાલ, સર્વે ચીજો સમાન્તરે લેઇ ઝીણી ખાંડી નાંખવી. કપડાથી ચાળી નાંખવી. લીંબુના રસમાં અથવા ગોળમાં તેની ગોળીયો બોર જેવડી વાળવી. દિવસમાં બે વખત ખાવી. ચોરાશી જાતના વાયુ, ખીજા લોહીવિકાર, દરેક જાતના તાવ, ખાંસી, હાંફણ, વિગેરે આઠ દિવસ ગોળીયો ખાવાથી મટી જાય છે.

પીત્તના તાવનો ઉપાયઃ—કરીઆતુ, સંચળ, દીકામારી, પીતપાપડો એકેક રૂપીઆ ભાર લેઇ અશેર પાણીમાં ઉકાળવી. શેર પાણી રહે એટલે તેને ગળી નાંખી દિવસમાં ત્રણ વખત અધોળ અધોળ પાણી પાવું.

ટાઢીયા તાવનો ઉપાયઃ—કાળી જીરી, કડુ, અને ઇંદરજવ એકેક રૂપીઆભાર ભેગી ઝીણી ખાંડી નાંખવી, અડધા રૂપીઆભાર લેઈ દિવસમાં બે વખત ફાકી ફાકવી.

મરડો થયેલો હોય તેનો ઇલાજઃ—લસણની કળીઓમાં જરા જરા અફીણ ઘાલી દેવતા ઉપર મુકવી. અફીણ ખદખદે ત્યાં સુધી શેકવી. દોઢ પાઇભાર હીંગ ફુલાવવી, દોઢ પાઇભાર પાનમાં ખાવાનો ચુનો સર્વે ચીજો ભેગી કરી વાટી, મોટા ચણા જેટલી ગોળીઓ વાળી સાંજ સવાર એક એક ખાવી.

ખસના ફોલ્લા તથા લુખસઃ—આંબલસારો ગંધક તોલો ૧, બોદારશીંગ તો૦ ૧, પારો તોલો અડધો, મોરથુથુ તોલા પા. તુલસીના પાંદડાની સાથે પારો લસોટવો. પછી બાકીની બીજી દવાઓ સાથે ખલ કરવું, ગાયનું ઘી સો વખત પાણી સાથે ધોઇ મિશ્ર કરેલી દવાઓ નાંખી મલમ કરવો. શરીરે મલમ ઘસી બે કલાક સુધી તડકે ફરવું, તડકો ન હોય તો તાપણી કરી તાપવું તેમ ત્રણ દિવસ કરવું. ઠંડા પાણીથી ન્હાવું.

ઉપરની તમામ દવા બરોબર રીતે અનુભવેલી છે,

ટીપ—જે ઠેકાણે એક આનીભાર દવા લેવાની હોય તે હાલની ચાલતી એક આની નહિ પરંતુ બે આનીની અડધી સમજવી.

(રંગુન.) ——— —સૌ. લક્ષ્મીબાઇ પંડયા.

ઉપયોગી દવાઓ.

(સ્વ. સૌ. પ્યારૂ બ્હેનની નોંધ ઉપરથી.)

૧ બાળગોળીઓ. નાનાં છોકરાંને ગળાવવાની ગોળીઓની ચાદી. આ ગોળીઓ બે રીતે બને છે બધી ચીજોને ખાંડીને કપડછત્ર કરી, નાગરવેલના પાનના રસમાં બાંધીને ત્હેમાં અફીણનો કસુંબો મેળવવો. પછી બાજરીના દાણા દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી.

૧. રીત—એળીઓ, કાચકાં, પીત પાપડો, જાયફળ, કેસર, લવિંગ, કસ્તુરી (વાલ ૧), પીપળીમુળ, કરીઆતા નાની પાંદડી, વાવડીંગ, દીકામાળી, ઇંદ્રજવ, કડવાણી અજમો, જાવંત્રી તજ, એલચી, પીપર, હરડેદળ, સંચળ, અકલગરો, અને કીકામાર,—આ દરેક ચીજ એક પાઇ ભાર અને અફીણ બે પાઇભાર લેવું

૨. રીત—જાયફળ, જાવંત્રી, લવીંગ, તજ, એલચી, દીકામાળી, એળીઓ, ઇન્દ્રજવ, સંચળ, કાચકાં, પીતપાપડો, વાવડીંગ, કડવી અજમોદ,પીપર, પીપળીમુળ, કેસર, હરડેદળ, અને અફીણ,—આ દરેક ચીજ એક પાઇ ભાર લેવી.

૨. હિંગાષ્ટકચૂર્ણ. જમતી વખતે બીજો ખોરાક લેતા પ્હેલાં ભાત અને ઘીની સાથે ખાવું. આ ચૂર્ણ વાયુ ઉપર સારી અસર કરે છે, ખોરાક પચાવે છે, ને ભૂખ લગાડે છે

૧. રીત—સુંઠ, તીખાં (મરી), પીપર, અજમોદ, સીંધવ, જીરૂં તથા ઓપમીજીરૂં,—એટલી ચીજો દરેક અઢી રૂપિયાભાર લેવી અને હીંગ એક રૂપિયા ભાર ફુલાવીને તેમાં મેળવવી. પછી ખાંડીને તૈયાર કરવું.

૨ રીત—શાહજીરૂં, સફેદજીરૂં, સિંધવ, સુઠ, કાળાંમરી, પીપર, અને અજમો,—

એટલી ચીજો દરેક એક રૂપિયાભાર લેવી અને તેમાં હીંગ અડધા રૂપિયાભાર ફુલાવીને મેળવવી. પછી ખાંડીને તૈયાર કરવું.

૩. **દાંતે ઘસવાની દવા.** એલચી, ઝુરૂં (ખાવાનું), કાથો (કેવડીઓ), બદામનાં છોડાં, દાડમનાં છોડાં, બાવળની છાલ, તથા માયાં (શેકીને લેવાં) અને ફટકડી (ફુલાવીને લેવી.). આ બધી ચીજો સરખે ભાગે લઇ ખાંડીને ચૂર્ણ કરી દાંતે ઘસવું.

૪. ધૂપેલની પડીમાં નાંખવાની ચીજો.

પડોપાંદડી (નવટાંક), કપુરકાચલી (શેર ૦।), સુખડનાં છોડીયાં (શેર ૦।।), વીરણના વાળા (નવટાંક) તથા ચીશમનાં છોડીયાં (શેર ૦।।।).

૫. કાથામાં નાંખવાની ચીજો.

ચીનકબાલા, એલચી, તજ, જાયફળ, જેઠીમધનું છોડું (થોડું) લવિંગ અને એલચી. એટલી ચીજો કાથામેથી સરખે ભાગે ખંડાવવી.

૬. વાથી શરીરનો કોઈ ભાગ રહીગયો હોય તે માટે દવા.

કડવા સરગવાની અંતરછાલ, ગુગળ, રાઇ, તથા હીંગ,—એને વાટીને ચોપડવું.

૬ કાળજે ડચુરા ઉપર તથા હાથ પગની રગો ખેંચાયા ઉપરની દવા—

અળીયો, દીકામાળી, રેવંચીનો ગોળ, તથા રસવંતી—એ ચીજોને ખાંડી ઝીણી લસોટી, ઉની કરી ખદખદાવી, છાતીયે અથવા હાથે પગે જાડું ચોપડવું.

२. गुंथण कला: મોજું ગુંથવાની રીત.

૫૭ ટાંકા માંડવા. (૧) પહેલી લીટી બધા સીધા.—પહેલો ઉંધો પછી બબ્બે આંટા સાથે લેવા. બેવખત આંટો લઇને ચાર આંટા કરવા.— ફરી બે વખત બબ્બે સાથે લેવા. ૧ ઉંધો આ પ્રમાણે ૮–૧૦ આંગળ સુધી કરવું.

પાની વાળવાની રીત—એક ટાંકો ગુંથ્યાવગર લેવો અને બાકીના આંટા લઇને બબ્બે લેવા. એક લીટી બધા સીધા પછી ૫૭ ટાંકાના ત્રણભાગ પાડવા. આસપાસના બે સોમા પર ૧૮–૧૮ આંટાને વચ્ચેના સોયાપર ૧૭ આંટા. વચ્ચેના સોયાને સીધા ઉંધા ત્રણ વેળા ગુંથવા, પછી ચોથી વખત એક ટાંકો ગુંથ્યાવગર લેવો અને બાકીના આંટા લઇને બબ્બે ગુંથવા. આ પ્રમાણે ચાર વખત કરવું. અડધો આંગળ વચ્ચેનો સોયો એકવાર ઉંધું ને એકવાર ચતું એમ ગુંથવું

(પાટણ.) ——— —સૌ. નર્મદા કાશીરામ ત્રિવેદી.

દોરાનું તોરણ કરવાની રીત.

પાટી કરવાની રીત.

પહેલો ફેર. છત્રીસ સાંકળી કરવી.—

બીજો ફેર—એકદાણો, આઠજાળી, એકદાણો,— એમ કરવું.

ત્રીજોફેર—એકદાણો, એકજાળી, એકદાણો, ત્રણજાળી, એકદાણો, બેજાળી, એકદાણો.

ચોથો ફેર—એકદાણો, એકજાળી, બેદાણા, એકજાળી, બેદાણા, એકજાળી એકદાણો.

પાંચમો ફેર—એકદાણો, એકજાળી, એકદાણો, એકજાળી, ચારદાણા, એક જાળી, એકદાણો.

છઠ્ઠો ફેર—એકદાણો, એકજાળી, બે દાણા, બે જાળી, બેદાણા એક જાળી, એક દાણો.

સાતમો ફેર—એકદાણો, બેજાળી, એકદાણો, ત્રણજાળી, એક દાણો એકજાળી, એકદાણો,

આઠમો ફેર—એકદાણો, ત્રણજાળી, એકદાણો ચારજાળી, એકદાણો.
નવમો ફેર—એકદાણો, ત્રણજાળી, એકદાણો, ચારજાળી, એકદાણો.
દસમો ફેર—એકદાણો, એકજાળી, એકદાણો, ત્રણજાળી, એકદાણો, બે જાળી, એકદાણો,
અગીઆરમો ફેર—એકદાણો, એકજાળી, એકદાણો. ત્રણજાળી, બેદાણા એકજાળી, એકદાણો.
બારમો ફેર— એક દાણો, એક જાળી, ચાર દાણા, એક જાળી, એકદાણો. એકજાળી, એકદાણો.
તેરમો ફેર— એક દાણો. એક જાળી, એક દાણો. ત્રણ જાળી, બે દાણા, એક જાળી, એક દાણો,
ચૌદમો ફેર—એક દાણો, એકજાળી, એકદાણો, ત્રણ જાળી, એકદાણો, બેજાળી, એકદાણો.
પંદરમો ફેર—એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો, બે જાળી, એકદાણો.
સોળમો ફેર—એક દાણો, ત્રણ જાળી, બે દાણા, ત્રણ જાળી, એક દાણો,
સત્તરમો ફેર—એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો.
અઢારમો ફેર—એક દાણો, એક જાળી, એક દાણો, ત્રણ જાળી, એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો
ઓગણીસમો ફેર—એક દાણો, એક જાળી, એક દાણો, એક જાળી, ચારદાણા, એક જાળી, એક દાણો.
વીસમો ફેર—એક દાણો, એક જાળી, બે દાણા, ત્રણ જાળી, એક દાણો, એક જાળી, એક દાણો,
એકવીસમો ફેર—એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો, ત્રણ જાળી, એક દાણો, એક જાળી, એકદાણો.
બાવીસમો ફેર—એક દાણો, ચાર જાળી, એક દાણો, ત્રણ જાળી, એક દાણો.
તેવીસમો ફેર—એક દાણો, ચાર જાળી, એક દાણો, ત્રણ જાળી, એક દાણો.
ચોવીસમો ફેર—એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો, ત્રણ જાળી, એક દાણો, એક જાળી, એક દાણો.
પચીસમો ફેર— એક દાણો, એક જાળી, બે દાણા, બે જાળી, બે દાણા, એક જાળી, એક દાણો.
છવીસમો ફેર—એક દાણો, એક જાળી, એક દાણો,એક જાળી, ચાર દાણા, એક જાળી, એક દાણો.
સતાવીસમો ફેર—એક દાણો, એક જાળી, બે દાણા, બે જાળી, બે દાણા, એક જાળી, એક દાણો,
અઠ્ઠાવીસમો ફેર—એક દાણો, બે જાળી, એક દાણો, ત્રણ જાળી, એક દાણો, એક જાળી, એકદાણો,
ઓગણત્રીસમો ફેર—એક દાણો, ચાર જાળી, એક દાણો, ત્રણ જાળી, એક દાણો.

આ પ્રમાણે જેવડી પાટી લંબાણમાં કરવી હોય તેમ ઉપર પ્રમાણે ભાત લીધે જવી.

કમાન.

પહેલો ફેર—પાટીના પહેલા છેડાની દસ જાળીઓ મુકીને, અગીઆરમી જાળીથી કમાન શરૂ કરવી. સાંકળી સાઠ લેવી, અને વચલી સોળ પાટીની જાળીઓ મુકીને સત્તરમી જાળીમાં લેવું,
બીજો ફેર—ઉપર બે સાંકળી કરવી અને નીચે એક સાંકળી રાખવી, એરીતે ત્રીસ જાળીઓ કરવી.
ત્રીજો ફેર— બે જાળી લેવી (કમાનમાં પાંચ થાંભલીનો દાણો ગણવો) એક દાણો, ત્રણ જાળી, એ રીતે ત્રીજો ફેર પુરો કરવો.
ચોથો ફેર—બે જાળી અને ત્રણદાણા, એ પ્રમાણે ચોથો ફેર પુરો કરવો.
પાંચમો ફેર—બે જાળી એક દાણો, ત્રણ જાળી—એ પ્રમાણે પાંચમો ફેર પુરો કરવો.
છઠ્ઠો ફેર—ઉપર ત્રણ સાંકળી લઇ જાળી કરવી, એ પ્રમાણે છઠ્ઠો ફેર પુરો કરવો.
સાતમો ફેર—નવ સાંકળી લઇ, નીચલી ત્રણ રહેવા દઇ ચોથી સાંકળીમાં નાંખી મીંડું વાળવું, પછી ત્રણ સાંકળી લઇ બીજી જાળીમાં નાંખવું. એરીતે સાતમો ફેર પુરો કરવો.
આઠમો ફેર—એક મીંડામાં ત્રણ વખત ચારચાર સાંકળીઓ લઇ, ઘુઘરીઓ કરવી એટલે કમાન પુરી થશે.

(અમદાવાદ.) —બ્હેન A—

काव्यकुंज.

२ विविधः

એક કળીને.

(ઉપેન્દ્રવજ્રા.)

અહો ! મૃદુ પુષ્પકળી મધુરી ! વસન્તની વાય અનિલ લ્હેરી;
પ્રભાત પ્હેલુંજ વસન્તનું આ, કમ્પાવશે ગાત્ર મૃદૂલ ત્હારાં.
ડરીશ ના તું ! ખીલજે સદાય, થશે તને સુખદ આ સવાર;
પ્રસારજે તારી સુવાસ પ્રિતે, પ્રસાર ! તારી રૂપ જ્યોતિ નિત્યે.
કાલક્રમે થા ફુલ તું મધુર, વ્હાલી ! થશે સૌ તુજ દુઃખ દુર;
રક્ષા કરો ઈશ સદાય તારી, એ પ્રાર્થના છે પ્રભુ પાસ મારી.

—સૌ. ઉષા.

'રમ્ય રાત્રિ.'

(હરિગીત.) રૂડી રાત્રિ નિર્મળ નભ વિષે, શશિ સાથ, તારા વિચરતાં,
પ્રતિ બિમ્બ સરિતામાં નિહાળી સ્મિત મુખડે રાચતાં,
ઉર રમ્ય એવી રજનિએ મુજ હૃદય લલચાયું જવા,
ઉદ્યાનમાં, સરિતા કિનારે ખેલ પ્રભુના નિરખવા.
સ્થળ શોધી એક વિશાળ વડલા પાસ હું બેઠી હતી,
સરિતા તહીં ધીમી ધીમી નિજ નાથ પાસ વહી જતી;
ને અનિલ વ્હાતો મંદ મંદ સુગંધ ગ્રહી પુષ્પો તણી,
મુજ પાસ આવી હેત લાવી ઉર્મિ દેતો અવનવી.

(મન્દાક્રાન્તા.) બેઠી જોતી સકળ પૃથિની શ્વેત સાડી ધરેલી;
બેઠી જોતી તરૂવર બધાં, શાન્તિ માંહિ અનેરી;
બોલી મિઠ્ઠાં રસિક વચનો, કોકિલા પ્રેમ ધારે,
સ્નેહે સ્પંધ્યાં જળચર બધાં, શાન્તિમાં આ કિનારે.

(અનુષ્ટુપ.) પ્રિયના મુખથી મીઠા, ત્યાં મેં નામાક્ષરો સુણ્યા;
નદી ત્યજી, ગૃહે ચાલી, ડોલતી 'રમ્ય રાત્રિ' માં.

(વડોદરા.) —સૌ. ગજરા.

સ્ત્રી મહિમા.

(કાર્તિક મહિને કામની રે, અણ્ણેસરો સણગાર,—એ રાગ.)

બ્હેનો ! કહું એક વાતડી રે, સ્ત્રીનો શું મહિમાય–ગાઇએ સૌ આનંદે રે;
સ્ત્રીથી પુરૂષ શોભતો રે, જેમ વેલીથી વાડ–જુઓ સૌ આનંદે રે.
સ્ત્રી ગૃહનો શૃંગારછે રે, રજની ને જેમ ચન્દ્ર–જાણો સૌ આનંદે રે.
સ્ત્રી ગૃહનો એક દીવડો રે, દીપે છે ઘરબાર–દેખો સૌ આનંદે રે.
સ્ત્રી સુખભોગ દાતારછે રે, ઘેર પધારી પુરૂષ–પામે સૌ આનંદ રે;

ઘનવારિ થકી જગ પૂર ભર્યું, પ્રભુની પ્રભુતા નિરખી હરખું;
તરુરમ્ય દિસે નવપલ્લવથી, ખીલી કુંજ સુશોભિત પુષ્પ થકી.
રૂડી વાસ અનિલ લઇ ફરતો, ભમરો કરી શબ્દ તહીં ઘુમતો;
લીલી ગાદી બીછાવી લીલોતરીએ, મહીં રંગિત પુષ્પની ભાત દિસે.
ઘનઘોર ઘટા નભ છાઇ રહી, જગ શ્યામ પિછોડી બિછાવી ધરી;
દિસતો નહિં ભાનુ ક્ષિતિજ મહીં, જગ ઢુબ્યું દિસે ઘનવારી મહીં.
વિરમી સહુ પક્ષી રહ્યાં તરુમાં, કરી રમ્ય કળા સુકલાપી રહ્યા;
પ્રભુ ! ત્હારી ગતિ નહીં કોઇ કળે, મુજ દીન મતિ ગણુ શું લહશે ?

— સૌ. "મૃદુલા."

વૃષ્ટિ-પ્રાર્થના.

(ગઝલ--હું લ્હેરું છું હું લઉં છું ત્હ્યાં આવશો કોઇ નહીં--એ રાહ.)

ખુશી થયાં ખુશી થયાં જનતો સહુ ખુશી થયાં,
વૃષ્ટિ તણી પધરામણીથી, દુઃખતો નાશી ગયાં;
ઢોરોની સ્થિતિ દેખીને મન પીગળી તો જાય છે,
તે કષ્ટને તો ટાળવાને એક ઈશ સમર્થ છે.
મા બાપ પ્રત્યે યાચના નિત્યે કરે છે બાળકો,
અમ ઊપરે કૃપા કરી વારી તણી ધારા કરો;
પાપો હમારાં મન વિષે ધારો નહિં કદી આપ તો,
આલમ તણી સ્થિતિ નીહાળી શાન્તિ શાન્તિ. સદા કરો.

—અજ્ઞ.

આશ્વાસન, (શોકાતુર પતિને.)

(મન્દાક્રાન્તા.) શાને વ્હાલા ! હૃદય કુમળું ભસ્મ બાળી કરે છે ?
શાને ત્હારાં મૃદુ જીવનને વ્યર્થ શોકે તપાવે ?
પૂર્વે કીધું સ્મરી સ્મરી, પ્રભુ ! વ્યર્થ રોવું હવે શું ?
થાવાનું તે થઇ ગયું: હવે છે રહ્યું માત્ર રહેવું !
જેથી કીધું મુજ જીવનને વ્યર્થ ત્હેં, આજ વ્હાલા !
ત્હેનાં સ્મરણો મધુર ઉરમાં ઘા કરે કારી, ઉંડા;
ને સર્વે તે સ્મરી, પ્રિય ! રહ્યું વ્યર્થ શું જોવું,-રોવું ?
થાવાનું તે થઇ ગયું: હવે નાથ ! છે માત્ર રહેવું !
યાચે છે શું, પ્રિયતમ ! ક્ષમા માહરી પાસ આજે ?
ત્હારી મીઠી ચરણ રજને પૂજતી દાસી આ છે;
શક્તિ આપો પ્રભુજી ! મુજને, એટલું દીન માગું,
રહેવાનું તે સહીશ પ્રિય ! સૌ, ધૈર્યને પ્રેમ રાખું;
'સ્હાવું-રહેવું,' જગત મહિં એ મંત્ર વ્હાલો બન્યો છે;
દિક્ષા ત્હેની લીધી; નહિં હવે નાથ ! ભીતિ કશીએ.

—બ્હેન સંધ્યા

" આશા. "

(ગઝલ.) અરે આશા તું ધુતારી, ગણી મેતો તને સારી,
ફસાવી ફંદમાં નાખી, કીધી તેં ખુબ ખુવારી.
જગતનાં સ્વપ્ન તે જૂઠાં, દીસે તારાથી તે સાચાં,
તરાવે નાવ આનંદે, નચાવી વ્યર્થ, ડુબાવે !
બીચારાં રંક માનવીને, ચઢાવી નાખતી ખાડે,
જહિંજહિં રાજ્ય તે કીધાં, હૃદયનાં રૂધિર બહુ પીધાં !
વિરહિણી ઝુરતી જ્યારે, સીંચી અમૃત તું ઠારે,
ખસક તુજ વિષમાં જીવે, ન દેખું કોઇ વિયોગે !
તરુવર પંખીઓ રૂડાં, પારધિનાં કર્મ તો કૂડાં;
અજાણે રંક તે ફસતાં, તરફડતાં પ્રાણને ત્યજતાં.
સદૈવે ક્રૂર તુજ પાસે, રહ્યાં બંધાઇ, ક્યાં નાસે !
પ્રબળ છે વેગ અદ્ભુતારો, નમે દૂરથી ત્હને સંતો !

(સુખદ) સૌ. બબી બ્હેન.

આશાભંગ.

(હરિગીત) રસહીન મ્હારું હૃદય આજે શુષ્ક સઘળું થઇ રહ્યું,
મૃતપ્રાય મ્હારો આત્મ ત્હેનું નૂર છે સૌ વહી ગયું;
હું જીવતી, ના હોશથી, હું " ભાર કુદરતનો વહું,–
ના વિશ્વમાં કે ઈશમાં શ્રદ્ધા મ્હને રહી !"–શુ કરું !
ઊંચી ઉડે ઉરકલ્પના,: મધુ સૌખ્યમય સૌભાગ્યની,
શૃંગાર, પ્રીતિ, રસભોગની શ્રદ્ધા હૃદયમાં રાજતી;
આનન્દ ને ઉત્સાહનાં સ્વપ્નાં વિશે દિન ગાળતી,
વહી ક્યાં ગઇ સુરસૃષ્ટિ ને, સુખશાન્તિ–સ્નેહવિલાસની !
ઉત્તમ વિચારે પૂર્ણ, ઉત્તમ પુસ્તકો સન્મિત્ર થઇ,
ઉન્નત વિચારો અર્પતાં, જ્યાં ભાવના સૌ સ્વર્ગની
હું " વિશ્વને હસતી અને સૌ વિશ્વ હસતું મુજને,"
વાતો કરું હું ભાવનાનાં સ્વપ્નની સહુ ઉચ્ચ જે !
મ્હેં કલ્પના કુસુમો ગૂંથી સુન્દર પછેડી પાથરી,
પણ વિષનાં પ્યાલાં ઢળ્યાં જ્યાં પ્રીતિ–અમૃત ધારતી !
મહામોહવાયુ વાય છે આ વિશ્વને ડ્હોળાવતો,
તૂટી જીવનની આશ અન્તે, ભેદ સૌ ખુલ્લો થયો !
સ્વપ્નાં બધાં ઉડી ગયાં, રસચેતના સુકઈ ગઇ,
અમિધારને બદલે હૃદયમાં વિષસરિત વ્હેતી થઇ;
બનિયું જીગર દિસતું હવે જડ, મૂર્ખ, શઠ, ને જીર્ણ છે,
સંસાર કેરા સ્વર્ગ બનવા કેરી આશા વ્યર્થ છે !

પ્રેમી હૃદયનો પ્રેમ, અદ્‌ભુત આત્મસુખની ભાવના,—
ત્હેમાં વિષયવિષજ્વાળથી દાઝે જગત સ્વાર્થી સદા;
'મ્હારું' કરીને માનનારાનું ન કો પોતાનું છે,
સુખ સ્વર્ગનું નિજકાજ માન્યું, નિશ્ચયે ત્યાં દુઃખ છે!
ક્યાં ભાન્ડુમાં છે ભાવ ! ક્યાં છે પ્રિયને મન પ્રિયતમા !
ક્યાં લગ્નમાં છે સ્નેહ ! ક્યાં છે સ્નેહમયિ સત્યતા !
સ્નેહી સગાં સહુ સ્વાર્થનાં, ના દુઃખી–નિર્ધનનાં સગાં;
કરવું કશું ? કહેવું કશું ?—શંકા બધાં છે સ્વાર્થનાં !
પોલું બધું આ જગત, ને બધી દંભસૃષ્ટિ ભાસતી,
ના સત્ય–નીતિ–ધર્મ હૃદયે, અન્યને દેખાડવા !
સાધુ સદા સંતાપમાં, ખળ દુષ્ટ જગમાં ફાવતા,
ના વિશ્વક્રમ કે ઈશમાં શ્રદ્ધા જતી મન વાળવા.
આ મોહમયીના મોહથી મદમત્ત જ્યાં સહુ માનવી,
શી રીત બન્ધુ ભાવની મીઠી દિલે રહે લાગણી ?
હલકાં સદા જ્યાં જીવિત, દૃષ્ટિ દુર્ગંધી, મન સાંકડાં,
મદ–વિષયમાં સહુ અન્ધ, પુષ્કળ દંભ, સ્વાર્થે સૌ ડુબ્યાં !
સંસારના સંતાપ દાવા નલથી દાઝીને હવે,
ફૂલકોમળું આ હૃદયનું વિષતમ બનિયું છે ખરે !
હું શું કરું ?–ક્યાં જાઉં ?–ખુબ મુંઝાઉં !–ઠરવા ઠામ ના
દીસે, જીવન પંખી દહન્તુઃ વિશ્વમાં વિશ્રામ ક્યાં !

(મુંબાઈ.) સૌ. વિ.

પાવાગઢ.

(અનુષ્ટુપ) ગઈ સ્વજન સાથે હું, પાવાગઢ વિલોકવા;
કલ્લોલે કાપતાં માર્ગો, દૂરથી ગિરિને દિઠો,
(મંદાક્રાન્તા) જો ! જો ! બ્હેની ! ગિરિ તહીં દિસે!–કે શું અભ્ર છવાયાં !
જાણે મેઘો નિજ રથ લઈ પૃથ્વિમાં આજ આવે;
જોની બ્હેની ! ગિરિ શિખરને મસ્તકે શ્વેત બિન્દુ,*
ને ત્યાં પેલો દુર કંઈ દિસે ભદ્રકાળી નિવાસ.
(અનુષ્ટુપ) ચઢવાનો ગિરિમાર્ગ શ્વેત દોરી સમો દિસે;-
સ્પષ્ટ માળા ગિરિ કેરી સમીપે આવતાં દિસે.
(મંદાક્રાન્તા) જો ! આવ્યું આ સર કંઈ દિસે શીત વારી ભરેલું,
ચાલી ત્યાંહીં સ્વજન સહુને તમતા શાન્ત કીધી;
શું આ આવ્યું અધવચ અહીં ભવ્ય આવાસ દિસે,

* પાવાગઢ ઉપર કાલિકા માતાજીનું મન્દિર છે, તે સર્વથી ઉંચા શિખરની ટોચ ઉપર છે. તે શિખર એટલું ન્હાનું છે કે ફક્ત મન્દિરજ ત્હેમાં આવી રહ્યું છે. અને ત્હેની આસપાસ ફરતો કોટ સફેત ધોળેલો હોવાથી દુરથી ઘનશ્યામ હાથી ઉપર રૂપાની સફેત અંબાડી જેવું દેખાય છે.

વિશ્રાન્તિ લે જનસમુહ જ્યાં "ભાગી" સૌ કો કહે છે
ઉંચે ચાલ્યાં વન કંઇ દીઠું વૃક્ષ વેલી ભરેલું,
ને શું ઉંચો ગિરિવર હજુ દિસતો ભવ્ય આ તો;
દીઠી કાંઇ ગિરિવર તણી ભેખડો ત્યાં પડેલી,
દીઠી ત્યાંહી વીર પુરૂષની ચિન્હશાલા પડેલી.
આહા ! કેવાં કલરવ કરે પક્ષી આંહીં મધુરાં,
ને દિસે છે વન કુસુમ જો ભાત ભાતે ખીલેલાં;
શોભે કેવી તરૂયુથ સહુ વલ્લરીઓ નમેલી.
ને ધીમે શું સમીપ વિહરે પુષ્પ સુવાસ રેલી !

(ઉપજાતિ) દિઠી પછી ખીણ વિશાલ ઉંડી, જે જોઇને ચંચળ ચિત્ત થાતું;
જાણે વિકારી મુખને ઉઘેલી, રહાવા જનો જે નિજ પાસ આવે !
પતાઇ કેરો ગઢ કાંઇ દીઠો, ને તોપ છે થોડી હજી પડેલી;
પ્રચંડ શીલા પણ ત્યાં પડી છે, જેણે નિહાળ્યા અતિ કાળ પુર્વે.

(અનુષ્ટુપ) ચડતી પડતી જેવી, મનુષ્યો તણી થાય છે;
આહા ! જડ વસ્તુનીયે ગતિ તેવી જણાય છે !
પૂર્વમાં એ ગિરિ કેરી ચડતી પૂર્ણ તો હશે,
અરે રે ! કાળના ચક્રે અસ્તવ્યસ્ત બધું કર્યું !

(ઉપજાતિ) કોઠાર છે દારૂ તણા પણા ત્યાં, જે યુદ્ધને કારણ ત્યાં ભરાતા;
વળી સરો શીત નીરે ભરેલાં, વિશ્રાન્તિ લેતાં સહુ ત્યાંહી બેસી.
અતિ શ્રમે ચૂર્ણ ઢીલા થયા છે, ઉંચે કરી દષ્ટિ હમે નિહાળ્યું;
સમીપ દીઠું નહીં માત દેરૂં, હર્ષેથી ને ત્યાં ચડવાજ માડ્યું.

(આર્યા ગીતિ) મંદીર માંહીં આવી, દર્શન કીધાં કાળીકાજી કેરાં,
ભવ્ય સુમૂર્તિ નિહાળી, લીન થયાં છે હૃદયો હમ કેરાં.
દીઠો ભાનુ છુપાતો, વિશ્વ બધું એ તિમિરાવૃત કરતો,
દષ્ટિ નીચે કીધી, નિરખ્યાં ચંપાવતીનાં ખંડેરો !
દર્શનથી વિરમીને, અદ્દભુત શોભા વિલોકતાં વળીયાં.
ફરીં ફરીં ગિરિ વિલોકયો, દીઠાં અમો વળી બધે પ્રસર્યાં.

(વડોદરા) —સૌ. મૃદુલા.

૨. स्वजन वियोगः બન્ધુને—

(હરિગીત.) સાંભળી મુજ માંદગી તું નિત્ય પાસે આવતો,
ને સ્નેહને ઉત્સાહથી આ ભગિનીને બોલાવતો;
પણ કોણ જાણે ક્યાં થકી એ તાવ કારી આવીયો !
નાજુક મ્હારા વ્હાલસોયા બન્ધુને લેઇ ગયો !
એ પુષ્પ મ્હારૂં કોમળું તાને ઉછેર્યું પ્રેમથી,
ચોગમ સુગંધી પ્રસરી જેની સર્વને સંતોષની;
પણ મંદભાગી બ્હેન હીણીની આંખ એક તુટી પડી,

ને પ્રેમઘેલા ભાઇની જોડી અરે, ખંડિત થઈ !
લાલચ અને સંસારના કુડકપટથી ત્હેં દુર રહી,
ટૂંકા સમયમાં ઉચ્ચ જીવન ગાળીયું પ્રીતે અહિં;
આશા અમે રાખી હતી, ઉજ્વલ જીવનની બહુ બહુ.
પણ ઈશને પ્રિય થાય છે, જેને જગત્ ચાહે ઘણું !

—ભગિની.

સ્મરણ.

(હરિગીત.) ઓ ભાઇ ! મ્હારા ભાઈ મ્હારા ! ક્યાં ગયો તું આ સમે ?
વીચાર્યું ત્હેં કાંઈ નહીં, માતા પિતા ઘૈર્યા દુખે ?
વ્હાલી મુકી રોતી અહીં, શું એ તુંને કરવું ઘટે ?
વારી વિના ઝુરી મરે જ્યમ મીન ત્યમ તે તડ્ફડે !
વ્હાલા વીરા ! ત્હેં ભાઈઓને શોકમાં ડુબાડીઆ,
વ્હીલીજ મુકી વ્હેનીઓને દૂર થઇ ચાલી ગયા !
દિનતો ગયા, મહિના ગયા, વર્ષો બધાં ચાલ્યાં જશે,
પણ ભાઇ મ્હારો, રે, ગયો તે તો હવે નાહિં મળે !
ધીરાં થઇ રહેવું સદા, નિશ્ચે થયું મનમાં હવે;
ઓ ઈશ ! આત્મા એહને શાન્તિ સદાએ આપજે.

—ત્હારી વ્હાલી વ્હેની.

કરમાયલું કુસુમ.

(લલિત.) અરર બાલુડાં ! ક્યાંહરે ગયો ? પ્રિય હૃદયના સ્નેહ વિસર્યો;
વિરહ તાહરો ના ખમાય રે, મધુર બાલુડાં ! શું રીસાયરે ?
ગૃહનું રત્ન તું, દિવ્ય મૂરતી, વદન ન્યાળતાં દષ્ટી ઠરતી;
કળી ખીલી અને પુષ્પ તો વધ્યું, પ્રસરી ગંધ, ને સૌ સુખી થયું.
મધુરં પુષ્પ તે ખેલી ફાલતું, જન ઉરે ધરો હર્ષ રેલતું;
પ્રિય કુસુમની કોમળી કળી, કુરે કાળના તાપથી બળી !
ખરી પડયું ભૂમી કોઇના લહે, તુજ વિયોગથી ચિત્ત આ દહે;
જનનિ વ્હાલી એ પરમ સ્નેહથી, જતન બહુ કર્યું આત્મ ભોગથી.
દીવ્ય રૂપને ગંધ હા ! ગયાં, મૃદુ કુસુમનાં સુખડાં વહ્યાં;
કરમઇ ગઈ કુમળી હાયરે, તુજ વિયોગથી ઉર સુકાય રે.
જગત બાધું આ શોકીલું દિસે, ધ્રુજિત ત્રાસથી, દીનતા ધરે;
વિમળ જ્યોતિ ઓ બાલ તું ગયો, પ્રભુજી ચરણમાં શાન્ત થઈ વસો !

—સૌ. બળી બ્હેન.

" ભગિનીના સ્વર્ગસ્થ સુત પ્રતિ શોકોદગાર "

(લલિત.) અરર હાયરે, હાય હાયરે, જીવ બળી અને ખાખ થાયરે;
પુત્ર જન્મનો હર્ષ આપિયો, દશમ વર્ષમાં કાળ વ્યાપિયો !

અરર ! દેવ તેં કોપ શો કર્યો ? રંક બ્હેનીના પુત્ર કપમ હર્યો !
માડી તાહરી સ્વસ્થ ના હતી, સેવ પ્રીતિથી તેં બહુ કરી.
માતુ કારણે વૈદને ગૃહે, લાવવા ગયો વીર ! ઔષધિ;
વાર ત્યાં હતી ઔષધિ થતી, સ્નેહિ મીત્રને ઘેર તું ગયો.
બારીએ ઉભો ટેકી હાથને, પલકમાં નિચે તું સરી પડ્યો;
ઘા પડ્યો ઉંડો તુજ મસ્તિકે, તજી સહુ કર્યો સ્વર્ગવાસરે !
માની ચાકરી ત્હેં બહુ કરી, ત્હારી ચાકરી નવ થઇ શકી;
હોંશ બહુ હતી ભેટવા ત્હને, નુત બની શકયું શું કરૂં ? સખે !
ભણી ગણી થશે બુદ્ધિશાળી એ, એમ સૌ વદે ભાગ્યશાળીએ;
તુજ વિના અહિં અન ના ગમે, મૃત્યુની મહાવેદના દમે !
રમકડું હતું માત તાતનું, લઇ લીધું વિધિએ,છીનાવીને;
વય હતી નહિ તાહરી અતિ, પણ હતી ઘણી બુદ્ધિ તાહરી.
રંક તાતને ધીરજ આપતો, કહી મીઠાં મીઠાં વેણુ શાંતતો;
સહુજ તે ગયું હાથ હાથરે, પલકમાં થયું સ્વપ્ન, ભાઇ ! એ.
ફુલ તું તો હતું કુમળું હજી, પણ મહેકતું મિષ્ટતા ભરી,
નજર ના દિસે દેવ તાહરા, અરર શું બન્યું ? બંધુ માહરા !
કાર્તિકે થયો કેર કારમો, "વૈકુંઠ" ગયો ભ્રાત માહરો;
સ્નેહી સહુ કુટુંબી બહુ રડે, ખિન્ન હ્રદયી તારામણી વદે.
(ભરૂચ.)

સૌ. તારામણી.

કયાં છો ?

(ગઝલ-) અરે વ્હાલા સુશીલ વીરા ! તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?—
હ્રદયને વીર વ્હાલા છો, નયનમાં વીર ન્યારા છો;
ભગીનીને ભુલી જઇને, તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?
ઉરેથી હું ન ભુલું રે, સદા સ્મૃતિમાંહિ ઝુલું રે;
હ્રદય અમૃત ઝરતું રે, તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?
સદા સંસાર પ્યારો છે, ન જાણ્યો તેને ન્યારો છે;
પ્રીતેથી યાદ લાવો રે, તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?
જગતને જૂઠ જાણી રે, સ્વરગનું સુખ માણી રે;
દીપકનું તેજ બુઝાવીને, તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?
આકાશી ચંદ્ર વીરનું છું, પ્રકાશી સૂર્ય વીર તું છું;
કર્યો સંસાર શૂન્ય વત શું, તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?
સ્વરગમાં પુજ્ય છે તાત, જગતમાં નામ અખ્યાત;
કરો સેવા સુશીલ વીરા, તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?
સદા રહે જો પીતા પાસે, સુશાન્તિમાં મેવાવાસે;
જગત ભાજી તજી દઇને, તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?
વિનંતી ઉરમાં ધરજો, સ્વીકારો સ્નેહ મિષ્ટ ઉરનો:

પરસ્પર પ્રીત રાખીને; તજી બેની વસ્યા ક્યાં છો ?
પ્રમાણો વીર ! પત્રી આ, સ્વીકારો સ્નેહ અમ શીઘ્ર;
વિસરશો બેની ના કદિ યે, પ્રભુજી ધામમાં રહીને.

સૌ. કુન્દનબ્હેન.

પ્રિય પતિનો વિયોગ.

(વૈરણી વનમાં વલવલે અંધારી રાતઃ—એ રાગ).

વ્હાલા વિયોગની વેદના, કહો વહેલું કેમ?
મૂંઝાઉં છું મનમાં અતિ, મુંગાને દુઃખ જેમ. વ્હાલા.
ખાલી લાગે મને ખલક આ, ઉજડ ભાસે આવાસ,
જીવન ભયંકર દીસે મને, દિલડું છે ઉદાસ. વ્હાલા.
પંખીના બોલ ગમે નહિ, ન ગમે કોઇ વાત,
રાત પડે ગભરાઉં છું, ક્યારે થાય પ્રભાત. વ્હાલા.
દિવસ ઉગે દિલડું બળે, એકે વાતે ન ચેન,
ઉનું કે ટાઢું ગમે નહિં, નહિં દિવસ કે રેન. વ્હાલા.
નાથની નિત્ય નિશાનીઓ, પ્યારા ! વિસરાય કેમ !
પત્ર પ્રીતમ કેરા જોઇને, મન સ્થિર ઠરે ન. વ્હાલા.
પ્રભુજી મીલાવજો નાથને, બીજું માગું ન કાંઇ,
માનીશ તમ ઉપકાર, રહું, પ્રિય પદમાં સુહાઇ. વ્હાલા.

—વિયોગિની.

શોકોદ્‌ગાર.

(ગઝલ.) અહો ઇશા ! તું જગદિશા ! તમે છો તાત ને માત;
દયાળુ દેવ છો આપે, અદલ ઇન્સાફી શાક્ષાત.
તથાપી શું બીજું ભાસે, હૃદય વિચારી વિમાસે !
લીધી પત્ની, સપુત લીધો, લઇ પુત્રી ગજબ કીધો !
જગતના બાગની વેલી, ખીલેલી શુભ્ર ચંબેલી,
સુભાગી પત્ની વ્હાલીએ, ગઇ નિજ ત્રિફળો મેલી,
પતિના પ્રેમને મેલી, ગઇ સ્વર્ગે સહુ પહેલી;
ફળો નિજ વેરીને નાખ્યાં, પતિએ પ્રેમથી રાખ્યાં.
થયાં વૃદ્ધિ ફળો મીઠાં, અતિ રમણીય તે દીઠાં;
સુવાસે સૌ થતું રાજી, થયો ના સાક્ષ પિતાજી !
અરેરે, દૈવના યોગે. શિશુ માતુથી વિયોગે;
રડાવી તાત અંતરને, ગયાં-છાંડી નિરંતર તે !
થયો તું ગીષ્ટનો ભોગી, ઉભય બાળો લીધાં લોભી;
કીધો શું કોપ તેં આવો ? પ્રભુથી શું થશે દાવો !
મીઠી વેલી મીઠાં ફુલે, જગતના બાગમાં ઝુલે;
લીધાં તે કાળ પક્ષીએ, રહ્યું ફળ એક પૃથ્વીએ.

કરો રક્ષા પ્રભુ તેની, ગઇ આશા બધી જેની;
નમાયું બંધુ બેનીનું, અટુલું એક વેલીનું !
તમે તેને ઉછેરીને, તમે તેને સમાલીને;
ધીરજ સદ્‌બુદ્ધિ આપીને, જગતમાં સ્થિર સ્થાપીને;
પિતા ! રક્ષા સદા કરજો, શિરે આશિષ કર ધરજો,
તમે તેના પિતા માતા, તમે તેનાય વિધાતા.
તનય તનયા લીધાં પ્યારા ! તમારા પંથ છે ન્યારા;
પિતાને ધૈર્ય પ્રભુ ! દેજો, દુઃખોના ભાર વહી લેજો.
સદા શાન્તી, સદા શાન્તી હરિ આપો, ટળો ભ્રાંતી;
અરે મન મૃગને વાળો, ચરે તે જ્ઞાનનો ચારો.
અમર આત્મા, અચળ જ્ઞાન, હૃદય રાખી ધરે ધ્યાન;
પ્રભુજી સ્વર્ગવાસીને સુશાન્તિ દો કૃપાળ એ.
ઋણાનુબંધ ને ધારી, રહે સૌ સ્થિર મન ધારી,
રહે શાન્તી સબળ ભાન, વિચારે મંન વિદ્વાન.
પ્રભુ ! તે પ્રેમી આત્માને કરો શાન્તી જન્માન્તરે;
સહુને શાન્તી સુખ આપો, હરિસુખ દેવ દુખ કાપો.

(ભાવનગર.) —સૌ. હરિસુખ ગોરી.

યુગલ ભગિની વિયોગ.

(રાગ. સીતાજીના મહીનાનો–)

મુજ શાણી સુલક્ષણી બ્હેનો ! આવું તમને ના ઘટે;
તમે વર્તાવ્યો ઝાઝો કેર, હૃદય શોક ના મટે. ટેક.
હતી ઉંમર નાની, બ્હેનો ! ગુણો મોટા ધારીયા;
કીર્તિ રૂપી અનુપમ ફુલ, જગે તો પ્રસારીયાં. મુજ૦
વ્હાલી ! વિસરે નહી તમ હેત, સ્મરણ ઘડી ના ખસે;
તમે ગુણીયલ ગંભીર બ્હેન ! સહુને હૃદય વસે. મુજ૦
માત, તાત, ભગિની, ભ્રાત, કકળતાં મુકીને;
બ્હેનો ! લીધી શું સ્વર્ગની વાટ, વિસારી વિવેકને ! મુજ૦
રતિ કામ સમોવડ સ્નેહ, પતિ:સંગે રાખતી;
તુંજ નામ રતિમનબ્હેન, ખરૂં કર્યું તેં, સતી ! મુજ૦
જેવું બોલી હતી તું વેણ, તેવું તેં પાળીયું;
ઉજ્વલ રાખી પતિમાં ગંન, ખોળે શીષ ઢાળીયું; મુજ૦
મ્હારી વ્હાલી ઓ ચુમંન બ્હેન ! તું પણ ઉડીને ગઇ;
ન ઘટે તમોને, ઓ બ્હેન ! એકલડી હું થઇ ! મુજ૦
સાચું હેત બતાવ્યું, બ્હેન ! જઇ ભેટી માસીને;
વળી મળી ત્રીગુણી બ્હેન, તજી શું દીધી મને ? મુજ૦
વળી ત્યજિયો પતિનો સ્નેહ, જે મીઠો તું જાણતી;

સદા રટતી પતિનું નામ, સાચું દેન રાખતી. મુજ૦
તારૂં જોઇ અન્યોઅન્ય હેત, હૃદય તો ચીરાયરે;
તમ વિયોગ મારૂં મન, ઘણું યે ઝુરાયરે. મુજ૦
જય માંડયો જતાં જતાં બ્હેન! પતિના તે ઉરમાં,
ધન્ય ધન્ય તમોને, ઓ બ્હેન! કહું દુઃખી દીલમાં. મુજ૦
કેનુ બ્હેન તફડતાં જોઇ, દયા દીલ આવતી;
કંઇ પેરે વળાવુ મન, સુંનું બધે ભાળતી. મુજ૦
તેના હૃદય તણો તું હાર, તે કેમ ભૂલાયરે;
પ્રભુએ શું કરાવ્યો વિજોગ, દીવસ કેમ જાયરે! મુજ૦
અતિ દીપાવી માનની કુખ, અમર નામ રાખીયું;
દેશભક્તિમાં ઝાઝું દીલ, સદા બ્હેની લાગીયું. મુજ૦
તમ ગુણનું વર્ણન, બ્હેન! હુંથી ના કરાયરે;
ઝુરે વિયોગે હુસમન બ્હેન, હૃદય ઉભરાયરે. મુજ૦
મુજ પ્રત્યે હતી તમ પ્રિત, ન વિસરી શકાયરે;
મ્હારી વ્હાલી પ્રેમન! રતિ મન! ક્યાં તમને મળાયરે! મુજ૦
નથી રાખી રે તુ થી જુદાઇ, તે અંતરે સાલતી;
પ્રિય બ્હેનો હું સ્વમાની માફ, તમોને નિહાળતી. મુજ૦
વસંતે શું વિસારી આજ? ગયાં ક્યાં બેનડી?
મુને સાલે તમારો સ્નેહ, તુટી મુજ બેલડી: મુજ૦
તમ પવિત્ર આત્માને બ્હેનો! શાન્તિમાં રાખો પ્રભુ;
દુઃખી બ્હેનની વિનતી એજ, સ્વિકારો હે વિભૂ! મુજ૦

—ગં. સ્વ. હુસમન બ્હેન.

વિમળાસખી ને નિવાપાંજલી.

(ગઝલ.) અહો ઈશા! નમુ ઈશા! હૃદય ઉદ્ગાર કહી ઈશા!
તમે આત્માની દો શાન્તી, સખી વિમળાતણી શાન્તી.
અહો વિમળા! સખી વ્હાલી, ગઇ તું દુનીઆં છોડી;
સખી સ્નેહી વિસારીને; પ્રભુનું શર્ણ રાખીને.
અહો બન્ધુ તણી પત્ની! સખી ભાવે મને ભજતી;
વિસારી નાની નણુદીને, રહી વિયોગી તારી તે.
સુશીલ શાણી તું, નિર્મળા સ્વભાવે જ્ઞાની ને વિમળા;
દિપાવ્યું નામ દુનીયામાં હવે લે શાન્તી પરભૂમાં.
થઇ વિધવા લીધો લેખ, તજ્યા જગના સહુ વેશ;
ધરી રૂદ્રાક્ષ સર્વાંગે, લીધું બ્રહ્મચર્ય તે અંગે.
થઇ તું ત્યાગી વિરાગી, થઇ યોગી તું મહાભાગી;
સમાધી સાધી દિન ગાળ્યા, વિધીથી યમનિયમ પાળ્યા.
અધુરી જીંદગી ગાળી, ઉઠયાં બાળકો, આશી!

તું પ્રીત એવી અવનવી, હું માટ કંઈ કંઇ ધારતી.
ત્હારા વિના ગૃહકાજ આ સુનકારમય સૌ ભાસતું,
ત્હારી કૃતિ, મૂર્તી સદા હું જોઉં ને દીસ ઘારતું;
" મ્હારા અરે આ બાળ ને, ભરથારને ધનધામ સૌ, "
તે મરણ આવે તોય માયા ચીતને મુકશે નહિ.
કર્તવ્ય તે કરવાં સદા, ના ધર્મ છોડી ચાલવું,
કીર્તિ સદા અમ્મર રહે ના દેહ કે એ સ્વાર્થ સૌ,
સત્કર્મ, નીતી, દિલદયા, કલ્યાણ સૌનું સાધવું,
આ વિશ્વમાં અમ્મર રહે, અમ્મર રહે જન નામશું.
છે દેવદાનવ યુદ્ધ જેવું આપણા પુરાણમાં;
મંડાણથી તે અંત લગી છે શ્રુષ્ટિ સૌ એ રીતમાં,
નીતી અનીતી ઉભયને ના કોઇ દી સાથે બને,
સદ્‌ગુણ શીર ! માર દુર્ગુણ સર્વદા સહેવા પડે.
મ્હારા હૃદયમાં ભાવ આ સૌ ઇશ પ્રેર્યો આવીયો;
સંસારના સંતાપથી તવ આત્મને મુકાવીયો:
આ વિશ્વના વિલાસમાં મદા કલેશ વિણ કાંઇ નથી,
શાન્તી સદા શ્રીનાથ કેરા ચરણમાં તું જ્યાં ઠરી.
મુઝાઈ નહિ; પરમેશમાં ચિતરાખીને પરવારી ગઇ,
આ વિશ્વનાં વિલાસ કેરા પાઠ સૌ ભજવી રહી;
તું ઉન્નતિ સાધી ગઇ છે, અવનતી જીરનારની,
સાબરમતીને તીર અગ્નિ શયન કીધું તેં સાધવી !
તુજ સદ્‌ગુણો સંભારતાં જે સ્નેહનાં અશ્રુ ખર્યાં,
ભાભી ! તને ભેટો મીઠાં તે કુસુમ થઇને સ્વર્ગમાં;
દીનમુખ કરી રડતાં અમે આ નરકમાં ઉભાં રહ્યાં,
તું જીતી જગ ચાલી ગઇ, ગૃહ બંધુનાં સુનાં થયાં !

(મુંબાઈ.) સૌ. વિન્ધ્યાલક્ષ્મી ત્રિવેદી.

---

૨. પ્રભુ સ્તવન. ઇશ્વરની સ્તુતિ.

(તોટક). નિશદીન નમું, પ્રભુ ! શુદ્ધ મને, કહું પાય પડી, વીનવી તમને;
દીન દાસી તણા, બહુ દોષ હરી, તુજ મ્હેરથી, નષ્ટ સદુજ થશે.
પ્રભુ ! જોઉં બધે તુજ ન્યારી ગતી, વદું શું રસના થકી મંદ મતી;
તુજ શીતળ છાંય તળે અમને, વિભુ ! રાખ કૃપા વિનવું તમને

(મંદાક્રાન્તા.) જ્યાં જોઉં ત્યાં, સકળ જગમાં, છે ગતી તુજ ન્યારી,
તારી લીલા નીરખી નીરખી, જાઉં હું છેક હારી;
જીહ્વા મારી કથી નવ શકે, તુજ ગુણો અપાર,
સંકટો સૌ દુર કરી પ્રભુ ! સત્ય માર્ગે ઉતાર.

(ભાવનગર) સૌ. માલિનીગૌરી.

ગુરૂસ્મરણ.

(શાલિની) પ્રાતઃકાળે સ્તવી ગુરૂને પ્રણામું, વૃત્તિ રૂડી ચિત્તમાં નિત્ય ધારૂં;
ગુરૂજીનું સ્મરણું થાતાંજ વ્યાપે, શાંતિ સદ્યે ઉર આનંદ સાથે.
આપે રૂડું જ્ઞાન તે સર્વ કાળે, ભક્તો જેથી આત્મ સ્વરૂપ ભાળે;
વૃત્તિ આસુરી સહૂ દે દબાવી, જુદા તર્કો શીઘ્ર દે છે જ ટાળી.
પ્રેમે સૂણે ભક્તની સ્તુતિ પોતે, સ્વીકારે છે અલ્પ સેવા કરો જે,
ભક્તો એ પ્રીતિથી મોહ ટાળે, માટે સેવો તે દયાળુ ગુરૂને.
માગું ભક્તિનું મુને દાન આપો, સારા ગુણો ચિત્તમાં નિત્ય સ્થાપો,
સેજે મુને આ પ્રભુજી ! ઉગારી, તારી બ્હેની, સુકૃપાથી ભવેથી.

—સ્વ. સૌ. રતિમન બ્હેન.

પ્રાર્થના.

(હરિગીત.) હે દીનનાથ, દયાળ પ્રભુ ! અમપર અમી વર્ષાવજે;
વિદ્યા, કલા ને જ્ઞાન આપી, એકતા તું વધારજે,
અમ દેશ-ઉદયના કામમાં સહુ બન્ધુઓ ઉલટ ધરે,
બ્હેનીએ થઈ સીતા સમી શાણી મદદ પતિને કરે.

(જબુસર) —સૌ. હીરાલક્ષ્મી કૃષ્ણલાલ દેસાઈ.

વસ્ત્ર હરણ સમયે દ્રૌપદીની પ્રાર્થના.

(પંથી પરદેશીને ચિત્ત સોંપી હું આ થા...લી!-એ રાગ).

વિઠ્ઠલ વ્હારે વ્હેલા વળજો વે...લે.
(સાખી.) દુર્યોધન, દુઃશાસન, વદતા વિષમય વેણ,
શરસમ ભેદે હૃદયને દેખાયે દુઃખરેણ;
ભોળા ભીમાગ્રજને જુગટે બાંધ્યા જે...લે. વિઠ્ઠલ.
" સત્ય વચનની શૃંખલા વહતા પાંચે વીર,
આધીન થઈ ઉભા, અહો ! જ્યમ પિંજરમાં કીર;
નેતા ન્યાય પથે નહિં ચરતાં કહેવુ કે...ને ! વિઠ્ઠલ.
" શું સૂતો છે શ્યામળા ! સુખથી તાણી સોડ ?
દીન દયા દર્શાવજો, દીન દયાળુ ! દોડ;
રોક્યા રાધાવર શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રને કે...ણે ? વિઠ્ઠલ.
" આધાર મારો એક છો, આ અવનીમાં આપ,
બાળા સાથ બચાવજો, બિરદ તમારૂં બાપ !
આપી આશ સલૂણા શ્યામ ! ન આવો શે...ણે ? વિઠ્ઠલ.

(ભાવનગર) —બાળા.

રટીસે સચરે અચરે રામ!

રટીસે સચરે અચરે રામ, રસીલો રામ, હસીલો રામ,
રટીસે રસના શ્રી ગુરૂ રામઃ રટીસે૦
શ્રીપતિ રામ, ધીપતિ રામ, સુધાસમ રામ, જીવનપ્રિય રામ,
સુખદ શ્રી રામ, પતિ પ્રિય રામ, મંત્રો માત્રનું મુગ શ્રી રામ; રટીસે૦
સુખમાં વિલાસી, દુઃખમાં દિલાસી, ઉરથી ઉલાસી, પ્રિયવર પાસે,
સ્નેહ સુવાસી, ભાવ ભભારી, તારણ ધારણ નૃહરિ નામઃ— રટીસે૦
જાપે જપતી, ક્ષણ નવ જગતી, સ્નેહે સ્મરતી, ધ્યાને ધરતી,
રંગે રમતી, નેહે નમતી, વિસારૂં કેમ વસન્ત વિરામ ! રટીસે૦

(અમદાવાદ) —સૌ. વ—

પ્રભુજી પદમાં પોકાર.

(દોહરા.)

તારો તરણુને હેમે, અધમ ઓધારણ નાથ !
રંક તણા રખવાળ છો, દાતા દીન દયાળ !
શરણ હમારું સત્ય છે, અન્ય અફળ નિશ્ચેય,
કુંજ વિહારી, કેશવા ! સમર્થ એક હમેજ.
ત્રિભુવન પતિ ! તારો મ્હને, અહો નાથ ! મુજ ભ્હાવ,
વ્રજ લાલા ! કાલા થઇ, વિયોગ નવ દયો કયાંય.
સગપણ સાચું શ્યામળા ! આપનું એક સદાય,
શરણે બાલ અનાથ છું, કરજો તાત ! સહાય.

૨.

સંત સેવતા શ્રી હરિ, શ્રી હરિ સેવે સંત,
સંત શ્યામ, બે એક છે, એક સ્વરૂપ અનન્ત.
પ્રભુને ચિન્તા ભક્તની, જંપે નહિં લગાર,
શ્રીહરિ ભક્ત તણા બને, દાસ તણાયે દાસ.
પ્રભુજી ને પ્રભુ ભક્તમાં, દીસતો સ્નેહ અપાર,
ભક્ત વસે ઈશ હૃદયમાં, રહ્યાં લક્ષ્મી પગ પાસ !

પ્રભુ સેવે નિજ ભક્તને, ગણે નહિં શ્રમ—ભાર,
સ્તંભ ફાડીને નીસર્યા, ઉગારવા પ્રહ્લાદ.
પ્રભુજીને નિજ ભક્તનું, થોડું વિપુલ જણાય,
ભક્ત સુદામાના અહો, તંદુલ હરખે ખાય !
વિદુર ગૃહે ભાજી જમ્યા, ત્યજી ભૂપના ભોગ,

પ્રેમ ભક્તિને વિઠ્ઠલો, માને સાચો જોગ.
નિર્ધન દુખિયાં, દાસ સહુ, શ્રીહરિનાં જે હોય,
દુઃખ સુખ મન ના લહી, પ્રભુ ચરણે ચિત પ્રોય.

૩.

ચક્રની ધારે ચ્હડવજો, કરજો શ્રીહરિ ન્યાય,
ભલે જગત અન્યાય દે, કરૂં ન કંઈ ચિન્તાય.

શ્રીપ્રભુ ! મુજ માબાપ છો, ભ્રાત, તાત, પરિવાર,
સદ્‌વિદ્યા, ધન, બુદ્ધિ હો, વ્યાપ વિશે મુજ પ્યાર.

અધમ ઓધારણ નાથજી ! અબળા બાલ હું, તાત !
કૃષ્ણ, કૃષ્ણ જપતી રહું, માગું એજ પ્રિય પાસ.

દુઃખ વિદારો જાલવા ! વિઠ્ઠલ વ્હારે ધાઓ,
સન્માર્ગે દીનબાલિકા, સ્નેહે દોરી જાઓ.

કષ્ટ, વ્યાધિ, ચિન્તા થકી, તાવીને પણ નાથ !
નરહરિ ! આ અબળા ઉરે, સદા કરો પ્રિય ! વાસ.

(મુંબાઇ.) —સૌ. વિજયાલક્ષ્મી ત્રિવેદી.

---

૪. ધર્મપ્રબોધ. દેશ પ્રીતિ.

(સદા સંસારમાં સુખ દુઃખ સરખા માની લઈએ એ રાગ)

વસે શું હિન્દમાં એવા કો સુદાત્મા હરામી,
ન કહ્યુ મુખથી એકવાર "આ મુજ માતૃભૂમી" !—વસે શું !

(સાખી) હતા સિંહ મુજ દીકરા, અર્જુન ભીષ્મ સમાન,
પાક્યા આજે દિપડા, રાખે વ્યર્થ ગુમાનઃ

હતી હું પૂર્વે કેવી, આજે મારી શી દશા છે.
ન જાણે જે નરો તેની છે કાયા હાં...નકામી ! વસે શું !

(સાખી) યજ્ઞ અગ્નિના ધૂમ્રથી વૃષ્ટિ પામતા જેહ,
આજે તમાકું ધૂમ્રથી ભષ્ટ કરે છે દેહ !

જીવે જેમ પાણી પોરા, તેવી કાયા તે ગુમાવે,
ખરેખરા ભાર છે, એવા નરો અવતાર પામી ! વસે શું !

(સાખી) રામ, કૃષ્ણ, હાં– ક્યાં ગયા ? ક્યાં તે ઋષી સન્તાન ?
વસીષ્ઠ, કશ્યપ, અંગીરા, જે મુજ નેત્ર સમાન.
મંત્રને તંત્રોથી મારી, કાયા રક્ષણ જ્યાં થતી'તી,

બની હું વ્હેમનું ભક્ષણ, અબળા આ થઇ હું કેવી ?
વસે શું હિન્દમાં એવા કો મુદ્દામા હરામી ?
ન કહ્યું મુખથી એકવાર " આ મુજ માતૃભૂમી ! "

(જવાહિયા.) —સૌ. બાલુબા સાંગણવાવાળાં.

ભામિનીભૂષણ.

(રાગ મલ્હાર.) સખી ! આવોરે, ગરબે રમો સહુ સ્નેહથી,
શણુગારો રે, નીતી તણા ધરો નેહથી.
પ્હેરો સાડીરે, રે, શીયળની બહુ શોભરી;
સદાચારની રે, કંચુકી બહુ ઓપરી,
હસ્ત કંકણુરે, સતતણાં ધરજો, સખી !
કરવું નિશ્ચય રે, પાપી મનુષ્યને નીરખી,
પાયે નુપુર રે, દયા તણાં પ્હેરી ફરો;
નાકે નથની રે, હર્ષથી સુનીતીની ધરો,
જુએ પૂર્વે રે, સીતા, દમયંતી થઇ સતી,
ગુણો તેવા રે, ધરવા થજો આતુર અતી.
ફેલાશેરે, સુવાસ કીર્તિની જગવિષે,
જો કરશોરે, સતકર્મ તો રૂપ દીપશે,
શ્વેત હોય છે રે, ગર્ધવ પણ તે શું કામના ?.
થાશો સદગુણે રે, શ્વેત તો સાંપડશે નામના.
નમી નિત્યે રે, બ્હેનો ! વીનવીએ શ્રી પ્રભુ;
સદા રાખે રે, સોભાગ્ય સુખમાં એ વિભુ,

(ભાવનગર.) સૌ. માલિનીગૌરી. મ. દેસાઈ.

અભીમાની જીવને સંબોધન.

(ભુજંગી) શું આજ સૂતો ખાટલે પરવશ બની થઇ બાપડો ?
કરતો હુકમ જે લાખને તે થઇ ગયો કાં રાંકડો ?
ભાઇ મુસાફર ! હાલ તારો હાલ આ કોણે કર્યો ?
જો જો વીચારી જીવ તું મોથાજ પરનો થઈ પડયો !
મારીશ ને તોડીશ એવો ગર્વ તારો ક્યાં ગયો ?
તુજ અંગનો સો રંગ ઝાંખો કેમ ને શાથી પડયો?
ક્ષણુ વારમાં આ મામલો સહુ કેમરે બદલી ગયો ! -
જો જો વીચારી જીવ તું મોથાજ પરનો થઇ પડયો !

દિન રાત ના વ્યાપાર તારા રે બધા અટકી પડ્યા,
તુજ ઢોંગ ને નખરાં બધા તે સ્હેજમાં લટકી પડ્યાં !
મનના મનોરથ સર્વતો મનમાં અરેરે રહી ગયા,
અધવચ રહ્યા સઊ આદર્યા, પરવશ બહુજ બની રહ્યા.

અક્કડ અને ફક્કડ થઇ, ફિશે બહુ રાખી ફર્યો,
અભિમાનમાં મરડાઇને તુજ ભાન સઊ ભુલી ગયો;
પણ આજ છક્કડ કાળની લાગી, પડ્યો તું ખાટલે,
રે જીવ ! કંઇ વિચાર તારી શી સ્થિતિ છે જગ વિશે !

નિરખી દશા અવળી સગાં સ્નેહી બધાં મુખ મરડતાં,
અફસોસ કે આવા દગા દેખાય છે આ જગતમાં !
સઊ સ્વાર્થિ આ સંસાર છે, નાચ્યે નચાવ્યો સ્વાર્થનો,
પર અર્થમાં નિજ સ્વાર્થ દેખે એજ નર વિરલો ખરો.

જડ જીવને સમજાવવા શિક્ષા તને બહુ થઇ હતી,
સમજ્યો નહીં તો આમ પાછો માર ખાધો દુર્મતિ !
સમરે હવે જગનાથ તો એ સત્યપંથ બતાવશે,
મદદે ચડીને સર્વ સંકટ જાળમાંથી બચાવશે,

એ સ્હાય વિણ તું સમજજે ગાડું પડે અટકી અહીં,
તું તો જરા જલબિંદુ જેવો આ મહાસાગર મહીં;
શી શક્તિ તારી, જ્ઞાન તારૂં ? શું અરે, તું કરી શકે ?
સો થાય ધાર્યું એ ધણીનું ! વ્યર્થ કાં રવડી મરે !

વ્યાધિ, જરા ને જન્મના ફટકા હમેશા રે લખ્યા ?
કડવા પ્રસંગોથી નવું કંઇ જ્ઞાન મેળવજે જરા;
જે પ્રેમથી જીવિત ધારે, વિશ્વમાં વ્યાપી રહ્યો,
બ્હેની સકીના ! પ્રેમ એ નિર્મળ મહીં જાજે ભળ્યો.

(કચ્છ—મુંદ્રા) —બ્હેન સકીનાબાઇ અબદલાભાઈ.

સખીઓને બોધ.

(ઓધવજીના સંદેશાનો રાગ.)

વ્હાલી સખીઓ ! ધર્મ સતીના પાળવા,
જેથી થાએ આત્માનો ઉદ્ધાર જો,
આ જગ સ્વર્ગસમુ સુખસ્થાનક થાય જો,

* ખાટલે પડેલા એક જીવને ઉદ્દેશીને આ કવિતા છે

જો પતિ પ્રેમે પરમાનન્દ મનાય જો. —વ્હાલી.

પતિમાં પ્રેમ તણું સ્થાનક છે આપણું,
તેનાથી છે ઉજ્વલ કાયા નિત્ય જો,
તન મન ધન પતિ પદમાં પ્રેમે સ્થાપિને,
શરણે રહીને સાથે રહેવું નિત્ય જો, —વ્હાલી.

પતિ સુખમાં સુખ માનો દુઃખમાં દુઃખી,
પતિ એમ જાણો સુખકારી સંસારજો,
અન્ય સગાં છે સ્વાર્થ તણા તો સોદરાં,
જેમાં હોયે કાંઈ કદી નવ સરજો. —વ્હાલી.

પતિના પ્રેમે રાજ્ય સુખોને પરહરી,
વનમાં કીધો વાસ પતિની સાથજો;
કીર્તિ તો ઝળહળતી આજ પ્રકાશતી;
સીતામાતા કેરી સતીઓ માંહ્ય જો. —વ્હાલી.

(ભાવનગર) —સૌ. મહાલક્ષ્મી પાઠક.

સખીઓને શીખામણ.

(રાગ—પુનમ ચાંદની, એ.)

બેનો ! સદ્‌ગુણની સાડી પ્રીતે પહેરજો રે,
જેથી કીર્તિ કેરા ઉભરાશે ભંડાર. —બેનો.

(સાખી) સાડી સદ્‌ગુણની ધરી, દુર્ગુણ કરજો દૂર,
સ્વામીની સાથે વશી, સતીપદ ધરજો ઉર;
બેનો ! ચન્દ્ર કપાળે કુમકુમનો શોભાવશો રે,
શોભે હસ્તી દંતનાં કંકણ સુન્દીર. —બેનો.

(સાખી) પતિ પરમેશ્વર પૂજીને, પતિવ્રત ધરશો મંન,
આભૂષણ શીયળ તણાં, શોભે સુન્દરી અંગ:
બેનો ! આનંદે પતિપ્રેમે વ્રત શુભ પાળજો રે,
જેથી નામ તમારૂં અમર થશે સતી સાથ. —બેનો.

(સાખી) પતિ ભક્તિ અંતર ધરો, સહનશીલતા સાર,
શ્રદ્ધા, દયા, સુનિતિ, ને ધરો પ્રીતિ ઉર હાર:
બેનો ! પતિઆજ્ઞામાં રહીને, જીવન ગાળજો રે,
મળશે તેનાં મીઠાં ફળ સત કીર્તિ હમેશ, —બેનો.

—સૌ. કુન્દન બ્હેન.

रमणीमणिमाला.

મહારાણી પદ્માવતી (પદ્મિની.)

આજે ઘણોજ કોલાહલ થઇ રહ્યો છે. હજારો શૂરવીર રજપૂતો અસ્ત્ર શસ્ત્રથી સજ્જ થઇ મુછપર તાલ લગાવી રહ્યા છે. ભીડ વધતી જાય છે. જરા જરામાં ક્રોધથી કોઈ કોઇ કંઇ બકી જાય છે, અને વળી કોઇ કોઇના હાથ તો તલવારની મૂઠ સુધી ચાલ્યા જાય છે! કોઇ વળી આનંદમાં છે. અને કોઇ વળી કોઇ પોતાની પાઘડીના પેચ સંભાળે છે. આ પ્રમાણે સારા રજપૂતો કોઇ આક્રમણ માટે તલપાપડ થઇ ગયા છે, પરંતુ મહારાણા ભીમસીંહજી કંઇ ગુઢ વીચારમાં તલ્લીન દેખાય છે. અને કોઇની પણ વાત તરફ ધ્યાન આપ્યા વિના સીંહાસનપર વિરાજમાન છે.એવામાં એક સૈનિક પરસેવામાં ભીંજાયલો માારતે ઘોડે આવ્યો, અને દ્રઢિતે સ્વરે મહારાણાની જય પોકારાવી બોલ્યો, "આજના યુદ્ધમાં આપણો જય થયો છે. શત્રુ–યવનની સેના પીઠ બતાવી નાસી ગઇ છે. જો નાસી ગઇ ન હોત તો રણક્ષેત્રમાં સઘળું શત્રુદળ શીર વગર અટવાયું હોત."

આ શુભ સમાચાર સાંભળી રજપૂતો માંહોમાંહે બોલવા લાગ્યા, કે કાયર અલાઉદ્દીન આખરે હાર્યો ધીક્કાર છે તેને, પણ તેને તો શરમજ નથી! વારંવાર હારે છે, છતાં દુષ્ટતા છોડતો નથી. પણ હવે તો ચીતોડની આજુબાજુ નહી ફરકશે.

દૂતના સમાચાર સાંભળી તથા રજપૂતોની માંહોમાંહિની વાત સાંભળી મહારાજ કંઇ શોકથી બોલ્યા, "મુસલમાનોનો વીશ્વાસ નહી, છલ કપટ અવશ્ય કરશે." એટલામાં એક દૂત અલાઉદ્દીનનો પત્ર લાવ્યો. પત્ર વાંચતાં મહારાણા ભીમસીંહ ક્રોધથી પત્રને ફેંકતાં લાલચોળ આંખથી બોલ્યા, "શરમ! હજુ પણ દુષ્ટનું આવું સાહસ! શું હજુ પણ તેના માથામાંથી ગરમી નથી ઉતરી!

ચારે તરફથી "શું છે? શું છે?" ના અવાજ નીકળ્યા: એક સૈનિક પડેલો કાગળ વાંચી બોલ્યો" નીચ પાપી લખે છે કે જો મહારાણીજીનું દર્શન આરસા દ્વારા પણ તેને કરાવવામાં આવે તો તે દીલ્હી પાછો ચાલ્યો જશે." બસ બાકીજ શું. રહ્યું! આખી સભા સીંહનાદથી ગર્જી અને આવેશમાં ઘુમવા લાગી. આ સમાચાર મહારાણી પદ્માવતીને પહોંચાડવામાં આવ્યા. જેના જવાબમાં શૂરવીર મહારાણીએ મહારાજશ્રીને કહાવ્યું કે "અલાઉદ્દીનની પ્રાર્થના સ્વીકારી લો. અને એટલી મારી વિનતી ધ્યાનમાં લઇ, મારે લીધે શૂરવીર રાજપૂતોનો વધ થતો અટકાવો." આ પ્રાર્થના સાંભળતાં આખી સભાએ મસ્તક ઝુકાવ્યાં. મહારાણાએ ચારે તરફ નીહાળ્યું, અને ફરીથી સીંહાસનપર બેસી ગયા. કંઇક વિચાર બાદ બોલ્યા, "ઠીક, તેમ થવા દો"

મહારાણી પદ્માવતી સીંહલદ્વીપના રાજાના કુંવરી હતાં. જે ઘણાંજ સૌંદર્યવાળાં હતાં. બધા ભારતવર્ષમાં તેમની ખ્યાતી ગવાની હતી. ભગતખંડમાં સીંહલદ્વીપની સુંદરતા બહુજ વખણાય છે, તે આ મહારાણીને લીધે એ કહેવતરૂપ થઇ પડી છે. કદાચીત્ કોઇ સુંદર હોય અને તેની જો પ્રશંસા કરવી હોય તો ટુંકામાં કહેવાય છે કે "એતો સીંહલદ્વીપની રાણી છે, અને અહીંજ માત્ર સુંદરતાની પ્રશંસાનો અંત આવી જાય છે. મહારાણી પદ્માવતીનાં લગ્ન મહારાણા ભીમસીંહ સાથે થયાં હતાં, જે ચીતોડના રાજ લક્ષ્મણસીંહના

કાકા થતા હતા, અને લક્ષ્મણસીંહ બાળક હોવાથી સઘળો રાજ કાર્યભાર પોતેજ ચલાવતા હતા. એ સમયમાં અલાઉદીને પોતાના કાકા જલાલુદીન કે જેણે તેને પાળીપોષી મોટો કર્યો હતો તેને મારી નાખ્યો અને પોતે ગાદીપર બેઠો. મહારાણી પદ્માવતીની અપૂર્વ સૌંદર્યતા સાંભળી, મોટી સેના સાથે તે ચીતોડપર ચઢી આવ્યો. પરંતુ બહાદુર ચીતોડી રજપુતો આગળ હારતાં હારતાં આખરે થાકી વિનંતીપત્ર દ્વારા કહાવવા લાગ્યો કે તેને માત્ર મહારાણીજી પદ્માવતીના દર્શન આરસા દ્વારા કરાવવામાં આવે તો દિલ્હી તે પાછો ચાલ્યો જાય. જે વિનંતીને મહારાણીજી તરફથી અનુમોદન અપાતાં માત્ર અલાઉદીનને એકલાને ચીતોડમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો.

અલાઉદીન દાખલ થયો તે પહેલાં તેના ખાસ હજુરીઓએ તેને ચેતાવ્યો કે આવા દુશ્મનના ઘરમાં જવું સહીસલામતી ભર્યું નથી. જો વખતે કંઇ ન ઇચ્છવા જેવું બને તો હમે શું કરીશું!—વીગેરે કહી ભય બતાવ્યો. પરંતુ અલાઉદીન તે સર્વના કહેવાનો ઉપહાસ કરી બોલ્યો "તમે સઘળા મૂર્ખ છો. શું તમને મારા કરતા, વધારે અક્કલ છે? હું રજપૂતોને સારી રીતે ઓળખું છું. તેઓ કદી પણ દગો કરી શકશે નહી. તમે નાહકના સમજ્યા વિનાજ મારી વાતમાં શક ઉઠાવો છો?" સર્વ ચૂપ રહ્યા.

અલાઉદીન ચીતોડમાં ગયો. જે શત્રુને રજપૂતો દાઢમાં કચકચી રહ્યા હતા, તે આજ તેમનો અતીથી હતો. સર્વેએ હથીઆર છોડી દીધા અને તેને સત્કાર આપ્યો. કેમકે તેણે રજપુતોનો આદર્શ વિશ્વાસ કર્યો છે. આરસા દ્વારા મહારાણીને તેણે જોઇ, તે "વાહ વાહ" બોલી ઉઠયો, અને જે પ્રશંસા માત્ર સાંભળી હતી તેના કરતાં પણ વધુ સૌંદર્યતા તેણે જોઇ. કોઇ દીવસ મહારાણી પદ્માવતીને બેગમ બનાવવાનો નિશ્ચય કરી અલાઉદીન પોતાના સૈન્યમાં જવા નીકળ્યો. થોડેક દૂર સુધી મહારાણા ભીમસેન તેને વળાવવા ગયા. પરંતુ એક સ્થાનપરથી મુસલમાનો આક્રમણ કરી મહારાણાને પકડી બંદીવાન તરીકે લઇ ગયા;જે સમયે મહારાણા બોલી ઉઠયા, "હે નીચ, કાયર, અલાઉદીન! શું રજપૂતોના પવિત્ર વિશ્વાસનો બદલો આ પ્રમાણે આપે છે!" અલાઉદીને કહ્યું "જ્યાં સુધી પદ્માવતી મારી પાસે નહી આવે ત્યાં સુધી ભીમસેન છૂટો નહી થઇ શકશે."

આખા ચીતોડમાં મુસલમાનો કપટી કાર્યની ખબર વીજળીની ઝડપે ફેલાઇ ગઇ, અને સાથે સાથે પાપી અલાઉદીનના તિરસ્કાર યુક્ત વાક્યની ખબર પણ પથરાઇ ગઇ. શૂરવીર રજપૂતો હથીઆર સાથે પોતપોતાના ઘરમાંથી બહાર પડ્યા, શું મેવાડની લક્ષ્મીનો ઉપભોગ મુસલમાન અલાઉદીન કરશે! શું વીર રજપૂતોની નસોનસમાં પવીત્ર આર્યલોહી નથી વહેતું! શું તેઓની વીજેતા તલવારો યવન સૈન્યનો ધ્વંસ કરી મહારાણાજીને નહી છોડવશે? આ અને એવાં વાક્યો બોલતા સર્વે ક્રોધથી લાલચોળ બની ગયા હતા. લાખો યવનસેના શૂરવીર સહસ્રાવધિ રજપૂતોના તેજમાં બળી ભસ્મ થતાં શું વખત લાગશે!—વીગેરે સમાચાર મહારાણી પદ્માવતીના કાન સુધી ધીરે ધીરે પહોંચ્યા. આ સમયે પદ્માવતીના કાકા તથા તેમના ભાઇ ચીતોડમાં રહેતા હતા. તેઓ જેટલા બહાદુર હતા તેટલા સમજદાર પણ હતા. તેમની સાથે પદ્માવતીએ ખાનગી મસલત કરી, અને અલાઉદીનને લખી મોકલ્યું કે "હું તમારી છું. હું દીલગીર છું કે મારે માટે તમારે આટલું દુઃખ વેઠવું પડ્યું. હવે હું તમારી પાસે આવુંછું, પરંતુ જેમ તમે બાદશાહ છો, તે પ્રમાણે હું પણ એક કીર્તીવંત

કુળની રાજકન્યા છું. તેથી મને તમારા તંબુ સુધી પહોંચાડવાને મારી સાથે ૭૦૦ સાહેલીઓ ડોલીઓમાં બેસી આવશે, જેનો યોગ્ય સત્કાર તમારા તરફથી થવો જોઇએ. કોઇ પણ મુસલમાન ડોલી પાસે આવવો નહી જોઇએ, નહીં તો અંતઃપુરના નીયમનો ભંગ થએલો ગણાય. હવે ચીતોડનો ઘેરો ઉઠાવી લો, હું તો ખરેજ તમને મળવાને ઘણીજ આતુર થઇ રહીછું."

આ પત્ર મળતાં અલાઉદીન ખરેખર નાચવા લાગ્યો. કારણ તેની ઘણા દીવસોની આશા આજે પૂરી થશે, અને પરીઓ કરતાં પણ વધારે રૂપવતી પદ્મીની, કે જેને માટે આટલું દુઃખ વેઠવા છતાં પણ આખરે નીરાશ બન્યો હતો, તે ખુદ પોતેજ તેની પાસે ચાલી આવે છે ! નાચરંગનો હુકમ થઇ ગયો અને તંબુઓ શણગારવામાં આવ્યા. અલાઉદીન ખુબ બનીઠનીને બેઠો. પરંતુ તે મૂઢ પ્રેમાંધ અવીચારીને એટલી ખબર નહોતી કે એક બહાદુર પવીત્ર હીંદુ અબળા પસંદ કરશે છાતીમાં છરી ભોંકવાનું, અગ્નીમાં બળી ભસ્મ થવાનું, અને ઝેરનો પ્યાલો પીને મરણ શરણ થવાનુ, પરંતુ નહી કરશે સ્પર્શ પરપુરૂષના શરીરનો ! તે એમ સમજતો હતો કે હીંદુ સ્ત્રીઓ પણ તેને ત્યાંની સ્ત્રીઓ જેવી દુરાચારી હશે અને થોડા વૈભવની લાલચે તેના તાબામાં આવનારી ! તે મૂર્ખ વીચારવા લાગ્યો કે શું પદ્માવતી બાદશાહની બેગમ બનવાનું પસંદ નહોતી કરતી ? અવશ્ય કરતી હતી. પરંતુ ભીમસેનના ભયથી તેમ જણાવી શકતી નહોતી. હવે તે સ્વતંત્ર છે એટલે તેણે પોતાના વીચાર ઝટ પ્રગટ કર્યો. પણ હે નરાધમ અલાઉદીન ! જો, અને સંસારની રચનાથી શીક્ષા લે ! હીંદુસ્થાનના લોકો સાવધાન થાઓ ! મહારાણી પદ્માવતી સાચી ક્ષત્રીયાણી હતી, તેણે મ્લેચ્છ જાતીમાં કંઇ જન્મ લીધો નહી હતો. કાયર અલાઉદીનના મનના મનસુબા મનમાં રહી ગયા. મહારાણી પદ્માવતીની સાથે આવનારી ૭૦૦ ડોલીઓમાંથી પ્રત્યેકમાં ૭ ૭ શરીર રાજપુતો પોતાના પ્રાણ સમાન મહારાણા ભીમસેનને છોડવી લઇ જવા હથીઆર સાથે શત્રુદળની બરાબર મધ્યમાં પેઠી ગયા. ખરે કપટીઓ માટે કપટજાળજ પાથરવી જોઇએ. ભીમસેનને મહારાણીના આગમનની ખબર આપી. ફુલી રહેલો અલાઉદીન નહોતો જાણતો કે એક રજપૂત રમણી જો ચાહશે તો તેની (અલાઉદીનની) પાસે એક એવો ખેલ ભજવાવશે કે જે હંમેશ ઈતીહાસના પાનાં શોભાવશે.

મહારાણીની ઇચ્છાનુસાર પોતાના આગલા પતીની સાથે પોતાને મળી લેવાને અડધા કલાકની છુટ મળી, કે જેથી તે મહારાણા ભીમસેનથી હમેશને માટે છૂટી થઇ જાય. મોટી કનાતના ડેરામાં ડોલીઓ ધીરે ધીરે ઉતરવા લાગી.

અંતે બંદીખાનામાં મહારાણા ભીમસેન પગમાં લોખંડી મજબુત બેડીઓ સાથે એક હાથે પોતાની આંખોને ઢાંકી બીજે હાથે ક્રોધને દબાવતાં, મહારાણીને પોતાની પાસે આવતાં અટકાવતો ઉભો છે. મહારાણી પદ્માવતી હાથ જોડી મસ્તક નમાવતી આગળ વધી જ્યારે ઘણીજ પાસે આવી ગઇ, ત્યારે મહારાજાએ દાંત કચકચાવી કહ્યું, " કુળ કલંકી જા ! દુર જા. મારાં મરતાં શરીરપર ઝેર નાંખવા આવી છે !" પદ્માવતીએ ઝટ છુપાવેલી કટાર કાઢી કહ્યું "પ્રાણનાથ ! આ વાત કરવાને સમય નથી, પછવાડેથી સઘળું વીદીત થશે" એમ કહી તે લોઢાની બેડીઓ કાપવા લાગી. મહારાણાને હવે સમજ પડી. પદ્માવતી સીસોદીઆ કુળને કલંક લગાડવા નથી આવી, પરંતુ તે પોતાની કીર્તિ વધારવા આવી છે. વધારે સમય લાગવાથી અલાઉદીન વ્યાકુળ બન્યો અને શંકાશીળ થયો, અને ક્રોધ કરી કારાગ્રહની આજુબાજુ તે તપાસવા ચાલી આવ્યો. જેવો તે બંદીખાના નજદીક આવ્યો કે તરતજ વીર રજપૂતોએ ધમાગે કર્યો, તેની

સાથે પણ થોડી રીના હતી. પરંતુ તે વખતે જો તે જીવ લઇ ન નાઠો હોત તો તે સીધો યમપુરી તરફ જાત; અને સમસ્ત ભારતભૂમી તેના પાપ કર્મથી બચત. પણ નહીં, તેમ ક્યાંથી થાય ! હજુ પણ આર્યભૂમીને અનેક સંસ્કાર તેને હાથે વીતવાના હતા. તેથી તે દુષ્ટના પ્રાણ બચી ગયા.

અલાઉદીનની છાવણીમાંથી બે તેજી ઘોડાઓ બહાર નીકળી પડયા છે, જે પર બે સ્વાર વીજળીની ત્વરાથી દોડયા જાય છે. અલાઉદીનની હોંસ કોસ ઉડી ગઇ. તેની બધી આશા નષ્ટ થઇ ગઇ. તેનો શીકાર મહારાણા પણ છટકી ગયા. તરત યવનસેના પાછળ દોડી પરંતુ વીર સ્વારો પાછળ રક્ષાને માટે રોકતા, ડોલીમાંના રજપૂતોએ વીરતાથી યવનસેનાને રોકી. ક્યાં સુધી કે જ્યાં સુધી તે બન્ને સ્વારો—મહારાણા ભીમસેન અને મહારાણી પદ્માવતી—ચીતોડ આવી પહોંચ્યાં. ઘણો દર્પનાદ આદરમાં ફેલાયો. " હીંદુ પતીની જય, આર્યવંશની જય, ક્ષત્રીય કુલની જય; હરહર મહાદેવ !" વીગેરે નાદોથી શત્રુઓના હદય કંપી ઉઠ્યાં. પેલી ડોલીવાળા રજપૂતો પાછળ યવનસેના સાથે લડતાં લડતાં રણભૂમીમાં પડયા. પોતાની રક્ષા કરતા કરતા બાકી કેટલાક ચીતોડમાં આવી પહોંચ્યા. મહારાણીનો ભાઇ-વાદળ—પોતાની કાકી પાસે લોહીથી તરબોળ થએલો આવી ઉભો. કાકીએ કહ્યું. " હું સર્વ સમજી ગઇ છું, પણ કહે કે મારા સ્વામીએ રણક્ષેત્રમાં કેવી રીતે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો ?" વાદળ બોલ્યો "માતા, અદ્ભુત વીરતાથી યવન દળનો સંહાર કર્યો છે. સેંકડોને ધુળ ચાટતા કરી સર્વ સૈનાને ચકીત બનાવી, ઘાસની માફક યવનદળ તેની વીજેતા તલવારથી કપાઇ ગયું છે. સીંહની માફક ગર્જી ગર્જી સહસ્ર મુસલમાનોને કાપી બીછાના જેમ પાથરી તેઓ રણભૂમીમાં પડયા છે." તેની કાકીએ ફરી પૂછ્યું, " બેટા ! એકવાર ફરીથી કહો કે મ્હારા સ્વામીએ શું શું કૌતક કર્યું છે ?" " માતા ! તેમણે પોતાની કીર્તીથી યવનદળને કંપાયમાન કર્યું છે. શુરવીર ક્ષત્રીનું કુળ શોભાવ્યું છે, માતૃભૂમીના ઉદ્ધાર માટે પ્રાણ સાટે લડતાં લડતાં સ્વર્ગમાં સીધાવ્યા છે !"

ચીતા ખડકી તે સ્ત્રી બોલી, " મારા સ્વામી ! મારી રાહ જોઇ અકળાતા હશો." એમ કહી પોતાના બાલ ભત્રીજાને ઉંચકી, વહાલથી મસ્તક પર ચુંબન કરી સ્વર્ગે ગઇ.

ચીંતામસ્ત થએલો અલ્લાઉદીન વીચાર કરે છે અને બબડે છે, " અફસોસ ! મારી અક્કલ બહેર મારી ગઇ છે. પણ ઠીક છે, જ્યાંસુધી ચીતોડને ધુળમય બનાવી પદ્માવતીને નહિ લઇજાઉં ત્યાંસુધી ખાવું પીવું હરામ છે." ફરીથી મોટી સેના જમાવી ચીતોડને ઘેર્યું. હાય ! હવે ચીતોડની કોણ રક્ષા કરશે ! શું આ પવિત્ર સ્થળ યવનોથી અપવીત્ર બનશે ! શું સનાથ ચીતોડ અનાથ બનશે ? નહી. નહી, કદાપી નહીં. જ્યાં સુધી ચીતોડમાં એક સ્ત્રી પણ જીવતી હશે ત્યાં સુધી યવનના હાથમાં ચીતોડ નહિ જાય ! વીર બાળકોને રણ તીલક કર્યા, વીરપતીઓની કંમરે તલવાર લટકાવી. અને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓએ આશીર્વાદ આપ્યા, " પૂત્રો ! જાઓ, દેશને ખાતર નિર્ભય થઇને લડો અને દુષ્મનો પર ક્ષત્રીકુળની છાપ પાડો." વીરમાતાઓએ પૂત્રોને વળાવ્યા, સતી પત્નીઓએ આરતી ભેટ ...ી, અને શૂરી બાળકન્યાઓએ મધૂર રણગીતથી સર્વને પ્રફુલ્લીત બનાવ્યા. આહા ! કોણ ...વતી માતાની કુંખમાં તે જન્મ્યો હશે કે જે આજે રણગંગામાં સ્નાન કરી પોતાની ...નું ગૌરવ વધારશે ? આજ પ્રકારે પત્ની કન્યા અને ભગીનીઓ ઉમંગ સાગરમાં ઝબોળાઇ ઘેલી બનતી હતી. આવેશમાં આવેલા રજપુત વીરો બહાર નીકળી પડયા. ભીષ્મ શરૂ થઇ ગયું. અલાઉદીને ચારે તરફ ખાઇ ખોદાવી દીધી અને ચીતોડને મજબુજ સા·

વધાનીથી ઘેરી લીધું. ઘણા દીવસ સુધી યુદ્ધ ચાલ્યું. હજારો રજપૂત વીર દરરોજ પડતા હતા પરંતુ યવનસેના ઘેરો ઉઠાવી નહી ગઇ. રજપૂતો કરતાં યવનદળ વધુ સંખ્યામાં પડ્યું પરંતુ નવું અને નવું સૈન્ય મંગાવી અલાઉદ્દીન તેનો તાજ પડ્યો પાયચો રહેતો હતો.

" નહી, નહી " અગીઆર મુખોમાંથી અવાજ નીકળ્યો, " જ્યાંધી અગીઆર નાના બંધુઓ જીવે છે ત્યાં સુધી મોટાભાઇ પ્રાણ સમર્પણ નહી કરી શકશે." આજે બધા રાજકુમારોમાં એ તકરાર ઉઠી છે કે પ્રથમ કોણ મરે ? સર્વથી મોટાભાઇ ઓરસીંહએ કહ્યું " હું સર્વથી મોટોછું. મને સર્વથી હરેક કાર્યમાં શ્રેષ્ઠ અધીકારો છે તો રણભૂમિમાં પ્રથમ મનેજ જાણુનવાદો.' "એમ કદીપણ થશે નહી. લઘુ ભ્રાતાઓ મોટા ભાઇઓનાં મરણ જોઇ શકશે નહિ. " " તો બસ ખલાસ ! " સૌથી નાનો ભાઇ બોલ્યો " મ્હારાથી શરૂ થવું જોઇએ,-હું પ્રથમ રણભૂમીમાં મારી આહુતી આપીશ. " આખરે સમાધાન થયું કે સર્વથી મોટા રાજકુમારે લડવા પ્રથમ જવું. પહેલો-સૌથી વડીલ રાજકુમાર લડાઇમાં ગયો, ઘવાયો, મર્યો. બીજી વારો તેનાથી નાના-અજયસીંહનો આવ્યો, પરંતુ મહારાણાનો તેનાપર અત્યંત પ્યાર હોવાથી, તેને નહી મોકલતાં તેનાથી નાનાને મોકલ્યો. આમ એક પછી એક શરીર બાળકો-રાજકુમાર-કપાયા-મૂઆ. બાકી રહેલ, અજયસીંહને જંગલોમાં ભીલના આશરા નીચે છૂપાવવામાં આવ્યો, કે જે કૃતજ્ઞ ભીલ જાતીની મદદ મહારાણા પ્રતાપસીંહને પણ મળવાની હતી એ મહારાણાએ એક વખત પોતાના સામતો-ભીલ વીગેરેને કહ્યું હતું કે તેઓએ અકબર સાથે સંધી કરી લેવી અને આરામ લેવો અને પોતે વનેવન રખડી પોતાનો દેહાર્પણ કરશે. ત્યારે એક ભીલે કહ્યું હતું કે " સાંભળો રાણાજી ! હમે જ્યાંસુધી જીવીએ છીએ ત્યાંસુધી તેમ કદી કરીશું નહી. ચાહે તો તમે બાદશાહ સાથે સલાહ કરી લ્યો, પરંતુ અમે અમારા સ્વામી સીવાય બીજાની સેવા કરીશું નહીં. " આહા, તે નીમકહલાલ ભીલ જાતી કે જેને જંગલી કહેતાં આજે શરમ આવતી નથી !

સર્વેએ કેસરીઆ કપડાં પહેર્યાં, બીડાં ચાવ્યાં. એક બીજાને ભેટ્યાં: આમ તેમથી લાકડાંઓ ભેગાં કરી મોટી ચીતા ખડકી, પતી પત્ની, પીતાપુત્રી, ભાઇ બહેન, સર્વેએ છેલ્લી ભેટાભેટ કરી. કોઇના મ્હોંપર શોક નથી. સર્વનાં મ્હોં તેજથી લાલચોળ બન્યાં છે અને આજે સર્વે સાથે સ્વર્ગમાં સીધાવવાનાં છે.સઘળી રજપૂત વીરનારીઓ, સારાં સારાં વસ્ત્રાભુષણ સજી, અપ્સરાઓની ટોળી જેવી, વીર રજપૂતોના મુખને વારંવાર જોતી જોતી, ચીતા તરફ ચાલી જાય છે અને સૌથી મોખરે, આપણી વાર્તાની નાયીકા, જગત પ્રસીદ્ધ, ખુબસુરત સુંદરી, સતીસાધ્વી મહારાણી પદ્માવતી શોભે છે ! રજપૂતો માથાં નમાવી ઉભા રહ્યા છે. પરંતુ સર્વ કોઇની આંખોમાંથી અગ્નીજ્વાળા નીકળી રહી છે. આજે કોઇ નથી જાણતું કે શું થશે. જે ચીતોડમાં ધર્મ અને આનંદનું રાજ્ય હતું ત્યાં આજે કેવો ભયાનક દેખાવ છે ! ચીતોડમાં પ્રલય શરૂ થયો છે. સર્વ રમણીઓ ચીતાદ્વારમાં ચાલી ગઇ. દરવાજા બંધ થઇ ગયા. હાય ! હાય ! સૌંદર્ય, રૂપ, લાવણ્ય, પ્રેમ, એ સર્વ આનંદનો નાશ થઇ ગયો. કાયર અલાઉદ્દીન ! આર્યસંતાન હજુ પણ આ સાધ્વી સની વીરબાલાઓના શુદ્ધ હૃદયને માન આપે છે. તારા દુષ્ટ આત્માને સો સો વખત ધીક્કારે છે, પરન્તુ આર્યહૃદય ક્ષમાશીલ છે.

હવે પાપી અલાઉદીને એટલું તો કીધું કે ત્યારે વીરરજપૂતોના સંહાર કરી ચીતોડમાં પેઠો અને ત્યારે પોતાનું આરાધ્યેન્દ્ર પદ્માવતી સર્વ શાલકો સાથે ચીતામાં પડી જુહાર કરી ચાલી ગઇ જણાઇ ત્યારે ચીતોડનો નાશ કરવાનો તેણે હુકમ આપ્યો, સવાસ કે માત્ર પદ્માવતીનો મહેલ વિના બધું નાશ થયું. જે મહેલને અને અલ્લાઉદીને ઓળખેલી નહેરને જોઇ હજી તે મહા સંગ્રામનું સ્મરણ થાય છે.

જ્યારે વીરરાજપૂતાણીઓ કેસરીઆં કરી ગઇ, તો પછી વીજેતા રજપૂતો માટે શું બાકી રહ્યું ? સંસાર જેને ખાવા ધાતો. હનો એમના વીરસાઓએ નગરના દ્વાર ખોલી દીધાં. અને સીંહની માફક રજપૂતો યવનદળપર તુટયા: ભયાનક રણસંગ્રામમાં હજારો યવનોને મારી રાજપૂતો આખરે પોતપોતાનું કાર્ય કરી સ્વર્ગે સીધાવ્યાં. મધુર મધુર ગાયનો તેમના કાનમાં પડતાં હતાં. શું અપ્સરાઓ રાજપૂતોનું ગાયનદ્વારા સન્માન કરે છે ? નહી, નહી, એ તો મહારાણી પદ્માવતી પોતાની સાહેલીઓ સાથે, સ્વર્ગમાં વીરરજપૂતોનું સ્વાગત કરવા રાહ જોતી ઉભી રહી છે. સર્વ સાહેલીઓ તે વીરયોદ્ધાઓને પુષ્પમાળ આરોપવા, ઉત્સુક બની છે, અને આનંદમાં મંગળ ગાયનો ગાઇ રહી છે. મહારાણી પદ્માવતી હજીપણ આપણને હેમનાં પતિભક્તિ અને સતીપરાક્રમનું સ્મરણ કરાવે છે.

(સુબોધ.) —સૌ. ગમનગોરી.

સતી દ્રૌપદી અને સત્યભામા.

(પતિ—વશીકરણનું શિક્ષણ.)

સંસારનું બંધારણ ગમે તેવું પ્રતિકૂલ છતાં, મનુષ્ય માત્ર સુખના અનુકૂળ શોધમાં લાગેલાં છે. પરંતુ સત્ય સુખ શું, તે જ્યાં સુધી તેઓના જાણવામાં આવતું નથી ત્યાં સુધી દુઃખનીજ પ્રાપ્તિ થાય છે. શાસ્ત્રકારોએ તેથી સંતોષ, સમતા અને સદાચારનેજ સુખનાં સાધન માની, તેમાંજ ચિત્ત લગાડવા બોધ કર્યો છે; કેમકે એથી નાના પ્રકારના કલેશો નિવૃત્ત થઇ, શાંતિ વળે છે. આમ છતાં સાધારણ સ્ત્રીઓજ નહિ પણ મહા મોટી દેવાંગના અથવા દેવ પત્નિઓ સુદ્ધાં, સુખની તૃષ્ણામાં તણાઇ કેવા સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે, તે સતિ દ્રૌપદીને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનાં પ્રિય પટરાણી સત્યભામાએ પૂછેલા પતિ વશીકરણના ઉપચાર વગેરેના પ્રશ્નોથી જાણી શકાય છે. એ પ્રસંગે સતિ શિરોમણીએ તેમના મનનું કરેલું સમાધાન આપણે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે, કેમકે તેમાં સ્ત્રી–ધર્મનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે અને મંત્ર–તંત્ર વગેરે અયોગ્ય ઉપચારથી કેવી હાની થાય છે તે બતાવવામાં આવ્યું છે.

સત્યભામાએ દ્રૌપદીને પૂછ્યું કે–" તમારા પતિ મોટા લોકપાળ જેવા શૂર અને શરીરે સુદૃઢ છે; અને હે શુભ સ્ત્રી ! તે તમારા ઉપર કોઇ દિવસ ક્રોધ કરતા નથી. તેનું કારણ શું છે ? તમે એવું કયું વ્રત કરીને, કયું તપ કરીને અથવા કયા મંત્ર–તંત્રના પ્રભાવે પતિને વશ કર્યાછે તે કહો; કેમકે મારા પતિ શ્રીકૃષ્ણ સર્વથા મારે વશ રહે એવું હું ઇચ્છું છું."

દ્રૌપદીએ ઉત્તર આપ્યો કે,—" હે યશસ્વીની સત્યા ! સંસાર સુખના લોભી થઇ પતિને વશ કરવાના ઉપાય પુછવા, એ તમારા જેવાં બુદ્ધિશાળી અને શ્રીકૃષ્ણનાં પટરાણીને બિલકુલ છાજતું નથી. એ માર્ગ દુરાચારી સ્ત્રીઓનો છે; કેમકે પોતાની સ્ત્રીએ મંત્ર—તંત્ર

અથવા વશીકરણના ખોટા પ્રસંગો સાધવાનું જ્યારે પતિના જાણવામાં આવે, ત્યારે સર્પવાળા ઘરમાં વાસ કરનાર મનુષ્ય જેમ ઉદાસ અને ચિંતાગ્રસ્ત થાય છે, તેમ તેવી સ્ત્રીઓના પતિને પણ સંતાપ ઉત્પન્ન થાય છે. એવા ઉપચારથી પતિ વશ થતો નથી, પણ મહા અનિષ્ટ પરિણામ આવે છે. શત્રુઓ તેવી સ્ત્રીઓને ઔષધ આપી, તેના પતિને ભયંકર રોગ ઉત્પન્ન કરે છે; એટલુંજ નહિ પણ વશીકરણનાં મુળીઆંને નામે વિષ સુદ્ધાં આપે છે, કે જે વિષ અથવા ઝેરી ચુરણો જીભ ઉપર મૂકતાં કિંવા શરીરે ચોપડતાંજ મનુષ્ય મૃત્યુ પામે ! કેટલીક મૂર્ખ સ્ત્રીઓએ આવા ઉપચાર કરી પોતાના પતિને જલંદરના રોગી કરી મૂક્યા છે; કેટલાકને કોઢીઆ કર્યા છે; કોઇને પતિયલ બનાવ્યા છે; કોઇને જડ જેવા બનાવી દીધા છે; એટલુંજ નહિ પણ કોઇની આંખો અને કોઇના કાન તેથી નાશ પામ્યા છે ! વાસ્તે સ્ત્રીઓએ કોઇ દિવસે એવાં વશીકરણનો સ્વપ્નમાં પણ વિચાર કરવો નહિ.

પવિત્ર વર્તન એજ ખરૂં વશીકરણઃ—અહંકાર, કામ, ક્રોધ તથા ઇર્ષાનો ત્યાગ કરીને કેવળ સેવા કરવાની ઇચ્છાથીજ હું મનને નિત્ય આત્મામાં અર્પણ કરી, પતિના ચિત્તને રંજન કરૂંછું; અપશબ્દ બોલી જવાય તેને માટે સદા સાવધ રહુંછું; કોઇ પણ સ્થળે ઉભાં રહેતાં, આસપાસ દૃષ્ટિ કરતાં તથા બેસતાં ઉઠતાં ઘણી સભ્યતા રાખુંછું; ચાલતી વખતે પણ આડું અવળું જોતી નથી; કટાક્ષ ફેંકવાની કુચેષ્ટા કરી મનોભિપ્રાય જણાવવાનું સાહસ કરતી નથી; ગમે તેવા દેવ, મનુષ્ય, ગાંધર્વ, તરૂણ, રૂપવંત કે ધનિક પુરૂષ, પ્રત્યે મારૂં મન કદી ખેંચાતું નથી અને હું નિરંતર મારા પતિનીજ સેવામાં નિમગ્ન રહુંછું; પતિ પહેલાં હું સુતી નથી, પતિ પહેલાં જમતી નથી; અને પતિની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ શણગાર સજતી નથી.

સગાંઓ પ્રત્યેના ધર્મ અને ઉચ્ચ રીતભાતઃ—વીર પુત્રની જનની સત્યવાદિની, આર્યા સાસુ કુંતાજીનું કોઇ દહાડો હું વાંકુ બોલતી નથી, તેમને પીવા માટે પાણી, જમવાને ભોજન, પહેરવાને વસ્ત્રાદિ હું જાતે તેમની સેવામાં હાજર કરૂં છું. કોઈ પણ વસ્ત્રો, આભૂષણો અથવા ખાનપાનના વિષયમાં હું તેમનાથી વિરૂદ્ધ વર્તતી નથી. પણ વારંવાર તેમની સલાહ પ્રમાણેજ ચાલું છું. કેઇની સાથે વાત કરતાં છણકો કરતી નથી. દુષ્ટ સ્ત્રીઓનો સંગ રાખતી નથી અને હમેશાં આળસ તજી અનુકૂળ રહું છું. વળી વાતચિતમાં પણ કોઇની ઠઠ્ઠા મશ્કરી કરતી નથી; નિત્ય બારણાં ઉપર ઘણીવાર ઉભી રહેતી નથી; તેમજ ઉપવનોમાં ઘણો વખત રોકાતી નથી. વધારે હસવાથી, વધારે રીસાવાથી અને ભૂલો કે અપરાધો કરવાથી હું બહુ સાવધ રહું છું, તેમજ સત્ય વદવામાં અને પતિ સેવામાં પરાયણ રહું છું.

પતિ વિના મને એકલું રહેવું સોહાતુંજ નથી; પતિ જ્યારે કંઇ કામસર પરગામ જાય છે, ત્યારે હું મારે શરીરે પુષ્પનાં આભરણો પણ પહેરતી નથી; શરીરે ચંદનના લેપ કરતી નથી અને સૌભાગ્ય ચિન્હ (ચુડી, ચાંલ્લા) સિવાય સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મચારીની પેઠે વર્તું છુ.

આવશ્યક નિયમ, પતિભક્તિ અને સાદાઇઃ—પતિ જે જે પદાર્થ પીતા નથી કે જે જે પદાર્થ ખાતા નથી, તે સર્વનો હું પણ ત્યાગ કરૂં છું, અને શાસ્ત્રમાં કહેલા ઉપદેશ પ્રમાણે નિયમપૂર્વક વર્તું છું. મારી રીતે શણગારીને હું હમેશ સાવધ રહું છું; પતિનું પ્રિય તથા હિતકર કરવામાં તત્પર રહુંછું તથા પૂજ્ય મારી સાસુજીએ કુટુંબીઓ પ્રત્યે વર્તવાના જે જે ધર્મો મને કહ્યા હતા તે સર્વ (ભિક્ષા, બલિદાન, શ્રાદ્ધ, તથા પર્વ ઉપર કરવામાં

આવતા સ્થાલિપાકો, માન્ય પુરૂષોની પૂજા સત્કાર વગેરે) ધર્મો મારા જાણવામાં હોવાથી તે સર્વ રાત્રિદિવસ સાવધાન રહી યથાર્થ રીતે પાળું છું. નિયમ તથા વિનયનું એકાગ્ર ચિત્તે સેવન કરૂં છું અને પતિને ઘેર આવતા જોઇ ઉભી થઇ, માનપૂર્વક આસન તથા જળ આપી સત્કાર કરૂં છું.

ઘરનાં વાસણો અને તમામ પદાર્થો સ્વચ્છ રાખું છું. ધાન્યને જોઇ, ઝાટકી, વીણી સાફ કરૂં છું અને સમયસર રાંધી સર્વને જમાડું છું.

દ્રૌપદીની વ્યવહાર કુશળતાઃ—ઘરનાં દાસ દાસિયોની હું પોતે વ્યવસ્થા રાખું છું. પતિને કેટલી આવક છે, કેટલો ખર્ચ છે ને શું બાકી રહે છે, તે સર્વનો હિસાબ રાખું છું. એથી કરીને ભારતવર્ષમાં શ્રેષ્ઠ એવા મારા પતિ સઘળા કુટુંબનો ભાર મારા ઉપર મુકી ઉપાસનાદિક કાર્યોમાં નચિંતાઇથી તત્પર રહે છે. વળી બળવાન સ્ત્રીઓથી પણ ભાગ્યેજ બને તેવાં દરેક કામ હું જાતે કરી, પૈસા સંબંધી બાબતમાં પણ માહિતગાર તથા ચોકસ રહેવા ચૂકતી નથી. હે સત્યભામા ! એજ મારૂં વશીકરણ છે. દુરાચારી સ્ત્રીઓના દુરાચારો હું કદી કરતી નથી અને તે પ્રમાણે વર્તવાની મને ઇચ્છા પણ નથી. "

સત્યભામા આ સાંભળી દ્રૌપદીને નમન કરી વિનયપૂર્વક કહેવા લાગ્યાં કે,–" હે યજ્ઞસેનનાં પુત્રી પાંચાળી ! મેં તમને અયોગ્ય પ્રશ્ન પૂછ્યા તે માટે ક્ષમા કરો. સખીઓનાં હાસ્યયુક્ત ભાષણોમાં કેટલીક વાર ઇચ્છાપૂર્વક એવી વાતો નીકળે છે. "

સુખ ભોગવવું સહેલું નથી; તન–મનનો ભોગઃ—દ્રૌપદીએ કહ્યું કે–" હે સાધ્વી સત્યભામા ! સહેલાઇથી સુખ મળતું નથી, પતિવ્રતા સ્ત્રી દુઃખો ભોગવીને સુખ મેળવે છે, માટે તમે નિત્ય સ્નેહથી, પ્રેમથી, કાયાકલેશ ભોગવવાથી તથા અનેક ઉપચારોવડે શ્રી કૃષ્ણની સેવા કરો, એટલે એ આપોઆપ તમનેજ વશ થશે. વળી પતિની સેવા પોતે જાતે કરવી અને તે કોઇ વાત કહે તે ગુપ્ત હોય કે ન હોય તોપણ તમારે કોઇની આગળ કહેવી નહિ; પતિના સ્નેહી મિત્રોને ભોજન કરાવવું અને એમના શત્રુઓનો ત્યાગ કરવો; અયોગ્ય મનુષ્યોનો કદી આદર ન કરવો તેમજ ક્રુર સ્વભાવની, પરનો પરાભવ કરવામાં કુશળ, પુષ્કળ ખાનારી, ચોરી કરનારી અને ચપળ મનની સ્ત્રીઓ સાથે સ્નેહ પણ કદાપિ કરવો નહિ.

દ્રૌપદી સંબંધી વિશેષ હકીકતઃ—સતિ દ્રૌપદીનું ચરિત્ર અનેક વાતે સ્ત્રી જાતિએ ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે. તેના પિતા દ્રુપદ રાજાએ રચેલા સ્વયંવરમાં કર્ણે મત્સ્યવેધ કરવા માંડ્યો તોપણ તે સારથીપુત્ર હોવાથી તેની સાથે લગ્ન નહિ કરવાનો તેનો નિશ્ચય ઉચ્ચ કુળાભિમાન અને બાળલગ્ન પ્રતિબંધક હોવાથી આર્ય સંસારને અનુસરવા યોગ્ય છે. વળી અર્જુન સુભદ્રાને પરણી લાવ્યા ત્યારે તેને હેતથી છાતી સાથે દાબી, શોકયને "બ્હેન"કહેવામાં પ્રાચીન સ્ત્રીઓનાં મન–બુદ્ધિ કેવાં વિશાળ હતાં, તે દ્રૌપદીનું ઉચ્ચ આચરણ દર્શાવી આપે છે. આજે સાસ, નણંદ કે દેરાણી જેઠાણીને પણ જ્યાં ત્યાં બનતું નથી, એ થોડું દુઃખજનક છે ! દ્રૌપદી શ્રી કૃષ્ણને પૂર્ણ પ્રેમથી પૂજનારી હતી અને યજ્ઞવેદીમાંથી ઉત્પન્ન થઇ, રાજકુળમાં ઉછરી પટરાણી પદને પામી હતી; એટલુંજ નહિ પણ પોતે એક રાજરાણી અને રાજકન્યા હોવા છતાં પોતાના ઉગ્ર ક્રોધને બહુ યુક્તિથી સ્વાધિન રાખતી હતી અને વળી રીસાળ તથા મમતી છતાં, પતિને સંતોષ આપતી હતી. કોઇવાર યુધિષ્ઠિરની સરળતા તેને

દોઢ ડાચાં જેવી લાગતી; તથાપિ તે કદી ઉદ્દત કે અમર્યાદ થઇ, એક પણ અયોગ્ય વચન ઉચરી નથી. સીતાજીનું રાવણે હરણ કર્યું ત્યારે તેમણે પડેલું દુ:ખ સહ્યાજ કર્યું, પણ દ્રોપદીએ તો હિંમતથી દુ:ખની સામે ટક્કર લઇ પોતાનું રક્ષણ કર્યું હતું. મહા સતિ દ્રૌપદીના ચરિત્રમાં ઉપલા ઉપદેશ ઉપરાંત અનેક બોધ-સાર આગળ પડતા છે આપણી બ્હેનો સંસાર સુધારી તેનું યોગ્ય આચરણ કરે એજ મારી મનોવાન્છના છે.

(રાજકોટ.) —— —સૌ. માણેકબાઈ કલ્યાણજી કાવ.

કલાવતી.

આ શુરવીર સ્ત્રી રજપુતાણીના એક ખટીયા રાજા નામે કર્ણસિંહની રાણી થતી હતી. દિલ્લીના બાદશાહ અલાઉદ્દીન ખીલજીએ જ્યારે તે રાજ્યપર ચઢાઇ કરી, ત્યારે રાજા કર્ણસિંહ પોતાના ક્ષત્રિય ધર્મને અનુસરી પોતાના રાજ્યની રક્ષા કરવા માટે તૈયાર થયો. આ સમયે તેની સાથે આ બહાદુર સ્ત્રી લડવૈયાના પોશાક પહેરી રણમાં ગઇ. બન્ને પક્ષ વચ્ચે પૂર જોસમાં લડાઇ ચાલી, જેમાં કલાવતીએ પોતાના સ્વામીને પડખે ઉભી રહી ઘણીજ મદદ કરી હવે એવું બન્યું કે દુશ્મન તરફનો એક માણસ કર્ણસિંહ ઉપર તે ન જાણે તેમ ઓચિંતો તરવારનો ઘા કરવાને તૈયાર થઇને આવ્યો; પરંતુ એટલામાં કલાવતીની હેની ઉપર નજર પડી કે તરત હેની તરફ ધસી જઇ પછવાડેથી હેણે એવો સખ્ત ઘા કર્યો કે રાજાને મારવા જતાં તે પોતેજ મરણ પામ્યો

એ રીતે કલાવતીએ પોતાના પતિને મોતનાં મ્હોમાંથી બચાવી લીધો. ત્યાર પછી કર્ણસિંહ તથા કલાવતીએ પોતાના એકત્ર બળથી દુશ્મનનાં ઘણાં માણસોને કાપી નાંખ્યાં. આ ઉપરથી દુશ્મનો ઘણાજ ગુસ્સામાં આવીને લડયા. સામ સામે મોટી મારા મારી ચાલી. તેમાં રાજાને એક તરવારનો ઘા થયો. આ જોઇને વીરનારી કલાવતિને ઘણોજ ક્રોધ ચઢ્યો અને તેણે બહાદુરીથી લઢી દુશ્મનને નસાડયા

એ રીતે તેઓ લડાઇમાં તો જય પામ્યાં, પણ ઘેર આવતાંજ જણાયું કે રાજાને સખ્ત ઘા થયો હતો રાણીએ હુશિયાર વૈદોને બોલાવ્યા, જેમણે ઘા તપાસીને મત આપ્યો કે, ઘા ઝેર પાયેલી તરવારનો છે માટે ઝેર ચુસ્યા વિના તે ઘા રૂઝાય તેમ નથી; પરંતુ જે એ ઝેર ચુસશે તે મરણ પામશે. દયાળુ દીલના રાજાને પોતાને માટે કોઇ નિર્દોષ માણસનો જીવ લેવા ગમ્યું નહીં, અને તેથી દિનપર દિન ઘાની પીડા તો વધતીજ ચાલી. બીજી તરફ પતિને પ્રાણ દાખલજ સમજનારી રાણી તેનું આ દુ:ખ જોઇ શકી નહીં. તરત તેણે પોતાના બળતા હૈયાને શાંત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો એક વખત કર્ણસિંહ નિંદ્રાવશ થયો હતો, તે સમયે તે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ એ ઘામાંનું બધું ઝેર ચુસી લીધું । પરિણામે કર્ણસિંહ તો બચ્યો, પણ કલાવતી ઝેર ચડવાથી મરણ પામી. રાજા આથી ઘણોજ દિલગીર થયો. અને ફરીથી લગ્ન નહીં કરતાં પ્રિય પત્નીના શોકમાંજ આખી જીંદગી પુરી કરી

બ્હેનો, હાલનો વખત જો કે બખ્તર પહેરી રણમાં લડવા જવાનો, અથવા જીવ માટે જીવ આપવાનો તો નથી; પણ પોતાના સુખનો થોડો ઘણો ભોગ જે આપી શકતા નથી તેઓએ ઉપરનો દાખલો ધ્યાનમાં લેવાની ખાસ જરૂર છે.*

(અમદાવાદ) બ્હેન મ--

*' એશિયા—યુરોપની પતિવ્રતા બાનુઓ ' ઉપરથી.

સીતાજીનું સતીત્વ.

(રાગ—ગિરિધારીનો.)

રાજા રાવણ રે, કરે છે મન વિચાર; કયમ મેળવું સીતાનાર!
અશો વનમાં રે, અશોક વાડી જ્યાં સારી; પાળ્યું સાખ્યાએ સત્ય ભારી.
(ધ્રુવ) વદે લંકાપતિ ત્યાં વાણી રે, સુણો સુન્દરી ! વાત એક શાણીરે,
કરૂં તને મ્હોટી પટરાણીરે, હરિણાક્ષીરે !
વચન ધરો ઉર પ્યારી !—પાળ્યું.

વદું સાચું રે, પામ્યો પતિ તુજ મરણ, માટે આવની મારે શરણ;
સમાચારજરે, મળિયા મને આ વાર, તારો સ્વામી થયો છે હાર !
સુનેલો હતો રામ જ્યાંહિરે, મુજ પ્રધાન પ્હોંચ્યો ત્યાંહિરે,
શિર છેદી નાંખ્યું સહસાંઇરે, ગયો નાઠીરે,
લક્ષ્મણ હિત નિજ ધારી.—પાળ્યું.

સૈના સઘળીરે ! ઉંઘી હતી જે વારે, જોઇ લાગ કતલ કરી ત્યારે;
માટે પ્યારી રે ! માનો કહ્યું નિરધાર, આપું ઝટપટ હું પુરવાર:
આવ્યો એવે મંત્રી ત્યાં ધાઇરે, લાવ્યો રામનું શીર કર સ્હાઇરે,
સાચી સીતાને બ્હીક—નવાઇરે, લઇ શીવજ રે,
શોક કરે સુકુમારી—પાળ્યું.

શ્યામ સુન્દિર રે, મુખ વહે છે રૂધિર, જોઇ અબળા બની ગઇ અધીર;
પામી ભીતિ રે, ભાન પોતાનું ચૂકી, પણ પળમાંહિ મૂર્છા મુકી;
બાલા બની તે સચેતન જ્યારેરે, કીધો વિલાપ ત્હેણે ભારેરે,
'મારા નાથ ! કરૂં શું આ વારેરે છોડાવેરે,
તમ વિણ કોણ આ વારી—પાળ્યું.

દીયરજીરે, કયેમ ગયા તમે નાઠી, રણક્ષેત્રથી ભાગ્યા ત્રાઠી !
પુછે માતારે, ભરતજી ને પુરલોક, શું રે કહી વામશો ત્યાં શોક !
પછી રાવણને સીતાજીરે, કહે 'તું છે મુજ પિતાજીરે,
આપ ખડકી મને ચિતાજીરે, સતી થઇને રે,
મેળવું મોક્ષની બારી—પાળ્યું.

રાજા રાવણ રે, લાજી ગયો નિજ ઘેર, થઇ જાનકીની શી પેર ?
સાવધાનજ રે, થઇને ધર્યું ઉર ધ્યાન, દીઠા કુશળ શ્રી ભગવાન;
આવી એવે વિભીષણની રાણીરે, તેણે સતીને શોકથી શામીરે,
માયા અસુરની, એ છે કામીરે !—માતાજીરે,
કુશળ છે અસુરારિ.—પાળ્યું.

એટલામાંરે, થઇ ત્યાં આકાશ વાણી, સતી ! શોક તજો શુભ જાણી;
રઘુનાથજીરે, આનંદમાં છે રશિયા, ઘટઘટમાં પોતે વશિયા;
સુણી સીતાજી થયાં આનંદીરે, તુટી દેલ માયાની ફંદીરે,
ગુણ ગાયે સભાજન વંદીરે, પ્રભુ પ્યારારે,
મહેર કરો ત્રિપુરારિ !—પાળ્યું.

—સ્વ. સૌ. કપિલબા.

સુન્દરી સુબોધ નાં
પાછલાં વર્ષોનાં પુસ્તકો!

(વર્ષ ૪-૬-૮-૯ ની સુન્દરી સુબોધના અંકોની ફાઇલો.)

ફક્ત થોડીજ નકલો બાકી રહી છે. ત્હેમાં આવેલા વિષયોની વિવિધતા, નવિનતા, મનોરંજકતા અને ઉપયોગીતા એટલી સુસ્પષ્ટ છે કે તે વિષે વધારે કહેવું એ સોનાને ઢોળ ચઢાવવા સમાન છે. ફક્ત જુજ કિમ્મત ના … ગ્રાહકોને મળી શકે તેમ છે. તે નીચે જણાવેલા થોડા વિષયોની યાદી પરથી જણાયા વિના નહિ રહે. **કહેલો તે રહેલો!**

પુસ્તક ૪ થું — ૯ સતી ચરિત્રો, ૪ વિદ્યા…ના, ૫ બાળકો માટે ખાસ લખાયેલા વિષયો, ૯ કેળવણી, ૧૦ સ્ત્રી સુધારણા અને ગૃહધર્મ, ૧૬ વાર્તા ગમ્મત, અને ૪૦ કવિતા, વિવિધ વિષયો વગેરે

પુસ્તક ૬ ઠું — ૯ સતી ચરિત્રો, ૭ વિદ્યા…ના, ૪ વાર્તાઓ, ૧૦ કેળવણી, ૫ ગૃહધર્મ, ૧૧ સ્ત્રી સુધારણા, ૨૫ વાર્તા ગમ્મત અને …૦ કવિતા, વિવિધ વિષયો વગેરે

પુસ્તક ૮ મું — ૫ સતી ચરિત્રો, ૮ વિદ્યા…ના, ૫ બાળકો માટે ખાસ વિષયો, ૧૪ કેળવણી, ૬ ગૃહધર્મ, ૧… સ્ત્રી સુધારણા, ૩૧ વાર્તા-ગમ્મત, અને ૭૫ કવિતા, વિવિધ વિષયો વગેરે

પુસ્તક ૯ મું:— ૮ સતી ચરિત્રો, ૮ વિદ્યા…ના, ૧૧ બાળકો માટે ખાસ વિષયો …યો વગેરે, ૧૫ કેળવણી, ૧૫ ગૃહધર્મ, ૧૮ સ્ત્રી સુધારણા, ૨૪ વાર્તા-ગમ્મત અને ૮૦ કવિતા, વિવિધ વિષયો વગેરે

દરેક પુસ્તકનું મૂલ્ય ટપાલ ખર્ચ સાથે, ફક્ત એક રૂપિયો પડશે. આ વિષયોની સંખ્યામાં કેટલાક ઘણા અંકોમાં ચાલુ રહેલા હતા, ત્હેમને એક તરીકે ગણવામાં આવ્યા છે. **પુસ્તક આઠમામાં સ્ત્રી લેખનો ખાસ અંક** … **મ્હોટો છે; અને પુસ્તક નવમામાં સ્ત્રી લેખનો ખાસ અંક** … **ચિત્રો** સાથે છે જેની એકલી કીમ્મતજ **આઠ આના** છે. આ અંક પણ જે પુસ્તકમાં છે તેના બીજા અંકોની સાથે **એક રૂપિયા ની કિમ્મતમાંજ** મળશે પરન્તુ **નવમા** વર્ષે ગતા વર્ષના પુસ્તકમાંથી ફક્ત …માં એક અને …માં … અંક ખુટે છે (ના ત્હેમાં મ્હોટા સચિત્ર ખાસ અંક આવેલો હોવાથી મળી … થઇ શકે તેમ નથી) નવમા વર્ષના સુન્દરી સુબોધમાં ડિસેમ્બર માસથી ચિત્રો પણ દાખલ કરવામાં આવેલા છે. **આ ચારે પુસ્તકો સ્ત્રીઓ માટે ઉત્તમ વાંચન છે.**

આ પાછલા પુસ્તકોની થોડીજ ફાઇલો બાકી રહેલી હોવાથી જેમનો પત્ર પ્રથમ આવશે, ત્હેમને પ્હેલી મોકલવામાં આવશે.

લખોઃ— 'સુન્દરી સુબોધ' મન્દિર,

અમદાવાદ.

શ્રીમંત રાજપુત્ર જયસિંહરાવ ગાયકવાડ

વખતે તિમિરાચ્છાદિત, તો કોઇ વખતે પ્રસન્ન હશે; પરંતુ ભરતનું દીર્ઘકાલનું સઘળું ચિત્ર કેવલ કરુણોત્પાદક છે, અને તેથી તેની આ સ્થિતિ જોઇને આપણને સ્વાભાવિક રીતે બહુ દુઃખ થાય છે. ચિત્રકૂટ ઉપર ભરત જ્યારે રામચંદ્ર પાસે જઇ પહોંચ્યા, ત્યારે તે વખત ભરતની જટાધારી, કૃશ અને દુઃખી મૂર્તિ જોઇ રામચંદ્રજી વિસ્મય પામ્યા. રામચંદ્રજીને બહુજ પ્રયત્ને ભરતની ઓળખાણ પડી !

ભરતજીનું ચિત્ર દેખાડવાની શરુઆત આદ્ય કવિ વાલ્મીકિએ જ્યારથી કરી, ત્યારથી આખર સુધી ભરતનું ચિત્ર સર્વ રીતે ખિન્નતા પૂર્ણ છે. એક દિવસ પ્રાતઃકાળે, રાત્રિએ દુઃસ્વપ્ન જોયેલું તેથી ભરત ઉદાસ ચહેરે ઉઠ્યા. તે વખત નૃત્ય કરનારા નૃત્ય કરતા હતા, પ્રિય મિત્રો પ્રેમની વાતો કરતા હતા, પણ ભરતનું ચિત્ત ત્યાં લાગે નહિ; તેનું મુખમંડળ વ્યગ્ર અને નિસ્તેજ દેખાતું હતું; અયોધ્યા ઉપર ભવિષ્યમાં આવનાર ભારે વિપત્તિનો તેના ચિત્ત ઉપર અસહ્ય બોજો પડ્યો હતો. આ વખતે તેને તેડી જવાને અયોધ્યાથી દૂત આવ્યા; દુઃખિત અંતઃકરણે ભરતે ક્ષેમ પૂછ્યું અને તે દૂતે વ્યંગોક્તિમાં ઉત્તર દીધો–"कुशलास्ते महाबाहो येषां कुशलमिच्छसि" પૂર્વ રાત્રિનું સ્વપ્ન અને આ ઉત્તરથી ભરતનું મન વધુ ખિન્ન થાય એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય હતું ?

बभूव ह्यस्य हृदये चिन्ता सुमहती तदा ।
त्वरया चापि दूतानां स्वप्नस्यापिच दर्शनात् ॥ *

વ્યગ્ર ચિત્તથી તે અયોધ્યા જવા નીકળ્યા. ઘણા દેશ, નદીઓ અને અરણ્યો ઓળંગ્યા પછી, તેમની દૃષ્ટિએ અયોધ્યા પાસેનાં શ્યામ વૃક્ષોની હાર દેખાવા લાગી. તે વખતે તેમણે રુદ્ધ કંઠથી સારથીને પૂછ્યું કે " આ અયોધ્યા નગરી આજ આવી કેમ દેખાય છે ? નગર મધ્યે રોજ પ્રમાણે ગડબડ કેમ દેખાતી નથી ? વેદાધ્યયનમાં નિત્ય નિમગ્ન એવા બ્રાહ્મણોનો વેદઘોષ, તેજ પ્રમાણે પોત પોતાના કાર્યમાં ગુંથાઇ ગયેલા નરનારીના શબ્દધ્વનિ આજ કેમ બંધ પડ્યા છે ? જે વિનોદવાટિકાઓમાં સ્ત્રી પુરુષ નિત્ય વિહાર કરતાં હતાં તે આજ શૂન્ય કેમ પડી છે ? રાજમાર્ગ ઉપર ચંદનમિશ્રિત જલનું સિંચન થયેલું દેખાતું નથી ! રથ, અશ્વ અને હસ્તી રાજમાર્ગ ઉપર ફરતાં દૃષ્ટિએ પડતા નથી ! રાજનગરી નિસ્તેજ દેખાય છે; આ અયોધ્યા ન હોય પણ અયોધ્યાનું અરણ્ય (ભાસે) છે ! "

અયોધ્યાની લક્ષ્મી લુપ્ત થઇ ! ત્રિલોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા દશરથ મહારાજાએ પુત્ર શોકથી વિહ્વલ થઇને પ્રાણત્યાગ કર્યો ! રાજ્યાભિષેકને યોગ્ય એવા રાજ્યના માલિકને–રાજાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને–રાજ્યાભિષેકના દિવસે દૈવઘટના પ્રમાણે વનવાસ માટે જવું પડ્યું ! રામચંદ્રે વલ્કલ પહેર્યાં અને અરણ્યનો માર્ગ લીધો ! અયોધ્યાની રાજ્યલક્ષ્મી સીતાદેવી, પોતાના પતિસહ વનવાસી લોકોને યોગ્ય એવો વેશ ધારણ કરીને, અરણ્યમાં ગયાં ! પુરુષશ્રેષ્ઠ લક્ષ્મણે પોતાના જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાની સાથે અને માતાતુલ્ય ભાભીની જોડે અયોધ્યામાંથી પ્રયાણ કર્યું ! અયોધ્યાના પ્રત્યેક ગૃહમાં આ ત્રણે રાજ્ય દેવતા માટે કરુણ રુદન ચાલતું હતું. સઘળી અયોધ્યા નગરીને પુત્રહીન કૌશલ્યામાતાની દશા પ્રાપ્ત થઇ હતી !

પણ ભરતને આ દુર્ઘટ પ્રસંગની કંઇજ ખબર ન હતી. મૌન ધારણ કરનારી દિશાના

* આ પછી દૂતોની ઉતાવળ જોઇને અને સ્વપ્ન દર્શન થયેલું તેથી ત્હેના હૃદયમાં મહાન ચિન્તા થઇ.

થાય છે કે નહિ તે બરાબર જોઇને મને કહેજો." આ રામવચનનું પણ બરાબર સમર્થન કરવાનું બની શકતું નથી.

આ જગત્‌માં નિરપરાધી લોકોને પુષ્કળ વખત ત્રાસ વેઠવો પડયો છે, પણ ભરત સરખું દુઃખ કોઇને ભોગવવું પડયું નહિ હોય. લક્ષ્મણ તો વારંવાર એવું કહેતા કે **भरतस्य वधे दोषं नाहं पश्यामि राघव ।** "હે રાઘવ, ભરતનો વધ કરવામાં મને કંઇ દોષ દેખાતો નથી."–એવું કહેવામાં એમણે બહુજ મોટી ભૂલ કરેલી છે. એથી ઉલટું મહાત્મા ભરતે અશુદ્ધ કંઠથી લક્ષ્મણ વિષે નીચેના ઉદ્ગારો કાઢેલા છે—

सिद्धार्थः खलु सौमित्रिर्यश्चंद्रविमलोपमम् । मुखं पश्यति रामस्य राजीवाक्ष महाद्युतिम् ॥–" સૌમિત્રિ (લક્ષ્મણ) ને શ્રી રામચંદ્રનું ચંદ્ર સરખું વિમળ, કમળ નયન યુક્ત, મહાતેજસ્વિ મુખમંડળ રોજ જોવાનું મળે છે તેથી તે ધન્ય છે."

સર્વ લોકો ભરતનો એટલો વિરોધ કરતા હતા, તેનું કારણ ન હતું એવું કાંઈ નથી. કૈકેયીનાં દુષ્કર્મોમાં ભરતની સંમતિ નહી હોય, એ વાત તેમનાથી માની શકાતી નહોતી. મામા યુધાજિત્‌ની સલાહથી પોતે દૂરના દૂર રહીને ભરતે કદાચિત્ કૈકેયીને આ નાટકની સૂત્રધાર બનાવી હોય એવું લોકોને લાગતું. એમ માનવાનું કારણ એવું બન્યું હતું કે ભરત એક વખતે બેભાન હતા ત્યારે કૈકેયીને કહેતા હતા કે જે વખતે મારા તરફ સકળ નગરવાસી લોકો સજલ નેત્રે જોશે ત્યારે રામચંદ્ર વનમાં ગયા પછી તે હું કેવી રીતે સહન કરીશ ? (પરન્તુ આથી કૈકેયીના હૃદયના વિચારનું ભરતને જ્ઞાન હોય, એટલુંજ માત્ર સિદ્ધ થાય છે.)

કૌશલ્યાએ ભરતને બોલાવીને તેના ઉપર જે સપાટો ચલાવ્યો, તે સાંભળી તેને હજારો સોયો ઘોંચાયા જેવું દુઃખ થયું. કાળચક્રના ફેરામાં આવી પડવાથી ભરત ઉપર પ્રત્યેક મનુષ્યની વક્ર દૃષ્ટિ થઇને આવા સ્વભાવિક વ્હેમથી તેને બહુ વેઠવું પડયું. તે જ્યારે રામચંદ્રને પાછા બોલાવવા માટે અસંખ્ય દળ વાહન લઇને જતા હતા, ત્યારે નિષાદાધિપતિ ગુહકને તે રામને કંઇપણ અનિષ્ટ કરવાને આવે છે એમ લાગ્યું. તેથી તે ખડ્ગ લઈ તેના સામો થયો હતો. બીજાઓની જેમ, સાક્ષાત્ ભરદ્વાજ ઋષિને પણ ભરત ઉપર સંશય આવ્યાથી તેના ઉપર વ્યાકુલ દૃષ્ટિએ જોઇને તે બોલ્યા હતા, કે તું તે નિષ્પાપસ્વરૂપ શ્રી રામચંદ્ર પાસે મનમાં પાપ રાખીને તો જતો નથી ને ?" પ્રત્યેકને પોતાના મનની સ્થિતિ કહેતાં કહેતાં ભરતનો જીવ વ્યાકુળ થતો.

ભરતે કૈકેયીને **मातृरूपे ममामित्रे** એવું કહ્યું છે તે કેવળ યોગ્ય છે. ખરેખર, માતારૂપે જન્મ પામેલી તે ભરતની મહા શત્રુ હતી. ભરત ઉપર આમ સંશયરૂપી ઝેરી બાણોનો જે વર્ષાદ થયો તેનું મૂળ કારણ કૈકેયી હતી. પરંતુ દૈવયોગે ભરત ઉપર જો કે અનેક આરોપ આવ્યા તોપણ તેના નિઃસીમ ભ્રાતૃસ્નેહથી તે સર્વ નિર્મૂલ થઈ તેની ઉજ્જ્વલ કીર્તિ જગત્‌માં જણાય.

રામચંદ્રને ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થામાં આપણે સુખી જોયા છે. ચિત્રકૂટ પર્વતની અદ્ભુત શોભા જોઇ રામચંદ્રે સીતાદેવીને કહ્યું કે, "આવા સુંદર સ્થાનમાં તારી જોડે વિહાર કરવાના સુખ આગળ રાજ્યસુખ હું બિલકુલ તુચ્છ સમજું છું." આ દંપતીનું આ વખતનું આનંદમય અને નિર્મલ ચિત્ર જોઇ મન આનંદથી ઉભરાય છે અને આ તૃપ્તિના સૌન્દર્ય તરફ અનિમિષ નેત્રે જોઇએ એમ મનમાં થઇ આવે છે. રામચંદ્રનું હૃદયાકાશ કોઈ

વખતે તિમિરાચ્છાદિત, તો કોઇ વખતે પ્રસન્ન હશે; પરંતુ ભરતનું દીર્ઘકાલનું સમગ્ર ચિત્ર કેવલ કરુણોત્પાદક છે, અને તેથી તેની આ સ્થિતિ જોઇને આપણને સ્વાભાવિક રીતે બહુ દુઃખ થાય છે. ચિત્રકૂટ ઉપર ભરત જ્યારે રામચંદ્ર પાસે જઇ પહોંચ્યા, ત્યારે તે વખત ભરતની જટાધારી, કૃશ અને દુઃખી મૂર્તિ જોઇ રામચંદ્રજી વિસ્મય પામ્યા. રામચંદ્રજીને બહુજ પ્રયત્ને ભરતની ઓળખાણ પડી !

ભરતજીનું ચિત્ર દેખાડવાની શરુઆત આદ્ય કવિ વાલ્મીકિએ જ્યારથી કરી, ત્યારથી આખર સુધી ભરતનું ચિત્ર સર્વ રીતે ખિન્નતા પૂર્ણ છે. એક દિવસ પ્રાતઃકાળે, રાત્રિએ દુઃસ્વપ્ન જોયેલું તેથી ભરત ઉદાસ ચહેરે ઉઠયા. તે વખત નૃત્ય કરનારા નૃત્ય કરતા હતા, પ્રિય મિત્રો પ્રેમની વાતો કરતા હતા, પણ ભરતનું ચિત્ત ત્યાં લાગે નહિ; તેનું મુખમંડળ વ્યગ્ર અને નિસ્તેજ દેખાતું હતું; અયોધ્યા ઉપર ભવિષ્યમાં આવનાર ભારે વિપત્તિનો તેના ચિત્ત ઉપર અસહ્ય બોજો પડયો હતો. આ વખતે તેને તેડી જવાને અયોધ્યાથી દૂત આવ્યા; દુઃખિત અંતઃકરણે ભરતે ક્ષેમ પૂછ્યું અને તે દૂતે વ્યંગોક્તિમાં ઉત્તર દીધો—"कुशलास्ते महाबाहो येषां कुशलमिच्छसि" પૂર્વ રાત્રિનું સ્વપ્ન અને આ ઉત્તરથી ભરતનું મન વધુ ખિન્ન થાય એમાં કોઇ આશ્ચર્ય હતું ?

बभूव ह्यस्य हृदये चिन्ता सुमहती तदा ।
त्वरया चापि दूतानां स्वप्न स्यापिच दर्शनात् ॥ *.

વ્યગ્ર ચિત્તથી તે અયોધ્યા જવા નીકળ્યા ઘણા દેશ, નદીઓ અને અરણ્યો ઓળંગ્યા પછી, તેમની દૃષ્ટિએ અયોધ્યા પાસેનાં શ્યામ વૃક્ષોની હાર દેખાવા લાગી. તે વખતે તેમણે રુદ્ધ કંઠથી સારથીને પૂછ્યું કે " આ અયોધ્યા નગરી આજ આવી કેમ દેખાય છે ? નગર મધ્યે રોજ પ્રમાણે ગડબડ કેમ દેખાતી નથી ? વેદાધ્યયનમાં નિત્ય નિમગ્ન એવા બ્રાહ્મણોનો વેદઘોષ, તેજ પ્રમાણે પોત પોતાનાં કાર્યમાં ગુંથાઇ ગયેલાં નરનારીના શબ્દધ્વનિ આજ કેમ બંધ પડયા છે ? જે વિનોદવાટિકાઓમાં સ્ત્રી પુરુષ નિત્ય વિહાર કરતાં હતાં તે આજ શૂન્ય કેમ પડી છે ! રાજમાર્ગ ઉપર ચંદનમિશ્રિત જલનું સિંચન થયેલું દેખાતું નથી ! રથ, અશ્વ અને હસ્તી રાજમાર્ગ ઉપર ફરતાં દૃષ્ટિએ પડતા નથી ! રાજનગરી નિસ્તેજ દેખાય છે; આ અયોધ્યા ન હોય પણ અયોધ્યાનું અરણ્ય (ભાસે) છે ! "

અયોધ્યાની લક્ષ્મી લુપ્ત થઇ ! ત્રિલોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા દશરથ મહારાજાએ પુત્ર શોકથી વિહ્વલ થઇને પ્રાણત્યાગ કર્યો ! રાજ્યાભિષેકને યોગ્ય એવા રાજ્યના માલિકને—રાજાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને—રાજ્યાભિષેકના દિવસે દૈવઘટના પ્રમાણે વનવાસ માટે જવું પડયું ! રામચંદ્રે વલ્કલ પહેર્યાં અને અરણ્યનો માર્ગ લીધો ! અયોધ્યાની રાજ્યલક્ષ્મી સીતાદેવી, પોતાના પતિસહ વનવાસી લોકોને યોગ્ય એવો વેષ ધારણ કરીને, અરણ્યમાં ગયાં ! પુરુષશ્રેષ્ઠ લક્ષ્મણે પોતાના દેવતુલ્ય ભ્રાતાની સાથે અને માતાતુલ્ય ભાભીની જોડે અયોધ્યામાંથી પ્રયાણ કર્યું ! અયોધ્યાના પ્રત્યેક ગૃહમાં આ ત્રણે રાજ્ય દેવતા માટે કરુણ રુદન ચાલતું હતું. સઘળી અયોધ્યા નગરીને પુત્રહીન કૌશલ્યામાતાની દશા પ્રાપ્ત થઇ હતી !

પણ ભરતને આ દુર્ઘટ પ્રસંગની કંઇજ ખબર ન હતી. મૌન ધારણ કરનારી દિશાના

* આ પછી દૂતોની ઉતાવળ જોઇને અને સ્વપ્ન દર્શન થયેલું તેથી ત્હેના હૃદયમાં મહાન ચિન્તા થઇ.

પ્રણામ ગ્રહણ કરીને તે આતુર ચિત્તથી પિતૃભવનમાં ગયો; પણ ત્યાં પિતાનાં દર્શન ન થયાંથી તેને લાગ્યું કે, પોતાની માતા કૈકેયીના મહેલમાં રાજા હશે. રાજા કૈકેયીના મહેલમાં અધિક રહેછે, એ વાતની તેને ખબર હતી, એટલા માટે તે તેવોને તેવોજ ત્યાંથી માતાના મહેલમાં ગયો.

હવે ટૂંકા સમય ઉપર વિધવા બનેલી કૈકેયી આનંદથી પ્રફુલ્લિત થઇ હતી. પુત્રના ભાવિ રાજ્યાભિષેકનું ચિત્ર પોતાના મનમાં આલેખી તે દુષ્ટ પતિઘાતિની સ્ત્રી પ્રસન્ન ચિત્તવાળી થઇ હતી. ભરતને જોઇ તેને અત્યાનંદ થયો. ભરતે પિતાની ખબર પૂછી ત્યારે તે બોલીઃ—

" या गतिः सर्व भूतानां तांगतिं ते पिता गतः"સઘળાં પ્રાણિઓની જે ગતિ થાય છે તે તારા પિતા પામ્યા છે!) આ વાત સાંભળીને કુહાડાથી કપાયલા વૃક્ષ પ્રમાણે ભરત ભૂમિ ઉપર પડયો. क्व स पाणिः सुखस्पर्शस्तातस्याक्लिष्टकर्मणः— " હવે મને પિતાના હસ્તના સુખ સ્પર્શનો અનુભવ કેવી રીતે મળશે ?"—આમ કહીને ભરત શોકાકુલ થયો. સર્વ વસ્તુ એ રાજા શિવાયની રાજશય્યા, કિંવા ચંદ્ર વિનાના આકાશ પ્રમાણે ભાસવા લાગી. ભરતે કૈકેયીને પૂછ્યું, "રામ કયાં છે? પિતાના અભાવે તેજ અમારા પિતા, તેજ અમારા બંધુ છે; હું તેમનો દાસ છું, તેમને મળવાને માટે મારા પ્રાણ વ્યાકુળ થાય છે."

રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાના વનવાસગમનની વાતો શ્રવણ કરીને તે કેટલોક વખત તો સ્તબ્ધ બની ગયો. થોડા વખત પછી તે બોલ્યો,—"રામે કોઇ બ્રાહ્મણના ધનનું અપહરણ કર્યું, કે તેણે એકાદ દરિદ્રી બ્રાહ્મણને ત્રાસ દીધો, કે તેણે પરસ્ત્રી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરી હતી? તેને આ શિક્ષા શા નિમિત્તે થઇ?" કૈકેયી બોલી—"રામે આ પૈકી કાંઇ પણ કર્યું નથી." પણ છેવટે ભરતની ઉન્નતિ માટે અને તેને રાજ્યપ્રાપ્તિ થાય, આ આશાએ જે અપૂર્વ વ્યૂહ પોતે રચ્યો હતો તેની હકીકત તેણે હળવે હળવે ભરતને કહી. તેને લાગ્યું હતું કે ભરતને આનાથી બહુ આનંદ થશે અને તે પ્રસન્ન મુદ્રાથી પોતાના તરફ જોશે. તે ધારતી હતી, કે ભરતના મનમાં મારે વિષે અપાર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થશે. પણ તેની તે સર્વ આશા નિષ્ફળ થઇ. ખિચોખિચ્ચ મેઘમંડળથી જે પ્રમાણે આકાશ આચ્છાદિત હોય છે તે પ્રમાણે દુઃખના આવેશથી ભરતનું હૃદય પૂર્ણ થઇ ગયું. ધર્મનિષ્ઠ ભરતથી આ સંવાદ એક ક્ષણભર પણ સહન થયો નહિ તેણે તે વખતે માતાનો જે તિરસ્કાર કર્યો તે દર્શાવવો અહિં યોગ્ય અને પ્રસંગને ઉચિત છે. તે બોલ્યો,—"દુધાર્મિક અશ્વપતિની કન્યા ન હોય; પણ તેમના વંશમાં તું રાક્ષસી ઉત્પન્ન થઇ છું. મારા ધર્મવત્સલ પિતાનો તેં નાશ કર્યો; મારા પ્રિય અને સદ્ગુણી બંધુને રસ્તે ભટકતો ભિખારી બનાવ્યો; તને નરક લોક પ્રાપ્ત થશે!" રૂદન ભર્યા સ્વરથી ભરતનું બોલવું ચાલુ જ હતું. તે સાંભળી કૌશલ્યાએ પોતાના મહેલમાં સુમિત્રાને કહ્યું, "ભરતનો સ્વર સંભળાય છે; તે આવ્યો હોય એમ લાગે છે, તેને બોલાવી લાવો" કૃશાંગી સુમિત્રા તેને બોલાવી લાવ્યાં. ત્યારે કૌશલ્યાએ ભરતને કહ્યું કે "તને લઇને નિષ્કંટક રાજ્ય કરવું, એવી તારી માતાની ઇચ્છા છે, તેથી તું મને પણ રામની પાસે મોકલી દે" આ કટુ વચન શ્રવણ કરતાં ભરતને બહુ કલેશ થયો. તેણે પોતાની રાજ્ય માટે ઇચ્છા નથી, તેની ખાતરી કરી આપવા હજારો સોગન ખાધા. તેને આ ખટપટની લેશ માત્ર ખબર ન હતી. સર્વ આપ્ત જનના અપમાન ભરેલાં વચન સાંભળી તેને બહુ દુઃખ થતું હતું. આ આરોપથી તેના હૃદયમાં દારૂણ યાતના થવા લાગી. લજ્જાથી તેણે પોતાનું માથું નીચું નમાવ્યું, તેની આંખોમાંથી અશ્રુજલ વહેવા લાગ્યાં. રડતાં રડતાં તેને ભારે મૂર્છા આવી, તે જમીન ઉપર અચેતન થઇને

પડયો. તેની આ કરુણામય અવસ્થા જોઈ કારુણ્યમૂર્ત્તિ કૌશલ્યાનું અંતઃકરણ ભરાઇ આવ્યું. ધર્મ વીર આ રાજપુત્રનું મન તે સમજી ગયાં. તેમણે પ્રેમથી તેને હૃદય સાથે ચાંપ્યો.

ભરતનો શોક અને ઉદાસીનતા એક સરખાં વધવા લાગ્યાં. સ્મશાનમાં મૃત પિતાના કંઠમાં કંઠ ઘાલીને તે શોક કરવા લાગ્યા. 'હે તાત ! તમારા બે પ્રિય પુત્રોને વનમાં મોકલીને તમે ક્યાં ગયા ?" વશિષ્ઠઋષિએ અશ્રુપૂર્ણ દૃષ્ટિ અને દયામય વચનોથી તેનું સમાધાન કર્યું. તેને પોતાના પિતાની ઔર્ધ્વ દૈહિક ક્રિયા કરતાં અત્યન્ત દુઃખ થવા લાગ્યું. તેનું સાન્ત્વન કોઇનાથી પણ થઇ શકતું નહતું. શોકથી વિહ્વળ થઇ પુનઃ એકવાર તે ભૂમિ ઉપર અચેતન થઇને પડયા.

પ્રાતઃકાળે બંદીજનોએ ભરતની સ્તુતિ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. ભરત ગાંડા જેવા ત્યાં દોડતો ગયો અને તેમને તેમ કરતાં અટકાવ્યા. તે બોલ્યો:—" ઇક્ષ્વાકુ વંશમાં પૂર્વ પરંપરાને અનુસરીને જ્યેષ્ઠ રાજકુમારોનો જ હક સિંહાસન ઉપર પહોંચે છે. તમે મૂર્ખ જેવા કોની સ્તુતિ કરો છો !"

ઉત્તરક્રિયા સમાપ્ત થયા પછી રાજ્યનો કારભાર હાથ લેવા માટે રાજગુરુ વશિષ્ઠ અને મંત્રિમંડળ એમણે ભરતને બહુ બહુ રીતે વિનવ્યા. તેમણે ઉત્તર દીધો,—" શ્રી રામચંદ્ર એ જ રાજ્યના માલિક છે. અયોધ્યામાંના સકલ પ્રજાજનોને સાથે લઇને હું તેમને પાછા લાવવા માટે જાઉં છું. તે જો પાછા નહિ આવે તો હું પણ ચૌદ વર્ષ વનવાસને આદરીશ." મંથરા અને કૈકયીને શિક્ષા કરવાને શત્રુઘ્ન તૈયાર થયો પણ ઉદાર ચરિત ભરતે તેને તેમ કરવા દીધું નહિ.

સકળ અયોધ્યાવાસી લોક રામચંદ્રને પાછા લાવવા માટે ભરતની સાથે ગયા. શ્રૃંગવેરપુરમાં ભરતની ગુહકને ભેટ થઈ. ગુહકને પ્રથમ તો તેના ઉપર સંશય આવ્યો પરંતુ તેની દુઃખપૂર્ણ મુદ્રા જોઇ તેના મનમનો ભાવ સમજતાં તેને વાર લાગી નહિ. ઇંગુદીવૃક્ષની નીચે ફક્ત જળપાન કરીને રામચંદ્રે એક રાત્રિ ઘાસની શય્યા ઉપર પડી રહીને અહિં કાઢી હતી; આ શય્યાની ઘાસ રામચંદ્રના વિશાલ બાહુથી ચગદાઇને તૂટી ગયેલી દેખાતી હતી. તથા સીતાદેવીના ઉત્તરીય વસ્ત્રમાંથી પડેલા સુવર્ણના તારા તે શય્યા ઉપર પડેલા દેખાતા હતા. તે જોઇ ભરત ઉઠીને ઉભા થયા. ગુહક વાત કરતા હતા પણ ભરતનું ચિત્ત ઠેકાણે ન હતું. તેણે ગુહકની કહેલી એક વાત સાંભળી નહિ. ભરતને સંજ્ઞાશૂન્ય જોઇ શત્રુઘ્ને તેને આલિંગન દીધું, અને તે આક્રંદ કરવા લાગ્યા. રાણી વર્ગમાં અને પ્રધાનમંડળમાં દુઃખનો જબરદસ્ત ઉભરો થઇ આવ્યો. પુષ્કળ ઉપાય કર્યાં પછી ભરત શુદ્ધિમાં આવ્યા. સજળ નેત્રથી તેણે પૂછયું—" શું આ રામની શય્યા ? જેને ગગનચુંબિ રાજમહેલમાં વાસ કરવાની ટેવ,—જેનું મંદિર ચિત્ર, ચંદન અને પુષ્પમાલાથી સદા સુશોભિત,—જેનું ગૃહશિખર નૃત્ય પ્રિય શુક અને મયુરનું વિહાર સ્થાન,—જેનું નિવાસસ્થાન ગીત વાદ્યથી ધ્વનિયુક્ત,—અને જે તે સુવર્ણ મંદિરના પૂર્ણ અધિપતિ, તે રામ આ ઇંગુદી વૃક્ષ નીચે ધૂળની શય્યા ઉપર પડી રહ્યા ! એ વાત સ્વપ્નવત્ ભાસે છે—અરે, અવિશ્વસનીય લાગે છે. પણ હાય, એ સર્વ ખરી છે. હું શું મ્હોં લઇને આ રાજવસ્ત્ર ધારણ કરૂં છું ? ભોગવિલાસના પદાર્થ મારા કામના નથી. હું આજથી જટાવલ્કલ ધારણ કરી, ભૂમિ ઉપર શયન કરી, કંદમૂળ ખાઇને મારા આયુષ્યનો જલદી અંત લાવીશ ! "

તે શોક વિહ્વળ રાજકુમારે જટાવલ્કલ ધારણ કરીને રામચંદ્રની શોધને માટે આગળ ચાલતાં તેઓ ભારદ્વાજ મુનિના આશ્રમ પાસે આવ્યા. તે સર્વજ્ઞ મુનિએ પણ પ્રથમ કટુ શબ્દે ભરતને મર્મવિદ્ધ કર્યો. આ આશ્રમમાં એક રાત્રિ નિવાસ કરીને બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે મુનિની આજ્ઞાથી ચિત્રકૂટ જવાને તે નીકળ્યા. જતી વખતે ભારદ્વાજ ઋષિએ ભરતના તંબુમાં જઇને રાણીઓની ભેટ લેવાની ઇચ્છા જણાવી. તે સમયે ભરતે પોતાની માતાની ઓળખાણ નીચેના શબ્દોથી કરી દેખાડી. " ભગવન, આ જે શોક અને વિરહથી કૃશ થયેલી સૌમ્ય મૂર્તિ છે, તે રામચંદ્રની માતા મહાભાગ કૌશલ્યા છે; તેના ડાબા હાથનો આધાર લઇ શુષ્ક વેલી સરીખી દેખાય છે, તે લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્નની માતા સુમિત્રા છે; અને સર્વની પાછળ ઉભી રહેલી, અયોધ્યાની લક્ષ્મીને ધુળમાં મેળવનાર, સર્વ અનર્થનું મૂલ, વૃથા શાણપણનો ટેક રાખનારી, રાજ્યાકાંક્ષી, પતિઘાતિની આ અભાગિયાની માતા છે ! " એ શબ્દ બોલતાં બોલતાં ભરતનાં બંને નેત્ર અશ્રુથી ભરાઇ ગયાં. ક્રોધાયમાન સર્પ પ્રમાણે તેણે પુનઃ એકવાર પોતાની માતા તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિએ જોયું.

ચિત્રકૂટ પર્વત પાસે આવ્યા પછી ભરત રથમાંથી નીચે ઉતર્યા અને માતા અને સચિવ એમની આગળ આગળ પગે ચાલવા લાગ્યા તે સમયે રમણીય ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર કેતકી અને ચંપાનાં ફૂલો ખીલેલાં, આંબા અને રોહોયડાનાં પાંદડાં પાકાં થઇને શાખાના અગ્ર ભાગ ઉપર શોભતાં હતાં; કહિં બહુરંગી વિસ્તારવાળી વૃક્ષની હારો શોભતી હતી; પર્વતની નીચે આવેલા તે વનનાં વિધવિધ પુષ્પના સંમેલનથી વિનોદવાટિકા રમણીય દેખાતી હતી. પર્વત ઉપરનાં શૈલશૃંગ ઉંચાં થઇને ગગનને ચુંબન લેતાં હોય તેમ જણાતાં હતાં; થોડા અંતર ઉપર પવિત્ર મંદાકિની નદી મંદમંદ વહેતી હતી; તેના શુભ્ર જલની પવિત્ર ધારા નીલવૃક્ષરાજિ પર્યંત વહેતી જઇને અદૃશ્ય થતી હતી; સુંદરીનાં વસ્ત્ર પ્રમાણે મોજાંની પંક્તિઓ મૈદવાયુથી આન્દોલન પામતી હતી; મધ્યે મધ્યે પર્વત ઉપરનાં પુષ્પોનો સુવાસ મંદ મંદ વાયુની સાથે આવતો હતો. એ અપૂર્વ શોભા જોઇને રામચંદ્ર સીતાદેવીને કહેવા લાગ્યા " જે સમયે આ નિસર્ગશોભાને હું અનિમિષ નેત્રથી જોયાં કરૂં છું, તે સમયે મારા મનને જે નિર્મળ આનંદ થાય છે, તે કારણથી રાજત્યાગ અને સુહૃદ્વિરહનું દુઃખ મને લાગતું નથી."

રામચંદ્ર આ શબ્દો બોલ્યા ન બોલ્યા, એટલામાં તો સર્વ આકાશ ઘેરાઇ ગયું. સૈન્યના પગથી ઉડેલી ધૂળથી સઘળી દિશાઓ શ્યામ થઇ. પદઘોષનો ભયાનક ધ્વનિ સાંભળીને સર્વ પશુપક્ષી ભયભીત થઇ ચારે દિશામાં દોડવા લાગ્યાં. રામચદ્રે સખેદ સ્વરથી લક્ષ્મણને કહ્યું—" આ અરણ્યમાં કોઇ રાજા કે રાજપુત્ર મૃગયા કરવાને આવ્યો છે કે શું ? અથવા કોઇ દુષ્ટ રાક્ષસ અહિં આવ્યાથી આ શાન્ત અને સુંદર આશ્રમની શાન્તિ ભંગ થઇ છે ! " લક્ષ્મણ લાગલોજ એક પાસેના વિશાલ પુષ્પિત શાલ વૃક્ષની ટોચે ચઢયો અને ચારે દિશામાં જોયું તો પૂર્વ દિશામાં એક મોટું સૈન્ય દેખાયું. તે બોલ્યો, " શ્રી રામચંદ્ર ! તમે તમારૂં અસ્ત્રશસ્ત્ર તૈયાર કરો અને આપણે સીતાદેવીને ગુફામાં પહોંચાડી શસ્ત્રાસ્ત્રો લઇને સજ્જ થવું જોઇએ. " તે ઉપરથી રામચદ્રે પૂછ્યું—" કોનું સૈન્ય આવે છે. ? " આ પ્રશ્નનો ઉત્તર દેતાં લક્ષ્મણે કહ્યું:—" થોડે દૂર જે વિશાલ શાલ વૃક્ષ છે તેનાં પત્રોમાંથી ભરતની રથ ધ્વજા દેખાય છે. રાજ્ય મળવાથી ભરતનો મનોરથ પૂર્ણ થયો નથી. નિષ્કંટક રાજ્યશ્રી પ્રાપ્ત થવાની આશાથી તે અહિંયાં આપણા વધ

અર્થે આવે છે. આજે હું આ સર્વ અનર્થનું મૂલ જે ભરત તેનો આ જગતમાંથી અવશ્ય નાશ કરીશ."

રામચંદ્રે ઉત્તર દીધો,–"ભરત મને ઘેર પાછો લઇ જવા માટે આવે છે. સર્વ વાતની ખબર થયા પછી ચિરસ્નેહપરાયણ અને મને પ્રાણ કરતાં પ્રિય એવો ભરત શોકાક્રાન્ત હૃદયથી પ્રજાને પ્રસન્ન કરવા માટે મારા તરફ આવે છે. તું તેના ઉપર અન્યાય મૂલક આરોપ કરું છું. ભરત કોઇ પ્રકારની મને અપ્રિય એવી વાત કરનાર નથી. તું તેના વિષે કઠોર શબ્દ કેમ બોલે છું ? જો રાજ્ય લોભથી ભરત વિષે તું એવા ઉદ્ગાર કાઢતો હોઉં તો નિશ્ચયપૂર્વક તેને કહીને તને હું રાજ્ય અપાવીશ." ધર્મશીલ ભાઇના એ શબ્દ સાંભળી લક્ષ્મણ લજ્જાથી અધોમુખ કરી ખિન્ન થયો.

થોડી વારમાં ભરત આવી પહોંચ્યો. ઉપવાસથી કૃશ થયેલા, શોકમૂર્તિ, દેવોપમ ભરત રામચંદ્રને પર્ણ શાળાના સામા બેઠેલા જોઇને એકાદ બાળક પ્રમાણે ઉચ્ચ સ્વરે રુદન કરવા લાગ્યો. "જેના મસ્તક ઉપર હેમછત્ર શોભાયમાન થતું હતું તેજ રાજ્યશ્રીથી ઉજ્જવલ થયેલા મસ્તક ઊપર આજે જટાભાર છે; જે શ્રેષ્ઠ બંધુ રામચંદ્રનો દેહ ચંદનની રેખાઓ વડે વિભૂષિત થતો હતો તેમણે આજે વસ્ત્ર રહિત ધુળનું વિલેપન અંગોને કર્યું છે; સઘળા વિશ્વની પૂજનીય વસ્તુ આજ આ વનમાં ભિખારીના વેષમાં ફરે છે; મારે માટે તમારે આ સર્વ કષ્ટ સહન કરવું પડ્યું ! તેથી મારા આ લોકથી નિંદાયલા પાપી જીવનને ધિઃકાર હો!"

આ પ્રમાણે બોલીને ભરત રડતાં રડતાં રામચંદ્રના ચરણમાં આળોટી પડ્યા. આ બે ત્યાગી મહાપુરુષોની ભેટનું ચિત્ર અત્યંત કરુણ રસ પૂર્ણ છે. રામચંદ્રને કૃશ અને નિસ્તેજ ભરતને ઓળખતાં બહુ ત્રાસ થયો તેમણે મોટા પ્રેમથી તેનો હાથ ઝાલી તેને ઉઠાડ્યો. ભરતનું મસ્તક પોતાના ખોળામાં લઇને રામચંદ્ર બોલ્યા—"વત્સ ! તારો આવો વેષ શા થી ! આ વેષે વનમાં આવવાને તું યોગ્ય નથી."

ભરતે રામના ચરણમાં ફરી લોટવા માંડ્યું. તે બોલ્યા "મારી પાપી માતા મહા ઘોર નરકમાં પડશે. તેને આપને જોઇએ તે શિક્ષા કરો. પણ હું તમારો નાનો ભાઇ છું; હું તમારો શિષ્ય છું. હું તમારો દાસાનુદાસ છું. મારા ઉપર કૃપા કરીને તમે તમારા રાજ્યમાં ચાલો અને ત્યાં અભિષિક્ત થાઓ."

રામચન્દ્રે પિતાના વચનનું ઉલ્લંઘન થાય એમ કહી, તે પ્રમાણે કરવા ના પાડી; ત્યારે પુષ્કળ બીજી વાતો અને આગ્રહ પ્રત્યાગ્રહ થયા. પછી ભરતે કહ્યું—"હું આજથી, ચૌદ વર્ષ વનવાસમાં રહીશ, આપની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારો ધર્મ છે."

કોઇ પણ પ્રકારે રામચંદ્ર પાછા આવતા નથી, તે જોઇને તે તેવોજ ભૂખ્યો પર્ણ કુટીના દ્વાર આગળ પડી રહ્યો. રામચંદ્રને મોટું ધર્મ સંકટ આવી પડ્યું, ત્યારે તેમણે પોતાની પાદુકા આપી. જટાભારને શોભાયુક્ત કરવા સારૂ ભાઇના ચરણરજથી વિભૂષિત થયેલી પાદુકા તેને મુકુટ જેવી લાગી. સેંકડો અલંકારથી જે શોભા આવે તે કરતાં સહસ્ત્રગુણ અધિક શોભા તે પાદુકાથી ભરતને પ્રાપ્ત થઇ. આખરે જતી વખતે ભરતે કહ્યું–રાજ્યનો ભાર આ પાદુકા ઉપર સોંપી ચૌદ વર્ષ સુધી હું વનમાં તમારા આવવાની રાહ જોતો રહીશ. તેટલા વખતમાં જો તમે આવ્યા નહિ તો હું અગ્નિમાં દેહ વિસર્જન કરીશ."

અયોધ્યાની પાસે પાછા આવ્યા પછી ભરત બોલ્યા " આ અયોધ્યા પૂર્વની અયોધ્યા ન હોય. હું આ સિંહવિહીન ગુહામાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી. "

નંદિગ્રામમાં રાજધાની સ્થાપન થઇ. તે રાજધાની નહિ પણ ઋષિનો આશ્રમ કહીએ તો ચાલે ! મંત્રિમંડળ જટાવલ્કલ ધારણ કરી ફલમૂલ હારી થયા. તપસ્વી ભરતની પાસે અમૂલ્ય વસ્ત્ર આભૂષણ ધારણ કરીને તે કેવી રીતે રહી શકે ? આ કારણથી સર્વજણ ભગવાં વસ્ત્ર ધારણ કરવા લાગ્યા. તે કાષાયવસ્ત્રધારી સચિવસમૂહમાં રહીને, વ્રતઉપવાસોથી કૃશાંગ થયેલા આ ત્યાગી રાજકુમારે પાદુકા ઉપર રાજછત્ર સ્થાપીને ચૌદ વર્ષપર્યંત રાજ્ય પાલન કર્યું.

ભરતની આ ખિન્ન મૂર્તિ રામચંદ્રના હૃદયમાં શલ્ય સરખી ઉંડી પેઠી હતી. સીતાનું હરણ થયા પછી ફરતાં ફરતાં પંપા સરોવરની શોભા જોઇને એકાદ ઉન્મત્ત મનુષ્ય પ્રમાણે તે બોલ્યા હતા. ' પંપાતીર ઉપરની આ અપૂર્વ શોભા સીતાનો વિરહ કિંવા ભરતનું દુઃખ એના સ્મૃતિ ચિત્ર કરતાં મને વધારે રમણીય લાગતો નથી ! "

તેવીજ રીતે રામચંદ્રે એક વખત સુગ્રીવને કહ્યું હતું, " ભરત સરખો ભાઇ આ જગતમાં બીજો મળવો શકય નથી ! "

રામચંદ્ર જ્યારે અયોધ્યામાં પાછા આવ્યા ત્યારે ભરતે પોતેજ તેમના પગમાં તે પાદુકા ચઢાવી. તે પોતે અત્યારે કૃતાર્થ થયો હોય એમ લાગ્યુ તે રામચંદ્રના ચરણમાં પ્રણામ કરીને બોલ્યો–" હે દેવ, તમે જે રાજ્ય કારભાર મારા અયોગ્ય હાથમાં સોંપ્યો હતો, તે આજ કૃપા કરીને પાછો લ્યો. મેં તમારા રાજ્યનું મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે રક્ષણ કર્યું છે. ખજાનામાં પૂર્વે જે દ્રવ્ય હતું તે આ ચૌદ વર્ષમાં દશ ગુણ થયું છે. "

રામાયણમાં જો કોઇનું પણ લાંછન રહિત આદર્શ ચરિત્ર હોય તો તે મહાત્મા ભરતનું છે. સીતાદેવીએ લક્ષ્મણને માયામૃગ મારવા માટે રામચંદ્ર ગયા, ત્યારપછી જે કટુ શબ્દનો પ્રહાર કર્યો હતો તે કોઈપણ રીતે ક્ષમ્ય નથી. વાલીના વધનું કે મહીરાવણને મારતી વખતે કરેલા રામચંદ્રના કપટનું સમર્થન કરી શકાતું નથી. લક્ષ્મણની વાત તો કેવળ કર્કશ અને ઉન્મત્તપણાની છે. કૌશલ્યાએ પણ એક વખત દશરથને કહ્યું હતું " જે પ્રમાણે કોઇ કોઇ જલજંતુ પોતાનાં બચ્ચાં ખાઇ જાય છે, તેજ પ્રમાણે આપણે આ કૃત કરીએ છીએ. " પરંતુ ભરતના ચરિત્ર ઉપર કોઇ પણ જાતનો ડાઘ નથી. રામચંદ્રજીની પાદુકા ઉપર હેમ છત્ર ધારણ કરાવીને રાજ્ય કારભાર ઉપર નજર રાખનારા આ જટાવલ્કલધારી રાજર્ષિનું ચિત્ર આખા રામાયણમાં અદ્વિતીય શોભા રૂપ છે. દશરથે કહેલું, તે તદ્દન ખરું છે કે—

" रामादपिहि तंमन्ये धर्मतो बलवत्तरम् । "

કૈકેયીના હજાર અપરાધને પણ આપણે ક્ષમા યોગ્ય ગણીએ, કારણ કે ભરત જેવા સુપુત્રની તે માતા છે. નિષાદાધિપતિ ગુહકે નીચેના શબ્દોથી ભરતની જે સ્તુતિ કરી છે તે કેવલ યથાર્થ છેઃ—

धन्यस्त्वं न त्वया तुल्यं पश्यामि जगतीतले ।
अयत्नादागतं राज्यं यतस्त्वं त्यक्तुमिच्छसि ॥

" વિના પ્રયત્ને આપોઆપ ચાલી આવેલા રાજ્યનો ત્યાગ કરવાની તારી ઇચ્છા છે, તેથી ખરેખર, તને ધન્ય છે. આ જગતમાં તારા જેવો બીજો કોઇ મને જણાતો નથી. હે મહાત્મન, તારા સરખો ત્યાગી રાજર્ષિ તુંજ છે ! "

(અમદાવાદ-સાંકડીશેરી.) —સૌ. ધનલક્ષ્મી.

પ્રલ્હાદ ચરિત્ર.

(પુનમ ચાંદની ખીલી પુરી અહીં રે,—એ રાગ.)

એક સમે શ્રી હસ્તીનાપુરને વિષેરે, બેઠા સભા ભરીને કુન્તાના કુમાર;
એવે પધારીયા ત્યાં સ્વર્ગ થકી નારદ ઋષિરે.
જોઇ મુનીને રાજા ઘણું હરખે ભર્યારે, ઉઠી લાગ્યા શ્રી નારદજી કેરે પાય;
સ્વામી ! સંભળાવોને કથા ભક્ત પ્રલ્હાદનીરે.

એવું સુણીને ઉચર્યા શ્રી નારદ મુનીરે, ઘણું નિર્મળ દીસે, રાજા ! ત્હારૂં મંન;
સુણ જે કહું તે વાર્તા ભક્ત પ્રલ્હાદનીરે.

એક સમે પોઢ્યા હતા શ્રી વૈકુંઠનાથીરે, કરે ચોકી ત્યાં જય વિજય છડીદાર;
માતા લક્ષ્મીજી તળાંસે ચરણો પતિ તણારે.

કરવા દર્શન શ્રી સનત મુનિ પધારીયારે, અખંડિત બ્રહ્મચર્યથી શોભે જેનો દેહ;
દ્વારપાળોએ દ્વારે બ્રહ્મ બાળને રોકાયારે.

જોઇ એવું ઋષીને ક્રોધ અતત્યંત વ્યાપીઓરે, થયાં ક્રોપ થકી તો નેત્રો રાતાં ચોળ;
' પડજો પૃથ્વી વિષે બન્ને ! ' એ શાપજ આપીયોરે.

સુણતાં ઋષિ મુખથી વચનો એવાં આકરાંરે, કરગરી લાગ્યા તેઓ મુની કેરે પાય;
સ્વામી ! રંક ઉપરે ઘટે છે કરવી દયારે.

ઘણું કરગરતા એમ જોઇ બન્ને ભાઇનેરે, દયા આણી કરિયો શાપ તણો નિવાર;
ધરતાં અસુર યોની ત્રણ જન્મે આવો અંહીંરે.

તે બે પુત્ર થઇ કશ્યપ ઘરમાં જન્મ્યા સહીરે, હિરણ્યકશિપુ ને હિરણ્યાક્ષ* પામીયા નામ;
કરે ઉત્પાતો તે અતિશય બાલક વયમાં થકીરે.

થાતાં મોટા બન્ને તપ કરવાને સંચર્યારે, દ્રઢ મનથી ધરિયું બ્રહ્માજી કેરૂં ધ્યાન;
થઇને પ્રસન્ન તે આવ્યા વરદાનજ આપવા રે.

જોઇ બ્રહ્માને ઉઠી અસુર પાયે પડ્યોરે, નિપજાવી છે સૃષ્ટિમાંય ત્હમે જે વસ્ત;
દિન રાત્રે મુજતું મૃત્યુ તેથી હોયે નહિરે.

તપ કરવાને માટે અસુર જ્યારે સંચર્યોરે, જોઇ સતું સુરપતિએ હેતું લુંટયું નગ્ર;
હરણ કરિને નારી ગર્ભવતીને લઇ ગયોરે.

વળતાં પાછા મળીયા તેને શ્રી નારદ ઋષીરે, લેશે જન્મ એને ઉદર મહા હરિભક્ત;
દીધી શીખ નારીને નવ કહિયે કરીએ દુઃખીરે.

કહી એવું તેને નિજ આશ્રમ ઋષિ ગયા લઇરે, જાણો બ્હેની ! મુજને તુજ સહોદર ભ્રાત;
પતિ પ્રભુનું અહિં સ્મરણ કરે, નિત્યે સુખથી રહોરે.

ઋષિએ વચનો એવાં વદી શાન્ત તેને કરિરે, દિન દિન નિર્મળ સંભળાવે હરિની સુકથાય;
બાળક થાય હરિનો ભક્ત આશ મનમાં ધરિરે.

---

* હિરણ્યાક્ષ મ્હોટો ભાઇ હતો; ત્હેને વિષ્ણુએ વરાહનો અવતાર ધરીને માર્યો હતો—ત્હેથી હિરણ્યકશિપુની કથા ચાલુ છે.

પામીને વરદાન અસુર વળીયો ઘરની ભણીરે, નારી ઋષિ આશ્રમથી લઇને ગયો નિજધામ;
પુત્ર પ્રસવીઓ છે પ્રલ્હાદ ભક્ત શિરોમણીરે.
થાતાં પુત્રજ મ્હોટો મન પિતા હરખે ઘણુંરે, મૂકયો ગુરૂ ગૃહે શિક્ષણ લેવાને સાર;
પણ ના ક્ષણ મુખથી તે મૂકે નામ શ્રી રામનુંરે.

એક સમયે ગુરૂજી કંઇ કામે ગયારે, ત્યારે નિશાળીયાને આપે એ ઉપદેશ;
કરો પ્રભુ ભજન છોડીને ઉપાધી બધીરે.
સો વર્ષોનું આયુષ્યજ પ્રાણી માત્રનુંરે, તે નિદ્રા આળસ ને અસત્યમાં વહી જાય;
લોકો જાણે વૃદ્ધ થઇ સ્મરીશું ભગવાનનેરે.

એવા વિચારમાં અમૂલ્ય વખત વહી જાય છેરે, માતા, તાત, દ્રવ્ય, સુત, સ્ત્રી, કુટુંબીજન;
એતો સરવે જાણો જગત આળ પંપાળ છેરે.
મનુષ્યનો આ અવતાર કદિકજ દુર્લભ સાંપડેરે, કરોને સત્ય જ્ઞાન શોધી આત્મનું સાધન;
જેથી ફરી ફરીને જન્મ નહિં ધરવો પડેરે.

કર્મ કર્યાં તેનાં ભોગવવાનાં ફળ તો સહીરે, કહોને કોણ છોડવે વિના શ્રી દીનનાથ;
સંચો સાચું ધન ભક્તિનું જે હોયે સહીરે.
એવું જ્ઞાન તો તેણે સર્વેને બહુએ કહ્યુંરે, મૂકી પાટી સહુએ લીધી માળા હાથ;
પ્રભુ ભક્તિમાં મન સહુનુંયે પૂરું ગયુંરે.

આવ્યા ગુરૂજી કામે ગયા'તા ત્યાં થકીરે, થયા વિસ્મય જોઇ નિશાળીયાના ઢંગ;
કહ્યું પ્રલ્હાદજીને છે કાર્ય ત્હારું આ નકિરે.
થાશે ખબર જો સઘળી આ તુજ તાતને રે, નિશ્ચે કોપીને એ કરશે ત્હારો ઘાત;
રાજવિદ્યા શીખ, ભાઇ ! મૂકી આવી વાતનેરે,

રાખો બીક શું ? થાશે કાંઇ કોઇ ધાર્યું નહિં રે, પ્રભુતા વિશ્વ વિષે વ્યાપી સઘળે સમર્થ;
તૃણ હલાવવા એના વિણ શક્તિ કો નથીરે.

રાજદ્વારે ગુરૂજી બાળ સાથ લઇને ગયારે, સઘળી વણસાડી, રાજન ! એણે નિશાળ,
તાતે પૂછયું,–કુંવર ! કહોને શું શું શીખીયારે ?

તાતજી ! શીખ્યો હું વિદ્યા જે છે ઉત્તમ ઘણીરે, એ છે સર્વ મંત્ર ને શાસ્ત્રોરો સાર;
વિદ્યાં સર્વમાંય શીખ્યો હું છે શિરોમણીરે.
બાપુ ! એ વિદ્યા આપણે કદિ શીખવી નહીરે, રાજવિદ્યાનાં શીખો, રૂડાં મંત્ર ને તંત્ર;
ત્રણે લોકોનું હું રાજ ત્હને આપું સહીરે.

તાત ! ત્હમારી રાજ્ય વૈભવ લક્ષ્મીને શું કરૂંરે, મુજને વ્હાલું એકજ પ્રભુજી કેરું નામ;
રામજી, કૃષ્ણજી, ગોવીંદ, મુકુંદ, માધવને સ્મરૂંરે.
જીત્યા વિષયોને, જેણે છે મન જીતીયુંરે, જાણો જીત્યું તેણે સઘળું ત્રિભુવન;
તે પછી નથી ત્રિલોક વિશે જીતવું કાંઇ રહ્યુંરે.

સુણી વચનો આવાં રાય બોલ્યો ગુસ્સો કરીરે, તેડી રાક્ષસોને દીધો હુકમ ત્યાંય;
ગિરિશૃંગેથી નાખો એને, કર બાંધીનેરે.

જળ ને અગ્નિથી શ્રી પ્રભુજીયે રાખીયોરે, વિષધર સર્પેનુયે ચડીયું નહિં વિષ લગાર;
ઉગારી હસી મુખથી પ્રભુજીયે સંભાળીયોરે.
જોઈ એવું ને એવું મન આશ્ચર્યે ભર્યું રે, દુષ્ટે કરીયા ક્રૂર અનેક, અનેક ઉપાય;
પણ મૃત્યુ તે બાળ તણું તેથીય થયું નહિરે.

અતિશય રોષ કરીને અસુર ત્યારે બોલીઓરે, હવે હું જોઉં છું તુજ વ્હાર કરેછે કોણ?
આપી આજ્ઞા લોહ સ્થંભે અગ્નિ પ્રજળીયોરે.
પૂછ્યું ત્હેણે બાળને રામ તાહરો ક્યાં ગયોરે, લોહસ્થંભને ભેટી મુજને તે બતાવ;
જોઉં નજરે હું જે રક્ષા ત્હારી કરી રહ્યોરે.
તાતજી! વચનો એવાં મિથ્યા મુખથી શું કહોરે! વિશ્વ વિષેજ રહ્યો છે વ્યાપી મ્હારો રામ;
ભેટું સ્થંભને મને બચાવે તે જોઇ રહોરે.

એવું કહીને સ્થંભની સામી નજર છે કરીરે, પણ તે લાલચોળ દેખી ડરીયું શિશુ મંન;
કરજે રક્ષા પ્રભુજી જાશે લાજ તાહરીરે.
મુજને મરણતણો ભય કાંઇયે મનમાં નથીરે, તુજ ચરણે આ ચોટયું દીન ભક્તનું ચિત્ત;
સુણીને સ્તુતી એવી પ્રભુજીયે દીધી મતિરે.

હિમ્મત આણીને સ્થંભની ભણી દૃષ્ટિ કરીરે, દીઠી ચડતી ત્યાં કીડીઓ કેરી હાર;
ફાટયો ભેટતાં સ્થંભ અને પ્રકટયા નૃસિંહ હરિરે.
રૂપ વીકાળ નીહાળી સર્વે જણ વિસ્મય થયારે, ધાર્યું અસુરે જે એ કરશે મુજનો નાશ;
પાડયો અસુર, ત્હેને પકડી પ્રભુજી ઉચર્યોરે.

બોલજે દૈત્ય! દેવ, માનવ, પશુ પક્ષિ, હું છું તેરે, દીસે હસ્ત વીષે કહે શસ્ત્ર કયું છે સાર;
સમય દીવા રાત્રી, સ્થળ ઘર કે ઘરની બ્હાર છેરે!
નહિ દિન રાત્રિ, સમય હતો એવે સંધ્યા તણોરે, આસન ઉમ્મરનું તે નહિં ઘર કે ઘર બ્હાર;
હાથના નખ નહિં શસ્ત્ર, નૃસીંહ પ્રભુ મહીમા ઘણોરે.

દૈત્યને સંધ્યાએ હણીયો તત્કાળજ શ્રી હરિરે, નમે કર જોડી સુર તેત્રીસ કોટી છે ત્યાંય;
ફરીથી શાન્તિ રૂપ ધરો દીન વાણી વિનવેરે.
માતા કમળાજીની સ્તુતિ ત્યાં સર્વે કરેરે, ક્રોધ સમાવીને કરો પ્રભુજીનું મન શાન્ત;
પણ લક્ષ્મીજીની યે હિમ્મત કંઇ ચાલી નહિરે.

ઉગ્ર દેખીને રૂપ સુર અસુર ગભરાય છેરે, પાસે રહ્યો એકલો બાલ ભક્ત પ્રલ્હાદ;
માગને પુત્ર! માગ વરદાન હસી બોલ્યા પ્રભુરે.
રાજ્ય ઇંદ્રનું માગ ધન વૈભવ શું જોઇયે તનેરે! આપો ભક્તિને રાખો તમમાં મુજ મંન;
નમીને ચરણે માથું રાખો શરણું એટલુંરે.

ગયા નિજધામ પ્રભુજી પોતે અતિ પ્રસંન થઇરે, કહ્યું બાળકને તું ભોગવ નિજ તાતનું રાજ્ય;
રહેશે અંમર તુજ કીર્તિ આશીષ પ્રભુએ દીધીરે.
મતિ છે અલ્પ માહરી ગુણ ગાવા શક્તિ નથીરે, કરજો દોષ ક્ષમા ને લેજો ઉર શુભ સાર;
ભક્ત કથા થઇ તે પ્રભુ કેરી સાહ્ય થકી કહીરે.
(જંબુસર.) —સૌ. હીરાલક્ષ્મી દેશાઈ.

काव्यकुंज.

ઉઠો બ્હેનો ! ભણો વિદ્યા.

(ગઝલ.) ઉઠો બ્હેનો ! ભણો વિદ્યા, તમે જો માન ચહાતાં હો,
મરેલ તમારી જાતિને, ઉઠાવા પાછી ચહાતાં હોઃ ઉઠો૦
પશુ ને શૂદ્ર, નીચ તોલે, ગણત્રી થઇ તમારી, હાં !
'પગરખું પાય ડાબાનું,' મળી પદવી નઠારી આ ! ઉઠો૦
તમારા જન્મને વખતે, ન વાગે ઢોલ વાજાંઓ,
કહે 'પડી પેટરે, બાઇ !' લીએ છે રોઇ છાજીયાંઓ ! ઉઠો૦
તમોને ગાળમાં ભુંડી, 'મરી જા, રાંડ !' કહેવાયે,
દીકાને તો 'વીરો વ્હાલો, જીવો' વેણે વધાવાયે. ઉઠો૦
'બી. એ.' 'એમ. એ.' સુધી, પુત્રોભણી વિદ્વાન થાયે છે;
તમારી બુદ્ધિ તો 'એમ. એ.' 'બી. એ.' નામોથી બ્હીયે છે ! ઉઠો૦
સરસ્વતી, ભારતી, વિદ્યા, સ્ત્રી જાતિ શબ્દ આવે છે,
થવા તે રૂપ સંસ્કૃત માતૃ- ભાષા નમને કહાવે છે. ઉઠો૦
ગુરૂકુળો, મહા વિદ્યા- લયો કન્યા તણાં ખોલો,
સીતા, ગાર્ગી, મૈત્રી, સુલભા, તણા શાસ્ત્રે ગુણો તોલો. ઉઠો૦
બતાવી દો યુરોપ, જાપાન, અમેરીકાની નારીને,
તમારૂં લોહી આર્યાનું, સકળ સદ્ગુણ ધારીને. ઉઠો૦
એની બીસેન્ટ, નિવેદિતા- થીયે વધજો સ્વધર્માર્થે,
અને ફ્લોરેન્સ નાઇન્ટીંગેલ, સમ જીવોજ પરમાર્થે. ઉઠો૦
બનો બહુ અધીર કામિનીઓ, સુતાને મુક્ત યોગિનીઓ,
રૂડી પત્ની, જનનિ બનજો, ભાગ્ત પુત્રી તપસ્વિનીઓ ! ઉઠો૦
ધરોને કર્મ સંન્યાસો, ઉદય રવિ જેથી પ્રકટાયે,
પ્રતાપી મંત્ર દ્રષ્ટા થઇ, નમાવો વિશ્વ તમ પાયે. ઉઠો૦

(જવારિયા સ્ટેટ.) —સૌ. બાલુબા સાંગણવાવાળાં.

મિત્રને બોધ.

બ્રહ્મ શું મીટ માંડ મિત્ર મારા. (ટેક)
તજીને નિર્દોષ તારા વળી પ્રપંચ, પ્યારા !
સજી લે સ્વસ્નેહથી તુ શ્યામ નામ ધારા. બ્રહ્મ૦
તજી ત્રિવિધ તાપને સ્મરજે પાક આપને,
જરૂર મલીન વાસના પાત્ર થશે શાપને ! બ્રહ્મ૦
પાપને પ્રજાળવા, વિવિધ વ્હેમ ટાળવા,
શરણ જજે શ્યામને, શાંતિ સ્વરૂપ ભાળવા. બ્રહ્મ૦
નીરખશું નકામા વિવિધ વિશ્વ ડ્રામા ? *

* નાટક.

સનાતન સ્ત્રી ધર્મ.

(ભલે સન્નારી સર્વ પધારીયાંતે–એ રાગ.)

બ્હેની ! ધર્મ સનાતન પાળવો જે,
ઉચ્ચ ગુણ, બ્હેની ! ઉરમાં વધારવો જે. બ્હેની.
સખી સેવતા ઋષી મુની એ ધર્મને જે,
પાળી ધર્મ શુદ્ધ રાખતાં દેહને જે. „
મુને ધર્મ એ પુરાણો, પ્યારો છે સખી ! જે,
એનો મર્મ છુપો જાય, નહિરે કહો જે. „
પ્રથમ મુખ્ય એમાં ભ્રાતૃભાવ રાખવો જે,
પરપીડ જાણી સત્ય ધર્મ પાળવો જે. „
સદગુણ, બ્હેની ! ઉરમાં વધારવો જે
પતિવ્રતાનો નિયમ સદા પાળવો જે. „
બ્હેની ! સદગુણે જીવિત આ શોભાવવુ જે,
વૃત્તિ નિર્મળી કરીને મન મારવુ જે, „
શિયળ સાડી બ્હેની ! અંગ ઉપર ધારીએ જે,
પતિ સેવા કરીને દિન ગાળીએ જે, „
પતિને પ્રભુ તરીકે બ્હેન ! જાણવા જે,
નીતિના નિયમો, બ્હેન ! સદા પાળવા જે, „
ધન્ય, ધન્ય, સખી ! ધન્ય છે એ ધર્મ જે,
કરી ભક્તિ, બ્હેની ! જાઓ ગુરૂ શર્ણને જે. „
કનક ભક્તિ હૃદયમાં ગુરૂજી આપજો જે,
પતિને પ્રભુમાં વૃતિ મારી રાખજો જે. „

(વડોદરા.) —સૌ. કનુબ્હેન.

યોગ્ય લગ્નોની જરૂર.

(રાગ પુનમ ચાંદાની ખીલી પુરી અહીંરે)

ગુણીયલ બ્હેનો ! મારા વિચાર આજે સાંભળોરે, સ્વજ્ઞાતી બાળાને ખરેખરો છે ત્રાસ;
બ્હેનો ! મળવા યોગ્યને મળી સહુ દર્શાવજોરે.

(સાખી) બાળપણે લાડે કરી, માન ઊછેરે બાળ,
મ્હોટપણે ધકો દઇ; નાંખે કૂપ મોઝાર !

બચપણમાં ત્હેને પાળે પોષે છે પ્રિત કરીરે, કેળવણી પોતે ગુરૂ આપે તેને ખાસ,
આજ્ઞા સ્વધર્મ પાલન મુરબ્બીઓ શીખવે ઘણુ રે.

„ સાહેલી સર્વે મળી, કરે જ્ઞાનની વાત;
દીવસ ગુજારે પ્રેમથી; વાંચનની સંગાથ.

નીશાળમાં જાએ તે પણ સાહેલી સાથમરે, રસ્તો કાપે છે બ્હેની રૂડી પેર;
અનેક ઉત્તમ ગુણથી ગુરૂને મન પણ ભાવતીરે.

„ જ્ઞાન ગુરૂ આપે ઘણુ, વિદ્યા ભણે રસાળ,
રીસ કદી આણે નહીં સુશીલ એવી બાળ.

તેની આસ્વાદરંયા જાણે છે એ રીતથીરે, તેવે તેને શીરે આવે મ્હોટો ભાર,
ભાય ભારે ભાળીને ભામીની ભાનજ ભૂલતીરે !

„ ભાર ભામીની હું ભણું, ભાજુન્ને ભીતર ભેદ;
ભેદ ભણીને ભામીની ભામા ભુલશે અભેદ.

જોવું પતિને કુમીત્રોનું આવી મળ્યુંરે, જેમાં વ્યસન તમાકુ દારૂનું છે ખાસ;
જોઇ સદ્‌ગુણી સ્ત્રી આવુંને મન અતી દાઝતીરે.

„ પેખો ભાર ભામીની તણો, ચાતુરી રાખી ચીત;
કેં તોલ તે ભારનો, ધરી તે ભાર ખચીત.

સખીઓ ! સંસારે આ બીજું સંકટ બહુ રહ્યારે, ગણ્યાં ગણાય નહીંને આવે નહિં તેનો પાર,
તેથી મુક્ત થવાને યત્નોની ઘણી જરૂર છેરે.

„ દુઃખ કન્યા વિક્રય તણાં, આપે ઘણેરો ત્રાસ;
ટળવળતાં સૌ જો જનો; પણ નવ તે રોકાય.

બીજું દુઃખ સખીઓ ! કુળ જોવામાં આવી વસ્યુંરે, જ્યાં જોવાતી નથી જોડી કે ભણતર કાંય;
કુળ જોઇને દીયે બાળક, પાળક પ્રીતથીરે.

„ નીપજે અનર્થ એથી ઘણા, જન્મ બ્યર્થ થઇ જાય;
સુખી થાય સંસારની; જગત બધે નિંદાય.

ફરે ફરેને દેહ દમે બાળા, સાહેલીરે, પણ જેને મળશે નહિં યોગ્ય સ્વામી તે નાર,
જીવન તેનું એ રીતે સખીઓ એળે જશેરે.

„ ચુસટાનારી સમજીને, દહશે તનને રોજ,
કુલટા કુરસ્તે ચઢી, દેશે જીવન દોષ !

આજ લગ્નોનું દુઃખ મ્હોટું તે ત્રીજું ગણ્યુંરે, લગ્ન શું છે તેની કોઇને નહીં પીછાન;
એવાં બાળકજોડાં આ યુગમાં પરણે ઘણાંરે.

„ બાળ લગ્નથી બહુ રૂએ, અબળાઓ નીરધાર,
વણ સમજ્યાં લગ્નો થકી; સુખનું સત્યાનાશ !

સાહેલી ! જેને ઘર મણી સમ સ્ત્રીરત્ન શોભતુંરે, ત્રીભુવન ખોળે પણ કોઇ જોડી નવ હોય;
એવાં દીર્ઘાયુષી ગુણીયલ જોડાં જીવજો ઘણાંરે.

„ સર્વ કહ્યું તે સત્ય છે, શીક્ષા દઈ થઉ શાન્ત;
નીતિ, ધર્મ, દયા ધરી; થાઓ સુખી જગમાંય.

(વસો) —સૌ. મણીબેન ચતુરભાઇ.

મરી ગયેલ ભગિની વિશે–

(લલિત.) અરર હે પ્રભુ ! આ પ્રભુ-હરિ ! બેની મારી તેં, હા ! લીધી હરી !
ભગિની તે તણી, રડતી હા ! ફરે, સ્મરણ તમ તણું નિશદિન કરે.
ગુણશાળીને બુદ્ધિશાળી, હા ! અરર બેની ! આ ક્યાં તમે ગયાં ?
સ્નેહીઓ બહુ હાયરે રડે, જોઇ, સાંભરી મુજ હ્રદય બળે.
યાચું એટલું પ્રભુજી તાત ઓ ! બેની આત્મને શાંતિ આપજો.

—સૌ. વિનોદ.

गृहधर्म.

અધિકારી સ્ત્રી

यं शैवा समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिना
बौद्धा बुद्ध इति प्रमाण पटवः कर्तेति नैयायिकाः ।
अर्हन्नित्यथ जैनशासनरताः कर्मेति मिमांसकाः
सोयं वो विदधातु वांछित फलं त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥

વહાલાં બ્હેનો !

ઉત્તમ, શિષ્ટ જનોના શબ્દોને વાચેના, સાભળેલા અને આત્માએ અનુભવેલા એના શબ્દોનુ મનન કરી બીજા શબ્દોનારૂપમા મૂકુછુ, તે સુજ્ઞ અને કેળવાએલી અર્થાત્ કેળવણી લીધેની બ્હેનો તરફથી તથા ભાઇઓ તરફથી ક્ષમાને યોગ્ય ગણાઇશ

કેળવણી બે પ્રકારની ગણીએ એક તનની એટલે શરીરને ઉન્નત્ દશાએ પહોચાડવાનુ એટલે શરીરને મજબુત નિરોગી બનાવવા સબધીનુ જ્ઞાન, અને બીજી મનની, એટલે આત્માના નજીકના પ્રદેશ એટલે અતકરણને ઉન્નત્ દશાએ લઇ જવાનુ જ્ઞાન

શરીરના દરેક અવયવને સારી સ્થિતિમા લાવવાની જેટલી જ્ઞાનની જરૂર છે, તેટલીજ આત્માના નજીકના પ્રદેશમા મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત ને અહકાર એ ચતુષ્ટયને જાણીને તેને ઉન્નત્ સ્થિતિએ લઇ જવાની કેળવણી એટલે જ્ઞાન મેળવવાની પણ જરૂર છે

આ બંને તન અને મનને અરસપરસ નિકટનો સબંધ છે એ તો અનુભવસિદ્ધ છે કે તન નિરોગી અને મજબુત હોય તો કેળવવાથી અતઃકરણની વૃત્તિઓ નિર્મળ થતા વિચાર પણ સારા થઇ પ્રતિભાનાગી થવાય છે મન આદિ અ થ ટોર, નમr હોય, તો તે તનપર અસર કરે છે

કેળવણી અર્થાત્ જ્ઞાન સપાદન કરવાને મનુષ્ય માત્રને માટે કયા હદ બાધી નથી તેમ કયાંઈ એમ પણ નથી લખ્યુ કે સ્ત્રીમા આટલુ જ્ઞાન હોઇ શકે અને તેને આટલુજ આપવુ, અને પુરૂષને આટલુ જ્ઞાન હોઇ શકે, અને આટલુજ આપવુ કેળવણી-જ્ઞાન લેવાને સૌને સરખી છુટ છે તેના દરવાજા કોઇને માટે બધ નથી

શાસ્ત્રોએ તો જ્ઞાન લેવાને સ્ત્રી કે પુરૂષને માટે હદ બાધી દીધેની નથી તોપણ એટલુ તો ખરૂ છે કે દરેક માણસ પચાવી શકે એટલુજ પ્રથમ જ્ઞાન આપી ઉત્તરોત્તર વધારતા જવાનુ વાજબી લખેલુ છે

કેળવણીજ અધિકારી બનાવે છે કેળવણી પામેલાનેજ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે તે અધિકાર નભી શકે છે એતો વ્યવહાર ને પરમાર્થના અનુભવોમા સિદ્ધ છે

જેમ જ્ઞાનને માટે સ્ત્રી કે પુરૂષને પચી શકે તે પ્રમાણે વધારવાની જરૂર છે તેમ કેળવણીના પ્રમાણમા અધિકાર નભી શકે તેમ ઉત્તરોત્તર વધારવાની જરૂર જણાય છે

કેળવાયલા હોય તેનેજ અધિકાર મળે છે કેળવણી લેવાને જેટલા પુરૂષ હકદાર છે તેટલીજ સ્ત્રી હકદાર છે તો અધિકાર ભોગવવાને જેટલો પુરૂષને હક છે તેટલોજ સ્ત્રીને પણ

દન કરવાને પ્રથમ કેળવણીની જરૂર છે. માટે પ્રથમ તો આપણી પ્રાથમિક કેળવણી ફેલાવવાને આપણે દેશમાન્ય ધર્મવીર પુરૂષોને સહાય્ય અર્પવા લાગવગ ચલાવવો એ આપણું હાલનું કર્તવ્ય છે અને તે પરમાર્થ આગળ બીજો પરમાર્થ કાંઇ વિસાતમાં નથી માટે આપણે મુંગા બેસી રહેવાનો વખત નથી.

આપણને કેળવણી જોઇએ છીએ એ બતાવવા, આપણી તરફનો ભય દૂર કરાવવા, રાજા પ્રજાને સહાયકારક થવું જોઇએ. કારણ કે ફરજીયાત કેળવણી અપાવવામાં આપણી તરફથી સરકારને એ પણ ભય રહેતો હશે કે કન્યાઓને માથે એવી ફરજ પડવાથી દેશમાં સ્રી વર્ગ તરફથી ખળભળાટ ઉઠશે. એવાં અનેક કારણોમાંનું આ પણ એક કારણ હોય તો તે ભય દૂર થઇ શકે તેમ છે.

કેળવણીમાં ધર્મ રહેલો છે એ સમજાવવાથી કેળવણી સંબંધમાં ગુન્હા બનશે નહિ. જગતના બીજા ભાગોમાં જેટલા અધર્મને લઇને ગુન્હાઓ બનતા હતા તેના પ્રમાણમાં હિંદુસ્તાનમાં ગુન્હાનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું આવવાનું કારણ ધર્મની સાથે સાથે કેળવણીને લઇને હતું. પરંતુ હમણાં હમણાં ગુન્હાઓનુ પ્રમાણ વધતું જવાનું કારણ ખરા ધર્મનો બોધ આપનારનું પ્રમાણ ઓછું થવા લાગેલું છે, તે લાગે છે અને લોકરૂચી બીજાના સહવાસથી સમયને અનુકૂળ થતી જાય છે માટે પુસ્તકો દ્વારા તે ખોટ પૂરી પાડવાને પ્રાથમિક કેળવણીની પહેલી જરૂર છે.

સમયને અનુસરો, એજ આપણાં ધર્મશાસ્રો ગીતાદિ પુસ્તકોનો સિદ્ધાંત છે. સમયને અનુકુળ વર્ત્યા વિના આપણો છૂટકો થવાનો નથી. સમય સમયનું કામ કરેજ જાય છે પણ ધર્મને ભૂલવો નહિ. સમયને વશ વર્તીને જે કર્મ કરે છે તેજ બુદ્ધિમાન છે, અને તેમાં ધર્મને સમજવા વાળાં માણસો ધીરજથી બધું સહન કરે જાય છે. સમર્થ છતાં પણ ધર્મને ભૂલશે નહિ. આનાં દષ્ટાંતો આપણાં શાસ્ત્રોમાં પુષ્કળ છે.

આર્થિક અને પારમાર્થિક કામમાં ઉન્નતિના શિખરપર લઇ જનાર આપણાં શાસ્રો બીજી સુધરેલી કહેવાતી દુનીઆનાં માણસોને આશ્ચર્ય પમાડયા વિના રહે તેમ નથી.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે હિંદુશાસ્ત્રોમાં જે વિષય વર્ણવ્યો છે તેમાં વસ્તુ દ્વારા કેળવણી આપવાનું કાંઇ પણ લખેલું નથી. આજે જે જે વિજ્ઞાનશાસ્રો દ્વારા શોધ ખોળ થાય છે; તેથી આપણા ધર્મશાસ્રો કે આર્થિક શાસ્રોપર પ્રકાશ પડે છે–સત્યતા સિદ્ધ થાય છે. પણ ભગવાન શ્રી રામચંદ્રના વખતનાં પુષ્પક વિમાનની રચના કેવી રીતે થઈ હશે, એનો કાંઇ પણ ઉલ્લેખ નથી તે વિદ્યા હોવી જોઇએ, તે વિદ્યા હોવી જોઇએ, એમ સૌ કોઈ માન્ય કરે છે. પણ તે વિદ્યાનું શું થયું ? કેમ લોપ થઇ, તે અજવાળામાં આવતું નથી.

આપણા શાસ્રોમાં એવા ઉદ્યોગ હુન્નરનાં પુસ્તકો લખેલાં નથી મળતાં તો તેને માટે આપણા ઉપર જે સરકારનું રાજ્ય છે તેની પાસેથી, તેવા લોકો પાસેથી તે ઉદ્યોગ હુન્નર મેળવવાને તેમને આપણી તરફ પરમેશ્વરેજ મોકલી આપ્યા છે. આપણે કાંઈ તેમને તેડવા ગયા ન હોતા. તોપણ ઇશ્વરકૃપાથી એ સૌ સારૂં થયું છે એમ જાણી તેમની પાસેથી આપણે ઘણું લેવાનું છે. તે લેવા પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી આગળ આવો અને કાર્ય કરવા મંડો પરમેશ્વરની મરજીને અનુસરો. તેને અનુસર્યા વિના પરમેશ્વર રાજી થવાના નથી. મંદીરે મંદીર ભટકવાથી તેની મરજી પ્રમાણેજ ચાલીએ છીએ એવું નથી અને ગમે ત્યાં સ્રીવર્ગને મરજી પ્રમાણે રખડવા

પુરૂષોનું ખરૂં રહસ્યનું લક્ષણ સહનશીળતા તેનાથી વેગળી હોય તો તે સાધુ ' કહી શકાય નહિ. તે માટે સ્ત્રીઓએ અનહદ સહનશીલતા દાખવી છે એમ કહેવું પડે છે. જેટલા પુરૂષો વિરાગી થયા છે તેટલી સ્ત્રીઓ થઇ નથી. સ્ત્રીઓમાં ધર્મનું જોર ટકાવી રાખવાની વિશેષ શક્તિ છે. એટલા માટેજ સ્ત્રીઓને શક્તિરૂપ કહેલી છે.

હજી આપણામાં જે ધર્મનું બળ રહેલું છે તે ટકાવી રાખીને કેળવણીની સાથે જોડી દેવાની અગત્ય છે. ધર્મની સાથે કેળવણી અપાશે તો સ્ત્રી પુરૂષ અન્યોન્ય સહાનુભૂતિ દર્શાવશેજ અને દરેક કામની વહેંચણી કરી દરેકના અધિકાર પ્રમાણે તેને મદદ રૂપ થઇ અધિકારમાં કોઇ કોઇને આડે આવી શકશે નહિ.

અધિકાર કે હક પ્રાપ્ત કરવાને સ્ત્રીપુરૂષ સમાન છે ગમે તેવો જોખમદાર અધિકાર ખરેખરાં કેળવાયલાં સ્ત્રી પુરૂષોને માટે સમાન છે. કેળવાયલી સ્ત્રીનું કર્મ દરેક રીતે પુરૂષો કરતાં ઉતરતું નથી ધાર્મિક કેળવાયલી સ્ત્રીથીજ દરેક દેશની ચડતી થઈ છે અને થશે.

સ્ત્રી દુનીઆને જાગૃતિમાં લાવનાર છે. કારણકે સૌંદર્યને ઘડનાર અને ઘડાવનાર સ્ત્રીજ છે અને તેની ઉન્નતિ કેળવણીથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

આફ્રિકાના હબસી લોકમા ખાસ સૌંદર્યની ન્યુનતા હોય છે. કારણકે ત્યાં કેળવણી છે નહિ. યુરોપ, અમેરિકામાં સૌંદર્ય છે તે કેળવણીથી મળેલ છે. તે સૌંદર્ય સ્વતંત્ર કેળવણી અર્થાત્ ધર્મ ગૌણ છતાં પણ મેળવી શકાય છે.

સૌંદર્ય મેળવવા દરેક દેશ જાગ્રતિમાં આવે છે. હિંદ હવે સૌંદર્ય કે બીજી મોહક વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા ઘોર નિદ્રામાંથી જાગ્રત થયો છે. પણ ધર્મને ભૂલાશે નહિ ને કેળવણી લેવાશે તો રૂડાં ફળ આવશે.

કેળવણી વાંચન અને શ્રવણથી મળે છે. જાત વાંચનથીજ કેળવણી મળે છે એમ નથી. આપણા દેશમાં જાત વાંચનની કેળવણીનો વચગાળેનો વખત બીલકુલ લચડી ગયો હતો કારણકે અશાંતિ હતી, પણ નિરક્ષર કુટુંબોમાં શ્રવણ કરાવનારનો ધંધો ચાલતો હતો જેથી સૃષ્ટિસૌંદર્ય તથા સત્ચરિત્રશાળીની સંકલનાનાં પુસ્તકોના ભંડારમાંથી જે કેળવણી નિરક્ષરને પણ મળતી તેનું ઘણા પ્રેમથી શ્રવણ થતું. તેના પ્રતાપેધર્મ અને કુદરતી સૌંદર્ય ટકી રહ્યું છે કારણકે તેનુ વારંવાર શ્રવણ મનન ને નિદિધ્યાસન થતું હતું. એ અભ્યાસના સંસ્કાર અને ધાર્મિક સ્થળોમાં મેળાવડા થવાથી મનમાં છાપ પાડી લેવાની અજબ શક્તિથી સૌ કાંઇ જળવાઇ રહ્યું.

હવે ઘેરઘેર શ્રવણ કરાવનારનો અભાવ થતો ચાલ્યો છે તો કેળવણી લીધા વિના અને તેની સાથે ધર્મને જોડ્યા વિના શાંતિ પ્રસરશે નહિ. અને તમોને જોઈતો અધિકાર મળશે નહિ. ખરો ધર્મ નીતિ વિના હોઇ શકે નહિ. નીતિ એ ઇશ્વરી નિયમ છે. યમ નિયમ ઉપર નીતિનો આધાર છે. એટલે કોઈ પણ જાતનો ખળભળાટ કે અશાંતિ ઉત્પન્ન ન થાય તેને માટે નીતિ છે અને અખંડ શાંતિ ધર્મથી મેળવી શકાય છે. જીવ અને ઇશ્વિરને જેવો સંબંધ છે તેવો નીતિ અને ધર્મને સંબંધ છે. કયા ધર્મની મહત્તા તે તેની નીતિથી જણાઇ આવે છે.

આપણા હિંદુશાસ્ત્રોની ભાષા સંસ્કૃત છે તે ભાષા ઘણા કાળથી બીજી ભાષાઓ કરતાં ઉચ્ચપદ ભોગવવામાં પહેલે નંબરે છે. તો તે ભાષામાં વર્ણવેલો ધર્મ પણ ઉત્તમ અને ક્ષેત્ર પણ વિશાળ હોય એ સંભવિત છે. તો તે ધર્મ વિના સ્વતંત્ર કેળવણી લેવાનું ચાલુ રહેશે તો પરિણામ કેવું આવશે તે કહી શકાય તેવું નથી.

ધર્મના સાધન ચતુષ્ટયમાં વૈરાગ્ય વૃત્તિ એ પ્રથમ પગથીયામાંનું એક છે. તેના ઉંડા સંસ્કારોથી આપણી સુધરેલી દુનીઆ કહેવાય છે તેની સાથે હરિફાઈમાં ટકી રહેવાનું સાધન છે અને મોહક વસ્તુઓપર હજી સુધી બીજી પ્રજાઓ કરતાં આપણો મોહ ઓછો છે એટલે વિદેશમાં કે આ દેશમાં સાદાઇથી અને કરકસરથી આપણી જીંદગીનો વ્યવહાર ચલાવવાથી દરેક ધંધાની આપણી હરિફાઇમાં વિદેશી પ્રજા થરથરે છે અને આપણને આફ્રિકાદિ વિદેશમાં વેપારાદિ ધંધામાં તે લોક ભયની નજરથી જુએ છે. તથા બેફિકરાઇ ને ગંદાઇ વગેરે બહાનાં આપી આપણા વસવાટમાં હરકત નાખે છે.

ધર્મના ચાર પગ તે સત્ય, દયા, તપ ને શૌચ છે. તેમાં શૌચ એટલે બહીરાંતર પવિત્રતા—સુઘડતા—સ્વચ્છતા છે. બાહેરની પવિત્રતા માટે આપણો વાંક કાઢી એ લોકો ભેળાવામાં અચકાતા હોય તો તો તેને આપણે સુધારવા પ્રયત્નશીલ થવું જોઇએ. પવિત્રતા અને વૈરાગ્યવૃત્તિ—સાદાઇથી ઉદ્યોગમાં જોડાયા રહેવું એવું આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો બતાવે છે; આવી આવી ધર્મની આજ્ઞાઓ છે; ત્યાં ત્યાં કેળવણી સાથે આપણા ધર્મને જોડી દેવો એ ઇષ્ટ છે. અને એજ રસ્તે આપણને તથા આપણા સહયોગીને ઇશ્વિર પ્રેરે એવી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે.

સંસાર ધર્મમાં કાંતો આર્થિક કે પારમાર્થિક કામમાં નબળા હોવાથી યુરોપમાં પ્રથમથી સ્ત્રીઓમાં જાત સ્વતંત્રતા અપાણી છે; પણ ત્યાંના પુરૂષો ધર્મ ને જ્ઞાનમાં વધતા ચાલ્યા, છતાં ત્યાં જાત સ્વતંત્રતામાં વધારો કરવાને, વિશેષ છૂટ આપવાને ધાર્મિક પુરૂષો ડરે છે! તો માનવું જોઇએ કે ત્યાંની સ્ત્રીઓમાં ધાર્મિક નબળાઇનું પ્રમાણ વધતું જણાતું હશે.

જ્ઞાનમાં કે કર્તવ્યમાં આપણે ચડતા હશું તો આપણને સ્વતંત્રતા મળશેજ—અધિકારમળશેજ.

* "આપણે એટલું તો યાદ રાખવું જોઇએ કે આપણે જેટલું ખાઇએ છીએ, વાપરીએ છીએ, તેટલું કાંઈ પણ પ્રકારના શ્રમ વિના પેદા થયું નથી, એતો નિશ્ચય છે. તો એ શ્રમમાં આપણે કેટલો ભાગ લીધો છે? આપણને જે પ્રકારનો ઉદ્યોગ કરતાં આવડતો હોય તે પ્રકારનો શ્રમ કરી આપણે આપણા ઉપભોગની વસ્તુઓનું મુલ્ય વાળી આપવું જોઇએ. પારકા ઉદ્યોગનું ફલ ભોગવવાની આશાથી તો પોતાને હાની થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ પરીણામે આખા દેશને હાનિ થાય છે; કારણકે જે વસ્તુઓ આપણે ભોગવીને નાશ કરીએ છીએ તેને સ્થાને બીજું કશું નવું પેદા કરતા નથી. જો પ્રત્યેક મનુષ્ય પારકાનું પેદા કરેલું ભોગવવાનો નિશ્ચય કરીને બેસે તો આખા દેશમાં ખાવાનું કે પીવાનું કાંઈ રહે નહિ—પેદા થાય નહિ ને સર્વ મરી જાય—આવું છે. એટલે કોઇપણ પ્રકારનો ઉદ્યોગ કે શ્રમ કરી પોતે જે ભોગવે છે તેનો બદલો વાળી આપવાને જાત મહેનત કરતાં શીખવું જોઇએ. પારકાને આધારે જીવનારાં થવું નહિ. કોઇપણ પ્રકારનો ઉપયોગી શ્રમ કરવાનો સર્વદા પ્રયત્ન કરવો અને તે શ્રમથી જે ભોગવાય તેમાંજ સંતોષ અને સુખ માનવાં."

"સંસારમાં વસવું તો પોતાના બાહુબળે પ્રાપ્ત કરેલા ઉપર સંતોષ રાખવો. તમે ઉપજાવેલી મોહક વસ્તુઓ ઉપર તણાતાં હો તો ઠીક. પણ પારકાની ફેશનમાં તણાઈ કરોડોનાં ખરચ બચાવવાને જાતે મહેનત લ્યો ને તેમાં કાંઇક વખત રોકતાં શીખો. તેમ ન થઈ શકે તો પારકાના ઉપર આશા રાખી પગ્યા રહેવા કરતાં સંસારમાંથી જતાં રહેવું ને ફળ ફૂલ ઉપર નિર્વાહ કરવો સારો."

+ મન દ્વિવેદી.

તમારાથી સંસાર છોડાશે નહિ, અને ફળફૂલ ખાઈ રહેવાશે નહિ. તો તમારા સુખ માટે મહા પરીશ્રમ વેરી જીવના જોખમે મહાન્ કાર્યો કરનાર તમારાં સગાંવહાલાંઓને માટે સતિ સાવિત્રી, દમયંતી, અનસૂયા, તારામતી અને મહાસતી સીતા જેવી સાધ્વી સ્ત્રીઓની પેઠે દેહાર્પણ કરતાં શીખો. અરે! તેઓનુંજ શાંતિનું સ્થલ બનો ત્યારે તમે અધિકારી સ્ત્રી થશો ને તેઓજ તમોને અધિકાર વગર માગ્યે આપશે

આપણી જીંદગી બચ્ચાંઓને માટે છે એ મહાન સુત્ર યાદ રાખો. સત્ય પુરુષાર્થને માટે મનુષ્ય જીવન છે.

દેશ ઉત્ક્રાંતિમાં જાય છે, તેની વસ્તીનો ધર્મ વેપાર અને પૈસો પેદા કરવામાંજ સમાઈ જનાર નથી. કેળવણીનાં દરેક અંગ પોષવાની જરૂર છે. પ્રાપ્ત ધર્મ બરાબર બજાવતાં દેશોન્નતિનાં દરેક કામને યથાશક્તિ મદદ આપે છે તેજ અધિકારી છે.

રસોઈ કરી કરાવી, ખાઈ ખવાડી, એક વખત દેવમંદિર જઈ કે શાસ્ત્રનુ શ્રવણ કરવામાંજ કર્તવ્ય ઇતિ થઈ જતુ નથી.

આપણાં શાસ્ત્રોનો સન્દેશ ને ઉપદેશ કહી આપે છે કે પ્રાપ્ત ધર્મ બરાબર બજાવે તેજ અધિકારી છે. અધિકાર વિના ઉપદેશ ગ્રહણ થઈ શકતો નથી તો કર્તવ્ય પરાયણ શી રીતે થઈ શકાય.

સીતા ને દ્રૌપદીના સ્વયંવરની વાતો શાસ્ત્રોમાંથી સાંભળી ઘેર આવી પોતાની દશ વર્ષની બાળાને સ્કુલમાંથી ભણતી ઉઠાડી લેવી. ન જોવી ઉમર કે ન જોવાં વિદ્યા કે ગુણ; ને લાકડે માંકડું વળગાડી દેવું! પછી અનિષ્ટ પરીણામ આવે, ત્યારે આ સંસારને અસાર ઠરાવવા જાય! આવાઓને શાસ્ત્રોનું રહસ્ય સમજવાને ક્યાંથી અધિકાર હોય? કારણકે ત્યાં કેળવણીનું નામ નથી! માટે અધિકારી થવાને ચાર પુરુષાર્થ જે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે, તેમાં ધર્મના ચાર પગ જે સત્ય, દયા, તપ ને શૌચ તેનો બરાબર અર્થ સમજવા જાતે કેળવણી લ્યો, અને તે પ્રમાણે કર્તવ્યપરાયણ થાઓ; તો અધિકારી છો એમ કહેવાશે

(મુંબાઈ.) —લાડકુંવરબાઈ ગીરજાશંકર.

માતૃધર્મ.

દેશના સુધારાનો આધાર માતા ઉપર છે, એમ જે નેપોલીયને કહ્યું છે તે સત્યજ છે. દેશની પ્રજા બળવાન, વિદ્યાવિનોદિ અને ધર્મિષ્ઠ થાય એ સહુ કોઇ ઇચ્છે છે; અને એ અત્યુત્તમ ઇચ્છા કાંઇ આકાશકુસુમવત્ નથી; જો શ્રમ કરવામાં આવે તો તે ફળિભૂત થાય તેમ છે; પરંતુ એ શ્રમ જો વ્યવસ્થિત થયો હોય તોજ.

હિંદુસંસાર સ્ત્રીકેળવણીના અભાવને લીધે કઢંગો થઇ પડયો છે એની તો કોઇથી ના કહેવાય તેમ નથી. સ્ત્રીઓને વિદ્યાદેવીથી વિમુખ રાખવાનો સંપ્રદાય પ્રત્યેક જ્ઞાતિમાંથી નાબુદ થાય તોજ ઉન્નતિની આશા રાખી શકાય. સ્ત્રીઓને ભણાવી ગણાવી હોંશીઆર બનાવવી અને સ્ત્રીકેળવણીનો પ્રચાર વધારે કરવો એ સંબંધી માસિકોમાં વારંવાર લખાય છે. તોપણ તેનો અમલ હજુ પુરેપુરો નહિ થએલો હોવાથી તે સંબંધી વધારે લખવાની જરૂર હું ધારું છું. અને સ્ત્રીકેળવણીના એક અંગ તરીકે આ 'માતૃધર્મ' એટલે ભવિ-

ધ્યની ઉત્તમ પ્રજાની માતા તરીકે સ્ત્રીઓનું શું શું કર્તવ્ય છે, તે સમજાવવા મેં આ લેખમાં કાંઇક યત્ન કર્યો છે. હિંદુઓમાં બાળલગ્નની હાનિકારક રૂઢિને લીધે માતા તરીકેની જવાબદારી સમજ્યા પહેલાં મારી કેટલીક બ્હેનોને માતા થવાનો સમય આવે છે. અને તેવે વખતે પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી પરિણામે દુઃખકારક ભૂલો તેઓ કરે છે. સાસુ નણંદના દબાણથી કે પછી પોતાની અજ્ઞાનતાથી સ્ત્રી સગર્ભા હોય છે ત્યારથીજ ભૂલોની શરૂઆત કરે છે. પણ તેણે જાણવું જોઇએ કે ગર્ભાધાન થયું ત્યારથીજ તે માતા તો થઇ ચૂકી છે એટલે પ્રથમ ગર્ભિણી દશામાંજ માતા તરીકેની કેટલીક ફરજ તેને અદા કરવાની હોય છે. અપથ્ય ખોરાક ગર્ભને નુકસાન પહોંચાડે છે, માટે વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પથ્યાપથ્યનો વિચાર કરવો જોઇએ. બાળકની મનોવૃત્તિ ઊંચા પ્રકારની થાય તેટલા સારુ તેવી સ્ત્રીઓએ સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાં જોઇએ. અભિમન્યુ કૃષ્ણના મુખથી માતાના ઉદરમાંજ કોઠાયુદ્ધ શીખ્યો હતો. આ પૌરાણિક દૃષ્ટાન્ત સૂચવે છે કે સગર્ભાસ્ત્રીઓએ પોતાનું મન ઉચ્ચ અને ધર્મપરાયણ રાખવું કે બાળકનામાં પણ તેવા ગુણો અવતરે.

જેટલી જવાબદારી ગર્ભિણી અવસ્થામાં છે, તેટલીજ—બલ્કે તેથી પણ વધારે જવાબદારી સ્ત્રી સંતાનવતી થાય ત્યારે છે. ખનીજ પદાર્થો ખોદી કાઢવા સહેલા છે. પણ બહાર કાઢ્યા પછી માટી વગેરેથી મુક્ત કરી તેને પાસા પાડી મનોહર બનાવવા તેમાંજ ચતુરાઇ રહેલી છે. અનિવાર્ય માતૃસ્નેહને લઇ કેટલીક હર્ષઘેલી માતાઓ બાળકનું હદથી જાદે લાલન કરે છે. અને બાળપણમાં એવી અયોગ્ય છૂટ મળવાથી—સંગદોષથી તેઓ દુર્ગુણી થાય છે. આવા પુત્ર-પુત્રીને જો તેના પિતા તરફથી કાંઇપણ શિક્ષા કરવામાં આવે તો તેવે પ્રસંગે બાળકનો પક્ષ કરી સ્ત્રી પતિની સાથે ઝગડો મચાવે છે. આવા અંધવાત્સલ્યનું પરિણામ એ આવે છે કે એ સ્વહસ્તે ઉછેરેલાં વિષવૃક્ષનાં ઝેરી ફળો લાલન કરનારનેજ ચાખવાં પડે છે.

માટે—लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः
तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्नतु लालयेत्.

છોકરા તથા છોકરીઓ બન્નેને કેળવણીની સરખી જરૂર છે, એ કેટલીક સ્ત્રીઓ જાણતી નથી. કન્યા સાત આઠ વર્ષની થઇ કે માતા તેને ઘરકામમાં જોડી દે છે. હા, કન્યાઓને ગૃહકાર્યો શીખવવાં આવશ્યક છે ખરાં, પણ તે સાથે તેને વિદ્યા દેવીની પ્રસાદી લેવાનું પણ શીખવવું જોઇએ. પોતે વહેમથી મુક્ત થઇ બાળકોને વહેમ રહિત બનાવવાં. વળી પ્રત્યેક માતાએ પોતાનાં બાળકને બાળપણથીજ સાચું બોલવાની હિંમત રાખતાં શીખવવું જોઇએ. જે માતા સત્યને વધુ ચહાતી હોય તેનું બાળક ભાગ્યેજ અસત્યભાષિ થાય ! સત્યકામ ગૌતમ ઋષિની પાસે ઉપનયન લેવા ગયો ત્યારે ગૌતમે તેને ગોત્રનું નામ પૂછ્યું. ગોત્રથી અજ્ઞાત તે બાળક પોતાની માતા જબાલા પાસે આવી પૂછવા લાગ્યો. તેણીએ જવાબ આપ્યો કે તારા પિતાની સેવારૂપ પ્રવૃત્તિને લીધે હું ગોત્રનું નામ જાણતી નથી. આ સાંભળી સત્યકામે ગૌતમને આવીને કહ્યું કે મારી માતા ગોત્ર જાણતી નથી. અને હું પણ જબાલાનો પુત્ર છું, એ સિવાય બીજું કશું જાણતો નથી. આ હિંમત ભરેલાં વચનોથી મુનિએ પ્રસન્ન થઇ તે શુદ્ર નથી એમ કલ્પી ઉપનયન આપ્યું. કહો ! હાલની કોઇ સ્ત્રી કે બાળક આવું સત્ય બોલવાની હિંમત ધરી શકશે ? માતા સાધ્વી અને ધર્મપરાયણ હોય તોજ બાળકને

સહૃદય બનાવી શકે. પોતાનાં પુત્ર-પુત્રી વિનીત, સભ્ય અને નિરભિમાની થાય તે તરફ તેણે કાળજી રાખવી જોઇએ. ઘેર આવતાં માણસો પ્રત્યે તેમને ઘટે તેવા યોગ્ય સન્માનપૂર્વક વર્તતાં શીખવવું,–ખુશામત કરવાની ખોટી ટેવ તથા ચાડી ચુગલી કરી પ્રિય થવાની નિચ-વૃત્તિનો માતાએ ઉચ્છેદ કરવો જોઇએ. સત્યવક્તાપણું, ધર્મ ઉપર પ્રેમ તથા શ્રદ્ધા, વડિલો તરફ માન અને પ્રીતિ તથા અસાધારણ ધૈર્ય ઇત્યાદિ સદ્‍ગુણોનો સંચય કરવાનું બાલ્યા-વસ્થામાંથીજ માતાએ શીખવવું. કોઇ અંગ્રેજ ગ્રન્થકારે માણસના મનને કુદરત સાથે સર-ખાવ્યું છે. જેમ જમીનમાં કાંઇપણ બીજ વાવવામાં ન આવે તો તૃણાદિ જેવા હલકા પદાર્થો સ્વતઃ ઉગી નીકળે છે. તેમ બાળકના મનમાં માતારૂપ ખેડુતથી જો સદ્‍વર્તનનું બીજ ન વ-વાય તો દુર્ગુણોનું વાવેતર થવાનુંજ. માતા તરીકે એક અગત્યની ફરજ બાળકોને સ્વચ્છ રાખવાની છે. પૈસા ખરચી મોંઘાં કપડાં ખરીદવાની શક્તિ તો ન હોય, પણ સ્થિતિ પ્રમાણે અંગ ઢાંકવા જે મળે તેને સ્વચ્છ તો રાખી શકાય. પોતે સ્વચ્છ રહી બાળકને સ્વચ્છતાપ્રિય બનાવવું. અનુકરણ શક્તિ બાળકોમાં વધારે હોય છે. શરૂઆતમાં તે માતાના સહવાસમાં આવે છે. તેથી તેનામાં તેના જેવા ગુણો અને ટેવો બંધાય છે. માતાની હાનિકારક ટેવો બાળકમાં પ્રવેશ પામે તો ઘણુંજ અનિષ્ટ થાય હાલ મોટી ઉમ્મરના સભ્ય માણસો પણ ટેવના દબાણમાં દબાઇ જઇ કેવળ તેના દાસ બનેલા આપણે જોઇએ છીએ. તેનું કારણ બાળપણની નુકશાનકારક ટેવજ છે. ઉદ્યોગ, સ્વાશ્રય, વગેરે ગુણો પરિણામે લાભકારક છે, એ માતાઓએ ભુલવું જોઇએ નહિ. ' કેળવાએલી માતા સો શિક્ષકની ગરજ સારે છે.',–આ ઉક્તિ દરેક માતાએ તેમજ માતા થવા ઇચ્છતી સન્નારીએ સદા ધ્યાનમાં રાખવી.

' **લોકે ગરીયસી માતા** ', માતાની મહત્તા વિષે અનેક શાસ્ત્રો સાક્ષી પૂરે છે. તેની ખાતરી કરવી હોય તો એક દુષ્ટ અને કૃતીઘ્ની પુરૂષને માતાના સ્નેહ વિષે પૂછો! ગમે તેવો તે પાપી હૃદયનો હશે તોપણ અવશ્ય એવોજ પ્રત્યુત્તર આપશે કે માતાનું ઋણ ચુકવવા અનેક જન્મો વ્યતીત થાય તોપણ કોઇ દિવસ એ ઋણ પુરૂં થવાનું નથી. આવા ગૌરવવાળી માતાઓએ કર્તવ્યવિમુખ થવું એ કેટલું દિલગીરી ભર્યું ગણાય ?

બાળકને સદ્‍ગુણી બનાવી સંસારની ધુરા વહન કરવાને લાયક કરવાં એટલેથીજ કાંઇ માતૃધર્મ અટકતો નથી. હિંદુસંસારમાં સાસુ વહુના કલેશો જે આપણે ઘેરઘેર જોઇએ છીએ, તે પણ બહુધા માતૃધર્મની ખામીને લીધેજ થાય છે. અજ્ઞાનતાથી કે ઉદારતાના અભાવે કેટલીક માતાઓ પુત્ર અને પુત્રવધુને સુખી જોઇ ઇર્ષ્યાગ્નિથી બળી જાય છે ને ઘરનાં વહુએ કરેલાં કાર્યોમાં નજીવી ભુલો કહાડી તેના ભાઇ બાપને ગાળો ભાંડે છે ! સદ્‍ગુણી માતા પુત્રના સંસારનાવનું સુકાન છે, જ્યારે એક હલકા મનની નીચ માતા પુત્રના સંસારવૃક્ષને નાશ કરવાનો કુહાડો છે. મૂર્ખ અને નાલાયક ધણીને પનારે પડેલી કેટલીક સાધ્વીઓ ધણીને માઠું લાગશે એમ જાણી સાસુનો જુલમ સહન કરે છે. તોપણ તેનું ઉંડું અંતર સાસુને શાપ આપ્યા વિના રહેતું નથી જે માતા પુત્ર ઉપર પ્રેમવાળી હતી, તેજ માતા પુત્રવધૂ આવતાં પોતાના છોકરાને નામર્દ, સ્ત્રીવશ વગેરે હલકા શબ્દોથી તિરસ્કારે છે અને પોતાનું ગૌરવ પોતાને હાથે જ ન્યૂન કરે છે. માતા તરીકેની મારી આર્યબ્હેનોની આ કેવી વર્તણુંક ?

(ભુવાલડી)

—હીરાબ્હેન મથુરભાઇ.

ગૃહ (મંદિર)ની સ્વચ્છતા.

સ્વચ્છતા એ પવિત્રતાથી (જ) ઉતરતે દરજ્જે છે.—લૉર્ડ બેકન.

પોતાનુંજ ઘર હવે થયું જે, તે તો સંભાળવું ભાવે રે;
ઘર ગોઠવણી તો ગોરીનો, ગરવો ધર્મજ કહાવે રે.
શાણાં, સુઘડ, સદગુણી, બની બેની, સાસરે સુખીયાં થાજો રે!
શાણી સુઘડ સ્ત્રી રોજ કરે છે, રૂડી વ્યવસ્થા ઘરની રે;
કર કસર કરે, રહે સૌ સરસી, શોભા વધારે વરનીરે. શાણાં૦
ઘર જોઇ ઘરધણીઆણીનું, મૂલ કરે સૌ કોઈ રે;
જો ઘરમાં ગંદવાડો દેખે, કહે "ફુઅડ, ફટ! મોઇરે." શાણાં૦
સુઘડનાં ઘરબાર, ને ઓરડા, આરસ જેવા રૂપાળારે;
સદા સુઘડ રહે સુઘડ સુંદરી, રાખી સુઘડ બાળ બાળારે. શાણી૦

—નવલરામ.

પ્રિય બ્હેનો! આપણું આરોગ્ય સાચવવાને સ્વચ્છ હવા, નિર્મળ પાણી, સાદો અને ગુણકારી ખોરાક, સ્વચ્છતા, ઊંઘ, કસરત અને મનની તનદુરસ્તી (ચિત્તની સ્વસ્થતા) એ સાત બાબતો ઘણી અગત્યની છે. ત્હેમાંથી ચોથી બાબત તે 'સ્વચ્છતા' છે. સ્વચ્છતા વિષે વિચાર કરતાં ત્હેમાં મુખ્ય શરીરની સ્વચ્છતા, કપડાંની, સ્વચ્છતા, અને ઘરની સ્વચ્છતા એ ત્રણ વાતો ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. પોતાનું શરીર સ્વચ્છ જળથી શુદ્ધ કરી ચોકખાં વસ્ત્ર પહેરવા તરફ દિનપ્રતિદિન લોકવૃત્તિ એટલી કેળવાતી જાય છે કે હવે ત્હેમને એ બંને પ્રકારની સ્વચ્છતા વધારવા વિશેષ કહેવાની અતિ અગત્ય જેવું જણાતું નથી.

આપણી ઘણી ખરી બ્હેનોને એટલું તો સારી પેઠે વિદીત છે કે એક દેશી ગૃહસ્થ ગમે તેવી સારી સ્થીતિવાળા હશે તો પણ ત્હેના કરતાં ઓછી કમાઈવાળા કોઈ પણ ઇંગ્રેજ કે યુરોપીયનનું ગૃહ (મંદિર) વિશેષ સ્વચ્છ, હવા અજવાળાની અગવડતાવાળું, અને થોડા ખર્ચે સર્વ પ્રકારના વિશેષ ગૃહ–શણગારથી વ્યવસ્થીત અને સુશોભિત તથા લતા પુષ્પથી સુગંધીમય જોવામાં આવશે. તો આપણે પણ નીચે લખેલા એ મહત્વના વિષય તરફ વધારે લક્ષ આપવાની જરૂર જણાય છે.

૧. ઇશ્વરના ભક્તનું ગૃહ નિર્મળ હોવું જોઇએ. ઘરમાં સર્વ સ્થળે સ્વચ્છતા, ટાપટીપ, સુઘડતા હોવી જોઇએ. પ્રભુભક્તનું નિવાસસ્થાન (ગૃહ) તે પરમેશ્વરનું વસવાનું સ્થાન્ છે, માટે તે એટલું બધું પવિત્ર હોવું જોઇએ, કે તે સ્થળે દૃષ્ટી ફેરવતાંની સાથેજ " આ સ્થળમાં સાક્ષાત પ્રભુ નિવાસ કરી રહ્યા છે, " એવો ભાવ જોનારના મનમાં ઉદય પામે.

૨. સ્વચ્છતા એ એક જાતની પવિત્રતા છે, માટે સાચા ઇશ્વરભક્તે જેવી રીતે પોતાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખવું જોઇએ, તેવી રીતે તેણે પોતાનું શરીર અને ગૃહ પણ હંમેશાં સ્વચ્છ અને નિર્મળ રાખવાં જોઇએ એ પ્રમાણે જો રખાય તોજ તે સ્થળે પરમાત્મા વાસ કરી શકશે.

૩. ઘર અને ત્હેમાંનું સર્વ રાચરચીલું તે ઇશ્વરની દયાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. ઘરના લિકે પોતાની તમામ જણસો તે પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરે આપેલી અતિશય ઉત્તમ બક્ષીસ છે, મ માનીને હંમેશા તેનો મંગલમય ઉપયોગ કરવો; કે જેથી કરીને તમા

ઐહિક અને પારલૌકિક કલ્યાણ થઇને ઇશ્વરના નામનો વિજયઘોષ થઇ શકે અને તે રીતેજ સર્વ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો

૪ પરમાત્માએ આપેલી વસ્તુઓ " મ્હે પોતેજ મેળવી છે ' એવુ અભિમાન ધરાવીને જે કોઈ ઘરની અંદરના પદાર્થોનો વ્યય કે ઉપયોગ પોતાની મરજી પ્રમાણે વિષયોપભોગ લેવામા કરે છે ત્હેને ધિક્કાર હો

૫ સાચો ભક્ત જે પ્રમાણે દેવનુ પવિત્ર મંદિર ઇશ્વરાર્પણ કરે છે, તેજ પ્રમાણે દરેક ગૃહસ્થે પોતાનુ ગૃહ રૂપ મંદિર પણ અંતઃકરણથી ઇશ્વરાર્પણ કરવુ, અને વસ્ત્ર, વાસણકુસણ, તેમજ ઘરેણાંગાંઠા એ સર્વથી શણગારાએલો આપણો બધો સંસાર ઇશ્વરને સમર્પણ કરતી વખતે ઉચ્ચારવુ કે —

૬ " હે, પરમેશ્વર ! તુ અમારો ગૃહદેવ છે આ મ્હારુ ઘર અને તેમાનુ જે કંઇ છે તે હુ ત્હને સમર્પણ કરૂ છુ આ બધુ ઘર પવિત્ર કર, અને ત્હેની અંદર રહેનારા તમામ મનુષ્યો ઉપર ત્હારો મંગલમય અનુગ્રહ કર '

૭ ઘરની અંદરનુ સઘળુ રાચરચીલુ વગેરે સ્વચ્છ, નિર્મળ અને નિષ્કલંક હોવુ જોઇએ ગૃહ–મંદિરમા ગંદકી, કચરો વગેરે અથવા કોઇ પણ પ્રકારની મલીનતા કદાપિપણ ન હોવી જોઇએ

૮ ઘરમાંની દરેક ઓરડી ઓરડા સાફ કરી, લીપીગુપી નિર્મળ રાખવા દરેક સ્હવારે અને સ્હાંજે કપૂર ચંદન ધૂપ ઇત્યાદિ દુર્ગંધનાશક પદાર્થો ઘરમાં બાળવા સૂર્યનો પ્રકાશ અને સ્વચ્છ હવા આખા ઘરમાં રમતી રહેવી જોઇએ

૯ દેવને દુર્ગંધનો ઘણોજ તિરસ્કાર છે અવ્યવસ્થા અને ગંદકીનો ત્હેને બહુજ કંટાળો ઉપજે છે

૧૦ ઉપયોગીપણુ અને સુંદરતા એ બે દેવોને ઘણાજ પ્રિય છે, માટે ભક્તજને પોતાનુ ઘર નિરોગી અને હવાવાળુ રાખવુ, એટલુજ નહિ પણ તે રમણીય અને પ્રેક્ષણીય (જોવા લાયક) હોવુ જોઇએ

૧૧ પ્રભુ કહે છે કે–મ્હારા ભક્ત જે સ્થળમાં રહે છે તે સ્થળ નિર્મળ, રમણીય અને આનંદકારક હોવુ જોઇએ

૧૨ એટલા માટે હમેશા સ્હવારે ઘરમાંના મુખ્ય મુખ્ય સ્થાનો સુગંધમય પુષ્પોથી, કોમળ પાંદડાથી અને સુંદર વેલાથી શોભાયમાન કરવા જોઇએ આવા સ્થળમાં મનુષ્યે પ્રવેશ કરતાની સાથે ત્હેના ચિત્તને આનંદ અને અંતઃકરણને આલ્હાદ (હર્ષ) થવો જોઇએ

૧૩ આ પ્રમાણે ઘરની અંદરના સર્વે સ્થાનોમાં પવિત્રતા અને સારી વ્યવસ્થા રહેવી જોઇએ ઇશ્વર ભક્તિના સ્થાનમા, ઉઠવા બેસવાની જગ્યામાં, અભ્યાસ કરવાના કે વિશ્રામ લેવાના સ્થાનમાં, ઓસરી પરસાળમા ચોકમા તથા ઓરડાઓમા એમ સર્વ સ્થળે નિર્મળ ભાવ દેખાવો જોઇએ, અને હોવો જોઇએ

૧૪ સુવાનુ બીછાનુ સાફ હોવુ જોઇએ કબાટમા મૂકેલા વસ્ત્રાદિ, ગ્રંથ સંગ્રહાલયમાના ગ્રંથો, ઘરમાંની દરેક જણસો રસોડામાના વાસણ કુસણ એ સઘળુ સુન્દર રચનાવાળુ હોવુ જોઇએ (રાંધવાનાં તથા જમવાનાં વાસણોને હમેશા શુદ્ધ કલઇ કરાવી વાપરવા જોઇએ)

૧૫. બની શકે તો દરેક કુટુમ્બમાં રોજની ઉપાસના કરવાનું જુદુંજ સ્થાન રાખવું. એ સ્થાન ઘરમાંની સ્ત્રીઓએ બને તેટલું રમણિય (સુન્દર) રાખવું. એ સ્થાનમાં ઇશ્વર ભક્તિ શિવાય બીજો કોઇ પણ જાતનો વ્યવહાર ન કરવો. મુખ્ય ઉપાસકનું આસન, ભક્તજનોનાં આસનો, ધર્મનાં પુસ્તકો અને સંગીતનાં વાદ્યો, એ સઘળાં રોજ સાફ કરીને નિર્મળ રાખવાં.

૧૬. ઉપાસના કરવાના સ્થળની ભીંતો ઉપર, કે જ્યાં જલદી નજર પડી શકે એવે ઠેકાણે બોધદાયક ધર્મનાં વાક્યો ચોટાડવાં, તથા પ્રાર્થનાસમાજિસ્ટ અને આર્યસમાજિસ્ટ વગેરેએ માત્ર શોભાની ખાતર અથવા બોધ થવા માટે કોઇ પ્રકારની પ્રતિમા, મૂર્તિ, કે ગમે તેવું ચિત્ર અથવા મૂર્તિપૂજાનું ચિન્હ આ પવિત્ર સ્થાનમાં રાખવું નહિં.

૧૭. આસન સામેની ભીંત ઉપર, મુખ્ય ઉપાસકની સ્હામે, નીચે આપેલો અથર્વવેદ માંનો સરસ શ્લોક મ્હોટા અક્ષરોથી લખીને ચોંટાડવો.

सहृदयं संमनस्यं आविद्वपं कृणोमि वः
अन्योयं अभिहर्यत वत्सं जातं इवाघ्न्या ।
अनुव्रतः पितुः पित्रो मात्रा भवतु सम्मनः
जाया पत्ये मधुमतिं वाचं वदतु शांतिवान् ।
मां भ्राता भ्रातरं द्विपद् मा स्वसारं उत स्वसा
संम्यंचः सव्रतः भूत्वा वाचं वदत भद्रया ॥

અર્થ—એક હ્રદયથી અને મનથી હળીમળીને રહેવું. કોઇએ કોઇનો દ્વેષ કરવો નહિ. હમણાંથીજ જન્મેલું વાછરડું જોઇને જેમ ગાયને આનંદ થાય છે, તે પ્રમાણે તમે એક બીજા ઉપર પ્રેમ કરો. પુત્રે પિતાની આજ્ઞા પાળવી, અને માતાની સાથે એક મનથી વર્તવું. પત્નીએ પતિની સાથે ઐકયતાથી રહેવું, અને હેની સાથે સર્વ કાળ મધુર ભાષાથી બોલવું. ભાઇ બ્હેનો વચ્ચે કોઇપણ પ્રકારનો દ્વેષભાવ હોવો ન જોઇએ. આ પ્રકારે મધુર ભાષણ કરી એક બીજાના ઐકયનું રક્ષણ કરવું-કલ્યાણ ઇચ્છવું.

૧૮. વળી બીજા જે જે શ્લોક વિશેષ મહત્વના-ઉપયોગી જણાય તે, તથા શાસ્ત્રનાં નીતિયુક્ત અને બોધકારક વાક્યો, તથા મહાત્માનાં વચનો પ્રાર્થના કરવાના સ્થાનમાં યોગ્ય સ્થળે ચોટાડવાં. અથવા મ્હોટા અને શુદ્ધ અક્ષરે લખવાં.

આ પ્રકારે જે ઘર સ્વચ્છ, નિર્મળ, સુનિયંત્રિત, ધર્મપરાયણ હોય છે તે સ્થળે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનો વાસો હોય છે. એવા ઘરમાં દરેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ, આનંદ, શાન્તિ, અને પરમાત્માની કૃપા હંમેશાં પ્રાપ્ત રહે છે. ત્યાં વસનારા પુરૂષો, સ્ત્રીઓ, છોકરાં, નોકર ચાકર, ઢોર ઢાંખર વગેરે સર્વદા સુખી હોય છે.

૨૦. આવા પવિત્ર ગૃહમંદિરમાં ઇશ્વરના નામનો જે જયઘોષ થાય છે તેથી કરીને આખું ઘર ગાજી ઉઠે છે. આવા મંગળમય ઘરમાં રહેનારા સ્ત્રી પુરૂષોને ધન્ય છે ! ×

(સુંથરામપુર). —સૌ. કૃષ્ણાગૌરી હિરાલાલ રાવળ.

× મહાત્મા કેશવચન્દ્ર સેન કૃત 'નવસંહિતા' ઉપરથી સહજ ફેરફાર સાથે. (વિવિધ ગ્રન્થમાળા-ભાષાન્તર કરનાર ગ. ગો. બ્વં.)

સ્ત્રીઓમાં હોવા જોઇતા ગુણો.

સદ્‌ગુણી સ્ત્રીમાં ઘણા ઘણા ગુણો દેખાય છે, જેમાંના કેટલાક નીચે લખેલા છે.

(૧) **શીયળવ્રત** અથવા **પતિવ્રતાપણું**, (૨) **ગંભીરતા**, (૩) **ઉદ્યોગ**, (૪) **કરકસર**, (૫) **સ્વચ્છતા**, (૬) **વ્યવહાર ચાતુર્ય**, (૭) **સારો સ્વભાવ**, અને (૮) **સુસંગત.**

(૧) **શિયળવ્રત**—શબ્દમાં, કૃત્યમાં, અને વિચારમાં પણ પૂરેપૂરો વિનય, એટલો બધો અગત્યનો છે કે તેના વિના કોઇ પણ સ્ત્રી સંસારમાં અગ્રણી થવાને યોગ્ય ગણાય નહિ. લોક પ્રતિ આવો વિનય રાખતાં વળી સ્ત્રીએ પતિ પરાયણ થવું જોઇએ. પતિ એ જ પોતાનો આધાર અને પતિ એ જ પોતાનું સર્વસ્વ એ રીતે સમજનાર સ્ત્રીના હૃદયમાં સર્વ સદ્‌ગુણ દૃઢ કરે છે. મનુસ્મૃતિમાં પાંચમા અધ્યાયના ૧૬૫ માં શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—જે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીનું અપમાન ન કરતાં તેનામાં પોતાનું મન, વાણી, અને દેહથી નિષ્ઠા રાખી રહે છે તે પરલોકમાં પણ પોતાના સ્વામીના ઘરમાં રહે છે અને આ લોકમાં સાધ્વી એટલે પતિવ્રતા કહેવાય છે.

પતિવ્રતા માનિની પુન્ય ધામ, ગૃહે ન એને અભિમાન નામ;
સતી પતિમાં અતિ પ્રેમ રાખે, દાક્ષિણ્યથી સેવક સાથ ભાખે
આજ્ઞાંકિત ધાર્મિક લાજવાળી, મને તને નિર્મળ બુદ્ધિશાળી;
મને કર્મે ને વચને પવિત્ર, એક ન રાખે કુટિલ ચરિત્ર.
વિવેકથી કાર્ય ગૃહે કરે છે, પ્રેમે પિયુને રિઝવી રિઝે છે;
પ્રાણેશને અર્પણ દેહ કરે છે, પતિવ્રતા તે જગમાં ઠરે છે.

પતિના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી એ જ સાધ્વી સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. પતિને અને તેટલી મદદ આપવી, દુઃખમાં દિલાસો દેવો, અને તેની સાથે સદા સંતોષથી વસવું એ જ સમજુ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે. એવી સ્ત્રીઓથીજ સંસારની ઉન્નતિ થવાની આશા રાખી શકાય. વિપત્તિ પડયા છતાં પણ એવી સ્ત્રીઓના પ્રેમમાં ન્યૂનતા નજરે પડતી નથી. દંપતીએ અરસપરસ વિશુદ્ધ પ્રેમ રાખવો જોઇએ. દંપતીની એકયતા એ જ સંસારમાં સર્વોત્તમ સુખ છે, અને એ જ સ્વર્ગ છે. પતિ ઉપર પ્રેમ એ જ સુખનો પાયો છે. જ્યાં પ્રેમ નથી ત્યાં સુખ પણ નથી. સતી સીતા તથા સાવિત્રી વગેરેના સદાચાર પ્રત્યેક સ્ત્રીને બોધ લેવા લાયક છે. પતિ પરાયણ થવું એ જ સ્ત્રીને ઉત્તમ વ્રત છે. ફક્ત ઉપવાસ કરીને ભુખ્યે મરવું, અને પતિના ઉપર પ્રેમ હોય કે ન હોય તેની દરકાર નહિ રાખતાં પતિને હેરાન કરવો એ કાંઇ વ્રત નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ પતિને વશ કરવાને દોરા ધાગા કરાવે છે તે કરતાં શિયળવ્રત એ જ વશીકરણનો મંત્ર કે દોરો છે. શિયળવ્રત એ જ સ્ત્રીઓનું ભૂષણ છે. સોનાના દાગીનાથી સ્ત્રીનું શરીર શોભતું નથી, પણ શિયળવ્રતના ગુણથી જ શોભે છે.

(૨) **ગંભીરતા**—ગંભીરતામાં ધૈર્ય, સુવિચાર, શાંતિ અને મ્હોટું મન એ આદિ ગુણોનો સમાવેશ થાય છે. ગંભીરતાથી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય છે. ગંભીરતા એ ઉત્તમ આભૂષણ છે; એ શૃંગાર ન હોય તો પતિમાં અવિશ્વાસ થાય છે અને સંસાર દુઃખ રૂપ બને છે. કમાવાની ચિંતામાં મચી રહેલા પતિને ઘરનો ખર્ચ કરકસરથી ચાલે છે કે નહિ, બાળકોની સંભાળ બરાબર લેવાય છે કે નહિ એ આદિ વિચાર કર્યા કરવા પડે તો પછી એ સ્ત્રીના ગાંભીર્યની ખામી કહેવાય. જે સ્ત્રીનો પતિ પટારા, પેટી, તે જરૂરી વગેરે બધાને તાળાં દીધા વગર મ્હાર જઇ ન શકે; અને પોતાના હાથમાં માલ જેવો સહિસલામત રહે, તેવો સહિ-

સલામત માલ પોતાના બહાર ગયા પછી પત્નીની દેખરેખમાં રહેશે કે નહિ, એ જેને ખાત્રી અને વિશ્વાસ ન હોય તેને ખરેખરો દુઃખી માણસ સમજવો. પતિને અચાનક બહાર ગામ જવું થાય, તો પણ તેને ગૃહની બિલકુલ ચિંતા રહે નહિ, એવી ગંભીર અને વિશ્વાસ લાયક વર્તણૂક દરેક સ્ત્રીએ રાખવી જરૂરની છે. ખુશામતથી રાજી થવું નહિ, નિરર્થક રઝળવું નહિ, પરન્તુ સર્વથી હળીમળી આનન્દથી રહેવું, દુઃખી માણસોને પોતાથી બનતી મદદ કરવી, અને સુખી સ્ત્રીઓના નિર્દોષ આનન્દમાં ભાગ લેવો.

(૩) ઉદ્યોગ—ગૃહનો વ્યવહાર ચલાવનાર સ્ત્રીએ કુટુંબના સુખ અને આબાદી માટે ઉદ્યોગી તો રહેવું જ જોઇએ. જો તે આળસુ હોય તો તેનાં છોકરાં પણ કુદરતી રીતે આળસુ થાય. જે જે કામ તાકીદે કરવાનાં હોય, તે આળસને લીધે ઘણાં જ મ્હોડાં થાય, અને ર્‌હેલું કામ હમેશાં વધતું ને વધતું જ જાય, તો તેમ કરનાર આળસુ સ્ત્રી હમેશાં કુટુંબને સંકટરૂપ થઇ પડે. કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી આળસુ હોય છે કે દાખલા તરીકે કપડાં સાંધવાની સોય પણ કયાં મૂકેલી હોય છે તે પણ પોતાને ખબર હોતી નથી, એટલું જ નહિ પરન્તુ ગૃહ ગંદું અને અસ્વચ્છ પડયું હોય તેની પણ તે દરકાર રાખતી નથી. આમ જેના ઘરમાં થાય છે તેની પ્રતિષ્ઠા ઓછી થાય છે. પ્રાતઃકાળમાં વહેલાં ઉઠી સ્નાનથી પરવારી બાળકોને પણ નવરાવી ધોવરાવી, કામે વળગાડે છે અને પોતે ગૃહકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, એ સ્ત્રીનો સંસાર સ્વર્ગીય બને છે. તેના ઘરમાં પગ મુકતાં આનન્દ અને ઉત્સાહ વધે છે.

(૪) કરકસર—આનો અર્થ લોભી કે કંજુસાઇ થતો નથી. દુઃખ વેઠીને લોભ કરવો અને પૈસાનો બચાવ કરવો, તેમજ શરીર ઉપર સારાં કપડાં પહેરવાં નહિ એમ હું કહેતી નથી, પણ કોઇપણ જાતનાં જરૂરીયાત વગરનાં ખર્ચ ન કરવાં, અને કોઇ પણ જાતના સામાનની જરૂર વિના ખરીદી ન કરવી એ એનો અર્થ છે. આ ગુણ સાધારણ તેમજ પૈસાદાર સ્ત્રીઓને પણ ઘણોજ અગત્યનો છે. આપણે જોઇએ છીએ કે ઘણા ગૃહસ્થો પોતાની સ્ત્રીઓના ઉડાઉપણાથી ખરાબ થયા છે. પૈસાદાર લોકોમાં જો આવું પરિણામ છે, તો મધ્યમ અને ગરીબ સ્થિતિવાળા લોકોમાં સ્ત્રીઓની કરકસરની ખામીને લીધે ખરાબ પરિણામ આવે એમાં શું પુછવું ? માટે કરકસરથી રહેવાનો ગુણ દરેક સ્ત્રીએ સંપાદન કરવોજ જોઇએ. દરેક કામમાં વિચારપૂર્વક નજર પહોંચાડી, કોઇપણ રીતે અશુભ ન બને, ને કાંઇ પણ નિયમિત વપરાશમાંથી ત્રેવડ કરી કોઇ પણ અંશે બચાવ કરવો તે કરકસર કરી ગણાય. કાર્ય બગડે નહિ અને કંઇક અંશ ઉગરે. એ ઉપર કહેવત છે કે " ત્રેવડ ત્રીજો ભાઇ. " એમાં એવો ભાવાર્થ રહેલો છે કે ઘરમાં બે જણ કમાઉ હોય, તેમાં કમાઇની વ્યવસ્થા કરનાર ગૃહિણી કરકસરવાળી હોય, તો બેની કમાણીમાં પોતાના એ કરકસર રૂપી ખાસ ગુણો વડે ત્રીજાની કમાણી જેટલો બચાવ કરી દે છે. કમાઉ ગમે તેવો ભારે કમાણીવાળો હોય, તોપણ વ્યવસ્થા કરનાર (ગૃહિણી) કરકસરવાળી ન હોય, તો તેની કમાઇ જણાતી નથી. કરકસર એ નિયમિત આવકમાં વધારો કરી આપનાર ખાસ ગુણ છે. દરેકમાંથી અલ્પ ઉગારો એકઠો કરતાં લાંબી મુદતે તેની એક રકમ થઇ જાય છે. કહેવત છે કે "કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય, ને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય." દરેક કામમાં ત્રેવડ રાખી દરરોજ કંઇક ઉગારો થાય તો માસે, વરસે, ને ઘણાં વરસે મ્હોટી રકમનો ભંડોળ. આપણા ઘરમાં થાય. દાખલા તરીકે જે ઘરમાં નિત્ય એક રૂપિયાનું ખર્ચ હોય; તે યથાયોગ્ય પંદર આને ચલાવીએ, તો વરસ દહાડે રૂ. ૨૨॥।~ બચે; તેમાં વળી વ્યાજનો ઉમેરો થાય તે તો

જુદો જ. આવી રીતે કરકસરથી ગૃહિણી ન વર્તે, ને ઉદા.ઉપરો દરરોજ એક આનો વધારે ખર્ચે, તે ઉપરના ઉગારાને બદલે દુપટ રકમ મૂળ સીલીકમાંથી કમી થાય. જે લોકો મહા મુશ્કેલીથી પોતાનો ગુજારો કરી શકે છે, તેમને પણ કરકસર રૂપી ગુણ વડે પૈસાદાર થવાનો વખત આવશે અને તેવા ગુણવાળી સ્ત્રી તેના પતિને મદદગાર થઇ પડતાં સુખેથી જીંદગી કહાડશે. હીંદુશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-

क्षणशः कणशश्चैव, विद्यामर्थं च साधयेत् ।

क्षणत्यागी कुतो विद्वान्, कणत्यागी कुतो धनी ॥

અર્થ—ક્ષણ ક્ષણનો ઉપયોગ કરીને વિદ્યા મેળવવી, અને કણ કણનો ઉપયોગ કરીને ધન મેળવવું. ક્ષણમાં તે શું ? એમ કહેનારો કદી વિદ્વાન થાય નહિ. તેમ કણમાં તે શું ? એમ કહેનાર કદી ધનવાન્ બને નહિ. માટે દરેક સ્ત્રીએ કરકસરપણું નિયમસર જાળવવું જોઇએ. પણ તેમાં લોભનું અંગ થઇ જાય નહિ અને કરકસરનો ભાવાર્થ જળવાય, એવી રીતે વાજબી ખર્ચ કરતાં તેમાંથી કાંઇક ઉગારો કરવો એનુંજ નામ ખરી કરકસર સમજવી.

(૫) **સ્વચ્છતા**—આ ગુણ ખાસ કરીને દરેક સ્ત્રીમાં હોવો જોઇએ. વ્યવહારની જંજાળમાં ગુંચવાઇ રહેલા પતિને શાન્ત થવાનું સ્થાન ગૃહ છે, અને તેને શાન્તિમય કરવાનું કામ પત્નીનું છે. એમ થતાં જ ઉભય સુખ રૂપ બને છે. આ માટે સ્વાભાવિક રીતેજ સ્ત્રીએ શુદ્ધ અને સ્વચ્છ રહેવું જોઇએ. સ્વચ્છતા વિના શાન્તિ કે સુખ નથી. પોતે સ્વચ્છ હોય, તો રહેવાનું ગૃહ પણ સ્વચ્છ રાખે, અને ગૃહ તેમજ પોતે પણ સ્વચ્છ હોય, તો આસપાસની હવા બગડતાં તન્દુરસ્તીને ધક્કો લાગે એવા ગંદા ગૃહમાં આનન્દ રહે નહિ; સ્વચ્છ ગૃહમાં મનુષ્યને જેટલો આનન્દ આવશે, તેટલો આનન્દ ગંદકીવાળા ગૃહમાં બિલકુલ આવશે નહિ. સ્ત્રી પોતે ગંદી હોય, તો છોકરાંઓ પણ ગંદાં અને તન્દુરસ્તી વગરનાં થાય. માટે સ્વચ્છતા દરેક સ્ત્રીમાં હોવીજ જોઇએ.

(૬) **વ્યવહાર ચાતુર્ય**— વધારે અથવા ઓછા આ જ્ઞાન સિવાય મ્હોટા ધનવાન્ ગૃહસ્થની સ્ત્રી પણ ફક્ત દયા ઉપજાવનારૂં ગરીબ પ્રાણી છે. આ બાબતનું જ્ઞાન હોવાની રીત આગળના વખતમાં પણ હતી. મ્હોટા કુટુંબનો વ્યવહાર જો ફક્ત નોકરો ઉપર ગૃહિણીની સારી દેખરેખ કે વ્યવસ્થા ન હોય, તો કદિ પણ સારી રીતે ચાલી શકે નહિ. વ્યવહાર ચાતુર્ય નહિ ધરાવનારી સ્ત્રી ખરેખર ધનવાન્નો સુખ દુઃખ નો ઘણો ખરો આધાર સ્ત્રી ઉપર હોય છે. ત્યારે મધ્યમ સ્થિતિના લોકોમાં કુટુંબના વ્યવહાર સંબંધી જ્ઞાન દરેક સ્ત્રીમાં હોવાનું એટલું બધું જરૂરનું છે કે પતિને તે નજરમાંજ રહેવું જોઇએ. ફક્ત બધી વસ્તુઓ કેવી રીતે થાય એ જાણવું જોઇએ, એટલું જ નહિ, પણ તે કરતાં આવડવું જોઇએ ધનવાન લોકોમાં સ્ત્રીઓને તદન જાતેજ કામકાજ કરવાની જરૂર હોતી નથી પણ અનાજ વગેરે જોઇતી વસ્તુઓ ખરીદવામાં, તેમજ બીજી કેટલીક બાબતોની નોકરોને સૂચના આપવાને સ્ત્રીનો મગજ શક્તિમાન્ હોવો જોઇએ. કારણ કે પતિ મહા મહેનતે પૈસો કમાઇ લાવે, ત્યારે સ્ત્રીએ ફક્ત આળસુ બેશી રહીને હરામનું ખાવાનું નથી, પણ ગૃહવ્યવસ્થાની તમામ ફિકરમાંથી પતિને મુક્ત કરી, પોતે ધ્યાન આપવાનું છે. નોકરો તેમનું કામ બરાબર કરે છે કે નહિ, અને કાંઇ પણ ગેરવાજબી બગાડ થાય નહિ વગેરે બાબતનું સ્ત્રીએ ધ્યાન રાખવું જોઇએ. માલ મિલકતની સંભાળ રાખવી, જરૂર જોઇતું ખર્ચ કરવું, તથા નકામું

ખર્ચ કરવું નહિ, આ અને કુટુંબનાં વ્યવહારિક કામકાજ સમજતાં ન્હાનપણથી જ દરેક સ્ત્રીએ શિખવું જોઇએ.

(૭) સારો સ્વભાવ—શાંત સ્વભાવ રાખી કલેશ કરવો નહિ, પતિ પાસે સદા સંતોષથી હસમુખા ચહેરે આનન્દમાં રહેવું, અને પોતાના સંબંધમાં આવતા સર્વ ભાઇ બ્હેનને આનન્દમાં રાખવા પ્રયત્ન કરવો,—એનું નામ સારો સ્વભાવ. કલેશ કરવો એ મ્હોટામાં મ્હોટો અવગુણ છે. મનુ સ્મૃતિમા ૩ જો અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

शोचान्ति जामयो यत्र, विनश्यत्याशु तत्कुलम् ।
न शोचन्ति तु यत्रैता वर्धते तद्धि सर्वदा ॥

ભાવાર્થ—' જે કુળમાં, બ્હેન, સ્ત્રી, તથા બીજી સગી સ્ત્રીઓ કંકાસ કરે છે કુળનો ઝટ નાશ થાય છે, અને જે કુળમાં સ્ત્રીઓ કંકાસ કરતી નથી, તે કુળની સર્વદા વૃદ્ધિ થતી જાયછે."

(૮) સુસંગતિ—જેટલે દરજજે ઉપરના ગુણો અગત્યના છે, તેટલે જ દરજજે સુસંગત પણ અગત્યની છે. તેના વિના દુધ, સાકર જેવી અમૃત ચીજમાં જો વિષનું એક પણ બિન્દુ પડ્યું હોય, ને તે જેમ સર્વે વિષ રૂપ થઇ જાય છે; તેમ જો સુસંગત ન હોય, પણ ખરાબ સોબત હોય તો તે બધું નાશ પામે છે. કહ્યું છે કે,—

રાજ તરંચક રોપીયુત, કવિતા વનિતા મીત;
તનક બુંદ શાલા પર્યો, ગંગા ઘટ અપ્રતીત.

કારણ કે સારી સંગતનો સારો ગુણ લાગતાં જેટલી વાર લાગે છે, તેના કરતાં ખરાબ સંગતનો માઠો ગુણ તરત લાગે છે. તથા તે એવો તો સજ્જડ બેસે છે કે પછીથી નીકળવો મુશ્કેલ થઇ પડે છે કવિ દલપતરામે કહ્યું છે કે—

કદાપિ કાળિયા કનેજ, ધોરિ ધોળિયો વસે;
વળે ન વાન તોય, સાન સંગ જેવી થશે.

માટે ખરાબ સોબત તજી સત્સંગ રાખવો જોઇએ. " કુમળું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે છે " એ કહેવત પુરૂષના કરતાં સ્ત્રીને વધારે લાગુ પડે છે. કારણ કે પુરૂષના કરતાં તે વધારે ભોળા સ્વભાવની, તથા તેનું અંતઃકરણ એટલું તો કોમળ હોય છે કે સારી યા માઠી અસર રૂપી બીજું તેના નાજુક હૃદયમાં જલદી ઉપડી આવે છે. માટે ન્હાનપણથીજ સુસંગતમાં જોડાઇ હૃદયમાં સારા વિચાર ઠસાવવા જોઇએ કે મ્હોટપણમાં કદિ પણ કુસંગી થવાયજ નહિ. સાવિત્રી આખ્યાન, મદાલસા ઋતુધ્વજ, અનસુયાભ્યુદય, સતી મંડળ અને ભામિની ભૂષણ વગેરે અમૂલ્ય પુસ્તકો વાંચવા એ પણ સત્સંગ જ છે.

ઉપર જણાવેલા ગુણો ભંડારરૂપ સ્ત્રી જગતને સ્વર્ગરૂપ કરી મુકે છે. એ સ્ત્રી જગતમાં દેવી તરીકે પૂજાય છે. પતિ તેને પોતાના ઘરનું આભુષણ તથા આધાર ગણે છે. અન્ય સંબંધીઓનું એ સ્ત્રી વિશ્રામ સ્થાન છે; વાત કરવાનું ઠેકાણું છે. આના અદ્દભુત પ્રેમમય ભાવથી જ્યાં સંસાર ચાલે છે ત્યાં જ કલ્યાણ છે. મનુ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—

संतुष्टो भार्यया भर्त्ता भत्रा भार्या तथैव च ।
यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥

અર્થ—જે કુળમાં ધણી ધણીયાણીને બને છે એટલે સ્ત્રીથી તેનો ભર્ત્તા સંતુષ્ટ છે, ને ભર્તાથી સ્ત્રી સંતુષ્ટ છે તે કુળમાં સદા કલ્યાણનો નિવાસ છે.

(અમદાવાદ) —સૌ. ચંચળલક્ષ્મી અમૃતલાલ જોશી.

સુન્દરી સુબોધ.

વર્ષ ૧૦ મું] ઈ. સ. ૧૯૧૩, મે: ચૈત્ર, વિ. સં. ૧૯૬૯. [અંક ૯ મો.

काव्यकुंज.

विविध. શંકા–સમાધાન.

(વસન્તતિલકા.)

નિદ્રા મહીં જન સુતાં, પશુ પંખી સુતાં, પ્રાણી બધાં મધુર નીંદરમાં પડયાં છે;
સર્વત્ર સર્વ સ્થળમાં પ્રસરી સુશાન્તિ, તો કેમ આ હૃદયમાંહિં અશાન્તિ વ્યાપી !
ઝાંખા કરી ગગનમાં સહુ તારલાને, રાત્રિપતિ શશિ રહ્યો નભમાં પ્રકાશી;
સર્વત્ર સર્વ સ્થળમાં પ્રકટી સુજ્યોતિ, તો વ્યાપીઓ હૃદયમાં કયમ અન્ધકાર !
" આ સૃષ્ટિનો પતિ હશે ? નવ કો હશે વા ? શું સ્વર્ગ છે ? નવ હશે ? કહીં તે રહ્યું છે!
વ્હાલાં તણું મિલન શું ફરી થાય ? કે ના ? આત્મા હશે અમર ? કે ગણું નાશવન્ત ?"
આવા અનેક ઉર પ્રશ્ન ઘુમી રહ્યા છે, લાગે મ્હને જગત, જીવન શુષ્ક, શુષ્ક !
મૃત્યુ મહીં પણ રહી નહિ કાંઈ આશા, રે ! આંધળું હૃદય-લોચન આ બન્યું છે !
ભૂંડા વિતર્ક મુજ મસ્તકને ભમાવે, આવી ત્યહીં અનિલની લહરી મધુરી;
ને દિવ્ય ગાન સુણિયું મીઠું મંજુ, ધીમું, આપે જવાબ ઉર પ્રશ્ન તણા સહુએ.
" શંકા થતી હૃદયમાં, અલી અજ્ઞ બાળા ! આ સૃષ્ટિના પતિ તણી તુજને અયોગ્ય;
જેણે રચ્યું જગત આ વળી સર્વ સૃષ્ટિ, છે અદ્વિતિય પ્રભુ જાણ પુરાણ સત્ય.
ને સ્વર્ગ સૌ પ્રભુતણા શુચીપાદમાં છે, જેને જનો 'મૃત' કહે, સહુ ત્યાં વિરામ્યાં;
વ્હાલાં તણું મિલન નક્કી થશે ફરી ત્યાં, આત્મા અનન્ત નહિ નાશ થયો, થશે ના.
આ દિવ્ય ગાન સુણતાંજ અશાન્તિ ઊડી, આ દિવ્યગાન સુણતાંજ તિમિર નાઠું;
અન્તર્ મહિં સહુ સ્થળે પ્રસરી સુશાન્તિ, અન્તર્ મહિં સહુ સ્થળે નિરખું સુજ્યોતિ.
ઓ વાયુ દિવ્યદૂત ! પૂજું ત્હને સદા હું, ત્હેં ટાળીયા હૃદય સંશય સર્વ મ્હારા;
ને માન્યતા ફરી મૂકી જગતાતમાં ત્હેં, ત્હેં અન્ધલોચન મહિં દીધું દિવ્ય તેજ.
સૌન્દર્ય સર્વ સ્થળમાં પ્રભુનું નિહાળી, જોઇ ચમત્કૃતિ સહુ સ્થળમાં પ્રભુની;
આ શુષ્ક ઉર બની આર્દ્ર દ્રવી રહ્યું છે, સૌન્દર્ય સ્નેહ ભરપૂર બની ગયું છે.

(વડોદરા) —'બ્હેન લહરી.'

पतिभक्ति. ## પ્રભાત.

(મંગલ–પ્રભાત.)

જાગો જાગો જીવન ! ઉગ્યો દિન નૂતન, ઉઠયાં સહુ જગ જન, ત્યાગો નિદ્રા હવે;
ગઇ રઢિયાળી રાત, થયો મંગળ પ્રભાત, નાથ ! નિંદડી મિઠલડી મૂકોને હવે.
વ્હાલા ! વેળા વહી જાય, તારા નભમાં અળપાય, સ્નાન સંધ્યા સમય ચુકો શું હવે ?
જોગી સંભાળે જોગ, ભોગી ત્યજતા સુ–ભોગ, પડી રહેવું પથારી, ગમે શું હવે ?
કોઇ હૈયે હરખાય, અન્ય વિરહે વિલાય, વિધિ કેવો પલટાય, નાથ ! નિરખો હવે;
સ્મરી સદ્‌ગુરૂ નામ, વ્હાલા વસન્તવિરામ ! થવા સિદ્ધ સર્વ કામ, ઉઠો હસતા હવે.
(અમદાવાદ.) —સૌ૦ વ.

સ્તવન. *

(શીખ સાસુજી દેછે રે, વહુજી રહો ઢંગે–એ રાગ)

વ્હાલી સાહેલી આવોરે, રૂડાં ગીતડાં ગાઇએ;
કરી સ્તવન પતિનારે, ક્ષમા તેની માગી લેઇએ.— વ્હાલી૦
શીશ મુકુટ મણિ છે રે, પોષે સદા પ્રીત વડે;
જે છે શાન્ત સદાએ રે, હેતે પિયુને નમિએ.— વ્હાલી૦
જે છે બ્રહ્મસ્વરૂપીરે, સતીના પ્રાણસમા;
પૂજ્ય પિયુજી અમારારે, અંતરના આધાર ખરા.— વ્હાલી૦
અમ આંખલડીનારે, રતન રૂપ વાલમ છે;
પ્રેમાનંદ સ્વરૂપીરે, પ્રણમી એ પ્રીત વડે.— વ્હાલી૦
શિવ વિષ્ણુ સતીના એ, પતિ પ્રભુ એકજ છે.
બીજા દેવ ન જાણ્યારે, ચેતન પ્રભુને નમિએ.— વ્હાલી૦
કૃપાસિન્ધુ ! પ્રભુજીરે ! પ્રીતીમય રસખસતા;
જાણે કે અણજાણે રે, કોટી લક્ષ દોષ થતા.— વ્હાલી૦
જાણી ચરણ તણી રજ ને, દાસી આપની અમને;
ભિક્ષા આપો ક્ષમાનીરે, પ્રભુ ! પાયમાં નમિએ. વ્હાલી૦
(પ્રેમભવન–ભુજ) —સૌ. વસન્ત.

પૂજન.

(ચાલો સાહેલી ! ભુવનેશ્વરીનાં–એ રાગ.)

બ્હેની ! આનંદે (૨) પતિ પ્રભુનું ભાવ ધરી તું પુજન કરજે;
મન એ વિચારી શીખ આ સારી, માની (તુજ) ધર્મ હૃદયે ધરજે.–બ્હેની.
સાસુ શ્વસુર ને માતપીતા સમ, સેવી સદા આ ભવથી તરજે;
તન મન અરપી પતિ પ્રભુને તું, આજ્ઞા ધારી સદા બનજે.
અન્ય પુરૂષને ગણી પીતા સમ, ભક્તિ પ્રભુનીમાં મન ધરજે.— બ્હેની.

---

*સ્કૂલ ઉપરથી.

સુખ દુખે સારી ટેક તું ધારી, હર્ષ શોકમાં ન તું ઠરજે,
સારી સોબતમાં રહી સદાયે, દુર્ગુણથી નીશદીન ડરજે.— બ્હેની.

શીયળમાં તુજ સાચું સુખ ગણી, દુખ સહી પણ રક્ષણ કરજે,
કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, વિસારી, "ચન્દા!" ક્ષમા, દયા ભરજે—બ્હેની.

—એક સન્નારી.

મૂગ્ધાની પ્રાર્થના.

(હિંડી.)

કરીશ પ્રેમથી પૂજા પતિ ! તમારી, મ્હને ભક્તિ પ્રિયની ઘણી છે પ્યારી,
તન મનથી કરીશ સેવા સારી.— કરીશ પ્રેમ.
હૃદયમાં તમારૂં ધ્યાન રૂડું ધારૂં, પતિ ચરણમાં રહો સદા મન મ્હારૂં,
ઉભય નીવડજો સંસાર સુખકારી.— કરીશ પ્રેમ.

—સ્વ. સૌ. ત્રિગુણી બ્હેન.

અમે ઘેલાં.

(ગઝલ.)
અમે ઘેલાં સદા ઘેલાં, પતિના પ્રેમમાં ઘેલાં,
અમે છેએ સદા ઘેલાં, પતિના સ્નેહમાં ઘેલાં.
પતિના સ્નેહની પાસે, અમારે કાંઇ નહિ ન્યુન;
પતિની સ્નેહ દષ્ટિમાં, અમે ઘેલાં ! અમે ઘેલાં !

સુખો દુઃખો તણા રાશી, કદી કર્મે પડે શીર પર;
પતિના સ્નેહની પાસે, અમારે છેજ એ તૃણવત !
નથી તૃષ્ણા કંઇ બીજી, પતિના સ્નેહના વીના,
નથી આશા કંઇ બીજી, પતિના પ્રેમના વીના.

પતિના સ્મિતની પાસે, નથી સુખ સ્વર્ગની કિંમત;
પતિના સ્મિતમાં રમતાં, અમે ઘેલાં ! અમે ઘેલાં !
દુનિયા છો ગણે ઘેલાં, નથી તેની કશી પરવા !
દુનિયા છો ગણે ગાંડાં, અમે ઘેલાં ! અમે ઘેલાં !

પતિના સ્નેહ અમૃતથી, હૃદય સીંચ્યું, થયાં ઘેલાં,
"હું" ને "મ્હારૂં" ગયું ન્હાશી, થયાં ઘેલાં ! થયાં ઘેલાં !
હવે ડાહ્યાં નહિ થઇએ, હૃદય ઘેલું બન્યું છે જે,
હૃદય મળી બે થયાં એક, થયાં ઘેલાં ! થયાં ઘેલાં ?

હવે ઘેલાં, થયાં ઘેલાં, અમે ઘેલાં, સદા ઘેલાં;
પતિના પ્રેમની પાસે, અમે ઘેલાં ! અમે ઘેલાં !
પતિના સ્નેહની પાસે, અમે ઘેલાં ! અમે ઘેલાં !

(જુનાગઢ.) —સૌ. હેમકુંવર.

સેવા.

(રાગ: આનંદ ઉરમાં થયો આજ ભારી, નિરખી શું શોભા આનંદ કારી.)

સાંભળ સૈયર વાત તું મારી, સ્વામી સેવા ઘણી મુજને છે પ્યારી.
સ્વામીની સેવા પ્રિતે કરૂં રે, પ્રેમળ ભક્તિથી ધ્યાન ધરૂં રે. સાંભળ૦
સદગુણ શણગાર વ્હેન ! ધરૂં છું, પ્રિતે પતિને પ્રસન્ન કરૂં છું. સાંભળ૦
એજ પતિને પ્રભૂ રૂપ જાણું, એના ગુણો વ્હેની શું રે વખાણું. સાંભળ૦

ચિત્ત પ્રોયું સખી પતિના ચરણમાં, નામ જપું વ્હેની નિત્ય હૃદયમાં. સાંભળ૦
વ્હેન ! મુને પતિ ભક્તિ છે પ્યારી, વૃત્તિ રહો એમાં નિશદિન મારી. સાંભળ૦
તન મન ધન, વ્હેની ! સોંપ્યાં પતિને, આધિન થઇ સદા વર્તુ છું એને. સાંભળ૦
સદગુણી શાણો કંથ મળ્યો છે, જન્મ સફળ વ્હેની ! મારો થયો છે. સાંભળ૦

મુજ પતિનું દીર્ઘાયુ પ્યારૂં, આપજો હે પ્રભુ ! પાય હું લાગું. સાંભળ૦
એજ પતિ ભવોભવ મુને મળજો, વિનતી કુસુમની હે પ્રભુ સુણજો. સાંભળ૦

—સ્વ. સૌ. કુસુમ બ્હેન.

ભકિત.

(રાગ: પૂનમ ચાંદનીનો.)

બેની પતિ ભક્તી ઉમંગેથી રાચીએરે, બેની પતિ ભક્તી ઉમંગેથી રાચીએ રે.
બેની પતિવ્રત ત્હમારૂં સંભાળજો રે, ત્હેની સેવા કરી મનમાં મ્હાલજોરે.
બેની પતિ ભક્તીથી ત્હમારી કીર્તિ છે રે, બેની જગમાં પતિવ્રત મોટું ભૂષણ છે રે.

(સાખી) પતિ સેવા મન ભાવથી, પૂરણ કરીએ બેન,
તો થાશે મન કામના પૂરણ ત્હમારી આજ.

જગમાં કીર્તિ મળશે બેની ત્હમને ઝાઝીરે,
ત્હમારી ભક્તિથી થાશે પતિ ત્હમારો ઘણો રાજીરે.
બેની પતિ ભકતી કરો અંતર ઉમળકા થકીરે,
બેની તો ત્હમારો પતી થાશે ઘણો ખુશીરે.
આ જીવન પ્રાણપતિની સેવામાં રાચીએ રે,
બેની પતિ ભક્તિથી પ્રભુ થાશે રાજીરે.

સાખી) પતિની ભક્તિથી સતી પામી મોક્ષનું ધામ,
જગમાં કીર્તિ રાખીને ગઇ છે પ્રભુને દ્વાર.

બેની પતિ ભકતીથી સાવિત્રી પતિ પામી છે રે,
એની ભક્તિથી સૌ દેવે વખાણી છે રે.

બેની પતિ ભક્તી તમે કરો સદા એવી,
તેથી થાશે જગતમાં કીર્તી ત્હમારી સારે;
બેની તેથી થશે પ્રભુ તમ પર પ્રસન્ન,
બેની પતિ ભક્તીથી અનસૂયા સતી પદ પામીરે,
બેની પતિ ભક્તીથી થાશે પતિ તમારો ઘણો રાજીરે,
બેની પતિભક્તી તમે કરજો સદા એવીરે,
બેની પતિભક્તી કરી વિરમતી સતી સાચી સદાએ રે,
બેની પતિભક્તીથી થાશે પ્રભુ પ્રસન્ન રે;
બેની આ લોકે પરલોકે કીર્તિ તમારી થાશે ભારી રે,
બેની પતિ ભક્તી ઉમગેથી રાચીએરે.
સાચી બેની પતિભક્તીજ છે સાચી જગમાં જાણુ,
ધ્યાન લઇ ગાશો પતિ તણા ગુણ તમેસ દાય,
તો પ્રભુ ધારો બેની આપણુ ધર પ્રસન,
બેની પતિ ભક્તી ઉમગેથી રાચીએરે.
બેની પતિ ભક્તીથી દેશે આશીષ તમ તાત,
બેની પતિ ભક્તીથી દેશે આશીષ તમ માત

(અમદાવાદ) —બ્હેન પરિત્યક્તા.

શ્રી બુદ્ધચરિત્ર.

(તેપરથી મળતો બોધ અને દયા શિક્ષણ.)

કપિલવસ્તુના શુદ્ધોદન રાજાને ત્યાં મહામાયા મહારાણીને પેટે આજથી સાડાચાર હજાર વર્ષ પહેલાં શાક્યસિંહ કે બુદ્ધદેવ નામના મહાત્માનો જન્મ થયો હતો. જે મહાત્માને આજે પોતાના પ્રભુ તરિકે જગતની વસ્તીનો ચોથો ભાગ માને છે અને જે મહાત્માએ જગતમાં જૈનના પ્રભુ શ્રમણ ભગવંત મહાવીરની પેઠે દયાધર્મનો પ્રસાર કર્યો હતો, તે મહાત્મા આ શુદ્ધોદનના પુત્ર બુદ્ધદેવના જન્મ વખતે સર્વે સ્થળે શાન્તિ અને આનંદ છવાઇ રહ્યાં હતાં. મહાત્માઓના પરમપુણ્ય સંચયનો-પવિત્ર અવતારનો પ્રભાવ એવોજ હોય છે. શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પ્રભુના જન્મ વખતે અત્યંત પાપી અને દુઃખી એવા નરકના જીવોને પણ શાતા- શાન્તિ ઉપજી હતી, એ વાત શાસ્ત્રોવડે સર્વેને સુવિદિત છે. મન, વાણી ને ક્રિયામાં પવિત્ર રહી એવા પ્રભાવશાળીને પગલે ચાલવું એ આપણું કર્તવ્ય છે. પાપનો ત્યાગ કરી પુણ્યનો સંચય કરવો અને છેલ્લે પુણ્યને પણ છોડી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો, એવી આ પામર બાલિકાની અભિલાષા છે; જો કે તે ગજાવગરની ને હાલ માત્ર મનોરથ રૂપ છે, પરંતુ આવાં આવાં સુચરિત્રો તેવી આશાઓને કંઇક નવીન પ્રકારનુંજ પ્રોત્સાહન આપે છે.

જ્યારે ભાગ્યશાળી મહાપુરૂષોનો જન્મ થાય છે ત્યારે દરેક સ્થળે શાન્તિ વિસ્તરે છે. અરસપરસ વૈર વિરોધ રાખનાર પ્રાણી માત્ર પોતાનો જન્મથીજ બંધાયેલો વિરોધ-એવા સ્વભાવિક ભાવ પણ વિસરી જવાય છે. દરેક જાતના રોગાદિકનો પણ તેમના જન્મ સમયે

નાશ થાય છે. દરેક યોગ-સંજોગો સાનુકૂળ હોય છે. જ્યાં ત્યાં-ચોતરફ આનંદમય-મંગલકારી શાન્તિ પ્રસરી રહે છે. નરકના જીવોને પણ એક ક્ષણુ સુખ થાય છે. મૃત્યુલોકમાં મહાંધકાર દૂર થઇને ઉજ્જવલ તેજ પ્રકાશે છે. તો પછી સ્વર્ગલોકમાં સુખ, શાન્તિ અને આનંદ ફેલાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ! બુદ્ધ મહાત્માનો જન્મ થયો ત્યારે આનંદ છવાઇ રહ્યો, ચોતરફ શાન્તિ પથરાઇ રહી હતી.

જન્મોત્સવના આનંદની ધામધુમ વખતે અર્થિત (કાળદેવ) નામનો એક વૃદ્ધ સન્યાસી, બાલક બુદ્ધને નમસ્કાર કરવા આવ્યો એ શું બતાવે છે ? આ અસાર અને પ્રાપંચિક દુનિયાથી દૂર રહેનારા સંતપુરૂષો સંસારના માયાવી પ્રપંચનો કોલાહલ સાંભળવાથી મુક્ત હોય છે. તેઓ તો આત્માનંદનીજ લહેરોમાં અનહદ નાદ અને સ્વર્ગીય ગાન સાંભળ્યાં કરે છે. છતાં પણ તેઓ જગતનો ઉદ્ધાર કરનારા-સકળ જીવોનું કલ્યાણ કરનારા-જનસમૂહના નિષ્કારણ બન્ધુ જેવા ભાગ્યશાળી મહાત્માઓનાં દર્શન કરવા ઉમંગી હોય છે.

નામનો મહિમા રાખનાર કોઇ વીરલા જ હોય છે. પરંતુ મહાત્માઓમાં હંમેશાં નામ પ્રમાણેજ ગુણો હોય છે. જૈનના સોળમા તીર્થંકર શાન્તિનાથ જન્મ્યા ત્યારે રોગાદિક-શત્રુ વગેરેનો નાશ થયો; જે વડે સર્વને શાન્તિ થવાથી શાન્તિનાથ નામ આપ્યું. તેમજ મહાવીર સ્વામિ ઉદરમાં આવ્યા ત્યારથીજ રાજ્યમાં દરેક પ્રકારની વૃદ્ધિ થવાથી વર્દ્ધમાન નામ આપ્યું. અતુલ બળ હોવાથી દેવોએ મહાવીર નામ પાડયું. એમ મહાત્માઓનાં નામ ગુણનિષ્પન્ન હોય છે. નામ પ્રમાણે ગુણ હોય તો જ નામ શોભે છે. માણસ જાતને લાંચ્છન લગાડે તેવા ગુણ હોય ને નામ ઉત્તમ હોય તેમાં શું ફાયદો થાય ! ઉલટું તેનું નામ પણ લજવાય. યશસ્વી પુરૂષોનાં નામ ગુણ પ્રમાણે, ને ગુણ નામ પ્રમાણેજ હોય છે.

ગુરૂના પણ ગુરૂ થવાની યોગ્યતા ગતભવના સંસ્કારી જીવોમાં હોય છે. બુદ્ધદેવ ઉમર લાયક થતાં તેને વિદ્યાકલાના અભ્યાસને માટે રાજાએ વિશ્વામિત્ર ગુરૂને સોંપ્યા. ત્યાં ગુરૂએ પ્રથમ મંત્ર લખાવ્યો. સવાલ પૂછતાં તે દરેકના વગર શીખ્યે જવાબ દીધા. ઉપરાંત વધારામાં સંખ્યા પણ બોલી બતાવી. તેથી ગુરૂજી આશ્ચર્ય પામીને કુમારને પગે પડયા અને બોલ્યા કે "હે શિષ્ય! તું તો ગુરૂઓનો પણ ગુરૂ છે." મહાવીર સ્વામિને પણ આ પ્રમાણે દેવે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇને જ્યાં નિશાળે ભણતા હતા, ત્યાં સવાલ પૂછ્યા હતા. તેના ભગવાને યથાતથ્ય જવાબ આપ્યા હતા. મહાપુરૂષો ગર્વ ધારણ કરતાજ નથી. તેઓ તો હંમેશાં બીજાઓને માન સહિત મોટાઇજ આપે છે. બીજાની કિમ્મત વધારે છે. પોતાને આવડતાં છતાં ગુરૂને નિમિત્ત બનાવી તેના તરફ પૂજ્ય બુદ્ધિ ને વિનયભાવ બતાવે છે. વાણીમાં નમ્રતા ધારણ કરે છે. કાર્યમાં ડહાપણ હોય છે. સ્વભાવમાં સુશીલતા હોય છે. શૌર્ય અને ધર્મના તેઓ ભંડાર હોય છે. છતાં મદ કે દંભ જેવા કોઇ પણ દુર્ગુણો તેમનામાં હોતા નથી. તેઓમાં અદ્‌ભુત દયા હોય છે. તેના હૃદયની કોમળતા-મૃદુતા તેના મુખ પર તાદસ્ય દેખાઇ આવે છે, છાયા પડી રહે છે. એવા ગત ભવના સંસ્કારી જીવોમાંજ ગુરૂના પણ ગુરૂ થવાની યોગ્યતા હોય છે. બાકીના તો ઉત્તમ ગુરૂના શિષ્ય થવાને પણ અધિકારી હોતા નથી. હાલના કેટલાક યુવાનોએ ગુરૂભક્તિ જેવી ઉત્તમ ચીજને ઓળખી જ્ઞાનનો મદ છોડી નમ્રતા ધારણ કરવાનો આ ચરિત્રથી ધડો લેવો જોઇએ.

મહાત્મા બુદ્ધ દયાની સાક્ષાત્ મૂર્તિરૂપ હતા. તેઓ સાક્ષાત્ કરૂણાના સાગર રૂપ હતા.

દયા વડેજ તેઓ ધર્મસ્થાપક થયા હતા. તેની દયાનાં અનેક ઉદાહરણો પ્રસિદ્ધ છે. તે દરેક આ સ્થળે લખવાનો પ્રસંગ અને અનુકૂળતા નથી.

બુદ્ધનું હૃદય દયાથી ભરપૂર હતું. મિત્રોની સાથે ઘોડા દોડાવવામાં તે જીતમાં હોય, તો-પણ ઘોડાને શ્વાસ ચડે કે ઘોડો થાકી ગયો છે એમ જણાય, કે તરત તે પોતે જીત મેળવે તેમ હોય તોપણ ઘોડાને ઉભો રાખી વિશ્રાંતિ દઇ દેતા. તેનું હૃદય કરૂણામય હતું. પોતે નુકશાન ખમે પણ બીજા પ્રાણીને દુઃખ આપે નહિ. પોતે દુઃખ સહન કરીને પણ જગતના પ્રાણી માત્રને સુખી કરવાનો તેમનો શ્રમ હતો. તે હંમેશાં બીજાઓનું કેમ ભલું થાય તેના-જ વિચાર કરતા. મનુષ્યોને દયાનો પાઠ શિખવવા મુંગા પ્રાણીના પ્રતિનિધિ થવાને માત્ર મનુષ્યોનુંજ નહિ પણ સકળ પ્રાણીઓનું-પશુ-પક્ષિઓનું પણ દુઃખ દૂર કરવા ઇચ્છતા. મુગાં પ્રાણી ઉપર ગુજરતું ઘાતકીપણું અટકાવનારી મંડળીઓની સર્વ દેશમાં સ્થળે સ્થળે ઘણીજ જરૂર છે. તે મંડળીઓએ ઘોડાની સરતો, સાઠમારીઓ વગેરે મૌનાત્માને દુઃખદાઇ રમતો બંધ કરવાની જરૂર છે. તે તદ્દન બંધ ન થાયતો પ્રથમ તેમાં દુઃખ દેનારા ને વધારનારા જે પ્રયોગો થાય છે તે તો બંધ કરવાજ જોઇએ !

જે ધર્મ પાળનારી આજે દુનિયામાં વિશેષ સંખ્યા છે તે ધર્મ અવર્તાવનાર બુદ્ધ મહાત્માને તેની દયાળુતાજ કારણભૂત હતી. શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પ્રભુને પણ તીર્થંકર ગોત્ર બાંધવામાં અસીમ કરૂણાજ કારણભૂત થઇ હતી. " **सवि जीव करूं सासन रसी इसी भाव दया मन उलसी** " એ શબ્દો તેમની દયાની નિઃસીમતા બતાવે છે. બુદ્ધની દયાનું એક દ્રષ્ટાંત અહીં આપીએ.

એક દિવસ વિચારમાં લિન થયેલ કુમાર રાજાના બગીચામાં બેઠા હતા, તેવામાં આનંદમાં કલ્લોલ કરતાં કરતાં ઉડતાં હંસ પક્ષીઓનાં ટોળાં તરફ તેના કાકાના દીકરા દેવદત્તે તીર ફેંક્યું અને તે હંસને વાગવાથી લોહીની ધાર થવા માંડી અને બિચારૂં નિર્દોષ પંખી નીચે પટકાઇ પડયું. કુમાર સિદ્ધાર્થની દ્રષ્ટિ તેણીગમ જવાથી તે પક્ષીને તેણે ઉપાડી લીધું અને પોતાના ઉચ્છંગમાં મૂક્યું. તેને પંપાળીને ઉત્પન્ન થયેલી બીક ઓછી કરી. પોતાના પ્રેમના પૂર જોસથી ધડકતા હૃદય સાથે તેને ચાંપ્યું અને આસ્તેથી તેના શરીરમાં ખુચેલું તીર ખેંચી કાઢીને શાતાકારી શીતળ ઔષધોપચાર કર્યો.

જેણે સંપૂર્ણ સુખાવસ્થામાંજ દિવસ પસાર કર્યા છે. સ્વપ્નામાં પણ દુઃખનો કટુ અનુભવ જેને થયો નથી, અને દુઃખ એ શું ચીજ હશે, તે નહિ જાણનાર એવા કુમારે તે તીરની અણી પોતાના હાથમાં ઘોંચી જોઇ. એમ કરવાથી પોતાને દુઃખની લાગણી થઈ તેથી કુમારે અશ્રુ ભર્યા લોચને તે પક્ષીને સવિશેષપણે આશ્વાસન આપવા માંડયું.

ત્યારપછી દેવદત્તના નોકરે આવીને સિદ્ધાર્થકુમાર પાસે તે પક્ષીની માગણી કરી. પણ કુમારે તેની માગણી કબુલ નહિ રાખવાથી દેવદત્ત પોતે આવ્યો. તોપણ કુમારે પક્ષી દેવાની ના પાડી. તેથી તકરાર વધવાથી બન્ને રાજ્યસભામાં આવ્યા. ત્યાં પણ તે વાતનો નિવેડો આવ્યો નહિ, પણ તકરાર વધારે ને વધારે વધવા માંડી. તેવામાં સભાની મધ્યમાં એક વૃદ્ધ ઋષિ આવીને બોલવા લાગ્યાઃ " જો જીન્દગીની કાંઇ પણ કિમ્મત હોય તો જેણે મારવાનો પ્રયત્ન કીધો તેના કરતાં બચાવવાનો પ્રયત્ન કરનારનો તે જીવતા પ્રાણી પર વધારે હક ગણાવો જોઇએ. "

આ દષ્ટાંત ઉપરથી સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે દયા—સમભાવ રાખવાનો. ' आत्मवत् सर्वभूतेषु, '—પોતાના આત્મા સરખોજ સર્વનો આત્મા છે એમ સુદૃઢપણે ઉત્તમ પાઠ પઢવાનું ભાન થઇ આવે છે! હંમેશાં પોતાની લાગણીઓનો વિચાર કર્યા પછી જ બીજાની લાગણીઓ તરફ ઐપરવા જણાવવી! બીજાને દુઃખી સ્થિતિએ મેલતાં પહેલાં પોતાનેજ તે સ્થિતિમાં કલ્પીને વિચાર કરવો કે મને આમાં દુઃખ થશે કે સુખ? એમ પોતાના અંતરાત્માને સવાલ પૂછીને પછીજ પોતાને જે સુખરૂપ લાગે, પોતાનું અંતઃકરણ જે જવાબ આપે તેજ પ્રયોગ બીજાને માટે પણ કરવો. સામાન્યતઃ જે સુખકર ચીજ છે તે સર્વને ઇષ્ટ–પ્રિય લાગે છે અને જે વસ્તુ દુઃખકર છે તે દરેકને અનિષ્ટ–અપ્રિય લાગે છે; એ જન સ્વભાવ છે. દુનિયામાં અમુકને સુખ વ્હાલું ને અમુકને દુઃખ વ્હાલું હોવું નથી, પણ ઝીણામાં ઝીણા નહિ દેખાય તેવા જન્તુથી માંડીને મોટામાં મોટા દરેક પ્રાણી સુધી દૃષ્ટિ કરીશું તો જણાશે કે સર્વ કોઇ સુખનુંજ ઇચ્છક–સાધક હોય છે. માટે કોઇને દુઃખ દેવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ પોતેજ તેનો અનુભવ મેળવવો; કારણ કે, તેવો અનુભવ થયાં પહેલાં સુખ શું ચીજ છે કે તેની શું કિમ્મત છે, તેનો ખરો ખ્યાલ આવતો નથી

મહાત્મા પુરૂષો હંમેશાં સર્વ જીવોને આત્મવત્ ગણે છે. પોતાની સાથેજ તેની પણ તુલના કરે છે. પોતાને દુઃખ થાય તેવુંજ બીજાને પણ દુઃખ થાય એમ માનીને પોતાના આત્માને કષ્ટ આપે છે, પણ અન્યને દુઃખ નથી આપતા; તેથીજ સિદ્ધાર્થ કુમારે તીરની અણી પોતાના હાથમાં ભોંકીને દુઃખનો અનુભવ કરીને પછીને જીવિતદાન દીધું. તેજ પ્રમાણે શાન્તિનાથ ભગવાને પણ પરીક્ષા કરવા આવેલા દેવને એક પારેવાને બદલે પોતાનો આખો દેહ કાપીને અર્પણ કરવા માંડયો હતો.

મહાનપુરૂષોની અગાધ દયાનો મહિમા અદ્‌ભુતજ હોય છે. તેઓની દયા, અન્ય જીવોને પોતાનું અનુકરણ કરીને પગલે પગલે ચાલવાનું શિક્ષણ લેવરાવનારી જ હોય છે. માટેજ બુદ્ધ મહાત્માની અનુકરણીય દયા આપણે હમેશાં વર્ત્તનમાં મૂકવાની છે.

બુદ્ધના પિતાશ્રી જ્યારે વસંતઋતુની શોભા બતાવવા ખેતરોમાં તેડી ગયા ત્યારે ગામડીઆઓને કરવું પડતું સખત વૈતરૂં, બાપડા અબોલ બળદની સુંવાળી ચામડીમાં ખેડુતો તરફથી ભોંકાતી ચાબુકની આર, વગેરે જોઇ બુદ્ધ મહાત્માને સમજાયું કે જીવનના ગુલાબ તળે કાંટા છુપાયેલા છે.

જીવન એ એક જાતનું ગુલાબજ છે. ગુલાબનું પુષ્પ ગમે તેવું સુન્દર–મનહર–આંખને ઠંડક આપનારૂં હોય, તોપણ તેના છોડમાં અનેક કાંટાઓ હોય છે. તેમજ જીવનરૂપ ગુલાબનું પુષ્પ ઉપરથી ગમે તેવું આનંદદાયક હોય તથાપિ તે સુખરૂપ પુષ્પની તળે દુઃખ કાંટાઓ છુપાયેલા હોય છે પણ તે કાંટાઓ જીવનના આંતરસ્વરૂપને જોઇ શકનારનેજ દૃશ્ય દેખાય છે. બાકી તો ભ્રમણામાં ભમનારાઓ પોતાને નિષ્કંટકજ માને છે!

દિવસે દિવસે બુદ્ધનો દયામય વૈરાગ્ય વધતોજ ગયો. તેને વિરાગી બનતો અટકાવવા રાજા શુધ્ધોદને પ્રબલ આદર્યો. શુદ્ધોદને સુજ્ઞોની સલાહ માની કુંવરને લગ્ન કરવાની દિશામાં વાળવા માંડયો ને તેમાં તે ફતેહ પણ પામ્યો.

"આપેલી કન્યાથી કાંઇ આકર્ષણ થાય નહિ; વરેલી કન્યાથીજ બંધન થાય"! આ

વાક્ય વાંચી કંથ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ઉપર એક લીટી લખવાનું મન થઇ જાય છે. કંથ એ-ટલે ભરથાર. કંથ શબ્દનો મૂળ શબ્દ કાંત છે. કાંત પરથી કંત ને પછી કંથ શબ્દ બન્યો હશે. કાંત શબ્દમાં कम् ધાતુ છે. कम् એટલે ચાહવું. તેથી કાંત-કંથ એટલે ચાહેલો-પસંદ કરેલો (વહાલો ધણી) આ શબ્દ, પૂર્વે આપણામાં પોતાની મેળે કન્યાઓ વર શોધી લેતી એવું બતાવે છે. સ્વયંવર શબ્દ પણ એવુંજ સુચન કરે છે. પરંતુ હાલતો માબાપ જ્યાં બાંધે ત્યાંજ બંધાવું પડે છે. હાલના સમયમાં પુત્ર યા પુત્રીને તે બાબતમાં પૂછવામાં કે તેમની સલાહ પણ લેવામાં આવતી નથી. તેમને ગમતું હોય યા અણગમતું હોય તોપણ માબાપ જ્યાં લાકડે માકડું વળગાડે તે કબુલ કરીને સહન કરવું પડે છે. તેથીજ હાલના વખતમાં ઘણે ઠેકાણે અજ્ઞાન માણસોમાં ગૃહસંસાર કલેશમયજ ચાલે છે. સત માણસ તો બિચારા મનનું સમાધાન કરીને સંતોષથી સહન કરીને પોતાનું નિભાવી લે છે. આવા દુઃખમય ગૃહસંસારો અનેક સ્થળે આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે, તોપણ અફસોસ માત્ર એટલો જ છે કે તે પ્રથા હજુ સુધી આપણે દૂર કરી શકતા નથી ને આપણો અસલ રીવાજ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. આપણા નિર્દોષ બાળક બાળિકાના નિર્દોષ હૃદયોને સારાસારનો વિચાર કર્યા સિવાય તેમની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ ગમે તે સ્થળે લગ્નની વેદી ઉપર હોમી દેતાં મૂર્ખ કે નિર્દય માતા પિતા કે સ્વજનો જરા પણ વાર લગાડતા નથી, એ શું થોડી શોચનીય દશા છે? કહેવત છે કે સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા! તે પ્રમાણે કંથ શબ્દ આ ઉપરથી કહેવાયો છે, તેનો અર્થ સમજીને કામ કરવું નથી, પણ તે નામતો રાખી દીધું છે.!

આપેલ કન્યા યા વરના તરફ જેટલો ભાવ પેદા થાય છે તેથી લક્ષ ગણો વધારે ભાવ હૃદયના પૂર્વભવના સંસ્કાર તાજા થઇ પ્રેમભાવથી થાય છે. અથવા તો હૃદયના ભાવથી ચાહીને વરવામાં જેટલાં સુખી થવાય છે, તેના લક્ષાંશ ભાગે પણ વિના ચાહે વરવાથી સુખી થવાતું નથી. અન્યોઅન્યના-ચિત્તનો સંધિ થયો ન હોય ત્યારે તે કાંત કેમ ગણાય ?- તે વિષે, સ્વ. ગોવર્ધનરામભાઇએ રચેલી સ્નેહમુદ્રામાં સ્નેહનિદાન એ નામની કવિતામાં એક બાળા પોતાના પિતાને સવાલ પૂછે છે તે યાદ આવતાં સ્વતઃ લખાઇ જાય છે—

હું બોલીઃ " કાન્ત ગણાય છે ઉરવારિધિના ચંદ્રમા;
મુજ ચિત્તમાં આના પ્રભાવથી વીચિ જાગે કેમ ના ?
સન્ધિ થયો નથી, છે નહિ, નકકી ન કે થાશેજ તે
અમ ચિત્તનો; તો શીખવો, પ્રિય તાત ! કયમ મુજ કાન્ત આ ?" '

(મારા આ વિચારો ઉપરથી વાંચકવૃંદે હું આર્યરૂઢીની વિરૂદ્ધ છું એમ માનવાનું નથી. ખરી આર્યરૂઢી કઇ હતી તે બતાવવા માટે અને કેટલાક ગૃહસંસારોના કલહ જોઇને જુસ્સાથી આટલું લખાઇ ગયું છે. હાલ પણ જે રૂઢીઓ ચાલે છે તેના સંબંધમાં પણ ઉચ્છેદક વૃત્તિ રાખવાનું મને પસંદ નથી ને તેથી તેમાં પણ કયાં સુધારાને અવકાશ છે તે જણાવી તેના રક્ષણ અર્થે "વનિતા વિજ્ઞાન" માં લીલાવતી જીવનકળા વિષયે સાર આઠી પત્રમાં મેં યોગ્ય લખેલું છે તે જોવાથી મારી સંરક્ષક વૃત્તિ સમજાશે.) કુમાર સિદ્ધાર્થને પ્રેમના બંધનમાં નાંખવાનું તો ઠર્યું પણ ત્યાં સવાલ એ આવીને ઉભો કે;-આપેલી કન્યાથી કાંઇ આકર્ષણ થાય નહિ, પણ વરેલી કન્યાથીજ બંધન થાય. આ સવાલ વિરાગી ચિત્તને માટે ગંભીર ને તદન અશક્ય હતો. તોપણ જ્યાં ગતભવનું ઋણાનુબંધન હોય છે,

ત્યાં અશક્ય વાત પણ શક્ય બની જાય છે. સ્વપ્નામાં પણ જેને જોયેલ ન હોય કે ઓળખતા પણ ન હોય, છતાંએ બંધનકારક સંબંધ ગમે ત્યાંથી સંકળાઇ જાય છે. રાજા હોય કે રંક હોય, દેવ દાનવ કે માનવ હોય, મહાત્મા હોય કે ક્ષુદ્ર પ્રાણી હોય, ગમે તે હોય તોપણ ગતભવનું રહી ગયેલું ઋણ તો ચૂકવવુંજ પડે ને ત્યારેજ છૂટા થવાય છે. !

બુદ્ધના પિતાએ અનેક રૂપવતી સ્ત્રીઓ—કુમારીકાઓને એકઠી કરેલી હતી; તેમાં બુદ્ધના પૂર્વ જન્મની તેની પત્ની બુદ્ધનેજ ઝંખતી ઝંખતી મરણ પામીને તેના મામા દંડપાણિને ત્યાં યશોધરા નામે પુત્રીરૂપે ઉત્પન્ન થઇ હતી, તે સન્મુખ આવીને ઉભી રહી. પૂર્વના સંસ્કારો તાજા થઈ બન્ને વચ્ચે આકર્ષણ થયું. ચાર આંખોના મિલાપમાંથીજ પ્રેમદેવ જન્મ પામ્યો ! પૂર્વનો સંબંધ ફરીથી જોડાયો–તાજો થયો !

ત્યાર પછી સારા દિવસોમાં કુમારના, યશોધરા સાથે ભારે ધામધુમથી લગ્ન ઉજવવામાં આવ્યાં. અત્યાર સુધી તો રાજા શુધ્ધોદનની ઇચ્છા પ્રમાણે થયું ને અનંત આકાશમાં સ્વચ્છંદે વિચરતું પક્ષી હવે પીંજરામાં પુરાયું ! કુમારના સ્વતંત્ર પગોમાં હવે સોનાની બેડી જડાઇ ! ગમે તેવું મજબુત બંધન હોય તો પણ શુરવીરને તે તોડતાં વાર લાગતી નથી પણ પ્રેમનું બંધન કે જે દશ્ય નથી તે બંધન તોડવાને તો શૂરવીર પણ અશક્ત છે.

પ્રેમ એ એક અજબ ચીજ છે. પ્રેમ વિનાનું મનુષ્ય નકામું છે. મહાત્માના હૃદયો પણ જગતના જીવ ઉપર પ્રેમ રાખે છે. પ્રેમ રાખે છે તેથીજ તે મહાત્મા છે. પ્રેમ વિનાના શુષ્ક અંતઃકરણવાળાઓ હંમેશાં સ્વાર્થી ને એકલપેટા ગણાય છે. પ્રેમનો શબ્દાર્થ મૂર્ખ લોકોએ બગાડી નાંખ્યો છે. બાકી પ્રેમ વિના ઇશ્વર પણ આપણને ચાહી શકે નહિ ને ઇશ્વરને આપણે પણ ચાહી શકીએ નહિ. પ્રેમવિના માતા, પિતા, પતિ, ભાઇ, બેન, ગુરૂ, શિષ્ય, પ્રભુ, એ બધાઓનો સંબંધ શુન્યવત્ ભાસે છે. ભાઇ બેન વચ્ચે શંકા, માતા પુત્ર વચ્ચે શંકા, પિતા પુત્રી વચ્ચે શંકા, ગુરૂ શિષ્યા વચ્ચે શંકા, એ બધું પ્રેમવિના શુદ્ધ નિર્મળ પ્રેમ વિનાજ જોઇ શકાય છે. ખરો પ્રેમજ તલ્લીનતાના પ્રસંગો આણે છે; તલ્લીનતાના પ્રસંગ વગર ખરી દયા કે ખરી ભક્તિ થઇ શકતી નથી. શુષ્ક વેદાંતીપણું પ્રેમમાં નથી હોતું.

પ્રાણી માત્ર પર પ્રેમ ચલાવવા માટે માત્ર હૃદયમાંજ બેઠાં બેઠાં પ્રેમના વિચારો કર્યા કરવા એ બસ નથી. તેટલામાં પૂર્ણતા આવી જતી નથી. પણ આચારમાં, વર્તનમાં પ્રાણી માત્ર પ્રત્યે તેમ વર્તી દેખાડવામાંજ પ્રેમ છે. પશુવૃત્તિવાળાં પામર પ્રાણીઓનેજ પ્રેમ શબ્દ કરડવા દોડે છે. એવાં મનુષ્યોએજ પ્રેમ શબ્દના શુદ્ધ સ્વરૂપનો નાશ કર્યો છે. એવા મૂર્ખાનંદોજ પ્રેમ શબ્દથી ભડકે છે. કેટલાક સાધુઓને મેં એમ કહેતાં સાંભળ્યા છે કે દ્વેષથી નહિ પણ પ્રેમથી ઘણાં કર્મો બંધાય છે ! એ બિચારાઓ પ્રેમનું ખરું સ્વરૂપજ સમજતા નથી. તેઓનો વૈરાગ્યજ શુદ્ધ પ્રેમનું અંતિમ સ્વરૂપ છે એમ તેઓ જો સમજી શકે, તો તેઓ જગતનું કેટલું બધું કલ્યાણ કરી શકે ?

પ્રેમ વિના વિદ્યા મળતી નથી, પ્રેમવિના પ્રભુપદ મળતું નથી, ને પ્રેમ વિના એક શુદ્ધ વહેવાર નભી શકતો નથી. સ્વાર્થથી નભતા જગત વહેવારોનું આયુષ્ય તપાસો ને શુદ્ધ પ્રેમથી નભતા વહેવારનું આયુષ્ય તપાસી જુવો, તો તે વાત સમજાશે. બાકી "પ્રેમ એ અમારા અધિકારથી બહાર છે. જગત વહેવારની પરાધીનતા–રૂઢી બંધન અમને એમ કહે છે કે પ્રેમ ને ધિક્કારો તેથી અમે પ્રેમ ચીજને શત્રુરૂપ ગણીએ છીએ " એમ કહેનારને કોઇ રોકે

તેમ નથી પરંતુ યાદ રાખજો કે જો બુદ્ધ મહાત્માએ પ્રેમનો એવો અર્થ કર્યો હોત, મહાવીર પ્રભુએ પ્રેમનો એવો અર્થ કર્યો હોત, તો તેઓના હૃદયમા જગતના જીવો ઉપર દયા કે સમભાવ કદી પણ આવી શકત નહિ તેઓ જગતમાં પોતાનુ નામ અમર અને જીવ માત્રનુ કલ્યાણ કરી ગયા છે, એ પ્રેમને લીધેજ।

ટુકામાં કહેવાનુ કે બુદ્ધનો પ્રેમ સાર્વત્રિક પ્રેમ હતો, શુદ્ધ પ્રેમ હતો, ખરો પ્રેમ હતો યશોધરા નામની એક વ્યક્તિ ઉપરથી વધીને જગતના સર્વ જીવો સુધી તે લબાયો હતો એ વિશાળ પ્રેમ હતો તેથીજ એ મહાત્માએ જગતમા પોતાનો ધર્મ ફેલાવ્યો હતો

એક રાત્રે કુમારે સાંભળેલા વીણાનાદના છેલ્લા શબ્દોનો ભાવાર્થ એ હતો, કે–ઉઠો જાગ્રત થાઓ અને આરામ સ્થળ શોધતા પ્રાણીઓને આરામ સ્થળ બતાવો એ પ્રમાણે સૂચવાતા ભાવાર્થ વાળુ ગીત પૂર્ણ થયુ કુમારના ભીતરમાં—હૃદયમાં તે શબ્દો કોતરાઇ ગયા પોતાના જીવનની કરેલી–પ્રથમ પ્રતિજ્ઞાનુ સ્મરણ થયુ તે પળે કુમાર સિદ્ધાર્થે નિશ્ચય કર્યો કે " પહેલીજ તકે મારે નીકળી પડવુ, પ્રકાશ શોધી કાઢવો ને જગતને તે અર્પણ કરવો " મહાત્માઓ કોઇ પણ જાતનુ નિમિત્ત મળવા પછી એક પળ પણ થોભવાનો વિલબ કરતા નથી 'परोपकाराय सतां विभूतय' સત મહાત્માની વિભૂતિ–શક્તિ પારકાના હિતાર્થેજ હોય છે સજ્જન માણસને જે માનસિક શારીરિક કે આર્થિક સપતિ પ્રાપ્ત થાય છે તે હમેશાં બીજા પર ઉપકાર કરવા માટેજ હોય છે તેઓ ધનથી મોજ શોખ માણતા નથી કે સ્થૂળ વિષયસુખોમાં આનદ પામતા નથી, પણ બીજા જીવોને સુખી કરવા માટે પોતાનુ દરેક પ્રકારનુ સપત્તિબળ–ખુદ પોતાનુ શરીર પણ પરાર્થે અર્પણ કરવુ એજ સપત્તિ અને શરીરપ્રાપ્તિનો હેતુ સમજે છે

દરેક ધર્મશાસ્ત્રમાં પારકાનુ ભલુ કરવુ એજ પુણ્ય અને પારકાને દુખ દેવુ તેજ પાપ કહેલ છે તેને માટે કહ્યુ છે કે— अष्टादश पुराणाना, सारात्सार समुद्धृत । परोपकार पुण्याय, पापाय परपीडन । ' માટે પરોપકાર એજ ખરૂ પુણ્ય છે દુખી જગતને, આપણા એકજ પિતાના બાળકને, આપણા સહોદરને–ભાઇને સહાય કરવામાં આપણને કુદરત તરફથી જે બક્ષીસ મળી હોય તેનો, તેઓના હિતાર્થે સદુપયોગ કરવો તેજ તેની સાર્થકતા છે, એમ બુદ્ધ મહાત્માનુ ચરિત્ર સ્પષ્ટ શીખવે છે બુદ્ધચરિત્ર પરથી ઘણુ લખી શકાય તેમ છે પરતુ વિસ્તાર ભયથી હાલ તો આટલુ બસ છે

(રાજકોટ) નિર્મળા.

સદ્ગત મહાન રાનાડે અને ગૃહતંત્ર *

સદ્ગત મહાદેવ ગોવીદ રાનાડેના પીતા એક જુની ઢબના ધર્મચુસ્ત પુરૂષ હતા, જેઓ પોતાના ધાર્મિક નીત્યકર્મમાં ઘણાજ નીયમીત અને પોતાની ન્યાતજાતની માગણીને તથા

* મહર્ષિ મહાદેવ ગોવિન્દ રાનડેના જીવનની નોંધ એ નામનુ વાચવા લાયક પુસ્તક હેમના પત્ની શ્રીમતી રમાબાઇએ લખ્યુ છે અને હેનુ ગુજરાતી ભાષાન્તર સૌ ભદ્રાબાઈ ભડગાવકર એઓએ કર્યુ છે આ સચિત્ર પુસ્તકનુ મૂલ્ય ફક્ત રૂ ૧–૮ ૦ છે અને તે શ્રીયુત બી આર દિવેટિયા, (સેન્ટાક્રુઝ) એમની પાસેથી મળી શકશે ખચ જતા હેમાથી મળતો નફો સેવાસદનના હિતાર્થે વપરાવાનો છે

તેના નીયમોને મજબુત રીતે વળગી રહેનારા, પોતાના સગાસ્નેહી તરફ ઘણુંજ માયાળુ અને ઉદારતાથી ગૃહતંત્ર ચલાવનારા હતા. જુવાન મહાદેવ રાનાડે પોતાના પીતાથી બ્હીને વર્તનારા તથા તેમની હાજરીમાં જરા પણ ત્હેમની મર્યાદા લોપાય એવું કાર્ય કરવાને કદી પણ હીંમત કરતા નહોતા. પીતાની હાજરીમાં જ્યાં સુધી ખાસ બોલવાનો પ્રસંગ નહિ લાવવામાં આવે ત્યાં સુધી કદી પણ બોલવા હીમત કરતા નહી, અને બોલતા તે પણ માત્ર થોડા વિવેક ભર્યાં શબ્દોમાંજ. આવો સંબંધ શ્રીમાન રાનાડે પોતે ન્યાયાધીશ થઇ સ્વતંત્ર ગુજરાન કરવા, અને જાહેર જીંદગી ચાલુ કરવા સમર્થ થયા હતા તે છતાં પણ ચાલુ હતો. આમ છતાં સત્ય સમજાતાં, વાંચક વર્ગ આશ્ચર્યમાં પડશે કે પોતાના પીતા તરફ આવું વીવેકી વર્તન છતાં, તેઓશ્રી, પોતાના પીતાના ધર્મચુસ્ત બંધનો કે જે દેશહીતના કાર્યમાં બંધન રૂપ હતાં; તેને ખુલ્લી રીતે નાપસંદ કરનારા હતા. શ્રીયુત્ રાનાડે ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં અંગ્રેજીના આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર હતા. અને તેઓ ઇ. સ. ૧૮૬૯ માં સંસારસુધારક મંડળમાં દાખલ થયા કે જે મંડળ પુનર્લગ્નની તરફેણ કરતું હતું. જેઓએ મીં. રાનાડેને તેમની પાછલી જીંદગીમાં જોયા હશે તેઓ કહે છે કે તેવણ ઘણુંજ શાંત અને આત્મ સંયમી સાધુ હતા, અને તેઓ કદી પણ ઉશ્કેરાઇ ગયા હોય એવું જણાયું નથી. પરંતુ તેજ રાનાડે પોતાની જુવાનીમાં કંઇ જુદાજ હતા. તે સમયે તેમની કલમ ઘણી કાતીલ હતી; એક નીબંધમાં લખાયલી ભય રહીત બીનાથી—સર આલેકઝાંન્ડર જેવા તેમના સ્નેહી તેમના પ્રત્યે બહુ ગુસ્સે થયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૯ માં મી. રાનાડેએ વિધવા પૂનર્લગ્નની તરફેણમાં એક સખ્ત ભાષણ આપ્યું હતું. પરંતુ તેજ વખતમાં તેમના કથનની કસોટી આવી પડી. એ સમયમાં વિધવાવિવાહના કેટલાક હીમાયતીઓ પોતાની પત્ની ગુમાવી બેઠા હતા, અને તેમાં મી. રાનાડે પણ એક હતા. તેમના પીતા તેમને એક ૧૧ વરસની બાળકી (કુમારીકા) સાથે પરણાવવા ઇચ્છતા હતા. આ સમયે મી. રાનાડે પુનામાં હતા. અને વીધવા વીવાહના હીમાયતીઓ મુંબાઇમાં હતા. તારો અને કાગળો મારફત તેઓએ મી. રાનાડેને કોઇ વીધવા સાથે લગ્ન કરવા ઇશ્વરના નામથી વીનંતી કરી. તેમના પીતાએ આવેલા તારો અને પત્રો છુપાવી દીધા, અને પોતે કોઇપણ દલીલ અથવા આજીજી સાંભળ્યા વગર તે અગિયાર વર્ષની બાળકી (તે હાલનાં આપણાં આદર્શ સન્નારી શ્રીમતી રમાબાઇ રાનાડે) ને તેના પીતા સાથે, મી. રાનાડે આગળ લાવ્યા, અને બોલ્યા, "તારે આ છોકરી સાથે લગ્ન કરવું જોઇએ, અને જો તું નાકબુલ જશે તો તારો અને મારો સંબંધ આજથી તુટેલો સમજજે, અને હું કદી પણ તારૂં મોં જોઇશ નહીં." વળી કહ્યું, "જ્યારે એક કુમારીકાને તેના પીતા સાથે અત્રે લગ્ન માટે યોગ્ય ધારી લાવવામાં આવી છે, તો તારે નાકબુલ કરી તેને તેના પીતા સાથે પાછી મોકલવી, એ હવે છોકરીને માટે લાંછનરૂપ છે. શું તું એક નાજુક બાળાની જીંદગી, તેને પાછી કાઢી, નષ્ટ કરવા ધારે છે? શું તું તારાં આવાં વર્તનથી તારાં કુટુંબની અને સાથે સાથે આ બાલિકાના પીતાના કુટુંબની આબરૂ પર પાણી ફેરવવા હીમત કરે છે?" આ સાંભળીને તે (મી. રાનાડે) બીલકુલ નરમ થઇ ગયો, તાબે થઇ ગયો. આ સંબંધે એક ન્યુસપેપર કે જેમાં મી. રાનાડેએ આગળ વીધવાવીવાહ સંબંધે લાંબુ લાંબું લખ્યું હતું તેણે લખ્યું "કેવી મહાન પડતી!"

સત્ય કે અસત્ય ?

શ્રીમતી રમાબાઇ રાનાડે પોતાના સદ્ગત પતિનો હીંમતથી બચાવ કરતાં કહે છે કે " મારા પતી સત્ય હતા, જ્યારે તેમના ટીકાકારો અસત્ય." હવે આપણે તો આ અભિપ્રાય મુંગે મોઢે સાંભળવોજ જોઇએ, પછી આપણે મળતા થઇએ કે નહિ. પણ એક વાત તો સત્ય છે કે પોતાના વૃદ્ધ પીતાની પાછલી જીંદગી શાંતપણે ગુજરવા દેવા, એમનું આ વલણ તદન ઉત્તમ હતું.

મી. રાનાડેનો સચોટ પણ બુદ્ધિપુર્વક જવાબ.

લગ્નના ટાંકણે મી. રાનેડેએ પોતાના પીતાની જાણ વગર, શ્રીયુત વીષ્ણુ પરશરામ શાસ્ત્રી કે જેમને ન્યાતી તરફથી પુનર્લગ્ન કરવા માટે ન્યાતબહાર મુકવામાં આવ્યા હતા, તેમને પોતાને ઘેર જમવા નોતર્યા. બસ, મી. રાનાડેનું આ પગલું તેમને તથા તેમના આખા કુટુંબને ન્યાતબહાર મુકાવવા પૂરતું હતું, અને તેથી તેમના પીતાએ એકવાર ફરીથી ઘર છોડી જવાની ધમકી આપી. છતાં મી રાનાડેએ ધૈર્ય અને ચંચળતાથી અને બુદ્ધીપૂર્વક મક્કમપણે પણ મર્યાદાથી જવાબ દીધો, કે ત્યારે તો તે પોતે (મી. રાનાડે) પોતાની પૂનાના ફર્સ્ટ કલાસ સબોર્ડીનેટ જજ્જ તરીકેની જગોનું રાજીનામું આપી જંગલમાં સાધુજીવન ગાળવા જવા તૈયાર છે. જવાબ સચોટ હતો અને તેણે ધારેલી અસર આબાદ કરી. પીતાજી સમજી ગયા, અને પુત્રને ધારેલું કરવા દીધું. પરંતુ આટલેથી આ પ્રકરણ પૂર્ણ નહિ કરતાં, મ્હારી બ્હેનો અને ભાઇઓને આ પીતા પૂત્રની હીલચાલમાં સામસામા ગર્ભીત "શેર પર સવાશેર" પણું રહેલું છે તે જણાવીશ. પીતાએ પૂત્રની જાણ અને સંમતી વગર તેમને માટે એક ૧૧ વર્ષની કુમારીકા પસદ કર્યા, તે બદલમાં શ્રીયુત રાનાડેએ, જાણે ઈંટનો જવાબ પથ્થરથી વાળતા ન હોય તેમ, પીતાની જાણ અગર સંમતી વગર વીધવાવીવાહના હીમાયતીઓને જમવા નોતર્યા. લગ્ન માટે યોગ્ય ધારેલી કુમારીકાને નહીં સ્વીકારવી એ જેમ ખાનદાન કુટુંબને માટે જે પીતાને લાંછન રૂપ ગણાયું, તેજ પ્રમાણે નોતરેલા પરોણાઓને જમાડ્યા વીના પાછા મોકલવા એ કાર્ય શું તે બાહોશ પૂત્રને પોતાના કુટુંબને કલંક કરતા નહી જણાય ? આહ ! પીતાને માટે કેવો માર્મીક બોધ ! અને બોધ આપવાની તે પૂત્રની કેવી અપૂર્વ બુદ્ધિ ? હીંદમાતા ! ધૈર્ય ધર તારી ઉન્નતિ માટે અને સબુર કર તારી સ્વતંત્રતા માટે, જ્યાં સુધી આર્યક્ષેત્રમાં ન્યાયવીર રાનાડેઓ પાકશે છે ત્યાંસુધી કાંઇ ચિન્તા નથી ! આર્યભગીની અને ભ્રાતાઓ ! જેઓ સુધારાને નામે કફોડા કામો કરી માતા પીતાને રંજાડે છે, અને પોપટીઆ જ્ઞાનનું પોત પ્રગટાવે છે, તેઓને આદર્શ ધર્મવીર સંસારસુધારક મરહુમ રાનાડેનું અને વીદુષી બેન રમાબાઇનું અનુકરણ મનનીય થઇ પડશે.

એક ધર્માંધ કુટુંબ.

મરહુમ રાનાડેને માત્ર, તેમના સંસારસુધારાના કાર્યમાં, પીતા તરફથીજ હરકત નડી નહોતી. પોતાના ઘરમાં પોતાના એક વીધવા બેન હતાં, જેમનાપર તેમનો અનહદ ભાવ હતો.તે બેન એક પ્રતાપી પણ પક્કાં ધર્માંધબાઇ હતાં. તેઓ તેમના ગૃહરાજ્યના શરાફ હતાં, કારણકે તે ભણેલાં હતાં, અને પુરાણશાસ્ત્ર વીગેરેનાં સારાં અભ્યાસી હતાં, એટલે તેમનો દિવસનો વખત ઘરની વ્યવસ્થામાં અને પૂરાણ વાંચવામાં વહેંચાઇ ગએલો હતો. વળી મી રાનાડેને સાવકાં માતુશ્રી પણ હતાં.

કુમારીકા સાથના પોતાના ફરીવારના લગ્ન પછી, પોતાનાં નવાં પત્નીને રાનડેએ કેળવણી આપવાની શરૂઆત કરી, અને સવારે અને સાંજે તેને કેળવણી આપવા પોતે બેસતા. ઘરની ઘરડાં સ્ત્રીઓને છંછેડવાનું તે વખતે આનાથી વધારે શું જોઈતું હતું ? પરંતુ તેઓ રાનાડેને તો કહેવાની હીમત કરી શકતાં નહોતાં, કારણકે તેઓ તો પોતાની મરજી પ્રમાણે શાંતતાથી વર્તવા છૂટા હતા. તેથી તે વૃદ્ધ સ્ત્રીઓએ મીસીસ રાનાડેથી શરૂઆત કરી. તેઓએ તેને સલાહ આપી, "વહાલી છોકરી! આ પુરૂષો માત્ર વાંચવાનું લખવાનું અને પૈસા કમાવાનું જાણે છે. તેઓને દુનીઆદારીનો કયાંથી જાતી અનુભવ હોય ? શું તેઓ રાંધી અને ગૃહતંત્રની વ્યવસ્થા કરી શકે છે ? તમારા પતિ તમને સેંકડો ચીજ કરવાની કહેશે, પરંતુ ચંચળ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે કે તેમણે તે ડાહીડાહી વાતો એક કાને સાંભળી બીજે કાનેથી કાઢી નાંખવી. આપણું કર્તવ્ય તો રસોડામાંજ પૂરૂં થાય છે. વાંચન સાથે આપણને શું કામ છે ? તમે શું મડમ સાહેબ થઈને આપણાં કુટુંબ પર કલંક લાવવા માગો છો ? તમારા પતીનાં આગલાં પત્ની એટલે તમારી શોકયનો વીચાર કરો. જેમ તમને તે વાંચવા લખવા શીખવા દબાણ કરે છે તેજ પ્રમાણે તેમને પણ દબાણ કરતા. પરંતુ તે તો ઘણાં સુશીલ અને સમજુ હતાં. ભાઈ તરફથી તેમને જે કાંઈ પણ શીખામણ અપાતી તે તરફ " હા, હા " ભણતાં. પણ તેતો પોતાનેજ પંથે ચાલનારાં હતાં. તે કદીપણ વાંચતાં લખતાં શીખ્યાં નહોતાં, પણ માત્ર રાંધણીતીજ દરકાર રાખતાં. અને તે અમને કેવું એક વહાલું પંખી હતું ? ખરેજ તે તમારે માટે આદર્શ રૂપ છે. તમે એક કીર્તીવંત કુટુંબમાંથી આવો છો, અને તેથી તમેજ કહો કે કોણ સ્ત્રીઓને ભણાવવામાં આવી હતી ? તમારા પતી થોડો વખત તમને ભણાવવાની ખંત રાખશે, પણ આગળ જતાં જેમ જેમ તમે તેમના કહેવા પ્રમાણે વર્તશો નહી, તેમ તેમ કંટાળી આખરે તમને શીખવવાની માથાકૂટ છોડી દેશે. સંસારસુધારા પાછળ ભટકનારાઓને માટે અને સ્ત્રીજાતને મહેનત આપનારાઓને માટે તો આજ ઉત્તમ રસ્તો છે. " જુઓ બહેનો ! ધર્માંધ વૃદ્ધ સ્ત્રીમંડળનો તે બાઈને પતિવ્રત ધર્મથી ચળાવનારો કેવો અઘટિત ઉપદેશ ! હે દેશસુધારક ભ્રાતા અને ભગીનીઓ ! જે કુટુંબો, સ્ત્રી ઉન્નતિને મૂળમાંથી કરડી ખાનારાં અને પારકાંની કુથલીમાં દોષદૃષ્ટીથીજ સર્વ મંડળને નીહાળનારાં અને વધુમાં વધુ પોલમપોલ પાખંડી આચાર્યોને જ પોતાનું સર્વસ્વ માનનારાં અને તેવોજ બીજાઓને ઉપદેશ આપનારાંઓથી, જ્યાં સુધી ભરાયાં રહેશે, ત્યાં સુધી માત્ર ઉપદેશ દ્વારા ભારતની ઉન્નતિ તમે કીયા ખૂણામાં નીહાળોછો, તે હું સમજી શકતી નથી. સ્ત્રી કેળવણીનો—સ્ત્રીને યોગ્ય કેળવણીનો પ્રચંડ ધ્વની આર્યાવર્તની ઝુંપડીઓ સુધી પહોંચ્યો નથી, ત્યાંસુધી તો માત્ર તમારો ઉપદેશ, હવાના બાચકાં સમાન છે—ઉંઘમાંના આનંદી સ્વરના જેવો છે !

ગૃહીણી-બેન રમાબાઈનો-રસ્તો.

મીસીસ રાનાડેએ ગમેતેમ છતાં, આ શીખામણ માની નહી—જે શીખામણ તેમનાં ઘરનાં વડીલ સ્ત્રીમંડળે આપી હતી, તેને—તેમના પતીના શાંત સુબોધે તેમના પર સારી અસર કરી. મી. રાનાડેએ પોતાના ઘરનાં સ્ત્રીમંડળ તરફ કંઈ ધ્યાન આપ્યુંજ નહી, અને જાણે કે કંઈ જાણતાજ નથી એમ જણાવી, પોતાની પત્નીની કેળવણી ચાલુ રાખી. રાત્રે વાળુ કર્યા બાદ, મી. રાનાડે પોતાના ઘરના વડીલ સ્ત્રીમંડળ સાથે લગભગ એક કલાક બેસતા, જે દરમ્યાન, તેમની સાથે મીઠો મીઠો વાર્તાલાપ કરી, તેમને આનંદી બનાવતા, પરંતુ

પોતાના પત્નીની કેળવણી સબંધે જરા પણ વાત છેડતા નહી, અથવા તેઓ છેડે એવી તક સુદ્ધાં આપતા નહીં પણ ધીમેધીમે તો વડીલ સ્ત્રીમંડળ તરફથી, મીસીસ રાનાડેને રંજાડવાનો વીપરીત માર્ગ પણ લેવાયો ઘરમાં આવતાં જતાં પરસ્ત્રીમંડળ આગળ, મીસીસ રાનાડેની તેઓ ઠેકડીઓ કરવા લાગ્યાં, અને માત્ર નજીવી અથવા નહી જેવી ભુલને-મોટું રૂપ આપી ખણખોદ કરવા લાગ્યાં, વડીલ સ્ત્રીવર્ગે, આ અને એવી બીજી રીતે યુવાન મીસીસ રાનાડે -બ્હેન રમાબાઇ-ની જીદગી એક દયાજનક બનાવી દીધી આગ્રહ છતાં મી રાનાડેનો એક પણ દીવસ એવો ન વીત્યો, કે જ્યારે તેમણે પોતાની પત્નીને કેળવણી નહી આપી હોય યુવાન બેન રમાબાઇ પણ ચપળ અને લાગણી વાળા હતા, અને તેમને તો પોતાનો દીવસ ઘરના બૈરાંઓ સાથેજ વીતાડવાનો હતો, અને તેઓનાં મ્હેણાં ટોણાથી, બ્હેન રમાબાઇનો દીવસ ગુપ્ત અશ્રુપાતમાજ વીરામતો આ પ્રમાણે થોડાં વરસ ચાલ્યુ ત્યાર પછી મી રાનાડેએ એક બીજુ પગલુ લીધુ તેમણે એક અંગ્રેજી બાઇ પોતાના પત્નીને પોતાને ઘેર શીખવવા રોકયા આ જોઇને તે વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ ઘણીજ ગભરાયાં આ કાર્યને તેઓએ પોતાના ઘરની પાયમાલીનુ ગણ્યુ તેઓએ મીસીસ રાનાડેને કહ્યુ કે "અમારી કોણ દરકાર કરે છે ? હવેતો તમે જે બાઇ તમને શીખવવા આવે છે તેની માફક કપડા પહેરો અને તમારા પતીને કહો કે વીધવાઓ ને ઘરમાંથી હવે રજા આપો !" આ સઘળુ મીસીસ રાનાડેએ સહન કર્યુ, અને તેઓને ખુશી રાખવા, પોતાના શીક્ષકના ગયાપછી, પોતે દરરોજ નહાતાં કારણ કે હીંદુ વીચાર પ્રમાણે તેમ કરવુ જોઇતુ હતુ પરતુ દરરોજ આ પ્રમાણે નહાવાથી મીસીસ રાનાડે માંદાં પડી ગયા, અને લગભગ એક પખવાડીઆં સુધી પથારીમાંથી ઉઠી શકયા નહી, અને ઘરનાં સઘળાને ચીતાતુર બનાવ્યાં જ્યારે તેઓ સારા થયા, ત્યારબ્છી અભ્યાસ પાછો શરૂ થયો પરતુ નહાવાના સબધમા તે ઘરડાઓને ઠીક અનુભવ મળેલો હોવાથી, તે અગ્રેજ શીક્ષક ના ગયા પછી, તેઓએ મીસીસ રાનાડેને કહ્યુ 'તમે હવે તમારી મરજી પડે તેમ કરો તમારે જોઇએ તો પતી પત્ની બન્ને આનદથી નાચો, અને તમારાં આ નવી રીતના ચાળાથી, અમ ને ભલે દુખી બનાવો પરતુ ઇશ્વરને ખાતર હવે નહાવાનુ છોડી દો કારણ કે છેલ્લાં જ્યારે તમે માંદાં હતાં ત્યારે, અમારૂ સઘળુ તજીને અમારે તમારી ચાકરી કરવી પડતી હતી, અને તે અમને ઘણુ કટાળા ભરેલુ થઇ પડયુ તમે ફરીથી માંદા પડો અને અમને મહેનત આપો, એમ અમે હવે ઇચ્છતા નથી કારણ કે અમારી ઘરડી અવસ્થામાં તમારી ચાકરી કરવાનુ અમારામા જોર નથી સુધારાના નામથી હજુ અમારે નવી સ્ત્રીઓને કેવી કેવી રીતે વર્તતા જોવી પડશે તે પરમેશ્વર જાણે" આ પ્રમાણે કેળવણી આગળ વધી, અને શાતતાથી મી રાનાડેએ પોતાના પત્નીને એક આદર્શ રૂપ બનાવ્યાં જે પત્ની-તે બ્હેન રમાબાઇ-આજ હીંદુસસારના ભુષણરૂપ લેખાય છે

ઉપસંહાર.

ભગીનીઓ ! હીંદુસસારને ઉપયોગી થઇ પડે તેટલુ મારી શકતીના પ્રમાણમાં શ્રીયુત સદ્ગત રાનાડે અને શ્રીમતી રમાબાઇના ઉપર ઉપરના કેટલાક જીવનતત્વની શોધ કરવા મે અહિ પ્રયાસ કર્યો છે, તે જો વાંચકવર્ગને થોડે અશે પણ ઉપયોગી થશે, તો આ લખાણની સાર્થકતા છે હસલો જેમ તત્વ તત્વ વીણી નકામુ રહેવા દેછે તેમ સુજ્ઞ બહેનો પણ કરશે દરેક પ્રસગને લઈ ટીકા કરવા, સમય બચાવવો, અને તેમ પણ કદાચ કરી,

આખરે સ્થળસંકોચને લીધે, મહાશય અધીપતીજીને કાપકૂપ કરવા પ્રસંગ આપવો,. એના કરતાં પત્રોના પ્રાસંગીક વલણ માટે સૌએ વીચાર કરી લેવો એજ હું ઠીક વીચારૂં છું. પણ ટુંકમાં પ્રમાણિક યોગ્ય સંસારસુધારક ભાઈ બ્હેનોને માટે એટલું તો જાણવા મળશે કે, શું તે પતી પત્નીની સહનશીલતા, ગાંભીર્ય અને ક્ષમાશીલતા ! ઉચ્છૃંખલ વહુ પુત્રીઓ, બ્હેન રમાબાઇના સદ્ગુણો તરફ ધ્યાન કરશે તો સ્પષ્ટ સમજાશે કે, સુધારો માત્ર બુટ સ્ટોકીંગ અને ફ્રોકમાં સમાઇ ગયો નથી, પરંતુ એક યોગ્ય ગૃહીણી બનવામાંજ.

(સુબોધ) —સૌ. ગમનગૌરી ચીમનલાલ.

સ્પાર્ટાની સ્ત્રી કેળવણી.

ગ્રીસ દેશનાં ન્હાનાં ન્હાનાં સંસ્થાનોમાં પ્રાચિન કાળમાં જૂદા જૂદા પ્રકારની રાજકિય અને સામાજીક સંસ્થાઓ હતી. તેમાં સ્પાર્ટામાં તો કેટલીક સંસ્થાઓ ઘણીજ ચમત્કારિક હતી. ત્યાં બીજી બાબતો પ્રમાણે સ્ત્રી શિક્ષણને માટે પણ કૈંક વિચિત્ર નિયમ હતો. પ્રજા સુદૃઢ અને મજબુત થવાને બાળકોની માતા પણ નિરોગી અને મજબુત જોઈએ, એ વિચારથી ત્યાંના એક મહાનપુરૂષે સ્ત્રીઓના શારિરિક શિક્ષણની પણ યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી હતી. છોકરીઓએ દશ વર્ષની ઉમ્મરથી ફરજ્યાત કેળવણી લેવીજ જોઇએ એવો તેણે કાયદો કર્યો હતો. આ કેળવણી શારિરિક હતી અને તે પુરૂષોના કરતાં બહુ જુદી જાતની ન્હોતી. છોકરાઓની માફક છોકરીઓના પણ વર્ગ હતા અને ત્યાં દોડવું, કૂદકા મારવા, કુસ્તી કરવી ઇત્યાદિ શારિરીક વ્યાયામ નિયમીત વખતે ઠરાવેલી રીત પ્રમાણે કરાવવામાં આવતું. ત્યાંનું શિક્ષણ લીધેલા પુરૂષો જેમ ઉંચા કદના અને મજબુત બાંધાના થતા તેમ સ્ત્રીઓ પણ મજબુત, કસાયલા શરિરની અને કુદરતી સૌન્દર્યવાન થતી હતી. છોકરા છોકરીના વર્ગ પ્રથમ એકઠાજ રહેતા. પરન્તુ તેઓ મ્હોટાં થયા પછી વર્ષમાં એકજવાર એકઠાં મળતાં. તરૂણ છોકરાઓની કસરત જોવાને તે દિવસે સેંકડો લોકો ત્યાં આવતા, તેમાં તે યુવાન કુમારિકાઓ પણ આવતી. સ્પાર્ટામાં બાળલગ્નનો રિવાજ ન હોવાથી છોકરીઓનાં શિક્ષણમાં કાંઇ પણ અડચણ આવતી ન્હોતી, અને તેઓને સશક્ત, વફાદાર ગૃહિણી અને નમુનેદાર માતા થવા લાયક કેળવણી લેવામાં વિઘ્ન નડતું ન્હોતું. લગ્નનો ચાલ પણ સ્પાર્ટન લોકમાં કૈંક વિલક્ષણજ હતો. લગ્નને દિવસેજ નવીન વધુના વાળ કાપી નાંખી તેણીને સૌન્દર્યહિન કરવાનો રિવાજ હતો. આનું કારણ, પોતાની પત્નિમાં વિશેષ આસક્ત થઇ પુરૂષ કર્તવ્યભ્રષ્ટ ન થાય એ હતું. સ્ત્રી પુરૂષ ઉભયનું શારિરિક બળ કોઇ પણ પ્રકારે નષ્ટ ન થાય ત્હેને માટે પૂરતી કાળજી રાખવામાં આવતી હતી. તેઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ બહાદુર, નિરોગી અને નિડર પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાનોજ હતો. તેઓ અનિતી તરફ અત્યંત તિરસ્કાર ધરાવતા અને તેઓનો પતિ પત્નિ વચ્ચેનો સંબંધ પણ ઘણોજ નિયમીત રહેતો. તે સમયની સ્પાર્ટન સ્ત્રીઓ ઘણી ઉદ્યોગી હતી. તેઓ ઘરનું કંઈ પણ કામ કરવામાં હલકાઇ માનતાં નહોતાં. તેઓ પુરૂષોની મરજીને આધિન રહેતાં અને પુરૂષો તેઓને શુદ્ધ પ્રેમ અને સન્માનથી 'દેવી' તરિકે રાખતા. આપણા દેશની પ્રાચિન વિરાંગનાઓની માફક સ્પાર્ટન રમણીઓ પણ વખત આવે વિરાંગના બની રણસંગ્રામમાં ઉતરી પડતી હતી, અને તેઓનાં મ્હેણાં સહન કરવાં પડે એ બ્હીકથી ઘણા કાયર

પુરુષો પણ શૌર્ય બતલાવવા બ્હાર પડતા. આ ઉપરથી જણાય છે કે સ્પાર્ટાનું શિક્ષણ માત્ર શારિરિક હતું, ત્યારે હાલનું આપણું શિક્ષણ ફક્ત માનસિક છે. શરિર અને મગજ બંન્નેનો સાથે વિકાસ થાય તો જ ત્હેનો યોગ્ય ઉપયોગ થઇ શકે. આપણી હાલની કેળવણી આપણી સંસારિક સ્થિતિને પણ ઉપયોગી નથી અને સમાજને પણ ઉપયોગી નથી. કારણ હાલની સ્ત્રીઓમાં શારિરિક સ્થિતિ શોકજનક હોવાથી તેઓનાં મગજપર ત્હેની અસર થયા વગર રહેતી નથી. હાલની નિશાળે જતી અશક્ત, કમ્મરમાંથી વાંકી વળી ગયલી, ફીકકા ચહેરાની અને ચશ્મા પહેરેલી છોકરીઓને જોઈ, " આ જ આપણી ભવિષ્યની પ્રજાની માતા થવાની છે ?" એ વિચારથી આપણી ઉન્નતિની અનેક મહત્વાકાંક્ષાઓનો નાશ થાય છે. સ્ત્રીઓના શારીરિક શિક્ષણ તરફ યોગ્ય લક્ષ આપવામાં શું હરકત છે તે સ્હમજાતું નથી. " સ્ત્રીકેળવણી વધારો, સ્ત્રી કેળવણી વધારો," એવી પાશ્ચાત્ય લોકોની ગર્જનાથી પુરુષો પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ ફક્ત માનસિક શિક્ષણ આપી તેઓનાં શરીર અને તબીએતની પાયમાલી આપણે કરીએ છીએ. સ્ત્રીઓને કેવા પ્રકારના શિક્ષણની ખાસ આવશ્યકતા છે તેનો પૂર્ણ વિચાર કોઇ કરતું નથી. જો કે સ્પાર્ટન સ્ત્રીઓની માફક આપણી સ્ત્રીઓને ફક્ત શારિરિક કેળવણીજ આપવી જોઇએ એવો આ લેખનો હેતુ નથી, પરન્તુ હાલ શારીરીક શિક્ષણ તરફ જે દુર્લક્ષ કરવામાં આવે છે તેમ ન થતાં બન્નેને સરખું મહત્વ મળવું જોઇએ.

—સૌ. પ્રિયમતી શુક્લ.

સ્ત્રીની ઉન્નતિનો ઉપાય શું !

તીર્થ-વ્રતોનું સેવન, કે પતિવ્રત ?

મહારાજા, રાજા રજવાડા અને કંગાલનો, દરેકનો ન્યાય જ્યારે એક સરખો શાન્તિ પૂર્વક નિષ્પક્ષપાતથી થતો જોઇએ છીએ,–ધર્મ સંબંધી શાસ્ત્રાર્થ શાંતિથી થતા જોઇએ છીએ, દેશ ઉન્નતિ ખાતર, પ્રયત્નવાન થતા, પુરુષો તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ છીએ,–ત્યારે તો એમજ લાગી આવે છે કે એ બધો પ્રતાપ પરમકૃપાળુ શ્રી સરકારનો જ છે, જેમના છત્ર નીચે આપણે આપણા હકો માગી શકીએ છીએ. શ્રી સરકારનો એ અનહદ્ ઉપકાર મનુષ્ય માત્રે ધ્યાનમાં રાખવો જોઇએ. આજકાલ કિશ્ચની, પુરાની, કુરાની, જૈન, પ્રાર્થનાસમાજી, આર્યસમાજી, બ્રહ્મસમાજી, વગેરેના વાદવીવાદ પત્ર દ્વારે વાંચવામાં આવે છે ઉભય પક્ષી ગમે તે હોય, તે સાથે આપણે સંબંધ નથી પરંતુ મારી પ્યારી બ્હેનોની જાણ ખાતર મારે તેમના હીતના અર્થે કહેવાની ખાસ જરૂર છે કે–તીર્થ-યાત્રા, વ્રત કરીને, ગંગા યમુના નદીઓમાં સ્નાન કરીને, કાશી મથુરા આદી નગરોમાં દોડાદોડ કરીને, ઉપવાસ કરી ભુખે રહીને, આપણા જન્મને સફલ માનવા વાળી અથવા તો વૈકુંઠ પહોંચવાની સમજણવાળી બહેનો ! નિશ્ચે કરી જાણજો કે તીર્થયાત્રા કે ઉપવાસ કરવાથી તમને કઇ લાભ નહિ થશે. પરન્તુ સુખથી રહેવા અને મરણ પશ્ચાત્ મોક્ષની ઇચ્છા રાખતી હો તો તીર્થવ્રતનાં ફાંફાં છોડી દઇ, ધર્મ ધારણ કરી આપણા પતીની સદૈવ સેવા સુશ્રુષા કરો. જુઓ, મનુ અ. ૫, ૧૫૪ માં લખ્યું છે, સ્ત્રીનો સાચો દેવ કેવલ પતિજ છે સતત દેવવત્પતિઃ।

પ્યારી ભગીનીઓ ? શ્રીમત્ ભાગવત સ્કન્ધ ૬, અધ્યાય ૧૮, શ્લોક ૩૩ માં જુઓ. કશ્યપજી દિતીને કહે છે કે પતિ એજ સ્ત્રીનો મોટો દેવ છે,

पतिरेव नारीणां दैवतं परमं स्मृतम् ।

સ્કન્દ પુરાણમાં જુઓ. તેમાં સાફ ખુલ્લું લખ્યું છે, કે જો સ્ત્રી તીર્થ સ્નાન કરવાની ઇચ્છા રાખે, તો પોતાના પતીના ચરણ ધોઇ પીએ; કેમકે પતી શંકર અને વિષ્ણુથી મોટોછે.

तीर्थ स्नानार्थिनीनारी पतिपादोदकं पिबेत् ।
शंकरादपि विष्णोर्वा पतिरेकोधिकः स्त्रियाः ॥
भर्त्तादेवो गुरुर्भर्त्ता धर्म तीर्थ व्रतानि च ।
तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं समर्चयेत ॥

જુઓ ! સતપથ નિરૂપણ પૃષ્ટ ૧૦૭ શ્રીઅત્રીજી ૧૩૩ મા તથા ૧૩૬ મા શ્લોકમાં કહે છે કે તીર્થયાત્રા જે સ્ત્રી કરે છે, તે પતીત થઇ જાય છે. આગળ ચાલતાં ૧૩૦ મા શ્લોકમાં કહે છે કે—

जपस्तपस्तीर्थ यात्राप्रव्रज्या मंत्र साधनं ।
देवताराधनं चैव स्त्रीशुद्रपतनानि षट् ॥
जीवेद्भर्तरि या नारी उपोष्यव्रतचारिणी ।
आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत ॥

મતલબ સ્ત્રીનો પતી હયાત છે, છતાં સ્ત્રી વ્રત કરે છે (ઉપવાસ રાખે છે) તે સ્ત્રી પોતાના પતીનું આયુષ્ય ઓછું કરે છે, અને નરકમાં પડે છે.

આની પુષ્ટીમાં મનુમહારાજ અધ્યાય ૫, શ્લોક ૧૫૫-૧૫૬ માં, તથા સુશીલાદેવી નામના પુસ્તક પૃષ્ઠ ૪ માં તથા સુંદરીસુધાર નામના ગ્રંથને પાને ૭૧-શ્લોક ૬૮, તથા સુમિત્રા સ્ત્રી ધર્મશિક્ષા પૃષ્ટ ૩૧ શ્લોક ૧૦૨ માં સાફ લખ્યું છે, કે સ્ત્રી પતિની સેવા શિવાએ કંઈ વ્રત ન રાખે. છતાં જે રાણી ઉપવાસ કરે છે. તે તરત વિધવા થઈ નરકગામી થાય છે.

એક મહાત્મા કહેતા હતા કેઃ

बहुधा स्त्रीयां भ्राता पति और पुत्रकी रक्षाके निमित्त पतिव्रतके प्रभावको न जानकर बडे बडे घोर पाप किया करती है. अर्थात् कभी देवीके नाम पर बकरे कटवाती हैं. कभी जखैया के नाम पर मुर्गे घेंटे मरवाती हैं. कभि निज पुत्रियोंको मन्दिरोंमे चढाकर सदा के वास्ते उन्हे वेस्या कर देती है. कभी धुर्तोंके पास जाकर अपने सतीत्वको नष्ट कर डालती है. कभी पुनम चोथ मंगल आदीका व्रत रहकर भुखकी गर्मीसे अपना गर्भपात कर बैठती है. कभी गंगा जमनादी नदीयों-पर न्हाकर लज्जा खो देती है. इत्यादि ऐसेही अनेक प्रकारके हत्यारे कार्य कर अधर्म्य करती कराती है.

પ્યારી બ્હેનો ! આપ જરા વીચાર કરો કે આ સંસારની અંદર જ્યાં શાન્ત ન્યાય, જ્યાં પુરેપુરી કદર, જ્યાં પૂર્વના જુલમો અને ખુનરેજીનો લેશ માત્ર પણ ડર નથી ત્યાં

તમો જ્યારે માત્ર વ્રત તીર્થમાજ સંતોન માની એનેજ ઉન્નતિનો ઉપાય માની બેસો ? પછી કહેશો કે કલીયુગ છે, અને નસીબમા નથી વીગેરે વીગેરે ક્હાણી કહેતી ! અને આ દોર શુ આપનો ન્હાનો સુનો કહેવાય કે ? અરે ! તમો કોણ છો ? આજ તમો ભર ઉંઘમા સુઇ રહેશો તો તમો નક્કી સમજજો કે તમારા દેશનો તમો નાશ કરના ખાતર પેદા થયા છો તમો યાદ રાખજો કે જ્યા સુધી તમો જાગૃત નહિ થાઓ ત્યા સુધી આ ભારતવર્ષ આહોજ્જવાલીની સ્થિતિએ પહોચી શકશે નહિ તમો રત્ન નથી પણ રત્નને પેદા કરનાર છો ! તમારા થકી સસારનુ કલ્યાણ થવાનુ છે યુરોપ આદી દેશોમા તમારી બહેનો જૂઓ શુ કરી રહી છે?? અરે મારી વ્હાલી ભગીનીઓ ! તમો કેમ ભર ઉંઘમાં સુતી છો ?? તમારા હક શુ છે ? તમારૂ કર્તવ્ય શુ છે ?? તમો નહિ સમજો કે લોટ દળવો, વાસીંદા કહાડવુ પાણી ભરવુ, ભીંતો લીંપવી, રસોઈ કરવી, વીવાહમા ગીત ગાવા મરણના છાજીઆ લેવા એટલામાજ અમારૂ કર્તવ્ય પૂરૂ થઈ જાય છે અરે ? એથી તો ભારતવર્ષનો દાટ વાળ્યો ! હવે જમાનો બદલાયો છે માટે રૂઢીઓને તોડો ! સુધારાને પકડો ! કુધારાથી બચો ! સંતાનો સુધારો ! તમારી ગાર્ગી, સાવીત્રી લીલાવતી મદાલસા અનુસુયા વીગેરેના જીવનચરીત્ર તરફ દૃષ્ટિ ફેકી તે નીહાળો ! આજ તમારી શી દુર્દશા થઇ રહી છે ? અને હજી તમો કુંભકરણની ઉંઘમાથી જાગૃત નહિ થાઓ, તો શી દુર્દશા થશે તે ભવિષ્ય જાણે ! મારૂ તો એમજ માનવુ છે કે જ્યા સુધી પુરૂષોના અર્ધાંગ—આપણે અજ્ઞાન હઇશુ ત્યા સુધી તે પુરૂષો પણ અર્ધા અજ્ઞાન અને નિર્બળ રહેવાના ।

પ્યારી બહેનો ! હુ આપને શુ વધારે કહુ ? એકાદશી જેવા વ્રત માટે પણ આપ જ્યારે પુન્ય માની લેઓ કે જેટલા પાપ છે તેટલા વ્રતમા વસે છે, માટે વ્રત રાખવુ શુ એ થોડી આશ્ચર્યની વાત કહેવાય ? જો અનાજમા પાપ વસે છે તો તે હુ આપને પુછુ કે તે આપના કે આપના પિતાદિના ? જો સર્વના સર્વ પાપ એકાદશીમા જઈ વસે તો એકાદશીને દીવસે દુખ ન થવુ જોઈએ છતા ઉલટુ ક્ષુધાદિથી દુખ થાય છે દુખ પાપનુ ફલ છે એથી ભુખે મરવુ એ પાપ છે કારણ કે બગાળામા સવ વિધવા સ્ત્રીઓની એકાદશીને દિવસે બહુ દુર્દશા થાય છે અને તે અત્યારે હાજર હોય તો કહી નહિ વાસ્તે વ્રત શાસ્ત્રકારોએ પણ ગર્ભવતી સ્ત્રી, વિવાહિતા, બાળક, યુવા પુરૂષોએ ન કરવુ જોઈએ એમ ફરમાવેલ છે જો વ્રતથી બ્રહ્મલોકની વેશ્યા મૃત્યુલોકમાં આવી અને દુષ્ટોના ઘરમા એક નીચ સ્ત્રી ધણીનો ઝઘડો થયો તેમા સ્ત્રી રીસમા ને રીસમા જમી નહિ બસ એ દીવસ એકાદસી હતી આમ અણધાર્યું વ્રત થઇ ગયુ આ સ્ત્રી પેલી મૃત્યુ લોકમા આવેલી વેશ્યાના વિમાનને અડકી વિમાન અતરીક્ષથી સ્વર્ગલોકમા ચાલ્યો ગયો ! આ વ્રતનુ ફલ અહા એ ફલનો શો પાર વાર !!! જ્યારે આમપણ અણધાર્યો વ્રત થાય ત્યારે જાણીને રાખવાથી કેટલો પુન્ય ? અરે, પણ જરા મગજને (Brain) તસદી આપી વીચાર કરો કે આપણે એક પાનબીડો મોકલવો છે એકાદસી વ્રત કરી અડકીએ એટલે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પહોચી જાય તો તો આપણે આ વાત અવશ્યમેવ માનવી જોઇએ ! પરતુ આપણો દોષ નથી આપણામા પતિવ્રત ક્યા છે ? આપણામા સત્યતા ક્યા છે ? આપણામા શાન્તિ સહનશીલતા ક્યા છે ? એકપતિવ્રતના પ્રભાવથી સાવિત્રી દેવીએ પોતાના મૃતક પતિને જીવતો કર્યા હતો ! પોતાના અંધ સાસુ સસરાને દેખતા કર્યા હતા ! એ

જ પતીવ્રતના પ્રભાવથી સ્વસુરનો ગયો રાજ્ય પાછો અપાવ્યો હતો ! માતાને સો પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવ્યા હતા અને અન્તમાં પતી સહીત વૈકુંઠ સધારી ! અરે એજ પતિવ્રતના પ્રભાવથી અનુસયાએ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશને બાલકરૂપ બનાવી પાલણામાં ઝુલાવ્યા હતા ! જ્યાંસુધી વિષ્ણુએ વૃન્દાનું સતીત્વ નષ્ટ ન કર્યું ત્યાં સુધી તાકાત નથી કે દેવનો દેવ મહાદેવ પણ વૃન્દાના પતી જાલન્ધરને મારી શકે ? અહા પતિવ્રતનો એ પ્રભાવ છે ! કહે છે કે–

पुत्रं पतंतं प्रसमीक्ष्य पावके, न बोधयामास पतिं पतिव्रता
तदा भवत्तत्पति धर्मगौरवात्, हुताशन श्चंदन पंक शीतलः

પ્યારી બ્હેનો ! એકસમે એક બ્રાહ્મણ રાજાનો યજ્ઞ પુરો કરાવી ગેર આવે છે. થાકી ગયેલો હોવાથી પોતાની પત્નીના ખોળા પર માથું રાખી સુઇગયો. આ વખત આનો દોઢવર્ષનો બાલક જે માતા પાસે રમત કરી રહ્યો હતો તે રમત કરતાં કરતાં થોડે દુર અગ્નિકુંડ પાસે ગયો. જોતાં જોતાં તેમાં પડી ગયો. આ બનાવ ઘણી ધીરજની સાથે તેની માતા જોતી રહી. પરંતુ વ્યાકુળ જરા ન થઈ. ધન્ય છે એવી પતિવ્રતાની ધીરજને કે જે આવી મહા દારૂણ વિપત્તિ અને અસહ્ય દુઃખ ને શોકની અવસ્થામાં પણ જરા ચિત્ત ચલાયમાન ન થઈ ! અર્થાત્, ન એ દોડી, ન જરા હાલી, ન રોઈ, ન કોઇ બીજી ચેષ્ટા કરી, પરન્તુ પતિવ્રતાનો ધર્મ સમજી નિજ પતિના મસ્તકને ગોદમાં ધરી, પંખાથી પવન કરતી રહી. પતિવ્રત ભંગ થાય નહિ એવા ભયથી ઉપલી કંઇ પણ ચેષ્ટા ન કરી કે જેથી પોતાના પતિની પ્રાણપ્રિય નિદ્રા ઉડી જાય. અંતમાં ૩–૪ કલાક બાદ જ્યારે ઉંઘ ખુલી ત્યારે જુએ છે તો પોતાની પ્રાણપ્રિયા પતિ આનંદથી પંખો ઝુલાવી રહી છે ! ઉંઘમાંથી ઉઠી હાથ મુખ ધોઈ પુત્રને બોલાવે છે. ત્યારે એ પતિવ્રતા તમામ હાલ તેને સમજાવે છે. આ હકીકત બની છે ત્યારે બ્રાહ્મણ ગભરાયો અને અગ્નિકુંડ સમીપ ગયો. જુએ છે તો અગ્નિકુંડમાં ચારો બાજુ ધગ ધગતા દેવતાના અકચકીત અંગારા પડી રહ્યા છે. વચે પુત્ર કલ્લોલ કરી રહ્યો છે. ને શીતલ ચાંદનીના પ્રકાશમાં રાત્રે જેમ બાલક રમે તેમ એ હસ્યા કરે છે અને રમે છે. તુરત પિતાએ ઉઠાવી ગોદમાં લીધો. આ પતિ સમજી ગયો કે બધો પ્રતાપ પતિવ્રતાનો છે અને તેને ધન્યવાદ આપ્યો ! અહાઃ ! પતિવ્રતાનો પ્રભાવ શું કામ કરી રહ્યો છે ! જરા દ્રષ્ટી નાંખી જુઓ ! પતિવ્રતના પ્રતાપથી ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈએ અંગ્રેજોથી મુકાબલો કીધો હતો, પતિવ્રતના પ્રભાવથી બીકાનેરની કીરણદેવીએ અકબર બાદશાહ જેવાનો રોજો બંધ કરાવ્યો હતો, પતિવ્રતના પ્રભાવથી મેવાડના રાજા સમરસીંહની રાણી કર્માદેવીએ દીલીના બાદશાહ કુતુબુદીનને લડાઇમાં મારી ભગાવ્યો હતો, પતિવ્રતના પ્રભાવથી ચીતોડની રાણી પદ્મિનીએ અલાઉદીનના દાંત ખાટા કરી નાખ્યા હતા ! ઇતિહાસ જુઓ તો સેંકડો રાણીઓ મળી આવે છે કે જેમણે એક પતિવ્રતના પ્રભાવથી મોટા મોટા બાદશાહોના કાન કાપી નાખ્યા છે ! આ વાસ્તે પ્યારી બ્હેનો ! આપ જો કલ્યાણની ઇચ્છા રાખતી હો તો એવા મીથ્યા તીર્થો અને વ્રતને છોડી પતિવ્રત ધર્મને ધારણ કરો.

(કચ્છ–માંડવી.) સૌ. અનુસૂયા દેવી રણધીરશર્મા.

દીપાવલી જોઇ સ્ફુરતા વિચારો.

દીવાળીના શુભ તહેવારો આવ્યા આવ્યા કરતા હતા તે આવ્યા અને ચાની પણ ગયા આ અને એવી અનેક દીવાળીઓ આપણે જોઇ અનુભવી તથા જુદે જુદે સ્થને અગર એકજ ઠેકાણે તે શુભ તહેવારો આપણે ગુજાર્યા જે જે ઠેકાણે આપણે નીરીક્ષણ કર્યું હશે તે દરેક ઠેકાણે તે શુભ તહેવારો આવના આગમજ દરેક મનુષ્યો પોતપોતાના ઘરો સમરાનવાનુ શરૂ કરે છે, પોતાના ઘરમા ગાબડા પડયા હોય અગર જે જગ્યાએ ઉંદર સર્પ આદિ જીવો ભરાઇ રહેવાની બીક રહેતી હોય, તે તે જગ્યાઓએ સુતાર કડીઆ વિગેરેને બોલાવી મમારકામ કરાવે છે ઉપરથી જાત જાતના રગ લગાડાવે છે અને જેમ બને તેમ એ બહુજ સ્વચ્છ અને સુદર દેખાય તે માટે બનતા પ્રયત્નો કરે છે પણ પ્રથમ નવીન વિચારતો એજ સ્ફુરી આવે છે કે આપણા અત કરણમા રહેના રાગ, દ્વેષ, વેર ઝેર વિગેરેના જે મહાભયંકર અને અતિ ઉંડા ઘા પડી ગયેલા હોય છે તે પુરી નાખવાની સોએ એક પણ પ્રવૃતી મેવતુ હોય એવુ તો ભાગ્યેજ દેખાય છે ઘરના દરોની અદર ઝેરી સર્પો અને વીછી રહે તો આપણને તથા આપણા બચ્ચાને હેરાન કરે તે માટે જેટલી કાળજી રાખવામા આવે છે અને તે લેવીજ જોઇએ પણ તે કરતા આપણા અતરમા રહેલા દરો અને ગાબડામા જે રાગ, દ્વેષના ઝેરી સર્પો અને ક્રુર વીછી ક્રોધ અને દુષ્ટ ઇર્ષા રહે છે તે આપણને તો હેરાન કરે છે અને કરશે પણ તે આપણા નિર્દોષ બાળકના કુમળા મગજને કેટલી માઠી અસર કરશે જેનો વિચાર કરતા જ કમકમાટ ઉપજે છે એના પરીણામમાજ આપણા આર્ય સસારમા જ્યા ત્યા કુસપ અને કલેશના કડવા બીજ આપણે જોઇએ છીએ તે દૂર કરવા પ્રયત્ન થતો નથી આપણે વિચાર કરીશુ તો સમજાશે કે જે આર્ય સસાર એક વખતે સપને માટે શ્રેષ્ટ પદવી ધરાવતો હતો અને જેને લીધે દરેક ઠેકાણે દુખ, દરીદ્ર વિગેરેનો અભાવ હતો તેને બદલે કોઇકજ ગ્રહસસાર એવો જણાશે કે જ્યા સપ અને સ્નેહથી આખુ કુટુબ વસતુ હશે અહિતો કોઈ પણ ઘર કલેશ વિનાનુ જણાશે નહી અને તે કલેશ એટલેથીજ ન અટકતા બીચારા નિર્દોષ બાળક ઉપર ઉતરે છે કે જે મોટા થતા તેમના માતા પીતાના સાકડા વિચારો તથા શીખામણને લીધે કુટુમ્બી સ્નેહ જાળવી શકતા નથી

ત્યારે શુ આપણે બહારનોજ ભપકો કરીને બેસી રહેવાનુ છે ? સ્થુળ ઘરના દરો ને ગાબડા પુરાવી રગ વારનીશ લગાડી શોભાયમાન કરવા તૈયાર છીએ પણ બહુજ આવશ્યકતાનુ કામ જે પોતાના અત કરણમા પોતાના સગાઓ માટે વેર ઝેર તેમજ રાગ દ્વેષના ગાબડા પડેના છે તે પુરવા ક્યારે શરૂ કરીશુ? શ્રી ગીતાજીમા પણ કહ્યુ છે કે 'શુચીતા ને શુદ્ધતા જાળવવાની છે,' તે ફક્ત બહારની નહિ પણ અતરની પણ જોઇએ બહારથી પાચ સાત વખત સ્નાન કરનાર મોગ મોગ ગીના ટપકા કરનાર મોટે રાગે સ્તુતી કરનાર એવા ઢોગી પુરૂષ કરતા જે કઈ પણ બહારનો દમામ નથી કરતા પણ અતરમા પાપ અને અનીતિથી ડરે છે તે હજાર વખત વધારે સારો છે ઘરની બહાર ગમે તેવો સારો રગ હોય, મોટી ભપકાદાર લાઇટ હોય, પણ જો તે ઘર મચરા અને ગદીચીથી ભરેલુ હોય તો જેમ તે આપણને ગમતુ નથી તેમજ આપણુ સ્થુલ ઘર ગમે તેટનુ સુદર બનાવીએ પણ જ્યા સુધી આપણા અતરમા રહેલા રાગ, દ્વેષ આદિના ખાડા ખડીઆ નહિ

પુરીશું ત્યાં સુધી ખુશામતીઆખોર દુનીયા કદાચ આપણને સારૂં લગાડવા રૂડા કહેશે પણ નીતિ, સત્ય, વગેરે સદગુણોને સમજનાર આપણને શું કહેશે ?

" મન મેલા તન ઉજલા, બગલા કપટી અંગ,"
" તાતે તો કૌઆ ભલા તન મન એકહી રંગ."

તો તે કાગડા બગલા કરતા વધારે રૂડા છે કે જેવા પોતે છે તેવા બતાવી આપે છે. આપણે બહારનો ભપકો કરીએ છીએ અને દીવાળીનો જે પરમ આનંદ અને શાંતિ તે મેળવવા મહેનત કરીએ છીએ તેમ ખરો આનંદ અને શાંતિ આપણા ઝાડનાં અંદરનાં મુળ સડેલા હોવાથી તે ભોગવી શકતા નથી. માટે જો તે દીપાવલીના તહેવારનો ખરો આનંદ લેવો હોય તો પ્રથમ આપણે આપણા અંતરના ખાડા પુરી રંગ વારનીશ લગાડી સારા બનાવવા જોઇએ અને તે માટે સુથાર કડીઆનો પણ ખર્ચ કરવો પડે તેમ નથી. જ્યાં જોઈએ ત્યાં ઉત્તમ પુસ્તકો જે જાતનું જ્ઞાન જોઇએ તે પુરૂં પાડે છે, તે આપણુંજ કામ છે કે દરેક ઠેકાણેથી ઉત્તમ લાગતી ચીજ ગ્રહણ કરી લેવી અને તે જે ઉત્તમ ચીજ છે તે જાણવા માટે આપણા અંતરમાંજ રહેલી ઇશ્વિર કૃપાજ બસ છે. ઇશ્વિર શુદ્ધજ છે અને તે શુદ્ધ રસ્તોજ બતાવશે. ઉદાર સ્વભાવ અને સર્વમાં આત્મભાવ. જે ચૈતન્ય શક્તી પરમાત્માની આપણામાં છે તેજ દરેક મનુષ્ય પ્રાણી માત્રમાં છે. જેને માટે હું દ્વેષ ધરાવું છું તેમાં પણ તેજ છે માટે જો તે વડીલ હોય તો તેમાં પૂજ્યભાવ અને આપણાથી નાની ઉમ્મરનું હોય તો તેની અણસમજ, ઓછી બુદ્ધિ વિગેરે માની તેના દોષો પણ વિસારી દઇ, તેઓ પ્રત્યે દયા તથા વાત્સલ્યતા વગેરે ચૂના માટીથી ગાબડા પુરી ઉપર આખા વિશ્વના જનસમાજ પ્રતિ પ્રેમનું વારનીશ લગાડો. અને પછી જુઓ, તમારા અંતરની શોભા, તમારૂં સુખ આનંદ અને શાંતી. દરેક દિવાળીને તહેવારે તેવાં ગાબડાં અને દરો વિગેરે થોડાં થોડાં પુરો, વારનીશ લગાડો કે થોડા સમયમાંજ તમારૂં અંતરગૃહ આખા વિશ્વમાં સર્વથી શ્રેષ્ટ અને સર્વને પૂજ્ય થઈ પડશે. જ્યારે દરેક મનુષ્યો નવિન કપડાં તથા અલંકાર પહેરી પોતાના સ્થૂલ દેહને શણગારે ત્યારે આપણને પૂર્ણ કૃપાથી મળેલી ઇશ્વરી બક્ષીશ જે મુખમાંથી નિકળતી પવિત્ર વાણી છે તેને જેમ બને તેમ આપણે વધારે મીઠી, મધુર, અને પ્રેમની ભરેલી બનાવવી જોઇએ. કુટુમ્બમાંથી કોઈ પણ જીવાત્મા આપણને દુઃખ થાય એવું કૃત્ય કરે તો તેને અંતઃકરણથી માફ કરી તેજ વખતે કટુ વાણીને નિયમમાં રાખવી અને જેમ આધુનિક સમયનો કવિ 'કલાપી' પોતાની એક કવિતામાં કહે છે કે—

'વહાલી બાબાં ! સહન કરવું એય છે એક લ્હાણું'

તેમ પુત્ર પુત્રીને પરણાવવાના લ્હાવા કરતાં આપણા કુટુમ્બમાં સંપ રહેતો હોય તો સહન કરવાનો લ્હાવો લઇ લેવો કે તુરતજ શાંતી અને આનંદ પ્રસરી આપણને પણ આનંદ થાય. દીવાળીના દીવસો હોય અને ઉતાવળથી કંઈ ઢોળાઈ ફોડાઈ જાય, નુકસાન થાય, નવાં સાડી કપડાં બગડે અને તેથી ખોટા અપશુકન થયા માની પોતે દુઃખી થઈ બીજાને દુઃખી કર્યા કરતાં તેવા વહેમોનો કચરો પણ અંતરથી સાફ કરી નાંખવો. જે પ્રભુએ આપણને પેદા કર્યા છે, પેદા કરીને પાળે છે અને આપણા સુખ અને દુઃખની દોરી જે પરમાત્માના હાથમાંજ છે, તે સર્વેશ્વર સર્વાત્મા અને સ્વતંત્ર પ્રભુ આગળ અપશુકનના વિચાર વહેમો સિવાય બીજું કશું નથી. તે નીર્માલ્ય છે અને જમણવાર હોય ત્યાં થોડા બગાડ પણ થાય. તેમજ

ઘરમાં વધારે દીવા કરીએ તો ક્યાંય તેલ પણ ઢોળાય, કોઇ જગ્યાએ સળગી પણ ઉઠે, ખાવાનું બગડી જાય અને નવાં કપડાં તથા ઘરેણાં પહેરવા કાઢ્યાં હોય તો તે પણ બગડે. પણ કોઇ પણ જાતના વહેમને નહીં માનતાં શાંતી રાખી તેવા બગાડ કરનારને ક્ષમા આપી મનને આનંદમાં રાખવું; અને ઘરમાંથી જેમ કચરો સાફ કરીએ છીએ તેમ તેવા અપશુકનના વહેમોનો કચરો કાઢી નાંખી દૃઢતાથી માનવું કે તે ક્ષુદ્ર વહેમો કરતાં આપણો પ્રભુ અનંતગણો મોટો અને સર્વનું ભલુંજ કરનાર મહારાજાનો પણ મહારાજા જેવો દયાળુ મહાન પિતા હર હમેશ આપણે માથે ગાજી રહેલો છે.

હવે આપણે વિચારવાની વાત એજ રહેલી છે કે જ્યારે દરેક મનુષ્ય પોતાના ઘરમાં જુદી જુદી જાતની લાઇટ (રોશની) કરેછે તો આપણે કેવી જાતની લાઇટ કરવી અને જ્યારે બીજાઓ ઉત્તમ ઉત્તમ જાતનાં પકવાન્ન કરી જમે છે ત્યારે આપણે કેવી જાતનાં પકવાનને ઉત્તમ ગણી જમવાં અને જમાડવાં જોઇએ. રોશની છે તે પણ એક ગૃહનો શણગાર છે. આપણા અંતરમાં જ્યારે ગાબડાં પુર્યા વારનીશનો રંગ લગાડયો અને કચરો કાઢી સાફ કર્યો ત્યારે રોશની તો અવશ્ય કરવીજ જોઇએ. તે રોશની માટીનાં કોડીયામાં અગર કાચના ગ્લાસમાં કરો અગર ગમે તો આસલાઇટ કરો અને સૌથી ઉત્તમ પ્રકારની રોશની કરવી હોય તો આજકાલ જે ઇલેકટ્રીક લાઇટ નીકળેલી છે તે કરો. જેવી જેની શક્તિ, જેનું મનોબળ મોટું હોય તે વધારે સારી લાઇટ કરી શકે આપણાં અંતરમાં પ્રભુ પ્રેમની અખંડ જ્યોતીની મોટી લાઇટ નિરાદીન બળ્યા કરે છે તેજ સર્વથી ઉત્તમ લાઇટ છે. જે લાઇટથી જીવ મટી શીવપણું પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે પ્રભુ પ્રેમની જ્યોતી આપણે થોડી થોડી વધારીશું તો એવો પણ વખત આવશે કે જે લાઇટ વધીને આખા વિશ્વમાં ઐશ્વર્યતાનો પ્રકાશ કરી શકશે અને તેજ લાઇટ આગળના વખતમાં દુનીઆમાં મહાન પુરૂષો કરી ગયા છે તે સર્વને જાણીતુ છે.

તો મ્હારા સર્વ બન્ધુ તથા ભગીની તરફ મ્હારી એજ નમ્ર પ્રાર્થના છે કે જેમ દર વરસે દીવાળીમાં આપણે દરેક જુની ચીજો કાઢી નાંખી નવી ચીજોનો સંગ્રહ કરવા ઇચ્છીએ છીએ અને તેમાં જેટલી હોશીઆરીને ચાપલ્યતા બતાવીએ છીએ, તેવીજ હોશીઆરીને ચાપલ્યતા આપણા અંતરના ધર્મોને દીન પ્રતીદીન સુધારી સર્વોત્તમ સ્થિતિએ લઇ જવા તે આપણી સૌથી પહેલી ફરજ છે. આપણે જ્યારે ત્યારે આપણા મનોબળથી પુરૂષાર્થ કરીશું તો જરૂર આપણે આગળ વધીશું અને એક વખત એવો પણ આવશે કે આપણી સ્થિતિ આજ ભારતભુમીમાં થઇ ગયેલા આપણા પુજ્ય પૂર્વજોની સ્થિતિ જેવી થશે. તેમજ સ્ત્રી વર્ગમાં પણ મહાન સતીઓ અરૂંધતી, તારા, દ્રૌપદી, જેવી ધર્મશીલ કર્મશીલ અને વિદ્વાન સ્ત્રીઓ થશે અને પોતાનુ કુળ દીપાવશે. આશા છે કે મારા સુજ્ઞ બન્ધુઓ અને ભગીનીઓને સર્વવ્યાપક સર્વ સત્તાવાન અને પરમ કલ્યાણકારી મહાન પિતા સઘળા રૂડા પ્રયત્નમાં જરૂર મદદ કરશે.

(સુરત.) —કુસુમગવરી મંગળદાસ મુનશી.

સ્ત્રીનો પૂજ્ય દેવ કોણ ?

ओ३म् ॥ भूर्भुवः स्वः तत् सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि, धियोयोनः प्रचोदयात् ॥ यजुः अ--३६; मं. ३. ओं शान्तिः

પતી પ્રભુની જોડે, દેશોના કાંઇ ખોડ, બ્હેનીઃ
પ્રેમે હસાવે, પ્રેમે ખિલાવે, પૂરે મનના કોડ, બ્હેનીઃ
પતિભક્તિ એ દૈવત મોટું, ભલે ભક્તિ કરોડ, બ્હેનીઃ
સૌખ્ય સદાએ પતિચરણોમાં, શોભે પતિ સહજોડ, બ્હેનીઃ
સ્ત્રી મનની કરવાને કસોટી, કાઢી પ્રભુએ તોડ, બ્હેનીઃ
સૃષ્ટિમાં પતિ સોંપ્યા સ્ત્રીને, જોવા મનની ખોડ, બ્હેનીઃ
પ્રભુની તેવી યુક્તિ જાણી, કરીએ અતી અતોડ. બ્હેનીઃ

પ્રિય બ્હેનો તથા માતાઓ !

આપની સેવામાં હું એક બુદ્ધિહીન બાળા મારી યથામતિનુસાર (સ્ત્રીનો પૂજ્યદેવ કોણ છે !) એ વિષય ઉપર થોડું લખવા માંગું છું, તેમાં કાંઇ ભૂલ ચૂક હોય તો મને મૂર્ખ જાણી ક્ષમા કરશોઃ શાસ્ત્રકારો કહી ગયા છે કે સ્ત્રીનો પૂજ્યદેવ તે તેનો પતી છે, સ્ત્રીનો ઇષ્ટદેવ તે તેનો પતીજ છે, અને સ્ત્રીનો ઇશ્વર પણ તેનો પતીજ છે. પણ હાય, માતાઓ અને બ્હેનો ! આપણામાં એટલી બુદ્ધિ ક્યાં છે, કે પોતાના પતિને પ્રભુ તુલ્ય જાણીને તેમને આનન્દ પમાડવા માટે કાંઈ પણ સુયત્નો કરીએ ?

ખરેખર આપણે કેવી ગાઢ નિદ્રામાં સુતેલાં છીએ અને કેવી અવિદ્યાને વશ થયેલાં છીએ ? તેજ નિદ્રા અને અવિદ્યાને લીધે આપણે, હાલ હલકાં ગણાઈ ગયાં છીએ, તેજ નિદ્રા અને અવિદ્યાને લીધે ભારતવર્ષ (આર્યાવર્ત) આવી અધમ દશાને પ્રાપ્ત થયેલો છે, તેજ અજ્ઞાનને લીધે આપણો **આર્યાવર્ત** હિન્દુસ્તાન થઇ ગયો છે, અને આજ કારણને લીધે પુરૂષોપણ ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી. પુરૂષો ભલે 'એમ. એ'ને 'બી.એ.'ની ગમે તેટલી પદવીઓ પ્રાપ્ત કરે, પણ આપણા સુધારા વગર **આર્યાવર્ત્ત** સુધરી શકવાનો નથી, કેમકે જે પુરૂષની અર્દ્ધાંગના વિદ્યાહીન હોય છે, તેની ગૃહગાડી સારી રીતે ચાલી શકતી નથી, તેમજ સંસારને સુધારવા તે સુસન્તાન ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી, અને પોતે પણ સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી, સ્ત્રી ગંભીર, સુશીલ, સુવિચારી, અને પતિ આજ્ઞાનુસાર વર્તનારી, સાધ્વી હોય તો તેનું ગૃહરાજ્ય ઉત્તમ દશામાં આવી ઘણુંજ સરલ રીતે ચાલે છે. આ સઘળો સુવિદ્યાનોજ પ્રભાવ છે. સ્ત્રી પોતાના પતી ઉપર પ્રેમ રાખે, તો તેનો પતિ પણ તેના ઉપર ખરો પ્રેમ રાખેછે; જો સ્ત્રી પતી ઉપર ખરો પ્રેમ ન રાખે, તો પતીનો પણ સ્ત્રી ઉપર ખરો ભાવ કેવી રીતે રહે ? આમ કરવાથી સ્ત્રીપુરૂષ ઘણી દુઃખદ સ્થિતિમાં આવી પડેછે.

વળી જેનાં માતા પિતા દુરાચારી હોય છે, તેનાં સન્તાન પણ ઘણું કરીને તેવાજ સંસ્કારોવાળાં હોય છે, અને આવાં સન્તાનો ઉત્પન્ન થવાથી કુટુમ્બ, જાતિ, અને જન્મભુમી નીચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આવાં દુષ્ટ પ્રાણિયોને અહોરાત્રિ સુખે નિદ્રા આવતી નથી, પોતાનો ધંધો કરવો પણ સૂઝતો નથી. કોઇ પણ સારી જગાએ તેમણે ઇચ્છેલા સુખની આશા કદી પણ પુરી થતી નથી, અને પાછળથી તેઓ ઘણાંજ દુઃખી થાય

છે. એવાં મનુષ્યોની આબરૂ પ્રતિષ્ઠિત માણસોમાં હોતી નથી, તેમનો કોઇ ભરોસો કરતું નથી, એમની ચાલથી આ લોકમાં ધિક્કારને પામી પરલોકમાં અસદ્દગતિ તેઓ પ્રાપ્ત કરે છે. મનુ મહારાજ કહે છે,—

तथा स्त्रीभिरनाया सात्पति शुश्रुषयैवहि ।

અર્થાત્—જે સ્ત્રી પતિવ્રત ધર્મને ત્યાગી દે છે, તેની આ લોકમા નિન્દા થાય છે, અને મર્યા (મૃત્યુ) બાદ તે ગીધની યોનીમાં જન્મ લે છે, અને સદા રોગી થઇને પાપનાં ફળને ભોગવે છે. ફરી મનુજી કહે છે,—

व्यभिचारात्तु भर्त्तुः, सूत्री लोके माप्नोति निन्द्यताम् ।
शृगाल योनिं माप्नोति, पाप रोगैश्च पीड्यते ॥

અર્થાત્—ધિક્કાર છે, એવી સ્ત્રીને કે જે પતીને ત્યાગી અન્ય પુરૂષથી સમ્બન્ધ રાખે છે. જે સ્ત્રીએ શિયળનું સારી રીતે રક્ષણ કર્યું છે, તેજ સ્ત્રી સર્વ પ્રકારના આનન્દને પામી માનનીય ગણાય છે. સ્ત્રીની ફરજ છે કે સતીત્વની રક્ષા કરવા માટે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર કરવી નહિં.

પ્રાચીન કાળની અસંખ્ય સ્ત્રીઓએ અનેક સંકટો સહન કરીને પણ પોતાના સતીત્વનું રક્ષણ કર્યું છે, તે કઇ બ્હેન અગર માતાથી અજાણ્યુ હશે? માટે દરેક આર્ય બ્હેન તથા માતાની ફરજ છે કે પોતાના શિયળનુ રક્ષણ કરવા કદી પણ ચૂકવુ નહિ, અને કદી કોઇ પૂર્વના ખરાબ સંસ્કારોથી અગર ખરાબ જોગથી મન ચલિત થાય, તો તે વખતે પોતાના ધર્મને, કુટુમ્બને, જ્ઞાતિને અને પવિત્ર શાસ્ત્રોને યાદ કરવાં, જેથી પોતાના દુર્વિચારો નાશ પામશે એ વિષે કહ્યું છે કે,—

शीलवत्या जितं सर्वम् ।

અર્થાત્—શીયળવ્રત વાળી સ્ત્રીએ સર્વ જગતને જીત્યુ છે તે નર્મદા, અનુસૂયા, વૃન્દા, અને એવી બીજી કેટલીક સતી સ્ત્રીઓના ચરિત્ર ઉપરથી માલમ પડશે, કે શીયળવ્રતવાળી સ્ત્રીઓનો કેટલો પ્રભાવ (પ્રતાપ) છે.

હવે જે સ્ત્રીનું અન્તઃકરણ પવિત્ર ગુણોથી નિર્મળ હોય છે, તેજ સ્ત્રી પોતાના પતિની વિશ્વાસપાત્ર બને છે. જેમ શારીરિક પવિત્રતાથી સ્ત્રી જાતિની ઉપરની શોભામા વધારો થાય છે, તેમ મનની પવિત્રતાથી પણ તેનો પ્રભાવ બહાર ઝળકી પડે છે, તેના આચાર વિચારથી સર્વ સન્તોષ પામે છે અન્તઃકરણની પવિત્રતા બહારની પવિત્રતાની માફક સાબુ, સેન્ટ-લવેન્ડર વગેરે પદાર્થોથી થઈ શકતી નથી, પણ શીયળરૂપી નિર્મળ નદીમાં નિમગ્ન થવાથી સ્વચ્છ થઈ શકે છે. ભલે! ગમે તેટલા સુન્દર વસ્ત્રાલંકારોથી શરીરને સજાવ્યું હોય, પણ મન અસત્યથી ભરપૂર હોય તો તેનુ સુન્દર શરીર શા કામનું?

એ વિષે એક કવિ કહે છે કે—

मनमैला, तन उजला, बगुला कपटी अंग ।
तासे तो कौवा भला, के तन मन एक हो रंग ॥

મનુસ્મૃતિમાં મનુભગવાન્ કહે છે કે—

मनः सत्येन शुध्यतिः—

અર્થાત્—મન સત્યથી શુદ્ધ થાય છે, એટલે સત્યને સેવવાથી સદ્દવિચારો આવે છે,

અને દુષ્ટ વિચારો નષ્ટ થાય છે, માટે દરેક આર્ય બ્હેનો અને માતાઓ! સત્ય સેવી મન શુદ્ધ કરો! ત્યાર બાદ દ્રઢ મન રાખી શુદ્ધ **શીલવતી** બનો-સવાર સાંજ હમેશાં મંદિરોમાં દોડાદોડી બંધ કરી પોતાના પતિને પ્રભુતુલ્ય ગણી તેમની તન મન અને ધનથી સેવા કરી આપણી ગયેલી સ્થિતિને ફરી પ્રાપ્ત કરો, આપણા આર્યાવર્ત્તનો પૂર્ણ ઉદય કરો, અને તેને સુવિદ્યાથી ફરી પ્રકાશિત અને તેજસ્વી કરો, કે જેથી તમે આ લોકમાં સુખી થઈ પરલોકમાં પણ સદ્‌ગતિને પામો, એજ મારી આર્ય બ્હેનો અને માતાઓને નમ્ર પ્રાર્થના છે. **ઓરેમ્**

(અમદાવાદ.) —**સૌ. દયાવતી જે. ગણેશ.**

મનના વિચાર.

અહા દયાળુ પ્રભુ તારી શક્તિ અનુભવી શકાતી નથી, તારી ગતીનો પાર મ્હોટા મુનીશ્વરો પામતા નથી તો માનવ કોણ માત્ર ? અદ્‌ભૂત કાર્યો અતિ ચમત્કારી છે. જે વસ્તુઓ તેં સર્જેલી છે, તે કાંઇ પણ નિરર્થક નથી. અજ્ઞાની મનુષ્યને તેનો વિચાર નથી પરન્તુ જ્ઞાનીજનો સંપૂર્ણ વિચાર રાખે છે. તારી પ્રબળતાની શક્તી કેવી છે, તે કોઇક જ વિરલ પુરૂષ જાણી શકે છે. પોતાના અવિચારે કરી સારવસ્તુ શી છે, તે તેના ખ્યાલમાં ઉતરતું નથી. અભીમાન કેવા પ્રકારનું છે; તે વિચાર ન રાખતાં તેની મતિ ભ્રમિત થાય છે. સંસારમાં વ્યવહારિક કામ, તેની સાથે સત્ય અને પ્રભુની ભક્તિ, એટલું પ્રાપ્ત કરવાની દરેક મનુષ્યની ફરજ છે. તેમાં તે સાધ્ય કરતાં ન આવડે તો તેનો પોતાનો સંસાર અસારજ લાગે. એક નિશ્ચય વગર મનુષ્યને સુખ થતું નથી. મહારૂં શ્રેય શાથી થવાનું, કોને કહેવાથી મહારો સંસાર સુખદ થવાનો, મને પ્રત્યેક કાર્યમાં સાહ્ય કોની, તે વિચાર દરેક મનુષ્યે રાખવો જોઇયે. હમેશાં એક ઇશ્વરની દરેક કામમાં પ્રાર્થના કરવી, અને તેમના પ્રતિ દ્રઢ વિશ્વાસ રાખી તેમની પાસે એટલું જ માગવાનું કે, હે ભક્તવત્સલ દિનાનાથ, દરેક કર્મમાં મને સહાયભૂત થા, અને મને મ્હારા અંતર ઉર્મીમાં સારાં કૃત્ય કરવાનું સૂચવ. જગતમાં મનુષ્યે જન્મીને શું કરવાનું છે ? પ્રથમ વિચાર એ કરવાનો છે કે હું કોણ, ક્યાંથી આવ્યો, અને મહારે પાછું જવાનું ક્યાં છે ? હું મ્હારા પૂર્વના સંસ્કારથી અમુક યોનીમાં જન્મ્યો, ગર્ભવાસમાં અતી પીડિત થવાથી મેં પરમ કૃપાળુને મ્હારી સ્તુતીથી પ્રસન્ન કર્યો. મેં કોલકરારો આપ્યા કે દિનવત્સલ પરમાત્મા ! આ બંધનમાંથી મને મુકત કર. હું એમાંથી છુટીને કદી તને વીસરીશ નહિં. અને ફરીને ગર્ભવાસમાં ફસાઇ પડું નહિ, તેને માટે પ્રયત્ન કરીશ. માયાએ કરી દરેક મનુષ્ય પોતાના કોલકરારો સંસારમાં અવતરી ભૂલી જાય છે. માયાનું આવરણ એવું છે, કે મનુષ્યને બંધનકરતા થઈ પડે છે અને એવું અભીમાન કરાવે છે કે હું આજે આ કામ કરીશ, કાલે પૈસા મેળવીશ, અને પૈસાથી અનેકપ્રકારના વિષયસુખ ભોગવીશ. એજ તેની મનોવૃત્તી થવાની, પણ તે નહિ રાખતાં જન્મની સાથે પરમેશ્વરપર અત્યંત પ્રેમ રાખતાં શીખવો જોઈયે, અને તેનીજ સહાય માગી આ અસાર સંસાર સરળ અને સુખદ બનાવી ભકતીનો માર્ગ ગ્રહણ કરવો જોઇએ. માતાપિતા માયાના પાશથી બાળપણથીજ તેના સંસ્કારો બગાડી નાખે છે. અજ્ઞાન બાળકો જન્મની સાથે બુદ્ધિહિન હોય છે. તેમનામાં સાર વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની શકિત હોતી નથી. પરન્તુ પોતાનો શો ધર્મ છે, તે સમજવા જેવી શકતી આવતાં માણુસે માયામાંથી બચી જવું જોઇયે, અને પરમ પદ પામવાની ઇચ્છા. રાખવી, એ દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. માયાનું આવરણ તોડવું એ બહુ કઠિણ કામ છે. પણ તેમાં પણ મહા મુની શુકદેવજી માયાને તરી અમર નામ મુકી ગયા છે. શુકદેવજી બારવર્ષ પોતાની માતાના પેટમાં રહ્યા, તે સમયે એમના પિતા વ્યાસ મુની જ્ઞાનામૃત કથાઓ પોતાની સાધ્વી સ્ત્રીને

સભળાનતા હતા, જે સાભળતાસાભળતા શુકદેવજીને ઘણો આનદ થયો અને રહસ્ય સમજતા તેને નિશ્ચય થયો કે આ સસારમા હુ લુબ્ધ થઇશ તો પછી છુટવુ બહુ મુશ્કેલ છે તેથી પોતે સસારનો પવન લેવા બીલકુલ રાજી થયા નહિ ગર્ભમા જ્યારે બાર વરસ સુધી ચુપચૂપ બેસી રહ્યા ત્યારે માતાને તથા પિતાને બહુ વિચાર થયો કે આ શો દૈવી ચમત્કાર ? હવે આનો શો ઉપાય કરવો, એ સબધી વ્યાસજીને વિચાર સૂઝતા ગર્ભની સ્તુતી કરી ત્યારે અદરથી જવાબ મળ્યો કે હે પિતાજી ! હું માયાના આવરણમા ફસાવા માગતો નથી આપતો વિકારીતાની મહાત્મા છો, આપને મુખે ભક્તીથીજ સુખ મળશે એમ ધારી હુ પેટમાજ રહેવુ યોગ્ય ધાર્યુ જો આપને એ બાબત દુ ખ થતુ હોય તો ઇશ્વિરની પાસે માયાનુ આવરણ એક નિમિષ માત્ર ખેચાની લ્યો કે હું જન્મ પામી સુખરૂપ અરણ્યમા પ્રભુના ગુણાનુવાદ ગાના જઇશ આપ મને માયાના બધનમા નાખી મ્હારી ધારણામા નિષ્ફળ થના દેશો નહિ આવો જવાબ મળતા વ્યાસ મુનીએ ઇશ્વરનુ ધ્યાન ધરી માયાનુ આકર્ષણ ખેચાવી લીધુ જન્મની સાથે એકદમ નિર્જન સ્થાનમા તે દોડી ગયા ત્યારે માયાના બધનથી તેના પિતા વ્યાસ મુની પછાડી શોક કરતા દોડવા લાગ્યા હે પૂત્ર, તુ આમ નાશીને ક્યા જશે ? શુકદેવજી તો સાભળેજ શુ કરવા ? જતા માર્ગમા એક સરોવર હતુ તેની શોભા અવર્ણનિય હતી, વસત રૂતુ ખીલી રહી હતી ફળ ફૂલ શોભા ધરાવતા હતા, પક્ષીઓ ઝાડની ડાળીપર બેસી મધુર અવાજથી કલ્લોલ કરી રહ્યા હતા આમ્ર વૃક્ષ પર કેરીઓ શોભી રહી હતી ગુલાબના પુષ્પે પોતાના રગ અને સુગધથી સરોવરને દેદીપ્યમાન કરી મૂકયુ હતુ રમ્ય કિનારાપર મોગરા સુવાસિત ખીલી રહ્યા હતા આસોપાલવના વૃક્ષો નવા પલ્લવથી શોભી રહ્યા હતા ખરેખર આ સુદર સરોવરમા પાણી નિર્મળ કાચ જેવુ પારદર્શક હતુ આવા મનોહર અને શોભાયમાન સરોવરમા કમળના પૂષ્પ પણ ખીલી રહ્યા હતા, અને તે પર ભમરા ગુજારવ કરતા હતા આવા સુદર સરોવરમા તે વખતે સ્વર્ગિય અપ્સરાઓ જળક્રિડા કરી રહી હતી, દેખાવ ઘણો સુદર હતો છતા શુકદેવજી તે તરફ દ્રષ્ટી પણ નહિ કરતા નિર્જન સ્થાન પ્રતિ પ્રયાણ કરી ગયા અપ્સરાઓ બિલકુલ લજ્જિત થઈ નહિ સાધારણ રીતે દ્રષ્ટિમા વિકાર વિનાના શુકદેવજીની શરમજ શી ? પાછળ વ્યાસજીને જતા જોઇ અપ્સરાઓ શરમાઇ તેમણે પોત પોતાના વસ્ત્ર પેહેરી લીધા જેથી વ્યાસ મુનીને મહા આશ્ચર્ય ઉત્પન થયુ તે મનમા વિચાર કરી પૂછના લાગ્યા કે હુ વૃદ્ધ છતા મ્હારા આવવાથી તમે શરમાઈ ગયા, અને મ્હારા નવ યૌવન કામદેવ સમાન સ્વરૂપવાન પૂત્રને દેખી શા માટે શરમ ધારણ કરી નહિ ? અપ્સરાઓએ વ્યાસજીના સશયનો ખુલાસો કરી જણાવ્યો મહાત્મા શુકદેવજી બાળ યોગી છે અને સસારથી વિરક્ત છે પોતે દિગબર છતા પર બ્રહ્મરૂપ છે તેને સવ સમાન છે તેને નવ યૌવના સ્ત્રી કે વૃદ્ધ સ્ત્રી સમાન છે આપ વૃદ્ધ, પરન્તુ સસારી માણસ અને સસારમા પૂર્ણ રાગ ધરાવનારને આસકિત બધનકર્તા છે કદી તે મનુષ્ય નિર્મળ હોય વિકાર વીનાનો હોય પરન્તુ સામાને તેની પ્રતિત પડતી નથી, આપ મ્હોટા મહાત્મા એટલે શાપ આપશો એવા ભયથી હમે શરમાઈ જઈયે એ સ્વાભાવિક છે બ્રહ્મા પણ ભાન ભૂલ્યા હતા, તો અન્યની શી ગતી ? વ્યાસમુની આ વૃત્તાત સાભળી આનન્દ પામી માયાના બધનથી બાળયોગીની પછાડી જવા લાગ્યા અહા ? માયાનુ બધન તોડવા કોણ સમર્થ છે ધન્ય છે મુની શુકયોગીને કે જેણે પિતાને સમજાવી તેમનુ મન શાત કરી પોતાના મનનો એક નિશ્ચય જણાવી ઘર તરફ પાછા મોકલી દીધા તે વખતે બાળયોગી શુકદેવે પરમાત્માની અલૌકિક માયાનુ કેટલુ બળ છે તે વિષે ગાયન ગાયુ —

વિશ્વની માયા.

માયા બંધનકારી રે.
જગતમાં માયા બંધનકારી;
સુખ દુઃખની એ દેનારીરે.— જગતમાં.
વાહ માયા શી તારી પ્રબળતા
કરે ઉંડા ઘાવ કારીરે. જગતમાં.
મ્હોટા મ્હોટા જનને તેં પીડયા,
બચે કોઇક જાળથી તારીરે. જગતમાં.
શક્તિ તારી અનુપમ દેખી,
જોઈ જાઉં બલિહારીરે. જગતમાં.

(સુરત.) —સૌ. સવિતા ગૌરી.

સ્ત્રીકેળવણી.

પ્રીય બહેનો, આજ હું તમારા સમક્ષ સ્ત્રીકેળવણીના વીષય ઉપર બોલવાની રજા લઉં છું અને તેને માટે હું જે તમારો વખત રોકું છું તેની ક્ષમા ચાહું છું.

હાલના વખતમાં સ્ત્રીઓને કેળવણીની ખાસ જરૂર છે. તેઓને સાંપ્રત સ્થિતિમાંથી ઉચ્ચ સ્થિતીમાં લાવવા કેળવણીની ખાસ આવસ્યકતા છે. સ્ત્રીઓ કેળવણી પામે તો જ તેઓ સુખી થાય એટલાજ ખાતર તેમને કેળવણી આપવાની જરૂર છે એમ નથી, પણ જ્યારે તેઓ જાણે છે કે તેમની પોતાની જરૂરીયાતોમાં સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાથી ઘણો લાભ થાય છે ત્યારે તેઓની દ્રષ્ટી તે તરફ વિશેષે કરીને વળે છે અને છે પણ તેમજ. સ્ત્રીઓ કેળવણી પામે તો પોતાનુંજ હીત કરી શકે એટલુંજ નહી પણ પુરૂષોના હીતમાં પણ ઘણી રીતે ઉપયોગી થઇ પડે એમ છે.

ઘરવ્યવહારના ચક્રની ગાડી સ્ત્રીની મદદથી જેમ ઉત્તમ પ્રકારે ચાલે છે તેમ બીજી કેટલીક ક્રીયામાં સ્ત્રીની મદદ હોય તો તે સર્વોત્તમ રીતે ચાલી શકે અને હજારો કામોમાં પુરૂષોને અનેક રીતે શાંતી, સલાહ અને સહાય મળે.

સ્ત્રીઓમાં પ્રેમ, ઉત્સાહ આપવાનું સામર્થ્ય વિગેરે અનેક બળ ગુપ્તપણે રહેલાં છે કે જેના વિના પુરૂષ સર્વદા નિર્બળજ રહે છે. સ્ત્રી જાતી તરફથી જો એ બધું પુરૂં પાડવામાં આવે તો પુરૂષની મહાન કર્મોની તૃષા છીપે છે અને વધારે કાર્ય કરવાના બળને મેળવી શકે છે અને સ્ત્રી જાતીજ એ બાબતો પુરી શકે એમ છે. પૂર્વ સમયની ક્ષત્રાણીઓના શબ્દોથી ક્ષત્રીઓએ સમર્થ પરાક્રમ કરેલાં છે. વાસ્તે નક્કી સમજવું કે આપણા સાચા હૃદયથી નીકળતા ઉત્સાહવર્ધક શબ્દો પુરૂષની રગેરગમાં નૌતમ જીવન બળને વધારનાર છે.

પણ સ્ત્રીજાતીનાં અંતઃકરણમાંથી પુરૂષનાં કામો માટે સાચી ભાવના વાળા શબ્દો ક્યારે નીકળે ? જ્યારે સ્ત્રીજાતી પુરૂષનાં કામોની યથાર્થ મહત્તા સમજતી થાય તથા તેઓના કામમાં પોતાને ઉત્સાહરૂપી અમૃત સીંચનાર છે એમ અંતઃકરણ પુર્વક માને ત્યારે. અને આ માનવું ક્યારે બને કે જ્યારે તેઓ કેળવણીથી ભરપુર હોય ત્યારેજ એ બની શકે છે.

સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરનેજ ઉપયોગી છે એમ નથી પણ પોતાના પતિને, પોતાના બાલકને, પોતાના દેશને તથા વિશ્વમાં અને તેની પર જે કાંઇ છે તે સર્વને તે ઉપયોગી થઇ પડે એમ છે,—એ જ્યાં સુધી તેમને ન જણાયું હોય ત્યાં સુધી તે પતીના, બાલકના, દેશના તથા વિશ્વના કામમાં શી રીતે માથું ઘાલી શકે ? સ્ત્રીઓ એ કેદી નથીઃ પણ પુરૂષોને કેટલીક

બાબતોથી કેદમાથી છોડાવનાર છે અને સારે માર્ગે દોરનાર છે, સ્ત્રીઓ બેડી નથી પણ પુરૂષોને દીપાવનાર તથા મૂલ્યવાન કરનાર અલંકાર છે, સ્ત્રીઓ પુરૂષને ભાર રૂપ નથી પણ પુરૂષના ભાગમા ભાગ લેનાર છે, સ્ત્રીઓ પુરૂષોને ભયથી કંપાવનાર નથી પણ ભય પ્રસંગે પીઠ થાબડનાર તથા હીંમત આપનાર છે પણ આ સઘળી બાબતો કેળવણી વગરની સ્ત્રીઓમા કેવી રીતે ઉતારી શકાય ? વાસ્તે બ્હેનો ! કેળવણી વગર આપણે કદી આગળ વધી શકીએ નહી

વ્હાલી બનો ! આ સંસારમા સ્ત્રી જેમ ઘરનો શણગાર છે તેમ સારી કેળવાયલી સ્ત્રી એ આખા દેશનો શણગાર ગણાય છે અને બાળકની કેળવણી સ્ત્રીના હાથમા છે બાળક જન્મે છે ત્યારથી મોટું સમજણું થતા સુધી માતા પાસે રહે છે અને માતાની બુદ્ધી, આચાર, આચરણ જ્ઞાન, વિચાર અને નીતિ હોય છે તેવીજ છાપ બાળક પર પડે છે જો માતાનુ હૃદય, બુદ્ધી વીગેરે કેળવાયલા હશે તો જ છોકરા પણ સારા નીવડશે એટલુજ નહી પણ તે બાળકો આ દુનિયાના સતત કાર્યોમા ભાગ લેતા અને તેથી કરીને આપણા કોમની તેમજ દેશની આબાદાની થશે વળી કહ્યુ છે કે —

ભલુ ભણાવો પુત્રીને, તો શાણી થાનાર સદૈવ સુખ પામી કર, આર્શીવાદ ઉચ્ચાર
સ્ત્રીઓ સુધરશે તોજ કુલ, ઉત્તમ થશે અથાગ પૃથ્વી સુધરશે તોજ ત્યા, પાકશે સારો પાક
નારી તણી શોભા ઘણી, બણી ઠણી રહી તોય તે તો સારી નહી દીસે,ભણી ગણી નહી હોય

વાસ્તે બ્હેનો ! કેળવણી એ આપણુ પહેલુ પગથીયુ છે એમ સમજી તમારા બાળકોને સારી ઉચ્ચ કેળવણી આપી હીંદુસ્તાનની વીજેતી માતાઓ એકવાર ફરીથી કહેવડાવો

—હરમુખ

" સ્ત્રીઓને શું જાણવાની અવશ્યકતાછે ? "

આ નાનો લેખ લખવાની જે હુ કોશીશ કરૂ છુ તે પહેલીજ છે, તેમા કાંઇ ભૂલ અથવા અયોગ્ય શબ્દો વપરાયા હોય તો તેને માટે ક્ષમા આપવા કૃપા કરશો.

આપણુ દુનિયામા કયુ સ્થાન છે તે આપણે જાણવુ જરૂરનુ છે બીજા બધાની ફરજ ગમે તે હોય પણ સ્ત્રીઓની ફરજ મુખ્યત્વે કરીને સંસાર આનંદી અને સુખમય બનાવવાની છે ઘણો ખરો આધાર દુનિયાને તેમજ આપણા કુટુંબને સુખી બનાવવાનો આપણા પર છે આ વિચાર મનમા દ્દઢતાથી દાખલ કરવાની તેમને ખાસ જરૂરની છે હમણા ઘણી ખરી છોકરીઓને પાચમાત ચોપડી ભણાવવામા આવે છે પણ તેઓ બીચારી ભણવાનુ મૂળ કર્તવ્ય શુ છે તે બીનકુલ સમજતી નથી કારણ કે તેમા તેઓના માબાપનો વાંક છે તેઓને ફક્ત એકજ, રીતનુ જ્ઞાન આપવામા આવે છે કેમકે તેમના મગજમા ગૃહ સુધારવાના વિચારો માબાપો બગમર દસાવતા નથી પણ તેઓ જાણતા નથી કે ફક્ત નિશાળના પાઠ કરવાથી તેઓના ગૃહ સુખી કરવાના વિચારો તેમનામા આવી શક્તા નથી હા ! ભલે તે ઇતીહાસ સમા ક ભૂગોળમા હુશીયાર હોય પણ આપણો સંસાર સદા સુખદાયી નિવડશે તેની તેને ભાગ્યેજ સમજ હશે પણ એવુ તે ક્યાથી સમજી શકે ? તેમની માતાઓનેજ કેળવણીનો અર્થ નથી સમજ પડતો તો પોતાની છોકરીઓને તો શીરીતે સમજાવી શકે

બાનુ બાળક બાળવયમાથીજ માતાની રીતભાત જોતુ આવ્યુ હોય તેમા મગજમા માતાની શુભ પ્રેરણા ન હોય, તો આવા સારા વિચારો ક્યાથી આવે ? આપણી ઘણીખરી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિનુ મન રંજન કરવાનુ તેમજ તેને સદા ખુશીમા કેવી રીતે રાખવો તે સમજતી ન હોય, તો પછી બીજુ તે પુછવુજ શી રીતે ? પોતાનો પતિ

આખો દીવસ કામ કરીને થાકયો પાકયો આવે ત્યારે સ્નેહ અને પ્રેમથી ઉભરાતા ઉદ્દગારો કાઢી તેને રાજી રાખવાને બદલે પોતાનો બોલકણો સ્વભાવ આગળ કરે છે. "આવ્યા તો ખરા પણ ઘરમાં શું શું નથી તેની તમે દરકાર કરી ? લાકડાં નથી. મસાલો લાવવાનું સાંભર્યું ? કયાંથી યાદ આવે ?" બીચારો હજુ ઘરની અંદર તો આવ્યો નહીં હોય તે પહેલાંજ આવા મીઠા શબ્દોથી વધાવવા માંડે છે. પણ આટલાથીજ પતે એમ કાંઇ હતું ? પોતાના પતિને નીરાંતે સુવા પણ નહીં દે. તેનો પગાર ટુંકો હોય અને ઘરમાં ખર્ચ પણ ઘણી હાડમારી કરીને ચલાવાનો હોય તે છતાં પણ "આ પેલીનાં જેવાં નવી ફેશનનાં ઘરેણાં મને કરાવી આપો. આવાં જૂનાં મને ગમતાં નથી. પૈસાની વાત આવી એટલે જાણે મોંમાં મગ ભર્યા છે ! નહીં બોલો કે ?" એમ કરી મેણાં મારે છે. અફસોસ ! આવો સંસાર કેમ સુખી નિવડે ? આવા શબ્દો ઉચ્ચરવા કેવા શરમ ભરેલા છે ? સંસારની વિટંબનામાં મદદ કરવાને બદલે તેમાં તેને હાનીકરતા થઈ પડે છે; તેની સ્થિતી અને આગળ પાછળના સંજોગોનો તો વિચાર કરો અને તેને મદદ રૂપ થાઓ. પતિ કાંઈ દોરા ચીઠ્ઠીથી વશ થતા નથી પણ પત્નીએ પોતાનાં ખરા પ્રેમના શબ્દો ઉચ્ચારી તેનું મન હમેશ ખુશ રાખવાથી અને આનંદમાં રહેવાથી વશ થાય છે.

ઠપકા વગરથી અને કાંઈ પણ હાની વગરની જીંદગી ગાળવી હોયતો પહેલેથીજ પોપટીયા જ્ઞાન નહીં પણ કેમ કરીને પોતાના સ્વભાવને અનુસરીને તેને સુખી કરાય એવી જાતની કેળવણી લેવી જોઇએ. ગૃહસ્થ ધર્મથી ઘર ચલાવવામાં કાંઈ ઓછી બાહોશી જોઈતી નથી, માટે પહેલાં તે જાણવાની આવશ્યકતા છે. પતિના વિચારો, તેની આશા, તેનાં સુખ તથા દુઃખમાં ભાગીયાં કેવી રીતે થવાય તે જાણ્યા પછી આપણે પોતે ભાગ્યશાળી કહેવાઈએ. માટે પ્રિય ભગિનીઓ ! પોતાના પતિને સુખ દેવા તેમજ પોતાનો સંસાર સુખી ગાળવા વિચાર હોય તો પોતાના ખરા અંતઃકરણનાં પ્રયત્નથી તેને વશ કરો. આ જ સ્હેલામાં સ્હેલો અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે. માટે તેજ ગ્રહણ કરો અને હમેંશા આનંદી અને સુખી રહો.

(હાંસોટ.) —ચ૦ દ૦ વિદ્યા.

અમારી અંધ શ્રદ્ધા કયારે દુર થશે ?

વર્તમાન સમયમાં દરેક ધર્મનું કાર્ય તેના પરીણામ સામે નજર કરી કરવાનું છે. અને બાપદાદાના વારસાથી ચાલતા આવેલા ગાડરીયા પ્રવાહને બંધ કરવા જરૂર છે. ઉપર પ્રમાણે કેટલાં ભ્રાતા અને ભગિનીઓ પરીણામ તરફ નજર કરીને કેટલા ચાલે છે તે (પુરૂષોત્તમ) અધીક માસમાં સ્નાન આદી કૃત્યોથી જણાઇ આવે છે. સ્નાન અને દાન દેશ અને પાત્ર જોઈ ન કરાય તો તે મહાન દોષ કહેવાય છે. અને તેથી શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને ત્રણ પ્રકારનાં રજ, તમ અને સત્વ દાનની વિગત જણાવેલી છે. ભુખે મરતાં અવાક્ પશુઓને ઘાસ ચારો આપવાથી જે પુણ્ય થાય છે, તેજ આપણને આ લોકમાં સુખ આપે છે અને તેથીજ પુણ્યનો ખરો અર્થ 'સુખ' થાય છે. તો વિચારો કે એક ગરીબ ધેનુ કે જે જગતની માતાના નામથી સંબોધાય છે અને તેના પુત્રો (બળદો) જગજીવનના ઊપનામથી ઓળખાય છે. તેવાઓને બચાવી આપણી જીંદગીભરનું સુખ કેમ પ્રાપ્ત ન કરીયે ? આવું કરવામાં પ્રમાદ કેમ રાખીયે ? એક તરફ નજર કરીશું તો આવાં અવાક્ પશુ કે જેના ઊપર હાડ અને ચર્મજ ભરાઇ રહેલાં છે, અને તૃણ સિવાય મરવાનીજ આશા રાખી રહ્યાં છે, તો બીજી તરફ આપણાં ભાંડુઓ કે જેઓને બ્હાર માગવાની મર્યાદાથી અને પેદાશ બીલકુલ ન હોવાથી

ઘરના પુરા વસ્તારી હોવાથી એક ટંકનું અનાજ-પણ પેટ ભરીને પામતા નથીઃ ત્યારે એક તરફ ઇશ્વરે દાન કરવાનો ઉત્તમ પુરૂષોત્તમ માસ આપ્યો છે કે જે માસમાં નાસ્તીકને પણ દયા આવે છે તો આવા ઉત્તમ સમયમાં અન્ન તૃણ વગર પશુ અને મનુષ્યોને મરવા દેશો? શું તમારૂં હૃદય આટલું કઠણ છે? ના ના. ગુજરાતીઓનું તો તેવું હોયજ નહિ. પરંતુ દીલગીર છીએ કે આપણા પૌરાણીક ભાઇયોએ તેમને દાન કરવાનો ખરો રસ્તો ન બતાવતાં આંધળા જ રાખ્યા છે. અને તે કારણથીજ અમારા આર્યાવર્તમાં અત્યારે ભુખનું મહાઝેર પુરૂ પ્રકાશી નીકળ્યું છે! હલદરવાસમાં અંધશ્રદ્ધાએ કેટલા વૈશ્નવ અને તેમની પત્નીઓને પોતાની જાળમાં ફસાવ્યા છે તે અત્રે અવલોકીશું.

હલદરવાસથી લગભગ એક માઇલ દુર પરાશર અને ભૃગુ ઋષીના પુરાણા આશ્રમ આવેલા છે અને તે બે આશ્રમો વચ્ચે પુર્વ વાહીની વેગવતી પોતાના પુરવેગથી વહે છે. આ નદીને અહીંયાં ગંગાની તુલ્યજ મનાય છે અને તેથીજ ગંગા સ્નાનનું પુન્ય લેવા અહીંયાં વસતાં તમામ નરનારીયો પ્રાતઃકાળે સ્નાનાર્થે જાય છે. એક રીતે આ કાર્ય જુઓ કે ઠીક છે. અને જંગલની ખુલ્લી હવાથી શરીરની તંદુરસ્તી સુધરે છે પરંતુ વચ્ચે વરસાદ થવાથી અને પાણી ભરાઈ રહેવાથી જે દુર્ગંધ ઊડતી હતી તેને લીધે એવુંજ જળ જો ચારેક દીવસ રહ્યું હોત તો જરૂર અહીંયાં સ્નાન કરનાર સ્ત્રી પુરૂષો કોલેરા જેવા ભયંકર રોગના ભોગ થઈ પડત. પણ અહીંયાના વૈશ્નવો વૈકુંઠ વહેલું મળવાના લોભે એક દીવસ પણ સ્નાન કર્યા સીવાય રહ્યા નથી! સ્નાન કરતી વખતે ઘણી ખરી સ્ત્રીયો પુરૂષનો સમુહ ઉભો હોય છતાં એકાદ વસ્ત્ર પહેરીને વિવેક વિનય વિસારી દેતી, આડી અવળી નિંદા કરતી નાહીને પોતાને કૃતકૃત્ય માની લે છે! ઉપરની ગંગા ઉપર આશરે બસેંક પથારીયો બ્રાહ્મણો નાખે છે અને તે દરેક પથારીયે હમેશાં દશસેરથી પંદર શેર સુધી અનાજ થાય છે. વળી ગામમાં પુરાણી મહારાજ પુરૂષોત્તમ માસની કથા કહે છે કે જેમને પણ પાંચસો સાતસોની ઉપજ થવા વકી છે. વળી ગામમાં ઘણી સ્ત્રીયો પોતાને ૭ માસનું બાળક ધાવતા છતાં એક ટાંણા જેવું કઠિન વ્રત કરે છે કે જે વ્રતથી સામટા બે ચાર ઉપવાસ પણ થાય છે અને ધાવણ નહિ આવવાથી બાળહત્યા થવી સંભવિત રહે છે. છતાં આવી સ્ત્રીયોને આવાં કઠિન વ્રત બંધ કરાવવા પુરાણી મહારાજ પોતાનો રૂડો ઉપદેશ કેમ આપતા નથી? શું આવાં વ્રત બંધ થાય તો પુરાણીને આવક ઓછી થશે? હા. કારણ કે તેમ થાય તો પુરૂષોત્તમ માસ ઊજવાય નહી. અને જ્યારે ન જ ઉજવાય તો વીસ પચીસની આવક પણ ઓછીજ થાય તો? તેમને તો બાળહત્યા થાય કે સ્ત્રીહત્યા થાય પણ તે તરફ લક્ષજ ન દેવું, કે બંધ કરવા ઉપદેશ આપવો પડે!

બ્રાહ્મણોનો ધર્મજ છે કે 'દાન લેવું અને આપવું' તો આ પુરૂષોત્તમ માસમાં પોતાને દાનની ઉપજ થાય તેમાંથી વધારે નહિ તો દસમો ભાગ પણ કાઢી કોઈ ફંડમાં કિંવા પોતાના સ્વહસ્તે આપણાં દુઃખે મરતાં ગરીબ ભાંડુઓને કિંવા અવાક્ પ્રાણીને અન્ન તૃણ આપશે. તોજ તેઓએ પોતાનો ખરો ધર્મ બજાવ્યો કહેવાશે, અને દાન કરનાર પણ પોતાને કૃતકૃત્ય અને સુપાત્રેજ દાન આપ્યુ છે એમ માની શકશે. નહિ તો દાન લેઇ હાથને દગ્ધ કરવાનું તો સહુ કોઈ જાણેજ છેને, અને તે દ્રવ્યનો 'દાન, ભોગ, નાસ્તી,' એ ત્રણ ગતી તો છે છે ને છેજ! તો શુભનિષ્ઠાથી અંધશ્રદ્ધાને ત્યાગી ખરા દાન દેવાને રસ્તે ચઢીને પાપ-અપાપને ઓળખી પોતાના સ્વહસ્તે દાન દેવા દરેક સુહૃદય ભ્રાતા ભગીનીને નમ્ર વિનંતી છે.

(હલદરવાસ.) —જડાવ બ્હેન.

સ્ત્રી પરિક્ષા.

આ સંસારમાં ઉત્તમ રૂપ ગુણવાળી સ્ત્રીસાથે જે પુરૂષના લગ્ન થાય છે ને તેના સમાગમથી પુર્ણ સુખ ભોગવે છે, એ પુરૂષ પૂર્ણ ભાગ્યશાળી સમજવો. સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ગુણો જે ધૈર્ય, ઉત્સાહ, ડહાપણ, સાહસ, અને પ્રેમ વગેરે જે અંતઃકરણમાં ગુપ્ત ઢંકાએલા હોય છે, તે પ્રસંગ આવતાં આપોઆપ પ્રગટ થઈ જાય છે. દરેક સ્ત્રીના ખરા પ્રેમયુક્ત હૃદયમાં એક ઈશ્વિરી અંશનો દીપ હંમેશા પ્રકાશમાન હોય છે. સૂર્યના પ્રકાશમાં અંધકાર થવો અશક્ય છે. તે પ્રમાણે મોજશોખના દહાડામાં સ્ત્રીનો ઉત્તમ ગુણ દેખાતો નથી, પણ વિપત્તિરૂપ અત્યંત અંધારામાં તેની પૂર્ણ પ્રભા દેખાય છે. અને તેથી જોનારના હૃદયને ઘણોજ હર્ષ થાય છે. ને ત્યારે સ્ત્રી જે પ્રીતિ કરે છે તે પતિના ઐશ્વર્યના લોભી થઇને નહિ, પણ એક નિશ્ચયથી કરે છે, એમ લાગશે. કોઇને પણ પોતાની સ્ત્રી કેવી હોય છે, તે પ્રથમ સમજાતું નથી. પણ કાળના હાથમાં જે વખતે તે સપડાય છે, તે વખતે તેની પૂર્ણ યોગ્યતા માલમ પડે છે. જેની સ્ત્રી સદ્‌ગુણના ભંડારરૂપ હોય છે, તેને દુઃખમાં પણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રી એ બધી રીતે પુરૂષની બરાબરી કરવાને શક્તિવાન નથી તો પણ પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે તેનામાં એવો કાંઈ અજબ ગુણ મુકયો છે, કે જે વિપત્તિના કાળમાં ઘણોજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ સમય સિવાયના વખતમાં પણ સ્ત્રી પરિક્ષા તેના જ્ઞાન, ગુણ, શીયળવ્રત અને કર્મ એ ચારે પ્રકારે ઉપયોગી થઈ શકે છે. તથા સંકટના સમયે તો તેની શ્રેષ્ઠતાની કુળની અને જાતની પરિક્ષા થાય છે. જેમ સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતી અને સોનરાણી વગેરે સતીઓને અનેક પ્રકારે કષ્ટો પડ્યાં, તે પરથી તેના મહદ્ ગુણોની ખાત્રી થઈ. તેમ આ પરથી એટલુંજ સમજવાનું કે હરકોઈ સ્ત્રીની પરિક્ષા બે વખતે થઈ શકે છે. (૧) આપત્તિના સમયે, અને (૨) તેના જ્ઞાન, ગુણ, શીયલવ્રત, ને કર્મ માટે સામાન્ય રીતે. માટે દરેક સુજ્ઞ બ્હેનોએ સદ્‌ગુણરૂપી અમુલ્ય જવાહીર મેળવવા બનતો પ્રયાસ કરવો એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

(મોટા વરાછા.) —કીકી બેન નાનાભાઈ.

આપણી વફાદારી.*

બહેનો, આજે આપણે હીન્દના નામદાર વાઇસરૉય લૉર્ડ હારડીંગ અને તેમની માનવંત બાનુ લેડી હારડીંગ તરફ કરવામાં આવેલા બોંબના કરપીણ હુમલા તરફ તીરસ્કાર બતાવવાને, તેમ તેઓના ચમત્કારીક રીતે થએલા બચાવ માટે ઇશ્વરનો પાડ માનવા, અને લેડી હારડીંગે ભયને વખતે જે સહનશીળતા બતાવી આપી સ્ત્રી વર્ગને મગરૂર થવા જોગ ઉદાહરણ બતાવી આપ્યું છે તે તરફની સ્તુતીમાં એડ્રેસ એઓ નામવર બાનુ ઉપર મોકલવામાં આવનાર છે, તેમાં પુરેપુરી સામિલગીરી બતાવવા આપણે ભેગાં મળ્યાં છીએ.

બહેનો, ન્યાયી બ્રિટીશ રાજમાં વાઘ અને બકરી એક આરે પાણી પીએ છે. એવા ન્યાયી રાજમાં આપણે ખરેજ સુખી છેયે. આપણા વચ્ચેની અજ્ઞાનતા દુર કરી કેળવણીના ફેલાવા માટે નામદાર બ્રીટીશ સરકારે કાંઈ થોડું કર્યું નથી; અને ત્યારે તે અણહદ ઉપકારના ...સામાં આપણે જે કરી બતાવવાનું છે તે, રાજ્ય તરફ ખરા દીલથી વફાદારી બતાવવાનું ... માટે બહેનો, તમારાં બાળકોને બાળપણથી રાજભક્તિનું શિક્ષણ આપવા જો કાળજી ...ા તો તમારાં બાળકો દેશ દીપાવે તેવાં નીવડશે, અને કોમ અને સ્વદેશને કલંક લગાડે ... આ દેશ દ્રોહીઓથી હિંદુસ્તાનને નીચું જોવું પડશે નહીં.

(ગોધરા.) —સૌ. મુક્તા બ્હેન.

---

* લેડી હાર્ડીંગની તરફ સ્વદેશી પ્રજાની ભક્તિ દર્શાવવા મળેલી સ્ત્રીસભામાં અપાયલું ભાષણ.

સુન્દરી સુબોધનાં ગ્રાહકો અને વાંચનાર માટેજ ખાસ !

એક નવી યોજના.

ઉપયોગિતામાં થયેલો વધારો:

સુન્દરી સુબોધ માસિકની ઉપયોગીતામા દિનપર દિન વધારો થયે જાય છે. પ્હેલા આ પત્ર ફક્ત ચોવીસ પાનાંનુ હતુ. ત્હેનાં માસિક **બત્રીસ પાનાં** કરવામાં આવ્યાં; અને ગયા વર્ષથી ત્હેમાં **ચિત્રો** પણ દાખલ થયાં, સ્ત્રી લેખનો **ખાસ** અંક ધીમે ધીમે બમણો મ્હોટો, અને પછી **સો પાનાંનો**, અનેક **ચિત્રો** વાળો કરવામા આવ્યો છે. આ ઉપરાંત **ભેટનું** પુસ્તક વિના મૂલ્યે, અને વીસ પચીસ રૂપિયાનાં વાંચવા લાયક પુસ્તકો લગભગ પડત કિમ્મતે, ગ્રાહકોને મળે છે !–આટલુ થયા છતાં **લવાજમમાં વધારો થયો નથી** અને કરવાનો વિચાર પણ નથી **સચિત્ર સુન્દરી સુબોધ** ગ્રાહકોને સવા રૂપિયામા મળ્યાંજ જશે.

વધી ગયેલી જરૂરિયાતો

પરન્તુ એક મ્હોટા પત્રની ઘણીજ જરૂરિયાત દરેક રીતે હવે જણાતા લાગી છે. **સ્ત્રી લેખ**ના ખાસ અંક માટે બાનુઓનાં લખાણ લગભગ ૩૦૦ પાનાંનાં અમને મળ્યાં હતાં. પત્રમા ઉપયોગી અને જરૂરના વિષયો ફક્ત જગો નહિં મળવાથીજ પ્રકટ થઇ શકતા નથી. અને લાંબી **ચાલુ નવલ કથા**ની પણ વારંવાર માગણી થવા લાગી છે. ગયા વર્ષના **ખાસ અંક** માટે મળેલા અભિપ્રાયોમાં તથા અમને મળતા કાગળોમાં **સુન્દરી સુબોધ** જેવું પત્ર ઘણું મ્હોટું હોવાની બહુ જરૂરિયાત દર્શાવાઇ છે. અર્થાત્ સ્ત્રીઓ–બાળકો–અને કુટુંબીજન માટેના આ માસિકનું કદ વધારવાની ફરજ હવે સર્વ રીતે ત્હેના **પ્ર**કાશકને સમજાવા લાગી છે.

અનિયમિતતા માટે ફરિયાદ:

સુન્દરી સુબોધ મ્હોટું કરવાના વિચારમાં એક ફરિયાદ અમને નડી છે. ઘણા સન્મિત્રો અને ગ્રાહકો તરફની આ પત્રનુ કદ વધારવાની યોજનાને સંપૂર્ણ સંમતિ મળી છે, પરન્તુ તેઓએ **સુન્દરી સુબોધની ચાલુ અનિયમિતતા** માટે વાજબી ફરિયાદ કીધી છે !–આ અનિયમિતતા ઘણે ભાગે અનિવાર્ય કારણોને લીધે થવા પામી હતી; છતાં પણ અમારાં વ્હાલાં ગ્રાહકોને તે વિશે અમારો એટલોજ જવાબ છે કે, હવે પછીના અંકો પણ જો નિયમિત રીતે પ્રકટ નહિં થઇ શકે, તો અમો આવતા વર્ષથી **સુન્દરી સુબોધને** મ્હોટુ કરી, જે **માસિક વધારો** કહાડવા વિચાર કર્યો છે, તે બ્હાર પાડીશુ નહિં આ **પત્રને** નિયમિત કર્યા પછીજ ત્હેના **વધારા** માટેનો વિચાર અમલમાં મુકવામાં આવશે

સુન્દરી સુબોધને પણ થતો લાભ·

આ **માસિક** પત્રનો જે **વધારો** કહાડવા વિચાર છે, તેથી આ **સુન્દરી સુબોધ**ની પોતાની ઉપયોગિતામાં પણ અભિવૃદ્ધિ થશે, એમાં શક નથી. છતાં આ પત્રનુ લવાજમ એનુ એ રહેશે અર્થાત્ બત્રીસ પાનાંના **સચિત્ર** સુન્દરી સુબોધનુ લવાજમ ફક્ત સવા રૂપિયો હાલ છે તેમજ રાખવામાં આવશે. અને ત્હેનાં ગ્રાહકો વધતાં જશે તેમ તેમ ત્હેમાં સુધારા વધારા હાલ થાય છે, તેમજ કરવાના ચાલુ રહેશે.

' માસિક વધારો ' સહિત–સુન્દરી સુબોધ.

પત્રમાં શું શું આવશે ?–બત્રીસ પાનાં તો ચાલુ પત્રનાંજ હેમાં દાખલ થશે; અને બાકીનાં **ચોસઠપાનાં** માટે વિષયોના ચાર વિભાગ નીચે મુજબ નિર્માણ થયા છે.

૧. વાર્તા–નવલકથાઃ આ વિભાગમાં એક સુબોધક, રસીલી, ચાલુ નવલકથા સંપૂર્ણ મધુરી વાર્તાઓ, નાટકો અને ગમ્મતનાં લખાણ આવશે.

૨. ઉપયોગી વિષયોઃ સુન્દરીસુબોધ માટે આવતી, પરન્તુ સ્થળ સંકોચને લીધે પ્રકટ નહિં થઇ શકતી, જૂદી જૂદી ઉપયોગી બાબતો, સ્ત્રીઓના હિત માટેજ લખાયેલાં ખાસ લખાણ, મહાત્માઓનાં ચરિત્રો, અને વર્તમાન સમયમાં બનતા બનાવોની નોંધ, એ અને એવા વિષયો વગેરે બીજા વિભાગમાં દાખલ થશે.

૩. સાંપ્રત સાહિત્યઃ દરેક પત્રમાં આવતા વાંચવા લાયક વિષયો, પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકોમાંથી ઉત્તમ ગ્રન્થોનો સાર, યાત્રા–પ્રવાસીનાં ખાસ વર્ણનો, ઉત્તમ વ્યાખ્યાનોના સાર, વગેરે ત્રીજા વિભાગમાં આવશે.

૪. બાલકો માટે વિભાગ–માંઃ સુન્દરીસુબોધમાં નહિં આવી શકતા બાલકોને રસ પડે તથા ઉપયોગી થાય એવા વિષયો, વાર્તાઓ, કવિતાઓ, વગેરે પ્રકટ થશે.

મ્હોટામાં મ્હોટું: સોંઘામાં સોંઘું !

ટૂંકામાં કહીએ, તો મરાઠી **મનોરંજન**, **હિન્દી સરસ્વતી**, અને બંગાળી **પ્રવાસી**, જેવાં સ્વદેશી ભાષાઓમાં પ્રકટ થતાં મ્હોટાં **માસિકોને** પગલે પગલે ચાલવા આ પત્ર પ્રયાસ કરશે. કદમાં એ **માસિક** પત્રોના કરતાં તે મ્હોટું અથવા સરખું થયા છતાં, કિમ્મતમાં હેમનાથીય હેને વધારે સસ્તું રાખવા બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, અને આપણી ગુજરાતી ભાષામાં તો તે એક **મ્હોટામાં મ્હોટું અને સોંઘામાં સોંઘું** માસિક પત્ર થશેજ, એમાં જરા પણ સંશય નથી. અમારી તરફથી આટલું કર્યા પછી, હવે જે કાંઇ રહે છે, તે કરવાનું અમારાં પ્રિય ગ્રાહકો અને વાંચનાર બ્હેનો તથા બન્ધુઓને માથે છે.

નવી યોજનાની સફળતાઃ

સ્ત્રી સાહિત્ય વાંચનમાલાની ગયા વર્ષમાં ધારેલી યોજના આ ' **વધારો** ' કહાડવાની વધારે અગત્ય જણાયાથી હાલને માટે મુલતવી રાખવામાં આવી છે. તેથી આશા છે કે, હેનાં અગાઉથી થયેલાં ગ્રાહકો પણ આ યોજનામાં સામેલ થશે. **સુન્દરી સુબોધ**નાં ગ્રાહકોને **ખાસ લાભ** તરીકે હેમની પાસેથી તથા હાલમાં ગ્રાહકોમાં નામ નોંધાવનાર હેના સર્વ ના વાંચનાર પાસેથી, જો તેઓ ગ્રાહક થવા પ્રથમથી પોતાની ઇચ્છા જણાવશે, તો વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત રૂ. ૩–૮–૦, (ટપાલ ખર્ચ સાથે) લેવામાં આવશે. **જૂન માસની આખર સુધીમાં નામ નોંધાવનારનેજ આ લાભ મળી શકશે.** ત્યારપછી ગ્રાહક થનાર પાસેથી રૂ. ૪–૦–૦ લેવામાં આવશે. હિન્દુસ્થાન બ્હારનાં ગ્રાહકોમાં પ્રથમથી થનાર માટે **પાંચ શિલિંગ** અને પાછળથી ગ્રાહક થનાર માટે **છ શિલિંગ** રાખવામાં આવ્યા છે. કોઇ પણ લવાજમ પ્રથમથી મોકલવાનું નથી. અગાઉથી **એક હજાર** ગ્રાહક થયા સિવાય આવી ખર્ચની યોજના સફળ થઇ શકે નહિં. તેથી જો પુરતા ગ્રાહકો તરફથી સંમતિ અમને મળી જશે, તોજ આ **માસિક વધારો** પ્રકટ થશે. અને હેનો પ્હેલો અંક **વી. પી.** કરી લવાજમ વસુલ કરવામાં આવશે.

લખોઃ—**સુન્દરી સુબોધ મન્દિર, અમદાવાદ.**

ज्ञानसुगन्ध.

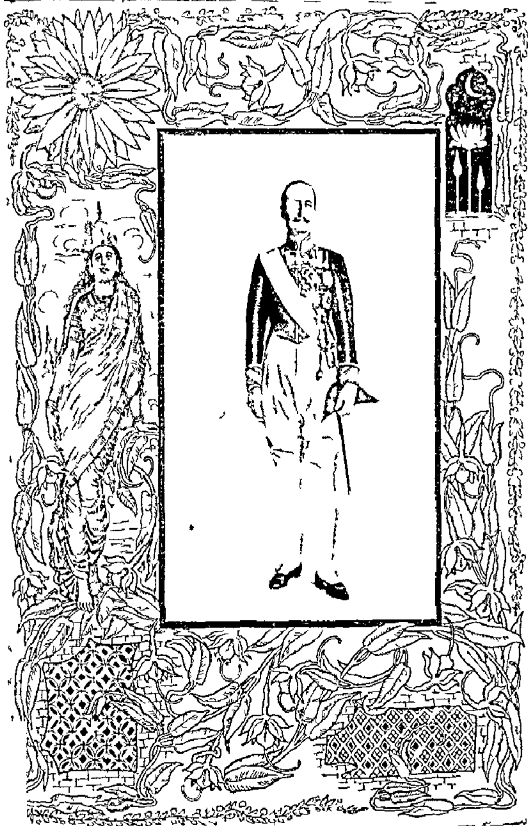
नामदार वाइसरोयनी जन्मातिथिने दिवसे भारतवर्षमां उजवायलो 'चिल्ड्रन्स डे'

(बालोत्सवनो दिवस.)

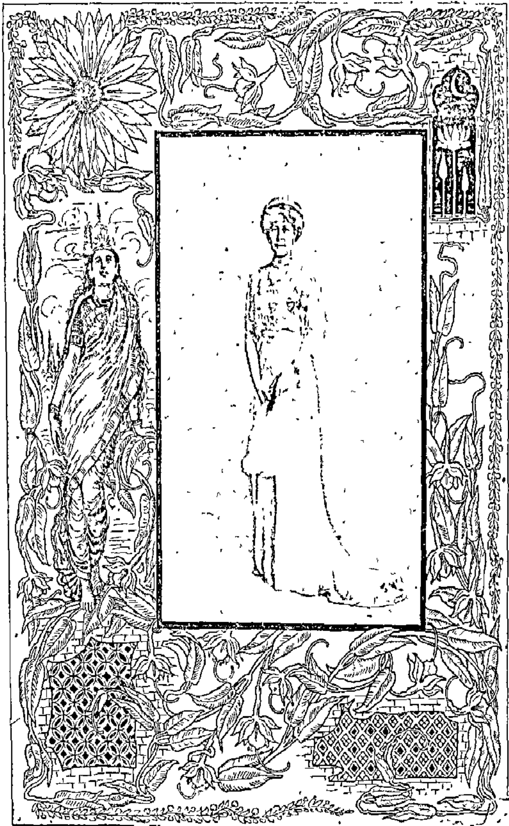
गत वर्षना डिसेम्बर मासनी २३ मी तारीखे हिन्दना नवा पायतख्त दिल्हीमां नामदार वाइसरोयनी जाहेर पधरामणी समये, त्हेमना उपर थयेला प्राणघातक नीच हुमलामांथी तेओ नामदारने कृपालु परमात्मानी दयाथी आराम थयो, त्हेना शुभ स्मारक तरफि कलकत्तावाळा मी. हाजीबक्ष इलाहीबे रुपिया पचास हजारनी म्होटी रकम नामदार लेडी हार्डिंगने त्हेमनी इच्छानुसार सखावत करवा सोंपी हती.

आ बाबतमां गया एप्रिल मासमां ते नामदारे एक पत्र लखी नामदार लोर्ड हार्डिंगनी जन्मतिथिने दिवसे भारत साम्राज्यनां तमाम बाळकोने उजाणी आपवा इच्छा दर्शावी हती. पण छोकरांनी संख्याना प्रमाणमां ते रकम घणी ओछी होवाने लीधे, समस्त राज्य भक्त प्रजाने आ कार्यमां मदद करवा दर्शावेली इच्छाने अनुसरी, देशना दरेक भागमां आ हिलचाल शरु थइ अने जुननी वीसमी तारीखे स्वदेशनां सर्व बाळकोने मीजबानी आपवामां आवी हती. तथा शाळाओमां जाहेर तहेवार निमित्त रजा पाळवामां आवी हती. आ उत्सव देशना जुदा जुदा भागमां विविध प्रकारे उजववामां आव्यो हतो. अने त्हेमां दरेक देशी राज्योए पण एक सरखा उमंगथी भाग लीधो हतो.

मुंबईमां आ उत्सव फतेहमंद उतारवा सारु सर्वन्ट्स ओफ इन्डीआ सोसाइटीवाळा श्रीयुत देवधरे तथा त्यांना गुजराती हिन्दु स्त्री मंडळे पण भारे महेनत करी हती. ता. २० मी नुं मंगल प्रभात छोकरांओना हर्षनादथी गाजी रह्युं हतुं अने त्हेना प्रतिध्वनि समस्त भारतमां संभळाता हताः ए आपणी ब्हेनो अने बन्धुओनी राजभक्तिनी अलौकिक प्रतीति आपे छे. —सनातन.

નામદાર લોર્ડ હાર્ડિંજ, હિન્દનાં લોકપ્રિય વાઇસરોય.

નામદાર લેડી હાર્ડિંજ, વાઇસરોયનાં લોકપ્રિય બાનું.

બાલકો માટે ખાસ અંકઃ

સુન્દરી સુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્ધનભાઇના શબ્દોમા કહીએ તો.-"સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુમ્બબન્ધનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતન્ત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેશોમાથી છુટી એ કુટુમ્બના ખરા કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે;" સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિરમાં ડુબતાં બાન્ધુનાં આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાના સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રેમવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશગગ ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉલ્લાસમયી કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. "સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી . . સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે."

વર્ષ ૧૦ મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૩, જુન – જ્યેષ્ઠ, વિ. સં. ૧૯૬૯. [અંક ૧૦ મો.

काव्यकुंज.

उदयगुंजन.

માતાની યાચનાઃ

(ગઝલ) પ્રભુ ! તું બાળ દે રૂડાં, નહિં દેજે કદી કુડાં;
' કુડાં ' કુંડીભર્યાં હોયે, ન ' રૂડા ' એકની તોલે !
લજાવે કુખને મારી, ડુબાવે કુળની કીર્તિ;
ન માતા બાળ એવાંની, રહું વન્ધ્યા,* પ્રભુ ! સારી.
પ્રકાશિત એક ઇંદુથી, ઉજ્જ્વળતી રાત અંધારી;
ભલે, તારા તણાં ટોળાં,‡ મચ્યે શું જાય તમ હારી ?
પ્રભુ ! દે દાનવીર મુજ બાળ, કાં તો દુષ્ટજનનો કાળ;
કાં તુજ ચરણ સેવનહાર, દેજે દેશહિત કરનાર.

(સુરત) —કલ્યાણજી વિઠ્ઠલભાઈ.

*વાંઝણી. ‡અંધાર.

વાલગીતઃ

ઉમંગી સિપાઇ.

રંગીલા ઉમંગી સિપાઇ, નાનડીયા અમે આ ભાઇ;
પડઘમ ઢમકતાં અમ લોક, જોવા મળે થોકે થોક;
માપી માપી ચાલી ચાલ, આપી આપી પાયે તાળ;
બણુગાં ફુંકીએ ભલી ભાત, તૂ તૂ તૂ સૂરથી સુર સાથ.
રંગીલા ઉમંગી સિપાઇ, શૂરા સૌ અમે આ ભાઇ;
ફરરર વાવટા ફરકેય, ઉછળે હૈયું અમ હરખેય;
લટકાળીજ ભભક ભેર, કમરે ચળકતી સમશેર;
તે ચમકાવીએ આ વાર, લડવાને અમે તૈયાર.
રંગીલા ઉમંગી સિપાઇ, સાચા સૌ અમે આ ભાઇ;
તાકી ચોટ બંદુક અટ, ફોડીએ ફડાફડ ફટ,
જશના ચાંદ રૂડી રીત, મેળવીએ અમે કરી જીત;
ને વસિએ સદા સુખ માંહી, રંગીલા ઉમંગી સિપાઇ.

—કે. હ. ધ્રુવ.

કુચકદમ !

બન્ધુઓ ! કુચ કદમ ઉઠાવ, ઉમંગે દમ બદમ મીલાવ;
મેદાને દમામથી ચલાવ, વિજય હિન્દ જનનો ઘુમો ગજવો !
મસ્તાની દેશ બાલકો ! મર્દાની શૂર સઉ થજો,
વિદ્યાનું દૂધ દિપાવજો, અમર બાલ ! સરલ ધર્મ એ ધરજો !
ઝુંડાઓ સત્યના ઝુકાવ, ડંકાએ બંધુતા બજાવ,
બંદાઓ ! દેશભક્ત થાવ, જનની હિંદ જનક દેવને સ્મરજો !

—લલિત.

" ન્હાનાં ન્હાનાં. "

ન્હાનાં ન્હાનાં હૈડાં ને ન્હાનાં ન્હાનાં રાસ,
ન્હાનાં ન્હાનાં નયણાં ને ન્હાનાં ન્હાનાં હાસ;
ન્હાનાં ન્હાનાં આત્મા ને ન્હાનાં ન્હાનાં નૂર,
ન્હાનાં ન્હાનાં હેતડાં ને ન્હાનાં એનાં પૂર.
ન્હાનાં ન્હાનાં ઉડવાં ને ન્હાનાં છે ઉલ્લાસ,
ન્હાનાં ન્હાનાં વેણુ અને ન્હાનાં રે વિકાસ.
ન્હાને ન્હાનું ન્હાનું ને એ ન્હાનું થાય વિરાટ,
ન્હાને ન્હાને આત્મે એ મોટા પ્રભુના પાટ.

—હા. હી. આચાર્ય

તારો.

(ચોપાઈ)

તારા! ચળક ચળક તું થજે, મુજ મન કૌતુક કંઇ ઉપજે,
કોણ હઇશ તું ઉજળો નુર આ જગથી ઉંચો અતિ દૂર;

ને ચળકંતો વ્યોમનિ વિશે, હીરા સરિખો તું કંઇ દીસે.
તુજસરખા નભમાંહિં અસંખ્ય, ચળકે તારા ઉજ્જવળ અંગ;

આખો દિન નભમાં સંતાય, સાંઝે નિકળે ધર્યો બધાય,
એક પછી એકજ આવતા, કૌતુક નજર નીચે નાંખતા;

કોઇ મધુર લોચન સ્થિર ધરી, કો હસતા ચળકારા કરી,
તારા નિરખી રહે મુજ ભણી, હું થાકું એ તો ગણી ગણી.

અખંડ રાત્રિ રહી જાગતો, તરતાં નભમાં નવ થાકતો,
તારા! ચળક ચળક તું થજે, પછી સિન્ધુમાં ડુબી જજે.

—નરસિંહરાવ ભોળાનાથ.

તારાઓનું ક્રીડાગાન.

પ્રિય ચાલો બંધુ સર્વ! રમવાને ચાલો,
આપણ તારલડા ખર્વ! આનંદે મ્હાલો.—

સપીને રમીયે આપણ સૌ નહિ ગડબડનું નામ રે;
ઠમક ઠમકતા હસતા હસતા કરીએ મોજ:તમામ! રમવાને ચાલો!

જેવી તેવી રમત આપણી, પણ રમીયે સુખચેનરે:
એહ રમત જોવાને પેલી આવે ચંદા બ્હેન . રમવાને ચાલો!

રમો રમો બંધુઓ! ત્યારે, કરો વિવિધ અહિં ખેલરે,
રસ લુંટાયો લૂટી લ્યો સૌ, વહી જશે આ વેળ! રમવાને ચાલો!

રમવું, ભમવું, ખમવું, નમવું, જગમાં ચાહ્યું જ્યારે,
સમય વિચારી સાચવિયે ત્યાં વિષનું અમૃત થાય! રમવાને ચાલો!

ચલો, ચલો, બંધુઓ! ઝટપટ, દોડો, ગબડો સર્વરે,
રસમાં રમતા, લસતા, હસતા, પાળો રસમય પર્વ. રમવાને ચાલો!

—અ. ફ્. ખબરદાર.

મેઘને વિનતિ.

ભલા મેઘજી આવો આમ, બનલાવું રુડું કામ,
અમે બાલક ભેગા થઇ, રોપા ને બીયાંઓ લઇ;
વાવ્યાં છે પૂરમહેનત કરી, રોંટાઓ ફુટયાં છે જરી;
ફરતા છે, ક્યારાઓ કર્યાં, જેહ બધાયે ખાલી પડયા;
આવીને ઝટ દયા કરો, એહ ઉપરે વૃષ્ટી કરો;
બને બધાએ ટૂબાટૂબ, પીયે પાણી ખુબાખૂબ;
જેથી થાયે રુડાં ફુલ, છે અમ મનને એ અણમૂલ;
મૂલ થકી બીજાયે જડે, વળી સુંદરતા માંહી ચડે.

પણ સુગન્ધી આની સાથ, લહી શકે ના કદીયે બાથ;
આ સૌ બાલકનું છે કર્યું, એ સૌ મોટા હાથે બન્યું;
એને સ્વાર્થ રહ્યો છે કાંઇ, અમે કર્યું છે રમવા, ભાઈ!
એને ચોકી માણસ ફરે, અમને રક્ષા ઈશ્વર કરે;
ક્યાં આ રક્ષા, ક્યાં એ ભોગ, ક્યાંથી ઉગે આની જોગ?
એમ છતાં પોતાનું જોય, જગને વ્હાલુ લાગે છેય;
એમ હોય ને અમને કાંઇ, વધુ વ્હાલ એ પર ઉભરાય;
તોયે બુરૂં ના લેખાય, એ તો કુદરતનો ક્રમ, ભાઇ!
માટે ઇચ્છા બાલક તણી, લેશ કૃપા અમ ઉપર કરી,
પૂર્ણ કરો ઝટ વરસી આમ, ધરી રૂપ તમ સુંદરશ્યામ;
ઉપકારી બહુ થાશું અમે, વર્ષ સુધી ઉર રહેશો તમે.

—ભિક્ષુક.

" મા. "

હૈયું ઉભરાય,
આંસુડાં ભરાય, અરે ! ના ખળાય;
કહો શે ખળાય
રોવાઇ જવાય,
છાનું ના રહેવાય, સાંભરતી હાં ! માય,
કહો શે રૂહેવાય ?
માડી ! મ્હારી મા !
રૂવે દિલ હા ! તું વિણ રૂહેવાય ?
કાલી ઘેલી માય !
પડે દિલ ઘા,
ઉંડા ઉંડા બા ! સહે દિલ હા !
મળે ક્યાંથી મા ?
અ—હ ! મા તે મા:
કાલું બોલી કાં ? ભરે ઉર બા !
કહું બા કે મા ?

—નર્મદાશંકર રામચ

વનગોઠિઆ.

આયો આયો જો ! ઉગે ચાંદલીયો રે
ત્યાં છે વનરાજના વાસ,
ત્યાં છે સિંહરાજના વાસ;
બ્હેની ! ચાલ રે ! રમવાને કાજ:—
વન વગડે કાળાં કોતરાં, ને ત્યાં

સિંહ સિંહણનાં રાજ;
એમ છે ખાળુ બે બચ્ચાં સિંહણનાં,
ચાલરે ! ગોઠડીને કાજ;
બ્હેની ! ચાલ રે ! રમવાને કાજઃ— આવો૦

બોલ સિંહોનાં મુખડાં તું ખોલજે,
ગણીશ તેના હું દાંત;
બચ્ચાંની માડી જો લડવાને આવશે,
કાઢીશું કૌતુકની વાત
બ્હેની ! ચાલ રે ! રમવાને કાજ — આવો૦

જંગલઘટામાં ઘુમવાને આવ્યાં,
મળી અમારી આ જાત;
માશી અમારી તું સિંહણ ! છો સાચી,
એમ માની તારી એક ભાત
બ્હેની ! ચાલ રે ! રમવાને કાજ — આવો૦

—મુળજી દુ. વૈદ.

વીરાના વારણાં.

ખમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ;
મોંઘા મૂલો છે મ્હારો વીર જો !
ખમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

એક તો સુહાગી ગગન ચાંદલો રે લોલ;
બીજો સુહાગી મ્હારો વીર જો !
ખમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

રાજ તો વિરાજે રાજ મન્દિરે રે લોલ;
પારણે વિરાજે મ્હારો વીર જો !
ખમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

ચંપો ખીલે છે ફુલવાડીમાં રે લોલ,
કુલમાં ખીલે છે મ્હારો વીર જો !
ખમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

આંગણે ઉજાસ મ્હારે સુર્યનો રે લોલ;
ઘરમાં ઉજાસ મ્હારો વીર જો !
ખમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

એક તો આનન્દ મારા ફઈનો રે લોલ;
બીજો આનન્દ મ્હારો વીર જો !
ખમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ

હવે દીધી છે મ્હને માવડી રે લોલ
માડીએ દીધો મ્હારો વીર જો,
ખમ્મા ! વીરાને જાઉં વારણે રે લોલ.

—ન્હાનાલાલ દ. કવિ.

वार्तालहरी.

નાનકડો નટુ.

" જાઓ ત્યારે, હું તમને વ્હાલી ફોઈ નહિ કહું તો!"—નટુએ પોતાના ગુચ્છાદાર વાળભરેલું નાજુકડું માથું ધુણાવીને, પગ જોરથી અફાળતાં કહ્યું.

આ સાંભળીને હું તો આભીજ બની ગઇ. અમારા ઘરમાં સર્વેને એ ઘણો વ્હાલો હતો. માજીથી માંડીને તે છેક દાસ દાસી સુધી બધાં એના કાલા મીઠા બોલ સાંભળવાને તલપતાં હતાં. તેમાં સર્વ કરતાં મ્હારા ઉપર એનું હેત વધારે હતું. હું એના પિતાની વ્હાલી બ્હેન હતી અને એની માતાએ એને જન્મ આપ્યા પછી આઠમેજ દિવસે,—એના બાહાદુર પિતાએ રણસંગ્રામમાં પ્રાણ અર્પણ કર્યાના હૃદયભેદક સમાચાર સાંભળતાંજ—એકદમ અકાલ સ્વર્ગવાસ કર્યો, ત્યારે એણે એને મ્હારા હાથમાં સોંપ્યો હતો.

નટુ હજી પાંચ વર્ષનો તો થયો ન હતો, એટલામાં એણે પોતાની ઉત્તમ બુદ્ધિના સ્ફુરતા અંકુરોથી અમને સર્વને આંજી નાંખ્યાં હતાં. એને મન કંઇજ અસાધ્ય ન હતું. મનુષ્ય માત્ર જે કંઇ કરી શકે તે કરવાને પોતે પણ સમર્થ છે, એમ એ આજથીજ માનતો હતો. આજ સવારમાંતો એ વ્હેલો ઉઠીને છાનો માનો મ્હારી બાઇસીકલ ઉપર પોતાનો ગુલાબી કોમલ પગ મૂકીને તેને ચલાવવા જતો હતો, એટલામાં એ પકડાઇ ગયો. થોડીવાર થઇ નહિ હોય, એટલામાં તો બાગમાં દો કાપવાનો સંચો પડ્યો હતો, તે ઝાલીને ચલાવવા માંડ્યો તેથી એના રક્ત પલ્લવ જેવા હાથને એવો ઝોકો લાગ્યો કે એનાથી કોઇ મ્હોટો છોકરો પણ એવી વખતે ચીસ પાડ્યાવિના રહે નહિ. પણ નટુ તો નર જ હતો. રોવાને બદલે મ્હોં ઠાવકું રાખીને એ મ્હારી પાસે આવ્યો અને બોલ્યો કે " આવતી કાલ મ્હારી વર્ષગાંઠ છે એમ તમે કહેતાં'તાં; ને આપણે ત્યાં સારૂં સારૂં ખાવાનું કરવાનું છે ને બધાં જમવા આવવાનાં છે, ત્યારે મ્હારા પેલા દોસ્તદારને બોલાવશો ?"

મ્હેં જરા અચકાતે અચકાતે કહ્યું કે "ભાઇ, એવા અજાણ્યાને કેમ આપણે ઘેર જમવા તેડાય ? આ ત્હારો દોસ્તદાર તું બાગમાં ફરવા જાઉછું ત્યારે તને મળે છે તે સારો માણસ હશે, તોપણ અમે કોઈ તેને ઓળખતાં નથી તેથી શીરીતે એને બોલાવીએ?"

" પણ હું તો એને ઓળખું છું ને!" નટુએ માથું ઉચું કરીને જવાબ દીધો—જાણે એમ જણાવવા માગતો હોય કે પોતે જે કહે તે બરાબરજ ગણવું જોઇએ.

" માજીને એ નહિ ગમે "—મ્હેં ઉપરી સત્તાનું જોર બતાવ્યું. " વળી ત્હારી ફોઇબાને પણ નહિ ગમે તેનું કેમ !"

આ સાંભળી નટુનો મીજાજ ગયો ને પોતાનો હાથ લાંબો કરી એમ જણાવવા લાગ્યો કે પોતાની ફોઇબાને ગમે કે ન ગમે તેમાં પોતાને શું ?

" આ માણસ એને રોજ રોજ બાગમાં મળે છે તે કોણ છે ?"—મ્હેં એને ફરવા લઇ જનાર દાસીને પુછ્યું. મને તો જરા વ્હેમ જતો હતો કે એનાજ કોઇ ઓળખીતો હશે.

" બાઇ સાહેબ ! એ તો એક અપંગ માણસ છે ને પોતાનો હાથ ઝોળીમાં નાખીને આવે છે. એક દહાડો અમે હોઝ આગળ ફરતાં હતાં ને નટુભાઇને પોતાની નાની હોડી પાણીમાં નાંખવી હતી તે એમણે નાંખી આપી, તે દહાડેથી એમનું ઓળખાણ થયું છે. નટુભાઇની સાથે એ રોજ વાતો કરે છે ને એમના ઉપર ભાઇનું પણ બહુ હેત જણાય છે."

હું આ વાત માજી પાસે લઇ ગઇ.

"ભલે નટુ એના દોસ્તદારને બોલાવે,"--માજીએ તોડ કાઢયો." આવો પુખ્ત ઉમરનો માણસ નાના છોકરાને તેડેથી ને તે વળી અજાણ્યાં માણસોને ઘેર જમવા આવે, એમ મને લાગતું નથી. વ્હાલા નટુને એની વર્ષગાંઠને દહાડે શું કરવા આપણે નારાજ કરવો જોઇયે ?"

"પણ એ કોણ છે તે આપણે જાણતાં નથી."-એની નાની ફોઇ બોલી.

"કોઇ ચોર હોય કે ઉઠાઉગીર હોય તો ?"—મ્હારી બીજી બ્હેને ઉમેર્યું.

"ભાગીરથીની વાત ઉપરથી તો કોઇ ગૃહસ્થ હોય એમ જણાય છે,"—મ્હેં ટાપશી પૂરી. "પણ ખાત્રીથી શી રીતે કહેવાય ?"

"ઘણું કરીને તો એ કોઇ ઘરડો માણસ હશે. ને એનાં છોકરાંનાં છોકરાં હશે તેથી બાગમાં નાનાં નાનાં બાળકો જોડે વાત કરવાનું એને ગમતું હશે."—માજીએ શાન્તિથી જણાવ્યું. "નટુનું નોતરૂં એ સ્વીકારે એમ મને તો લાગતું નથી,—ને કદી આવશે તોએ શું ? **જેવા દેવ તેવી પૂજા !**"

મ્હારા વ્હાલા ભત્રિજાની વર્ષગાંઠનો ઉત્સવ આનંદથી ઉજવવા માટે હું બધી તૈયારી કરતી હતી, પણ મ્હારૂં મન ઉદાસ રહેતું હતું. એ જન્મદિવસની યાદગીરી સાથે મને તેને લગતી શોકજનક બધી વાતો સાંભરી આવતી હતી, એટલુંજ નહિ પણ મ્હારા પોતાના નસીબમાં જે દુઃખ ભોગવવાનું લખ્યું હતું તેનો પણ પ્રારંભ ત્યારથી જ થયો હતો. ને તે વાત કોઇને કહેવાય એમ નહિ હોવાથી મ્હારી છાતીમાજ દાબી રાખીને હું રહેતી હતી; તેથી તેનો વજ્ર સમાન પ્રહાર મને વધારે સાલ્યાં કરતો હતો

શિરીષકુમારનો અને મ્હારો પહેલો મેળાપ મ્હારા ભાઇનાં લગ્નને દિવસે જ થયો હતો. એ મ્હારાં ભાભીના સગા હતા અને મ્હારા ભાઇ એમને ઘણું ચાહતા હતા, તેથી વખતો વખત અમારે ત્યાં આવતા એટલે મ્હારે એમની જોડે મળવું થતું. સરખે સરખી જોડ હોવાથી અમારે પરસ્પર સ્નેહ બંધાયો પણ મ્હારો વિવાહ એમની સાથે થાય એમ મને લાગતું ન હતું. મ્હારા પિતા પોતાના ઉંચા ક્ષત્રિય કુળનું અભિમાન રાખતા હતા અને શિરીષ વ્યાપારી વર્ગના હોવાથી તેમની જોડેનો સબંધ મ્હારા પિતાને રૂચશે નહિ એવી મને ભીતિ લાગતી હતી.

નટુના જન્મની પેહેલાં થોડાક જ દહાડા ઉપર અમે બંને ચડભડી ઉઠ્યાં હતાં. એ મ્હારા પિતા પાસે જઇને બેધડક મ્હારા હાથની માગણી કરવાનું કહેતા હતા ને મ્હેં કહ્યું કે એ બધું ફોકટ છે. જ્યાં સુધી તમે તમારો વ્યાપાર બંધ કરીને લડાઈમાં ઉતરી પડો નહિ ત્યાં સુધી મ્હારા પિતા એકના બે થવાના નથી."

લડાઇમાં શું થાય તે હું તે વેળા ઓછું જ સમજતી હતી. હું મ્હારા વ્હાલાના જીવને જોખમમાં નાંખું છું એમ તો જરાએ મ્હારા ખ્યાલમાં નહતું. મ્હારા ભાઇનું થોડા દિવસમાં મૃત્યુ થયું ત્યારે જ મને તેનું ભાન આવ્યું પણ તે પહેલાં તો શિરીષે મ્હારી વાત નાકબુલ કરી હતી. "દુકાન કાઢી નાંખવા કરવાનું કંઇ બને નહિ ને લડાઈમાં જવાનું તો મ્હારાં માજીને ગમે નહિ કેમકે તેમને હું એકનો એક પુત્ર છું,"—એમ એ બોલ્યા હતા. ત્યારે મ્હેં કહ્યું હતું કે-"વાહ ત્યારે મ્હારો ભાઈ પણ મ્હારાં માજીને ક્યાં એકલો નથી ? એ તો

તમારા દીલમાં પરાક્રમ કરવાની પહોંચ હોય તો બધુંએ થાય. " તે વખતે મ્હારી ઉછાંછળી-હઠીલી-ટેવને લીધે આવા શબ્દો નીકળી ગયા હતા. એમણે મને વ્હાલથી આલિંગન દઇને ઘણી રીતે સમજાવી હતી કે " તું આ હઠ છોડી દે-તું બીજું જે કહે તે કરવાને હું તૈયાર છું પણ મ્હારી માતાનું હૃદય ભેદે એવું કામ મ્હારી પાસે કરાવ ના. "—પણ હું ગાંડી નહિ. એમનો હાથ તરછોડીને દૂર ખસી જઇ હું બોલી કે " તમારામાં હિંમત જ ક્યાં છે !-જાઓ, આજથી હું તમારી સાથે બોલવાની નથી."

આ સાંભળીને એમનો ચહેરો ફીકો પડી ગયો—એમની આંખ લાલચોળ થઇ ગઇ ને એવો જુસ્સો તેમાંથી ઉભરાઇ આવ્યો કે તે કોઇવાર મ્હેં જોયો નહતો.

"આ ત્હારો શબ્દ તું પાછો ખેંચી નહિ લે, ત્યાં સુધી હું પણ ત્હારી સાથે એક શબ્દ બોલવાનો નથી. "—એવું એમને ક્રોધથી બોલતા સાંભળ્યા છતાં મ્હારો જુસ્સો કંઇ નરમ પડયો નહિ. મ્હેં એમને હડસેલી કાઢયા ને હું મ્હારે ઘેર જતી રહી.

ત્યાર પછી થોડે દહાડે નટુનો જન્મ થયો. તે વેળા એની માતા બીચારી માંદી હતી અને એની સારવાર કરવાની ગરબડમાં અમે ગુંથાયાં હતાં એટલે ટપાલમાં તે દિવસ મ્હારા ઉપર એક કાગળ આવ્યો હતો તે કહીંક આડો અવળો મુકાઇ ગયેલો હોવાથી તે મને છેક મોડો રાતે બધાં સુઇ ગયા પછી વાંચવાને મળ્યો. મ્હેં તરત અક્ષર ઓળખ્યા અને ધ્રુજતી આંગળીઓએ તે ખોલીને નીચે પ્રમાણે વાંચ્યોઃ—

" મ્હારી વ્હાલી,

"તું હંમેશની જગાએ રોજને વખતે મને મળજે. ત્હારાથી આમ હું છૂટો પડી શકતો નથી. એકવાર ત્હારી સાથે મને વાત કરવા દે. સાંજના ચારથી છ વાગ્યા સુધી હું ત્હારી વાટ જોઇશ. તું નહિ આવું તો હું એમ નિશ્ચય માનીશ કે ત્હારો પ્રેમ મ્હારા ઉપર હવે રહ્યો નથી. પણ પ્રિયા, તું જરૂર આવીશ જ એમ મ્હારો અંતરાત્મા સાક્ષી પૂરે છે. "

આ વેળા અર્ધી રાત તો વીતી ગઇ હતી. શિરીષ બીચારા મ્હારી વાટ જોઇ જોઇને આખરે થાકીને નિરાશ થઇને ગયા હશે. પણ શો ઉપાય ? બનવાની તે બની ગઇ !

આ પછી એમના તરફથી મને કોઇવાર કંઇ સમાચાર મળ્યા ન હતા. પણ થોડા મહીના ઉપર મ્હારાં માતુશ્રી વર્તમાન પત્ર મ્હોટેથી વાંચતાં હતાં તેમાં મ્હેં સાંભળ્યું હતું કે એક મોટી દુકાનમાં ભારે આગ લાગી હતી તે વેળા તેના માલીકે અસાધારણ બાહાદુરીથી એક નાના બાળકનો જીવ ઉગાર્યો હતો. તેમનું નામ પણ શિરીષ હતું, અને તે વાંચતાં જ મ્હારાં માતુશ્રી બોલી ઉઠયાં હતાં કે " એ તો આપણા શિરીષ કુમારજ હશે !-આહા ! મ્હારા વ્હાલા પુત્રને એમના ઉપર કેવો સ્નેહ હતો ! એ આપણને છેકજ આમ કેમ વીસરી ગયા હશે ? કદાચ—આપણે મકાન બદલ્યું છે તે એમના જાણવામાં નહિ હોય."

મ્હારા ભાઇના તથા મ્હારા પિતાના મરણ પછી અમારી દશા બદલાઇ જવાથી અમે એક નાના મકાનમાં રહેવા આવ્યાં હતાં એ વાત તો સાચી હતી. માજીએ વર્તમાનપત્ર વાંચીને મુકી દીધું હતું, તે મેં તેમના ઉઠયા પછી લઇ લીધું અને અતિ આતુરતાથી શિરીષની બહાદુરીના આ વૃત્તાંતના અક્ષરે અક્ષરથી મ્હારી આંખોને તૃપ્ત કરી-આમને મ્હેંનાહિંમત કહ્યા હતા !

વર્ષગાંઠને દિવસ નટુને તો બનાવી ઠણુવીને અમે ખુબ શણગાર્યો હતો. એ તો જાણે મ્હોટો મુરબ્બી હોય તેમ ફાંકડો બનીને ફરતો હતો. એના નાના નાના દોસ્ત બધા આવીને રમવા મંડ્યા હતા પણ એને હજી બરાબર ગોઠતું ન હતું. એના પેલા મ્હોટા દોસ્ત હજી આવ્યા ન હતા. એમણે આમંત્રણ તો સ્વીકાર્યું હતું. દાસીએ કહ્યું હતું કે "એમણે ઘણી ખુશીથી આવવાનું કબુલ કર્યું હતું. આપણાં નામ ઠામ મ્હેં એમને જણાવ્યાં ત્યારે એમનો ચ્હેરો જરા લેવાઇ ગયો. એમણે કહ્યું કે એ કુટુમ્બનાં બધાંને હું ઓળખું છું ને મ્હારૂં ઓળખાણ તાજું કરવાનો આ પ્રસંગ મળવાથી મને ઘણો આનંદ થશે."

અમને તો એ ગૃહસ્થ કોણ હશે તેની કંઇ સ્મૃતિ આવી નહિ. પણ કોણ જાણે શા કારણથી મને એમને જોવાની બહુ ઉત્સુકતા થઇ આવી.

એકદમ બારણું ઉઘડ્યું. હું તે વેળા બારણાને પીઠ કરીને હાર્મોનીયમ વગાડતી વગાડતી બધાં બાળકોને રમુજ કરાવતી હતી. નટુએ ચીસ પાડી તે સાંભળીને હું ચમકી.

"આવ્યા"—"આવ્યા"!—એમ બોલતો બોલતો એ દોડતો જઇને એમને ભેટી પડ્યો. તે જ વેળા મ્હેં વાંકાં વળીને જોયું ને મ્હારા હાથ સ્તબ્ધ થઇ ગયા. વાજું વાજાને ઠેકાણે રહ્યું.

એ તો શિરીષ કુમાર જ હતા!!

હું ઉભી થઇ—ચકિત બની ગઇ—એટલામાં એ મ્હારી પાસે આવ્યા અને મને એમણે બોલાવી! એક હાથ ઝોળીમાં હતો. ચેહેરા ઉપરથી લોહી ઉડી ગયું હતું. અગ્નિજ્વાળમાં પડીને બાળકનો જીવ બચાવતાં પોતાને આ પરિણામ શોષવું પડ્યું હતું.

મ્હારી જીભ તો ઉપડી નહિ. પણ મ્હારી બ્હેનને કંઇક પ્રેરણા થઇ આવી.

"બ્હેન! શિરીષ કુમારને જોડેના ઓરડામાં ચ્હા પીવા તેડી જાઓ. છોકરાઓને હું ગમત કરાવીશ"—તે ખુશ મિજાજથી મ્હોં મલકાવતી બોલી ઉઠી.

છોકરાઓ પાછા રમવાને કુદવા મંડ્યા. હું એમની સાથે પાસેના ઓરડામાં ગઇ, ત્યાં બીજું કોઇ ન હતું. એમની સામે આવીને હું ઉભી રહી. બોલવાને ઘણાં ફાંફાં માર્યાં પણ ઓઠે ફડક્યો નહિ.

"મને માફ કરો,"—એ બોલ્યા. "હું વગર બોલાવ્યે આવ્યો છું તે માટે દીલગીર છું. નટુ તમારો ભત્રિજો છે એમ મ્હેં જાણ્યું ત્યારે ફરીથી આવીને તમને મળવાની લાલસા હું રોકી શક્યો નહિ. પણ હવે હું જાઉં છું. મ્હારા વ્હાલા મિત્રના પુત્ર માટેની આ નાની સરખી ભેટ સ્વીકારશો.

એમ કહીને એમણે એક પાકીટ ટેબલ પર મૂક્યું અને જવાની તૈયારી કરી. તે વેળા મહા-મહા પ્રયત્ને મ્હારી જડતા દૂર કરતે કરતે, હું ભાંગે તુટે અક્ષરે બોલી ઉઠી—"ઉભા રહો, શિરીષ—જશો નહિ."

આ સાંભળીને એ ઉભા તો રહ્યા પણ મ્હારાથી વધારે કંઇ બોલાયું નહિ.

"તમારે મ્હારૂં કંઇ કામ છે?"—એમણે જરા થોભીને પ્રશ્ન કર્યો.

"મને માફ કરશો? ઘણા વખતથી હું સમજી છું કે મ્હારો મ્હોટો અપરાધ થયો છે. આપે આપની બાહાદુરી અગ્નિજ્વાળામાં બેધડક પ્રવેશ કરીને સિદ્ધ કરી આપી તે

પહેલાંથી જ મને મ્હારી ભૂલનો પસ્તાવો થતો હતો. આપને મ્હેં કટુ વચન કહ્યાં, ત્યારે મ્હારૂં મન રોષના આવેશમાં હતું—જે હું શું બોલી તેનું મને ભાન ન હતું."

"પણ તે પછી તમને મ્હારો કાગળ કેટલેક દિવસે મળ્યો ત્યારે તો કંઇ તેવા આવેશમાં ન હતાં ? તમારી મ્હેં ઘણી રાહ જોઇ ને તમે ન આવ્યાં ત્યારે મ્હારી ખાત્રી થઇ કે તમારો વ્હાલ મ્હારા ઉપરથી ઉતરી ગયો છે."

"એ કાગળ મને નટુનો જન્મ થયો તે જ દિવસે મળ્યો હતો,"—હું જરા સરસી જઇને તેમનો ચહેરો તરફ આતુરતાથી જોતી બોલી. "તે વેળા મ્હારાં ભાભી બીચારાં એટલાં માંદાં હતાં અને અમે સર્વ એવા ગડબડાટમાં હતાં કે કાગળોની કોઇને ફામ રહી નહિ. તમારો કાગળ કંઇ આડે હાથે મુકાઇ ગયો હતો તે મને છેક મધરાત પછી વાંચવાને મળ્યો."

"તમને આ કાગળ વખતસર મળ્યો હત તો તમે મને મળવા આવત ખરાં ?"

"હા, શિરીષ!"—મ્હેં ધીમેથી કહ્યું.

"મ્હારી વ્હાલી મયૂરિકા, ત્યારે તું શું હજી મને ચાહે છે ?"

"હા, વ્હાલા—" હું હિંમતથી બોલી.

"વ્હાલી કોઈ, તમને એ વ્હાલા લાગતા હોય તો તમે મને બોઝી કરો છો તેમ એમને શું કામ નથી કરતાં ?—" મ્હારે વ્હાલો નટુ એના દોસ્તદારને ઘણીવાર સુધી નહિ જોયાથી ખોળતો ખોળતો આ વેળા અહીં આવી પહોચ્યો હતો તે ધીમે રહીને પછવાડેથી બોલ્યો, અને એ મ્હારા વ્હાલા બાળા રાજાની આજ્ઞાને હું હંમેશ આધીન રહેતી હતી તેથી હું અત્યારે પણ જહાંગીરી હુકમને તાબે થઇ. —છ.

દીલ્લીનો એક કંજુસ.

દીલ્લી શહેરના એક રસ્તા ઉપર એક ટોળું ભેગું થયું હતું. તે ટોળું એક ઘરડા માણસની પાછળ પડીને તેને હેરાન કરતું હતું. જો કે તે માણસ ઉપર કેટલાક લોકોએ કાંકરા નાંખ્યા હતા અને કેટલાક તેની હુરીઓ બોલાવતા હતા, છતાં પણ તે માણસ શાંતિથી ચાલ્યો જતો હતો.

છોકરાં તેની પછવાડે પડીને ગાળો દેતાં હતાં અને એને પજવાય તેટલો પજવતાં હતાં છતાં પણ તેમને અટકાવવાને અથવા તે માણસને મદદ કરવાને કોઇ ઉભું રહ્યું ન હોતું.

દુકાનવાળા પોતાની દુકાન ઉપર બેસીને જોયા કરતા હતા, અને બીજા લોકો પોતાનું કામ કાજ કરતા હતા પણ આ ટોળા ઉપર કોઇ ધ્યાન આપતું ન હોતું.

તે વખતે લાહોરના એક શીખે એક દુકાનદારને આ તોફાનનું કારણ પુછ્યું. ત્યારે તે દુકાનદારે ઉત્તર આપ્યો કે આ એક લુચ્ચો ને ખરાબ મખ્ખીચુસ છે. તે કોઇનું સારૂં કરતો નથી. અને તેથી તેની પાછળ હમેશાં આવું ટોળું ભેગું થાય છે. પણ હવે આ માણસને કશું લાગતું નહિ હોય; કારણ કે આવું તો વર્ષોથી ચાલ્યું જાય છે.

"પણ તે માણસે કોઇનું નુકશાન કર્યું છે ?"

"ના તે એવો તો ઘરડો ને નબળો છે કે તે કોઇને ઇજા કરી શકે નહિ."

' ત્યારે તેને શા માટે લોકો પજવે છે ?"

" કારણ કે તે કંજુસ છે ! તે પૈસા એકઠા કરે છે અને પોતાને માટે જરૂરીઆત કરતાં એક પાઇ પણ વધારે ખર્ચતો નથી "

" તે પૈસા કેવી રીતે કમાય છે ? "

" તે મેહેનત કરે છે તે ઘણીજ મહેનતુ છે શીયાળો કે ઉનાળો તે જોતો નથી ગુનામ પેઠે સવારથી સાંજ સુધી કામ કરે છે અને આગલુ બધુ કરે છે માટેજ એને લોકો ધીક્કારે છે કામ કરવાની એને કશી જરૂર નથી તે જે પૈસા કમાયો છે તે પૈસા જો પોતે મજનમાં ખર્ચ્યા કરે ત્હોયે એને જરાએ અડચણ આવે તેમ નથી પણ તેને બદલે ગમે તેવા સારામાંસારો કામ કરનાર હોય તેના કરતાં તે વધારે મેહેનત કરે છે ' તે વીખ શહેરમાં પંદરેક દીવસ રહ્યો અને હમેશાં તે ઘરડા માણસની આસપાસ ટોળું ભેગુ થતુ તે જોતો હતો તે કંજુસની વાત જાણવા માગતો હતો પણ તેને કાંઇપણ જાણવા જેવુ મળ્યુ નહિ, ફક્ત તેનુ નામ " નામનારાણ " છે અને બહુ થોડા પૈસા ઉપર પોતાનુ ગુજરાત ચલાવે છે તેટલીજ એને ખબર પડી

તેની ખાનગી બાબત કોઇ જાણતુ ન હોતુ તેને કોઇ સગુ કે મિત્ર હોય એવુ જણાતુ ન હોતુ કારણ્ કે તેના ઝુપડામા કોઇ પણ બીજું માણસ આવ્યુ હોય એવુ કોઇ દીવસ માલમ પડ્યુ ન હોતુ

પણ એક દીવસ જ્યારે તોફાની છોકરાઓ તેને પજવવાને માટે હમેશના વખતે તે રસ્તા ઉપર ભેગા થયા હતા ત્યારે તે માણસ દેખાયો નહિ એના ઘર તરફ એમ લાગ્યુ કે આજે એનુ ઘર ઉઘડયુજ નથી, ત્યારે પોલીસે આવીને તેનુ ઘર ઉઘાડયુ એક પાટની ઉપર તે ઘરડો માણસ જાણે ઉંઘતો હોય એવી રીતે પડેલો દેખાયો તેના મોં ઉપર શાન્તી દેખાતી હતી પોલીસના માણસે તેને હલાવ્યો બુમો પાડીને ઉઠાડવાને માટે ઘણી મહેનત કરી, પણ બધી મ્હેનત નકામી ગઇ, કારણકે તે માણસ મરી ગયો હતો !

તેના ઘરની તપાસ કરવામાં આવી, ત્યારે એની પેટીમા જાત મહેનતથી ભેગો કરેલો પૈસો જડયો તેમા કેટલાક ખાતાં ને ચોપડા પડેલા હતા ને એનુ એક વિલ પણ હતુ તે વિલમાં શુ લખેલુ હતુ ?

" હુ જ્યારે નાનો હતો ત્યારથી મે જોયુ છે કે આ શહેરના ગરીબ બાળકોને કેળવણી મળતી નથી અને મળે છે તો બહુ મોંઘી કીમતે ! કેળવણી ન મળવાને લીધે તે લોકોમાં ઘણા દુર્ગુણ પેઠેલા છે મારી આખી જીંદગી લોકોને કેળવણી શાથી કેમ મળે તેના વિચારમાં ગાળીને મે પૈસા ભેગા કર્યા છે સરકારને મારી વીનતી છે કે આ બધા પૈસા ગરીબ લોકોને મોંઘી કેળવણી આપવામાં ખર્ચવા "

આ વાત આખા ગામમા ફરી વળી અને જે લોકોએ એને કાંકરા માર્યાં હતા તે લોકોની આખમા પણ આસુ આવ્યા

विद्याकला.

હેં ! પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિયોને પણ ઇન્દ્રિયો હોય કે ?

દસેક વર્ષનો વિદુ સ્હાંજના નિશાળેથી આવીને ઘર આગળના બાગમાં રમતો હતો. પરિક્ષામાં પાસ થવાથી ત્હેના બાપુજીએ ત્હેને એક ન્હાની નેતરની સોટી અપાવી હતી. હાથમાં સોટી લઇ બાગમાં તે આમ તેમ ફરતો હતો, અને મરજી માફક ગમે તે છોડપર પ્રહાર કરી ત્હેને છિન્ન ભિન્ન કરતો હતો.

ત્હેની બા ગીણી આ વખતે ઘરના ઓટલા પર બેઠી બેઠી દાળ વીણતી હતી. વિદુની સોટીનો સુઇ...સુઇ...અવાજ ત્હેના સાંભળવામાં આવ્યો, અને તે અવાજ ક્યહાંથી આવે છે, તે જોવાને ઉઠી; અને બાગમાં ગઇ. આ વખતે વિદુ એક કલમી આંબાની ડાળીઓ પર સોટી અફાળતો હતો, તેથી કરીને ત્હેની સોટીનો અવાજ ઘણે દૂર સુધી સંભળાતો હતો.

ગીણી ત્હેની પાસે ગઇ, અને વિદુને ઠપકો દેતાં બોલી, 'વિદુભાઇ, આમ કરીએ કે ? ત્હમને સોટી શા માટે અપાવી છે ? બાગમાં આમ નુકશાન કરવા નહિ હોં કે ?'

'તે હું શું નુકશાન કરૂં છું જે !–બાપુએ સોટી અપાવી તે અમે રમીએ નહિ કે ?'

'ના, રમો, પણ ત્હમે આ આંબાની કેવી સ્થીતિ કરી નાંખી છે, તે જરા જુવો. ત્હમારા બાપુને શો જવાબ દેશો ?'

માનો જવાબ સાંભળી વિદુ ગભરાયો. થોડીવાર ચૂપ રહ્યા પછી, તે બોલ્યો 'આંબાના ઝાડ સાથે રમતો હતો, ત્હેમાં મ્હેં શું ખોટું કર્યું છે ?'

'ઠીક, આંબાના ઝાડ સાથે આવી રીતે રમાય કે ? ત્હમારી સાથે રમનારને ત્હમે આમજ કરો ને ?'

'ના, ગીણી બ્હેન, બીજાને તો કાંઇ થાય ? આતો ઝાડ છે, તેથી આમ કરતો 'તો !'

'શા માટે ત્હારે આંબાને આવી રીતે મારતા હતા ?'

'બ્હેન, આંબાને હું મારતો હતો ? ના, હું તો રમતો હતો. જો મારતો હઉં તો આંબો મ્હને મારે કેમ નહિં, અગર તે રડે કેમ નહિ ?'

'ભાઇ ! આંબાને બોલવાને મ્હોં નથી, તેથી ત્હમને શું કહે, બિચારો ? મારો જો ગાય કે ભેંસને, પછી શું થાય છે તે હું જોઉં જો !'

'ગાયને મારૂં તો તે સ્હામી મારવા આવે.'

ઠીક, 'ત્હમને કોઇ મારે તો ?'

મ્હને મારે તો, એવો તો ટીપી નાંખુ ને !'

'કારણ ?'

'અમને વાગે તે !'

'તેજ પ્રમાણે આ આંબાને ન વાગે કે ?'

'હેં, આંબાને તે વાગતું હશે ?'

'હા, ભાઇ; આંબાનેએ વાગે અને બધાનેએ વાગે.'

'ત્હમે શાથી જાણ્યું હેં ! આંબો મ્હને ત્હારે કેમ કહેતો નથી, ને ત્હમારા મ્હોં આગળ ચાડીઓ કરે છે !'

'ત્હમને વાગે તે ત્હમે શાથી જાણ્યુ?'

"ઓહો! ત્હેમાં તે શું છે? પરમેશ્વરે માણસને ઇન્દ્રિયો આપી છે, તેથી ખબર પડે છે!'

'ભાઇ, ઇશ્વરે સર્વેને પણ તેવીજ ઇન્દ્રિયો આપેલી હોય છે હો કે!'

'તે ત્હમે શાથી જાણ્યુ?'

'ઠીક ત્હમે ગાયને મારો તો શુ થાય?'

'ગાય મ્હને સ્હામી મારવા આવે'

'કારણ?'

વિદુ આ સાંભળી ચુપ રહ્યો

'ત્હમને વાગે તેમ, ગાયને વાગે કે નહિ?'

'વાગે'

'શાથી ખબર પડી કે વાગે?

'અમારા પાઠમાં આવી ગયુ છે કે ઈશ્વરે બધાને ઇન્દ્રિયો આપી છે, તેથી બધી જાતની ખબર પડે!'

'કઇ કઇ ઇન્દ્રિયો ઈશ્વરે આપી છે?'

'જોવાને આંખ, સુંઘવાને નાક, સાંભળવાને કાન, ચાખવાને જીભ, અને પારખવાને ચામડી'

'ત્હારે, આપણે, તેવા ભલા ભગવાનનો આભાર માનવો જોઇએ ને!'

હા, 'તેથીજ અમારી નિશાળમાં અમે ત્હેની પ્રાર્થના કરીયે છીએ'

'ઠીક, ત્હમને વાગે અને જેમ ઇન્દ્રિયથી ખબર પડે, તેમ ગાયને પણ ઇન્દ્રિયથી ખબર પડે ને?'

'હા, હા! આત્તારીતી! ગાયને પણ ઇન્દ્રિયો હોય! ગીણી બ્હેન, ત્હમે શેણે જાણ્યુ? હા, હા, હોયજ સ્તો! કેમ ગીણી બ્હેન? ત્હેને પણ આંખો, કાન, નાક, જીભ અને ચામડી હોય છે ને!'

'ત્હારે તેજ પ્રમાણે બીજા પ્રાણીઓને ઇન્દ્રિયો હોય કે?'

'હારતો, કેમ ન હોય? પરમેશ્વરે કેવુ મઝાનુ કર્યું છે! હે! તે મ્હને બહુ વ્હાલા લાગે છે હોં! એ કેમ દેખાતા નથી વારુ?'

'આપણે કોઇને હેરાન કરીયે નહિ અને રોજ આપણા પાપની માફી માગીએ ને તો તે આપણાપર રાજી રહે. ન્હાનાં છોકરાં પર તે ખુબ રાજી રહે છે કે!! ન્હાનાં છોકરાં એમને બહુજ ગમે!'

'ત્હારે તો, હે, ને ગીણી બ્હેન! હુ તો છે ને તે રોજ એમને રાજી રાખવાને બનતુ કરીશ!

'ઠીક ત્હારે કોને કોને ઇન્દ્રિયો પરમેશ્વરે આપી છે?'

'પશુ પક્ષી, અને માણસોને!'

'.હેં ! ગીણી બ્હેન હોય ? હું તો માનતો નથી. કેમ જે ત્હેને આંખ, ચામડી, કાન ક્યહાં હોય છે ?'

'બધું એ છે. ભલો ભગવાન જેને જે જોઇએ છે તે બધું એ આપે છે !'

ત્યહારે ત્હમે મ્હને નહિં બતાવો કે !'

' મ્હારી સાથે ચાલો જોઉં, ભાઇલા ! હું બધુંએ બતાવીશ, હાંકે !'

' જુવો, આ શેનો વેલો છે ?

' કોળાનો. '

' ત્હેના પાંદડાનો રંગ ત્હેની બન્ને બાજુએ કેવો છે, વારૂ ?'

' ઉપર લીલો, ને નીચે પીળાશ પડતો. હેં ! બ્હેન ! આમ કેમ હશે ?

' લીલો અને પીળો રંગ કઇ કઇ દિશામાં છે ?'

' લીલો રંગ આકાશ તરફ અને પીળો રંગ જમીન ભણી. '

' ઠીક, આ બધું ધ્યાનમાં રાખજો હાંકે ?'

' અરે, અમે તે ભૂલતા હોઇશું કે ?'

' જુવો, આમ આવો વિદુભાઇ, આ વેલાના પાંદડાનો પીળોરંગ ઉપર અને લીલોરંગ જમીન ભણી આવે એવી રીતે ત્હેને આ વાડપર નાંખો, અને કાલે આ વખતે શું થાય છે તે જોઇને મ્હને કહી જજો. હાંકે ! હવે તો સંધ્યાકાલ પડી એટલે બીજું કાલે સ્હમજાવીશ.'

' વારૂ, બ્હેન ! ત્હમે કેવું મઝાનું શીખવાડ્યું ? અમારા માસ્તરે પણ આવું કહેલું નહિ, હાંકે ! પણ ગીણીબ્હેન, આપણી માફક આ બધી વનસ્પતિયોને ઇન્દ્રિયો હોય, હેં ?'

' હા, કાલે શું થાય છે, તે જો જો, અને પછી મ્હને કહી જજો. વારૂ, ભૂલતા નહિ હાંકે!

(૨)

બીજે દિવસે રવીવાર હતો, એટલે વિદુને નિશાળે કંઇ જવાનું નહતું. સ્હવારમાં ઉઠીને, તે પેલા વેલા પાસે આવીને ઘડીએ ને પલકે-ત્હેની સ્થિતિ જે થતી તે બરોબર તપાસતો. અત્યારે ત્હેના જીવને લગારે ઝંપ 'નહતો. થોડીવાર થાય ને તે વેલા પાસે જાય, અને વિચારે કે 'વળી શું આને પણ ઇન્દ્રિયો હશે ?'.

જેમ જેમ સૂર્ય માથાપર આવતો ગયો, તેમ તેમ, વેલાનાં પાંદડાં પણ વળવા લાગ્યાં અને બપોર પડતાં પડતાંમાં તે વેલો પલટાઇને ત્હેની અસલ સ્થિતિયે થઇ ગયો. વિદુને આમાં કાંઇ સ્હમજણ ન પડી. તે તરત જ ત્હેની બા પાસે દોડી ગયો. ત્હને બધી હકીકત કહી, અને ત્હેને તે સ્થળે તેડી લાવ્યો.

' કેમ, વિદુભાઇ, શું જોયું ? '

' ગીણી બ્હેન ! પવન પણ ન્હોતો વાયો ને કોણ જાણે શાથીએ પાંદડાં ધીમે ધીમે બદલાઇને ઉપર આવ્યાં, અને વેલો એકદમ ચતો થઇ ગયો ! '

' શાથી તેમ થયું હશે, વારૂ ? '

' કોણ જાણે બ્હેન ! '

' વિદુભાઇ, ત્હમને અંધારી કોટડીમાં પુરી રાખ્યા હોય તો ત્હમને ગમે કે ? '

' નારે બ્હેન, આપણને તે અંધારામાં રહેવું ગમે કે ? પણ ત્હને મ્હને પુરતાં નહિં હાંકે ? ?

'કેમ ?'

'અજવાળા વગર તો આપણને ગોઠે જ નહિ.'

'ઠીક ત્હારે અજવાળું છે, એમ તમને શાથી ખબર પડે છે ?'

'આંખોવડે વળી !'

'તમને અંધારામાં રહેવું ન ગમે, તમારી આંખોને સૂર્યનું અજવાળું ગમે, તેમ આ વેલાને કાંઇ થતું હશે કે ?'

'ત્હેને ગમે ન ગમે તે હું શું જાણું ? મ્હારેતો આંખો છે, એટલે તો ખબર પડે, ત્હેને ક્યહાં આંખો છે ?'

'જુવો, વેલાને તમે કેવી રીતે કાલે મૂકયો હતો ?'

'મ્હેંતો ઉંધો મૂકયો હતો.'

'ત્હારે ચતો શાથી થયો ?'

'તે હું કેમ જાણું ?'

'આમ આવો, તમારી આંખોને અજવાળું ગમે કે ?'

'હાજી.'

'તમારી આંખે પાટા બાંધ્યા હોય તો ?'

'હુંતો છોડી નાંખું'

'ત્હારે આ વેલાને પણ અજવાળું ગમતું જ જોઇયે. ત્હેને જો આપણે ગમે તેમ મૂકીએ, તો તે પણ તમારી માફક હતો તેવો થાયને ?

વિદુ આ સાંભળી ચુપ રહ્યો.

'સૂર્યનું અજવાળું છે કે નહિ, તે આંખોવડે જ માલૂમ પડે કે ?

'હાજી.'

'વેલાને પણ અજવાળું ગમે છે ને !'

'હાજી.'

'ત્હારે હવે કહો જોઉં, વેલાના કયા ભાગને અજવાળું ગમે છે ?'

'પાંદડાને !'

'પણ પાંદડાના કયા ભાગને ?'

'લીલા'

'પીળાને નહિ કે ?'

'નાજી, સ્હવારમાં સૂર્યનું અજવાળું જેવું આવ્યુંને ગીણી બ્હેન, તેવોજ ત્હેનો લીલો ભાગ ઉપર આવવા માંડયો 'તો. !'

'ઠીક, ત્હારે વેલોની આંખો કઇ વારૂ ?'

'ઓતારીની !–બ્હેન ! તમે તો ધીમે ધીમે એવું તો સ્હમજાવ્યું ને ! હવે મ્હને ખબર પડી. હા, હા, હા ? વેલાની આંખ તે પાંદડા ! અને ત્હેનો ઉપરનો લીલો ભાગ ! હેં, ગીણી બ્હેન, આવું આવું રોજ તમે કેમ નહોતાં કહેતાં ? આવી મ્હને ખબર હોતને, તો છે તે હું આપણા બિચારા આંબાના પાંદડા–અરે–આંખો તોડી નાંખત નહિં હોં કે ! પાંદડાં તે આંખ, અને તે તોડયાથી તે બિચારો આંધળો થયો હશે, નહિ વારૂ ! હેં બ્હેન,

હવે તે બિચારો શું કરશે ? મ્હને ત્હેની બહુજ દયા આવે છે. હવે કોઈ દહાડોએ આવું નહિં કરૂં હોં, ગીણી બ્હેન ! હવે તે શું કરશે બિચારો ? ”

' વિદુભાઈ, પેલા ભલા ભગવાન પાસે માફી માગો કે હું હવે કોઇને પણ હેરાન કરીશ નહિં '

* * * *

' કેમ વિદુભાઇ ! હવે તો ખાત્રી થઇને કે વનસ્પતિયોને પણ ઇન્દ્રિયો હોય ? '

' ના, જો ખરૂં કહું તો બરોબર નહિં હોં ! ઘડીકમાં થાય છે કે ત્હેની આંખો તે પાંદડાં, પણ પછી થાય છે કે એ તે કેમ હોઇ શકે ? '

' ઠીક, ત્હારે ઘરમાં ચાલો વધારે ખાત્રી કરવી હોયતો. '

' વિદુભાઇ, બાગમાં જઇને એક કુંડું લઇ આવો, અને પછી રસોડામાંથી થોડી રાઇ લેતા આવજો, અને લોટામાં પાણી હોં કે. '

વિદુ ઉતાવળો ઉતાવળો બધું લઇ આવ્યો.

' આ કુંડામાં રાઇ વાવો. '

ત્હેણે તેમ કર્યું.

' હવે, આ કુંડાને પરસાળમાં લઇ ચાલો. ત્હાં બ્હારી સિવાય બીજે કંઇથી અજવાળું આવતું નથી. પેલી ટીપાઇ પડેલી છે, તે લાવો અને આ દેવદારની પેટીમાં મૂકો, તેમજ ત્હેનાપર કુંડું મૂકો અને પછી પેટી વાસીદો. અરે ભુલી ! આ પેટી આ બ્હારી પાસે લાવો, અને તે પરનું બાકું અજવાળા ભણી રાખો, અને બ્હારી ખુલ્લી રાખો. ત્રણેક દિવસ સુધી શું થાય છે તે તપાસજો, હું કે.

બે ત્રણ દિવસ વહી ગયા. વિદુ હંમેશાં પેટી ઉઘાડી કુંડામાં પાણી નાંખતો, અને છોડ કેટલો ઉગ્યો છે તે તપાસતો. આ દરમિયાનમાં છોડ પેટીના કાણા સુધી વધ્યો હતો.

ગીણીએ વિદુને બોલાવીને પૂછ્યું કે ' વિદુભાઇ, આનાં પાંદડાં કઇ મેર છે ?'

' બધાએ કાણા તરફ, અને જુવોને છોડ જ તે તરફ વળેલો છે ! '

' હવે, વિદુભાઇ, આ કુંડાને ફેરવી નાંખો, અને પેટી બંધ કરો. આવતી કાલે શું બને છે તે મ્હને આવીને કહી જજો. '

બીજે દિવસે વિદુ નિશાળેથી આવી જુવે છે તો આખો છોડ, અને બધાં પાંદડાં તે કાણાં તરફજ ! આનંદ પામતો પામતો તે ત્હેની મા પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો.

' ગીણી બ્હેન, હવે ખાત્રી થઇ. પાંદડાંને પણ અજવાળું જોઇએ છીએ. કાલે કુંડું ફેરવીને મૂક્યું, તોપણ પાંદડાં તો તેમનાં તેમજ ! હાશ ! હવે પુરેપુરી ખાત્રી થઇ !'

' ત્હારે વિદુભાઇ, પાંદડા આંખ ખરી કે નહિ ?'

' હાજી, ખરી '

' ત્હારે ઉપર અને નીચેના રંગમાં તફાવત શાથી પડે ? '

' ઓહો, એતો સૂર્યનું અજવાળું ઉપરના ભાગપર પડે છે તેથી ! નીચેના ભાગને નથી મળતું તેથી તે પીળાશપર હોય છે ! '

' બરોબર શાબાસ છે ! બોલો હવે વનસ્પતિયોને બીજી ઇન્દ્રિયો હશે કે ? '

' હાસ્તો, હોવી તો જોઇએ જ ! '

' કંઇ કંઇ ? '

' ત્હમે ગ્હમજાવોને, ગીણી બ્હેન, ત્હમે કેવી મઝાની રીતે સ્હમજાવો છો ! નિશાળે ન જતાં હંમેશાં હું ત્હમારી પાસે જ શીખું તો :

' જુઓ ત્હારે પાંદડા તે આંખો. કારણકે સૂર્યનો પ્રકાશ ઓળી કહાડવાની ત્હેમનામાં શક્તિ છે, ખરૂંને ?

' હાજી '

' વેલાની ડાળીઓ ત્હેના હાથ, કારણકે તે વડે તે ઉંચે ચ્હડી શકે છે કેમ ? '

' હાજી. '

' મૂળ તે ત્હેના પગ કારણકે તે વડે તે ઉભો રહી શકે છે, કેમ ખરૂંને ?

' હાજી ! '

' વચલું થડ તે ત્હેનું શરીર ખરૂં કે ?

' હાજી. '

'મૂળના રેસા તે ત્હેનું મ્હોં, કારણ કે જમીનમાથી તે વડે રસ ખેંચાઇ વેલામાં પ્રસરે છે કેમ ખરૂંને?'

' હાજી. '

' પાંદડાના, થડના, અને ડાળીઓના રેસા તે ત્હેની નસો ખરીને, કેમ ? કારણ કે ત્હેનાથી મૂળ વાટે આવેલો રસ આખા શરીરમાં–વેલામાં પ્રસરે છે. '

' હાજી. ઓ બ્હેન ! હું તે ત્હમને શું કહું ? આજે તો મ્હને ખુબ ગમ્મત પડી–મ્હને આવું આવું રોજ શીખવાડશો નહિ ?'

' હા, ભાઇ, બાપુ ! બધુંએ શીખવાડીશ. પણ તું કબૂલ કર કે હું કોઇને વીતાડીશ નહિ.'

' હવે તો હેને ગીણીબ્હેન, હું છેને, તે કોઇને પણ વીતાડીશ નહિં, હોં ! પરમેશ્વર નીકર આપણાપર રાજી રહે નહિ ખરૂં ને ? ગીણી બ્હેન !'

' ઠીક ત્હારે, બીજું કાલે કંઇ કંઇ કુહીશ હોંકે !'

' વારૂ. હાથ, ગીણીબ્હેન ! પરમેશ્વર મ્હારા જેવીજ બધાને ગીણીબ્હેન આપજો ! હું તો છે ને તે ગીણીબ્હેન, હેને, તે, મ્હારા દોસ્તારોને–તે છે ને તે–ગીણીબ્હેન ! આ બધું કહીશ હોંકે ! જે બિચારાં બીજા કોઇને નકામાં ભૂલે ચુકે હરકત કરે નહિ. નીકર પરમેશ્વર ત્હેમના પર પણ રાજી ના રહે. ખરૂં ને, ગીણીબ્હેન !' —દેસાઈ.

बालचरित्र.

૧. જાપાનનો બહાદુર બાલક.

એક જાપાની વિધવાને ત્રણ સંતાન હતાં. ત્હેનો પતિ સાધારણ સ્થિતિનો હતો. દૈવની ગતિથી અચાનક ત્હેનો કાળ થયો, તેથી કરીને આ વિધવાને મજુરી કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું પડતું. એક વખત તે માંદી પડી અને કામે જઇ શકી નહીં. પાસે પૈસા પણ નહીં કે પોતાનો તથા પોતાના છોકરાંનો નિભાવ કરી શકે. આથી કરીને પેલાં ત્રણ બાળકોએ મજુરી કરવાનું આરંભ્યું. પણ કુટુમ્બનું પોષણ થાય એટલા પૈસા મેળવી શક્યાં નહીં. પરિણામ એ આવ્યું કે ત્હેમને ભુખમરો વેઠવો પડ્યો. તેઓને પોતાને પુરતું અન્ન મળતું

નહીં તેથી તેઓને બહુ દુઃખ ન થતું. પણ ત્હેમની માંદી મા ભૂખી રહેતી તે ત્હેમને બહુ લાગતું.

આ સમયે જાપાનમાં ચોરનો ઉપદ્રવ ઘણો જ વધી પડયો હતો. લોકોની મીલકતની કાંઇ પણ સલામતી ન હતી. આ ઉપરથી એક બાદશાહી ફરમાન બહાર પાડવામાં આવ્યું કે જે કોઈ ચોરને પકડી આપશે ત્હેને મ્હોટું ઇનામ આપવામાં આવશે. આ સાંભળી તે ત્રણે બાલકોએ ધાર્યું કે જો તેઓમાંથી કોઈ ચોરને પકડે તો તેઓ પૈસા મેળવી ત્હેમની માતાનું ગુજરાન નિભાવી શકે ચોર પકડી પૈસા મેળવવાની ઉમેદમાં, ત્હેને પકડવાની યુક્તિઓ સંબંધી તે ત્રણે છોકરા વાતો કરવા લાગ્યા. સૌથી ન્હાનો બોલ્યો હું ન્હાનો છું અને મ્હારાથી મજુરી કરી પૈસા મેળવાતા નથી માટે એક યુક્તિ કરો. મ્હને બાંધી ન્યાયાધીશ પાસે લઇ જાઓ. મ્હને ન્હાનો જોઇ એ જરૂર માનશે કે આ છોકરો ચોરી કરતો હોવો જોઇએ અને તેથી ત્હમને ઇનામ આપશે. મ્હને ચોરી કરવા માટે ફાંસીની સજા થશે પણ ત્હેની કાંઇ હરકત નહીં. એવો કયો પુત્ર હશે કે જે પોતાની માતા સારૂ પ્રાણ અર્પણ કરવા તત્પર નહીં થાય ?

આ યુક્તિ અમલમાં મુકવા ત્હેના બન્ને મ્હોટા ભાઇઓએ ના કહી. ત્હેમણે કહ્યું ત્હારે બદલે અમે એ સ્થિતિમાં મુકાવાનું વધારે પસંદ કરીએ છીએ. પેલા ન્હાના છોકરાએ કહ્યું એમ કરવું યોગ્ય કહેવાય નહીં, કારણ ત્હમે બન્ને મજુરી કરી શકો એમ છો. અને તેથી આપણી માતાનું ત્હમે પોષણ કરી શકશો. પણ હું તેમ કરવાને અશક્ત છું તો મ્હને તે યુક્તિ અમલમાં મુકવા દો. કેટલીક રકઝક થયા પછી તે ન્હાના છોકરાની સલાહ પ્રમાણે કરવાનો નિર્ણય થયો.

હવે આ ન્હાના છોકરાના હાથ બાંધી ત્હેને ન્યાયાસન આગળ ઉભો કરવામાં આવ્યો. ન્યાયાધીશે ત્હેને અંધારી કોટડીમાં પુરવાનો હુકમ કરી પેલા બન્ને છોકરાને રજા આપી.

પોતાના ન્હાના ભાઇથી છુટા પડવાથી બન્નેને અત્યન્ત શોક થયો. આ જોઇ ન્યાયાધિશને આશ્ચર્ય લાગ્યું. તે ત્હેમની પાછળ ગયો. ત્હેને વિચાર થયો કે એક ચોરને ન્યાયાસન આગળ રજુ કરતાં ત્હેમને આટલું બધું દુઃખ થવાનું કારણ શું ?

પોતાના ભાઇને કોર્ટને હવાલે કરી તેઓ ઘેર ગયા. અને ત્હેમની માતાને સર્વ વૃત્તાન્તથી વાકેફ કરી અને પુષ્કળ રોયા. ન્યાયાધિશ જે ત્હેમની પાછળ ગયો હતો ત્હેણે ગુપ્ત રહી આ સર્વ બીના સાંભળી અને ત્હેમના ઉપર આ અત્યન્ત પ્રસન્ન થયો. આ વાત ત્હેણે રાજાને ઝાહેર કરી. પરીણામ એ આવ્યું કે રાજાએ તે ન્હાના છોકરાને છોડી મૂકવાનો હુકમ કર્યો એટલું જ નહીં પણ તે કુટુમ્બના ગુજરાન અર્થે એક સારી રકમ છ બક્ષીસ કરી.

---

૨. જંગલમાં સળગેલી આગ (દવ).

રતલામ તરફના એક ગામડામાં ઉન્હાળાના સખ્ત તાપના એક દિવસે નિશાળના મ્હેતાજીએ છોકરાંને નિયમિત સમય કરતાં વ્હેલી રજા આપી, કહ્યું કે ત્હમે સર્વ જલદીથી ઘેર જાઓ. મ્હને લાગે છે કે જંગલની અંદર દવ બળવા માંડયો છે, કારણ કે પવન ઘણો ગરમ અને ધુમાડાથી ભરેલો લાગે છે.

વ્હેલી રજા મળવાથી છોકરાં ખુશી થતાં થતાં ઘેર આવ્યાં. ત્હેમને ખાત્રી હતી કે

શંકર નામના એક છોકરાએ પોતાના પિતાનું ખેતર જે ત્યાંથી ત્રણેક માઇલ છેટે હતું ત્યાં જવા વિચાર કર્યો. ખેતરમાં જવાનો રસ્તો જંગલમાં થઇને હતો. થોડે દૂર ગયો એટલામાં તો તે ધુમાડાના ગોટાથી ઘેરાઇ ગયો. તે પાછો ફર્યો પણ તુર્ત જ અટકયો.

તે મન સાથે બોલ્યો ' ના ના ' મ્હારે જવુંજ જોઇએ. કારણ બન્ને નાની છોકરીઓ ત્યાં છે. બા બ્હાર જતાં કહેતી ગઇ હતી કે સંધ્યાકાળ પ્હેલાં મ્હારાથી પાછાં અવાશે નહી. અને તેથી જો હું ત્હેમના રક્ષણ સારૂં નહી જાઉં તો જરૂર તે બળી મરશે.

અગ્નિ ઝાડોમાં પુર જોસથી વધે જતો હતો તેમ છતાં પણ તે બહાદુર છોકરો આગળ ચાલ્યો. ધુમાડાથી ત્હેની આંખો પુરાઇ ગઇ. અને તે રૂંધાયો તેમ છતાં પણ ઝપાટાબંધ આગળ ચાલ્યો. જ્યારે તે ખેતરમાં પ્હોંચ્યો ત્યારે તે છોકરાં ત્હેણે સહીસલામત જોયાં. તેઓ તેને જોઇ આનન્દથી ત્હેની તરફ દોડયાં અને ત્હેના પ્હેરણને વળગ્યાં.

આગ ઝપાટાબંધ વધ્યે જતી હતી. ત્હેમાંથી શી રીતે બચવું તે વિષે તે વિચાર કરવા લાગ્યો. ઘર પાછળ સુકાઇ ગયેલા એક કુવા ઉપર ત્હેની નજર ગઇ. શંકરને લાગ્યું કે આ કુવાનો આશ્રય લીધાથી આગમાંથી બચી શકાશે. પ્હેલાં ત્હેણે સૌથી ન્હાની છોકરીને કોસમાં બેસાડી અંદર ઉતારી અને પછી બીજીને પણ એજ પ્રમાણે કર્યું. ઉપરે કોસનું દોરડું ઝાલી તે પણ અંદર ઉતર્યો.

શંકર અણી વખતે આવી પ્હોંચ્યો હોવાથી, ત્હેણે ઇશ્વરનો ઉપકાર માન્યો. કુવાને તળીએ જો કે અંધારૂં હતું પણ ત્યાં ઠંડક પણ સારી હતી. અંદર સહીસલામત ઉતર્યા બાદ ત્હેણે ઉપર જોયું તો કુવાની આસપાસ અગ્નિના ભભુકા શિવાય કાંઇ પણ નજરે પડયું નહીં. આ વખતે ત્હેમનુ ઘર આગથી તદ્દન નાશ પામ્યું હતું. આગ કટલોક વખત આ પ્રમાણે ચાલુ રહી. સંધ્યાકાળ પડી અને છેક અંધારૂં થયું પણ આગ કાંઇ નરમ પડેલી જણાઇ નહીં. ઉપર નજર કરે તો આકાશ અગ્નિના લાલ રંગથી છવાયલું દીસે. ન્હાની છોકરીઓ તો શંકરના પ્હેરણમાં લપેટાઇ પોતાનાં મ્હોં ઢાંકી થોડા વખતમાં નિદ્રાવશ થયાં.

શંકર કેટલોક સમય જાગ્રત રહ્યો આખરે તે પણ ઉંઘી ગયો.

જ્યારે તેઓ જાગ્યાં ત્યારે સૂર્યોદય થઇ ગયો હતો. અને સર્વત્ર શાન્તિ વ્યાપિ રહી હતી. થોડીકવારમાં ત્હેમના કાન ઉપર કાંઇ અવાજ સંભળાયો અને કોઇ તે તરફ આવતું હોય એમ લાગ્યું. આ કોણ હતું ? બીજું કોઇ નહીં પણ પોતાની બન્ને ન્હાની છોકરીઓની શોધ કરવા નીકળેલી ત્હેમની વ્હાલી માતા હતી.

જ્યારે તે ત્યાં આવી ત્યારે ઘરનાં લાકડાંના કોઇ કોઇ બળતા ટુકડા ત્હેની નજરે પડ્યા. છોકરાં ક્યાં હશે, ત્હેમનું શું થયું હશે, ત્હેની હવે ત્હેને વધારે ચિન્તા થવા લાગી. એટલામાં ત્હેના કાને કાંઇ સ્વર અથડાયો. ધ્યાન દઇ સાંભળ્યું તો તે કુવામાંથી આવતો લાગ્યો. તે ઉપરથી કુવામાં ત્હેણે જોયું. માતાને જોઇ શંકર બોલી ઉઠ્યો. મા, ઇશ્વરકૃપાથી અહીંઆં અમે કુશળ છીએ.

છોકરાંને હયાત જોઇ ત્હેના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. તે બોલી હે પ્રભુ ! ત્હારો જેટલો ઉપકાર માનું તેટલો થોડો.

શંકર અને બન્ને ન્હાની છોકરીઓને કુવામાંથી કહાડવામાં આવ્યાં પોતાના સંતાન

૩. બાલિકા અને ત્હેની ગાય.

અમેરિકા ખંડથી તો હવે કોઈ ભાગ્યેજ અજાણ્યું હશે. આ ખંડ પશ્ચિમ ગોળાર્ધમાં આવેલો છે. ઇ. સ. ૧૪૯૨ માં વહાણવટી કોલમ્બસે તે પ્રથમ શોધી કહાડયો. ઇંગ્લન્ડના રાજા પ્હેલા જેમ્સ રાજાના વખતમાં અંગ્રેજોએ ત્યાં વસવાની શરૂઆત કરી હતી. હાલ આ દેશ દુનિઆના શ્રેષ્ઠ પદ ભોગવતા દેશોમાં પ્રથમ પંક્તિ ધરાવે છે.

આ દેશમાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ નામનું પ્રજાસતાક રાજ્ય છે. આ મુલક પ્રથમ ઇંગ્લેન્ડને તાબે હતો પણ મહારાજા ત્રીજા જ્યોર્જના વખતમાં કેટલીક બાબતોમાં મતભેદ પડવાથી રાજા પ્રજા વચ્ચે કલહ ઉત્પન્ન થયો અને પરિણામે આ દેશ સ્વતંત્ર થયો.

આ રાજ્યના પાટ નગર ન્યુયોર્કમાં એક સમયે લશ્કરને સારૂ ખોરાક મેળવવાની શોધમાં કેટલાક સૈનિકો, નીકળી પડયા. રસ્તામાં અનાજનાં ખળાંથી ભરપૂર એક ખેતર ત્હેમની નજરે પડયું. અનાજના મ્હોટા ખળાવાળા તે ખેતરમાં તેઓ જઇ પ્હોંચ્યા. અહીંઆંથી અનાજ ગાડામાં ભરી તેઓ પછા ફરતા હતા તેવામાં ત્હેમની નજર પાસેના નેળીઆમાં ચરતી એક સુંદર ગાય ઉપર પડી.

ગાય જોઇ એક સિપાઇ હર્ષના આવેશમાં બોલી ઉઠયો સિપાઇ 'બસ બસ' આપણને જે જોઇતું હતું તેજ ઇશ્વરકૃપાથી મળી ગયું.

આ ગાય પેલા ખેતરના માલીકતેની છોકરીની હતી. બાલિકાની એના ઉપર અત્યન્ત પ્રીતિ હતી. સૈનિકોને ગાય લઇ જતાં જોઇ ત્હેમની પાસેથી છોડવવા ત્હેણે અત્યન્ત પ્રયત્ન કર્યો. ત્હેમને ઘણી આજીજી કરી, પણ વ્યર્થ. ત્હેના કાલાવાલા ઉપર કોઇએ ધ્યાન આપ્યું નહીં.

પોતાનો આ પ્રયત્ન નિષ્ફળ જવાથી તે નિરાશ ન થતાં વાડામાં જઈ પોતાનું ટટુ તૈયાર કરી એકદમ છાવણી તરફ ગઇ

છાવણીના દરવાજામાં દાખલ થવા જતાં ત્યાંના રક્ષકે ત્હેને રોકી. ત્હેણે જવાબ દીધો કે મ્હારે અગત્યના કામસર સરદારને મળવાની જરૂર છે.

રક્ષકે ધાર્યું કે તે દુશ્મનો સંબંધી કાંઇ બાતમી લાવેલી હોવી જોઇએ અને તેથી કરીને સૈન્યના ઉપરીના તંબુએ ત્હેને લઇ ગયો.

આ બાલિકાને જ્યારે સરદાર આગળ હાજર કરવામાં આવી, તે વખતે ત્હેના અમલદારો સાથે તે મસલત કરવામાં રોકાયો હતો.

ત્હેને જોઇ ત્હેણે પ્રીતિ યુક્ત શબ્દો વડે પૂછયું. ' છોકરી તું કેમ આવી છે.?

એક ક્ષણભર સઘળે શાન્તિ પ્રસરી રહી. તે છોકરીએ કહ્યું, મ્હને મ્હારી ગાય પાછી આપો. આ સાંભળી સઘળા અમલદારો ખડખડાટ હશી પડયા. ત્હેને ગુસ્સો ચ્હડયો, ચ્હેરો લાલચોળ થઇ ગયો. રોવું આવ્યું પણ હિંમતથી રોકી રાખ્યું.

સરદારે ત્હેને ગાય કોણ અને કેવી રીતે લઈ ગયું, તે સંબંધી પ્રશ્ન કર્યો. આ ઉપરથી બાલિકાએ સઘળો વૃત્તાન્ત ત્હેને કહી સંભળાવ્યો. સરદારે પૂછયું, ત્હારા પિતા તે ગાય લેવા કેમ ન આવ્યા ?

તે છોકરીએ જવાબ દીધો 'મ્હારા પિતા તમારા લશ્કર સ્હામે લ્હડવાને ગયા છે.' અને ફરી પાછું ત્હેણે કહ્યું, મ્હને મ્હારી ગાય આપો.

સરદારે કહ્યું, શું ત્હારા પિતા મ્હારી સ્હામે લ્હડે છે ? ત્યારે તો ત્હને પણ મ્હારી

દુશ્મન ગણવી જોઇએ' હેણે નિર્ભયપણે જવાબ દીધો 'જેવી આપની મરજી પણ મ્હને તો મ્હારી ગાય જોઇએ'

આ સાંભળી સરદારને બહુ આનન્દ થયો તે મુશ્કળ હસ્યો અને કહ્યું 'તુ એક બહાદુર બાળિકા છે, હને હારી ગાય પાછી મળશે, એટલુ જ નહી પણ બીજી કાંઇ ચીજ પણ મળશે એમ કહી તે નીચો પડયો અને ઢીચણેથી રૂપાનો બધ છોડીને આપતા કહ્યુ 'છોકરી, આ યાદગીરી લે આ બધ હમ્મેશ હને યાદ આપશે કે એક અગ્રેજ સરદાર બહાદુર ન્હાની બાલિકા, પછી ગમે તો તે દુશ્મન હોય તોપણ હેને સદા ચ્હાય છે

---

૪. ડાઇક (પાણીનો બધ) નો બચાવ

' હોલેન્ડદેશ યુરોપની ઉત્તરે આવેલો છે, ત્યાંના વતનીઓને આપણે વલંદી કહીએ છીએ આ દેશ દરિઆની સપાટી કરતાં નીચો હોવાને લીધે દરિઆનુ પાણી અદર ધસી ન આવે તેટલા માટે દરિયા કીનારે મ્હોટી દિવાલો બાધવામા આવી છે આ ભીતો ડાઇક (બંધ)ને નામે ઓળખાય છે

એક દિવસ સધ્યાકાળે પિટર નામનો એક છોકરો એક ન્હાના ગામડામાં રહેતા આંધળા માણસને અન્ન આપવા ગયો ત્યા કેટલીક વખત હેની સાથે વાતચીતમાં ગાળ્યા બાદ તે પાછો ફર્યો '

રહાજનો સમય હતો વરસાદ તુર્તજ બધ પડેલો હતો, તોફાન હજી જોઇએ તેવુ શાન્ત થયુ ન હતુ અને દરિઆ તરફથી પવન સુસવાટા મારી રહ્યો હતો ખાઇ થોડી વખત ઉપર પડેલા ધોધમાર વરસાદથી ચારે કાઠે ભરાઇ ગઇ હતી આ સર્વ કુદરતની લીલા નિહાળતો આનન્દથી ધીરે સ્વરે ગાતો ગાતો તે કીનારા ઉપર ચાલ્યો જતો હતો

નેહરને છડે તે આવી પ્હોચ્યો ત્યાર રાત પડી ગઇ હતી સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો અને સ્થળ નિર્જન હોવાને લીધે ભયાનક દીસતુ હતુ કીનારા ઉપરથી નીચે ઉતરી હેણે બધની તળેટીમાં ચાલવા માંડયુ થોડેક દુર ગયા એટલામા કોઇ જગાએથી પાણી ફુટી નીકળવાનો અવાજ હેને કાને પડ્યો તે એકદમ અટકયો અને અવાજ કઇ દિશાએથી આવે છે તે ધ્યાનથી તપાસવા લાગ્યો તુર્તજ હેને બધમાંથી પાણી આવતુ લાગ્યુ અને તે તે તરફ ગયો કિનારા ઉપર મ્હકી થોડેક દુર ગયો એટલે હેણે ભીતમાંથી એક ઘણુ ન્હાનુ પાણીનુ ઝરણુ પડતુ જોયુ આ શુ હતુ ? પાણી અટકાવવાની ભીતમા એક ન્હાનુ કાણુ પડતુ હતુ આ ન્હાનુ છીદ્ર કેટલી ખરાબી કરશે તે પિટર બરોબર સમજતો હતો એકદમ હેને વિચાર આવ્યો કે તે ગામમાં જઇ મદદ લઇ આવે પણ તેટલુ પણ કરવાને સમય ન હતો કારણ તે ગામમાં જઇ પાછો આવે એટલામા પાણીના જોસબધ પ્રવાહને લીધે તે છિદ્ર એટલુ મ્હોટુ થઇ જાય કે પછી પાણી અટકાવવા સર્વ ઉપાય નિષ્ફળ જાય તેથી તે કાણુ ગમે તે પ્રકારે પુરી રાખવુ તો જોઇએજ તે પોતાના મન સાથે બોલ્યો, ' પિટર ! આ કામ દેશના હિતને ખાતર હારે કરવુ જોઇએ '

તે કિનારા ઉપર બેઠો અને જ્યાંથી પાણી આવતુ હતુ ત્યા પોતાનો હાથ મુકયો પાણી એકદમ બધ થયુ હેના હાથથી તે છિદ્ર તો પુરાયુ પણ એક બાળકનુ ગજુ શુ ? એકજ સ્થિતિમા તે ક્યાં સુધી રહી શકે ? હેની મદદે આ સમયે કોઇ આવે એવુ પણ ન

ગયો તેમ તેમ ત્હેના ઉપર થાકની અસર જણાઇ અને ત્હેને શરદી લાગી. ઉંઘવાની વખત થઇ, પણ તે બહાદુરિથી જેમ એક સૈનિક નિદ્રા અને થાકને ન ગણકારતાં પોતાના કર્તવ્યમાં લાગ્યો રહે છે, તેમ તે ઉઘાડી આંખે ત્યાં બેશી રહ્યો.

આ પ્રમાણે ત્હેણે આખી રાત ગાળી. આખરે રહવારે એક માણસ આ બંધ ઉપર થઇ જતો હતો ત્હેણે નીચેથી ઊંકારા આવતા સાંભળ્યા. ત્હેણે તે તરફ નજર કરી તો એક ન્હાનો છોકરો ત્યાં પડેલો જોયો. આ છોકરો કોણ હતો ? બીજો કોઇજ નહીં પણ બહાદુર પિટર થાકી ગયેલો, ઠરી, બેભાન અને તેમ છતાં પણ ભીંત ઉપરથી પોતાનો હાથ નહીં ખસેડેલો, એવી સ્થિતિમાં ત્યાં પડેલો હતો. સત્વર ત્હેને સહાય કરવામાં આવી અને ત્હેને ઘેર લઇ જવામાં આવ્યો, જો કે શરદી થાક અને તેથી થતી અનેક પ્રકારની વેદનાથી ત્હેને ઘણી પિડા થતી હતી તોપણ ત્હેની ત્હેણે દરકાર ન કરી. કારણ કે દેશની થોડી પણ સેવા બજાવવાને તે શક્તિમાન થયો તેથી તેહને ઘણો સંતોષ થયો હતો.

–સનાતન –

बाल विनोद.

રમુજી જવાબો.

(ઇંગ્રેજી ઉપરથી)

(કેટલીક વખત નિશાળોમાં છોકરાઓ મોંઢાના અથવા લેખિત પૂછાતા સવાલોના ઘણા વિચિત્ર અને રમુજી જવાબો આપે છે. આવા જવાબોને સવાલના વિષય સાથે નહિં જેવોજ સંબંધ હોય છે અને ઘણીવાર જવાબ દેનારની મૂર્ખાઈ વિના બીજું કાંઇ તેમાંથી સમજાતું નથી; પરંતુ કોઇ કોઈવાર છોકરાનો રમુજી સ્વભાવ અને તેનું બુદ્ધિશાળીપણું પણ તેમાં જણાય છે. લખવા આપેલા નિબંધોમાં કંઇકવાર બહુ વિચિત્ર જવાબો મળી આવે છે)

૧ *Flicht of time.* "વખતનો વેગ."

નીબંધમાંથી ઉતારોઃ—" વખત ઘણો જલદી પસાર થાય છે, કારણ કે વખતને પાંખો છે એમ લોકો કહે છે. મ્હારા બાપા કહે છે કે જ્યારે આપણે જુવાન હોઇએ ત્યારે વખત ઘણો જલદીથી પસાર થાય છે. જ્યારે આપણે નિશાળમાં હોઇએ છીએ ત્યારે વખત ઘણોજ ધીમે ચાલે છે, પણ જ્યારે આપણે છુટીની વખતે રમીએ છીએ ત્યારે વખત ઘણોજ ઉતાવળો ચાલે છે. વળી જ્યારે આપણે કાંઇ ભાર ઉંચાડી જઇએ છીએ અને આપણો હાથ હમણાં ભારથી તુટી જશે એમ લાગે છે ત્યારે વખત કેમે કર્યો જતો નથી; પણ રવીવાર અથવા બીજા તહેવારના દિવસોમાં જ્યારે આપણે લેસન કરવાનું હોતું નથી ત્યારે વખત ઘણો જ ઉતાવળથી ચાલ્યો જાય છે."

૨ *School Friends.* "નિશાળના સોબતીઓ."

આપણે આપણા નિશાળના સોબતીઓ ઉપર પ્રીતી રાખવી જોઇએ, કારણકે તેઓ આપણા ઉપર પ્રીતી રાખે છે. વળી તેમાં ઘણા ફાયદા છે. જો આપણા નિશાળના સોબતીઓમાંથી કોઈ ટિકેટ કલેક્ટર થાય તો આપણને પ્લૅટફૉર્મ પાસ વગર અંદર જવા દે અથવા આપણે વગર ટિકેટે આવ્યા હોઇએ તો છાના માનો જવાદે. હવે જો આપણે તેની જોડે પ્રીતી ન રાખી હોય તો આમાંનું કશું કરવાદે નહિં; માટે આપણે આપણા નિશાળના સોબતીઓ ઉપર પ્રીતી રાખવી.

૩.

એક વખતે એક ઈન્સ્પેક્ટર એક નિશાળમાં ભુગોળનો વિષય તપાસવા ગયા. તેમણે છોકરાઓને કહ્યું કે,-ધરી, અક્ષાંશ અને રેખાંશ, એ બધી કલ્પીત લીટીઓ છે.

પછી છોકરાઓ બરાબર સમજ્યા કે નહિં તે જોવાને એક છોકરાને " પુછ્યું છોકરા પૃથ્વીની ધરીની લીટી કેવી છે ?"

છોકરો—કલ્પીત સાહેબ.

પણ છોકરાને ગુંચવણમાં ના નાંખવાને માટે, પાછું પુછ્યું "પણ છોકરા એ ધરી ઉપર ત્હારી મા લુગડાં સુકવી શકે કે નહિં ?"

છોકરો—હા, સાહેબ

ઇન્સ્પેક્ટર— કેવાં.

છોકરો—કલ્પીત, સાહેબ !

૪.

એક વખતે એક માસ્તરે નિશાળમાં આપણા સ્વર્ગવાસી રાજા એડવર્ડ વિષે થોડું વિવેચન કર્યું. પછી પ્રીન્સ ઑફ્ વેલ્સ અને બીજા શાહજાદાઓ વિષે પણ થોડું સમજાવ્યું. વળી પ્રીન્સ ઑફ્ વેલ્સનો રાજ્ય ગાદી ઉપર શો હક છે, એ પણ કહ્યું આ બધી માહીતી આપી રહ્યા પછી છોકરાઓ બરાબર સમજ્યા છે કે નહિં તે જાણવા માટે એક છોકરાને પુછ્યું.

માસ્તર—છોકરા ! આપણા રાજા એડવર્ડના મૃત્યુ પછી પ્રીન્સ ઑફ્ વેલ્સ શું કહેવાશે ?

છોકરો—નબાપા, સાહેબ !

૫.

એક ગામડાની નિશાળમાં ઉનનાં કપડાં કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે અને તેના શા ઉપયોગો થાય છે તે સારી રીતે સમજાવ્યા પછી માસ્તરે એક છોકરાને પુછ્યું.

અલ્યા ચતુર ! કહે જોઇએ, આ ત્હારો કોટ શેનો છે ?

ચતુર—સાહેબ, મ્હારા બાપના જુના કોટનો.

૬.

એક માસ્તરે વ્યાકરણ શીખવતાં એક ચબરાક અને માથે ચઢી વાગેલા છોકરાને કહ્યું, "અલ્યા, પહેલો પુરૂષ, બીજો પુરૂષ અને ત્રીજા પુરૂષની વ્યાખ્યા આપ જોઇએ."

છોકરો—પહેલો પુરૂષ સામાન્ય રીતે વખણાય છે. બીજા પુરૂષની હંમેશ પ્રશંસા અને ખુશામત થાય છે. વળી કોઈ વખત તે ઠપકાને પાત્ર પણ થાય છે. ત્રીજા પુરૂષનું હમેશાં પીઠ પાછળ વાંકું બોલવામાં આવે છે અને માત્ર ક્વચીતજ તેનું સારૂં બોલવામાં આવે છે.

૭.

ફ્રેન્ચ શિક્ષક—મગનલાલ ! થોડા દહાડાથી તમારા ફ્રેન્ચ (ભાષાના) ઉચ્ચાર ઘણાજ સારા થાય છે. શું તમે હમણા ફ્રેન્ચ ઉચ્ચાર ઉપર ઘણું ધ્યાન આપો છો. !

મગનલાલ—સાહેબ ! થોડા દહાડાથી મને ઘણું સખત સળેકમ થયું છે. *

૮.

માસ્તર— અલ્યા અંબારામ ! મેં તને ઘોડા ઉપર નિબંધ લખવાનો કહ્યો હતો, તે લખ્યો કે નહિં ?

અંબારામ—ના. સાહેબ ! મેં પાટ ઉપર નિબંધ લખ્યો છે. કારણ કે મ્હારા બાપા કહેતા હતા કે ઘોડા ઉપર બેસી નિબંધ ન લખાય અને કદાચ લખવા જઇએ તો ઘોડો પાડી મારે !

(અમદાવાદ.) —C.

* ફ્રેન્ચ ભાષાના કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચાર નાકમાંથી થતા હોય એમ લાગે છે.

બચપણનાં વિનોદો.

૧ આજ દીવાળી, કાલ દીવાળી,
ગામનાં છોકરાં ખાય સુંવાળી, મેઘ મેઘ રાજા.

૨ સુરજ બાપજી તડકો કરો, તમારાં છોકરાં ટાઢે મરે;
ટાઢે મરે તો તાપે, ઘી ને રોટલા કાપે.

૩ બીજ માવડી, ચૂલે તાવડી, બે ગોધા ને ત્રીજી ગાવડી.
ચાંદા ચાંદા! ઘી ગોળ માંડા, દહીં કે દૂધડી માંખણ ફૂદડી,
ખાય મારો બેટડો હફૂક પોળી.

૪ ચાંદા પોળી, ઘીમાં બોળી (ઝબોળી)[1]સૈ છોકરાંને કટકો પોળી,
[2]ભાઇ (બ્હેન) ને આખી પોળી, લે રે મ્હોડા લબુક ઢીકો ખાધો ઢબુક.

[આ ન્હાનાં બાળકોની રમત છે. એમાં બાળકની હથેલીમાં રમાડનાર પોતાની આંગળી ફેરવે છે અને ચાંદા જેવું ગોળ કુંડાળું કરે છે અને ઉપર પ્રમાણે બોલે છે. ' લેરે મ્હોડા લબુક ' કહેતાં બાળકના મ્હોડામાં કાંઇ મૂકતાં હોય તેમ કરવામાં આવે છે અને ' ઢીકો ખાધો ઢબુક ' કહેતાં વાંસામાં હળવેથી ઢીકો મારવામાં આવે છે.]

૫ (ક) ચાંદાપોળી કર્યા પછી ગાય ગણવામાં આવે છે. બાળકની એક હાથની આંગળીઓ લઇ દરેકને ગાય લેખી તેનાં ભાઉઓ અથવા ગોઠીઆઓને નામે તે વ્હેંચવામાં આવે છે. જેમ કે પ્હેલી આંગળી લઇને રમાડનાર બોલે છે " આ—ની ગાય, " બીજી લઇને " આ—ની ગાય " વગેરે: અંગુઠાને ગધેડો ગણવામાં આવે છે. જેની મશ્કરી કરવી હોય તેના સાસરાના ગધેડા તરિકે અંગુઠો ગણાવવામાં આવે છે.

કાઠીઆવાડમાં અંગુઠાને ગાયનો ગોધો કહેવામાં આવે છે.

(ખ) ગાય ગણાઇ રહ્યા પછી બાળકનો હાથ ઝાલી રમાડનાર હથેલીથી ખભા લગીના હાથપર પોતાની આંગળીઓ ધીમેથી દોડાવે છે અને પૂછતો જાય છે ' ગીલીનું ઘર ક્યાં છે ? " જવાબ પણ પોતેજ આપે છે, " રાજાના દરબારમાં " એમ કરતાં બગલમાં આંગળી નાંખી ગલીપચી કરી બાળકને ખુબ હસાવે છે.

૬ હથેલીમાં બીજા હાથની કુહોણી મુકી ખાંડવાનો અભિનય કરતાં.
ચકી ચોખા ખાંડે છે, પિતામ્બર પગલાં પાડે છે.
રાણીઓ, ભોજીઓ, તેલીઓ, દુચકો, માર બાઇ ભૂસકો.

(અથવા, રાજો, ભોજો, ટીલડીને ટચાકીઓ,–) બોલાય છે. ત્યાર પછી રમનારાં સામસામી સવાલ જવાબ કરે છે.

" માને ધાવશો કે મીનીને ?"; " માને ". " સોય કે દોરો ?"; "સોય. "
" ધુપેલ કે કાંસકી ?"; " ધુપેલ. " વગેરે.

---

૧ જ્યાં જ્યાં બોલફેર સાંભળવામાં આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં આવા કોંસથી તે ફેર બતાવ્યો છે.
૨ રમનાર બાળકનું નામ બોલવામાં આવે છે અથવા તેની જાતિ પ્રમાણે ભાઈ કે બ્હેન કહેવામાં આવે છે.

૭ મચર છરોણી, મચર છરોણી, મોર પાણી ભરે છે, ઢેલ પાણી ઢોળે છે, ચોર ચોર બાજરીઆં (હાથ ઉંચા કરી ઉરાડી દે છે)

૮ રમાડનાર પોતાની હથેળીના ઘૂમટ જેવો આકાર કરી બાળકોની આંગળીઓ અંદર રખાવે છે અને પછી નીચે પ્રમાણે સવાલ જવાબ કરે છે,

"ચલીઆ ચલીઆં ક્યા રહેશો ? માળામા
શુ ખાશો ? દાણા (અથવા ખેતરના દાણા)
શુ પીશો ? પાણી (અથવા તળાવનુ પાણી)
ચલીઆં ચલીઆં ઉડી જજો

એમ છેવટે બોલી ઘૂમટમાં રહેલી આંગળીઓ પકડવા રમાડનાર પોતાની હથેળીને સંકોચી દે છે ચાલાક બાળકો પોતાની આંગળીઓ "ઉડી જજો" સાંભળતાં જ ખેંચી લે છે જેની રહી જાય તે હથેળીમા પકડાય છે

૯ બાળકોની આંગળીઓ પર હથેળી ટેકાવી જમીનપર ઘૂમટ જેવુ કરાવી રમાડનાર દરેક ઘૂમટપર વારાફરતી પોતાનો હાથ મૂકી નીચે પ્રમાણે બોલે છે

"અડકણુ દડકણુ, દહીનાં ટાકણુ, દહી દડુકે, પીલુ પાકે, શ્રાવણ મહિને ન્હેલો આવે, ઓઠમૂંડ, ધતૂરાનાં ફૂલ, સાકર શેરડી ખજૂર"

(પાઠાંતર – અડકો દડકો, દહી દડુકો, પીલુ પાકે, શ્રાવણ ગાજે, ઉંન મૂલ, ધાતરડે ખજૂર, સાકર સેરડી સિંધૂર)

દરેક ઘૂમટપર હાથ મૂકતી વખતે રમાડનાર આમાંનો એકેક શબ્દ બોલે છે કેટલેક સ્થળે શબ્દ બોલી ઘૂમટને બેસાડી દઇ હથેલીને જમીનપર ચતીપાટ કરી નાખે છે

૧૦ રમાડનાર પોતાના ખોળામા બાળકનુ માથુ ઉંધુ રખાવી, સુવાડીને વાંસામા આંગળી ફેરવી બોલે છે

"ઍન ઘેન દીવા ઘેન, ત્હારા મનમા કોણ છે ?" "ફલાણુ"

"તે (જેનુ નામ દીધુ હોય તે) હોય તો નાસી જજો"

(જો આંગળી મૂકનારનુ નામ ખરૂં પડે છે તો તે પકડાય છે અને ત્હેને માથે દાવ આવે છે)

૧૧ બાળકોની હથેલીઓને એકપર એક થર ચડાવવાની થરને ચરખા ફેરવવાનો અભિનય કરી, "આગીઆ પાગીઆ સોંયમાં દાગ્યા" બોલી રમનારાંઓ હથેલીના થરને જમીન પર પછાડે છે

૧૨ બાળકોની મુઠ્ઠીઓ એક ઉપર એક ચડાવી ઉતરડ જેવુ કરી રમાડનાર બોલે છે "કાગડીઆ કુંભાર ત્હારે માથે કેટલો ભાર ?–એક ઉતાર" એટલે સૌથી ઉપરની મુઠ્ઠી લઇ લેવામા આવે છે અને તેની હથેળી વાંસા પછવાડે સંતાડવામાં આવે છે આમ ઠેઠ છેલ્લી મુઠ્ઠી સંતાડાય ત્યા લગી રમત ચાલે છે

૧૩ ઉપરની રમતમાં સંતાડેલા હાથને સમ્બન્ધે નીચે પ્રમાણે સવાલ જવાબ કરવામા આવેછે "બાઇ બાઇ ત્હમારા હાથ (નખ) ક્યાં ગયા ? છાણાં થાપવા.
છાણામાથી શુ જડ્યુ ? રૂપીઓ

કેળાંનું શું કર્યું ?	ગરગર ખાધાં અને છાલ ઘોડાને નાંખી.
ઘોડાએ શું આપ્યું ?	લાદ.
લાદનું શું કર્યું ?	કુંભારને આપી.
કુંભારે શું આપ્યું ?	ઘડો આપ્યો.
ઘડાનું શું કર્યું ?	માળીને આપ્યો.
માળીએ શું આપ્યું ?	ફુલ.
ફુલનું શું કર્યું ?	મહાદેવને ચડાવ્યાં.
મહાદેવે શું આપ્યું ?	લાડવા.

લાડવાનું શું કર્યું ? મ્હારા મ્હેં ખાધા અને [1]—ના ભાગના ઘંટી તળે રાખ્યા હતા તે કાળીઓ કૂતરો આવી ખાઇ ગયો." આટલું બોલી હાથ આગળ ધરી "જો મ્હારા નખ, જો મ્હારા નખ" એમ કરી એક એકની સ્હામા પોતાના હાથ દેખાડે છે.

કાઠીઆવાડમાં (અને અમદાવાદ તરફ) આ સવાલજવાબના છેવટના ભાગમાં થોડોક ફેર છેઃ

"મહાદેવે શું આપ્યું ? ભાઇ.
ભાઇ લઇ ભોજાઇને આપ્યો. ભોજાઇએ મ્હને લાડુ આપ્યો."

આ સવાલ જવાબમાં નીચે વર્ણવેલી રમતમાંની કેટલીક પૂછપરછનું પણ ઘણીવાર ઉમેરણ થાય છે. રમતોની સેળભેળ ઘણીવાર થાય છે.

૧૪ "કહાણી કહું રે કઇઆ, સાંભળ મ્હારા છઇઆ.
છઇએ માંડયું હાટ, ત્યાંથી નીકળ્યો ભાટ,
ભાટ ખોદાવે કુઇ, ત્યાંથી નીકળ્યો સુઇ, (સઇ, દરજી)
સુઇ સંચારે દોરો, ત્યાંથી નીકળ્યો વ્હોરો. (ઘોડો)
વ્હોરા (ઘોડા) ખાય દાળીઆ, કાઢે એટલા કાળીયા.
કાળીઆ તો મ્હેં વાડે નાંખ્યા, વાડે મ્હને વેલો આપ્યો.
વેલો મ્હેં ગાયને નાંખ્યો, ગાયે મ્હને દૂધ આપ્યું.
દૂધ મ્હેં મોરને પાયું, મોરે મ્હને પીંછી આપી.
પીંછી મ્હેં પાદશાહને આપી, પાદશાહે મ્હને ઘોડો આપ્યો.
ઘોડો મ્હેં બાવળીયે બાંધ્યો, બાવળીએ મ્હને શળ આપી.
શળ મ્હેં ટીંબે ખોસી, ટીંબે મ્હને માટી આપી.
માટી મ્હેં કુંભારને આપી, કુંભારે મ્હને ઘડુલો આપ્યો.
ઘડુલો મ્હેં માળીને આપ્યો, માળીએ મ્હને ફુલ આપ્યાં.
ફુલ મ્હેં મહાદેવને ચડાવ્યાં, મહાદેવે મ્હને લાડવા આપ્યા.
મ્હારા મ્હેં ખાધા—ના ભાગના, કાળીઓ કૂતરો ખાઇ ગયો.!"

આ વળી જુદી રીતે પણ કહેવાય છેઃ "ચાંદાસૂરજ લડવા લાગ્યા, (અથવા, ઘોઘર રમતાં જમતાં લડી પડયા,) લડતાં લડતાં કોડી જડી, કોડી લઇ ગાયને આપી, ગાયે મ્હને દૂધ આપ્યું. વગેરેઃ

૧. જેની દેકડી કરવી હોય તેનું નામ બોલાય છે.

૧૫ આવરે વરસાદ ઘેબરીઆ પરસાદ,
ઉની ઉની ગેટલી ને કારેલાનું શાક.

૧૬ " ઉચેથી પડી એક ફરી, દીઠી એણે લીધી નહિ, લેવા દોડયા બે જણ, દોડયા એણે લીધી નહિ, લીધી બીજે બે જણે, લીધી એણે ખાધી નહિ, ખાધી બીજે એક જણે, ખાધી એણે સ્વાદ જાણ્યો નહિ, સ્વાદ જાણ્યો બીજી એક જણીએ, સ્વાદ જાણ્યો એણે માર ખાધો નહિ, માર ખાધો બીજે એક જણે, માર ખાધો એ રોયો નહિ, રોઇ બીજી બે જણીઓ !"–જોઉં બોલો આ કોણ સો ?

૧૭ "એક હતો નકો નકો રાજા, તેણે બાંધ્યાં ત્રણ ગામ, બે ઉજડને એક વસે નહીં, તેમાં વસ્યા ત્રણ કુંભાર, બે અણઘડને એક ઘડેજ નહીં, તેમણે ઘડી ત્રણ તોલડીઓ, બે ફુટલ ને એક સાજીજ નહીં, (બે ભાંગી ને એક બોખરી), તેમાં રાંધ્યા ત્રણ મગ (તેમાં ઓર્યા ત્રણ વાલ), બે કાંગડુ ને એક ચડેજ નહીં, તે જમવા નોતર્યાં ત્રણ બ્રાહ્મણ (જમવા તેડયા ત્રણ જતી), બે અપવાસી ને એક જમે નહીં, તેને આપ્યા ત્રણ તાંબીઆ, બે ખોટાને એક ચાલેજ નહીં, તે દેખાડયા ત્રણ સોનીને, બે આંધળા અને એક દેખેજ નહીં, તેણે મારી આમ ઢોરો, બે ભૂલ્યા ને એક વાગીજ નહીં, આ વાત કહી ત્રણ છોકરાને, બે ભૂલ્યા ને એકને આવડીજ નહીં."

શરૂઆતમાં નીચે પ્રમાણે બોલફેર પણ સાંભળ્યા છે:

" વાત રે વાત, કડાકૂટ, કાળી બોરડીનો કાંટો, સવા અરાક હાથ લાંબો, તેમાં વસ્યાં ત્રણ ગામડાં, બે ઉજડ ને એક વસે નહીં વગેરે.

" બે અપવાશી ને એક જમેજ નહી. " પછી " તેણે મારી ત્રણ લાત, બે વાગી નહીં ને એક છટકી ગઇ " બોલી અટકવામાં પણ આવે છે.

" બે અપવાસીને એક જમેજ નહીં " ને બદલે," બે અલણુને એક ભણે નહી. " એવો પાઠફેર પણ સાંભળ્યો છે.

૧૮ " એક કોઠામાં બત્રીસ કોઠા, તેમાં રમે નાના મોટા,
નાને મોટે નાખી ગોળી, ભાગીરે હરણની ટોળી;
હરણ ખાય હેરા ફેરા, ભાગ્યા છે રે દીલ્હીના દેરા,
દીલ્હી ઉપર આણુમાણ, ભાગી છે રે લોઢાની માણ.
માણ ઉપર રૂડાં મોતી, બીબી જાય છે રોતી રોતી,
બીબીનાં હાથમાં છે ઘોડો, તેણે ફોડયો મીઆંનો હોકો;
હોકો બોલે છે રામ રામ, તેથી આવ્યા વીરમગામ,
વીરમગામના આરા તારા, દીઠા ત્યાં તો સોનાના ભારા,
ભારા ઉપરા ઉપર કરી, સો સો તરવારો પાથરી;
એક તરવાર છે તેમાં ઉંચી, ભગવાનના હાથમાં કુંચી. ".

૧૯ " આવા ગલાસ વહુ, મેંદી લેઇએ, જમણે હાથે કે ડાબે હાથે લઇએ, વાડીમાંના મોગરા વીણી વીણી લઇએ, વીણાય તેટલા વીણવા દેજો, મ્હારા વીરાને આવવા દેજો, શેર સોનું લાવવા દેજો, તેની ઘડાઉં રોટી, મ્હારા વીરાની બબ્બર મ્હોટી, મોટી થાય તો થાવા દે, બેડે પાણી ભરવા દે, બેડું મૂક્યું ઓટલે, વીંછી ચડયો ચોટલે, ચૂલા પછાડી દીકરી, મ્હારી

ભાભીને આવી દીકરી, દીકરી દીસી દીવાળી, સોનાની ઘાઘરી સીવાડી, દીકરી ગઇ ન્હાસી, ઘાઘરી ગઇ ફાટી. "

૨૦ તપીયા રે તમે તપેસરી, મ્હારો વીરો લખેસરી, લખેસરીનાં આણાં ભાણાં,——ને ઘેર ટાણાં.

૨૧ આંબરકું ફેફરકું, કોડી ને કોડીમકું, ગા રે ગા તું મ્હારી મા, નત નત ડુંગરે ચરવા જા, ચરી કરી પાછી વળી, ગંગાજળ પાણી પીને વળી, સામો મળ્યો શિવનો વાઘ, વાઘ કહે હું ત્હને ખાઉં, નારે ભાઇ મ્હને કેમ ખવાય, ગાના છાણનો ચોકો દેવાય, ગાના ઘીનો દીવો બળે, ગાનું દૂધ મહાદેવને ચડે.

૨૨ જમીન પર બેસી બે ઘુંટણપર હથેલી ઢાંકી હથેલી તળે કાંકરી મૂકી રમનાર છોકરી બોલે છે.

" ગણુ ગણુ બોસલો, તેલ તેલ પળી, ઉંદરે લાલીઆ, ગુંપડી બળી.
બળતી હોય તો બળવા દેજે, ચારે ખાને આવરે કાગડા કઢી પીવા."

૨૩ " આપડી થાપડી, ગોળાની થાપડી, ધમક લાડુ, તેલ પાડુ, ધડકે બીબી નેં સાત કાન "

આમ બોલી એક બીજાંનાં કાન ઝાલી બાળકો બોલે છે.

" ચારોળી ભાઈ ચારોળી, શેર ઘહુંની ચારોળી."

૨૪ "ભેંસ દેવ, ભેંસ દેવ ! આપો દૂધડાં. પીવડાઉં કૂતરા ને,લડાઉં કુસ્તીડાં, ખોદાઉં મરોડી, ધડાઉં ધડુલો, કઢાઉં પાણીલાં, ધાઉં ચાંચુડી, ખાઉં કોડીમકું, બડુક બડુક. "

૨૫ " એક હતો મગ, તેનાં લાંબા લાંબા પગ, થોડી છે પણ થડથી કહું."

૨૬ " ડોસી ડમકુ, મહી શેર કંકુ, થોડી છે પણ થડથી કહું."

૨૭ " નાની પૂરીઓ ને રીંગણાનું શાક
ખાય મારો બેટડો ને સાથે દૂધપાક "

૨૮ " દૂધ ને રોટલો, દહીં ને ભાત
લાડવા ને વાલ, ખાઓ મારા લાલ "

૨૯ " માણુમાંથી પાલી દેજો, પાલીમાંથી પવાલું દેજો, મૂઠીમાંથી ચપટી દેજો, ન દે એને બાડુડો જમાઈ આવે, દે એને પાઘડીઓ પુતર આવે. "

૩૦ જમીન પર બેસી ઘુંટણપર હથેલી ઢાંકી છોકરાઓ નીચે પ્રમાણે બોલે છે:

" ડાબડા ડુબડી, બીડજો રે ભાઇ, ચોર આવ્યા. કોનામાં છે ને કોનામાં નહીં? આવ રે કાગડા કઢી પીવા. "

૩૧ " ફુલફુલ ઘોડો, કેડે કંદોરો, કંદોરામાં ચીડી, મ્હારી ભાભી મીઠી, મીઠી થાય તો થાવા દે, બેડે પાણી ભરવા દે, બેડું મૂક્યું ઓટલે. (૧૯ માં પ્રમાણે પૂરું કરવામાં આવે છે.)*

(પુણા.) રણજીતરામ વાવાભાઇ.

*આ સંગ્રહ બે વર્ષ થયાં મ્હારી પાસે પડી રહ્યો હતો. સંખ્યા વધારવા અને ભૂલો સુધારવા તથા અર્થ મેળવવા અભિલાષા હતી, પણ વિવિધ કારણોસર તે સફળ થઇ નથી

બાલ લેખ.

ગાયના ગુણ.

ભાત મહીં ખાઇયે છીએ ઘી, માખણનું બને તે સહી;
માખણ જે ધોળું દેખાય, દહીં વલોવીનેજ કરાય.
દહીં તે દુધમાંથી થાય, દુધ આપે છે રૂડી ગાય;
ગાય તો મેં પાળી છે, રંગે તે રૂપાળી છે;
તેનું દુધ ભાવે છે, મીઠું મીઠું લાગે છે.
(વડોદરા.) —દેવેંદ્ર.(વર્ષ ૧૧)

અક્કલના સમુદ્ર!

ઉનાળાના દિવસમાં હજામની જાન એક ગામમા આવી હતી. તાપ સખત પડવાથી બધાં પાણી પાણી કરવા લાગ્યાં. ગામની ભાગોળે એક વાવ હતી, ત્યાંથી જાનના જુવાન હજામ પાણી લાવવા મંડયા.

ફેરા ઘણા પડયા; તેથી કંટાળી ગયેલા તેમાંના એકને સુઝી આવ્યું કે, આખી વાવ ઘર આગળ લઇ જવાય તો ઠીક. તે યુક્તિ બધાને ગમી. પણ એમી લઇ જવી શી રીતે? ને તેમ કરવામાં કેટલાં બધાં દોરડાં જોઇએ? એટલામાં એક જણ બોલી ઉઠયો કે,"એમાં શું? દોરડાં નથી પણ આપણી પાઘડીઓ તો છે ને?" આ વિચાર પસંદ પડવાથી બધાએ પાઘડીઓ વાવના પથરાને બાંધી; અને જોરથી ખેંચવા માંડયું. જેવું ખેંચ્યું, કે "ચર્ડ થયું! તેથી જોરમાં આવીને બોલ્યા કે, "હાં, વાવડી ચસકી! વાવડી ચસકી!!"

છોકરાંઓને પાણી લાવતાં વાર થઇ, એમ જાણી, ઘરડા હજામ અધીરા અધીરા

હમણાંજ સુન્દરી સુબોધમાં એક બ્હેને લખી મોકલેલી બે બાલવાતો વાંચી આ સંગ્રહ છપાવી નાંખવા વૃત્તિ થઇ. છપાયલો હશે તો મ્હારી અભિલાષા કદાચ વ્હેલી સફળ થશે. વાંચનાર ભાઇ બ્હેનોને વિનંતિ છે કે આપણા બાળકોના વિનોદનાં સાધનો—વાતો, રમતો, ગીતો, ઉખાણા (વખાણા, તરત) વગેરેનો લોપ થાય તે અગાઉ સંગ્રહ કરવો. કેળવણીની દૃષ્ટિએ આ સંગ્રહ ઘણો ઉપયોગી છે. કીન્ડર ગાર્ટન પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપતાં આ સર્વે સારી રીતે ખપનાં થઇ પડશે. આપણાં બાલ્યજીવનમાં એથી રસ સચવાઇ રહેશે. નહીંતર આ બુદ્ધિપ્રધાન જમાનામાં તદ્દન બચપણથીજ લાગણીઓ કોણાતી અટકશે.

આંગળીઓને જૂદી જૂદી રીતે ગોઠવી રમતો રમવામાં આવે છે,આંગળીઓમાં સુતરના દોરા ભેરવી "મોરનાં પગ" જેવી રમતો રચવામાં આવે છે. વગેરેનાં સંગ્રહ પ્રત્યે મ્હારી બ્હેનોનું ખાસ લક્ષ ખેંચું છું.આવી એ રમતોમાં જનસમાજનો ભૂત ઇતિહાસ પણ જળવાઇ રહ્યો હોય છે,માનવ શાસ્ત્ર (anthropology) ની દૃષ્ટિએ આ સર્વ કેટલું મહત્વનું છે તેનો ખ્યાલ આપવા જણાવું છું કે દોરીની રમતો જે જૂદા જૂદા દુનીઆના દેશોમાં રમાય છે તેનો વિશાળ સંગ્રહ રૂપીઆ પચીસેકની કિમ્મતનો અંગ્રેજીમાં છપાયલો છે. એનું નામ "String Figures in many Lands" છે. એમાં આપણા દેશની આકૃતિઓ નથી. આવી રમતોથી બાળકોનાં અંગો પણ કેળવાય છે અને વગર કસરતે કસરતના લાભ મેળવે છે.

આ સંગ્રહ કરવામાં ભાવનગરના વિદ્યાવિલાસી વૃદ્ધ મહેતાજી રા. રા. દેવશંકર વૈકુંઠજી, રા. રા. હરસુખરામ મહાસુખરામ અને કુમારી અરુણકિશોરીએ સારી મદદ કરી છે.

—ર. વા.

ત્યાં આવી પહોંચ્યા. જુવે છે તો છોકરાઓ પાઘડીઓ ખુબ જોરથી તાણતા જણાયા; અને પાસે પહોંચતાં પહેલાંજ પાઘડીઓ વચમાંથી તુટી જઇ, બધા ધબોધબ જમીન ઉપર પટકાયા!

ઘરડાઓ તેમની મૂર્ખાઇ ઉપર હસ્યા અને કહ્યું કે, "છોકરાઓ! વાવડી તો કાંઇ ચસકી નથી. પણ તમારી ડાગળી ચસકી છે! વાવ તે વળી ખસેડાતી હશે?"

(વડોદરા) —દેવેંદ્ર. (વર્ષ ૧૧)

ગંમત.

૧.

એક ઘરડા કાકા હતા. તે પરગામથી ઘેર આવ્યા. કાકા ઘણા વ્હાલસોયા હતા ને ભત્રીજા ઉપર તેમની બહુ મહેરબાની હતી. કાકા ભત્રીજાને નીચે મુજબ વાતચીત થઇ.

સવાલ—છોકરા! તેરા નામ કયા?

જવાબ—સક્કર પારા.

સવાલ—કીતની રોટી ખાયગા?

જવાબ—સો હજારા!

સવાલ—કીતના પાની પીયેગા?

જવાબ—તલાવ સારા!

સવાલ—કીતના કામ કરેગા?

જવાબ—છોકરા બિચારા!

(હું તો હજી બાળક છું !)

૨.

એક ભૂદેવ મહારાજ શ્રાદ્ધપક્ષના દિવસોમાં જજમાનને ઘેરથી ભોજન લઇને પોતાને ઘેર જતા હતા. તેમનાથી બરોબર હીંડાતું નહિં (એટલું ઠાંસી ઠાંસીને ખાધું હતું!) તેથી તેમને બે જણ બાંય પકડીને ચલાવતા હતા. એવામાં એક ડોળી સામી મળી. ભટે પુછ્યું, "આ શું જાય છે?" જવાબ મળ્યો કે, "એક બ્રાહ્મણે ખુબ ખાધું છે, તેનાથી ચલાતું નથી; માટે એને ડોળીમાં નાંખીને ઘેર લઈ જાય છે।" પેલા ભૂદેવ મહારાજે આ સાંભળીને મોટો નિસાસો નાંખ્યો અને તે બોલ્યા કે "હે ભગવાન! કોઇ દહાડો મને આવું જમણ ન મળ્યું!"

(અમદાવાદ) —એક છોકરો. (વર્ષ ૧૨)

ઇશ્વરને છાંયે.

(ગઝલ)

ખરે આ વિશ્વ રહે તું તે, નિરંતર ઇશને છાંયે;
સહુ ભુપો કરે રાજ્યો, નિરંતર ઇશને છાંયે,
સહુ દેવો અને દેવી, વિહરતાં વિશ્વની માંયે.
રહે તે દેવને દેવી, નિરંતર ઇશને છાંયે;
દુનીઆના સહુ સંતો, અને વળી અન્ય મહંતો,
કરે કલ્યાણ સૃષ્ટિ, નિરંતર ઇશને છાંયે.
કરે સુખી રંક દુઃખીને, વસાવી ઇશને છાંયે,
રહે તે પૂર્ણ આનન્દે, સદાયે ઇશને છાંયે.

—સાહિત્ય સેવક. (વર્ષ ૧૩.)

સુન્દરી સુબોધ.

વર્ષ ૧૦ મું.] ઇ. સ. ૧૯૧૩, જુલાઈ– આષાઢ, વિ. સં. ૧૯૬૯. [અંક ૧ લો.

उदय गुंजन.

જેવાં માબાપ, ત્હેવાં બાલક.

વિઠ્ઠલપંતના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તો " કેવળ ગુરૂઆજ્ઞાનું પાલન કરવું એજ પોતાનો ધર્મ છે " એમ માનીને જ તે । પુનઃ પ્રપંચમાં પડયા, માટે તેમને પણ દોષ દઇ શકાય નહિ. તેઓ કાંઇ વિષયલંપટતાને લીધે (સંન્યાસ છોડી) પુનઃ સંસારી બન્યા નહોતા; ઉલટ પક્ષે તીવ્ર વૈરાગ્ય થવાથીજ તેમણે પ્રથમ ઘરનો ત્યાગ કર્યો હતો..... સંતતિ થયા પછી પત્નીની સંમતિથી સંન્યાસ ગ્રહણ કરવો જોઇએ એવા શાસ્ત્રનિયમનો અનાદર કરવાથી અર્થાત્ અકાળે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાથી તેમને છેક વૃદ્ધ અવસ્થા પર્યન્ત આ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ પાળવો પડયો. અસ્તુ ! જે થયું તે સર્વ સારૂંજ થયું ! ....નિવૃત્તિ (નાથ), જ્ઞાનેશ્વર, સોપાનદેવ અને મુક્તાબાઇ સમાન સંતાન ઉત્પન્ન થવાને માટે યોગ્ય ભૂમિકા તૈયાર થવી જોઇતી હતી. વિઠ્ઠલપંતના જેવા વિવેક–વૈરાગ્યશીલ પિતા અને બાર વર્ષ પર્યન્ત તીવ્ર અનુષ્ઠાન કરીને શુદ્ધતમ બનેલી રૂક્મિણીબાઇ જેવી માતા તમને કયાં મળી હોત ? વિઠ્ઠલપંતે અકાળે સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો, તેથીજ રૂક્મિણીબાઇને બાર વર્ષ પર્યન્ત ઘોર તપશ્ચર્યા કરવાની સંધિ મળી. આ પ્રમાણે પતિ પત્ની ઉભય–વિવેક, વૈરાગ્ય, તપ, અને ભગવત્પ્રેમ,–એ ગુણોથી યુક્ત થતાંની સાથેજ જ્ઞાનેશ્વરાદિ બ્રહ્મનિષ્ઠ સંતાનો તેમના ઉદરમાં જન્મ્યાં !

—શ્રી જ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા.

(સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ.)

નવી યોજનામાં ફેરફાર !

સુન્દરી સુબોધનો માસિક વધારોઃ

ફક્ત ત્રણ રૂપિયામાં,–દર મહિને ૧૦૦ પાનાં !

(આ અંકનું–પાનું ૪૦૮ જુવો.)

काव्यकुंज.

" અમે તો પ્રભુનાં પ્યારાં બાળ. "

(રાગ-ધનાશ્રી, કાફી, કે ભૈરવી.)

પ્રભુનાં પ્યારાં બાળ, અમે તો, પ્રભુનાં પ્યારાં બાળઃ
વિભુનાં વ્હાલાં બાળ, અમે તો૦

ઇશ-શિખરથી ઝરતાં ઝરણાં, સંસારે સરનાર; અમે તો૦
ઉગતાં ખીલતાં ફુલડાં રસીલાં સુન્દર ને સુકુમાર; અમે તો૦
શીતળ તેજભર્યાં તારલીયાં, નવું જગત જોનાર; અમે તો૦
હસતાં કુદતાં મોજાં નદીના, અંકે રંગે રમનાર; અમે તો૦
શીળા પવનની મધુરી લહરીઓ, સંસાર સુગંધનાર; અમે તો૦
ગૃહ-આશ્રમનાં ચપળાં હરણાં, રસિક રમતીયાળ; અમે તો૦
કોરાં કોમળ હૈયાં અમારાં, સ્નેહજળે ખીલનાર; અમે તો૦
પ્રેમી હૃદયના પ્રેમ પરખીને વ્હાલઘેલાં બનનાર; અમે તો૦
કાલાં ઘેલાં વચનામૃત વર્ષી વ્હાલાંને ઘેલાં કરનાર; અમે તો૦
આવો પીપળપાન પાકતાં ! કૃષ્યાં શું જગજંજાળ ! અમે તો૦
જુઓ, અમે શાં કુમળાં કુંપળીયાં સુખ-આશે ઉડનાર ! અમે તો૦
આવો, અમ સહ ખેલો આનંદે, કાં કરમાઓ સહુ કાળ ! અમે તો૦
વિસર્યાં લ્હાવા માણો ઉમંગે પ્રભુ-પ્રેર્યાં પ્રેમાળ; અમે તો૦
વિભુનાં વ્હાલાં બાળ, વડીલો, લ્યો અમ શુભ સંભાળ. અમે તો૦

(અમદાવાદ) શંકરરાય અમૃતરાય પાન્થ.

ભાઈ તે તો ભાઈ !

ભાઈ તે તો ભાઇ, જગમાં ભાઈની નવાઈ !
દિલગીરિમાં એકજ તું તો ! સાચો આનન્દદાઈ !
ભાઈ તે તો ભાઈ ! જગમાં સાચી એક સગાઈ !

માત એકજ, તાત એકજ; એકઃ નવ જુદાઈ !
દિલ જુદાં; પણ રક્ત એકજ; વિલસે વહેતું ધાઇ !
ભાઈ તે તો ભાઈ ! જગમાં વ્હાલી એક વધાઇ !

અંતરના સાચા ઉમળકે; આવે આકર્ષાઈ !
ત્હારો-મ્હારો ભેદજ ટાળી; એક ગણે; એ ભાઈ !
ભાઈ તે તો ભાઈ ! જગમાં ભાઈની નવાઇ !

ઉરમાંના ઉભરા શું ત્હારા; નિત્ય નિત્ય વહેતા આંહી !
અગણિત ત્હારા એ ઉપકારો; વન્દુ વ્હાલા ભાઈ !
ભાઈ તે તો ભાઈ ! જગમાં ભાઈની નવાઈ !

(કુસુમકુંજ) —શિરીષ.

વ્હાલી બ્હેન !

બ્હેન ! વ્હાલી બ્હેન ! જગમાં સાચાં ત્હારાં વેણ !
દુઃખ દરિયામાં એકજ ત્હારાં; સાચું સુખમય વ્હેણ !
બ્હેન ! વ્હાલી બ્હેન ! જગમાં સાચાં ત્હારાં વેણ !

મુખમાંની મીઠી તુજ વાણી; દેતી દિલમાં ચેન !
આશિષો ઉરમાંની ત્હારા; ફ્હેતી સુખકર ફ્હેણ !
બ્હેન ! વ્હાલી બ્હેન ! જગમાં સાચાં ત્હારાં વેણ !

વ્હાલેરાં વ્હાલેરાં વચનો, નિત્ય નિત્ય વર્ષે,' બ્હેન !
અગણિતઃ એ શું નહિ ઉપકારો ! વન્દુ, વ્હાલી બ્હેન !
બ્હેન ! વ્હાલી બ્હેન ! જગમાં સાચાં ત્હારા વેણ !

અંતરનાં દૈવી આંદોલન; ઉભરે આ તરફેણ !
બન્ધુનીઃ બાંહલડી બ્હેની, જગમાંનુ નુર નેન !
બ્હેન ! વ્હાલી બ્હેન ! જગમા સાચાં ત્હારાં વેણ !

(કુસુમકુંજ) —શિરીષ.

રમણીમણિમાલા.

એક ઉત્તમ સ્ત્રીશિક્ષક.

શ્રીમતી પાર્વતીદેવી, (કૉન્જેવરમ હિન્દુકન્યાશાળાની મુખ્ય અધ્યાપિકા,-હેડ મિસ્ટ્રેસ)

સર્વ સંસ્થાઓને સ્થાપક અને કાર્યવાહક હોય છે અને ત્હેમને ચલાવવામાં શક્તિનો જેટલો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેના પ્રમાણમાં તે આબાદ થાય છે. આ આશ્ચર્યજનક સંસ્થાના સ્થાપક બે વીર આત્માઓ છે, મિ એ. કે. શર્મા અને શાળાની અધ્યાપિકા શ્રીમતી પાર્વતી દેવી. આ સ્થળે શ્રીમતી દેવીનુ જીવન આલેખવાનો હું પ્રયત્ન કરૂં છું, કારણકે સંસ્થાની આબાદીનો મોટો ભાગ ત્હેમના પર અવલંબેલો છે. તે શાળામાં તથા ત્હેની બહાર કૉન્જેવરમની સામાન્ય સ્ત્રીઓમાં તથા પોતાની શિષ્યાઓમાં શું શું કામ તેઓ કરે છે તે જ બતાવવામાં આવશે.

ત્હેની બાલ્યાવસ્થા અને કેળવણી.

ત્હેનો બાપ તીરૂ ચિત્રામ્બલ જ્ઞાનીઅરના નામથી ઓળખાતો હતો તેમાં તીરૂ એટલે શ્રી, ચિત્રામ્બલ-જ્ઞાનરૂપી આનંદ અને જ્ઞાનીઅર-જાણનારઃ એટલે આનંદરૂપી જ્ઞાનનો માનનીય જ્ઞાતા એવો અર્થ સમાયલો છે. વેદથી માહિતગાર હોવા ઉપરાંત, તે વેદનો તામિલ ભાષામાં ટીકાકાર હતો અને અર્થ પૂર્ણ કાવ્ય અને નિબંધોનો લેખક હતો. તે શૈવધર્મનો પ્રચારક હતો. જીવનના અવસાનમાં તે વાનપ્રસ્થાશ્રમ પાળતો હતો અને ધ્યાનમાં જ નિમગ્ન રહેતો હતો. દેવીની ચૌદ વર્ષની વય સુધી તામિલ સાહિત્ય, હિન્દુશાસ્ત્ર અને સંસ્કૃત ત્હેણે શિખવ્યું હતું. જોકે લૌકિક રિવાજ પ્રમાણે ત્હેને બાર વર્ષે પરણાવ-

છે કે તેઓ પોતાની કન્યાઓને ક્યારે અને કોની સાથે પરણાવવી તેમાં ત્હેની સલાહ લે છે. આ વિશ્વાસનો તે લાભ લે છે અને ત્હેની સંયુક્તિક પદ્ધતિથી પોતાની ઘણી શિષ્યાઓને દશ વર્ષની વય પછી પરણવા દે છે. આવા કાર્યમાં તે કેવી યુક્તિ વાપરે છે તે નીચે પ્રમાણે છેઃ—જો તે પોતાની કોઈ શિષ્યાની મા ત્હેને ઘણી ન્હાની વયે પરણાવવા ઇચ્છે છે એમ જાણે છે તો ત્હેને તે એમ કહે છે કે "આપ આપની કન્યાને અમુક છોકરા સાથે પરણાવવા ધારો છો પણ તે સારો નીકળશે ત્હેનું શું ? તે કેવો નીકળશે તે જોવા એક બે વર્ષ રાહ જુઓ. ત્હેની કેળવણી પૂર્ણ થવા દો." કેટલીક વાર તે એમ કહેતી કે 'તમે ઉતાવળ કેમ કરો છો ? એક બે સારા છોકરાઓ મ્હારી આંખ નીચે છે પણ તેઓ હજુ ભણે છે. થોડી વાર રાહ જુઓ. હું ત્હમારી કન્યા માટે સારો વર મેળવી આપીશ.' તે કન્યાનું લગ્ન દશથી ઓછાં વર્ષનું કદી સહન કરી શકતી નહોતી. આથી પણ વધારે વર્ષ કરવા ત્હેની ઇચ્છા છે. પણ મદ્રાસ ઇલાકાની ઉચ્ચ કોમોમાં રજોદર્શન પછીનાં લગ્ન વિધવાવિવાહ કરતાં વધારે ખરાબ ગણાય છે ! તેથી આટલો સુધારો પણ ઘણો થયો કહેવાય. વળી વ્યવહારિક રીતે આ શાળામાં ૧૨ અને ૧૩ વર્ષની કન્યાઓ અવિવાહિત નજરે પડે છે.

વિશેષમાં, આ શાળામાં બ્રાહ્મણ અને શુદ્રની ઉચ્ચ વર્ણની અને ઉતરતી કોમોની કન્યાઓ સાથે ભણતી જોવામાં આવે છે.

જે લોકોને, કૃત્રિમ ભેદો કે જે એક હિન્દુને બીજાથી જુદો પાડે છે, અને માણસને મનુષ્યત્વ અને ભ્રાતૃભાવ વિનાના બનાવી મુકતી સંસ્થાઓ તરફ અણગમાની લાગણી હશે, ત્હેમને આ સંસ્થામાં કેવી જાતનું ધાર્મિક શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે જાણવાની સ્વાભાવિક જિજ્ઞાસા થશે. આ શાળા સ્ત્રીઓને માટે કરવું જોઈતું સર્વ કરવાનું શીખવે છે. આ રીતે તે કન્યાઓને રાષ્ટ્રિયત્વ અને બુદ્ધિ સ્વાતંત્ર્ય શીખવે છે. આઠસેં કન્યાઓ હાલ આ શાળામાં શ્રીમતી દેવીની દેખરેખ નીચે અભ્યાસ કરે છે.

ત્હેની વિદ્વત્તા.

તામિલ સાહિત્ય પર સારો કાબુ ધરાવવા ઉપરાંત તે સારી રીતે જાહેરમાં બોલી શકે છે. તામિલ સાહિત્ય સંબંધી શિક્ષકોની શાળામાં ગ્રેજ્યુએટ સમક્ષ ત્હેણે ભાષણ આપ્યાં છે. શાળાના વાર્ષિકોત્સવ પ્રસંગે ઘણીવાર ત્હેણે મોટી મોટી સભાઓ સન્મુખ ભાષણ કર્યાં છે.

તામિલ ભાષામાં જુદા જુદા વિષયો પર તે સારા લેખ લખી શકે છે. પરસ્પર સહાયક મંડળીઓ અને જર્મન શિક્ષણ શાસ્ત્રી ફ્રૉબેલ અને પૅસ્ટેલૉસી પરની લેખમાળા તામિલ વર્તમાન પત્રોમાં ઘણી વખણાયેલી છે. હવે ભૂગોળશાસ્ત્રવેત્તા લક્ષ્મણ આયર તરફથી મળેલી હકીકતો પરથી તે ભૂગોળને લગતી વાંચનમાળા તૈયાર કરનાર છે.

શાળા સંબંધી સામાન્ય અભિપ્રાય.

એ તો ઘણું શોચનીય છે કે મદ્રાસ ઇલાકાના લોકો આ શાળાની મહત્તા, અગત્ય અને શક્તિ સંબંધી બહુ જાણી શક્યા નથી, પણ હવે કેટલાક જાહેર જુસ્સાવાળા અને લાગવગવાળા માણસો આ સંસ્થામાં રસ લેતા થયા છે.

પહેલાંના કેળવણી ખાતાના અમલદારોએ શાળાને કશા લેખામાં લીધી નહોતી. પણ હાલ કેટલાક શાળાના ઇન્સ્પેક્ટરોએ અને બીજા કેટલાક કેળવણી ખાતાના અધિકારીઓએ

શાળાના કાર્યથી સંતોષ અને અજાયબી બતાવ્યાં છે. મિ. આર્થર મેહુ, શાળાઓનો એક પ્રખ્યાત ઇન્સ્પેક્ટર લખે છે કે ' તે છોકરાઓની શાળાઓને પણ પછાડી પાડે છે. ' આવાં ઘણાં પ્રમાણપત્રો મળેલાં છે પણ ત્હેમની આ સ્થળે નોંધ લેવાની ખાસ આવશ્યકતા નથી. શાળાએ કન્યાઓના કામને માટે શ્રેષ્ઠ ઇનામો પ્રાપ્ત કર્યાં છે. તેમાંનું એક નીચે પ્રમાણે છેઃ—

શિંગલપટ તાલુકાનું કેળવણી ખાતાનું પ્રદર્શન ૧૯૦૮.

૧૯૦૮ ના ઑક્ટોબરની ૨૨, ૨૩, અને ૨૪ તારીખે ભરાયલા ઉપલા પ્રદર્શન વેળાએ કૉન્જેવરમની હિન્દુ કન્યાશાળાએ કન્યાઓના અક્ષર, નિબંધ, ગણિત, શિવણ, ગુંથણ અને કિન્ડરગાર્ટનની બક્ષિસોને માટે જે ઇનામ પ્રાપ્ત કર્યાં છે ત્હેમને માટે આ પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે.

અમેરિકાનો શિક્ષણશાસ્ત્રી મિ. માઇરન ફૅલ્પ્સ જે અત્રેની કેળવણીની સંસ્થાઓનો અભ્યાસ કરવા આવ્યો છે અને જે આપણી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવે છે ત્હેણે આ સંસ્થાને લોકપ્રિય બનાવવાને પોતાના લેખથી અને પોતાની લાગવગથી ઘણા પ્રયત્ન કર્યા છે. ત્હેણે આ શાળાની સારી તપાસ લીધી છે. ૧૯૧૧ માં ત્હેણે આ શાળામાં સત્તર દિવસ ગાળ્યા હતા અને ત્હેના સંબંધમાં મદ્રાસના હિન્દુ પત્રમાં ઘણા પત્રો લખ્યા હતા. ત્હેના પત્રમાંથી કેટલાક ઉતારા નીચે આપવામાં આવે છેઃ—

અહીંઆં સઘળા વર્ગનાં બાળકો મળે છે.........બ્રાહ્મણની અને અબ્રાહ્મણની કન્યાઓ વચ્ચે કશો તફાવત નથી. હલકા વર્ણની કન્યાઓ પોતાની સ્થિતિ વિસરી જાય છે અને ઉચ્ચવર્ણના રીતિરિવાજો શીખે છે............નામ સિવાય અન્ય કોઇ પણ પ્રકારનો તફાવત નથી. ટેવ, સ્વચ્છતા, ભાષા અને શિષ્ટાચારમાં તેઓ સરખાં જ હોય છે. અત્યાર સુધી આ બાબતોમાં જે તફાવત હતા, તે સર્વ આ બાળકો વિસરી ગયાં છે અને ભવિષ્યમાં સમાજ ઘડનાર પણ તેજ બનનાર છે. સાહચર્યનો ભાવ આખા જીવનમાં કદી પણ ભુલાવાનો સંભવ જણાતો નથી........."

એટલું તો કહ્યા સિવાય ચાલશે, કે આવી સંસ્થા સારા શિક્ષકમંડળ સિવાય હયાતિમાં આવી શકે નહિં. આ અધ્યાપિકાઓ પોતાની શક્તિ શિક્ષણપદ્ધતિશાળામાં શિક્ષણ શાસ્ત્ર પર દર શનિવારે અપાતાં ભાષણ સાંભળીને સતેજ રાખે છે. આ શાળાની મુલાકાત લેનારને સ્પષ્ટ જણાશે કે ત્યાં જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે તેટલી જ વયની બીજી કન્યાઓને જે શિખવવામાં આવે છે તેના કરતાં ઘણું ઉચ્ચતર છે. "

ત્હેની જરૂરીઆતના સંબંધમાં તે નીચે પ્રમાણે લખે છે;

મ્હારા બન્ધુઓ, એટલું તો ખરૂં જ છે કે કૉન્જેવરમની કન્યાશાળા ચલાવવા જે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા છે તેવા પ્રયત્નોથી જ આર્યાવર્તની ઉન્નતિ થવાની છે અથવા તો તે કદી ઉન્નત થવાનો જ નથી. આવા વીર પ્રયત્નો વિસરો, અને તેમને અજ્ઞાત અવસ્થામાં નાશ પામવા દેશો, તો હિન્દીઓ પ્રજા બનવાને યોગ્ય થશે નહિં, અને કદી બનશે પણ નહિં, હિન્દુસ્થાન અધોગતિને પામશે. હાલ જે રસ્તે જાય છે તે રસ્તે એટલે બધે નીચે પડશે, દારિદ્રના ખાડામાં ઉંડે અને ઉંડે ગોથાં ખાશે અને છેવટે શબવત્ આ વિશ્વમાંથી નાશ પામશે. જ્યાં સુધી ઇશ્વરી પ્રકાશ જેમની માર્ફતે આવે છે તે આપણી સહાનુભૂતિ, આપણો આધાર અને ઉત્સાહ પ્રાપ્ત કરશે નહિં ત્યાં સુધી આ જ સ્થિતિ થવાની.*'

———

કૉલેજીયન.

* મૉડર્નરિવ્યુના ચાલતાવર્ષના ફેબ્રુઆરી માસના અંકમાં મિ. મુકુન્દીલાલના લેખપરથી ભાષાન્તર.

વિવિધ વિહાર.

બાલકનો ઉપયોગ શો ?

अन्तःकरण तत्त्वस्य दम्पत्योः स्नेहसंश्रयात् ।
आनन्दग्रन्थिरेकोयमपायमिति बध्यते भवभूति ॥

A dreary place would be this earth,
Were there no little people in it,
The song of life would lose its mirth
Were there no children to begin it.

Whittier.

જ્યારે બેન્જામીન ફ્રેંકલીને મેઘની વિજળી અને વિદ્યુત (ઉપયોગમાં આવતી વિજળી) એક છે એમ જગતને ઝાહેર કર્યું, ત્યારે લોકોએ ત્હેને પૂછ્યું કે " એનો ઉપયોગ શો ?" બેન્જામીને પ્રત્યુત્તર એટલોજ આપ્યો કે બાલકનો શો ઉપયોગ ?–એક દિવસ આ બાલક ત્હમારા જેવું માણસ થશે. " વિવાહિત સ્ત્રી પુરૂષો આ સ્નેહગ્રન્થી–આનંદગ્રંથીને સંબંધે આવો પ્રશ્ન પૂછતા નથી. પ્રથમ સંતતિ વખતે તો નહિજ. જો પતિ પત્નિ સુશિક્ષિત હોય તો " બાલક દેશોદ્ધારક થશે, લેખક થશે. મહાવીર થશે, એમ માને છે. વ્યાપારી અને સામાન્ય મનુષ્યો બાલકને વંશ ટકાવી રાખનાર, મૃત્યુ પછી સ્વર્ગમાં પોષનાર અને વૃદ્ધાવસ્થામાં આધાર માને છે. જો આટલું ન હોત, જો આટલી આશા ન હોત, તો અશક્ત, એક રીતે ઉદ્વેગ કરાવનાર, ખર્ચ વધારનાર જીવ પ્રત્યે મમતા સ્નેહ કોણ રાખત ? કોઇજ નહિ.

गात्रं श्लेषे यदमृतरसस्त्रोतसा सिञ्चतीव ।

પુત્રને આલિંગન દેતાં રામચંદ્રજી પેઠે જેને થતું નથી તે પિતા નથી.

બાલકોની કિમ્મત તેના અભાવેજ જણાય છે. अपुत्रस्य गृहं शून्यम् । (જેના ગૃહમાં બાલક નથી, તે ગૃહ શુન્ય છે.) હા. બાલકો વિના, બાલકોના ઘોંઘાટ–તોફાન વિના, ઘર શાન્ત લાગશે–સ્વચ્છ રહેશે પરન્તુ એક અપાશ્રય પણ શાંત હોય છે. અરણ્ય પણ શાન્ત હોય છે. બાલકના મધુર કલરવ વિનાના ગૃહમાં સ્વર્ગીય સંગીતની ભાવના મન્દ્રહ આપી શકતી નથી. બાલકો દુઃખ ચિન્તા રૂપ છે અને અનિશ્ચિત આનંદ છે એમ કોઈ માનશે, તે કેટલે દરજ્જે સત્ય પણ છે પરન્તુ તેમાં દોષ માબાપનો જ છે. શિશુ અવસ્થામાં પોતાના આનંદ માટે રમકડાં હોય તેમ બાળકની પ્રત્યેક વૃત્તિ સંતોષી ભવિષ્યનો જરા વિચાર ન કરતાં તેમને સ્વચ્છન્દી બનાવે છે અને બાલ્યાવસ્થા, રૂચીર બાલ્યાવસ્થા ગયા પછી તેમના ઉપર જે દોષો પોતેજ રોપ્યા હોય, તે દોષ માટે સખ્તાઈ–તાડન–ક્રોધ દર્શાવે છે.

મહાત્મા એમર્સન એક મિત્ર સાથે કોઇને ઘેર ગયો. ત્યાં ઘરમાં બે બાલકો રમતાં હતાં. બાલકોને રમતાં, નિર્દોષ આનંદ કરતાં જોઈ પિતા બોલ્યોઃ આનંદજન્ય વય આજ છે ? એમર્સને પૂછ્યું, **બાલકો** કઈ ઉમરે આનંદજન્ય નથી હોતાં ? પિતાને બાલક નિરંતર ઉત્સાહક આનંદજન્ય હોય છે, હોવાં જોઇએ આપડે તો.

બાળકોનું કાલું કાલું કાલું ભાષણ, અનિયત રૂદન અને અકારણ હાસ્ય, આંખમાં આંસુ ને મ્હોં હસતુ, બ્હારથી આવતાં આપણને બાઝી પડવાની અંદર અંદરની હરિફાઇ, અને સર્વ કહી દેવાની ઉતાવળ, કોમળ હાથનો સ્પર્શ અને ઉજ્વલ દંતપંકિતઓ જોતાં કોને આનંદ નહી થતો હોય? ભલે પછી તે રાજા હોય વા દરરોજ ઘેર ઘેર ભીખ માગી ઉદરનિર્વાહ ચલાવનાર ભિક્ષુ હોય.

किमस्य, न प्रियः એમ કોણ નહી કહે? બાલકને ન ચાહનાર પ્રજાપાલક થવાને લાયક નથી, તે દષ્ટાન્ત હાલની વાંચનમાળામાં આપેલું સર્વને વિદિત જ હશે. મહાન્ શેકસપીયરે તો જેને સંગીત પ્રિય નથી તેને માટે કહ્યું છે, પરંતુ સત્યતઃ જેને બાલક પ્રિય નથી તેને બરાબર લાગુ પડે છે. બાલકને ચહાતો નથી તે મનુષ્ય કાવત્રાં, લુંટફાટ, દ્રોહને માટે જ સર્જિત છે. તેના અંતરાત્મામાં ઘોરરાત્રીનો અંધકાર હોય છે—આવા મનુષ્યનો કદિપણ વિશ્વાસ કરતા નહિ. ' એક અથવા બબે-ચચ્ચાર બાલકો પોતાની હયાતીમાં મૃત્યુ પામતાં જોઇ મનુષ્યને જીવનનું રહસ્ય-જીવનનો આનંદ-જીવનનો જીવ-જીવનની મજાહ જતી રહેલી લાગે છે એમાં જરાયે ખોટું નથી. પ્રભુ એવો સમય કોઇને પણ ન દેખાડે. રામચંદ્રને વનવાસ મોકલતાં જ દશરથના રામ રમી ગયા, તો પછી, એકજ બાલક-કે બાલિકા-જીવનમાં પ્રકાશરૂપ બાલક પોતાની નજરે જતું જોઇ કયા પાષાણ હૃદયના મનુષ્યનું હૃદય નહી પીગળે? મુંબાઇની એક મોટી ઓરીસમાં કારકુનો મોડા આવતા ત્યારે કારકુનો અનેક કારણો આપતા અને ઉપરી અમલદાર કહેતો કે-બહુ સારૂં-ફરીથી એવું ન થાય એમ સંભાળજો." એક દિવસ એક કારકુન કલાક મોડો આવ્યો ને ઉપરીએ મોડા આવવાનું કારણ પૂછ્યું. *ઉત્તરમાં ગભરાતાં ગભરાતાં કારકુને કહ્યું, સાહેબ! મ્હારે ત્યાં મ્હારા કુટુંબની વૃદ્ધિ થઈ ને તેમાં જરા વાર થઇ."* રોજના નિયમ પ્રમાણે ઉપરીએ કહ્યું—' બહુ સારૂં ! ફરીથી એવું ન થાય. તે સંભાળજો. !" જગતમાં પણ એવા ઘણા મનુષ્યો બાલકોની બાબતમાં 'ફરીથી ન થાય' એવા વિચારના છે અને અમેરીકા જેવા દેશોમાં તો સમૂળગાં બાલકો ન થાય એવી ઇચ્છાવાળાં મનુષ્યો વધતાં જાય છે. એ બાલક સારાં કે નવ બાલક સારાં, એ માટે કોઈ પણ તરેહનો નિયમ બંધાય એમ નથી. એક છોકરો છોકરામાં નહિ, એ માન્યતા જેટલી ખરી છે, તેટલીજ છોકરાંની ધાડ સારી નહી એ ખરૂં છે. *પરન્તુ 'મ્હોટું મોટું કુટુમ્બ અથવા મ્હોટું' નાનું કુટુંબ? કયું સારૂં—એ પ્રત્યેક વ્યકિતના ઉપર આધાર* રાખે છે. આપણામાં એક દેવીને બીજી દેવીઓએ છોકરાં વધારે છે એમ કહ્યું, ત્યારે એને માથે, બે આંગળીએ, બે ખભે બેસાડી કહ્યુ, કે વધારે હોય તો લઇ જા. આ પ્રમાણે બાલકોની સંખ્યા કેટલી હોય તો સારી? સદાવ્રત અપાતાં હોય છે ત્યાં ભીખારણો બહુ બાલકને ચાહ્ય છે કારણ કે જેટલાં બાલક તેટલી મુઠી અનાજ મળે, પરન્તુ રેલ્વેની મુસાફરી કરવી હોય તે વખત ટીકીટના પૈસા જાયજ !

एकश्चन्द्रस्तमोहन्ति न च तारागणोपि च. (ઘણા તારાથી અંધારૂં ઘટતું નથી, તે એક ચન્દ્રથી નાશ પામે છે.)

એ ન્યાયે કુળના અંગારરૂપ—જેના દુરાચારથી જગતમાં નીચું જોવાનો વખત આવે એવા બાલકોથી શો લાભ? બાલકો પછી પુત્ર હો યા પુત્રી હો-પણ તેમનામાં ઇશ્વરનો ડર-નીતિનાં બીજ ન વવાયાં હોય તો પછી બાલકોથી જરા પણ રાજી થવાનું નથી.

વૈધવ્ય–યોગ્યાયોગ્ય પતિ–અનેક લાલચો અને મહાત્મા મનાતા પુરૂષોના પ્રપંચોમાં ફસાવાની બ્હીકને લીધે જ પુત્રીનો જન્મ આદરણીય નથી લેખાતો. પરંતુ બાલકોમાં એકલા પુત્ર કે એકલી પુત્રીયોથી પૂર્ણતા પમાતી નથી. બાલક અને બાલકીઓ કુટુમ્બમાં સાથે રહેવાથી, ઉછરવાથી, રમવાથી કુટુમ્બ શોભે છે. બાલકો પોતાની બ્હેનો પાસેથી કોમળતા અને અનુકૂળ થવાની ટેવ શિખે છે. જ્યારે બાલકીઓ ભાઇઓ પાસેથી આત્મશ્રદ્ધા અને સ્વાશ્રય શિખે છે. બાલકોના સંબંધમાં સંખ્યા કરતાં સદ્ગુણ આકર્ષક હોવા જોઇએ. માત્ર નરકમાંથી બચાવશે, પાછળ પાણી રેડશે, સંગૃહેલો પૈસો વાપરશે અને વંશ વૃક્ષ ટકાવી રાખશે, એજ સંતાનનો હેતુ નથી. પરંતુ મનુષ્યદેહમાં જનસેવા કરી પ્રભુતા પામવાનાં જે કામ અધુરાં રહ્યાં હોય તે કામ બાલકો કરે. તે કાર્યો બાલકોને પુરાં કરવાનાં છે એમ આપણે સમજવાનું અને બાલકોને સમજાવવાનું છે. બાલકો આ ન સમજે તો પછી તેમનો ઉપયોગ શો ?

પૃથ્વીની સપાટીઉપર બાલકોની લોલુપતા હોય છે પરંતુ હિંદુ સંસારમાં જેટલી લોલુપતા હોય છે તેટલી બીજે ભાગ્યેજ હશે. બાલકને માટેજ, વંધ્યા મહેણું ટાળવા માટે, નર્કમાં પડતા બચવા માટે–ગીતરાઇઓ રખેને પુંજી ખાઈ જાય તે બ્હીકે–અનેક પત્નીની પદ્ધતિ–દોરા ચીઠી અને કેટલીકવાર કુટુમ્બ કલેશ થતો નજરે પડે છે. જો પ્રભુએજ બાલક ન થાય એમ ઇચ્છયું હોય તો પછી બીચારી સ્ત્રીને શા માટે મહેણાં મારવાં ? એને શામાટે દુભવવી ? એના જીવનમાંથી મજાહ શામાટે લઈ લેવી ? જે પુરૂષ, જે સાસુ, નણંદ કે સ્ત્રી પુરૂષ અપુત્રવતીને દુભવે છે તે ઘોર પાતકી છે. બાલક નથી તેમાંજ મજાહ છે. ઇશ્વરે આપણું શ્રેય ઇચ્છીનેજ બાલક નથી આપ્યાં તો પછી શા માટે ગ્લાની ગ્રસ્ત થવું ? બાલક થયા પછી મહા પાપી નીકળે તો ? મ્હોટી વયે બાલકો માટે અનેક ધતીંગ કર્યા પછી બાલક થાય છે ને તે બાલકો માતાપિતાના આશ્વાસન થવાને બદલે હૃદયભંગ કરનારા નીવડે છે એવા જગતમાં પ્રસંગ નથી જોયા ? અરે બાલકનો સમય આવે અને જે બાલકને રમાડી, હસાવી ઝુલાવી મોજ માણવાની આશા બાંધી હોય તેજ બાલક જન્મતાં માતા પોતે સ્વર્ગવાસી થયેલીના દૃષ્ટાન્તો ઓછાં છે ?

એક માતાનો એકનો એક બાલક બાલ્યાવસ્થામાં મૃત્યુ શય્યા ઉપર હતો. એની માતા અત્યન્ત આક્રન્દ કરવા લાગી અને " એના શિવાય ઘડી જીવાશે નહિ " એમ બુમો પાડવા લાગી. ઇશ્વરેચ્છા ઉપર અશ્રદ્ધા થઈ. બાલક જીવ્યું પરંતુ એકવીશ વર્ષની વયે ઘોરમાં ઘોર ખુન કરવા માટે તેને ફાંશી દેવામાં આવી !

બાલકોનો શો ઉપયોગ ? માબાપો ન સમજે તો કાંઇજ નહિ. બાલકો નાટક–સીનેમેટોગ્રાફની માફક માબાપનું આનંદસ્થાન નથી. તેમજ ઘણાને લાગે છે તેમ ' ધાડ ' " મુવાં '–' પીટયાં ' વિઘ્નકર્તા નથી. બાલકો એ પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે આપણને સોંપેલી પવિત્ર થાપણ છે. સદુપયોગ સદ્રસ્તે લઈ જવાની બુદ્ધિ છે. આ થાપણ, અસ્તવ્યસ્ત કરી દેવાળું કાઢવાનું નથી. અથવા આ થાપણું ભોંયમાં દાટી મુકવાની નથી પરન્તુ તે થાપણ ઇશ્વરપ્રીત્યર્થ અને જનસમાજના ઉત્કર્ષ માટે વાપરવાની છે. આપણા મુની મહારાજાઓએ ' બટુક ' બાલકોને દેવ ગણ્યા છે અને બાલકો જેટલાં પ્રભુ પાસે છે એટલાં સમીપ આપણે હોતાં નથી.

પ્રભુ સમીપ રહેવાને-પ્રભુતા પામવાને આપણે બાલકો પાસેથી શિખવાનું છે.-બાલકો થવાનું છે. અને બાલકો પાસેથી પ્રભુતા પામતાં શિખીયે તો બાલકોનો ઉપયોગ શો એ પ્રશ્ન રહેશે નહી.

ખરેખર—બાલક ન હોત તો.

The sterner souls would grow more stern
Unfeeling natures more inhuman,
And man in stoic coldness turn,
And woman would be less than woman.

(સાંટાક્રુઝ) ભોગીન્દ્રરાવ-ર.-દીવેટીઆ.

આપણાં બાલકો.

આધુનીક કાલમાં વિવાદ વિષયો અસંખ્ય તેમજ આશ્ચર્યકારક સાંભળવામાં આવે છે. આપણે દેશના રાજકીય વાતાવરણમા ખળભળાટ વિષે વાંચીએ છીએ; આપણે સ્વદેશાભિમાનને લીધે હુલ્લડ થએલાં સાંભળીએ છીએ, આપણે સામાજીક સુધારા વિષે છટાદાર વક્તાઓના ભાષણો સાંભળીએ છીએ, જેવાં કે આપણા દેશની સ્ત્રીઓની કેળવણી વિષે, જ્ઞાતીના ઉચ્છેદન વિષે, બાળલગ્ન વિષે અને બીજા ઘણા સુધારા વિષે સાંભળીએ છીએ: પરંતુ આપણામાંના કોઈએ આપણા ગૃહનાં શિશુઓ (બાલકો) વિષે કાંઈ પણ વાત ચીત અથવાતો ભાષણ સાંભળ્યા છે ? મને લાગે છે કે ભારતભૂમિનું વર્તમાન સ્થિતિમાં આ એક શોકજનક દુષણ છે.. આનુ કારણ એટલુંજ છે કે આપણું કુટુંબજીવન એકપક્ષી છે. પરસ્પરના વિચારો અને અભિરૂચિઓ ભાગ્યેજ પ્રદર્શિત થતા હશે; તેમજ કુટુંબમાં માતાપિતા વચ્ચે સામાન્યતા હોતી નથી, કારણ કે સ્ત્રી ઘરમાં સદા ગૌણ ગણાય છે, અને આમ હોવાથી બાળક અથવા બાળીકાને વાસ્તવિક ગૃહકેળવણી પ્રાપ્ત થતી નથી. શિશુઓ વિદ્યાર્થીજીવનમાં અને ત્યાર પછીના જીવનમાં કેટલાક વિચારો ગ્રહણ કરે છે તેમ છતાં પણ શૈશવ કાળના વિચારો જેવી તેની સચોટ અસર થતી નથી. શૈશવકાળના બનાવો બાળકોનાં મગજમાં એવા મજબુત રીતે પ્રવર્તેલા હોય છે કે તે મરણ પર્યંત ટકી રહે છે. તે વિચારો નેતા અને નિયામકનું કામ સારે છે, એટલુંજ નહિં પરંતુ બાળકોને ઉત્તેજીત કરે છે અને ઉત્સાહિત બનાવે છે. પરંતુ શિશુઓએ કેવા પ્રકારનું ગૃહજીવન ગાળવું જોઈએ, તેમની વર્તમાન સ્થિતિ કેવી છે, તેનો આપણે વિચાર કરીએ. શૈશવકાળથી તેમનાં એટલે. શિશુઓના ખાવાપીવા બાબત અને તેમની ટેવો બાબત કોઇ પણ નિયમ પાળવામાં આવતો નથી. માતા દયાળુપણાને લીધે તેના બાળકોના શિક્ષણ પરત્વે પ્રયાસ કરતી નથી અને સુધરવાનો સમય હજુ ચાલ્યો આવે છે એમ વિચારીને માતા તેમની લાગણીઓને આધીન થાય છે, પિતા કોઈવખતે લાડ લડાવ્યા સીવાય તેની બહુજ ઓછી દરકાર રાખે છે. શિશુઓ પશ્ચિમના શિશુઓ માફક કુદરતના દેખાવોથી ટેવાયલાં હોતાં નથી. માથી નિકટના સગાઓ વચ્ચે વિચાર તથા અભિપ્રાયનો વિનિમય થતો હોય તેવું શ્રવણપથમાં આવતું નથી. અને આવીરીતે બાળકોને મનમોજી થવાની,

તેમની તંગીઓને માટે કલ્પાંત કરવાની અને પ્રત્યેક મનુષ્યનું અપમાન કરવાની ટેવ પડી જાય છે. પરસ્પર સહાય કરવાની તેમજ અનુકંપા દર્શાવવાની, અન્ય મનુષ્યોના કામોમાં ભાગ લેવાની, આત્મસંયમ અને આત્માર્પણની તેમજ સંભાળ અને આજ્ઞાંકિતપણાની જરૂરીયાતો આપણા શિશુઓમાં પ્રવર્તાવવામાં આવતી નથી.

હવે આપણે શિશુઓની નૈતિક કેળવણી તરફ દ્રષ્ટી કરીએ. જ્યારે માતા દર્શનાર્થે દેવાલયમાં જાય છે ત્યારે તેનાં બાળકોને સાથે લઈ જાય છે. તે ત્યાં કેટલીક વિધિઓ કરે છે. અને બાળકોને પણ તેમજ કરતાં શીખવે છે; પરંતુ તેમ કરવાનું શું પ્રયોજન છે તે બાળકોને સમજાવવામાં આવતું નથી. નીતિના નિયમો વિશે કહીએ, તો શિશુઓ અસત્ય બોલવામાં લગારે અચકાતાં નથી અને તેમના દુષ્કૃત્યો પ્રપંચથી છુપાવવામાં ઢીલ કરતાં નથી અને આવાં દુષ્કૃત્યોમાટે બાળકોને કાંઇપણ પશ્ચાતાપ થતો નથી.

આ દર્શાવે છે કે આપણા બાળકોના મનની વૃત્તિઓ દુર્માર્ગે અને કૃત્રિમ છે. અને શું બાળકોને તેમના જીવનનો આરંભ આવા વિચારોથી કરવાનો છે ? તે ઉપરાંત શિશુઓને માટે આપણા ગૃહનું વાતાવરણ અતિશય અપથ્ય છે. પુરુષોઓ, મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓને જે બાબતો બાળકોથી ગુપ્ત રાખવી જોઇએ તે દર્શાવવામાં કાંઈ પણ સંકોચ થતો નથી. કારણ કે શૈશવકાળ દેવાર્પિત (પવિત્ર) છે અને તે પ્રમાણે આપણે વર્તન કરવું જોઇએ. (ક્રિયા વ્યવહારમાં મુકવી જોઈએ.) શિશુઓને બાહ્ય અશિષ્ટ સંસારના દુષણમાંથી અલગ રાખવાં જોઇએ. તેઓએ તો કુદરતના નિર્મળ વાતાવરણમાં જીવન ગાળવું જોઇએ. શિશુઓ તે પુષ્પો જેવાં છે. તેમને પ્રેમની હુંફમાં તેમજ પવિત્રતાનાં મંદિરોમાં ઉછેરવાં જોઇએ.

હવે શીશુઓની માનસિક કેળવણી પ્રતિ આપણે ધ્યાન આપીએ. કુમારીકાઓ નિશાળોમાં આનંદથી તેમનો અભ્યાસ કરે છે. આધુનીક શિક્ષણક્રમ પ્રમાણે કસરત અને રમત માટે કેટલોક સમય રાખવામાં આવેલ છે: પરંતુ આરંભથી છોકરાઓને રમવાનો વખત થોડો હોય છે; જોકે તેઓ કીન્ડરગાર્ટન વીગેરેમાં ભાગ લીએ તેમજ તેમનો શિક્ષણ ક્રમ છોકરીઓ જેટલો સહેલો હોય, તોપણ કુટુંબીઓની વૃત્તિ છોકરાઓ વિષે તદનજ ઉલટી હોય છે. માતાપિતા એમ ધારે છે કે આવા અતિશય હરીફાઇના સમયમાં બાળકોએ અભ્યાસ કરવો જોઇએ અને પરીક્ષાઓમાં ફતેહ પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ; અને જેથીકરીને તેઓ તેમનો નિર્વાહ સારીરીતે ચલાવી શકે. બાળકોને માટે તેઓ અભ્યાસનો આરંભ કરે ત્યારથી તે ધંધામાં પ્રવેશ કરે ત્યાં સુધીનો સમય ગોખણપટ્ટીનો છે અને ત્યાર પછીનો સમય ગદ્ધાવૈતરાનો છે ! આવીરીતે જોતાં વિદ્યાર્થીજીવન બહુજ મુશ્કેલીઓથી ભરપુર છે. તેને નીશાળમાં સખત કામ કરવાનું હોય છે અને તે ઉપરાંત જ્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે ઘણુ અભ્યાસ કરવાને માટે માબાપ ફરજ પડે છે. આપણા ગૃહોમાં, ચિંતાતુર નાનો વિદ્યાર્થી ઝાંખા ફાનસના અજવાળે, ઉચ્ચ સ્વરે પોતાના પાઠોનું ઘોષણ કરતો હોય તેવો નમુનો સાધારણ છે. પિતા તે બાળકના અભ્યાસમાં ભાગ્યેજ ભાગ લીએ છે; પરંતુ તેને તેના પાઠો તરતજ યાદ રહી શકે તેવો સરળ રસ્તે બનાવતો નથી અથવા તો બનાવવાની શક્તિ નથી. એટલે કે જીવનના સાધારણ બનાવોના સંબંધમાં નિરીક્ષણ કરવાનું અને સિદ્ધાંતો ખોળી કાઢવાનું તે શીખી શકતો નથી. માતા શિશુપરત્વે

તેનો સંખત અભ્યાસ જોઇને અનુકંપા લાવે છે. અને તેવી શારીરિક અશક્તિ પરત્વે લક્ષ આપે છે. પરંતુ તેના અભ્યાસમાં આડી આવતી નથી. વિદ્યાર્થી જીવન તે ગૃહ જીવનથી તદન જુદુંજ છે. વિદ્યાર્થીને તેના અભ્યાસના આયાસમાંથી મુક્ત થયા બાદ કોઈ પણ આરોગ્યવર્ધક વિશ્રાંતિ આપવામાં આવતી નથી. સંગીત; રમત ગમત અને પ્રદર્શનના અભાવે મનને પુરતો આનંદ મળી સકતો નથી. રમતો વિષે આપણે વિચાર કરીએ તો તે એવા હલકા પ્રકારની છે કે જેથી દૂર રહેવું ઇષ્ટ છે. આપણી નીશાળોમાં સંગીત હોતું નથી; આપણા વિદ્યાર્થીઓને માટે કોઇપણ ઉચિત સાહિત્ય નથી. તેમના મુરબ્બીઓ પણ તેમના વાંચનને માટે પુસ્તકો પસંદ કરી આપતા નથી, અને તેથી કરીને તેઓ ગમે તે પુસ્તક વાંચે છે તેમજ તેમને કોઇ સારૂં માસિક પણ વાંચવાને માટે અપાતું નથી. આ બધા ગેરફાયદા ઉપરાંત આપણા બાળકો એટલા બધા 'શરમાળ' હોય છે કે તેમના મુરબ્બીઓની આસપાસ મંડળી ભેગી થાય છે, તેમાં ભળી શકતાં નથી; આને લઇને તેઓ વયોવૃદ્ધ તેમજ જ્ઞાનવૃદ્ધ મનુષ્યોના વિચારોનું શ્રવણ કરવાને અશક્ત થાય છે. સ્ત્રીઓની વિશિષ્ટ સભા પણ ક્યાંય હોતી નથી. આ પ્રમાણે તેઓ તેમનું પોતાનું જીવન ઘડવામાં, પોતાના વિચારો પસંદ કરવામાં અને પ્રસંગોચિત પોતાનું ચારિત્ર ઘડવામાં તેઓને જેમ ઉત્તમ લાગે તેવી રીતે સાધનભુત થાય છે. પ્રજાઓની ઉત્પત્તિના ઉત્પાદક છે, અને આખા કુટુંબનું ચારિત્ર્ય માત્ર એકજ મનુષ્યના ચારિત્ર ઉપરથી ઘડાય છે. તેટલા માટે માતા પિતાએ જોવું જોઇએ. કે બાળકોની રહેણી યોગ્ય રીતે ઘડાયેલી છે. આ મુખ્ય વસ્તુ છે. વાસ્તવિક ગૃહજીવન તો તે કહેવાય કે જ્યાં માતા ગૃહકાર્યભાર યોગ્ય રીતે ચલાવે છે, જ્યાં પરસ્પર સ્નેહ, દયા અને મદદ જોવામાં આવે જ્યાં દરેક વ્યક્તિને અન્ય કુટુંબી જનો તરફથી સ્નેહ અને માન દર્શાવવામાં આવે છે; અને જ્યાં દરેક બીજાના સુખને માટે કામ કરતું હોય છે. ઉપરોક્ત ગુણો ગૃહજીવનમાં સુખસંપત્તિ સંપાદન કરવાને માટે આવશ્યક છે. કુટુંબમાં પ્રત્યેક વ્યક્તિને કામ કરવાની આવશ્યકતા છે. મુખ્યત્વે કરીને બાળકોને આ સમજાવવું જોઇએ; પણ તે સાથે છોકરાંને તેમના માતાપિતાના પ્રેમના ઉભરા અને જુસ્સાઓ વિષે અને કુટુંબની ગાંઠની પવિત્રતા અને તેના સ્નેહ વિષે ભાન થવું જોઇએ; બાળકોને નૈતિક કેળવણી આપવાની પુરેપુરી આવશ્યકતા છે. તે યથાર્થ છે કે તેમને સ્વતંત્રતા ગમે છે. પરંતુ બાળકોની પ્રેરણા ઘણે અંશે પવિત્ર અને ઉચ્ચ હોય છે. તેઓમાં આજ્ઞા ઉઠાવવાનો ગુણ સ્વાભાવિક છે. આપણે બાળકોને સમજાવવું જોઇએ કે દુનિયામાં તેઓ એકલાં નથી પરંતુ એવી બીજી વ્યક્તિઓ છે કે જેમને તેમની મદદ, લાગણી અને સ્નેહની આશા છે સ્વાત્માર્પણના અને બીજાઓને સહાય કરવાના વિચારો બાળકોમાં નાનપણથી પ્રવર્તાવવા અને વિકસાવવા જોઇએ. ઉદાર અંતઃકરણ રાખતાં અને પરોપકારનાં કાર્યો કરતાં, શીખવવું જોઇએ. આ બધું માતાને શિર છે, જે લગભગ બધા વિષયોમાં બાળકોને આવી કેળવણી આપવાને માટે મુખ્યત્વે કરીને જવાબદાર છે.

એક મોટી શીખામણ આપણે ગ્રહણ કરવાની એ છે, આપણે સદા પ્રત્યક્ષ વા પરોક્ષ રીતે શીખી શકીએ છીએ કે દુનિયાને આપણામાંના દરેક સંપૂર્ણ ઉત્સાહથી એક બીજાને સહાય કરવાની જરૂર છે આપણે જે સમાજમાં વસીએ છીએ તેની આપત્તિઓ,

તંગીઓ અને આકાંક્ષાઓ જાણવી અને સમજવી જોઇએ; તેટલુંજ નહિ પરંતુ બીજાઓને ચિંતા ઓછી કરવાનું અને કામ કરવાનું આપણે શિર છે, અને આપણા શિશુઓને તેમજ કરતાં આપણે શીખવવું જોઇએ. તે કામ જે ખુશીથી અને અવ્યંજુવૃત્તિથી બાળક કરતું હોય તો ઘણું ઉપયોગી છે; શાથી કે તેથી તેનામાં સ્વાત્માર્પણ અને બીજાઓને સહાય કરવાની પ્રેરણા સતેજ રહેશે.

(રાજકોટ) —મણિગૌરી.

માતાઓની અજ્ઞાનતા.

(અને તેથી થતી બાલકોને હાનિ.)

આજથી થોડા દિવસ ઉપર મને મારા મામાએ કહ્યું કે મેં મારી ફરજ બજાવી તને પરણાવ્યો, હવે તું તારૂં ફૂટી લે. ત્યારે મેં તેમે કહ્યું કે માબાપોની કે છોકરાંના વાલી (guardian) ની ફરજ એમ નથી કે છોકરાને પરણાવવો, પણ તેને સારી કેળવણી આપવી તથા સારી રીતે ભણાવવો. એવી રીતે હાલમાં ઘણાં લોકોને, નાનાં છોકરાં પરણાવવાની ટેવ છે, કારણકે માબાપો એમ સમજે છે જે છોકરાંઓને પરણાવ્યાં એટલે જગ જીત્યા! તેથી જ્યારથી છોકરીઓ અણસમજુ હોય અને તેઓની જુવાની ખીલતી હોય એટલામાં તો તેઓ માતા થાય છે, એટલે તેઓનાં બાળકો પણ તેમના જેવાજ નબળાં થાય છે. વળી વધારામાં તેઓ નાનાં બચ્ચાંને માટી કે ચુનો ખાવા દે છે! આ સઘળું તેની માતાની બેકાળજીથી, કારણકે બાળા માતાઓ બાળક ક્યાં છે અને તે શું કરે છે તે વિષે કશું ધ્યાન રાખતી નથી. બાળક તરફ નજર રાખવાનાં કામને જાણે તેણીઓ કેમ નીચું સમજતી હોય નહી? માટી અગર ચુનો ખાવાથી બાળકની તબીયત બગડે છે, વળી પેટ ગાગરીઉં થાય છે, અને પેટમાં બગાડો થાય છે. ખરૂં કહેતાં એ કુટેવો પડવા દેવી એ માબાપની બેદરકારીનો બાળકને માથે ઉતરેલો શ્રાપ છે. એથી બુદ્ધિ તથા શક્તિ ઘટી જાય છે અને મોટપણે બાળક જડ જેવું થાય છે.

વળી વધારામાં બાળકને મળ-મુત્રમાં એક ઘડી પણ રહેવા દેવું નહીં. ઘણી બલકે ૭૫ ટકા બાળમાતાઓને આવી આદત હોય છે. બાળક મળ-મુત્રમાં પડયું હોય અને પોતે નિશ્ચિંત થઈને ઘરનું કામકાજ કરતી હોય. માતાની આ બેદરકારીથી બાળકનું આરોગ્ય જરૂર બગડે છે.

નાનાં બચ્ચાંને દહીં આપવું નહીં, ઝાઝું મીષ્ટાન ખવરાવવું નહીં, જો કે યોગ્ય વજનથી ઘી સાકર આપવાથી નુકશાન નથી પરંતુ દહીં કે બીજી ખટાઈ વખતે બાળક ઉપર વિષનું કામ કરી જાય છે. સૌથી ઉત્તમ માતાનું દૂધ છે કે જે પાવાથી છોકરાંને પુષ્ટી મળે છે.

વળી બાળકના કાન આગળ મોટા અવાજ કરવા નહિં. કારણકે તેથી કાનના સાંભળવાના પડદા ઢીલા થઇ જાય છે. ઘણી માતાઓને તેના કાનમાં "ફૂકરે ફૂક" કરવાની ટેવ હોય છે તે પણ હાનીકારક છે. વળી બાળકને બહુ ઉંચે ઉછાળવું પણ નહીં. ઘણી જુવાન સ્ત્રીઓ, બાળકને રમાડવાના બહાના હેઠળ ઉંચે ઉછાળી ઝીલી લેવાની, રમત કરે છે; પરંતુ એથી વખતે જો ઝીલવામાં ભુલ થઇ જાય તો બાળકની સ્થિતિ ગંભીર થઈ પડે છે. તેનો દાખલો તાજોજ છે. થોડા દિવસ ઉપર એક સ્ત્રીએ એક છોકરાને દાદર

ઉપર ઉજાળ્યું અને ઝીલવામાં ખામી આવવાથી તે છોકરો આખા માદર ઉપરથી પડી ગયો, તેથી હાથ પગ લચકાઈ ગયા. ! આટલું બધું બાળકને શાથી ખમવું પડ્યું ? તેની માતાની મૂર્ખતાને લીધે.

આ દેશની પ્રજામાં વહેમનું પ્રબળ પણ રોગને ઉત્પન્ન કરવાનું તથા વધવાનું કારણ આપે છે. મારા બાળક ઉપર ફલાણાની અગર ફલાણીની નજર પડી અગર તો તે કોઈની પણ ઓડ ઝપટમાં આવી ગયું એમ ધારી અનેક માતાઓ દવા કરવાનુંજ માંડી વાળે છે કારણ વહેમની દવા જ નથી. આથી નાનું સુનું દરદ પણ ભયંકર સ્વરૂપ પકડે છે અને તે એટલે સુધી કે તેને માટે ઇલાજો લેવા પણ મુશ્કેલ પડી જાય છે. આવી રીતે આવા વહેમોથી પણ અમુલ્ય માણસની જીંદગી ચાલી જાય છે. આવી વાતો દરેક માતાએ ખાસ વિચારમાં લેવા જેવી છે.

અત્રે એક આ બીજી વાત પણ કહેવા જેવી છે. ઘણા લોકો શોખની ખાતર હજુ તો બાળક તદન નહાની ઉમરનું હોય ત્યાંજ તે બાપડાને ચાહ ઉપર ચડાવી દે છે, કે જે ન્હા મોટી ઉમરના માણસોને માટે પણ લુખે પેટે (એકલા ચાનું પાણી) પીવાનું બંધ એગ્તું નથી; તો પછી કુમળી વયનાં બાળકોને એ ઉપર ચહડવા દેવાં એતો એક જાતની સમજણ વગરની ઘેલાઈજ છે !

(મુંબાઇ.) —દ્વારિકાદાસ પુરૂષોત્તમ અફીણી.

દાર્જિલિંગની કેટલીક નવાઇઓ.

૧ ભૂતિયા *લોકોમાં લગન વખતે એક બહુ રમુજી વિધિ કરવામાં આવે છે. એ લોકોમાં કોઇના પણ લગનના મુખ્ય દિવસે જમણ માટે, એક મહિનાથી ખુબ. ખવડાવીને જાડાં કરેલાં, બે. કુકર કાપે છે, તથા ૭ શેર (બાર રતલ) ભાત કરે છે. આ બધું વરકન્યા, વરનાં માબાપ, તથા કન્યાનાં માબાપ, એમ ફક્ત ૭ જ માણસો જો ખાઇને પૂરૂં કરી શકે, તોજ વરકન્યાનું નસીબ સારૂં કહેવાય. પણ જો તેમના થઇ શકે તો અપશુકન ગણાય.

૨ આ દેશમાં ગુજરાતની પેઠેજ ફૂકાની રમત રમાય છે. પણ અહિંયાં તો છોકરાઓ પણ રમે છે. ભૂતિયા લોકો હેને "ગડ્ડી ખેલ" કહે છે.

૩ એક વખતે એક ભરથરી રસ્તામાં સારંગી વગાડતો હતો. એ સારંગીના ગજને એક લાંબી દોરી બાંધેલી હતી. અને એ દોરીને બીજે છેડે બે ન્હાનાં પૂતળાં બાંધેલાં હતાં. તે જ્હારે સારંગી વગાડતો, ત્હારે ગજના હાલવાને લીધે, એ બે પૂતળાં નાચતાં હતાં.

૪ અહિંના લોકો દૂધ ભરવાને કોઇપણ જાતનાં ધાતુનાં વાસણ વાપરતા નથી. પણ વાંસનાં, લોખંડના પટ્ટાવાળાં, ભુગળાં વાપરે છે. એ ભુગળા આશરે બેથી અઢિ ફુટ લાંબાં હોય છે. ×અનાથી વધારે લાંબાં પણ હોય છે. પણ સાધારણ રીતે બે અઢિ ફુટનાં જ હોય છે, તથા ત્હેનો વ્યાસ આશરે સાતેક ઇંચનો હોય છે.

૫ એક વખતે અહિંયાં કરા પડયા હતા. તે મ્હારા પિતાના એક મિત્રે એક પવાલામાં એકઠા કર્યા હતા. થોડા વખત પછી એ બધા કરા એકઠા થઇને બંધાઇ ગયા; અને જ્હારે પવાલું ઉધું કર્યું ત્હારે જણાયું કે કરાનું પવાલુંજ બની ગયું હતું !

* ભૂતાન દેશના અનાર્ય અથવા મિશ્ર જાતિના લોકો. × વેધશાળા, ગ્રહ, તારાની ગતિ વગેરેનું અવલોકન કરવાનાં યંત્રોવાળું સ્થાન.

૬ ભૂતિયા લોકોમાં જ્યહારે કોઈ માણસ મરી જાય છે, ત્યહારે હેના હાથ પગ કાપીને હેનું મડદું નદીમાં નાંખી દે છે. એ હાથ પગનાં હાડકાંનાં ન્હાનાં ન્હાનાં તતૂડાં બનાવે છે. જ્યહારે કોઈ હુંશિયાર માણસ મરી જાય છે, ત્યહારે હેનું માથું પણ કાપી લે છે, અને હેની ખોપરીમાંથી પડઘમો તથા ડબ્બાઓ બનાવે છે.

૭. દાર્જિલિંગમાં એક જગ્યાએ એક ન્હાની ગુફા છે. ત્યહાં એક ન્હાનું સરખું મહાકાલેશ્વરના મંદિર જેવું કરેલું છે. એ ગુફામાંથી એક ભોંયરૂં ખોદેલું છે. હેને માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે એ ભોંયરૂં છેક દાર્જિલિંગથી ઓગણીસ માઇલ છેટેના કર્સિયોંગ નામના ગામમાં નિકળે છે. વળી એમ પણ કહેવામાં આવે છે કે એક વખતે ત્રણ માણસો એ ભોંયરામાં ઉતર્યા હતા. પણ હેમાંના બે માણસો તો થોડેક સુધી જઈનેજ પાછા આવ્યા હતા; અને ત્રીજો તો પાછો પણ ના આવી શક્યો અને ત્યહાંજ મરી ગયો.

૮ દાર્જિલિંગના ઓબ્ઝર્વેટરી× હિલ (ડુંગર) ઉપર આવેલા મહાકાલેશ્વરના સ્થાનકે તેહેવારોને દિવસે પુષ્કળ ભૂતિયા લોકો આવે છે. એ લોકો ત્યહાં ધજાઓ ચ્હડાવે છે. એ ધજાઓ તો બધી રંગીન અને ચીંથરાંઓની બનાવેલી હોય છે. પણ જે અસલની ધજાઓ છે તે ધોળી હોય છે, અને હેના ઉપર એ લોકોની પ્રાર્થનાઓ લખેલી હોય છે. એ લોકો ત્યહાં જઈને ડાંગર અથવા જારમાંથી બનાવેલો દારૂ પિયે છે. સ્ત્રિયો તથા છોકરાંઓ પણ પિયે છે; તથા એ લોકોનો લામા (ધર્મગુરૂ) જે મંત્રો ભણે છે, તે પણ પિયે છે.

૯ ભૂતિયા લોકોનો લામા એક વખતે જ્યહારે ઘોડા ઉપર બેસીને વાજતે ગાજતે ગામમાં જતો હતો, ત્યહારે હેના નોકરોમાંનો એક માણસ હેના ઘોડાનું પુંછડું ઝાલીને ચાલતો હતો ! માન આપવાની એ રીત બહુ રમૂજી તથા આ દેશમાંજ જોવામાં આવે છે.

૧૦ દાર્જિલિંગમાં એક Natural History Museum * છે. હેમાં જુદી જુદી જાતનાં પક્ષીઓ, પતંગિયાં વગેરે છે. હેમાં એક પતંગિયું હેવું છે, કે જો એ સ્હામેથી જોઇયે તો હેની બને ભૂરી પાંખો દેખાય; ડાબી બાજુથી જોઇયે તો ડાબી પાંખ કાથિયા તથા જમણી ભૂરી દેખાય, તથા જો જમણી બાજુથી જોઇયે તો જમણી પાંખ કાથિયા તથા ડાબી ભૂરી દેખાય.

(દાર્જિલિંગ) —લવંગિકા ન. દીવટિયા.

મોટું સૌથી વધારે ધનાઢય અને વસ્તી વીગેરેમાં સૌથી વધારે આબાદ શહેર ગણાય છે. એ શહેરે ૬૮૯ ચોરસમાઇલ જગ્યા ઘેરેલી છે. એ શહેરમાં ૬૨૮૦૦૦ ઘર છે, જેમાં ૬૦૦૦૦૦૦ થી ૭૦૦૦૦૦૦ માણસો રહે છે. એ શહેરમાં કેટલાક મુખ્ય મુખ્ય માર્ગોની લંબાઈ ૨૦૧૮ માઇલ છે. લંડનના લોકો એક દીવસમાં ૨૦૦૦૦૦૦૦૦ ગેલન પાણી વાપરે છે. એ શહેરમાં રોજના ૨૦ લાખ કાગળો ,અને ૧૦ લાખ તારો આવે છે. એક દીવસમાં રૂા. ૧૫૧૬૫૨૩૮૧૦ નો માલ આવે છે અને રૂા. ૧૪૦૪૧૭૦૮૯૫ નો માલ બહાર જાય છે. લંડનમાં જાહેર બાગો અને મેદાનોના ઘેરાવા ૮ ચોરસ માઇલ સુધીના છે. એક હજાર વીંઘા જમીન સ્મશાનથી ઘેરાએલી છે. લંડનની રક્ષાને માટે ૧૬૦૦૦ પોલીસ નીમેલા છે. લંડનની વ્યવસ્થા કારપોરેશન અને લૉર્ડ મેઅર મારફત થાય છે. લંડનમાં એક મુખ્ય કાઉન્સિલ છે અને જુદા જુદા ભાગોની મળી ૨૮ બીજી કાઉનસીલો છે. માત્ર એક લંડન, પાર્લામેન્ટમાં ૫૫ પ્રતીનીધિ મોકલે છે. લંડનમાં દરરોજ ૧૨૫૦૦૦ માણસો દાખલ થાય છે. ત્યાં દરરોજ ૩૬૧ બાલકો જન્મે છે અને ૬૬ મરણ થાય છે. અનુમાનથી એમ કહેવાય છે કે ત્યાં ૨ લાખ વીદેશી માણસો વસે છે. દરવરસે લંડનની હોસ્પીટલોમાં ૨૨૯૫૫૭૮ માણસોના ઈલાજ થાય છે. લંડનમાં પ્રાથામક શાળાઓ ૬૭૫ છે; જેમાં ૮૧૭૩૮૦ વિદ્યાર્થીઓ શીખે છે. લંડનમાં દરરોજ આગગાડીથી આવતા જતા માણસોની સંખ્યા ૩૬૦૦૦૦ છે, અને ટ્રામનો ઉપયોગ કરનારની ગણત્રી દરરોજ ૫૦૦૦૦૦ ની થઈ છે. લંડનમાં મોટર અને બીજી જાતની ગાડીઓ મળી કુલ ૧૧૦૦૦ ગાડીઓ છે. લંડનમાં, લંડનની આજુબાજુના ગામોમાંથી રોજ મજુરી કરવા આવનાર હેલકરીની, ગણત્રી ૧૭૪૯૫૮ની થાય છે. લગભગ ૨ લાખ સ્ત્રીઓ કારખાનામાં કામ કરે છે. માત્ર લંડનમાં મજુરોની મજુરી ૨૫૬૮ ૩૬૫૦૦૦ રૂપીઆ થાય છે. ખરેખર આવું અહોભાગ્ય લંડનને તેના વેપાર ઉદ્યોગની વૃદ્ધીથી પ્રાપ્ત થયું છે.

—અ. સૌ. ગમનગવરી.

आनन्दाश्रम.

શિક્ષકનાં સંકટો !

"હરિલાલ ! જો, આ ટેબલ ઉપર ત્રણ જામફળ પડયાં હોય, અને ત્હારી બ્હેન તેમાંથી એક લઇ લે, તો કેટલાં રહે ?"

"કેટલી બ્હેનો રહે, સાહેબ ?" શિક્ષકનો સવાલ ન સમજવાથી હરિલાલે પૂછ્યું.

"છટ્ !–ફરીથી સાંભળ, હરિલાલ !–જો આ મેજ ઉપર ત્રણ જામફળ પડયાં હોય અને ત્હારી બ્હેન ત્હેમાંથી એક ખાય, તો કેટલાં બાકી રહે ?"

"સાહેબ, આ વર્ષ તો મ્હારી બ્હેનને તાવ આવતો હતો તેથી મ્હારા બાપાએ એક પણ જામફળ ઘરમાંજ લાવવા દીધું નથી ને; તો પછી ત્રણ કયાંથી હોય ?"

"પણ ધારો કે ત્રણ જામફળ ટેબલ ઉપર છે.'

"હેં સાહેબ ! ત્યારે એ તો ધારવાનાં ને ?–ખરેખરાં તો નહિં'તો !"

"ના. ના. ખરાં નહિં."

"ત્યારે તો ખોટાંખોટાં! 'મણ મણનાં'!"

"હા. હા. જવાબ દેને ઝટ. પૂછું છું હેનો!"

"પણ, સાહેબ! જામફળ કાચાં તો નહિંજ ને? મ્હારા બાપાએ કાચાં જામફળ ખાવાની ના કહી છે.–કાચાં ખવાય, સાહેબ?'

"ના. કાચાં હરગીજ ન ખાવાં."

"સાહેબ! જામફળ રાતાં છે કે ધોળાં?–મ્હને ધોળાં બહુ ભાવે છે."

"અરે હરામખોર! હું કહું છું હેનો જવાબ દેને! ભાવવા ન ભાવવાનું હને કોણ પૂછે છે?"

"પણ સાહેબ, ભાવ્યા વગર કેમ ખવાય! મ્હારા બાપાને ગોળ નથી ભાવતો, તે ગોળનો લાડુએ ખાતા નથી; ને એમને માટે ખાંડનો કરવો પડે છે."

"અરે ગધેડા! અહિં તો જામફળ છેજ નહિં. ફક્ત ધારવાનાં છે."

"ત્યારે સાહેબ! ખરાં જામફળ તો નહિંજ ને?"

"ના, ભાઇ! ના.–જો, હરિલાલ! ત્હારા હાથમાંનું ચપ્પુ ગજવામાં મૂકી દે અને રમત કરવી છોડી દે. હવે ચપ્પુ હાથમાં જોઇશ તો લઇ લઇશ. હું કહું છું તે ઉપર બરોબર લક્ષ આપજે અને વિચાર કરીને જવાબ દેજે.–જો, આ ટેબલ ઉપર આપણે ત્રણ જામફળ મૂક્યાં છે એમ ધારીએ."

"હા, સાહેબ! ધાર્યું."

"અને આ ઓરડામાં કોઇ નથી; એવામાં ત્હારી ન્હાની બ્હેન અહિં આવી, એક જામફળ ખાઇ જતી રહે છે."

"પણ મહેતાજી સાહેબ! એ ત્રણે જામફળ ખાઇ રહે ત્યાંથી સુધી ટેબલ આગળથી ખસે એવી નથી તો!–હમે, સાહેબ! એને બરોબર ઓળખતા નથી."

"પણ ધારો કે, ત્હારી મા પાસે ઉભી હોય ને એને એક કરતાં વધારે ન ખાવા દે."

"સાહેબ! મ્હારી મા તો મહિનાથી મુંબાઇ ગઇ છે!"

"સાંભળ, હરિલાલ!–જો હવે હું ત્હને એકજ સવાલ પૂછું છું. હેનો સીધો જવાબ ન દીધો તો છુટી પડ્યા પછી ત્હારે નિશાળમાંજ રહેવું પડવાનું."

હરિલાલ ચમક્યો અને જાગ્રત થયો હોય એમ દેખાયું. "ઠીક, સાહેબ!" હેણે જવાબ દીધો.

"જો, ત્રણ જામફળ ટેબલ ઉપર હોય, ને ત્હારી બ્હેન હેમાંથી એકજ ખાય તો બાકી કેટલાં રહે?"

"બાકી?–બાકી એક પણ ન રહે, સાહેબ! કારણ બીજાં બધાં હું ખાઇ જાઉં. પણ સાહેબ! મ્હારી બ્હેન એમ બાકી રાખે એવી નથી તો. એ તો બધાંયે ક્યારનીયે એજ ઉડાવી ગઇ હોય!"

રજાનો ઘંટ વાગ્યો. ગરીબ બિચારા હરિલાલને છુટીના વખતમાં ક્લાસમાં ગોંધાઇ

—તમાશગીર.

નાની કોદાળી.

હું નાનાં બચ્ચાંઓને ગમ્મત કરાવવામાં બહુ હુશીયાર છું, અને જ્યારે મને કોઈ નાનાં છોકરાંઓને રમાડવાને સોંપે છે ત્યારે હું ઘણી રાજી થાઉં છું. થોડાએક દિવસઉપર વિમળા બ્હેન એના મનુને મારી પાસે સોંપી જરા બ્હાર ગયાં. હું મનુને મારા ખોળામાં લઈ તુરત વાતો કરવા લાગી:

"જ્યૉર્જ વૉશીંગ્ટન જેવો કોઇ માણસ થયો નથી–" મેં સ્મિત ભર્યે મોઢે ચલાવ્યું–

" એક દિવસે તે જ્યૉર્જના બાપે "—

" જ્યૉર્જ કોણ ? " મનુએ પૂછ્યું.

"જ્યૉર્જ વૉશીંગ્ટન–એ તે વખતે તદન એક " નાનો છોકરો હતો. જેવો તુ છે કે'ની, તેવો !–એક દિવસે, એના બાપે "—

" કોના બાપે ? " મનુએ ઉત્સાહ ભર્યો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

" જ્યૉર્જ વૉશીંગ્ટનના–જે મોટા માણસની હું વાત કરૂં છું કે'ની તે–વાર, એક દિવસે જ્યૉર્જ વૉશીંગ્ટનના બાપે તેને એક કોદાળી આપી "—

" નાની કોદાળી **કોને** આપી ?" વળી મનુએ વાર્તામાં બુદ્ધિ સહિત લીન થતો હોય તેમ પ્રશ્ન પૂછ્યું.–ઘણા મનુષ્યો તો આવું જોઈનેચીઢાઈ જાય કે અધીરા થઈ જાય, પણ હું એમ થઈ નહીં, છોકરાંઓ જોડે કેમ વાતો કરવી તે મને ખબર છે, મેં તેથી આગળ ચલાવ્યું—

" જ્યૉર્જ વૉશીંગ્ટનને–તેને "—

" તેને કોણે કોદાળી આપી ?"

" તેના બાપે અને તેના બાપે "—

" કોના બાપે ?"

જ્યૉર્જ વૉશીંગ્ટનના "—

" હું–હું ?"

" હા, જ્યૉર્જ વૉશીંગ્ટનના, અને તેના બાપે તેને કહ્યુ કે "—

" કોને કહ્યું ? "

" જ્યૉર્જને કહ્યું. "

" હું–હું–જ્યૉર્જને ! "

" હા. " તમે ધારી નહીં શકો કે કેટલી ધીરજથી જાણે ઘણીજ રમુજ પડતી હોય તેમ મેં વાર્ત્તા આગળ ચલાવી, જ્યાં મનુ વાર્તામાં ભંગ પાડતો, તેજ જગ્યાએથી હું વાર્તા પાછી શરૂ કરતી–કારણકે સ્પષ્ટ હતું કે છેવટ સુધી જવાને તે બ્હેબાકળો દિસતો હતો. મેં કહ્યું:—

" તેને કહ્યું કે "—

"જ્યૉર્જે તેને કહ્યું ? "

" ના, તેના બાપે જ્યૉર્જને કહ્યું. "

" હું ! "

" તેને કહ્યુ કે કોદાળીથી કાંઇ નુકશાન ન થાય તે તેણે સંભાળવું ? "

" કોણે સંભાળવું ? "

" જ્યૉર્જે સંભાળવું "—

" હું. "

" હા, કોદાળીથી સંભાળવું "—

" કયી, કોદાળી ? "

" વાહ, જ્યૉર્જની "—

" હું–હું, "

" અને તેનાથી પોતાને વાગે નહીં, અથવા તે પાણીમાં ન પડે અથવા ઘાસ ઉપર આખીરાત પડી ન રહે. પછી જ્યૉર્જ જે જે ચીજ એની નજરમાં પડી તે ઉપર કોદાળીના ઘા કરતો કરતો ચાલ્યો. તે છેવટે એક ઘણું સરસ નાનું આંબાનું ઝાડ હતુ તે એણે કાપી નાંખ્યું–એ ઝાડ એના બાપને બહુજ ગમતુ હતુ. પછી "—

" કોણે એ ઝાડ કાપી નાંખ્યું ? "

" જ્યૉર્જે "

" હું ! "

" પછી એના બાપ ઘેર આવ્યા, ત્યારે પહેલી નજર તેની એના ઉપર પડી "—

બાળકોના ઉખાણા.

અ. સૌ. તારામતી બ્હેને જે ખાસ અંકમાં કડીયો લખી છે. તેમાં હું પણ મારા જાણવામાં જે છે તેનો ઉમેરો કરૂં છું. કેટલીક છોકરીયો સામસામી એક બીજાના હાથને તાળી આપી નીચે પ્રમાણે બોલે છે.

૧.

આવરે ગુલાલ વહુ ગોદડા સીવીએ,
ડાબે હાથે સીવીએ કે જમણે હાથે સીવીયે;
સીવતાં સીવતાં સોઇ વાગી, વાગી તો વાગવા દે,
મારા વીરાને આવવા દે, વીરાની બૈયર મોડી;
મોડી થાય તો થવાદે, બેડે પાણી ભરવા દે,
બેડું મુક્યું ઓટલે, વીંછી ચડ્યો ચોટલે;
કુવા પછવાડે ઠીકરી, મારી ભાભીને આવી દીકરી,
દીકરી દીકરી દીવાળી, સોનાની ઘાઘરી સીવાડી;
ઘાઘરી તો ફાટી ગઈ, દીકરી તો નાસી ગઇ !

૨.

કેટલીક છોકરીઓ સામસામી ઉભી રહીને એક બીજા તરફ આવતાં પણ બોલે છે.
પહેલું ટોળું—વરીયાળી, વરીયાળી, તમને શાની શાની ખોટ ?
બીજું ટોળું—મને લવીંગ્યાની ખોટ.
પહેલું ટોળું—તારા લવીંગ્યા ઉપર આયર કુયર હીરનીદોટી, ખંભાતી ચુડો ને પલંગનો વર કરો !

૩.

પહેલું ટોળું—અચકો મચકો કારેલી તમને કઇ વહુ ગોરાં ગમશે, રાજ ! અચકો મચકો કારેલી.
બીજું ટોળું—હમને *આ વહુ ગોરાં ગમશે, રાજ ! અચકો મચકો કારેલી.
પહેલું ટોળું—એ ઉંચી ને શું કરશો, રાજ ? અચકો મચકો કારેલી.
બીજું ટોળું—એ ઉંચી કેડે કુપી, રાજ ! અચકો મચકો કારેલી
પહેલું ટોળું—એ કુપી નીત નીત ખોશે, રાજ ! અચકો મચકો કારેલી.
બીજું ટોળું—હમે નીત નીત નવી કરાવશું, રાજ ! અચકો મચકો કારેલી.
વગેરે વગેરે ઘણીરીતે બોલે છે.×

(મુંબઇ.) ગં. સ્વ. રમણ લક્ષ્મી ત્રિ. મોદી.

* ગમેતે છોકરીનું નામલે છે.

× આ ઉપરની કડીનો હેતુ શું હશે, તેનો કોઇ બહેન અથવા બંધુ સુંદરી સુબોધમાં ખુલાસો લખી મોકલશે, તો હું તેઓનો આભાર માનીશ.

विद्याकला.

સ્ત્રીઓ તથા બાલકો માટે ઘરગતુ દવાઓ.

(પૃષ્ટ. ૮૧ થી ચાલુ).

બાલકોના રોગના ઉપાય.

બ્હેનો, હવે હું બાળકોને થતાં નાના નાના સાધારણ રોગોની સ્હેલી સ્હેલી દવાઓ બતાવું છું. કારણ કે એ જાણવું પણ આપણને બહુ જરૂરનું છે. શાથી જે નાનાં બાળકો વારેવારે માંદાં પડે છે. અને તેઓ પરાધીન હોય છે, તેઓ અજ્ઞાન હોય છે, તથા તેઓ પોતાનાં દુઃખો કે સુખો વાણીથી વર્ણવીને સમજાવી શકતાં નથી. તેથી ઘણી વખત આપણી ભૂલોને લીધે તેઓમાં રોગ પેદા થાય છે. ઘણી વખત તેઓની નાજુક તબીઅતનેલીધે, હવાના ફેરફારથી તથા ઋતુઓના ફેરફારથી તેઓ માંદા પડે છે. ઘણી વખત શીળી, ઓરી, અછબડા વગેરે રોગોને લીધે તેઓ બિમાર થાય છે, અને ઘણી વખત હાલતાં ચાલતાં તેઓ પડી જાય તથા બીજા કાંઇ અકસ્માત્ થયા કરે છે તેને લીધે તેઓ હેરાન થાય છે. માટે બાલકોના મુખ્ય મુખ્ય રોગના પણ સાદા સાદા ઉપાયો આપણે જાણી લેવા જોઇએ.

તાણ–આંચકીના ઉપાયો.

૧ બ્હેનો, બાળકોમાં આંચકી થઇ આવે એ રોગ બહુ ભયંકર છે, અને તેમાં ઘણાં બાળકોનો નાશ થાય છે. માટે એ રોગના સાદા સાદા અસરકારક ઉપાયો જાણી લેવાની બહુ જરૂર છે. માટે જે બાળકને તાણ આવે તેને માટે સૌથી સહેલો ઉપાય એ છે કે, તેને એરંડીઉ પાઈ દેવું, અને તેનું પેટ સાફ થઇ જાય તેમ કરવું. એરંડીઉ માફક ન આવે તે બાળકને હરડેનો ઘસારો આપવો અથવા ગરમાળો કે સોનામુખીના ઉકાળામાંથી પા ચમચી કે અડધી ચમચી પાઈ દેવું. તેથી પેટ સાફ થઈ જાય એટલે તાણનું જોર નરમ પડી જાય છે.

૨ ટંકણખારને દેવતા ઉપર શેકી ફુલાવી લેવો, પછી તેનો ભુકો કરવો. તે ભુકો અડધો વાલ માના દૂધમાં મીલાવી પાઈ દેવો. તેથી તાણ મટીજાય છે. એ દવા ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી; તાણ બંધ રહી જાય તે પછી આપવાની જરૂર નથી. એકજ વખત આપવાથી તાણ બંધ થઇ જાય તો બીજી વખત એ દવા આપવી નહીં.

૩ પાતાલતુંબડીને પાણીમાં ઘસી તે ઘસારો જરાક પાઇ દેવો–તેથી પણ તાણ મટી જાય છે. દિવસમાં બે કે ત્રણ વખત જરૂર પડે તો એ ઘસારો આપવો. તાણની બાબતમાં પાતાલતુંબડી એ બહુ અસરકારક ઉપાય છે, અને નરમ પ્રકારનું તાણ તો તેથી જરૂર મટી જાય છે.

૪ પીપળાની વડવાઈ વાટી તેમાં જરા ગોળ મીલાવીને પા કે અડધી ચમચી પાઈ દેવું તેથી પણ તાણ બેશી જાય છે.

૫ તુલશીનાં થોડાં તાજાં પાંદડાં લઈ તેનો રસ કરી તેમાં દશ બાર ટીપાં મધમાં નાંખી તે રસ પાઇ દેવાથી પણ તાણ મટી જાય છે.

૬ તાણ આવે ત્યારે તે બાળકને કેસર ચોપડવું, તથા જરાક દૂધમાં વાટીને પાઈ

દેવું. તેથી પણ શરીરમાં ગરમી આવી જાય છે, અને તાણનો ઉછાળો નરમ પડી જાય છે.

૭ તાણ આવે તે બચ્ચાંને દ્રાક્ષારસ પા ચમચો પાઈ દેવો, તેથી તાણ રોકાઈ જાય છે, અને બચ્ચું હુંશીઆરીમાં આવી જાય છે. બહેનો ! તાણનો રોગ બહુ મુશ્કેલ છે, તેથી તેમાં ઘણાં બાળકોની ખુવારી થઇ જાય છે. છતાં પણ એ રોગનો જેવો જોઇએ તેવો દેશી વૈદકમાં કે અંગ્રેજી વૈદકમાં કે યુનાની વૈદકમાં પણ ખાસ અકસીર ઉપાય નથી. કોઇને કંઇ લાગુ પડે અને કોઇને કંઇ લાગુ પડે એ જુદી વાત છે, પણ તેનો બહુ મતે સિદ્ધ થયેલો સાર્વજનિક ઉપાય હજી સુધી મળ્યો નથી. માટે એ બાબતમાં બહુ જ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. કારણ કે હમેશાં ઘણું કરીને માતાઓની બેદરકારીથીજ તથા માતાંઓના અજ્ઞાનપણાને લીધેજ બાળકોમાં એ બુરો રોગ થાય છે. જેમકે, ઘણી માતાઓ પોતે પોતાને નાનું બાળક હોય છતાં પણ ખાવા પીવામાં બહુ બેદરકારી રાખે, અને નિયમમાં રહી શકે નહિં, તેથીજ તેમના બાળકોને તાણ આંચકી-થાય છે. અને કેટલીક બાઇઓ પોતે ખાવા પીવામાં સંભાળ રાખે, છતાં પણ તેઓને બાળકોને ઉછેરવાનું જ્ઞાન ન હોય, તથા આ વખતે તેમને ખાવાની જરૂર છે કે નહિં ? તથા આ વખતે તેઓનું પેટ ભારે છે કે હલકું છે ? અને આવી હવા છે તથા આવી રૂતુ છે માટે તેને કઇ જાતનો ખોરાક તથા કઇ જાતનો પોશાક જોઇએ ? તે બાબતનું જ્ઞાન ન હોવાને લીધેજ ઘણા બાળકો એ ભયંકર રોગના ભોગ થઇ પડે છે. એ સિવાય ઘણી બાઇઓ પોતાના મનમાં એવી ધાસ્તી રાખ્યા કરે છે કે, મારાં એક છોકરાંને તાણ થયું હતું માટે આ બીજાને પણ થશે તો!-એવી ધારતીને લીધે પણ ઘણાં છોકરાંઓ બિમાર થઇ જાય છે. કારણ કે માતાના સારા મીઠા વિચારોની નાજુક બાળકો ઉપર તુરત બહુ જબરી અસર થાય છે.-માટે બાળકોની માતાઓએ હમેશાં પોતાના મનમાં ઘણા સારા વિચારો રાખવાની જરૂર છે. અને રોગના ઉપાયો જાણવાને જેટલી જરૂર છે તે કરતાં પણ એવા ભયંકર રોગો ઉત્પન્ન નજ થાય તેવા નિયમો જાણવાની વધારે જરૂર છે. કારણ કે ઉપાય કરવા કરતાં અટકાવ થાય એવી તજવીજ દરેક બ્હેનોએ ખાસ કરવી જોઇએ. અને પોતાનીજ ભૂલથી પોતાનાં વહાલાં બચ્ચાંઓ આવા ભયંકર રોગમાં ન ફસી પડે, એ ખાસ સંભાળવું જોઇએ.

વૈદ. અમૃતલાલ. સુ. પઢિયાર.

ન્હાના બાળકના રોગો.

બાળકને પેહેલે મહીને એક રતીભાર ઔષધ, મધ, ધાવણ, સાકર કે ઘીમાં અવલેહ જેવું કરીને દેવું તે પાંચ વર્ષ લગી રતીભાર વધતાં જવું. જે જે રોગોને માટે જે જે ઔષધો કહેલાં છે તે તે રોગોમાં તે તે ઔષધોના કલ્કનો લેપ માતાના સ્તનો ઉપર કરીને બાળકને ધરાવવો. બાળકને લંઘન કરાવવું હોય તો તેની માતાને હલકુ ભોજન કરાવવું.

બાળકનું ગળુ પડે તેનો ઉપાય—સાબરશીંગડું ગાયના દુધમાં ઘસી ચોપડવું. અતીવિષની કળી મધમાં નાખી ચટાડવી. ઉંબરાનું છીર માથે ચોપડવું.

બાળકને ઝાડા તથા તાવના ઉપાય—મોથ પીપર અતિવીષ અને કાકડાશીંગનું ચુર્ણ મધમાં નાખી ચટાડવું.

હરદર, દેવદાર, દારૂહળદર, ઉભી ભોરીંગણ, ગજપીપર, નાનો સમેરવો, અને સુવાનુ

ચુર્ણ મધ અને ઘીમાં ચટાડવાથી બાળકોની ગ્રહણી વાતરોગો, કમળો, જ્વર, અતિસાર તથા પાંડુરોગ વગેરે સર્વે રોગો મટી જાય છે અને જઠરાગ્ની પ્રદિપ્ત કરે છે.

મોથ, અતિવીષ, અરડુસો, પીપર, અને કાકડાશીંગનો રસ મધ નાખીને ચટાડવાથી બાળકોની પાંચે પ્રકારની ઉધરસો મટી જાય છે.

ધાણા તથા સાકરને વાટીને ચોખાના ધોણમાં પાવાથી બાળકોની ઉધરસ તથા શ્વાસ મટી જાય છે.

કડુનું ચુર્ણ મધમાં ચટાડવાથી બાળકની હેડકી તથા લાંબા કાળની ઉલટી તરત શમે છે.

આંબાની ગોટલી, ચોખાની ધાણી, અને સિંધવનું ચૂર્ણ મધમાં ચટાડવાથી બાળકની દુધની ઉલટી મટી જાય છે; તેમજ ઉંભી ભોરીંગણીના ફળનો રસ, પીપરીમુળ, ચવક, ચિત્રક અને સુંઠ મેળવીને ચટાડવાથી પણ દુધની ઉલટી મટી જાય છે.

પીપર સુંઠ ઝીણી એળચી અને સૈંધવનો ઉત્તમ અવલેહ ચટાડવાથી બાળકનો મુત્રઘાત મટે છે.

ઉપલસરી, તલ, લોદર, અને જેઠીમધના ક્વાથથી નિત્ય મુખ સાફ કરવામાં આવે તો મુખનો સ્ત્રાવ મટી જાય છે.

પીપળાની છાલ તથા પાંદડાંને વાટી મધમાં કાલવી મુખમાં લેપ કરવાથી મુખપાક મટી જાય છે.

ત્રિફળા તથા પીપરનું ચૂર્ણ મધમાં ચટાડવાથી રડયા કરતા બાળકને સુખ થાય છે.

દાંત આવવાના રોગોના ઉપાય–ધાવડીના ફૂલ અને પીપરનું ચૂર્ણ મધમાં કાલવીને તેથી અથવા મધ સહીત આમળાંના રસથી દાંતનાં પેઢાં ઘસવાં.

(ગોંડલ.) —સૌ. નવલગવરી.

સુન્દરી સુબોધ મંડળ.

संकल्पः સ્ત્રીની ઉન્નતિ ઉપર જગત્‌ની પ્રગતિનો આધાર છે; તેથી પવિત્ર ગૃહિણીઓ વડે ગૃહ,–સુજ્ઞ માતાઓ વડે પ્રજા,–અને સાધ્વી સ્ત્રીઓ વડે સ્વદેશ–નો ઉદય થાય, તથા પ્રાણી માત્રનાં સુખ, સન્તોષ, આનન્દ, ઉત્કર્ષ અને કલ્યાણમાં વધારો થાય:–એમ કરવા હું નિરંતર

आदेशः યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરીશ.

'મ્હાઓ અને સહાય થાઓ!'–એ જીવનસૂત્રને હું હમ્મેશાં સ્મરણમાં રાખીશ.

૧. સભાસદો: અમને જણાવતાં ઘણો આનન્દ થાય છે કે આ મંડળની યોજના પ્રકટ થયા પછી તરતજ ઘણાં બ્હેનો અને બન્ધુઓ તરફથી ત્હેના તરફ અસાધારણ પ્રીતિ દર્શાવાઇ સભાસદ તરીકે નામ નોંધાવવાના પત્રો મળ્યા છે. આ સર્વ સન્નારીઓ અને સજ્જનોનો અમે ઉપકાર માનીએ છીએ અને ત્હેમને જણાવવા રજા લઇએ છીએ કે, **સુન્દરીસુબોધમંડળ** ફક્ત નામનીજ સંસ્થા ન-રહે પરન્તુ તે દ્વારા દરેક સભાસદ માતૃભૂમિને અને ત્હેનાં સન્તાનોને થોડા વધુ પણ, હરકોઇ પ્રકારે ઉપયોગી, થઇ પડે, એવી વ્યવસ્થા કરવા માટે હાલ વિચાર ચાલે છે. તે તૈયાર થયેથી સભાસદોનાં નામની યાદીઓ તૈયાર કરવામાં આવશે.

* *

૨. મહાનભાનુઓનાં નામ વાળી ઇનામી હરીફાઈનું પરિણામ આવતા મહિનામાં બ્હાર પડી શકશે, એમ આશા છે.

* * * *

૩ ફરતા પુસ્તકાલયની ચોપડીઓનાં લિસ્ટ (યાદીઓ) ફરીથી તૈયાર થતા હોવાથી, કેટલેક ઠેકાણેથી માગણી આવ્યા છતાં, પેટીઓ થોડો વખત મોકલી શકાશે નહિ, તે માટે અમે દિલગીર છીએ. પરન્તુ બધું વ્યવસ્થિત થયા પછી તે માગણી કરનાર ગૃહસ્થો અને મંડળો તરફ રવાના થશે, એમ જણાવવા રજા લઈએ છીએ અમદાવાદમાં કામ કરવાની યોજના કરનાર અમારા દેશપ્રેમી મિત્ર અનિવાર્ય વ્યવસાયમાં પડ્યા હોવાથી, તે ખાતે હજુ સુધી કાંઇ બની શક્યું નથી.

પુસ્તકાલયને નીચે મુજબ **ભેટ** મળી છે, તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે

રા. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ એલ એલ બી (સ્મૉલ કૉઝ કૉર્ટના જજ સાહેબ) મુંબાઇ,–એઓ તરફથી પુસ્તકોની એક પેટી માટે રૂ. ૧૫–૦–૦.

રા રા. છોટાલાલ દલપતરામ કવિ (બોટાદના વહીવટદાર સાહેબ) અમદાવાદ–એઓ તરફથી રા. રા. ન્હાનાલાલ કવિકૃત ભગવદ્‌ગીતાનુ ભાષાન્તર (મૂલ્ય, રૂ ૧–૮–૦)

રા. રા નવનીધરાય નરસિંહરાવ મેઢ, અમદાવાદ–એઓ તરફથી ત્હેમનાં સ્વર્ગસ્થ બ્હેન સૌ. નવીનકાન્તિ (લલીકાન્તિ બ્હેન) ના સ્મરણાર્થે પુસ્તકોની ત્રણ પેટીઓ (મૂલ્ય, આશરે રૂ. ૫૦–૦–૦).

* * * *

૪. બાલગ્રન્થાવલી માટે બે પુસ્તકો તૈયાર થાય છે. આશા છે કે તે આવતા ઑક્ટોબર–નવેમ્બર મેરાં પ્રકટ થઇ શકશે.

દિલગીરી: આ ગ્રન્થાવલીની કમીટીના સભાસદ રા રા મણિલાલ હાલાભાઈ **નાણાંવટી**, બી. એ, એલ એલ બી, સોલીસીટર,–એઓના પિતા રા. બ હાલાભાઈ સાહેબના શોકજનક મરણ માટે અમે અન્તઃકરણ પૂર્વક દિલગીરી પ્રદર્શિત કરવા તથા ત્હેમના કુટુમ્બીઓને સપ્રેમ દિલસોજી આપવા રજા લઇએ છીએ

* * * *

૫. અબલા સહાય ફન્ડનાં નાણાં જમે છે, ત્હેની વ્યવસ્થા માટે પત્રવ્યવહાર ચાલે છે. પરિણામ હવે પછી પ્રકટ કરવામાં આવશે.

બ્હેને શ્રી કાશીબ્હેને છોટાલાલ દેસાઇ, કલકત્તા, એઓ તરફથી રૂ ૧૦–૦–૦ આ ફન્ડ ખાતે આવ્યા છે, તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે

* * * *

૬. સુન્દરીસુબોધ મંડળના ફન્ડ ખાતે રા રા ભાણાભાઈ ગોવિન્દજી, જોહાન્સબર્ગ (દક્ષિણ આફ્રિકા)–એઓ તરફથી રૂ. ૧–૮–૦ (બે શિલિંગનો પોસ્ટલ ઑર્ડર) આવ્યો તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે.

રામમોહનરાય જસવંતરાય.
મન્ત્રિ, સુન્દરીસુબોધ મંડળ, અમદાવાદ.

વાર્તાલહરી.

તરત ચાલાકીના નમુનાઓ.

(ઈંગ્રેજી ઉપરથી.)

૧.

ઑક્‌લૅંડ (ન્યુઝીલૅંડ) ના કોઈ એક ગાંધીની દુકાને એક અમેરીકન બુકસેલર ગયો. અને ત્હાં ત્હેણે ગાંધીને નવી બ્હાર પડેલી એક ચોપડી, જેની કિમ્મત એક પાઉન્ડ (રૂ. ૧૫) હતી તે, બતાવી ખરીદી કરવા કહ્યું. ગાંધી ઘણો કામમાં હોવાથી, ત્હેની ધણીઆણી જે ઘેર હતી ત્હેની પાસે જવા કહ્યું અને ઘરનું શિરનામું આપ્યું; અને જણાવ્યું કે, "જો તેણીને તે ગમશે અને મ્હને ખરીદ કરવા કહેશે તો મ્હને તેમ કરવા હરકત નથી." આ પ્રમાણે સાંભળીને અમેરીકન વ્હેપારી ગાંધીનાં રહેવાનાં મકાને ગયો. ત્હાં જઇને ત્હેની ધણીઆણીને જણાવ્યું કે, " ત્હમારા ધણીએ મ્હને ' આ પુસ્તક ત્હમારે ખરીદ કરવું ' એમ કહી ત્હમારી પાસે મોકલ્યો છે. અને ત્હેના પૈસા ત્હમારી પાસેથી લેવા મ્હને કહેલું છે." તે બિચારીએ આ ખબર સાંભળીને પુસ્તકની એક નકલ લીધી, અને ત્હેના પૈસા આપ્યા. તે વ્હેપારી પાછો દુકાને આવ્યો, અને ગાંધીને જણાવ્યું કે, "ત્હમારી ધણીઆણીને તે પુસ્તક ગમ્યું છે અને ત્હમે તે ખરીદ કરશો તેવી આશા દર્શાવી છે." ગાંધીએ જાણ્યું કે જ્યારે તેણીને ગમ્યું છે, ત્હારે લેવામાં શી હરકત છે? આથી એક નકલ લીધી અને પાઉન્ડ આપ્યો. પાઉન્ડ લેઇને નીકળતી વેળાયે તે અમેરીકન વ્હેપારી બોલી ગયો કે તેજ દિવસે બપોરે તે વેલીંગટન જવા માટે બોટમાં બેસશે: અને ગયે થોડીવાર થઇ તેટલામાં ગાંધીની ધણીઆણીએ એક માણસ સાથે ગાંધીને જણાવ્યું કે, "મ્હને પેલી ચોપડી બહુજ ગમી છે". આ ખબર મળતાં ગાંધીનાં મનની લાગણીનો વિચાર કરો!—તેટલામાં ત્હેની દુકાને એક ખટારાવાળો, કે જે બન્દર ઉપર માલ લેઇ જતો તથા ત્હાંથી માલ લાવતો હતો, આવ્યો. ત્હેને પેલા ગાંધીએ બન્દર ઉપર ગયેલા પેલા અમેરીકન વ્હેપારીનું વર્ણન આપી ત્હેને તરતજ ત્હાં બોલાવી લાવવા કહ્યું. તે સમયે ત્હેનું કારણ વિગેરે ખટારાવાળાને જણાવવાની તસ્દી લીધી નહિ.

જ્યારે ખટારાવાળો પેલા વ્હેપારીને બન્દર ઉપર મળ્યો ત્હારે વ્હેપારીએ કહ્યું કે, "હા; હું જાણુંછું શામાટે બોલાવે છે તે. આજે સ્હવારે હું ત્હેમને એક પુસ્તક બતાવતો હતો, અને તે ખરીદ કરવા માટેજ મ્હને બોલાવતા હશે. પણ મ્હને અત્યારે ત્હાં જઇને પાછા આવવાનો વખત નથી—કારણ કે બોટ પંદર મિનિટમાં ઉપડવાની છે; પણ તું મ્હને એક પાઉન્ડ આપ અને હું ત્હને ચોપડી આપુંછું. ત્હારા શેઠ ત્હને પાઉન્ડ આપશેજ." ખટારાવાળાને ઓછીજ ખબર હતી કે ગાંધી બેવાર લુંટાયો હતો! એણે તેથી એક પાઉન્ડ ગજવામાંથી કહાડી આપ્યો અને ચોપડી લેઇને દુકાને આવ્યો. ગાંધીનાં મનની સ્થિતિ તે સમયે શી થઈ હશે તે બાબત કાંઇ જણાયેલું નથી. પરન્તુ એટલું તો સત્ય છે કે, ત્હેની દુકાને તે પછી બીજા અમેરીકનોને સારી રીતે માન આપવામાં આવતું નથી!

૨.

એક ભઠીઆરાની ગાડીઓ ગામમાં પાંઉ વ્હેંચવા જતી હતી. આમાંની એક ગાડી ગલીમાં ઉભી હતી. સાથે કોઈ જણાતું ન્હોતું. મ્હોંડાં ઉપરથી ગરીબ જણાતો અને કામ

ધધા વિનાનો દેખાતો એક માણસ ત્યહાં આવ્યો, અને આસપાસ કોઇ નહિં હોવાથી એ પાંઉ ઉપાડ્યા. તેટલામાં ગાડીનો માલેક આવ્યો અને આ જોઇને પેલાને ધમકાવ્યો અને શું કરતો હતો તે વિષે પૂછ્યું. ભિખારીએ મન સાવધ રાખીને જ્વાબ આપ્યો; "મ્હારા પાંઉને ત્હમારા પાંઉ સાથે વજનમાં સરખાવતો હતો. મ્હારો ભઠીઆરો ખોટાં કાટલાં રાખે છે." આવો સીધો જ્વાબ સાંભળીને પેલા ગાડીવાળાએ ત્હેને ત્હેનો લીધેલો પાંઉ ગાડીમાં પાછો મૂકી, પોતાનો પાંઉ લેઈ રસ્તે પડવા કહ્યું. ભિખારીએ એક પાંઉ મૂક્યો અને એક લેઇ રસ્તે પડ્યો અને મનથી ખુશ થયો કે એકતો મળ્યો છે! જતાં જતાં કહેતો ગયો: "આ ચાલ્યો તે, એમાં આટલો ગુસ્સે શું કરવા થાય છે?!"

૩.

અમેરીકામાં એક પૈસાદાર માણસ જ્યહારે મરણ પામ્યો ત્યહારે, ત્રણ ધર્મના લોકોને પોતાની મિલ્કત આપી ગયો. સરત એટલી કરેલી કે, ત્હેના "કૉફીન" (શબ મૂકીને દાટવાની પેટી) સાથે દરેક ધર્મના ગુરૂએ એક હજાર "ડૉલર્સ"ની રકમ અન્દર મૂકવી. આ માણસ ચક્રમ હતો, તેતો જાણીતુંજ હતું. ત્હેની ઇચ્છા પ્રમાણે દરેકજણે તેમ કરવા કબુલ કર્યું. પ્હેલા બે ધર્મના ગુરૂઓએ તેટલી રકમ મૂકી. હવે યાહુદી ધર્મના ગુરૂનો વારો આવ્યો. ત્હેણે પણ તેટલી રકમ અન્દર મૂકી, અને "કૉફીન"ની અન્દર કાંઇઘાલમેલ કરીને રસ્તે પડ્યો. થોડા દિવસ પછી, જ્યહારે મિલ્કતનો હિસાબ કરવાનો હતો, ત્યહારે આ ત્રણે ગુરૂઓ મળ્યા, અને દરેકે પૈસા કેમ મૂક્યા ત્હેની વાત નીકળી. એકે કહ્યું: "મ્હેંતો નોટ મૂકી." બીજાએ કહ્યું "મેં સોના નાણું મૂક્યું". ત્રીજાને પૂછ્યું ત્યહારે તે હસતો હસતો બોલ્યો: "મ્હેં મ્હારા ભાગના હજાર "ડૉલર્સ મૂક્યા, અને પછી ત્રણ હજારનો ચેક (ચીઠી) મૂક્યો અને રોકડ લેઇ લીધું!"

૪.

મીસીસ—ન્હાની સરખી એક ઘાટની બંગલીમાં રહે છે. તે બંગલીને આગળ પાછળ બગીચા છે. તે બાઇને પ્રીમરોઝ ફૂલનો ઘણો શોખ હતો; અને તેથી ત્હેના છોડ બગીચામાં ઘણા નજરે પડતા. પરન્તુ. ગયે વર્ષે ત્હેણે ધારેલા ત્હેના કરતાં ઓછાં ફુલ ઉતર્યાં આગળના બગીચામાં તો પૂરતાં હતાં, પણ પાછળનામાં બીલકુલ ન હતાં. એક સ્હવારે એક માણસ પાછલે બારણે પ્રીમરોઝના ઘણા સારા છોડ વેચવા લાવ્યો; અને મીસીસ—એ ઘણી ખુશીથી ત્હેને વેચાતા લીધા,

કલાકેક પછી, જ્યહારે મીસીસ—ઘરમાંથી બ્હાર જતી હતી ત્યહારે, આગલે બારણે નીકળતાં ત્હેણીએ જોયું કે, પેલા માણસે તો આગળના બાગનાજ છોડ ઉખેડીને ત્હેનેજ પાછલે બારણે વેચ્યા હતા!

૫.

એક ચોર એક દિવસ કોઇ એક હોટેલમાં પેઠો, અને ખીંટીઓ ઉપર જેટલી ટોપીઓ હતી તેટલી બધી લેઇને ત્હેણે ચાલવા માંડ્યું. એ જતો હતો તેટલામાં એક જણ હોટેલમાં ઉતરેલો અન્દર આવતો હતો. ત્હેણે ચોરને આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ચોરે કહ્યું: "સાહેબ, આ બધી ટોપીઓ સાફ કરવા લેઈ જાઉં છું. ત્હેને માટે કાંઇ પણ આપવાનું નથી–તદન મફ્ત છે." પેલા ચોરના મનમાં કે એની ટોપી પણ રહી જાય! તેથી પૂછ્યું, "આપની ટોપી પણ આપીને મ્હને આભારી કરશો?" ભલા માણસે એમ ધાર્યું કે, તે હોટેલમાં આવનારો હશે અને આમ ટોપીઓ લેઇ જતો હશે. તેથી પોતાની ટોપી પણ

આપી, અને કહ્યું " મ્હારી ટોપી, જો કે નવી છે તોપણ, જ્યારે કાંઇ પણ આપવાનું નથી, ત્યારે લેઈ જા." તે મ્હોટો વ્હેપારી હતો.

આ પછી પેલો ચોર ધીમે રહીને સટકી ગયો; અને ટોપીઓ હજુ પાછી આવી નથી. પેલા વ્હેપારીને પોતાને થયેલા નુકસાનનું ભાન હવે થયું અને પોતે કરેલી ભૂલ માટે પસ્તાયો; પણ બધાની સાથે તે પણ હસ્યો!

૬.

ટોપીઓના ચોરની હકીકત સાંભળી. હવે તળાઇઓના ચોરની હકીકત નીચે છે, તે હેનાથી પણ વધારે ચાલાક ચોરનું કામ છે!

કોઇ એક દુકાનનો માલેક મેડી ઉપર અવાજ થવાથી હેની તપાસ કરવા ગયો. ત્યાં જતાં હેણે દાદર ઉપર એક માણસને પીઠ ઉપર તળાઇઓ અને તકીઆ સાથે જોયો અને હેને ત્યાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું જવાબ આ મળ્યો. "હું તળાઈ લેઇને આવ્યો છું,"

"તળાઈ કેવી? મ્હેં તળાઇઓ મંગાવીજ નથી."

"આપનું નામ મી.—નહિં?"

"ના, જરાયે નહિં. જા. જલદી પાછો જા; અને બીજી કોઇવાર આવે ત્યારે બાજુ ઉપરનાં બારણે ઘંટ મારજે."

તે માણસે પોતાની ભૂલ થયેલી જણાવી માફી માંગી, અને તકલીફ આપી હેને સારૂ દિલગીરી બતાવી. અને પેલું ગાંસડું વાંસા ઉપર મૂકી—અને આમ કરવામાં પેલા દુકાનદારે પણ હેને મદદ કીધી—ચાલવા માંડ્યું!

થોડા કલાક પછી, જ્યારે હેને માલુમ પડ્યું કે હેણે પોતેજ હેની પોતાની તળાઇઓ અને તકીઆ લેઇ જવામાં મદદ કરી હતી, ત્યારે હેનો મીજાજ કેવો ગયો હશે, તે લખ્યા કરતાં સ્હમજવુંજ સ્હેલું છે!

૭.

એક દિવસ ડબ્લીન શહેરમાં કોઇ એક મ્હોટી કોર્ટમાં એક ઘણોઉપયોગી કેસ ચાલતો હતો. તેટલામાં બ્હાર સ્હેજસ્હાજ ગરબડ થઈ. કારણ એ હતું કે, તે મ્હોટા હોલના દરવાજા આગળ એક માણસ ખભા ઉપર લાંબી નીસરણી સાથે "મ્હોટી ઘડીઆળ દુરસ્ત કરવા લેઇ જવા આવ્યો" હતો. હેના આવ્યાની ખબર જડજને પ્હોંચાડવામાં આવી, અને હેમણે તે માણસને જણાવ્યું કે, "ઘડીઆળ જલદીથી લેઇ જા, ચપળ થા." તે માણસે હુકમ પ્રમાણે કર્યું. પણ તે દિવસથી આજ દિન સુધી તે નીસરણીવાળા માણસનો અગર પેલી ઘડીઆળનો કાંઈ પત્તો જણાયો નથી.

૮.

એક માણસ બીડીઓવાળાની દુકાને ગયો અને એક શીલીંગ (બારઆના) વાળી સીગાર (બીડી) માંગી. તે હેને આપવામાં આવી.

"બીજો વિચાર કર્યાથી મ્હને લાગે છે કે, હું સીગારેટ (ન્હાની બીડી)જ લેઈશ. આ સીગાર હેને બદલે બદલી આપશોજ. નહિં?"

"જરૂર સાહેબ"—કહી સીગારેટ આપી.

ગ્રાહકે સીગારેટ ગજવામાં મૂકીને બારણાં તરફ ચાલવા માંડ્યું.

"માફ કરજો, સાહેબ! પણ આપે સીગારેટના પૈસા નથી આપ્યા."

"ના મ્હેં નથીજ આપ્યા." ગ્રાહકે જવાબ આપ્યો. "પણ મ્હેં ત્હમને ત્હેના બદલામાં સીગાર આપીને ? ત્હાં ટેબલ ઉપર ત્હમારી સીગાર પડી છે !" આમ કહીને તે ચાલ્યો ગયો; અને દુકાનદારને વિચારમાં મૂક્યો કે, તેઓ બેમાંથી લુચ્ચાઇ કોણે કરી અને ઘડાયો કોણ ?

૯.

થોડાં વર્ષો અગાઉ, જ્ય્હારે ઘોડાની ટ્રામ ગાડીઓ ચાલતી હતી ત્હારે, સારાં કપડાં પ્હેરેલા એવા એક સદ્‌ગૃહસ્થે સ્હામે આવતી ટ્રામને ઉભી રાખવાને જણાવવા હાથ ઉંચો કર્યો. ટ્રામના કન્ડક્ટરે (હાંકનારે) તેથી ટ્રામ અટકાવી, અને આવનાર "ઉતારૂ" માટે રાહ જોતો ઉભો. તે સદ્‌ગૃહસ્થે પાસે આવીને ગજવામાંથી દિવાસળી ક્હાડીને ટ્રામની ગાડીની બાજુ ઉપર ઘસી બીડી સળગાવી; અને ચાલવા માંડયું, અને તેમ કરતાં જણાવ્યું કે, ત્હેને એટલુંજ કામ હતું; "હવે ટ્રામ ચલાવી જા !"

૧૦.

બે સદ્‌ગૃહસ્થો, કેટલાંક વર્ષો અગાઉ, મર્હૂમ મી. ગ્લેડસ્ટન માન્ચેસ્ટરમાં એક રાજદ્વારી મીટીંગ (સભા) માં બોલનાર હોવાથી ત્હેમને સાંભળવાના હેતુથી કૉંગ્સલીનથી ત્હાં ગયા. પરન્તુ તે જગ્યાયે મોડા પ્હોંચ્યા. તેથી ત્હેમને સારી જગ્યા મળવી તે મુશ્કેલ જણાયું અને ભાષણ સાંભળવાની સર્વ આશાઓ નષ્ટ થતી લાગી. પરન્તુ તે બેમાંના મિ.—નો સ્વભાવ નવી નવી યુક્તિયો શોધી ક્હાડે તેવો હતો; અને તે ઉપરાંત ત્હેનો ઘાંટો ઘણોજ જબ્બર હતો: ત્હેને છેક સુધી જેટલો મ્હોટો પડાય તેટલો પાડીને, અને ત્હેના દોસ્તને આગળ કરતો, અને શ્રોતાજનોને "લૉર્ડશીપ (અમીરસાહેબ) ને માટે જગ્યા કરો" ક્હેતો, આગળ વધી હોલમાં પેશી સારામાં સારી જગ્યાએ તે બન્ને ગડીઆઓ અડી ગયા ! અને ત્હાં રહીને મી. ગ્લેડસ્ટનનું ભાષણ નિરાંતે સાંભળ્યું

૧૧.

એક જાડી ઘરડી બાઇ ભરઉનાળાના એક દિવસે કોઈ એક કાપડના વ્હેપારીની દુકાને ગઈ, અને ગરમ કામળીઓ દેખાડવા કહ્યું. કારકુન તરતજ પાતળી અને વજનમાં હલકી તેવી બે કામળીઓ લાવ્યો. બાઇએ આને નકામી ગણી તરતજ ધકેલી ક્હાડી. કારકુન બીજું ભારે પોટલું લાવ્યો, અને "ગ્રાહક" બાઈ ત્હેની અન્દરના માલને ઘણી બારીકાઇથી જોવા લાગી.

આ પણ નકામી થઈ અને પાછી મોકલી. કારકુનને તેથી ભોંયરામાં ઉતરવું પડયું, અને ત્હાંથી ઘણુંજ મ્હોટું, અને ઘણીજ ગરમ કામળીઓનું પોટલું તે ઉપાડી લાવ્યો. આ છોડતાં ત્હેનાં મ્હોડાં ઉપરથી પરસેવાનાં ટીપાં પડવા લાગ્યાં. મુરબ્બીના જેવા અવાજથી તે બાઈએ પૂછ્યું: "શું, બસ આટલોજ "સ્ટૉક" ત્હમારી પાસે છે ?" આ સાંભળી કારકુન નીસરણી લેઇને છત પાસેની છાજલી ઉપરથી પોટલું ઉતારવા જતો હતો. તેટલામાં બાઈ બોલી: "અરે, મ્હારે કાંઈ હાલને હાલજ કામળીઓની જરૂર નથી. પણ મ્હારી દિકરી સાથેની, દુકાને કેટલીક ખરીદી કરવા ગઈ છે ત્હેની રાહ જોઉં છું; અને હું તો ફક્ત પાક ખાવાજ આવી હતી."

આવા દાખલા ઘણા બને છે ! એટલા બધા કે, તે ક્હેવતરૂપ થઇ પડ્યા છે.

૧૨.

નીચેની વાતથી જણાશે કે લાયક પુરૂષને હમ્મેશાં યોગ્ય બક્ષીસ મળતી નથી.

એક શનિવારે રાત્રે એક ગરીબ માણસ કોઇ એક દારૂનાં પીઠાની બ્હાર વાંસળી વગાડતો ઉભો હતો. ત્હેમાં તે સારામાં સારૂં લોકોમાં વખણાયેલું તેવું ગાયન વગાડતો હતો. રસ્તે જતો એના જેવો એક ગરીબ માણસ સાંભળવા ઉભો રહ્યો. ધીમે ધીમે, તે વાંસળી વગાડનાર બીજી કડી વગાડવાની તૈયારીમાં હતો, તેટલામાં પેલો બીજો આદમી પીઠામાં ગયો અને ટોપી ધરીને થડે પેટે બોલ્યો: "વાજાંવાળાઓને માટે કાંઇક આપો, સાહેબ." દરેક જણ પાસે આમ ટોપી ફેરવવાથી કેટલાક પૈસા મળ્યા તે લેઇને તે તો સીધો રસ્તેજ પડ્યો. બ્હાર ઉભેલા વગાડનારાને વગાડવાના જુસ્સામાં ત્હેનું કાંઈપણ ભાન રહ્યું નહિં. જ્યારે ગાયન વગાડી રહ્યો, ત્હારે અન્દર પૈસા એકઠા કરવા ગયો. ત્હાંથી જવાબ મળ્યો કે, "ત્હારો "સોબતી" ક્યારનોયે પૈસા એકઠા કરી ગયો ને તું વળી ફરીથી કેવા માંગે છે?" તે બિચારાએ "સોબતી" માટે આસપાસ જોયું. પણ તે કાંઇ કાચો હતો કે ઉભો રહે!

(લંડન-ઇંગ્લેન્ડ.)

—કુસુમકાન્ત.

સુન્દરી સુબોધનો—માસિક વધારો.

આહકોના અભિપ્રાય: આ પત્રના ખાસઅંકમાં તથા એપ્રિલ–મેના અંકમાં જે સુચિપત્ર '**માસિક વધારા**' સંબન્ધી પ્રકટ થયું છે, ત્હેને અમારા કેટલાક વાંચનાર તરફથી જે ઉત્સાહપૂર્વક આવકાર મળ્યો છે, તે માટે અમને **સુન્દરી સુબોધ** માટે અભિમાન અને ત્હેના ગ્રાહક મહાશયો તરફ પ્રીતિ સન્માન ઉત્પન્ન થાય, એ સ્વાભાવિક છે. અમને વેળાસર ઉત્તર આપવા કૃપા કરનાર અમારાં એ વ્હાલાં **બ્હેનો** અને **બન્ધુઓનો** ઉપકાર જણાવવા અમે રજા લઇએ છીએ: અને આશા રાખીએ છીએ કે, આ **પત્રના** એકે એક વાંચનાર તરફથી અમને અમારી આ શુભ પ્રવૃત્તિમાં પ્રોત્સાહન મળે એવા પત્રો સત્વર પ્રાપ્ત થશે.

અમને આજ (તા. ૪-૭-૧૩) સુધીમાં **સુન્દરી સુબોધના** '**માસિક વધારા**' ની યોજનાને લગતા **૨૭૧** પત્રો અમારા પ્રિય વાંચનારતરફથી મળ્યા છે. ત્હેમાંથી **૧૫૬** સંપૂર્ણ અનુમતિ આપે છે, **૬૩** લવાજમ ભારે પડતું હોવાથી તથા બીજાં કારણોથી '**માસિક વધારા**' નાં ગ્રાહક થઈ શકે તેમ નથી એમ જણાવે છે, અને **૫૨** લવાજમ ઓછું કરવાની ભલામણ કરે છે તથા રૂ. ૩-૮-૦ ને બદલે તે રૂ. ૨-૮-૦ અથવા રૂ. ૩-૦-૦ જેટલું રાખવા સૂચના કરે છે. પરન્તુ આ લગભગ પોણાત્રણસો કાગળોમાં **૨૪** પત્રોજ એવા છે, કે જેમાં '**માસિક વધારા**' જરૂર સ્વીકારાઈ નથી. આ વાત અમારી એ નવીન પ્રવૃત્તિને બહુ ઉત્સાહ અર્પનાર છે એમાં કાંઇ સંશય નથી.

* * * *

સુન્દરી સુબોધ મોંઘું પડે છે? અમારાં માનવન્ત ગ્રાહકો તરફથી જે જે સૂચનાઓ થઈ છે, તે સર્વ અમે લક્ષપૂર્વક વિચારી જોઈ છે. એ ચાર ગૃહસ્થો તરફથી અમને એમ કહેવામાં આવ્યું છે, કે, 'બીજાં પત્રો રૂ.૩-૮-૦ માં મળતા **માસિક વધારા સહિતના સુન્દરી સુબોધ** કરતાં સસ્તાં પડશે.' આ બન્ધુઓને અમે જવાબ આપવાની હિમ્મત ધરીએ છીએ, કે આ

ગણત્રીમાં ત્હેમની કાંઇક ભૂલ થાય છે. ભવિષ્યમાં ગમે તેમ થાય, તે માટે તો હમણાં અમે કાંઇ કહી શકીએ તેમ નથી; પરન્તુ હાલ તો ગૂજરાતી ભાષાનાં માસિકોમાં **સુન્દરી સુબોધ** સોંઘામાં સોંઘુ પત્ર છે અને ત્હેના **માસિક વધારા** સાથે પણ તે ઘણુંજ સસ્તું પડશે, એ વિશે કાંઇ શક નથી.

દરમહિને **૧૦૦** પાનાંનું મ્હોટા કદનું, પાંચથી દસ ચિત્રોવાળું **માસિક** પત્ર, તથા **૧૦૦** પાનાંનો **ખાસઅંક** અને **ભેટનું** પુસ્તક, (તથા આ ઉપરાંત વીસ-પચીસ રૂપિયાનાં પુસ્તકો ગ્રાહકોને લગભગ પડત કિમ્મતે મળી શકે,-) એને માટે વાર્ષિક લવાજમના **રૂ. ૩-૮-૦** અમારા કોઇપણ ગ્રાહકને વધારે પડે, એ અમને નવાઇ જેવું લાગે છે ! તથાપિ આપણા વાંચનાર વર્ગની વિવિધ પ્રતિકૂળતાઓ અને મુશ્કેલીઓ તરફ લક્ષ આપતાં રૂ. ૩-૮-૦ નું લવાજમ જેમને વધારે પડતું જણાતું હોય, તેઓને માટે પણ બની શકતી સગવડ કરવી, એ અમારો પ્રથમ ધર્મ અમે સમજીએ છીએ. અને તેથી **'માસિક વધારા'** ની યોજનામાં કેટલીક આવશ્યક ફેરફાર અમારે કરવો પડયો છે.

* * * *

વાર્ષિક લવાજમ- ફક્ત ત્રણ રૂપિયા, ટપાલ સહિત!

કોઇ કોઇ **બ્હેનો** અને બન્ધુઓ, જેમણે રૂ. ૩-૮-૦ નું લવાજમ પોતાને ભારે પડતું હોવાનું જણાવ્યું છે, ત્હેમની તરફથી,-અને ' **વધારા** ' ના ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવનાર પૈકીની કેટલીક **બ્હેનો** અને **બન્ધુઓ** તરફથી પણ લવાજમ ઓછુ કરવાના વિષયમાં બે મહત્વની સૂચનાઓ થઈ છે. (૧) **માસિક વધારામાં** જે ચિત્રો દાખલ કરવાની યોજના છે તે હાલને માટે મુલતવી રાખવી, અને (૨) ' **વધારા** સહિતનું પત્ર ' ધાર્યા કરતાં ઓછું એટલે હાલથી બમણાં પાનાંનું કરવું. આ બન્ને સૂચનાઓ તરફ અમે અને આ પત્રના સલાહકાર મંડળે યોગ્ય ધ્યાન આપ્યા પછી, નીચે મુજબ નિર્ણય ઉપર અમે આવી શકયા છીએ.

ચિત્રો છપાવવાની મુશ્કેલી તથા ત્હેને લઇને પત્રની વારંવાર થતી અનિયમિતતા તરફ જોતાં, અને ચિત્રો પ્રકટ કરવાની જરૂર કરતાં પણ, જેમ બને તેમ વધારે વિશાળ વાંચન ગ્રાહકોને પૂરું પાડવાની ચાલુ અગત્ય તરફ નજર કરતાં,-**હાલને માટે** ચિત્રોનો વધારો કરવો મુલતવી રાખી, **૧૦૦** પાનાંનું-એક **બે ચિત્રો** વાળું, ' **માસિક વધારા** ' સાથેનું **સુન્દરીસુબોધ** ગ્રાહકોને ટપાલ ખર્ચ સાથે ફક્ત ત્રણ **રૂપિયાના** વાર્ષિક લવાજમમાં આપવું !

* * * *

સુન્દરી સુબોધ- અને ત્હેનો 'માસિક વધારો:

આથી સચિત્ર **સુન્દરી સુબોધ** માસિક પત્ર જે ગ્રાહકોને ફક્ત સવા રૂપિયાના લવાજમમાં મળે છે, તે મળ્યા કરશે સુન્દરીસુબોધ પત્રનું પોતાનું લવાજમ વધારવામાં આવતું નથી. અને જેમની વૃત્તિ અથવા અનુકૂળતા વાર્ષિક **ત્રણ રૂપિયા** ખર્ચવાની નહોય તેઓ સચિત્ર **સુન્દરી સુબોધ** માસિક પત્ર હાલની પેઠેજ-વાર્ષિક સવા રૂપિયો ભરીને લઇ શકશે પરન્તુ અમારાં બીજાં બધાં ગ્રાહકોને દરવર્ષે ફક્ત **ત્રણ રૂપિયા** ના લવાજમમાં દર મહિને ૧૦૦ પાના વાળું, તથા એક બે ચિત્રો આપતું, **માસિક વધારા સહિતનું સુન્દરી સુબોધ** મળી શકશે

* * * *

મો " સત્ય વિજય " પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા માણેકચંદ હરીલાલે છાપ્યું—અમદાવાદ.

સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતું સચિત્ર માસિક. *Registered No. B. 436.*

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता । मनु

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, જ્યાં પામે સન્માન સુન્દરી)

આશ્રયદાતા,

પુસ્તક ૧૦ અંક ૧૨ મો. બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

ઑગસ્ટ ૧૯૧૩. પ્રકાશક અને તંત્રી—રામમોહનરાય જસવંતરાય.

વિષયસૂચન

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧-૪-૦. પરદેશના ગ્રાહકોના માટે રૂ. ૧-૮-૦

સુન્દરી સુબોધ *** માસિક વધારા સહિત.

૧. સુન્દરી સુબોધના દરેક અંકમાં " વિદ્યાકલા–વૈદક " વિભાગમાં પાકશાસ્ત્ર (અને ગૂંથણકલા) ના વિષય અવશ્ય આવશે. અને બીજા ઉપયોગી લેખો પણ પ્રકટ થશે.

૨. પત્રમન્જુલા તથા સમયતરંગ પણ દરેક અંકમાં દાખલ થશે; અને તેમાં સ્ત્રી ઉન્નતિની હીલચાલ, સમાજ સેવાનાં કામો તથા વિવિધ જાણવા જોગ હકીકત પણ પ્રકટ થશે.

૩. વારંવાર સ્ત્રી પુરૂષોને ઉપયોગના અને આનન્દ આપે એવા વિષયો માટે જાહેર હરીફાઇથી ઇનામો આપવામાં આવશે.

૪. દરેક અંકમાં ત્રણેક પાનાંનો વિષય નાગરી લિપિમાં આવશે; જેથી આપણી વાંચનારી બ્હેનોને આપણાં શાસ્ત્રોની (હિન્દુસ્તાનની મુખ્ય) ભાષા વાંચવાનું બની શકે.

૫. સ્ત્રી સાહિત્ય, સ્ત્રી વાંચન, સ્ત્રીઓનાં દર્દો, સ્ત્રીઓની પ્રગતિ, સ્ત્રી કેળવણી, સ્ત્રીઓની કાયદાની દૃષ્ટિએ સ્થિતિ, સ્ત્રી જીવનના મહાપ્રશ્નો, અને બાળકેળવણી તથા બાલકોને લગતા સવાલો, વગેરે, ઉપર ખાસ લેખ લખાવી પ્રકટ કરવામાં આવશે.

** સપ્ટેમ્બર અને ઓકટોબરના [પ્હેલા બે અંકોમાં] આવવાના થોડાક વિષયોની યાદી.
[આ અંકો મહિનાની તા. ૧૦ મી લગભગ પ્રકટ થશે.]

ખાસ લેખઃ—શરીરની સુન્દરતા, બુદ્ધગીતામાંથી એક અધ્યાય, હિન્દુ લગ્નની ભાવના (મિસિસ બિસેન્ટનું એક વ્યાખ્યાન), વેદમાં સ્ત્રીનું સ્થાન.

ઉપયોગી લેખઃ—પ્રોફેસરનું બજેટ [ઘર ખર્ચમાં કરકસર], અમેરિકાનું ગૃહજીવન, ઇચ્છાનુસાર સંતતિ (મરજી મુજબ છોકરાં).

ચરિત્રઃ—એલિઝાબેથ ફ્રાય, ડૉ. નાગુ બ્હેન જોશી, હિન્દની પ્રાચીન દાનેશ્વરી સુન્દરીઓ.

ગ્રન્થદોહનઃ—હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન વસન્તોત્સવ, અથવા " સ્વર્ગનાં રત્નો ".

પ્રવાસઃ—હિન્દુસ્થાનની યાત્રા; જાપાનની મુસાફરી.

વિદ્યાકલાઃ—ઘરગથુ દવાઓ, સ્ત્રીદર્દોનું કારણ, કસરતના ફાયદા, ગૂંથણ અને પાકશાસ્ત્ર.

વાર્તાલહરીઃ—આઠ સંપૂર્ણ વાર્તાઓ; પ્રેમની પાંખો (ચાલુ સાંસારિક નવલકથા)

આનન્દાશ્રમઃ—મોજીલાલનાં ભાષણો (" રાત્રિભાષણો " થી તદન વિરૂદ્ધ છે; આમાં સ્ત્રીને બદલે પુરૂષ કકળાટ કર્યા કરે છે!)—" સત્યની શોધમાં " (ચાલુ રમુજી વાર્તા), ગમ્મતના ફકરા, વિનોદી કવિતાઓના ઉતારા, વગેરે.

બાલ વિભાગ, કાવ્યકુંજ, રંગભૂમિ, સાહિત્ય સમાલોચન, વગેરે.

નવેમ્બરનો અંક વાર્તાઓના ખાસ અંક તરીકે પ્રકટ થશે, [તે માટે વાર્તાઓ વગેરે રમુજી લેખ તા. ૩૦ સપ્ટેમ્બર સુધીમાં મળશે. તો જ દાખલ થઇ શકશે.]

સુન્દરી સુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્ધનભાઇના શબ્દોમાં કહીએ તો.—"સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુમ્બબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતન્ત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેશોમાંથી છુટી એ કુટુમ્બના ખરાં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ પૂરી કરે;" સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિરમાં ડુબતાં બાન્ધુના આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાના સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમાં હૃદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉલ્લાસભર્યાં કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે "સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી .. .સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે."

વર્ષ ૧૦ મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૩, ઑગસ્ટ, શ્રાવણ, વિ. સં. ૧૯૬૯. [અંક ૧૨ મો.

ઉદયગુંજન.

કાર્યમાં અનુકંપાનું સ્વરૂપ ! માતાના હૃદયમાંથી રક્તનું સ્રવણ થાય છે, પ્રેમથી તેના તરફ ત્હમારો તે હાથ લંબાવો. ગરીબ દુઃખી માતાને આશા અને દિલાસો આપો.

"અરે, ત્હમે દુઃખી માતાની દુઃખી પુત્રીઓ ! ત્હમે સૌ એકઠાં થાઓ. તેને થોડી તંદુરસ્તી આપો. તેને મરવા દેશો નહિ. આપણી સલ્તનતને તેના મોતના દુઃખથી છવાતા દેશો નહિ. ત્હમારી કીર્તિ અને ત્હમારા સુખને અરક્ષિત થવા દેશો નહિ. ક્રુર દુશ્મનોના હાથે ત્હમે રીબાશો નહિ, ત્હમે કલંકિત થશો નહિ.

"અરે સ્ત્રીઓ, જેનાં નેત્રો અને કાન ઐહિક સુખમાં જકડાએલાં છે અને જેમના ઓષ્ટમાંથી દમવગરનું ગીત નીકળે છે ! શું ત્હમે તુર્કની દીકરીઓ છો, કે ત્હમે પિતૃભૂમિ વિનાની છો ? ત્હમારા શિરપર ઝળકતા અલંકારોનું તેજ સત્ય નથી.

"શું ત્હમારા પૂર્વજોનો ઉમદા જુસ્સો ત્હમારા આત્મામાંથી લુપ્ત થઇ ગયો છે ? જુઓ ત્હમારા ભાઈઓનાં શબને કફન જોઇએ છે. આપણા દેશને નવું જીવન જોઇએ છે. ત્હમારાં ઝળકતાં રત્નો કાઢો, તેમને અર્પી દો; અને ત્હમારા ઓષ્ટપરથી આ મૂર્ખાઇ ભરેલું ગીત ભુસી દો."

(સિમલા.) —ચંદ્રમણિશંકર જેઠાલાલ પંડિત.

काव्यकुंज.

બ્હેનાં ! આવજો રાસ ઝીલવા.

બ્હેનાં ! રાસ ઝીલવા આવજો જમુના ઘાટમાં,
જમુના ઘાટમાં—પ્રભુની વાટમાં;
બ્હેનાં ! આવજો રાસ ઝીલવા.

કુંજે કુંજે બોલડિયાંના બ્હાર છે,
કુંજે કુંજે સુરાવટ તણા તાર છે;
બ્હેનાં ! આવજો રાસ ઝીલવા.

ઝીણા જગતના ઝમકાર છે,
મહીં અજવાળાં અપાર છે;
બ્હેનાં ! આવજો રાસ ઝીલવા.

વૃંદાવનમાં વિશ્નુની વિશુદ્ધિ રેલે,
હરિનું નામ સ્હડ્યું હેલે,
વિરાટ્ જ્યોત દ્વાર દ્વાર ખેલે રે;
બ્હેનાં ! આવજો રાસ ઝીલવા.

આવાસે છે પ્રભુનાં પધરામણાં,
શ્વાસે શ્વાસે પ્રભુનાં સંભારણાં,
રાસે રાસે હરિજીનાં વારણાં;
બ્હેનાં ! આવજો રાસ ઝીલવા.

(મુંબાઇ) —હાસમ હીરજી ધોરણિયા.

રસ બાલકનું નિદ્રાગીત.

(તોટક) ઉંઘી જા, ઉંઘી જા રસ બાલક ! તું,
ઉંઘી જા રજનીશ્વર, શ્રી પ્રિય ! તું;
હસતાં કૂદતાં, રમતાં રમતાં,
ઉંઘી જા સુણતાં ગીતડાં મીઠડાં !

ઉંઘી જા પ્રભુના પ્રિય બાલક તું:
રખવાળું ત્હને જગપાલકનું !
સુખડાં મધુરાં સહુ પામીશ તું,
દુખડાં દીનનાં પ્રિય ! કાપીશ તું !

વીતશે દિવસો ત્યમ વાધીશ તું,—
નકી પામીશ આત્મિક ઉન્નતિ તું !
ભૂલી ભાન બધું કડવા જગનું,—
કર સેવન દિવ્ય તું શાન્તિ તણું !

સઘળો દિન આ રમતાં રમતાં,
ઘરમાં વળી દોડી બહાર જતાં,
બહુ થાકી વિરામ હવે ગ્રહવા—
ઉંઘી જા, સુપ્રભાત વિષે ઉઠવા.

ઉંઘી જા, ઉંઘી જા રસબાલકડા !—
મધુરું મધુરું હસતાં, રમતાં !
ઉંઘી જા, સુખી થા શયને મૃદુ આ,—
સુપ્રભાત વિષે ફરીથી ઉઠવા:

હસવા, રમવા,
કૂદવા, ફરવા,
વધતો ઉરહર્ષ નવો ધરવા;
નવજીવન નિત્ય ઉઠી ગ્રહવા—
ઉંઘી જા, ઉંઘી જા, રસબાલકડા !

(બોલડીઆ)

શિશુજનનાં હૃદય.

(હરિણી) સરળ મધુરાં સ્નેહે ભીનાં અનુપમ નિર્મળાં;
દ્વૈષથી વિહુનાં ભોળાં પ્રેમી રસજ ભર્યાં ખરાં;
કુદરત તણા ઉત્સંગે કે જગન્મય વાડીમાં,
ભ્રમર સરખાં ખેલતાં, હા ! શિશુજનનાં હૃદાં.

તરલ નવલું જોવા, લેવા અખંડિત તત્પરાં,
અલિખિત પત્રો જેવાં કોરાં, અધૌતજ મોતી શાં;

અપ્રકટ વિના સંસ્કારોથી અમૂલ્ય મણિ સમાં,
ગ્રહણ કરતાં છાયા જેવી પડેલ મુકુરમાં.

અરૂણ સરખાં આનંદી એ પ્રવાસી પ્રભાતનાં,
અવિદિત પથે ફેરી રહેતાં જરી પ્રતિકૂળતા,
તદપિ મથતાં જ્ઞાતા થાવા અભેદ રહસ્યનાં;
ગમન કરતાં ધીરે ધીરે પરસ્પર સાથમાં.

લળતી કુમળી ડાળી જેવી વળે જ્યમ વાળતાં,
સરસ નરશી છાપો જેવી પડે જ્યમ પાડતાં,
કુસુમ કલિકા પ્રીતે પોષી ખીલે જ્યમ ખીલતાં,
મૃદુલ ફુલડાં જેવાં રૂડાં શિશુ જનનાં હૃદાં.

નિરખી નિરખી સદ્દગુણોને ધરો શિશુ આગળે;
પરખી પરખી સન્માર્ગોને કહો શિશુઓ ગ્રહે;
નરસું ત્યજીને સારૂં સારૂં શિખાય શિશુ થકી;
શિશુ સુધરતાં લ્હાવો મ્હોટો ભવિષ્ય મહીં નકી.

(મુંબઇ) —પ્રભાશંકર જયશંકર પાઠક.

ભગિનીને ઉદ્‌બોધન.

(હરિગીત.) પ્રિય ! જ્ઞાનરશ્મિથી સદા ઉર-પદ્મને વિકસાવજે,
વિકસાવજે, ખીલાવજે, મધુરો પરાગ પ્રસારજે;
પ્રેમે પ્રસાદી બન્ધુને સદ્દજ્ઞાન કેરી આપજે,
ને પ્રેમથી દારિદ્ર ને દુઃખ દેશ કેરાં કાપજે.

રસહીણુ પુષ્પફળો ધરંતી વેલી કંઇક સુકાય છે,
ખીલી તુરત કચરાય કે દુર્દૈવથી કરમાય છે !
અમ દેશની માતા-ગુરૂની ક્યાં પ્રસાદી અરે, વસે ?
ક્યાં વીર જનનિ, વીર ભગિની, વીર ગૃહદેવી દિસે ?

ભારત તણી આ દુર્દશા ભગિની ! સુપ્રેમે ટાળજે;
તુજ આત્મ કેરી વિમળ જ્યોતે અમ હૃદય અજવાળજે;
તુજ ઉન્નતિમાં દેશની ગતિ ઉચ્ચ બનતી જાય છે,
તુજ શક્તિમાં અમ દેશનું બળ સદા વધતું સુહાય છે.

અમ દેશનાં ગૌરવ અને ઉદ્ધાર ત્હારે હાથ છે,
શક્તિમતી તુજ જ્ઞાન સરિતા તિમિર અમ હરનાર છે;
તુજ આત્મ-ઉરનું વારિ પ્રેમે સીંચી રસ ઉભરાવજે,
સ્વર્ગીય નન્દનવન સમી અમ આર્યભૂમિ બનાવજે.

(અમદાવાદ.) —"સિંહ"

વ્હાલાને ઉપાલમ્ભ.

(ગઝલ) અરેરે માનવી ! તુજમાં, દયાનું કેમ અંધારૂં ?
બિચારૂં ટળવળી મરશે, ઉઘાડી દે હૃદય ત્હારૂં.

વ્હાલાંને દુઃખ આપતાં, હૃદય ન કટકા થાય,
ક્યાંથી એવા માનવી, પ્રેમ અર્પવા ધાય ?

ભ્રમર પુષ્પો ઘણાં દિસે, મળે મન એક એકથી,
ન જોયે પ્રેમને કાંઈ, બળે ફિર આપ મેળેથી.

સારસ સારસી જોડલું, કેમે નહીં છોડાય ?
છુટે નહિં, તુટે કદિ, પ્રાણુ વિનાનું થાય.

ન માગે પ્રેમ જાતિ કે સ્વરૂપ વ્હાલું નહિં ત્હેને,
પરંતુ જાણુ અંતર આણુ, ઝરણુ છો પ્રેમનું વહેને.

(અમદાવાદ) —"બાલક."

સખી વિયોગ.

(મન્દાક્રાન્તા) રૂઠ્યા દેવો અમ પર, અહો ઇશ તો આજ રૂઠ્યો,
રે રે મ્હારી પ્રિય સખી તણો દેહથી પ્રાણુ છૂટ્યો !
શું ઓચિંતી નિરદય બની આમ ઊડી ગઈ તું ?
મ્હારા વીરા દૂર બહુ રહ્યા, શુંજ તેને લખું હું ?

તેનું ભોળું વિમળ દિલડું કેમ આ સાંખશે રે ?
આ સુણીને નયનમહિંથી આંસુડા સારશે રે;
વિધિ લેખો નહિં નહિં જરી કોઇ કાળે ફરે રે,
તેડું આવ્યું, અરરરર તે કેમ પાછું ફરે રે ?

મ્હેં જાણ્યું જે પ્રિયજન તણા યોગથી સુખ મ્હોટું,
ના, ના, મ્હારી પ્રિય સખી ! સહુ સુખ એ છેક ખોટું;
અંતે જાવું સઘ ત્યજી અહિં, સાથ ના કોઇ રે છે,
રે રે પ્રાણી જનમ ધરીને ઊગતાં આથમે છે !

જેને માન્યાં મનથી અતિશે પ્રેમથી ચાહનારાં,
જૂઠાં જૂઠાં સહુ પ્રણુયી એ સ્વાર્થમાં રાચનારાં;
એવા જૂઠા જગતજનના સ્નેહને ભુલી જાજે,
તું ત્હારા આ નવલ પથમાં શાન્તિથી ચાલી જાજે.

(કચ્છ-મુદ્રા) —બ્હેન સકીનાબાઇ અલદલા

वार्तालहरी.

ઉપકાર.

ઇસ્વીસનના તેરમા સૈકાની શરૂઆતમાં આપણી આ નાની વાર્તાનો પ્રારંભ થાય છે. આશરે બારસેં વીસનું ઇસ્વીસનનું વરસ ચાલતુ હતું, તે સમય હિન્દુસ્તાન માટે અંધાધુંધીનો હતો. દિલ્હિના તખ્ત ઉપર ગુલામવંશનો અલ્તમશ સુલતાન બેઠો હતો. તે પોતાના કાંઇક બુદ્ધિચાતુર્યથી અને કાંઇક જોર જુલમથી પોતાના પુર્વજોના વખતના સ્વતંત્ર સુબાઓને જીતી તાબે કરી શક્યો હતો.

પરંતુ સીંધ દેશમાં તો શાંતી હતીજ નહીં. પાદશાહી લસ્કર ભાગ્યેજ ત્યાંના સુબાને નમાવી પાછું વળ્યું હશે. કે તરતજ ત્યાં મારામારી અને ટંટો ફીસાદ આખા દેશમાં ચાલું થઇ ગયાં હતાં. પાદશાહી સત્તા નામનીજ હતી. સુબો કહેવા માત્રજ પોતાનો દોર દમામ ચલાવતો હતો. હિન્દુ મુસલમાન વચ્ચે નાની લડાઇઓ ચાલુજ હતી, અને જાન માલની સલામતી તો બીલકુલ પલાયન કરી ગઇ હતી! લુંટારા ધાડપાડુ, ચોર લોકોનું જ્યાં ત્યાં પરિબળ જામેલું જણાતું હતું.

માઘમાસ ચાલતો હતો. દિવસે તાપનું જોર વધતું જણાતું હતું અને રાત્રીએ ટાઢ પોતાનું સામ્રાજ્ય ચલાવતી હતી. આવા સમયમાં વિશાળ સિન્ધુ નદિના પૂર્વ તરફ આવેલા એક નાના ગામડામાંથી એક છત્રીવાળું ગાડુ અને ત્રણ ચાર હથીયારબંધ રક્ષકો રહાંજ પડતે પડતે સિન્ધુ નદિના પશ્ચિમ કિનારા ઉપર આવેલા એક નાના ગામ તરફ પોતાનો રસ્તો ઉતાવળથી કાપે જતા હતા. ગાડુ ધીરે ધીરે આગળ ચાલ્યું જતું હતું. રાત્રી પણ પોતાનો પ્રતાપ ધીમે ધીમે જમાવતી હતી. અને શીતરશ્મી ચન્દ્રમા ચોતરફના વેરાન મેદાન ઉપર પોતાની શ્વેત ઝીણુ અને દૂધ જેવી ચન્દ્રિકા પ્રસરાવવા લાગ્યો હતો. પવનના સપાટા વારંવાર રેતી તથા ધુળના વાવાઝોડા સાથે કોઇ કોઇ રસ્તે આવતાં ઝાડને પણ મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખવા પ્રયત્ન કરતા હતા અને ગાડા ઉપરના ઢાંકેલા વસ્ત્રને ઉરાડી નાંખતા હતા. આકાશ તદ્દન નિર્મળ હતું. કલાક એકમાં આ ગાડુ સીન્ધુ નદીના કીનારા ઉપર આવી પહોંચ્યું. અને કીનારા ઉપરથી ગરગડતું ઉંચુનીચુ થતું નદીના વિશાળપટમાં ઉતરવા લાગ્યું. ગાડાના બે રક્ષકો બે તરફથી ગાડાને ઝાલી નીચે ઉતરવા લાગ્યા. થોડી પળમાં પાણીની સપાટી જણાઇ.

" અહમદ્દ હુસેન ! " ગાડામાંથી અતિમધુર સ્વર સાથે સિન્ધી ભાષામાં એક નવયૌવન યુવતિએ પોતાના એક રક્ષકને પૂછયું.

" અહીં પાએક ઘડી રોકાઇ શકાશે ? "

" બ્હેન ! એક પળનો પણ વિલંબ આપણને નુકશાનકારક છે. " અહમદ હુસેન નામના એક રક્ષકે જવાબ આપ્યો. " નદી ઓળંગી પેલી તરફ ગયા પછી ગામમાં પહોંચ્યા એટલે ફીકર નથી. બાકી હાલમાં કેવો વખત છે, તે તો તહમે તથા બ્હેન પોતે પણ જાણો છો. "

" લગાર ઉતરવાની ખાસ જરૂર છે. નદી આવી છે. એટલે ઓળંગીને પેલી તરફ ગયા પછી પણ રોકાયા વગર છુટકો નથી. માટે નદી ઉતર્યો બાદ ફક્ત થોડીજવાર ગાડાને ખોટી કરવું પડશે. "

આ વાત ચાલતી હતી તેટલામાં નદીના ઉંડા જળ ઉપર તરતી હોડીઓના માછીઓ આ ગાડાને તથા બળદ અને માણસને નદીની પેલી તરફ લઇ જવા તૈયારી કરવા લાગ્યા. ગાડુ છોડી નાંખવામાં આવ્યું. અને અંદરના ભાગમાંથી બે યુવતિઓ ધીરેથી પોતાના શરીરને ઢાંકીને ગાડાની એક બાજુ ઉપર ઉતરી પડી, પાસેની હોડીમાં પોતાનાં માણસો સાથે જઇ પહોંચી. તરતજ હોડીને પાણીમાં હંકારી મુકવામાં આવી, ઉંડા જળની સપાટી ઉપર ચન્દ્રમાનું પ્રતિબિંબ હોડીમાં બેસનારાંઓને મનોહર લાગતું હતું. પાએક કલાકમાં હોડી સામેની બાજુએ પહોંચી ગઇ અને ત્યાં તે બે યુવતિઓ પોતાનાં માણસો સાથે ઉતરી. ગાડા તથા બળદને આવતાં જેટલી વાર હતી તેટલી વાર આ બે યુવતિઓએ પાણીથી રહેજ છેટે પોતાને જે કાર્ય કરવું હતું તે કરવામાં પ્રવૃત્ત રહી. પોતાનાં માણસો તેથી થોડેજ છેટે હતાં. બન્ને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થવા માંડી.

"બ્હેન યશોમતિ! હવે બે ઘડીની અંદર તું તો ત્હારા પતિની સમીપ જઇ પહોંચીશ. ત્યાર પછીથી ત્હારે અને મ્હારે વિયોગ થવાનો. ઇશ્વર જ્યારે મેળવશે ત્યારે મળીશું. પરંતુ બ્હેન! ત્હારા પિતાએ આસપાસથી ખોટી ખબરોનો આધાર લઇ ત્હને મોકલી દેવામાં ઘણીજ ઉતાવળ કરી હોં!!"

"શા ઉપરથી તું કહે છે કે ખોટી ખબર ઉપર મ્હારા પિતાએ આધાર રાખ્યો છે? ખબર છે ત્હને? પેલો ખોરાસાન અને સમરકંદનો રાક્ષસ જંગીસખાન ખરેખર સિન્ધ દેશમાં આવી ગયો છે! મ્હને ખરી ખબર મળી છે. મ્હારા પિતાએ ભૂલ કરી નથી. પ્રિય બ્હેન! મુસલમાનોના સમયમાં આપણા જેવી હિન્દુ સ્ત્રીઓને તો પોતાના પતિ પાસે રહેવું યોગ્યજ છે. ઉમ્મરે પહોંચ્યા પછી વિવાહિત કે અવિવાહિત બાળાને તો આ રાજ્ય તદ્દન ભયંકર અનર્થકારીજ નિવડે છે. માટે હું જાઉં છું તે ઇશ્વર સારા માટેજ કરે છે."

"બ્હેન! તું કહે છે તેમ પણ હોય. જોને પેલે દૂર લશ્કરની છાવણીનો પડાવ જ હોય તેવું જણાય છે. અરેરે! હવે શા ભોગ મળશે? દેશનું સત્યાનાશ નીકળી જશે! અત્યારે આપણે મળ્યાં તે ખરાં અને હવે મળીશું તે ખોટું. સમય આવી ગયો છે. કદાચ જંગીસખાન ત્હારા ગામ ઉપર ચઢી આવ્યો તો કોણ જાણે શા શા અનર્થ કરશે! બ્હેન, જવાનું માંડી વાળ અને ત્હારા સ્વામી સાથે આપણે ત્યાં આશ્રમે આવીને રહે.

"તું તો ગાંડી થઇ છું. પોતાના પતિ પાસે કહેવામાં કદાચ મૃત્યુ થાય તોપણ કોઇ આર્યબાળા બ્હીની હોય તેવું ત્હેં સાંભળ્યું છે?—પણ ખરે! બ્હેન!—પેલી બે આકૃતિઓ આપણી તરફ ચાલી આવે છે તે કોણ હશે?" યશોમતિએ કાંઇક ધારતી અને શંકાથી નદીના કીનારા તરફથી શ્યામ રંગના વસ્ત્રથી સજ્જ થએલી બે મૂર્ત્તિઓને આવતી જોઇ ચમકી જઇ પૂછ્યું.

"હા! એ કોણ હશે?" ત્હેની સખીએ ભયથી ઉદ્ગાર કાઢ્યો. "ચાલ! આપણાં માણસોની પાસે જતાં રહીએ."

આટલા વખતમાં ગાડુ તથા બળદ આ તરફ આવી ગયા હતા અને માણસો તે ઉતારવામાં રોકાયલા હતા. ફક્ત બે માણસો તે યુવતિઓ જ્યાં વાત કરતી હતી ત્યાં ઉભા હતા. તેઓ પણ આ બે આદમીઓને પોતાની તરફ આવતો જોઇ તરત પોતાનાં હથીયાર સંભાળી તે એની પાસે આવી પહોંચ્યા. પરંતુ આવતાં આવતામાં આવનાર પેલા બે પુરૂષોએ

તે સ્ત્રીઓને ઘેરી લીધી અને કઠોર સ્વરે સમજી શકાય તેની ભાષામાં તાબે થઇ જવા હુકમ કર્યો.

થોડીજ વારમાં આસપાસનાં માણસો હથીયાર ઉગામી દોડી આવ્યાં. તે બે યુવતિઓ ભયથી થરથર ધ્રુજવા લાગી. કારણકે પોશાક ઉપરથી આવનાર મનુષ્યો બીજા કોઇ નહી પરંતુ મોગલો હોય તેમ જણાતું હતું. પેલા બે મોગલોએ પણ પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી ખુલ્લી કરી અને મારામારી અને કાપા કાપીની તૈયારી થઇ હોય તેવો દેખાવ થઇ રહ્યો. પણ આવા સમયે નદીમાં ઉભેલા મોગલે એક કારમી ચીસ પાડી. બધાની નજર ચીસ પાડનાર તરફ ખેંચાઇ. પણ શું દેખાવ નજરે પડયો? નદીના પાણીમાં ઉભેલા મોગલને એક ભયાનક મગર પોતાના પુંછડાથી પાણીમાં પછાડી તેનો એક પગ મ્હોંમાં પકડી ઉંડા પાણીમાં ખેંચી જતાં સર્વેએ જોયો. આ દેખાવ જોઇ બીજો મોગલ એકદમ પાણીમાં કુદી પડયો અને કાંઠે ઉભેલા સીપાઇઓને દયાની ખાતર મરતા માણસને બચાવવા ભાગી તૂટી ઉર્દુ જબાનમાં ધાંટા પાડી વિનવવા લાગ્યો,

શાન્ત અને સ્થિર પાણીની સપાટી ઉપર બે મનુષ્યો તે ભયંકર જીવલેણ પ્રાણીની સામે ખેંચા ખેંચી કરવા લાગ્યા. પરંતુ તે થોડાજ વખતને માટે હતું. એકને બચાવવા જતાં બીજો પણ તે પ્રાણીના પંઝામાં સપડાઇ ગયો. બન્ને પોતાના હાથ પાણી ઉપર દયા ખાતર બચાવવા હલાવવા લાગ્યા.

આ દેખાવ ક્રુર મનુષ્યની છાતી પીગળાવવા બસ હતો. મરણની અણી પહોંચેલા, થોડુ ઘણું પાણી પી ગએલા, પહોળા હાથ અને પહોળી ફાટી ગએલી આંખો વાળા, તરફડીયાં મારતા બે મનુષ્યોને જોઇ કાંઠે ઉભેલી યશોમતિએ એક ઝડપ મારી પાસેના આદમીના હાથમાંથી તરવાર ઝુંટવી લઇ ત્હેની બ્હેનપણી અને બીજાં માણસો તેને રોકે તે પહેલાં પાણીમાં ભુસકો માર્યો અને બીજીજ પળે એક ડુબકી મારી લાંબી પાણીદાર તરવાર મગરના ફાટેલા મ્હોંના નીચેના ભાગમાં ઘોંચી દીધી.

ડોળાયલા પાણી ઉપર લોહી લોહી થઇ ગયું. તેના ઉપર ચન્દ્રમાનાં કીરણો અવ્યવસ્થીત સ્થિતિમાં પડતાં જણાયાં. પાસે ઉભેલા બીજા માણસોએ નદીમાં કુદી પડી તરીને બ્હાર આવેલી પોતાના ભીના પાણીથી દડદડતા કેશપાસને ગોઠવતી યશોમતિ પાસે દેખતી રીતે બે મરી ગએલાં શરીરો ખેંચી કાઢયાં. તેમાંના એકના પગેથી લોહી નીકળતું હતું.

"બ્હેન! બહુ ભૂલ કરી. નિરર્થક ત્હમે ત્હમારા શરીરને જોખમમાં નાંખ્યું! હાં! આ બે યવનો આપણુંને બેહાલ કરવાને આવ્યા હતા. સર્પને દુધ પાઇ ઉછેરવા જેવું કર્યું."

"અરે! અહમદ હુસેન! ગમે તેમ હતું પરંતુ તે બન્ને ઈશ્વરનાજ ફરજંદ છે. ત્હેમણે ગમે તેટલો આપણા ઉપર જુલમ ગુજાર્યો હોય પરંતુ તેમને આવી ક્રૂર રીતે મરતા જોઈ આપણે કાંઇ પણ મદદ ન કરવી તે અમારા આર્યધર્મને અને વિશેષ કરી આપણે હિન્દનાં બાળકોને ઘણુંજ શરમ ભરેલું છે! હવે ઇશ્વરની ખાતર કોઇ જોશો કે આ બે મુએલા છે કે જીવતા?" યશોમતિએ પોતાની સખીએ આણેલાં કોરાં લુગડાં પહેરતાં પહેરતાં પાસે ઉભેલા સેવકોને હુકમ કર્યો.

તરતજ એક તાપણી સળગાવવામાં આવી અને આ બન્ને માણસોને જાગૃત અને શુદ્ધિમાં લાવવાના પ્રયત્નો અજમાવવામાં આવ્યા. એટલામાં આ તરફ આવી ગએલા ગાડાને બળદ વિગેરે જોડી દઇ બન્ને યુવતિઓને તરત બેસી આગળ રસ્તો કાપવા અહમદ હુસેન કહેવા

લાગ્યો. " નહીં ! એમ નહીં થાય ! જ્યાં સુધી આ માણસો શુદ્ધિમાં નહીં આવે ત્યા સુધી હું તો અહીંથી ખસવાની નથી " યશોમતિએ દૃઢ સ્વરે કહ્યું.

" બ્હેન ! હઠીલાઇ ન કરો ! જુઓ બે પહોર રાત જવા આવી છે. આ વખતે તો આપણે ઠેકાણે પણ પહોચી ગયા હોત. વળી રસ્તાના ભોની તમને ખબર છે ? આ બે માણસો મુગલ છે અને લૂંટારા જણાય છે. તે જીવશે કે મરશે તેમાં આપણે શું ? અહીંના માછી લોકો તેમની સારવાર કરશે. આપણે રોકાવાનું કારણ નથી. " અહમદ હુસેને સમજાવતાં જવાબ દીધો.

પરંતુ યશોમતિ એકની બે ન થઇ. લાચારીએ બધાં માણસો ને બે યવનોને શુદ્ધિમાં આણવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. થોડી વારમાં પાછળથી પડેલો યવન હાલતો જણાયો. અને એક બે મિનિટમાં આંખ ઉઘાડી ચોતરફ આશ્ચર્યતાથી જોવા લાગ્યો. તેટલામાં બીજો પણ શુદ્ધિમાં આવ્યો તેના પગને પુરતો ઉપચાર કરી તેને ઝાલીને બેઠો કર્યો.

થોડીવાર બન્ને વચ્ચે જુદીજ ભાષામાં વાતચીત થવા લાગી. આસપાસનાં માણસો આ વાત સાંભળવા લાગ્યા. પરંતુ કોઇને કાંઇ સમજણ પડતી નહોતી. થોડી પળ ગયા બાદ પેલા શુદ્ધિમાં આવેલા મુગલે ભાગીતૂટી ઉર્દુ જબાનમાં આસપાસનાં માણસોને પૂછ્યું.

" અમને બચાવનાર તે સ્વર્ગની પરી ક્યાં છે ? નેક ખુદા તેના ઉપર રહમનો વરસાદ વરસાવો. આ મારો સરદાર તે બહેસ્તની સુંદરીને સલામ કરવાની ખાયશ રાખે છે. ખુદાની ખાતર, અલ્લાહ રસુલની ખાતર, એટલી મહેરબાની કરો કે તે ભલા ફીરસ્તાને અમે અમારો ઉપકાર જણાવીએ. "

બીજો કોઇ ઉત્તર આપે તે પહેલાં પોતાના મ્હોંને કાંઈક ઢાંકી યશોમતિ આગળ આવીને મધુર સ્વરે બોલી, " ઉપકાર કે આભાર માનવાની કાંઇ જરૂર નથી. ઇશ્વરની નજરમાં સર્વ મનુષ્ય સરખાં છે, અને એક બીજાને મદદ કરવી તે મનુષ્યનો ધર્મ છે. ત્હમે બન્ને અમને નુકશાન કરવાના ઇરાદાથી અત્રે આવેલા હતા, પરંતુ ઇશ્વર ઇચ્છા જુદીજ હતી ! પ્રભુ ત્હમારા અપરાધની ક્ષમા કરે ! હવે ત્હમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાઓ ! અમે અમારે રસ્તે પડીશું. "

આટલું કહી યશોમતિ ગાડામાં બેસવા ચાલીજતી હતી, પરંતુ તેટલામાં જેના પગને ઇજા થઇ હતી તે યવન એક ટેકાથી ઉભો થયો અને પોતાની કમ્મરેથી એક સુવર્ણ અને રત્નજડીત કટાર યશોમતિ તરફ ધરીને અસ્ફુટ જાડા ખોખરા સ્વરથી કાંઇ કહેવા લાગ્યો.

બીજા યવને તરતજ સમજણ પાડી " ઓ દાનેશમંદ પરિઆનુ ! આ અમારો સરદાર પોતાના તરફથી તમારી લાયકીને માટે આ એક સ્મરણ ચિન્હ આપે છે તે સ્વીકારવાની મહેરબાની કરો. ઓ જનીન ! કદી ત્હને કોઇ પણ પળમાં કાંઇ મુશીબત પડે ત્યારે આ અમારો સરદાર એમ કહેવા ફરમાવે છે જે આ કટારને ભૂલીશ નહીં. "

થોડીપળ વિચાર કરી યશોમતિએ કાંઇ પણ ઉત્તર આપ્યા શીવાય તે કટાર પોતાના માણસની મારફતે લઇ લીધી અને બીજી પળે કાંઇપણ બોલ્યા કર્યા શીવાય ગાડામાં બેસી માણસો સાથે રસ્તો કાપવા માંડ્યો.

પેલા બે મોગલો પણ કેટલોક વખત ત્યાં રહી, થોડીવારમાં ત્યાંથી અદૃશ્ય થઇ ગયા.

* * * *

ઉપર વર્ણવેલી હકીકતને થયે લગભગ બે મહીના થઇ ગયા હતા; પરંતુ તે બે માસ સિંધદેશને ઘણાંજ ત્રાસજનક થઈ પડયા હતા. સમરકંદ ખોરાસાનના મોગલોનો અધિપતિ જંધીસખાન તાતાર દેશનાં જંગલી ધાડાં સાથે હીન્દુસ્તાનના પશ્ચિમ પ્રદેશોના પહાડી રસ્તાઓથી ધશી આવ્યો હતો; અને સિંધદેશમાં લોહીની નદીઓ ચલાવી રહ્યો હતો. તેની સાથે આવેલા મોગલ સીપાઇઓમાં બીલકુલ દયાનો અંશ નહોતો. ક્રૂર, જંગલી, માંસાહારી પ્રાણી જેવોજ તે સર્વેનો સ્વભાવ હતો. મનુષ્ય જાતને પકડી એકદમ મારી નાંખવામાં તેમને ઘણોજ આનંદ લાગતો. મોગલો સાડાત્રણ હાથ ઉંચા અને કદાવર બાંધાના અને લાંબી આંખોવાળા હતા, તેમને શરીરે વાળની રૂંવાટી હતી અને તેમની ચામડીનો રંગ પીળો હતો. તેમનો પહેરવેશ ઘેટાંના ચામડાના જબ્બાઓનો અને ઉનની વણાટના કામળાઓનો હતો. પાસે જતાં તેમનાં શરીરમાંથી ઘણીજ ખરાબ દુર્ગંધ નીકળતી હતી. આવા લોહીના તરસ્યા રાક્ષસોનું ઝનુની ટોળુ આ વખતે આખા સિન્ધ દેશમાં ત્રાસ વર્તાવી રહ્યું હતું. તેઓ દરેક ગામને નાની ટોળીઓમાં છાપો મારતા હતા અને ત્યાંનાં તમામ સ્ત્રી પુરૂષોને ઉમર કે જાતનો ફેરફાર જોયા શીવાય તરવારને શરણ કરતા હતા. જો કોઇ શહેર કે કિલ્લો તેમની સ્હામે થવા પ્રયત્ન કરતો તો તેના રહેવાસીઓની તે જીતાયા બાદ ઘણીજ માઠી વલે કરતા. તેમાં મુસલમાનો કરતાં હિન્દુઓ તરફ તો તેઓ બેહદ દુશ્મનાવટથી વર્તતા હતા. આપણી આ વાત શરૂ થાય છે તે સમયે આ ત્રાસ જનક શહેનશાહ જંધીસખાન કાબુલ થઇને સિન્ધ દેશમાં આવી ચુકયો હતો. અને જ્યાં ત્યાં અગ્નિ અને તરવારથી તેણે પોતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવવા માંડ્યું હતું. રાત્રીએ ગરીબ, અનાથ, મનુષ્યોનાં ટોળાં આ રાક્ષસોથી બચવા માટે જંગલોમાં, નદીનીખીણોમાં, કે જેસલમીરના રણ તરફ ન્હાસતાં અને અહીંથી તહિં દયાજનક સ્થીતિમાં દોડાદોડ કરતાં દૃષ્ટિએ પડતાં હતાં.

ચૈત્ર મહીનાના એક સુંદર પ્રભાતે સિન્ધુનદીને તીરે આવેલું એક નાનું ગામ આ મોગલ સીપાઇઓના ક્રોધનો ભોગ થઇ પડયું હતું. પ્રાતઃકાળના શીત પવનની લ્હેરોથી વૃદ્ધ અને બાળકો ભાગ્યેજ ગુલાબી નિદ્રાથી મુક્ત થયાં હશે, તેટલામાં બુમ પડી કે મોગલ લૂંટારાઓએ ગામને ઘેરી લીધું છે. આ વાત દરેકને કાને પડતાં ભય અને ગભરાટ સર્વ સ્થળે વ્યાપી ગયો. પરંતુ થોડાજ વખતમાં ગામના નાકા ઉપર રક્ષણ અર્થે નીમાયલા ચોકીદારોને હઠાવી એક મોગલ સીપાઇ ગામમાં દાખલ થયો અને ફરમાવ્યું જે "જેમણે મોતથી બચવું હોય તેમણે અલ્લાહતાલાના પાક દિનનો સ્વીકાર કરવો. નહીંતો દરેક માણસને વીણી વીણી ઘણીજ ક્રૂરતાથી મારી નાખવામાં આવશે." ગામમાં આ વખતે ઘણા શૂર હિન્દુ રજપુત સીપાઇઓ રહેતા હતા. તેમણે પણ તેટલીજ બહાદુરીથી જવાબ આપ્યો કે "મોતમાંથી બચવા માટે કોઇપણ એવો નિરાંગી નહીં હોય કે પોતાનો ધર્મ ત્યાગ કરશે." થોડાજ વખતમાં એક નાની સખ્યા લડવા તૈયાર થઇ અને તેમની સાથે થોડા ઘણા દિલ્હિ પાદશાહતના થાણાંના મુસલમાન પણ એકટેકી સીપાઇઓ તૈયાર થઇ ગામને મોખરે જુદી જુદી ટોળીઓમાં જુદે જુદે નાકે લડવા તેઓ આગળ ધશી ગયા. તરતજ ભાંકર યુદ્ધનો પ્રારંભ થયો. ઉગતા સૂર્યનાં ગુલાબી કિરણો વિજળીના જેવી ચકચકતી તરવારોના ધાથી ધોધબંધ વહેલા લોહીના પ્રવાહ સાથે મળી જઇ રૂદ્રરૂપ ધારણ કરવા લાગ્યાં. ચોતરફ મારો—કાપોની બુમો, ઘવાયલાની ચીસો, અને મોગલ સીપાઇઓની અસ્પષ્ટ

ધમકીના શબ્દો કાને પડવા લાગ્યા. અડધા કલાકમાં એક નાકાના મુઠ્ઠીભર માણસોની કતલ કરી એક લોહીતરસ્યું ટોળુ ગામમાં દોડી આવ્યું અને ચોતરફ નિરાધાર મનુષ્યોની કતલ કરવા માંડી. આ સમાચાર બીજે સ્થળે ફરી વળતાં થોડી બાકી રહેલી રજપૂતોની સંખ્યા ગામમાં દોડી આવી. પરંતુ તે સર્વ ચોતરફથી ઘેરાઇ ગયા. થોડા ઘણા લડતાં લડતાં પકડાઇ ગયા; બાકીના કપાઇ ગયા. ટોળીના સરદારે તરતજ ગામનાં તમામ સ્ત્રી પુરૂષોને પકડવા હુકમ કર્યો. લાગલા સીપાઇઓએ ઘેરઘેરથી પકડા પકડી કરવા માંડી. અડધા કલાકમાં બસેંહ કમનસિબ પુરૂષોનું અને ચારસેંહ સ્ત્રીઓનું બકરાના વાળનાં દોરડાંએ બાંધેલું ટોળું ગામની બ્હાર મોગલ સીપાઇઓએ કાઢયું. કેટલાંકની આંખમાંથી દડદડ આંસુઓ વહે જતાં હતાં. ત્યારે કેટલાક મૃત્યુ પાસેજ છે તેમ ધારી મોગલ સીપાઇઓની ગાળ તથા અપમાન સહન કરતાં હતાં. તે ગામના દરેક ઘરમાં અગ્નિ મુકવામાં આવ્યો અને તરતજ આ સર્વ કેદીઓને લઇ તે મોગલોની ટુકડી મુખ્ય છાવણી તરફ રવાના થઇ ગઇ.

સ્હાંજ પડતાં સિન્ધુ નદિને કીનારે આવેલી મોગલ છાવણીમાં એક જુદોજ દેખાવ માલુમ પડતો હતો. બકરાના ચામડાના તંબુઓની લાંબી હારની વચ્ચે ખુલ્લી તરવાર વાળા મોગલ સીપાઇઓથી ચારે તરફ ઘેરી લીધેલા મેદાન વચ્ચે પકડાએલાં સ્ત્રી પુરૂષોની કતલ થતી હતી. સ્હામેના તંબુમાં એક ઉંચા આસન ઉપર સમરકંદ અને ખોરાસાનનો અધિપતિ સુલતાન જંઘિસખાન બેઠો બેઠો હુક્કો ગગડાવતો હતો અને ઝીણી નજરથી તેની સામે થતી કતલ તરફ સંતોષથી જોયા કરતો હતો. તેની આસપાસ કેટલાક દરબારીઓ પોતાનું માથું અદબથી નીચું કરી હાથ જોડી ઉભા રહેલા હતા. જે સ્ત્રી કે પુરૂષની ગુલામ તરીકે રાખવાની કોઇની માગણી ન થતી તેમને તરતજ જલ્લાદને સ્વાધીન કરવામાં આવતાં હતાં. સર્વ મનુષ્યોની નજર જલ્લાદ તરફ હતી. એટલામાં એક પુરૂષ અને એક સ્ત્રીને કેટલાક મોગલ સીપાઇઓ જલ્લાદ પાસે વધ કરવા માટે ખેંચી લાવ્યા. બન્નેના હાથ પગ મજબુત દોરડાંથી બાંધેલા હતા તેથી તેમને ઉંચકીને જલ્લાદ આગળ મુક્યાં. પહેલાં પુરૂષનો વારો આવ્યો. તેની આંખે એક લોહીથી દડ દડતુ ચામડુ બાંધવામાં આવ્યું. પસેના માણસે એક ધક્કો મારી તેની ગરદન નીચે નમાવી. પરંતુ તે ધક્કા સાથે તે કેદીની કમરે બાંધેલું લૂગડું છુટી પડયુ અને એક સુવર્ણ કટારી ખણણણ કરીને નીકળી પડી. જલ્લાદે આ વાત ઉપર કાંઇ પણ ધ્યાન ન આપતાં પોતાની તરવાર ઉંચી કરી; પરંતુ એક મોગલ સરદારે દોડી આવી તેનો હાથ પકડી રાખ્યો. અને કહ્યુ કે " આ પુરૂષને મ્હેં ગુલામ તરીકે રાખી લીધો છે ". તે કમનસીબ કેદીએ ધ્રુજતે સ્વરે જવાબ આપ્યો, " ઓ નેક નામદાર, મ્હને મોતથી અળગો શા માટે થવા દો છો ? મ્હારે જીવવું નથી ! કારણ કે મ્હારી સ્ત્રી પણ મૃત્યુનેજ વશ થવાની છે. " " ત્હારી સ્ત્રી કઇ ? " પોતાની આંખેથી ચામડુ દૂર કરાવી તે કેદીએ જવાબ આપ્યો, " આ બેભાન અવસ્થામાં અધમુઇ થઇ પડેલી છે તેજ ". તે સરદારે તે બન્ને કેદીને રાખી લેવા ઇચ્છા જણાવી. તરતજ તેમના બંધ તોડી નાંખી તેમને દૂર લઇ જવામાં આવ્યાં. બન્નેની કીંમત પણ તેના સરદારે ત્યાં ને ત્યાંજ ચુકવી આપી.

થોડા દિવસમાં અચાનક રીતે શહેનશાહ જંઘીસખાન જેવી રીતે તે ધશી આવ્યો હતો તેવીજ રીતે કાંઇ પણ કારણ જણાયા વિના પોતાના દેશ તરફ એકદમ ચાલ્યો ગયો. અને

દેશને જંગલી અને વેરાન અવસ્થામાં મુકતો ગયો. ચોર અને લુંટારાનું જ્યાં ત્યાં જોર ફાવ્યું. વેપાર રોજગાર તૂટી ગયો અને જ્યાં ત્યાં અશાંતિ પ્રસરી રહી. પાદશાહી અમલ નામનોજ ચાલવા માંડ્યો.

આ સમયે સિન્ધથી દિલ્હી તરફ જવાના માર્ગ ઉપર કેટલાક મુસાફરો રસ્તો કાપતા જતા હતા. તેમાં પાંચ સાતેક ઘોડેસ્વાર હતા અને ત્રણેક માણસો ઉંટ ઉપર મુસાફરી કરતા હતા. એક ગાડી હતી અને બે મીઆનો ઉપાડી ભોઇ લોકો ચાલતા હતા. ગાડીમાં બેઠેલો એક અફઘાન અમીર હતો. તેની એક તરફ એક ઘોડેસ્વાર ચાલતો હતો તે પણ અફઘાન હતો. બીજી તરફ જે ઘોડેસ્વાર હતો તે હિન્દુ જણાતો હતો. ગાડી પાછળ મ્યાના ચાલ્યા આવતા હતા. આ નાનો કાફલો સિન્ધ છોડી અજમેર લગભગ આવી પહોંચ્યો હતો. સંધ્યાકાળ પડતાં અજમેર પાસે આવેલા અનાસાગર તળાવ ઉપર વિશ્રાન્તિ લેવા ગાડી ઘોડા તથા ઉંટ વિગેરે છોડવામાં આવ્યાં. અને પાસેની સરાઇમાં મુકામ કર્યો. મ્યાનામાંથી એક જનાની સ્ત્રી ઉતરી પાસેની ઓરડીમાં ચાલી ગઇ. સર્વ કોઇ ખાવાપીવાની ખટપટમાં પડ્યા. રાત્રીના દસ વાગ્યાનો શુમાર થયો હશે તે વખતે બે દોડતા ઘોડાનો અવાજ સરાઇમાં ઉતરેલા મુસાફરોને કાને પડ્યો. થોડીજવારમાં બે હથીઆરબંધ માણસો સરાઇ આગળ ઘોડેથી ઉતરી પડ્યા. અને આસપાસનાં માણસોને છુપી રીતે કેટલીક વાત પૂછી સરાઇના એક ભાગ તરફ તે અફઘાન અમીરને મળવા ચાલ્યા ગયા. પા એક ઘડીમાં તે અફઘાન અમીર ઉતાવળથી સજ્જ થઇ પાસેના એક માણસને બોલાવી કહ્યું " મ્હારે મ્હારી દિકરીને મળવું છે માટે તેને ખબર કર". તરતજ તે માણસ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ચોગાનમાં તે મુસલમાન અફઘાન સરદાર લશ્કરી પોશાકમાં મુછો આંબળતો ઉભો. તરતજ તેની પાસે એક બુરખો ઢાંકેલી સ્ત્રી આવી ઉભી રહી અને બે હાથ જોડી પૂછવા લાગી " મ્હારા પ્રિય પાળક પિતા, શો હુકમ છે?" " કાંઇ નહીં દિકરી યશોમતિ! મ્હારે તરતજ ઉતાવળનું કામ હોવાથી ત્હમારી તથા ત્હમારા પ્રિય પતિની આગળજ તાબડતોબ દિલ્હી જવાની જરૂર પડી છે. મ્હારાં માણસ ત્હમારી સાથેજ આવશે. ત્યાં સર્વ આવશો એટલે ત્હમારા પતિને અને ત્હમને પાદશાહની પૂર્ણ મહેરબાનીનો અનુભવ થશે. મ્હને શાહ સલીમે તત્કાળ બોલાવ્યો છે એટલે હું જાઉંછું" અર્ધિ ઉર્દુ જબાનમાં અને અર્ધિ હિન્દી જબાનમાં યશોમતિને સમજણ પાડતાં તે સરદારે કહ્યું. અને તરતજ સર્વની રજા લઇ તે બે હથીયારબંધ સવારો સાથે ત્વરાથી ત્યાંથી અદશ્ય થઇ ગયો.

કહેવાની જરૂર નથી કે, કાફલાના મીયાનામાં મુસાફરી કરતી સ્ત્રી તે યશોમતિજ હતી અને હિન્દુ ઘોડેસ્વાર તે તેનો પતિ હતો. ગુલામ તરીકે વેચાયા પછી તેનો કેવી રીતે છુટકો થયો તે આગળ ઉપર માલુમ પડશે.

કેટલેક દિવસે આ સર્વ મંડળ દિલ્હિ પહોંચ્યું. શહેર આગળ તેમને સામા લેવા કેટલાક હથિયારબંધ સિપાઇઓ આવ્યા હતા, તેમની સાથે તે સર્વ એક મોટા મકાન તરફ ચાલ્યાં. તેમને ઉતરવાનું સ્થળ એક ધારી રસ્તા પરજ હતું. ત્યાં તેમણે ઉતારો કર્યો. રસ્તાના થાકથી શ્રમિત થએલાં સર્વ તે રાત્રીએ વહેલાંજ નિદ્રાને વશ થઇ ગયાં. પ્રાતઃકાળમાં તેમણે પોતાના રક્ષણકર્તા અફઘાન અમીરને મળવા માટે જવા તૈયારી કરવા માંડી પરંતુ તેટલામાં એક દોડતા ખીજમતગારે આવીને કહ્યું કે "પાદશાહ સલામતની સ્વારી અત્રેથી

જાય છે". પાદશાહને કુરનશ બજાવવા સર્વ તૈયાર થઇ ગયાં. ક્ષણવારમાં સુલતાન અલ્તમશનો હાથી તે મકાન પાસે હથીયારબંધ લશ્કરીઓના ટોળામાં વીંટાયલો માલુમ પડ્યો. બધાની નજર સવારી તરફજ હતી, તેટલામાં એક અફઘાન અમલદારે યશોમતિ તથા તેના પતિને પાદશાહી ફરમાનથી જણાવ્યું જે "પાદશાહની મુલાકાત માટે તમારે પાસેના પાદશાહી મહેલના ઓરડામાં જવું." પાદશાહની સ્વારી સર્વ રૈયતના નમન વચ્ચે મહેલમાં ચાલી ગઇ.

જે ઓરડામાં યશોમતિ તથા તેના પતિને પાદશાહની મુલાકાત માટે દાખલ કરવામાં આવ્યાં હતાં તે ઓરડો ઘણીજ શોભાયમાન રીતે શણગારવામાં આવ્યો હતો. ઓરડાના વચલા ભાગમાં એક સુવર્ણજડીત તખ્ત હતું તેના ઉપર મોતી અને ઝળઝળાટ કરતાં રત્નોની ઝાલરવાળી છત્રી હતી. આસપાસ ઘણાજ કિમતી પોશાકમાં સજ્જ થએલા દરબારીઓ પાદશાહની રાહ જોતા ઉભા હતા. ઓરડાને એક છેડે પોતાનું શરીર સફેદ બુરખાથી ઢાંકીને યશોમતિ ઉભી હતી અને તેની પાસે સાદા વસ્ત્રમાં તેનો પતિ ઉભો હતો. પોતાને પાદશાહ સાથે ઓળખાણ કરાવનાર અફઘાન અમીર જે સિન્ધથી ત્હેમની સાથે અજમેર સુધી હતો તે કેમ હજુ સુધી ન જણાયો, તેની ફીકરમાં તેઓ હતાં. તેટલામાં સુવર્ણજડીત અને રત્નથી ઝગઝગાટ મારતા છડીદારોથી વીંટાયલો દિલ્હિનો સુલતાન અલ્તમશ એક બાજુથી આવી સિંહાસનપર બેઠો. તમામ દરબારી વર્ગ ઘુંટણીએ પડી સુલતાનપર ખુદાતાલાની દુવા માગવા લાગ્યો. પરંતુ યશોમતી તથા તેનો પતિ અત્યંત અજાયબી અને આશ્ચર્યતાથી એટલાં તો ભાનરહીત થઇ ગયાં કે તેમને સુલતાનને નમન કરવા જેટલી પણ શુદ્ધિ ન રહી. તેમની નજર સુલતાન તરફજ ચોટી હતી.

પરંતુ આ થોડોજ વખત રહ્યું. યશોમતિ અને તેનો પતિ તાત્કાળ દોડી જઇ સુલતાનના ચરણમાં પડી માફી માગવા માંડ્યાં. આ દેખાવથી તમામ આસપાસના પ્રેક્ષક વર્ગને નવાઇ લાગી. તેટલામાં અલ્તમશે પોતેજ તે દંપતિને ઉભાં થવા ઇશારત કરી અને ગંભીર વાણીથી તે બોલવા લાગ્યો

"મ્હારા વફાદાર રાજ્યસેવકો ! આ દેખાવથી બીલકુલ અજાયબ પામતા નહીં. મ્હારી પ્રિય પુત્રી ! ત્હને તથા ત્હારા પતિને પેલા લોહીના તરસ્યા રાક્ષસ જંઘીસખાનના જલ્લાદની તરવારથી છોડાવનાર, ત્હમને ગુલામ તરીકે ખરીદી લેનાર અને પાદશાહી અમીર તરીકે અજમેર સુધી તમારી સાથે મુસાફરી કરનાર તે હું પોતે અલ્તમશજ હતો. તે જંગલી ધાડા મ્હારી રૈયતને રંજાડવા સિન્ધદેશમાં આવી પહોંચ્યા છે તે વાત એક ખાતરીદાર પાસેથી સાંભળી ગયા પાંચેક માસથી હું અને મ્હારો એક સેવક સિન્ધદેશમાં એક છુપા મોગલના લેબાસમાં આવ્યા હતા. એકપળે જ્યારે ચાંદની રાત સિન્ધુ નદિને તીરે ઝળઝળાટ વ્યાપી રહી હતી, તે સમયે હું અને મ્હારો નોકર કેટલીક ખોટી ખબરનો આધાર લઇ કેટલાક મુસાફરોને મોગલોથી બચાવવા સિન્ધુ નદીને તીરે આવ્યા; પરંતુ તે સમયે પાસે નદીના જળની પાસે પહોંચતાં અને અમારી તરવાર ખુલી કરતાં માલુમ પડ્યું કે અમને જેણે ખબર હતી તેણે અમને છેતર્યાજ હતા. કારણકે ત્યાં તો બે નિરાધાર હિન્દુ બાળાઓજ છાની છાની વાત કરતી હતી. વિચાર કરવાને પૂરો વખત પણ આ ત્હમારા સર્વેના માલીકને ન મળ્યો, કારણકે એવામાં તે એક ભયાનક અને પ્રાણઘાતક મગરના મ્હોંમાં જ સપડાઇ પડ્યો—"

આ વાત આટલે આવી એટલે તમામ દરબારી વર્ગના મ્હોં ઉપર ભય ગભરાટ અને

ત્રાસની નિશાની છવાઈ ગઇ. યશોમતીનું શરીરપણ આ વાતથી થરથર ધ્રુજવા લાગ્યું અને ગભરાટથી રહેનાથી એક ચીસ પણ પડાઇ ગઇ !!

" પરંતુ અલ્લાહ તાલાની ઇચ્છા ન્યારીજ હતી. મ્હારી પાછળ મારો વફાદાર નોકર જે મ્હને બચાવવા પડયો હતો તે પણ સપાટામાંજ આવી ગયો હોત પણ એક બેહેસ્તની પરી ખોદાતાલાએ ત્યાં મોકલી આપી. તેણે પાણીમાં ભુસકો મારી તે મગરના મ્હોંને તરવારથી ઘણી બહાદુરી સાથે ચીરી નાંખી મ્હને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવી લીધો. પરંતુ ફરીથી તે ફિરસ્તાનો અને મ્હારો યોગ પણ થવો ઘણો મુશકેલ હતો. એક સ્મરણ ચિન્હ સૂચક સુવર્ણ કટારી જે મ્હેં ત્હેને આપી હતી તે હું જંઘીસખાનની છાવણી ફરતો હતો, તે વખતે મ્હારી નજરે ન પડી હોત તો તેના કોમળ કંઠપર જલ્લાદની તરવાર પણ ફરી વળી હોત ! ! તે સુવર્ણ કટારી હું મ્હારી પાસેથી બ્હાર કાઢું છું તે આ જ છે. અને મ્હારા વફાદાર દોસ્તો ! તે મ્હારો પ્રાણ બચાવનાર બેહેસ્તની પરી ! મ્હારી તથા ત્હમારી સન્મુખ ઘુંટણીએ પડી રહેલી એક નેક હિન્દુબાળા આ છે, તેજ એ છે ! ! મ્હેં ત્હેના પતિને અને ત્હેને મ્હારાં પુત્ર અને પુત્રી તરીકે ગણી અહીં આણ્યાં છે. અને મ્હારા અવસાન સુધી પણ તેઓ તેજ અવસ્થામાં રહેશે ! મહોબ્બત એક મોટી ચીજ છે. તેજ મોહબ્બતથી આ શૂરી હિન્દુ કન્યાને ઘણા ઘણા વિકટ સમયમાં પણ હું ભૂલી શકયો નથી ! પ્યારા દોસ્તો ! ! દુનિયામાં ખુદાની પાક નજર આગળ નેકી શીવાય કાંઇ નથી ! ત્હેનેજ અધારે હું આ મ્હારા પુત્ર અને પુત્રીને પોતાનાં કરી લઈ મ્હારા જીગરને સન્તોષ આપીશ. "

અલ્તમશ સુલતાન બોલતો બંધ થયો. દરબારીઓ યશોમતીનાં વખાણ કરવા લાગ્યા, અને તેની બ્હાદુરી માટે એકે અવાજે આફરીનના પોકારો કરવા લાગ્યા. તે દંપતિ એટલાંતો ઉપકારથી, આશ્ચર્યતાથી, અને ગભરાટથી ગુંચાઇ ગયાં હતાં, કે એક પણ શબ્દ તે બોલી શકયાં નહીં. છેવટે બન્ને જણે પોતાની ગરદન તખ્ત આગળ નીચી નમાવી સજળ નેત્રે કહ્યું: " ઓ ભરતખંડના પિતા ! એક મહાન પર્વતની આગળ એક તૃણ સમાન ત્હારી ગરીબમાં ગરીબ પરંતુ વફાદાર રૈયતને ત્હારી અચાનક સેવા બજાવવાનો સર્વના પરમ કૃપાળુ પ્રભુએ સમય આપ્યો, તેથી નાહક આવાં આવાં અતિ ઉદાર વચનોથી શરમમાં ન નાંખ ! ઓ દરિયાવ દિલના શહેનશાહ ! ત્હારા કરેલા ઉપકાર આગળ અમારૂં કૃત્ય કાંઇ પણ ગણત્રીમાંજ નથી ! !—

ત્હેમને વધારે બોલતાં અટકાવી, કાંઇ પણ સાંભળ્યા શિવાય સુલતાન અલ્તમશ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. અલ્તમસ જ્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાં સુધી યશોમતિએ દિલ્હિમાં પાદશાહની પુત્રી તરીકેજ દિન નિર્ગમન કર્યાં. ત્હેના મૃત્યુ પછી તે દંપતિ ત્હેમને બક્ષેલી જાગીરનો ઉપભોગ કરવા સિન્ધમાં ચાલ્યાં ગયાં.

(મહેમદાવાદ.) આધ્યાત્મિક.

સ્વદેશ સ્તોત્ર.

દુનિયામાં દેશ અનેકજ છે,
સૌસૌમાં કાંક વિશેષજ છે,
પણ તું તો અલૌકિક એકજ છે,
મ્હારી ભરતભૂમિ !

સેવું નિત્ય પુનિત તવ રજ ચૂમી,
ધન્ય ભાગ્ય નવલનાં તું જન્મભૂમિ,
ત્હારી ભક્તિ રગેરગ રહીજ ધૂમિ,
મ્હારી ભરતભૂમિ !

—નવલ ગરબાવલી.

रमणीमणिमाला.

પેશ્વાની સ્ત્રીઓ.

(૩)

લક્ષ્મીબાઇ-વિશ્વાસરાવ બલ્લાળનીસ્રી.

લક્ષ્મીબાઇ, બાળાજી બાજીરાવ પેશ્વાના વડીલ પુત્ર વિશ્વાસરાવ કે જે પાણીપતના ઘનઘોર રણસંગ્રામમાં માર્યા ગયા હતા, તેમનાં પત્નિ હતાં. લક્ષ્મીબાઇના પિતાનું નામ સદાશિવ દીક્ષિત ૫૮ વર્ષનું હતું. એમનું લગ્ન તા ૨ મે, ઇ. સ. ૧૭૫૦ના રોજ થયું હતું. એ બાઇ તા. ૧૪ ફેબ્રુવારી, ઇ. સ. ૧૬૧૩ના રોજ મરણ પામ્યાં. ઉત્તરક્રિયામાં રૂ. ૪૮૬૯ ખર્ચ થયો હતો. વિશેષ માહિતી પ્રસિદ્ધ નથી

* * *

ગંગાબાઇ-નારાયણરાવ પેશ્વાની સ્ત્રી.

એમનું લગ્ન સિંહગઢ મુકામે તા. ૧૨ એપ્રીલ ઇ. સ. ૧૭૬૩ને દિને થયું હતું. ગર્ભાધાન વિધિ તા. ૧૯ અગષ્ટ ઇ. સ. ૧૭૬૯ના રોજ થયો; તેમાંરૂ ૭૩૧૨ ખર્ચ થયો હતો. એ બાઇ ગર્ભવતી હતાં તે વખતે સુમેરસીંગે નારાયણરાવ પેશ્વાનું ખૂન કર્યું. તે પછી એમને કાર્યભારી મંડળે પુરંધરમાં લાવી રાખ્યાં. ત્યાં શ્રીમંત માધવરાવ પેશ્વાનો તા. ૧૮ એપ્રિલ ઇ. સ. ૧૭૭૪ના દિવસે જન્મ થયો. આ ખુશખબર પુને આવી, ત્યારે ૫૯ તોપો છોડવામાં આવી હતી શ્રીમંતના જન્મોત્સવમાં રોકડ ૧૦૭૮ રૂપિઆ અને કાપડનો ખર્ચ રૂ. ૩૫૭૯૬ થયો હતો. આ ઉપરથી પ્રજાને કેટલો આનંદ થયો હશે; તેની કલ્પના થઇ શકે તેમ છે. ગંગાબાઇનું નામ બારભાઇના કારસ્થાનથી ઘણું પ્રસિદ્ધ થયું. રાજ્યકાર્યમાં તેમણે વિશેષ ભાગ લીધાનું જણાતું નથી. તે મુત્સદી મંડળના તંત્રને અનુસરી ચાલતાં હતાં. એમનું મરણ તા. ૧૨ - જુલાઇ ઇ. સ. ૧૭૭૭ના રોજ થયું. તેમની ઉત્તરક્રિયામાં રૂ ૨૩૭૧૦ ખરચ થયો હતો. એમણે મરણ વખતે સખારામ બાપુને કહ્યું હતું કે, " નાનો (ન્હાના ફરણુવીસ.) અને તમે મળી શ્રીમંતનું અને દોલતનું રક્ષણ કરજો. "

* * *

પાર્વતીબાઇ-સદાશિવરાવ ભાઉની સ્ત્રી.

સદાશિવરાવ ઉર્ફે ભાઉસાહેબ પેશ્વાને બે પત્ની હતી. પહેલી ઉમાબાઇ અલ્પવયમાં મૃત્યુ પામી. બીજી પાર્વતીબાઇ— એ લક્ષ્મણ કૃષ્ણ કોલ્હટકરની પુત્રી હતાં. એમનું લગ્ન તા. ૨૫ મે ઇ. સ. ૧૭૫૦ના રોજ થયું. આ બાઇ ભાઉસાહેબ સાથે દિલ્હીની સફરે ગયાં હતાં. પાણીપતના યુદ્ધમાં મરાઠાનો પરાભવ થવાથી જે લોકો જીવતા મહારાષ્ટ્રમાં આવ્યા, તેમની સાથે એ પરત આવ્યાં. સમશેર બહાદુરે એમનું રક્ષણ કરી, મથુરાં સુધી પહોંચાડયાં અને પછી ભરતપુરના સૂરજમલ જાટે મદદ આપી બંદોબસ્તથી દેશમાં મોકલ્યાં. સદાશિવરાવ ભાઉ પાણીપતના યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા નથી, એવી તેમની જીવતાં સુધી સમજ હતી. સવાઇ માધવરાવની કારકીર્દીમાં જે તોતયાનું બંડ થયું તેનું મૂળ કારણ આ બાઇની આવી

૬૯ સમજ હતી. એણે તોતયાને ભાઉસાહેબ જાણ્યા; તે પરથી કારભારી મંડળ તેને પ્રથમ દેહાન્ત શિક્ષા કરી શકયા નહિ. તેથી આખંડ વિનાકારણ ત્રાસરૂપ થઈ પડયું. આ બાઇનું તા. ૧૬ અગષ્ટ ઇ. સ. ૧૭૮૩ના રોજ મૃત્યુ થયું, તે વખતે સૌભાગ્ય દાન કર્યું હતું. એમણે રૂપાની તુલા કરી, તેમાં એકંદર ખર્ચ રૂ. ૮૩૩૮ થયો. આ બાઇના મરણ પછી ભાઉસાહેબ પેશ્વાની ઉત્તર ક્રિયા ભીમાકીનારે ૧૭૪૮ માં કરવામાં આવી. તેમાં રૂ. ૩૫૭૮૫ નો ખર્ચ થયો હતો. હિન્દુ સ્ત્રીઓ કેટલી પતિનિષ્ટ હોય છે અને સમય પરત્વે તેમની પતિ નિષ્ટા કેવી મર્યાદા બહાર જાય છે, તેનું પાર્વતી બાઇ એક ઉદાહરણ છે. પેશ્વાએ કીંવા મુત્સદીમંડળે તેનું મન ન દુઃખાય તે માટે અથાગ પ્રયત્ન કરેલો હોવાનું જણાઈ આવે છે.

***

આનંદીબાઇ—રઘુનાથરાવ પેશ્વાની સ્ત્રી.

રઘુનાથરાવ પેશ્વાનાં બે વખત લગ્ન થયાં હતાં. પ્રથમ ગોપાળરાવ બર્વેની જાનકીબાઇ નામની કન્યા સાથે થયું હતું; પણ તે તા. ૨૨ અગષ્ટ ઇ. સ. ૧૭૫૫ ના રોજ મરણ પામી. તેને પુત્ર પણ થયો હતો, પરંતુ તે મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી રઘુનાથરાવનું રાઘો મહાદેવ ઓકની કન્યા આનંદીબાઇ સાથે તા. ૧૭ ડીસેંબર ઇ. સ. ૧૭૫૬ ના રોજ બીજું લગ્ન થયું. આ લગ્નમાં રોકડ રૂ. ૩૭૫૭૧ અને રૂ. ૨૩૭૭૫ નું કાપડ વપરાયું હતું. આનંદીબાઇની કારકીર્દિ ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે. આ બાઇ ઘણી મહત્વાકાંક્ષિ, સત્તાભિલાષી અને રાજ્યકારણી સ્ત્રી હતી. એણે નારાયણરાવ પેશ્વાનું ખુન કરાવ્યું એમ પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. એ કરૂણરસપૂર્ણ અને દુઃખદ ઇતિહાસનું અત્રે વર્ણન કરવાની આવશ્યકતા નથી.

આનંદીબાઇ લખવા વાંચવામાં કુશળ હતી, અને રાઘોબા દાદાના તમામ કાર્યમાં તેનો કંઈ અંશ તો રહેતોજ. તેણે લખેલા પત્ર પ્રસિદ્ધ થયા છે, તે ઉપરથી તે સ્પષ્ટવક્તા અને નીડર હતી એમ દેખાઇ આવે છે.

આનંદીબાઇનું મૃત્યુ તા. ૧૨ માર્ચ ઇ. સ. ૧૭૬૪ ના રોજ થયું. એ છેવટ સુધી નાસિક નજીક કોપરગામમાં હતી. તેનું ડહાપણ અને બુદ્ધિ તેના નિરર્થક સ્વાર્થને લીધે મરાઠી રાજ્યના કલ્યાણનું કારણભૂત ન થતાં, ઉલટાં કેવળ મરાઠાના નાશનાં કારણરૂપ બન્યાં. ઇશ્વરેચ્છા બલવાન છે !

***

રમાબાઇ—માધવરાવ બાલ્લાળની સ્ત્રી.

રમાબાઇના પિતાનું નામ શિવાજી બલ્લાળ જોશી હતું. એમનું લગ્ન મહા સમારંભથી અને દામ દમામથી તા. ૭ ડીસેંબર ઇ. સ. ૧૭૫૩ ના રોજ થયું હતું. આ લગ્નમાં એકંદર ખર્ચ રૂ. ૭૯૮૯૧૯ થયો હતો. બાળાજી બાજીરાવની સંપૂર્ણ આબાદ કારકીર્દીમાંનું આ મુખ્ય લગ્ન હતું. એમનું ગર્ભાધાન તા ૩ જુલાઇ ઇ. સ. ૧૭૬૫ ના દિવસે થયું; તેમાં રૂ. ૮૨૭૨ ખર્ચ થયો હતો. આ સ્ત્રી પતિનિષ્ટ અને સાધ્વી હતી. એ થેઉરમાં તા. ૧૮ નવેંબર ઇ.સ. ૧૭૭૨ ના રોજ માધવરાવ પેશ્વા સાથે સતી થઇ. તેનું થેઉરમાં હાલુ પણ વૃંદા-

વન છે. અલ્પ વયમાંજ અંત આવવાથી એની કારકીર્દીમાં વિશેષ મહત્વની બીના બની નથી. એના લગ્નપર રચાયલું "રમા સ્વયંવર" નામક એક સંસ્કૃત કાવ્ય પ્રસિદ્ધ છે.

***

યશોદાબાઈ—સવાઇ માધવરાવ પેશ્વાની સ્ત્રી.

સવાઇ માધવરાવનું બે વખત લગ્ન થયું હતું. પહેલું લગ્ન કેશવ નાઇક થતેની કન્યા સાથે તા. ૧૦ ફેબ્રુઆરી ઈ. સ. ૧૭૮૩ ના રોજ થયું હતું. આ લગ્ન મહા ઠાઠથી થયું હતું; પરંતુ આ બાઇ તા. ૩૧ જાનેવારી ઈ. સ. ૧૯૧૩ ના રોજ મરણ પામી, જેથી પુનઃ તા. ૬ માર્ચ ઇ. સ. ૧૭૩૩ના રોજ માધવરાવનું લગ્ન થયું. આ બાઇના પિતાનું નામ ગણેશ પંત ગોખલે હતું. એનું મરણ ઈ. સ. ૧૮૧૧ માં થયું. આના ખોળામાં દત્તકપુત્ર આપી પેશ્વાઇનો રાજ્યકાર્યભાર ચલાવવાનો નાના ફડણવીસનો પ્રથમ વિચાર હતો પરંતુ તેમાં ફતેહ મળી નહિ.

***

બાજીરાવ રઘુનાથ પેશ્વાની સ્ત્રીઓ.

બાજીરાવ રઘુનાથ, છેલા પેશ્વાએ એકંદર ૧૨ લગ્ન કર્યાં હતાં. તેમની પહેલી સ્ત્રી **ભાગીરથીબાઇ** ઢોંડભટ ભાગવતની કન્યા હતી. એનું લગ્ન ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં થયું હતું. એ તા. ૬ જાનેવારી ઈ. સ. ૧૭૮૯ ના રોજ જયગામમાં મૃત્યુ પામી. એની ક્રિયા ગોપિનાથ ભટ કળે એ કરી હતી. બીજી સ્ત્રી **સરસ્વતીબાઈ** ઘોરિ નારાયણ મંડલીકની કન્યા હતી. એનું લગ્ન તા. ૧૮ જુન ઈ. સ. ૧૭૯૩ ના રોજ થયું હતું. ત્રીજી સ્ત્રી **રાધાબાઇ** ચિંતામણ હરી ફડકેની કન્યા હતી તેની સાથે તા. ૧૬ મે ઈ. સ. ૧૭૯૭ ના રોજ લગ્ન થયું હતુ. ચોથી વખતનું લગ્ન ફટક રાસ્તેની કન્યા **વારાણસીબાઇ** સાથે થયું હતું. આ બાઇ ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં બાજીરાવે પેશ્વા માલકમ સાહેબને હવાલે કર્યા પછી બ્રહ્માવર્ત ગઇ. એ ઘણી સભ્ય અને સુશીલ હતી.

આ સિવાય બાજીરાવે બીજી ૮ સ્ત્રીઓ કરી હતી. તેને પુત્રની તીવ્ર ઇચ્છા હતી, પરંતુ દુર્દૈવે તેને પુત્રપ્રાપ્તિ થઈ નહિ અને તે તા. ૨૮ જાનેવારી ઇ. સ. ૧૮૫૧ ના દિવસે અપુત્ર મૃત્યુ પામ્યા. તેમણે મરણ સમયે નાનાસાહેબ પેશ્વાને દત્તક લીધા હતા, જે ઇ. સ. ૧૮૫૭ના બળવામાં પ્રસિદ્ધીમાં આવ્યા.

બાજીરાવ પેશ્વાની સ્ત્રીઓ માટે વિશેષ માહિતી મળતી નથી, તથાપિ તેઓ ઘોડાપર બેસવામાં કુશળ હતી, એમ રકૅાટ લોરીંગે લખ્યું છે. બાજીરાવની પત્ની વારાણસીબાઇ ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં વર્ઇમાં હતી; તેને ઇંગ્રેજ સરકારના હુકમ પ્રમાણે બાજીરાવ પાસે બ્રહ્માવર્ત જવું પડયું હતું. તેના શાંત સ્વભાવ અને સૌજન્ય માટે મરાઠાનો ઇતિહાસ લખનાર ગ્રાંટ ડફ સાહેબે ઘણા સારા ઉદ્દગાર કાઢયા છે. તે ઉપરથી પેશ્વાની સ્ત્રીઓ સારી, શિક્ષિત અને સંસ્કારી મનવાની હતી એમ જણાઇ આવે છે.

આ સ્થાને કહેવાની જરૂર છે કે ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં જોકે નાનાસાહેબ પેશ્વાએ ઇંગ્રેજો વિરૂદ્ધ શસ્ત્ર ઉંચકયું હતું, તદપિ પેશ્વાની સ્ત્રીઓએ ઇંગ્રેજી સ્ત્રીઓનો વાળ

પણ વાંકો થવા દીધો ન્હોતો, એ હિન્દુ સ્ત્રીઓને એક ભૂષણારૂપ હકીકત છે. આ વાત યુરોપિયન ગ્રંથકારોએ પણ ખુલ્લા હૃદયે કબુલ કરી છે.* નાનાસાહેબની પત્ની કાકુબાઈએ પોતાના જીવના જોખમે મિસીસ કાર્ટર નામની એક ઇંગ્રેજી સ્ત્રીની જિંદગી બચાવી હતી, એવી પણ માહિતી મળે છે. કાશીબાઇ ઉર્ફે કાકુબાઇ બળવા પછી નેપાળમાં ગઇ હતી અને ત્યાંજ તે મૃત્યુ પામી.

પેશ્વાના વંશજ પૈકી શ્રીમંત બાજીરાવની પુત્રી બયાબાઇ સાહેબ આપટે એજ ફક્ત હયાત છે. એમને શ્રી મહારાજ શીંધિયા સરકાર તરફથી કંઇ નીમણૂક મળે છે. આ બાઇનું નામ દક્ષિણના સરદારોની યાદીમાં અગ્રસ્થાને છે. એ કાશી ક્ષેત્રમાં અદ્યાપિ રહે છે.

—જયન્ત.

*"The Mahratha ladies ride out unveiled and I have seen the Paishwa's late wife plunging her horse before a crowd of spectators."

—History of the Mahrattas, by Scott Waring.

"The most ladylike Brahmin ladies I ever had occasion to converse with, were the wives of the last Peishwa and of the Prateenidhee. The celebrated Waranassee Bye I was obliged to send from Waee, and she behaved ...... well, when I told her how disagreeable it was for me to be obliged to tell her, that the Sirkar required that she should proceed to join Shreemant. But so long as one is not obliged to depart from terms of personal respect, it is surprising how the better classes in India manifest a refinement and polish only known among Europeans of the highest rank, and in an advanced state of culture"-*Grant Duff.*

"Let it be said for the credit of womanhood that the Royal widows-the relatives of Nana's father by adoption, made many efforts to protect the captive English women, and even declared that they would throw themselves and their children from the palace windows if any harm were done to the prisoners..."—*Justin Mackarthy (Vol. III.)*

It is to the lasting credit of the widow of Baji Rao, and of Kasi Bai, Nana's youngest wife, that they had, six weeks before, protected Mrs Carter, vowing that they would destroy themselves if a woman in her condition were killed.—*Under the Sun by Landon.*

(ભાવાર્થઃ) મરાઠા બાનુઓ ઓઝલ રાખતી નથી અને પેશ્વાની સ્ત્રીને લોકોનાં ટોળાંમાંથી પોતાનો ઘોડો ચલાવી જતાં મ્હેં જોઇ હતી. (-સ્કૉટ વૅરિંગ.) ઉંચામાં ઉંચા સ્ત્રીત્વનું ભાન કરાવતી બાનુઓ સાથે મ્હેં વાત કરી હોય, તો તે પેશ્વાની સ્ત્રીઓ હતી. ઉચ્ચ પદવીના યુરોપિયનોમાં અને ઘણા સુશિક્ષિત જનસમાજમાં નજરે પડતી સુજનતા અને સુઘડતા ઉંચી કોમોના હિન્દવાસીઓમાં જોઇને ઘણો અચંબો ઉપજે છે. (-ગ્રેન્ટ ડફ) પેશ્વાઇ કુટુંબની સ્ત્રીઓએ પોતાનાં છોકરાં સાથે બારીએથી પડતું નાંખવાની ધમકી આપીને પણ કેદમાં પડેલી ઇંગ્રેજ બાનુઓનો જીવ બચાવવા પ્રયત્નો કર્યા હતા, એ સ્ત્રીઓને માટે ખરેખરી સન્માન ભરેલી હકીકત છે. (-જસ્ટિન મેકકાર્થી અને લેન્ડન.)

વિવિધ વિહાર.

સ્ત્રીકેળવણી.

મારી માનવંત બ્હેનોઃ—

વિદ્વાનો તપાસ કરી એવા વિચાર ઉપર આવેલા છે, કે સ્ત્રીઓનું ભેજું મરદના ભેજા કરતાં જોકે ન્હાનું છે, તો પણ સ્ત્રીના શરીરના કદ સાથ તેણીના ભેજાને સરખાવતાં તે મોટું છે.

સ્ત્રીજાતના શરીરના બાંધાની વધ ઘટનો તમામ આધાર તેણીના ગર્ભસ્થાન, અને તેને લગતાં બીજાં સઘળાં અવયવો સાથ ઘણો નીકટનો સંબંધ ધરાવે છે. બાળાના બાળપણમાં કાંઇ ઝાઝું ધ્યાન તે તરફ આપણું ખેંચાતું નથી. પણ એક છોકરી ઉમરે પુગ્યા પછી અથવા જુવાનીમાં આવ્યા પછી, જો તેણીના શરીરનો બાંધો જેવો જોઇએ તેવો ખીલી નીકળતો નથી એમ દેખાય છે, તો એવા અભિપ્રાય ઉપર આવવાને આપણને કારણ મળે છે કે, તેણીની જનન ઇન્દ્રીઓ જેવી જોઇએ તેવી પુખ્ત ખીલેલી નથી.

એવો દાખલો બન્યો છે કે એક સ્ત્રીમાં જન્મથીજ સન્તાન બીજનું સ્થાન હતું નહિ. અને તેથી તે સ્ત્રીનો તમામ દેખાવ મરદ જેવો લાગતો હતો, અને અનેક અવયવોની વધ અટકી પડી હતી. એવી સ્ત્રીઓ ઘણે ભાગે જનાના કરતાં મરદોના ખવાસ ઉપર વધારે વળાંણ લીએ છે. ડાકતર સ્કેન કહે છે કે, “ એવી એક સ્ત્રીને મેં જોઇ હતી. તેણીનું પેડું ઘણું ન્હાનું હતું. ખભાં મ્હોટાં, સ્તન નહિ જેવાં, ડાઢી ઉપર વાળ, અને તેણીનું શરીર પુરૂષ જેવું હતું

વિદ્વાનો કહે છે કે, સ્ત્રીના શરીરની નાજુકાઇ અને સ્ત્રીના બાંધાની સુન્દરતા તેમજ સ્ત્રીની છાતીનું ખીલવું અને સ્ત્રીના કદનું વધવું તેમજ મ્હોંપર સ્ત્રીને છાજે તેવી કોમળતા, એ સઘળું સન્તાન બીજને આધારે છે. જે સ્ત્રીમાં સન્તાન બીજ જન્મથી હોતાં નથી, અથવા જો હોય તો તે ખીલેલાં કે વધેલાં હોતાં નથી, તો તેવી સ્ત્રીના શરીરનું વધવું તેમજ ખીલવું બીલકુલ અટકી પડે છે. કેમ કે સ્ત્રીના ગુપ્ત અવયવો તેણીના શરીર બાંધાના સાથ ઘણોજ મોટો સંબંધ ધરાવે છે.

જે સ્ત્રીઓ જાણી જોઇને પોતાની કોઇ ઉમેદ હોશ કે ઉલટ, યા શોખ કે ફેશન મુજબ ચાલવાની મતલબથી પોતાના શરીરને ખીલતું અટકાવવાની તજવીજ કરે છે, તેથી શરૂઆતમાં તેમના શરીરમાં શું શું ખરાબીના પાયા સ્થાય છે, તેની જોક તેમને કાંઇ ખબર પડતી નથી; પણ પાછળથી જ્યારે તે ખરાબી ખીલી નીકળે છે, ત્યારે તેમના દુઃખ અને નીરાશાનો કાંઇ પણ પાર રહેતો નથી. કેમકે પાછળથી સખ્ત ઇલાજો પણ મોટે ભાગે નીષ્ફળ જાય છે.

વળી ગુપ્ત અવયવો સાથ શરીરને જેટલો ઘાડો સંબંધ છે, તેટલોજ મનને પણ ગુપ્ત અવયવો સાથ છે. કારણકે મન મગજમાં સમાયલું છે. અને માણસના મગજની હેઠળ

જે કાંઇ છે, તે ઉપર મન પોતાનો કાબુ અને હુકમ ચલાવે છે.

દાખલા તરીકે ધાસ્તી, ફીકર, દિલગીરી, હદ વગરની ખુશાલી, અગર દુઃખના જુસ્સા મનમાં ઉભરી નીકળતાંજ કોઇ વખત સ્ત્રીને પડતું દરતાન એકદમ ખંચાઇને પડતું બંધ થઇ જાય છે. ધાસ્તીના ખબર સાંભળી કોઇવાર હમેલદાર સ્ત્રીના હમેલ તુટી પડે છે. એ સઘળા બનાવો દેખાડે છે કે મન ઉપર થતા જુસ્સાથી, સ્ત્રીના ગુપ્ત અવયવો ઉપર તે જુસ્સાનાં પ્રમાણ મુજબ તેની થોડી ઘણી અસર થાય છે.

એજ પ્રમાણે પોતાના એકપુરાં બાળકના અકાળ મરણની ગમગીની અને દુઃખથી તે બાળકની માતાની જનન ઇંદ્રીઓ ઉપર એવી અસર થાય છે, કે તે માતા પોતાની ઘણી મરજી છતાં ગર્ભ ધારણ કરી શકતી નથી. મગજને કસનારી સ્ત્રીઓ પણ પોતાના ગર્ભાશયને એવી રીતે દુર્બળ અને નબળું કરી નાંખે છે. આ સવાલ ઉપર ઘણું બોલાયું છે. ને ઘણાક વિદ્વાનોએ પુસ્તકો લખી જાહેર કીધું છે, કે સ્કુલમાં જતી છોકરીઓને ઉમરે પુગ્યા પછી, તેમજ માસીક માંદગી દરમીયાન તેમને અભ્યાસ કરવાની ફરજ પાડવી નહિ. અને તેઓએ અભ્યાસ કરવો નહિ. પણ છોકરીઓના માબાપો, વાલીઓનો તેમાં બહુ વાંક કાઢીએ નહિં; કેમકે તેઓ કાંઇ કુદરતના આવી રીતના ભેદને પ્હોંચી શકતા નથી. તોપણ એ કામ બેશક એવું તો છે જ, કે જેઓ એમ સમજતાં હોય કે સ્ત્રીકેળવણીના કામને હારે પાડવામાં, અને તેને ઉત્તેજન આપવામાં તેઓ પોતાની કોમમાં ભલું કરે છે. આ વાત ડાકટરો સારી રીતે જાણે છે. અને ઓરતો પણ સમજે છે, કે દરતાન ખેંચાઇ જવાથી, અને બંધ પડી જવાથી કેવાં ભયંકર સંકટ આવે છે. માટે દરેક સ્ત્રીની ફરજ છે કે માસીક માંદગીમાં એ પ્રકારની મહેનત કરવી નહિ. તેમજ મનમાં કોઇ એવા પ્રકારના જુસ્સાને પ્રગટ થવા દેવા નહિ, કે જેથી તેમની તબીયતની ખરાબી થઇ જાય.

ઊંડા અભ્યાસ કરનારી સ્ત્રીઓના ભલા માટે તેમને તથા જે માબાપો પોતાની છોકરીઓને છોકરા બનાવવામાં પોતાની નામદારી સમજતાં હોય તેમને મારી તરફના કાંઇકી ટીકાગર એક પ્રખ્યાત તબીબના નીચલા બોલો અર્પણ કરૂંછું:

"તરેહ તરેહની અઘટતી કેળવણીથી બાળાઓનું મગજ એટલું બધું તો કંટાળી, ભારથી ભારી થઇ જાય છે, કે જેના પરીણામમાં શરીરની વધ અટકી પડે છે. અને નબળી તબીયતનો પાયો નંખાવાથી પાછળથી તેમનો દેહ કંગાલ બની જાય છે માબાપો તેમજ કેળવણી આપનારાં શિક્ષકોનો એવો અભિપ્રાય છે કે, જેમ બને તેમ ઉત્તમ પ્રકારનાં જ્ઞાન અને નીતિ વચનથી બાળકોનાં મગજ ભરપુર કરવાં."

ડાકટરો એવે પ્રસંગે એવી ભલામણ કરે છે કે જે છોકરીઓ સ્કુલમાં ઘણો અભ્યાસ કરતી હોય અને જેઓની તબીયત લથડી પડી હોય, તેઓએ પોતાના મગજને આરામએસ આપવી, અથવા હવાનો ફેરફાર કરવા જવું. પણ માબાપો અને છોકરીઓ તરફથી એવો જવાબ મળે છે કે "તેથી તેમના અભ્યાસમાં ખલલ પડશે!"

કમસમજ માબાપોનાં અને બાળકીઓનાં કરમની એવીજ કહાણી હોય છે! ભેજું થાકી ગયા પછી, અને તે વધુ કામ કરતું અટકી પડ્યા પછી, તેમજ શરીર દુબળું અને ચ્હેરો ફીકો પડી ગયા પછી, તમા બદહજમીઅત અને બરડાના કાંડામાં દુખાવો લાગુ પડ્યા પછી, ગમે તે

દના તે છોકરીને શું કામ લાગવાની હતી? એવો મામલો વધુ વખત જીવ ઉપર જોરાવરીથી ચાલુ રાખ્યાથી મનની ઉલટ અને હોંશ થોડોકવાર વધારે શરીરને ટકાની રાખશે ખરું, પણ તે સઘળું જ્યાં સુધી શક્તિ હશે ત્યાં સુધીજ. પછી?—પછી માબાપના કરમની કરૂણા રસ કાહાણીની શરૂઆત થવાથી!—અને અફસોસ! સેનટનો પસ્તાવો કાંઇ કામ લાગી શકનો નથી.

આરામખુરશીની અંદર પડી રહ્યાથી અને સ્કુલમાં આખો વખત એકજ ઢબે બેસી રહ્યાથી, શરીરના નીચલા ભાગમાંથી લોહીનું ફરવું જેવું જોઇએ તેવું બરાબર થતું નથી. એથી પેડુ અંહેલા અવયવોને કેવી રીતે નુકશાન પુગે છે. તે ડૉ. રકેનના બોલોમાંજ હું રજુ કરૂં છું.

વળી એ ઉપરાંત વાંદર નકલવાળા ચાલુ ફેશનના સુધારા જે માંતબરોને જોઇ સાધારણ વર્ગની છોકરીઓ કરવા લાગી છે, તેથી તેમજ ટાઇટ (સખ્ત) પોશાકોથી પણ એટલુંજ અને એવુંજ નુકશાન થાય છે. પરીણામ તેનું તેવુંજ કંગાલ આવે છે.

ઘણીવાર એવી કૌસમની જવાન બાનુઓ પેટ ભરી ખાતી પીતી, અને સારી રીતે હરતી ફરતી આપણને દેખાય છે ખરી, પણ એવી સ્ત્રીઓ પાછળથી અંગે ફેલાઇ જઇ જાડી થઇ જાય છે અને તેમ થયાથી તેઓને આળસુ થઇ પડવાની ફરજ પડે છે કારણ તેઓથી તેમના ભારે અંગને લીધે ખસીને ચલાતું નથી. જો ઝાઝું ચાલે છે તો હાંફી જાય છે અને થાક ચહ્ડી આવે છે. અને એજ કારણોથી થયલા ગુપ્ત શારીરિક ફેરફારોને લીધે દરતાનના એકાદ રોગથી પણ પીડાતી રહેવા ઉપરાંત, તેઓ વાંઝણી રહે છે! દેખીતી રીતે તેઓ બ્હારથી તન્દુરસ્ત દેખાય છે ખરી. પણ ખરું જોતાં તેમની હાલત તેવી હોતી નથી.

આ ઉપરના ખુલાસા પછી, મારી મુળ ફરીઆદ વાંચક બ્હેનો સમજી શક્યાં હશે, કે સ્ત્રીજાતીની તન્દુરસ્તીનો બાધી,—કેઈ પણ પ્રકારની ફેશન કે અનઘટતા અને એબ લગાડનારી શોખોને મુકી દઇ, જો એક સરખી રીતે ખીલવ્યો હોય, તો તેની અસરથી સઘળાં અવયવોને કાંઇ પણ નુકશાન પુગ્યા વગર સંપુર્ણ હાલતમાં આણી શકે છે. માટે સ્ત્રીના શરીરને ગુપ્ત અવયવોના રક્ષણને માટે એજ મારગ ને એજ એકનો ઇલાજ છે.

મારે કહેવું જોઇએ કે એક નીરદોશ ઉઘરતી જવાન બાળા જે આવતે વર્ષે યા બે વર્ષે ઉમરમાં આવવાની વકી છે, તે બીચારી સ્ત્રીજાતની ઉમરમાં આવવાની જવાબદારી અને તેની સાથ ગુપ્ત સંસારજ્ઞાન ક્યાંથી સમજે?—એ બધી સમજણ ને એ બધા ખુલાસો, તથા એ ગુપ્ત સંસારનું જ્ઞાન તેણીને કોણ શીખવે? માતાઓએ કદી પણ એ સવાલ ઉપર વિચાર કીધો હતો?

પણ કહેવું જોઇએ છીએ કે એ બધી ફરજ દીકરીની માતાની છે. દીકરી ઉમરે આવતાંજ જીંદગીનો ભવસાગર તરીને પાર ઉતરવા માટે તેણીને માથે કેવી જોખમદારી લટકેલી છે, તેનું તમામ શીક્ષણ માતાઓએ પોતાની દીકરીઓને ધીમે અને ધીરેથી સમજ પાડી આપવું જોઇએ છે. જો તેમ તેઓ કરવા રાજી નહિં હોય, તો તેઓએ પોતાની કોઇ વિશ્વાસુ વૃદ્ધ ઉમરની બ્હેનપણીને એ ફરજ બજાવવા અરજ કરવી, કે જેથી જવાન દીકરીઓ પોતાનો બચાવ કરવાને સર્વેરીતે શક્તીવાન થાય. પણ આ બીના દીકરીઓની માતાએ ખાસ યાદ રાખવી જોઇએ, કે આવી નાજુક સંસારી બાબતોનો ખ્યાલ કવખતે ઘણી ન્હાની ઉમરની છોકરીઓને કદી પણ તેઓએ આપવો નહિ. કેટલીક માતાઓ એવી નાજુક બા-

બતનું શીક્ષણ ન્હાની ઉમરની છોકરીઓને કાને કવખતે નાંખી તેમના કુમળા મગજ ઉપર માઠી અસરો કરે છે. અને તેથી પરીણામમાં નફા કરતાં નુકશાન વધારે થાય છે. એટલા માટે એવી બાબતો તેનો લાયક વખત આવી પુગતાંજ છોકરીઓને જણાવવી જોઇએ.

આ સઘળાં ઉપરથી સ્ત્રી જાતના ભલા માટે જે મુખ્ય સવાલ ઉભો થાય છે તે એજ છે કે, મન ઉપર સંપુર્ણ કાબુ રાખતાં દરેક સ્ત્રીએ બચપણથીજ શીખવું જોઇએ. સંસારની ફતેહ માટે નીતિની ને સુખની ફતેહ માટે અને ભવીષ્યમાં જે જે કામો એક માતા તરીકે એક સ્ત્રીને બજાવવાં પડે છે, તે સઘળાં કામોની ફતેહ માટે, એજ એક ચીજની જરૂર છે કે, જેથી એક સ્ત્રી જગતમાં પોતાની જીન્દગીના ભવસાગર સુખથી તરીને પાર ઉતરે છે અને પોતાની સાથે પોતાની ભવીષ્યની ઓલાદને પણ તે પોતાનાજ જેવી બનાવી શકે છે. એટલા માટે દરેક સ્ત્રી, ગરીબ કે પૈસાદાર પોતાના મન ઉપર કાબુ મેળવી પોતાના મનમાં ઉત્પન્ન થતા તમામ જુસ્સાને પોતાની ઇચ્છા ઉપર ફાવી જતા અટકાવી, ખરા ખોટાનો તોલ કરતાં શીખવું.

મન ઉપર કાબુ મેળવવાનું કામ બેશક મુશ્કીલ તો છે. પણ તે જો બચપણથીજ શીખવવામાં આવેલું હોય તો તે શીખવું ઘણું સ્હેલું થઇ પડે છે. તે શીખવવાનું કામ નિશાળમાંના શીક્ષકો કરતાં માબાપોનું વધારે છે.

ઘરની જે જે કેળવણી મા બાપોએ પોતાના બાળકોને આપવી જોઇએ, તેમાં સર્વથી પ્હેલી અને સર્વથી વધુ અગત્યની કેળવણી, છોકરીઓને તેમના મન ઉપર કાબુ રાખતાં શીખવવાની છે. પણ નરમ દીલનાં માબાપો, પોતાનાં બાળકોને નારાજ કરવા ચાહતાં નથી, અને બચ્ચાને દરેક રીતે રાજી રાખવાને તેઓ પોતાથી બનતું કરે છે; અને તેથી પોતાનાં બાળકોનો ભવ તેઓ પોતે ખરાબ કરે છે!

એવી રીતે દીકરીઓની માતાઓ પોતાની દીકરીને તેણીની મરજી પ્રમાણે રાખી ઉધારી મોટી કરે છે, તો મોટપણમાં તે દીકરી પોતાની મરજી પ્રમાણેજ દરેક ચીજ કર્યા વીના રહેતી નથી. જો તે પરણીને એક તવંગર ધણીની ધણીઆણી બને, તો તેવા સંજોગ વીશે તેના અઘટીત શોખને ભોગ માટે તેઓ લાખોનાં ખરચો કર્યાં વીના રહેતી નથી.

અને જ્યારે તેની તવંગરીની હદ આવી રહે છે, અથવા કોઇ સંજોગ વચ્ચે તેની તવંગરી ગરીબીમાં બદલાઇ જાય છે, ત્યારે તેણીએ રાખેલા પોતાના શોખને તે પ્હોંચી શકતી નથી. તે હવે પોતાના લાખોના ખરચો ઉપર કાપકુપ મુકી શકતી નથી, તથા તેનાથી પોતાની ફીશીઆરીઓ અને ફેશનોને મુકી છુટાતું નથી. કેમકે તે પોતાના મન ઉપર કાબુ મેળવી જાણતી નથી, તે પોતાના મનના જુસ્સાને દાબી દઇ શકતી નથી. પૈસા વગર હવે તે નીભી શકતી નથી. પૈસાની ગરજ, ગરીબીનું જોર અને મુસીબતો એ સઘળાના સામટાં અને ભેગા દોરથી, એક વખતના માતબર અને ઇજતદાર માબાપની દીકરીઓ અને તવંગર ધણીની ધણીઆણીઓ અંતે—!

પણ બસ, હદ થઇ! આ ચીતાર વાંચક બહેનો માટે ચીતારવો ઠીક નથી. કેમ આટલું લખ્યા પછી હવે એ ચીતાર ઉપર ફક્ત એક પારદર્શક પડદોજ પડેલો છે!

મનના જુસ્સાનું દરદ ખરાબ છે. ખાવા પીવાના શોખો, પ્હેરવા ઓઢવાના શોખો હાલત-કરતાં વધારે માતબર દેખાવાના શોખો, ફીશીયારી મારવાના શોખો, એ સર્વ શોખ

પરીણામ એકજ જાનના સેવટમાં આવે છે. એ સધળા શોખો, એક મનને મારનાર સ્ત્રી જેણીને નાનપણથી તેવી ઘરકેળવણી મળી હોય, તો તે ઘણીજ સ્હેલાઈથી દામી દેઇ પોતાનો ભવ અને સંસાર સુધારી શકે છે.

મનમાં પ્રગટ થતા જુસ્સાઓની આવી કાંહાણી છે! (અહિં યાદ રાખવું જોઇએ કે, હું પુરૂષો માટે આ પ્રસંગે કાંઈ-લખતી નથી.)

મનના જુસ્સા કાબુમાં નહિ રહેવાથી સ્ત્રી જાત ઘણી વખત ભાન ભુલી આડે રસ્તે ઉતરી પડે છે; એવી ખરાબી કરનાર જુસ્સાઓમાં, પ્યારના જુસ્સાઓ જ્યારે સ્ત્રીઓના મનમાં ઉભરાઇ કાબુ મેળવી તે જુસ્સા દાબી શકતાં નથી, તો પછી તેનાં પરીણામ શું આવે છે તે અત્રે હું દરશાવી શકતી નથી. આજે ચોતરફ અનીતીમાન સ્ત્રીઓ માટે જે જે ફરીઆદો જાહેર છાપામાં અને જાહેર ભાષણોમાં સંભળાય છે તે જો ખરી હોય તો સ્ત્રીઓએ પોતાના મન ઉપર કાબુ ચલાવી નહિ શકવાને લીધેજ તેમ છે; માટે ઘર કેળવણીની બાબદોમાં આ એક મુખ્ય બાબત ઉપર માબાપોએ તેમજ પોતાની ઇજતને વ્હાલી ગણતી અને દીકરીઓનું ભલું દિલમાં રાખતી દરેક સ્ત્રીએ ધ્યાન આપવુ.

અમેરીકનો પોતાના બાળકોના મગજ જુદીજ રીતે ખીલવે છે. અમેરીકન બાળકો ન્હાની ઉમરમાં મોટાં અને ડાહ્યા માણસો જેવી વાતો કરતાં માલમ પડે છે; તેઓ મોટાં થવા આગમજ મોટાંની માફક મોટાં દેખાવાની તજવીજ કરે છે, તેમના મગજ ઘણાં ચાલાક હોય છે, તેમની સ્કુલોમાં અપાતી કેળવણી માટે હું કાંઇજ બોલતી નથી. પણ ઘર કેળવણી તરફ નજર કરતાં માલમ પડે છે, કે બચ્ચાંઓ પોતાની ઉમરનાં છોકરાઓ સાથ ભેળાવા કરતાં મોટી ઉમરનાં માણસો સાથ વધારે ભેળાય છે. અને તેથી મોટાઓથી બોલવા ચાલવાની રીત ભાત અને વીવેક તેઓ શીખે છે. માબાપો પોતાના બાળકોને જમવાની ટેબલ (મેજ) ઉપર પણ પોતાની સાથેજ લઇને બેસશે.

તેઓને બનતા સુધી એકલાં પડવા દેતાં નથી. એટલે બચ્ચાંઓને મોટાંની સાથ મોટાં થવાની એ રીતે ફરજ પડે છે. અમેરીકન બાળકોને ઘરની કેળવણી એવી રીતે આપવામાં આવે છે. બચ્ચાંઓને સંસારી જીન્દગીની રીત ભાતનું શીક્ષણ માબાપો એવી રીતે આપવાનું શરૂ કરે છે. પોતાના માબાપને તથા ઘરમાં આવતાં જતાં મીત્રોને જોઇ તેઓ કદી પણ બેસી રહેતાં નથી. પણ તેઓ તેમના જેવાંજ ચપળ અને ચંચલ નીવડે છે, અને બચપણુ એવીજ રીતનું હશે એમ તેઓ સમજતાં હોવાથી, તેઓને બીજો કોઇ ખ્યાલ આવતો પણ નથી. દીવસના ૨૪ કલાકના અરસામાં અમેરીકન છોકરાઓ જેટલો વખત આરામ અને આસાએશ લીએ છે, તેના કરતાં વધારે વખત તેઓ કામકાજ ને ઉદ્યોગમાં રોકાય છે.*

ઓ'તના શરીરનો બાંધો એવો છે કે તેમને કેળવણી આપતી વખતે ચોકસ બાબતો ઉપર પુર્ણ વીચાર કરવો ઘટે છે. દીકરીઓને કેળવણી આપતી વખતે સરવેથી પહેલાં આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી, કે તેમના શરીરના બાંધાની ઉપર ભણતરથી કાંઇમી એવી અસર

* આમ હકીકત હોય, તો તે પણ અમને હાનિકારક લાગે છે બાલકોનાં કુમળા મગજ સારી રીતે ખીલે તે માટે રમત ગમ્મત જરૂરના છે. બાલોદ્યાન (કિન્ડર ગાર્ટન) પદ્ધતિથી તેઓને કેળવણી આપવાનું એ એક કારણ છે બાલકોની ખીલવણીનો વિષય અમે થોડા સમયમાં આ પત્રમા સવિસ્તર લેવાન। છીએ, તેમા આ સબન્ધી ચર્ચા કરવામા આવશે. —તંત્રી સું. સુ

નહિ થાય કે જેથી તેમના શરીરનો બાંધો કે બીજા અવયવોની વધ અટકી પડે. આ બાબતમાં દીકરાઓ કરતાં દીકરીઓ ઉપર વધારે સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. તકરારને ખાતર હું કબુલ કરૂંછું, કે આપણી દીકરીઓ દીકરા જેટલો અભ્યાસ કરીને છોકરાઓને ટકર મારી શકે છે પણ તેટલા માટે છોકરીઓનું ભવીષ્ય સુણી કરવાનો એ ઇલાજ હું પસંદ કરતી નથી. છોકરાઓના જેટલીજ ઉંચી કેળવણી પોતાની તંદુરસ્તીને ખરચે લઇ, છોકરીઓ કેવી રીતે સુખી થવાની ઉમેદ રાખે છે, તે હું બિલકુલ સમજી શકતી નથી.

અભ્યાસની જંજાળથી જવાન છોકરાઓના શરીરના બાંધા ઉપર જે કાંઇ માઠી અસર થતી હોય, અને તેમના બાંધાની વધ તેથી અટકી પડતી હોય, તો તે અટકી પડેલી વધ થોડી ઘણી પણ મોડેથી સુધરી શકે છે. પણ છોકરીઓની વાતમાં તેમ થતું નથી. છોકરીઓના શરીરના બાંધાની વધ તેમજ તેમના ગુપ્ત અવયવોનું પુખ્ત હાલતમાં આવવું, અને તેમની ચોક્કસ ઉમરે તેનું સંપુર્ણ થવું જોઇએ. અને નહી તો જીન્દગીના છેડા સુધી તેવીજ અપુર્ણ હાલતમાં તે અવયવોનું ઘસડવું પડે છે!

દરેક સ્ત્રી લોકો તરફથી માન ખેંચી શકે, અને તેમના લાયક સારા વીચાર મેળવી શકે, એવું જ્ઞાન તેણીએ મેળવવું જોઇએ. સારા પોશાકની ફેશનો ને અને રંગ બેરંગી સાડીઓ પ્હેરવાથી તથા ગાડી ઘોડાની ગડબડ કરવાથી, કોમની કીર્તી કે લોકપ્રીયતા પણ મેળવાતી નથી.

પરન્તુ પોતાની કોમનું તારણ કરનાર ધર્માત્માઓને જન્મ આપ્યાથી, તેમનું ભવિષ્ય સુધાર્યાથી, તેવીજ સ્ત્રીઓ કોમ અને દેશ તરફથી હંમેશને માટે સન્માન અને પ્રીતિ મેળવી જાય છે.

૧. સગીતનું જ્ઞાન, ૨. સારી રીતે ઇંગ્રેજી બોલી તથા વાંચી શકે. ૩. મનોહર વર્તન, ૪. સંસ્કૃતનું સાધારણ, તથા માતૃભાષાનું સંપુર્ણ જ્ઞાન, ૪. ઘર સંસારી બાબતોનો સંપુર્ણ અનુભવ, ૫. શારીરિક આરોગ્યતા અને સામાન્ય વિજ્ઞાન વિશે માહિતી, ૬. સારી તન્દુરસ્તી, ૭. ધર્મની પવિત્ર લાગણી, ૮. વ્હેમનો અને ધર્માંધતાનો ત્યાગ, ૯ નમ્રતા, શિયળ, સરળતા અને મીઠાશ, તથા ૧૦. પરોપકાર બુદ્ધિ, સ્વાર્થત્યાગ અને સેવાવૃત્તિ,— એવા એવા સદ્ગુણો અને વિદ્યા સંપત્તિ વગેરેથી સ્ત્રીજાતિ દુનિયાને ઉપયોગી થઇ પડી, કુટુંબમાં દેવી સમાન બને છે.

દુનીયામાં સ્ત્રી જાત એકલી વસવા સરજી નથી. જો કે પુરૂષની નજર નીચે રહેવાને સરજાયલી છે, પણ આજે દીલગીરી સાથ જોવામાં આવે છે કે, અજ્ઞાન અને ગુમાનમાં લીન થઇને ઘણી સ્ત્રીઓ પોતાનામાં લાયકાત નહિ હોવા છતાં મરદોને ગણતી પણ નથી. અને તેઓ પોતાને ગમે તેમ વર્તે છે. છુટાપણાનો ગેરઉપયોગ કરે છે. જેનું પરિણામ એ આવે છે કે થોડીક અટકચાળી અને બેવકૂફ સ્ત્રીઓની વખોડવા જોગ ચાલને લીધે સઘળી સ્ત્રીઓ સામાન્ય રીતે જાહેર પ્રજાની લાયક ટીકાને થાય છે.

પણ સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઇએ કે, તેઓએ મરદોનાં મન અને દીલ પોતાની રૂડી ચાલથી ખુશ કરી પોતાની તરફ તેમનું માન ખેંચવાં હોય અને સંસારને તથા કુટુંબને ઉપયોગી થઇ પડવું હોય તો તેમણે ખાલી પોકળ ઠાઠમાઠ તજી દઇ એક સારી સ્ત્રીને લાયકની રીત ભાત તથા વિવેક વિચાર હમેશાં રાખવાં.

(જવાસીયા.) —બાલુબા સાંગણવાળા.

आनन्दाश्रम.

રતનડોશીને સૌ. સરલાબ્હેનનો જવાબ.

(આ લેખની શરૂવાત માટે—સુન્દરીસુબોધના ચાલુ વર્ષના અંક ૧ તથા ૩ જોવા.)

રા. રા અધિપતિ, " સુંદરીસુબોધ, "

અમદાવાદ.

સાહેબ,—વિનંતિ કે, રતનમાની શીખામણ સૌ. બ્હેન સરલાને કાંઇ રૂચિકર લાગી હોય એમ દીસતું નથી. એમણે એક પત્ર રતનમાને પ્હોંચાડવા માટે મારા ઉપર મોકલી આપ્યો છે, જે રતનમાની રજાથી, એમના પ્રત્યુત્તર સુદ્ધાં આપની તરફ પ્રસિદ્ધ કરવા મોકલું છું.

લી. સેવક,—K.G.M.

૧

તા. — —૧૯૧૨.

પૂજ્ય ગં. સ્વ. માતુશ્રી સમાન રતનડોશીની સેવામાં,

મુ શ્રીનિમાર.

જત,—આપનો પત્ર " સુન્દરીસુબોધ " ઉપર મોકલેલો તે મેં વાંચ્યો છે. આપ વડીલ છો, એટલે જેમ આપને યોગ્ય લાગે તેમ કહેવાને મુખત્યાર છો અને આપની શીખામણ અમારે માથે છે. પણ એક બે શંકાઓ છે, તે આપને પુછવા રજા લઉં છું.

તમે લખો છો કે, અમારા બાયલા વહુઘેલા ધણીઓની આરતીઓ સાંભળી આપનો જીવ ગભરાઇ ગયો! હશે ફોઇ, હશે; અમારા ધણીઓએ માત્ર કાગળ ઉપરજ આરતી કરેલી, પણ મારા ફુવા વગેરેની જેમ હાથેથી કદી પૂજા (!) ન કરેલી, એટલે અમને એ વાતની સમજ ન પડે, તે બનવા જોગ છે. પણ ફોઇ, તમે અમારા ધણીઓનેજ બાયલા અને વહુઘેલા કહ્યા એ તો મને કાંઇ ઠીક લાગતુ નથી જુઓને, જડાવમામીના હિંમતભાઈ અને લાલભાઇ ક્યાં—જેને તમે નફ્ફટ કહો છો—તેવા છે—અને ક્યાં મોંઘીભાભી અને દીવાળીભાભીની આરતીઓ કરે છે—(-પૂજા તો કરે છે,—પણ તે તો તમને ચાલે!), અને મોંઘીભાભી અને દીવાળીભાભી ક્યાં—તમારી "ચીબાવલી" વહુ જેવી ભણેલી ન હોવાથી—"છાકી ગયેલી " ની ઉપમા પામવાને યોગ્ય છે ? વળી ક્યારે આપણે હિંમતભાઇની હાજરીમાં દીવાળીભાભીનો ઘુમટો હાથથી ઓછો જોયો છે ?—તે છતાં જડાવમામી શું કહેતાં હતાં, તે તમને યાદ હશે. હિંમતભાઇ અને લાલભાઇમાં કેવો પહેલાં સંપ હતો ! અને પરણ્યા પછી બે વરસમાં એક બીજા જોડે બોલતાં પણ કેવા અચકાય છે ! અને છૂટા પડ્યા ત્યારે કેવો મોહોલ્લો ગજાવ્યો હતો ? અને ઘુમટામાથી પણ દીવાળીભાભીની શરમ કેવી નાઠી ગઇ હતી, અને કાન ફાટી જાય એવા શબ્દો સંભળાવતાં હતાં ?—હવે એ લડાઇનું કારણ તપાસશો તો શું હતું ? તમને યાદ તો હશે, પણ ફરીથી યાદ દેવડાવું છું.

એક દિવસ લાલભાઇએ, મોંઘીભાભી કરતા દીવાળીભાભીને એક છાયલ વધારે અપાવ્યું, તે ઉપરથી મોંઘીભાભી અને દીવાળીભાભીને તકરાર થઇ; તે વાત બન્નેએ પોતપોતાના ધણીને કરી ! પછી જમવા બેસે ત્યારે દીવાળીભાભી પીરસતાં હોય, ત્યારે મોંઘીભાભી

કોઇ પણ રીતે દીવાળીભાભી ભાણુંતર કરે છે એમ બતલાવવા મહેનત કરે, અને મોંઘીભાભી પીરસે ત્યારે દીવાળીભાભી કરે. એવી રીતે થતાં થતાં એકવાર હિંમતભાઇએ દિવાળીભાભી પર મીજાજ ખોયો એટલે લાલભાઇનો પણ મીજાજ હાથથી ગયો; અને પછી લાલભાઇ ને દીવાળીભાભી એક બાજુ પર, ને હિંમતભાઇ અને મોંઘીભાભી બીજી બાજુ પર !–જોઈલો, ગાળાગાળીની ગમ્મત ! લડાઇની ઝુંબેશમાં હિંમતભાઇ ભુલી ગયા કે એ અને લાલભાઇ એક માબાપના છોકરા છે, અને લાલભાઇ ભુલી ગયા કે હિંમતભાઇ એમના વડીલ છે; અને જડાવમામી ! જડાવમામી,–તો ચારે જણને ગાળો ! અરે, આશીર્વાદ–દેવાલાગ્યાં, ને તે એવા કે, જો એ ખરા પડે તો જુવાન જુવાન બંને છોકરાઓને ખોઇ બેસે ! તમે સમજ્યાં તો હશો; અને તો–એ શબ્દો જીભમાંથી કાઢતાં જીભ કપાઇ જાય એમ લાગે છે,–તો કાગળ ઉપર લખવાની તો હિમ્મત કેવી રીતે કરૂં, પણ તમને કાંઇ તેની નવાઇ છે ? અને મોંઘીભાભી ને દીવાળીભાભી તો છેક એક બીજાની સાત સાત પેઢીના પીત્રીઓને પણ તર્પણ આપવા ચાલ્યાં ! છેવટે નિર્ણય એ થયો કે લાલભાઇ "બૈરીના કહ્યાગરા" છે, ને હિંમતભાઇ "ભાભી પાય તેટલું પાણી પીએ છે," અને નિશ્ચય એ થયો કે જુદાં રહેવું.

ત્યારે, કોઇ, વહુઘેલા અને બાયલા તો હિંમતભાઇ અને લાલભાઈ પણ ખરા કેની ? –અને પોતાની ધણીયાણીનું ઉપરાણું તાણતી વખતે, ભાઇ સાથે લડવા ઉભા થયેલા ભાઇની જીભ ઉપડી, ત્યારે "જીભના કડકા કરી નાખે" એવાં સાસુજી પણ પાસે હનાંરતો ! પણ ક્યાં કોઇનું ચાલ્યું ?

ત્યારે, કોઇ, જો ધણીઓને વહુઘેલા થવાનું સર્જીત હશે તો હિંમતભાઇ જેવાએ થશે, ને તમારા ભણેલા ગણેલા ને હોંશીઆર લલ્લુ જેવા પણ થશે. તેમાં બીચારા ભણતરનો શું વાંક ? બાકી એટલું તો ખરૂં કે હિંમતભાઈ ને લાલભાઇ વહુઘેલા થયા, પણ મોંઘીભાભી ને દીવાળીભાભી વરઘેલાં તો ન થયાં !–અને જ્યારે તમારો લલ્લુ વહુઘેલો થયો ત્યારે સાથે સાથે શારદાભાભીને વરઘેલી ને સાસરા–ઘેલી પણ તે કરી શકયો છે.

બીજું, પુછવાનું તો ઘણુંએ છે, પણ એમને ચાહનો વખત થયો છે તેથી હવે કાલે કે પરમ દહાડે વાત. વધારે ઓછું લખાયું હોય તો માફ કરશો. પણ સીધે સીધું બોલવાની ટેવ છે, તે આપ જાણો છો.

લિ.—સૌ. સરલાનો પ્રણામ.

૨.

સૌ. બ્હેન સરલાને રતનમાનો પ્રત્યુત્તરઃ

(નોટ. ૧ઃ—નીચેનો પ્રત્યુત્તર રતનમાએ બીજાને પાસે બેસાડી લખાવેલો હોવાથી, રતનમાની ભાષાની શુદ્ધતા (!) અંદર આવી શકી નથી.)

સ્વસ્તી શ્રી —મહાશુભસ્થાને, સર્વે શુભ ઉપમા જોગ બ્હેન સરલીને પોંચે. લા. શ્રીનિમારથી કોઇ રતનકોરના આશીર્વાદ વાંચવા. બીજું, બેનને માલમ થાયે જે તારો કાગળ પોંચ્યો છે; વાંચી મળ્યા જેટલો આનંદ થયો છે. એવી રીતે હંમેશાં કાગળ લખ્યા કરજે, કારણ જે કાગળ પત્ર લખે માણસનું હેત વધે છે. ને આં બે બોલ શીખામણના લખ્યા છે તે સાકર જેવા ગણી લેજે. બીજું–તું મારી ઓમાવલી દીકરી તે હંમેશા ઓમાવલીજ રહેવાની! તારી લવારી જ્યારે ને ત્યારે ચાલુ હોય જ. પેલું કહે છે, જે "જાનમાં કોઇ જાણે નહીં,

ને હું વરતી મા!"—તેમ દુનીયાની કાંઇ સમજ તો પડે નહી, ને કહેશે જે હું તો બહુ ડાહી!"*પણ ગાંડીરે, તને કાંઇ લોકલાજનો વિચાર છે? તમારી સુધરેલીઓનું બહાર લોકમાં શું બોલાય છે, તે કોઇ દહાડો તમે સાંભળો છો? હીંમત ને લાલો ભલે ઘરમાં વહુરોના કહ્યાગરા થયા, પણ કોઇ દુનીયામાં એમની સામે આંગળી બતાવીને એમ કહી શકે કે, એ બાયલા ને વહુઘેલા છે? એ વહુરોને લીધે લઢયા વઢયા ખરા, પણ એમના પર દાબ પણ કેવો રાખે છે?–ને વખત આવે ચમચમાવી કાઢતાં પણ ચુકતા નથી! ને લોકમાં કાંઇ વહુરોના વખાણ કરતા તો નથી દોડતા? તેમ વહુરોને પોતાની સમોવડી તો નથી કરી બેસાડતા?–બીજું, બૈરૂં તે કોણ માત્ર, ભાયડાના પગની પાની બરોબર! તેને બદલે, મારા ભગવાન, કળજુગમાં તો થઇ બેઠી એ રાણી, અને પાય એટલું જ ધણી પીએ પાણી!–ને વહુ પર હાથ પણ ઉપડે શાનો? વહુનો વાંક થયો હોય તોપણ જાણે હાથ રહી જાય! ને કહેશે જે વહુ કાંઇ ગુલામડી ન કહેવાય કે નાનું બચ્ચું ન કહેવાય, કે વાંક થયો હોય તો ફટકાવીને સીધી કરીએ. પણ અક્કલના નમુનાઓને ખબર નથી જે, "બુધે જાર બાજરી, ને બુધે નાર પાધરી!" અમે શું મોટાં થયાં હઇશું, તે ધણીના હાથેનો માર ખાધા વગર થયાં હઇશું? અને અમે શું સુખી નહોતાં?–મન માન્યાં લૂગડાં કરાવતાં હતાં, ઘરેણાં ઘડાવતાં હતાં, લગનના લ્હાવા લેતાં હતાં, અઘરણીમાં જમતાં હતાં, ને મોસાળામાં ફરતાં હતાં; બીજું આપણે બૈરાંને શું સુખ જોઇએ? શું સરખાપણામાં સુખ આવી ગયું?–કાંઇ દુનીઆની રીત તો રાખતાં શીખ, બ્હેન! ને પછી બોલવા આવ. એમ તું બહુ ડાહલી છે, ને બોલકી છે, પણ મારી આગળ, ભલભલીઓ પાણી ભરે છે તો–તારૂં ગજું કેટલું? માટે જરા વિવેક વિચાર રાખ. બીજું બ્હેન, એકલું બહુ બોલેથી ડાહ્યા નથી થવાતું. મોટાને પગલે ચાલીએ, મોટાંના જેટલા અનુભવ મળે ત્યારે હોંશીઆર થવાય છે. સમજી, બ્હેન? બીજું—વળી, કાગળ લખતી રહેજે, ને પુછવું હોય તે ઠાવકાઇથી પુછજે. પણ બ્હેન, ચીબાવલાં થઇએ નહીં, ને ન્હાને મ્હોડે મોટા બોલ બોલીએ નહીં. શું કરૂં, તારા પરનું હેત ઓછું થતુંજ નથી, ને દીકરી રહી એટલે તારૂં લખેલું બધું મીઠું લાગે છે," પણ બીજું કોઇ હોય કે વહુવારૂ હોયને તો તો કરડીજ ખાઉં, એ તું જાણે છે? હાલ એજ. કાગળ લખજે.

બીજું,— તારા ધણીની યાદ માટે કાગળ તેં અધુરો રાખ્યો, એ ઠીક ન કર્યું. યાદ અડધી કલાક મોડી થતે તો શું બગડી જાય એમ હતું? એમ બહુ ભાયડાઓને છાપરે ચઢાવી મુકીએ નહીં. કાંઈ આપણે ભાયડાઓની ગુલામગીરી (!) તો નથી ઉપાડી?–ને તું પણ વરઘેલી દેખાય છે તો! હવે કાગળ અધુરો ન રાખતી, ને થોડી થોડી અક્કલ રાખજે. બીજું, "એમને માટે યાદ કરવાની છે", એમ મારે મોઢે કહેતાં તને શરમ પણ ન લાગી? –હશે, હવે એમ ના કરતી. મીતિ સંવત ૧૯૬૯ ના માગસર શુદ ૧૧ ને શુકરે.

(નોટ ૩.-આ પત્રમાં ઉત્તર જેવું શું સમાયલું છે, એ નું અમન્વય તો તે વાંક વાંચનારનો સમજવો, મારે કે રત્નમાનો નહીં!)

—K. G. M.

* નોટ ૨:—કહેવત અને વાતને શું સંબંધ છે તે મને પુછશો નહીં.—K. G. M.

पत्रमंजूषा.

[કાગળો અને લેખ મોકલનાર બ્હેનો તથા બન્ધુઓને વિનંતિ કે; તેઓમાંનાં કેટલાંક તરફથી અમને ચોકસ નામ ઠામ મળતાં નથી; તેથી ઘણી અગવડ પડે છે. માટે હવેથી કોઇ પણ લખાણ ઉપયોગી હશે તોપણ જો ત્હેના લખનારનું નામ તથા ઠેકાણું ત્હેની સાથે આપેલું નહિં હોય તો, તે પ્રકટ કરી શકાશે નહિં.

—તન્ત્રિ, સુ. સુ.]

૧.

ત્રણ ગુજરાતી કહેવતો:—"ગુજરાતી કહેવતસંગ્રહ"નું પુસ્તક વાંચતાં ઉપસ્થિત થયેલી શંકાને રા. રા. દુબળે આ પત્રના ગયા વર્ષ (૧૯૧૨)ના એપ્રિલ-મે ના અંકમાં સ્થાન આપ્યું છે, જેના સમાધાનાર્થે નીચેનું લખવું પ્રાપ્ત થાય છે.

'ગુજરાતી કહેવતસંગ્રહ'માંની—(૧) "ડાહી સાસરે જાય ને ઘેલી શિખામણ દે," (૨) બલસારે કૃત ગુજરાતી-ઇન્ગ્રીશ ડિક્ષનેરીમાંની-"ડાહી સાસરે ન જાય ને ઘેલીને શિખામણ દે," અને (૩) સામાન્ય જન સમુદાયમાં થોડા ઘણા અંશે બોલાતી—ડાહી સાસરે જાય ને ઘેલીને શિખામણ દે"—એ ત્રણે કહેવતોની અરસ્પરસ આલોચના કરતાં સહજ વિરોધ ભાસે છે, તેમજ ત્રણેમાંની કઇ કહેવત જન સમાજની પ્રકૃતિને સાનુકૂળ અર્થાત્ વધારે સત્ય અંશો વાળી હોઇ શકે તેનો નિર્ણય આપવાની ઉતાવળ કરવા પહેલાં કહેવતનું યથાર્થ સ્વરૂપ કેવું અને કયા તત્વોથી સંઘટિત હોવું જોઇએ, તેનો પ્રથમ વિચાર કરવો મને વિશેષ હિતપ્રદ લાગે છે.

જે વિચાર બુદ્ધિવાળાં સ્ત્રી પુરૂષોને ઘણા શ્રમે પણ જ્યારે નથી સમજાવી શકાતો, ત્યારે તેજ વિચાર સાધારણ સમજશક્તિવાળાં માણસોને પણ બહુ શ્રમ વિના જન સમાજના અનુભવના સારરૂપ કહેવત દ્વારા સચોટ સમજાવી શકાય છે. એ દરેકના સ્વાનુભવની વાત છે.

જન સમાજના ભિન્ન ભિન્ન દિશાના ભિન્ન ભિન્ન અનુભવ દ્વારા સિદ્ધાન્તરૂપે લોકપ્રિય થયેલ સત્ય તેજ કહેવત છે; જે ઉપરથી આપણે એક વિચાર ઉપર આવી શકીશું કે, કહેવત એટલે જન સમાજને અનુભવ દ્વારા સમજવામાં આવેલું સત્ય.

"ડાહી સાસરે જાય ને ઘેલી શિખામણ દે"—તે કહેવતને પ્રથમ આપણે વિચાર પૂર્વક તપાસીએ. સાંસારિક કે વ્યવહારિક પક્ષે ડાહી મનાએલી અને સાસરે જતી સ્ત્રીને શિખામણ રૂપે બે બોલ કહેવાની જરૂર પ્રાચિન અને અર્વાચીન પંડિતોએ સ્વિકારેલી છે. પણ તે શિખામણ ત્હેની સાથે સ્નેહ રાખતી ડાહી મનાયેલી સખી દ્વારા અથવા ત્હેનું લાલન પાલન કરતી માતા દ્વારાજ. નહિં કે ઉભય પક્ષે ઘેલી મનાયેલી 'ઘેલી' દ્વારા! આથી ઉપરોક્ત કહેવત સત્ય હોવાનું ભાગ્યેજ સ્વીકારી શકાશે.

બલસારે કૃત ગુ॰ ઈ॰ ડિક્ષનેરીમાંની "ડાહી સાસરે ન જાય ને ઘેલીને શિખામણ દે" એ કહેવતને આપણે હવે તપાસીએ. આ કહેવતમાં ઘણું સત્ય લાગે છે. જેનો અનુભવ પણ સંસારમાં જુદી જુદી દિશાએ વિચરતાં સ્ત્રી પુરૂષો જુદે જુદે સ્વરૂપે હમેશાં કરી રહ્યાં છે. સંસાર પક્ષે ડાહી સ્ત્રીઓનો પ્રથમ અનુભવ માતા પિતા અને સ્વભાવને સાનુકૂળ સહચરી સાથ રહ્યાનો છે. મ્હોટી થતાં જ્ઞાન પણ વધે છે જેને લીધે તે સહજ સમજી શકે છે કે જીવન બીજાનીજ સેવા સારૂં સર્જાએલું છે, અને સ્વામીસેવામાંજ પોતાનું સર્વસ્વ હોમવાનું છે, પણ આ બધું જ્ઞાન અનુભવ વિનાનું એટલે અન્યના અનુભવદ્વારા સમજવામાં આવેલું માત્ર શબ્દજ્ઞાન છે.

સંસાર પક્ષે ડાહી સ્ત્રીને અનુભવ વિનાનું જ્ઞાન એટલે "સ્વામીજ સ્ત્રીઓનું સર્વસ્વ છે," એ જ્ઞાન સત્ય સિદ્ધાન્તરૂપે પોતાના મનમાં ઉપસ્થિત થએલું હોતું નથી. અને આવાંજ કારણોને

થઇ માતા પિતાના લાલન પાલનથી પૂર્ણ પ્રેમ અનુભવતી સ્ત્રી સાસરે જવાનો પ્રસંગ પડવે અનિચ્છા દર્શાવે, એ કોઇ પણ પ્રકારે હસી કહાડવાજેવું નથી; તેની સાથે એટલુ પણ સમજી રાખવાનું છે કે, ડાહી સ્ત્રી પોતાની આવી સ્થિતિ છતાં અન્ય ઘેલી સ્ત્રીને સાસરે જવાની વિદાયગીરી આપવાના પ્રસંગે સાસરે જવામાંજ ધર્મ રહેલો છે એ સમજ્યા અને સમજાવ્યા વિના રહી શકતી નથી. તેથી ઉપરોક્ત બલસારેકૃત ગુ૦-ઇં૦ ડિક્ષનેરીમાંની કહેવતનું સત્ય તેમજ ગૌરવ જન સમાજની દષ્ટિએ સમજી શકાય એ નિસંશય છે.

શુદ્ધ, સાદી અને સહેલાઈથી સમજી શકાય એવી, શબ્દાડંબરવાળી ભાષાથી રહિત, આ કહેવતથી અનુભવ વિના સાસરે જવાના પ્રસગે પોતે સંકોચાય અને તેમ છતાં પણ ઘેલીને સાસરે જવાના સમયે શિખામણ આપવા ડાહી નિડર બની પગભર રહે એ આશ્ચર્ય સાથે આનન્દ અને શાન્ત આપે છે. જેથી તેને કહેવતના યથાર્થ સ્વરૂપે ગણી શકાય એ નિર્વિવાદ છે.

જન સમુદાયમાં થોડા ઘણા અંશે બોલાતી "ડાહી સાસરે જાય ને ઘેલીને શિખામણ દે" એ કહેવતમાં વિચાર કરવા જેવું કશું નથી. કારણ કે "ડાહી સાસરે જાય ને ઘેલીને શિખામણ દે.' એટલે પોતે સુખી થવા જે કર્તવ્ય પ્રદેશ સ્વીકાર્યો છે, જેમાં સંસારસુખે પ્રાપ્ત કરવાની કુંચિઓ હસ્તગત થઈ છે, તે પાલન કરવા સહવાસમાં આવતી અન્ય સ્ત્રીઓને પ્રબોધે એ સ્વાભાવિકજ છે "જોયું તેવું કહેવું" એમાં નીતિનોજ માત્ર ઉપદેશ છે, જે સર્વે કોઇ સમજે છે.

(કરાંચી) શિવસુત.

૨.

ગુજરાતનાં માસિક પત્રોઃ રા. 'ભીક્ષુક' (વડોદરા) લખે છે કે, "અમારા મીત્રમંડળમાં કાલે રાતે આપના લોકપ્રીય પેપર (માસીક પત્ર) ના વધારા વીશે વાત થતાં એક તકરાર થઇ હતી. આપે લખ્યું છે કે, સુંદરી સુબોધ બીજા પેપર કરતાં સોંઘું છે આ વાત અમારા એક ભાઇને ખરી ન લાગી તેથી આજ અમે લાયબ્રેરીમાં ગયા અને ગુજરાતના દરેક જાણીતા આગેવાન પેપરની ફાઈલ જોઈ. આમ કરતાં અમારી બંનેની ખાત્રી થઇ કે સુંદરીસુબોધ ગુજરાતી પેપરોમાં સોંઘામાં સોંઘું પેપર છે આપના વાંચનારની જાણ માટે અમોએ તારવેલા આંકડા આ સાથે મોકલ્યા છેઃ

	લવાજમ.	દર વર્ષે પાનાં.
વીવીધ ગ્રંથમાળા.	૧-૮-૦	૭૫૦
ચરીત્ર માળા.	૨-૦-૦	૭૫૦
વૈધકલ્પતરૂ.	૧-૮-૦	૩૮૪
બુદ્ધીપ્રકાશ	૧-૮-૦	૩૮૪
મહાકાળ.	૨-૦-૦	૪૮૦
ધનવંતરી.	૨-૦-૦	૫૬૬
સત્ય	૨-૪-૦	૫૬૬
સાહીત્ય.	૨-૮-૦	૫૬૬
વસંત.	૨-૮-૦	૬૭૨
શ્રી ભક્ત.	૩-૦-૦	૫૫૦
સુંદરી સુબોધ.	૧-૪-૦	૪૪૮ (ખાસ અંકસાથે)

સસ્તા સાહીત્ય કાર્યાલયની ચોપડીઓનાં ૧૫૦૦ પાના બીજા પેપરનાં ૭૫૦ બરાબર થાય છે. આમાંથી વૈદ્યકલ્પતરૂ, સત્ય, શ્રીભક્ત, અને સુંદરીસુબોધ દરવર્ષે એક ભેટનું પુસ્તક આપે છે. ચરીત્રમાળા, સુંદરી સુબોધ તથા શ્રી ભક્તમાં ચીત્રો આવે છે. વીવીધ ગ્રંથમાળાનાં પાનાં વધારે છે, (પણ તેના કાગળ ઘણા હલકા છે) તોપણ ભેટ સાથે સુંદરી સુબોધ તેની લગભગ આવે છે; અને ચિત્રો વધારામાં, શ્રીભક્ત કાગળે સારા અને ચીત્રો ઘણાં આપે છે, પણ લવાજમ ભારે છે તેના હીસાબે પાનાં ઓછાં છે

આ જોતા આપનું પેપર સુંદરી સુબોધ ઘણુંજ સોંઘું છે, એ વીશે બે મત નહીં રહે અને તેનો માસીક વધારો પણ ઘણો સસ્તો પડશે. ત્રણ રૂપીઆમાં તે જરા પણ મોઘું નથી એ દેખી

તું છે અને તેનું લવાજમ સાડાત્રણ રૂપીઆ રાખો તોપણ તે વધારે નથી, બલ્કે સોંઘું છે. આપને અમે આ કાર્યમાં ફતેહ ઈચ્છીએ છીએ."

—બન્ધુ, આપે શ્રમ લઇને આ આંકડાની તારવણી ફ્હાડી, તે માટે ઉપકાર. અમને આંકડાં મેળવ્યાં સિવાય પણ ખાત્રીજ હતી કે આ પત્ર ગુજરાતનાં બહુ સસ્તાં માસિકોમાંનું એક છે. પરન્તુ ત્હેની સાથે આપણે એમ પણ જાણવું જોઇએ કે, માત્ર પાનાં ભર્યેથી કોઈ પત્ર સારૂં થઈ શકતું નથી. ઉપર જણાવેલાં સઘળાં માસિકો ઘણું ઉત્તમ કામ કરી રહ્યાં છે અને ત્હેમને પગલે પગલે ચાલવાને રંક સુન્દરી સુબોધ પણ પ્રયાસ કરે છે, એટલું સામાન્ય રીતે મનાતું હોય તો તે આ પત્રને માટે પૂરતું છે. હવે પછી 'માસિક વધારા' થી સુન્દરી સુબોધની કર્તવ્ય મર્યાદા વધશે અને ત્હેની સેવા શક્તિમાં પણ વધારો થશે, એમ આશા છે. આપણે પૂર્ણશ્રદ્ધાથી કામ કરવું અને પરિણામ દયાળુ જગન્નિયન્તાની ઈચ્છા ઉપર રાખવું, એજ ખરો માર્ગ છે. સારાં કામ કદિ નિષ્ફળ થતાં નથી.

(પત્રોના ઉત્તર) ૩.

બ્હેન નિ-(લીંબડી),—બ્હેન, અમે આપના વિચારને સંપૂર્ણ મળતા આવીએ છીએ. પાલીતાણાના જળપ્રલયમાં વિધવાશ્રમની જૈન સન્નારીઓએ, જે અપૂર્વ મનોબળ અને શ્રદ્ધા દર્શાવ્યાં છે, તે સર્વદા અનુકરણ કરવા જેવાં, સન્માનપાત્ર અને વંદનીય છે. કુદરતના કોપમાં પણ દયાળુ પ્રભુની જગતના શ્રેય અર્થે કોઈ મહાન ઈચ્છા પ્રવર્તે છે, એ કબૂલ છે, તથાપિ આપણે મનુષ્ય તરીકે આપણાં બાન્ધુ-ઓનાં દુઃખ દર્દમાં ભાગ લેવો અને ત્હેમની વિપત્તિઓ ઓછી કરી, ત્હેમને સાન્ત્વન આપવા પ્રયાસ કરવો, એ પણ આપણો સર્વનો સત્ય ધર્મ છે. આપનાં સ્વજન જે સત્કાર્ય અર્થે પાલીતાણે ગયાં છે, ત્હેમને અમારા તરફથી નમ્ર વિનતિ વિદિત કરશો કે, પાલીતાણા ઉપરાંત કુંડલા વગેરે સ્થળોમાં પણ રેલની આફતથી આપણાં બીજાં બાન્ધુઓ હેરાન છે, ત્હેમને પણ તેઓએ યથાશક્ત સહાય આપવી.

'X. Y. Z.' (અમદાવાદ), વગેરે-બન્ધુઓ, રા. દયારામ અને સૌ. ઉર્મિલા લગ્ન વિશે આપના તથા બીજા ગ્રાહકો તરફથી જે સખ્ત નાપસંદગી દર્શાવાઈ છે, ત્હેમાં આપ જાણો છો કે, સર્વ પ્રજા સમૂહો એક સરખો ભાગ લે છે. હવે એ લગ્ન તરફની નાપસંદગી માત્ર જાહેર કરવાથી કંઇ વિશેષ સત્ફળ નથી; પરન્તુ ત્હેનાં કારણો અને પરિણામ તરફ જોઇ, એવા દુઃખદ બનાવ ફરીથી બનવાનો સંભવ ઓછો થાય, તેમ આપણે વિચારવાનું છે. આ પત્રમાં આ વિષયનું સવિસ્તર અવલોકન હવે પછી આવશે.

આપ અમારા રા. રા. નરસિંહરાવ સાથેના સંબન્ધને લઇને અમે આ બાબતમાં મૌન રાખ્યું કે એમ માનો છો; પણ તેમ નથી. રા. નરસિંહરાવનાં કુસુમમાલા (અને હૃદયવીણા)નાં સુમધુર કાવ્યો એજ પ્રથમ અમને આપણા સુન્દર કાવ્ય પ્રદેશની અદ્ભુત ઝાંખી કરાવી હતી, અને તે હજી પણ હજારો ગુજરાતી બ્હેનો બન્ધુઓનાં હૃદયને પાવન, ઉન્નત કરે છે, એ અમારાથી ભૂલાતું નથી. પરન્તુ જાહેર ચર્ચાના-લોકહિતના સવાલોમાં વ્યક્તિની નહિં પણ સમાજની લાભ હાનિ તરફ આપણે જોવાનું છે; અને તેજ દૃષ્ટિથી આવા પ્રશ્નોના નિર્ણય આપણે વિચારવા જોઇએ. લોકલાગણી જ્યારે ઉશ્કેરાયલી, અને જનસમાજ ક્રોધ કિંવા દર્દથી પીડિત હોય છે, ત્હેવે સમયે સ્વાભાવિક ન્યાયવૃત્તિ પણ ડોલાયમાન થઇ જાય છે. તેથી આવા પ્રસંગોએ થતો નિર્ણયમાં વિલંબ સર્વદા હાનિકારક નહિં, પરંતુ ઘણીવાર હિતાવહ હોય છે.

સૌ. "જ્ઞાનમણિ" (ધોળકા)—બ્હેન, આપની ઉપર જણાવેલા વિષયની ચર્ચા હવે પછી અનુકૂળતાએ પ્રકટ થશે.

(બીજા પત્રો વિશે આગળ ૩૫ર) —તન્ત્રિ, સુ. સું.

સુન્દરીસુબોધ--માસિક વધારા સહિત.

દરમહિને-૧૦૦ પાનાં *** વાર્ષિક-ફક્ત ત્રણ રૂપિયામાં !

(ગ્રાહકોને અગત્યની સૂચના)

*** **પ્રથમથી ગ્રાહક થનારને લાભ !** –'વધારા' સહિત-સુન્દરીસુબોધના પ્હેલેથી ગ્રાહક થનારને નીચે મુજબ ખાસ લાભ છે.–ગ્રાહકોની સંખ્યા પૂરતી નહિં થાય તો, પાછળથી ગ્રાહક થનાર પાસેથી વાર્ષિક લવાજમ સ્હાડાત્રણ અથવા ચાર લેવામાં આવશે (અને એમ કરવાની અમને ફરજ પડશે એવી ધારતી છે !) *** પરન્તુ જેઓ 'વધારા' સહિતના સુન્દરીસુબોધના,-ત્હેનો પ્રથમ અંક બ્હાર પડે તે પ્હેલાં,–ગ્રાહક થયા હશે, તેઓ પાસેથી હમ્મેશાં (ગ્રાહક તરીકે તેઓ ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી) વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત ત્રણ રૂપિયા જ (હિન્દુસ્થાનની બ્હાર, પાંચ શિલિંગ) લેવામાં આવશે.

*** માટે અમારાં ગ્રાહકો જેમને 'વધારા' સહિતના સુન્દરીસુબોધનાં ગ્રાહક થવાની ઇચ્છા-અનુકૂળતા હોય, ત્હેમને **હાલમાંજ નામ નોંધાવવા** અમારી આગ્રહપૂર્વક સલાહ છે.

૧. આ સપ્ટેમ્બર મહિનાથી, એટલે-સુન્દરીસુબોધ માસિક પત્રના અગિયારમા વર્ષની શરૂઆતથી,–આ પત્ર બે સ્વરૂપે (બે કદમાં) દરમહિને પ્રકટ થશે.

૨. (અ) સુન્દરીસુબોધ માસિક હાલ પ્રકટ થાય છે, ત્હેવીજ રીતે દરમહિને ૩૨ પાનાનું અને એક બે ચિત્રોવાળું પ્રકટ થયાં કરશે ત્હેનું વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત **સવા રૂપિયો** ટપાલ ખર્ચ સાથે, (અને હિન્દુસ્થાનની બ્હારને માટે,-બે શિલિંગ અથવા દોઢ રૂપિયો) હાલની પેઠેજ ચાલુ રહેશે.

(આ) માસિક વધારા સહિતનું-સુન્દરીસુબોધ (જેમા ઉપર જણાવેલા બત્રીસ પાનાંનો તથા ચિત્રોનો સમાવેશ થઇ જાય છે તે) દર મહિને ૯૬ પાનાંનું વાચન પૂરું પાડશે. અને ત્હેનું વાર્ષિક લવાજમ, ટપાલ ખર્ચ સાથે,-ફક્ત ત્રણ રૂપિયા (તથા હિન્દુસ્થાનની બ્હારને માટે પાંચ શિલિંગ અથવા રૂ. ૩-૧૨-૦) લેવામાં આવશે. એટલે ફક્ત ત્રણ રૂપિયામાં લગભગ ૧૦૦ પાનાંનું સચિત્ર માસિક પત્ર ગ્રાહકોને મળી શકશે.

(ઈ) સ્રીલેખના મ્હોટા ઘણા ચિત્રો વાળા ખાસઅંક તથા ભેટના પુસ્તક અને આ પત્ર તરફથી મળતા બીજા લાભો ઉપર બનેનાં ગ્રાહકોને એક સરખો હક રહેશે

૩. દરેક વર્ષમાં સુન્દરીસુબોધને અંગે સ્રીલેખના ખાસઅંક ઉપરાંત બીજા બે ખાસઅંકો પણ પ્રકટ કરવામાં આવશે. દિવાળીના અરસામા **વાર્તાઓનો** અને જૂન-જુલાઇ લગભગમાં **બાલકો માટેનો** આ રીતે વર્ષમાં ત્રણ ખાસ અંક બ્હાર પડશે

'વધારા' શિવાયના સુન્દરી સુબોધના ગ્રાહકોને સ્રીલેખનો ખાસ અંક ૧૦૦ પાનાં

ના ચિત્રો વાળો જેમ હાલ મળે છે, તેમજ મળ્યા કરશે; અને બીજા ખાસ અંકોનાં દરેકનાં ૩૨ પાનાં મળશે.

માસિક વધારા સહિતના–સુન્દરીસુબોધના ગ્રાહકોને ઉપર જણાવેલા ખાસ અંકનાં ઓછામાં ઓછાં ૧૬૦ (૧૬૦ થી ૨૦૦ સુધી) પાનાં મળશે; તથા બાલકો માટેના અને વાર્તાઓના ખાસઅંકોનાં દરેકનાં ૬૦૭ પાનાં મળશે. ફક્ત મ્હોટા કદના પત્રના ગ્રાહકોને જ આ લાભ સ્વાભાવિક રીતે મળી શકશે.

૪. માસિક વધારામાં ચિત્રો દાખલ કરવાની યોજના રદ કરવામાં આવી નથી, પરન્તુ ફક્ત હાલને માટેજ તે મુલતવી રખાઇ છે. ગ્રાહકોની પુરતી સખ્યા થયેથી તે અમલમાં મૂકવામાં આવશે. આ અને બીજા અનેક સુધારા વધારા જે હાલની યોજનામાં કરવાના છે, તે પણ ધીમે ધીમે થઇ શકશે, એમ આશા છે.

૫. સુન્દરીસુબોધ તરફ પ્રીતિ અને મમતા રાખનાર, અનુકૂળતાવાળા દરેક ગ્રાહકને વિનતિ છે, કે ત્હેમણે મ્હોટા કદના સુન્દરીસુબોધના ગ્રાહક થવું. પોતાના અને પોતાનાં કુટુંબી જનના આનન્દ, સુખસન્તોષ અને ઉત્કર્ષ માટે દરમહિને ફક્ત ચારઆનાનું ખર્ચ ભારે નહિંજ પડે, એમ આ પત્રના સઘળા શુભેચ્છકોનું માનવું છે.

'માસિક વધારા'માં કેવા વિષયો આવશે?

'વધારા' નાં ૬૮ પાનાંના ચાર મુખ્ય વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છેઃ–

सरस्वती, फूलवाडी, वार्तालहरी, अने बालमित्र.

ત્હેમાં નીચે પ્રમાણે વિષયો પ્રકટ થશે.

૧ 'સરસ્વતી' વિભાગમાં—૧. વર્તમાન દર્શન (ચાલુ ચર્ચા), ૨. કર્મક્ષેત્ર ચારિત્ર્ય અને ઉદ્યોગ (પોતાના પરાક્રમથી અથવા સદ્ગુણોથી સારાં કામ કર્યાં હશે ત્હેવાં સ્ત્રીપુરૂષોનાં જીવન અને વિચાર) ૩. સમાજ–સાહિત્ય–અને વિજ્ઞાન (વિવિધ મહત્વના, ઉપયોગી વિષયો ઉપર ખાસ લેખ), ૪. કાવ્યકુંજ, તથા ૫. ગૃહધર્મ–વિવિધવિહાર. [૧૬ થી ૨૦ પાનાં]

૨ 'ફુલવાડી' વિભાગમાં—૧. માસિક ગ્રન્થદોહન અથવા સાહિત્ય શોધન (ઉત્તમ પુસ્તકો અથવા વિષયોનો સાર), ૨. સામયિક સમાલોચન (માસિક પત્રોમાં આવતાં લખાણોમાંથી વાંચવા–જાણવા લાયક વિષયો), ૩. સ્વાગત સદન (અભિપ્રાય માટે આવેલાં પુસ્તકોનું અવલોકન) ૪. પ્રવાસ મંજરી (યાત્રા અથવા મુસાફરીના અહેવાલ), તથા ૫ પુષ્પમાલિની (પત્રો અને પુસ્તકોમાં સારા વિષયોના ઉતારા.) [૧૬ થી ૨૦ પાનાં

૩ 'વાર્તાલહરી' વિભાગમાં—૧ ઉપન્યાસ (ચાલુ નવલકથા), ૨ કથા સરિત્ (સંપૂર્ણ વાર્તાઓ, ન્હાનાં નાટકો), ૩. આનન્દાશ્રમ (ગમ્મત, વિનોદના વિષયો), ૪. રંગભૂમિ (આપણાં અને વિદેશી નાટકોના સાર, નાટક મંડળીઓના ઇતિહાસ, વગેરે.) ૫ રત્ન કણિકા (સુબોધક વચનો, જાણવાલાયક ઉદ્ગાર, વગેરે.) [૧૬ થી ૨૦ પાનાં.

૪ 'બાલમિત્ર' વિભાગમાં.—૧. કાવ્યો, ૨ વાર્તાઓ, ૩ વિનોદ, ૪. કસરત, ૫ વિવિધ, વગેરે. [૬ થી ૧૦ પાનાં.

શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા સાંકળચંદ હરિલાલે છાપ્યું નવા દરવાજા—અમદાવાદ

શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સાંકળચંદ હરિલાલે છાપ્યું નવા દરવાજા-અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ અને માસિક વધારો.

વાર્ષિક લવાજમ—ટપાલ ખર્ચ સહિત (૧) 'સુન્દરી સુબોધ-ફક્ત સવા રૂપિયો. (૨) વધારા સાથે સુન્દરી સુબોધ—ફક્ત ત્રણ રૂપિયા. (હિન્દુસ્થાન બ્હાર—બે શિલિંગ અને પાંચ શિલિંગ.) છુટક નકલના બે આના અને ૭ આના પડશે.

સુન્દરી સુબોધ પુસ્તક ૧૧: અંક ૧-(સપ્ટેંબર ૧૯૧૩.)-માસિક વધારો અંક ૧.

विषय सूचन.

सरस्वती।

फूलवाडी।

वार्तालहरी।

बालमित्र।

રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિનાં પુસ્તકો:

૧. કેટલાંક કાવ્યો. ભાગ. ૧ લો.
છૂટાં-છૂટાં ન્હાનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ. આઠ આના.

૨. વસન્તોત્સવ.
પુનરુજ્જીવન-નવજીવન વિશેનું એક લાંબુ કાવ્ય. આઠ આના.

૩. કેટલાંક કાવ્યો. ભાગ ૨ જો.
ન્હાનાં ન્હાનાં કાવ્યોનો બીજો સંગ્રહ. આઠ આના.

૪. ઇન્દુકુમાર લગ્ન. અંક ૧ લો.
એક ભાવપ્રધાન નાટકનો પ્રથમ અંક. બાર આના.

૫. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું ભાષાન્તર.
સમશ્લોકી મૂળ સાથે, બાર આના, દોઢ રૂપિયો, ત્રણ રૂપિયા.
(ત્રણ જાદી જૂદી આવૃત્તિ-કાચું પૂઠું, છીંટનું પૂઠું, અને રેશમી પૂઠું.)

૬. ન્હાના ન્હાના રાસ.
પચાસ ગીત ગરબીઓ રાસડાઓનો સંગ્રહ-ચાર આના.

૭. "રાજરાજેન્દ્રને." કાવ્ય: સચિત્ર-એક રૂપિયો.
ચિત્ર વિનાની આવૃત્તિ-ચારઆના.

દરેક પુસ્તકનું ટપાલ ખર્ચ જુદું.

છપાય છે, નવેમ્બર-ડિસેમ્બરમાં પ્રસિદ્ધ થશે:

જયા અને જયન્ત.

એક ત્રિઅંકી સંપૂર્ણ નાટક.

સઘળા જાણીતા પુસ્તક વેચનારાઓ પાસેથી મળશે

મુખ્ય એજન્ટ.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા,
સ્વામીનારાયણના મન્દિર પાસે, ધનાસૂથારની પોળ, અમદાવાદ.

ध्रुव—नारायण.

ANORANJAN PRESS—BOMBAY.

સુન્દરી સુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્દ્ધનભાઇના શબ્દોમાં કહીએ તો.–"સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુમ્બબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય, ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને ક્લેશોમાંથી છુટી, એ કુટુમ્બનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે" સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાસઙ્ગિની બની દુઃખતિમિરમાં ડૂબતાં બાન્ધુનાં આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાનાં સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉલ્લાસભર્યાં કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારેઃ—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. "સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી......સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે."

વર્ષ ૧૧ મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૩, સપ્ટેમ્બરઃ-ભાદ્રપદ, વિ. સં. ૧૯૬૯. [અંક ૧ લો.

निवेदन.

૧. શિરમાં, ઉરમાં, મુખમાં, કરમાં,
પ્રભુ! વ્યાપી રહો મુજ અંતરમાંઃ
મુજ જીવન કેરૂં રહસ્ય ઉંડું
બન પ્રેરક, ચાલક, શાસક તું.*

૨. વ્હાલી બ્હેનો અને પ્રિય બન્ધુઓ!–સુન્દરીસુબોધ આજથી વધારે વિશાળાં કર્મક્ષેત્રમાં ઉતરે છે, વધારે કઠિન ધર્મધુરા ધારણ કરે છે. દસ વર્ષ સુધીની ત્હેની બાલ્યાવસ્થામાં ત્હમે ત્હેના તરફ અનન્ય પ્રીતિ મમતા રાખી છે, તે માટે અમે ત્હમારો ઉપકાર માનીએ છીએ. હિન્દુ, જૈન, પારસી, મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી, સર્વ ધર્મોની બ્હેનો અને બન્ધુઓ આ પત્ર વાંચે છે; રાજદરબારોમાં, યુરોપિયન ગૃહસ્થોનાં મકાનોમાં, શ્રીમન્તો તથા વિદ્વાનોનાં કુટુમ્બોમાં, અને મ્હોટાં રાજ્યોનાં કેળવણી ખાતાંઓ દ્વારા ત્હેમની લાયબ્રેરીઓ તથા કન્યાશાળાઓમાં, આ પત્રને આવકાર મળ્યો છે અને મળતો જાય છે; તથા લોકસમૂહ તરફથી આપણા દેશમાં–તેમ દૂર દૂરનાં, દરિયાપારનાં સ્થાનોમાં પણ સુન્દરીસુબોધની માગણી નિરંતર વધતી જાય છે. આ સર્વને પ્રભુ કૃપાની પ્રસાદી રૂપ અમે ગણીએ છીએ. અમને સુજ્ઞાત છે કે, આ પત્રમાં અનેક ખામિઓ છે; તથાપિ આપ સઘળાં ત્હેને પોતાનાં બાલકની જેમ ગણી, ત્હેના દોષની ઉદાર દિલથી

* રા. બ. રમણભાઇ મ. નીલકંઠ–(કાવ્ય માધુર્ય.)

માગી આપતાં આવ્યાં છો, તે માટે પણ આપનો અન્તઃકરણપૂર્વક અમે આભાર માનીએ છીએ.

૩. સુન્દરીસુબોધ આજથી કદમાં **મ્હોટું** થાય છે, છતાં **મોંઘું** નહિં પડે એમ આશા છે. દર મહિને **૧૦૦** પાનાંનું પત્ર (અને તે ઉપરાંત ખાસ અંક તથા ભેટ વગેરે લાભ, એ–)માટે ફક્ત **ચાર આના**નું માસિક ખર્ચ, એ ભારે પડતું ગણાવું જોઇએ નહિં. છતાં આપણા દેશકાળની ચાલુ સ્થિતિમાં તે પણ કોઇને મોંઘું પડે, એ સ્વાભાવિક છે. તો તે અમારાં પ્રિય ભાન્હુઓની અનુકૂળતા તરફની અમારી સંપૂર્ણ ફરજ પણ અમે સ્વીકારીએ છીએ; અને તેથીજ આ પત્રના ચાલુ કદ (તથા ચાલુ લવાજમ રૂ. ૧–૪–૦) માં ફેરફાર નહિં કરતાં, **માસિક**ને એ કદમાં પ્રકટ કરવાની વ્યવસ્થા કરી છે. આથી અમને શ્રદ્ધા છે કે ગ્રાહકોમાં કાંઇ પણ અસંતોષનું કારણ નહિં રહે.

૪. અમારા તરફ હમ્મેશાં ઘણા કાગળો આવે છે; ત્હેમાંના કેટલાકમાં ફરિયાદો પણ સ્વાભાવિક રીતે હોય છે. પરન્તુ ત્હેમાં આ **પત્ર** તરફનો **ત્હેનાં ગ્રાહકો**નો અપૂર્વ સ્નેહ તો નિરંતર પ્રત્યક્ષ થયાંજ કરે છે, એ અમારો નિત્યનો અનુભવ છે. 'વધારા'ની યોજના બાબતમાં પણ ઉત્તર આપતાં ઘણા ગ્રાહકોએ **સુન્દરીસુબોધ**ને માટે એટલા ઉંચા અભિપ્રાય આપ્યા છે કે, ત્હેના કરતાં વધારે સારા મત **પત્રો**ને મળવા ખરેખર મુશ્કેલ છે. આ અભિપ્રાયોમાં ત્હેની કર્તવ્યધુરા ધારણ કરનાર તરીકે અમારે માટે પણ જે અનેક શુભ વચનો કહેવામાં આવ્યાં છે, ત્હેના કોઈ પણ રીતે અમે ભાગ્યેજ અધિકારી હોઇ શકીએ, એમ અમે માનીએ છીએ; તથાપિ તે **બ્હેનો** અને **બન્ધુઓ**નો અમે ત્હેમની ઉદાર વૃત્તિને માટે ઉપકાર માનીએ છીએ.

અહિં એક માગી પણ અમારે માગવાની છે. ટપાલખાતામાં વારંવાર થતી ભૂલો વગેરેને પરિણામે, અને કેટલોક વખત અનિવાર્ય પ્રસંગોને લઇને આ **પત્ર**ની ઓફિસમાં થઇ ગયેલી અવ્યવસ્થાને લીધે, ગ્રાહકોને **પત્ર**, પુસ્તકો, તથા ત્હેમના કાગળોના જવાબ મળતાં વિલંબ થયો છે; તે માટે અમે દિલગીર છીએઃ છતાં દરેક માગણી તરફ ધ્યાન દઇ ત્હેમાં જણાવ્યા મુજબ, નહિં મળેલા અંકો અથવા ભેટ વગેરે વ્હેલાં મોડાં પણ મોકલવામાં તો આવ્યાં છેજ, એમ જણાવવા રજા લઇએ છીએ. અમે આશા રાખીએ છીએ કે, હવે **પત્ર** નિયમિત થયા પછી, આવી અવ્યવસ્થા ઓછી થાય એમ બની શકશે.

૫. સુન્દરીસુબોધમાં સ્ત્રીઓનાં લખાણને સત્કાર અને સન્માન મળે એ યોગ્યજ છે. આ **પત્ર**ના પ્હેલાં વર્ષોના એકાદ અંકમાં પણ સ્ત્રીલેખ આવે તો ત્હેના **સંપાદકમંડળ**ને બહુ આનન્દ થતો. અને હાલ દસ વર્ષને અંતરે ત્રણસો પાનાંના સ્ત્રીલેખ પ્રકાશન માટે ત્રણ મહિનામાં પ્રાપ્ત થઇ શકયા હતા, એવી વસ્તુસ્થિતિ થઇ છે. **લેખક બ્હેનો**ના સારા લેખને તો બનતે પ્રયાસે પ્રથમજ **પત્ર**માં અમે દાખલ કરીએ છીએ; છતાં સાધારણ લખાણ અથવા નવીન સ્ત્રીલેખકોના લેખને પણ ધીમે ધીમે સુધારીને પ્રસિદ્ધિયોગ્ય કરવા પ્રયત્ન ચાલુ રહે છે. તથાપિ ઘણી બ્હેનો ફરિયાદ કરે છે કે એમનાં લખાણ ત્વરાથી પ્રકટ થતાં નથી; અને (ત્હેનાથી વિરુદ્ધ) ઘણા વાચકો અસંતોષ જણાવે છે કે, 'હમે ગમે ત્હેવાં લખાણો સ્ત્રીઓનાં હોય માટેજ લો છો તેથી પત્રનું મહત્વ-ઉપયોગીતા ઘટે છે!'

આ બંનેના સમજવામાં થોડીક સમજફેર થાય છે. સુન્દરીસુબોધને લીધે ઘણી બ્હેનો એ વાંચવા લખવાનું શરૂ કર્યું, એવા કેટલાક પુરાવા અમારી પાસે છે; આથી એવી શુભ પ્રવૃત્તિ સંકુચિત કરવી એ અમને યોગ્ય લાગતું નથી. અને અમને મળતાં લેખક બ્હેનોનાં ઘણાં લખાણ અમે સુધાર્યા વિના પ્રકટ કરતા નથી; આથી તે લેખકોને પણ ક્યાં સુધરવા જેવું છે એ પ્રતીત થવા સંભવ છે. છતાં પત્રમાં કોઇકોઈ લેખો ઉતરતી પંક્તિના આવે એ સ્વાભાવિક છે. પરન્તુ આમ હમ્મેશાં થવા ન પામે, એટલા માટે તો સ્ત્રીલેખોને માટે ખાસ અંક જૂદોજ નિર્માણ કરવામાં આવ્યો છે. અને હવે માસિકનું કદ મ્હોટું થવાથી વિષયોની વિવિધતા અને ઉપયોગીતા તરફ વધારે લક્ષ આપી શકાશે; કે જેને લઇને આ પત્ર એક બે વર્ષમાં તો નહિં, પરન્તુ પાંચ દસ વર્ષમાં પણ ભગિનીભાષાઓનાં સન્માનિત માસિકોની સાથે સ્થાન લેવાની યોગ્યતા પ્રભુ કૃપાથી ધારણ કરતું થશે, એમ અમે પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી માનીએ છીએ.

૬. ગતવર્ષમાં સુન્દરીસુબોધને અંગે ત્હેના વાંચનારને સહાય કરવા, ત્હેના ગ્રાહકોને ધર્મકાર્યમાં પ્રેરવા, તથા સમાજની યથાશક્તિ સેવા ઉઠાવવા એક મંડળી સ્થાપવામાં આવ્યું હતું. અમારા મનના સંકલ્પો અને હૃદયના ઉત્સાહના પ્રમાણમાં બીજી અનુકૂલતાઓ પૂરતી નહિં હોવાથી તે **સુન્દરી સુબોધ મંડળને** નામ અપાયા ઉપરાંત બીજું કાંઇ વધારે બની શક્યું નથી, એ અમારી શોકકથા છે. તથાપિ ત્હેના વિભાગોનાં ફન્ડો ધીમે ધીમે વધે છે; અને ચારે તરફથી મંડળના સભાસદ થવાની ઘણી માગણીઓ આવી છે, તે જોઇ આવી સંસ્થાની સંપૂર્ણ જરૂરિયાત સમજાય છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે, આ વર્ષમાં ત્હેની રચના વધારે વ્યવસ્થિત અને સુદૃઢ થશે.

૭. ચાલુ વર્ષમાં કોઇ કોઇવાર એક કાગળની બંને બાજુ ઉપર ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં. આ માટે ઘણા ગ્રાહકોએ નાખુશી જણાવી હતી. તેઓની તરફથી એમજ માગણી થતી સમજાઇ હતી, કે 'ગમે તો ઓછાં ચિત્રો આપો પણ કાગળની એકજ બાજુપર તે આપો, કે જેથી તે અમને બીજા કામમાં પણ લાગે; કારણ કે તે ચિત્રો સુન્દર હોય છે.' અમે તો ગ્રાહકોને વધુ ચિત્રો પ્રાપ્ત થાય તે માટેજ, વધારે ખર્ચ કરીને, તે બંને બાજુ પર છપાવ્યાં હતાં, છતાં જ્યારે આ વાત ગ્રાહકોને પોતાનેજ અરુચિકર છે, તો હવેથી (ખાસ અંક શિવાય) કાગળની એકજ બાજુપર ચિત્ર આપવાનો નિયમ સ્વીકારવામાં આવશે. સુન્દરી સુબોધના ગ્રાહકોની સંખ્યા મ્હોટી છે, એ કબુલ છે; પણ ત્યારેજ ફક્ત સવા રૂપિયામાં આવું સચિત્ર પત્ર (ખાસ અંક તથા ભેટના પુસ્તક સાથે) ગ્રાહકોને આપી શકાય છે. અને ખરૂં જોતાં ગ્રાહકોની સંખ્યા હિંદુસ્થાનની બીજી ભાષાઓનાં લોકપ્રિય પત્રોના પ્રમાણમાં બહુ નજીવી છે. અત્યાર સુધીના અનુભવથી ગ્રાહકોએ જોયું હશે કે ગ્રાહકોની સંખ્યાના વધારાની સાથે સુન્દરીસુબોધ પણ આગળ વધે છે. હજી પણ જો દરેક ગ્રાહક પોતાના મિત્ર-સ્વજન મંડળમાં આ પત્રનો ફેલાવો કરે (જેમ કરવાને માટે ગયા વર્ષનો ખાસ અંક જ ત્હેમને બતાવવો બસ છે !) અને આ માસિકની ઑફિસમાં મળતાં પુસ્તકો (જે લગભગ પડત કિંમતેજ આપવામાં આવે છે તે) અનુકૂલતા મુજબ વેચાતાં લઇ ' સુન્દરી સુબોધ ' મન્દિરને સહાય કરશે, તો થોડાજ વખતમાં અમે જે કેટલાક મહત્વના ફેરફાર ચિત્રો વગેરેમાં ધાર્યા છે, તે દાખલ કરવામાં અમને સુગમતા થશે. ગ્રાહકો આ પત્રને જેટલી મદદ

કરશે, ત્હેના પ્રમાણમાં અમારા તરફથી યથાશક્તિ સુન્દરીસુબોધમાં પણ સુધારા વધારા દાખલ થયા વિના રહેશે નહિં, એમ અવશ્ય માનશો.

૮. 'માસિક વધારા' સાથેના મ્હોટા સુન્દરી સુબોધની યોજનામાં અમારે લવાજમ ઘટાડવું પડયું તથા ચિત્રો હાલને માટે મુલતવી રાખવાં પડયાં, એથી અમને સ્વાભાવિક રીતે દિલગીરી થઈ હતી; પરન્તુ અમે અમારા ગ્રાહકોની ઈચ્છાને વશ થઇ તેમ કીધું હતું. અને અમને જાણીને સન્તોષ થાય છે કે ઘણી બ્હેનો તથા બન્ધુઓને અમારૂં આ પગલું પસંદ પડયું છે.

પણ થોડાંએ ચિત્રો 'વધારા' વાળા વિભાગમાં જોઇએ, એમ અમને હજી આગ્રહ છે; જો કે અમે હાલ તો તેમ કરી શકીએ એમ નથીઃ કારણ કે પત્ર જેટલું સોંઘામાં સોંઘું અને મ્હોટામાં મ્હોટું કરી શકાય તેટલું અમે કરી ચૂકયા છીએ, અને તે એટલે સુધી કે, ત્હેના ગ્રાહકોની પૂરતી સંખ્યા ન થાય (અને હજી ફક્ત અર્ધીજ થઈ છે !—જે ગૂજરાતી પ્રજાને માટે અમારા શુભેચ્છકો માન ભરેલું સમજે છેઃ પણ સુન્દરી સુબોધની તરફ ત્હેના ગ્રાહકોની જે અપૂર્વ મમતા છે, ત્હેને માટે અમે તેમ માની શકતા નથી.–) તો ત્હેનું ભારે ખર્ચ અમારે નાહક ઉઠાવવું પડે. આવી વસ્તુસ્થિતિમાં ચિત્રોનું વધારા પડતું ખર્ચ પણ હાલથીજ પત્રને માથે નાંખી ત્હેના ઉપરનો બોજો વધારવો, એ-અમારી ઘણી વૃત્તિ છતાં–અમે દુરસ્ત ધાર્યું નથી.

પરન્તુ આપ સર્વ ખાત્રીપૂર્વક માનજો કે, 'વધારા' વાળી યોજના આપની આ પત્ર તરફની પ્રીતિને લઇને સફળતા પામશે કે તુરત પ્હેલો પ્રયાસ ત્હેને પણ સચિત્ર કરવા તરફજ થશે. માટે અમારી નમ્ર વિનંતિ એ છે કે, અમારાં વ્હાલાં વાંચનાર પૈકી જેમને અનુકૂળતા હોય ત્હેમણે દરેકે મ્હોટા પત્રનાં ગ્રાહક થવું. ન્હાના (૩૨ પાનાંના) માસિકના જ્યારે દર મહિને પોણાબે આના ખર્ચ પડે છે, ત્યારે મ્હોટા (૧૦૦ પાનાંના) માસિકના ફક્ત ચાર આના પડે છે !–આ ફેરફાર ભાગ્યેજ કોઇને પણ ભારે પડતો લાગશે.

૯. સુન્દરીસુબોધના પ્રકાશક અને તન્ત્રિ તરીકે અમને વારંવાર જે જે જૂદા જૂદા અનુભવો મળે છે, તે અમને એકલાનેજ મળે છે, એવું અમારૂં કહેવું અથવા માનવું નથી. રંક સુન્દરી સુબોધ કરતાં બીજાં વધારે પ્રતિષ્ઠિત અને વયોવૃદ્ધ પત્રો આપણી ભાષામાં છે અને આવી હકીકત તે દરેક પત્રના અધિપતિના અનુભવની નિત્ય વાર્તા છે. તથાપિ સુન્દરી સુબોધ જેવું ન્હાનકડું માસિક પણ તેનાં ગ્રાહકોનાં હૃદયમાં સ્થાન મેળવવા લાગ્યું છે, એ બહુ સન્તોષ આપે છે. દૂર દૂરના દેશોમાંથી, સ્વદેશનાં ચોતરફનાં નગરોમાંથી, અને ગામો તથા ગામડાંમાંથી આવતા, સ્નેહ ભરેલ પત્રો અમને આનન્દ આપે, એ સ્વાભાવિક છે. પરન્તુ અહિં અમારે એકલી આનન્દકથા કહેવાની નથી; કારણકે હૃદયને ભેદી નાંખે એવી કરુણાજનક કહાણીઓ, જે આપણા ભારતને નશીબે આલેખાયલી છે, તે પણ અમારે સાંભળવી, નિહાળવી પડે છે; અને ત્હેને લઇનેજ અહિં લખવાનું અમને પ્રાપ્ત થાય છે.

કોઈ વાર અમને પત્ર મળે છે, કે "સૌ.—બાઇને નામે અમો તમારૂં પત્ર મંગાવતા હતા, પણ તે એ બાઇજ વાંચતાં. હાલ તેઓ મરણ પામ્યાં છે. માટે અમારે તે દિલગીરી સાથે બંધ કરવું પડે છે." બીજી તરફથી તેમને માટે જણાવવામાં આવે છે કે, "સૌ.—

બ્હેન વાંચનનાં શોખીન, ઉત્સાહી અને વિચારસિક હતાં. એમના જવાથી બંને (પતિના અને પિતાનાં) ઘરમાં ભારે ખોટ પડી છે.'–'બંને ઘરમાં' જ નહિં, પણ એવી 'ઉગતાંજ આથમતી' બ્હેનનાં મરણથી આખા દેશને હાનિ થઈ છે !

વારંવાર મળતા કાગળોમાં આવા કરુણ બનાવો ટુંકાણમાં પત્નીભક્ત પતિઓ અથવા ભગિનીવત્સલ બન્ધુઓની ધ્રૂજતી લેખિનીથી જણાવવામાં આવેલા હોય છે. "સૌ.–ને નામે આવતા સુન્દરીસુબોધનું સરનામું કાયમ રાખી, નીચે મુજબ ફેરફાર કરશો,–' સ્વર્ગસ્થ સૌ.–."–કેટલું હૃદયભેદક ? પત્ની અથવા ભગિનીને વ્હાલું થયેલું પત્ર બંધ કરવાની પતિ અને બન્ધુની વૃત્તિ ન થઇ. કેવી અનન્ય પ્રીતિ ? અમારો હિન્દુ સંસાર ભલે માટીનાં પૂતળાં પૂજતો હોય, પણ જ્યાં સુધી દિવ્ય પ્રેમનાં કિરણો માટીમાં થઇને પણ ત્હેનાં સ્ત્રીપુરુષનાં હૃદયને પાવન કરે છે ત્યાં સુધી ત્હેના ભવિષ્ય માટે નિઃસંશય પૂર્ણ આશા રૂહે છે. અને અમારી તે બ્હેનો !–અમારા સ્વાર્થને તો ત્હેમની ભારે ખોટ પડી છે; પરન્તુ અમારાં નિષ્ઠુર હૃદયોમાં અમારાં અર્થવાદી જીવનમાંથી તેઓ આટલું પ્રેમનું વહન પોતાના ઉચ્ચ ગુણો વડે કરાવી શક્યાં, એ શું ભારતનાં સ્ત્રીત્વને માટે ઓછું માન ભરેલું છે ?

આવા કરુણાત્મક છતાં ઉદ્બોધન દેતા અનેક પ્રસંગો અત્યારે અમારા સ્મરણમાં આવે છે; પરન્તુ વિસ્તારને ભયે અહિં આપી શકતા નથી. અમારા એક સાહિત્યપ્રેમી યુવાન બન્ધુને મૃત્યુશૈયા ઉપર પણ આ પત્રનું વિસ્મરણ થતું નથી અને ત્હેમની છેલ્લી શુભેચ્છાઓમાં સુન્દરીસુબોધમંડળના એક ફન્ડને સહાય કરવી એ છે ! ત્હેમના અવસાનના દુઃખદ સમાચાર અને આ ત્હેમની અનન્ય મમતા અમારાં પણ નયન ભીંજવ્યા વિના રહ્યાં નથી; તો એવા સ્નેહાળ યુવાનનું મરણ ત્હેમનાં સ્વજનને સ્વાભાવિક રીતે કેટલું બધું શોકભર્યું થઇ પડયું હશે, એ સહજ સમજાશે. દયાળુ પ્રભુ તે સર્વ પ્રેમાળ જીવનનાં અમર તત્વોને કલ્યાણ માર્ગે પ્રેરો !

૧૦. પ્રભો !–જેને દરેક ધર્મ અને દરેક પ્રજા જૂદા જૂદા નામથી અને જૂદા જૂદા ભાવથી ભજે છે; જેને હિન્દુ, આર્ય, જૈન, બૌદ્ધ, સિખ, બ્રાહ્મ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી અને યાહુદી વગેરે અનેક લોકવિભાગો જૂદી જૂદી રીતે પૂજે છે; જેને વિવિધ શાસ્ત્રો અને ભિન્ન ભિન્ન ધર્મગ્રન્થો જૂદી જૂદી માનતા સમર્પે છે; અને જેને સકળ પૃથ્વીનાં મનુષ્યો જૂદી જૂદી વિધિથી આર્ચે છેઃ તે તું,–એકજ, સર્વાન્તર્યામી, સર્વશક્તિમાન, દયાસ્વરૂપ, પ્રેમમૂર્તિ, નારાયણ, જે–હિન્દુ દેવમન્દિરમાં, જૈન દેવસ્થાનમાં, ઇસ્લામી મસ્જીદમાં, તથા ખ્રિસ્તી અને અન્ય ધર્મમાર્ગોનાં દેવાલયોમાં,–એક સરખો વ્યાપ્ત છતાં, આખા બ્રહ્માંડમાં અને અમારાં દીન, રંક હૃદયોમાં પણ વિરાજે છે; તે કરુણાસાગર, સ્નેહની મૂર્તિરૂપ પ્રભો ! તું અમને–ત્હારાં અન્ધ, અબલ, અજ્ઞાન બાલકોને શરણ લેઃ અમને સન્માર્ગે બતાવ, પરમ પ્રેમમય પિતા ! અમારા અનેક દોષ માફ કર; હૃદયની, બુદ્ધિની, અને વર્તનની ખામિઓ દૂર કર; અને અમને પાવન કર. ત્હારા નિર્મળ પ્રેમની જ્યોત હૃદયમાં પ્રકટાવ, પ્રભો !

૧૧. પ્રભો ! શિર નમ્યું. નમ્યુંજ ધરું સર્વદા, એટલી–
નિશુદ્ધ મતિ રાખજે; સકલ અન્ય એમાં હર્યું.*

* રા. રા. બળવંતરાય ક ઠાકોર. (કાવ્યમધુર.)

काव्यकुंज.

નવા વર્ષે શુભાશિષ.

—પ્રેમ—

(અનુષ્ટુપ) " અભેદાનન્દને પામો ! સચ્ચિદાનન્દમાં વહો ! "
નવા વર્ષે શુભાશિષો મિત્ર મસ્તાન ઇચ્છતો.

(શિખરિણી) નવી આશા ધારી, નવીન વરશે તું વિહરજે !
નવી આશામાંહી, હૃદયસરમાં તું ઉતરજે !
નવી આશા તુંને નવીન ફલદાતા નિવડશે !
નવી આશા ત્હારી, હૃદયકલી પૂરી ખિલવશે !

(માલિની) અધિક અધિક સ્ફુરો ભાવનાઓ દયાની !
નવીન નવીન પ્રેરો પ્રેરણાઓ પ્રભુજી !
ત્વરિત ત્વરિત વાધો પ્રેમપન્થે, વિરાગી !
અકલિત ગતિ પામો, થાઓ વ્હાલાં સુભાગી !!

(અનુષ્ટુપ)" અભેદાનન્દને પામો ! સચ્ચિદાનન્દમાં રહો ! "
નવા વર્ષે શુભાશિષો મિત્ર મસ્તાન અર્પતો.

(સીતાપૂર) —मस्तान.

" વ્હાલાંઓનું હૃદય."

વ્હાલા હૃદયને દેખવું, ના અન્ય કાંઇએ દેખવું,
વ્હાલા હૃદયને પૂજવું, ના અન્ય કાંઇએ લેખવું:
વ્હાલા હૃદયને માણવું, ના દૂર એથી ભાગવું,
વ્હાલા હૃદય શું રાચવું, ના વ્હેમ આણી ત્યાગવું.

વ્હાલા હૃદયને રાખવું, પ્રીતે હૃદયમાં રાચવું,
વ્હાલા હૃદયને માટ, મ્હારા પ્રાણ પણ હું પાથરૂં;
વ્હાલા હૃદયને માટ, તન, મન, સર્વ મ્હારાં ઓળવું,
વ્હાલા હૃદયને માટ, વૈભવ વિશ્વના વ્હાલે તજું.

વ્હાલા હૃદયને વંદીયે, વ્હાલા હૃદયને ઝીલીએ,
વ્હાલા હૃદયનું વ્હાલ યાચી, વ્હાલ વ્હાલાં ચિન્તિયે;
વ્હાલા કરે—ના દેખવું, વ્હાલા વદે—ના સુણવું,
વ્હાલા હૃદયને દેખવું, ના અન્ય કાંઇએ લેખવું !

(ભાવનગર.) સૌ. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય ત્રિવેદી

ભાઇ મ્હારો ક્યાં ગયો ?*

બોલાવજો મુજ ભ્રાતને, નવ એકલું રમવું ગમે;
કુસુમો વસંત તણાં ખીલે, ને ગાન કોકિલા કરે.
ક્હો ભાઈ મ્હારો ક્યાં ગયો ?
પતંગીયાં ઉડતાં ફરે, રવિ કિરણની પૂંઠે ભમે;
ના, ના, પતંગ ઘુમે, રમે, તે પકડવાં હાવે ગમે.
મમ ભ્રાતને બોલાવજો.
અહિં વૃક્ષ હેઠે રોપીયાં, જે બારમાસી તે ખીલ્યાં !
આ ફાળસી ફાલી નીચી, ફલ ભારથી કેવી નમી !
મમ ભ્રાતને બૂમ પાડજો.
નવ, બાલ સુકુમાર ! પ્હોંચે, બુમ ત્યાં; નહિં આવશે,
વસંત સુંદર વદન એ, નવ પૃથ્વીપર સ્મિત વેરશે.
તવ ભ્રાત તો સુખમાં ડુબ્યો.
આનંદભર જયવંત ટુંકું, જીવન એવું ગુલાબ શું;
જા, બાલ ! રમવું એકલું, ત્હારે લખ્યું, નિરૂપાય છું !
તુજ ભ્રાત તો સ્વર્ગે ગયો !
મેના નહિં આ બોલશે ? નહિં ફુલ બાગે ચૂંટશે ?
આવી વસંત વહી જશે, તોએ નહિં એ આવશે ?
બોલાવવું શું વ્યર્થ છે ?
સરિતા તટે ને કુંજમાં, રમવાં હવે પુરાં થયાં !
હા ! ભાઈ સાથે કુદતો, ત્યારે જશે નવ જાણતો,
હું મૂરખો લડતો હતો !

(શાંતિસદનઃ સુરત) —વી. હ. મહેતા.

ગુલાબ.

(વસન્તતિલકા.)

રે ! ઓ ગુલાબ મધુરા ! તુજ રૂપ ચારુ,
જોતાં થતા હૃદયમાં કંઈ ભાવ ઉંચા,
પાડે ચુંટી જન વિખુટું ત્હને તરૂથી,
તું બાપડું તરૂ વિના કરમાઈ જાતું,
દેતા કઠોર ભ્રમરા અતિ ડંખ તીવ્ર,
આપે પ્રીતિ થકી તું તો સુરભિ મધુરી,
સૌન્દર્ય ત્હારૂં નિરખી મન મોદ પામું,
સૌન્દર્ય, સ્વાર્પણ, ક્ષમા, ત્રણનો સુયોગ,
ને છે વળી ઉર સુકોમળ નમ્ર ત્હારૂં;
શું તું સમાન નહિં માનવ વૃન્દમાં કો ?
સૌન્દર્ય જોઇ, સુરભિ લઈ નાંખી દેતા,
આપે સુવાસ નહિં મૂકતું તું સ્વભાવ.
તોયે ન તું ઉરમહિં કદી રોષ આણે,
એ ઉચ્ચતા નવ વસે અમ ઉરમાં શું ?
લેઇ સુગન્ધી મધુરી ચિત શાન્ત થાતું;
દિઠો તુંમાં, નવ દિઠો અમ માનવોમાં.

(સુરત.) —બ્હેન લહરી.

* Child's First Grief નામના ઈંગ્રેજી કાવ્યનો અનુવાદ.

અંતર્ સરિતા.

(તોટક) અમ અંતર પ્રીત રસે ભરીઆં,
અમ અંતર પ્રીત રસે ઝરતાં,
કદી પ્રીત ન નાથ ઉરે ધરતા,
પણ પ્રેમ–સરિત વહીજ જતી,
સરિતાજલ મિષ્ટ રૂડું વિમળું,
લવણે ભરીયું પણ લોભવતું,
અમ અંતર પ્રીત રસે રસીઅ
સરિતા સમ સાગરમાં ભળતાં.
અમ રંક પ્રતિ થઇ બેપરવા;
જઈ સાગર ભેટતી–ત્યાં ઠરતી.
નિજ નાથતણું લવણે ભરીયું,
પ્રણયી દીલડું જઈ ત્યાં ઠરતું.

(સુરત.) —કલ્યાણજી વિઠ્ઠલભાઇ.

વિધવા બાલા.

(શાર્દૂલવિક્રીડિત) બાલે ! જ્હાજ તહારૂં મધ્ય દરિયે રે ! આજ ભાગી પડ્યું,
બાલે ! જીવન તારૂં આજ, અહહા ! નિરાવલંબી થયું;
રે ! રે ! વિશ્વ કટુ દ્રગે તુજ પ્રતિ જોશે હવે, બાલીકા !
લેખાશે તવ જીંદગી જગતમાં નિરૂપયોગી હવાં.

અંધારે ઝૂરવું અને સળગવું એ માત્ર તારે હવે,
જોવું, રોવું, સહેવું, મૃત્યુ સુધી, એ તારે નસીબે અરે !
રે ! રે ! કોઈ અહીં હવે જગતમાં, બાલે ! તહારૂં નહીં,
જોઇને તુજને ખરે જન સહુ નિઃશ્વાસ દે છે અહીં.

દેખી તાહરૂં દુઃખ ઉર મુજ આ, બાલે ! ઊઠે છે મૂઝી,
તો તારા મૃદુ ઉરમાં અહહહા ! થાતું હશે શું નહીં ?
રોશે તું પણ એ ગયો નવ હવે પાછો કદિયે ફરે,
કિંતુ જો સુખ કૈં મળે રૂદનથી, તો તો તું રો રો ભલે !

જાતાં પ્રેમનું પાત્ર, હા ! જગતમાં પ્રેમી ન ક્યારે રડયાં ?
ક્યારે અશ્રુ વહ્યા વિના હૃદયના સમ્બન્ધ સાચા તુટ્યા ?
બાલે ! રો પ્રિય ! તાહરા જિગરનો બોજો હઠે ત્યાં સુધી,
વ્હાલાના ગત પ્રેમને સ્મરી સ્મરી રો રો ભલે, બ્હેનડી !

બાલે ! દુઃખ થકી દુઃખી ઈતરની જાણી શકાયે ગતિ,
તું યે દુઃખ સહી, દુઃખી પ્રતિ દયાનો પાઠ લેજે શિખી;
દેવી સ્હાય પીડિતને નિજસમાં, બાલે ! હમેશાં ગણી,
સાચો એજ સુમાર્ગ છે જીવિતનો વૈધવ્ય પામ્યા પછી.

બાલે ! ઈષ્ટગતાત્મ શાન્તિ અરથે એ છે નિવાપાંજલી,
બાલે ! એજ રૂડો ખરે મૃતકના સંસ્કાર કેરો વિધિ;
બાલે ! પાર ભવાબ્ધિનો જન ખરે એથીજ પામી શકે,
ને એનાથીજ માનવી જીવન આ સાફલ્ય પામે જગે.

(સોજીત્રા.) —મયંક.

વાર્તાલહરી.

દયાળુદેવી.

સમય રાત્રિના આઠેક વાગ્યાનો હતો. શિયાળાની કડકડતી ટાઢ વધતી જતી હતી. રસ્તાપર મનુષ્યોનો અવર જવર ઓછો થતો હતો. નાનાં બાળકો અને વૃદ્ધ જનો બારણાં બંધ કરી શગડી પાસે બેસી વાતોના તડાકા મારતાં હતાં. તેવામાં એક ભિખારણ, કેડે નાનું છોકરૂં બેસાડીને અને આંગળીએ પાંચેક વર્ષના છોકરાને વળગાડીને, દિલગીર ચ્હેરે એક નાની શેરીમાં ઘેર ઘેર ભટકતી હતી. તે ધીમે સાદે બોલતી હતી; " અમને કોઈ ખાવાનું આપો; અલ્લાહ તમારૂં ભલું કરે. " આખો દિવસ તે શહેરમાં શેરીએ શેરીએ ભટકી હતી પણ તેને કયાંઈથી ખાવાનું મળ્યું નહોતું. બાળક ધાવવા માટે માતાના સ્તનને મોઢામાં લેતું હતું પણ દૂધ નહિ મળવાથી રડતું હતું. છોકરાને પણ કડકડીને ભૂખ લાગી હતી અને બહુ ચાલવાથી થાકી ગએલો હતો; તેથી માતાને કહેતો હતો, "બા, બા, હવે મને તો ખૂબ ભૂખ લાગી છે; હવે નથી ચલાતું હોં. " માતા પણ ત્રણ દિવસની ભૂખી હતી અને તેની બધી શક્તિ વહી ગઇ હતી. પોતાનાં પ્યારાં બચ્ચાંઓની આ સ્થિતિ જોઇને તેની આંખોમાંથી આંસુ ખળખળાટ વહ્યાં જતાં હતાં. "અલ્લાહ, ખુદા, પરવર દેગાર! દયા કર, દયા કર !" એમ મનમાં બોલતી માતા શેરીમાંના ઘરોની બારીઓ તરફ નજર કરતી બચ્ચાંઓ માટે ભીખ માગતી હતી, પણ કોઈ પણ સ્થળેથી કાંઇયે નહિ મળવાથી વારંવાર નિરાશ થતી હતી.

એટલામાં મ્હેલા માળની બારીએ સ્વામીની વાટ જોતી ઉભેલી એક દયાળુ અબળા—ચંપાની દૃષ્ટિ તે દુઃખી જનોપર પડી. તેને દયા આવવાથી, રસોડામાં જઈ, રોટલો લઇ, દાદર ઉતરી અને ઓટલાપર આવી મીઠે સાદે ભિખારણને બોલાવી કહ્યું, " બ્હેન, બાપુ, આ રોટલો લે અને તારાં બચ્ચાંઓને ખવડાવ. " " અલ્લાહ, તમારૂં ભલું કરો, " એવાં ઉપકારનાં વચનો બોલી દુઃખી સ્ત્રીએ રોટલોલીધો અને છોકરાને ખાવા આપ્યો. ખુશી થતાં થતાં છોકરાએ થોડીજ વારમાંઆખો રોટલો પેટમાં મૂકી દીધો. પરંતુબાળકનું રડવુંચાલતું જ હતું. ચંપાનું ધ્યાન તે બાજુ ખેંચાયું. તેણીએ જોયું કે માતાના સ્તનમાંથી દૂધની સેર વહેતી નથી અને તેથી બાળક રડે છે. તરત દૂધ લેવા તે ઉપર ગઈ; પણ જતાં જતાં વિચાર આવ્યો કે 'આજે દૂધવાળી માત્ર અડધો શેર દૂધ આપી ગઈ છે, કારણ કે આ દુકાળના વખતમાં ઢોરોને પૂરતો ઘાસ ચારો મળતો નથી. અને તેથી દિવસે દિવસે ઢોરોની સંખ્યા ઓછી થતી જાય છે એમ તે બિચારી કહેતી હતી. હવે કેમ કરવું ? ઘર આગળઆવેલ નાના બાળકને ભૂખ્યું જવા દેવું ? શું તેમાં પ્રભુ રાજી થશે ? ના, ના. ત્યારે કેમ કરવું? મારા વ્હાલા પતિ માટે રાખેલા દૂધમાંથી તેને અડધો ભાગ આપું તો? હા બસ, તેમજ.' આ પ્રમાણે દૃઢ વિચાર કરી, પાશેર દૂધ લઇ, નીચે જઈ, બાળકને પાવા માટે આપ્યું. આથી બાળક પણ શાંત થયું અને દુઃખી અબળાએ અંતઃકરણપૂર્વક આશીર્વાદ આપ્યો. દયાળુ સ્ત્રીને વધારે ભારરૂપ નહિ થઇ પડવું તેવા ઈરાદાથી ત્યાંથી ઉઠી આગળ ચાલવાનો તે દુઃખી નારીએ મનસૂબો કર્યો.

છોકરો અને બાળક તો શાંત થયાં પણ દુઃખી માતાને ક્ષુધા બાળી દેતી હતી. ચંપા પાસે હવે ઘરમાં કંઈ તૈયાર ભોજન નહોતું, તેથી તે દિલગીર થતી ઉપર ચાલી ગઈ. સુંદરપુર જેવા મોટાં શહેરમાં આજે ત્રણ દિવસે પણ તેનાં બચ્ચાંઓને આવા ખરાબ સમયમાં ખાવાનું મળ્યું તેથી ગરીબડી માતા ઈશ્વરનો ઉપકાર માનતી, દયાળુ અબળા-ચંપાનું ભલું ઇચ્છતી, લથડીયાં ખાતી આગળ ચાલવાને પ્રયત્ન કરવા લાગી; પણ વ્યર્થ! તેની આંખે અંધારાં આવી ગયાં; શક્તિ વહી ગઇ અને તે મૂર્છા ખાઇ રસ્તાપર પડી ગઇ.

અહા'હા ! માતાનો પ્રેમ કેવો નિર્મળ, પવિત્ર અને દિવ્ય હોય છે ? બાળક માટેના દૂધમાંથી તેમજ છોકરા માટેના રોટલામાંથી પોતાનું જીવન ટકાવવા માટે થોડું પણ લેવાનો ક્ષુલ્લક વિચાર ત્હેને નહિ આવ્યો, તેમાં કેટલો બધો આત્મભોગ ? પ્યારા બચ્ચાંઓ પરનો કેટલો શુદ્ધ પ્રેમ ! માતા ! માતા ! પ્રેમાળ જનની ! તને અસંખ્યવાર નમસ્કાર કરીએ, તારા અહર્નિશ ગુણ ગાઇએ અને આખી જીંદગીભર તારી સેવા કરીએ, તોપણ શું અમે તારૂં દેવું વાળી શકીએ ખરા ? કદિ નહિં. વંદનીય માતુશ્રી ! તારો જય હજો, જય હજો.

દુઃખી માતા ધરણીપર ઢળી પડી, તે જોઇ બાળકોએ શોરબકોર મચાવી દીધો. રાંક છોકરો ગરીબડે મુખે બોલવા લાગ્યો. " મા, મા, ઓ મા, અહિંયા કેમ સૂઈ ગઇ ? આપણું ઝુંપડું અહિંયાં ક્યાં છે ? અરેરે ! બા, બોલને, ઉઠ, ઉઠને; માડી મને બહુ બીક લાગે છે; શું તને બહુ ભૂખ લાગી છે ? અરેરે ! મારી માને કોઇ ખાવાનું આપો; મા, ઓ મા, ઉઠ, ઝટ ઉઠ હો. નહિ તો સિપાઇ આવીને મારશે. "

દયાની દેવી-ચંપાના કાનમાં તે ગરીબડા છોકરાના હૃદયભેદક શબ્દો પહોંચી ગયા અને તેણીના કોમળ હૃદયને થરથરાવી દીધું; તરતજ દયાળુ ચંપાની આંખોમાંથી અશ્રુ ખરવા લાગ્યાં. ઘરમાં કોઈ નહોતું. સર્વે પાડોશી ટાઢને લીધે બારણાં બંધ કરી સૂઇ ગયા હતા અથવા ગપાટા મારતા હતા. તેણી કોઇને મદદ બોલાવી શકે તેમ ન હતું; તેથી પોતેજ દાદર ઉતરી, ભિખારણ પાસે જઇ તેને ઢંઢોળવા લાગી અને છોકરાંઓને દિલાસો આપવા લાગી.

પાએક કલાક વીતી ગયો ત્યારે ચંપાના કોમળ હસ્તના સ્પર્શથી તેમજ બાળકોના આક્રંદથી માતા સાવધ થઈ અને જાણે ગાંડી થઈ ગઇ હોય તેમ તે ચારે બાજુએ જોવા લાગી અને બડબડના લાગી. "દુકાળ, દુકાળ, ભયંકર દુકાળ! તારૂં બળ અમારી જેવાં હાલ બેહાલ થએલાં માણસોપર બહુ અજમાવ્યું, હવે બસ કર. વેપારમાં નુકશાન ગયું, જમીનમાંથી કંઇ નિપજ થઈ નહિ, દ્રવ્ય થોડું હતું તે પણ ચોરો ચોરી ગયા, વ્હાલામાં વ્હાલો ધણી, માથાનો મુગટ પરલોકવાસી થયો અને છેવટે ઘર આગથી બળી ગયું; હવે પાસે ફુટી બદામ પણ નથી; સગા સ્નેહીઓ સામું જોતાં નથી; અરેરે ! કોઇને લાજ આવતી નથી; અલ્લાહ પણ રૂઠ્યો; આભ ફાટ્યું, ત્યાં થીગડું ક્યાં દેવું ? અરેરે... ..અ......રે......રે.!" બોલતી દુઃખી ભિખારણ,-ઉમદા કુળની સ્ત્રી-ભયંકર દુકાળનો ભોગ થએલી સતિ નારી —પુનઃ બેભાન થઈ ગઈ.

દયાળુ ચંપા તે શબ્દો સાંભળી થરથરી ગઇ; દુકાળને લીધે કેટલાં બધાં, કુલીન માનવીઓ પણ ભાગ્યના ચક્રતળે દબાઈ કેવી માઠી હાલતમાં આવી જાય છે તેનો તેને સંપૂર્ણ

ખ્યાલ આવી ગયો. ગરીબોની-દુઃખીની-અનાથની દાદ સાંભળવાનો, તેઓને દુઃખમાં દિલાસો દેવાનો, તેઓને કોઈ પણ રીતે થોડી અથવા ઘણી મદદ કરવાનો અને ખરેખર દયાની દેવી થવાનો આ સમય છે; માનવસેવા કરવાનો આ કટાકટીનો વખત છે; એમ તે સારી રીતે સમજી ગઇ.

થોડો સમય પસાર થયો, એટલામાં ચંપાનો ધણી ત્યાં આવી પહોંચ્યો; એટલે તે દયાળુ દંપતીએ રસ્તાપરથી ભિખારણને ઉંચકી ઓટલાપર સુવાડી અને છોકરાંઓને શાંત કર્યાં. પછી ચંપાએ પોતાના ધણીને બજારમાંથી કંઇ ખાવાનું લઈ આવવા મોકલ્યો, જે તરતજ લઇ આવી ભિખારણને સાવધ કરી પ્રેમથી ખવડાવવા લાગ્યો. જે સુખી સંસારમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્ને દયાળુ સ્વભાવનાં હોય, ત્યાં કેટલી બધી દયા, શાંતિ અને પવિત્રતા વ્યાપી રહેતી હશે ? શું તેવાં પવિત્ર નરનારીને દેવ અને દેવી ન કહી શકાય ? ગુણિયલ ગુજરાતમાં આવાં પવિત્ર દંપતી કેટલા હશે ?!

ઉપલો બનાવ ચાલતો હતો, તેટલામાં એક પાડોશણ જે બ્હારથી ઘર તરફ આવતી હતી, તેણીએ ચંપાને ભિખારણને અડકેલી જોઇ ડોળા કાઢી કહ્યું, " અલિ ચંપા ! તું તે કંઈ ગાંડી થઈ ગએલ છો કે શું ? ભિખારણને તે અડકાય ? અને તે વળી મુસલમાન ને ? શરીર ન અભડાય ? તું ધર્મ પાળે છે કે નહિ ? અરે, આવા ભિખારીઓ તો દુકાળને લીધે ઘણાય વધી પડયા છે; તું એમ કેટલાકને આપીશ અને ઘર ખાલી કરીશ ? સંભાળજે, બાઈ. " ચંપાએ જવાબ આપ્યો, "બ્હેન, પ્રભુ આપણને જે કંઇ આપે છે તેમાંથી યથાશક્તિ આવાં દુઃખી જનોને આપીશું; **જો ફળની આશા રાખ્યા વગર આપીશું, તો પ્રભુ તેની બેવડી બીજું વધારે આપશે.** વળી, બ્હેન, આ મુસલમાન છે, પણ છે તો માણસને ? આપણે કીડીને, મકોડાને, ઢોરોને, ઝાડોને અને પંખીઓને બચાવવા માટે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, તો પ્રભુની સંતતિ રૂપ માણસને, પછી તે ગમે તે જાતનું હોય, તેને બચાવવા માટે પ્રયત્ન ન કરીએ તેમાં આપણને કેટલી શરમ,-તે આપણો કેવડો મોટો ગુનો ? " પડોશણ ગંગા છણછણી ઉઠી, " ઓ હો હો ! તું તો બહુ ડાહી થઇ ગઈ લાગે છે; જારે જા, આ તે કંઈ હિંદુના આચાર છે ? " ચંપા ઠરે પેટે બોલી, "બહુ સારૂં બ્હેન, તમે જે કહો તે ઠીક છે, પણ આવતી કાલે સાધ્વી કાલીંદી દેવી આગળ આ બાબતનો ન્યાય કરાવશું. " ગંગા બબડતી બબડતી ચાલી ગઇ. ભિખારણના પેટમાં અન્ન ગયું તેટલે તેણી વિશેષ સાવધ થઈ અને બધું ખાઇ રહ્યા પછી તે દયાળુ નરનારીને આશીર્વાદ આપતી પોતાની ઝુંપડી તરફ ચાલી ગઇ. ચંપા અને તેનો ધણી પણ ઘરમાં જઇ પ્રભુપ્રાર્થના કરી, નિદ્રાવશ થઈ ગયાં.

બીજા દિવસના બપોરના બે વાગ્યા છે; ગંગાના ઘરમાં સાધ્વી કાલીંદી, ચંપા, કસ્તૂર આદિ બીજી સ્ત્રીઓ વાર્તાલાપ કરી રહી છે; ગઇ રાતના પ્રસંગપર વાતો ચાલે છે; તો સુજ્ઞ બ્હેનો ! ચાલો આપણે તે ઘરમાં જઇએ અને કાલીંદી બ્હેન શો બોધ આપે છે, તે સાંભળવાની તક લઇએ. સૌ પોતપોતાના મત દર્શાવી રહ્યાં ત્યાર પછી શાંત ચિત્તે, પ્રસન્ન મુખમુદ્રાથી અને વિનયયુક્ત વાણીવડે કાલીંદીએ જવાબ આપ્યો: " બ્હેનો, તમે સર્વ ગમે તે ધારતાં હો, પણ ચંપાબ્હેને કાલે જે સુકાર્ય કર્યું છે તે સર્વ રીતે યથાર્થ

જ છે. ખરેખર તે બ્હેનનું જીવન સર્વેના કરતાં સરસ છે કારણકે તે જે કાંઈ પણ વાંચે છે અથવા શ્રવણ કરે છે તેમાંથી જેટલું બને તેટલું અમલમાં મૂકતાં શીખે છે. માત્ર વાંચીને તથા સાંભળીને બેસી રહેતાં નથી; કહેણી પ્રમાણે તેની રહેણી છે. બ્હેનો ! ગમે તે જાતનું દુઃખી માણસ આપણે જોઇએ તેને મદદ કરવી તે આપણી પ્રથમ ફરજ છે; પછી ભલે તે હિંદુ હો, જૈન હો, પારસી હો, મુસલમાન હો, બુદ્ધ હો અથવા ખ્રીસ્તી હો. અરે ગમે તે જાતનો અને ગમે તે દેશનો હો, પણ દુઃખી જનનું દુઃખ ટાળવું એ આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય છે; **દુનિયાપર વસતા બધા માનવીઓ એકજ પ્રભુના બાળક છે; તેઓ વચ્ચે ભેદભાવ રાખવો તે ઇશ્વરનું અપમાન કર્યા બરોબર** છે. શાણી બ્હેનો ! **શ્રીકૃષ્ણ, રામચંદ્ર, મહાવીર, અહુર્મઝ્દ, મહંમદ, બુદ્ધ** અને ઈસુ ખ્રીસ્ત, તે બધા મહાત્માઓ હતા અને તેઓ મહાન્ પ્રભુના અંશો હતા; તે પવિત્ર અને દિવ્ય આત્માઓએ જૂદા જૂદા દેશમાં, જુદે જુદે કાળે અને જુદી જુદી જાતના માનવીઓને જે જે બોધવચનો કહ્યાં છે તે અતિ ઉત્તમ છે અને એકજ રહસ્યવાળાં છે, તો તેઓના પુજારીઓએ, ભક્તજનોએ,–અનુયાયીઓએ એક બીજા પ્રતિ તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જોવું અને આવા ભયંકર દુકાળના સમયમાં તે અન્યધર્મનો છે માટે તેનાપર કટુનજર કરી મદદ નહિ કરવી, તે અત્યંત નીચતા ગ્રહણ કરી કહેવાય; મનુષ્યત્વ ત્યજી રાક્ષસપણું ગ્રહણ કર્યું કહેવાય. આપણે દુઃખી ભિખારીને કદાચ અડકવું પડયું તો પવિત્રતાને ખાતર, શુદ્ધિને ખાતર નાહી લેવું તે ઉત્તમ છે; પરંતુ અભડાઇ જશું, હલકા કહેવાશું, એવી બીકથી કોઇ દિવસ મનુષ્ય સેવામાંથી પાછા હઠવું નહિ, કારણકે **માનવસેવા એ પણ દેવસેવાજ** છે; કોઈ પણ મહાત્માએ તે બાબતની ના પાડી નથી. શ્રીમંત બ્હેનો ! મારે તમને ખાસ કરીને કહેવું જોઇએ કે તમારે તમારા ધનનો અને સમયનો સારો ઉપયોગ કરવાનો છે; સ્વાર્થ કરતાં પરમાર્થપર વિશેષ દૃષ્ટિ રાખવાની છે, કારણ કે દયાળુ પ્રભુએ તમને જે.ધન થાપણરૂપે આપ્યું છે તે તેના બાળકોના દુઃખનિવારણ માટે આપી દેવાનો આ સમય છે; તેવી રીતે તમે જો વાપરશો તો પ્રભુ તમારાપર ખુશી રહેશે, તથા વિશેષ અને વિશેષ મીઠી દૃષ્ટિ રાખશે. છેવટમાં મારે સર્વે બ્હેનોને એટલુંજ કહેવાનું છે કે આવા દુઃખી વખતમાં તમે સર્વે તનથી, મનથી, ધનથી અને વાણીથી દુઃખી જનોનાં દુઃખ ઓછાં કરવાંમાં ભાગ લેશો, તો પ્રભુ તમારાપર પ્રસન્ન થશે, તમારા સુખમાં વધારો કરશે અને તમારાપર આર્શીર્વાદનું અમૃત રેડશે. કોઇનું દિલ દુભાયું હોય તો તેની માફી માગી, હાથ જોડીને હું એટલુંજ કહું છું કે વધારે અથવા થોડે અંશે, ગમે તે રીતમાં પરમાર્થ કરી (કારણકે " **પરમાર્થ મોક્ષનું બારૂં, એ વિના સર્વ અંધારૂં** "છે-તેથી)તમારૂં નામ પૃથ્વીપર તેમજ સ્વર્ગપર અમર કરો, દયાળુ દેવીઓ કહેવાઇ જાવ અને પ્રભુનાં પ્રેમપાત્ર બનો. ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ ।"

પવિત્ર દેવીનો મંજુલ સ્વર બંધ થયો; સર્વત્ર શાંતિ, પવિત્રતા અને દિવ્યતા પ્રસરી રહી; સર્વે એકી ટસે સાધ્વી કાલીંદીના ભલકમારતા વદનને જોઈ રહ્યા; દુનિયાંને ભૂલી જઇ સ્વર્ગમાં રમવા લાગ્યાં; અને પ્રભુનું તેજ ત્યાં ચમકતું હોય તેમ સર્વેને અંતરમાં ભાસવા લાગ્યું એટલે દયાળુ ચંપાની સખિ કસ્તુરે, કાલીંદીએ ઇશારત કર્યાથી, મહાત્મા શ્રી અનંતપ્રસાદજીનું એક ભજન લલકાર્યું:

"બધે બધાં મારા બાપજીનાં બાલુડાં જો;
"બધું જાણ્યાં લાગે ન કેમ વ્હાલુડાં જો.
"ઉંચ નીચ જે જણાય તે તો અંગ છે જો;
"દીસે સરવે સમાન થતાં ભંગ છે જો,
"નાનાં મોટાં શેનાં એકે નથી આજનાં જો;
"અનાદિથી બાળક જગરાજનાં જો."

(ભાવનગર.) –હરિત.

પ્રોફેસરનું "બજેટ."*

૧.

શ્રીયુત્ લક્ષ્મીરામ દોલતરામ શ્રોફ, એમ. એ. એલ. એલ બી., કોલેજમાં "ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર"ના ભાષણ કર્તા હોઇ, હમણાંજ થોડો વખત થયાં "પ્રોફેસર"ની પદવીયે ચઢયા હતા. તેમનો પગાર પણ હવે ઠીક વધ્યો હતો. હાલમાં તેમને ૨૫૦ રૂપૈયાનો પગાર થયો હતો અને તેને લઈ નાતજાતમાં પણ પ્રતિષ્ઠા સારી વધી હતી. કૉલેજમાં તેઓએ બી. એ. ની પરીક્ષા માટે અર્થશાસ્ત્રનો વિષય પસંદ કરી તેમાં બહુ નામના મેળવી હતી, અને એમ. એ.ની પરીક્ષામાં પણ તેજ વિષય ઉપર ખાસ ધ્યાન આપ્યું હતું. અર્થશાસ્ત્રનો વિષય ઘણો રસિક અને ઉપયોગી હોઈ તે માટે તેમની ભાવના વધતી જતી હતી; અર્થશાસ્ત્રના અનેક સિદ્ધાંતોનું પ્રાબલ્ય સંસારીક તેમજ રાજકીય સર્વે પ્રશ્નોમાં એટલું બધું તો ગુંથાયેલું તેમની દૃષ્ટિયે માલમ પડતું આવ્યું હતું, કે તેના સિદ્ધાંતો સમાજને બરાબર સમજાવનારે અનેક નવાં સાધનો પુરાં પાડવાની જરૂરિયાત તરફ તેમનું મન વારંવાર લલચાતું હતું.

અર્થશાસ્ત્રના રાજકીય વિષયોમાં અર્થસંપત્તિ કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવી તેનોજ ખાસ વિચાર કરવામાં આવે છે, પણ આ સંપત્તિનો વ્યય પ્રત્યેક ઘરમાં કરકસરથી અને યોગ્ય ઉદારપણથી કેવી રીતે કરવો, કે જેથી ઘરનાં માણસોનું આરોગ્ય અને સુખ જેમ બને તેમ વધે, અને તેમનું જીવન સરળ થાય, તેનો જોઇએ તેવો વિચાર કરવામાં આવતો નથી. આ ઉપરથી પ્રોફેસરને એમ લાગતું હતું કે જગતના આર્થિક કલહમાં પરિણામ પુરૂષો એકલાનેજ ભોગવવાનું નથી અને સ્ત્રીયો પણ તેમાં ઘણો ભાગ લે છે. એટલે ધન સંપાદન કરનાર પુરૂષ કરતાં ધન વ્યય કરનાર સ્ત્રીની કીંમત કંઈ કમી નથી. તો પછી ધન સંપાદન કરવાને પુરૂષોને અથાગ મહેનત લઇ કેળવણી લેવી પડે છે ત્યારે સ્ત્રીયોએ શું, ધનનું ખર્ચ કરવામાં મરજીમાં આવે તેમ વર્તન કરવાનું છે?–આ પ્રશ્ન તેમના મગજમાં ઘણીવાર તેમના ગૃહ જીવન ઉપરથી ઘોળાતો હતો;

પ્રોફેસરની સ્ત્રી ધનગૌરી જમાના પ્રમાણે સાદી રીતે કેળવાયેલી હતી. ગુજરાતી વાંચતાં લખતાં જેટલું નિશાળમાં શીખી શકાય છે તેટલું તે જાણતી હતી. હિસાબ પણ તેને થોડા આવડતા હતા અને ઘરનું નામું હામું જેમ તેમ કરીને રાખતી પણ હતી. ઘરનું કામકાજ પણ ઠીકઠાક કરતી હતી પરન્તુ તેનું જીવન જોઇયે તેટલું સંસ્કારી લક્ષ્મીરામને લાગતું

* વિદ્યાલયના શિક્ષકનાં ઘરના આવક ખર્ચનો અડસટ્ટો.

નહોતું; કારણકે તેમના વિચારો ઘણાજ આગળ વધેલા હતા અને તેથી તેમને બીચારી ધનગૌરીની ગૃહવ્યવસ્થા ઘણી શુષ્ક લાગતી હતી અને કેટલીક વખત તે સાવ ઉદાસ થઈ જઈ ઉંડા તર્કવિતર્કમાં ઉતરી જતા હતા. અને કોઇક વખત તો જમાનાની સ્ત્રી કેળવણીની પદ્ધતિને પણ દોષ દેવા મંડી પડતા. પણ જ્યારે આ વાતનો તે નિરાંતે વિચાર કરતા ત્યારે તેમને સ્પષ્ટ માલૂમ પડતું કે તેમાં કેળવણીને શો દોષ દેવાનો છે ? ગૃહજીવન હાલના આગળ વધેલા યુવકોએ યોગ્ય રીતે કેમ ચલાવવું, એ વાત કંઇ નિશાળમાં શીખી શકાવાય તેવી નથી; તેમજ એક જમાના પહેલાંનાં માબાપો પણ તેમની છોકરીયો ઉપર તેના સંસ્કાર પાડી શકે તેમ નથીઃ તો પછી સર્વ દોષ આપણા પોતાનાજ માથાપર આવી પડે છે. ગૃહજીવન સરળ રીતે અને વ્યવસ્થિત રીતે કેમ ચલાવવું તે મ્હારેજ પત્નીને બતાવવું જોઇયે એવો વિચાર જ્યારે તેમને આવવા લાગ્યો, ત્યારે સ્ત્રીયોને ધનવ્યય કેવી રીતે કરવાનો છે તેની કેળવણી આપવાની પોતાની પ્રોફેસર તરીકેની ફરજ જાગ્રત થઇ અને તેમણે તુરતજ ગૃહવ્યવસ્થામાં પોતાનું સર્વ આર્થિક જ્ઞાન ઉપયોગમાં લેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પ્રોફેસરને અઢીસો રૂપૈયાનો પગાર મળતો હતો, તેમાંથી વર્ષ આખર માંડમાંડ પાંચસો છસ્સો રૂપૈયા બચાવી શકતા હતા. તેમનો પગાર આવે ત્યારે તે મહીનામાં કંઈ ખાસ દેવું ન હોયતો ઘરખર્ચ જેટલો ભાગ રાખી બાકીના રૂપૈયા સેવીંગબેંન્કમાં તેઓ ભરી દેતા અને વચ્ચે જરૂર પડયે તેમાંથી ઉપાડતા હતા પણ ખરા. ઘરખર્ચ માટે જેટલી રકમ જોઇયે તેટલી ધનગૌરીને આપતા અને તેનો ભાગ્યો તુટ્યો હિસાબ તેની અકલ પ્રમાણે તે રાખતી હતી. અને પ્રોફેસર પણ, જે જે રકમોનાં બીલો તેઓ ચુકવતા તથા પોતે થોડી ઘણી રકમ ખર્ચતા, તેની ઉપરટપકી નોંધ પોતાની સુનેરી ચળકતી ડાયરીમાં ટપકાવી લેતા હતા. જે મહિને પગારનો મોટો હિસ્સો બેંકમાં જમે કરતા, ત્યારે પ્રોફેસર પોતાની ફીનેન્સીયલ (નાણાં સંબંધી) સ્થીતિ સારી ગણી પોતે પૈસે ટકે સુખી છે એમ માનતા. પણ જ્યારે મોદી, કાપડવાળો કે ઘર ભાડાનું બીલ તેઓ ચુકવતા ત્યારે પોતે જોઇયે તે કરતાં વધુ ખર્ચે છે એવો ખ્યાલ આવતો અને હવેથી જરાક વધારે કરકસર કરીશું એમ બોલી મન વાળતા. અને વચ્ચે વચ્ચે નજીવી વાતમાં પોતાની સ્ત્રીને કરકસર કરવાનું ભાષણ આપી, તેને નાહક સતાવતા પણ ખરા ! આવી રીતે પોતાની સ્ત્રીની કેળવણીનો દોષ કહાડનાર કેળવાયેલા અર્થશાસ્ત્રના પ્રોફેસર પોતાની ખરી "આર્થીકસ્થીતિ" શું છે તે ખરેખરૂં સમજી શકતા નહોતા, અને તેનું મુખ્ય કારણ પોતે પોતાના ઘરખર્ચનું બરોબર જમાખર્ચ રાખતા નહોતા તે એમને લાંબો વિચાર કર્યે સુજ્યું હતું. આમ થવાનું બીજું કારણ તેમને એ પણ લાગ્યું હતું કે તેમને અર્થશાસ્ત્રના આંકડાઓ તપાસવાનો મુળથી કંટાળો હતો અને તે આ વખતે પણ આડું આવતું હતું. અર્થશાસ્ત્રના જે અનેક સિદ્ધાંતો સમજવામાં તેમણે પ્રવીણતા મેળવી હતી તે સઘળા સિદ્ધાંતોનો મુળ પાયો આંકડા છે, તે તેઓ જાણતા હતા છતાં પણ તે તરફ કોણ જાણે શાથી તેમને કંટાળો હતો. અને તેમને લાગ્યું કે કૉલેજમાં તો અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોના પ્રોફેસર થવાનું છે પણ ઘરમાં તો અર્થશાસ્ત્રના નિયમો કૃતિમાં લાવી નવા સિદ્ધાંતો શોધવાના છે અને મૂળ સિદ્ધાંતોને પુષ્ટિ આપવાની છે. આવી રીતે વિચાર કરતાં કૉલેજથી પણ ઘરની કીંમત તેમને મન હમણાં હમણાંમાં વધી હતી.

હવે તેમણે ઘરખર્ચનો હિસાબ જેમ બને તેમ વ્યવસ્થિત રીતે રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો અને ઘરખર્ચની દરેક રકમ ઉપર બહુજ-પ્રોફેસરસાઇ બારીકાઇથી વિચાર કરવાનુ નક્કી કર્યું અને આ બાબતમાં ધનગૌરીની પણ સંપૂર્ણ મદદ લઇ તેને પણ તે વિષે કુશળ બનાવવા ઠરાવ કર્યો હતો. દરરોજ રાત્રે પ્રોફેસરે હવે અર્થશાસ્ત્રનાં મોટાં પુસ્તકો પડતાં મુકી, ઘરખર્ચના આંકડાઓ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવા માટે કંઇક કાગળો બગાડવા શરૂ કર્યા હતા. પહેલાં મોદીનું બીલ ઉપરટપકે જોઇ, કાગળીયા ઉપરના ગડબડીયા દેશીનામાના અક્ષરો બારીકીથી તપાસવાને બદલે તેનો એકંદર(કુલ)શો આંકડો છે તે જોઇ, તેમાં મોદી જોડે થોડી ઘણી રકઝક કરી છુટછાટ મુકાવી તે આંકડો ચુકવી દેતા. અને તે પોતાની સુનેરી ડાયરીમાં માંડી લેતા. હવે તેમ કરવુ તેમને વ્યાજબી લાગ્યુ નહિ. બીલની અંદર દાખલ કરેલી દરેક રકમ પ્રમાણે માલ બરાબર આવ્યો છે કે નહિ, તેની પ્રથમ તપાસ થવાની જરૂર લાગી. આથી ગમે તે વખતે-ગમે તેની સાથે-ગમે તે માલ-ગમે તેટલો મંગાવવાની રીત તેમને બહુજ કઢંગી લાગી અને તેની જગ્યાએ કંઇક ચીઠ્ઠીયોની ચોપડીની વ્યવસ્થા કરવા મન થયું. ત્યાર બાદ મોદીએ દરેક જણસના મુકેલા ભાવ બરાબર છે કે નહિ તે પણ ચોકસ રીતે નક્કી કરવુ જોઇયે એમ લાગ્યું અને તે માટે તો પ્રોફેસરને બજારમાં ભાવતાલ તપાસવા જવું પડશે, એવી બીક લાગી. અને છતાં પણ સત્ય શોધવા માટે બજારમાં સાદા પોષાકમાં જવાનું તેમણે માથે લીધું. દરેક ઝીણી ઝીણી બાબતમાં ઝીણી ઝીણી તપાસ કરવાનુ ધીમે ધીમે મન થતું ગયું અને આ નવા અભ્યાસથી તો પ્રોફેસરને કંઈ નવીજ દુનિયામાં ફરવું પડતું હોય એમ જણાયું. આવી રીતે ઘરખર્ચના આંકડાઓનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવા જતાં નવું નવું શીક્ષણ પ્રોફેસરને લેવું બાકી છે એમ જણાયું.

ધનગૌરીને સાથે બેસાડી, તેણે કરેલા રોજના ખર્ચનું સરવૈયું પણ તપાસવાની શરૂઆત થઈ. ઘરમાં દરેક ચીજ રોજ કેટલા પ્રમાણમાં જોઇએ છે.તેની માહિતી ધનગૌરીમાં ઘણી સારી હતી. અને ધનગૌરીમાં આટલું બધું આંકડાઓનુ જ્ઞાન હશે તે અત્યારેજ પ્રોફેસરને માલૂમ પડયું. તેના હીસાબમાં તોપણ જોઇયે તેટલી ચોકસાઈ હતી નહિ અને તે કેવી રીતે દાખલ કરવી તે ધનગૌરીને બતાવવામાં અપૂર્વ આનંદ પ્રોફેસરે અનુભવ્યો. તે માટે તેમણે એક નાની નોટબુક ધનગૌરીને આપી અને તેમાં જેટલી રોકડ રકમ તેમના તરફથી મળતી તે જમા લઈ દરરોજ રાત્રે પોતાની સાથે રોજના ખર્ચની રકમ બાદ કરી સીલક મેળવવાનો વહીવટ રાખ્યો. અને પહેલાં તો ધનગૌરીને આ વાત જરા આકરી લાગી પણ જેમ જેમ આવી ટેવથી હિસાબની ચોકસાઈ વધતી જતી લાગી તેમ તેમ એક પાઇની ભુલને માટે તેનો જીવ બળતો અને તેટલી પણ ભુલ ન થવા દેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. આવી રીતે ધનગૌરીએ તથા પ્રોફેસરે રોકડ ખર્ચ કરેલું તેની સંપૂર્ણ વિગત મળ્યા પછી તેમજ ઉચક બીલો ચુકવેલાં તેની પણ બધી હકીકત નોંધી લીધા પછી, આખા મહિનાનું સરવૈયુ કાઢવું એ એક ઉત્સાહ અને આનંદની વાત, ધણી ધણીયાણી વચ્ચે થઇ હતી.

આ પ્રમાણે પોતાના ઘરખર્ચના હિસાબમાં કંઇક પણ અંશે નિયમિતતા આવતી જોઇ પ્રોફેસરને પોતાની આર્થિક સ્થીતિ શી છે, તેનું કંઇ દર્શન હવે થવા લાગ્યું. તેમણે હવે પોતાનાં તમામ ખર્ચને જુદા જુદા ખાતામાં વહેંચી નાખ્યાં હતાં અને દરેક મહિને દરેક

ખાતામાં શો ખર્ચ થાય છે તે જોવા તરફ તેમનું લક્ષ્ય વિશેષને વિશેષ જવા માંડ્યું. અને તેથ તેમને પોતાના ઘરખર્ચનો અડસટ્ટો કરવાનું મન થયું અને દરેક માસમાં સંભવિત રીતે શું ખર્ચ થશે, તેનો તર્ક વિતર્ક મગજમાં ભમવા લાગ્યો. " બજેટ " એ શબ્દ સ્ફુરતાંન વારજ તેમને કંઈ કંઈ નવી ઉર્મિઓ ઉભરાવાલાગી અને "બજેટ" નક્કી કરવામાં મને એકલાં શું હક્ક—એ પાશ્ચાત્ય સમાનતાનો વિચાર તેમના હૃદયમાં અપૂર્વ આનંદ ફેલાવી રહ્યો. આજે રા તો હવે હું અને ધનગૌરી અમારા ઘરનું બજેટ નક્કી કરીશું એ વાતનું જ્યારે કૉલેજમાંથ પાછા ફરતાં મનન ચાલતું હતું, ત્યારે એક વખત શુષ્ક લાગતાં પોતાના ઘરમાં કંઈ અપૂ મીઠાશ અને આકર્ષકતા માલૂમ પડ્યાં. ધનગૌરીને બજેટ નક્કી કરવામાં સ્વતંત્ર મત આપવાનુ મોટું માન ખાટી જવા તેનું મન ઉતાવળું થઈ ગયું હતું. (અપૂર્ણ.

(સંખેડા–બહાદરપુર.) —વિજયલાલ કનૈયાલાલ ધ્રુવ.

ગૃહધર્મ.

ધનવાન અભિમાની સગાંને ઠપકો !

(અને આતિથ્ય સત્કાર.)

આવ્યા તમારે આંગણે, આવો ભલે કે'તા નથી;
કરીએ સલામ પ્રણામ, પણ કેં લક્ષમાં લેતા નથી.
કહો શેઠ કુશળ ક્ષેમ છે ? તમ બાળબચ્ચાં કેમ છે ?
આ રંકના પર રે'મ છે ? ઉત્તર અરે ! દેતા નથી.

નવ બેસવા આસન કરો, નવ પાન સોપારી ધરો;
અવલોકતાં અવળા ફરો, સ્હામું જરા જોતા નથી.
જળપાત્ર નીજ હાથે ભરી, પ્હેલાં તમો સ્હામે ધરી,
વિવેકની દૃષ્ટી કરી, પાતા અગર પીતા નથી.

જળપાન વણ કહેવે કર્યું, અંતર અમારૂં હા ! બળ્યું;
ના ધ્યાનમાં આપે ધર્યું, નરમાશમાં ન્હાતા નથી.
કૈં વાત કરીએ જો અમે, પણ સાંભળો ના તે તહમે;
ના બોલવું તમને ગમે, કીરતારથી બ્હીતા નથી.

દુઃખ વાત તમ પાસે કહે, ના રેંમ તમ હૃદયે રહે;
અમ આંખથી આંસુ વહે, એ આંસુડાં લ્હોતા નથી.
ધન હીણ શું હલકા અમે ? ધનવાન તે ઉંચા તમે ?
તમને સદા ચહીએ અમે, અમને તમે ચ્હાતા નથી.

અંધા બનો અભીમાનમાં, ના વાત લ્યો કૈં ધ્યાનમાં;
છેવટ જવું સ્મશાનમાં, પણ ગર્વને તજતા નથી.
છે રંક શાલ હારમાં, કીરતારના દરબારમાં;
કો ઉંચ નીચો ધારમાં, જુઠ્ઠું અમે ગાતા નથી !

(—શંકરલાલ મગનલાલ પંડ્યા. હળદરવાસવાળા.)

મુમ્બઇના સુપ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય દૈનીકપત્ર 'મુમ્બઈ સમાચાર'માં દર શનીવારે વિદ્વાન અને અનુભવી કવિઓનાં વિવિધ કાવ્યો છપાય છે, ત્હેમાં થોડા વખત ઉપર આ ઉપરનું કાવ્ય છપાતાં તે મ્હારા વાંચવામાં આવ્યું હતું. એ કાવ્યમાં કવિએ ધનવાન અભિમાની સગાને ઠપકો આપેલો છે. અને મ્હારી સમજ પ્રમાણે તે અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, વગેરે શહેરમાં રહેનાર સગાં અને મિત્રવર્ગને વિશેષ લાગુ પડે છે. કારણકે અન્ય સ્થાનમાં તેવા પ્રસંગો ભાગ્યેજ બને છે. કવિએ આ ઠપકો પુરૂષ વર્ગને ઉદ્દેશીને લખેલો છે, પણ ત્હેને માટે એકલા પુરૂષોનેજ દોષપાત્ર ન ગણતાં, ત્હેમાં સ્ત્રીવર્ગને પણ સામેલ કરવા જેવું છે.

વ્યવહારનાં અનેક પ્રકારનાં કાર્યો માટે બહાર ગામથી ઘણાં માણસોને શહેરમાં આવવાની જરૂર પડે છે, અને તે વખતે નજીકમાં સગાં સંબંધી કે કહેવાતા મિત્રવર્ગ તરફથી, આવનાર પરોણાની યોગ્ય સંભાળ લેવાતી નથી,–એવું ઘણા વખતથી આપણા જાણવામાં તથા સાંભળવામાં આવ્યું છે. એટલુંજ નહીં પણ કોઈ વખતે કેટલાંએક વાંચનારને પણ ત્હેનો અનુભવ થયો હશે. આવી રીતે શહેરમાં રહેનાર ધનવાન સગાના ઘરમાંથી પુરૂષવર્ગને ત્હેમના અવિવેકને માટે આપણે મુખ્ય દોષપાત્ર ગણીએ છીએ, પરન્તુ જેમના ઘરમાં સ્ત્રીઓ કેળવાએલી, ડાહી અને વિવેકી હોય છે તેઓ પોતાના સારા સ્વભાવથી પરોણાનો એવો આદર સત્કાર કરે છે કે ત્હેમના પતિએ જે સહજ બેદરકારી બતાવેલી હોય તે વિસરી જવાય છે.

ગૃહરૂપી રાજ્યનો પુરૂષ એ નૃપતિરૂપ છે અને સ્ત્રી એ મંત્રીપદે છે. જેમ રાજ્યને સારા મંત્રીની જરૂર છે તેજ પ્રમાણે ઘરરૂપી રાજ્યની મંત્રી જે સ્ત્રી તે વિનય તથા વિવેકવાળી હોવાની સાથે સભ્ય તથા મીઠા સ્વભાવની અને આતિથ્યસત્કાર કરવામાં ડહાપણવાળી, પરગજુ, પુનીત પ્રેમવાળી, અને મંગલ કાર્યો કરવામાં સદા ઉત્સાહી હોવાની ઘણી જરૂર છે. અમદાવાદ અને ત્હેની આસપાસના ઘણા લોકોને અને એજ પ્રમાણે દરેક શહેરની નજીકના ગામોના લોકને સરકારી તથા ખાનગી જરૂરનાં કામ માટે શહેરમાં—રાજનગરમાં આવવાની જરૂર પડે છે. બનતા સુધી તેઓ કામથી સત્વર પરવારી પોતાને ગામે વેળાસર જતા રહે છે; છતાં પણ કોઈ કોઈ વખતે તેમને શહેરમાં રહેવાની જરૂર પડે છે. આવી વખતે તેમની યોગ્ય રીતે સંભાળ લેવાય અને બનતી મદદ મળે એટલા સારૂ આ સમાજના લોકો પોતાની વ્હાલામાં વ્હાલી પુત્રીઓને શહેરના પોતાના જ્ઞાતિ બન્ધુઓને કૃષ્ણાર્પણ–કુમકુમનો ચાંદલો કરી આપે છે અને વખતે તે ઉપરાન્ત પહેરામણીના રૂપિઆ પણ આપે છે. આ રીતે આસપાસના લોક શહેરના રહેવાસીઓ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ રાખે છે એટલુંજ નહિં પણ શહેરના રહેવાસીઓ જ્યારે નજીકના કે દૂરના ગામોમાં કામકાજે કે પ્રવાસે જાય છે, ત્યારે તે ગામના સરલ હૃદયના લોકો તેમને દેવ સમાન સમજી વિધવિધ રીતે તેમની સેવા ઉઠાવી, ઘી અને ખાંડ પીરસી, તેમનો સત્કાર કરવામાં પછાત પડતા નથી. તો પછી જ્યારે ત્હેવા વિવેકી સગા અથવા સ્નેહીઓ પોતાને ત્યાં આવે ત્યારે નગરજનોએ અવિવેકી બનવું, એ કોઇ પણ રીતે શોભા ભરેલું ગણી શકાય નહિં. કદાચ કોઈ એવો જવાબ આપશે કે અન્ય સ્થળો કરતાં શહેરમાં મોંઘવારી વિશેષ છે એટલે તેમનાથી સંપૂર્ણ વિવેક કરવો પરવડે તેમ નથી. તો આ વિષે કહેવાનું એટલું છે કે, હાલમાં દીન પ્રતિદીન સર્વત્ર રેલ્વેનો વધારો થતો જાય છે એટલે અનાજ

વગેરેની મોંઘવારી આખા દેશમાં લગભગ એક સરખી છે. અંતર અને ખેતીની નિપજના પ્રમાણમાં શહેરમાં અને બીજે અનાજ વગેરેના ભાવમાં હવે જે તફાવત નજરે પડે છે તે ઘણે ભાગે જૂજ, નહિં જેવો છે. એટલું છતાં પણ નાગરીક જનો જેને ત્યાં મિષ્ટાન્ન વગેરે ઉંચા પ્રકારનાં ભોજન જમે ત્હેમને તેઓ પોતાને ત્યાં ફક્ત ભાવથી સામાન્ય રસોઈ જમાડવાનો વિવેક કરે, તોપણ આવનાર માણસો તેને 'પકવાન' સમજી પોતાનો સત્કાર થએલો માની ત્હેમનો ઉપકાર માને છે.

ઘરના પુરૂષ બજારે કે ઓફીસે અથવા પોતાને ધંધે ગએલા હોય તે વખતે બહાર ગામથી આવનાર જાણીતા પરોણા સાથે સ્ત્રીવર્ગે મીઠાશથી વાત કરી ખબર અંતર પૂછી તેનો યોગ્ય સત્કાર કરવો જોઇએ. પોતાના સ્વામીનો સ્વભાવ કદાપિ જરા કરકસરીઓ (કે કૃપણ) હોય તો કેળવાએલી અને ડાહી સ્ત્રીઓ પતિને યુક્તીસર સમજાવી ત્હેમને ઠેકાણે લાવી પોતાના ઘરનો અવિવેક બહાર પડવા દેતી નથી. વિવેકી અને ડાહી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની આબરૂ કેવી રીતે વધારી તેને સુખ કારક થઈ પડે છે, તે વિષે આ નીચે લખેલી એક વાત સર્વે તરૂણ બ્હેનોએ સાંભળવા જેવી છે.

કોઇ એક ગામમાં એક સાધારણ પુરૂષ અને ત્હેની અજ્ઞાન તથા વિચિત્ર સ્વભાવની કૃપણ સ્ત્રી, એ બંને રહેતાં હતાં. પુરૂષ પોતાના ગામથી નજીકમાં તેમજ દૂર દૂરનાં ગામોમાં કેટલીએક તરેહનો વ્યાપાર કરતો હતો. તેથી વર્ષના અમુક ભાગમાં પોતાના લેહેણાનો હિસાબ કરવા બીજા ગામોમાં ત્હેને ફરવા જવું પડતું હતું. આ પ્રમાણે ત્હેને જ્યારે જ્યારે બહાર ગામ ફરવા જવું પડે, ત્યારે ત્હેની અવિવેકી સ્ત્રી પોતાના પતિની ખોરાકી માટે સઘળી તરેહનું સીધું-સામાન વગેરે તમામ રકમ થોડા દિવસ આગમજ તૈયાર કરી આપતી હતી. તે લઇને આ માણસ એક ગામથી બીજે ગામ, એમ બધાં ગામોમાં ફરતો હતો. આવી રીતે થોડાં વરસ ચાલ્યા પછી ત્હેની સ્ત્રી પ્લેગમાં મૃત્યુશરણ થતાં, એક વરસ પછી તે કોઇ સારા કુટુમ્બમાંથી મ્હોટી વયની નવીન કન્યા પરણી લાવ્યો. આ કન્યા પુખ્ત વયની (સ્ત્રી) થતાં સાસરે આવતી જતી થઇ અને એક બે વર્ષ જતાં સુધીમાં તો તે પોતાનો ગૃહસંસાર બહુ સારા વિવેક વિચારથી અને પ્રતિષ્ઠાથી ચલાવવા લાગી. એવામાં એક વખતે ત્હેના પતિએ ત્હેને કહ્યું કે, મ્હારે બહાર ગામ ખાતે લેણાના હિસાબ કરવા સારૂ જવાનું છે, તો મ્હારે ખાવા માટે સીધુ-સામાન વગેરે તૈયાર કરી આપો. તેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે તમારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં સુખેથી સિધાવો. તમારા માટે જે જે સામગ્રી જોઇએ તે સર્વે મેં અગાઉથી બધા ગામે મોકલી દીધી છે એટલે હવે તમારે તે સાથે લઈ જવાની જરૂર નથી. આ પછી તે બીજે ગામ જવા નીકળ્યો, એટલે થોડા ગાઉ ગયા પછી વચ્ચે કોઇ એક ગામ આવતાં રસ્તામાં એક આબરૂદાર માણસ સ્હામે મળ્યો. તેણે જણાવ્યું કે હવે સ્હાંજ પડવા આવી છે માટે આગળ જવાની કાંઇ જરૂર નથી. આજની રાત કૃપા કરીને ત્હમે મ્હારે ત્યાંજ રહેશો તો ઘણો આનંદ થશે; એમ કહીને શેઠને પોતાને ઘેર લઈ જઇને સારી રીતે વેળાસર ઉત્તમ પ્રકારની રસોઈ કરાવી ત્હેને જમાડયો. વળી બીજે દિવસે સ્હવારમાં પણ ત્હેને મીષ્ટ રસોઈ જમાડી પછી રજા આપી. પછી તે બીજે ગામ ગયો. તો ત્યાં પણ ત્હેની સારી રીતે પરોણાગત થઈ. આ રીતે પાંચ સાત ગામ ફરી તે પોતાને ઘેર આવ્યો અને પોતાની નવીન ડાહી સ્ત્રીને પૂછવા લાગ્યો:

કે-આગળ હું જ્યારે બીજે ગામ જતો હતો, ત્યારે મારા ખાવાપીવાની કોઈ ખબર પૂછતું નહોતું. પણ આ વખતે તો હું જ્યાં જ્યાં ગયો, ત્યાં ત્યાં ઘણું સારૂં સુખ પામ્યો. ત્હેનું શું કારણ હશે ? ત્હેની મ્હને કંઇ બરાબર સમજ પડી નહિ. આ ઉપરથી વિવેકી માબાપને ઘેરથી ડહાપણ અને અતિથ્યસત્કાર કરવાનું શિક્ષણ લઈ આવેલી ત્હેની નવી સ્ત્રીએ શેઠને સઘળી હકીકત બરાબર રીતે સમજાવી કહ્યું, કે-હું જ્યારથી અહિં આવેલી છું ત્યારથી આપણે ત્યાં બહાર ગામથી આવનાર દરેક માણસનો સારી રીતે સત્કાર કરી ત્હેમને લાયક રસોઈ કરી સર્વેને જમાડયા સિવાય જવા દેતી નથી. જે રોટલી જમવાને લાયક હોય તેમને રોટલી મૂકું છું અને જે શીખંડ પૂરી જમવાને લાયક હોય તેમને તેવી રસોઈ કરી જમાડું છું. આજ કારણને લીધે આપણે ત્યાં જમી ગએલા સગા અને સ્નેહી વર્ગે તથા ઓળખાણવાળા સજ્જનોએ તમે તેમને ગામ જતાં તમારો યોગ્ય સત્કાર કરેલો છે. અર્થાત્ આપણે તેમનો સારો સત્કાર કરીએ છીએ, તો તેઓ એવા મૂર્ખ નથી કે તમારી સંભાળ ન રાખે. આ ઉપરથી પેલા પુરૂષની ખાત્રી થઈ કે જેના ઘરમાં સ્ત્રી વિવેકી અને સમજણ વાળી હોય છે, ત્હેના પતિને સર્વત્ર સુખ અને યોગ્ય માન મળે છે. વાંચનાર સુજ્ઞ બ્હેનો ! ! હવે આ વાત ઉપરથી તમો યોગ્ય વિચાર કરી લેશો. મ્હારે તમને કાંઈ કહેવું પડે એમ નથી.

અમદાવાદ અને તેવાંજ બીજાં શહેરોમાં દિવસે દિવસે ભોજનગૃહો (સારી સારી હોટેલો અને ચોકખી વીશીઓ) વધતાં જાય છે, તે કારણે બહાર ગામથી આવનારને સુખ અને સગવડતા મળતી જાય છે. તેથી ઘણી જરૂરના કામ સિવાય, કે ખરા સગપણ, કે સ્નેહ સિવાય કોઇ માણસ બીજાને ત્યાં જવા રાજી હોતાં નથી. છતાં પણ જ્યારે તેઓ શહેરમાં સગા કે સ્નેહીને ત્યાં આવે, ત્યારે વિવેકી અને સુજ્ઞ બ્હેનોએ આપણી પ્રાચિન આર્ય નીતિ-રીતિ પ્રમાણે જેનો જેમ ઘટે તે પ્રમાણે આતિથ્યસત્કાર કરવામાં પછાત પડવું જોઇએ નહિં. જે ગૃહસ્થોને ત્યાં બહાર ગામથી આવેલા સગા સ્નેહી અને વિદ્વાનોનો યોગ્ય સત્કાર થાય છે, તેમનાજ ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે. પ્રાર્થના છે કે, સર્વે કોમની ભગીનીઓમાં મહાન પ્રભુ સદ્ગુણ અને વિવેકની વૃદ્ધી કરી, ત્હેમનાં અંતઃકરણમાં સ્વદેશ ભૂમિના કલ્યાણ અર્થે ભ્રાતૃ અને ભગિની ભાવની વૃદ્ધી કરો. **भवतु !**

(સુંદરામપુર.) —**સૌ૦ કૃષ્ણાગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ.**

आनन्दाश्रम.

મતલબ કે લાજ ? (**મનહર**)

તલબ માથે બેઠી, લાજ બગલોમાં પેઠી,
મેકને જો મૂકે હેઠી, કાજ તો સધાય છે;
ાલે **મતલબ**ને તો, **લાજ** કહે જો હું-ચેતો,
ાજ લપેટે તો, માથા વાળી પડી જાય છે:
બાળવવા જુક્તિ કર્યે, અર્થ તો એકે ન સરે,
બેય રાખી રે'વા ચહે, તે પછી પસ્તાય છે;
મતલબ સ્હાવા જાય, લાજને લપાવા જાય,
બેય જાય, બેય જાય, હાય હાય થાય છે !

—' **ખલક ખેલ બાવની.**'

ઘડપણમાં પરણવાનો ઉમંગ!

(ખુબસુરતીની પૂતળી જેવી સ્વરૂપવાન દમયંતીના સ્વયંવરમાં જવા માટે ઘણા ઘયડા ઘયડા રાજાઓ પણ આવ્યા હતા. દેવતાઓથી વધારે કાન્તિવાન નળ રાજાની સાથે ત્હેમને હરિફાઇ કરવાની, અને દમયંતી જેવી અપૂર્વ ગુણ બુદ્ધિ અને સ્વરૂપવાળી રાજકન્યાનું મન હરણ કરવાનું, તેથી તેઓએ પોતાની કુદરતી સુન્દરતા વધારવા માટે પુષ્કળ તાલમેલ કરી હતી!)

(રાગ સોરઠી.)

આશા અભિમાને ભર્યા નર,
 વાંકા મુગટ ધર્યા શિર પર;
ઘૈરડા થયા નાના વર,
 વર્તા કરાવતાં લાગ્યા છરઃ

તન મન કન્યાને અર્પણ,
 આગળથી નહિં ટાળે દર્પણ!
કેટલાક કરે તિલકની રેપ,
 કેટલાક કરે માંહોમાંહે દ્વેપ;

કેટલાક કરે પૂછાપૂછ,
 'હું ક્‌હેવો?' કહી મરડે મૂછ!
જેનાં મુખ માંહે નહિં દંત,
 તેને પરણવાનું ચંત!

કેવળ વૃદ્ધ, ડાચાં ગયાં મળી,
 તે બેઠા, દુંપાવી પળી.
જોશીની પ્રણિપત કરી,
 દેખાડે હાથ ને જન્મોત્તરી;

જો દમયન્તી મુને પરણે,
 તો જોશી! હું લાગું ચરણે.
જેનાં બેશી ગયાં ગલસ્થલ,
 મુખમાં રાખ્યાં બબ્બે ફોફળ;
એમ ઉંચાં કરી ગલોફાં,
 ઘેલા જુવે કાચમાં ફોકાં!

—નળાખ્યાન.

'સુધારા'ની શરૂઆત!

એક દિવસ રાતે માંકુભાઈ અને મણિબાઇ પોતાની જિંદગીના આગલા અનુભવો યાદ કરતાં બેઠાં હતાં. શેઠ આરામખુરશી ઉપર પડયા પડયા, બીડી ફૂંકતા હતા; અને ત્હેની ધૂણીનાં ઉડતાં ગુંછળાંમાંથી આખો 'કફ્કો' શોધી કાઢવા પ્રયાસ કરતા હતા. શેઠાણી હિંડોલા ઉપર ઝૂલતાં ઝૂલતાં, પાનની પટીઓ વાવતાં હતાં; અને સાથે સાથે છીંકણીના સબડકા નસકોરાંને ભરાવતાં હતાં! સમય શાન્તિનો હતો. ઘરમાં ધરતીકંપ અને જ્વાળામુખીના પ્રત્યક્ષ પાઠ દરરોજ દેખાડતાં છોકરાં,—જગો, ચમન અને ગગલી અત્યારે ઉંઘી ગયાં હતાં; તેથી ઘર પણ શાન્ત હતું. આવે પ્રસંગે જુવાનીની—પ્રેમની ભાવનાઓ ફરીથી જાગ્રત થાય, એમાં કાંઇ નવાઇ જેવું હતું? પતિપત્ની બંને અત્યારે દિલની પૂરેપુરી ખુશાલી માણતાં હતાં.

આખરે મણિબાઇએ સૂચના કરીઃ "જો આપણે આપણા પોતપોતાના વાંક ખુલ્લા મનથી કબુલ કરતાં હોઇએ, તો ત્હમને નથી લાગતું કે આપણે વધારે સુખી થઇએ?—પછી કાંઈ ન કારણ રહે, બોલવાનું કે લ્હડવાનું...ને—"

"મ્હારી ક્યાંના છે?" માંકુશેઠ બોલ્યાઃ "હું તો નિત્ય કહું છું સ્તો! પણ તું માનતી નથી. પોતપોતાના વાંક જાણવાથીજ માણસ સુધરે છે; અને આપણી જાતમાં યોગ્ય સુધારો થવાથી સારી રીતે સુખી પણ થઇ શકાય છે," તેઓએ ગંભીરતાથી કહ્યું. અને પત્નીને ત્હેના દોષ પ્હેલા જાહેર કરવાની પરવાનગી આપી.

"જુવો, ત્યારે કહું?" મણિશેઠાણી બોલ્યાંઃ "હું તો મ્હારે ખરેખરૂં કહીશ! જુવોને ત્યારે, સાંભળો. રડ્યો, મ્હારો સભાવ બહુ આકળો ને નઠારામાં નઠારો છે.

શેઠ:—(હેની તરફ પ્રસન્ન ચિત્તથી જોતાં) તદ્દન ખરૂં છે! ત્હારી જિંદગીમાં જો કોઇ દહાડો તું સાચું બોલી હોય તો આ જ છે!

શેઠાણીઃ—(ગુસ્સામાં, મ્હોં મ્હડાવીને) ત્હમે તો એમ કહેશો સ્તો! મ્હારી ખાત્રીજ હતી. ત્હમે કિ દ્હાડે મ્હારૂં સારૂં બોલવાના હતા જે ?

શેઠ;-હા. પણ આજ તો તુંયે એમજ કહે છે ને ?—હું તો કહેતો આવ્યો છું સ્તો, કે ત્હારો સ્વભાવ ખરાબમાં ખરાબ, ધુંધવાતા છાણા જેવો, ને ગંધાતા ઉકરડા જેવો છે!— હવે, ખરૂં કહે, એમ નથી ?

શેઠાણીઃ-(ઘાંટા પાડીને) તદ્દન ખોટું! —હડહડતું જૂઠું છે! ત્હમારી પોતાની બાયડીને આવું કહેતાં શરમાતા નથી ?—મ્હારતો મ્હોટા સતવાદીની પૂંછડી થઇને ફરો છો! ...ધુંધવાતો ને ગંધાતો—અદેખો ને ઝેરીલો—ને નઠારો તો ત્હમારો સભાવ છે!!!

શેઠ:-મ્હને એમ કોઈ કહે તેમ નથી. ને ત્હારા આમ ઘાંટાથી તું આખો પડોશ જગાડે ત્હોયે હું ડરૂં તેમ નથી, સમજી? આપણે તો ફક્ત જે સાચું હશે તેજ કહેવાના!

શેઠાણી વધારે ઘાંટા પાડીને રોતાં રોતાં પોતાનો બચાવ કરે છે અને સાથે સાથે શેઠને ચોપડાવતાં પણ જાય છે! અને શેઠજીનો મિજાજ પણ હાથથી જાય છે! જેને પરિણામે ખુબ ગાજવીજ,ને તડાકા ધડાકા થયા પછી કકળતાં, અકળાતાં, એક બીજા ઉપર અપાર ગુસ્સામાં, બને જણ અંતે પડી રહે છે! ગૃહસંસારના સુધારાનો પ્હેલો પ્રવેશ આમ પૂરો થાય છે! —તમાશગીર.

ડાહ્યો ઠપકો.

"ત્હમે નિત્ય કહો છો, તેમ પતિ અને પત્ની તો એકજ છે ને?" યુવાન સ્ત્રીએ પોતાના પતિનું દુઃખતું માથું દાબતે દાબતે, ધીમા, મધુર સ્વરથી પૂછ્યું.

"હા. હા. કેમ, ત્હને કાંઈ એ બાબત કાંઇ વ્હેમ રહે છે ?" યુવાન પતિએ જવાબ દીધો. "તેઓ બને એકજ છે."

"ત્યારે તો"—પત્નીએ આંખો નીચી નમાવી, દિલગીરી ભરેલા અવાજથી કહ્યું: "ત્યારે તો, કાલે હું દારૂ પીને ગાંડી બની મોડી રાત્રે ઘેર આવી અને શેરીમાં તોફાન મચાવ્યું, તે માટે મ્હારે ઘણુંજ શરમાવું ને પસ્તાવું જોઇએ!" B

ભયંકર સજાની ધાસ્તી!

હિન્દુસ્થાનમાં એક જણને બે સ્ત્રીએ હતી. એક સ્ત્રી માળ ઉપર રહેતી હતી અને બીજી નીચેના ખંડમાં રહેતી હતી. એક રાત્રે ઘરમાં ચોર આવ્યો. ચોરની દાનત સઘળા માલમત્તા લઈ જવાની હતી; પણ ઘરમાં તે બધાં જાગતાં હતાં, તેથી ચોરની ઇચ્છા પૂર્ણ ન થઈ. સ્હવાર પડતાં ઘરનાં માણસોએ ચોરને જોયો ને ત્હેને પકડીને ન્યાયની અદાલતમાં લઈ ગયા. કંઇ ચોરી થઈ નહોતી; પણ ઘરમાં પ્રવેશ કર્યા માટે ગુન્હો તો થયોજ હતો. માજીસ્ટ્રેટે આ ચોરને પ્રશ્ન પૂછ્યા, કે તરતજ ત્હેણે ગુન્હો કબૂલ કર્યો. માજીસ્ટ્રેટ ચુકાદો આપવાની તૈયારી કરતો હતો એટલામાં ચોરે કહ્યું, "મહેરબાન સાહેબ! તમારી મરજીમાં આવે તે શિક્ષા કરજો. અંધારી કોટડીમાં પુરજો, જાનવરો પાસે ફાડી નંખાવજો; પણ માત્ર એક સજા ન કરશો." માજીસ્ટ્રેટે અચંબો પામીને પૂછ્યું, "કઇ સજા ના કરશો એમ કહે છે ?" ચોરે જવાબ દીધો, "બે બાયડીઓનો ધણી મ્હને ના કરશો, મ્હને બે સ્ત્રી ના પરણાવશો!"

કારણ પૂછતાં ત્હેણે પોતે કેમ પકડાયો હતો તે કહ્યું; ને બોલ્યો કે, "આખી રાત આ ઘરના ધણીને દાદરા ઉપર રહેવું પડ્યું હતું! કારણકે એક સ્ત્રી ત્હેને નીચે ઘસડી જતી હતી ને બીજી ત્હેના વાળ પકડી ઉપર ખેંચતી હતી. આખી રાત આમ ધમાચકડીમાં કોઇ ઉંધ્યાં નહિઃ તેથી હું પકડાઇ ગયો ને ચોરવાનો લાગ ના મળ્યો!"

—રામતીર્થના સદુપદેશમાંથી.

વિચારવંત કુમાર હતો. બાવાજીએ પાણી પાસે આવે નહિં, ત્યાં સુધી દાડમ ન ઉઘાડવાની આજ્ઞા કરી હતી અને તે તોડવા એ ખુશી ન્હોતો ત્હેને પણ ભૂખ તો લાગી હતી અને અનારની સુગંધ બહુ ખુશકારક હતી, છતાં ત્હેણે પોતાના મન ઉપર સખ્ત કાબુ રાખ્યો.

બંને મ્હોટા ભાઇઓએ પોતપોતાનાં દાડમ તોડયાં. તરતજ તે દરેકમાંથી શીતળ, સુગંધી ભરેલી, રૂપેરી ધૂણી નીકળવા લાગી; અને અંતે ત્હેમાંથી મનોહર રૂપવંતી યુવતીઓ બ્હાર નીકળેલી નજરે પડી.

" મ્હને બહુ તરશ લાગી છે! " અને ," તરશથી મ્હારો પ્રાણ જાય છે!" એમ તે બંને બોલવા લાગી અને પાણી વિના બ્હેબાકળી થઇ ગયેલી દેખાઇ. તે બિચારા ત્રણે જણ ગાંડાની પેઠે આમથી તેમ જંગલમાં દોડવા લાગ્યા પણ પાણીનો પત્તો લાગ્યો નહિં; ત્યારે નિરાશ થઇને પાછા આવ્યા. ત્હેમને પાણી લાવ્યા વગર આવતા જોઈ, તે અપ્સરા જેવી ખૂબસુરત સ્ત્રીઓ નિરાશામાં ધુણીરૂપે પાછી બદલાઈ ગઈ. તેઓ ધીમેધીમે આકાશ તરફ ઉડી જતી દેખાઇ, થોડીવારમાં નજર બ્હાર ચાલી ગઈ!

તે અપ્સરાઓના પાછા આવવાની બે ચાર દિવસ સુધી તે રાજકુમારોએ અતિ આતુરતાથી રાહ જોઇ, પણ તે નકામું હતું. ફરીથી તે ત્યાં દેખાઇજ નહિં. તેથી અંતે ઘણાજ નિરાશ, અને જિંદગીથી કંટાળેલા, તેઓ આગળ ચાલ્યા. જંગલ હવે વધારે ગાઢું થવા લાગ્યું હતું અને અંધારૂં થઇ ગયું હતું. ત્રણે જણ બહુ થાકી ગયા આથી તેઓ પોત પોતાને ઠીક લાગ્યું તેમ ચાલવા લાગ્યા અને તેથી થોડા વખતમાં જૂદા પડી ગયા. સહુથી ન્હાનો ભાઈ ફુલસિંહ એકલો પડયો, છતાં હિમ્મત અને ધીરજથી આગળ ચાલવા લાગ્યો. અંતે તે એક પાણીના નાળા આગળ આવી પ્હોંચ્યો. અહિં ત્હેણે હાથ પગ અને મ્હોં ધોયું તથા પેટ ભરીને પાણી પીધું. હવે ત્હેને પેલું દાડમ સાંભર્યું, જે ત્હેણે બીજા ભાઇઓની પેઠે નહિં તોડતાં, જેમનું તેમ સાચવીને રાખી મૂકયું હતું. અનાર ઉઘાડયું કે તરતજ ત્હેમાંથી આગળની પેઠે એક અતિ રૂપવંતી યુવતિ બ્હાર આવી; અને પાણી માગતાં, ત્હેને ફુલસિંહે પાણી આપ્યું. તે પીધા પછી ત્હેની ખુબસુરતી હજારો—લાખ્ખો ઘણી વધારે જણાઇ. આ વખત ચોતરફ ચન્દની ખીલી રહી હતી અને ત્હેના અજવાળામાં તે રાજકુમાર અને અનારદેવી અપ્સરા એ બંનેએ એક બીજાને દીઠાં અને તેઓ એક બીજાને મોહી પડ્યાં. તે બંનેએ લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાતનો ઘણો ભાગ અનારદેવીની સાથે ફુલસિંહે વાતોમાં પસાર કીધો અને ત્હેને પોતાની સઘળી હકીકતથી વાકેફ કરી. અન્તે જ્યારે તે ઉંઘી ગઈ, ત્યારે ત્હેણે પોતાની તલવાર ઉઘાડી કરી ત્હેની આસપાસ પ્હેરો ભર્યાં કર્યો. સ્હવારમાં પાસેના ઝાડ ઉપર ચ્હડીને જુવે છે તો પોતાનું શહેર જંગલથી થોડે દૂર દેખાતું હતું. આથી ત્હેણે પોતાની પત્નીને કહ્યું: "વ્હાલી રાજકુમારી! તમે અહિં થોડો વખત મ્હારી રાહ જોશો? અહિંથી પાસેજ મ્હારા બાપુનું નગર છે ત્યાં જઇ ત્હમારે પ્હેરવા લાયક લુગડાં ઘરેણાં અને બેસવાને માટે એક સારો રથ (ગાડી) હું લઇ આવું છું. મ્હારા બાપુની પાસે મ્હારી પત્ની તરીકે જવાને માટે ત્હમારે સારો પોષાક અને વાહન જોઇએજ."

કુમાર ફુલસિંહ શહેરમાં ગયો, એવામાં એક ઘરડી બેડોળ ડોશી અનારદેવી પાસે

આવી પ્હોંચી. "બાઈ સાહેબ!" ત્હેણે પૂછ્યું, "આપ અહિં શું કરો છો ને એકલાં કેમ બેશી રહ્યાં છો ?"

અનારદેવીએ સઘળી હકીકત તે ડોશીને કહી સંભળાવી. વાત જાણ્યા પછી ડોશીના મનમાં પાપી વિચાર થઈ આવ્યો અને પાસે પડેલું એક લાકડું ઉપાડી એવા જોરથી ત્હેના માથા તરફ ફેંક્યું, કે વાગતાં તરતજ તે અપ્સરા પછડાઇને જમીન પર પડી અને મરણ પામી. ડોશીએ ત્હેને પાસેના ખાડામાં દાટી દીધી. એવામાં ફૂલસિંહ પાછો આવ્યો.

સુન્દર યુવતીને ઠેકાણે કદરૂપી ડોશીને બેઠેલી જોઈ, તે રાજકુમાર ગભરાયો. "મ્હને આ પ્રમાણે બદલાયલી જોઇને ત્હમે જરા પણ ફિકર કરશો નહિં," તે ડોશી બોલી; આ મ્હારું રૂપ ફરી ગયું છે, એ જાદુનો ચમત્કાર છે; અને ત્હેમાંથી છૂટકારો થવાના ખરા માર્ગ તરીકે મ્હને એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, ત્હારો પતિ ત્હને જેટલા પ્રેમથી આવા બેડોળ સ્વરૂપમાં ચ્હાશે, તેટલી વ્હેલી તું ત્હેમાંથી છૂટી થઇશ. જો તે ત્હને ધિક્કારશે, તો તું હમ્મેશાં આમની આમજ રહીશ. માટે ત્હમે મ્હને ખરા જિગરથી ચ્હાશો, તો આપણું લગ્ન થશે કે તરતજ હું મ્હારું અસલ સ્વરૂપ, પ્હેલાંથી પણ વધારે ખૂબસુરતી સાથે હું ધારણ કરી શકીશ."

તે બિચારા રાજકુમારે આ વાત ખરી માની અને ત્હેને વસ્ત્ર તથા અલંકાર પ્હેરાવી રથમાં બેસાડી શહેરમાં લઈ ગયો. રાજાએ ત્હેને જોઈ ત્યારે તે કંટાળા અને તિરસ્કારની લાગણીથી બોલી ઉઠ્યોઃ "આવીજ સ્ત્રી પસંદ કરવાનો ત્હારો વિચાર હતો, તો પછી આટલા બધા દ્હાડા બગાડવાનું કાંઈ કારણ ન્હોતું." પણ ફૂલસિંહે જ્યારે ત્હેને બનેલી અને સાંભળેલી હકીકત કહી, ત્યારે તે જરા શાન્ત થયો.

"જો આ જ અનારદેવી હોય, તો પછી ત્હારી ફરજ છે, કે તરતજ ત્હેની સાથે લગ્ન કરીને ત્હારે ત્હેને જાદુમાંથી છૂટી કરવી." રાજાએ કહ્યું. અને બીજે દિવસે લગ્ન સમારંભ કરવાનો ઠરાવ કરી બધી તૈયારીઓ કરવા હુકમ કર્યો.

પેલી ડોશી તો આ સાંભળીને ખુશી ખુશી થઈ ગઈ અને આનન્દથી નાચવા લાગીઃ "હાશ, હવે હું રાણી થઇશ!"—એવા હર્ષનાં ત્હેને આખી રાત સ્વપ્નાં આવ્યા કર્યાં.

હવે ફૂલસિંહના ભાઇઓ પોતાની અપ્સરાઓ ઉડી જવાથી નાસીપાસ થયેલા અને થાકયા હાર્યા, રાત પડતાં પડતાંમાં નગરમાં આવી પ્હોંચ્યા હતા. તેઓને માથે ઝીણી ઝીણી રૂપેરી ધૂળિ આછી આછી ઉડયાં કરતી હતી, પણ ત્હેમને ત્હેની ખબર ન્હોતી.

સ્હવારમાં રાજા ઉઠયો અને જુવે છે તો ત્હેના આંગણામાં જે એક સુન્દર ફુવારો ઉડતો હતો, ત્હેની બાજુપર એક બહુ મનોહર દાડમડીનું ઝાડ ઉગ્યું હતું. ત્હેના ઉપર મ્હોટાં અને ખૂબસુરત ત્રણ અનાર ઝુલતાં હતાં. બે નીચે હતાં, અને ત્રીજું ઝાડની ટોચ પર હતું.

આ અદ્ભુત વાત લોકોમાં તરતજ ફેલાઈ ગઈ. પેલા ગાંડા જેવા થઇ ગયેલા રાજ-કુમારો પણ દોડતા ત્યાં આવી પ્હોંચ્યા. અને જુવે છે, તો ફૂલસિંહની રાણી થવાને જાહેર થયેલી ડોશી એટલામાં ત્યાં આવીને તે દાડમ તોડવા જતી હતી. તરતજ પેલા ભાઈ-ઓએ ત્હેને પાછી હઠાવી, પોતે બંન્નેએ એકેક અનાર તોડી લીધું, તથા ફૂલસિંહને બોલાવ્યો. ત્હેણે પણ ઝાડની ઉપર ચ્હડી ત્રીજું દાડમ ઉતાર્યું. એ અનાર તોડતાં, ત્હેમાંથી

પેલી ત્રણ અપ્સરાઓ પાછી બ્હાર નીકળી આવી અને પાણી માગ્યું. તે આપ્યું તો ત્હેમની સુન્દરતા અસલ કરતાં પણ લાખોઘણી વધી ગઇ. પણ આ ત્રણેમાં ફુલસિંહ વાળી અનારદેવીના રૂપ, ગુણ અને ડહાપણને તો કોઈ પ્હોંચે એવુંજ ન્હોતુ. આથી રાજાએ ત્હેને ગાદીવારસ ઠરાવ્યો. પણ ત્હેણે બધું રાજ્ય પોતે નહિ લેતાં, ભાઈઓ સાથે સરખે ભાગે વ્હેચી લીધું. બધા રાજકુમારોનાં તે અપ્સરાઓ સાથે એકજ વખતે લગ્ન થયાં અને આ ત્રણે ભાઇઓ તથા ત્રણે બ્હેનોએ સાથે રહેવું અને વિખટાં ન પડવું, એમ નક્કિ કર્યું.

પેલી ડોશીને તો બધી વાત જાણ્યા પછી ગુસ્સે થયેલા લોકો મારી નાંખવાનીજ તૈયારીમાં હતા. પણ ફુલસિંહે અનારદેવીની વિનંતિ ઉપરથી ત્હેને ત્હેના પાપ માટે માફી આપી. તો પણ લોકોએ તો ત્હેને પુષ્કળ માર મારીને રાજ્યબ્હાર હાંકી કહાડી.

હવે રાજા પોતાનો બધો વખત ભગવાનના ભજનમાં ગાળતો હોવાથી, તે ત્રણે ભાઈઓએ સાથેજ રાજ્ય કરવા માંડ્યું. અને પોત પોતાની રાણીઓ સહિત "ખાધું પીધું ને મઝા કરી."*

—B.

संुदरी सुबोध मंडल, अमदावाद.

(ગત વર્ષનો અહેવાલ અને હીસાબ હવે પછીના અંકોમાં પ્રકટ થશે. સ્થળ સંકોચને લીધે કેટલીક હકીકત મુલતવી રાખવી પડી છે. —મંત્રિ સુ. સુ. મંડળ.)

બાલ ગ્રન્થાવલિ ફંડ –રૂ. ૧૫–૦–૦ સ્વર્ગસ્થ ભાઈ કાન્તિપ્રસાદ નાનાભાઇ ના ઇચ્છા અનુસાર, રા. રા. નાનાભાઇ છોટાભાઈ દેસાઇ (પેટલાદ) એઓ તરફથી । ફંન્ડ ખાતે ભેટ આવ્યા, તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવે છે.

पत्रमंजूषा.

સ્ત્રીઓની અવગણના!

શ્રીયુત તંત્રીજી, "સુંદરી સુબોધ,"

નીચેનું ચર્ચાપત્ર આપના સ્ત્રી–ઉપયોગી પત્રમાં પ્રકટ કરી આભારી કરશોજી

"યજ્ઞોપવિત સંસ્કારમાં, બ્રહ્મચારી (બટુવા)ને ગુરૂમંત્ર (ગાયત્રી)નો ઉપદેશ કરતાં, યજમાનની સ્ત્રી (કે જેના વગર સંસ્કાર થઇ શકતોજ નથી તે) ને કહાડી મૂકવામાં આવે છે." એ દૃશ્ય, એક શિક્ષિત મિત્રને ત્યાં જોઇને મ્હને ખેદ થયો! આનું કારણ એમ જણાવવામાં આવે છે કે "સ્ત્રીઓ શૂદ્ર છે, માટે ત્હેમના સમક્ષ વેદમંત્રનો— ખાસ કરીને ગાયત્રીમંત્રનો ઉચ્ચાર ન થાય!' સ્ત્રીઓને અધોગતિએ પહોંડનારી, આ અશાસ્ત્રીય અને બુદ્ધિ વિરૂદ્ધની માન્યતા પ્રતિ શિક્ષિત સ્ત્રી પુરૂષોનો તિરસ્કાર હવે વધતો જાય છે, અને સુધારકોના પ્રયત્નથી, તથા આર્યસમાજ, પ્રાર્થનાસમાજ, આદિ સંસ્થાઓના ઉદ્ભવથી, વિદ્વાનોની સમાજમાંથી, એ માન્યતા હવે નિર્મુળ થવા લાગી છે. પરંતુ એટલાથીજ બસ નથી; એક બાજુએ- "સંસારમાં, સ્ત્રીઓની પદવી શ્રેષ્ઠ છે," "સ્ત્રીએ પુરૂષની અર્ધાંગના છે," "પુરૂષ દેવ, તો સ્ત્રી દેવી છે,"–એમ કહેવું, અને બીજી બાજુએ, આવી મંગળ ક્રિયા પ્રસંગે તેઓ સ્થાનને અથવા સત્કારને યોગ્ય નથી એમ ગણી ત્હેમની સા । તેવું વર્તન ચલાવવું, એ અત્યંત કષ્ટજનક છે. કેટલાકો આ વાતને નજીવી અથવા નિરર્થક સ્હમજતા હશે, પરંતુ તેમ નથી. સ્ત્રીઓની અવગણના કરનારી આવી ક્રિયાઓ બંધ નહિ થાય, ત્યાં સુધી સ્ત્રીઓના ઉત્કર્ષ સંબંધી ભાવનાઓને ધોકો પહોંચવાનોજ.

* આ વાર્તા ઇંગ્રેજી ઉપરથી લીધી છે, જો કે 'અનારદે' નામની આજ હકીકતની લાંબી વાતા આપણામાં પ્રચલિત છે, તે હવે પછી આપવામાં આવશે.

આ વિષય ઉપર હું મ્હારી શિક્ષિત બ્હેનોનું ધ્યાન ખેંચું છું, અને સ્ત્રી ઉન્નતિના હિમાયતીઓને પ્રાર્થના કરૂં છું કે, તેઓ આ સંબંધમાં ઘટતો વિચાર કરી પોતાને ત્યાં તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે સ્ત્રીઓને ત્યાંજ બેસવા દેવા વ્યવસ્થા કરશે.

ગાર્ગી, મૈત્રેયી, સુલભા, કાત્યાયની, લોપામુદ્રા સરસ્વતી, આદિ સ્ત્રીઓ વેદની જ્ઞાતા હતી, ને કેટલીક સ્ત્રીઓ વેદોના મંત્ર દૃષ્ટા તરીકે જાણીતી છે. તે પછી, જે ગાયત્રી મંત્ર આજે "સંધ્યાનાં પુસ્તકો"માં સ્થળે સ્થળે વંચાય છે, અને કોઇ પણ શિક્ષિત સ્ત્રી યાદ કરી શકે છે, તેના ઉપદેશ પ્રસંગે ત્હેને સંસ્કારમાંથી પદચ્યુત કરવી, એ કેટલું અશાસ્ત્રીય, અસત્ય, અને બુદ્ધિ રહિત છે તે કોઇ પણ સ્હમજી શકશે.

મર્યાદા પુરૂષોત્તમ મહારાજ રામચંદ્ર, દેવી કૌશલ્યાની આજ્ઞા લેવા જાય છે, તે વખતે કવિ શિરોમણી ઋષિ વાલ્મિકી તે સમયનું જે ચિત્ર દોરે છે, તે પરથી પ્રતીત થાય છે કે, તે સમયે દેવી કૌશલ્યાજી "સંધ્યા–અગ્નિ હોત્રાદિ" નિત્ય કર્મમાં પરોવાં હતાં. અનેક આર્ષ ગ્રંથોને આધારે, "આર્યસમાજ" સ્ત્રીઓને, વૈદિક નિત્ય કર્મનો અધિકાર આપે છે, અને વૈદિક સંસ્કારોમાં તે સ્ત્રીઓની, પુરૂષના જેટલીજ યોગ્યતા સ્વીકારે છે. થોડા સમયપર, સપ્તપદીની પ્રતિજ્ઞાઓ, કેટલાકોમાં બીલકુલ કરાવવામાં આવતી નહોતી, અને કેટલાકોમાં માત્ર ગોર તરફથીજ બોલાવવામાં આવતી હતી !–પરંતુ હાલમાં આર્યસમાજ તેમજ અન્ય શિક્ષિત તથા સુધારક સમાજ તે પ્રતિજ્ઞાઓ વરકન્યાને સ્વમુખે બોલાવે છે એવીજ રીતે કોઈ પણ સંસ્કારમાંથી એવી અશુદ્ધ કે અશાસ્ત્રીય વાત હોય તે કાઢી નાંખવી જોઇએ. જેઓ એમ સમજે છે કે અમુક વાત ખોટી છે, ત્હેમને શિરે તે પ્રમાણે વર્તવાનો, અને બીજાઓને તે સ્હમજાવવાનો બોજો વિશેષ છે. આશા છે કે, આ ચર્ચાપર અન્ય બંધુઓ તથા બ્હેનો પણ વિચાર કરશે.

પ્રેરક.

(મુંબઈ) પરધુભાઇ વ્હાલાભાઈશર્મા.

અધિપતિ, "આર્યપ્રકાશ"

પાકશાસ્ત્ર.

મે. સુન્દરી સુબોધના અધિપતિ,

આપણી હાલની સ્ત્રીઓ પાકશાસ્ત્રથી એટલી અજ્ઞાન છે, કે ભાગ્યે કોઈ સ્ત્રીને પાકશાસ્ત્રનું પુરેપુરૂં જ્ઞાન હશે. હાલની માતાઓ પોતાની છોકરીઓને લાડથી રાંધતાં શીખવાડતી નથી; પણ તેવીને સાસરે જઇને રાંધવું કેટલું વસમું લાગે છે તેનો ઘણાંને અનુભવ હશે. બીજા સર્વ વિષયો કરતાં જે સ્ત્રી રસોઇમાં કુશળ હોય તેનો સાસરામાં ઝટ સમાસ થાય છે. અને પતિ વગેરે સર્વ તેના ઉપર પ્રસન્ન રહે છે. પણ આ વાત ઘણી માતાઓ પોતાની છોકરીના સંબંધમાં ભુલી જાય છે.

હાલની છોકરીઓ શેર બશેરની રોટલી કરે છે ત્યાં થાકી જાય છે, તો પાંચશેર સાતશેરની તો શું જ કરે ! જરીક પૈસો હોય કે રસોઇયો રાખે ને તે રસોઇ જેવી થાય એવી ખાય ! રસોઇયો રાખે તેમાં બમણું નુકશાન થાય ને રસોઈ સારી ના થાય. એ બધું સહન કરે તે શાને માટે ? હાથે કરવાને દુઃખે ! જ્યારે આપણી બ્હેનોથી રસોઇ સરખીએ નહી થાય, ત્યારે શું થશે ?

આપણી માતાઓ એમ જાણે છે કે છોકરી મોટી થશે ને સાસરે જશે ત્યારે રાંધશે સ્તો; આપણે રંધાવીયે ને સાસરે રાંધે, ત્યારે બિચારીને વિસામો ક્યારે ?–એમ કરીને એને શીખવાડે નહીં; કદાચ બહુ તો નીત્યની રસોઇ શીખવાડે; પણ પકવાન વગેરે સારા દિવસો અને શુભ પ્રસંગે એ જરૂરની વિવિધ જાતની સામગ્રી જો કરવી હોય તો કોઇને પુછવા જવું પડે; ને તે છતાં એ સારૂં થાય નહીં ! તેનું કારણ શું ? એજ કે બધું રાંધતાં શીખવેલું નહી ને કોક દીવસ કરવાનું રોજની ટેવ હોય તો એવું થાયજ નહી. માટે સર્વ બ્હેનોએ પાકશાસ્ત્ર તો જાણવુંજ જોઇયે, અને સર્વ માતાઓએ પોતાની પુત્રીને એ શિક્ષણતો આપવુંજ જોઈયે; જેથી સાસરે એને ભારે પડે નહી. ને સારૂં રંધાય તો શરીર આરોગ્ય રહે. કાચું પાકું થાય તો ભાવે નહી ને શરીર બગડે એ તો જુદું !

મેં નજરે જોયું છે કે તેર ચૌદ વરસની છોકરી ઘરમાં હોય પણ માને અશક્ત હોય ત્યારે ભાયડાઓને હાથે રાંધવું પડે અગર ખીચડી વગેરે ખાઇને ચલાવવું પડે આ શું કહેવાય ? અસલમાં એવડી છોકરીયો સાસરે જતી ત્યારે ત્યાં શું નહી રાંધતી હોય ?

રસોઇ કરવાથી મનની શક્તિ પણ ખીલે છે. ને જો આવડતું હોય, તો જુદી જુદી સામગ્રી કરી જમાડવાથી ઘરનાં સર્વ માણસોને કેટલો સંતોષ થાય છે ?

રાંધવાનો કંટાળો હોય છે એટલે કોઈ મહેમાન આવે ત્યારે ત્રાસ પડે છે ને મનથી એમ ઈચ્છે છે કે જાય તો સારૂં. કેમકે રાંધવું ના પડે ! પછી કરીને તો ખવડાવે, પણ કાચું પાકું કરે એટલે આવનાર હોય તે પણ બે દિવસ રોકાવાનો હોય તે. ના રોકાતાં તરત જાય. આપણે ઘેર કોઈ આવ્યું હોય ને તે સંતોષ પામીને જાય નહી, ત્યારે ઘરમાં સ્ત્રી હોય તે શા કામની ? એના કરતે તો ના હોય એજ સારૂં કે કોઇનો દોષ તો નીકળે નહી ! પુરૂષો તો જે વસ્તુ જોઇયે તે લાવી આપે છે, રાંધી આપવાનું કામ તેમનું નથી. વસ્તુની જુદી જુદી વાનીઓ કરીને જમાડવાનું તો સ્ત્રીઓનુંજ કામ છે; તે જ્યારે થાય નહી, ત્યારે પતિ પ્રસન્ન શી રીતે થાય, ને ઘર શી રીતે ચાલે ?–પછી રોજ કંકાસ થાય એમાં નવાઈ શી ? કેમકે થાક્યા પાક્યા પુરૂષો ઘેર આવે ને જમવા બેસે ત્યારે કાંતો કાચું હોય અગર બળી ગયું હોય, અથવા તો ખારૂં હોય ! એવી અનેક તરેહની ખાંમી હોય ને ભાવે એવું હોય નહી, એટલે ચીડાય ને પછી કંકાસ થાય. માટે બ્હેનો ! તમે ઘણાંના દાખલા જોયા હશે. તો તમે તમારી નાની બેનો તથા પુત્રીઓને રસોઈનું શિક્ષણ આપવું ભુલશો નહી, જેથી તેઓ સુખી થાય અને માતાને ખરા અંતઃકરણથી આશીર્વાદ દે.

અમદાવાદ) —એક બ્હેન.

समय तरंग.

વિવિધઃ

નામદાર લૉર્ડ હાર્ડિંગ (વાઇસ રૉયનાં બાનુ) ...ાની પુત્રી ઓન. ડાયમન્ડને સાથે લઈ આવતા ...મેલમાં વિલાયત જશે.

લગ્નઃ (૧) ના શેહનશાહના કાકાના દીકરા ...સ આર્થર ઑફ કૉનૉટનું લગ્ન ડચેસ ઑફ ...ફ્રની સાથે તા. ૧૫ મી ઓકટોબરે થશે. (૨) ...દરાનાં રાજકુમારી શ્રી ઇન્દિરા રાજાનું લગ્ન બિહારના મહારાજા શ્રી જીતેન્દ્ર નારાયણ ભૂપ ...દૂર સાથે લંડનમાં થયું છે.

પ્રદર્શનઃ તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બરે, પુણાના "એમ્પ્રેસ ગાર્ડન" (બાગ) માં ફળફુલનું પ્રદર્શન ભરાવાનું છે, જેમાં સ્ત્રીઓએ ફુલથી શણગારેલી બાયસિકલોનો જુદો વિભાગ રાખવાનો છે. ના. આ રિગંડને પ્રદર્શન જોવાને જવાના છે.

જળપ્રલયઃ કાઠિયાવાડમાં પાલીતાણા, મહુવા વગેરે સ્થળોએ અને ગુજરાતમાં મહી તથા નર્મદાના કિનારાનાં ગામોમાં પાણીની રેલ આવીને લાખો રૂપિયાનું નુકશાન થયું હતું. તથા ઘણાં માણસો, પ્રાણીઓના જીવની હાનિ થઇ હતી. બંગાળાના બર્દવાન જિલ્લામાં પણ ભારે રેલ આવીને સેંકડો માઇલ સુધી પાણી ફરી વળ્યું હતું; અને ત્યાં પણ પુષ્કળ નુકસાન થયું હતું. સઘળી બાજુપર ઘણાં માણસો સાધનહીન, નિરાધાર, દુઃખી થઇ ગયાં છે.

લ્હડાઇઃ (૧) તુર્કીના મહારાજ્ય અને બાલ્કન રાજ્યો વચ્ચેની લ્હડાઈનો હજી અંત આવ્યો નથી બાલ્કન રાજ્યોને માંહેમાંહે લ્હડતાં જોઈ, તુર્ક લોકોએ એડ્રિયાનોપલનો મ્હોટો કિલ્લો પાછો જીતી લીધો છે અને આસપાસના મુલકમાં પણ તેઓ વધતા જાય છે. બાલ્કન રાજ્યોમાં તો હવે સુલેહ થઈ છે, પણ ત્હેમાં બલ્ગેરિયાનેજ નુકસાન થયું છે. અને તુર્કીને યૂરોપનાં મ્હોટાં રાજ્યો એડ્રિયાનોપલ પાછું આપવાની ફરજ પાડશે એમ સંભળાય છે. (૨). ચીનના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં ઉત્તર અને દક્ષિણના પ્રાન્તો વચ્ચે વિગ્રહ કેટલોક સમય ચાલ્યો હતો. પરન્તુ હાલમાં દક્ષિણનાં લશ્કરને ઘેરી લઇ, સરકારી લશ્કરે વિજય મેળવ્યાના ખબર આવ્યા છે. બળવાખોર સરદારો જાપાન તથા બીજા દેશોમાં ન્હાશીજવા લાગ્યા છે.

મરણઃ (૧.) ફક્ત સ્વાશ્રય અને ઉદ્યોગથી જ પૈસો પેદા કરી, અર્ધા કરોડ ઉપરાંત રૂપિયાનું દાન કરનાર, વહોરા વ્યાપારી સર આદમજી પીરભાઈ, મુંબાઈ. (૨.) આખા હિન્દુસ્થાનમાં વિદ્વત્તા અને સુજનતા માટે માન પામનાર, તથા વલ્લભીય (વૈષ્ણવ) આચાર્યો માટે લોકસન્માન પુનઃ પ્રાપ્ત કરનાર, ગોસ્વામી શ્રી દેવકી નન્દન આચાર્ય,–મુંબાઈ અને મથુરાં; (૩.) પાટીદાર કોમના

જાણીતા વડા ના. પાટડીના દરબાર સાહેબ; (૪) હવામાં ઉડવાની હીલચાલમાં ભાગ લેનાર વિલાયતનો પ્રસિદ્ધ વિમાની કર્નલ કોડી. (૫) કુચબિહારના મહારાજા રાજા રાજેન્દ્ર નારાયણસિંહ. (લંડનમાં).

કેળવણી.

વિજ્ઞાનના શિક્ષણના પ્રચાર માટે, કલકત્તાના સુપ્રસિદ્ધ વકીલ અને નાગરિક (તથા મદ્રાસ કોન્ગ્રેસના પ્રમુખ) ડૉ. રાસ વિહારી ઘોષે દશ લાખ રૂપિયાની રકમ ત્યાંની યુનિવર્સિટીને આપી છે અને બીજી મ્હોટી રકમ આપવાનાં છે.

શાળાઓ:—ક્યાં કુટુમ્બની હિન્દી બાલિકાઓ માટે દિલ્હીમાં એક કૉલેજિયેટ હાઇસ્કૂલ (પાઠશાળા) સ્થાપવાની ભોપાળનાં બેગમ તરફથી ગોઠવણ થઈ છે.

મુસલમાન છોકરીઓ માટે ઝનાના સેન્ટ્રલસ્કૂલ પુણામાં તા. ૧૪-૭-૧૩ ના રોજ ઑ. મિ. શાર્પે ખુલ્લી મુકી હતી. ઇસ્લામી કોમની, ફક્ત ઈલાકાના મધ્યમ વિભાગમાંજ, કેળવણી લેતી બાલિકાઓ છ વર્ષમાં ૨૦૦૦૦ ને બદલે ૩૦૦૦૦ થઈ છે આથી સ્ત્રીશિક્ષકોની પડતી તાણ પૂરી પાડવા આ શાળા બહુ જરૂરની છે.

જલંધર કન્યામહાવિદ્યાલયને માટે નવું મકાન બંધાય છે. પંજાબના લે ગવર્નરે ત્હેની મુલાકત લઈને પંડિતા સાવિત્રી દેવી વગેરે દેશ પ્રેમી બાનુઓ વગર પગારે શાળામાં કામ કરે છે, તે માટે ત્હેમની પ્રશંસા કરી, બાલિકાઓને મિઠાઈ માટે રૂ. ૨૦૦ આપ્યા હતા.

શિક્ષણ:-પંજાબ યુનિવર્સિટી તરફથી દર વર્ષે મુનશીની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે, ત્હેમાં મિસ મોલવી મહેબુબ આલમ પ્હેલી જ મુસલમાની બાનુ આ વખત પસાર થઇ છે." શરીફ બીબી" નામના પત્રની તે સંપાદિકા છે.

ગ્રેન્ટ-ઇન-એઇડ (સરકાર પાસેથી મદદ મેળવતી) શાળાઓમાં તે કન્યાશાળાને જે મદદની રકમ મળતી હોય તેથી પાંચ ટકા કરતાં વધુ નહિ એવી ખાસ મદદ છોકરીઓને પુસ્તકો વગેરે ખરીદવા તથ નિયમિતતા માટે ઇનામો તરીકે આપવાને માટે મળશે. આ ગ્રેન્ટનું પત્રક વ્યવસ્થાપકે જુદું રાખવું પડશે, ને ઇન્સ્પેક્ટરને બતાવવું પડશે.

'અકસ્માત વેળા તાત્કાલિક ઇલાજ' નું શિક્ષણ બાનુઓને આપવાનું મુંબાઈમાં "સેન્ટ જોન એમ્બ્યુલન્સ એસોસિએશન" ના "પારસી નર્સિંગ વિભાગ" તરફથી શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. હોર્નબીરોડ ઉપર બેલાનિયા બિલ્ડીંગમાં ત્રીજે માળે " યંગ લેડીઝ હાઈસ્કૂલ " ના મકાનમાં ડૉ. મિસ હીરાબાઈ કંટ્રાક્ટર આ શિક્ષણ આપે છે. દર રવિવારે ફક્ત એક કલાક અભ્યાસ ચાલે છે અને ત્રણ મહિને પરીક્ષા લેવાય છે. પાસ થનારને સર્ટિફિકેટ મળે છે. શિક્ષણ માટે કાંઇ ફી (લવાજમ) નથી; માત્ર ચોપડી પાટા, વગેરે માટે દોઢેક રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું પડે છે.

પુસ્તકાલય:—" સોશિયલ સર્વિસ લીગ " (મુંબાઇ) ની લાયબ્રેરીમાં ૨૯૦૦ મરાઠી તથા ૨૧૦૦ ગુજરાતી ચોપડી છે. આ સંસ્થાને અંગે કુલ ૧૦૪ પુસ્તકાલય ખોલવામાં આવ્યાં છે. અભણ વર્ગના લોકો માટે ૧૩૧ ચિત્રમય ભાષણો આપ્યાં હતાં. અને ગરીબોમાં બધે મેતની ૬૦૦૦ ક્વીનાઇનની ગોળીઓ વેંચવામાં આવી હતી.

વડોદરાની સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીમાં ૪૦૦૦૦ પુસ્તકો છે; અને બીજાં ૨૫૦૦૦ લેવાની મંજુરી મળી ચૂકી છે. આ પુસ્તકાલયમાં ૨૦૦૦ સંસ્કૃત અને બીજી ભાષાઓના હસ્તલેખ છે. રાજ્યનાં મુખ્ય ગામોમાં બે લાયબ્રેરીઓ ૩૧૦૦ અને ૩૬૦૦ પુસ્તકો છે, અને ત્રીજી લાયબ્રેરી પણ એવા મ્હોટા પાયા ઉપર તૈયાર થાય છે. ૨૮ બીજાં ગામોએ સારાં પુસ્તકાલય વધારયાં છે, અને ૨૧૬ ગામોમાં આશરે ૨૦૦ ચોપડીઓની લાયબ્રેરીઓ શરૂ થઇ છે. લાયબ્રેરી ખાતા તરફથી આ ઉપરાંત ,'ફરતા પુસ્તકાલય"ની પેટીઓ મોકલવામાં આવે છે અને "મેજિક લેન્ટર્ન" તથા "સિનેમેટોગ્રાફ" દ્વારા વિજ્ઞાનનો લોકોમાં ફેલાવો કરવામાં આવે છે. ગયા વર્ષમાં દોઢ લાખ ચોપડીઓ વંચાઇ હતી.

ન્યાયમંદિર.

બહાદુર બાલિકા:—દશા ખડાયતા કોમની સગી ઉમ્મરની છોકરી બ્હેન 'મંગુ' નું લગ્ન ત્હેના કાકાએ ભારે રકમ (દસ હજાર રૂપિયા !) લઈ જ્ઞાતિના કોઇ વૃદ્ધ અથવા આધેડ પુરૂષની સાથે કરવાનું ધારેલું-આથી તે બાલિકાએ ઉમરેઠ જઇ પોતાના ફુવા ઓન. મિ. ગોકળદાસ પારેખને ઘેર આશ્રય લીધો હતો. ત્યારબાદ ત્હેના વાલી નીમવાની અરજી ડિસ્ટ્રિક્ટ જજ કોર્ટમાં થતાં, આ બાબત તપાસ ચાલી, જેમાં મંગુ બ્હેને પોતાનું લગ્ન પૈસા લઇ

કરવામાં આવે હેની વિરૂદ્ધ બહુ હિમ્મતથી જુબાની આપી હતી. આખરે કેસની માંડવાળ થઈ છે, અને આ બાલિકાને હેનાં ફોઇ શ્રીમતી સૌ. પરસનબાઇ (ઓન. મિ. ગોકળદાસનાં પત્ની) ને કોર્ટ તરફથી સોંપવામાં આવી છે.

નવસારી લેમ્પકેસઃ—નવસારીના એક પારસીવકીલ ઉપર એક દીવો ઉચાપત કરવા માટે ફરિયાદ થઇ હતી. આ દીવો એક બાઇએ ધર્માદા આપેલો તે આ ગૃહસ્થ પોતાના વાપર માટે લઇ ગયા, એમ ફરિયાદ પક્ષનું કહેવું હતું. મમતનો આ કેસ હતો અને પક્ષાપક્ષીની તકરારનું સ્વરૂપ લીધાથી તે ગંભીર થઈ પડયો હતો. મિ. મહેરવાનજી આદરજી દેસાઈ જેઓ આરોપી હતા, હેમનો રૂ. ૫૦૦) નવસારીના જજે દંડ કર્યો હતો. આ ઉપરથી વડોદરાની વરિષ્ઠ કોર્ટમાં અપીલ થઈ તથા હેના હુકમથી ફરી તપાસ ચાલી અને જ્યૂરીએ આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવ્યા. ફરી અપીલમાં પણ તે હુકમ કાયમ રહ્યો છે. આ પ્રમાણે પંદર વીસ રૂપિયાના દીવાની પાછળ બંને પક્ષને વકીલો બારિસ્ટરો વગેરે કોર્ટનાં ખર્ચામાં ચાલીસ પચાસ હજાર રૂપિયાનું પાણી થઈ ગયું છે!

કાનપુર કેસઃ—કાનપુરમાં એક મસ્જીદનો આગળનો ભાગ મ્યુનીસીપાલ સત્તાવાળાઓના હુકમથી તોડવામાં આવ્યો હતો. આ બાબતમાં ત્યાંના મુસલમાનોએ વાંધો લીધો, અને તોડેલો ભાગ ફરી ચણવા માંડયો. કલેકટર વગેરેએ ત્યાં જઈ સમજાવા મેહનત કરતાં તેઓ સમજ્યા નહિં, અને હુલ્લડ થયું; જે અટકાવવાને પોલીસને દારૂ ગોળાનો પ્રયોગ કરવો પડયો. સો ઉપરાંત મુસલમાનો પકડાયા છે અને હેમની સામે કામ ચલાવવામાં આવે છે; આરોપીઓમાં પ્રતિષ્ઠિત માણસો પણ છે આ કેસમાં મદદ કરવાને મુસલમાનો તરફથી એક ફન્ડ ઉભું કરવામાં આવ્યું છે તથા સુપ્રસિદ્ધ બારિસ્ટરો બચાવ પક્ષ માટે રોકવામાં આવ્યા છે.

'સતી' થયેલી હિન્દુ સ્ત્રીઃ—સંયુક્ત પ્રાન્તોમાં મેનપુરીના ભરથી ગામમાં, તા ૮ મી જુલાઇએ, કુલીન બ્રાહ્મણ કુટુંબની એક કેળવાયલી સ્ત્રી સુસામતદેવી સતી થઈ હતી. હેનો પતિ ઘણા વખતથી માંદો હતો. તે મરણ પામેથી આ બાઇ મરનારના શબની સાથે સ્મશાનમાં ગઇ અને હજારો માણસોના દેખતાં અગ્નિમાં હેણે પ્રવેશ કર્યો. પોતાના પતિનું માથું ખોળામાં લઇ, સંસ્કૃત શ્લોકો અને 'રામ' 'રામ' શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં, હેણે સહગમન કર્યું હતું. આ બાઇનાં સંબંધીઓને હેમાં મદદ કરવા માટે ભારે સજા થઇ છે.

પ્રગતિ.

બાળલગ્નનો અટકાવ—વાંકાનેર રાજ્યમાં બાળલગ્ન અટકાવવા માટેના કાનુનો ઘડીને લોકોને જણાવવામાં આવ્યું હતું, કે એ સંબંધમાં કોઇને વાંધા દર્શાવવા હોય તો જાહેર કરવા. તેવી કેટલીક અરજીઓ ત્યાંના રાજા ઉપર આવી હતી અને તે ઉપર સંભાળપૂર્વક વિચાર ચલાવવામાં આવ્યા પછી યોગ્ય ફેરફાર કરીને આ કાયદાને પસાર કરવામાં આવ્યો છે અને એ કાયદો મંજુર રાજ્યના દફતર ગેઝેટમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં સ્ત્રીઓનો સત્યાગ્રહ—ઓરેંજ ફ્રી સ્ટેટમાં ત્યાંના રહીશો માટે પાસ મેળવવાનો કાયદો છે અને તેમાં સ્ત્રીઓને પણ તે નિયમ લાગુ પડે છે. આ બાબતમાં ગયા માસમાં દેશી સ્ત્રીઓએ મેયરને એક અરજી કરી પાસમાંથી પોતાને બાકાત રાખવા વિનંતિ કરી હતી અને જો એ કાયદો ચાલુ રહેશે તો તેને તેઓ તાબે થશે નહીં. એમ જણાવ્યું હતું. આ અરજી ગયેલી હતી તે દરમ્યાન તા. ૫ મી જુને પોલીસ સત્તાવાળાઓએ કેટલીક સ્ત્રીઓને તેમની પાસે પાસ નહીં હોવા માટે પકડી હતી. એ સ્ત્રીઓ તેથી ડરી નહતી; તેમણે ખુશીથી પોતાને પોલીસ ચોકીએ લઈ જવા કહ્યું હતું. જણાવવામાં આવે છે કે તેઓને સત્તાવાળાઓએ એક આખી રાત "યાર્ડ"માં પુરી હતી અને બીજે દિને તેઓને માજીસ્ટ્રેટ સમક્ષ લઇ જવામાં આવી હતી. તા. ૬ ઠ્ઠી જુનને દિન છસો સ્ત્રીઓનું ટોળું માજીસ્ટ્રેટની ઓફીસે ગયું હતું અને તેણે કોલાહલ કરી મુકયો હતો. માજીસ્ટ્રેટે બહાર આવી સ્ત્રીઓને શાંત પાડવા કહ્યું ત્યારે તેઓ શાંત થઇ હતી. ત્યાંથી તેઓ ટાઉનહોલ તરફ ગઇ હતી, અને પોલીસનાં માણસોએ તેમને ટાઉન હોલમાં ન જવા દેતાં મારામારી થઇ હતી. તે બાઇઓએ જણાવ્યું હતું કે—અમે આજીજી કરી ચુકયાં છીએ. હવે અમે હક્ક પુરવાર કરવા માગીએ છીએ. મેયરની ગેરહાજરીમાં ડેપ્યુટી મેયરે થોડુંક ભાષણ આપી તેમને શાંત પડવા સલાહ આપી હતી. અને તુરત વેળા તેઓને ઘેર જવા કહ્યું હતું અમલદારો તે ઉપર વિચાર ચલાવે છે એમ તેણે ખબર આપી હતી.

સુન્દરી સુબોધ ** માસિક વધારો.

અંક ૧ લો. (સું-સુઃ પુ. ૧૧-અં-૧.) સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૩.

काव्यकुंज.

આવકાર.

(આશાવરીની ધૂન) આવો, વ્હાલાં પ્રાણ !

આવો, ફૂલની લ્યો આ લ્હાણ: આવો, વ્હાલાં પ્રાણ !
ફૂલના ઉજાસની લ્યો લ્હાણ: આવો, વ્હાલાં પ્રાણ !
ફૂલની સુવાસની લ્યો લ્હાણ: આવો, વ્હાલાં પ્રાણ !
ફૂલની કૂમાશની લ્યો લ્હાણ: આવો, વ્હાલાં પ્રાણ !
ફૂલની હળવાશની લ્યો લ્હાણ: આવો, વ્હાલાં પ્રાણ !
લઇયે ફુલજીવનની લ્હાણ !

(વડોદરા) —લલિત.

ચાર ચાર ચન્દ્ર.

હો ! ચતુર્ભુજે ચાર ચાર દીધા મ્હને ચન્દ્ર.
ચાર ચાર દીધા મ્હને ચન્દ્ર,
હો ! ચાર ચાર દીધા મ્હને ચન્દ્રઃ
હો ! ચતુર્ભુજે ચાર ચાર દીધા મ્હને ચન્દ્ર.

એક ચન્દ્ર ઉગ્યો પ્રેમના વનમાં,
મુખ સુન્દરતાની ઉરે ચન્દની;
બીજો ચન્દ્ર તપે નભના ગોખમાં,
ત્હેની જ્યોત્સ્ના ઝગે કાંઇ જગવંદની;

મુજ ફાફી વિશે તેજનો ચન્દ્રમા,
અજવાળું પૂરે વિશ્વમાં અમીનું;
રસચન્દ્ર રમે ઉરનન્દનમાં,
ઉરઆભ કરે રસસભીનું.

હો ! ચતુર્ભુજે ચાર ચાર દીધા મ્હને ચન્દ્ર.

(રાજકોટ) —ન્હાનાલાલ દ. કવિ.

આજીજી.

સખિ ચન્દ્રિકે !

ઝગમગ જગત અજવાળજે: પ્રતિ મુકુલ પુલ્લ હસાવજે:
ચંપાઇ ઉર ઉર ચાંપજે: અદ્વૈત મૂર્તિ વિરાજજે:
ૐકાર-મૂર્તિ ! જ્વલન્તિકે !

(મુંબઈ) —આમીન એ.

મોરલી !

જો જો સખિ ! બોલે મ્હારા મોહનની મોરલી !
બોલે મોરલી ને જગ ઉર સૌ ડોલે;
ડોલે ડોલે ગિરિ ને ગગનરે !
રમ્ય અનિલની લહરી ડોલે:
ડોલે ડોલે મ્હારાં રસ જોબન રે.
જો જો સખિ ! બોલે મ્હારા મોહનની મોરલી !
એને બોલે મ્હારો ઉર કુંજ ડોલે:—
વર્ષે પ્રણયામૃત નિર્ઝરરે !
એ રસ પાન કરન્તાં રસીલાં:
ઉરની આશિષો હજાર રે !
જો જો સખિ ! બોલે મ્હારા મોહનની મોરલી !

(વાસણા કેળીઆ.) —:શિરીષ.

ગોપ—ગીત.*

(મુખડાની માયા લાગી......એ ભગવતી મીરાંના પદની ધુનમાં.)

ખેતરમાં વ્હેલો વળજે રે, કા'નુડા તું તો......
ઉંન્હો ઉંન્હો પોંખ પાડી, ફુંકી ફુંકી ખાશું, અલ્યા !
ટેબરૂં ભાવે તો, વ્હેલો આવજે ! કા'નુડા તું તો......
લીમડાની ડાળ્યે બેશી, હોંસથી હીંચીશું હીંચે,
રાગડા લાંબેથી લલકારશું: કા'નુડા તું તો......
ગોધીયું પલાણી, વ્હાલા ! બેશો પાવા આપણ્ જાશું;
ન્હાશું ન્હવાડશું તલાવડીમાં સૌને હાં: કા'નુડા તું તો......
સ્વર્ગના સંબંધી મ્હારા ! નિત્યના સંગાથી વ્હોલા !
મોરલી મધુરી રખે ભૂલતો ! કા'નુડા તું તો......

—કૃષ્ણ સખા.

* આવાં કાવ્યો યુરોપીયન સાહિત્યમાં મળ્યાં છે તથાપિ કાવ્યના નાયક 'કા'નુડા'ને પરમાત્મા લેખીનેજ આ કાવ્યની સ્ફુરણા છે,—દૈવી ભાવના પૂર્વ તરફના દેશોની વધારે છે.

સખિને નિમંત્રણ.

(દ્રુત વિલંબિત.)

અમલ મૌક્તિક ચોક પુર્યા અમે,
અમુલ રત્નથી સ્વસ્તિકને રચ્યો;
સુરભિ પુષ્પિત તોરણ બારણે,
અમ ગૃહે રમવાજ પધારજો.
નવપથે ફુલ વેરી મૂકયાં અમે;
વ્યજન પુષ્પિત ત્યાં પ્રફુલ્લાય છે;
ઉડી રહ્યાં જળયંત્ર શીળાં તહિં,
અમગૃહે રમવા પડશે મજા.
અહિં રહ્યાં શયનો સુમને ગુંથ્યાં,
શ્રમ વિદારક શાન્ત સુગન્ધી છે;
સુખથી સુઇ, સખિ ! ઉઠજો સુખે,
અમગૃહે બધી છે નવલી મજા.
તવ સટે કરી બેઠક છે રૂડી,
અમ ઉભા કરશું તવ સુશ્રુષા;
હસિત મુખથી બોલી હસાવજો,
હૃદય હર્ષિત સ્નેહથી હારજો.
ધ્વનિ અપૂર્વ અગમ્ય જણાવતું,
થઈ રહ્યું રૂડું ગાન સિતારનું;
ફરી ફરી વદતું અહિં આવજો,
અમ ગૃહે પદને પધરાવજો.
ઉડી રહી હરિચન્દનની ઝણી,
ઉડી રહ્યાં ગુલવારી સુખપ્રદઃ
ઉડી રહ્યા ભ્રમરો ફુલ સુંઘવા,
ઉડી રહ્યું મમ અન્તર હર્ષથી.
સદન આજ પુનિત થશે નકી,
તવ પદે, નકી આવતું હો સખિ !
અમગૃહે તવ મૂર્તિ વિરાજશે,
હૃદયમાં તવ સ્નેહ પ્રકાસશે.
રમતને રમશું, હસી ખેલશું,
ઉર ઉરે રસમાં રહી ભેળશું;
હૃદય ગાન ઉમંગથી ગાઇશું,
પ્રભુપદે શિર સ્નેહથી નામીશું.

—'વિનાયક.'

(ભાવનગર.)

कर्मक्षेत्रः चारित्र्य अने उद्योग.

ઇલિઝાબેથ ફ્રાય*

(એક પરોપકારી બાનુનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર)

આ દુનિયામાં આજપર્યંત જેજે નામાંકિત સ્ત્રીઓ થઈ ગઇ છે, ત્હેવીજ અને તે પૈકીની ઈલિઝાબેથ ફ્રાય પણ છે. આ સ્ત્રી જોકે મ્હોટી વિદ્વાન્ કિંવા ધનવાન ન હતી, તો પણ પોતાની સદ્દ્વાસના, સદ્દશીલ અને સદાચરણના પ્રભાવથી મ્હોટા મ્હોટા વિદ્વાન્ અને ધનાઢ્ય લોકોથી ક્વચિત્ થયેલાં લોકોપયોગી કાર્યો, તેમજ મનુષ્ય સમાજ પૈકી એક અત્યંત લાચાર અને અનુકંપનિય વર્ગની સ્થીતિના ઉદ્ધાર માટે થયેલા કવચિત્ પ્રયત્નો કરતાં, ત્હેના પોતાના હાથથી થયેલાં ઉમદા કામો માટે ત્હેનું નામ અમર થઈ ગયું છે. આવાં સ્ત્રીરત્નો પ્રત્યેક દેશમાં, અને પ્રત્યેક જાતિ અગર ધર્મમાં થઈ ગયેલાં છે. ત્હેમનાં જીવનચરિત્રો પરથી મનુષ્યસમાજને કાંઇને કાંઇ તો બોધ મળે તેમ તો છેજ. આ બાનુનું જે ચરિત્ર અહિં આપવામાં આવ્યું છે, ત્હેમાંથી આપણી બ્હેનોને અનુકરણ કરવા લાયક ઘણું જડી આવશે. આપણા દેશમાં હાલમાં સ્ત્રી શિક્ષણનો થોડો ઘણો ફેલાવો થવા માંડયો છે, તેમજ સ્ત્રીઓએ પણ પુરૂષ વર્ગ પેઠે સમાજહિતનાં કાર્યોમાં ભાગ લેવા માંડયો છે, ત્હેવી વખતે બીજા દેશની સ્ત્રીઓ સમાજહિતનાં કાર્યો, તેમજ ગરીબ અને દુઃખી લોકોનાં દુઃખો ઓછાં કરવાને, અને ત્હેમની ઉન્નતિ અર્થે કેટકેટલા પરિશ્રમો પોતાના શીર ઉપર ઉપાડી લે છે, ત્હેનું ચિત્ર અહિં આપવું બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. પશ્ચિમના દેશો પ્રમાણે સ્ત્રીશિક્ષણનો પ્રસાર સાર્વત્રિક આપણા દેશમાં થયો નથી તે ખરૂં છે, પરંતુ આ શરે ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વે સ્ત્રી શિક્ષણની બાબતમાં ખુદ ઈંગ્લાંડ દેશની સ્થીતિ આપણી હાલની સ્થીતિ કરતાં કાંઇ ભિન્ન નહોતી ! આપણે અહિં હાલમાં સ્ત્રીઓ યુનિવ્હર્સિટીની ગ્રેજ્યુએટો થઇ શકે છે, પણ તે વખતે ઇંગ્લાંડમાં સ્ત્રીઓને યુનિવ્હર્સિટીના નામની પણ ખબર નહોતી ! ત્હેમનું શિક્ષણ કેવળ સામાન્ય પ્રકારનું હતું. પરન્તુ આવી સ્થીતિમાં પણ સમાજહિતનાં કાર્યો કરનારી સ્ત્રીઓ જન્મવા પામી હતી, ત્હેમાંની એક આપણી ચરિત્રનાયિકા ઇલીઝાબેથ હતી. ત્હેનું ચરિત્ર વાંચ્યા પછી સૌ કોઇ કબુલ કરશે કે, ત્હેનું શિક્ષણ ઉચ્ચ પ્રકારનું નહતું, તેમજ ત્હેની સ્થીતિ જોઇએ તેવી સારી નહતી; તોપણ ઈંગ્લાંડ દેશમાં તે સમય સુધી નહિ થએલું 'કેદખાનાઓની સુધારણાનું કામ ' ત્હેને હાથે થવા પામ્યું હતું. આપણે અહિં પણ આપણી સેવાભગિનીઓ ધારે તો તેવી જાતનાં અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કરી શકે.

૧.

પૂર્વ ભાગઃ-જન્મ-મિત્ર મંડળ-યુવાવસ્થા-લગ્ન-પરોપકારનાં કાર્યોઃ—

ઇલિઝાબેથનો જન્મ ઇ૦ સ૦ ૧૭૮૦ ના મે મહિનાની ૨૧ મી તારીખે નૉરવિચ (ઈંગ્લાંડ) શહેરમાં થયો હતો. ત્હેનો પિતા જહોન ગર્ને એક ન્હાનો જમીનદાર અને વ્યાપારી હતો. તે વખતે ઈંગ્લાંડમાં ' મિત્ર મંડળ ' (Society of friends) નામની એક ધાર્મિક અને પરોપકારી સંસ્થા હતી. જહોન ગર્ને આ સંસ્થાનો એક મુખ્ય સભાસદ હતો. આથી ધાર્મિક અને પરોપકારના ઘણા સદ્દગુણો જહોન ગર્ને અને ત્હેના કુટુંબમાં દાખલ

* માસિક મનોરંજન જાન્યુઆરી ૧૯૧૨, અને Progress ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૩ ઉપરથી.

થયા હતા. આ સંસ્થાના સહવાસમાં ઈલિઝાબેથ ઉછરેલી હોવાથી મૂખ્યત્વે કરીને ન્હાનપણથી ત્હેનામાં ઉપરના ગુણોની સારી છાપ પડી હતી. બચપણમાં તેનો બાંધો મજબુત ન હતો, તેથી કરીને તે હંમેશાં માંદીને માંદી રહ્યાં કરતી. મંદવાડને લીધે ત્હેનો સ્વભાવ ઘણોજ બ્હીડીઓ થઈ ગયો હતો. જેમ જેમ તે મ્હોટી થતી થઈ, તેમ તેમ ત્હેનામાં વિચારશક્તિ આવતી ગઈ. સાધારણ બાળકીઓ પ્રમાણે ત્હેને રમત ગમતના ખેલો પસંદ ન હતા. આ સંબંધમાં "Progress" (પ્રોગ્રેસ માસિક પત્ર)જણાવે છે કે—"તે ભર્યા ઘરમાં રહેતી; અને તેની સાથે સાથે પોતાનાં દસ ભાંડુ રહેતાં, છતાં ત્હેમનીસાથે રમતમાં તે કદિ ભળતી નહિ. આ માટે ત્હેની એક બ્હેન લુઇસા કહે છે કે,–મ્હારો આજ એક ગુન્હો થયો છે, કે હું બેટ્સી સાથે અણઘટતી રીતે બોલી. તે એવી રીતે વર્તી કે, મ્હારે ત્હેને કહેવું પડ્યું. સર્વમાં મ્હોટી છતાંયે તે રમતમાં ભળતી નથી. પરંતુ તે પાછળથી વળી એમ પણ કહેતી કે કદાચ આ બધું ત્હેના મંદવાડને લીધે થયું હોય. તથાપિ ત્હેનો માયાળુ સ્વભાવ મ્હારા અંતઃકરણને ત્હેની તરફ ખેંચે છે."

મનન અને વાંચનનો ત્હેને ઘણોજ શોખ હતો, અને હંમેશાં તે ત્હેમાં મગ્ન રહેતી. કોઇપણ વાતનો વિચાર કરી તે પર પોતાનોસ્વતંત્રમત બાંધી તે પ્રમાણે વર્તવાને ત્હેને મૂળથીજ ટેવ પડી હતી. ત્હેની મા તરફથી ત્હેને ઉત્તમ પ્રકારનું ગૃહશિક્ષણ* અને ધર્મશિક્ષણ મળેલું હોવાથી,–કર્તવ્યનિષ્ઠા, સતત ઉદ્યોગ કરવાની ટેવ, ધાર્મિકતા, પરોપકારબુદ્ધિ, ઇત્યાદિ ગુણો ત્હેનામાં આવવા પામ્યા હતા. આ અરસામાં ત્હેની મા સાત છોકરીઓ અને ચાર છોકરા મૂકી મરણ પામી. આથી ત્હેના શિક્ષણમાં વિઘ્ન આવી નડ્યું, તેમજ ઘરકામનો બધો બોજો ત્હેના માથે આવી પડ્યો. ત્હેની મા વગર ન્હાની ઉમરમાં ઘરકામનો બોજો, અને છોકરાં સંભાળવાનું કામ ત્હેને એકલે માથે કરવાનું આવ્યાથી પણ તે કદિ કાયર થતી નહિ. ત્હેને આત્મનીરીક્ષણ કરવાની ટેવ પડેલી હોવાથી પોતાના દોષો સુધારવાને તે મથતી, અને પોતાના અવિચારી મનપર દાબ રાખતી. મનપર દાબ રાખવાનો એક દાખલો અત્રે આપવો ઠીક થઇ પડશે. ત્હેની બ્હેન કીટી કહેછે કે "અમારે બધાને આજ બપોરે ફ્રમ્બી જવાનું હતું, પરંતુ હવાઅનુકુળ નહિ હોવાથી વિચાર ઢચુ પચુ થવા લાગ્યો. બેટ્સી જવાને આતુર હતી, ત્યારે મ્હને ઘેર રહેવાનું મન હતું. આખરે જવાનું ઠર્યું. રેચલ અને બેટ્સી (ઈલિઝાબેથનું આ બીજું નામ હતું) આગળ ગયાં. હું, રાશેલા, હાના અને પેટ્સી ગાડીમાં ગયાં. અમારાં બધાંનાં મન આનંદમય હતાં. ફ્રમ્બી પહોંચ્યાં. અમારા ભાઇ જ્હોન અને પીચર્ડ ત્હાં આગળ મળ્યા. પીચર્ડ સાથે અમે બધાં ખુબ રમ્યાં. બીજા દિવસની સ્હવાર ઘણીજ ખુશનુમા હતી. અમે રમ્યાં અને ચ્હા તથા નાસ્તો લીધો. આઠ વાગે પિતાએ પાછાં ફરવાનું કહ્યું, ત્યારે અમારાં બધાંનાં મન નારાજ થયાં, પરંતુ બેટ્સી ધમકાવતાં બોલી, દરેક વાતને હદ હોય છે!"

---

*આ ઠેકાણે 'ગૃહશિક્ષણ' શબ્દમાં સ્વભાષાજ્ઞાન, લૅટિન, અને ફ્રેંચ ભાષાઓનું ઉત્તમ જ્ઞાન, ગણિત શાસ્ત્રનાં મૂલતત્વો, સ્વદેશનો પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ, પ્રાણિશાસ્ત્રની થોડી માહીતી, ઘરકામ, શિવણકામ, કરકસર, વિનય, અને સભ્યતા વિગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

ઇલિઝાબેથનો પિતા 'મિત્રમંડળ' સંસ્થાનો સભાસદ હોઈ, તે લોકોને ધર્મશિક્ષણ આપી; ત્હેમનામાં ધર્મ અને નીતિ જાગૃત કરવાનું, તેમજ અનાથ અને ગરીબ લોકોને મદદ કરવાનું કરતો. આ મંડળના સભાસદોની રહેણી કરણી તદ્દન સાદી હતી. મંડળીના સભાસદો ઘણીવાર ત્હેના પિતાને ત્હાં આવતા. ત્હેમનાં આચરણ અને વિચારની ઇલિઝાબેથના મન પર ઘણીજ સારી છાપ પડી; તેથી કરીને ત્હેને ધીમે ધીમે જગતના ઉપભોગ અને વિલાસનો કંટાળો આવવા લાગ્યો. આ સમયમાં ત્હેને ત્હેના પિતાના એક મિત્રને ત્હાં લંડન મોકલવામાં આવી. આ મિત્ર સારા સ્વભાવનો હતો. ત્હેના સહવાસથી ઇલિઝાબેથને લંડન શહેરનાં પૈસાદાર લોકોમાં ભળવાનો સમય મળ્યો; તેમજ તે શહેરનાં પ્રસિદ્ધ નાટકો નાચ, અને બીજાં અન્ય આનંદ મેળવવાનાં સ્થળો જોવા મળ્યાં. પરંતુ મુળથીજ ત્હેને વિલાસ અને ઉપભોગ ઉપર કંટાળો હોવાથી ત્હેનો તે બધો વખત સંતાપમાં ગયો. સર્વે ઉપભોગ પાપરૂપ અને દુઃખકારક છે, એવી ત્હેની ન્હાનપણથીજ માન્યતા હતી. ત્હેના વિલાસના કંટાળા વિશે ત્હેની બ્હેન જણાવે છે કે—"રવીવાર માર્ચ; ૧૭૯૮.—બેટ્સીના દિવસે દિવસે 'ક્વેકરીઝમ' તરફ વળતા વિચાર માટે હું નારાજ થઉં છું; અને તેથી કરીને મ્હારી દિલગીરીમાં દિવસે દિવસે વધારો થયાં કરે છે. તે અમારા આનંદમય નાચમાં ભાગ લેતી નથી કે જ્યહારે ગાવાનું કહીએ ત્યહારે ગાતી નથી. તે હવે તો તદ્દન સાદાં કપડાં પહેરે છે, તેમજ ઘણુંજ થોડું બોલે છે. આટલું કરે છે તે ઉપરાંત વધારે દિલગીરી એ માટે ઉપજે છે કે, મારા બીજી બ્હેનોના વિચારોને કે રહેણી કરણીને તે બીલકુલ મળતી થતી નથી. પણ હું ધારૂં છું કે અમારે અમારૂં જેમ સારૂં થાય તેમ કરવું જોઇએ. અને ત્હેની માફક બની શકે તેટલાં અમારાં મન પણ કાબુમાં રાખવાં જોઇએ. બેટ્સીની વલણમાં, ખરેખર ત્હેના આવા વર્તનથી ઘણે ભાગે સારો સુધારો થવા પામ્યા છે. તે ઉદ્યોગી, ગરીબ તરફ ઉદાર, તેમજ અમારા સર્વે તરફ માયાળુ છે; ટુંકામાં કહીએ તો બેટ્સીની વલણ ઘણીજ સારી છે."

લંડનથી પાછા ફર્યા પછી પોતાનાં સુંદર વસ્ત્રો, આભૂષણો વિગેરે ત્હેણે તજી દીધાં, અને આનંદના પ્રસંગોમાં જવાનું છોડી દીધું. આ પછી ત્હેણે ગરીબ લોકના બાળકોના શિક્ષણાર્થે એક ન્હાના પાયાપર નિશાળ કહાડી, અને પોતાનો ઘણોખરો વખત આમાં ગાળવા લાગી. આ પ્રમાણેના ત્હેના ટુંક પ્રયાસ પછી આ શાળામાં ૭૦ બાળકો દાખલ થવા પામ્યાં હતાં. જેઓને ઈલિઝાબેથના ન્હાનપણના ચ્હીડીઆ સ્વભાવની ખબર હતી, તેઓને તે જુદા જુદા સ્વભાવનાં ૭૦ બાળકોને કેવી રીતે શીખવી શકશે તે વિષે શંકા થયાં કરતી; અને તેઓ ધારતાં કે આ ત્હેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ નિવડશે. પરંતુ તેઓને ચકિત કરે એવી રીતે ઇલિઝાબેથે નિશાળને સારા પાયાપર આણી મૂકી.

ઇલિઝાબેથ હવે વયમાં આવી હતી. ત્હેને આ વખતે ૨૧ મું વર્ષ જતું હતું. આ વખતના ત્હેના દેખાવ વિષે ત્હેની બ્હેન બેટ્સી કહે છે કે "બેટ્સીના ચ્હેરાનો દેખાવ મ્હને હજીયે યાદ છે. તે ખરેખર ઘણોજ ન્હાવા લાયક હતો. તેના વાળના આગલા ભાગમાં વાંકો કચકડાનો કાંસકો આવી રહેલો હતો. ત્હેના ધોળા ઝભ્ભાથી અને ધોળાં મોજાંથી ત્હેનું શરીર શોભી ઉઠતું હતું. જે ઓરડાને અમે 'બ્લુ રૂમ' કહેતા, ત્હેની બ્હારીપર લટકતા પગે બેઠેલી, અને ઉંડા વિચારમાં મગ્ન થઇ ગયેલી ત્હેની આકૃતિ મ્હને બરોબર યાદ છે. ત્હેની લખવા બેસતી વખતની આકૃતિ પણ મ્હને યાદ છે. ત્હેના દિવસે દિવસે બદ-

લાતા વિચાર અને વલણુ વિષે મને તે વખતે બિલકુલ ભાન પણું ન હતું, પરંતુ ત્હેના ચ્હેરાપર બદલાતા વિચારોની છાયા મ્હને યાદ છે. હવે મને ખબર પડે છે કે, ત્હેને કઇ કઈ મુશ્કેલીઓ નડતી હશે. જ્યહારે ત્હેણે અમને કહ્યું કે હવેથી હું ત્હમારી સાથે નાચીશ કુદીશ નહિ, ત્હારે ત્હેને સ્હમજાવવાને અમે કરેલા કાલાવાલાના દેખાવો યાદ છે. પરંતુ ત્હેમાં તે દઢ રહી હતી. તે હવે નિત્ય બાયબલ (ધર્મ શાસ્ત્ર)નું મંનન કરતી,ગરીબોની મુલાકાત લેતી, અને મુખ્યત્વે કરીને આજારી તરફ બહુ માયા બતાવતી. અમે જો કે બધાં ત્હેનાં આ કાર્યો સ્હમજવાને તદ્દન અજ્ઞાન હતાં, પરંતુ ત્હેની વલણુ ઉપરથી અમને તે કાંઈ સારૂં કરે છે, એમ માલુમ પડતું. અમારા તરફ તે ઘણીજ માયાળુ રહેતી, અમને વારંવાર માફી આપતી. અમે ત્હેને અમારી મા જેવીજ ગણતાં, અને ત્હેનો દરેક હુકમ અમલમાં આણતાં." તે વયમાં આવેલી હોવાથી ત્હેના લગ્નનો સવાલ ત્હેના કુટુંબમાં હવે ઉભો થયો. તેવામાં લંડનના મિ. જોસફ ફ્રાય કરીને એક સાધારણ સ્થિતિના વ્યાપારીએ ત્હેની સાથે પરણવાની માગણી કરી.

ઇલિઝાબેથના વિચારો તદ્દન જુદાજ પ્રકારના હતા. લગ્ન કરવું કે ન કરવું તે માટે ત્હેના મન સાથે ત્હેને ધડભાંગ થવા લાગી તથાપિ આખરે વડિલ વર્ગની આજ્ઞાને આધિન થઈ, મિ. જોસફની સાથે સન ૧૮૦૦ ના ઓગસ્ટની ૧૯મી તારીખે તે પરણી. લગ્ન પછી તરતજ તે પોતાના ધણીને ઘેર લંડન ગઇ. મિ. ફ્રાય 'ક્વેકર' પંથનો અનુયાયી હતો, અને ઉક્ત 'મિત્ર મંડળ'નો સભાસદ હતો. અર્થાત્ આ ઠેકાણે મિસિસ. ઈલિઝાબેથ ફ્રાયમાં ધાર્મિકતા, ભૂતદયા, પરોપકાર બુદ્ધિ ઈત્યાદિ ગુણોનો વધારો થવામાં પણ ઠીક સવડ મળી. ત્હેના લગ્ન સંબંધમાં પ્રોગ્રેસ પત્ર જણાવે છે કે,—

"લંડનના એક ક્વેકર વ્યાપારી મિ. જોસફ ફ્રાયે ઇલિઝાબેથની માગણી કરી, પરંતુ આ શરમાળ છોકરીએ પહેલીવાર તે નાકબૂલ કરી. બીજીવારના પોતાના પ્રયત્નમાં મિ. ફ્રાય નિષ્ફળ ગયો નહિ. ત્હેનો બીજીવારનો પ્રયત્ન આ પ્રમાણેનો હતોઃ—

પોતાની દરખાસ્ત રજુ કરવાને ત્હેણે એક સુંદર ઘડીઆળ, અને એક અછોડો પોતાની સાથે રાખી લીધો હતો. પછી બપોરના, તે ધીમે ધીમે બાગના પાછલા ભાગમાં ઇલિઝાબેથની 'બેન્ચ' પાસે ગયો, અને તે ઉપર પોતાની ઘડીઆળ અને અછોડો મૂક્યાં, અને ત્હેનું શું પરિણામ આવે છે, તે તપાસતો છૂપાઈ બેઠો. ત્હેણે નક્કી કર્યું હતું કે જો પોતે આ પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ જશે, તો કદિ પાછી ત્હેની માગણી કરવી નહિ.

લાંબા વખત પછી ઇલિઝાબેથ બાગમાં આવી, અને પોતાની બેઠક ઉપર ઘડીઆળ તેમજ અછોડો જોઈ સર્વે મર્મ કળી ગઇ. ત્હાં આગળ થોડીવાર સુધી તે વિચાર કરતી ઉભી રહી, ત્હાર પછી ત્હેના પિતા કે જે દિવાનખાનામાં હતા, ત્હાં આગળ ગઇ. ત્હેમની સમક્ષ ત્હેણે સર્વે વાત કહી સંભળાવી. પિતાનો જવાબ મળ્યો કે 'જે કામ કરે તે વિચારીને કરજે.' પછીથી તે પાછી બાગમાં ગઈ, અને ઘણીવાર સુધી ત્હેની માગણી કબૂલ રાખવી કે નહિ, તેપર વિચાર કરી આખરે મિ. ફ્રાય સાથે પરણવાને સંપૂર્ણ રીતે સંમત થઇ. આ રીતે મિ. જોસફ ફ્રાયે પોતાનું પત્નીરત્ન મેળવ્યું.

‡ ઇંગ્લાંડમાં 'ક્વેકર' પંથ ધર્મચૂસ્તમાંનો ધર્મચૂસ્ત પંથ ગણાય છે. ક્રિશ્ચનોમાં વિદ્વાન, ધર્મચૂસ્ત, દયાળુ, અને ઉમદા કામો કરનારાઓમાંના કેટલાક 'ક્વેકર' પંથના હતા.

લંડનમાં આવી વસતાંજ ઇલિઝાબેથે ગરીબ લોકોને ઘેર જઈ હેમને ઔષધ, દ્રવ્ય, અન્ન, અને કપડાંલત્તાંની સહાય કરવાનો નિયમ શરૂ કર્યો. આ કામ શરૂ કરતાંની સાથે હેને નીચે મુજબ એક દીલ ઉશ્કેરનારા બનાવનો અનુભવ મળ્યોઃ—

એક દિવસ હંમેશના નિયમને અનુસરીને ગરીબોને સહાય કરવા તે જતી હતી, તેવામાં એક કંગાલ સ્ત્રી કે જેને બબ્બે એક આજારી બાળક હતું, તે હેના જોવામાં આવી. આ સ્ત્રીએ હેની પાસે દ્રવ્ય સંબંધી મદદ માંગી, પણ ઇલિઝાબેથે હેને ઘેર જઇ હેની સ્થીતિનું અવલોકન કર્યા પછી સહાય કરવાનું વચન આપ્યું. તે સ્ત્રીએ હેની આ માગણી નામંજુર રાખતાં ત્હાંથી પલાયન કરવા માંડયું. ઇલિઝાબેથને આ ઉપરથી કાંઈ શક ઉપજ્યો. તેથી છૂપી રીતે પણ હેની પાછળ પડી, હેના ઘરની સ્થીતિ જાણી લીધી. ત્હાં હેણે શું જોયું ?-દશ પંદર આજારી બાળકો એક અંધારી કોટડીમાં પડેલાં,' અને રડતાં સાંભળ્યાં. ઘેર જઇ તરતજ પોતાના વૈદ્યને તે મકાને જઇને મદદ કરવાનું જણાવ્યું. પણ આશ્ચર્ય ! વૈદ્ય તે ઘેર જઇ તપાસ કરે છે, તો ન મળે બાઇ અને ન મળે હેનાં છોકરાં ! તપાસ કરતાં માલુમ પડયું, કે તે સ્ત્રી હરકોઇનાં બાળક ચોરી લાવી હેમના પોષણ અર્થે હરકોઇની દયા ચાહી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી. ઘણીવાર મરણ પામેલાં બાળકોની ઉત્તરક્રિયા માટે પૈસા ઉઘરાવી તે પૈસાનો પોતે ઉપયોગ કરતી, અને બાળકોને શહેરના એકાંત ભાગમાં નાંખી આવતી ! આ વાત જાણ્યા પછી લંડન શહેરના પછાત વર્ગની શોચનીય સ્થિતિની મિસિસ ફ્રાયને સારી કલ્પના થઇ. હેણે આવા વર્ગોના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરવાનો મનમાં પક્કો ઠરાવ કર્યો. આ સમયમાં શિક્ષણઆપવાની વાતમાં પણ હેનું ચિત્ત પરોવાયું, અને પુર્વોક્ત 'મંડળે' ઇંલિંગ્ટનના ગરીબ લોકને કારીગરી અને લેખન વાંચન શીખવવાને જે શાળા કહાડી હતી, તેની દેખરેખ કરવા તે ગઇ.

લંડન શહેરના કનિષ્ટ વર્ગની સ્થિતિ સુધારવાનો હેનો પ્રયત્ન ચાલુ હતો, તેવામાં હેના કુટુંબનું પોષણ કરનાર હેનો દિયર મરણ પામ્યો. હેના કુટુંબને હેની ખોટ પડવાથી, અને હવેથી લંડન શહેરનું ખર્ચ ન પોસાવાથી 'ઇસેક્સ' પરગણાના 'પ્લાશેટ્' નામના ગામમાં જઈ વસવાની તેમને ફરજ પડી. આ ઠેકાણે આવી વસ્યા પછી હેના કુટુંબપર ઉપરા ઉપરી અનેક આફતો આવી પડવાથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પરોપકારી કાર્યો કરવાની ઘણા સમય સુધી હેને સવડ મળી નહિ. સન. ૧૮૦૯ માં હેનો પિતા પણ મરણ પામ્યોઃ 'મિત્રમંડળ' તરફથી ધર્મોપદેશ કરવાનું કાર્ય હેણે માથે ઉપાડી લીધું, અને ગરીબ લોકોને ઘેર જઈ હેમની અડચણો, દુઃખો નજરે જોઈ તે દૂર કરવામાં મદદ કરવા લાગી. થોડા દિવસ પછી હેણે એક ભાડાનું ઘર રાખીને હેમાં એક કન્યાશાળા સ્થાપી. આ ઘર પાછળથી ગરીબ લોકોનું 'આશ્રમસ્થાન' બન્યું. કપડાં, અન્ન, ઔષધ, ધર્મપુસ્તકોનો લાભ ગરીબ વર્ગને મળવા લાગ્યો. પોતાને ત્હાં આવતા ગરીબ લોકોને તે મદદ કરતાં અટકી નહિ, પરંતુ હેના ઘરથી એક માઇલ દૂર 'આઇરિશ રો' નામની એક કંગાળ વસ્તી હતી. ત્હાં નિયમીત હરરોજ સ્હવારમાં જઈ ત્હાંના લોકોની સ્થીતિ સુધારવાના અનેક ઉપાયો યોજવા લાગી. વારંવાર હેમનાં તરફ કપડાં, અન્ન, ધર્મપુસ્તકો વિગેરે મોકલાવતી. તેઓનાં છોકરાંઓને સ્હાંજની વખતે સામાન્ય શિક્ષણ આપતી. અહિં મિસિસ્ ઇલિઝાબેથ ફ્રાયના ચરિત્રનો પહેલો-પૂર્વ-ભાગ પૂરો થાય છે. હવે હેના આયુષ્યક્રમમાંનું જે મૂખ્ય

કામ 'કેદખાનાઓની સુધારણા' નું હતું, ત્હેની શરૂઆત થાય છેઃ જે ખાસ મનન કરવા લાયક છે.

૨.

કેદખાનાઓની સુધારણા, ઇસ્પિતાળો, ગાંડાની ઇસ્પિતાળોની સ્થાપનાઃ લડત, પ્રવાસ, માન, પ્રસિદ્ધિ, મરણ.

ઈ૦ સ૦ ૧૯૧૩ ના જાનેવારી માસમાં (Society of friends) 'મિત્રમંડળ' ના કેટલાક સભાસદો 'ન્યુ ગેઇટ' ('NewGate')નું કેદખાનું જોવા ગયા હતા. ત્હેમને મ્હોયેથી, ત્હાંના કેદીઓની દુઃખદસ્થિતિનું વર્ણન સાંભળીને મિસિસ્ ફ્રાયને તે કેદખાનું જોવા જવાની પ્રબળ ઇચ્છા થઇ, અને તદનુસાર તેજ સાલના ફેબ્રુઆરી માસમાં તે કેદખાનું જોવા ગઈ. તે સમયમાં ઈંગ્લાંડનો ફોજદારી કાયદો ઘણોજ કડક હોવાથી કેદીઓની હાડમારી પણ ઘણીજ હતી.

કેદખાનાના અનિષ્ટ રિવાજો સંબંધી 'પ્રોગ્રેસ' માસિક જણાવે છે કે,—

"ઇલિઝાબેથ ફ્રાય જો કે કેટલાંક સંતાનોની માતા થઈ ચૂકી હતી, તોપણ આશ્ચર્ય જેવું છે કે ત્હેને હાથે આવું ઉમદા કામ થવા પામ્યું ! ત્હેણે કેદખાનાંની સુધારણાનું કામ પ્રથમ હાથમાં લીધું, તે વખતે તે કામ કેટલી મુશ્કેલીવાળું હતું તે તપાસીએઃ—

અઢારમી અને બલ્કે ઓગણીસમી સદીમાં કેદખાનાંઓની સ્થીતિ ઘણીજ કઢંગી હતી. હજારો કેદીઓ ભૂખમરો વેરતા હતા. માંદા કેદીઓ માટે કાંઈ ખાસ સવડ ન હતી, અને સાજા કે માંદા કેદીઓને અંધારી કોટડી ક્હો, કે ગુફા ક્હો, કે જે ભાગ્યેજ સાફ કરવામાં આવતી, ત્હેમાં રોળાબંધ રાખવામાં આવતા. કેદખાનાંના અધિકારીઓ કેદખાનાંથી ઘણે દૂર રહેતા. એક વખતે જ્હારે 'આયરલાંડ'ના એક કેદખાનાંમાં આગ લાગી તે વખતે બિચારા ૫૪ ફ્રેન્ચમેન બળી મૂવા હતા, કારણ કે તે વખતે ત્હેમનો છૂટકો કરનારૂં કોઈ હાજર નહતું ! આજારી સ્ત્રીકેદીઓ માટે પણ પથારીઓ નહોતી, તેમજ કેટલીક આજારી સ્ત્રી કેદીઓને લોખંડની જાડી સાંકળો વડે જકડી લેવામાં આવતી હતી.

'ન્યુગેઇટ' માં હવા ઉજાસ માટે જાળીયાં ન હતાં, અને આશરે પાંચ કેદીઓ દરેક મહિને ખરાબ હવાને લીધે મરણ પામતાં. સ્વચ્છ હવા માટે તે વખતે એકેક ઓરડીમાં એકેક ભૂંગળું રાખેલું હતું, કે જેનું મથાળું છાપરા ઉપર રહેતું, આ સ્વચ્છ હવા દાખલ થવાનું સાધન મનાતું પાંત્રીસ વર્ષ પછી પણ જ્હારે આ બાબતમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો, ત્હારે ફક્ત કેટલેક ઠેકાણે મ્હોટાં ભૂંગળાં મૂકવામાં આવ્યાં !–ઉપર ક્હેવામાં આવ્યું છે. ત્હેમાં અતિશયોક્તિ બીલકુલ પણ નથી, કારણ કે જ્હારે કોર્ટમાં અપરાધીને કેદની સજા થતી ત્હારે તે ત્હેના ત્રાસથી લગભગ અધમૂવો થઈ જતો. 'ન્યુગેઇટ'માં ૫૦૦ કેદીઓ રાખવાનો ધારો હતો, પરંતુ ૧૯૧૩ ની સાલમાં ૮૨૨ કેદીઓ ત્હેમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. ભાગ્યેજ કોઇને પાથરવાને પથારી, ઠંડીમાં તાપવાને કોલસા કે અજવાળા માટે દિવા આપવામાં આવતા. જુવાન અને વૃદ્ધ, ગાંડા અને કરજદાર તેમજ બાળકો અને સ્ત્રીઓને એકઠાં રાખવામાં આવતાં ! જેમની પાસે પૈસા હતા, ત્હેમને દારૂ વેચાતો આપવામાં આવતો, પરંતુ તે કેટલા જથ્થામાં આપવો ત્હેનું કાંઈ પ્રમાણ ન્હોતું. આવી

જાતની ઘણી રીતો ખરાબ હતી. દરેક અઠવાડીએ સંખ્યાબંધ મનુષ્યોને ફાંસી દેવામાં આવતી. ઉપરાંત જેલમાં મરતાં તે તો જૂદાંજ ! આવા દેખાવ જોવા માટે ઘણા તમાસગીરો એકઠા થતા અને હેમને અપાતા દુઃખ માટે આનંદ પામતા. વળી ૧૯૮૭ની સાલ સુધી તો નવ વર્ષના છોકરાને પણ તેણે કોઇના ગજવામાંથી ફક્ત એક પેની, અગર કોઇની દુકાનમાંથી ફક્ત બે પેનીનો ગ્લાસ ચોરેલો, હેને માટે ફાંસીની શિક્ષા થતી. આ ઉપરાંત ઘર ફાડવાનાં ગુન્હા માટે તો ફાંસીની જ શિક્ષા થતી. એલિઝાબેથના ઘણા પ્રયત્નો પછી આવી ઘાતકી સજાઓ ઘસાતે ઘસાતે ઓછી થઇ.

કેદીઓ તરફ ઘાતકીપણું ઘણું ગુજારવામાં આવતું. આશરે ૩૦૦ ન્હાના મ્હોટા ગુન્હાઓ માટે ફાંસીની સજા ઠરાવેલી હતી ! ન્હાની ન્હાની ચોરીઓ, ધમકીપત્રો, લોકોનાં પશુપક્ષી ચોરવા અગર મારવા માટે, તથા બનાવટી નોટો બનાવવાના ગુન્હાઓ માટે ફાંસીની સજા કરવામાં આવતી ! દિવાની કાયદો પણ આવીજ રીતે કડક હતો. કરજદાર લોકોને જન્મભર કેદમાં ગોંધાવું પડતું. કેદખાનાંની વ્યવસ્થા સારા પ્રકારની નહિ હોવાને લીધે 'જેલફીવર' (Jail fever) નામનો ઝેરી તાવ હજારો કેદીઓનું બળીદાન લેતો. આટઆટલા કડક કાયદા છતાંયે પણ ઇંગ્લાંડમાં ગુન્હાઓનું પ્રમાણ કાંઈ ન્હાનું સુનું નહોતું ! આ સમયમાં ગરીબ, નિરાશ્રિત અને કંગાળ મનુષ્ય એટલે ચોર, લૂંટારૂ એવી માન્યતા હતી. કેદખાનામાં ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા ઘણાજ ખરાબ પ્રકારની હતી. કેટલેક ઠેકાણે કેદીઓને લોખંડની સાંકળો વડે મારવામાં આવતા, ત્હારે કેટલાક કેદીઓને જનાવરો માફક લોખંડની બેડીઓથી જકડી લેવામાં આવતા. તેઓને સરકાર તરફથી નિયમીત ખોરાક મળતો નહિ હતું કિંવા જેલમાં ભિક્ષા માગીને અન્ન મેળવવું પડતું. વિશીની પદ્ધતિ પ્રમાણે 'જેલર'ણા પૈસા લઈ ખાવાનું પુરૂં પાડતો; પણ જેમનામાં આ પ્રમાણે પૈસા આપવાનું સામર્થ્ય હોતું, ત્હેમને તો મૃત્યુની જ વાટચ જોવી પડતી ! ઘણાંક કેદીઓને રાત્રે સુવાને જગ્યા પણ ળતી નહિ. આવી સ્થિતિમાં સુધારો કરવાને 'જ્હૉન હાવર્ડ' નામના એક પરોપકારી નરે ણીજ સારી ચળવળ શરૂ કરી હતી, અને તેથી કરીને ખુદ્ 'પાર્લામેન્ટ'નું લક્ષ્ય આ રફ ખેંચાયું હતું. ત્હાર પછી એક 'જેલ કમિટી' નીમવામાં આવી હતી. કમિટીએ પાસ કરી 'પાર્લામેન્ટ'માં બે 'બિલ' (કાયદા) ખાસ મંજુર કરાવ્યાં. તે પૈકી એક 'બિલ'એ કારનું હતું કે, " આરોપી પર ગુન્હો સાબીત ન થતાં ત્હેનો છૂટકો કરવો, અને ચી કેદમાં રહેતાં સુધી કેદીઓની ખોરાકી સારૂ સરકારે પૈસા આપવા. " આથી ઘણાંક રીબ કેદીઓનો છૂટકારો થયો, કારણ કે કાચી કેદમાં રહેતાં સુધી, જે કેદી ખોરાકીના સા ભરી શકતો નહિ, ત્હેને ફરીથી ' કેદયાત્રા ' કરવી પડતી ! બીજું 'બિલ' "કેદખાનાંની સ્વચ્છતા વિષેનું હતું." આ બન્ને 'બિલ' જો કે ' પાર્લામેન્ટે ' પસાર કર્યાં, છતાંયે દીઓની સ્થીતિમાં જોઇએ તેવો સુધારો થવા પામ્યો નહતો. મિસિસ્ ફ્રાય જે વખતે ન્યુગેઇટ'નું કેદખાનું જોવા ગઈ, ત્હારે ત્હાં આગળ ત્હેણે ૧૯૦ વાર જમીનના વિસ્તામાં ૩૦૦ સ્ત્રી કેદીઓને રાખવામાં આવેલી જોઈ ! ત્હેમાંની કેટલીકનો અપરાધ સાબીત થયેલો, કેટલીક ફાંસીએ જનારી, તેમજ કેટલીક ગાંડી અને 'કાચી કેદ' વાળી પણ હતી ! આ સિવાય ત્હેમાં ત્હેમની સાથે ત્હેમનાં ન્હાનાં ન્હાનાં બાળકો પણ હતાં ! તેઓની સ્થીતિ અસંત કરૂણાજનક હતી. કેદખાનું જોવા જનાર પાસે ભીખ માંગી ઉઘરાવેલા

પૈસામાંથી તેઓ દારૂ પી તોફાન કરતી. પુરૂષ કેદીઓને સાથે રાખવામાં આવતા હોવાથી અનીતિનો પાર જ ન્હોતો. ખીસ્સાં કાતરવામાં તેઓ પાવરધી થઈ ગઈ હતી!! આ વાતથી 'સ્ત્રી-જેલર' જાણીતી હોવાથી ત્હેણે મિસિસ્-ફ્રાય અને ત્હેની સોબતણો પાસેથી પૈસા ઘડીઆળ વિગેરે પોતાની 'ઑફિસ' માં મૂકાવીને જોવા જવા દીધી હતી! મિસિસ્-ફ્રાયને આવો અધમ દેખાવ જોઇને રડવું આવી ગયું!! અપરાધી નીચ સ્ત્રીઓની સાથેજ નિરપરાધી, ખાનદાન કુટુંબની અને 'કાચી કેદવાળી' સ્ત્રી કેદીઓને તેમજ ત્હેમની સાથે ત્હેમનાં નિરપરાધી બાળકોને સાથે રાખવાનું મિસિસ્-ફ્રાયને બિલકુલ ગમ્યું નહિ. બિચારાં બાળકો માટે ત્હેને ઘણું લાગી આવ્યું. ત્હેમના ઉદ્ધાર માટે ઉપાયો યોજવાનું ત્હેણે નક્કી કર્યું. ઘેર આવતાંજ ત્હેણે પોતાની શિષ્યાઓની મદદથી પુરૂષ તેમજ સ્ત્રી કેદીઓ માટે કપડાં શીવીને થોડા દિવસમાં 'કેદખાનામાં' મોકલી આપ્યાં, અને હંમેશને વાસ્તે એક શિવણખાતું ઘર આગળ ઉઘાડ્યું. 'કેદખાનાંઓની સ્થીતિ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એટલી તો ખરાબ હતી કે, બીજા કોઇ પુરૂષની સહાય્ય વિના ત્હેને પોતાને એકલે હાથે સુધારો કરવાનું કામ અશક્ય લાગ્યું. 'જ્હૉન હાવર્ડે' ઘણોજ પ્રયત્ન કર્યો હતો, પરંતુ ત્હેમાં ત્હેને જોઇએ તેવો યશ મળ્યો ન્હોતો. લગભગ ત્રણ વર્ષ સુધી સાંસારિક અડચણોને લીધે મિસિસ્-ફ્રાયથી કાંઈ પણ કામ થઈ શક્યું નહિ. પરંતુ સન. ૧૮૧૭ માં ત્હેણે પોતાનું કામ ફરીથી હાથમાં લીધું. આ ત્રણ વર્ષના ગાળામાં 'ન્યુગેઇટ' માં જોઇએ તેવો અને તેટલો સુધારો થવા પામ્યો ન્હોતો; તથાપિ ત્હેના આ કાર્યને ઉત્તેજન મળે એવા બે ત્રણ બનાવો આ અરસામાં બનવા પામ્યા હતા. સન. ૧૮૧૫માં લંડનની 'જેલ-કમિટી'નું એક 'ડેપ્યુટેશન'(પ્રતિનિધિમંડળ)'કેદખાનાંઓની' તપાસે ગયું. તેઓએ 'પાર્લામેન્ટ'ને પુરૂષ કેદીઓથી સ્ત્રી કેદીઓને જૂદી રાખવાની અને તેઓને પાથરવા સારૂ એકેકી ચટાઈ પૂરી પાડવાની સલાહ આપી. આખરે તે બધું મંજુર થયું. આ સમયમાં સર. ટૉમસ. બકસ્ટન, મિ. હૉઅર, વિગેરે "મિત્રમંડળ" ના સભાસદોએ સન. ૧૮૧૬ માં "તરૂણ ગુન્હેગારોની સુધારણા અર્થે એક સંસ્થા" સ્થાપી. ઉપરના બનાવો બનવા પામ્યા પછી મિસિસ્-ફ્રાયને પોતાની ઉમેદો બર આણવાની હિંમત આવી. સન. ૧૮૧૭ ના જાનેવારી માસમાં ફરીથી તે 'ન્યુગેઇટ' ના કેદખાનાની મુલાકાતે ગઇ. અને સ્ત્રી-કેદીઓ પાસેથી મહા મુશ્કેલીએ ત્હેમનાં બાળકોને ત્હેમનાથી જૂદાં રાખવાનું કબૂલ કરાવરાવ્યું. આ બાળકો માટે 'કેદખાનામાંજ' એક શાળા સ્થાપવાની પોતાની ઇચ્છા 'કેદખાનાંના અધિકારી' ને કહી સંભળાવી; તેમજ ત્હેના તરફથી જોઇતી સામગ્રી મેળવી. સ્ત્રી-કેદીઓમાં ઘણે ભાગે ખરાબ આચરણોવાળી હતી. તેઓ વારંવાર તોફાન મસ્તી કરી, હુલ્લડ જેવો દેખાવ કરતી. તે વેળાયે ત્હેમની પાસે કશું કામ કરાવવામાં આવતું નહિ. મિસિસ્-ફ્રાયને પણ તેઓના સ્વભાવનો કડવો અનુભવ મળ્યો, તોપણ ત્હેણે ધિરજ ખોઇ નહિ દેતાં પશુ સમાન ગણાતી સ્ત્રીઓની સાથે કામ પાડ્યું. આ વખતે ત્હેને ઘણોજ શ્રમ વેઠવો પડતો, તેમજ તે ઘણીજ ત્રાસી જતી, એમ ત્હેની 'નોંધપોથી' ઉપરથી જણાય છે. મિસિસ્-ફ્રાયનો આ ખંતીલો અને આગ્રહી ઉદ્યોગ જોઇને અધિકારી વર્ગ પણ ત્હેને મદદ કરવાને તૈયાર રહેતો.

સન. ૧૮૧૭ ના 'એપ્રિલ' મહિનામાં ત્હેણે "ન્યુગેઇટ' કેદખાનાની સ્ત્રી-કેદીઓની સુધારણા માટે ("An Association for the Improvement of the female

prisoners in New Gate') એક સંસ્થા સ્થાપી. સ્ત્રી કેદીઓને વસ્ત્રો, શિવણ, ઇતર કામ, ધર્મશિક્ષણ વિગેરે આપીને ત્હેમને ઉદ્યોગી, શાન્તિપ્રિય, આજ્ઞાપાલક, અને સભ્ય બનાવવાનો આ સંસ્થાનો મૂખ્ય હેતુ હતો. આ સંસ્થા સ્થાપન કર્યા પછી એક મહિનામાંજ સ્ત્રી કેદીઓની રહેણીકરણી વિગેરે ઉપર વિચાર ચલાવવા માટે કેદખાનાની અંદર એક સભા ભરવામાં આવી. આ સભામાં 'શેરીફ, ગવ્હર્નર, અને મ્હોટા મ્હોટા ઉપરી અમલદારો ઉપરાંત અન્ય સ્ત્રી પુરૂષો હાજર હતાં. મિસિસ-ફ્રાયે પોતે તૈયાર કરેલા નિયમો ત્હેમની આગળ વાંચી બતાવ્યા, અને તે બધા સર્વાનુમતે મંજુર થયા. આ પછી સ્ત્રી કેદીઓ પાસે કેટલું કેટલું અને કેવું કેવું કામ લેવું જોઇએ, તે વિષે ચર્ચા ચાલી. છેવટે હરકોઇ રીતે પૈસાની ઉપજ થાય એવા પ્રકારનાં ઉદ્યમનાં કામ ત્હેમની પાસે કરાવવાં અને ત્હેની ઉપજ ત્હેમની સુધારણા અર્થેજ વાપરવી એમ ઠર્યું. પ્રથમ કેટલાક દિવસ સુધી મિસિસ-ફ્રાયે પોતાના કુટુંબમાંથી, અને ઓળખીતાઓ પાસેથી પૈસા ઉઘરાવી એક ન્હાની રકમથી કામ શરૂ કર્યું; અને પછી જાહેર પ્રજા સમક્ષ પૈસા માટે યાચના કરવામાં આવી. આ કામમાં ત્હેને સારો યશ મળ્યો. લંડનના શેરીફે દરવર્ષે ૮૦ પાઉન્ડ એટલે લગભગ ૧૨૦૦ રૂપિયાની 'ગ્રાન્ટ' આપવા કબુલ કર્યું. આ પ્રમાણે કામ શરૂ કરીને, હવેથી અહિં બનતાં તૈયાર કપડાં બીજી જેલોમાં મોકલવાનું શરૂ કર્યું.

આ બાબતમાં પ્રોગ્રેસ પત્ર લખે છે કે,—"સીટી મેજીસ્ટ્રેટ (જે ખાસ મળવા આવ્યો હતો) ત્હેણે મિસિસ્-ફ્રાયને જણાવ્યું હતું કે "આવી બીનકેળવાયલી અને જંગલી સ્વભાવની સ્ત્રીઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન ફક્ત શિક્ષાજ છે!" પરંતુ મિસસ્-ફ્રાયે જણાવ્યું હતું કે "પ્રયત્ન કરવા દો. કાળા માથાનો આદમી શું કરી નહિં શકે ?" પ્રયત્ન આદર્યા પછી, એનું પરિણામ એ આવ્યું કે "તેઓએ (અધિકારીઓએ) કેદખાનામાં જંગલી પ્રાણીઓનાં, નગ્ન, છાકટાં, અને ભીખ માગવાને ભટકતાં લાજ શરમવિનાનાં ટોળાં કદિ બીજીવાર જોયાં નહિ. 'કેદખાનું' જે દુનિયા ઉપરનું 'નરક' ગણાતું હતું, તે સ્વર્ગના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું! જ્હાં જૂવો ત્હાં શાંતતા, વ્યવસ્થા, અને સ્વચ્છતા!

બીજે ઠેકાણે વળી તે જણાવે છે કે "જે રાત્રે કેદીઓ 'બોટની બે' જવાને નીકળવાના હતા, તે રાત્રે, તેઓએ કદિ કેદીઓની કીકીઆરીઓના અવાજો સાંભળ્યા નહિ. 'પહેલાં કેદીઓના હાથમાં જે આવતું તે તોડી ફોડી નાંખતા, અને ત્હેની ખુશાલીમાં ધમાધમી કરી મૂકતા. મિસિસ્-ફ્રાય અને ત્હેની 'કમિટી'ની વ્યવસ્થા પછી કદિપણ કીકીઆરીઓના અવાજ કે બ્હારીઓ ભાંગવાના અવાજ તેઓએ સાંભળ્યા નહિં. તેઓએ છેવટે મિસિસ્ ફ્રાયથી છુટા પડતી વખતે રડતી આંખે અને માયાળુપણે રજા માંગી અને દિવસે દિવસે ત્હેમનાં પ્રયત્નો ચાલુ રાખવાને તેમજ વધારવાને ઘણોજ આગ્રહ કર્યો.

'ન્યુગેટ'ના કેદખાનામાં મિસિસ્-ફ્રાયે બાળકો માટે જે શાળાસ્થાપી હતી, તે ત્હેની અને ત્હેની બીજી મિત્રિણીઓની મદદથી સારા પાયા ઉપર આવવા પામી હતી. 'કેદખાનાના અધિકારીએ તે પોતાને હસ્તક લેવા માટે તેમજ બીજા થોડા ઘણા સુધારા કરવા માટે 'શેરીફ'ને અરજ કરી. તે અરજપત્રનો વિચાર કરવા માટે અધિકારી મંડળે 'ન્યુગેટ'માં મિસિસ્-ફ્રાયને મળવાનું વચન આપ્યું.

અધિકારી મંડળ જ્યારે કેદખાનાની મુલાકાતે આવ્યું. ત્યારે, તેઓએ સર્વત્ર શાંતિ, વ્યવસ્થાસર કામ, સભ્યતા, સ્વચ્છતા, વિગેરે જોયું, તેથી તેઓ એટલા તો દિંગ થઈ ગયા કે મિસિસ ફ્રાયે જેટલી જેટલી માગણીઓ કરી, તે બધી તેઓએ મંજુર રાખી. આ માગણીઓમાંની એકાદ બે એવી હતી, કે" દરેક કેદખાનામાં બાળકો માટે શાળા સ્થાપવી, તેઓની (કેદીઓની) ખોરાકી માટે બંદોબસ્ત કરવો અને એકેકું ઉદ્યોગગૃહ અને દવાખાનું દરેક કેદખાનામાં સરકારી ખર્ચે ઉઘાડવું. તથા બાળકોની નિશાળ, કારખાનું-ઉદ્યોગગૃહ-વિગેરેનો ખર્ચ સરકાર પાસેથી મેળવવાની મંજુરી મેળવવી. સ્ત્રીઓની સુધારણા કરવાના અથાગ શ્રમ બદલ તેઓએ મિસિસ-ફ્રાય અને ત્હેના મંડળનો આભાર માન્યો, અને તેઓનું કામ દિવસે દિવસે ચાલુ રાખવાને અને વધારવાને વિનંતી કરી. મિસિસ ફ્રાયનું કાર્યક્ષેત્ર દિનપરદિન એટલું તો વધતું ચાલ્યું કે, ટુંક વખતમાં આખા ઇગ્લાંડમાં ત્હેના કામની વાહવા બોલાવા લાગી. ધીમે ધીમે ત્હેની પ્રસિદ્ધિ વધતી ગઈ. સંખ્યાબંધ વર્તમાનપત્રોએ ત્હેની સ્તુતિ ગાઇ,ત્યારે કેટલાકોએ ત્હેને ગાળો પણ ભાંડી! કેટલાક નામાંકિત નરોએ આભાર માટે ત્હેને કાગળો લખ્યા. પરંતુ મિસિસ ફ્રાયનો સ્વભાવ ખંતીલો હોવાથી ત્હેણે ટીકાઓ કે આભાર લાગણી, કશા તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ. ત્હેણે તો પોતાનું કામ નિયમીત ચાલુ રાખ્યું. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે થોડાવખતમાં કેદખાનાંઓની અવ્યવસ્થા તરફ 'પાર્લામેન્ટ'નું ધ્યાન ખેંચાયું.. ૧૮૧૮ ના 'ફેબ્રુઆરી' મહિનામાં 'પાર્લામેન્ટે' કેદખાનાંઓની કઢંગી સ્થીતિ, તેમજ કેદીઓની હાલતની તપાસ માટે એક 'કમિટી' નીમી, અને આ 'કમિટી' એ તા. ૨૭ મી 'ફેબ્રુઆરી' ને દિવસે મિસિસ ફ્રાયને સાક્ષી આપવા માટે બોલાવી. આ સાક્ષીમાં ત્હેણે 'ન્યુગેઇટ' ખાતેના કેદીઓની દુઃસ્થીતિનું યથાસ્થિત વર્ણન કરી બતાવી, ત્હેમની સ્થીતિમાં સુધારો કરવાના અનેક ઉપાયો સૂચવ્યા. આ સાક્ષીમાં ત્હેણે 'કેદીઓના વર્ગ' પાડવાનું, અને ગાંડાઓ માટે જુદાં ગૃહો ઉઘાડવાની સલાહ આપી. સાક્ષી આપ્યા પછી મિસિસ-ફ્રાયની કેર કેર ખ્યાતિ થતીજ ગઈ! જે દુઃખોની વાત અત્યાર સુધી 'મ્યુનિસિપલ' (શહેરના) અધિકારીઓને કાને પણ ન્હોતી ગઈ, તે ત્હેણે પોતાની જાત મહેનતથી ધીમે ધીમે દૂર કરી, તેથી મ્હોટા મ્હોટા અધિકારીઓ પણ ત્હેને માન આપવા લાગ્યા. ત્હેણે કરેલા સુધારાઓ જોવા માટે હવે સંખ્યાબંધ લોકો 'ન્યુગેઇટ'માં આવવા લાગ્યા. તે સર્વનો ત્હેણીએ સત્કાર કર્યો. "ચેન્સેલર ઑફ ધી એકસ્ચેકર" જેવા મ્હોટા અધિકારી પણ વિના વિલંબે ત્હેને મદદ કરવા લાગ્યા. તે પોતાની મુલાકાતના અનુભવની નોંધમાં નીચે પ્રમાણે જણાવે છેઃ—

"મિસિસ્-ફ્રાયે જે વખતે કેદખાનામાં સ્ત્રી-કેદીઓ સમક્ષ તેઓની સુધારણા માટે એક ટુંકા ભાષણરૂપે ત્હેમને શીખામણ આપવા માંડી, ત્યારે તેઓની જગ્યા ઉપરથી કોઈ હાલ્યું ચાલ્યું નહિ. સર્વ સ્ત્રીઓ શાંત એકચિત્તે સાંભળતી હતી. ત્યારપછી થોડીવાર સુધી પ્રાર્થના કરવામાં આવી. બાયબલનું ૫૩ મું પ્રકરણ વાંચવામાં આવ્યું. મિસિસ્-ફ્રાય વાંચતી હતી, તે વખતે સર્વ એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળતી હતી. પ્રાર્થના પૂરી થઇ. ત્હેમની સુધારણા અર્થે તેઓની પાસે સોગન ખવડાવવામાં આવ્યા, ત્યાર પછી તે ટુંક વખત સુધી ચુપચુપ બેસી રહી.:....... ત્હેનું ભાષણ જો કે સાદું, ટુંકું હતું, તોપણ દિલ ઉશ્કેરનારૂં હતું. સ્ત્રીકેદીઓ જો કે જંગલી અને અજ્ઞાન હતી, તોપણ તે વખતે તેઓની આંખોમાંથી આંસુ નીકળતાં હતાં!"

ત્હેની કીર્તિની વાત ટુંક મુદતમાં ઇંગ્લાંડનાં મહારાણીને કાને જઈ પહોંચી, અને ત્હેમણે મિસિસ્ ઇલિઝાબેથ 'ફ્રાયને' પોતાની મુલાકાતનું માન આપ્યું તેમજ પોતાના તરફથી જોઈતી મદદ માટે ખુશીથી જણાવવા ફર્યું હતું. જેમ જેમ મિસિસ્-ફ્રાયની કીર્તિ વધતી ગઈ, તેમ તેમ ત્હેની માગણીઓનો સત્કાર પણ થતો ગયો. ઇ. સ. ૧૮૧૮ના 'જુન' મહિનામાં 'માર્કિવસ ઑફ લેન્સડાઉન નામના ઉમરાવે' 'પ્રિન્સ રીજંટ'ને એક અરજી કરી કેદખાનાંઓના કેદીઓની સ્થીતિની તપાસ કરવા માટે રજા માગી. આ સંબન્ધમાં 'પાર્લામેન્ટ' ની અંદર ત્હેણે એક ઉત્તમ ભાષણ કરી તે વખતના કેદીઓની હાલતનું 'હૃદયદ્રાવક' ચિત્ર રજુ કર્યું હતું. તેજ ભાષણમાં ત્હેણે મિસિસ્-ફ્રાયની સુધારણાનો ઉલ્લેખ કરી તે બાનુને "Genius of Good" (ભલાઈના ફિરસ્તા)ની ઉપમા આપી ત્હેની પ્રસંશા કરી હતી. આ અરસામાં મિસિસ્-ફ્રાય પૂર્વોક્ત 'મિત્ર મંડળ'ના સભાસદોની સાથે 'સ્કૉટલાંડ' માં ધર્મોપદેશ કરવા ગઇ, તે વખતે ત્હાંના કેદીઓની સ્થીતિ 'ન્યુગેઈટ'ના કેદીઓ કરતાં પણ અધમ હતી. કપડાં નહિ, જગ્યા નહિ, ઓઢવા પાથરવાનું કાંઈ નહિ, કેદખાનામાં જ્હાં જુવે ત્હાં અંધારું, અને મલમૂત્રનો ગંદવાડ,-સુવા બેસવાની જગ્યા આગળ!! ઔષધ પાણીની નહિ સોઈ, કે ન મળે કાંઇ વ્યવસ્થા! તે વખતે 'સ્કૉટલાંડ'માં એક એવો કાયદો હતો, કે કરજદારને સજા કરનાર 'મેજીસ્ટ્રેટ', અને કેદખાનામાં ત્હેને સંભાળનાર 'જેલર' ન્હાસી જનાર કેદીના જુમ્મેદાર ગણાતા. આથી સ્વાભાવિક રીતે 'જેલર'નો કરબ કેદીઓપર વધુ રહેતો. આ રાક્ષસી સ્થીતિમાં સુધારો કરવાનું, અને કાયદામાં ફેરફાર કરવાનું મિસિસ્ ફ્રાયે સરકારને લખ્યું તેમજ લોકો પાસે સંખ્યાબંધ અરજીઓ કરાવી. 'સ્કૉટલાંડ'થી પાછા આવ્યા પછી મિસિસ્ ફ્રાયે 'દેશપારની સજાવાળા કેદીઓ'ની સ્થીતિમાં સુધારો કરવા તરફ લક્ષ્ય દોડાવ્યું. આ વખતે 'ઇગ્લાંડ'ના કેદીઓનાં ટોળાં વારંવાર 'ન્યુસાઉથ વેલ્સ' માં મોકલવામાં આવતાં. તેઓને મોકલવાની પદ્ધતિ અત્યંત ત્રાસદાયક અને જંગલી હતી. અને તેઓને 'ન્યુસાઉથ વેલ્સ'માં મૂકી આવ્યા પછી, ત્હેમની ત્હાં કોઈ સંભાળ લેતું નહિ. મિસિસ ફ્રાયે અસંત પરિશ્રમ લઇને ઉપલી બન્ને રીતોમાં ફેરફાર કરાવ્યો. વહાણમાં પ્રવાસ કરતાં સુધી કેદીઓ માટે રહેવાની અને ખાવા પીવાની ગોઠવણમાં સુધારો કરાવ્યો, તેમજ કેદીઓ પાસે શિવણ કામ કરાવવાની ફરજ પાડી. 'ન્યુસાઉથ વેલ્સ'માં ત્હેમને માટે મકાનો બંધાવવાનું નક્કી કરાવરાવ્યું. આ કામ માટે ત્હેણે "લેડિઝ બ્રિટિશ સોસાઇટી" નામની એક સંસ્થા સ્થાપી અને ત્હેની મારફતે ઉપરના કેદીઓની સ્થીતિમાં સુધારો કરવાની ચળવળ શરૂ કરી. આ પછી ત્હેણે આખા ઈગ્લાંડ, જર્મની, ફ્રાન્સ, રશિયા, ડેનમાર્ક, હૉલાંડ, સ્વીટસઝરલાંડ વિગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરી, ત્હાંના કેદખાનાંઓ, ઔષધ શાળાઓ, ગાંડાની ઇસ્પિતાળો વિગેરેની વ્યવસ્થા જોઈ. આ પ્રવાસ પહેલાં પણ ત્હેની કીર્તિ આખા યુરોપખંડમાં પ્રસરી હતી. આથી જે જે દેશોમાં તે ગઈ, તે તે દેશોના રાજ્ય દરબારો તરફથી ત્હેને માન મળવા લાગ્યું, અને જે જે સુધારાઓ અર્થે ત્હેણે સુચનાઓ કરી તે તે તેઓએ મંજુર રાખી! સારાંશ કે, મિસિસ ફ્રાયનો પ્રયત્ન ફક્ત ઈગ્લાંડ દેશની જેલોની સુધારણામાં કારણભૂત થયો એટલુંજ નહિ, પરંતુ આખા યુરોપખંડમાં ત્હેણે કરેલી સુચનાઓનો પુષ્કળ ઉપયોગ થવા લાગ્યો. પોતાની હયાતીમાં ઉપરના દરેક દેશોમાં ત્હેણે બબ્બેવાર પ્રવાસ કરી પોતાની સુચનાઓનો કેવી રીતે અમલ થાય છે, તે પણ

નજરે જોયું. આ સંબન્ધ ને લીધે સર્વ દેશની રાજ્યસભાઓ સાથે ત્હેને હવે નિત્ય પત્ર વ્યહવાર શરૂ થયો. આ પત્ર વ્યહવાર માટે તેઓ ત્હેનો ઘણોજ ઉપકાર માનતા. પૈસાથી અગર ખીતાબોથી નવાજી નાંખવાને ત્હેની પાસે અસંખ્ય માગણીઓ આવી હતી, પરંતુ તે કોઈનો પણ ત્હેણે સ્વિકાર કર્યો નહિ. "જેલની વ્યવસ્થા કેવી હોવી જોઈએ, અને ત્હેમાં સુધારા માટે શા શા ઉપાયો યોજવા જોઈએ" તે વિષય ઉપર ત્હેણે એક પુસ્તક લખ્યું છે. આનો યુરોપખંડના દરેકે દરેક દેશની ભાષામાં તરજુમો થયો છે. ગુન્હાઓના પ્રતિબંધ માટે કાયદાઓ કડક હોવા જોઇએ, પરંતુ કેદખાનામાં કડક અને માયાળુ રીતે વર્તન થવું જોઇએ, એમ ત્હેનું માનવું હતું. કેદીઓને કેદખાનું નહિ પણ "ઉદ્યોગખાનું" લાગવું જોઇએ. તેઓને દરેક જાતના હુન્નરો શીખવવા જોઈએ. ધર્મના સિદ્ધાંતો ત્હેમના મગજમાં એવી રીતે ઘુસાડી દેવા જોઈએ, કે ફરીથી તેઓ ગુન્હો કરે નહિ. લોકો કહેતા અને કહે છે કે, કેદીઓ તરફ માયાળુ વર્તન રાખતાં તેઓ બદલતા નથી કિંવા ગુન્હાઓ અટકાવવા જતાં વધતા જાય છે. પરંતુ તેઓને એટલોજ જવાબ છે કે ત્હેમણે મિસિસ ફ્રાયની રીતનું અનુકરણ કરવું. કેદીઓના વર્ગો પાડવાની પણ ત્હેણેજ પહેલ કરી હતી. કેદીઓને એકાંત વાસની જે સજા કરવામાં આવે છે, તે ત્હેને બિલકુલ પસંદ ન્હોતી. આ સજા નિર્મૂળ કરવા માટે ત્હેણે વારંવાર અધિકારીઓને લખ્યું હતું; જેમાંના એક કાગળનો સાર નીચે પ્રમાણે છેઃ—

"આ ગરીબ પ્રાણીઓની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ બગાડવાનો આપણને બિલકુલ હક્ક નથી. એકાંતવાસથી ત્હેમનાં મન અને શરીર કાટ ખાય છે. ત્હેમના અધિકારીઓને મ્હારે એટલી પ્રાર્થના કરવાની કે ત્હેમની તરફ પશુ જેવું ઘાતકીપણું વાપરવું નહિ......હજી આપણે અહિં સુધારો કરવાનો વખત છે, ત્હેમાં આવાં નડતર હોવાં જોઇએ નહિ......

મિસિસ ફ્રાયના પૂર્વોક્ત પુસ્તકનું તત્કાલ અધિકારી વર્ગપર સારૂં પરિણામ થવા પામ્યું, અને સાંપ્રત 'ઈંગ્લંડમાં' આ ખાતામાં જે અભિનંદનીય વ્યવસ્થા થયેલી જણાય છે, તેથી સર્વ કોઈ ત્હેના આભારી છે.

મિસિસ્ ફ્રાયે 'કેદખાનાંઓની સુધારણા' કરી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ ગાંડાની ઈસ્પિતાળો અને દવાખાનાંઓની શરૂઆત પણ ત્હેને હાથેજ થવા પામી હતી. આ માટે યુરોપના દરેક દેશના રાજ્યમંત્રીઓ વારંવાર ત્હેની સલાહ લેતા. રશિયાની મહારાણીનો ત્હેની સાથે આ માટે અગત્યનો પત્ર વ્યહવાર ચાલુ થયો હતો. ત્હેમાં 'સેન્ટ-પિટર્સબર્ગ' ખાતેનાં 'લ્યુનેટિક એસાયલમ' (ગાંડાની ઈસ્પિતાળ) સુધારવા સંબન્ધી ગંભીર અને વિસ્તૃત ચર્ચા થયેલી છે. આ 'એસાયલમ' મિસિસ્ ફ્રાયે પ્રથમ જ્યહારે જોયું, ત્યહારે ત્હેની એકાદ કેદખાના જેવી દુર્વ્યવસ્થા હતી, પરંતુ ત્હેના પરિશ્રમથી ટુંક મુદતમાં તે એક આશ્રમના રૂપમાં બદલાઈ ગયું. આ પ્રમાણે સુમારે ૪૦ વર્ષ પર્યંત, મિસિસ્ ફ્રાયે ગરીબ, સંકટગ્રસ્ત, દુઃખી, નિરાશ્રિત, દુર્બળ, અને દુરાચારી લોકોની સુધારણા માટે જીવતોડ મહેનત કરી. આ કામ ઉપાડી લેતાં ત્હેને અનેક વેળા કૌટુમ્બિક આઘાત સહન કરવા પડતા, તેમજ પૈસાની તાણ ભોગવવી પડતી; પણ તે કદિ પોતાના કાર્યમાં પાછી હઠી નહિં. જે સ્થીતિમાં પોતે હતી, તેજ સ્થીતિમાં પોતે રહી હાથમાં લીધેલું કાર્ય ત્હેણે

પાર ઉતાર્યું: યુવાવસ્થામાં તેણે કરેલી અતિશય મહેનતને લીધે, ઉતરતી અવસ્થામાં પાછળથી તે થાકી જવા લાગી. છેવટે જ્યહારે ત્હેનાથી હરવા ફરવાનું બંધ થયું, ત્યારે પણ, ગમે તેવું વિકટ પરોપકારનું કામ તે સાંભળતી, કે ગમે તેટલો શ્રમ પડતાં છતાં પણ તે કામ હાથમાં લેતી અને તે પાર ઉતારતી. ત્હેની આવી ઉદ્યોગપ્રિયતા જોઈને આપણાં પરમ પૂજ્ય સ્વર્ગવાસી મહારાણી શ્રી વિક્ટોરીઆ, જેઓ આ વખતે ગાદીપર વિરાજમાન થઈ ગયાં હતાં, ત્હેમણે ત્હેને પોતાની પાસે બોલાવી ત્હેની પરોણાચાકરી કરી હતી, અને ત્હેના મંદવાડમાં પણ તેઓશ્રીએ ત્હેને ઘેર જઈ ત્હેની મૂલાકાત લીધી હતી !!

આની રીતે પોતાનો સર્વકાળ સત્કાર્યોમાં ગાળનારી આ મહાન સાધ્વી સ્ત્રી સન ૧૮૪૫ ના ઑક્ટોબરની' ૧૩ મી તારીખે લગભગ ૬૫ વર્ષની વયે, પોતાની પાછળ મ્હોટું કુટુંબ મૂકી સ્વર્ગવાસ પામી. ત્હેના મૃત્યુ પહેલાં '**હાના મોર**' નામની એક સ્ત્રીગ્રંથકારે ત્હેની કીર્તિ સાંભળી "પ્રેક્ટિકલ પાએટી" નામનું પોતાનું લખેલું પુસ્તક ત્હેને અર્પણ કર્યું હતું. આ સમર્પણનો લેખ અત્યંત માર્મિક છે. ત્હેમાં મિસિસ્-ફ્રાયનાં કાર્યોનું ટૂંક શબ્દોમાં ઉત્કૃષ્ટ વર્ણન કર્યું છે.*

આવી સાધ્વી અને પરોપકારી મહાન સન્નારીનું ચરિત્ર મ્હારી બ્હેનો સમક્ષ રજુ કરી, ત્હેના જેવા સદ્ગુણોનું અનુકરણ કરવાની બુદ્ધિ મ્હારી સુશિક્ષિત બ્હેનોમાં ઉત્પન્ન થાય એવી પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી, આ અલ્પ ચરિત્ર અહિંથી પુરૂં કરૂં છું.

(અમદાવાદ.) —દેસાઈ.

समाज, साहित्य अने विज्ञान.

શ્રી બુદ્ધગીતામાંથી એક અધ્યાય.‡

શ્રી બુદ્ધયાત્રા.

૧. શ્રી બુદ્ધદેવે રાજમહેલનો ત્યાગ કરી કંથા ધારી.
૨. પછી કંથા સ્હામું જોઇ હસ્યા; ગંભીર થયા અને મન સાથે વાતો કરવા લાગ્યાઃ
૩. મ્હને ભગવો રંગ બહુ ગમે છે. મ્હારો દેશ ભગવામાંજ ઉછર્યો છે.
૪. મ્હારા દેશનાં સાધુડિયાં ! જાગો ! આ લ્યો ! હું કરૂંછું ત્હમારી આરતી !

---

* "To Mrs. Fry: Presented by Hannah More, as a token of veneration of her heroic zeal, Christian Charity, and persevering kindness, to the most forlorn of human beings. They were naked, and she clothed them; in prison, and she visited them; ignorant, and she taught them: for His sake, in His name, and by His word, Who went about doing good."

‡ જમાના જમાનાની ગીતા હોય છે. ગીતામાં ઘણાં ખરાં સત્ય સનાતન હોય છે, પણ કોઈ કોઇ સત્ય તે ચોક્કસ જમાનાને માટે જ દાખલ કરવું પડે છે. આ ગીતા આપણા જમાનાની છે, ત્હેના નાયક બુદ્ધદેવછે. અંગ્રેજી બાઇબલમાં St. John, St. Mark, St. Luke અને St. Mathew એવાં ચાર Gospels (મુખ્ય શાસ્ત્ર કથન) છે. આ ગીતા એ ઢબમાં લખી છે. આ શૈલીમાં ભાષા ગર્ભિત, "symbolical' હોય છે. અને અન્યોક્તિ પણ બહુ આવે છે. આ સિવાય ઘણી બાબતો આપણા પુરાણીયોની કથાને મળતી હોય છે.

૫. વખત ઉન્હાળાનો હતો. લૂ વાતી હતી. છેટે ઝાંઝવાં દેખાતાં હતાં.
૬. દૂર છોડેલું નગર આગળ ભાસ્યું;–તજેલ સ્થળને બે ડગલાં આગળ જોયું.
૭. શ્રી બુદ્ધદેવ મૂંઝાયા, અને મૂંઝાતાં બીજા વિચાર શોધ્યા.
૮. પણ રાજા પ્રજામાં વસ્ત્રનોજ ફેર ? વસ્ત્ર વિના નૃપાળ અને પ્રજા, અમીર ને અમલદાર, શ્રીમન્ત અને ગરીબ: સર્વ કેમ જાણી શકાય ?
૯. મ્હેં મ્હારાં વસ્ત્ર તજ્યાં, સત્ય શોધવા જગતે પણ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવો ? હૈયા અને આત્મા આડાથી પડદા ફ્હાડી નાખવા ?
૧૦. મ્હારા દેશમાં વરસાદની ઝરમર જરાતરા વરસી ગઇ. શિયાળાની લ્હેરકી પણ વહી ચાલી. પરંતુ આ ઉન્હાળાના ધોમ કેમ હૈયું બહુ મૂંજવે છે ?
૧૧. પેલો પર્વત પોતાનાં વસ્ત્ર તજી મ્હારી સ્હામે નાચતો હોય, એમ લાગે છે. જગત્ પણ નાચે છે. નાચો ! નાચો ! નાચ મ્હારા આત્મા તું પણ—
૧૨. આમ કહી જરાક ભગવાનદેવ નાચ્યા. જ્યહાં આનન્દ હતો, તે ભવ્ય લલાટ ઉપર ગાંભીર્યની રેખા ધીમે રહી પહેલાં તો ઉઠી, પણ તુરતજ પુનઃ છવરાઇ.
૧૩. હતો તે છું. જગત્ રાજા ગણશે ? અમલ સારો કે સેવા સારી ?
૧૪. અમલ લેતાં દુનિયા બ્હીએ છે. સેવા કરૂંછું, તો ગુલામ લેખે છે. સ્વાતંત્ર્યનો ધ્વજ પ્રત્યેક હૃદયમાં નહિ ધુમે ?
૧૫. જગતના મંદિરને તોડી નવો પાયો બાંધું કે જીર્ણોદ્ધાર કરૂં ? તોડીને હું શું કરીશ ?
૧૬. નહિ, હું જીર્ણોદ્ધાર જ કરૂં. લોકોને કહીશ કે ત્હમે ઠીક કરો છો, પણ ત્હેમાં માત્ર જરાક ભૂલ છે.
૧૭. સત્ય વિચારે નયનને નચાવ્યું, અને નયને આત્માને નચાવ્યો.
૧૮. ઉન્હાળો હતો, અને વીજળી થઇ. ધુળનો વંટોળિયો આવ્યો, અને ગગડાટનો તો પારજ ન રહ્યો.
૧૯. મ્હારા દેશમાં વરસાદ આવશે, એવી વધામણી તો મળી ચૂકી. પણ આ વર્ષાના વાંકે માવઠાના વા ?
૨૦. વિચારતાં વિચારતાં જગયાત્રાએ ચાલ્યા. લોકોએ પાડેલ આગળ શીલારૂપી માર્ગ હતો. એ માર્ગ છોડી બીજો ઉજ્જડ માર્ગ લીધો.
૨૧. શ્રી ભગવાને વિચાર કર્યો,–લોકો કહે છે કે ફલાણો માર્ગ સારો છે, પણ ત્હાં હું ચાલ્યો નથી. જગમાં મ્હને વિશ્વાસ નથી. કદમ ! ચાલો મ્હારી મરજી પ્રમાણે.
૨૨. આલમને લાત મારી હું યાત્રાએ નીકળ્યો છું. માર્ગ ઉજ્જડ છે. પણ વેરાનનો અંત વેરાનજ નથી.
૨૩. આ અશાન્ત માર્ગ કોઇ શાન્ત સ્થળે જવો જોઇયે.
૨૪. આગળ ચાલતાં લોકોની કિલકિલાટી કાને પડી. ભાડુંડાંનું રૂદન સાંભળી ત્યાં પધાર્યા. ભાડુંડાંના રૂદનથી હૈડામાં કારી ઘા કેમ થતો હશે ?
૨૫. ત્હાં બે કૂવા હતા. ત્હેમાં એક તો મીઠા પાણીથી ભરચ્ચક હતો.
૨૬. બીજા કૂવા ઉપર સર્વ લોક ઉભાં હતાં; અને મહા મહેનતે પાણી પીવા મથતાં, પણ પાણી થોડું અને ઉંડું હતું.

૨૭. પેલું સ્હામેનું અમૃતજળ જે શ્રી બુદ્ધદેવને દેખાતું હતું, તે અન્યની દૃષ્ટિએ નહિ પડતું હોય કે કેમ, પણ સર્વ આ સ્થળે જ જમા થયાં હતાં.
૨૮. "બધાંને તૃષા છીપાવવા ક્હાં જળ મળે છે ?" શ્રી ભગવાનને વિચાર આવ્યો.
૨૯. પૃથ્વીના આરા ઉપરના કૂવા ઉંડા ઉંડા નથી થતા જતા ?
૩૦. "પાણી, પાણી" આ લોકો કરે છે. પણ સર્વે ચક્ષુને બંધ કરી, ત્હેની મદદને અવગણી ધક્કામુક્કી કરી મૂકે છે !
૩૧. કોઇ પેલાં અમૃતજળને ઝાંખી જોતું નથી, અને ખાબોચિયાં ખોળ્યા કરે છે.
૩૨. કૂવા ખોદનારને બોલાવોઃ સાફ કરાવોઃ વાસણ લિયો, અને એક પછી એક સિંચી પીયો.
૩૩. અને આંખ ઉઘાડો, જેથી પેલું અમૃતજળ જોઇ શકોઃ શ્રી ભગવાને કહ્યું.
૩૪. ત્હાંથી જતાં જતાં પાસેના એક છોડ ઉપરથી ફૂલ ખર્યુંઃ અને શ્રી ભગવાનના હસ્તને અડકી નીચે પાદ ચૂમતું હોય, એમ પડ્યું.
૩૫. શ્રી ભગવાન મસ્તક નમાવી વધામણી સ્વીકારી બોલ્યાઃ ફૂલડાંનું સૌન્દર્ય તો મ્હારો ભેખ છે.
૩૬. શ્રી ભગવાનદેવ ઘણો વખત ચાલ્યા. વિશ્રામ તો નહોતો જ, અને વિશ્રામ છે પણ ક્હાં ?
૩૭. શાન્ત નગરની શોધમાં હૃદય અધીર બનતું, પણ બધી વાતનો ઉપાય હોતો નથી.
૩૮. શાન્ત સ્થળ શોધતાં દુષ્કાળ વાળું એક અશાન્ત સ્થળ આવ્યું.
૩૯. દુષ્કાળનો લાભ લઇ ધનીઓને ધન કમાવું સ્હેલ પડતું. દ્રવ્યહીન ભૂખે ટળવળતા, પણ દુષ્કાળ તો સર્વત્ર હતો.
૪૦. ધનીઓના ધનમાં દુષ્કાળ હતો. અને નિર્ધન પાસે ધન ન હોવાથી, ત્ય્હાં પણ દુષ્કાળ હતો.
૪૧. ધન દુષ્કાળનો બચાવ ન્હોતું. નિર્ધનતામાં તો ત્હેનો વાસજ હતો.
૪૨. ગાયોને ચારો કોઇ ન આપતું. ઘણી ગાયો ભૂખે મરતી.
૪૩. એટલે તેઓના આંચળમાં દૂધ નહોતું.
૪૪. શ્રી બુદ્ધદેવનો પવિત્ર વેષ જોઈ લોકો ત્હેમને ચરણે પડ્યા અને દેહદુઃખ ને આત્મદુઃખ નિવારવા કહ્યું.
૪૫. શ્રી બુદ્ધ ભગવાને કહ્યું, " ધની લોકો ! નિર્ધનનું ગૃહ ત્હમારૂં ગૃહ છે.
૪૬. પૃથ્વીની એક પાંખ ઉપર દ્રવ્ય છે, બીજી પાંખ ઉપર નથી. અને આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિની બે પાંખને લીધે તે અનન્તતામાં ઉડી શકે છે.
૪૭. હળ લ્યો, ખેડો ને વસુધાને ખીલવો. આચારને જીવનમંત્ર બનાવો."
૪૮. લોકોએ ઝાડ પાળ્યાં, અને દુષ્કાળ ચાલ્યો ગયો.
૪૯. શ્રીભગવાને વિચાર કર્યો, "લોકો કહે છે વિચાર કરતાં આચારને ઉચ્ચ સ્થાન આપો.
૫૦. પણ વિચાર વિના આચારને ક્હાંથી સેવવો ? જમીન ઉપર કિલ્લા બાંધિયે, તે પહેલાં હૃદય ઉપર બાંધવા આવશ્યક નથી ?
૫૧. ત્હારે કલ્પનાપૂજારીનું જગત્ પણ અચ્છું નથી ?*

* પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં એક મોટો ભેદ આ છે કે, પૂર્વ વધારે કાલ્પનિકશક્તિવાળું (Theoretical) છે, અને પશ્ચિમમાં આચાર (Practice)ને વધુ માન મળે છે બધા પયગમ્બરો પૂર્વમાંજ જનમ્યા

૫૨. પણ દુનિયાની આંખોમાં બધી વસ્તુઓની પ્રતિકૃતિ ઉંધીજ પડે છે.
૫૩. પૃથ્વી સૂર્યની પ્રદક્ષિણા કરે છે: લોકોની નજર નિહાળે છે કે સૂર્ય ફરે છે.
૫૪. આમ કહી હસ્યા. પવનની આછી આછી એક લ્હેર આવી અને શ્રી ભગવાનના આત્મામાં અમૃત રેડી ગઇ.
૫૫. આગળ ચાલતાં ભયંકર વેરાન આવ્યું. ભયંકરતામાં સૌન્દર્ય ફોરતું એક મંદિર હતું. બ્હાર વટેમાર્ગુઓને થોડું થોડું તે દેખાતું.
૫૬. પવિત્રતાનો ત્ય્હાં વાયુ વાતો. પણ બ્હાર ઉભા રહી સ્થૂળ દૃષ્ટિએ જોનારને તે નિર્ભય ન લાગતું.
૫૭. કેટલાક ત્ય્હાં પૂજા કરતા. પણ તેઓમાંથી કોઇનાં હૈયાં ભયથી રહિત નહોતાં.
૫૮. પૂજારીઓ સમાધિ સાધવા પ્રયત્ન તો કરતા, પણ આત્માને પૂરેપૂરી ચોટ ન લાગતી.
૫૯. વળી કેટલાંક મનુષ્યો જંગલની ભૂલામણીમાં અવળે માર્ગે ચ્હડયાં હતાં, ત્હેમની ચીસો ત્ય્હાં સંભળાતી.
૬૦. શ્રી ભગવાને અર્ધસમાધિસ્થ પુરૂષોને કહ્યું, "ત્હમારા ઉપર લ્હેણાની રકમ આ નથી, પણ બીજી છે.
૬૧. મંદિરનો માર્ગ ત્હમે ભૂલેલાંને બતાવો.
૬૨. પછી સ્નાન કરી શુદ્ધ થજો. અને પછી અહીં પૂજાનો અધિકાર ત્હમને પ્રાપ્ત થશે.
૬૩. અને જે પૂર્ણ સમાધિને પામ્યા હતા, ત્હેમને ત્ય્હાંજ બેસી રહેવાની આજ્ઞા કરી.
૬૪. સેવા કરવાની હતી, તેઓને આ અકારૂં લાગ્યું. તેઓએ અર્જ કરી; પરમાત્મા ! અમને ય અહીં બેસવા દ્યોની ?
૬૫. શ્રી ભગવાને કહ્યું: "પહેલાં ઉડતાં શીખવાનું છે. આરામ તો પછી છે.
૬૬. શીખવામાં ન્હાનપ નથી. અને પડિયે પણ ખરાં.
૬૭. પાપના કાંપ હૈયામાં નથી ઝામ્યા, ત્ય્હાં સુધી ન્હાના કામને ન્હાનું કેમ ગણો છો ?
૬૮. અને જેણે પાપ નથી કર્યાં, ત્હેણે શરમાઇ મુખકમળ ઉપર શું કામ કળીઆશ લાવવી જોઇયે ?
૬૯. ન્હાનાંની વાત ન્હાની, અને મોટાંની વાત મોટી.
૭૦. વળી મનુષ્યો વયથી ગણિત ગણે છે. પણ એ ગણિત ખોટું છે.
૭૧. કેટલાંક ન્હાનાં હોવા છતાં વૃદ્ધ છે, અને કેટલાંક વૃદ્ધ હોવા છતાં ન્હાનાં છે. "
૭૨. આટલું કહી ત્ય્હાંથી ચાલ્યા. દેવજીવનવાળા ભગવાનદેવને મનુષ્યજીવનમાંથી કંઈ કંઈ શીખવાનું મળ્યું.
૭૩. અને આત્માનુભવથી આત્મા ઉચ્ચ ઉચ્ચ ઉડયો, આત્માની લ્હેરો અજબ અને દિવ્ય લાગી. હૈયું દૂર્દૂં દૂર્દૂં થવા લાગ્યું.
૭૪. શ્રી ભગવાનદેવ ચાલતા હતા, પણ આત્માનંદનું રાજ્ય દેહકષ્ટ ઉપર પૂર્ણ હતું. પછી શ્રી ભગવાન એક એવે સ્થળે[1] આવ્યા કે જ્ય્હાં કળાનું રાજ્ય હતું.
૭૫. કળાથી કુટુંબ ચાલતું, અને કળાથી સ્નેહ થતો.
૭૬. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવલોકનારને સર્વ કૃત્રિમ ભાસતું; પણ સ્થૂળને ક્રમવાર દીસતું.

એ માન પૂર્વને ઓછું ન કહેવાય; આખી પૃથ્વી ઉપરના ધર્મોની પ્રેરણાનાં મૂળ પૂર્વમાં નગ્યાં હતાં. હજી પૂર્વમાંથી શું શું નહિ પ્રકટે, એ કહી શકાય નહિ. પરિણામ અન્ત આવ્યે જોઈ શકાય, વચ્ચગાળેથી નહિ. આચાર અને વિચારમાં કોનો જય થશે, એ તો ઘણાં સેકાં પછી જણાય.

1 Europe

૭૭. શ્રી ભગવાનને કુતૂહલ-ઉપજ્યું; આ શી નાટકની લીલા ?
૭૮. ધર્મને ધર્મિષ્ઠને સોંપી, આ લોકો કુદરત સ્હામે અજબ યુદ્ધ કરે છે.
૭૯. પણ કળા અને ધર્મનું સંગમતીર્થ થતાં શું ઓછું રહે? જગત્ આવી જાત્રા નહિ કરે ?
૮૦. અને ધર્મ વિના એકલી કળાથી કેમ સ્વર્ગના દ્વારને પહોંચાશે ?
૮૧. જીવન પણ આ લોકોને મન યંત્ર છે.—જીવનરહસ્ય કળામાંથી શેં સમજી શકાશે?
૮૨. ચર્મ અસ્થિથી બનેલા દેહને આ લોકો શોધે છે[૨]. મ્હારો દેશ આત્માને શોધતો આવ્યો છે.
૮૩. આત્મરહસ્ય વિના 'કળા-મનુષ્ય'થી દેવમનુષ્ય નહિ થવાય.
૮૪. પરમાત્માની દૃષ્ટિએ મનુષ્ય કમળની લાલી જેવાં કોમળ છે-પુષ્પ જેવાં પવિત્ર છે.
૮૫. પણ આ લોકોનું આત્મબળ અજબ છે; પ્રગતિના શિખર ઉપર એક પગથિયું તો બેશક તેઓ ચ્હડી ચૂકયા છે.
૮૬. આત્માની ઉણપ તેઓના હૈયામાં નથી લાગતી.
૮૭. અને જગના મહની દેવી સરસ્વતીના તેઓ પૂજારી છે.
૮૮. તેઓમાંથી જે પંડિત હતા ત્હેમને બોલાવી શ્રી ભગવાને કહ્યું: આંખ મીંચી દોડવામાં બહાદૂરી નથી.
૮૯. માટે ત્હમારા કળામંદિરમાં એક પ્રભુમંદિર સ્થાપો.
૯૦. અને ત્હમે હસો ને રડો: કેમકે જે હસે છે, તે હસતો નથી. અને જે રડે છે, તે રડતો નથી.
૯૧. હાસ્ય અને રૂદન ઉભય ત્હમારા આત્માને ખીલવશે.
૯૨ જેના આનન્દમાં ત્હેના બંધુઓની ભાળ નથી, ત્હેનો આનન્દ આનન્દ નથી, પણ શોક છે.
૯૩. ફિરસ્તા થઇ શકનારને સેતાન શું કામ થવું જોઇએ ?
૯૪. ત્હમારૂં દેવું ચૂકવો; કોલ સંભાળો.
૯૫. પૃથ્વીના પટમાં ન્યાયમંદિર ચણજો.
૯૬. ત્હમે કહો છો, "ક્યાં છે પ્રભુ?"* પણ ત્હમારા આત્માની આંખો બંધ છે.
૯૭. દ્વાર ખખડાવશો, તો ગૃહનો માલિક પ્રત્યુત્તર આપશે.
૯૮. અને સૌન્દર્યનો ઉપભોગ ત્હેને ચૂંથ્યે ન થઈ શકે.
૯૯. સૌન્દર્ય અનુભવવા સૌન્દર્યમાં બૂડો.
૧૦૦. જાણો કે સૌન્દર્ય ચૂંથનારનું પ્રાયશ્ચિત ત્રણે ભુવનમાં નથી."

(મુંબાઈ.) —હાસમ હીરજી ચારણિયા.

૨ Zoology, Anatomy, Animal Physiology, વિગેરે.

*વિજ્ઞાનના શાસ્ત્રીઓ (Scientists) ઘણે અંશે પ્રભુમાં માનતા નથી. અંગ્રેજીમાં જડવાદની ફિલસુફીઓ ઘણી છે, તેમજ Darwin's Theory of Evolution(ડાર્વિનના વિચાર)થી દુનિયા અજાણી નથી. હેકેલ એક સ્થળે પ્રભુને gaseous invertebrate વાયુ જેવું, કરોડ વગરનું પ્રાણી, જેને જેમ વાળિયે તેમ વળી શકે, અને જૂદાં જૂદાં રૂપ ધારી શકે) એવું નામ આપે છે! શોધવાની અને જાણવાની આ રીતિ વિચિત્ર પ્રકારની છે. પરમેશ્વર માંસ હાડકામાંથી મળી આવતો હોય, તો કઇ વાત ઉણી રહે ?

શરીરની સુષ્ઠુતા અને સુન્દરતા.

કુદરતી રીતે સ્ત્રીઓને સુંદર થવું ગમે છે. કુદરતે સુંદર ઘાટ, રૂપ કે રંગથી સંપન્ન કરી હોય કે ન હોય તોપણ નાના વિધના અલંકાર, વસ્ત્ર, પ્રસાધન આદિથી દેખાવડી થવા દરેક સ્ત્રી પ્રયત્ન કરે છે. પતિને પ્રસન્ન કરવા, આત્મસંતોષ પામવા અથવા દુનીઆનું આકર્ષણ કરવા કેવાં કેવાં પ્રસાધન સ્ત્રીઓએ પ્રયોજવાં, તેનું વીગતવાર વર્ણન સંસ્કૃત અને હિંદી ગ્રંથોમાં અપાયલું છે. કુમારિકાઓ અને સૌભાગ્યવતીઓ એ વર્ણન પ્રમાણે યથારૂઢિ શણગાર સજતી. ઘણાં કાળથી ચાલ્યા આવતા ચીલે સૌ ચાલતાં.

હવે આ સ્થિતિ પલટાઈ ગઈ છે. અંગ્રેજી કેળવણી અને અંગ્રેજ સંસારના વિશેષ પરિચયથી **યથારૂઢિ** નહી પણ **યથારૂચિ** શણગાર સજવાનો–પ્રસાધન (toilet) કરવાનો રીવાજ દાખલ થતો જાય છે.

સુંદરીસુબોધે આજ લગી ' પતીની પ્રભૂપૂજા ' અને 'વિદ્યાર્થીઓનાં સ્નેહ જીવન' નાં ચિત્રો આંકયા કર્યાં; પણ સુંદરીઓને પ્રિય અને **સુંદરીસુબોધની** દૃષ્ટિથી પણ આવશ્યક પ્હેરવેશ, શણગાર અને પ્રસાધનના વિષયો કેમ નહિ ચર્ચ્યા હોય ?

સુંદરીસુબોધના લેખકો અને વાંચકો જીવનની ગંભીરતા પૂરેપૂરી સમજતા હોવાથી આવા સ્વચ્છંદ શોખ (frivolity)ના વિષયો પ્રત્યે ઉદાસીન રહ્યા હતા; એવો બચાવ કરવામાં આવે, તો ત્હેને 'બચાવ' જ લેખી, જનસમાજમાં જે સ્થિત્યંતર થતું જાય છે તેની નોંધ લેવા આજથી શરૂઆત કરીશું. કોઈ સુશિક્ષિત બ્હેને આ વિષયનો મંગલ આરંભ કર્યો હોત તો સૌને અને મ્હને ઘણો આનંદ થાત.

ઇંગ્લીશ કાપડ અને ફેશનના પ્રવેશથી પારસી, મુસલમાન અને બંગાળાની હિન્દુ સન્નારીઓએ પ્હેરવેશમાં જે રમણીય તત્ત્વ ઉમેર્યું છે તેની, કે અલંકાર (દાગીના) ના ઘાટમાં જે વિવિધતા દાખલ થઇ છે તેની, કે તે પ્હેરવાની પદ્ધતિનું સૌંદર્યતત્ત્વ નવું જન્મતું જાય છે તેની, અથવા કેશ અને શરીર સંમાર્જનની વધૂ લેવાતી સંભાળની, આ ન્હાના લેખમાં નોંધ નથી. વાંચક બ્હેનોમાંથી કોઈ એ નોંધ લેશે તો ઉપકાર થશે.

મુંબાઇનાં સુપ્રસિદ્ધ ઇંગ્લીશ દૈનિક ધિ ટાઇમ્સ ઑફ ઇંડીઆમાં દર સોમવારે સ્ત્રીઓના ઉપયોગની બાબતપર લેખ તથા ચિત્રો આવે છે. એ પત્ર વાંચી શકે એવી સંખ્યાબંધ બ્હેનોથી ગુજરાત વિભૂષિત નથી એ આપણાં કમભાગ્ય છે અને એ આપણામાં સ્ત્રીશિક્ષણની ચાલતી મંદ ગતિ બતાવે છે.

૧૪ મી જુલાઇના અંકમાં આવેલા એક પરિચ્છેદ પરથી આ લેખ લખવાનું સુઝયું છે.

વસ્ત્ર અને અલંકારથી સુંદરતા આવે છે; સ્નાન અને તેમાંના સંમર્દનથી શરીર તેજ મારે છે: પણ એ સર્વ ઉછીનું છે. શરીર કસરત અને આરોગ્યથી ઘાટદાર અને તેજદાર જેવું થાય છે તેવું આથી થતું હશે ?

આપણો પ્હેરવેશ એવો છે કે શરીરના માંસલ ભાગ ઘાટદાર અને રમણીય બનાવવાની વૃત્તિજ ન થાય. શરીરનાં બે અથવા ત્રણ અવયવ ખુલ્લાં રહે છે. મ્હોં, કુહોણીથી આંગળા લગીનો હાથ, અને પગની પ્હાની. ધૂમટો કહાડનાર અથવા ઘરેણાંથી હાથ અને

ન્હાની ભરી નાંખનારને તે અંગો ઘાટીલાં અને તંદુરસ્તીથી લોહીઆળ અને તેજસ્વી કરવાની દરકાર ક્યાંથી હોય ?

ગરદન, છાતી, કેડ, હાથ, આંગળીઓ અને પગના માંસલ નળાનું સૌષ્ઠવ આણવા ઈંગ્લીશ રમણીઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની કસરત કરે છે. પાણીનું બેડું માથે ભરી લાવવાથી કે દળણું દળવાથી ગરદન અને છાતીને કસરત મળતી, પણ લક્ષપૂર્વક આકૃતિ ઘડવામાં ન આવતી હોવાથી સૌંદર્યનો બ્હાર ખીલતો નહિ.

શરીરદષ્ટિની પ્રમાણબંધ ઘાટરેખા મેળવવા અને જાળવી રાખવા, ચામડીની કુદરતી પ્રફુલ્લ તંદુરસ્તી સાચવી રાખવા, હાથ અને પગની ગતિમાં લાલિત્ય (grace) અને આરામ (ease) આણવા, ઉભાં રહેતી વખતે કે બેસતી વખતે શરીરની સ્થિતિ (pose) આકર્ષક, પ્રતાપપૂર્ણ અને ભાવસ્નિગ્ધ રાખવા, અંગ્રેજરમણીઓ જાત જાતની દીવાનખાનાની (indoor) અથવા આંગણાંની (outdoor) રમત ખેલે છે. એ રમતોનું ટુંક વર્ણન ઉપયોગી થશે. આપણાં સંસારનાં બંધારણને લીધે, આપણી સાંપત્તિક સ્થિતિને લીધે અને કેળવણીની ન્યૂનતાને લીધે, એ બધી રમતો આપણે રમી શકીએ એમ નથી, તેમ રમવાની જરૂર પણ નથી. છતાં શરીરને સુદૃઢ અને સુંદર બનાવવા પ્રત્યે લક્ષ દોરાય તો આપણી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ આપણી પ્રચલિત રમતોમાંથી, આપણા નિરંતરના કાર્ય વ્યવહારમાંથી, અને પરદેશી રમતોમાંથી પસંદગી કરી શકાય.

સારી સ્થિતિવાળી ઈંગ્લીશ સુંદરીઓ ગોલ્ફ, ટેનીસ, અને હોકી[1] રમે છે. આથી એમનું શરીર તંદુરસ્ત અને આરામ રહે છે. ઘોડાસ્વારી અને તરવાથી પણ સારો ફાયદો થાય છે.

આ ઘર બ્હારની રમતો છે. ગુજરાતની હિન્દુ સુંદરીઓના ભાગ્યમાં એ રમવાનું હાલ નથી. નિશાળો પણ બેદરકાર છે. ઉલટું રમાતી હતી તે રમતો નિશાળ અને કેળવણીથી બંધ થઈ છે. ગરબા, રાસડા, ફુદરી, વગેરેનો સાર્વજનિક પ્રચાર સાર્વજનિક રહ્યો છે ? નિશાળોમાં કસરત માટે આંગણું કે વાડો ન હોય તો છાપરાને ઠેકાણે અગાસી બાંધી રમતનું સ્થાન ત્યાં ન કરી શકાય ? નિશાળો અગાસી વાળી બનાવવાનો આગ્રહ સમાજે કરવો જોઇએ છીએ. અગાસીથી જગ્યાનો સંકોચ નડશે નહીં, તેમ મલાજો જાળવવો હશે તો તે પણ જળવાશે.

હવે દીવાનખાનાની રમતો જોઇએ. તરવા ન જઈ શકાય તો ઓરડામાં ભોંયપર ઓશીકાં મૂકી હવામાં તરવાની સર્વ ક્રિયા કરવામાં આવે છે. તકીઆપર લાંબાં થઇને સુઇ જઇ અમુક વખત લગી હાથપગ તરતી વખત હલાવાય તેમ હલાવે છે.

આ પછી વજનમાં હલકો, ન્હાનો ગાળો (hoop) હવામાં ઉંચે ઉરાડવામાં આવે અને બે લાકડીથી પડતો ઝીલવામાં આવે; પછી ઝડપથી ચક્કર ફેરવી એકદમ પાછો ઉંચે ફેંકવામાં આવે.. આ રમત રમવાથી ગતિનાં લાલિત્ય અને આરામ (ease) આવે છે.

ઘર બ્હાર દડાની મરદાની રમતો જેમનાથી નથી રમાતી, તેઓ રંગીન ઉનના દડાથી ઘરની અંદર રમે છે. ત્રણ જૂદી જૂદી જાતના રંગના દડા હોય છે, સફેદ, રાતો અને

---

૧. આ રમતો વિશે આપણી ભાષામાં ગાયકવાડ સરકારનાં આશ્રયથી રા. રા. છગનલાલ હરિદાસ મોદીએ પુસ્તકો લખ્યાં છે.

આસમાની. જાદુગરની પેઠે એક પછી એક હવામાં તે ઉછાળવામાં આવે છે અને ઝીલવામાં આવે છે. આપણી બાળાઓ પાંચીકા (કુંકા) ની રમતો રમે છે તેને મળતી આ રમત લાગે છે. જાણીને વાંચનારી બ્હેનો અજાયબ થશે કે યુરોપ અમેરિકાની કન્યાઓ પણ આ રમત ખેલે છે અને આપણે અહીંઆની માફક ત્યાંએ એમના જૂદા જૂદા દાવ છે. ઘણા દાવ મળતા આવે છે.

પ્રાચીન કાળમાં આપણા દેશમાં કન્યાઓ દડો (કન્દુક) ઉછાળવાની રમતો રમતી. દશકુમારચરિતમાં કન્દુકખેલનનું વર્ણન છે. દડાની રમત વિશે કન્દુકાગમ નામનો ગ્રંથ હતો, એવું એનો એક ટીકાકાર લખે છે.[૧]

દડો ઉછાળવા અને ઝીલવાની દરેક રીત સૌંદર્ય સાધવામાં વિજયવંત નીવડે છે, કારણકે એથી હાથના કોણીપરના ભાગ (arm) અને મણિબંધ પ્હોંચી (wrist) માં દક્ષતા (dexterity) આવે છે તથા નજર ચાલાક (quick) થાય છે. ગરદન અને ગળાંની ઘાટીલી ખુબસુરતી માટે પણ દડાની રમત ઘણી અગત્યની છે અને ઘણી સ્ત્રીઓ પોતાના શરીર પ્રમાણે એ રમતોની નવનવી રીતો યોજે છે.

હાથની ગતિને લાલિત્ય અને આરામ (ease) આપવા નાના પ્રકારની સૌંદર્યજનક રમતો રમાય છે.

આંગળીઓ અને પ્હોંચી (wrist) ને સહેલાઇથી વળે એવાં (supple) બનાવવા પંખાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ઓરડામાં પંખાથી આકડાનું રૂ ઉરાડવામાં આવે છે અને રૂની પાછળ પાછળ દોડવામાં આવે છે. આકડાનું રૂ ન હોય તો પરમેશ્વરની ગાયની પાછળ પણ ફરી શકાય. એથીવધારે આ રમત ઘરમાં અથવા ઘર બ્હાર રમી શકે છે અને રૂને વીંઝવાથી આંગળાં અને પ્હોંચીને સુષ્ઠુ વ્યાયામ મળે છે તેમજ ગતિમાં લાલિત્ય અને કુશળતા (dexterity) આવે છે.

આતો અતિશય સંક્ષેપમાં કથન થયું. વિશેષ જાણવાની આતુરતા અતૃપ્ત રહેશે. પણ વિષય પ્રત્યે અંગુલિનિર્દેશ થયો છેઃ એટલે બીજાં ભાઈ બ્હેનો એ અતૃપ્તિ છીપાવવા પ્રયત્નશીલ થશે.

ચર્ચિત વિષય અગત્યનો લાગે તો પ્હેરવેશ, અલંકાર, પ્રસાધનનાં વિવિધતા, સુંદરતા અને આવશ્યકતાની કથા રસથી સુન્દરીસુબોધમાં થવાની આશા રાખું છું. આ ઉપરાંત વાતાવરણ એટલે ઘરની રચના, સરસામાનની ગોઠવણ, આંગણાની ફુલઝાડથી શોભા, સમાજમાં હળતી મળતી વખતે વર્તવાનું લાવણ્ય અને લલિત્ય અને સૌથી વિશેષ મહત્વનું આત્માનું સૌંદર્ય વર્ણવવામાં પણ આવશે, એમ આશા છે.

એક કદરૂપા ગુલામને બાદશાહે પૂછ્યું "ખુદાએ હુસ્નની વ્હેંચણી કરી ત્યારે તું કયાં હતો?" ગુલામે અદબથી જવાબ આપ્યો, "ગરીબનવાજ! ત્યારે હુસ્નના બજારમાં નહિં, પણ નસિબના બજારમાં હું હતો."

૧. કન્દુક કેવી રીતે ખેલાતો હશે, તે મૂર્તિમંત નિહાળવાની દશકુમારચરિત ભણતી વખતે હોંશ થઇ હતી. ઈ. સ. ૧૯૦૯ કે ૧૯૧૦ની સાલનાં ધિ ઈલસ્ટ્રેટેડ લંડન-ન્યુઝ નામના સચિત્ર સાપ્તાહિકમાં સાગરિકા (Oceania) દ્વિપસમૂહના અસંસ્કૃત લોકોની દડાથી રમતી કન્યાનું ચિત્ર જોવામાં આવ્યું સંસ્કૃત ભાષામાં વાંચેલા વર્ણન સાથે ચિત્રમાં આલેખી ગતિ આબેહુબ મળતી આવી હતી.

(૬) વસ્ત્રો, આભરણ, પ્રસાધન, સંલાપ, ધર્મવ્યવહાર વગેરેમાં વિવિધ રીતે, પોતાનું વ્યક્તિત્વ સ્ફુટ કરે. એવું સૌંદર્ય આપણી સુંદરીઓ ધારે તો ખીલવી શકે. દેખાદેખી નકલ કરવા કરતાં જાતે વિચારી નવા નમૂના યોજી કાઢે તો એટલી આપણી માનસિક સંપત્તિ વધશે. પોલકા ચોળીનાં ફુગ્ગા અથવા તેનાપર મુકાતી 'રસીઅન' વગેરે (સ્ત્રીઓનાં પ્હેરવેષના પારિભાષિક શબ્દો સાચાખોટા વપરાયા હોય તો મ્હારી બ્હેનો દરગુજર કરશે)–માં રહેલું સૌંદર્યતત્ત્વ કોઈ બતાવશે ? ભોજનકાળે પણ સુંદર થઈ શકાય છે–આસપાસ પણ સુંદર કરી શકાય છે. **સુન્દરીસુબોધના** તંત્રીને મ્હારી નમ્ર વિનંતિ છે, કે ઇંગ્લંડ જઈ આવેલા કોઇ ગુજરાતી બન્ધુ પાસે ઈંગ્લીશ રમણીઓના જીવનવ્યવહાર વિશે લેખ લખાવે. એવા લેખ ઉક્ત સુંદરતાનું સવિસ્તર વર્ણન આપશે.

(૭) સુંદરતાને માટે આગ્રહ જન્મતાં લલિતકલાઓ માટે આદર વધશે અને તેમની યોગ્ય ખીલવણી થશે. રૂમાલ ગૂંથવામાં વખત કાઢનારી સુંદરીઓમાંથી કેટલીને સારૂં ગાતાં આવડતું હશે ? ઘણી સ્ત્રીઓને ત્યાં ગૂંથેલા રૂમાલનો બીલકુલ ખપ નહીં હોય, પણ ત્હેનાં બાળકો અને પતિને ત્હેના મધુર કંઠનો ખપ હોય છે.

(૮) સુંદરતાની કદર ધર્મવૃત્તિનું શોધન કરશે. મંદીરમાં અથવા ઘરના દેવાયતનમાં જે જે અસુંદર અને અનીતિભર્યું હશે તે દૂર થશે. રસિક વૃત્તિની જાગ્રતિ અધમ અને નિશ્ચેતન ધર્મ ક્રિયાઓથી રાચશે નહિ.

(૯) સુંદરતા લાવવા સ્વચ્છતાનો આશ્રય કરવો પડશે.

(૧૦) સુંદરતા એટલે ભભક નહી.

(૧૧) આગળ સ્ત્રીનું સ્થાન કુટુમ્બમાં હતું–સ્ત્રીઓમાં અને નોકરોમાં બેસવા ઉઠવાનું હતું. આજે કુટુમ્બ કરતાં પતિના સ્નેહી–સંબંધીઓમાં તેની પ્રતિષ્ઠા થવા માંડી છે. પતિની સંસ્કારવાંછના ઉંચી થઇ છે, સંતતિની પણ થતી જાય છે. આવે વખતે સ્ત્રીઓએ સંપન્ન (accomplished) થવાની જરૂર છે. આ સંપન્નતાનો સુંદરતા મ્હોટો અંશ છે.

સુશ્લિષ્ટ રૂપમાં લખાયલી નહી, પણ આ વેરણછેરણ રહેલી વિચારગર્ભ વાક્યાવલિ વાંચવાની તસ્દી આપું છું અને તકલીફ માટે ક્ષમા યાચું છું. —E.

"માતાઓને શીખામણ," અને ઇચ્છાનુસાર સંતતિ.*

૧.

આસ્ટ્રિયન પોલંડની લૅમ્બર્ગ યુનિવ્હર્સિટીના પ્રોફેસર **થિયોફિલસ કૈસલે** માતાપિતાની ઈચ્છાનુસાર સંતતી ઉત્પન્ન થઇ શકે એવો પ્રયોગ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. પુરૂષ અગર સ્ત્રીસંતતીજ નહિ, પરંતુ સંતતીના સ્વભાવાદિ ગુણ ધર્મ સુદ્ધાં માતા ત્હેની ગર્ભ અવસ્થામાં પોતાની ઈચ્છાનુસાર ઘડી શકવાને સમર્થ છે.

જન્મ આપનારી સ્ત્રીની હાલત અને ત્હેના મનમાં ચોળાતા ખરાબ અથવા સારા વિચારની ત્હેના ગર્ભમાંથી ઉત્પન્ન થનારી સંતતી પર સારી છાપ પડી શકે છે. આ

---

* "મરજી મુજબ પુત્ર કે પુત્રી પેદા કરવાં અને તેઓમાં લાવવાના ગુણ." મરાઠી માસીક **મનોરંજન**ના ફેબ્રુઆરી અને માર્ચ (૧૯૧૨) ના અંકોમાંના मातृत्वाची थोरवी એ લેખ ઉપરથી. આ લેખનાં બે પૃષ્ટ ગત વર્ષના સુન્દરી સુબોધમાં આવ્યાં હતાં, પરન્તુ સ્થલ સંકોચને લીધે વધુ ભાગ પ્રકટ થઇ શક્યો નહોતો. તેથી તે આખા લેખની ફરી શરૂઆત કરી છે.

સિદ્ધાંતોનું અને હેના વિચારો તરફ આપણે અવશ્ય પૂર્ણ લક્ષ આપવું જોઇએ. સારા દેખાવો અને સારા વિચારો વિગેરે માતાની નજરે પાડવું જોઇયે, જેથી ઘણા ફાયદા થઈ શકે છે.

માનસિક અને શારીરિક સંપન્નતાથી જન્મ લઈ પોતાની જીવનયાત્રા સુખમાં ગાળવાનો દરેક બાળકને હક છે, અને આ હેનું આપણા પરનું કર્જ યોગ્ય રીતે ફેડવા બદ્દલ પ્રત્યેક માતપિતાયે કાળજી રાખવી જોઇયે. આપણાં છોકરાંઓ સારાં હોવા જોઇયે એવું જ્યહારે પ્રત્યેક મા બાપ ઇચ્છે છે, ત્યહારે તે સારાં નિપજાવવા બદ્દલ યોગ્ય પ્રયત્નો કરવા જોઇયે. જન્મ આપનારાં માબાપ હૃષ્ટપુષ્ટ તેમજ નિરોગી હોવાં જોઇયે. હેમને કોઇ પણ જાતનો રોગ હોવો જોઇયે નહિ, કારણકે આ વડિલોપાર્જિત સંપત્તિનો વારસો હેમનાં બાળકોને અવશ્યમેવ મળે છે. ભાવિ માતપિતા સુસ્વભાવ વાળાં, સુવિચારી અને સારાં વર્તનવાળાં હોવાં જોઇયે. નહિતર હેમની અનિષ્ટ પ્રકૃતિનાં પ્રતિબિંબો હેમની સંતતીમાં પણ પડે છે. અને તેથી આ મનુષ્ય દેહમાં સુખને બદલે દુઃખ અને કલેશ તેમને તેમજ તેમનાં સંતાનોને ભોગવવાં પડે છે.

ખરાબ માર્ગ તરફ વળતા મન અને હેનાથી ઘડાતા કર્મનો સ્પર્શ સંતતીને લાગવો જોઇયે નહિ; અને તે માટે હેવા વિચારોને ઉત્પન્ન થવા દેવાજ જોઇએ નહિ. ભાઈસાથનું કારુળ કહાડી, અને તેથીય વધારે ખરાબ, પેશ્વાઈસત્તામાં કુસંપનાં બીજ વાવી પોતાના હાથમાં રાજ્યની લગામ ધારણ કરવાની ખટપટ કરનારી **આનંદીબાઈની** દુષ્ટ પાપવાસના, હેના પેટે જન્મ લેનારા બાજીરાવને લાગી; તેની ઇતિહાસ ચોક્ખી સાક્ષી પુરે છે. **આનંદીબાઈનાં** આ કારસ્થાન ચાલતાં હતાં તે વેળાયે **બાજીરાવ** ગર્ભવાસમાં હતો, તેજ લક્ષમાં લેવાની મુખ્ય વાત છે. આ પરથી માતાના ખરાબ આચાર અને વિચાર સંતતીને કેવી રીતે લાગુ પડે છે, તે સ્પષ્ટ દિસે છે.

સંતતી પેદા કરવાને લાયક નહિ, એવાં માતપિતાની સંતતિ અનિષ્ટ અને અયોગ્ય થાય છે. આથી દુષ્ટ સંતતી પેદા કરનાર માતપિતા માબાપ પદને યોગ્ય નથી. માતપિતાનું જોડું વિવિધ ગુણોથી ભરેલું હોવું જોઇએ, એટલે કે એકની બુદ્ધિ ચાલાક, ત્યહારે બીજાનું શરીર હૃષ્ટપુષ્ટ, કિંવા પિતાનો સ્વભાવ જલદ, ત્યહારે માતાનો નમ્ર હોવો જોઇએ. ગર્ભધારણા કેવળ પ્રસંગાનુસાર ન રહેવી જોઇએ. ભાવિ સંતતીના આયુષ્યક્રમ માટે કાયમનો વિચાર કરી, પોતાની શારીરિક અને માનસિક સ્થીતિ સારી હોય તે વખતે તથા હેમણે સંતતીના આયુષ્યક્રમ માટેની કરેલી સ્થીતિનો વિચાર સંતોષકારક લાગે તે સમયે ગર્ભધારણ થવું જોઇયે.

આવી સ્થિતિમાં ગર્ભધારણા થયા પછી માતાને શીર જવાબદારીની શરૂઆત થાય છે. સંતતીને સારી નરસી બનાવવી તે હેના હાથમાં છે. ગર્ભપિંડની ગ્રાહકશક્તિ તીવ્ર હોય, હેવે વખતે માતાએ પોતાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખવું જોઇયે. ગર્ભવાસમાં ગ્રહણ કરેલા સંસ્કારો પર બાળકની ભાવિ જીવનયાત્રાનું ધોરણ બંધાય છે. બાળકોને નહિ મળી શકે હેવી કર્તૃત્વશક્તિ હેમનાં જન્મ સાથેજ આવવી જોઇએ; તેમજ યશસ્વી થવાનું સામર્થ્ય પણ લાવવું જોઇયે. ગર્ભપિંડની શારીરિક સ્થીતિ સારી કેવી રીતે રહી શકે તે આગળ પર જણાવ્યું છે.

બાળક બળવાન અને ચાલાક થવો જોઇએ, તે માટે માતાએ શ્વાસોશ્વાસ ક્રિયા, પાચન ક્રિયા, લોહી ફરવાની ક્રિયા, તથા પાચન શક્તિને, યોગ્ય કસરત મળે ત્હેવાં કામ ચપળતાથી કરી તે સારી રાખવી જોઇએ. આ ક્રિયા શુદ્ધ રાખવા તેમજ વધારવા માટે માતાયે પોતાના હાથ પીઠ તેમજ પગના સ્નાયુઓને કસરત આપવી જોઇયે; તેમજ થાક ન લાગે ત્હેવી રીતે રોજ નિયમીત ખુલ્લી હવામાં ફરવું જોઇયે. કેમકે થાક લાગવાથી ગર્ભપિંડની ઉત્સાહશક્તિ કમી થાય છે. દિવસમાં બે ત્રણ વાર પ્રાણાયામની ક્રિયા કર્યાથી પણ ફેફસાંને કસરત મળે છે. (પ્રણાયામ એટલે એક નસ્કોરૂં દાબી બીજા નસ્કોરાં વડે જેમ બને તેમ ધીમે ધીમે શ્વાસ લેવો. શ્વાસ લેતાં જેટલી વાર થઇ હોય તેટલી વાર શ્વાસને ઘુંટવો, અને પછી તેટલાજ સમયમાં ધીમે ધીમે બીજા નસ્કોરા વડે બ્હાર કહાડવો.) આમ શુદ્ધ હવામાં છાતી કહાડી આનંદિત અંતઃકરણે કરવું જોઇએ. આ રીતે વ્યાયામ અને પ્રાણાયામ હંમેશા કર્યાથી ફેફસાં બળવાન થઈ માતા તેમજ બાળકની લોહી ફરવાની ક્રિયા સારી રહી શકે છે.

આપણા ગર્ભવાસી બાળકની પાચનશક્તિ ખરાબ ન થાય, તેટલા માટે માતાએ પોતાની પાચનક્રિયા તરફ યોગ્ય કાળજી રાખવી જોઇએ. ક્ષણિક જાગ્રતિ આપનાર પરંતુ પરિણામે નુકશાનકારક પીણાં (દારૂ તેમજ, અમુક પ્રમાણમાં ચ્હા અને કૉફી) પીવાં જોઇયે નહિ. સાદો અને પૌષ્ટિક એવો ખોરાક હંમેશાં લેવો. બંધકોશથી ઘણા પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે માતાએ પોતાની મળશુદ્ધિની યોગ્ય કાળજી રાખવી જોઇએ. ઉપલી સર્વ પ્રકારની અને વિશેષમાં મળશુદ્ધિની યોગ્ય કાળજી લીધાથી ગર્ભપિંડની પાચનક્રિયા અને પાચનશક્તિ સારી રહી બાળક બળવાન અને ચાલાક નીપજશે, ત્હેમાં કાંઈ સંશય નથી. શરીરસામર્થ્ય સિવાયનું જીવતર નકામું છે, માટે માતાયે પોતાના બાળકનું શરીરસામર્થ્ય વધારવા માટે પ્રથમથીજ મહેનત લેવી જોઇયે.

બાળકનો સ્વભાવ પ્રેમાળ હોવો જોઇએ. આ સંસારયાત્રાનું વિકટપણું સુલભ અને સુખકર કરવાને સંપ અને મૈત્રિ સિવાય બીજું એકે સાધન નથી. માટે મિત્રતા કરવાને માટે બાળકનો સ્વભાવ પ્રેમાળ હોવો જોઇએ. આ ગુણનો ગર્ભપિંડપર પ્રકાશ પાડવા માટે પોતાનામાં તે ગુણ આણવો જોઇયે. એકલસુરો સ્વભાવ ન રાખતાં, પોતાની બ્હેનપણીઓમાં અને સમાજોમાં ત્હેણે ભળવું જોઇયે. ત્હેની વર્તણુક કુટુંબ પ્રત્યે પ્રેમાળ હોવી જોઇયે, અને આવી રીતે ભળવા હળવાથી છોકરાંમાં સંસારી વાત પર પ્રેમ બંધાય છે. સારાંશ કે, બાળકનો પોતાના કુટુંબમાં સલાહ સંપ રાખવા માટે પ્રેમ થવો જોઇયે. માતાને પોતાના ગર્ભવાસી બાળક માટે માન હોવું જોઇયે, તેમજ ત્હેનાપર પ્રેમ અને વિશ્વાસ રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. ત્હેની મ્હોટી ઉમ્મરમાં ત્હેના સ્વચ્છંદીપણાપર ત્હમારો દાબ ચાલી શકશે નહિ; માટે ત્હેના જન્મ અગાઉ ત્હમેજ પ્રેમ રાખતાં શીખો,–કારણ, તે વખતે જે પ્રેમ ત્હમે બાલકપર બતાવશો–બલ્કે–દ્દઢ કરશો, તેજ પ્રેમ ત્હમારા પ્રેમાકુળ બાલકમાં વૃદ્ધિ પામી ત્હમારી સંતતી તરફથી ત્હમને યથાયોગ્ય પાછો મળશે નહિતર સંતતી એટલે એક જાતની આપત્તિ, એવી સમજણમાં જેને પેટે બાલકનો જન્મ થાય છે, તે પ્રેમને બદલે દ્વેષ તરફ વળી કુમાર્ગે જાય છે!

જીવન શક્તિને ઓછી કરી કર્તૃત્વ વૃત્તિને કમજોર કરનારી વિષય વાસના લોકોમાં ઘણે

ઠેકાણે જોવામાં આવે છે. વિષયવાસનાને બંધ કરવાનો સર્વ પ્રયાસ અદ્યાપિ લોકોની દૃષ્ટિમાં યશસ્વી થયેલો દેખાતો નથી. આ હાનિકારક પ્રચારનો નાશ કરવા માટે ત્હેનાં મૂળનેજ ઉખેડી નાંખવા જોઇયે. જન્મ લેનારા બાળકની વૃત્તિ વિષયવાસનામાં પળોટાયેલી ન થવી જોઇયે, તે માટે માતા તેમજ પિતાયે પોતાના મનોનિગ્રહોને દૃઢ કરવા જોઇયે. વિષયેચ્છા પ્રજ્વલિત કરનારો પ્રસંગજ ન આવવા દેવાની કાળજી લેવી જોઇયે.

આપણા પોતાના કલ્યાણની કાળજી માટે વ્યાવહારિક જ્ઞાનનો વધારો થવો જોઇયે. અંગિકૃત કાર્યથી અવશ્ય ઉત્પન્ન થતા ઉલ્લાસનિષ્ઠા વિગેરે ગુણોનો વિકાસ થવો જોઇયે. ઉપર ક્હેવા પ્રમાણે વ્યાયામથી શક્તિ અને ઉલ્લાસવૃત્તિનો વધારો થઈ શકે છે.

ગર્ભનાશ કરનારી માતાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જતાં બાળક ખુનીવૃત્તિનો થાય છે. કોઈના પણ સંબંધી મનમાં દ્વેષ બુદ્ધિ દાખલ થતાં ત્હેનું પ્રતિબિંબ બાળક પર પડે છે. તામસી સ્વભાવ કદિપણ રાખવો નહિ. નહિતર આપણા તામસી સ્વભાવનું સ્પષ્ટચિત્ર સંતતીના વિકાસમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

છોકરાંને ત્રાસ દેનારી ધાસ્તી, ચિંતા, બેકાળજી વિગેરે મનોવૃત્તિના સંસ્કારો પોતાની પત્નિમાં હોવા જોઇયે નહિ. તેટલા માટે ભાવિ પિતાયે વારંવાર ત્હેની યોગ્ય ખબરદારી રાખવી જોઈયે. આનંદી અને આપણા આનંદથી બીજાને આનંદિત કરનારો મોહક બાળક, અગર સદારોગી અને રડતો બાળક બનાવવો, તે માતાના પોતાના હાથમાં છે. માટે રોજ બનતી બાબતોને મનમાં ન આણતાં માતાયે આનંદી વૃત્તિમાં રહેવું જોઇયે. ભાવિ સુસ્થીતિની આશાનો વિકાસ—તે આશા—આપણે મનમાં લાવી, મનને આશ્વાસન આપી છોકરાંમાં તે આણવી જોઇયે. આશાની સાથે ધર્મનિષ્ઠા અને ભૂતદયાનો વધારો થવો જોઈયે. ભૂતદયાનો વધારો થયે, વિકાસથી પ્રાપ્ત થતા જ્ઞાનથી બાળકની સંસારયાત્રા સુખમાં જશે. માતાની અધમવૃત્તિનું પરિણામ ત્હેના બાળકમાં ત્હેવુંજ ઉતરે છે. ત્હેની ધર્મકૃત્યો તરફ વિરોધીતા અને ધર્મ તિરસ્કારનાં પરિણામથી ત્હેની સંતતી નાસ્તિક થાય છે. માટે ધાર્મિક બાબતોનું માતાયે સારી પેઠે મનન કરી ગર્ભધારણા વખતે ધર્મવૃત્તિ રાખી પોતાની સંતતીને તે ગુણ આપવો જોઇયે.

ગરોદરપણામાં રામાયણ, મહાભારત, ગીતા કિંવા એવી જાતના એકાદ શુભગ્રંથનું નિયમીત વાંચન અને મનન કરી માતાયે ચિત્તવૃત્તિ પ્રસન્ન રાખવાથી ભાવિ સંતતીપર ત્હેનું ઇષ્ટ પરિણામ થયા વિના રહેતું નથી. સદ્વર્તન વધે ત્હેવા ગ્રંથોનું મનન કર્યાથી બાળકની વર્ત્તણુક સારી થવાની આશા રાખી શકાય છે.

બાળકના બુદ્ધિસામર્થ્યનો વિકાસ થવા માટે માતાયે સારી રીતે કાળજી લેવી જોઇયે. જ્ઞાન આપવાની ભાવિ ઇચ્છા બાળકને ઉપયોગી થઈ પડશે નહિ, પરંતુ તે પોતાને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં આવડવો જોઇયે. માટે માતાયે પોતાની જાતે જ્ઞાન વધારવા પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. જે જાતનું જ્ઞાન મેળવવાનો માતાનો પ્રયત્ન હશે, તેજ જાતના જ્ઞાનની આવડ અને તે ગ્રહણ કરવા લાગનારી બુદ્ધિનો વિકાસ બાળકમાં આવેલો જણાશે. ફક્ત એકાદ વિષયમાં સાધારણ આવડ હોય તે કાંઈ કામની નહિ. પરંતુ તે વિષયનું મનન કરી ત્હેમાં પારંગતતા મેળવવાને જરૂરની સ્મરણશક્તિ આદિ સામર્થ્યના વિકાસનો પ્રયત્ન માતાયે બાળકને માટે કરવો જોઇયે. સ્મરણશક્તિ વધારવા માટે સાંસારિક, અગર ઐતિ-

હાસિક પ્રસંગ, કવિતા, ભાષણો આદિ વિષયના ભાગ યાદ રાખતાં શીખવું જોઇયે. એક વાતમાંથી ઉપજતી વાતનો વિચાર કરી, અનુમાન કરવાનો પ્રયત્ન કરી, વિચાર શક્તિ, તર્કશક્તિ વિગેરેનો વધારો કરવો જોઇયે. માતા પોતાની જાતે કોઇપણ પ્રકારનું મનન કર્યા વગર તે બાબત બાળકમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવાને અસમર્થ છે, માટે હાથમાં લીધેલા કામમાં પોતે પ્રવિણ હોવી જોઇયે. અમુક કામ કરવાનું એટલે વેઠ ઉતારવાની નહિ, પરંતુ તે ધ્યાનપૂર્વક કરવું જોઇયે.

હાથમાં લીધેલું કામ વારંવાર ત્રાસના બોજારૂપ થઇ ન પડે તે માટે નિયમિત અને વ્યવસ્થિત રીતે કરવું જોઇયે. ઈશ્વરી કાર્ય નિયમોથી બંધાયલાં હોય છે, તો મનુષ્યનાં કાર્યોને પણ તે નિયમ શા માટે લાગુ ન પડે? અવ્યવસ્થિત મનુષ્યની હોંશીયારીથી હેને તેમજ દુનિયાને કાંઈ ફાયદો થતો નથી.

રાજકિય, ઔદ્યોગિક, ધાર્મિક, કિંવા બીજી કોઇ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં નામરૂપથી આવતી હોંશીયારી તે ખરી, પરંતુ હેનાથીયે મ્હોટી વ્યવસ્થા અને નિયમીતપણાની જોકની યોગ્યતા હેના કરતાં પણ વધુ છે. માતાયે આ ગુણો પોતામાં ઉતારી ગરોદરના બાળક પર હેનો પ્રકાશ પાડવા ઉમંગથી પ્રયત્ન કરવો જોઇયે, અને ભાવિ પિતાયે હેમાં સહાય કરવી જોઇયે. ઘરનો સરસામાન પોતાના આચાર વિચાર, અને શારીરિક ગુણધર્મ આ સર્વેમાં વ્યવસ્થિતપણું રાખવું જોઇયે. સારાંશ કે વખતો વખત વ્યવસ્થિત રીતે કામ કરવાની ટેવ હેણે પોતાના બાળકમાં ઉત્પન્ન કરવી જોઇયે.

આ સુચના અમલમાં આણ્યાથી સંતતી સારી નિપજી શકે હેમાં કાંઈ સંશય નથી. બાળક હરેક ગુણોથી ભરેલો હોવો જોઇયે. કારણ, તે ગુણોના યોગથી હેનો આયુષ્યક્રમ સુખમાં ગાળશે. પોતાના બાળકને અમુક જાતના ધંધામાં પ્રવિણ કરવાનો ધર્મ જન્મદાતાનો છે. માટે પોતાની ઇચ્છાનુસાર તે ધંધાની આવડ હેણે પોતાનામાં આણી લઈ તે વિષયપર હંમેશાં વિચાર અગર પ્રયત્ન કરી,–(સારાંશ કે તે ધંધા માટે એકાગ્રતા ધારણ કરી,) તે ધંધાની લાલસાનો વિકાસ ગર્ભમાંના બાળકપર આણવો જોઇયે. ધંધામાટે કરવો જોઇતો આ પ્રયત્ન ગર્ભધારણની અગાઉ ચાર અઠવાડિયાં પ્હેલાં કરવો જોઇયે, અને ગર્ભધારણ પછી તે ધંધા વૃત્તિની પૂર્ણ આવક બાળકમાં આણવા માટે માતાયે સતત મનન કરવું જોઇયે. તે ધંધા સંબંધી માહિતી મળે હેવાં કોઈપણ ગ્રંથનું વાંચન કિંવા તે બાબત ઉપર હમેશાં સંભાષણ કરવું જોઇયે. આ પ્રમાણે પોતાની ઇચ્છાનુરૂપ કાયદા, વૈદક, કળા, વકતૃત્વ, શિલ્પશાસ્ત્ર, વેદાંત, વિગેરે અનેક વિષયો પરથી ઉપજતી અનુપમ બુદ્ધિ હેણે પોતાની સંતતીને આપવી જોઇયે.

ઉપરના વિષય સંબંધી અનુપમ બુદ્ધિનો બાળકપર વિકાસ આણવા માટે માતાયે હેમાં પારંગતતા મેળવવી જોઇયેજ એમ નહિ, પણ તે વિષય શીખવામાટે હેણે દ્રઢ મનથી પ્રયત્ન કરવો જોઇયે, અને પોતાના ગર્ભપર હેનું ઇષ્ટ પરિણામ થશે હેવી ખાત્રી રાખવી જોઇયે; એટલે હેનું પરિણામ પોતાની કલ્પના બ્હાર છોકરા પર થયેલું છે, હેનો હેને અનુભવ થશે. પોતાનામાં જેટલા સારા ગુણો છે, તેટલાથી ન અટકતાં માતાયે તે વધારવા તરફ લક્ષ ધરવું જોઇયે.

તે પોષિત થયેલા ગર્ભની ઉત્પત્તિ પતિ તરફની હોવાથી હેણે પત્નીમાં અને પોતાનામાં

હોય ત્હેવા ગુણો આણવા જોઇયે, તેમજ ખરાબ ગુણોને કુહાડી નાંખવા પ્રયત્નો કરવા જોઇયે. પત્નીને સદ્ગુણી અને બુદ્ધિવાળી મૂર્તિમંત પુતળી જ બનાવવી એવું કહેવું નથી અને તે શક્ય પણ નથી. તોપણ આપણા બાળકની જીવિતયાત્રા સુખમાં જાય છે અને ત્હેમાં અને ત્હેને મદદ કરતી બુદ્ધિની અને સદ્ગુણની ભાવના ત્હેનામાં ઉતારી શકાય તે શક્ય છે.

ગર્ભપિંડનો શારીરિક અને માનસિક વિકાસ કરવાનો પ્રયત્ન માતા કરતી હોવામાં પોતાને યશ મળશેજ એવો ત્હેને દૃઢ નિશ્ચય હોવો જોઇયે. પોતાનો પ્રયત્ન ફળદ્રુપ થાય કે નહિ, તે વિષયની શંકા ત્હેણે રાખવી જોઇયેજ નહિ. પોતાની જવાબદારી પોતે યોગ્ય રીતે બજાવતાં રહી, આ વિશે વિશ્વાસ રાખી આનંદી અને ઉત્સાહિ વૃત્તિમાં રહી ગર્ભવિકાસનું અંગીકૃત કાર્ય પોતે યોગ્ય રીતે પાર પાડવું જોઇયે.

ગર્ભધારણા રહ્યા પછી બાપની જવાબદારી વધે છે. ગરોદરપણામાં પોતાની પત્નિની યોગ્ય કાળજી ત્હેણે રાખવી જોઇયે. ગર્ભધારણા પછીની જેટલી જવાબદારી માતાની છે, તેટલીજ પિતાની પણ છે. પત્નીપર કામનો બોજો, સંસારની અયોગ્ય ચિન્તા, અને પોતાની હાનિકારક અનીતિમય વૃત્તિઓનો ત્રાસ ત્હેને થવો જોઇએ નહિં. તેમજ ત્હેની વૃત્તિ હંમેશા આનંદી અને સુખસમાધાનવાળી રહે, ત્હેવો ત્હેણે પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. ત્હેની બુદ્ધિનો વિકાસ થાય, ત્હેવી રીતે ત્હેનું મન ત્હેણે કેળવવું જોઇયે. અનિષ્ટ પ્રસંગોમાં ત્હેના મનનું સમાધાન થાય ત્હેવી રીતે ત્હેને સ્હમજાવવી જોઇયે. પ્રદિપ્ત વિષયવાસનાનો વિકાર સંતતીને લાગવો જોઇયે નહિ. એટલે વિષયવાસના પ્રદિપ્ત કરનારા સર્વ પ્રકારથી તે દૂર હોવી જોઇયે. ભવિષ્યના અનેક લાભ માટે મ્હેનત ઉઠાવનારી માતાને ત્હેના પતિયે ત્હેના આરામની અને કલ્યાણની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી આપવીજ જોઇયે.

ઉપલી સર્વ સુચનાઓનો વખતો વખત યોગ્ય શાસ્ત્રશુદ્ધ પ્રયોગ કરવાથી, ત્હેનાથી ફાયદા થવાનો ઘણોજ સંભવ છે. પોતાની સંતતીની અગર સમાજની ભાવિ સુસ્થીતિ માટે આ સુચના ગ્રહણ કરવાની પ્રત્યેક જન્મદાતાની ફરજ છે. આપણી ભાવિ પ્રજાની ઉત્પત્તિ ફક્ત ત્હેનાં જન્મદાતાની પશુવૃત્તિ પ્રમાણેની વિષયવાસનાની તૃપ્તિ પર ન સોંપતાં ઉપલા પ્રયોગોનો વાંચકવર્ગે વિચાર કરી તદનુસાર પોતાનાં આચરણો પાળવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. નહિતર આપણામાં અને જનાવરોમાં શું ફેર ? દુબળી અને નિઃસત્વ સંતતી સ્વહિત તેમજ જનહિત કેવી રીતે સાધી શકે, અને જન્મદાતાની જવાબદારી માથાપર લેવાને કેવી રીતે યોગ્ય ઠરી શકે ? મનુષ્યની શારીરિક, માનસિક, અને નૈતિક ઉન્નતિનો પ્રયત્ન કરી, ત્હેના વાવેલાં બીજાંકુરનાં ફળની વાટ જોઈ બેસી રહેવા કરતાં તે વાવેલા બીજનાં રોપાને યોગ્ય સિંચન કરતાં રહેવું જોઇયે. આમ કરવાથી અધિક ફાયદાઓ થઈ શકવા સંભવ છે.

મનુષ્યોએ પોતાના પર આવતી ન્હાની મ્હોટી જવાબદારીઓ પૈકી પ્રજોત્પાદનની સર્વમાં મહત્વની જવાબદારીની આવશ્યકતા સમજી સુપ્રજા નિર્માણ કરવાને મદદ કરવીજોઇયે. કેટલાકને જન્મદાતાનું માન લેતાં આવડતું નથી; તો ત્હેમને સુદ્ધાં પણ જન્મદાતાની યોગ્યતા સ્હમજાવી ભાવિ પ્રજા સુપ્રજા જ નિપજે, ત્હેવો પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. (અપૂર્ણ.)

(અમદાવાદ.) —ન્હાનુ દેસાઈ.

वर्तमान दर्शन.

Ye Sounds, so low and calm,
That in the groves of Balm,
Seemed to me—
 like an Angel's Psalm:

Go, breathe it in the ear,
Of all, who doubt and fear,
And say to them,—
 'Be of Good Cheer!'

(ભાવાર્થઃ—શાન્તિકુંજમાં મ્હને દેવદૂતોનાં પ્રભુસ્તવન સરખા લાગતા, તે અતિમન્દ-શાન્ત અવાજો! ત્હમે જાઓઃ સંશય અને ભયથી પીડાતાં સઘળાં માનવીઓનાં હૃદયમાં શ્રદ્ધાનો સન્દેશો પ્હોંચાડો.—લૉન્ગફેલો.)

ગત વર્ષનું અવલોકન.

ગયા વર્ષમાં સ્ત્રીલેખના ખાસઅંક માટે અમને લગભગ ૨૦૦ પાનાંનાં જે લખાણ પ્રાપ્ત થયાં હતાં, તે ઉલ્લાસપૂર્ણ સહાય માટે લેખક ભગિનીઓનો અમે અન્તઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ. તબિયત નાદુરસ્ત છતાં, અને સાંસારિક પ્રતિબન્ધોમાં રહીને પણ, કેટલીક બ્હેનોએ આ અંક માટે લખાણ, અમારી વિજ્ઞપ્તિ ઉપરથી મોકલી આપવા કૃપા કીધી હતી; તે માટે પણ આ પત્ર ત્હેમના આભાર તળે છે.

સ્ત્રીલેખનો ખાસ અંકઃ

સ્ત્રીલેખના ખાસ અંકનું કદ અને વિષયો, એ બંને જોઇને કેટલાક સજ્જનોને અ-શ્રદ્ધા થઈ હતી. અમે તેઓને અમારા અનુભવ ઉપરથી જણાવવા રજા લઇએ છીએ કે ગૂજરાતી લેખક બ્હેનોની (અને આપણી ભાષાનાં પત્રોમાં ત્હેમાંની કેટલીક બાનુઓનાં લખાણો તો પ્રકટ પણ થયાં કરે છે-) શક્તિ માટે હવે શંકા રાખવાનું કાંઇજ કારણ નથી. કબૂલ છે કે, કેટલીક ભગિનીઓના લેખમાં સુધારણા માટે અવકાશ રહે છે; અને તેટલું બન્ધુકૃત્ય અમારા તરફથી થાય છે. તેમ કોઈ કોઈ બ્હેનને સૂચનાઓ તથા સાધન આપવામાં પણ આવે છે; પરન્તુ તે ઉપરાંત બીજું કાંઇજ આવા અંકોમાં આ પત્રના તન્ત્રિને કરવાનું રહેતું નથી. આથી જે જે પ્રસંશાનાં ઉદાર વચનો ખાસઅંક માટે મમતાળુ વાચકો અને સહૃદય પત્રમિત્રો તરફથી કહેવામાં આવ્યાં છે, તે સર્વ ધન્યવાદને યોગ્ય અમારી લેખક ભગિનીઓ છે, એમ સ્વીકારતાં આનન્દ થાય છે.

આપણા સાંસારિક રિવાજોની સખ્તાઇ તેમજ પ્રસિદ્ધિમાં આવવા વિરુદ્ધની લાગણીને લીધે, થોડીજ લેખક ભગિનીઓની છબીઓ અમને મળી શકી હતી, જે અમે ખાસ અંકમાં પ્રકટ કરી હતી. સ્ત્રીલેખકો કોણ છે, તે જાણવાની વાચકવર્ગને કુદરતી રીતે ઇચ્છા થાયજ; અને આ પત્રની લેખકબાનુઓની છબીઓ પ્રકટ કરીને અમે ત્હેમની સુન્દરીસુબોધ તરફની પ્રીતિ માટે આભારવૃત્તિ યથાશક્તિ પ્રદર્શિત કરીએઃ તથા સ્ત્રી લેખો પ્રતિન રાખવામાં આવતી શંકામાં ઘટાડો કરી શકીએઃ આ વગેરે કારણોને લઇને અમે તેમ કીધું હતું. આશા છે કે, આ વર્ષના ખાસઅંક માટે લેખક બ્હેનોની વધુ છબીઓ અમને પ્રાપ્ત થશે.

લૉર્ડ અને લેડી હાર્ડિંગ અને હિન્દી સ્ત્રી-બાલકો:

ગયા ડિસેમ્બરની તા. ૨૩ મીએ નામદાર વાઇસરૉયને દિલ્હી પ્રવેશ સમયે જે ભયંકર ઘાત ગઇ, તે વખતે ના. લેડી હાર્ડિંગ સાથે હતાં. આ બાનુએ તે પ્રસંગે બતાવેલાં અસાધારણ ધૈર્ય અને હિમ્મતથી આકર્ષાઈ આખા ભારતની સ્ત્રીઓએ ત્હેમના તરફ ઘણીજ મમતા દર્શાવી હતી. હિન્દવાસીઓ જૂદી જૂદી કોમો અને ધર્મોમાં વ્હેંચાયલા છતાં એકજ મહાપ્રજા છે, અને એક લાગણીથી સાથેજ કામ કરી શકે છે, તે આ સમયે સિદ્ધ થયું હતું; અને સ્ત્રીઓની આ હીલચાલ સ્વાભાવિક રીતે બહુ પ્રોત્સાહક પણ હતી. નામદાર વાઇસરૉય પ્રાણઘાતક ઇજામાંથી બચ્યા. ત્હેની ખુશાલીમાં ના. લેડિ હાર્ડિંગે ત્હેમની જન્મતિથિને દિવસે આખા હિંદુસ્થાનમાં **બાલોત્સવ** ઉજવવાની શુભ પ્રેરણા કરી હતી અને ત્હેમની ઇચ્છા અનુસાર તા. ૨૦ મીના મંગલ પ્રભાતે આનન્દ પૂર્ણ બાલકોના હર્ષનાદથી સકળ ભારત ગાજી રહ્યું હતું.

સંસાર સુધારો અને સ્ત્રી-કેલવણી,

પ્રાન્તિક સંસાર સુધારા પરિષદ્ની એક બેઠક **અમદાવાદ**માં તા. ૫ મી મેના દિવસે રા. રા. **નરસિંહરાવ ભોળાનાથ** (બી. એ, સી. એસ.) ના પ્રમુખપદ નીચે મળી હતી, જેમાં **સુધારક** અને ઉદ્ધારક (મનાતા) વર્ગોની ઘણી સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો સામેલ થયાં હતાં. દૃઢ શ્રદ્ધા અને અડગ કર્તવ્યભક્તિનાં સૂત્રો **પ્રમુખે** વાજબી રીતે સુધારક મંડળના મુદ્રાલેખ તરીકે રજુ કર્યાં હતાં; અને સ્ત્રી કેળવણી, લગ્નવય, સ્ત્રીસહાય, પુનર્લગ્ન, તથા સામાજિક નીતિ, વગેરે મહત્વના વિષયો ઉપર ઠરાવ કરવામાં આવ્યા હતા.

ગત વર્ષમાં ઉંચી કેળવણીમાં મુંબઈ ઇલાકાની શાળાઓમાં સ્ત્રીઓની પ્રગતિ ચાલુ હતી અને યુનિવ્હર્સિટીની **બી. એ.** તથા **એલ. એમ. એન્ડ. એસ.** ની પરીક્ષાઓમાં ત્હેમણે સારો વિજય મેળવ્યો હતો. ડાક્તરની પરીક્ષા (એલ. એમ. એન્ડ એસ.) માં એક-**પ્હેલા વર્ગ**માં, એક-**બીજા વર્ગ**માં, અને બે સાધારણ રીતે, એમ ચાર સન્નારીઓ- જેરૂષા જે. ઝિરાદ, રૂથ દેવજી, મિલિસન્ટ જર્વિસ, અને એન્જેલિના પોલ,-પસાર થઇ હતી. આમાંની શ્રીમતી રૂથ દેવજી હિન્દીખ્રિસ્તી છે. **બી.** એ, માં-ફ્રેનૉરેસ ઇંગ્રેકિયેલ તથા **શિરીન પેસ્તનજી લશ્કરી-બીજા વર્ગ**માં, અને ગુલબાઈ **બ્હેરામશાહ ઐબારા**, ફ્રેની અરદેશર એન્જીનીયર, વિઠાબાઇ જાધવ, તથા પિરોજા જે. પોવાલા સાધારણ રીતે પસાર થઇહતી. આમાંની એક દક્ષિણી અને ચાર પારસી બાનુઓ છે. આરીતે હિન્દી ખ્રિસ્તી, દક્ષિણી તથા પારસી કોમોની બાલાઓ પાઠશાળાના અભ્યાસક્રમમાં આગળ વધવા લાગી છે; અને અમને આશા છે કે આપણી ગૂજરાતી બ્હેનો પણ ત્હેમનું અનુકરણ કરશે.

સુન્દરી સુબોધ તરફ પ્રીતિ રાખનાર એક લેખક ભગિનીની સૂચના ઉપરથી અમને પરીક્ષાનાં પરિણામના આંકડા આપવાનો વિચાર આવ્યો હતો, અને યુનિવ્હર્સિટીની પરીક્ષાઓમાં જે જે ગૂજરાતી બાલાઓ પસાર થઈ હોય, ત્હેમનાં સર્વનાં નામ આપવાની ઈચ્છા હતી. પરન્તુ જણાવવાને દિલગીર છીએ કે, કેટલીક અનુકૂલતાને અભાવે તેમ બની શક્યું નથી. આ સંબન્ધમાં અમને જણાવવામાં આવ્યું છે કે, "દોલતરામ વકીલની

પુત્રી પ્રિવિયસમાં પાસ થઈ હતી; અને રા. બ. મનુભાઇ નંદશંકરની પુત્રી બ્હેન જયશ્રી મેટ્રિક્યુલેશનમાં થઇ હતી; નાગર જ્ઞાતિએ એ બાલિકા માટે અભિમાન ધરાવવા જેવું છે. સુરતમાં કન્યાકેળવણી ઘણી પછાત છે. પણ આ કન્યા વડોદરાના progressive (પ્રગતિવાન) રાજ્યમાં રહેવાથી આટલી ભાગ્યશાળી થઈ." અમે આ ઉદ્‌ગારને સપ્રેમ અનુમોદન આપીએ છીએ અને આશા રાખીએ છીએ કે, દિન પરદિન યોગ્ય કેલવણીનો વિસ્તાર આપણી બ્હેનો (અને બન્ધુઓ)નાં હૃદય-બુદ્ધિ અને વર્તન જાગ્રત, નિર્મળ, પાવન કરતો રહેશે.

સમાજિક પ્રગતિ અને શુભ પ્રસંગો:

ગયા વર્ષમાં નવસારીમાં થયેલું સુરતની નાગર જ્ઞાતિના શ્રીયુત હરસુખનાથ દિક્ષિત અને બ્હેન સૌ. વીરબાલાનું લગ્ન તથા પ્રો. ગોવિન્દ ચિમણાજી ભાટે (એમ. એ.) અને શ્રીમતી સૌ. ગજરાબાઇનું મુંબાઈમાં થયેલું લગ્ન,-એ મિશ્રજ્ઞાતિવિવાહ હોઈ, હિન્દુસમાજની પ્રગતિની દૃષ્ટિથી બહુ અભિનન્દનીય હતાં.

અસાધારણ બુદ્ધિ પ્રસાદ તથા સામાજિક ઉન્નતિના ઉચ્ચ આદર્શોથી વિભૂષિત, વડોદરાના મહારાજા શ્રીમન્ત સર સયાજીરાવ ગાયકવાડની જ્યુબિલિનો મંગલ ઉત્સવ આ વર્ષમાં થયો હતો. વડોદરાનું રાજ્ય વાજબી રીતે હાલ હિન્દી (અને ખાસ કરીને ગૂજરાતી) પ્રજાના હૃદયમાં અગ્રસ્થાન પામ્યું છે. બ્રિટિશ રાજ્યનીતિના, પાશ્ચિમાત્ય કેલવણી અને સંસ્કારનાં, ઉત્તમ ઉદાહરણ રૂપ ત્હેનું તંત્ર છે; અને ફરજિયાત કેલવણી તથા ફ્રી લાયબ્રેરી' (વિના ખર્ચે મળતા વાંચન) ની હીલચાલોને આગળ કરવામાં તથા અનિષ્ટ સામાજિક પ્રતિબન્ધો ઓછા થાય તેમ કરવામાં નામદાર મહારાજાએ બહુ ઉત્સાહ જનક ભાગ લીધો છે. પ્રભુ ત્હેમને દીર્ઘાયુષ તથા સુખ શાન્તિ અર્પો, અને આવા અનેક મંગલ પ્રસંગો ત્હેમને પ્રાપ્ત થાઓ, એ પ્રાર્થના છે.

દુઃખદ બનાવો.

આ વર્ષમાં ખેદજનક બનાવો પણ બન્યા હતા. ભયંકર જળપ્રલયોએ ગૂજરાત કાઠિયાવાડમાં, તેમ બંગાળામાં મ્હોટું નુકશાન કર્યું હતું. પાલીતાણા, મહુવા વગેરે સ્થળોએ તથા મહી અને નર્મદાના કિનારાનાં ગામોમાં અને બર્દવાન જિલ્લામાં, મનુષ્યો-જાનવરોનો ભારે સંહાર વાળી નાંખ્યો હતો, ત્યાં આર્થિક હાનિનું તો પૂછવુંજ શું?—રેલ્વેટ્રેનોની ગંભીર હોનારતોના દુઃખદ સમાચાર પણ એક કરતાં વધારે વાર વાંચવા પડ્યા હતા. અને ધંધાદારીઓની હડતાળો તથા તેથી ત્હેમને તથા ત્હેમનાં આશ્રિત કુટુંબી જનોને થતો ત્રાસ દિલગીરી સાથે નિહાળ્યો હતો. પરન્તુ આવા વિકટ પ્રસંગોમાંજ મનુષ્યોનું પૂર્ણ મનુષ્યત્વ (મનુષ્યનો દિવ્ય અંશ) પણ નજરે પડે છે: પાલીતાણાની રેલના પ્રસંગે વિધવાશ્રમની બ્હેનોએ બતાવેલાં અપૂર્વ ધૈર્ય અને શ્રદ્ધા, ત્યાંની પરોપકારી સંસ્થાઓના વ્યવસ્થાપક શ્રીયુત કુંવરજીએ પોતાનાં સ્ત્રી બાલકોના ભોગે પણ આશ્રમનાં બાલકોને બચાવવા કરેલા મહાન પ્રયાસ, રેલના વખતમાં ન્હાના મ્હોટા સરકારી અમલદારો તરફથી થતા માણસોના સંરક્ષણ માટે સ્તુત્ય પ્રયાસો, અને બંગાલમાં યુવાનોએ સ્વયંસેવકો તરીકે લોકસેવા માટે

કરેલું ઉત્તમ કામ: આ સર્વ જોતાં આવા શોકભર્યા પ્રસંગોએ પણ આપણને હિન્દના ભવિષ્ય માટે આશાનો સન્દેશ મળ્યા વિના રહેતો નથી. જે પ્રજામાં આવાં મહાત્મ મનુષ્યો છે, જે દેશનો ઉદય આવાં પ્રજાગણ ઉપર આધાર રાખે છે, ત્હેનો નાશ થવો સંભવિત નથી; એમ અમારૂં હૃદય સાક્ષી પૂરે છે. દયાળુ પ્રભુ આવાં અનેક સાધુબાલ અને વીરબાલિકા અમારી દેશમૈયાને અર્પવા કૃપાવન્ત થાઓ.

દક્ષિણ ધ્રુવના પ્રદેશની શોધમાં ગયેલા કર્નલ સ્કોટ તથા ત્હેમના સાથીઓ બરફના પ્રદેશમાં મરણ પામ્યા, એ પણ એવીજ કરૂણાજનક શોકકથા છે. મહાન બ્રિટેનિયા આવા મહાન પુત્રોનાં અવસાન માટે દુઃખી થાય એ સ્વાભાવિક છે, કારણકે તે વીરરત્નો એજ ત્હેની ઉન્નતિ અને આબાદી કીધી છે. પરન્તુ ઉંચી ભાવના વાળાં મનુષ્યોના મરણથી આપણને પણ જે ખેદ થાય છે, તે અસ્વાભાવિક નથી; કારણકે બુદ્ધિ, શ્રમ, જ્ઞાન અને વિચારનું સામ્રાજ્ય બધા જગત્ ઉપર છે. તેથી ત્હેમાંની કોઈ પણ વસ્તુનો વારસો લોકોને આપનાર મહાત્માનું અવસાન આખી દુનિયાંની દિલગીરીનું વાજબી રીતે કારણ બને છે.

સૌ. ઉર્મિલા દયારામનું લગ્ન:

આ વર્ષમાંના મુખ્ય ખેદકારક બનાવોમાં, ગઈ પ્રાન્તિક સંસાર સુધારા પરિષદ્‌ના પ્રમુખ અને સંસારસુધારક મંડળના એક નેતા રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટિયાની પુત્રી, સૌ. ઉર્મિલાબ્હેનનું લગ્ન સેવાસદનના સ્થાપક અને વ્યવસ્થાપક રા. રા. દયારામ સાથે થયું હતું,–તે પણ હતું. આ લગ્ન વિશે વિવિધ દૃષ્ટિબિન્દુથી ચર્ચા કરવામાં આવી છે; અને વિશાળ તેમજ સંકુચિત નજરથી ત્હેનું અવલોકન થયું છે.

ઉપસ્થિત થયેલી ચર્ચાથી સમજાયું છે કે, રા. નરસિંહરાવની તે લગ્નને સંમતિ ન્હોતી, અને રા. દયારામ તથા સૌ. ઉર્મિલાની સ્વતંત્ર ઇચ્છાનું તે પરિણામ હતું. લગ્ન કન્યાનાં કુટુંબી જનથી ગુપ્ત રીતે થયું હતું અને રા. દયારામને એક પત્ની હયાત છે એ વગેરે કારણોને લીધે, આ વિવાહ કાયદેસર ગણાય તે માટે, સીખ ધર્મની આનન્દ લગ્નવિધિ પ્રમાણે તે કરવામાં આવ્યો હતો. રા. દયારામ સિન્ધી આમીલ (લુવાણાને મળતી જ્ઞાતિ) છે અને સૌ. ઉર્મિલાના પિતા વડનગરા નાગરબ્રાહ્મણ છે; એટલે મિશ્ર જ્ઞાતિ લગ્ન તરીકે અભિનન્દનને યોગ્ય તે ગણાત. પરન્તુ ત્હેમાં કેટલાક ખેદજનક મહત્વના અંશ છે, જેને લઇને ઉલટું સંસારસુધારક મંડળ તેમજ હિન્દુસમાજની એક સરખી સખ્ત ટીકાને પાત્ર તે થયું છે. એટલુંજ નહિં પણ માત્ર પરિણામ ઉપરથી સારૂં ખોટું સમજનારાં મનુષ્યોને ત્હેણે ગભરાવી દઈ 'પાછાં પગલાં' ની હીમાયત કરવા પ્રેર્યાં છે!

હકીકત એમ છે કે,–રા. દયારામે, તેઓ ન્યાય ખાતાના મ્હોટા અમલદાર અને સિન્ધના શ્રીમાન જમીનદાર હોવા છતાં, પોતાનું જીવન એવી સાત્વિક રીતે પરોપકારના વિચાર અને સત્કાર્યોમાં ગાળ્યું હતું કે ત્હેમને સમસ્ત પ્રજા દેવ સમાન માનતી હતી. સેવાસદન જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીઉદ્ધારક સંસ્થાને ભારે રકમો ત્હેમણે દાન કરી હતી અને

નોકરીમાંથી પેન્શન લઇ વાનપ્રસ્થ થયા પછી તેઓએ પોતાની જીંદગીનો અવશેષ પણ હેની સેવામાં ગાળવા નિશ્ચય કર્યો હતો. આ પુરૂષને અને રા. નરસિંહરાવના કુટુંબને લાંબા સમયથી ગાઢ પરિચય હતો અને રા. દયારામ ત્હેમનાં બાલકોને પોતાનાં સન્તાન તુલ્યંજ ગણતા. આથી, તથા સૌ. ઉર્મિલાએ અવિવાહિત રહી સેવાવ્રત અંગીકાર કરવાના વિચાર રાખેલા તેથી, તેઓ બંને સાથેજ સેવાસદનની વ્યવસ્થા કરતાં; અને અહિં ત્હેમનો અરસ્પરસનો પરિચય વધી ગયો, જેનું પરિણામ આ લગ્નમાં આવ્યું ! રા. દયારામનું વય ૫૭-૫૮ વર્ષનું કહેવાય છે, અને સૌ. ઉર્મિલાને ૨૬-૨૭ વર્ષ થયાં છે.એટલે ઉમ્મરમાં મ્હોટું અંતર છે ! અને રા. દયારામનાં પ્હેલાં પત્ની અને બીજી સંતતિ પણ હયાત છે. આ ઉપરાંત ત્હેમણે કેટલાંક વર્ષો ઉપર પોતાની જ્ઞાતિના કોડુમલ નામના માણસને ત્હેણે એક ઉપર બીજી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા માટે, ફોજદારી કોર્ટમાં પણ ઘસડયો હતો !

આ શોકજનક પગલા માટે કોઇ બચાવ કરતું નથી, તથા સુધારક અને અસલી વિચારના, સર્વ તરફથી ગંભીર વિરૂદ્ધતા ત્હેની તરફ દર્શાવાઇ છે. એ આપણા જનસમાજની પ્રગતિનું શુભ ચિન્હ છે. એક લુલો બચાવ ' આ પ્રેમલગ્ન ' છે, એમ રજુ થયો હતો, પરન્તુ રા. દયારામની ' પોતે યોગભ્રષ્ટ થયા ' વિશેની જાહેરમાં આવેલી કબૂલાત, તથા બીજા આસપાસના સંયોગો ત્હેને નિર્મૂળ કરે છે. કારણ કે જો આ યુગલ વચ્ચે માત્ર ' પ્રેમની દિવ્ય ભાવનાઓ 'જ હોત, તો ત્હેને માટે (૧) લગ્નના શારીરિક સંબન્ધની જરૂર ન્હોતી; (૨) કાયદાની સંમતિ લેવી પડે તેમ ન્હોતું; કારણ કે રા. દયારામે સૌ. ઉર્મિલાને પ્રથમથીજ મ્હોટી રકમ આપેલી કહેવાય છે, એટલે વારસા અથવા ભરણ પોષણની તકરાર ઉભા થવા જેવું ન્હોતું; અને (૩) તેઓ લગભગ સાથે તો રહેતાંજ હતાં. કારણ કે રા. નરસિંહરાવે પોતાનું પુત્રીરત્ન રા. દયારામની પિતાતુલ્ય સંભાળમાં સોંપ્યું હતું: એટલે એક માર્ગી પ્રેમના ' યોગ-વિયોગ ' ની આશા ભીતિને પણ અહિં સ્થાન ન્હોતું ! અને આ ઉપરાંત એક સત્યનું આ દલીલમાં વિસ્મરણ થાય છે. રા. દયારામનાં પ્હેલાં પત્ની હયાત છે ! અર્થાત્ વિવાહિત સ્ત્રી પુરૂષ પ્રેમનું નામ લઇને યથેચ્છ વર્તન કરે તે જેટલું નિંદ્ય ગણાય, ત્હેવાજ પ્રકારમાં અમે એક પત્નીવ્રતના આવા ભંગને મૂકીએ છીએ અને સુધારક તેમજ ઉદ્ધારક વર્ગોના નેતાઓ આ અભિપ્રાયમાં અમને મળતા થાય છે, એ બહુ સન્તોષપ્રદ છે.

રા. દયારામને પોતાને તો બચાવનો કાંઇ માર્ગજ નથી. એમના જેવા વયોવૃદ્ધ, જ્ઞાનવૃદ્ધ, ઉદારવૃત્તિ અને સંસ્કારી બુદ્ધિવાળા ગૃહસ્થ (એમની પોતાની ન્યાયાધીશીમાં પણ,) અનુભવ વિનાની, સ્વતંત્ર વાતાવરણમાં ઉછરેલી, તથા ધૂન પ્રમાણે વર્તન કરવા પામેલી, સૌ. ઉર્મિલા જેવી એક બાલિકા (અથવા યુવતી) ની સાથે સરખાવતાં વધારે દોષવાળા જણાય, એમાં કાંઇ શક નથી. અને હવે લગ્ન થઇ ગયું છે; એટલે તે વિશે-ત્હેની વિરૂદ્ધ ગમે તેટલું બોલીશું, તોપણ તેથી કાંઇ સફળ નથી: આમ હોવાથી આ યુગલના ખેદજનક કૃત્ય માટે દિલગીરી દર્શાવતાં અમે ઇચ્છીએ છીએ કે, સૌ. ઉર્મિલા બ્હેનને ત્હેના આ અવિચારી પગલાના સ્વાભાવિક પરિણામમાંથી પ્રભુ મુક્ત રાખે.

આવા બનાવો અપવાદરૂપ હોઇ, ત્હેનાજ ઉપરથી લાંબા સમયના સિદ્ધાન્તોને ત્યજી

દેવા, એવું કહેવું એ ભૂલ છે. મનુષ્ય જ્યાં સુધી મનુષ્યજ છે, ત્યાં સુધી તે દોષને પાત્ર છે. અને ઘણીવાર આપણીજ ભૂલ થાય છે કે અસાધારણ બુદ્ધિ અથવા શક્તિવાળાં મનુષ્યોને આપણે દેવ પદ આપીએ છીએ ! સંકલ્પો, સંકલ્પબળ અને અકસ્માત્ પરિણામ,—એ ત્રણ જૂદી જૂદી વસ્તુઓ છે, જેમાંની છેલ્લી ઘણી રીતે માનવ-સત્તાની બ્હાર છે. અને મ્હોટામાં મ્હોટો મનુષ્ય પણ ક્ષણિક અકસ્માતોનો ભોગ થઇ પડે, એમાં કાંઇ નવાઇ જેવું નથી. પરન્તુ આવા બનાવોમાંથી મળતો કઠિન પણ ફળપ્રદ બોધ સ્વીકારવો આવશ્યક છે, જેને અંગે નીચેના થોડા પ્રશ્નો વિચારવા જેવા છેઃ

૧. સંસાર સુધારક મંડળના અગ્રણિઓને પણ સાંસારિક મુશ્કેલીઓ આગળ કરેલા સંકલ્પો તોડવા પડયા છે. અને કોઇ સુધારકો એવા ધર્મસંકટના પ્રસંગોમાં જરા નમ્યા હોય, તેટલા માટે ત્હેમના ઉપર 'બાયલા' (બ્હીકણ) હોવાના આરોપો મુકનારની દક્ષતા ત્હેવી વસ્તુ સ્થિતિ પોતાને પ્રાપ્ત થતાં, કાયમ રહેતી નથી ! એ મહાન પુરૂષોનાં જીવનમાંથી પણ મળતો અનુભવ છે. પરન્તુ એમાં અમને તો એટલુંજ ભાસે છે કે, સકળ ભારતવાસીઓનાં હૃદયમાં હિન્દુકુટુમ્બવત્સલતા ધડકે છે. અને એ સત્ય સુધારક મંડળથી વિસારી શકાય એવું નથી તથા ત્હેણે વીસરવું જોઈતું પણ નથી.

૨. ઉચ્ચ ભાવનાઓ અને સુધારાના વિચાર—વાતાવરણમાંજ વસતાં સુશિક્ષિત, સંસ્કારી કુટુમ્બોમાં પણ બાળકોને યોગ્ય કેળવણી ન પ્રાપ્ત થાય, તો દોષ ક્યાં અને કેવી રીતનો છે તે જાણવું આપણી સામાજિક પ્રગતિ માટે અવશ્યનું છે.

૩. સ્ત્રીઓ માટે જીવન પર્યન્ત વૈધવ્ય એ કુદરતની કૃત્રિમ સ્થિતિ છે, એ વાત ખરી છે. તથાપિ દીર્ઘકાળનું કૌમારવ્રત પણ બાલિકાઓ—યુવતીઓને માટે હિન્દુસ્થાનમાં તો કૃત્રિમજ છે ! ફરજિયાત વૈધવ્ય અનેક યુગથી આપણામાં રૂઢ થઈ ગયું છે અને ત્હેનાં દુઃખ નિવારણના ઉપાય ચાલુ છે. જીંદગી સુધીના કુમારીવ્રતની હજી શરૂઆત પણ થઇ નથી. આવા સ્થિત્યંતરના સમયમાં આપણી બાલિકાઓને પ્રયોગરૂપ (Experiments) બનવા દઇ,—અન્ય દેશોમાં જોવામાં આવતાં અનેક કષ્ટોનો ભોગ ત્હેમને થવા દેવો કે કેમ એ પણ એક બાહુ વિચારવા જેવો સવાલ છે.

૪. મ્હોટી થયેલી બાલિકાઓને માટે લગ્ન એ કન્યાદાન નથી પણ સ્વયંવર છે; એ કબૂલ છે. પરન્તુ જો બાલિકાની સ્વતંત્ર ઇચ્છાને યોગ્ય માર્ગે વાળવાને માટે ત્હેનાં માતાપિતા અને વડીલો થોડાં વધુ પણ જવાબદાર ન ગણાયઃ તો પછી (અને આ પ્રશ્ન આપણને બહુ દૂર લઇ જાય છે !) દેશનો રાજા પણ માબાપની સ્થિતિમાં હોઈ, લોકોનું યથેચ્છ વર્તન ત્હેણે સહન કરવું, એ દલીલ કેટલી વાજબી ગણાશે ?

૫. જો સગવડને ખાતરજ ધર્મ બદલવામાં આવે, તો તે માન્યતા 'ધર્મ' નામને યોગ્ય છે ? એકેશ્વરવાદની ભાવના ઉચ્ચ છતાં, ત્હેને જીવનમાં ઉતારતાં કેવી મુશ્કેલીઓ કેળવાયલાં મનુષ્યોને પણ નડે છે, ત્હેનું આ પ્રસંગ એક દૃષ્ટાન્ત આપે છે.

—રા. જ.

मासिक ग्रन्थदोहन.

હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન.

રચનાર—વડોદરાનાં અ. સૌ. શ્રી મહારાણી ચીમનાબાઇ સાહેબ
તથા શ્રીયુત એસ. એમ. મિત્ર.

ભાષાન્તર કરનાર: સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઇ નીલકંઠ (બી. એ.)
તથા સૌ. શારદાગૌરી મહેતા (બી. એ.) અમદાવાદ. *

માસિક ગ્રન્થ દોહનઃ—આ વિભાગમાં આપણી ભાષાનાં ઉત્તમ પુસ્તકોનાં રહસ્ય, ઉદ્દેશ, સારનું દોહન કરી, તે વાંચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કરવાનો હેતુ રાખ્યો છે; અને તે માટે બનતાં સુધી તે પુસ્તકોના લેખકો, ભાષાન્તર કરનાર, અથવા ત્હેમના સહૃદય મિત્રો-વાચકો પાસેજ દોહન કરાવવાની યોજના કરવામાં આવી છે.

સુન્દરી સુબોધના મ્હોટા સ્વરૂપની શરૂઆતમાં ગુજરાતનાં એક સન્માનિત મહારાણીનું લખેલું અને ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળમાં પ્હેલી ગ્રેજ્યુએટ થનાર બે વિદુષી બ્હેનો તરફથી ત્હેનું ભાષાન્તર થયેલું,-એવા આ સ્ત્રી હિતના પુસ્તકનું પ્રથમ દોહન થઇ શકે છે, તે માટે આ પત્ર અ. સૌ. શારદાબ્હેનનું આભારી છે; એ બ્હેને અમારી વિનંતી ઉપરથી આ પુસ્તકના "ઉદ્દેશ અને શાસન" વિશેનો આ લેખ મોકલી આપવા કૃપા કીધી છે.

સૌ. શારદા બ્હેનની સાહિત્યસેવા સુજ્ઞાત છે, સુધાહાસિની (સ્વર્ગસ્થ રોમેશચન્દ્રદત્ત કૃત રસિક નવલકથા) નાં તેઓ સહ-ભાષાન્તરકાર છે અને "પ્રાચીન પુરાણોની બાલ બોધક વાર્તા સંગ્રહ" નામે સુન્દર બાલોપયોગી પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના કેલવણી ખાતાએ ત્હેમની પાસે લખાવ્યું હતું "હિન્દુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન" આ ઉપયોગી પુસ્તકમાંથી ઉતારાઓ એક કરતાં વધારે વાર આ માસિકમાં લેવાયલા છે. ત્હેમાં ૧૯ પ્રકરણ છે: સ્ત્રીઓને લગતી પ્રગતિ, ઉદ્યોગો, હુન્નરકલા, કેલવણી, તથા બુદ્ધિ વિષયક ધંધા; ઘરના ઉદ્યમો, ગૃહવ્યવસ્થા, દેખરેખ તથા સંભાળ; પરોપકારનાં કામ, પરસ્પર સહાય, ઉદ્ધાર તથા સામાન્ય હિત; અને જાપાનની સ્ત્રીઓ વિશે,—આ મહત્વના વિષયોમાં તે વ્હેંચાયલાં છે. શ્રી મહારાણી સાહેબની તથા ભાષાન્તરકારની પ્રસ્તાવનાઓમાંથી પણ વિવિધ ઉપયોગી સૂચનાઓ મળે છે. ટુંકામાં કહીએ તો, આ પુસ્તક જો કે સ્ત્રીઓ અને કુટુમ્બોના નિત્ય જીવન ઉપર તત્કાલ અસર કરે તેમ તો નથી, છતાં ત્હેનું વાચન આપણાં સર્વની દૃષ્ટિમર્યાદા વિશાળ બનાવી, જે નવીન સ્થિતિ આપણા દેશ ઉપર આવવાની આગાહી ચોતરફથી જોઇએ છીએ, તે માટે તૈયારી કરી રાખવામાં બહુ સહાયક થઇ શકશે, એમાં કાંઇ સંશય નથી. અને સમાજસેવાના ઉત્તમ આદર્શો પણ ત્હેમાંથી પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. આ ભાષાન્તર બહુ સારી, સરલ અને સંસ્કારી ભાષામાં થયેલું છે. —તન્ત્રિ, સુ. સુ.

"હિંદુસ્તાનના સામાજિક જીવનમાં સ્ત્રીનું સ્થાન."

"મનુષ્ય જાતિના મહા પ્રશ્નોનો નિર્ણય સ્ત્રીઓએજ કરવો જોઇએ."

હિન્દુ ભગિનીઓને તેમની ઘણા યુગથી ચાલતી આવેલી નિદ્રામાંથી જાગ્રત કરી જાહેર જીવનમાં તેમનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવવું, એ આ પુસ્તકનો આદેશ (Mission) છે.

હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓને લગતી એ સંસ્થાઓનું વ્યાવહારિક સ્વરૂપ કેવું હોવું જોઇએ, તેનો નિર્ણય કરવા સારૂ યુરોપ, અમેરિકા, વિગેરે દેશોમાં પ્રચલિત સંસ્થાઓની માહિતી

* શ્રી મહારાણી સાહેબની છબી સાથે. ૨૯૮ પાનાં, પાકું પૂઠું. મૂલ્ય, રૂ. ૧-૦-૦

અગત્યની છે. તેજ હેતુથી એવી સર્વ સંસ્થાઓનું સવિસ્તર વર્ણન આ પુસ્તકમાં આપ્યું છે.

આ પુસ્તકમાં આપેલા વિચાર માત્ર રેખા દર્શાવનારજ છે. તેમજ એ માત્ર અપૂર્ણ સૂચનાઓ છે. કારણ કે તેમના પ્રત્યેક વિષય ઉપર એકેકું પુસ્તક લખાય તેમ છે.

ઇંગ્લાંડ તથા અન્ય દેશોમાં સ્ત્રી જાતિના હિતને લગતી આગળ વધતી પ્રવૃત્તિઓમાં જે અસરકારક સ્વરૂપ જણાયાં છે તે આ પુસ્તકમાં દર્શાવ્યાં છે. સ્થાનિક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ફેરફાર કરીને તેમાંનાં કયાંની અજમાયશ કરવા લાયક છે, તેનો નિર્ણય પ્રજાજનોએ કરવાનો છે. એમાંની કેટલીક યોજનાઓ સારી લાગે તેવી છે. પરંતુ પશ્ચિમના વિચારની નકલ કરવામાં બુદ્ધિહીન રીતે નકલ ન કરાય તે માટે સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. બુદ્ધિપૂર્વક જો અવલોકન કરવામાં આવે, તો દરેક દેશ બીજા દેશો પાસેથી કાંઇક શીખી શકે છે. પરંતુ તેમ કરવામાં દરેકે પોતાના પ્રજાકીય લક્ષણનું સંરક્ષણ કરવું આવશ્યક છે. જેમ સ્ત્રી પુરૂષે એક બીજાનું અનુકરણ કરવું ન જોઇએ, પરંતુ પોતપોતાની જાતિના લક્ષણની વિશિષ્ટતાની ઊંચી ગણના કરવી જોઇએ, તેજ પ્રમાણે જુદા જુદા દેશોએ પોતાનાં લક્ષણનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. આપણી ટેવોને સ્વાભાવિક રીતે પ્રતિકૂળ હોય, તેવા રીવાજ દાખલ કરવામાં ઉતાવળ કરવી જોઇએ નહિં.

સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે ભિન્ન ભાવ નહિં પરંતુ પરસ્પર સહાયતા એ આવશ્યક વસ્તુ છે. સ્ત્રી જાતિ જે ઉત્તમ કાર્યો કરવા સમર્થ છે, તેમાં તેને પુરૂષ વર્ગ તરફથી માર્ગદર્શનની જરૂર છે. તેમજ પુરૂષ જાતિને જીવનના માર્ગમાં વધવામાટે સ્ત્રીની સહાયતા અને સહાનુભૂતિની આવશ્યકતા છે. સ્ત્રી જાતિનું વ્યક્તિત્વ અને પુરૂષજાતિના વ્યક્તિત્વમાં મૂલગત ભિન્નતા રહેલી છે. બન્નેનાં લક્ષણ તેમનામાં ઉંડાં ગયેલાં છે, અને તેમના પર બળ જોરી કરવાના કોઇ પણ પ્રયાસથી ઉત્ક્રાન્તિને બદલે પરિવર્તન થવાનો સંભવ છે સ્ત્રી અને પુરૂષ વચ્ચે જે ભેદ રહેલો છે તેને પરિણામે પ્રત્યેક જાતિમાં ભિન્ન થવાનું વલણ સતત રહેવાનું જ. આવી અનુગુણ ભિન્નતા અટકાવવાને બદલે પોષવી જોઇએ, કે એથી કરીને સ્વાભાવિક માર્ગે વિકાસ થાય.

આ પુસ્તકમાં હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રી જાતીની હાલની સ્થિતિ સંબંધી હકીકત નથી. પણ પશ્ચિમની કેટલીક સ્ત્રીજાતિવિષયક સંસ્થાઓનું વર્ણન છે. તે સંસ્થાઓ એવી છે કે, પૂર્વની જરૂરીઆતો પ્રમાણે યથાયોગ્ય ફેરફાર કરી તે દાખલ કરવામાં આવે તો હિંદની જાહેર જીંદગીમાં સ્ત્રીઓ જે સ્થિતિમાં છે તેનાથી તેમની ઉન્નત દશા પ્રાપ્ત કરવામાં તે સહાયભૂત થાય.

સ્ત્રી જાતિ પોતાના નિર્વાહ માટે કેવાકેવા ઉદ્યમ કરી શકે, તેનું માર્ગસૂચન આ પુસ્તકમાં કર્યું છે. એ સર્વ વ્યવહારમાં અમલમાં મૂકી શકાય તેમ નથી, પણ માત્ર સૂચનાઓ છે. એ પરથી દેશકાળને ઘટે તેવા ફેરફાર કરી જે ઘટે તે ઉદ્યોગો દાખલ કરવા, એ ગ્રંથ કર્તાનો હેતુ છે. વળી કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ એવી છે કે, જે આજે અશક્ય સરખી ભાસે તે પચાસ કે સો વર્ષ પછી સહેલાઇથી દાખલ થઈ શકે.

સ્ત્રીઓ શિક્ષણ પામી પોતાના સ્વતંત્ર ધંધા કરી શકે, અને જે ગૃહિણીઓ હોય તે ગૃહકાર્ય ઉપરાંત બીજી આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ આદરી શકે, એ વાત આ પુસ્તકમાં ખાસ લક્ષમાં રાખેલી છે. વળી આર્થિક ઉન્નતિની સાથે તેમની નૈતિક અવનતિ અટકાવવાના ઉપાય પણ દર્શાવ્યા છે. સ્ત્રી જાતિ પોતાનું જીવન પરોપકારમાં કેવી રીતે વ્યતીત કરી શકે, તેનું દિગ્

દર્શન આમાં કરાવ્યું છે. ઈંગ્લાંડ તથા અમેરિકાની સ્ત્રીઓ આ બાબતમાં કેટલી બધી આગળ વધેલી છે, તેનો ખ્યાલ આ પુસ્તક વાંચતાં આવે છે. પશ્ચિમની સ્ત્રીઓની એકજ બાજુ આપણે અહીં જોવામાં આવે છે. ફરવું, હરવું, રમવું, ખેલવું, મોજશોખ ભોગવવા, —એટલુંજ તે કરે છે, એમ લાગે છે. પરંતુ પારકાનું દુઃખનિવારણ કરવામાં, અધમનો ઉદ્ધાર કરવામાં, મનુષ્ય જાતિની સર્વથા ઉન્નતિ કરવામાં, તેઓ કેટકેટલા પ્રયાસ કરે છે, તે આવાં પુસ્તક દ્વારા જ આપણે જાણી શકીએ છીએ.

"પોતાનાં સંતાનની માતા તરીકેનાં કર્ત્તવ્ય બજાવવાં એ બેશક સ્ત્રીની ફરજ છે. ......પોતાના કુટુંબની સંભાળ ઉપરાંત સમસ્ત જનસમાજને પોતાનું કુટુંબ સમજીને તેનું રક્ષણ કરવું અને પોતાની આસપાસ જગતમાં દુઃખ દૃષ્ટિગોચર થાય તેનું નિરાકરણ કરવું, એ વધારે મોટી ફરજ છે."

યુરોપ તથા અમેરિકામાં સ્ત્રી જાતિના પ્રચલિત આદર્શથી હિંદુઓનો આદર્શ કાંઈક જુદો છે, માટે આપણા દેશની સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાની પદ્ધતિ તે મુજબ ઘટિત ફેરફાર વાળી હોવી જરૂરની છે. પરંતુ કેળવણી માત્રનો ઉદ્દેશ એવો હોવો જોઇએ કે, શિક્ષણ લેનાર પોતાનું જ્ઞાન દરરોજના વ્યવહારમાં વાપરી શકે: જે સ્થિતિમાં રહેવાનું હોય તેને માટે **સ્ત્રીઓને લાયક** કરે અને તે માટે **નાલાયક બનાવે નહિ.** યોગ્ય પદ્ધતિથી લીધેલું શિક્ષણ માનસિક વિકાસની શરૂઆતની સ્થિતિથી આરંભેલું શિક્ષણ, એજ માત્ર આ ઉદ્દેશ પાર પાડી શકે એમ છે. પશ્ચિમના ચિંતકો આ આદર્શ પોતાની સંમુખ રાખે છે, તથા તેમના મતે તે રીતે કેળવણી અપાય તે સર્વોપરી મહત્વનો અંશ છે."

"યુરોપ તથા અમેરિકામાં અવિવાહિત સ્ત્રીઓની સંખ્યા પુરૂષ કરતાં ઘણી વધારે હોવાથી વચલા તથા નીચલા વર્ગની અવિવાહિત સ્ત્રીઓ તથા વિધવાઓ પોતે પોતાના પુરૂષ સંબંધીઓને બોજારૂપ ન થવા માટે પ્રયત્ન કરેછે. પૈસે ટકે સુખી વર્ગમાં પણ સ્ત્રીઓએ પોતાના ઉપયોગીપણાના પ્રદેશનો વિસ્તાર કરવાની ઇચ્છા જણાય છે; કેમકે અગાઉ આવા મોટા પાયા પર પરોપકારની સંસ્થાઓ નહોતી, તેમજ ગરીબ અને દુઃખીઓનાં દુઃખ નિવારણ કરવા માટે હાલ જેટલું કરવામાં આવે છે, તેનું કોઈ કાળે નહોતું. જગતમાં જ્યાં જ્યાં મૃદુતા, દયા, માયા છે, તેમાંનો ઘણો ભાગ સ્ત્રીઓને લીધેજ છે, અને મનુષ્ય જાતિ આ દિશામાં જે ઉત્તરોત્તર ગતિ કરે છે તે ઉત્તેજિત રાખવામાં સ્ત્રી જાતિનો કેટલો મોટો ભાગ છે ? સ્ત્રી જાતિની નિગેહબાની હેઠળ ઘર વગરનાંનું રક્ષણ થાય છે, રોગીને સાજાં કરવામાં આવે છે, નિર્બળને બળ આપવામાં આવે છે, નિમાર્ગે ગએલાંને સુમાર્ગે ચઢાવવામાં આવે છે, તથા તેમને આશ્વાસન આપવામાં આવે છે. પરમાર્થ ખાતર પરોપકારનાં પુણ્યમય કાર્યો એટલાં બધાં થાય છે કે આગળ કોઈવખત તેટલાં થતાં નહોતાં. આ સર્વ સ્ત્રીઓને અસંકુચિત કેળવણી આપવાનું તથા તેમણેસ્થાપેલી સંસ્થાઓનું પરિણામ છે."

એવા ઘણા ઉદ્યોગો છે કે જેમાં સ્ત્રીઓને આસાન, સુખમય, તથા કુશળતાવાળાં કામ મળે છે, તે સર્વ આ પુસ્તકમાં વિગતવાર વર્ણવ્યાં છે. **માત્ર બુદ્ધિની** ખીલવણી પાછળના પ્રયાસમાં એ ઉદ્યોગો તરફ બીલકુલ લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. પરંતુ કેટલાંક કામ એવાં છે, કે એમાં સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ગુણ,—દૃષ્ટાન્ત તરીકે કોમલતા રસજ્ઞતા વિગેરેની—જરૂર પડતી હોવાથી તેમને માટે ઘણાજ યોગ્ય છે. વળી સર્વ સ્ત્રીઓનું વલણ બુદ્ધિના વ્યાપાર તરફ હોતું નથી. કેટલાંક સ્પષ્ટ રીતે વ્યવહારદક્ષજ હોય છે તેમને માટે એવાં કાર્ય યોગ્ય છે.

ઇંગ્લાંડની સ્ત્રીઓ કરતાં આપણી સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ શકિત ઓછી છે, એમ શંકા રાખવાનું કાંઇ કારણ નથી. કારણકે આજથી એક પોણો સૈકો પાછળ જોઇશું તો ત્યાંની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ પણ આપણા હાલના જેવીજ હતી. પરંતુ એ લોકોએ ઘણીજ ખંતથી સ્ત્રીઓને કેળવણી આપીને તેમની સ્થિતિ સુધારી છે. બેશક એ લોકોની પદ્ધતિમાં પણ ઘણી ખામી છે. દરેક સ્ત્રી જો ઘરબાર **મુકીને** જનસમાજનું કાર્ય કરવા તત્પર થાય તો ગૃહસંસાર નીભે નહિં. અને સ્ત્રીની જે પહેલી અને અતિ અગત્યની ફરજ **માતા** થવાની છે, તેમાં ખલેલ પડે. પણ તે માટે સ્ત્રીઓએ જનસમાજની સેવામાં જરા પણ માથું ન ઘાલવું એ ધારણા પણ અયોગ્ય છે. સર્વ માટે સ્વતંત્રતા હોવી જોઇએ. અને દરેક કાર્યની કેળવણી માટે સાધન હોવાં જોઇએ. ઉપયોગી જીવનમાં પ્રવેશ કરવાની ઇચ્છા રાખનારને ઇંગ્લાંડમાં અપાતી કેળવણી, વ્યવસ્થિત યોજના, તથા વિશેષ શિક્ષણ એ ત્રણ મુદ્દા જીવનમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂરના જણાશે.

આપણા દેશમાં **મુક્તિફોજ** વાળા લોક જે વ્યવસ્થિત કામ કરે છે તે ઉપરથી આપણને કાંઇક ખ્યાલ આવે એમ છે. એ **પ્રમાણે** નિયમસર કામ કરવા માટે તે બાબતના શિક્ષણની જરૂર છે, અને એજ કાર્ય સેવા સદન જેવી સંસ્થાઓએ ઉપાડી લેવાની જરૂર છે.

છેલ્લા પ્રકારમાં **જાપાનની** સ્ત્રીઓની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કર્યું છે;

" જાપાનમાં સ્ત્રીઓને લગતો પ્રશ્ન સંક્રાન્તિની દશામાં છે...અંતમાં તેના વિકાસની સંપૂર્ણતામાં અને વેગમાં તે **પાશ્ચાત્ય** હીલચાલને કદાપિ ગ્રસ્ત કરી દે એ સંભવિત છો"

જાપાનની સ્ત્રીઓ ભૂતકાળમાં જે જીવન ગાળતી તેમાંથી બહાર આવીને તેમણે **વર્તમાન** કાળમાં વધારે સ્વતંત્ર અને વધારે ઉપયોગી સામાજીક જીવન તરફ ઉપક્રમણ કરવાનો આરંભ કર્યો છે. પૂર્વની અન્ય સર્વ પ્રજા કરતાં **જાપાની** પ્રજાએ પોતાની જરૂરીઆત પુરી પાડવાને માટે અન્ય દેશના સિદ્ધાન્તો અને પદ્ધતિનો ઉપયોગ સહુથી વધારે કર્યો છે. **જાપાનની** સ્ત્રીઓ પોતાના હક માટે લડત કરી ખળભળાટ કરી મુકતી નથી, પણ તે છતાં સામાજીક પ્રગતિના માર્ગમાં ઉત્ક્રમણ કરે છે. ટોકીયોની સ્ત્રીપાઠશાળા એક આદર્શભૂત સંસ્થા છે. એ યુનિવર્સીટી સ્ત્રી પુરૂષની સમાનતા અને તેમની સમાન કેળવણીના ધોરણ ઉપર સ્થપાઇ છે. તેમાં દેશની રાજકીય અને સામાજીક સ્થિતિ અને તે ઉપરાંત આપણી સ્ત્રીઓનાં વિશેષ લક્ષણને સર્વાંશે અનુકૂલ થાય એ પ્રમાણે અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. આ યુનિવર્સીટીનું એક લક્ષણ ખાસ ધ્યાન આપવા જોગ છે, અને તે એ છે કે શિક્ષણ સમાપ્ત થયા પછી છેવટે ઘણાં વિદ્યાર્થીઓ લગ્ન કરે છે, અને તે ઉપરથી સિદ્ધ કરી શકાય છે કે યુનિવર્સીટીના શિક્ષણનો લાભ દેશની ભવિષ્યની **માતાઓ** લે છે. અભ્યાસ કરનારની મોટી સંખ્યા ઉદ્યમનાં સાધન પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે અભ્યાસ કરતી નથી પણ **યોગ્ય પત્ની, યોગ્ય માતા** અને **રાજ્યના યોગ્ય અંગ** થવા માટે શિક્ષણ લે છે,

" સ્ત્રીજાતિ સંબંધી પ્રશ્ન **હિન્દુસ્થાન** અને જાપાન બન્ને દેશોમાં કેટલેક અંશે સમાન પ્રકારનો છે. બન્ને જાણે છે કે જો સ્ત્રીઓને યોગ્ય કેળવણી મળે તો પ્રજાનું બળ બમણું થાય. પરંતુ પ્રાચીન સંપ્રદાયના ઉત્તમ આચારને અનુકૂળ નવા વિચારને ઘડાવવા એ મુશ્કેલ કાર્ય છે. પ્રાચીન અને અર્વાચીનનું યોગ્ય મિશ્રણ—એ લક્ષ્ય તરફ પ્રયાણ કર-

વાનું છે. પૂર્વની ઘણી પ્રજાને એમ લાગશે કે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનું અનુકરણ કરવામાં જાપાન વધારે ઉતાવળ કરે છે. પરંતુ હિન્દુસ્તાન અને બીજા પૂર્વના દેશો જાપાનને ઘણાજ જુના વિચારના લાગશે. હિન્દુસ્તાન અને જાપાનની વાસ્તવિક સરખામણી કોઈ રીતે થઇ શકે નહિં. હિન્દુસ્તાનમાં સેંકડો વર્ષની વિદ્યા અને તત્ત્વચિંતનની વૃત્તિ મનુષ્યના અંતરમાં વ્યાપી રહેલી છે. તેથી સમાન દૃષ્ટિબિન્દુથી જાપાનની સરખામણી થાય નહિં. તત્ત્વચિંતન તરફ જાપાનનું સ્વાભાવિક વલણ નથી. તેનું વલણ ઔદ્યોગિક અને વ્યાવહારિક છે; તેથી પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે જેટલો ભેદ છે તેટલો જ જાપાની અને હિન્દુ પ્રકૃતિમાં છે. મધ્યેનો ઉત્તમ માર્ગ ગ્રહણ કરવો એ આપણા દેશની સ્ત્રીઓનું લક્ષ્ય હોવું જોઇએ. નવા વિચાર ગ્રહણ કરવામાં ઘણાં મંદ રહેવું નહિં, તેમજ ઘણાં અધીરાં થવું નહિ. કેટલીક પાશ્ચાત્ય સંસ્થાઓનું આપણા દેશની જરૂરીઆત પ્રમાણે હિન્દુ સ્ત્રીઓ અનુકરણ કરે, તો દેશ પરદેશને વિચ્છિન્ન કરતા ઘણા અંતરાય તૂટી જાય, અને જગતના સર્વ લોકો અરસપરસ પરિચયમાં આવીને આર્થિક ઉન્નતિ કરવામાં સહાયભૂત થાય, અને એ રીતે સર્વ પ્રજામાં ભેદભાવ ટળી ભ્રાતૃભાવની વૃદ્ધિ થઇ, તેમનો સુયોગ થાય. ”

આ પુસ્તકમાં વર્ણવેલી દરેક સંસ્થાઓની વિગત આ પ્રકારના ટૂંકા સારમાં આપવી એતો અશક્ય જ છે. માત્ર એટલું કહીશું કે સંસારમાં જે જે પ્રકારનાં અનેક કષ્ટ અને વિટંબનાઓ મનુષ્યને વેઠવી પડે છે તે સર્વનું કંઈક અંશે નિવારણ કરવાના તથા સંસારપન્થમાં જે અનેક કંટક નડે છે તે દૂર કરીને આનંદમય જીવન બનાવવા માટેના પ્રયાસની સૂચનાઓ કરવામાં કાંઈ પણ ન્યૂનતા રાખી નથી. અજ્ઞાનના અંધકાર અને દરિદ્ર સ્થિતિને લીધે અનેક મનુષ્ય પશુવત્ જીવન ગાળે છે. તેમનાં જીવનમાં સ્હેજ પણ પ્રકાશ જો પાડી શકીએ, તોજ આપણું જીવ્યું સફલ થાય; એમ આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી સમજાયા વિના રહેતું નથી.

“આ પુસ્તકમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એવી મનુષ્ય જાતિને ઉપયોગની સંસ્થાની ઉન્નતિ કરવાને માટે કાંઇક ઊંચી ભાવના ધરાવનાર કર્ત્તવ્યપરાયણ સ્ત્રીઓની આવશ્યકતા છે, સામાન્ય ઘરરખુ સ્ત્રીઓ જેમનું લક્ષ્ય પોતાના અને પોતાનાં બાલકોના સુખ અને હિત ઉપર હોય તેવી સ્ત્રીઓથી આવાં કાર્ય ચલાવી શકાય નહિ. જેમ કોઈ સારી માતા પોતાના ખાનગી કુટુંબમાં પોતાનાથી ટળે એવો અન્યાય ચાલવા દેતી નથી, તેમ મહાન કુટુંબ-પ્રજાની માતાએ પોતાનાથી દૂર થાય તે અનિષ્ટ ચાલવા દેવાં જોઇએ નહિં. આ પ્રમાણે જગતની પ્રજાનો ઉદ્ધાર થઈને તંદુરસ્ત, ઉપયોગી, સુખી, અને ઉત્સાહી પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ શકે, તો જ વર્તમાન સ્થિતિ સુધરી શકે; અને એ પ્રમાણે સર્વ પોતાના જન્મનું સાર્થક કરી શકે. જનસમાજના અને વિશેષે કરીને પોતાની દીન ભગિનીઓના શ્રેયના નિઃસ્વાર્થ કાર્યમાં તીવ્ર સહાનુભૂતિ શીઘ્ર અંતર્જ્ઞાન, અને **નીતિની ઉચ્ચ ભાવના**, જે ઘણી સ્ત્રીઓમાં હોય છે,–તેની સાથે પુરૂષની વિશાળ દૃષ્ટિમર્યાદા, દૃઢ નિર્ણય, અને દીર્ઘદૃષ્ટિનો ઉમેરો થશે, અને સ્ત્રી પુરૂષનો વિરોધભાવ નહિં પણ એકસંપ થશે તો તેને પરિણામે ઇશ્વરની સૃષ્ટિમાં દૃષ્ટિગોચર થતા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતા હેતુનો ઉત્કર્ષ થશે. ” અસ્તુ !

(નવસારી.) –સૌ. શારદા મહેતા.

प्रवासमंजरी.

હિંદુસ્થાનની યાત્રા.

૧. અમદાવાદથી અજમેર.

અમારી યાત્રા સંવત ૧૯૬૮ના જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્થી, (ઇ. સ. ૧૯૧૨ ના ચોથી જુન) ને મંગળવારથી શરૂ થાય છે. પ્રથમ અમારો ઇરાદો હરદ્વાર, કાશી, વિગેરે સ્થળે થઇ જગન્નાથપુરીથી પાછાં આવવાનો હતો. અને તે પ્રમાણે અમારો 'પ્રોગ્રામ' થયો હતો. પછી દક્ષિણમાં પણ જવાનું ઠર્યું હતું. તેથી અમે જે યાત્રા કરી, તેના વિભાગ નીચે પ્રમાણે પાડી શકાશે. (૧) અમદાવાદથી જગન્નાથ પુરી. (૨) જગન્નાથપુરીથી રામેશ્વરમ્, કાંજીવરમ્ વિગેરે. અને (૩) કાંજીવરમથી પંઢરપુર તથા નાથદ્વાર થઈ, ડાકોરથી અમદાવાદ.

આ પ્રમાણે અમે હિંદુસ્થાનનાં મુખ્ય તીર્થસ્થળોની પરિક્રમા-લગભગ આખા હિંદુસ્થાનની પરિક્રમા કરવા ભાગ્યશાલી થયાં છીએ. જુદાં જુદાં કુટુંબો તરફથી અમને યાત્રા નિમિત્તે વિદાયગિરી, ઉપાહાર વિગેરે મળ્યું હતું. તા. ૩ જી જુનને દિવસે અમારી બંધુસમાજ તરફથી મને સફળ પ્રવાસ ઇચ્છવામાં આવ્યો હતો, તથા એક 'ટીપાર્ટી' આપવામાં આવી હતી. આ પ્રસંગે કહેવામાં આવેલાં પૂર્ણ હૃદયનાં સ્નેહવચનો જે મારી લાંબી મુસાફરીમાં પણ મ્હને ઉત્સાહ પ્રેરતાં, તે કદિ પણ ભૂલું તેમ નથી. ચોથી જુનના સ્હાંજની ચાર વાગ્યાની રજપૂતાના માળવા રેલ્વે ટ્રેઇનમાં અમે નિકળવાના હતા. સ્ટેશન ઉપર સગાં, સ્નેહીઓનો એક મેળો થયો હતો. અમારા મંડળમાંથી પણ દરેક જણ જેનાથી જેટલો લવાય એટલો સામાન લાવ્યા હતા. સૌ પોતપોતાની લારીઓ ભરાવી અમારા રીઝર્વડ ખાનામાં સામાન ઠલવાવતા હતા, અને મજુરો અંદર સામાન ખડકયે જતા હતા. અને સ્નેહી જનોના શુભ આશીર્વાદો વારંવાર સંભળાયે જતા હતા. અંતે ચાર વાગે ગાડી ઉપડી. ઉપડયા પછી અમે સ્વસ્થ ચિત્તે સામાન તપાશી જોયો. મારા ધારવા પ્રમાણે અમારી સાથે ઘણો નકામો, અને અડચણ કરનારો સામાન હતો. સૌ જુદે જુદે સ્થળેથી આવેલાં હોવાથી, અને સૌના મનમાં રસ્તામાં અડચણ પડે એ ભાવનાથી, બધી સગવડો સાથે રાખી હતી. વાસણના કોથળા, સુવાની પથારીઓ,-ન્હાના બીસ્રા નહિ, પણ તળાઇઓ (!)-પહેરવાનાં કપડાંની દરેક જણ દીઠ બબ્બે ટ્રંકો, ખાવાના ડબા, ફાનસો, લાકડીઓ, છતરીયો વિગેરે સામન પુષ્કળ હતો. મારી જોડે જે મંડળ હતું તેની ઓળખાણ કરાવવાની જરૂર છે. કારણ તેમનાં નામ વારંવાર આવવાનાં હોવાથી તે કોણ હશે તે જણાવવાની જરૂર છે. પ્રથમ ગં. સ્વ. ઝવેરબા, (તે સ્વ. રા. બ. શંભુપ્રસાદ લક્ષ્મીલાલનાં પત્ની,) તેમની જોડે તેમનાં ભાણેજ ગં, સ્વ. વિરમુખબા, તથા તેમનો નોકર વાઘજી; બીજાં ગં. સ્વ. મંછાબ્હેન, (તે વડોદરાવાળા સ્વ. રાવજીભાઈનાં પત્ની,) તથા તેમની જોડે તેમનો નોકર નાગર; ત્રીજાં કે મારાં વડીલ બ્હેન ગં. સ્વ. કેસુબા, તેમની જોડે તેમનો કલાર્ક અંબાલાલ, તેની સ્ત્રી ને તેનો નાનો પુત્ર ચમન; ચોથાં. ગં. સ્વ. સમર્થબા, (તે. સ્વ. વિનાયકરાવ ઈશ્વરરાવ દિવટીયાનાં પત્ની), પાંચમાં. સૌ. પાર્વતી,

(તે રા. પાર્વતીશંકર ગિરિજાશંકર ઝાનાં પત્ની;) અને છઠ્ઠા 'ગ્રુપ' માં મારાં વડીલ બ્હેન ગં. સ્વ. કૃષ્ણલક્ષ્મી (ઉર્ફે બાધડબા), હું પોતે, મારાં પત્ની સૌ. અરવિંદા, પુત્રી નિયતિદેવી, (રા. પરજન્યરાય વૈકુંઠરાય મ્હેડ મારા ભાણેજનાં પત્ની) સૌ. રૂદ્રકાંતા, તથા પુત્રી ફૂલોરાઃ આ પ્રમાણે અમારા મંડળનાં ૭ વિભાગ હતા. પ્રથમથીજ અમે એમ ઠરાવ કર્યો હતો, કે અમારે સાથેજ રહેવું, અને એક કુટુંબી છીએ એમ ગણવું અને અમે હતાં પણ એક કુટુંબીજ. કારણ અમારા મંડળમાં અમે લગભગ બધાં નિકટનાં સગાં અને સ્નેહી સંબંધી હતાં.

ટ્રેઇન ઉપડયા પછી મને સામાનની ફીકર થવા માંડી. સદ્દભાગ્યે મેં મારા મિત્ર મિ. દિનકરરાવ નંદશંકર ભચેચ, (જે અજમેરમાં રેલ્વેમાં સારી નોકરી ઉપર છે, તેમ-)ને તાર કર્યો હતો ! તેથી તે સ્ટેશન ઉપર કાંઈ અડચણ નહીં આવે એમ મારી ખાત્રી હતી. અજમેરની આ મારી બીજી વારની મુસાફરી હતી. પ્રથમ ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં મારા મિત્ર રા. ભોગીન્દ્રરાવ દિવટીયા અને હું ત્યાં મેટ્રીકની પરીક્ષા આપવા ગયા હતા, ત્યારે અજમેર મેં જોયું હતું, તે વખતે અજમેરમાં હું પંદરેક દિવસ રહ્યો હતો; અને મી. છગનલાલ તથા બળવંતરાય કાનુગાના મહેમાન તરીકે હતા.* તે વખત જયપુર પણ જોયું હતું. એટલે આ વિભાગ મને નવો ન હતો. તા. ૫ મીના સ્હવારના આઠ વાગે અમારી ટ્રેઇન અજમેર પહોંચી. મી. દિનકરરાવ સ્ટેશન ઉપર આવ્યા હતા. તેથી અમારા સામાનને કાંઇ અડચણ ન આવી. અમે સ્ટેશનની સમીપમાંજ "ભાટીયાની ધર્મશાળા"માં ઉતર્યા. હિંદુસ્થાનમાં ઠેર ઠેર શ્રીમાન્ ભાટીઆઓએ ધર્મશાળાઓ વિગેરે એવાં સરસ બંધાવ્યાં છે કે તેમની પરોપકાર ભાવનાની જેટલી પ્રસંશા કરીએ તેટલી ઓછી છે. આ ધર્મશાળામાં ઘણી સારી સોઈ છે. અમને પ્રથમ મુકામે ઘણું સુખ મળ્યું, જે સુખ લગભગ બધે સ્થળે અમે ભોગવ્યું હતું.

અજમેર શહેરની ચારે બાજુ પહાડ આવ્યા છે. શહેરની આસપાસ પત્થરની પુરાણી દીવાલ છે. જેમાં દિલ્હી દરવાજો, આગ્રા દરવાજો, મદાર દરવાજો, ઉસ્રી દરવાજો, તથા ત્રિપલી દરવાજો, એ નામના પાંચ દરવાજા છે. તેમ શહેરની આસપાસ કેસરગંજ વિગેરે ભાગો ઘણા વિશાળ ને સારા છે. શહેરની અંદર ગલીકુંચી બહુ છે; તેમ પત્થરની મ્હોટી ઇમારતો પણ ઘણી નજરે પડે છે, અજમેરમાં જોવાલાયક સ્થળો નીચે મુજબ છેઃ –આનાસાગર નામનું તળાવ, અકબરનો મ્હેલ, ખ્વાજાપીરની દરઘા, તારાગઢ પર્વત, રાજકુમાર કોલેજ, આર્યસમાજ મંદીર, સોનીનું મંદીર, વિગેરે.

અનાસાગર શહેરની ઉત્તરે છે. જેના વિષે એમ કહેવાય છે કે ઈસ્વીસનની અગ્યારમી સદીમાં આ તળાવ વિશાળદેવના પુત્ર આના રાજાએ બંધાવ્યું હતું. તળાવ ઘણું વિશાળ અને સુંદર છે. આ તળાવ વિષે રા. બળવંતરાય કે. ઠાકોરે તેઓ અજમેર મેયો કોલેજમાં પ્રોફેસર હતા તે વખતે એક સુંદર કાવ્ય બનાવ્યું છે.× તળાવની દક્ષિણે દૌ-

*હાલ તે રા. છગનલાલ કાનુગા મુંબાઈમાં પ્રસિદ્ધ વકીલ છે, અને ડૉ બળવંતરાય કાનુગા અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ દાકતર છે.

× આ કાવ્ય "દ્રૌલ સાગર" એ નામ "કાવ્ય માધુર્ય"માંથી પ્રકટ થયું છે.

લતબાગ નામનો જહાંગીર બાદશાહનો બંધાવેલો બાગ છે. આસપાસ ઘણાં મનોહર બાદશાહી મકાનો છે, જેમાં સમયાનુસાર સુધારા વધારા કરાવી હાલ યુરોપીયન અમલદારો રહે છે.

શહેરની પશ્ચિમે બાજુના પડખામાં ખ્વાજે મુંઇનઉદ્દીન ચિસ્તીની પ્રસિદ્ધ દરગા છે. જ્યાં દર વર્ષે મુસલમાન ભાઇઓનો એક ભારે મેળો ભરાય છે; જેમાં આખા હિંદના મુસલમાનો આવે છે. પીરસાહેબનાં પ્રસાદી પુષ્પો હિંદુ અને મુસલમાનો શ્રદ્ધાથી લે છે, અને ત્યાં બેઠેલા સાંઇઓને દક્ષણા આપે છે. જેમ આપણા હિંદુ મંદિરોમાં દક્ષણા માગવામાં આવે છે, તેમ અહીં પણ સાંઇલોક દક્ષણા માગે છે. શ્રદ્ધાળુ હિંદુ મુસલમાનો ભાવથી તે યથાશક્તિ આપે છે. અહીં જોવા લાયક બે દેગ છે, જેમાં મેળાને પ્રસંગે ખીચડી રંધાય છે. એવી માન્યતા છે કે મોટી દેગમાં ખીચડી રૂ. ૨૦૦ની રંધાય છે. અને ન્હાનીમાં રૂ. ૧૦૦ ની રંધાય છે.

મકરબો સફેત આરસપહાણનો બનાવેલો છે. જેના દરવાજા ઉપર ચાંદી જડવામાં આવી છે; તેમ સુંદર કોતરકામ છે. મકરબામાં ખ્વાજા મુઇનઉદ્દીન ચિસ્તી, તેમની સ્ત્રી તથા પુત્રી, હાફીઝ જમાલ અને ચિમની બેગમ તથા શાહજહાન બાદશાહની એક પુત્રીની કબર છે. અજમેરમાં આ સ્થળ ઘણું જોવાલાયક ગણાય છે.

તારાગઢનો કિલ્લો અજમેરમાં ખાસ જોવા જેવું સ્થળ છે. ચોહાણ રાજાઓના જુનાં પુરાણા મહેલો ત્યાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પૃથુરાજ ચૌહાણ સંયુક્તા સાથે આ સ્થળમાં ઘણો વખત રહ્યો હતો.

રાજકોટમાં જેવી રાજકુમાર કોલેજ છે, તેવી રાજપુતાણાના રાજકુમારોને માટે અહિં પણ એક પાઠશાળા છે. કોલેજનું મકાન ઘણું વિશાળ છે. આસપાસ રાજકુમારોને રહેવાના બંગલાઓ છે.

અજમેરમાં આર્યસમાજનું મ્હોટું મંદિર છે. સોનીનું મંદીર પણ એક ઉત્તમ પ્રકારનું છે, જેમાં કોતરકામ સારૂં છે. અજમેરની મુખ્ય નદી બનાસ છે.

અજમેરમાં દાખલ થયા કે આપણને લાગે છે કે ઉત્તર હિંદ અહીંથી શરૂ થાય છે. માણસો અને તેમની રીતભાત ગુજરાતનાં માણસોથી જૂદી માલુમ પડે છે. ભલાઈ, શાંત સ્વભાવ, વિગેરે અહીં સમાપ્ત થતાં હોય એમ લાગે છે. સ્ટેશન ઉપર ઉતર્યા કે હુંશીયાર રહેવાની જરૂર છે. કાચો પોચો હોય તો સામન ગુમાવી બેસે એમાં શક નહીં. લોકો પણ દમથી ચાલે છે. જેમ મીજાજી માણસ તેમ માન પામે છે! અજમેરથી એક નવીન પ્રકારની ઘોડાગાડી આપણી નજરે પડે છે; તેની ગાડી છેક ગયા સુધી આપણે જોઇએ છીએ. આ ગાડીનું રા. વિનાયકરાવ મ્હેડ એમની "તીર્થયાત્રા" નામની ચોપડીમાં નીચે મુજબ રમુજી વર્ણન આપે છે. "આ બાજુગાડી કેવી છે તેનું વર્ણન નીચે મુજબ છે. એક ભાગ્યો તુટયો મીયાંનો, તેને એક તેવીજ કમાન ઉપર ચ્હડાવી દેવી. મીયાનાનાં કમાડ બીલકુલ વાશી શકાય તેવાં નહીં. બેસનાર પોતાના જીવની કાળજી કરતો હોય તો ઝાલીને બેસે; ખડકીઓ ઉઘાડી હોય તો બંધ ન થાય, ને બંધ હોય તો ઉઘડે નહીં. ગાડીની અંદરના ગાદી તકીયા જ્યારે નવી કરાવી હશે તે વખતના વખતે હોય તો તમારાં ભાગ્ય; પૈડું એક ન્હાનું તો બીજું મ્હોટું; ગ્રીઝ લગાડવાની રીત નહીં એટલે જ્યારે

ચાલે ત્યારે ખડખડ અવાજ થાય તે ગામડાંનાં વાજાં જેવો; જાણે બેસનાર પરણવા ચાલ્યા ! ઘોડાને બદલે એક બે ગધેડા જેવાં ટટ્ટુ; શરીરમાં ફક્ત હાડકાં ને ચામડાં; માંસ તો, ખવડાવ્યા વગર હોયજ શેનું ? હાંકનારના બદનની સ્થિતિ જોતાં એમ લાગે કે તે બધું ખાઇ જતો હશે ને પ્રાણીને કાંઈ નહીં આપતો હોય. આવાં જનાવર ઘડીએ પગલું મુકે ને આગળ જાય. જોડવાના સામનમાં હાંસડી લગામ નાખતાં વચ્ચે અટકે. ખાંધની ગાદીનો રીવાજ નહીં. ઘોડાને પીડા આવેલી; એક તરફ સાંકળ તો બીજી તરફ દોરડું; વચમાં તુટેલો ધોતીયાનો કકડો !! જ્યાં ત્યાં કરી ભાર ખેંચવો, તે પણ થોડો નહીં. ચાર પાંચ માણસ અંદર બેસાડે; બે ઘોડાવાળા જુદા; સામન તમામ અડધી કાળશી, કળશી ગાડીના ટપ-ઉપર; વચમાં પગથીયાં ઉપર વળી કોઈ સ્નેહી ગાડીવાળાનો છોકરો ઉભો રહે, તેની નવાઈ નહીં. કંઇ નહીતો પોલીસ રાજા તો મરજીમાં આવે ત્યારે ચઢી બેસે. નરસિંહ મ્હેતાની વ્હેલ સારી હશે !!! "

આવી ગાડીઓમાં–અને બીજી મળવીજ મુશ્કેલ ત્યાં ઉપાય શો ?–અમે બેશી શહેરના જુદા જુદા ભાગમાં ફર્યા ને જોયું. મી. દિનકરરાવને ઘેર ગયા, તેમણે અમારી સ્વાગતા કરી. અમારા મંડળમાં બધાંનો સ્વભાવ સરળને આનંદી હતો. પણ મંછાબ્હેનને વિશેષ આનંદી સ્વભાવ હતો. તેમણે અજમેરની ધર્મશાળામાં અમને આનંદ ઉત્પન્ન કરે તેવી વાતો કહી. તેમને ભજન ગાવાનો ઘણો શોખ હોવાથી, અમને વિશેષ આનંદ થતો. અજમેરમાં અમારો સામાન મુકી, ખપ જેટલો સામન લઇ અમે પુષ્કર જવાનો ઇરાદો રાખ્યો. અજમેર ઉતરવાનું કારણ પણ એજ હતું. પુષ્કર સર્વ 'તીર્થનો રાજા' કહેવાય છે. ત્યાં દર્શન કર્યા વગર આગળ જવું એ યોગ્ય ગણાતું નથી. તા. ૬ ઠી ની સ્હવારમાં ગાડીઓ ભાડે કરી અમે પુષ્કરજી તરફ રવાના થયા.

(અમદાવાદ.) —શિવભાઇ બાપુભાઇ.

વાર્તાલહરી.

એક રાત્રિ.

હું શુરબાળાનો સહપાઠી હતો. તેની સાથેજ હું ભણતો અને તેની સાથેજ હું રમતો હતો. હું શુરબાળાને ઘેર જતો ત્યારે તેની મા મને બહુ લાડ લડાવતી. અમને ઉભયને પોતાની પાસે બોલાવી પોતાની સામે બેસાડતી અને અત્યંત પ્રેમથી અમારી તરફ નીરખી કહેતી " અહા ! કેવું અનુપમ જોડલું ? "

યદ્યપિ હું વયમાં નાનો હતો તથાપિ આ વાત હું સમજ્યો. મારા મનમાં આ જ ધારણા થઇ હતી કે અન્ય લોકો કરતાં શુરબાળા પર મારો વિશેષ અધિકાર છે. આથી હું તેના પર રોફ ચલાવતો. તે પણ મારી આજ્ઞાનું પ્રતિપાલન કરતી અને મારો દમામ સહન કરતી હતી. આખા મહોલ્લામાં તેના સૌંદર્યની પ્રશંસા થતી, પરંતુ તેનીજ સાથે રમવાવાળા અને તેનીજ બરાબરીના મારા સરખા બાલકની દૃષ્ટિમાં તેનું સૌંદર્ય એ એક તુચ્છ વસ્તુ હતી.

હું તો એમજ ધારી બેઠો કે શુરબાળાએ મારાજ પ્રભુત્વનો સ્વીકાર કરવા પોતાના પીતાને ઘેર જન્મ લીધો હતો.

મારા પિતાનો વિચાર મને કામકાજ શીખવી કોઈ સારી જગ્યાએ ગોઠવી દેવાનો હતો, પરંતુ મારો વિચાર એ હતો કે મારા ગામના રતનલાલની પેઠે ભાગીને હું પણ કલકત્તે જાઉં અને ભણી ગણીને સારી પદવી મેળવું. મારા આ ગૂઢ મન્તવ્યને મેં મારી હૃદયરૂપી ઓરડીમાં છુપાવી રાખ્યો હતો. મારા પીતાજી સરકારી નોકરોની બહુજ ખુશામત કરતા હતા અને તેથી હું સરકારી નોકરીનેજ પોતાનો આદર્શ સમજ્યો. સરકારી નોકરોને હું અત્યંત પુજનીય દૃષ્ટિથી જોતો. શામાટે ન જોઉં ? એવા કર્મચારીઓ અમારા પ્રાન્તના દેવતાજ છે. તેત્રીશ કોટિ દેવતાઓનો તે નવીન અવતાર છે. ગામના લોકોનો વિશ્વાસ તેમના ઉપર સિદ્ધિદાતા ગણેશજીથી પણ ઘણે અંશે વધારે છે. અત એવ, પહેલાં જે ભેટ ગણેશજીને ચઢાવાતી, તે હવે તે સર્વઉપભોગ્ય કર્મચારીઓનેજ ચઢાવાય છે.

રતનલાલના દૃષ્ટાન્તથી ઉત્સાહીત થઇ લાગ મળતાં મેં એક દિવસ કલકત્તાનો રસ્તો માપ્યો.

પ્રથમ હું મારા ગામના એક પરિચિત પુરૂષની સાથે રહ્યો. થોડા દિવસ પછી પિતાજી મને ભણવાનો ખર્ચ યથાશકિત મોકલવા લાગ્યા. મારો અભ્યાસ નિયમપૂર્વક ચાલવા લાગ્યો. સ્કુલમાં ભણવા સિવાય હું સભા અને સમાજોમાં જવા અને ત્યાં કામ કરવા લાગ્યો પોતાના દેશને માટે પોતાના પ્રાણ પણ વિસર્જન કરી દેવા એ મારૂં પરમ કર્તવ્ય છે, એમાં મને લેશમાત્ર સંદેહ નહોતો પરંતુ કયા પ્રકારની દેશસેવા બજાવવી ? વા કેવી રીતે દેશસેવામાં પોતાનું જીવન વ્યકત કરવું તેનો નિર્ણય હજી સુધી મારાથી થયો ન હતો. દેશસેવાની પ્રબળ આકાંક્ષાના અંકુરો મારા હૃદયમાં ફુટી નીકળ્યાં હતાં. મારો ઉત્સાહ અમાપ હતો. મારી નિષ્ઠા અત્યંત દૃઢ હતી. મારી સભાના સર્વે સભાસદો ભાષણ આપતા હતા અને હું તે સભા માટે પૈસા એકઠા કરવા હાથમાં પોણાસાત ફીટનો લાંબો ખરડો લઇ ફરતો અને તડકામાં ઘેર ઘેર ભટકતો. જાહેર રસ્તા પર વારંવાર અમારી સભાના વિજ્ઞાપનનાં હેન્ડબીલો પણ હુંજ વેચતો. સભા ભવનમાં ખુરશી ટેબલ આદિ ઠીક ગોઠવીને સફાઇબંધ રાખતો. અમારી સભાના નેતાના વિષયમાં જો કોઇ અનાદરસૂચક વાક્ય બોલતું તો હું કમર કસી જીવ પર આવી લડવા તૈયાર થઇ જતો.

સ્વગૃહ તજી કોઈ સારી પદવીની આશાએજ હું કલકત્તે આવ્યો હતો, પણ અહીં આવી મેં ગેરીબાલ્ડી* જેવાં કામો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ દરમ્યાન મારા અને શુરબાળાના પિતા શુરબાળાની સાથે મારો વિવાહ ગોઠવવાના ઉદ્યોગમાં લાગ્યા. હું જ્યારે કલકત્તે આવ્યો ત્યારે મારી ઉમર ૧૬ વર્ષની હતી અને શુરબાળાની ઉમર ૮ વર્ષની હતી. હાલ હું અઢાર વર્ષનો છું. મારા પિતાજીના મત પ્રમાણે મારા વિવાહની ઉમર દિન પ્રતિદિન વધતી જતી હતી. બીજી બાજુએ મેં મનમાં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે જીવન સુધી વિવાહ ન કરી સ્વદેશહિતમાં પ્રાણ વિસર્જન કરવા. પણ પિતાજીને મેં એમ કહ્યું હતું કે અભ્યાસ પુરો થયા પહેલાં હું વિવાહ નહીં કરૂં.

ત્રણ મહીના પછી સમાચાર મળ્યા કે શુરબાળાનો વિવાહ બાબુ રામલોચન વકીલની સાથે થઈ ગયો.

---

1 રવીંદ્રનાથ ઠાકોરની એક વાર્તા ઉપરથી. * ઇટાલીનો એક દેશભક્ત હતો.

હું મારી માતા, પતિત ભારતભૂમિની ઉન્નતિ માટે પૈસા ઉધરાવવામાંજ મશગુલ હતો. આથી આ હકીકત જે સાધારણ અવસ્થામાં હૃદય ભેદી નાંખે તેવી હતી, તે આજ મને તુચ્છ જણાઈ. હવે મારે એફ. એ. ની પરિક્ષા આપવાની હતી. કેમકે મેટ્રીકયુલેશનની ખાઇ તો હું જેમ તેમ કુદી ગયો હતો. એટલામાં મારા પીતાજીનો સ્વર્ગવાસ થયો. મારી માતા અને બે બહેનોની આજીવિકા હવે મારેજ પુરી કરવાની હતી. તેથી કોલેજ છોડી હું કાંઇક ગુજરાનના સાધનની શોધમાં પડયો. ઘણો પ્રયત્ન કરતાં એક નાનકડી જીલ્લા સ્કુલમાં એક આસિસ્ટંટ માસ્તરની જગ્યા મળી.

હું મનમાં ખુશી થયો કે ચાલો આપણા મનની ઇચ્છા હવે પુરી થશે. મારા ઉપદેશથી મારા પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ભાવિ ભારતનો એક સેનાપતી બનાવી દઇશ, એવો મેં વિચાર કર્યો. હું પોતે ગેરીબાલ્ડી ન થઇ શકયો તો શું થયું, પણ સ્કૂલમાંથી અનેક ગેરીબાલ્ડી નીપજાવી કાઢીશ.

મેં ભણાવવાનો આરંભ કીધો. મને તરતજ જણાયું કે સ્કુલમાં ભાવિભારત સબંધી ભાષણો ન આપતાં, પરીક્ષામાં આવનારા વિષયો શીખવવા વિના છુટકો નથી. જો મારા વિદ્યાર્થીઓને હું ગણીત વ્યાકરણ આદિ વિષયો ન શીખવતાં ભાવી ભારત વીશે વાર્તાલાપ ચલવું તો હેડમાસ્તર સાહેબ તરતજ પાણીચું નાળીએર પરખાવી દેશે. એજ મહીનામાં મારા સર્વ ઉત્સાહનો ભંગ થઈ ગયો. સ્કુલની સંભાળ રાખવા એક માસ્તરને રાત દિવસ સ્કુલમાંજ રહેવું પડતું હતું. હું એકલો હતો તેથી શાળાભવનની રખેવાળીનું કામ મારે માથે આવી પડયું.

સ્કુલમાં મોટા દિવાનખાનાની પાસે આવેલા એક સાધારણ કદના ઓરડામાં હું એકલો પડયો રહેતો. સ્કુલ એક મોટા તળાવની પાસે વસ્તીથી થોડેક દૂર હતી. ચારે તરફ સોપારી નાળીએર ઇત્યાદિનાં વૃક્ષો હતાં સ્કુલનાં મકાનની પાસેજ આમલીનાં બે મોટાં મોટાં જુનાં વૃક્ષો હતાં. મારી સ્કુલથી થોડેજ દૂર સરકારી વકીલ રામલોચન રહેતા. બાલ્યાવસ્થાની મારી પ્રિય સખી, વકીલ મહાશયની પત્ની શુરબાલા પણ તેની સાથેજ હતી. વકીલ બાબુ સાથે મારે સારો વ્યવહાર હતો. હું શુરબાલાને તેની શૈશવાવસ્થાથીજ ઓળખું છું, એ વાત બાબુ રામલોચન જાણે છે કે નહીં તે હું જાણતો નથી. થોડા પરિચય વાળા રામલોચન બાબુને એ વાત કહેવી પણ મને યોગ્ય જણાઈ નહીં. અતએવ જુનાં પ્રસંગની ચર્ચા ન થવાથી એક સમયે શુરબાળાનો મારા જીવન સાથે શો સબંધ હતો એ વાત હજી સુધી મારા મગજમાં બહુ ઘોળાઈ નહોતી.

એક વાર, રજાને દિવસે, હું રામલોચન બાબુને ઘેર તેમને મળવા ગયો. અમુક વિષય ઉપરજ વાર્તાલાપ કરવો એવો કાંઇ નિશ્ચય કરી હું નીકળ્યો નહોતો. અસ્તુ, ત્યાં જઇને હું બેઠો અને આડી અવળી વાતો કરવા લાગ્યો. એટલામાં પાસેના ઓરડામાં બંગડીનો ખણખણાટ સંભળાયો. જોઉં છું તો પાસેના બારણાના છિદ્રમાંથી બે કુતુહલ પૂર્ણ નેત્રો મારા પ્રતી તાકી તાકીને જુવે છે. બાલ્યાવસ્થાનો વિશ્વાસ, સરલતા અને શૈશવ પ્રીતિથી ભરેલાં એ નેત્રો તારા તથા જલપૂર્ણ વાદળાંઓની સદૃશ મારા હૃદયપર આક્રમણ કરવા બારણાના છિદ્રમાં ઉપસ્થિત થયાં હોય તેમ મને લાગ્યું. બાલ્યાવસ્થાના ઇતિહાસવાચક યુગ્મનેત્રોના પ્રહારથી પીડિત થયેલું મારૂં હૃદય ધડકવા લાગ્યું. સ્કુલમાં પાછા વળી

આવનાં પણ મારા હૃદયની વેદના ઘટવાને બદલે વધી. દિલને રાજી કરવાના મારા સર્વ પ્રયત્નો-લખવું વાંચવું ઇત્યાદિ નીષ્ફળ ગયા. મનમાં ધગતા આગના અંગારા વધારે ને વધારે પ્રજ્જવલિત થઈ હૃદયને બાળી નાંખતા હતા. એવું પ્રતીત થતું હતું કે, જાણે મારૂં હૃદય એક મોટી વજનદાર શીલાના ભારથી ચુર્ણ થતું હોયની !

સૂર્યનારાયણ અસ્ત થયા, પણ મારી હૃદયવિદારક વેદનાનો અસ્ત ન થયો. હું એકાંતમાં મૌન ધારણ કરી વિચાર કરવા બેઠો કે મારા મનને આ શું થઇ ગયું ?

મારૂં મન મને પૂછવા લાગ્યું કે "તારી શુરબાળા ક્યાં ગઈ?" મેં ઉત્તર દીધો, "મેં તો સ્વયં તેનો મારી ઇચ્છાથી પરિત્યાગ કીધો હતો. શું તે આખો જન્મારો મારી વાટ જોઈ કુંવારી બેસી રહે કે ?" મનમાંથી પાછો અવાજ આવ્યો કે "જેને તું તે સમયે કેવળ ઇચ્છા પ્રગટ કરતાં અથવા 'હા' એટલુંજ કહેતાં મેળવી શક્યો હોત, તેને આજે તું ગમે તેટલાં કષ્ટ છતાં પૂરી જોઈ પણ શકતો નથી. શૈશવાવસ્થામાં તારી સાથે બાલક્રિડા કરવા વાળી શુરબાળા આજ તારી બાજુમાંજ ભલે રહેતી હોય, તેની બંગડીનો ખણખણાટ ભલે તારા કર્ણમાં પ્રવેશિત થતો હોય, તારી ઘ્રાણેન્દ્રીય તેના માથાના તેલની સુગંધથી ભલે મુગ્ધ બનતી હોય, તોપણ ખબરદાર રહેજે ! તેની અને તારી વચ્ચે એક મોટી ભીંત આડી છે." મેં ઉત્તર દીધો "ભીંત છે તો ભલે છે. શુરબાળા મારી કોણ છે ?" મને ઉત્તર મળ્યો "હા. આજે તારો શુરબાળા સાથે જરાયે સંબંધ નથી, પણ એક સમય એવો હતો, જ્યારે કોણ જાણે તારો અને તેનો કેવો સંબંધ થાત !" મેં કહ્યું "હા, એ સત્ય છે કે મારો અને તેનો દીવ્ય સંબંધ બંધાત. મારા આન્તરિક જીવનથી તેનો સંબંધ થનારો હતો. તે મારા જીવનના સુખદુઃખની ભાગી અણ, મારી પ્રાણેશ્વરી અને મારા હૃદયતખ્તે વીરાજનારી મારા મનોરાજ્યની રાણી થઇ હોતઃ પણ આજ-હાય ! આજ-તે મારાથી આટલી દૂર છે ! આજ તેને નીરખવાનો પણ મને નીષેધ ? તેનાથી વાર્તાલાપ કરવો તે દોષ ? તેનું સ્મરણ કરવું તે પાપ ? રામલોચન સહસા આવી અમારી વચ્ચે ભીંત સરખો થઇ પડયો ! હું માનવસંસારમાં નૂતન નીતિનો પ્રચાર કરવા નથી આવ્યો. મારો હેતુ સમાજની મર્યાદા ભંગ કરવાનો નથી હું સમાજની મર્યાદા ભંગ કરવાનો નથી. હું સમાજનાં બંધનો તોડવા નથી ઇચ્છતો. માત્ર મારા મનના ભાવોને જ હું પ્રગટ કરી રહ્યો છું. હૃદયમાં જેટલા ભાવોનો ઉદય થાય છે તે સર્વ ભાવો શું નિઃસારજ હોય છે ? શુરબાળા-તે ચારૂ પ્રતિમા શુરબાળા-જે આજ રામલોચનનું ઘર શોભાવી રહી છે, તે શુરબાળાપર મારો અધિકાર છે કે રામલોચનનો, તે વિચાર હું નથી કરતો. આ પ્રકારનું ચિંતન અનુચિત છે તેનો હું સ્વીકાર કરૂં છું. પરંતુ આ પ્રકારની ભાવના અસ્વાભાવિક છે એમ કહી શકાય નહીં."

સન્ધ્યા સમયે આ માનસિક ભાવો અને કલ્પનાઓ તથા મનના તર્કવિતર્કથી મુક્ત થઇ મારૂં મન બીજા કોઈ કામમાં ન લાગ્યું. બીજે દિવસે બપોરે જ્યારે હું મારા વર્ગમાં બેઠો હતો ત્યારે વિદ્યાર્થીઓના અવાજ અને પતંગીઆઓનો ધ્વનિ મારા કર્ણમાં પ્રવેશિત થતો હતો. કુસુમપરાગ વહેતી અલ્પાલ્પ વાયુની મંદ મંદ લહેરો આવતી હતી. સહસા મારા મનમાં એક કામના ઉત્પન્ન થઇ. આ કામના શાની હતી, તેનું મને ભાન ન હોતું.

સ્કુલમાં છુટી થઇ. મને મારા મોટા ઓરડામાં એકલું રહેવું અશક્ય જણાયું.

સન્ધ્યા સમયે તળાવના તટ પર નાળીએર અને સોપારીનાં વૃક્ષોનો અર્થહીન ધ્વનિ સાંભળી મારા મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે મનુષ્યસમાજ એક પ્રકારની જટિલ ભ્રમજાળ છે. ઉચિત સમયે ઉચિત કાર્ય કરવાનું કોઇનું મન નથી થતું, કિન્તુ અનુચિત સમયે અનુચિત કાર્ય કરવાની વાસના પ્રાણુને સંશયસાગરમાં ડુબાડી દે છે. યદિ હું ઇચ્છત તો શુરબાળાનો સ્વામી બની ઘડપણુ સુધી સુખથી જીવન વ્યતિત કરત. પરંતુ મને તો ગેરીબાલ્ડી બનવાની આશા ઉત્પન્ન થઇ અને અંતે બન્યો શું ? એક નાનકડી સ્કુલનો આસિસ્ટંટ માસ્તર!

રામલોચનની સાથે શુરબાળાનાં વિવાહ થવાનો સંભવ ન હોતો. તે શુરબાળાને એક સાધારણુ બાલિકા લેખતો હતો. વિવાહ કરી તેણે વકીલાત કરવી શરૂ કરી અને પોતાના કામમાં મંડી ગયો. શુરબાળાના આવવાથી તેના ઘરમાં કાંઇ વિશેષ પરિવર્તન નથી થયું. હા, ખાવા પીવાનું સુખ અવશ્ય થયું હશે. વળી કાંઇ વધુ વીશેષતા હોય તો તે એટલીજ હતી કે જે દિવસે દુધમાંથી ધુમાડાની ગન્ધ આવતી તે દિવસે રામલોચન શુરબાળા પર ગુસ્સે થતો અને જે દિવસે ખુશીમાં હોય તે દિવસે તેને માટે નૂતન વસ્ત્રાભૂષણુ લાવતો હતો. બસ આજ વિશેષતા હતી!

રામલોચન એક દિવસે કોઇક કેસ માટે બહાર ગયો હતો. જેવી રીતે હું મારા સ્કુલના ઓરડામાં એકલો હતો તેવીજ રીતે તે દિવસે શુરબાળા પણુ પોતાના ઘરમાં એકલી હતી. આકાશ સવારથીજ, મેઘોથી આચ્છાદિત હતું. દશ વાગ્યાથી વર્ષાનો આરંભ થયો. વર્ષા વધવાના ભયથી હેડમાસ્તરે તે દિવસે છોકરાઓને રજા આપી દીધી હતી. વાદળાંનાં કાળા ગુચ્છાઓ આકાશમાં અહીં તહીં ભ્રમણુ કરવાલાગ્યાં: વાવાઝોડું પણુ થયું. જેમ જેમ રાત પડવા લાગી તેમ તેમ વર્ષાનો વેગ વધવા લાગ્યો. ' પ્રથમ પૂર્વ તરફથી વાયુ આવતો હતો હવે તેનો વેગ ઉત્તર દિશા તરફથી વધ્યો. રાતે નીદ્રા લેવાની ચેષ્ટા વૃથા હતી. મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે આવી ભયાનક રાતે શુરબાળા પોતાના નિર્જન ઘરમાં એકલી હશે. સ્કુલનું મકાન તેના ઘરના મકાન કરતાં અધિક મજબુત હતું. મારા મનમાં લાગ્યું કે તેને લાવી સ્કુલવાળા મકાનમાં રાખું અને હું પોતે તળાવ પાસે આવેલા તેના ઘરમાં રાત કાઢું, પણુ કોઇ વાતનો નિશ્ચય કરી હું બીછાનામાંથી ઉઠી શકયો નહીં, ધીરેધીરે રાતનો દોઢ વાગ્યો. એકાએક વરસાદ જોરથી પડવાનો અવાજ સંભળાયો. જાણે મહાસમુદ્ર પૃથ્વી પર ફરી વળવાનો હોય ને !

હું મારા ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યો. શુરબાળાના મકાન તરફ મારા પગ ઉપડયા. રસ્તો તળાવને કીનારે કીનારે હતો. પાણી એટલું ચઢી ગયું હતું કે રસ્તામાં પણુ ધુંટણુ સુધી પાણી હતું. માર્ગમાં કિનારા પર પ્રાયઃ અગીયાર હાથ ઉંચી જમીન હતી. મેં તેના પર ચઢી જોયું તો જણાયું કે સામી બાજુએથી કોઇ આ તરફ ચાલ્યું આવે છે. આ વ્યક્તિને નીરખી, મારો અન્તરાત્માજ નહીં પરન્તુ માથાથી પગ સુધી આખું શરીર પણુ જાણી ગયું કે તે કોણુ છે. મારા તરફ આવનાર તે વ્યક્તિએ પણુ મને ઓળખ્યો હતો તેમાં સંદેહ નહોતો.

મારી ચારે તરફ જલમય થઇ રહ્યું હતું. ટાપુ જેવી તે ઉંચી જમીન પર કેવળ અમે બેજ જણુ જલમય સંસારનાં અધિષ્ટાતા રહી ગયાં હતાં. તે સમય પ્રલયનો હતો. આકાશ

મેઘાચ્છન્ન હતું; એક પણ નક્ષત્ર દષ્ટિગોચર થતો નહોતો. અંધકારમય રાત્રિયે ભયંકર રૂપ ધારણ કીધું હતું. અમારા ઉભયમાં એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારવાની શક્તિ ન હતી. હું પણ કાંઈ બોલ્યો નહીં, તેમજ અન્ય વ્યક્તિએ પણ કાંઇ શબ્દોચ્ચાર કીધો નહીં. એટલે સુધી કે અમારાથી કોઇએ પરસ્પર કુશલ ક્ષેમનો પ્રશ્ન પણ ન પૂછાયો.

અમે ઉભય અંધકાર તરફ તાકીને જોવા લાગ્યાં. અમારા પગ નીચે ગંભીર મૃત્યુસ્રોત ગર્જન કરતો. આજ શુરબાળા—બાલ્યાવસ્થાની મારી પ્રિય સખી શુરબાળા—સર્વ સંસારને તુચ્છ મારી બાજુમાંજ આવી ઉભી છે. અત્યારે, આ સ્થળે, મારા સિવાય શુરબાળાનો બીજો કોઇ રક્ષક આ સંસારમાં નથી. શૈશવકાળને આજે કેટલો બધો સમય થઈ ગયો? તે કાળ અને આ કાળની વચ્ચે કેટલો અંધકારમય સમય વ્યતિત થઇ ગયો? તે ઘોર અંધકારમય પથ ઓળંગી, શુરબાળા આજ સૂર્યચન્દ્રાલોકિત લોક–પરિપૂર્ણ પૃથ્વીમાં આવી મારી પાસે ઉભી છે; અથવા આજ તે આ લોકમય જનપરિપૂર્ણ સંસારમાંથી આ ભયંકર જનશૂન્ય પ્રલયાન્ધકારમય લોકમાં આવી છે; કાળનો પ્રવાહ તે નવકલીને મારી પાસે ખેંચી લાવ્યો છે. એમજ કહો કે મૃત્યુસ્રોત તે વિકસીત પુષ્પને મારા પગ પાસે નાંખી ગયો છે. યદિ જલની એક લહરી હવે ચઢી આવે તો તે જમીનના ટુકડાને તોડી અમને ઉભયને એકત્ર કરી દે!

ઈશ્વર કરેને પાણી ઉપર ન ચઢે. શુરબાળા પોતાના સ્વામીના ઘરમાં ધન, જન, પુત્ર અને કન્યા સહીત સંસારમાં સુખ સૌભાગ્ય ભોગવે. મેં પણ આજે આ પ્રલયકાળમાં મહાપ્રલયરૂપી સરોવરના તટ પર મૃત્યુના મુખમાં ઉભા રહી અનન્ત અને અપૂર્વ આનંદનું આસ્વાદન કીધું

પ્રભાત થવા માંડ્યું. વર્ષા બંધ થઈ. પાણી કાંઇક ઘટ્યું. શુરબાળા મુખમાંથી કાંઇ બોલ્યા વગર પોતાના મકાન તરફ ચાલી ગઇ. હું પણ મૌનધારણ કરી પોતાના મકાન તરફ ચાલ્યો ગયો.

ઘેર આવી હું વિચારવા લાગ્યો કે હું કોઇ સારી પદવી પ્રાપ્ત ન કરી શક્યો, તેમજ ગેરીબાલ્ડીયે ન થઈ શક્યો અને અન્તે એક નાનકડી સ્કુલનો આસીસ્ટંટ માસ્તર થયો! આખા જીવનમાં એક ક્ષણમાત્ર માટે મારા મારા જીવનની અનન્ત રાત્રિનો ઉદય થયો. મારી આટલી વયમાં તેજ ભીષણ રાત્રિ મારા આ તુચ્છ જીવનની સાર્થકતાનું કારણ થઇ પડી.*

(કલકત્તા) —ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદેશી.

પ્રમાણીકપણાનો બદલો!

એક દિવસ બજારમાં જતાં, રસ્તામાં પડેલી પૈસા રાખવાની ન્હાની થેલી મ્હને મળી: એટલામાંજ તપાસ ચલાવતાં કોઇ માલીક ન થવાથી હું તે ઘેર લાવ્યો; તેજ દિવસે ત્રણ ચાર રોજીંદાં વર્તમાન પત્રોમાં મેં નીચે મુજબ જાહેરખબર મોકલી આપી, "પૈસાની એક ન્હાની થેલી બજારમાંથી મળી છે. થેલીનું વર્ણન અને જાહેરખબરનો ખર્ચ આપતાં

* રવિન્દ્રનાથ ટાગોરની એક વાર્તાપરથી ભાષાન્તર ૧ "ધિ વક્ક" નામના પત્રમાંથી.

સન્ધ્યા સમયે તળાવના તટ પર નાળીએર અને સોપારીનાં વૃક્ષોનો અર્થહીન ધ્વનિ સાંભળી મારા મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે મનુષ્યસમાજ એક પ્રકારની જટિલ ભ્રમજાળ છે. ઉચિત સમયે ઉચિત કાર્ય કરવાનું કોઇનું મન નથી થતું, કિન્તુ અનુચિત સમયે અનુચિત કાર્ય કરવાની વાસના પ્રાણુને સંશયસાગરમાં ડુબાડી દે છે. યદિ હું ઇચ્છત તો શુરબાળાનો સ્વામી બની ઘડપણ સુધી સુખથી જીવન વ્યતિત કરત. પરંતુ મને તો ગેરીબાલ્ડી બનવાની આશા ઉત્પન્ન થઇ અને અંતે બન્યો શું? એક નાનકડી સ્કુલનો આસિસ્ટંટ માસ્તર!

રામલોચનની સાથે શુરબાળાનાં વિવાહ થવાનો સંભવ ન હોતો. તે શુરબાળાને એક સાધારણ બાલિકા લેખતો હતો. વિવાહ કરી તેણે વકીલાત કરવી શરૂ કરી અને પોતાના કામમાં મંડી ગયો. શુરબાળાના આવવાથી તેના ઘરમાં કાંઇ વિશેષ પરિવર્તન નથી થયું. હા, ખાવા પીવાનું સુખ અવશ્ય થયું હશે. વળી કાંઇ વધુ વીશેષતા હોય તો તે એટલીજ હતી કે જે દિવસે દુધમાંથી ધુમાડાની ગન્ધ આવતી તે દિવસે રામલોચન શુરબાળા પર ગુસ્સે થતો અને જે દિવસે ખુશીમાં હોય તે દિવસે તેને માટે નૂતન વસ્ત્રાભૂષણ લાવતો હતો. બસ આજ વિશેષતા હતી!

રામલોચન એક દિવસે કોઇક કેસ માટે બહાર ગયો હતો. જેવી રીતે હું મારા સ્કુલના ઓરડામાં એકલો હતો તેવીજ રીતે તે દિવસે શુરબાળા પણ પોતાના ઘરમાં એકલી હતી. આકાશ સવારથીજ, મેઘોથી આચ્છાદિત હતું. દશ વાગ્યાથી વર્ષાનો આરંભ થયો. વર્ષા વધવાના ભયથી હેડમાસ્તરે તે દિવસે છોકરાઓને રજા આપી દીધી હતી. વાદળાંનાં કાળા ગુચ્છાઓ આકાશમાં અહીં તહીં ભ્રમણ કરવાલાગ્યાં. વાવાઝોડું પણ થયું. જેમ જેમ રાત પડવા લાગી તેમ તેમ વર્ષાનો વેગ વધવા લાગ્યો. પ્રથમ પૂર્વ તરફથી વાયુ આવતો હતો હવે તેનો વેગ ઉત્તર દિશા તરફથી વધ્યો. રાતે નીદ્રા લેવાની ચેષ્ટા વૃથા હતી. મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે આવી ભયાનક રાતે શુરબાળા પોતાના નિર્જન ઘરમાં એકલી હશે. સ્કુલનું મકાન તેના ઘરના મકાન કરતાં અધિક મજબુત હતું. મારા મનમાં લાગ્યું કે તેને લાવી સ્કુલવાળા મકાનમાં રાખું અને હું પોતે તળાવ પાસે આવેલા તેના ઘરમાં રાત કાઢું, પણ કોઇ વાતનો નિશ્ચય કરી હું બીછાનામાંથી ઉઠી શકયો નહીં. ધીરેધીરે રાતનો દોઢ વાગ્યો. એકાએક વરસાદ જોરથી પડવાનો અવાજ સંભળાયો. જાણે મહાસમુદ્ર પૃથ્વી પર ફરી વળવાનો હોય ને!

હું મારા ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યો. શુરબાળાના મકાન તરફ મારા પગ ઉપડયા. રસ્તો તળાવને કીનારે કીનારે હતો. પાણી એટલું ચઢી ગયું હતું કે રસ્તામાં પણ ધુંટણ સુધી પાણી હતું. માર્ગમાં કિનારા પર પ્રાયઃ અગીયાર હાથ ઉંચી જમીન હતી. મેં તેના પર ચઢી જોયું તો જણાયું કે સામી બાજુએથી કોઇ આ તરફ ચાલ્યું આવે છે. આ વ્યક્તિને નીરખી, મારો અન્તરાત્માજ નહીં પરન્તુ માથાથી પગ સુધી આખું શરીર પણ જાણી ગયું કે તે કોણ છે. મારા તરફ આવનાર તે વ્યક્તિએ પણ મને ઓળખ્યો હતો તેમાં સંદેહ નહોતો.

મારી ચારે તરફ જલમય થઇ રહ્યું હતું. ટાપુ જેવી તે ઉંચી જમીન પર કેવળ અમે બેજ જણ જલમય સંસારનાં અધિષ્ટાતા રહી ગયાં હતાં. તે સમય પ્રલયનો હતો. આકાશ

માલીકને તે સ્વાધિન કરવામાં આવશે-લખો, નંબર એકવીશ-ત્રેવીશ, કેથીડ્રલ-સ્ટ્રીટ:એસરનામે".

* * * * *

હું સ્હવારનું ખાણું લેવાની તૈયારીમાં હતો, તેટલામાંજ શરૂઆત કરનાર અરજદાર આવી પહોંચ્યો, હું દરવાજે તેની સામો ગયો-તે એક પાતળો અને બેડોળ ચ્હેરા વાળો માણસ હતો:

"જે થેલી ખોવાયા માટે આપે જાહેરખબર આપી છે. તે માટે હું અત્રે આવેલ છું." મ્હને નજદિક ઉભેલો જોઇને તે બોલ્યો.

"ઘણું સારૂં કર્યું." મેં ટુંકમાં જવાબ વાળ્યો. અને હવે તે શું બોલશે? તેના વિચારમાં પડયો.

"હું એક ગૃહસ્થ માણસ છું, પણ હાલમાં મ્હારા દિવસો વાંકા બેઠા છે-અને તેમાં વળી થેલી ખોવાઈ જવાથી તો મ્હને ઘણું નુકસાન થયું છે," તેણે ગંભીરતાથી જણાવ્યું.

"તમે તમારી થેલી કયારે ગુમાવી?" મેં પ્રશ્ન કર્યો.

"આ મોટાં શહેરમાંજ. નક્કી, સાહેબ! મહેરબાની કરીને મ્હને મ્હારી થેલી પાછી આપો."

"પણ તે થેલી કેવી હતી તે બાબતમાં તમે કંઇ કહી શકો તેમ છો?" તેના આડા જવાબથી શક આવતાં, મેં બીજો પ્રશ્ન કર્યો.

"કમનસીબે હું તેમ કરવા શક્તિમાન નથી. કારણકે તે થેલી મ્હારી બ્હેનની હતી, અને તે દિવસેજ તેની પાસેથી મને તે મળી હતી."

"અહો! ત્યારે તો રસ્તો ઘણો સ્હેલો છે. ત્હમારાં બ્હેન થેલીનું સંતોષકારક વર્ણન આપી શકે એવી ખાત્રી રાખી શકાયજ!" મ્હેં રસ્તો બતાવ્યો.

"કમનસીબે મ્હારી બ્હેન પોતાના સસરાને ત્યાં ગયેલ છે. પણ સાહેબ! આપ જોઈ શકશો કે હું એક સદ્‌ગૃહસ્થ છું, ખોવાયલી થેલી જો મ્હારી ન હોત તો મ્હારે અત્રે આવવાનું કારણજ શું હતું?" આવનારે વિચિત્ર પ્રશ્ન કર્યો.

"મ્હારે દિલગીરી સાથે જણાવવું જોઈએ કે થેલીનું વર્ણન કરવાને ત્હમે શક્તિમાન નથી, એટલે હું થેલી ત્હમને આપી શકતો નથી.

આ જવાબ સાંભળી "ઘણુંજ ખરાબ!" એટલા શબ્દો તે બબડયો, અને તેને વિદાય કરવા સારૂ મેં દરવાજો ઉઘડયો; એટલે ઉંબરા આગળજ એક અવ્યવસ્થિત પોષાકવાળો માણસ દ્રષ્ટિએ પડયો.

"હું મ્હારી પૈસાની થેલી માટે આવેલ છું-મ્હેરબાનીની રાહે મને જલ્દી પાછી આપો-મ્હને ઉતાવળ છે." મને જોઇને તે જાણે હુકમ કરતો હોય તેમ બોલ્યો.

"થેલીનું ત્હમે સ્હેજ પણ વર્ણન આપો એટલે થેલી ત્હમારીજ છે!" મેં પણ ટુંકો જવાબ વાળ્યો.

"મને તે થેલી નજરે જોવા દો, એટલે થેલી મ્હારી છે કે નહિં, એ બાબતની ત્હમને હું ખાત્રી આપીશ."

"પણ થેલી હું ત્હમને બતાવું તે પ્હેલાં ત્હમારે તેનું વર્ણન કરવું જોઇયે—તે શિવાય બીજો માર્ગ નથી."

"હું ધારૂં છું કે ત્હમે ચોરના સરદાર છો!" મ્હારા જવાબથી ચીરડાઇને તે બોલ્યો, અને ત્યાર પછી રવાના થઈ ગયો.

તેના ગયા પછી પહેલાં આવનાર માણસ કે જે હજી સુધી ઉભો હતો તે બોલ્યો, —"મહેરબાન શેઠ! હું એક ગૃહસ્થ માણસ છું, હું આપને એક વખત જણાવી ગયેલ છું કે હાલમાં મ્હારા દિવસો વાંકા બેઠા છે. ત્હમે મ્હેરબાનીની રાહે એક રૂપિયો ઉછીનો નહિં આપશો?"

હું હવે આના પર બહુજ ચીરડાઈ ગયો–અને તે માણસને ધક્કો મારીને બ્હાર કાઢ્યો ત્યારેજ જરા શાંતિ વળીઃ પણ–હજી દરવાજો બંધ કરૂં છું, એટલામાં તો એક ગાડી મારી સામે ઉભી રહેલી મ્હેં જોઈ.

"નંબર ૨૧–૨૩ કેથીડ્રલ–સ્ટ્રીટ તે અહિંજ કે?" અંદર બેઠેલા ગૃહસ્થે દમામથી પ્રશ્ન કર્યો.

"હાજી—તેજ." મેં ટુંકમાં જવાબ આપ્યો. "તમને મળેલી થેલીમાં દસ રૂપિયા હતા?"

"નાજી" આ જવાબ મળતાં ગાડીવાળાને આગળ હાંકવા આજ્ઞા થઇ.

સાડાબાર વાગ્યા હતા, હજી સુધી હું જમી શકયો નહતો.–બીજા પણ ત્રણ ચાર જણા આવ્યા, જેમાંનો એક પણ થેલીનું વર્ણન આપવાને શક્તિમાન ન થવાથી, તેમને માન સહિત વિદાય કર્યા!

હવે હું મ્હારા પોતા ઉપરજ ગુસ્સે થવા લાગ્યો હતો. આ જાહેરખબર આપીને "**ઉઠ પ્હાણા, પડ પગ પર!**" એની માફક માથે ઉપાધી વહોરી લીધી હોય એમ મ્હને હવે લાગ્યું. આવાં મ્હોટાં શહેરમાં કેટલાંક માણસો રોજ પોતાની થેલીયો ગુમાવતાં હશે, તેનો કંઇ હીસાબ થઇ શકે?

હવે તો હું જમવા માટેજ પાછો ફરતો હતો, એટલામાં દરવાજે અવાજ થવાથી હું થોભ્યોઃ એક લુચ્ચાજેવો જુવાન મ્હારી સામે આવીને ઉભો, અને જાણે ઘણા વખતથી પરિચયમાં આવેલ હોય, તેની માફક છુટથી બોલ્યોઃ—"ન્હોરા બજારમાં ગઈ કાલે કોઈ મ્હારૂં પાકીટ ચોરી ગયું છે, અને હું ધારૂં છું–તેમજ મ્હારી ખાત્રી છે કે તમને મળ્યું છે તે પાકીટ તેજ છે. અને તેથી મ્હને તે પાછું આપો!"

આવી માગણી કરનારને **ચૌદમા રત્ન**નો સ્વાદ ચખાડવા મારી ઇચ્છા થઈ, પણ હું મ્હારો વિચાર અમલમાં મૂકું, અથવા કંઈ પણ બોલું તે પ્હેલાં તો મ્હારી બદલાયલી આંખ પારખી જઇને એ અગીયાર ગણી ગયો!

તેના ગયા પછી એક બીજો માણસ આવ્યો–આ માણસ બુઢો હતો પણ બોલવે થાકે તેવો ન હતો–આવીને તુર્તજ તેણે પોતાનું ભાષણ શરૂ કર્યુંઃ–"શેઠ! મ્હારૂં કહેવું આપ-ધ્યાન દઇને સાંભળશોજ એવી મ્હારી ખાત્રી છે, કારણ કે આપ દયાળુ છો, પરોપકારી છો, શાણા છોઃ ટુંકમાં, આપ જાણીને દિલગીર થશો કે આ જીંદગીમાં મેં એટલી બધી વસ્તુ-

ઓ ગુમાવી છે કે મેં શું નથી ગુમાવ્યું ? તે હું કહી શકતો નથી. હમણાજ મેં મ્હારી બાપડી ગુમાવી છે-અને પેલી થેલી !" પણ મ્હારે તેનું વધુ ટાયલું સાંભળવું ન હતું. મ્હારા નોકરને બોલાવી મ્હારે તેને ફરજીઆત અપાવવી પડી. ત્યાર પછી માથા પર બરફ મુકયો ત્યારે મ્હને શાંતિ વળી.

તોપણ આરામ જેવી ચીજ મારે માટે હાલમાં કયાંઇ છેજ નહિં, એમ મ્હને અત્યારે લાગવા માંડયું. એક પછી એક માણસો હજી આવ્યા કરતા હતા, તેઓ સઘળા થેલીનેજ માટે આવતા એમ ન હતું; કેટલાક આવીને કહેતા કે તમે આપેલી જાહેરખબર પરથી અમને ત્હમારૂં ઠેકાણું મળ્યું છે-"અનાથાશ્રમ" માં આપ કંઇક રકમ ભરશો તો અમારો આંટો સફળ થશે." કોઈ કોઈ તો વળી જૂદી જૂદી સંસ્થાઓનાં બણગાં ફુંકવા-તથા એવી સંસ્થાઓના સભાસદ થવાનો આગ્રહ કરવા આવવા લાગ્યા ! આવાં માણસોને પતાવતાં પણ મ્હારે બહુજ મુશ્કેલી વેઠવી પડી.

ત્યાર પછી જરા પરવાર્યો એટલે એકાદ કોળીયો કંઇ ખાવા હું રસોડામાં ગયો. આ વખતે હું કેટલો ગભરાઈ ગયલો-તથા કેટલો કંટાળેલો હતો, તેનું વર્ણન થઇ શકે તેમ નથી. હજી અર્ધુ પણ જમ્યો નથી, ત્યાં મારો નોકર હાંફતો હાંફતો આવ્યો. અને બોલ્યો કેઃ-"શેઠ! ઘરમાં ઘણાં માણસો ભરાયાં છે-તેઓ બહુજ ગડબડ કરે છે, પોલીસમાં ખબર આપો, નહિં તો એ લોકો ઘર લુંટી લેશે એમ મ્હને લાગે છે !"

તુર્તજ ઉઠી—હાથ મ્હોડું ધોઇ, હું બારણા તરફ ધસ્યોઃ મ્હારો ઓરડો અજાણ્યાં માણસોથી ચીકાર ભરાઈ ગયલો હતો. અને દરેક જણ થેલી જોવાની માગણી કરતું હતું ! અને કેટલાક લુચ્ચાઓને તો જે હાથમાં આવતું તે ખીસા ભેગું કરતા મેં જોયા ! મ્હને જોઇને એક માણસ મ્હોટેથી બોલી ઉઠયો કેઃ—

"ત્હમને બરાબર શિક્ષા થવી જ જોઇયે. હું ખાત્રીપૂર્વક માનું છું કે આ સઘળી ઠગાઈ છે ! તે માટે ત્હમારે સ્હેવુંજ પડશે-હું મુદ્દલ માની શકતો નથી કે ત્હમને થેલી મળીજ હોય !"

મેં ધીમેથી અને માનપૂર્વક જણાવ્યું "મ્હને એક થેલી મળી છે."

"ત્યારે આટલા બધા ગૃહસ્થો કે જેઓએ પોતાની થેલીયો ગુમાવી છે, તેમને શા માટે થેલી ત્હમે દેખાડતા નથી ? તમને જો થેલી મળીજ હોય તો એક પ્રમાણિક માણસની માફક તમારે અમોને તે બતાવવીજ જોઇએ.

આવું હિમ્મત ભર્યું બોલવું સાંભળી હું તો આભોજ બની ગયો ! આવું બનશે એવો મ્હને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો. એવો મ્હને વિચાર પણ આવ્યો હોત તો આ શાપિત ચીજ માટે જાહેરખબર આપવા હું વિચાર કરતેજ નહિં ! હજી પણ શું બનશે તેની કોને ખબર છે ?-મેં કશો જવાબ આપ્યો નહિ, તેથી પેલા માણસે આગળ ચલાવ્યુંઃ- "મારે માટે જો પૂછતા હો તો મારી જે થેલી ખોવાઇ છે, ત્હેનું વર્ણન હું આપવાનો જ નથી; કારણ મારી ખાત્રી છે કે થેલી મુદ્દલ તમને મળેલીજ નથી ! ત્હમારે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે તે એટલુંજ કે હું ઠેઠ સુરતથી અહિં સુધી ત્હમારી જાહેરખબરને લીધેજ આવેલ છું, જેમ કરતાં મ્હારો એક આખો દિવસ નકામો ગયેલ છે અને મ્હને ખર્ચ

થયેલ છે. તે મળેશે નહિ ત્યાં સુધી અત્રેથી હું ખસવાનો નથી. ભોળાં માણસોને ઠગવાથી શું થાય છે. તે ત્હમને હું બરાબર શીખવીશ. આટલું કહ્યા પછી પછી તેણે પોતાનો સ્વર વધુ ઉંચો કર્યો અને તે બોલ્યો કેઃ—" બીજા માણસોને પણ જે કંઈ ખર્ચ થયો હોય તે મેળવવા માટે તેમણે અહિંથી ખસવું નહિં, એવી મ્હારી સલાહ છે. "

આ સાંભળી બીજા સઘળા બોલી ઉઠયા કે " હા. એમ કર્યા વિના એ સ્હમજશે નહિ. આટલા બધા સદ્‌ગૃહસ્થોની સાથે લુચ્ચાઈ કરવાની તે હિમ્મતજ કેમ કરી શકે ? ખરો ઠગારો ! ઠગારો ! ! "

મેં હવે ચોખ્ખું જોયું કે મ્હારૂં ઘર લુંટાશે. હું હવે મકાનની રસ્તાની બાજુયે પડતી બારી તરફ દોડયો અને મોટેથી બૂમ પાડી ઉઠયોઃ " પોલીસ ! પોલીસ ! ! "

એક આળસુ દેખાતો પોલીસ ધીમે પગલે ઘર તરફ આવતો મેં જોયો. પણ તે ઘરમાં પગ મૂકે તેટલામાં ઘણાં માણસો તેની આસપાસ વિંટળાઈ ગયાં અને મ્હારી ખરાબ વર્તણુંકને માટે તેની પાસે ફરીયાદ કરવા લાગ્યાં.

મે તેની આગળ જઇ મ્હોટેથી કહ્યું.—" હું આ મકાનનો માલીક છું. મ્હારે ત્હમારી મદદની જરૂર છે. હું આ લોકોને મ્હારા મકાનમાંથી દૂર કરવા માગું છું. "

થોડો વખત તો તે ગભરાયલાની માફકજ ઉભો રહ્યો, કારણ કે એક સાથે ઘણા માણસો તેની સાથે વાત કરવા માગતા હતા. છેવટે અમુક નિશ્ચય પર આવી તેણે સીટી વગાડી; જેનો અવાજ સાંભળી આસપાસનાં પોલીસનાં માણસો પણ ત્હેની મદદે આવી પહોંચ્યાં. તોપણ હજી તે સ્થિરજ ઉભો હતો. મેં ફરીથી એક વાર ત્હેને કહ્યું;" હું આ ઘરનો માલીક છું, મ્હારી મિલ્કતને જો કશું નુકશાન થયેલું જણાશે તો તેને માટે હું ત્હમને જવાબદાર ગણીશ; હું ત્હમને ફરીથી કહું છું કે ત્હમે અંદર આવીને આ લોકોને બ્હાર કાઢો;

મ્હારા બોલવાપર ત્હેણે કશું ધ્યાન આપ્યું નહિ.!

સઘળાં માણસો ધાંધાટ કરી રહ્યાં હતાં. મ્હારા દિવાનખાનામાં ભરાયલાં માણસો તો હમણાંજ "મેડ–હાઉસ" (દિવાનાશાળા)માંથી છુટીને આવ્યાં હોય, તેવો દેખાવ રજુ કરતાં હતાં. ફક્ત મ્હારા બે નોકરો એ લોકોની ધીંગામસ્તી અટકાવવા કંઈક યત્ન કરતા નજરે પડતા હતા. પણ એટલા બધા માણસો પાસે એમનું શું વળે ?

બીજા માણસો તે નિમકહલાલ નોકરો પર ભયંકર હુમલાઓ કરતા હતા; તે હું જોઇ શકયો નહિ અને તેમની મદદે દોડયો.

આ સઘળાંનો છેડો કેવો આવશે? એ કહેવાને કોઈ સમર્થ ન હતું. આ વખતે–બરાબર અણીનેજ વખતે એક ગંભીર અવાજ સંભળાયો;–" આટલી બધી ગરબડનો અર્થ શો છે ? આ મકાનનો માલીક કયાં છે?" બોલનાર તરફ નજર કરતાં પોલીસ ચીફ ઇન્સ્પેક્ટર મ્હારીનજરે પડયો. તેને આવતાં જરા વધુ વખત થયો હોત, તો શું પરીણામ આવ્યું હોત, તેની કોને ખબર છે ? બહુજ મુસ્કેલીથી શ્વાસ લેતાં મ્હેં ત્હેને જણાવ્યું–લાવ્યું કે ઘરનો માલીક હુંજ છઉં.

" ત્યારે આ સઘળા લોકો અંત્રે શું કરે છે ? " તેણે પ્રશ્ન કર્યો. પણ હું કંઈજ જવાબ દઉં તે પ્હેલાં એક માણસ બોલી ઉઠયો કે;—

"બચ્ચા ! હજી તું સમજ્યો નહિં." મહન્તે જવાબ દીધો: "હું પણ ત્હારા જેવોજ એક મનુષ્ય છું, એ કયેમ ભૂલી જાય છે?—આજ જે આ સત્તા અને સમૃદ્ધિ છે; ત્હેમાંનું કાંઈ પણ એક દિવસ ન્હોતું!–તે તું પાસેના ગામના લોકોને પૂછીશ, તો માલુમ પડશે. મ્હારાંજ સ્ત્રી બાલકોનાં જેટલાં દુ:ખ દર્દ મ્હારે જોવાં પડ્યાં છે, ત્હેનો ત્હને અનુભવ શ્રી ઠાકુરજી ન આપો, એટલી મ્હારી આશીષ છે.–ભાઈ કમળાકર ! ત્હને શું દુ:ખ છે? –જે વ્યાધિ છે, તે માત્ર કુદરતના નિયમોના કરેલા ભંગનું પરિણામ છે; પૈસાની જે બીડ છે, તે બુદ્ધિહીન ખર્ચોની સ્વાભાવિક અસર છે. માત્ર ત્હારી પ્રિય પત્નીનું મરણજ પૂર્વનાં સંચિત કર્મોનું ફળ હું માનું છું. આ શિવાયની બીજી બધી વસ્તુઓની બાબતમાં સારાસારતાનો પ્રથમ કરેલો વિચાર ત્હારી જિંદગીને હાલની ચિન્તા, દુ:ખમાંથી થોડી વધુ પણ બચાવી શકત, એમાં કાંઈ સંશય નથી.

"અને બચ્ચા ! આજ તો તું મ્હારી આગળ પત્નીપ્રેમની લાગણી દર્શાવી રડે છે, તથાપિ ત્હારી સુશીલ, ધર્મશીલ, સ્નેહશીલ પત્નીને ત્હેં ત્હારા દિલની પૂર્ણ પ્રીતિ આપી હતી?–તું ત્હેનેજ પતિની અનન્ય ભક્તિથી ચ્હાતો હતો? ત્હેની ન્હાની મ્હોટી ખામિઓ હમ્મેશાં માફ કર્યાં કરતો હતો? ત્હેને ત્હારી સહચરી અને સહધર્મિણી તરીકે ત્હારા કુટુંબમાં તું સ્થાન આપતો હતો? ત્હારાં કુટુંબીઓના ત્હેના ઉપર પડતા ત્રાસમાંથી ત્હેને બચાવી લેવા ત્હેં કેટલીવાર પ્રયત્નો કર્યા હતા?

"ભાઈ! પત્નીને તું ચ્હાતો હતો, એ વાત હું વિસારી દેતો નથી. પરન્તુ તે ભાવના સ્થૂલ પાશવ વૃત્તિની લાગણી માત્ર હતી! દરેક પ્રાણીને સોબતી–અનુયાયી જોઇએ, તેમ તું પણ ત્હારી પત્નીને ગણતો. આવી લાગણી અથવા ભાવનામાં પણ ત્હેનું અવસાન ત્હને દુ:ખ તો કરે. આપણે પાળેલું કૂતરૂં બિલાડું અથવા પોપટ પારેવું મરણ પામેત્યારે પણ ઘણીવાર હૃદયની ભારે વેદના સહન કરીએ છીએ: તો પત્નીના મૃત્યુથી શોક કેમ ન થાય? પરન્તુ તે એક સ્વાર્થને લઇને છે, પ્રેમને લીધે નથી! જો ખરો પ્રેમ ત્હારી પત્ની માટે ત્હારા હૃદયમાં હોત, તો બચ્ચા! ત્હેના મરણ પછી તું ફરીથી લગ્ન કરવાને ભાગ્યેજ ફાંફાં મારતો હોત !"

"પ્રભો ! આપ સર્વજ્ઞ છો. મ્હારા જીવનમાં ઘણી ન્યૂનતાઓ છે. પણ તે માફ કરો." કમળાકર પોતાની જિંદગીનો ઇતિહાસ મહન્તજીને આમ 'અથથી ઇતિ સુધી'– જાણીતો જોઇને આશ્ચર્યચકિત થઈ, ગભરાતો બોલી ઉઠયો.

કમળાકર પચીશેક વર્ષનો બ્રાહ્મણજ્ઞાતિનો એક યુવાન હતો. ત્હેના પિતાને મુંબાઈમાં સારા અમલની નોકરી હતી, તેથી મળેલી સગવડ તથા કાંઇક ઉમંગને લીધે તે બી. એ. સુધી અભ્યાસ કરી શક્યો હતો. જોકે છેલ્લી પરીક્ષામાં તે પાસ થયો ન્હોતો, તોપણ પિતાની લાગવગથી સારી નોકરી મેળવી સુખ સન્તોષમાં તે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકત: કારણકે આપણામાં બહુધા માનવજીવનનું એટલુંજ કર્તવ્ય મનાયલું જોવામાં આવે છે! પરન્તુ દૈવવશાત્ એટલી વસ્તુઓ પણ એને સાધ્ય ન થઇ. અકસ્માત્ પિતાનું મરણ થયું, અને ત્હેની સંપત્તિ અને લાગવગ બધું એની પાછળ ગયું! હિન્દુ અવિભક્ત કુટુમ્બમાં તેઓ રહેતાં હતાં, અને આખા કુટુંબનો નિર્વાહ કમળાકરના પિતાની સારી આવક ઉપર હતો. ત્હેના મરણ પછી આખું કુટુમ્બ વિખરાઇ ગયું, એટલે ખર્ચ તો ઘટયું; પણ હવે કમળાકરને પોતાને

માતા, પત્ની અને બ્હેનોની સંભાળ લેવાની હતી ! ઘણા પ્રયાસે નોકરી મળી, પણ તેથી ઘરખર્ચ–અને તે પણ મુંબઇનું–માંડમાંડ પુરૂં થઇ શકતું. પરન્તુ આજીવિકાના સાધારણ નિર્વાહમાં પણ એક બીજી મુશ્કેલી હતી. કમળાકરને ત્હેના પિતા તરફથી ખાનગી ખર્ચ માટે જે રકમ મળતી, તેથી ઘણું વધારે ખર્ચ કરવાની ત્હેને કુટેવ પડી ગઇ હતી. આથી મ્હોટી રકમનું ખાનગી દેવું ત્હેને થયું હતું, જે પિતાના મરણ પછી ભયંકર રાક્ષસની પેઠે સામે આવી ડોળા કહાડતું ઉભું ! આ દેવું ક્યાંથી આપવું, એ નિત્યની ચિન્તાનું કારણ હતું. અને તે ઉપરાંત જરૂરવિનાનાં–માત્ર મોજ શોખને ખાતર કરેલાં–ખાણાં અને પીણાં, વ્યસનો અને અનિયમિત યથેચ્છ આહાર વિહારથી ત્હેનું શરીર વ્યાધિગ્રસ્ત થઇ પડયું હતું. આને લીધે ત્હેનો સ્વભાવ પણ ચ્હીડીયો થઇ ગયો હતો. સંપત્તિનાં સાધન ગયા પછી આ સઘળી વસ્તુઓનો ભાર ત્હેની સ્નેહાળ પત્નીને માથે સવિશેષ પડયો. આ બાઇએ પોતાનાં ઘરેણાં, ખાનગી સિલિક, બધું જરાપણ આનાકાની વગર પતિની મુશ્કેલીઓ ઓછી કરવાને જે ઉદારતાથી આપ્યું, તેથી પતિના અંતઃકરણમાં તો ત્હેને માટે ઘણો સદ્ભાવ અને સન્માનવૃત્તિ ઉત્પન્ન થયાં; પણ ત્હેવી લાગણી ત્હેની મા બ્હેનોમાં ક્યાંથી હોય?–અને કેવી રીતે થાય ? અને પત્નીને પિયરમાં કોઇ પાસેનું સગું ન્હોતું, તેથી એ બિચારી વિશ્રાન્તિ માટે, સ્થળફેરને માટે જાય પણ કયાં ? આનું પરિણામ એ થયું કે ત્હેને જીર્ણજ્વર લાગુ પડયો. આ સ્થિતિમાં ત્હેને યોગ્ય સંભાળ અને જરૂરની શાન્તિ નહિં મળવાથી દર્દ વધ્યું અને અન્તે મૃત્યુએ જિંદગીનાં કષ્ટોમાંથી ત્હેને હમ્મેશને માટે મુક્ત કરી ! કહેવું જરૂરનું છે કે, જ્યારથી કમળાકરને જણાયું કે પત્નીનો રોગ ગંભીર રૂપ લેતો જાય છે; ત્યારથી તે અસાધારણ સંભાળ લઈ લાગણીપૂર્વક ત્હેની ચાકરી કરવા લાગ્યો હતો; અને તેથીજ આ સમયમાં પત્નીના વિશેષ સમાગમમાં આવી, ત્હેને ત્હેના દિલની ખરી મહત્તા–અંતરની પૂર્ણ કોમલતાનો અનુભવ થયો હતો. આમ બન્યા પછી ટુંકા વખતમાંજ પત્નીનું અવસાન થયું. હૃદયનો આ ઘા રૂઝાય તે પ્હેલાં તો લ્હેણદારોએ ત્હેના ઉપર હુકમનામું કરાવેલું હતું, તેથી ત્હેના મકાનપર જપ્તી આવી અને સઘળું રાચરચીલું વગેરે બધી માલ મિલકત ખેંચાઇ ગઈ! આથી ત્હેની માતા પોતાના પુત્રને માટે ફરીથી લગ્નની ગોઠવણ કરતી હતી, અને જેને માટે કમળાકર પણ આતુર બન્યો હતો, તે હવે ભાગી પડી; એટલુજ નહિં, પણ ત્હેની દેવાદાર સ્થિતિ ત્હેના ઉપરીઓના ધ્યાનપર આવવાથી, ત્હેમણેય ત્હેને રજા આપી ! હવે શું કરવું? અને શું ખાવું ?–આ મ્હોટી ફિકરમાં તે આવી પડયો. અન્તે મા અને બ્હેનોને મોસાળ મોકલી, પોતે અન્ય પ્રદેશમાં નસીબ અજમાવવા જવાની તે તૈયારી કરવા લાગ્યો. પરન્તુ ત્હેના હૃદયમાં ઉત્સાહ ન્હોતો.

આ વખતમાં એક જગતદાસ નામનો સાધુ ત્હેને એક મિત્રને ઘેર સહસા મળી ગયો. ત્હેની સાથે વાત કરતાં, પોતાની મુશ્કેલીઓ ત્હેને કહેવાનું મન થઇ આવ્યું અને કમળાકરે તેમ કર્યું. જગતદાસે ત્હેને ધૈર્ય અને શ્રદ્ધા રાખી કામ કર્યે જવાની સલાહ આપી અને ત્હેના કરતાં પણ વધારે દુઃખી દર્દી મનુષ્યોનાં દૃષ્ટાન્ત આપ્યાં. પરન્તુ ત્હેમાંનું કાંઇજ આ યુવાનના દિલમાં ઉતર્યું નહિં. તે પોતાની જિંદગીને સર્વ રીતે નિષ્ફળ, નિરૂપયોગી માનવા લાગ્યો હતો; અને ત્હેનો અસંતોષ હવે જીર્ણ દર્દની જેમ ત્હેના હૃદયમાં, જીવનમાં ઉતરી દૃઢ થઇ પડયો હતો !–આ જોઇને જગતદાસે ત્હેને એક બીજો માર્ગ બતાવ્યો.

ત્હેણે કહ્યું, " ભાઈ ! ત્હમને ત્હમારી શક્તિ-વૃત્તિ-બુદ્ધિ ઉપર અશ્રદ્ધા થઇ છે, તે ઠીક છે. એવું ઘણીવાર બધાં મનુષ્યોને થાય છે. પરન્તુ કોઈ પણ વસ્તુ અસાધ્ય નથીજ, એમ ખાત્રીપૂર્વક માનજો. આપણાં શાસ્ત્રોએ સર્વ દર્દોના ઉત્તમ ઉપાય તરીકે સત્સંગ-અથવા સાધુદર્શન સૂચવ્યું છે. તો મ્હારો મત એવો છે કે ત્હમે કોઈ મહાત્માની પાસે જઇ ત્હમારા દુઃખનું ઔષધ લઈ આવો. "

" મહારાજ ! આપ કહો છો તે ખરૂં હશે, જોકે આપ જેને શાસ્ત્ર તરીકે માનો છો, ત્હેમાં મ્હને બહુ શ્રદ્ધા નથી. " કમળાકરે જવાબ દીધોઃ "અને ધારો કે હું આપની સલાહ મુજબ પણ કરૂં. પરન્તુ પ્હેલી વાત તો એ છે કે, બધા સાધુ-સંન્યાશી-મહારાજો લુચ્ચા અને બદચાલી થઈ પડયા છે. એટલા બધા કે, આપના જેવા સજ્જન ઉપર પણ લોકોને ભાગ્યેજ વિશ્વાસ આવે. અને એટલું સારૂં છે કે, આપ ભગવાં કપડાં પ્હેરતા નથી, નહિં તો એ રંગ બાવાઓએ એટલો બધો નિરસ્કારને પાત્ર કરી, લોકોમાં અકારો બનાવી દીધો છે કે, આપ જેવા પણ વખતે અપમાન પામે. એવા વખતમાં ખરા સાધુ ગુરૂનો મેળાપજ મુશ્કેલ છે ! "

" ભાઈ ! માન અપમાન અમારા જેવા સાધારણ માણસો જેને કાંઇ લેવાનું અગર ખોવાનું નથી, ત્હેમને કાંઈ કરી શકતાં નથી. અને ત્હમે કહો છો તે પણ સત્ય છે. સાધુઓ ' સાધુ ' નથી રહ્યા. પરન્તુ થોડા શુદ્ધ, પરમ સાત્વિક મહાત્મા હજી દેશમાં છે, એટલું આપણું સદ્‌ભાગ્ય છે. તેઓમાંનાજ એકની પાસે જવાની હું ત્હમને ભલામણ કરૂં છું. માટે ત્હમે નિઃશંક થઇ નર્મદા મૈયાને તટે આવેલા શ્રી ગુરૂદાસજી મહારાજના [પ]વિત્ર આશ્રમમાં જાઓ. ત્હમને ત્યાં શ્રદ્ધા અને શાન્તિ બન્ને અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે. "

કમળાકરની જ્યારે ખાત્રી થઇ કે ગુરૂદાસજી મહારાજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ [પ]રમ સાધુપણું જાળવી રહ્યા છે અને ત્હેમને ત્યાંથી કોઇ પણ અતિથિ અસંતુષ્ટ અથવા [નિ]રાશ પાછો જતો નથીઃ ત્યારે ત્હેણે ત્હેમના આશ્રમમાં જઇ આવવાનો વિચાર કર્યો. [મુ]ંબઈ-માં ખાસ બન્ધન હાલ કાંઇ ત્હેને હતું નોહ અને હજી બાકી રહેલા લ્હેણદારોથી [ક]ંટાળી ગયેલો હતો. તેથી નીકળી પડવાને ત્હેને કાંઇ વાર લાગી નહિં.

શ્રી જગન્નાથજીના મન્દિરમાં આવ્યા પછી થોડા વખતમાંજ ત્હેને અહિં ગુરૂદાસજી [ની] ખરી મહત્તાનો અનુભવ થયો, સૂર્યોદય થતાં આશ્રમસ્થાનમાં તે પ્હોંચ્યો. તરતજ [મ]હારાજના પુત્ર સાધુરામજીએ સામા આવી ત્હેનો સત્કાર કર્યો. એક બાવો ત્હેના હાથમાંથી [સા]માનની ટૂંક લઇ લઈ અતિથિગૃહમાં આવી તે મૂકી ગયો, અને દંતધાવન-સ્નાન માટે પણ [ત]રતજ સગવડ થઈ ગઈ. ન્હાયા પછી વિશ્રાન્ત થઇ મ્હેડીની બારીએથી આસપાસનો સુરમ્ય [દે]ખાવ તે જોતો હતો, એવામાં એક લાવણ્યવતી મનોહર બાલા ત્હેને માટે એક પ્યાલામાં [ચ]ા લઇને આવી. સાથે એક રકાબીમાં તંબોળ વગેરે મુખવાસ, અને મુખ પ્રક્ષાલન માટે [ચ]ળકતા ઉજ્વળ લોટામાં પાણી હતું. સઘળું વિનયથી ત્હેની પાસે મૂકીને તે પાછી ગઈ. [તે]ને ઉપયોગ થઈ રહ્યા પછી તે સામાન એક નોકર આવીને લઇ ગયો.

પેલી બાલિકાની અસાધારણ, અલૌકિક ખૂબસુરતીએ ત્હેના મન ઉપર એવી તો અદ્‌[ભુ]ત અસર કરી કે દૂધ પીધું, પાન ખાધું અને મ્હોં ધોયું, એ સર્વ ત્હેના પૂર્ણ સ્મરણમાં [ન] હોતું. એવામાં મન્દિરમાં આરતીનો સમય થયાના ખબર એક બાવો કહી ગયો. અહિં પ્ર[ભુ]સેવામાં નિમગ્ન ગુરૂદાસજીનાં કમળાકરને દર્શન થયાં.

(અપૂર્ણ.)

બાલમિત્ર.

બાલકોની કવાયતઃ (ડ્રીલ.)

અંગને ઉમંગમાં રાખવુ દમામમાં,
વાળવું મરોડમાં, આમ ચાલવુંઃ
જુઓ ધ્યાન રાખવું !
એક ઠામ બેસતાં, એક ધ્યાન શીખતાં,
છેક થાક લાગતા, તો વિરામવુ,
જુઓ ધ્યાન રાખવું !
ખૂબ ઘામ તો થશે, ભૂખ તેમ લાગશે,
સુરખી મુખે વધે, ફૂરતી બહુ;
જુઓ ધ્યાન રાખવુ !
યાદદાસ્ત સુધરે, શર વિચાર ઉછળે,
દેશનો દિવસ ફરે, જન્મ સુખકું;
જુઓ ધ્યાન રાખવુ !

(વડોદરા) —લલિત.

ધ્રુવાખ્યાન.

(આ અંકમાં " ધ્રુવ-નારાયણ "નુ ચિત્ર આપેલું છે, હેમા ધ્રુવજીને ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે, તે સમયનો દેખાવ છે)

ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા. *

પૂર્વે ઉત્તાનપાદ નામે એક મહા પરાક્રમી રાજા હતો. તેને બે રાણીઓ હતી. એકનું નામ સુરૂચી હતુ, અને બીજીનું નામ સુનીતિ હતું. એ બંનેમાંથી સુરૂચી ઉપર રાજાને વિશેષ પ્રેમ હતો. તે બેને એકેક પુત્ર હતો. સુરૂચીના પુત્રનુ નામ ઉત્તમ હતુ અને સુનીતિના પુત્રનું નામ ધ્રુવ હતું.

હવે એક વખત એવું બન્યું કે રાજા પોતાની પ્રિયરાણી સુરૂચીના પુત્ર ઉત્તમને ખોળામાં બેસાડીને રમાડતો હતો, તેવામાં ધ્રુવ જે તેની સમાન વયનોજ હતો તે ત્યાં રમતો રમતો આવી પ્હોંચ્યો; ને પોતાના ભાઇને પિતાના ખોળામાં બેઠેલો જોઇને તેને પણ ત્યાં બેસવાનું મન થયું. રાજાને લાગ્યુ કે જો હું આને ખોળામાં બેસાડીશ, તો મારી પ્રિય રાણીને સારૂં લાગશે નહિ. તેથી તેને બેસવા દીધો નહિ.

આ બનાવ જોઇને સુરૂચી ધ્રુવને કહેવા લાગી કે "હે પુત્ર ! આવી મોટી ઇચ્છાનુ કોગટ શુ કરવા રાખે છે ? તુ કાંઈ મારો છોકરો છે કે તને તારા પિતા ખોળામાં બેસાડે ? "...આવાં કઠોર વચન સાંભળીને બાળક ધ્રુવની આંખમાં આંસુ આવ્યાં, અને

* રા૦ શારદાગૌરી મહેતા (બી. એ) કૃત " પુરાણોની બાળબોધક વાર્તાસંગ્રહ " માંથી.

પોતાની મા સુનીતિ પાસે તે દોડી ગયો. પોતાના લાડકવાયા પુત્રની આંખમાં આંસુ જોઇને માતાએ તેને રડવાનું કારણ પૂછ્યું. ધ્રુવે સર્વ હકીકત માને કહી સંભળાવી. આ સાંભળીને માતાએ ઉંડો નિશ્વાસ નાંખ્યો. પણ ધ્રુવને તે દિલાસો દેવા લાગી કે,–"સંતોષ સમાન દુનિયામાં સુખ નથી; જે સ્થિતિમાં આપણને ઇશ્વરે મૂકયાં હોય તેમાં શાંતિ રાખીને સુખ અને સંતોષ માનવો એજ આપણું કર્તવ્ય છે; તો ઈશ્વિર પ્રસન્ન થાય એવાં કાર્ય કર, જેથી તને સર્વ સુખ સંપત્તિ મળશે."

આવાં દિલાસાનાં વચન સાંભળીને ધ્રુવે કહ્યું કે "માતા! સુરૂચિનાં કઠોર વચનોથી મારા મનને એટલી અસર થઇ છે કે તમારાં વાકયો મારા મનમાં ઠરતાં નથી. માટે હું તો એવો ઉદ્યોગ કરીશ કે જેથી કરીને સર્વથી શ્રેષ્ટ પદ હું પામું. મને રાજ્યની કે દ્રવ્યની તૃષ્ણા નથી. ઉત્તમભાઈ ભલે પિતાનું રાજ્ય ભોગવે. હું તો રાજા કરતાં પણ શ્રેષ્ટ પદની ઈચ્છા રાખું છું. પારકાનું આપેલું સ્થાન હું ઈચ્છતો નથી. પોતાના તપોબળથી મળેલું, સદા ટકે એવું સ્થાન હું ચાહું છું."

સુનીતિએ કહ્યું "ભલે તારી ઇચ્છા હોય તો તેમ કર". એ રીતે જે પાંચ વર્ષનો બાળક ધ્રુવ પોતાનું ઘર, માતા, પિતા, રમતગમત, વિગેરે છોડીને વનમાં તપ કરવા લાગ્યો. મહાન ઋષિઓએ એને બહુ વાર્યો. એની માને ખબર પડતાં વાંતજ એ પણ એને સમજાવવાને ગઈ. એની માએ એને બહુ રીતે સમજાવ્યો અને કહ્યું, "તારા સુકોમળ શરીરને આવું તપ શું? તારે રમતગમતનો હાલ વખત છે. તે વખતે તું તારા શરીરનો નાશ કરવા અને મારો જીવ બાળવા કયાં બેઠો છે? મારો આધાર તો તુંજ છે."

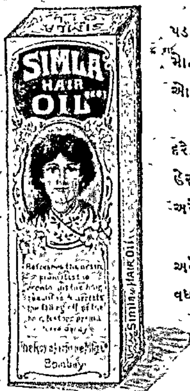
આવી અનેક રીતે એને સમજાવ્યો પણ ધ્રુવનું ચિત્ત તો એક પરમેશ્વરમાં ચોંટેલું હતું એટલે આસપાસ શું થાય છે તેનું તેને કાંઈ ભાન નહોતું. ઘોર વનમાં જ્યાં મોટા મનુષ્ય પણ વિકાળ પ્રાણીની બુમો સાંભળીને કંપે, ત્યાં આ કુમળી વયનો બાળક માત્ર તેની દ્દઢ ઇશ્વર ભકિતને લીધે એકચિત્તથી તપ કરતો હતો. છેવટ કેટલોક વખત આ પ્રમાણે તપ કર્યું ત્યારે દેવ પ્રસન્ન થયા, અને ધ્રુવને સાક્ષાત દર્શન દીધું. આથી ધ્રુવને અત્યંત આનંદ થયો. દેવે તેને વરદાન માગવાને આજ્ઞા કરી. ધ્રુવે કહ્યું કે "આપનાં દર્શન થયાં એજ મોટું ફળ હું માનું છું. તેમ કરતાં જો આપની ઈચ્છાજ હોય તો હું એટલું વરદાન માગું છું કે, હું નિરંતર આપની સ્તુતિ કરૂં." પ્રભુ આથી વધારે પ્રસન્ન થયા, અને કહ્યું: "જે તારી અંતઃકરણની ઇચ્છા છે તે સફલ થશે." આ ઉપરથી ધ્રુવે પોતાની ઇચ્છા જણાવીને કહ્યું કે "(ઓરમાન)માનાં કઠોર વચનથી મને બહુ દુઃખ થયું હતું તેથી આપની કૃપામાં રહી જગતનું આધારભૂત, સર્વ કરતાં શ્રેષ્ટ અને સદા ટકે એવું સ્થાન હું માગું છું. મારે બીજી કાંઇ ઇચ્છા નથી." દેવે જવાબ દીધો કે "જે સ્થાન તું માગે છે તે તને મળશે." આ રીતે ધ્રુવે તપ સમાપ્ત કર્યું; અને પોતાના ઘર તરફ પાછો ફર્યો. તેની માએ, પિતાએ અને સર્વ લોકોએ તેને હર્ષનાદ વચ્ચે વધાવી લીધો. અને સર્વ ઠેકાણે આનંદ ફેલાયો.

સારાંશ—ઉપરની વાત ઉપરથી સાર એજ સમજવાનો છે કે ઇશ્વર ઉપર દ્દઢ પ્રેમ અને શ્રદ્ધા રાખી હોય અને તે પ્રસન્ન થાય એવાંજ કાર્ય એકનિષ્ટાથી કર્યાં હોય, તો જગતનાં બધાં દુઃખ નાશ થાય અને આપણા અમર આત્માની ઉન્નતિ થાય.

દશેરા અને દિવાળીના તહેવારો માટે ખાસ.

દરેક કુટુંબના લાભ માટે ઘટાડેલો ભાવ.

સીમલા હેર ઓઇલ.

થોડાજ વખતમાં લોકોને ઘણુંજ પસંદ પડયું છે અને દુર દેશાવરનાં વેપારીઓ મોટા જથામાં સીમલા હેર ઓઈલના ઓરડરો જલદીથી નોંધાવવા લાગ્યા છે

તે ઉપરથી

દરેક ઠેકાણે વસનારાં કુટુંબોને હમારૂં સીમલા હેર ઓઈલ વાપરવાને બની શકે માટે અમોએ વેચાણ કીંમતમાં ઘટાડો કીધો છે.

મનોરંજક સુગંધી

અને વાળને ખરી પડતાં અટકાવી લાંબા વધારવામાં તથા મગજને શાંતી આપવામાં સીમલા હેર ઓઇલની બરાબરી કરી શકે તેવું કોઈ પણ તેલ બજારમાં નથી અને થોડી કસર કરીને વિલાયતી ફેન્સી ગાશલેટીઆં તેલો ખરીદ કરવા પહેલાં એક વખત સીમલા હેર ઓઈલની અજમાયશ લેવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે, કારણ બજારમાં વેચાતાં હલકાં તેલો વાળની ખરાબી કરવા ઉપરાંત માથામાં ચાલુ દરદો ઉતપન્ન કરે છે. તેનાથી ચેતવાની જરૂર છે.

સીમલા હેરઓઇલની કીંમત ૧ બાટલીનો રૂ. ૧) ટ. ખ. રૂ. ૦

એકલા એજંટો—એચ આર. મોદીની કંપની

વિલાયતી દવાઓ તથા સુગંધી તેલો બનાવવાને ગતો માલ વેચનારા.

નં. ૧૦, ઓનસેશ સ્ટ્રીટ જુમામસીદ પાસે. મુંબાઈ.

તા. ક. સીમલા હેરઓઇલ બરાબર નામ વાંચીને જ બાટલી લેવી

શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સાંકળચંદ હરિલાલે છાપ્યું નવા દરવાજા—અમદાવાદ.

પુસ્તકો અને તેનું વાંચન

પ્રાચીન અર્વાચિન રૂષિ મુનીઓના અને વિદ્વાનોના તેને માટે ઉદ્ગારો

સરાં પુસ્તકો શ્રેષ્ટ મિત્રો કરતાં સુખદ્ છે.

બુદ્ધિમાન પુરૂષોના વિચારો આપણે ગ્રથદ્વારા જાણી શકીએ છીએ આપણા ઉપ આફત કે દુખ આવે તે વખતે પુસ્તક મીત્ર પોતાનો વાંસો ફેરવીને ચાલ્યો જતો નથી હમેશા તે આપણને તેજ સ્નેહથી મળે છે.

ઉત્તમ પુસ્તકો એ રૂડા વર્તન અને સુવર્ણમય વીચારોનો ભડાર છે. પુસ્તકો ઉપર પ્રેમ એ જીદગીની કારકીર્દિનો જન્મકાળ છે.

મહાન પડિતો કહે છે કે માણસોને લુગડાં લત્તાંની જેટલી જરૂર નથી તેટલી પુસ્તકોની જરૂર છે

ધર્મ શાસ્ત્રથી આરભીને પુસ્તક માત્રે માણસ જાતના સાર્વજનિક સુધારાને અર્થે નીતિ બળની કેટલી ગજાવર સત્તા ચલાવી છે તે વિષે વિચાર કરતા જણાય છે કે મનુષ્ય જાતિના એકઠા થએલા જ્ઞાનનો ભડાર પુસ્તકોજ છે વિચાર શાસ્ત્રમા, તત્વજ્ઞાનમા, ધર્મમા અને નીતિશાસ્ત્રમા જે સઘળા શ્રમ પરાક્રમ, તર્ક વિતર્ક અને જય પરાજય થયા છે તેની નોંધ પુસ્તકોજ આપે છે

વાચનથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કેટલી બધી થઇ છે તેની જો કીમત જાણવી હોય તો એક દિવસ આખા જગતના છાપખાના, ટપાલ, તારયત્રો વિગેરે બધ થયા છે એવી કલ્પના કરવી જેથી સભવીત અનર્થનુ દર્શન સ્હેજમા થશે

ઉત્તમ ગ્રથ રૂપી સૂર્ય સર્વને સરખોજ પ્રકાશ આપે છે પણ કોઇ હતભાગ્ય ઘુવડ જેવા પ્રાણીને સૂર્ય નકામો જણાય તો તેથી સૂર્યનો દોષ નથી પ્રકાશની ઇચ્છા રાખનાર અને ઉપયોગ કરી જાણનાર જનો તો તેને દેવરૂપમાને છે

ઉત્તમ ગ્રથો એ જ્ઞાન સાધનનુ મુળ છે

પુસ્તકાલય એ એક અખડ સપત્તિનુ ભરેલુ નાનુ છતાં ભવ્ય મદીર છે તેમાં જ્ઞાનીઓની મુલાકાત અને વિવેકી પુરૂષોના વિચારોની ઓળખ થઇ શકે છે

ગ્રથો આપણા ગુરૂ છે તે માગ્યા વિના જ્ઞાન આપે છે

સુન્દરી સુબોધ અને માસિક વધારો.

આ પત્ર દર મહિને બે કદમાં પ્રકટ થાય છેઃ વાર્ષિક લવાજમ ટપાલ સહિત (૧) ૩૨ પાનાંનું સચિત્ર સુન્દરી સુબોધ, ફક્ત સવા રૂપિયો. (૨) ૧૦૦ પાનાંનું વધારા સાથે સચિત્ર સુન્દરી સુબોધ—ફક્ત ત્રણ રૂપિયા.—આ વિભાગમાં ઉપરનાં બત્રીસ પાનાં સામેલ છે. (હિન્દુસ્થાનની બહાર બે શિલિંગ અને પાંચ શિલિંગ) છુટક નકલના બે આના અને છ આના.

સુન્દરી સુબોધ: પુસ્તક ૧૧—અંક ૭. (ઑક્ટોબર. ૧૯૧૩) માસિક વધારોઃ અંક ૨.

ગ્રાહકોને અગત્યની સૂચના !

૧ વધારા સાથેના (૧૦૦ પાનાના) માસિકનાં બહુ ગ્રાહક નહિં થાય એમ ધારીને ત્હેની થોડી નકલોજ પ્રકટ કરી હતીઃ પરંતુ છસ્સો ઉપરાંત ગ્રાહક હાલ સુધીમાં થઇ ગયેલાં હોવાથી, જણાવવાની જરૂર છે કે હવે થોડીજ નકલો સિલિકમાં છે !-તેથી વિનંતિ કરવાની કે જેમને ત્હેના શરૂઆતથી ગ્રાહક થવું હોય ત્હેમણે વેળાસરે નામ નોંધાવવાં. પાછળથી પ્હેલા અંકો નહિં મળી શકે એમ ધાસ્તી છે.

૨. જેમને મ્હોટા માસિકના ગ્રાહક થવું હોય (અને ન્હાના માસિકના સપ્ટેંબર-ઑક્ટોબરના અંકો મળ્યા હોય, તો તે અંકો પાછા મોકલી) મ્હોટું માસિક મંગાવ્યાથી, પ્રકટ થયેલા બંને અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

૩. મ્હોટું માસિક જોવા ઇચ્છનારે ચાર આનાની ટપાલની ટિકિટો મોકલ્યેથી નમૂનાનો અંક મોકલવામાં આવશેઃ (ગ્રાહક થયેથી આ પૈસા લવાજમમાં મજરે મળશે.)

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરીસુબોધ.

सुन्दरी सुबोध—विषयावली.

સુન્દરી સુબોધ–માસિક વધારો.

डॉ. नागुव्हेन जोशी.

NORANJAN PRESS—BOMBAY.

સુન્દરી સુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્દ્ધનભાઇના શબ્દોમા કહીએ તો.–"સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમા કુટુમ્બબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય, ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેષોમાથી છુટી, એ કુટુમ્બનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે;" સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિરમાં ડૂબતા બાન્ધુનાં આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાનાં સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમા ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉલ્લાસભર્યાં કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. "સ્ત્રીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજાવિના રાજ્ય નથી .....સ્ત્રીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે."

વર્ષ ૧૧ મું.] ઇ. સ, ૧૯૧૩ ઓકટોબર -આશ્વિન, વિ. સં. ૧૯૬૯ [અંક ૨ જો.

उदय गुंजन.

"ગુણ સુન્દરીઃ"

આદર્શમયી સુભગા દેવી! અમારાં હૃદયની–જીવનની શ્રેષ્ઠ નેતા! મહર્ષિ ગોવર્દ્ધનભાઈની કલ્પનાની સુન્દર પુત્રી! ઉત્તમ ગુણવતી આર્યા, પ્રિય ગુણસુન્દરી! ત્હારો ઉન્નત આત્મા મ્હને બહુ પ્રીય છે.

અરેરે, દુર્દૈવ! આર્યાવર્તનાં ગૃહે ગૃહે કયાં ગુણસુન્દરીઓની ન્હાનીય પગલિઓ થવી?–આર્યગૃહમન્દિરો તો ચંડીકા, મનોહરી, દુઃખબા અને ચંચળથી ઉભરાય છે!....કુટુમ્બવત્સલ ગુણસુન્દરી! ત્હારા જેવી ગૃહદેવીઓ વિના અવિભક્ત કુટુમ્બ સર્વથા અફળ છે.

પ્રભો! ભારતની ઉન્નતિ શી રીતે થાય? વ્હાલાંઓમાંજ જ્યાં વિરોધ. ત્યાં આગળ શી રીતે વધાય?....સખિ! ત્હમે અમ્મર છો. અમે મૃત્યુ· લોકનાં માનવી, ત્હમે સ્વર્ગીય સુન્દરી....અમ પામર જીવોને માટે તો—

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः।

આર્યાવર્તમાં ત્હને અખંડ જીવન અર્પીને ગોવર્દ્ધનરામ કૃતાર્થ થયા છે અને આર્યપ્રજાને-આર્યરમણીઓને પણ કૃતાર્થ કરી છે. અમે ત્હમારી અવિચળ કીર્તિ ગાશું અને તમ પુણ્ય પગલે ચાલશું.

—સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મી ત્રિવેદી કૃત "સુવર્ણમાલા"

काव्यकुंज.

વિજ્ઞપ્તિ.

લેખકઃ—સ્વર્ગસ્થ સૌ. વિજયાલક્ષ્મી ત્રિવેદી-રાજકોટ

ઓ ઈશ ! માનવ ક્ષુદ્ર છે,
અજ્ઞાન ને નાદાન માનવ—
માનવ સદાયે રંક છે,
માનવ સદાયે દુષ્ટ છે,
તું દેવનો પણ દેવ છે,
બાળ નિર્બળ છેક છે !
નિર્માલ્ય છે, નિરુપાય છે,
મતિમન્દ છે, મહાપાપ છે !

એવા, અરેરે ! દીન બાલક
બે હસ્ત માત્રજ માનવીને,
તું-તાત ! જ્ઞાન તણોજ છું
સમૃદ્ધિ ને સહુ શક્તિનો
માનવીની આશ શી ?
પ્રભુ-હસ્તો પાર નહિં !
ભંડાર, તેજ-અંબાર છું,
સ્વામી, તું પુણ્ય પ્રકાશ છું.

એવા અમાપી નાથ ! ત્હારું
મતિમન્દ હું શું ગાઉં ?
હું શરણ ત્હારે. નાથ !
ત્રિભુવનપતિ ! મહારાજ !
માપ માપી કો શકે ?
ત્હારા ગુણ ગાઇ કો શકે !
ના કો માનવી-શરણું લઉં,
તુજ વિણ અન્ય કેરી સહાય શું ?

વ્હાલા ! વિસામો આપજો,
શાન્તિ સુધાનું રાજ્ય,
હું ભગ્નહૃદયી બાળ-ત્હારીજ
દીનબન્ધુ ! પ્રિય દીનનાથ !
દુઃખદર્દ મ્હારાં કાપજો,
મ્હારા પ્રાણ ! હૃદયે સ્થાપજો;
આશ, ના ભડકાવશો,
તમ ચરણેજ છું, ઉગારજો

મૃતપ્રાય મ્હારો આત્મ, જીવન
અમૃતદયા તમ, નાથજી !
યાચું કરુણા આપની,
આ વિશ્વની સમૃદ્ધિ તે,
શુષ્ક છે, સ્વામી ! જુવોઃ
હું રંક પર વર્ષાવજો;
આશું દયા પ્રિય તાતની,
તુજ સ્નેહ વિણ શા કામની ?

ઓ દેવ ! ત્હારે મન્દિરે
દાતા ત્હમે, હું દીનને,
કરુણા તણી વૃષ્ટિ કરો,
ઓ તાતજી ! કર ઝાલીને,
હું ભિક્ષુકી ઉભી સદા,
દેજો દયા-ભિક્ષા સદા;
શાન્તિ હૃદય-અભ્રે ભરો,
દીન બાળકીને તારજો.

મુજ શુષ્ક જીવનમાં -પ્રભો !
આ રંકનો ઉદ્ધાર કરવા,
રસહીણ આ ઉરમાં ત્હમે,
ઉત્સાહ ને આનન્દથી ભર—
પ્રીતિનું ઝરણ વ્હેતું કરો,
સ્નેહગીતા શીખવો;
રસ પ્રેરજો નિત્યે નવો,
પૂર તે કરજો, પ્રભો !-

'એક તું !'

(પહાડી ગઝલ)ભવોભવ એક તું, તું એકઃ — તું, તું એક, તું છે !
ઉરે આરામ ને શાન્તિ ય, — તું, તું એક, તું છે !

દેવસમાં દિલનાં દીનાં, — દાન અમુલખ નિત્ય;
પ્રણય આપલે દિવ્ય શાં, — ભાસે અનુગણુ રીત્યઃ

જીવનલહરી અમીની એક — તું, તું, એક તું છે !
ઉરે ઔદાર્ય ભરતી, ઓ ! — તપસ્વીનીય તું છે !

મીઠડલી ભવ વાટમાં, — સંગ પ્રયાણુ ધપાયઃ
અમૃતમય સહચાર એ, — ધીર સુરમ્ય મપાયઃ

હરિ હરિ ઓમૂની આનન્દતી — લીલા ય, તું છે !
પરમ સૌંદર્ય ને ઉત્સાહની — પ્રતિમા ય તું છે !

(અંકલેશ્વર) — "પ્રણયી."

ગૃહદેવીને—

સુલક્ષણા, શાંત, શુકસ્વરી સતી ! — નીતિમતિ, પ્રેમભરી, પ્રભાવતી;
ધૃતિવતી, શુદ્ધિમતિ, સુહાસિની, — વિવેકી, દક્ષા, વનિતા વિનોદિની !

બહુશ્રુતા, મંગલ—મંદ ભાષિણી, — ધર્માનુકૂલા, સુરદેવી, નંદિની;
મહોજ્જ્વલા, હે ગૃહદેવી દામિની ! — વીરાંગના, વંદન યોગ્ય માનિની !

મળો સહુને ગૃહદેવી તું સમી, — ધરી મહેચ્છા પ્રભુને પદે નમી;
કરો પ્રભુજી અમીદૃષ્ટિ સૌ પરે, — આર્યા ગુરૂણી ગૃહદેવી નીવડે.

(રાજકોટ) — "શુક."

ઉછળતો આનન્દ.

કહો, બતાવું હું કયી રીતે, — આજ અહો ! આનન્દ ?
અંતરમાં ઉગ્યો છે રસમય, — અદ્ભુત સુખનો ચન્દ્રઃ

તાપ ટળ્યા તન મનના મ્હારા, — છૂટ્યો સઘળો છંદ,
ભય તૂટ્યો આ ભવસાગરનો, — ફેંદી નાંખ્યો ફંદ !

દુર્ગુણ દોષ તિમિરના સત્વર, — કાળે કરિયા કંદ,
શ્રી પરમાત્મની પૂર્ણ કૃપાથી, — વાધ્યો ગુણનો વૃંદ.

(માંગરોળ) — સૌ. વસન્તગૌરી.

સૌભાગ્ય આરતી.

આરતી ઉતારો,
સંસારે **સ્વામી**ની આરતી ઉતારો

૧.

શિયળવતી બ્હેન મ્હારી ! સૌભાગ્ય ખીલશે
ખીલશે સ્હૌ અંતરના દ્વારો, સુશીલ બ્હેન !
સંસારે સ્વામીની આરતી ઉતારો

૨.

સાચા સંસારે છે સ્વામી શ્રીનાથજી,
દર્શને સ્વ-આગણે પધારો, સુશીલ બ્હેન ! સંસારે૦

૩.

સંસારયાત્રામા આત્મ-દેહ-મંદિરે,
મૂર્તિ શુભ સ્વામીની ઉતારો, શુશીલ બ્હેન ! સંસારે૦

૪

પૂજા ને પાઠ, સર્વ ધર્મ-કર્મ પ્રાણનાથ,
નાથ નામની **ગી**તા પુકારો, સુશીલ બ્હેન ! સંસારે૦

૫.

પુરૂષોને પૂજનાર્થ દેવો અનેક છે,
સ્ત્રીનો **સ્વામી** સર્વ દેવ ધારો, સુશીલ બ્હેન ! સંસારે૦

૬.

લ્હાવા સંસારે આ સેવાના મિષ્ટ છે,
સ્વામીસેવ સત્ય લ્હાવ ધારો, સુશીલ બ્હેન ! સંસારે૦

૭.

પરિવાર, માત, તાત, સ્વામીમા સર્વ છે,
સ્ત્રીનો સ્વામી સર્વ મળ્યારો, સુશીલ બ્હેન ! સંસારે૦

૮.

સીતા, દમયંતી, ને સાવિત્રીનાં ચરિત્ર,
વાચો, વચાવો આચારો, સુશીલ બ્હેન ! સંસારે૦

૯

સૌભાગ્ય આરતીમા શિયળદેરી જ્યોત છે,
સ્વામીનાથ સ્નેહસાર સારો, સુશીલ **બ્હે**ન !
સંસારે સ્વામીની આરતી ઉતારો ! સંસારે૦

—' બાલશ્રી "

સતી સન્નારી.

(હરિગીત)- જે અંગ આળસ ત્યાગીને વહેલીજ નિત્યે જાગતી,
કરી સ્નાન નિર્મળ નીરથી, ઘરની સુઘડતા રાખતી;
પ્રિયનાથ જેનાં વચનથી સંતોષ લઈ સુખીયા થશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

ભોજન કરાવી સર્વને પછી ભાવથી ભોજન લહે,
ક્રૂર બાણજેવા આકરા કટુ શબ્દ કોને નવ કહે;
ચાડી અને ચુગલાઈથી જે ચિત્તને દૂર રાખશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

સંકટ સમયમાં નાથથી અળગી નથી થાતી જરી,
સંપત્તિમાં છલકાઈ જઈ, વિસરી નથી જાતી હરિ;
મનડું કદી મર્યાદ ત્યાગે, વિનયથી તો વારશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

વિદ્યા, વિવેક, સુનમ્રતા, સદ્‌ગુણ સાચા જે ધરે,
પહેર્યા છતાં વસ્ત્રોય-અંગ જણાય, તેવાં પરહરે;
સૌભાગ્યરક્ષક ભૂષણો વિણ અન્ય ઈચ્છા ત્યાગશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

કારણ તજી કજીયા તણાં, શુભ સંપની વૃદ્ધિ કરે,
સદ્‌બોધ આપે બાળને, વળી દીનનાં દુઃખડાં હરે;
શુભ કર્મ-ધર્મ વિચારથી અંતર બધું ઉજાળશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

મન હસ્તિને જે બાંધતી સંયમ તણી સાંકળ વડે,
જપ, તપ, અને યમ, નિયમથી કદીએ ન પાછી જે પડે;
હૃદયે સદા નિજ નાથ વિણ ના અન્ય ચિન્તન ધારશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

કીર્તિ વધારી કંથની વ્યવહારને દીપાવતી,
સખીવૃંદમાં પણ વાણીને મર્યાદમાંહિં રાખતી;
જળ ઘાટ પર, ઘર, માર્ગમાં, વસ્ત્રો વિવેક ધારશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

નિંદા નકામી કોઈની નવરાશમાં કરતી નથી,
સખી સાથ મિથ્યા વાદમાં મમતે કરી મરતી નથી;
આ લોક ને પરલોકનું જે શ્રેય નિત્ય વિચારશે,
તે નારી નિજ ચારિત્ર્યથી કુળ બેયને ઉદ્ધારશે.

(લુવાલડી) —હીરાબ્હેન મથુરભાઈ

વાર્તાલહરી.

વૃદ્ધવેપારી,

લેખકઃ—રા. રા. "વિનાયક." વઢવાણ.

ઈ. સ. ૧૯૦...ના નવેમ્બર માસની તા. ૧૫ મીની રાતની ગાડીમાં હું મુંબઇ જવા ભાવનગર સ્ટેશનથી ઉપડયો. મ્હારી બેઠક સેકન્ડ કલાસમાં હતી. સાધારણ સ્થિતિ છતાં સેકન્ડ કલાસમાં મુસાફરી કરવાનું કારણ કંઈ હું જૂદુંજ ધારૂં છું. મનુષ્યસ્વભાવનો કંઇક અભ્યાસ કરવો એવોજ સાધારણ ઉદ્દેશ હતો. ગરીબ અને તવંગર બન્ને સમાજનાં અંગ છે અને ગરીબ જેટલાંજ તવંગરનાં અંતઃકરણ ઉકળતાં છે કે નહિ એવી શંકાઓ મ્હને બહુવાર થતી હતી.

ધોળા જંક્શન (સ્ટેશન) સુધી મ્હેં કંઇક વાંચ્યું, પણ ગમ્યું નહિ. ટ્રેનમાં મ્હને ઉંઘ તો આવતીજ નથી. રાત્રિ નકામી જશે માટે કોઇ સાથ લાગી જાય તો સારૂં, એમ થયું. ધોળા સ્ટેશને ગાડીમાં બે ત્રણ ઉતારૂઓ આવ્યા, તેથી હું ખુશી થયો.

પ્રત્યેક વ્યક્તિને હું ઝીણી નજરે જોતાં વિચારતો હતો કે આમાંનું કોણ મ્હારૂં આખી રાતનું સાથી થશે? એક મુસાફર તો પથારી લાંબી કરીને સૂતો. માત્ર હું અને બીજા બેજણા જાગતા બેઠા હતા. મ્હારો ભવિષ્યનો સાથી ઉમ્મરે આશરે ચાળીશ—પીસ્તાળીશ વર્ષનો દેખાતો હતો. કેડમાંથી વળી ગએલો, ગાલમાં ઉંડા ખાડા પડેલા, અને માથાના વાળ તદ્દન સફેદ થઈ ગયા હતા. તેનાં કપડાં બહુ કિમ્મતી નહોતાં, પરન્તુ એક સાધારણ ગૃહસ્થની યોગ્યતા દર્શાવે તેવાં હતાં. હવાના પ્રતિકાર માટે સારી પાતળી, કાશ્મીરી શાલ ઓઢેલી હતી. આ કિમ્મતી શાલથીજ એ પૈસાદાર હતો એમ પ્રતીત થતું હતું. બીજા બે જણ શેઠીઆઓ હતા, તેમને વિશે મ્હારે કાંઇ કહેવાનું નથી. તેમની ઓળખાણ પણ મ્હેં કરી નહોતી.

બે ત્રણ સ્ટેશનો ગયાં, ત્યાં સુધી તો કોઈએ વાતનો આરંભ કર્યોજ નહિ. પરંતુ મ્હારાથી આમ ચૂપ બેસી રહેવાયું નહિ. મ્હને પેલો ડોસો કંઈ વિચિત્ર જણાયો હતો, તેથી તેની પાસેથી કાંઇ વાતચિતનો ખોરાક મળશે એમ ધારી પૂછ્યું.

" શેઠજી ! આ શાલ તો કિમ્મતી જણાય છે. કેટલી કીમતની હશે ? "

મ્હેં મંગલાચરણ કર્યું. અત્યાર સુધી મૌન ધારણ કરી બેઠેલો, માત્ર સ્ટેશન આવે ત્યારે બ્હારીની બ્હાર ડોકૂં કાઢી આમ તેમ જોતો, તે ગૃહસ્થ બહુ નમ્ર-ગંભીર સાદે બોલ્યોઃ

" મિસ્ટર્ ! એની કિમ્મત માત્ર રૂ. ૨૦૦ નીજ છે. મ્હને હવે બીજી કોઇ જાતનો શોખ નથી. ને આ અવસ્થાએ તે યોગ્ય પણ લાગે નહિ. આ શાલ મ્હારી આખી જન્દગીની મહત્વાકાંક્ષા અને દુઃખના ફળરૂપ છે તેથી ઓઢું છું. એની એટલી બધી કિમ્મત આપતાં પણ મ્હારો જીવ તો કચવાયો હતો. કેમ, ત્હમે શું ધારો છો ? જાતમહેનતથી કમાએલા પૈસા ખરચતાં કેટલું વસમું લાગે છે ? "

" આપનું કહેવું વાસ્તવિક છે; છતાં સ્વપ્રાપ્તિનો ઉપભોગ કરતાં આનન્દ થાય એ સ્વાભાવિક છે; પરન્તુ મુરબ્બી ! મ્હારો તો એવો અનુભવ અને અભિપ્રાય છે કે કોઈક

વિરલાઓજ પોતાની કમાણીનો સદુપયોગ કરે છે. આમાં ઇશ્વરનો કંઇક અન્યાય છે અથવા તો હું પામર એ પરમ પિતાની ઘટના સમજી શકતો નથી "

મ્હારા આ શંકાના પ્રત્યુત્તરમાં શેઠે (એ વેપારી છે, એવું સહજ અનુમાન થઇ શકયું હતું-)એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. 'હાય' મારી, કપાળે હાથ મૂકી, આંખમાં આવી જતાં આંસુ ખાળવા ત્હેણે પ્રયત્ન કર્યો.વૃદ્ધનું મનોબળ ક્ષીણ થતું જોઈ, મ્હેં મારી માનસિક શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું. એક સ્નિગ્ધ અને નમ્ર દૃષ્ટિ ફેંકી મ્હેં ધીમે સાદે કહ્યું:

" શેઠ ! જીંદગી તો સુખદુઃખથીજ ગુંથેલી છે. એમાં કોઈ ગત બનાવ અને સુખ દુઃખાદિ સંભારી અન્તર્ દુભવવું વાજબી નથી. જરા શાન્તિ રાખો, શેઠ સાહેબ !" હું અલબત્ત એમને વિશે કાંઇ જાણતો નહોતો. માત્ર નેત્રનાં આંસુ, નિસાસા અને વાતચિતના સંબંધથી એટલી અટકળ કરી હતી કે એને કાંઇ ઉંડું દુઃખ હશે. જુવાનીમાં કંઈક દુઃખના ઝપાટે ચ્હડી ગયો હશે. આટલીજ અટકળથી હું વધારે ધૃષ્ટ થયો. પરંતુ મ્હારી, અટકળ સાચી હતી.

" હા,ભાઇ ! ત્હારી સુવાનની શીખામણ હું ધરડો છું પણ કબૂલ કરૂં છું. તું અક્ષરશઃ સાચુંજ કહે છે. પણ ભાઈ ! શાન્તિ મેળવવાના સઘળા પ્રયત્ન વ્યર્થ જાય છે ! નિદ્રાનું શાન્ત સ્વપ્નું પણ આવ્યું નથી, આ જીવને કદીય નિરાંત મળી નથી. એક આશાની પૂર્ણાહુતિએ અને બીજી આશાના ઉદ્દ્ભવે મ્હને સદૈવ બળતો જળતો અને અજંપામાં રાખ્યો છે. અનેક વેળા ઉંઘમાંથી બ્હેબાકળો થઇ હું જાગી ઉઠું છું. અનેઅનેક વેળા કલ્પનામાં પણ પ્રત્યક્ષ દુઃખના ભાસથી મહાન્ દુઃખોનો અનુભવ કરૂં છું. હવે તો વૃદ્ધ થયો છું. કાળના કોરડા મ્હારી પીઠને ચમકાવતા નથી. ચિન્તાગ્રસ્ત જીવન હવે અકારૂં થઇ પડયું છે. શું કરીએ, ભાઈ ! જીવ છે ત્યાં સુધી જીવવું છે !" વાત કરતાં ડોસાએ કપાળ પેર આવેલો પરસેવો લૂછયો. તેણે છેલ્લું વાકય બેચેનીમાં કહ્યું હતું.

"મ્હારા મુરબ્બી !" મ્હેં કાંઇક શાન્તિ આપવા પ્રયત્ન કર્યો. "આપ શા માટે દુઃખી થાઓ છો? ઘણીવાર મનની માન્યતાજ એવી થાય છે કે આપણે સુખી હોવા છતાંયે દુઃખી માનીએ છીએ. અને દુઃખના વિચારોમાંથીજ દુઃખ ઉદ્દ્ભવે છે. એ સર્વ આપણા મનની ભ્રાન્તિ છે. પણ આતો મ્હારો બાલકનો વિચાર ! આપ વયોવૃદ્ધને તો જે અનુભવ હોય તે ખરો !"

"સાંભળ, ભાઇ !" ડોસાએ સ્વસ્થ થતાં કહ્યું. "સાંભળ, દુનિયાંના કડુ અનુભવોની છાયા હજુ ત્હારા ગુલાબી ચ્હેરાપર નથી પડી. ત્હારી ઉમ્મરે પ્રાયશઃ હું પણ એવાજ વિચારનો હતો. બલ્કે ત્હારા કરતાં પણ વધારે ઉત્સાહી હતો. અરે, ભાઇ ! મ્હારી બાલ્યાવસ્થાથી માંડીને અત્યાર સુધીનાં વીતકની વાત કહું, તો એક મહાભારત થાય. સંસારમાં મનુષ્યની શું સ્થિતિ છે તે સર્વ જાણે છે. અત્યારે વાત કરતાં પણ મ્હારી દૃષ્ટિ આગળ મ્હારા જીવનનાટકના પડદા એક પછી એક ઉપડે છે. અને પ્રત્યેક પ્રવેશે મ્હારો ભજવેલો પાઠ હું તટસ્થ થઈ જોઉં છું !" ડોસાએ સ્ફુર્તિ વધારતાં આગળ બોલવું શરૂ કર્યું. " મ્હારૂં મન ઉછળે છે. અત્યારેજ હું એ બધું અનુભવતો હોઉં એમ લાગે છે. નિર્દોષ બાલ્યાવસ્થા, વૃત્તિઓના વેગથી ધમધમતું યૌવન, અને આ ઉતરતી ઉત્તરઅવસ્થા, એ

સર્વને એકજ સાથે, એકજ નજરે નિહાળું છું. જુવાન માણસ! ત્હને આશ્ચર્ય લાગે છે? ત્હને પણ આવાજ અનુભવ થશે!" આટલું કહી ડોસો જરા કરડી નજર કરી મૂંગો બેઠો.

૨.

"કાકા! ત્હમારા અનુભવો ગંભીર હોય એમ લાગે છે." મ્હેં નરમાશથી ઉત્તર આપતાં કહ્યું.

"હા ગંભીર તો ખરા. ત્હારે સાંભળવા છે? ચાલ તૈયાર થા. દુઃખની વાતો સાંભળવા ત્હારા કાનને સતેજ કર. લોકો જેને હૃદય કહે છે, એવું જો કાંઈ ત્હારામાં હોય, તો બે ઉન્હાં આંસુ સારવા ત્હારી આંખોને તૈયાર રાખ!" તે ડોસો બોલ્યોઃ

"સન ૧૮૬૩ ના જુન માસની તા. ૧૫ મીના ઉગતા પ્રભાતે મ્હારો જન્મ થયો, એવું મ્હને મ્હારા સંબંધીઓએ કહ્યું છે. તેર વર્ષ સુધીની કારકીર્દીમાં કાંઈ ખાસ જાણવા જેવું બન્યું હોય એવું મ્હારા ધ્યાનમાં નથી. મ્હારાં માતાપિતા પૈસે ટકે સુખી હતાં. મ્હારા પિતા બાલપણમાં તેલપળીનો ધંધો કરતા; પણ પાછળથી ગામડાના પ્રતિષ્ઠિત વેપારી તેઓ બન્યા હતા ગામમાં અમારૂં ઘર આબરૂદાર ગણાતું; અમારૂં કુટુંબ સાધારણ રીતે ઠીક સુખી હતું. મ્હારાથી સાત વર્ષે મ્હોટો મ્હારો એક ભાઈ હતો, એ ડાહ્યો અને કાબેલ ગણાતો. ભવિષ્યમાં એ નામ સારૂં કાઢશે એમ સૌ કહેતાં. મ્હારી ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરે એક અત્યંત શોકજનક બનાવ બન્યો. અમારાં માબાપ નવ કલાકના અન્તરે એકજ દિવસમાં કોલેરાના ભયંકર વ્યાધિથી મરણ પામ્યાં! પ્હેલાં માતા—પછી પિતા! કોલેરા પણ મરકીના જેવોજ પ્રાણઘાતક ક્રૂર વ્યાધિ છે."

"આ પહેલવહેલી આફત અમારા કુટુંબપર ઉતરી. મ્હારાં ભાંડુમાં હું સૌથી ન્હાનો હતો. ગુજરાતી ૭ ચોપડી ભણ્યા પછી હું આગળ કંઈ ભણ્યોજ નથી. લાડકવાયો હતો, એટલે મ્હને કોઇએ ભણવાનો આગ્રહ પણ નહિ કરેલો.

"મ્હારા પિતાના મરણ સમયમાં એકાદ બે ઉંધા વેપાર થઇ ગએલા; અને કુટુંબની આબરૂ પ્રમાણે અમારે તેમની ઉત્તરક્રિયા પણ ઠીક કરવી પડી; તેથી અમે દેવામાં ઉતર્યા. લ્હેણદારોએ ધીમે ધીમે દાવા કરવા માંડયા; અને અન્તે અમારી માલ મિલકત વેચી દઇ, દેવું પતવી, આખરે અમારી વ્હાલી જન્મભૂમિ,–બાપદાદાનું જૂનું ગામ છોડી પોરબંદરમાં રહેવા જવું પડયું. મ્હારો વડીલ ભાઈ જે હજૂ જીવે છે, અને જેને હું પૂજ્યબુદ્ધિથી ચાહું છું; તેણે થોડી મૂડી સાચવી રાખી હતી. પોરબંદરમાં આવી તેણે વેપાર શરૂ કર્યો. હું તેની સાથે કામ કરતો હતો, પણ વેપાર, પૈસા, ભાગ, વ્યવહાર એમાંનું કશુંય જાણતો નહોતો. મ્હને બીજી બધી વાતે સુખ હતું, પણ મ્હારી ભાભી—મ્હારા ભાઇની વહુ—(અરે બિચારી એ પણ આ દુનિયામાંથી ચાલી ગઈ છે!—પ્રભો! એની નિન્દા હું ન કરૂં!—મનુષ્યમાત્રનો સ્વભાવ હશે, કે કર્મના યોગે સર્વ કાર્ય થયાં જ કરે છે. કોણ અજાણ્યું છે કે મૃત્યુ અનિવાર્ય છે? છતાં પણ મનુષ્ય 'મ્હારૂં–મ્હારૂં' કરી અધમ કર્મના ગાંસડા બાંધે છે!) અરે, હા! મ્હારી ભાભી જરા મ્હને સંતાપતી હતી. મ્હારા મ્હોટા ભાઇને ત્યાં હું ખાઉં, અને એમની કૃપાથી ઘરમાં તેમના જેટલીજ સત્તા ભોગવું; એ એનાથી જોવાયું નહિ. મ્હારાથીયે એની પજવણી ન ખમાઈ; એ પરવશતાને લીધે

ઘણીવાર છાનો છાનો હું રડતો. ભણેલો નહિં, તેમ એટલું જ્ઞાન પણ નહિ કે આમ સ્થિતિમાં સંતોષ મેળવી શકું."

"મિસ્ટર્ ! એ સ્થિતિ બહુ બુરી હતી. એ પરાધીનતા તે મ્હારા દુશ્મનનેય ન હજો. ગુજરાતી અભ્યાસ તો છોડી દીધો હતો, પરન્તુ અંગરેજી શીખવાની હોંશ થઈ હતી. થાક્યો પાક્યો પેઢીના કચરાપટ્ટી કામથી પરવારી, હું "કૅટ" એટલે બિલાડી અને "ડૉગ" એટલે કુતરૂં, એમ ગોખતો. પરન્તુ કમનસીબે મ્હારા મ્હોટા ભાઇએ મ્હને એક દિવસે અંગરેજી વાંચતાં દીઠો ને બે ચાર લપાટ લગાવી દીધી. મ્હારા ભાઇનું એવું માનવું હતું કે અંગરેજી ભણીશ તો વેપારમાં ચિત્ત નહિ રહે—નહિ ચોંટે. ત્યારથી અંગરેજી અભ્યાસને મ્હેં છેલ્લા સલામ કર્યા.

"ઘરમાં કોઇ મને માન ન આપે, ખાવા પીવામાં સૌથી છેલ્લો, દુકાનમાં મ્હેતા પણ ધુતકારે !– એ સઘળું હવે મ્હને સાલવા લાગ્યું. આખરે એ દુઃખમાંથી નાશી છૂટી કોઇ જગ્યાએ સ્વતંત્ર ધંધો કરવાનો વિચાર થયો. મ્હારા મ્હેરબાન ! હવે મ્હને સ્વતંત્ર-ધંધાનો શોખ થયો. નોકરીનાં દુઃખોની પૂર્ણ માહિતી મળી. મ્હારા ભાઇના જેવોજ થઈ એના જેવીજ સ્વતંત્રતા ક્યારે ભોગવું, એવી મ્હારા મનમાં સજ્જડ ગાંઠ બંધાઈ.

"બીજી તરફ, હું ઉમ્મરે પણ પહોંચ્યો હતો. લોકો વાતો કરવા લાગ્યા કે એનાં મા બાપ જીવતાં હોત તો એને જલ્દી પરણાવત. લોકોને આવી પારકી પંચાત કરવાનું બહુ ગમે છે ! મ્હારે કાને આ સઘળી વાતો આવતી પણ હું નારાજ થતો નહીં. મ્હને સ્વતંત્રતા ગમતી, ત્યારે આ બધા તો મ્હને પરતંત્ર કરવા મથતા. પણ આપણા સંયુક્ત ગૃહસંસારમાં આપણું ધુવાનનું ધાર્યું કંઇ થતુંજ નથી.

"વારૂ. લોકોના આગ્રહથી અન્તે મ્હોટા ભાઇને તે કામ હાથ પર લેવું પડયું અને અન્તે મ્હારાં લગ્ન પણ થયાં. બીજી બાજુપર હવે પેઢીનું કામ મ્હને સારીરીતે આવડી ગયું. મ્હેનત કરવાથી શું નથી થતું ? એમ કરતાં બધું રસ્તે ચડી ગયું; પરન્તુ હલકું સોહી હવાલદારનું ! દુકાનનાં સર્વે માણસો ન્હાનું મ્હોટું બધું કામ મ્હને સોંપતાં. રાતના ગોદીમાં સુવા જવાનું પણ મ્હારે શિર હતું. આખરે હું લાયક વેપારી થયો. બીજી તરફ એક સ્ત્રીનો પતિ થયો. સાંભળો ત્યારે, હવે મ્હારે મ્હારી એ જાતની જીંદગીની વાત કરવાની છે.

"ગૃહસંસારી જીવન અને બાહ્ય વ્યાપારી જીવન—એની શરૂઆત થઈ. મોટા ભાઇએ રૂ ૧૫૦૦૦ આપીને મુંબઈ વેપાર કરવા મોકલ્યો. મ્હારે માલ ખરીદી ત્યાંથી પોરબંદર રવાના કરવો અને ત્યાંની પેઢીમાં એ બધો માલ મોટાભાઇ વેચે એવો બંદોબસ્ત થયો.

"મુંબઈ આવીને મ્હેં ખુબ મહેનત કરી. મ્હને મ્હારી ભાભીનાં મ્હેણાં હજુ સાંભરતાં હતાં. મ્હારી સ્ત્રીને એકલી રાખવી પડે છે, તેનું કારણ હું પરતંત્ર છું એમ લાગતું. અમારો વેપાર મુખ્યત્વે કરીને અનાજનો હતો. મ્હેનતના પ્રમાણમાં પ્હેલાં તો અમને બહુ થોડો નફો થતો. તેથી વેપાર ખીલવી વધારે નફો કેમ મેળવવો એના વિચારમાંજ હું મશગુલ રહેતો.

"પરણેલીને છેક વિસારી દીધી હતી. લાયકાત પહેલાંજ પરણવું એટલે સ્ત્રી

મેળવી સહુ વ્યવહાર ચલાવે છે તેમ ચલાવી, ' છોકરાંનાં બાપ ' થઇ, આખર મરીજવું: એટલો ખ્યાલ હતો !

" મ્હારી પરણેલી ગામડાના એક ગરીબ કુટુંબની હતી. અને બહુ ભલી, સુશીલ હતી. પરન્તુ હું વેપારી લાઇનનો માણસ; ત્હેના મનને તો સ્ત્રી એટલે અક્કલ વિનાની ગુલામવી–ડાબા પગનું ખાસડું ! આવા વિચારમાં મ્હારી પત્નીના હૃદયનો અભ્યાસ કરવાનું અને તેનો હૃદયકોષ ઉઘાડી પ્રણયલક્ષ્મીથી મ્હારો આન્તર્ વ્યાપાર સમૃદ્ધિવાન્ બનાવવાનું સાંભરે ક્યાંથી ?—અને સાંભરે તો આવડે પણ કેમ ? સૌ કરે છે તેમ મ્હેં પણ કર્યું. **મ્હારી પત્ની એટલે મારૂં વિષયતૃપ્તિનું સાધન** ! આથી વધારે એની પદવી ન હોતી. મ્હારૂં, મ્હારા ઘરનું, મ્હારા સંબંધીજનનું કામકાજ કરવું અને તેમના હુકમમાં રહી વર્તન રાખવું, એ મ્હારી દૃષ્ટિમાં ડાહી સ્ત્રીનાં લક્ષણો હતાં. હું સ્પષ્ટ કહું છું કે જેને ખરો પ્રેમ કહી શકાય, તે પ્રેમનો અર્થ હું સમજતોજ નહોતો; અને **ભાઈ** ! કમનસીબે એ પ્રેમ કદી અનુભવ્યો પણ નથી. હું હતભાગી છું. લાખોની દોલતના ભારથી દબાએલો, અનાજનો ધુરંધર વેપારી, હું ખરેખર કમનસીબ–ભાગ્યહીનજ છું ! **સ્ત્રીનો પવિત્ર પ્રેમ જેને મળ્યો નથી, ત્હેણે કાંઈજ પ્રાપ્ત કર્યું નથી !**

" મ્હેં મ્હારી રાંકડી અને પ્રેમાળ સ્ત્રીને મહાન્ અન્યાય આપ્યો છે. અરે ભગવાન ! મ્હારૂં એ પાપ ક્યારે ધોવાશે ?

" પણ ! હા ! મ્હારે મ્હારાં કર્મની કહાણીથી તમને કાયર કરવા ન જોઈએ. મ્હારે જે કહેવાનું છે તે હવે હું જલ્દી કહી નાંખીશ. હજૂ મ્હારે ઘણું કહેવાનું છે. અમદાવાદ ગયો ને મુંબઈ આવતાં પણ શી વાર ? "

૩.

મ્હેં શેઠના વિચારમાં હૃદયની દિલસોજી બતાવી. એમણે પોતાની જીવનકથા આગળ ચલાવી.

" **ભાઇ** ! પરણ્યા પછીની આઠમીજ રાત્રીએ મ્હારી સ્ત્રીને ઘેર મૂકી, હું મુંબઇ આવ્યો. ભાઈ અને ભાભી વહુને કેમ રાખશે ત્હેનો વિચાર પણ ન કર્યો. વેપારમાં અનેક મોટા હરીફ હતા: એ સર્વની સ્હામે ઝુઝવાનું હતું–એમાંજ મ્હારૂં લક્ષ હતું !

" હું એકદમ ન્હાના શહેરમાંથી આવેલો હતો. ધંધામાં પ્રવીણ કેમ નીકળવું, ભાઈ ભાભીને બતાવી આપવું કે મ્હારામાં પણ શક્તિ છે; એ વિચારો મ્હને રાત દહાડો સતાવતા. વિચારમાં ને વિચારમાં બંદર ઉપર હાથમાં લાકડી કે છત્રી લઈ ફરતો. કોનો કોનો માલ ક્યાં ક્યાં જાય છે, અને તેનો વેપાર કેવો છે, તે વગેરેની ઝીણી તપાસ ચલાવતો. સાંજે છેક થાક્યો પાક્યો આવી, વીશીમાં રાખધુળ જેવું ખાઇ સૂઈ જતો. હું પરણ્યો છું, એવું મ્હને સાંભરતુંય નહોતું. જેને હવે હું ધર્મની ફરજ માનું છું, જે ફરજથી પત્ની સાથે હું બંધાયો હતો, એનું તો મ્હને સ્વપ્ને પણ ભાન નહોતું. કામ, કામ, અને કામ સિવાય બીજી વાતજ નહિ ! કોઈ નાટક જોવા જાય,–ફરવા જાય, પણ મ્હને એમાંની એકેય વાત રૂચતી નહિ. અને **ભાઇ** ! એ નાનપણના સ્વભાવોએ મ્હારામાં ઘર કર્યું છે. હવે હું આનન્દ લઇ શકતો નથી. કોઇ મ્હેમાન, સ્નેહી, કે સંબંધીની સાથે ભાગ્યેજ તેમને દેખાડવાની

ખાતર પણ હું નાટક અથવા કોઈ ખેલ જોવા જાઉં છું. જો કે પૈસે ટકે તો પ્રભુની હવે પૂર્ણ મ્હેરબાની છે.

" વળી ખાવા પીવામાં પણ હું દુઃખી હતો. વીશીવાળો એક નીચ, હલકો, ગુજરાતી બ્રાહ્મણ હતો. દાળ એટલે આંબલીનું પાણી અને ભાતનું ઓસામણ, શાક, ભાત, અને રોટલી પણ અરધાં કાચાં પાકાં ! છતાં પણ રાત્રિએ મ્હને ધસઘસાટ નિદ્રા આવતી. જે ગાઢ નિદ્રા એ દુઃખના દિવસોમાં આવતી, તે નિદ્રાનો છેલ્લાં દશ વર્ષમાં ઝાંખો સંરખો પણ અનુભવ થયો નથી. કહો ! થાક્યા પાક્યા ધસઘસાટ ઉંઘવું સારૂં, કે એક સુંદર પલંગ પર ઉંઘને માટે આળોટયાં કરવું, તે ઠીક ? વીશીના ખોરાકે મ્હારા ઉપર બહુ ઘાતકી અસર કરી છે. આજ હું ઉમ્મરે જીર્ણ થએલો જણાઉં છું અને તદ્દન અશક્ત થઇ ગયો છું, (જો કે મ્હારી ઉમ્મર બહુ થઇ નથી–) તેનું વીશી પણ એક કારણ છે. જુવાનીમાં રાત દહાડો શરીરની લેશમાત્ર પણ દરકાર રાખ્યા વિના સતત કામ કરવાથી આ હાલત થઈ છે. અત્યારે એ બધું સાલે છે. "

" આખું વર્ષ હું મુંબઈમાં રહી માત્ર ચોમાસાના બે માસ ઘેર જતો. મ્હારી પત્ની સાથે રહેતો. પરંતુ રહેતો એનો અર્થ–માત્ર રહેતોજ ! મ્હારી પત્ની સાથે લોકરિવાજ અને કામકાજને લીધે દિવસે બોલાય શાનું ? અને રાત્રિએ પણ એ મ્હારૂં સુખ છીનવાઇ જતું. વર્ષ આખરના હિસાબો તપાસી સરવૈયું કાઢવાનું કામ મ્હારૂં હતું. શું કરવું ? મ્હોટા ભાઇને ના કેમ પડાય ? મોડી રાત સુધી કામ કર્યા પછી એ બિચારીની સાથે વાત કરતાં કંટાળો આવતો. સ્ત્રી મ્હને માત્ર પૂતળું લાગતી. એનામાં હું કશુંય જોઈ શકતો નહિ. જે મ્હેં પાછળથી અનુભવ્યું, તેને માટે જો પ્હેલાંથી કોઇએ મ્હને સલાહ આપી હોત, તોપણ એ હું માની શકત નહિ. આમ થવાનું મ્હોટું કારણ તો હું અશિક્ષિત–મૂર્ખ હતો.

" ઠીક. આવી રીતે બે ત્રણ વખત આવ જા થયા પછી હું એક પુત્રનો પિતા પણ થયો ! " પુત્રનું નામ લેતાંજ વૃદ્ધના ચ્હેરા ઉપર રતાશ પથરાઈ, ભમરોમાં ભંગ પડવા લાગ્યો. તેણે જરા હોઠ પીસ્યા. હાથ મસળતાં મસળતાં કરડાકીમાં બોલ્યો.

" હા ! મ્હારા પુત્રનો જન્મ થયો,–બલ્કે એક દુશ્મનનો જન્મ થયો ! મ્હારૂં નિરંતર લોહી પીનાર, આરામમાં અજંપો નાંખનાર, મ્હારા લોહીને ટીપે ટીપે પેદા કરેલી કમાણીમાં આગ મૂકનાર અને મ્હારૂં નામ બોળનારઃ એક પુત્ર નહિ પણ રાક્ષસનો જન્મ થયો ! હાં !—વારૂ, મ્હારે ચાલુ વાતમાંથી દૂર ન જવું જોઇએ, તેમજ મ્હારી વાત અવ્યવસ્થિત રીતે પણ ન કહેવી જોઈએ.

" મ્હેં કહ્યું તેમ હું એક પુત્રનો પિતા થયો. હજૂ સુધી પણ હું મ્હારી પત્નીને મુંબઇમાં રાખી શકયો નહોતો. એક તો તે વ્યવહારના ખાડામાં સડતી હતી, ત્યાં આ લફરૂં લાગ્યું. અને એ બિચારી પણ કાંઈ ભાભીના ઘરમાં સુખી ન હતી. ઘરનાં અનેક કામમાંજ હમ્મેશાં ગૂંથાએલી મ્હારી સ્ત્રી મ્હારા છોકરાની સંભાળ શી રાખે ? તે માંડ સાજો રહેતો. અને કેળવણીના એક પણ સંસ્કાર વિના બાવળના ઝાડ પેઠે માત્ર કાંટાનું માળખું બનવા મ્હોટો થતો હતો !

" હું જ્યારે જ્યારે પોરબંદર જતો ત્યારે મ્હારી સ્ત્રી રડી પડતી. પણ એ બિચા-

રીનું દુઃખ સાંભળવાની મ્હને નવરાશ નહોતી. મ્હને દયા સરખી પણ ન આવતી ! મ્હારૂં હૃદય કેવું નિષ્ઠુર હશે ? છતાં ભાઈ ! ગમે તેવો તો પણ હું મનુષ્ય હતો. પ્રાણીમાત્રને પોતાને માટે લાગણી હોય છે. એવી લાગણી મ્હેં એકજવાર અનુભવી છે. હું તે લાગણીને સુખની ઘડી લેખું છું. એવા દુઃખના સમયમાં પણ, સુખની ઘડીનો ચમત્કાર થઇ ગયો છે.

"મ્હારી પત્ની એકવાર ત્હેના બાળકને લઇને ઘરનું કામ કર્યા કરતી હતી. હું પુષ્કળ કમાઉં અને મ્હારી સ્ત્રી આમ હડધુત થાય તે ઠીક નહિં, એવો મ્હને એકાએક વિચાર આવ્યો. મ્હારી સ્ત્રીના મનમાં પણ એજ વાત હતી એમ હું ધારૂં છું. મ્હેં ત્હેને બોલાવી. ત્હેણે બાલકને ચૂમી ભોંય પર મૂક્યું; ઉઠી પાસે આવી અને મ્હારા પગમાં પડી રડી પડી.

"હવે તો મ્હને મુંબાઈ રાખો ! મ્હારાથી આ વૈતરૂં નથી થતું. ક્યાં સુધી આમ, ને આમ સહન કરવું ?"

"આ સાંભળતાં મ્હારી દયાની લાગણી ઉશ્કેરાઈ. ડોસાની આંખમાં એ પ્રસંગ વર્ણવતાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં. અને હૃદયનાં એ મોતી ધોળી પાંપણોમાં ગુંથાયાં. એ મોતીને નીચે સરવા દેતાં ડોસાએ આગળ ચલાવ્યું."

"મ્હને ત્હેની ખરેખરી દયા આવી. એને મ્હેં ઉભી કરી, છાતી સરસી દાબી. પત્નીને છાતી સરસી દાબવામાં શી મીઠાશ છે, એ મ્હેં ત્યારેજ જાણ્યું. મ્હારી સ્ત્રી શાન્ત થઇ, મ્હને પણ અપૂર્વ શાન્તિ વળી. એ વરસે હું એને મુંબાઈ તો ન લઇ ગયો. પણ આખું વર્ષ હું એ બનાવને સંભારતો, અને રાત્રે સુતાંસુતાં એ સ્નેહાળ, સહનશીલ સ્ત્રીનાજ વિચાર કરતો."

૪.

"ત્રીજે વરસે અમે મુંબઇવાસી થયાં. મ્હારો પુત્ર હવે મ્હોટો થયો હતો, મ્હને તો અત્યારથીજ કંટાળો આવતો. તેને મારતો અને ઘણીવાર ઘરમાં પૂરી રાખતો. કોઇ વાર તો ખાવા પણ આપતો નહિ. નૈસર્ગિક વૈર કહો, કે ગમે તેમ કહો. પરન્તુ છોકરાની અને મ્હારી આંખો તે વખતથીજ લડતી, અને હજુ પણ લડે છે !

"હાય ! મ્હારી શી દશા ?...પણ ઇશ્વરેચ્છા !

"મ્હારા ઘરમાં મ્હારી ગૃહલક્ષ્મીએ પગ મૂકયો, ત્યારથી મ્હારા મનમાં નિરાંત રહેતી. બિચારી મ્હારા સુખને માટે કંઇને કંઇ પ્રયત્ન કર્યાજ કરતી. મુંબઇમાં મ્હેં રસોઇઓ રાખ્યો હતો, છતાં શાક વિગેરે પોતેજ બનાવતી. પીરસવાનું કામ પોતેજ રાખ્યું હતું. મ્હેં એને આટલાં વર્ષ હેરાન કરી ત્હેને બદલે એ મ્હને સુખ આપતી !—કેટલી સહનશીલ ! અરે ! એ કેટલી સદ્ગુણી હતી ?"

આ છેલ્લા વાકયથી હું તરતજ સમજી ગયો કે એ હવે નથી. એની વધારે વાત આ બુદ્દાને દુઃખરૂપ થશે એમ ધારી મેં વાત જરા ઉતાવળથી કરવાનું કહ્યું અને સમજાવ્યું કે વચમાં આપણે ન્હા વિગેરે લેવાં છે, તેથી હવે જેમ બને તેમ જલ્દી વાતને આગળ ચલાવો. ડોસાએ પુનઃ શરૂ કર્યુંઃ—" એ બાઈ બહુ ભલી હતી. અને દુઃખિણી સ્ત્રીને થોડું પણ સુખ પ્રાપ્ત થતાં બહુજ સુખ માને છે. મ્હારી પત્નીના સંબંધમાં પણ એમજ બન્યું હતું.

" એ સ્ત્રી એક પુત્રીરત્ન પણ આપતી ગઈ છે. મ્હારા દિલનો આરામ, મ્હારી આંખોનું તેજ–મ્હારી પુત્રી, મ્હારી વહાલી મનોરમા ! તું સુખી રહે. તું ત્હારૂં સુખે ભોગવ. ત્હને ત્હારા વૃદ્ધ પિતાનો આશીર્વાદ છે. તુંજ મ્હારો ખરો દીકરો છે. તું જો પુત્ર હત તો તીજોરીની ચાવી ત્હનેજ આપત. બુદ્ધિશાળી, પુણ્યશાળી, સદ્‌ગુણી દીકરા–મનોરમા ! તું તે તુંજ છે,

" હા ! મ્હારી પુત્રી, એ મ્હારી બીજી લક્ષ્મી. એના જન્મપછી હું ધંધામાં સારી રીતે કમાયો. નમ્ર થયો, કંઇક આનન્દી થયો. ધંધામાંથી ઉંચું માથું તો નહોતું થતું. પરન્તુ અવકાશ મેળવીને પત્ની અને પુત્રીને લાડ લડાવવાનું મન થતું. એમને જે જોઇએ તે લાવી આપતો. અને ત્હેમનાં ન્હાનાં મન સંતોષતો. બાકી તો અભણ પૈસાદારની કુટુમ્બસુખની કલ્પના રસિક વિદ્વાન અથવા કવિના મગજ જેવી ક્યાંથી હોય ?

" હવે મ્હારી સ્ત્રીના સુખની સીમા નહોતી. પૈસાદારની સુખી સ્ત્રીઓ લાંબો વખત એ સુખ ભોગવે, એવું એમના કપાળે લખેલું હોતું જ નથી ! મ્હારી સ્ત્રીનું નસીબ પણ એવુંજ હતું. તે કંઇ કામપ્રસંગે પોરબન્દર ગઈ, ત્યાં ત્હેને પ્લેગ થયો. અને ત્રણ દિવસના તાવને અન્તે એ ભલી સ્ત્રીએ આ જગતનો ત્યાગ કર્યો. ત્હેને પ્લેગ થયો એટલે મ્હને તાર કર્યો હતો. હું મુંબઈથી પોરબન્દર ગયો. લોકલાજને લીધે મ્હારાથી એની સેવા તો શું, પણ જરા સામે બેસી તેની ખબર અન્તર પૂછી વાતચિત પણ થઇ શકી નહિ ! એકજ વાર સદ્‌ભાગ્યે મળાયું. તેણે જે થોડું ઘણું કહ્યું હતું તે મ્હેં કર્યું. એ ભલી બાઈના સ્નેહ સ્મરણની ખાતર પુણ્ય કર્યું. મનોરમાને મ્હારી પાસેજ રાખીને એનું શિક્ષણ એ પરણે ત્યાં સુધી મ્હારે હાથે લેવું, એવું મ્હેં એને વચન આપ્યું હતું.

" મ્હારી મનો,–પાંચ વર્ષનું બચ્ચું ! તેની માએ પ્રાણત્યાગ કર્યા, ત્યાં સુધી એને પાસેજ રાખી હતી. મનોને એણે ચૂમી લઈ પ્રાણ છોડયા. હું તો એને અગ્નિદાહ દેવા પણ હાજર ન હતો. મોસમ જોસમાં ચાલતી હતી, તેથી તેને બળી તુર્તજ મ્હારે મુંબાઈ જવું પડયું હતું હું કેટલો બધો નીચ, નિષ્ઠુર હૃદયનો !

" મનુને થોડાજ દિવસમાં પોરબન્દરથી મુંબાઇ મ્હેં બોલાવી. સાથે બે મોટી ટ્રંકો લાવી હતી. તે આવીને મ્હારી સ્હામે મારી પૂજાની ઓરડીમાં ઉભી રહી, મ્હેં ગળગળા થઇ જઈ કહ્યુંઃ બેટા ! ત્હારે કશી ફિકર કરવી નહિ. હું છું તે ત્હારી બા છે, એમજ સમજજે.

" મનુ બોલી શકી નહિ. ત્હેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. મનુએ આંસુથીજ ઉત્તર આપતાં, બન્ને ટ્રંકો લાવી મ્હને કહ્યું. " બાપા ! આ મ્હારી બાનાં કપડાં. હવે એનું પુણ્ય કરજો."

"બેટા! મનુ !' માત્ર એટલાજ શબ્દો હું બોલી શક્યો. એના સજલ નેત્રો પર એક મીઠી ચૂમી લીધી. "મ્હારીબા મરીગઈ!" એમ મનુએ મ્હને કહ્યું જ નથી. બીજાને બધાયે વાત કરતી. પરન્તુ મ્હારા આગળ એની બા સંબંધી એક શબ્દ પણ બોલતી નહિ કેવી ડાહી છોકરી ? કેવું એનું શાણપણ ! મ્હારી પત્ની ગઇ પણ ત્હેના સ્નેહની મૂર્તિ પોતાની પુત્રીમાં મૂકતી ગઈ હતી.'

" અને હવે–મ્હારી આંખોનું ઝેર—મ્હારો પુત્ર વળી મ્હારી દ્રષ્ટિસમીપ આવવા લાગ્યો. મ્હેં તેને જેમ તેમ મોટો કર્યો; વેપારમાં જોડ્યો. પણ ભાઈ ! કામ એક

સોપું અને કરે બીજું ! અને તે પુરૂં કરતાં અનેક રીતની ભૂલો કરે; અને જેમાં ધ્યાન આપવાનું તે જુવે નહિં, ને બીજામાં લક્ષ રાખે; એમ સાંજ પડતાં, એકેય કામ લક્ષપૂર્વક ન કર્યું હોય. સમજાવીને, મારી મારીને પણ શીખવ્યું: તોએ તે એકનો બે થયો નહિ !"

"એક વખત દુકાનનાં બીજાં માણસો ખરીદી ઉપર બ્હાર ગયાં હતાં. હું અને એ મ્હારો પુત્ર દુકાન પર હતા. એ દિવસે તેણે એક જબ્બર ભૂલ કરી, એક જણને રૂ. ૧૦૦ ને બદલે રૂા ૧૦૦૦ ની નોટનો ટુકડો આપી દીધો ! સાંજે મેળ મેળવતાં હિસાબ ન મળ્યો. સામો લેનાર માણસ સારો કે બિચારો પાછો આપી ગયો.

"એજ રાત્રે મ્હેં એને બીડી પીતાં જોયો. બીડી પીવાની એને મ્હારી ખાસ મના હતી. મ્હારો મિજાજ મૂળ ગરમ, અને તેમાં આવા બનાવ બનતાં હાથમાંથી છેક ગયો ! મ્હેં એને ખૂબ માર્યો. ત્હેણે પણ મ્હને ખુલ્લે મ્હોંએ ગાળો દીધી. એ ઝેરના પરિણામમાં મ્હેં મ્હારા વીલથી વારસામાંથી એનું નામજ બાતલ કર્યું !" ડોસાના દાંતોમાં આ વખતે કચકચાટી બોલી, ક્રોધના અંકુરો ત્હેને તપાવવા લાગ્યા હતા. ત્યાર પછી જરા કંટાળતો હોય, એમ બોલવું શરૂ કર્યું.

"ભાઇ ! મ્હારી મિલ્કતનો અર્ધ ઉપરાંત ભાગ મ્હેં મ્હારી મનોરમાને આપ્યો છે. તે સાસરે ત્હેના પતિની સાથે સુખી છે. કાંઈ પણ આ બળતા હૃદયને ઠારવાનું કે અંતઃકરણને ખાલી કરવાનું ઠેકાણું આ દુનિયામાં હોય તો મ્હારી મનોજ છે. છોકરાએ વારસાનો દાવો કર્યો, તેને થોડા ઘણા પૈસા કોર્ટે અપાવ્યા, તે તેણે અલ્પ સમયમાં દુર્વ્યસનમાં-બદચાલમાં ઉડાવી નાંખ્યા. એ દુષ્ટ, હાલમાં કંગાળ, બેહાલ, દુઃખી થઇ ગયો છે, મ્હારી પાસે એને આપવાના પૈસા હવે નથી; તેમ ઇચ્છા પણ થતી નથી, ત્હેના પ્રતિનો પ્રેમ તો આ હૃદયમાંથી ક્યારનોયે નિર્મૂળ થઇ ચૂકયો છે.

"મ્હેં હવે મ્હારો વેપાર બંધ કર્યો છે. દીકરો કુળમાં અંગાર ઉપજ્યો ! અને દીકરી તો બિચારી પારકી થાપણ. કહે ભાઈ ! મહા મહેનતે મેળવેલા પૈસા પણ સુખ આપી શકતા નથી. અરધી રાતે ઉંઘ ઉડી જાય છે, અને હવે તો એ દુષ્ટથી હું બીહું પણ છું. મ્હારી સ્ત્રી કોઈ કોઇ વાર સ્વપ્નમાં આવી દિલાસાનાં વચનો સંભળાવે છે, મ્હારી મનોના પત્રો શાન્તિ આપવા મથે છે. પણ એ સૌ વ્યર્થ ! બાલ્યાવસ્થાની બેદરકારી, પૈસા મેળવવાની તીવ્ર જીજ્ઞાસા, પત્ની પ્રેમની અપ્રાપ્તિ, મૂર્ખ અભણ પુત્રનું અજ્ઞાન,-એ સર્વેનું સ્મરણ મ્હને ગભરાવી નાંખે છે !"

ડોસાના શબ્દોની, વાક્યોની-એમના સંપૂર્ણ વૃત્તાંતની અસર અમારા સર્વના મન ઉપર થઈ. પણ એના શરીર પર તો એનો આવિર્ભાવ પણ થયો: થોડીજ વારમાં ત્હેના શરીરે ધ્રૂજ વછુટી અને ડોળા ફરવા માંડયા. અમે સર્વ એની પાસે જઇ ઉભા, આંખો દબાવી એના મ્હોં ઉપર પાણી લઇ ધીમે ધીમે છાંટયું. અને એ દુઃખી જીવને આડે પડખે સૂતરાવ્યો. ડોસો મુંબઈ આવતાં સુધી ઉંઘી રહ્યા હતા. આવી જિંદગીનો વિચાર કરતો કરતો, હું અન્તે ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશને ઉતરી પડયો.

ગૃહધર્મ.

જુગારની બદી અટકારવાની જરૂર.

લેખક:—અ. સૌ. જમનાબાઈ સકકે: " ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં " પ્રમુખ,
અને સેવાસદનનાં સહમન્ત્રિ:—મુંબાઈ.

(સ્ત્રીઓની જાહેર સભામાં આપેલું ભાષણ.)

આજની સભા મેળવવાનું કારણ સ્ત્રીઓમાં **જુગાર રમવાની ફેલાયલી બુરી બદિ** દૂર કરવાનું છે.—પોતાના પવિત્ર વાર તહેવાર, વ્રત કે ઉપાસનાના દિવસો જુગાર રમી પસાર કરવા, એ કોઇપણ કોમની સ્ત્રીઓને હિતકર નથી: પણ આ સમયે પાનાં પાસા અને ચોપાટથી જુગાર રમવાની ટેવ સર્વને દુ:ખ અને પાપમય છે. તમારાં પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રોમાં જુગાર રમવાનું કયે ઠેકાણે લખ્યું છે ? જુવો, ધર્મશાસ્ત્રો ખુલ્લું પોકારીને કહે છે કે દેશ, કુળ ને કોમની પાયમાલીનું કારણ આ **અનીતિ અને અત્યાચાર** છે. પાંડવ કૌરવ અને અસંખ્ય ક્ષત્રીઓનો વિનાશ, નળ અને દમયંતીનાં દુ:ખનું કારણ, આ અનીતિ અને પાપમય જુગારજ છે. સતી દ્રૌપદીએ ભરસભામાં જે વખતે દુષ્ટ દુ:શાસન ચીર ખેંચવા લાગ્યો તે વખતે જુગાર રમનારાં સ્ત્રી અને પુરૂષોને ક્રોધદષ્ટિથી જે વચનો કહ્યાં છે, તે હિંદુ ધર્મનું અભિમાન રાખનારી બહેનોએ ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. " હે કૃષ્ણ ! હે દિનદયાળુ કૃષ્ણ ! ભર સભામાં મારી રક્ષા કર. એક તરફ મારી સામે જુગારમાં હારેલા મારા શુરવીર પાંચ પતિઓ નીચાં મોઢાં કરી ઉભા છે, એક બાજુ અમારા વડિલો બેઠેલા છે. હે વિષ્ણુ ! મારી લજ્જા જવાનો વખત આવ્યો છે, જુગારમાં મારા પતિઓ સર્વસ્વ ગુમાવી બેઠા છે. " હાર્યો જુગારી બમણું રમે !" તેમ છેવટે જીતવાની અંધ આશાએ છેલ્લા જુગારના દાવમાં મને પણ મૂકી તેઓ હારી ગયા છે ! આજે આ અનાડી લોકો મને જીતી જવાથી હાથ પગ પકડી ખેંચે છે ! જમીન ઉપર પટકે છે ! ન કહેવાના શબ્દો મને કહી સંભળાવે છે ! મારાં શરીરનાં વસ્ત્રો ખેંચી નગ્નાવસ્થા કરવા મથે છે ! હું અબળાનું રૂદન સાંભળી આકાશમાં ફરનારાં પક્ષીઓ સ્તબ્ધ થઈ મારી સાથે તે પણ રૂદન કરે છે ! મારા પતિઓ શુરવીર છે, પણ રાજનીતિને માન આપવા સત્યવ્રતને પાળવા, મારી રક્ષા કરવા નિર્બલ અને અશક્ત બની ગયા છે ! હે પ્રભુ ! હવે આ મારી છેલી અરજ સાંભળી ત્વરાથી ગરૂડ ઉપર સ્વાર થઈ જલદી આવ ! જલદી આવ ! મ્હારી ઉપર આ દુષ્ટો કાળો કેર કરે છે, તેમાંથી મને બચાવ !"

પોતાના ભાઈ પુષ્કર સાથે જુગાર રમતાં સર્વસ્વ ગુમાવનાર રાજા નળે પોતાની પ્રીય પત્ની દમયંતી સાથે અરણ્ય અને જંગલોમાં ભટકી ભૂખ દુ:ખવેઠી કેટલાં સંકટ વેઠ્યાં હતાં ?—આ ઉપરથી સમજવાનું એટલુંજ છે કે,— **જુગાર એ પ્રજામાં અનીતિ અને અત્યાચારનો ફેલાવો કરનારો અધમમાં અધમ, ખરાબ રસ્તો છે !** પોતાના ઘરમાં માબાપને જુગાર કે જુગટુ રમતાં જોઈ પોતાના છોકરાં ને છોકરીઓ જુગાર રમતાં

શીખે, એ તો સર્વથી નિંદ્ય કૃત્ય કહેવાય ! સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આવી અનીતિનો ફેલાવો કરનારા જુગાર કે જુગટા પ્રત્યે પોતાનો તિરસ્કાર બતાવે છે—તો આવી ખરાબ બદીમાં પડવું એ કેટલું પાપકર્ત્તા ગણાય ? નીતિશાસ્ત્ર અને ધર્મ શાસ્ત્રોથી વિરૂદ્ધ વરતી, એક બીજાની ખરાબ સોબતમાં એકઠાં મળી, જુગાર રમવામાં પડવું, એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ નથી-પણ તદન અનીતિ અને મૂર્ખતા શિવાય બીજું કાંઇજ નથી. જુગારરમનારી બહેનો એમ કહેશે કે એમાં ઘણો આનંદ થાય છે ! સરખે સરખી પાંચ પંદર એકઠી થઈ પાનાં સોગટાંથી રમત ગમત કરી આનંદ લઇએ તેમાં શું ? અરે બહેનો ! આ તમારો આનંદ અનીતિનું મૂળ છે ! તમારા સુખનું વિપરિત પરિણામ લાવનાર, તમે જે જુગાર રમો છો તેજ છે. જુગાર રમવાનો ચસ્કો જુઠું બોલતાં શીખવે છે,-ઘરના કબાટ, પેટી કે ધણીના ખીસામાંથી પૈસા રૂપીઆની ચોરીઓ કરતાં શીખવે છે, ને ધણી કે વડીલોને ઘરમાં ખબર પડતાં 'ચોરટી'નું નામ પડે છે ! જુગાર રમતાં હારી જતાં કેટલીક સ્ત્રીઓ ખાનગી રીતે પોતાના દાગીનાઓ વેચી નાંખતી જણાય છે અને જ્યારે પૂછવામાં આવે ત્યારે જુઠું બોલી કહેશે કે તે ચીજ ખોવાઇ ગઈ કે ઘરમાંથી જાણીતા માણસ ચાકરે ચોરી કરી લાગે છે. આવી રીતે જુગાર રમવાથી કેટલી વખતે નિર્દોષ માણસો ઉપર તહોમત મૂકવામાં આવે છે. શ્રીમંતની સ્ત્રીઓ પૈસાના મદમાં રૂપીઆની કોથળી ભરી પોતાની સાથે આવી સોબતમાં અજ્ઞાન પાંચ પંદર સ્ત્રીઓને એકઠી કરી પૈસા, રૂપીઆ, દાગીના કે અલંકારોના દાવ મૂકી જુગાર રમે અને રમાડે, એ સારાં આચરણ નથી ! કહે છે કે—પોતાના ઘરમાં આવા જુગાર રમવાના ખેલ જોઈ ઉમર લાયક થતી છોકરીઓ પણ આવી સોબતમાં બગડે છે અને જુગાર રમતાં શીખે છે. જુગાર અને જુગટુ રમનાર સ્ત્રીઓ ! ચેતો ! તમારો ધર્મ શું છે તે જાણો અને શીખોઃ-પ્રજામાં અત્યાચાર અને અનીતિનો ફેલાવો કરવો, એ ભવિષ્યમાં દુઃખનું પરિણામ છે. તમારા ખોટા અને દુષ્ટ આનંદમાં ખોટે રસ્તે ન ચડો ! આ પ્રસગે હું ભાર દઇને જણાવું છું કે પુરૂષોથી જ આ કામ વંહેલું છે. ઘર, કલબ કે મંડળમાં રમનારા પુરૂષોજ કાંઈ વિચાર કરી પોતે જુગાર રમવામાંથી દૂર થાય, તો આવી જુગાર રમતી સ્ત્રીઓને બંધ કરતાં કેટલો વખત લાગે ? જુગાર રમવાનો ચસ્કો પુરૂષોમાં અત્યંત ફેલાયેલો જણાય છે. સ્ત્રીઓને ફોસલાવી તેના દાગીનાઓ હરી જાય છેઃ રાત્રે ભર ઉંઘમાં સુતેલી સ્ત્રીઓના દાગીનાઓ પતિએ કાઢી લીધા માલમ પડયા છે !-આવું દુઃખ સ્ત્રીઓ કોની પાસે રડે ? પોતાની અને પોતાના પતિની આબરૂ ન જાય તે માટે ઘરને ખૂણે કપાળ કૂટી બિચારી પશ્ચાતાપ કરે છે ! ધિક્કાર છે આવી જુગાર રમવાની બદીમાં પડેલા પુરૂષો અને સાથે જુગાર રમતી સ્ત્રીઓને ! —હાય ! હિંદુસ્તાન ! હાલ તો તું જુદા જૂદા પ્રકારથી રમાતા જુગાર અને સટ્ટા કે સરતના છંદમાં ચારે તરફ દોડા દોડી કરી મૂક !—જુગાર સટ્ટા કે સરતમાં—એક ઘડીમાં વગર મહેનતે પૈસા મેળવી લક્ષાધિપતિ થવાના લોભી હવાતીઓ મારનારા અને દીવાનાઓ ! ચેતો ! ચેતો ! આવાં પગથીએ ચડવાથી તમારી કે તમારા દેશની શું ઉન્નતિ થવાની છે ? મન, ચિત્ત, બુદ્ધિ અને તમારા ધનનો ઉપયોગ તમારા દેશમાં પ્રથમ વિદ્યા, હુન્નર અને કળાના ઉદ્યોગો ફેલાવવામાં કરો તમારૂં જે છે તે સાચવો. હુન્નર ઉદ્યોગથી તેમાં વધારો કરો. એક બીજાનું જોઈ, જુગટા કે સટ્ટાથી ગાડી ઘોડા મોટાર મેળવવાની દોડાદોડી મૂકી દીઓ.

વડીલોની મળેલી દોલતમાં વધારો કરવાના લાલચ લોભમાં સરત અને સટ્ટા અને

જુગારના ફંદમાં ઝંપલાવનાર પુરૂષોએ દીર્ઘદ્દષ્ટિથી વિચાર કરવો જોઇએ. કહેછે કે ઘણી-ખરી જગાએ ઘણી હિંદુ સ્ત્રીઓ એક બીજાનું જોઇને જુગાર રમતી થઇ ગઈ છે! આ કૃત્ય સ્ત્રીધર્મથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે. છેવટે જે સ્ત્રીઓ જુગાર રમવાના ફંદમાં પડેલી હોય તેમને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે,—તેઓએ આવા જુગાર જુગટાના બુરા ફંદમાં વખત અને પૈસાનો દુરૂપયોગ નહિ કરતાં, પોતાના પવિત્ર દિવસોએ ધાર્મિક પુસ્તકોનું વાંચન, ભજન, સ્તુતિ અને ઈશ્વરઉપાસનામાં આનંદ માનવો: એજ અધિક આનંદ છે.—આજના કડવા શબ્દો ધ્યાનમાં લઇ જુગાર રમતી બહેનો પોતાના અને પોતાની પ્રજાના, દેશના હિત ખાતર જુગારના આવા બુરા રસ્તે જતાં અટકશે તો મને અને તમને કેટલો આનંદ? અને તેથી-સકળ પ્રજાને કેટલો લાભ?

જુગાર રમવાથી છળકપટ અને અનીતિનો ચેપ લાગુ પડે છે, જુગાર રમવા બેસ-નારાં દાવ મૂકતી વખતે નસીબ ઉપર મદાર બાંધે છે અને તેમાં જીતવા માટે ઈશ્વરને અરજ કરે છે! અરે, આવી અનીતિની અરજ ઈશ્વર સાંભળતો નથી: અને જુગારમાં છળકપટઅને લૂચ્ચાઇ કરનારાંજ છેવટે સર્વસ્વ જીતી લે છે. ઘણા લોકોને જુગાર રમવાનો એક ધંધોજ થઈ પડ્યો છે; જુગારખાનાં ઉઘાડી કપટભાવથી એક બીજાને રમાડી પૈસા ધૂતી લે છે. જ્યાં ત્યાં આવી જુગારીઓની ટોળીઓ લોભી અને ભોળા લોકોને ફસાવ-વાનો ધંધો લેઈ બેસે છે. દગલબાજ સ્ત્રીઓ ચતુરાઇથી ભોળી અજ્ઞાન સ્ત્રીઓને જુગાર રમાડી ફસાવે છે. એક વખત કેટલાક પૈસા જીતાડે છે અને બીજી વખત કપટથી જીતેલા પૈસાની સાથે બીજી મોટી રકમ કે દાગીના લુચ્ચાઇથી હરી લે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો કહે છે કે આ તો બે ઘડી મોજને ખાતર રમીએ છીએ! પણ નહિ. આ ટેવ ઘણી ખરાબ છે. એક વખત એક અડધીથી રમતાં શીખ્યાં તો પછી રૂપીઆ, દાગીના અને અલંકારથી રમવાનો ચસ્કો થાય છે! જરાક રમવાની ટેવ દીવસે દિવસે મોટું રૂપ લે છે કેટલાક કહે છે કે આનંદને ખાતર ખોટું ખોટું રમીએ છીએ, રમ્યા પછી કંઈ કોઈને પાઈ પૈસા આપવાના હોતા નથી. ફક્ત હાર જીતની ગણત્રીજ કરીએ છીએ; પણ આયે ખોટું છે. છેવટે નામ તો જુગાર જ છેને?-અને તેમાંથી પૈસા માટે રમવાની બુરી ટેવ પડે છે જુગાર નામ જ ધિક્કારવા લાયક છે. ગરીબ રમે તો જુગાર કહેવાય અને પૈસાદાર કે શ્રીમંત એકઠાં થઈ રમે તો મોજ કે આનંદ કહેવાય? જુગારનું રૂપ શ્રીમંત કે ગરીબ, દરેકને ગંભીર નુકશાનકર્ત્તા છે. વારંવાર જુગાર રમવાનો ચસ્કો થઈ પડે છે. કામ ધંધો કાંઈ સુઝે નહિ. વગર મહેનતે હરામના પૈસા મેળવવાની રમતો રમવાનું મન થયાં કરે. નસીબને અજમાવે, પાસેની પુંજી ગુમાવે. વેપારીને ત્યાં કે બેંકમાં મૂકેલી રકમો જુગારમાં આપવાને ઉપાડી લે. લાજ આબરૂને ખાતર ઘરબાર લખી આપે. સ્ત્રીઓના અલંકારો વેચાઈ જાય અને દુ:ખી દુ:ખી થાય!—તોપણ અફીણના-દારૂના વ્યસન મા-ફક-જુગારનું દુર્વ્યસન પણ છુટતું નથી. આવું હલકું જુગાર રમવાનું તહોમત ઉચ્ચ કો-મનાં હિંદુ સ્ત્રી-રૂષો ઉપર આવે તે ખરેખર એ કોમના દરેક સ્ત્રી પુરૂષને લાંછન લ-ગાડનારૂં કહેવાય! જો આ પ્રમાણે ચાલતું હોય તો તેનો એકદમ અટકાવ થવાની જરૂર છે. છેવટે એટલી અરજ કરૂં છું કે કોઇપણ બહેન કદિ જુગાર રમશો નહિ અને જુગાર રમનાર સ્ત્રી કે પુરૂષનો છાંયો પણ લેશો નહિ: કારણકે છેવટે **દુ:ખી થવાનોજ રસ્તો આ જુગાર છે!**

विद्याकला–वैदक.

સ્ત્રીઓ અને બાલકો માટે ઘરગથ્થુ દવાઓ.

લેખકઃ—રા રા વૈદ્ય અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢીયારઃ મુંબાઈ
("સંસારમાં સ્વર્ગ," સ્વર્ગનાં રત્નો," વગેરેના કર્તા.)

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

કાનના રોગોના ઉપાયોઃ

બ્હેનો! ઘણા બાલકોના કાન પાકે છે, અને તેમાંથી રશી વહ્યા કરે છે બાળકોમાં એ રોગ બહુ સાધારણ છે. માટે તેની દવા પણ જાણી લેવી જોઇએ.

૧. મરવાના રસનાં ટીપાં કાનમાં નાખવાથી કાન વહેતો હોય તે મટી જાય છે.

૨. તુલશીના રસનાં ટીપાં કાનમાં નાંખવાથી કાન વહેતો હોય તે મટી જાય છે.

૩. લસણને તેલમાં કડકડાવી તે તેલનાં ટીપાં કાનમાં નાંખવાથી કાનના ઘણી જાતના રોગો મટી જાય છે.

૪. સમુદ્રફીણને વાછડીના મૂત્રમાં ઘશી તેનાં ટીપાં કાનમાં નાંખવાથી કાનમાંથી રશી ઝરતી હોય તે મટી જાય છે.

૫. તેલમાં કપુરને વાટી તે તેલનાં ટીપાં કાનમાં નાંખવાથી કાન પાકયો હોય, તો તેમાંથી રશી ઝરતી હોય તે મટી જાય છે.

૬. છોકરાંઓને રમવાની કોડી આવે છે, તે કોડીને દેવતામાં બાળી નાંખવી, પછી તેને વાટી તેનો બારીક ભુકો કરવો તે ભુકો લીંબુના રસમાં મીલાવી તેનાં ટીપાં કાનમાં નાંખવાથી કાનના ઘણી જાતના મુસ્કેલ રોગો પણ મટી જાય છે. ત્યારે ન્હાના ન્હાના રોગો મટે એમાં તો નવાઇ શું?*

पाकशास्त्र.

ભોજન સામગ્રીઃ

આગલા જમાનાના લોકો જે કામ ધારે, તે બહુ ખંત અને મહેનતથી કરતા. તેઓ કદિ કંટાળતા નહીં અને હાથમાં લીધેલું કામ પૂરૂં કરીનેજ મૂકતા. ખોરાકની બાબત પણ ત્હેમના ધ્યાન બહાર રહેતી નહીં.

---

* મરઘીનાં ઈંડાંનાં કોચલાં માટીની ઠીબમાં બાળીને ત્હેની રાખ કરેલી હોય; તો તે પણ કાનમાંથી રસી નીકળતી હોય, ત્હેના ઉપર નાંખવાથી બહુ ફાયદો કરે છે અને કાનનાં દર્દો પણ તે મટાડે છે. કાગળની ભૂંગળી કરીને ફૂંકવાથી તે ઠેઠ અંદર સુધી થઇને ચ્હોટે છે.—**લોકોમાં પ્રચલિત એક ઈલાજ.**

ભોજન સામગ્રીનું મહત્વ વૈદક શાસ્ત્રમાં ઘણુંજ ગણ્યું છે. કોઇ કોઈ વૈદોને તો એટલે સુધી કહેતાં સાંભળ્યા છે કે કાંઈ પણુ દવા સિવાય ફક્ત ખોરાક જરૂર જોગ અને અનુકૂળ પડે તેવો આપીને દરેક દરદીને સાજો કરી શકાય છે. આ વાત ખરી છે. જમવામાં એવા પદાર્થો આવે છે કે તેને લીધે માણસ માંદાં પડે અને એવી ચીજો પણુ હોય છે કે જે ગુણુકારક ગણાય છે. હવે ગુણુકારકજ વસ્તુઓ ઋતુ અને તબીયત વિશે વિચાર કરીને આપવામાં આવે તો બધી રીતે ફાયદોજ થાય.

ભોજન સામગ્રીના બે ભાગ પાડી શકાય: (૧) તરત રાંધેલું,–જેવું કે રોટલી, ખીચડી, શાક, દાળ, વિગેરે. અથવા તૈયાર કરી રાખેલું,—જેવું કે જલેબી, લાડુ, વિગેરે. આ મુખ્ય રસોઈની વસ્તુઓમાં ગણાય છે. (૨) ઉપાહારની વસ્તુઓ, જે ભોજન સમયે ખોરાક સાથે વપરાય છે અને તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવવા તથા તે પાચન કરવાના કામમાં આવે છે. અથાણાં પાપડ, મુરબ્બા, ચટણીઓ, રાયતાં, વિગેરેનો આ ભાગમાં સમાવેશ થાય છે. જાતજાતના મશાલા પણુ ખોરાક પચાવવામાં મદદગાર થાય છે. આ વાનીઓ ઘણી તરેહથી અને ઘણી ચીજોની બને છે. આમ કરવાનું કારણુ વસ્તુઓની વિવિધતાથી સ્વાદ લાગે અને અને ભારે ખોરાકની સાથે તે લીધાથી જઠરને પૂરતી મદદ મળી શકે.

લીલા સૂકા મેવાનો વાપર આપણા લોકોમાં બહુ ઓછો છે. મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ, જેવાં શહેરોના કેળવાયલા લોકો અથવા બહુ તવંગર અગર ઉંચા હોદ્દા પરના થોડા માણસોને બાદ કરીએ, તો પછી બીજા કોઇને લીલો મેવો વાપરતાંજ આપણે જોઈશું નહીં. આ દિલગીરીની વાત છે. સાધારણુ લોકો પણુ વખતે લીલો મેવો ખાય છે,–પણુ તેમાં બોર, જામફળ, સીતાફળ, કેરી, કાકડી, ગાજર, અને કોઇવાર કેળાં: આમાંનાં કેટલાંક (બોર, જામફળ, સીતાફળ, અને કાકડી) તો પોતાની તબીયતનો વિચાર કરીને ખાવાજેવાં છે. કારણુ કે તે અમુક ઋતુમાં અથવા હદ બહાર લેવામાં આવ્યેથી નડયા વગર રહેતાં નથી. આથીજ બોરને "ઉધરસની ગોળીઓ" (ઉધરસ મટાડવાની નહીં–પણુ લાવવાની!) તથા જામફળ-સીતાફળ-કાકડીને "તાવનાં ભાઇબંધ" કહેવામાં આવે છે!—કાંઈ કોઈ મેવો એવી રીતે પણુ આપણા લોકો ખાય છે કે તે કરતાં ન ખાતાં હોય તો બહુ ફાયદો થાય!—દાખલા તરીકે કેરીના રસમાં પુષ્કળ ઘી (અને વખતે-સાથે ખાંડ પણુ) નાંખવામાં આવે છે; તથા કેળાંને છૂંદી, તેનું કચુંબર કરી તેમાં જમનાર સંતોષ પામે તેટલું ઘી ખાંડ નાંખી, તેને ખુબ હલાવી તેની તાંત બાઝે એવું રગડ થાય ત્યારેજ ખાય છે!—આવું વાહીયાતપણું જઠરને નુકશાન કર્યા સીવાય કેમ રહે?

લીલો મેવો પાચન માટે બહુજ ઉપયોગી છે. જે કામ શાક ભાજી કરે છે, તેનાથી પણુ વધારે ફાયદો તે કરે છે. લીલી દ્રાક્ષ, દાડમ, અંજીર, સફરજંદ, નારંગી, લીંબુ, સંતરાં, પપનાસ, ફણુસ, કેળાં, પપૈયાં, વિગેરે ચીજો ઘણી ઉપયોગી હોવા છતાં, બધી જગોએ મળી શકતી નથી અને મોંઘી પણુ પડે છે. પરંતુ આપણા દેશમાં તે ઉગાડી શકાય નહિં એવી નથી. જો લોકો તે વસ્તુઓની જરૂર તરફ યોગ્ય લક્ષ આપે તો તેની આપણે ત્યાં ખપત વધે; ને ખપત વધે તો લોકો તે તૈયાર કરવા લાગે, એ દેખીતું છે.

દુધ, દહીં ને છાશ એ પણુ બહુજ ઉપયોગી ચીજો છે. દક્ષીણુના લોકો દહીં ને

ભોજન સામગ્રીનું મહત્વ વૈદક શાસ્ત્રમાં ઘણુંજ ગણ્યું છે. કોઇ કોઈ વૈદોને તો એટલે સુધી કહેતાં સાંભળ્યા છે કે કાંઈ પણ દવા સિવાય ફક્ત ખોરાક જરૂર જોગ અને અનુકૂળ પડે તેવો આપીને દરેક દરદીને સાજો કરી શકાય છે. આ વાત ખરી છે. જમવામાં એવા પદાર્થો આવે છે કે તેને લીધે માણસ માંદાં પડે અને એવી ચીજો પણ હોય છે કે જે ગુણકારક ગણાય છે. હવે ગુણકારકજ વસ્તુઓ ઋતુ અને તબીયત વિશે વિચાર કરીને આપવામાં આવે તો બધી રીતે ફાયદોજ થાય.

ભોજન સામગ્રીના બે ભાગ પાડી શકાય: (૧) તરત રાંધેલું,-જેવું કે રોટલી, ખીચડી, શાક, દાળ, વિગેરે. અથવા તૈયાર કરી રાખેલું,—જેવું કે જલેબી, લાડુ, વિગેરે. આ મુખ્ય રસોઈની વસ્તુઓમાં ગણાય છે. (૨) ઉપાહારની વસ્તુઓ, જે ભોજન સમયે ખોરાક સાથે વપરાય છે અને તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવવા તથા તે પાચન કરવાના કામમાં આવે છે. અથાણાં પાપડ, મુરબ્બા, ચટણીઓ, રાયતાં, વિગેરેનો આ ભાગમાં સમાવેશ થાય છે. જાતજાતના મશાલા પણ ખોરાક પચાવવામાં મદદગાર થાય છે. આ વાનીઓ ઘણી તરેહથી અને ઘણી ચીજોની બને છે. આમ કરવાનું કારણ વસ્તુઓની વિવિધતાથી સ્વાદ લાગે અને અને ભારે ખોરાકની સાથે તે લીધાથી જઠરને પૂરતી મદદ મળી શકે.

. લીલા સૂકા મેવાનો વાપર આપણા લોકોમાં બહુ ઓછો છે. મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ, જેવાં શહેરોના કેળવાયલા લોકો અથવા બહુ તવંગર અગર ઉંચા હોદ્દા પરના થોડા માણસોને બાદ કરીએ, તો પછી બીજા કોઇને લીલો મેવો વાપરતાંજ આપણે જોઈશું નહીં. આ દિલગીરીની વાત છે. સાધારણ લોકો પણ વખતે લીલો મેવો ખાય છે,-પણ તેમાં બોર, જામફળ, સીતાફળ, કેરી, કાકડી, ગાજર, અને કોઇવાર કેળાં: આમાંનાં કેટલાંક (બોર, જામફળ, સીતાફળ, અને કાકડી) તો પોતાની તબીયતનો વિચાર કરીને ખાવાજેવાં છે. કારણ કે તે અમુક ઋતુમાં અથવા હદ બહાર લેવામાં આવ્યેથી નડયા વગર રહેતાં નથી. આથીજ બોરને "ઉધરશની ગોળીઓ" (ઉધરશ મટાડવાની નહીં-પણ લાવવાની!) તથા જામફળ-સીતાફળ-કાકડીને "તાવનાં ભાઇબંધ" કહેવામાં આવે છે!—કોઈ કોઈ મેવો એવી રીતે પણ આપણા લોકો ખાય છે કે તે કરતાં ન ખાતાં હોય તો બહુ ફાયદો થાય!—દાખલા તરીકે કેરીના રસમાં પુષ્કળ ઘી (અને વખતે-સાથે ખાંડ પણ) નાંખવામાં આવે છે; તથા કેળાંને છૂંદી, તેનું કચુંબર કરી તેમાં જમનાર સંતોષ પામે તેટલું ઘી ખાંડ નાંખી, તેને ખુબ હલાવી તેની તાંત બાઝે એવું રગડ થાય ત્યારેજ ખાય છે!—આવું વાહીયાતપણું જઠરને નુકશાન કર્યા સીવાય કેમ રહે?

. લીલો મેવો પાચન માટે બહુજ ઉપયોગી છે. જે કામ શાક ભાજી કરે છે, તેનાથી પણ વધારે ફાયદો તે કરે છે. લીલી દ્રાક્ષ, દાડમ, અંજીર, સફરજંદ, નારંગી, લીંબુ, સંતરાં, પપનાસ, ફણસ, કેળાં, પપૈયાં, વિગેરે ચીજો ઘણી ઉપયોગી હોવા છતાં, બધી જગોએ મળી શકતી નથી અને મોંઘી પણ પડે છે. પરંતુ આપણા દેશમાં તે ઉગાડી શકાય નહિં એવી નથી. જો લોકો તે વસ્તુઓની જરૂર તરફ યોગ્ય લક્ષ આપે તો તેની આપણે ત્યાં ખપત વધે; ને ખપત વધે તો લોકો તે તૈયાર કરવા લાગે, એ દેખીતું છે.

દુધ, દહીં ને છાશ એ પણ બહુજ ઉપયોગી ચીજો છે. દક્ષીણના લોકો દહીં ને

છાશ ઉપરજ રહે છે એમ કહીએ તો ચાલે. ને ઉત્તર હિંદુસ્થાન વિગેરે ભાગના લોકો દુધના પદાર્થો વાપરે છે. ઘણે ઠેકાણે ગુજરાતી લોકોમાં દુધ, દહીં અને છાશ—એમાંથી દુધ અને છાશ વધારે વપરાતાં લાગે છે; દુધ જેઓ નથી વાપરી શકતા તેઓ દહીંની પાછળ પણ પૈસા ખરચવા આનાકાની કરે જ. આથી તેઓ થોડું દહીં લાવી તેમાં પાણી નાંખી પુષ્કળ છાશ બનાવી વાપરમાં લે છે. પણ ગુજરાત કરતાં કાઠીયાવાડમાં તો દુધ ને છાશ નો ઘણો વધારે ઉપયોગ થાય છે.

ચટણી, રાયતાં વિગેરેનો વાપર સુરત તરફ વધારે છે. અને ચટણી તો ખાસ કરીને દક્ષિણીઓની!

વૈદકના નિયમો પ્રમાણે ખોરાક સાદો, સાત્વિક, સારો પકાવેલો અને પૌષ્ટિક જોઇએ પણ એ નિયમ વૈદો પોતે પણ પાળે છે કે નહીં એ એક સંવાલ જ છે!–મેં તો એવા કોઇ જોયા નથી. અને તેઓ (વૈદો અથવા દરદીઓ) કોઈ બીમારીથી પીડાતા હોય ત્યારેજ તેમ કરે છે. આમાં કાંઈ નવાઇ નથી. તબિયત બગડી હોય ત્યારે પણ ગમે તે ખાય તે કાંતો અણસમજુ બાળક હોય અથવા તો ગાંડો હોય—તે સિવાય બીજાં બધાં તો પોતાનું હિત સમજીને પથ્ય પાળેજ.

પણ જો વૈદકશાસ્ત્ર પ્રમાણે ખોરાક ન સંભાળી શકાય, તો સારો રસ્તો એ છે કે ખોરાકની સાથે ઉપાહાર લેવો. શાક તરકારી વધારે ખાવાં. બની શકે તે પ્રમાણમાં દુધ દહીં વિગેરેનો ઉપયોગ કરવો. અને થોડો ઘણો લીલો મેવો પણ ખાવો. આપણામાં આ ઉપરાંત પાન સોપારી અને એલચી, લવિંગ, વરિયાળી, તથા તજ, વગેરે પાચક ચીજો ખાવાનો રિવાજ છે. તે પણ બહુ સારો છે. હાલમાં સાહેબ લોકોનું જોઇને કોઇ કોઇ તે નથી પણ ખાતા. પણ આપણા ખોરાકને પચાવવા માટે તે ઉપયોગી છે. આ ઉપરાંત મુખ્ય બાબત ઉપર જે લક્ષ આપવાનું છે, તે એ છે કે ખોરાકમાં નિયમિતતા રાખવી અને કદી બહુ ખાવું નહિં! મિતાહાર હશે તો ગમે તેવો ભારે ખોરાક પણ ઘણું નુકશાન નહીં કરી શકે. પણ આપણા લોકો ભાણા ઉપર ખાવા બેસે છે, ત્યારે એમ વિચાર જ કરતા નથી કે જમણ પારકું છેઃ પણ પેટ તો પારકું નથી ને?અથવા પોતાને ઘેર હોય તો પણ જાણે પછી કોઈ દહાડો એવું ભોજન મળવાનુંજ નથી તેમ—અકરાંતીયા થઇને ખાય છે!–અને પછી વૈદ—ડાક્તરને ઘેર દોડે છે! આમ કરવા કરતાં ખાવામાં નિયમ અને મિતાહાર રાખવો. એથી ઘણી તરેહના ફાયદા છે.

(ભાવનગર.) —એક બહેન.

[અમને આશા છે કે પાકશાસ્ત્રની જૂદી જૂદી સ્વાદિષ્ટ બનાવટો જે જે બ્હેનોએ ભોજનમાં તૈયાર કરી હોય, અથવા કોઇ સ્થળે તૈયાર થતી જોઈ હોય, ત્હેનું સરળ વર્ણન તેઓ સ્પષ્ટ રીતે, ટુંકાણમાં, લખી મોકલશેઃ અને દક્ષિણીઓ, બંગાળીઓ, મદ્રાસીઓ,—વગેરે પ્રજાવિભાગોમાં જે બ્હેનો અથવા બન્ધુઓ રૂરેતાં હોય, તેઓ પોતાની આસપાસ ના લોકોની ભોજનસામગ્રી વિશે ત્હેમનાં ગુજરાતી ભાન્ડુને માહિતી આપશે, તો ઉપકાર થશે. પાકશાસ્ત્રના વિષય ઉપર (તેમજ ભરત ગૂંથણ ઉપર) હવેથી બનશે ત્યાં સુધી દરેક અંકમાં એક બે પાનાં પ્રકટ થશે.—તન્ત્રિ, સુ. સુ.]

બાલકો માટે વાર્તા.

વાલોદ્યાન.

ધર્મ અને લક્ષ્મી.

એક દેશનો રાજા હતો. તે ઘણો નીતિવાન અને પરોપકારી હતો. એની રૈયત સુખ શાન્તિમાં કેવી રીતે રહે, એ બાબતની એને રાત દહાડો ચિન્તા રહેતી; કારણ કે તે પોતાનાં રાજ્યની પ્રજાને છોકરાંની પેઠે ચ્હાતો હતો. એક સ્હાંજે તે પોતાના નિત્ય નિયમ પ્રમાણે શહેર બ્હાર આવેલા દેવાલયમાં શ્રી ભગવાનનાં દર્શન કરવાને જતો હતો, ત્હેવામાં રસ્તાની બાજુપર પડેલા લાકડાંના ભારા ઉપર માથું રાખીને એક ડોશીને નીસાસો મૂકતી સાંભળી. રાજા તરત જ ત્યાં ઉભો રહ્યો અને કારણ પૂછતાં જણાયું કે,—ડોશીના ઘરમાં બધાં માંદાં હતાં અને કાંઇ ખાવાનું ન્હોતું. તેથી આખો દહાડો જંગલમાં ઘણી મહેનત કરી એક ભારો બળતણનાં લાકડાં એકઠાં કરી તે વેચવાને લાવી હતી. પણ કોઇએ તે ભારો લીધો નહિ અને હવે અંધારૂં થઈ ગયું હતું. ડોશી તો એક રાત ખોરાક વગર ખેંચી કહાડવાને તૈયાર હતી; પણ,—ઘેર માંદાં માણસોનું શું થશે, એની ત્હેને બહુ ફિકર થતી હતી.

આ હકીકત સાંભળીને રાજાને બહુ લાગણી થઈ આવી અને તે બાઈના કુટુંબ માટે દયા ઉપજી. તેથી ત્હેણે ડોશીને તે ભારાની કિમ્મત પૂછી, અને તેના કહ્યા પ્રમાણે પૈસા આપી, ત્હેને સંતોષમાં લાવી વદાય કરી. આ દિવસથી રાજાએ પોતાના શહેરમાં એવો હુકમ ફેરવ્યો કે બજારમાં આવેલો કોઇ પણ માલ સ્હાંજ સુધીમાં વેચાયા વગરનો રહે, તે રાજ્ય તરફથી ખરીદી લેવો. અને આ કામ ઉપર એક ખાસ કામદારની નીમણૂંક કરવામાં આવી.

એજ નગરમાં એક બ્રાહ્મણ અને ત્હેની સ્ત્રી રહેતાં હતાં. બ્રાહ્મણ સાધારણ ભણેલો હતો અને તે પોતાનું ગુજરાન માંડ માંડ ચલાવતો પરન્તુ તેમ લાંબો વખત ચાલ્યું નહિં. બીજા વધારે વિદ્વાન બ્રાહ્મણો શહેરમાં વધવાથી આ બ્રાહ્મણની આવક ધીમે ધીમે ઘટવા માંડી હતી અને ઘરમાં છોકરાંની વસતિ વધવા લાગી હતી! આથી ત્હેને હવે તાણ પડવા લાગી. 'શું કરવું?' ત્હેની ચિન્તામાં તે રાત દહાડો રહેવા લાગ્યો: પણ કાંઈ ઉપાય હાથ લાગતો ન હતો. આ બ્રાહ્મણની સ્ત્રી બહુ ભણેલી તો નહોતી, પણ ઘણી બુદ્ધિશાળી હતી. તેથી ત્હેણે એક દિવસ ઘરને વાળી ઝુડીને સાફ કર્યું અને જેટલો કચરો નીકળ્યો, ત્હેની પોટકી બાંધીને તે બ્રાહ્મણને આપી, ત્હેને સલાહ આપી કે, "ત્હમે બજારમાં જઈને બેસજો, અને કોઈ પૂછવા આવે કે પોટકીમાં શું છે? તો જવાબ દેજો કે, દરિદ્રતા!—હું મ્હારૂં દુઃખ વેચવાને લાવ્યો છું. અને કિમ્મત એક લાખ રૂપિયા કરતાં ઓછી કહેશો નહિં."

પેલા બ્રાહ્મણે પોતાની સ્ત્રીને ઘણીયે સમજાવી કે "કોઈ દુઃખ તે વેચાતું લેતું હશે?—અને એવું મૂર્ખ કોણ હોય કે લાખ રૂપિયા આપીને તે લે?" પણ તે સ્ત્રી એકની બે ન થઈ. અન્તે ત્હેના આગ્રહથી તે બજારમાં જઈને બેઠો. શહેરમાં વેપાર પુષ્કળ ચાલતો હતો, તેથી કોઈક ચીજ ભાગ્યેજ સ્હાંજ સુધીમાં વેચાયા વગરની રહેતી.

પણ બ્રાહ્મણની પોટકી લેનાર તો કોઈ મળ્યું નહિં. જે આવે તે " શું વેચવાનું છે ?" એમ પૂછે: અને બ્રાહ્મણનો જવાબ સાંભળીને, કિમ્મત પણ પૂછ્યા શિવાય, ત્હેને મૂર્ખનો સરદાર અથવા ગાંડો થઈ ગયેલો ધારી હસતા હસતા, મશ્કરી કરતા, અથવા ત્હેની દયા લાવતા, સર્વે પૂછનાર ચાલ્યા જતા !

સ્હાંજ પડી અને અન્ધારૂં થયું. ત્યારે રાજાનો કામદાર બધે જોતો જોતો આવી આ બ્રાહ્મણ પાસે અટક્યો; અને " શો માલ છે, શી કિમ્મત લેવાની છે ?" વગેરે સવાલો ત્હેને પૂછ્યા. પરન્તુ માલ અને મૂલ્ય બંને એવાં વિચિત્ર હતાં કે શું કરવું ત્હેની ત્હેને સમજણ પડી નહિં. આથી તે રાજા પાસે આવ્યો અને સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. રાજા અચંબો તો પામ્યો; પણ પોતે કરેલા ઠરાવ પ્રમાણે ચાલવાનો ત્હેને નિયમ હતો. તેથી બ્રાહ્મણની 'દરિદ્રતા' લાખ રૂપિયા આપીને ત્હેણે વેચાતી લઈ લીધી. બ્રાહ્મણ પણ પોતાની સ્ત્રીની અક્કલનાં પોતાના મનમાં વખાણ કરતો કરતો, ખુંશી ખુશાલીમાં ઝપાટાબંધ ઘેર પ્હોંચી ગયો.

તેજ રાતે રાજા પોતાના મહેલની આસપાસના બાગમાં ફરતો હતો, એવામાં ત્હેણે એક ખુબસુરત યુવાન સુન્દરીને ભારે કિમ્મતનાં વસ્ત્રો તથા ઝગઝગતાં મૂલ્યવાન ઘરેણાં પ્હેરીને મહેલમાંથી નીકળતી જોઈ. રાજા તરત ત્હેને પાસે ગયો અને જોયું તો પોતાના કુટુંબની અથવા ઓળખીતી કોઈ સ્ત્રી તે ન્હોતી. આથી ત્હેને પૂછ્યું: " ત્હમે કોણ છો ? અને અત્યારે રાજમહેલમાં ક્યાંથી આવ્યાં હતાં તથા ક્યાં જાઓ છો ?".

તે સ્ત્રીએ જવાબ દીધો: " હું લક્ષ્મી—ત્હારા ભાગ્યની દેવી છું. આજ સુધી દરેક રીતે ત્હને મ્હેં સુખી સમૃદ્ધિવાન રાખ્યો હતો. પરન્તુ આજ ત્હેં જાણી જોઈને દરિદ્રતા લીધી—તો એ અને હું બંને એક જગોએ રહી શકીએજ નહિં, તેથી હવે હું જાઉં છું."

રાજાને તે મહાદેવીની દલીલ ખરી લાગવાથી ત્હેણે નમ્રતાથી ત્હેને પ્રણામ કર્યા; અને કહ્યું કે—" ભલે આપ સિધાવો." ભાગ્યદેવી લક્ષ્મી ચાલી ગઈ.

રાજા આ દેખાવથી બહુ વિચારમાં પડી જઈ, હવે મ્હોટી વિપત્તિઓ પોતાને સહન કરવી પડશે એમ માનતો, ધીમે પગલે મહેલ તરફ પાછો ફરતો હતો. એવામાં ત્હેણે કોઈ મહાપ્રતાપી દેવ જેવા એક ઋષિને મહેલમાંની બ્હાર નીકળતો જોયો. રાજાને આ દેખાવ પાછો ઘણો અચંબો ઉપજ્યો. " ઋષિરાજ ! આપ કોણ છો ?" ત્હેણે પૂછ્યું ? " આ મહેલમાં પરવાનગી શિવાય આપ કેવી રીતે પેઠા હતા અને પાછા ક્યાં જાઓ છો ? "

તે વૃદ્ધ પુરૂષે જવાબ દીધો: " હે રાજા ! હું ધર્મ—ત્હારા કર્મનો દેવ છું. આજ સુધી ત્હને દરેક રીતે મ્હેં પવિત્ર નીતિવાન રાખ્યો હતો. પરન્તુ આજ ત્હેં જાણી જોઇને દરિદ્રતા લીધી !—તો એની સાથે રહેવાનું મ્હને પસંદ નથી. અને ભાગ્યદેવી લક્ષ્મીજી પણ અહિંથી ચાલ્યાં ગયેલાં છે, એટલે હું પણ જાઉં છું.

આ સાંભળીને રાજા ઘણો દિલગીર થયો. પરન્તુ હિમ્મતથી ત્હેણે કહ્યું: "મહાદેવ ! મ્હને ત્યજીને ભાગ્યદેવી ગયાં, માટેજ આપ પણ સિધાવો છે, તે ઠીક નહિં. કારણ મ્હેં દરિદ્રતા લીધી, એટલે લક્ષ્મીજી અહિં ન રહે: એમાં નવાઈ નથી. પણ આપનો કોઈ દોષ મ્હેં કર્યો નથી. આપની નીતિ સાચવવાનેજ—કરેલું વચન પાળવાનેજ—મ્હેં દરિદ્રતા

પણ સ્વીકારી છે. તેથી ઉલટી આપની મર્યાદા તો સચવાઈ છે. છતાં આપ મ્હારો ત્યાગ કરો એ ન્યાય છે ?"

રાજાની દલીલ એટલી વાજબી હતી, કે ધર્મ પ્રસન્ન થઈ, ત્હેને છાતી સરખો દાબી, માથે હાથ મૂક્યા. રાજાને સુખી થવાની આશીષ આપી, ધર્મ પાછો ફર્યો. ધર્મે રાજ્યમન્દિરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી, પેલી ભાગ્યદેવીને પણ પાછી મહેલમાં જતી રાજાએ જોઈ. ઉતાવળો ઉતાવળો ત્હેની પાસે જઈ, ત્હેણે પ્રણામ કર્યા અને પૂછ્યું: "માજી ! આપ તો ગયાં હતાં ને ?–પાછાં ક્યાંથી પધારવાની કૃપા કરી ?"

લક્ષ્મીએ ઉત્તર આપ્યો: "ભાઈ! ધર્મ જ્યાં રહે, ત્યાંજ વસવાની મ્હારા સ્વામી શ્રી પ્રભુની મ્હને આજ્ઞા છે: એટલે ધર્મથી દૂર હું રહી શકુંજ નહિં. ધર્મનું ત્હેં પાલન કર્યું, એટલે મ્હને પ્રસન્ન કરી, એમજ સમજજે. જ્યાં સુધી તું ધર્મમાર્ગે રહીશ, ત્યાં સુધી ત્હારી સુખસંપત્તિનો નાશ થવાનો નથી, એ તું નક્કિ માનજે."* —B.

आनन्दाश्रम.

રતન ડોશીને જવાબ.

તીર્થ સમાન રતનમા !

પેલા બાયલા અને વહુઘેલા પતિઓએ ઉતારેલી પત્નિની આરતીઓ વાંચીને તમારો જીવ ગભરાઈ ગયો: તેથી ઘરડે ઘડપણ ધ્રુજતા હાથે કલમ લઇને લખવાની ફરજ પડી ! અને એ આપનો પત્ર વાંચીને તમારાથી પાંચ વર્ષે મોટાં તમારાં જેઠાણી ડાહી ડોશીમાને પણ–આરતીઓ વાંચીને જીવ મુંઝાઈ જવાથી મગજ હાથથી ગયેલું તેથી–તમારા કાગળને ટેકો દેવાનું તાન ચઢી ગયું ને પેટની વરાળ ખુબ કાઢી નાંખી: એ પણ બહુ ઠીક થયું !

સૌ. સરલાબ્હેને જે જવાબ લખ્યો છે, તેમાં શું ખોટું છે ? કંઈ નહિં. ભણતરથી નફટપણું, ડોળ, સ્વચ્છંદાચાર, વગેરે ગાંડપણ કે વહુઘેલાપણું આવતું નથી. સૌ. બહેન સરલાએ આપેલા દાખલામાંથી ક્યાં કેળવાયેલાંના છે ? કહેવત છે કે "રહે તો આપથી અને જાય તો સગા બાપથી !" એ પ્રમાણે ભણનાર યા વગર ભણનાર મ્હાય તે હોય, તોપણ ભણતરને દોષ દેવાની જરૂર નથી. બેશક, નહિ ભણેલાઓ કરતાં ભણેલાઓ વધારે વિચારીને કામ કરશે. અને અભણની પેઠે બીજાના હક્કને ઝુંટાવી નહિ લેતાં, તેમના હિત માટે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવા તત્પર ભણેલાઓજ થશે. કારણ માત્ર એટલુંજ કે તેઓને જ્ઞાન છે. અને તે કારણ એવું છે કે જે ભાગ્યેજ નમારે ગળે ઉતરી શકશે !

કળિયુગની નહિ, પણ આગલા જમાનાની વાત કરીએ: તો પણ કોઈ શાસ્ત્રમાંસ્ત્રીને મારવાનું–ચમચમાવી કાઢવાનું, કોઈ સ્થળે લખ્યું હોયતો બતાવશો ? (સ્ત્રીઓને હલકી ગણીને તેઓના ઉપર હાથ ઉગ્રાડવો, તે તો કળિયુગનોજ ચમત્કાર છે !) ઉલટું સ્ત્રીઓને તો

---

* આપણી લોકકથામાં આ વાર્તા (જે ઘણી વધારે લાંબી છે,) જાણીતી છે. ત્હેના ઉપરથી ઇંગ્રેજીમાં લેવાયલી વાતમાંથી આ અનુવાદ જરૂરના ફેરફાર સાથે કર્યો છે.

પ્રસન્ન રાખવાનુંજ કહેલ છે. આ જ માસિક ઉપર જુઓને: यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । એ મનુ મહાત્માનું વાક્ય પણ શું સૂચવે છે? એજ કે-જ્યાં સ્ત્રીઓને પ્રસન્ન રાખવામાં આવે છે, આવશે: ત્યાંજ દેવતાઓ રમણ કરે છે.

કળિયુગમાં કોઇકજ સ્થળે ભાગ્યશાળી સ્ત્રી (તમારા લખવા મુજબ) રાણી થઇ શકી હશે અને તેનો ધણી તે પાય તેટલુંજ પાણી પીતો હશે! પણ સાધારણ રીતે તો કેળવણી વિના સ્ત્રીઓ પુરૂષોના પગની પાની બરોબર, અરે, પાની બરોબર તો શું, પણ ખાસડાના તળિયા બરોબરની ઉપમા લઈ બેઠી છે! આપણાં શાસ્ત્ર પુરાણોમાં સાંભળીએ છીએ તેવી ચોસઠ કળાની જાણ, સતી અને શૂરી સ્ત્રીઓ પતિની "રાણીઓ" થઈ હતી, અને તમારાં જેવાં વૃદ્ધ જેમનો બધો વખત તો ભગવાનના ભજનમાંજ જતો હશે (!) તેમણે એ બધું અમારા કર્તા વધારે સાંભળેલ હશે: છતાં આમ તાકુકીને વઢવા ઉઠ્યા છો, ત્યારેજ આટલું કહેવું પડે છે. હાલના બિચારા સુધરેલાઓ કાંઇ પોતાના નામની પહેલાં પોતાની બાયડીઓનાં નામ તો નથી મેલતા ને?—જેમકે "લક્ષ્મીનારાયણ" રાધાકૃષ્ણ, વિગેરે: પણ તમારી મર્યાદા તો રાખે છે ખરા!

ખરૂં લખતાં માઠું લાગે તો માફ કરજો. પણ કોઈ પણ જાતના પક્ષપાત વિના ન્યાયની નજરે જોવામાં આવે તો દુનિયામાં જેટલી જરૂર પુરૂષની તેટલીજ જરૂર સ્ત્રીની પણ છે. એકલો પુરૂષ સંસારમાં શું કામ કરી શકે તેમ છે? શાસ્ત્રકારોએ તો એટલે સુધી લખ્યું છે કે કોઈપણ ધાર્મિક યા માંગલિક ક્રિયા સ્ત્રી વિના એકલા પુરૂષથી થતી નથી અને કરવામાં આવે તો તે અપૂર્ણ ગણાય છે. તે તમારાથી ક્યાં અજાણ્યું છે? ઘણું નહિ કરતાં ટુંકામાં કહીએ તો પુરૂષ એ ગૃહમંદિરનો રાજા યા તો દેવ છે અને સ્ત્રી એ રાણી અથવા દેવી છે. વાંચો આ 'સુન્દરી સુબોધ' ના મુખપૃષ્ઠ પર,—"સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રજા નથી, પ્રજા વિના રાજ્ય નથી.........સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્યં છે." સ્ત્રીઓ દુનીયામાં કેટલો બધો મુખ્ય ભાગ ભજવે છે! બાકી આ કળિયુગના જમાનાના પુરૂષો તો માત્ર દેખાદેખી—ગાડરીયા પ્રવાહની માફક કાગળમાંજ આરતીઓ ચિતરે છે! એ કાંઇ સતયુગની પેઠે સાચી આરતીઓ ઉતારેલી નથી કે પૂજા પણ કરેલ નથી. ઘણાએ એવા હોય છે કે બહાર મોટા મહાત્મા થઇને ભાષણો કરે છે. પણ ઘેર તો બૈરાંને બરોબર પુષ્પાંજલિ (!) મલતી હશે, અને નિત્ય શાલ પામરી જડતી હશે! પોતાની ગૃહદેવીઓ એ ચિતરેલી આરતીને લાયક હશે કે નહિ, તે તો આરતી લખનાર જાણે; પણ અશે, બિચારીઓનું માસિકમાં તો માન વધ્યું?

બાકી એ તો સહજ છે કે વહુ કાંઇ ગુલામડી કે નાનું બચ્ચું તો ન જ કહેવાય:-તો પછી મરાય કેમ? આખો દહાડો 'હુંકારા-તુંકારા' થાય કેમ? એકે મારવું અને બીજાએ માર ખાવો—એ ધર્મ નહિં પણ જંગલીપણુંજ કહેવાય! હંમેશાં જે સ્ત્રી ભણેલી-કેળવાયલી-ડાહી-ચતુર-હુંશિયાર અને અક્કલવાન હોય, તે સ્ત્રીને માર ખાવાનો વખત આવતો નથી; કેમકે તે મારને પાત્ર પણ નથી. (અને તેહેના પતિની મૂર્ખતાથી એમ બને તો તે એનું મ્હોટું દુર્ભાગ્ય!)-અબુજ—બોથડ—જડ જેવી—જંગલી સ્ત્રીઓજ માર ખાય છે. કેળવાયલી સ્ત્રીઓ તો પતિની આજ્ઞાનુસાર—મરજી મુજબ વર્તનારી હોય છે, તો પછી દોષમાં ક્યાંથી આવે? અને એવી સ્ત્રીઓને 'બુધે નાર પાધરી!' એ કહેવત પણ લાગુ

ન પડે ! છતાં તમે તો વૃદ્ધ છો: એટલે મીજાજના ફાટેલા યુવાનો સ્ત્રીઓને ફટકાવતા હોય તોપણ ત્હેમને તમારે વારવા જોઇએ; તેને બદલે ફટકાવતાં શિખવાડો તે યોગ્ય છે ? તમારે તો સારીજ શિખામણ આપવી જોઇએ. ધણીના હાથનો માર ખાઇને મોટાં થવામાં કાંઇ સાબાશી વધતી હશે ખરી કે ?–તમે સુખી હશો તેની કોણ ના પાડે છે ? બાકી મન માન્યાં લુગડાં કરાવવામાં, ઘરેણાં ઘડાવવામાં, લગ્નના લ્હાવા લેવામાં, અધરણીમાં જમવા જવામાં ને મોસાળામાં ફરવામાંજ સ્ત્રીઓનાં સુખની સમાપ્તિ થતી હોય, તો તે તમને મુબારક રહો !–સ્ત્રીને ફટકાવી કહાડવા કરતાં, જેમ પતિને વધારે સારૂં બીજું કામ કરવાનું બહુ છે: તેમ પત્ની–ગૃહિણીને માટે પણ 'ત્હમારાં માનેલાં સુખ' કરતાં વધારે ઉત્તમ મોટી ફરજો અને અનેક પ્રકારના અદ્‌ભુત લ્હાવાઓનો આનંદ ઘણોય લેવાનો છે !

(રાજકોટ.) લિ. સૌ. જ્યોત્સ્નાનો પ્રણામ.

पत्र मंजूषा.

સ્ત્રીઓને પણ નમસ્કાર કરાય ?

દેશકાળના અનિવાર્ય બળને લીધે આપણા પુરૂષ વર્ગને પોતાના કુટુંબની સ્ત્રીઓ ઉપરાંત અનેક સ્ત્રીઓના સમાગમમાં ઘણી વાર આવવું પડે છે. આવે પ્રસંગે પહેલી એક બે મીનીટનો સમય ઘણી વિચક્ષણ રીતે પસાર થાય છે; અને પછી "આવો", "કેમ છો ?"–એમ વાત શરૂ થાય છે. આ અગવડમાંથી બચવાને માટે ઓળખાણવાળાં સ્ત્રી પુરૂષો મળતાંની સાથેજ પરસ્પર નમસ્કાર કરવાનો પ્રાચીન રીવાજ આપણામાં ચાલુ કરવામાં આવે, તો શું તે અઘટિત છે ?

મ્હારા અનુભવ પ્રમાણે બંગાળા અને પંજાબના સુશિક્ષિત વર્ગોમાં આ રીવાજ ચાલુ છે. ગુજરાતમાં પણ આ રીવાજ કેટલે એક અંશે પ્રચલિત છે. પરંતુ તેનો સર્વત્ર વિસ્તાર કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રી જાતિને માન આપવાનો શાસ્ત્રોક્ત પ્રચાર આપણા અનાર્ય જીવનમાંથી ઘસાઈ ગયો છે: પરંતુ સ્ત્રી અને પુરૂષ પ્રત્યે વધારે માનપ્રદ દૃષ્ટિએ જોવાનો આ રીવાજ ચાલુ થવાથી તેમની પરસ્પર વર્તણુક અને લાગણીમાં પણ યોગ્ય ફેરફાર થશે. પ્રાચીન આર્યસંસ્કારના સંચય અને રક્ષણના સાધન રૂપ આપણા સ્ત્રી વર્ગમાં—માત્ર પાશ્ચિમાત્ય રીતરિવાજોના અંધ અનુકરણરૂપ 'સલામ' અને 'શેકહેંડ'નું ધતિંગ દાખલ કરવાની અયોગ્યતા તો સ્પષ્ટ જ છે !

સ્ત્રી પુરૂષ વચ્ચે નમસ્કારની પદ્ધતિ દાખલ થવાથી, હાલમાં પુરૂષ વર્ગમાં પ્રચલિત અર્થશૂન્ય "સાહેબજી !" નીકળી જઇને, મળતી અને છુટા પડતી વખતે નમસ્કારનો રીવાજ ચાલુ થવાની આશા પણ રાખી શકાય.

આ સંબંધી લખવાનું પ્રયોજન એટલું જ કે સ્વદેશના રાષ્ટ્રીય સંસ્કારો નષ્ટ થવા દેવા ન જોઇએ. નમનની પદ્ધતિ એ એક પ્રજાની સંસ્કૃતિનું ચિહ્ન છે. બે જાપાનીઓ અથવા ફ્રાન્સના બે પ્રજાજનો મળતી વખતે પોતાની રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણેજ અરસપરસ માન આપે છે; તો પછી ગુજરાતી સ્ત્રી પુરૂષોમાં આવા પ્રસંગોએ પુરાણસિદ્ધ નમસ્કાર કરવાનો રીવાજ ચાલુ થાય તો સર્વથા યોગ્ય જ મનાય.

આ સંબંધી વધારે લખવાની જરૂર નથી. તો પણ આશા છે કે સુન્દરી સુબોધના અનેક ગ્રાહકો, વાચકો અને લેખકો આ સંબંધી વિચાર કરી પોતાનો અભિપ્રાય આપશે અને યોગ્ય લાગે તો તેમ વર્તન પણ કરશે.

(ફૉર્મેન કૉલેજ લાહોર.) —પોપટલાલ ગોવિન્દલાલ શાહ.

સ્ત્રીલેખના ખાસ અંકમાં કયા વિષયો આવવા જોઇએ ?

૧. લેખકબ્હેનોને-પ્રકટપત્ર.'

બ્હેનો !

બંધુસમાજે તમારી ઉન્નતિ કરવા " **સુન્દરી સુબોધ** " ને જન્મ આપી આજ પર્યંત ચલાવ્યું છે. હાલના તંત્રી પોતાના પત્રને વિશેષને વિશેષ ઉપયોગી કરવા જૂદી જૂદી તરેહના પ્રયાસો કરે છે. સ્ત્રીઓનાજ લેખોથી ભરેલો ખાસ અંક કાઢવાની પ્રથા આ પ્રયાસમાંની એક છે. આ **અંક**માં લખવા ઘણી **બ્હેનો** ઉત્સાહથીજ નહી પણ શક્તિથી ભાગ લે છે. તોપણ એમ લાગે છે ઘણી **બ્હેનો**ની લખવાની ઉત્કંઠા મહાવરા વગર, વિષય ન સુઝવાથી અથવા સ્વાભાવિક વિનયથી, તરસી રહે છે. બધી બ્હેનો વાર્તાઓ, કવિતા કે નિબંધો લખી શકે, એવી વિદ્યા કે શક્તિથી સંપન્ન નથી હોતી; છતાં લખવાને ઘણી ઉત્સુક હોય છે, એવી બ્હેનો માટે **વિષયોની** નાની સરખી **યાદી** લખી મોકલું છું. આ વિષયો એવા પસંદ કરવામાં આવ્યા છે કે જેના સંબંધી માહિતીજ લખી મોકલવાની છે, તેમના વિશે બહુ વિચાર કરવાનો નથી.

ભૂગોળ અને કેળવાયલા જેને " ગુજરાત " કહે છે, તેના લોકો ઘણા ભાગે પાડે છે, આ દરેક ભાગની રહેણી કરણી જૂદી હોય છે. " **લાટદેશ**" એટલે સુરત ભરૂચનો મુલક, "**ચરોતર**" અને' તળ ગુજરાત"એટલે અમદાવાદની આસપાસનો પ્રદેશ, "**ઝાલાવાડ**," ગોહિલવાડ, " "**સોરઠ**, " અને " **હાલાર**,"વગેરે વગેરે જૂનાં વિભાગોમાં-મુંબાઇમાં ગુજરાતીઓની વસ્તી થવાથી, **મુંબાઇ** પણ ઉમેરી શકાય. અને ગુજરાતી ભાષા સાથેના તેહેના સંબન્ધને લઇને " કચ્છ " પ્રાન્ત ને પણ ત્હેમાં સ્થાન ઘટે છે. આ જૂદાં જૂદાં સ્થળોમાં રહેનારી બ્હેનો નીચેની બાબતપર કાંઇક લખી મોકલશે તો તેઓ પોતાનું અને બીજાનું જ્ઞાન વધારશે.

૧. ઘરની બાંધણી અને સગવડ દેશ પ્રમાણે, નાત પ્રમાણે, અને સ્થિતિ પ્રમાણે જાતજાતની હોય છે. જૂની અને નવી બાંધણીમાં ફેર હોય છે. નવી ઢબનાં ઘરો બધે એક જાતનાં બંધાતાં જાય છે, છતાં જૂનાં ઘરોની ખુબી અને ખામી જાણવાથી બીલકુલ નુકસાન નથી. એકાદ **બ્હેન સુરતનું** ઘર વર્ણવે, તો બીજી **બ્હેન** અમદાવાદનું ઘર, તો ત્રીજી **બ્હેન ભાવનગરનું**, તો ચોથી **બ્હેન જુનાગઢનું**, તો પાંચમી **બ્હેન ભાવનગરનુઃ** વગેરે.

૨ ખાવા પીવાની રીતભાત અને વખતમાં પણ એકપ સરખાપણું નથી, આનાં વર્ણનો બેશક ઉપયોગી થાય. જૂદે જૂદે ઠેકાણે જૂદી જૂદી વાનીઓ કરાતી હોય; એ વાનીઓ કરતી વખતે કઈ કઈ વસ્તુઓ સાથે થવી જોઇએ અને કઈ કઇ નહીં. શાક

ભાજી અને અથાણાંની નવી નવી રીતો અને પ્રયોગો; ચટણી, કચુંબર, રાયતાં, મુખવાસ વગેરેના પણ ભાતભાતના પ્રયોગો જાણવા જેવા થશે. વિશેષમાં દક્ષિણીઓના સમાગમથી આ બાબતોમાં ફેર પડ્યો છે. તે ફેર પણ નોંધવા જેવો છે. મુંબાઈના શ્રીમંતો ગુજરાતી, કચ્છી અને દક્ષિણી રસોઈપરથી, અને કેટલેક સ્થળે અંગ્રેજી રસોઈપરથી જાતજાતની રસોઇ અને જમવાની કળા ખીલવતા જાય છે, તેનું વર્ણન રસિક થયા વિના રહેશે નહી. મરેઠી માસિક **મનોરંજન**માં કેટલીક દક્ષિણી બ્હેનો તરેહ તરેહની વાનીઓ કેવીરીતે બનાવવી, તેની ટુંકી નોંધ લખી મોકલે છે, તેવું આપણે ત્યાં લખાવાની જરૂર છે. આ ઉપરાંત જમતી વખતની રમણિયતા અને સગવડોનું ધ્યાન પણ થવું જોઇએ. દક્ષિણીઓ રંગોળી પુરે છે, અંગ્રેજો ફુલો ગોઠવે છે,–વગેરે રીવાજો આપણામાં પ્રવેશ થવા યોગ્ય નથી? જાતજાતની હકીકત પ્રગટ થશે તો પછી ભોજન વિશે અનેક રસિક પ્રશ્નો ઉઠશે. ક્યારે ક્યારે જમવું? જમતાં કેટલો વખત લેવો? કેવી રીતે વાનીઓનો ક્રમ ગોઠવવો? પોષણ આપે અને સ્વાદ પણ આપે એવું ભોજન શી રીતે કરવું? પોતાની કમાણીના પ્રમાણમાં આ બધો લ્હાવો કેવો અને કેટલે દરજ્જે લેવો?

વળી ઋતુ ઋતુ પ્રમાણે પાક, વસાણાં, વગેરે ખવાતાં (થોડાં ઘણાં હજી ખવાય છે), તેની પણ સવિસ્તર હકીકત આમ પ્રગટ થવી જોઇએ. માંદાં સ્ત્રીપુરૂષોને માટે કેવા ખોરાક થતા, સુવાવડી સ્ત્રી અને ધાવણાં બાળકની માને માટે કેવા ખોરાક રંધાતા, કેવી પરેજી પળાતી, તે તથા ફરાળની અને **નાસ્તા**ની જૂદી જૂદી ચીજો કેવી રીતે થતી અને થાય છે, તે વિશે ઘણી બ્હેનો કુશળતાથી લખી શકશે.

૩. અગાઉ ઘરમાં **સરસામાન અને રાચરચીલું** કેવાં વપરાતાં? હવે કેવાં જોઇએ છીએ? તેની ગોઠવણી કેવી થતી? હવે કેવી થાય છે? કેવી થવી જોઇએ?

૪. **પોષાકનો સવાલ** ઘણી બ્હેનોએ વિચાર્યો હશે. જૂનો પોષાક અને જૂની તરેહનાં લુગડાં જતાં જાય છે અને નવી ફેશનોનો અભ્યાસ કરનારી બ્હેનો તેનાં વર્ણન લખે અને દરેક ફેશનનો ઉદ્દેશ સમજાવે. જૂની અને નવી ફેશનનો મુકાબલો કરે તો ઘણું સારૂં થાય. અસલ લુગડાં કેવી રીતે જળવાતાં, કેવી રીતે ચોળાયલાં અને બગડેલાં સાફસૂફ થતાં–? હવે કેવી રીતે થાય છે? હાથે કપડાં સીવવાં હોય તો કેવી રીતે સીવવાં?

પોષાકની સાથે **પ્રસાધન** (Toilet) નો વિષય પણ રસ ઉપજાવે એવો છે. વાળ ચોળવા, અથવા ઓળવા, શરીર સ્વચ્છ રાખવું, કપાળમાં ચાંદલો કરવો, હાથેપગે મેંદી મુકવી, શરીરના ભિન્ન ભિન્ન અવયવોપર છુંદણાં અથવા ત્રાજવાં પડાવવાં, વગેરે–જૂના અને નવા રીવાજો: તથા **અલંકાર** પ્હેરવા એ **પ્રસાધન**માંજ ગણાય. અગાઉ કેવા કેવા દાગીના પ્હેરાતા અને કયે કયે પ્રસંગે? હાલ કેવા પ્હેરાય છે અને કયે કયે પ્રસંગે? ઘાટ કેવા હતા? હાલ કેવા થાય છે? ઘરેણાંથી શા શા લાભહાનિ થાય છે? ઘાટ શા માટે બદલાય છે? સોનારૂપાના દાગીના સરસ કે ઝવેરાતના? ઝવેરાતના જડાવ દાગીનાની ભાતો અને તેમાં થઈ શકતી નવી નવી કરામતો વગેરેનું ધ્યાન ગુજરાતી સુંદરીઓની રસિકતા પ્રગટ કરશેજ.

૫. **સુંદરી જીવનમાં મોઝ અને ગમ્મતના** ઉત્સવો, પર્વો, અને **યાત્રાઓ** આદિનું સવિસ્તર વર્ણન તથા ત્હેમનો હમેશનો વ્યવસાય બ્હેનો લખી મોકલે, તો મુકાબલાથી એમાં ઘણો ફેરફાર થઈ શકે. જૂના અને નવા ઉત્સવ મોઝના આ પ્રસંગો વર્ણવાય તોજ, સ્ત્રીજીવન સુખી કરવાના પ્રયત્નોને ઘણાં સૂચન મળશે.

૬. બાલકોના ઉછેરના અને કુટુમ્બીઓની સેવાના પ્રસંગો, બનાવો અને રીવાજો ખાસ કરીને નોંધાવા જેવા છે. બાલકને માટે કેવાં કેવાં "**હાલરડાં**" જૂદે જૂદે ઠેકાણે ગવાય છે? કેવી **વાતો** અને **રમતો**માં તેમને ગુલતાન કરાય છે? કેવી રીતે **દેવ** સેવા વગેરેમાં તેમને પરોવી તેમની ધર્મપરાયણતા ઘડાય છે? **સાસુવહુ**ના સંબંધો-દિવસમાં અમુક વખતે **સાસુને વહુ**નું પગે લાગવું, અમુક જાતનું વસ્ત્ર કે અલંકાર **વહુ** પ્હેરે, ત્યારે **સાસુ**ના પગ આગળ ભેટ ધરવી; **ભાઈ બ્હેન**ના સંબંધોમાં "**વીર**પસલી," "કાપડું" વગેરે: **દીએર ભોજાઈ**ના સંબંધમાં "ગોઠ" વગેરે. આવા આવા ન નોંધાયલા પણ ઝીણા ઝીણા પ્રસંગો આપણાં જીવનમાં રહેલી મહત્તા અને ન્યૂનતા બતાવશે.

૭. ઘર અને તેનું આંગણું રમણીય, તંદુરસ્ત અને આલ્હાદક શી રીતે થઈ શકે? કેવાં કેવાં ઝાડો વાવવાં? એકલાં **તુળસી**થીજ સંતોષ માનવો?-અને તે પણ જેમ ઉગે તેમ! કયાં કયાં **ફુલ** કે ફળનાં ઝાડો આંગણામાં રોપીશું?-અથવા બારીએ કુંડામાં ઉગાડશું? **બાળકો**ને માટે અને પોતાના વિનોદ માટે કેવાં કેવાં **જાનવરો** પાળીશું?

આટલું આ વર્ષે બસ થશે. આથી મ્હોટા **પ્રશ્નો દેશ**માં ઉકેલા છે અને તેમના ઉકેલમાં ત્હમારા સાહાય્યની અપેક્ષા છે. પણ ત્હમે ત્હમારી આજુબાજુની પરિચિત સ્થિતિનું અવલોકન કરતાં કરતાં, તેમાં જમાના પ્રમાણે ફેરફાર અને સંસ્કાર આણતાં આણતાં [illegible]ાગળ વધો અને **દેશ**ના **પ્રશ્નો**માં ભાગ લો: એથી વધારે રૂડું શું? તમારે માટે તમારા [illegible]ષોને હેત છે, તમને ઉન્નત કરવા તેઓ ઉત્સુક છે; પણ સાથે સાથે તેઓ ઘેર આવે [illegible]ારે તમારી પાસેથી સારી રસોઈ, પોતાના **મિત્રો** આવે ત્યારે તેમનો યથાર્થ સત્કાર, [illegible]ને પોતાના સંતાનોનો યોગ્ય ઉછેર તથા પોતાના **કુટુંબીઓ**ની સંભાળની પણ તેઓ [illegible]પેક્ષા રાખે છે. માટેજ આ વસ્તુઓપર લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

એક **મિત્ર**ની સાથેની વાતચિતમાં આમાંની ઘણી બાબત સુઝેલી હોવાથી તેનો [illegible]પકાર માની, ગુજરાતના ગૃહજીવનમાં રસ, કળા, સૌંદર્ય, આરોગ્ય, પ્રભુતા, સદ્ગુણ અને [illegible]ામર્થ્ય નિવાસ કરો એવી વાંછનાથી વિરમું છું. —"E"

---

૨. સ્ત્રીઓના અનુભવો.

"સુન્દરી સુબોધ ના સ્ત્રીલેખકો" વિષેનું તા. ૧૪ મી સપ્ટેંબરના "**ગુજરાતી**" માં આપનું ચર્ચાપત્ર યાને "ચર્ચાપત્રીને જવાબ" વાંચ્યો. ઘણા દિવસની કેટલીક શંકાનું પણ ત્હેમાં સમાધાન થયું. દસ વર્ષ ઉપર આટલા સ્ત્રીલેખકો ન્હોતા, એ નક્કિજ છે: અને **સુન્દરી સુબોધે** બીજું કાંઇ ન કર્યું હોય, તોપણ આટલું કામ થોડું નથી.

ગયા વખતના "**ખાસઅંક**"માં ઘણા મહત્વના અને ઉપયોગી વિષયો છે: વાંચવા લાયક વાર્તાઓ, કવિતાઓ, ચરિત્રો પણ છે: જ્હાંતાં સ્ત્રીઓએ પોતાનાં જીવન આગળથી પડદો ખસેડવા જ્હાં પ્રયત્ન કીધો છે, તે "**પત્ર મંજૂષા**" વાળો ભાગ મ્હને

સર્વથી વિશેષ પ્રિય થયો છે. હું ઇચ્છું છઉં કે આ વર્ષે સ્ત્રીઓનું તે તરફ ખાસ ધ્યાન દોરવામાં આવશે; અને સ્ત્રીઓનેજ હાથે-(ભલે તો પોતાના નામ સાથે નહિ, તથાપિ પૂર્ણ રીતે-) ત્હેમનાં એકાન્ત, એકમાર્ગી જીવનની કથામાંથી છૂટક પ્રકરણો લખાઇ પ્રકટ કરવામાં આવશે. " સ્ત્રીજીવન " જેવો મહત્વનો વિષય અને સ્ત્રીઓ પોતેજ ત્હેનું સ્વાનુભવથી લેખન કરે, એ કરતાં અધિક સ્તુત્ય શું ?—સ્ત્રીઓની કેળવણી, સાંસારિક જીવન, સાસુ-નણંદ-દેરાણી-જેઠાણી સાથેનો સંબંધ, પતિ તરફના અનુભવો, બાળકોની ખીલવણી, પોતાનું નિત્ય વાંચન, શારીરિક આરોગ્ય (પોતાનું અને કુટુંબનું), ઘર સંસારમાં આવતી મુશ્કેલીઓ, ઈ. ઈ. વિષે જો સ્ત્રીલેખકો લખવા પ્રવૃત્ત થશે, તો ગુજરાતી પ્રજા ઉપર મહાન્ આભાર થશે. કારણકે ત્હારેજ લોકો જોઇ શકશે કે આપણી સ્ત્રીઓનો સંસાર આપણા (પુરૂષો)થી ભિન્ન છે અને તે તરફની આપણી ઉદાસીન વૃત્તિ, બેદરકારી અથવા પ્રમાદ, ત્હેમને અમુક અમુક વિપત્તિઓ-મુશ્કેલીઓમાં અકારણ ઉતારી પાડે છે ! આ કામ ધારીએ તેટલું રહેલું નથી, એ સત્ય હું સ્વીકારૂં છઉં: તથાપિ "જ્યહાં વૃત્તિ છે, ત્હાં પ્રવૃત્તિ પણ થઈ સકશે. "

(વડોદરા) —એક પુરૂષ ગ્રાહક.

બાળ વિધવાઓ:

હિંદુમહાજને, શાસ્ત્રીઓએ તથા ધર્માચાર્યોએ દયા અને ન્યાયની દૃષ્ટિથી જોવાની જરૂર !

ભારતવર્ષની અજ્ઞાન **બાળ વિધવાઓ** કે જેઓ, જાણ્યે અજાણ્યે કેવલ પતિનો હાથ ઝાલવાનીજ અપરાધિણી છે, અને જેઓએ પોતાના પતિનાં કે સસરાનાં દર્શન પણ નથી કર્યાં, અર્થાત્ પતિ કે સાસરૂં શું છે ?-તે જેઓ સ્હમજતી પણ નથી, ત્હેના માટે હિંદુસમાજના જાણીતા અગ્રગણ્યો, **શાસ્ત્રીઓ**, **સુધારકો**, મહાજનના **શેઠીઆઓ**, અને **ધર્માચાર્યો**ની આગેવાની હેઠળ જાહેર સભાઓ ભરી, ઘટતો વિચાર કરી, **તેથી** વિધવાઓનાં પુનર્લગ્ન શાસ્ત્રસંમત ઠરાવી, તે માટે મુખ્ય મુખ્ય આગેવાનોની સહી સાથ પ્રકટપત્રો છપાવવામાં આવે, અને સમસ્ત વર્તમાનપત્રો એ પ્રશ્નો ઉપાડી લે, તો લાખો નિરાધાર અને નામની બાળ વિધવાઓનાં જીવન સુધારીને હાલ એ દ્વારા કન્યા વગર નિર્વંશ જતાં અસંખ્ય કુટુંબોમાં પ્રજાનાં પારણાં ન બંધાવી શકાય ? કન્યા વિક્રયના કેરથી બચવાને લોકમત કેળવવા માટે જેવો પુરૂષાર્થ કરવામાં આવે છે, તેથી વિશેષ પુરૂષાર્થ આ પરોપકારી કાર્ય માટે કરવામાં આવે તો જનસમાજનું કેટલું બધું હિત થઈ શકે ? વળી આ હિલચાલથી કન્યા વિક્રયનો કેર પણ ઓછો થશે, અને એથી જુના વિચારવાળા સમાજના બંધારણની મર્યાદા રાખવા ઇચ્છે છે, તે પણ ત્હેમની દૃષ્ટિથી સચવાશે. મનુભગવાન જેવા પણ સંમતિ આપે છે કે:—

" જે સ્ત્રી કે પુરૂષનો માત્ર પાણીગ્રહણ સંસ્કાર થયો હોય, પણ સંયોગ ન થયો હોય, તો તેનો પુનર્વિવાહ થવો જોઇએ. "(મનુ સ્મૃતિ. ૯: ૧૭૬.)

સાક્ષર શ્રીયુત ગોવર્ધનરામે પણ પોતાના " સરસ્વતીચંદ્ર "ના ૩ જા અને ૪ થા

ભાગમાં લગલગ એવા પ્રકારની વલણ બતાવી છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ કાઠીયાવાડના મહાજને તો કેટલાંક દૃષ્ટાન્તોથી પણ એ વાતને આચારમાં મૂકી છે; એ સત્ય પ્રકટ છે. કેટલાક સમય પર **તળાજામાં** એક **કન્યા ચોરીમાં રંડાઇ હતી.** ત્હેને માત્ર "હાથ ઝાલવાનીજ" દોષિત ગણી, ત્હેનું લગ્ન ફોક કરી મહાજને ત્હેને અન્ય પુરૂષ સાથે પરણાવવાની રજા આપી હતી; અને તે પરણી પણ ગઇ છે. **જુનાગઢ** તાબાના **સાસણ** ગામમાં પણ એવો બનાવ બન્યો હતો. વરરાજા પરણીને પુરા પાધરા ઘેર પહોંચ્યા નહિ એટલામાં ત્હેમનો અકાળ થયો ! આ ઉપરથી **બગસરા**, **જેતપુર**, **સરસાઇ**, **મેંદરડા**, ને **બીલખા**, આદિ ગામના મહાજને ઠરાવ કર્યો હતો કે, "તે **બાળ વિધવાનું** ફરી લગ્ન કરાવવું." **બગસરામાં** પણ એક એવી બાળવિધવાને મહાજને એવા પ્રકારની છૂટ આપી હતી ! કાળવાડમાં એક ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ કન્યાના સંબંધમાં પણ એવી પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. હમણાંજ છેલ્લા **મહા** મહિનામાં થએલા **ભાવનગરના** એક સોની વાણીયા **કરસન નારણની** પુત્રી ડાહીનાં લગ્નની બાબતમાં પણ, તે કન્યા બિચારી ટુંક સમયમાંજ વિધવા થવાથી, ગઈ તા. ૧૨-૭-૧૩ ને દિવસે; મહાજને તેને ફરી લગ્ન કરવાની રજા આપી હતી ! હવે આપ જોશો કે, થોડી ઘણી પુખ્ત વયે લગ્ન થયા પછી પણ, તે બાળાઓ અકાળે દુર્દૈવનો ભોગ થઇ પડી, ત્હેને માટે દયાળુ મહાજને ઘટતો વિચાર કર્યો. હવે ૧૯૧૧ની છેલ્લી વસ્તી ગણત્રી મુજબ, ૧ થી ૫ વર્ષની ઉમરની ૧૭૭૧૩ અને ૫ થી ૧૦ વર્ષની અંદરની ૯૪૨૭૦ મળી, કુલે **એક લાખ વિધવાઓ** છે. ત્હેમનાં લગ્ન, લગ્ન કેમ કહેવાય ?—અને શામાટે તેઓને કુમારિકા ન ગણવામાં આવે ? જુની દૃષ્ટિવાળાં **શાસ્ત્રો** પુનર્લગ્ન કરવાની ના કહે છે એ વાત દલીલને ખાતર ખરી માનીએ: તો એ સાથે **શાસ્ત્રો** એ પણ કહે છે કે આવાં લગ્ન **શાસ્ત્રની** દૃષ્ટિમાં લગ્ન નથી. તો એ વિચારપણ કેમ ન કરવો ? ૧૫ વર્ષની અંદરની ૨૨૩૦૪૨ વિધવાઓનો કેસ પણ એવોજ વિચારનીય છે. ૧૫ થી ૨૦ વર્ષની ૪૬૬૮૩૭ અને ૨૦ થી ૨૫ વર્ષની **નવેક લાખ** વિધવાઓનો પ્રશ્ન પણ એટલોજ કઠણ છે ! તેમને બાલવિધવા ગણવી કે નહિ ?—તે ભલે મહાજન, ધર્માચાર્યો, અથવા લોક મતના નિર્ણય ઉપર રાખવામાં આવે; પરંતુ આ ભાગ્યહીન અબળ બાળકીઓ; "અહિંસા"ને પરમધર્મ માનનારા હિંદુ સમાજની દયાને પાત્ર નથી ? અને આવા કેળવણીના જમાનામાં પણ, એમને માટે કાંઈ વિચાર કરવામાં નહિ આવે ? ઇતર પુખ્ત વિધવાઓ જેઓ પુનર્લગ્ન કરવાની ઇચ્છા રાખતી હોય, ત્હેમનો અનાચારના ભયથી બચવા માટે આપદ્ ધર્મ તરીકે પણ પુનર્વિવાહ કરવો આપને યોગ્ય ન લાગતો હોય અથવા એ સમાજને અહિતકર છે એમ આપ માનતા હો તો તે પ્રશ્ન અથવા મતભેદને ઘડીભર બાજુએ મુકીએ. પણ, લોકહિત અને દયા ધર્મના આટલા બાલ વિધવાઓના પ્રશ્ન પરતો આપણે સર્વેએ એક સાથે મળી વિચાર કરવો તથા તે અવાચક દીન પ્રાણિઓની દશામાં, પોતાના કોઈપણ દોષ વિનાજ—આવી પડેલી આપણી બ્હેનોને માટે એટલો જીવનની સુખ શાન્તિનો માર્ગ ખુલ્લો મુકવા (ત્હેમાં વિજય મળે ત્યાં સુધી) ચાલુ પ્રયાસો કર્યાં કરવા, એ ઘણુંજ આવશ્યક નથી ?

(મુંબાઈ) —**મગનભાઈ વ્હાલાભાઈ શર્મા.**

હિન્દી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ

પ્રિયતમ બ્હેની વિ,—

તારૂં ૫મી તારીખનું પત્ર મળ્યું. તારો ઉપકાર થોડે થોડે અંતરે થયા કરે છે, મારા એક મિત્ર સાથે વાતચીત થઈ હતી, તે પરથી-તથા અનુભવથી તને શું લાગતું હશે આપણો વિયોગ થવાથી, તે હું પણ સમજી શકું છું. અત્યાર સુધી હું નહિ સમજી શકતો; પરંતુ હિંદુ કુટુંબમાં "વધુ"ની સ્થિતિ શું હોય છે, પતિ બહાર હોય ત્યારે પોતાને કયા આનંદો બાકી રહે છે, અને તે પણ ભોગવી શકાય છે કે નહિ, તે બધું હું હવે સમજી શકું છું. અને જેમ જેમ તેનો ખ્યાલ વધારે ને વધારે થતો જાય છે તેમ તેમ તેની સામે તિરસ્કાર વધતો જાય છે. અમે પુરૂષ વર્ગે સ્ત્રીઓને અમારી ગુલામ બનાવી દીધી; તેના મનમાં અમારી સર્વોપરિ સત્તાના ખોટા ખ્યાલ પેસાડી દીધા; સ્ત્રી અમને પ્રભુ ગણે, તે વિચારને ઉત્તેજન આપ્યું; અમારા વિના સ્ત્રીને આ જગતમાં કાંઇ નથી તેવું ખોટું ભરમાવ્યું અને તેમાંથી સતીની ભાવના તથા ફરજિયાત વૈધવ્ય વિગેરે, ક્રૂરતાની પરાકાષ્ઠા વાળા રિવાજો પ્રસરાવ્યા! સ્ત્રી ખરા હ્રદયથી અમને ચાહે, (અમારામાં દુર્ગુણો હોય છતાં પણ!)–અમારા પરની તેની પ્રીતિ શુદ્ધ અને નિર્મલ રહેવાજ કરે, અમારી ખરાબ વર્તણુક છતાં તેના મનમાં અમારા માટેનો પ્રેમ, માન અને ઉચ્ચપણાનો ખ્યાલ તેવો ને તેવોજ રહે, એથી આ જગત્ પર સ્વર્ગ વસાવી શકવા જેટલું જેનામાં સામર્થ્ય છે તેવા ઉગ્ર તપને સ્ત્રીઓએ વેઠયું: અને તેનો બદલો પુરૂષોએ સ્ત્રી નરકમાં લઇ જનારી છે એવો બોધ આપીને વાળ્યો!-બોલ, વધારે શું લખું? અમને તમારા જેવી-દૈવી પ્રેમ મય મનુષ્યમાં પ્રભુના જે જે ગુણો છે તે-તે સર્વેની મૂર્તિઓ નહિં મળવી જોઇતી હતી. પરંતુ અમે કાંઇ પણ ખરાબ રીતિથી તેમની સાથે વર્ત્તીએ તો તરતજ સીધા કરી દે, તેવી સ્ત્રીઓ મળવી જોઇતી હતી! ઓ મારી બ્હેની! જેમ જેમ તમારા વિશુદ્ધ, ઉદાત્ત, ઉત્કૃષ્ટ હૃદયોનો ખ્યાલ થતો જાય છે, અને પુરૂષ વર્ગની અધમતા અને નીચતાના પરિણામ રૂપ તમારી અવિકાસિત (-ખરૂં જોતાં, કુદરતી વિકાસ થાય તેમાંથી પણ જાણી જોઇને પુરૂષે દૂર કરેલી)-માનસિક સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે છે, તેમ તેમ **સ્ત્રી એ પ્રભુનો અંશ છે અને પુરૂષ "શયતાન"નો અંશ છે**, એમ થઈ આવે છે! અમારા જેવા પાપાત્માના સંગથી તમે દૂષિત થાઓ છો, તમારા માટે આ દુનિઆં નથી પરંતુ કોઇ **સ્વર્ગીય** દુનિઆનાં તમે વાસી છો, તેમ થઇ આવે છે.

અમારે માટે તમે દુઃખની દરકાર કરતાં નથી; કલેશનીજ મૂર્તિ જેવું અતિ સંકટ ભરેલું હિન્દુજીવન સુખ અને સંતોષની વૃત્તિથી પસાર કરો છો; ખાવા નહિં મળે, કપડાં નહિં મળે, સાસુ અને નણંદ જગતની ચક્ષુમાં તમને નીચાં ઉતારી પાડે અને બીજી અનેક રીતે સતાવે, છતાં પણ સર્વ કષ્ટ અને સંકટને સંતોષપૂર્ણ આત્માથી સહી લેનારી, ઓ હમારી બ્હેન અને તારી જેવી બીજી અનેક આર્યાઓ! તમને અમે કઇ રીતે કહી શકીએ કે-તમારા જેવી દૈવી મૂર્તિઓ માટે અમે યોગ્ય છીએ?

" વ્રજ વ્હાલું રે, વૈકુંઠ નથી જાવું,
" ત્યાં મુજ નંદ કુંવર કયાંથી લાવું?"

એ બે લીટીઓમાં તમારા અગાધ ઉત્કર્ષ, તમારી દિવ્યતા, તમારો વિશુદ્ધ પ્રેમ,

તમારી મોહક મૃદુતા, અને તમારી સ્વર્ગીય ભાવના, ઇત્યાદિ,-સર્વ દેખાઈ આવે છે; પરંતુ આપણા દેશમાંની તે ભાવના 'ભૂંડની પાસે સાચાં મોતીનો હાર ' ધરવા જેવી જ છે. !

મારી બ્હેની ! તારા પત્રથી પ્રેમની લાગણીને લઇને તને શું થઇ આવે છે, તેનો ખ્યાલ મને આવી શકે છે. તેમ મારી પોતાની લાગણીથી મને શું થાય છે, તે હું અનુભવું છું: અને તેથી આ જગતમાં તું જેને તારૂં સર્વસ્વ માને છે તેના વિયોગથી તને શું થતું હશે, તે પણ હું સમજી શકું છું. પરંતુ મારે તને કહેવાનું એજ કે—આ સંસારમાં તદન દુઃખ વિનાનું સુખ કોને મળ્યું છે ? અને તદન સુખ વિનાનું દુઃખ કોણ પામ્યું છે ? સુખ અને દુઃખ પર્યાયમાં આવ્યા કરે છે; તેથી સુખનો સમય આવે ત્યારે સુખનો ઉપભોગ કરવો અને દુઃખ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે સંતોષ અને શાંતિથી સહન કરવુંજ જોઇએ.

તારાથી બે ત્રણ માસનો પણ વિયોગ સહન થતો નથી. તું તો વધારે સુજ્ઞ છે, વધારે સુશીલ છે, પુસ્તકોમાં વધારે આનંદ લઇ શકે તેમ છે, તારા આસપાસના સંયોગો (કુટુંબ, વાંચનની સગવડ વિગેરે) ઘણા સારા છે. છતાં તને આવું થઈ આવે છેઃ તો ગરીબ બિચારી......ને શું થતું હશે ? પરંતુ તું સંતોષ માનજે કે તને જેટલું દુઃખ છે તે કરતાં અસંખ્ય ગણાં વધારે દુઃખી મનુષ્યો આ જગતમાં માલુમ પડશે; અને જો કે પ્રભુએ પૂર્ણ સુખ તો આપ્યું નથી, છતાં પૂર્ણ દુઃખ પણ આપ્યું નથી તે વિચારમાં સંતોષ માનજે.

બીજું,-પતિને અતિ પ્રિયતમ મિત્રથી વધારે માનવો કે નહિ, તે વિષયમાં મેં તારો અભિપ્રાય માગ્યો છેઃ તે આપજે. પતિને પ્રભુ ગણવાનું પરિણામ શું આવ્યું, તે તમે સમજો છો અને જુવો છો તમારી દીન અધમ દશા ! તમારા પરનો બધો જૂલમ—તમારા વિકાસના દ્વારનું બંધ થવું ! તમારી નિર્મળ આનંદ ભોગવવાની શક્તિ ઉપર પતિની હૈયાતી અથવા હાજરી રૂપી બંધન મૂકાયું; પતિને ' સર્વસ્વ ' ગણવાથી " તેના વિના જગ ખારૂં " એમ થયું ! આવાં આવાં અનિષ્ટ પરિણામો જેમાંથી આવે તે વિચારને હંમેશાંને માટે દૂર કરવો ન જોઇએ ? હું તારો ભાઈ આંહીની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સાથે ત્યાંની સ્વર્ગીય મૂર્તિઓની હાલત સરખાવું છું, ત્યારે અમારા પાપનો ઘડો કેમ ફૂટતો નથી, તેનોજ વિચાર થયાં કરે છે !

કોમળ હૃદય વાળી—મુગ્ધ રસિકાના ઉપર જૂલમ !—કુદરત પણ વિચિત્રજ છે ને ? પડયા પર પાટુ ! ન સહન કરી શકે તેના પર બીજા પ્રહાર !—ઓ પ્રભુ ! આ બધાં પાપનાં કારણો જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેવા મૂર્ખ, સ્વાર્થી અને જૂના થઇ ગયેલા વિચારોને તું દૂર કેમ કરતો નથી ? મારી બ્હેનીઓની સહાયે ધા;—તેમના પરના જૂલમની હદ વળી ગઇ છે. જો કે તેઓ તો બોલશેજ નહિં; પરંતુ મુંગા પ્રાણીઓની સહાયે તું થાય છે, તો આ બોલી શકે તેવી છતાં-જરાય બોલ્યા વિના દુઃખ, કષ્ટ, જુલમ, અને સીતમ સહનારી-દિવ્ય હૃદયની સ્ત્રીઓની સહાય કાં નથી કરતો ?

પત્રની કૃપા કરજે.*

લિ. પ્રિયતમ બ્હેનના સ્મરણમાં રમનારઃ—' શિવ. '

* વિલાયતમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ જાતે જોયા પછી આપણી બ્હેનોની હાલત વિશે જે વિચારો ઉદ્દભવ્યા તે પોતાની ભગિની ઉપરના પત્રમાં લેખકે જણાવ્યા છે.

સુન્દરી સુબોધ ** માસિક વધારો.

અંક ૨ જો. (સુ.-સુ: પુ. ૧૨.-અં. ૨.) ઑક્ટોબર, ૧૯૧૩.

સરસ્વતી

काव्यकुंज.

“ સરસ્વતી ” ને—

૧.

દેવી શારદમાત તું ભગવતી ! જ્ઞાને રૂડી દીપતી,
ધાર્યાં વસ્ત્ર સુશ્વેત, હાર ફુલના, પદ્માસને શોભતી;
વીણા સુન્દર રાજતી કર વિષે, વાણિ તણી દેવી તું !
શોભા ને સુપવિત્રતા તુજ તણી, શક્તિ વિના શું કહું !

બુદ્ધિદાયક માત તું જગતની, પાંએ સુધા-જ્ઞાનથી,
દીપાવે જનને સુમંડલ વિષે, વિદ્યા તણા દાનથી;
પૂજે પૂરણ પ્રેમથી સહુ સ્તવે, જ્ઞાનેશ્વરી શારદા !
પ્રાર્થું નમ્ર ઉરે અને વિનયથી, સદ્‌બુદ્ધિ દેજે સદા.*

(રાજકોટ)

—“નિર્મળા.”

આમંત્રણ.

(ઉંચી ઉંચી ફુલસેર માંડવીજીરે—એ રાગ.)

ફૂલડે ભર્યાં તે મ્હારાં આંગણાંજીરે, ફૂલડે રચી છે ઘન માળ;
મ્હારા આંગણામાં રમવાને આવજોજીરે
મોતીડે ભર્યાં તે મ્હારાં આંગણાંજીરે, મોતીડે રચી છે ઘન માળ;
મ્હારાં આંગણાંમાં રમવાને આવજોજીરે.
આંગણાંમાં વૃક્ષ કેરા છાંયલાજીરે, છાંયલામાં મોરલાનો નાદ;
મ્હારાં આંગણાંમાં રમવાને આવજોજીરે.
આંગણાંમાં ચાર પાસ મેહુલાજીરે, મેહુલામાં ચાંદલાની રેખ;
મ્હારાં આંગણાંમાં રમવાને આવજોજીરે.
આંગણાંમાં ચારપાસ કેસુડાંજીરે, કેસુડાંમાં કેવડાનું ફૂલ;
મ્હારાં આંગણાંમાં રમવાને આવજોજીરે.
આવો તો હેતભર્યા આવજોજીરે, હેતમાં મુકીશ મ્હારાં હેત;
મ્હારાં આંગણાંમાં રમવાને આવજોજીરે.
આવો તો તેજપૂર્ણ આવજોજીરે, તેજમાં પૂરીશ મ્હારી જ્યોત;
મ્હારાં આંગણાંમાં રમવાને આવજોજીરે.
ફૂલડે ભર્યાં તે મ્હારાં આંગણાંજીરે, ફૂલડે રચી છે ઘન માળ;
મ્હારાં આંગણાંમાં રમવાને આવજોજીરે!

(મુંબાઇ.) —" મલયાનિલ "

માનસનાં હંસ.

(" રામબાણ વાગ્યાં હોય તે જાણે ! " એ ધના ભગતના ધનાશ્રીની ધૂન)

હો ! મનવાજી ! માનસનાં હંસ ચણે મોતી;
અહો ! મોતીનાં તે કાંઇ જ્યોતિ !
ઉંચી રસવૃત્તિને તેજ તરંગે, ઉરની લક્ષ્મી અડોલ ડોલે;
સ્મિતનાં એનાં કમલને ઝુલાવે, હંસલાં ચણે ને મ્હડે ઝોલે !
હો ! મનવાજી ! માનસનાં હંસ ચણે મોતી.
એક અરંગ તો હંસલાં વિરલાં, ગૌર ને ગૌરવવાળાં,
વિમળાં, કુમળાં ને સરળ રસીલાં, હંસલાં ધરે મોતી રસાળાં !
હો ! મનવાજી ! માનસનાં હંસ ચણે મોતી.
જગને જયઆશાની નજરે નિહાળી, મોતીનાં જ્યોતિથી સુહાવે;
એ તો એ એકલાં હંસલાં સંતો, જીવન જયવંત હો! બનાવે !
હો ! મનવાજી ! માનસનાં હંસ ચણે મોતી !

(અમદાવાદ, રંગપંચમી.) -ભક્તાનુરક્ત "લલિત."

કામ કરતી વખત પણ મજૂરની માફક શ્વાસ પણ લીધા સિવાય ઘરકામમાં મંડતી નથી; પરન્તુ કામ કરતાં વચમાં વચમાં આરામ લેવો આવશ્યક સમજે છે.

(૪) જેમ પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં પુરૂષો સર્વ કામ વ્યવસ્થાસર અને નિયમિત કરે છે, તેમ સ્ત્રીઓ પણ ગૃહકાર્ય વ્યવસ્થાપુરઃસર જ કરે છે. આ લેખમાંથી જૂદી જૂદી વ્યવસ્થા શિખવા જેવી છે, તેમાં રસોઈની વ્યવસ્થા ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી છે.

(૫) અમેરિકામાં સ્ત્રી અને પુરૂષ વિદ્યાર્થીના અભ્યાસના વિષય સરખા નથી. કન્યાની કેળવણીમાં ગૃહપ્રબંધશાસ્ત્ર મુખ્ય છે.

(૬) પરન્તુ, આ સર્વ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે ત્યાંના ગૃહજીવનનું અહિંની સ્ત્રીઓએ સર્વાંશે અનુકરણ કરવું. પણ માત્ર આપણા જીવનને અનુકૂળ થાય તેવી બાબતોજ ગ્રહણ કરવી. દાખલા તરીકે,-પુરૂષે સ્ત્રીની પહેલાં ઉઠીને રોટલીઓ બજારમાંથી મંગાવવી, એવાં કામનું અન્ધ અનુકરણ નિરૂપયોગી તથા હાસ્યપાત્રજ ગણાય!

છેવટે આ સર્વ પુરૂષના દૃષ્ટિબિંદુથી લખ્યું છે. કોઇ વાંચક બ્હેન પોતાના વિચારો જણાવશે, તો આપણને તેથી વિશેષ ફાયદો થશે.]

હિન્દુસ્તાનમાંથી ઘણા લોકો અમેરિકા જાય છે. પરન્તુ, તેમાંથી કોઇએ પણ એ બતાવવાની કોશીશ કરી નથી કે ત્યાંની સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરે છે. એનું કારણ એ છે કે અમેરિકાનાં "સંયુક્ત સંસ્થાનો" (યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ)માં માત્ર પુરૂષોનોજ મ્હોટો ભાગ જાય છે. તેમને ફક્ત રાજ્યદ્વારી અને સામાજીક વિષયો ઉપરજ પ્રેમ હોય છે. "ગૃહ-પ્રબંધ-શાસ્ત્ર" (ઘર કુટુમ્બને લગતા) માં તેમની રૂચિ હોતી નથી. પરન્તુ, લોકોને એ જાણવાની હંમેશાં ઉત્કંઠા રહે છે કે જગતના બીજા દેશોની રહેણીકરણી કેવી હશે? ત્યાંના લોકો શું કામ કરે છે? તેમના આનન્દ ઉત્સવની કઇ કઇ વસ્તુઓ હોય છે?

અમેરિકાની સ્ત્રીઓ ઘરના કામકાજમાં ઘણી નિપુણ હોય છે. પાઠશાળાઓમાં તેઓ જે બાબતો શિખે છે તેને અનુસરીનેજ ઘરનું કામ કરે છે. એથી તેમના કામકાજમાં તેમને બહુ સરળતા મળે છે અને ઘરનાં માણસોને બહુ આનન્દ મળે છે.

સૌથી પહેલાં અમેરિકાના એક ન્હાના ગામના એક સાધારણ કુટુંબની દીનચર્યાનું વર્ણન હું કરૂં છું: આવો, તમને "સંયુક્ત રાજ્ય" ના એક ગામની સહેલ કરાવું. એમાં બે હજાર માણસો રહે છે. અહિંઆં એક કુટુમ્બ છે, એમાં ત્રણ માણસ રહે છે. પતિ, પત્ની અને તેમનું એક બાળક. પતિની ઉમર લગભગ ચાળીસ વર્ષની છે. તે એક અઠવાડીક પત્રનો માલીક અને તંત્રી છે. એ પત્રથી એને વાર્ષિક ૭ હજાર રૂપિયાની આવક છે. પત્નીની ઉંમર આશરે ત્રીસ વર્ષની છે. તેણે 'એન્ટ્રન્સ' (મેટ્રીક) ની પરીક્ષા પસાર કરેલી છે. કોઈ પણ નોકરની સહાયતા વિના તે પોતાનું બધું ઘરકામ કરે છે. છોકરો અગીઆરેક વર્ષનો છે. તે પોતાનો સમય ભણવામાં કે રમવામાં ગાળે છે.

આ કુટુમ્બ બે મજલાનાં એક મકાનમાં રહે છે. એમાં આઠ ઓરડા છે. પાછળની બાજુએ એક ઓશરી પણ છે. નીચેના માળનો આગલો ઓરડો બહુ મ્હોટો છે. આ ઓરડામાં આવ્યાં ગયાં માણસોનું સ્વાગત થાય છે. એમાં કેટલાંક ન્હાનાં મેજ અને થોડી આરામખુરશીઓ પડી છે. એક પિયાનો (વાજું) પણ પડયું છે. ઓરડાની ભીંતોએ લીલા કાગળ મ્હોડેલા છે. એના ઉપર કંઇક વેલ-બુટા પણ બનાવેલાં છે. કોઈ છાપેલી

અને કોઈ હાથની ચીતરેલી એવી કેટલીક છબીઓ ભીંતોપર લટકાવેલી છે. આ ઓરડામાં એક ઘણીજ સુંદર સફેદ છબી છે.

આ ઓરડાની જોડે એક બીજો ઓરડો છે. તેને બેઠક કહે છે. પહેલો ઓરડો અને આ ઓરડા વચ્ચે એક બારણું છે. એમાં ભીંતની અંદર લાકડાનાં પાટીઆં ઘાલેલાં છે. જે કમાડનું કામ કરે છે. જ્યારે જરૂર હોય છે. ત્યારે તે બહાર કાઢવામાં આવે છે અને બારણું બંધ કરી દેવામાં આવે છે. જ્યારે તેને ભીંતની અંદર ધકેલી દેવામાં આવે છે ત્યારે બંને ઓરડા એક થઈ જાય છે. આ ઓરડામાં ઘરનાં માણસો અથવા તો જેમની સાથે નિકટનો પરિચય હોય છે તે માણસો બેસે છે. અને જે માણસો માત્ર મળવા આવે છે તેમને પહેલા ઓરડામાં બેસાડવામાં આવે છે. આ ઓરડો પહેલા ઓરડાથી ઓછો શણગારેલો છે. એમાં એક કોચ છે, જેનું મુખ ઓશરીની તરફ છે. મકાનની પાછળ બાગ છે, તે બધો તે ઓશરીમાંથી દેખાય છે. એટલે જ્યારે ઘરધણિયાણી તે કોચ ઉપર બેસે છે, ત્યારે ત્યાં બેઠે બેઠે આખા બાગનું દશ્ય આનન્દથી નિહાળે છે.

આ ઓરડામાં એક તરફ ભીંતની લગોલગ કબાટ પુસ્તકોથી ભરેલાં છે. બીજી બાજૂએ ટેલીફોનનું યંત્ર મૂકેલું છે. જ્યારે શેઠાણીને બજારમાંથી કંઈ ચીજ મંગાવવી હોય ત્યારે ટેલીફોનથી કહી દે છે. દુકાનનો માણસ તુરતજ તે ચીજ લાવીને તેના આગળ મૂકી દે છે. જો તે ચીજ પસંદ પડે તો રાખી લે છે, નહિ તો બીજી મંગાવે છે. આ ટેલિફોનથી તે પોતાનાં મિત્રો સાથે પણ વાતચીત કરે છે. આથી તેમને ત્યાં વારંવાર જવાની પંચાત પડતી નથી. જ્યારે ભોજન તૈયાર થઇ જાય છે, ત્યારે તે આ ટેલીફોન દ્વારાજ પોતાના પતિને ખબર આપે છે. અથવા તો તેને તેના પતિને એમ કહેવું હોય કે ઑફીસમાંથી પાછાં ફરતાં અમુક ચીજ લેતા આવજો, ત્યારે પણ તે આ ટેલીફોનથી કામ લે છે.

એવા કામ માટે તેને જાતે ઑફિસમાં જવું પડતું નથી, યા તો કોઈ માણસને મોકલવું પડતુ નથી.

ઓરડાની વચ્ચોવચ એક શગડી રાખેલી છે તેમાં પત્થરિયા કોયલા બાળવામાં આવે છે. શિયાળાના દિવસોમાં તે શગડી રાત દિવસ બળ્યા કરે છે. આ શગડીમાં બધી બાજુએ નાની નાની બારીઓ જેવાં દ્વાર હોય છે. જો થોડાં દ્વાર ઉઘાડાં રાખવામાં આવે અને થોડાં બંધ કરવામાં આવે તો આઠ દશ કલાક સુધી આગ બળ્યા કરે છે. અને ખરચ પણ બહુ થોડું થાય છે.

બેઠકના ઓરડાના ત્રીજા ખુણામાં કપડાં સીવવાનો સંચો રાખેલો છે. જ્યારે તેના ઉપર કામ કરવાનું નથી હોતું, ત્યારે તેને ઢાંકી દેવામાં આવે છે. અને તે બહારથી એક સુન્દર કબાટ જેવો દેખાય છે જ્યારે એના ઉપર કામ કરવાનું હોય છે, ત્યારે એક કમાન દાબવામાં આવે છે. કમાન દબાવવાની સાથે જ કમાડ ઉઘડી જાય છે. આ સંચો પગથી ચલાવવામાં આવે છે. એથી કામ કરનારના બંને હાથ ખાલી રહે છે. દોરાનું રીલ અને મરામત કરવાનાં ઓજાર રાખવા માટે તેમાં કેટલાંક ખાનાં હોય છે.

આ ઓરડાના ચોથા ખુણામાં એક મેજ પડેલું છે. તેના પર કાગળ-પત્ર લખવાની બધી સામગ્રી ગોઠવેલી છે. પાસેજ એક અભરાઇ ઉપર કેટલાંક માસિક પત્રો અને પત્રિ-

કાઓ મૂકેલાંછે. આ ઓરડાની ભીંતમાં એક તાકું છે તેમાં છોકરો પોતાની રમ્મત ગમ્મતનાં સાધનો રાખે છે.

બેઠકની જોડેજ ભોજનગૃહ છે. એના વચમાં એક લાંબું મેજ પડેલું છે. મેજની ચારે તરફ ખુરશીઓ મૂકેલી છે. ભીંતની જોડે એક ન્હાનું સરખું કબાટ પણ ઉભું કરેલું છે. એના ઉપર થોડાં ફળ અને મીઠાઈ પડી છે, અને અંદરની બાજુએ છરી, કાંટા, રકાબીઓ, પ્યાલા, ફૂલપાત્ર, વગેરે મૂકી રાખ્યાં છે. ભોજન સમયે એ સર્વ વસ્તુઓ કામ આવે છે.

ભોજનગૃહની પાસેજ રસોઇનો ઓરડો–રસોડું છે. એમાં લોઢાની બે શગડીઓ છેઃ એકમાં કોયલા બાળવામાં આવે છે અને બીજીમાં તેલ. કોયલાની શગડી હિન્દુસ્તાનની શગડીઓ કરતાં તદ્દન જૂદી જાતની હોય છે. તે મેજના જેવડી મ્હોટી અને ઉંચી હોય છે. પહોળાઈ બે કે ત્રણ ફૂટની હોય છે. તેના ઉપર ૭ બાકાં હોય છે, તેના ઉપર વાસણો મૂકી રસોઈ તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ શગડીની પાછળ, પાંચ ફુટની ઉંચાઇ ઉપર એક ભઠ્ઠી હોય છે. જ્યારે રસોઈ તૈયાર થાય છે, ત્યારે બધી વસ્તુઓ એ ભઠ્ઠી ઉપર મૂકવામાં આવે છે, એથી જમવાના વખત સુધી રસોઇ ગરમ રહી શકે છે. શગડીની નીચે ખુણામાં એક ન્હાનો સરખો કુંડ બનાવેલો હોય છે. એમાં વાસણ ધોવાને માટે પાણી ગરમ થયે જાય છે. શગડીથી થોડે દૂર એક મ્હોટો કુંડ હોય છે, જેમાં સ્નાન માટે પાણી ઉન્હું થાય છે. એ કુંડમાં જે નળ હોય છે તે શગડીની આગમાં થઇને ત્યાં આવે છે, એટલે એકજ વખતે રસોઇ તૈયાર થાય છે. અને પાણી પણ ગરમ થાય છે. આ મ્હોટા કુંડમાંથી ઘરમાં પણ કેટલીક જગોએ નળ મૂકેલા હોય છે. જ્યારે કોઈ ઠેકાણે ગરમ પાણીની જરૂર પડે છે, ત્યારે નળની ચકલી ફેરવતાં ગરમ પાણી નીકળે છે.

કોયલાવાળી શગડી કરતાં, તેલ બળે છે તે શગડી ઘણીજ ન્હાની હોય છે. એમાં ગેસનો તાપ કામ આવે છે. કોયલાવાળી શગડી ઉપર જે પ્રમાણે ભોજન તૈયાર થાય છે. તે જ રીતે આ શગડી ઉપર પણ થાય છે.

આ ઓરડામાં શગડીઓ સિવાય એક મ્હોટું કબાટ પણ હોય છે. તે ઉંચાઈમાં ઘણી વખત છત સુધી પહોંચે છે. એનો એક ભાગ મેજના આકારનો હોય છે; તેના ઉપર રસોઇની બધી સામગ્રી મૂકવામાં આવે છે.

ગૃહિણીને જ્યારે કોઈ ચીજ જોઇતી હોય છે ત્યારે તે લેવાને તેને કંઇ દૂર જવું પડતું નથી. દરેક ચીજ ત્યાંથી જ મળે છે. જે જોઇએ તે લેઇ લેવાય.

આ કબાટની પાસે એક આરામ ખુરસી અને બે ત્રણ સાધારણ ખુરશીઓ પડી હોય છે. જ્યારે રાંધનારી થાકી જાય છે, ત્યારે તેના ઉપર બેસીને આરામ લે છે. પાશ્ચિમાત્ય દેશોની સ્ત્રીઓ પશુઓની માફક કામ કરવાનું પસંદ કરતી નથી. તેમનો એવો સિદ્ધાન્ત હોય છે કે બની શકે ત્યાં સુધી પોતાની શક્તિઓ ઘટાડયા સિવાય પોતાનું કામ કરવું જોઇએ. એમને વિશ્વાસ હોય છે કે વચમાં વચમાં પાંચ–દસ મિનિટ આરામ લેવાથી કામ ઘણું કરી શકાય છે અને શરીર પણ થાકી જતું નથી. આ પ્રમાણે તે પોતાની શક્તિઓનું રક્ષણ કરી, પોતાનું સૌન્દર્ય પણ ઘણા વખત સુધી જાળવી રાખે છે. પોતે

જો એ પ્રમાણે આરામ ન લે, તો તેમનું શરીર નિર્બળ થઈ જાય અને યોગ્યસમય પહેલાં ઘડપણની અસરનો ભોગ થઈ પડે !

જે વખતે ઘરધણિયાણી રસોઈ કરતી હોય છે, તે વખતે તેની કોઈ સહીયર મળવા આવે તો સીધી રસોડામાં ચાલી આવે છે અને ત્યાં તેની પાસે બેસીને વાતચીત કરે છે. અથવા તો તેના કામમાં થોડી ઘણી મદદ કરે છે.

રસોડાના એક ખુણામાં ચીનાઈ માટીના પ્યાલાના આકારની એક કુંડી હોય છે જે જમીનથી લગભગ ત્રણ ફુટ ઉંચાઇ ઉપર હોય છે. એની ઉપર જરા ઉંચે પાણીના ત્રણ નળ મૂકેલા હોય છે. એકમાંથી ગરમ અને બીજામાંથી ઠંડું પાણી નીકળે છે, આ પાણી વાસણ ધોવાના કામમાં આવે છે. ત્રીજા નળમાંથી પીવાનું પાણી નીકળે છે. કુંડીની વચમાં એક બાકું હોય છે. આ બાકામાં થઇને એક નળની વાટે મેલું પાણી બહાર નીકળી જાય છે. જ્યારે વાસણ કે લુગડાં ધોવાં હોય છે, ત્યારે તેમાં એક ડાટો દેઇને તે બંધ કરવામાં આવે છે. જ્યારે વાસણ વગેરે ધોવાઈ રહે છે ત્યારે તે ખાળ ઉઘાડવામાં આવે છે અને મેલું પાણી તરતજ બહાર નીકળી જાય છે. આ કુંડીની પાસે એક મ્હોટું મેજ રાખેલું હોય છે. એના ઉપર એંઠાં વાસણ મુકવામાં આવે છે. આ મેજમાં એક ખાનું હોય છે, તેમાં છરી, કાંટા, ચમચા ઈત્યાદિ રાખવામાં આવે છે. આ બધી ચીજો રસોડામાં ઉપયોગમાં આવે છે. એમની મદદથી રસોઇ બનાવવામાં ઘણી સરળતા મળે છે.

રસોડાની ચારે તરફની ભીંતોમાં કબાટો કરેલાં હોય છે. એમાં રસોઈ બનાવવાના કામમાં આવે તેવાં વાસણો મૂકવામાં આવે છે. જે વાસણોનું કામ વારંવાર પડે છે તે વાસણો પાસેનાં કબાટોમાં રાખવામાં આવે છે અને જેમનું કામ કોઇ કોઇ વખત પડે છે તે છેટેનાં કબાટોમાં મૂકેલાં હોય છે. આ વ્યવસ્થાનો હેતુ એવો હોય છે કે ગૃહિણીને ભોજન બનાવતાં જેમ બને તેમ મહેનત ઓછી પડે.

આ મકાનના ઉપરના માળમાં પણ ચાર ઓરડાઓ હોય છે. ત્રણ સુવાને માટે અને એક સ્નાન—શૌચ માટે હોય છે. પતિ-પત્ની એક ઓરડામાં સુઈ રહે છે; છોકરો બીજામાં. ત્રીજો ઓરડો કોઈ આવ્યા ગયા મેમાન માટે હોય છે. ઘણું ખરું સામાન દરેકમાં સરખોજ હોય છે. એટલા માટે એકનુંજ વર્ણન કરવું ઠીક થઇ પડશે. ઠીક, હવે મુખ્ય ઓરડાની હકીકત સાંભળોઃ—

આ ઓરડામાં એક મ્હોટો પલંગ પડેલો છે. એના પાયા પીતળના છે. તેના ઉપર [પાટીને ઠેકાણે] તારો ગુંથેલા છે. તારની જાળી ઉપર જાડું ગાદલું પડેલું છે. ગાદલાની ઉપર એક બે તળાઇઓ અને તળાઇઓની ઉપર એક ચાદર બીછાવેલી હોય છે, ઓઢવાને માટે પણ થોડી રજાઇઓ હોય છે. આ બધી રજાઈઓની નીચે એક સુતરાઉ ચાદર બીછાવેલી હોય છે. આથી સુઇ રહેનારાં બે સફેદ ચાદરોની વચમાં આરામથી પડ્યાં રહે છે, અને રજાઇઓ પણ ખરાબ થતી નથી. આ ચાદરો અને ઓશીકાના ગલેફ વારંવાર ધોવામાં આવે છે. દિવસે આ પથારી ઉપર એક સુંદર કપડું ઢાંકવામાં આવે છે, એથી એક તો રજાઇઓ ખરાબ થતી નથી અને બીજું પથારી દેખાવમાં સરસ લાગે છે.

રસોડાની માફક આ ઓરડામાં પણ એક કુંડી હોય છે પણ તે કુંડી કરતાં આ વધારે સુંદર હોય છે. અહિંની કુંડી હાથ-મ્હોં ધોવા માટે છે. ભીંતની પાસે એક કબાટ હોય છે

તેને " ડ્રેસર " [Dresser] કહે છે. તે અઢી ફુટ ઉંચુ અને ત્રણ-ચાર ફુટ પહોળું હોય છે. એમાં કેટલાંક ખાનાં હોય છે. પાછલી બાજુએ એક મ્હોટો તકતો [આરસો] ગોઠવેલો હોય છે: વાળમાં રાખવાનાં—[તથા ચોટલો ગુંથવા, બાંધવાનાં] અનેક જાતનાં ચાક [પીન], સોયો, દોરા, રૂમાલ, ફીત, ઈત્યાદિ શૃંગારની ઘણીક વસ્તુઓ તે ખાનામાં મૂકેલી હોય છે. શૃંગાર સજવાની વખતે સ્ત્રી આ કબાટ ઉઘાડે છે. બ્રશ, ચાટલું, કાંશકી, વગેરેને તો " ડ્રેસર " ની ઉપરજ મૂકવામાં આવે છે.

"ડ્રેસર" ના જેવડુંજ એક બીજું મ્હોટું કબાટ હોય છે. એમાં કપડાં રાખવામાં આવે છે. એક ખુણામાં એક ત્રીજું કબાટ પણ હોય છે તે એક ન્હાનકડા ઓરડાના જેવડું હોય છે. તેમાં પતિ પત્નીને રોજ પહેરવાનાં કપડાં લટકાવેલાં હોય છે. પથારીની પાસે એક ન્હાનકડું મેજ હોય છે. એના ઉપર થોડાં પત્ર, પત્રિકાઓ અને પુસ્તકો પડ્યાં હોય છે; કાગળ લખવાની સામગ્રી પણ હોય છે સુઈ રહેનાર જો ચહાય તો કંઈ વાંચી પણ શકે છે.

સ્નાન કરવાના ઓરડામાં એક એવડું મ્હોટું ' ટબ ' હોય છે કે તેમાં એક બહુ લાંબો પહોળો માણસ આરામથી આળોટી શકે. આ ' ટબ ' અથવા કુંડામાં બે નળ હોય છે. એકમાંથી ગરમ પાણી નીકળે છે અને બીજામાંથી ઠંડું. કુંડાની નીચે એક બાકું હોય છે. જ્યારે તે ન્હાઇ રહે છે ત્યારે તે ઉઘાડવામાં આવે છે અને મેલું પાણી ખાળ વાટે બહાર કાઢી નાંખવામાં આવે છે.

આખા ઘરમાં વિજળીના તાર નાંખેલા હોય છે. જરા બટન દબાવ્યું કે આખા ઘરમાં અજવાળું થઈ રહે છે. દરેક પથારીના ઉશીકા ઉપર વિજળીનો દિવો લટકતો હોય છે. જો માણસને જરૂર હોય તો પથારીમાં પડે પડે પણ સુખેથી વાંચી શકે.

બધા ઓરડામાં (જમીન) તળીયું લાકડાનું હોય છે. અને તેના ઉપર વાર્નિશ લગાવેલું હોય છે. ઓરડાની લંબાઈ-પહોળાઇ અનુસાર દરેકમાં ચટાઇ અથવા શેત્રંજી પાથરેલી હોય છે. આ પ્રમાણે તળીયું રાખવાથી તન્દુરસ્તીને ફાયદો થાય છે અને મહેનત પણ ઓછી પડે છે.

ઘરની વાત તો થઇ રહી. હવે હું આપને ઘરમાં રહેવાવાળાઓની હકીકત પણ જણાવું છું. એથી આપ જાણી શકશો કે અમેરિકાનાં મધ્યમ સ્થિતિનાં લોકો પોતાનું જીવન કેવી રીતે ગાળે છે. તેઓ રવિવારથી માંડી શનિવાર સુધી શું કરે છે, તે સાંભળો:—

રવિવારે આખું કુટુંબ સવારમાં નવ વાગ્યા સુધી ઉંધ્યાં કરે છે. કારણ એ છે કે તે દિવસે ઘરના માલિકને ઑફીસમાં જવાનું હોતું નથી. રવિવારે મોડે સુધી સુઈ રહેવાનો રિવાજ આખા અમેરિકામાં છે. કોઇ કોઈ તો બબ્બે પહોર સુધી સુઇ રહે છે ! ધણી પોતાની સ્ત્રી કરતાં થોડીક મિનિટ પહેલાં ઉઠે છે; અને જો શિયાળાની ઋતુ હોય તો બેઠકના ઓરડામાં સઘડીમાં દેવતા સળગાવે છે.

શિયાળાના દિવસોમાં આ દેવતા રાત દિવસ ચેતાવેલોજ રહે છે. આથી સ્ત્રીનાં ઉઠતાં પહેલાં તો આખું ઘર ગરમ થઈ જાય છે. જો કદી ઉન્હાળાની ઋતુ હોય તો પતિ ઉઠીને ગેસવાળી સઘડી સળગાવી, ન્હાવાનું પાણી મૂકી દે છે. જે વખતે પત્ની કપડાં પહેરી તૈયાર થઈ જાય છે, તે વખતે તો પાણી ઉકળતું હોય છે. અમેરિકામાં પુરૂષોને

એવો વિચાર આવતો નથી કે ઘરનું કામકાજ પોતાનાથી થઇ શકે નહિ. બલ્કે ત્યાંના લોકો પોતાની પત્નીને મદદ કરવામાં આનન્દ માને છે. આટલા માટે આ ન્હાની બાબતનો પણ ઉલ્લેખ કરવો હું ઉચિત સમજું છું.

સ્ત્રી સવારમાં વિશેષ શૃંગાર ધારણ કરતી નથી. તે સાધારણ વસ્ત્રો પહેરી લે છે અને વાળ જરા ઠીકઠાક કરી લે છે. એમ કરવામાં તેને માત્ર બે ચાર મિનિટો લાગે છે. જ્યારે તે કપડાં પહેરી રહે છે, ત્યારે પછી રસોડામાં જાય છે અને રસોઇ કરવાની શરૂઆત કરે છે.

ભોજન બનાવતી વખતે જો તેને ૫–૧૦ મિનિટનો અવકાશ મળે તો એટલા વખતમાં તે ઘરની વસ્તુઓ ઠેકાણાસર મૂકી દે છે. સવારનો નાસ્તો થઇ ગયા પછી ગૃહિણી રકાબીઓ ધોઇને મુખ્ય રસોઈ શગડીપર ચઢાવી દે છે. દેગડીઓની નીચે જોઇએ તેટલો તાપ રાખીને, તે ન્હાઇ લે છે અને કપડાં પહેરી બધાં દેવળમાં જાય છે. જ્યારે આશરે એક વાગે ઘેર પાછાં આવે છે, ત્યારે રસોઈ તૈયાર થઈ ગયેલી હોય છે અને તુરતજ ખાણું ભોજનગૃહમાં મેજ ઉપર ગોઠવી દેવામાં આવે છે. ત્રણ વાગ્યા સુધીમાં તો રકાબીઓ ધોઈ કરી ઠેકાણાસર પણ થઈ જાય છે. ત્રીજા –(સાંજના–) પહોરનો વખત પોતાના પતિ સાથે યાતો પોતાનાં કોઈ ઇષ્ટ મિત્ર મળવા આવે તેની સાથે વાતચીતમાં તે ગાળે છે; અથવા કોઈ વર્તમાનપત્ર કે માસિક પત્રિકા વાંચે છે. કોઈ કોઈ વખત આખું કુટુંબ સહેલ કરવા પણ બ્હારગામ જાય છે. અંધારૂં થતાં થતાંમાં તો સ્ત્રી મેલાં લુગડાં એકઠાં કરી લે છે. પછી તેને ઉન્હા પાણીમાં બોળે છે. અને પુષ્કળ સાબુ નાંખે છે. તેની પાસે ઘણા રસાયણિક પદાર્થો પણ હોય છે. કપડાં ઉપર પડેલા ડાઘા પહેલાં ગરમ પાણી અથવા કોઈ રસાયણિક પદાર્થથી કાઢ્યા પછી, તેમાં સાબુ નાંખવામાં આવે છે. પછી આખું કુટુમ્બ ફરીથી દેવલમાં જાય છે અને એક બે કલાકમાં પાછું આવે છે. સુઈ રહેવા પહેલાં બધાં માણસો કાંતો કાંઇક વાંચે છે અથવા પોતપોતાનાં સ્નેહી મિત્રોને કાગળો લખે છે.

સોમવારે સર્વ લોકો વહેલાં ઉઠે છે. પતિ રસોડામાં અને કપડાં ધોવાની ભઠ્ઠીમાં દેવતા સળગાવે છે; તેટલી વારમાં પત્ની સવારનો નાસ્તો તૈયાર કરી નાંખે છે અને ઘરને વાળી ઝુડી સાફ કરે છે. ભોજન થઇ રહ્યા પછી, ધોવાનું કામ શરૂ થાય છે. કોઈ કોઈ વખત સ્ત્રી કપડાંને સંચા વતી પણ ધુવે છે. સંચામાં લુગડાં, પાણી અને સાબુ ભરવામાં આવે છે અને વિજળીની નળી સાથે તેને જોડવામાં આવે છે. તે સંચો વિજળીના જોરથી ખુબ ચકર ચકર ફરે છે અને લુગડાં એક બીજાની સાથે ખુબ રગડાઈ સાફ થાય છે. જ્યારે સંચો નથી ચલાવવામાં આવતો, ત્યારે સ્ત્રી સાબુ ઘાલેલા પાણીમાં અર્ધા કલાક સુધી કપડાં ઉકાળી, કાઢી લે છે. સંચાથી હોય કે હાથથી હોય તોપણ ધોવાનું કામ બે પહોર સુધી ચાલે છે. બે પહોર સુધીમાં તો લુગડાં બાગમાંજ સુકવેલાં જોવામાં આવે છે. એક વાગે ભોજન તૈયાર થઈ જાય છે અને બે વાગ્યા સુધીમાં વાસણો ધોઇ કરી ઠેકાણાસર મૂકી દેવામાં આવે છે. તે પછી થોડીવાર સુધી ગૃહિણી આરામ ખુરસી ઉપર પડી રહે છે અગર સુઇ પણ જાય છે. ઉઠયા પછી, તે ફરી ન્હાય છે અને કપડાં પહેરી કાંતો સીવવા સાંધવાનું કામ કરે છે. અગર કોઇ મિત્રને મળવા જાય

છે. સાયંકાલે ભોજન બનાવવાને તે ઘેર પાછી આવે છે. સુઈ રહેવા પહેલાં જે સમય મળે છે તેમાં વાંચવા લખવાનું કે રમ્મત ગમ્મતનું કામ કરવામાં આવે છે. કોઈ કોઇ વખત આખું કુટુંબ નાટક કે સિનેમેટોગ્રાફના ખેલ જોવાને જાય છે.

સોમવારની રાતે સ્ત્રી ધોએલાં કપડાંને ભેગાં કરી બાંધી દેછે પછી તેમને એક ટોપલીમાં ભરી મૂકી રાખે છે. **મંગળવારે** સવારે જ્યારે ભોજન થઈ જાય છે અને ઘરનું કામ થઇ રહે છે, ત્યારે તે કપડાં ઉપર ગૃહિણી આર ચઢાવે છે. અને ઇસ્ત્રી કરે છે. આ કામ કરતાં તેને લગભગ બે કલાક લાગે છે. આ કામ ઘણું ખરૂં બે પહોર સુધીમાં થઈ રહે છે, જો કદી ધોએલાં કપડાં વધારે હોય તો આર દેવાનું કામ થોડું બુધવાર ઉપર બાકી રાખવામાં આવે છે. ત્રીજા પહોરનો સમય વાંચવામાં, સીવવામાં, બજારમાંથી કોઈ વસ્તુ ખરીદી લાવવામાં અને ઇષ્ટ મિત્રોને મળવામાં વ્યતીત થાય છે. કોઈ કોઈ સ્ત્રીઓ તો **સોમવારેજ** ત્રીજા પહોરે કપડાંને ઇસ્ત્રી કરી નાંખે છે. એથી તેમને **મંગળવારે** કોઇ મ્હોટું કામ કરવાનું રહેતું નથી. પરન્તુ સાધારણ રીતે લોકો તેમ કરવાનું પસંદ કરતાં નથી કારણકે, તેમ કરવાથી એક દિવસ ઘણુંજ કામ કરવું પડે છે અને બીજે દિવસે નવરૂં બેસી રહેવું પડે છે.

બુધવાર અને ગુરુવાર આરામના દિવસો છે. એ દિવસોએ ઘરનું કામ બહુ થોડુંજ થાય છે. બે ત્રણ કલ્લાકમાં રજા મળી જાય છે. બાકીનો સમય ગૃહિણી પોતાની ઈચ્છાનુસાર આરામમાં અથવા તો વાંચવામાં કે મનને આનન્દ આપવામાં કાઢે છે. શહેરમાં એક મ્હોટું પુસ્તકાલય હોય છે. અહિંથી આ ગૃહિણી કોઈ કોઈ વખત પુસ્તકો પણ લેઈ આવે છે. વળી પોતાના ઘરમાં એક સારૂં જેવું પુસ્તકાલયતો હોય છેજ. તે કેટલાંક વર્તમાન પત્રો અને માસિકો પણ મંગાવે છે. આને લીધે તેને વાંચવાને કંઈને કંઈ રોચક વસ્તુ સદાએ મળી રહે છે. તે એક બે સ્ત્રી-સમાજોની સભાસદ હોય છે અને તેને છબી પાડતાં, પિયાનો વગાડતાં અને ગાતાં પણ આવડે છે. ઘણીક સાર્વજનિક હીલચાલો ઉપર તેને પ્રેમ હોય છે. ફુરસદનો સમય તે આવાં કામોમાં ગાળે છે. બુધવારની સાંજે તે દેવળમાં બધાંની સાથે એક કલાક સુધી પ્રાર્થના કરે છે.

શુક્રવાર ઘરની સાફસુફીનો દિવસ છે. આ દિવસે ગૃહિણી આખા ઘરને વાળી-ઝુડીને સાફ કરે છે. દરેક ઓરડામાંથી એક ખુણેથી બીજા ખુણા સુધી તે વાસીદું વાળે છે. ચટાઇઓ અને જાજમો ઉઠાવી તેમને વાંસના દંડાથી ઝુડે છે. એથી તેની સર્વ ધૂળ નીકળી જાય છે. જે સાવરણીથી તે વાળે છે, તે બાર ઇંચ પહોળી અને પન્દર ઇંચ લાંબી હોય છે. તેમાં બે બ્રશ અને એક પેટી હોય છે. રજ વળાઇને તે પેટીમાં એકઠી થાય છે. એ સાવરણીને એક લાંબો વાંસનો હાથો હોય છે. ગૃહિણી એને પકડીને ચાલતાં ચાલતાં આરામથી વાળે છે. તેને નીચું નમનું પડનું નથી. **અમેરિકામાં** આજ કાલ ઘણાં ખરાં ઘર વિજળીના એક સંચાથી સાફ કરવામાં આવે છે. આ સંચો હાથથી પણ ચાલી શકે છે. તેને જેવો ચટાઈ, મેજ કે ખુરસી ઉપર મુકવામાં આવે છે. કે તરતજ ધૂળ ચુસી લેછે. પરન્તુ, આ સંચાના પૈસા વધારે બેસે છે, એટલા માટે તેને નવંગર લોકોજ વાપરે છે. સાધારણ લોકો માત્ર સાવરણીથીજ ઘર સાફ કરે છે. ચટાઈ અથવા જાજમને સાફ કરીને ઘર-ધણીઆણી ફરસ-તળીઉં સાફ કરે છે. આમ સફાઇમાં

દિવસનો ઘણો ખરો ભાગ પસાર થાય છે. એટલા માટે ગૃહિણી શુક્રવારે ઘણું ખરૂં બહાર જતી નથી. પોતાનું કામ થઈ રહ્યા પછી તે આરામ લે છે.

શનિવારે ગૃહિણી સારાં સારાં ભોજન બનાવે છેઃ જે રવિવારે પણ કામ આવે છે. તેમાં તેને ત્રીજો પહોર થઈ જાય છે. પછી તે કપડાં પહેરીને બજારમાં કાંતો કંઈ ખરીદવા અગર તો મિત્રોને મળવા જાય છે. સાંજે દેવળમાં જઈને વાજા ઉપર બીજે દિવસે રવિવારે ગાવાનું ગીત ગાતાં વગાડતાં શીખે છે.

આ પ્રમાણે અઠવાડીઆના કામનો આરંભ અને અન્ત થાય છે. માત્ર રોટલી પકાવવા સિવાય ઘરનું બધું કામ ગૃહિણી જાતેજ કરે છે. રોટલી તો ઘણુંખરૂં બજારમાંથીજ મંગાવવામાં આવે છે. તે પોતાનાં અને પોતાનાં છોકરાંનાં કપડાં જાતેજ સીવે છે. આટલું આટલું કામ કરવા છતાં પણ તેનું ઘર સ્વચ્છ રહે છે. તમે ગમે તે દિવસે કે ગમે તે સમયે તેને ઘેર જાઓ તોપણ તેનું ઘર એવું સ્વચ્છ માલૂમ પડશે કે જાણે કોઇ મહેમાન આવવાની તે વાટ જોઈ ન રહી હોય !

જો શહેર મ્હોટું હોય તો ગૃહિણીને પોતાનું કામ કરવામાં તે કરતાં પણ વિશેષ સરળતા મળે છે. તેમ હોય તો વરાળથીજ તેનું ઘર ગરમ રહે છે અને માત્ર ચાવી ફેરવવાથીજ ગરમ પાણી મળે છે, કપડાં ધોવાના સંચાને પણ માત્ર ઉઘાડવો અને બંધ કરવો તેટલુંજ કામ કરવું પડે છે. તે ઉપરાંત વરસાદના દિવસોમાં લુગડાં સૂકવવા માટે એક જૂદોજ ઓરડો હોય છે રસોઈ બનાવવામાં પણ મ્હોટાં શહેરવાળાંને જેવી અનુકૂળતા હોય છે, તેવી ન્હાનાં ગામનાં રહીશોને હોતી નથી. અમેરિકામાં ૧૫૦૦ અથવા તેથી વધારે માણસો જે ગામમાં હોય છે, ત્યાં મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથીજ પાણીના નળ મૂકેલા હોય છે. વિજળીનાં કારખાનાં પણ હોય છે અને બહુજ થોડા ખર્ચમાં ઘર સાથે વિજળીનો સંબંધ જોડવામાં આવે છે. ટેલીફોનની પણ વ્યવસ્થા હોય છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો પણ હોય છે, તે આખો દિવસ ખુલ્લાં રહે છેઃ કંઈ પણ લવાજમ આપ્યા સિવાય તમે તેનો ઉપયોગ કરી શકો. ઘણાંખરાં શહેરોમાં તો વરાળ બનાવવાનાં પણ કારખાનાં હોય છે. તે વરાળ નળ મારફતે લોકોના ઘરોમાં પહોંચાડવામાં આવે છે. ઘરમાં બળતણ બાળી વરાળ ઉત્પન્ન કરવા કરતાં આ રીતે નળ મારફતે વરાળ લેવાથી બહુજ ઓછું ખર્ચ આવે છે. દરેક જગાએ છોકરા અને છોકરીઓ માટે મ્હોટી મ્હોટી નિશાળો પણ હોય છે, જેમાં કાંઈ પણ ફી લેવામાં આવતી નથી. દરેક છોકરા કે છોકરીને ચૌદ વર્ષની ઉમ્મર સુધી ફરજિયાત ભણવું પડે છે. જે માબાપો આ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેમનો દંડ કરવામાં આવે છે.

આટલી સુગમતાથી અમેરિકાની સ્ત્રીઓ કામ કરી શકે છે તે વિદ્યાનોજ પ્રભાવ છે. વિદ્યાના બળથી તે પોતાનાં કામો એવી રીતે કરે છે કે તેમનો બધો વખત તેમાંજ જતો નથી. વિદ્યાના સાધનથી તે એવી એવી તદબીરો શોધી કાઢે છે કે જેનાથી તેમનો ઘણો શ્રમ બચે છે. વિદ્યા તેમને બતાવી આપે છે કે સંચાઓની મદદથી પોતાની મુશ્કેલીઓ અમુક રીતે દૂર કરવી. અમેરિકાની સ્ત્રીઓને કોઈ કામ કરવામાં સંકોચ થતો નથી. હું એવી ઘણી સ્ત્રીઓને ઓળખું છું કે જેઓ ઘણીજ બુદ્ધિમતી અને વિદ્યા-

સંપન્ન છે, પરન્તુ તેઓ ઓરડાઓની ભિંતો ઉપર સંકોચ વિના કાગળ ચોંટાડે છે; અને જરૂર હોય ત્યારે મકાનને ધોળે છે પણ ખરી. જો કોઈ ખુરશી કે મેજને થોડી ઘણી મરામત કરવાની હોય તો તે ઘણું ખરૂં જાતેજ કરી લે છે. ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ ઘર શણગારવાનું કામ જાણે છે, તે થોડા ખર્ચમાં પોતાના ઘરને સુંદર રીતે સજાવે છે. ઘરનું સર્વ કામ કરવું તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે. ઘર તેનું રાજ્ય અને તેને તેની અધીશ્વરી માનવામાં આવે છે.

હા. થોડા વખતથી અમેરિકાની સ્ત્રીઓ ઘરકામને બોજારૂપ સમજવા લાગી છે; એટલા માટે હજારો-લાખો સ્ત્રીઓ વિધવિધ પ્રકારના વ્યાપારમાં પડી છે. આ વખતે તેઓ કારખાનાં, દુકાનો અને કચેરીઓમાં સર્વત્ર દેખાય છે. એવો કોઈ ધંધો નહિ હોય કે જેમાં અમેરિકાની સ્ત્રીઓનો પ્રવેશ નહિ હોય. આટલું છતાં પણ, અમેરિકાની સ્ત્રીઓનું અધિક વલણ ઘરના કામકાજ તરફજ છે.

ઘરકામ દિવસે દિવસે સુગમ પણ થયે જાય છે. નવી નવી તરેહની શગડીઓ બનાવવામાં આવે છે. એમાં કેટલીક તો એવી પણ હોય છે કે રસોઈની સામગ્રી તેમના ઉપર મૂકી છાંડે, અને થોડીવાર પછી ઉતારવામાં આવે તો સર્વ રસોઈ તરત તૈયાર થઈ ગઈ હોય. ઘણી જાતના સંચાઓની શોધોથી પણ અનેક મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ ગઈ છે. એટલુંજ નહિ, પરન્તુ ઘરવ્યવસ્થાની વિદ્યા પણ અમેરિકાની નિશાળોમાં શિખવવામાં આવે છે. જેવી રીતે હિન્દુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓ ઇતિહાસ, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન વગેરેમાં **" બી. એ. " " એમ. એ. "** ઈત્યાદિ પદવીઓ મેળવે છે, તે પ્રમાણે અમેરિકાની કન્યાઓ ગૃહ-પ્રબંધ-શાસ્ત્ર (ઘરવ્યવસ્થા) ની પરીક્ષામાં તેવી પદવીઓ મેળવે છે.

સ્ત્રીઓ વિષે શ્રીકૃષ્ણના વિચારો.

લેખકઃ-રા રા **અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયાર. મુંબઇ.**
(**" સંસારમાં સ્વર્ગ, " " સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ, "** વગેરેના કર્તા.)

૧.

વ્હાલી બ્હેનો ! સ્ત્રીઓ વિષે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણના વિચારો બહુ જાણવા જેવા છે. તેવી એક બાબત ઉપર હું આજે બોલવા ઇચ્છું છું. પણ તેની અગાઉ એ વાત જાણવી જોઇએ કે, જેના વિચારો આપણે જાણવા ઈચ્છીએ છીએ તેનામાં ખાસ ખુબી શું છે ? કારણકે જેના વિચારો જાણવા ઇચ્છીયે તે માણસની જ્યાં સુધી પુરેપુરી ઓળખાણ થાય નહિ ત્યાં સુધી તેના વિચારોની ખરેખરી કિંમત સમજાતી નથી. કેમકે જ્યારે આપણે એમ જાણીયે કે આ વિચારો મહારાણી વિકટોરીયાના છે, આ વિચારો મહારાજા અશોકના છે, આ વિચારો સોક્રેટીસના છે, આ વિચારો આદિકવિ વાલ્મિકીના છે, આ વિચારો બ્રહ્મર્ષિ વસિષ્ટના છે, આ વિચારો સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના છે, આ વિચારો અનસુયા માતાના છે, આ વિચારો સતી દ્રૌપદીના છે, અને આ વિચારો ભીષ્મ પિતામહ ના છેઃ એમ જ્યારે આપણે જાણીયે છીયે ત્યારે એ વિચારો માટે આપણને બહુ

વધારે માન ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે એ સૌને માટે આપણે કાંઈ કાંઈ સારી સારી હકીકત જાણીયે છીયે, તેથી એઓના વિચારને ખાસ વજન આપીયે છીયે. તેમજ જે મહાત્માના વિચારો જણાવવા માટે હું આજે તમારી સમક્ષ ઉભો થયો છું. તે મહાત્મા **શ્રી**કૃષ્ણની ઓળખાણ કરવા સારૂ તેના જીવનને લગતી થોડીક મુખ્ય મુખ્ય હકીકત આપણે જાણવી જોઇયે.

શ્રીકૃષ્ણની ઓળખાણઃ—

શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ થયા પહેલાંજ તેને મારી નાંખવા માટે **મ**થુરાંનો રાજા કંસ (જે તેનો મામો થતો હતો તેના–) તરફથી અનેક જાતની યુક્તિયો રચાઈ હતી, એટલુંજ નહિ પણ તે દુષ્ટ કંસ રાજાએ પોતાની બ્હેનને સખ્ત કેદખાનામાં નાંખી હતી, ત્યાં **શ્રી**કૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો. પોતાની માનું ધાવણ ધાવ્યા પહેલાંજ તેમને પારકે ઘેર જઇને રહેવું પડયું હતું. એ પછી બાલક અવસ્થામાંજ તેમનો નાશ કરવા માટે પુતના રાક્ષસી તથા બીજા ઘણાએ રાક્ષસો તેમની પાછળ પડયા હતા. આ બધી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે તેઓનું જીવન શરૂ થયું હતું, અને તેમ છતાંયે બધી અડચણોની સામે થઈ તેઓ આગળ વધ્યા હતા, અને તેમ કરીને તેણે જગતને એમ શીખવેલું છે કે, દુઃખથી કાયર થઈ જવાનું નથી, પણ જો માણસ ધારે તો ખરાબમાં ખરાબ સંજોગોમાંથી પણ તે આગળ વધી શકે તેમ છે. અને અનેક દુષ્ટો નાશ કરી નાંખવા ઇચ્છિતા હોય, બીજાને ઉગવા દેવુંજ નહિ અને કદી તેમાંથી કરો ફુટી જાય તો એ ઉગતા કાંટાનેજ ચુંટી કહાડવો, એવી જાતના પ્રયત્નો કરતા બહુ જોરાવર દુષ્ટ માણસોની વચેથી પણ આગળ વધી જવું અને **મહા**ત્મા બનવું તથા બધા દુષ્ટોનો સંહાર કરવો એ કાંઈ નાની વાત નથી. જે **શ્રી**કૃષ્ણના વિચારો જાણવા આપણે આજે અહિં મળેલાં છીયે, તે **શ્રી**કૃષ્ણ આવા મુશ્કેલ સંજોગોમાંથી આગળ વધેલા હતા, માટે તેમના વિચારો ખાસ ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે.

શ્રીકૃષ્ણે પોતાનાં માબાપનાં બંધનો કાપ્યાં હતાં અને તેમને કેદમાંથી છોડાવ્યાં હતાં. સગો છતાં પણ પોતાના ખાસ દુશ્મન **શિશુ**પાળને મોટા મનવાળા શ્રીકૃષ્ણે સો વચન માફી આપી હતી. અને તેમ કરીને પોતાનું હૃદય કેટલું ઉદાર છે તેની જગતને ઓળખાણ આપી હતી. તે સિવાય કંસ, જરાસંધ, કાળયવન વિગેરે દુષ્ટોનો નાશ કર્યો હતો. પોતાના ગરીબ મિત્ર **સુદા**માને ચપટી ચોખાના બદલામાં બહુ મોટી મદદ કરી હતી. પોતાના મિત્ર **અર્જુ**નનો રથ હાંકી તેને **મહા**ભારતનું યુદ્ધ જીતાડયું હતું. વળી યુધિષ્ઠરના યજ્ઞ વખતે બ્રાહ્મણોના એટલેકે વિદ્વાનોના પગ પૂજવાનું કામ તેમણે સ્વીકાર્યું હતું. એટલુંજ નહિં પણ રાજયોગ તથા શાસ્ત્રના ધર્મ તેમણે સમજાવ્યા હતા, અને જાદવાસ્થળીના દાખલાથી લોકોને બતાવી આપ્યું હતું કે, એકલી સમૃદ્ધિ કાંઈ કામની નથી, પણ સમૃદ્ધિની સાથે પવિત્રતા ન હોય તો એકલી સંપત્તિથી દારૂ વિગેરે દુર્ગુણોમાં ફસી પડાય છે; અને તેથી અંતે નાશ થાય છે. આ બધું શીક્ષણ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના જીવનમાંથી આપેલું છે, માટે ઘણાં લોકો શ્રીકૃષ્ણને ભગવાન તરીકે માને છે. અને ઘણા લોકો શ્રીકૃષ્ણને **મહા**ત્મા તરીકે માને છે. આવા 'સમર્થ **મહા**ન્ પુરૂષના શ્રીઓ' સંબંધી શું વિચારો હતા ?–એ જાણવાની સૌ બ્હેનોને ખાસ જરૂર છે.

ધીરજ અને ક્ષમા એ સાત ગુણો સ્ત્રીઓમાં રહેલા છે, અને "તેમાં હું છું." આમ શ્રી કૃષ્ણ કહે છે.

હવે વિચાર કરવા જેવી વાત એ છે કે સ્ત્રીઓની અંદર સ્વાભાવિક રીતેજ આ સાત ગુણો રહેલા છે, અને એ સાત ગુણો એટલી હદ સુધી ખીલી શકે છે કે તે ગુણોમાંથી ઈશ્વરનાં દર્શન થઈ શકે છે. માટે સ્ત્રીઓમાં રહેલા આ સાતે ગુણો ઈશ્વરની વિભુતિ કહેવાય છે. અને ઇશ્વરની વિભુતિમાં ઇશ્વર વિશેષતાથી રહેલો હોય છે, માટે સ્ત્રીઓમાં રહેલા એ સાત ગુણની આપણે વિગતવાર તપાસ કરવી જોઇએ, અને તેની ખાસ ખુબીઓ સમજવી જોઇએ.

બ્હેનો! **સ્ત્રીઓમાં રહેલો સૌથી પહેલો ગુણ કીર્તિ** છે, એમ **ગીતા** જેવા ઉત્તમ પુસ્તકમાં શ્રી **કૃષ્ણ ભગવાન** કહે છે, માટે એ બાબત બહુ વિચારવા જેવી છે. કારણકે કીર્તિની અંદરજ બીજી ઘણી જાતના સદ્‌ગુણો આવી જાય છે. **બ્હેનો! કીર્તિ** ક્યારે મળે? જ્યારે બહુજ લાયકાત હોય ત્યારે કીર્તિ મળે છે. જ્યારે પરમાર્થનાં કામો કરતાં આવડે ત્યારે કીર્તિ મળે છે. જ્યારે સૌ સાથે અતિશય ભલાઈ રાખતાં આવડે ત્યારે કીર્તિ મળે છે. જ્યારે મુશ્કેલીના વખતમાં પણ ટકી શકાય ને પોતાની ફરજ બજાવવામાં ભુલ થાય નહિ, ત્યારે કીર્તિ મળે છે. જ્યારે ચારિત્ર્ય શુદ્ધ હોય ત્યારે કીર્તિ મળે છે. જ્યારે ઘણી જાતના સદ્‌ગુણો ખીલેલા હોય ત્યારે કીર્તિ મળે છે અને જ્યારે **ધર્મનું** બળ હૃદયમાં જામ્યું હોય તથા **પ્રભુનો** પ્રેમ અંતરમાં આવ્યો હોય ત્યારે કીર્તિ મળે છે. માટે યાદ રાખજો કે, **કીર્તિ** એ કાંઈ નાની વાત નથી. **કીર્તિ** આવી ઉત્તમ વસ્તુ છે અને **કીર્તિમાં** બીજા ઘણા સદ્‌ગુણો રહેલા છે, તથા **કીર્તિ** જાળવી રાખવાની ખાતર ઘણાએ અવગુણોમાંથી બચી શકાય છે, તેથી મહાત્મા **શ્રીકૃષ્ણ કીર્તિને** પ્રથમ ગણાવે છે. આવી ઉત્તમ પ્રકારની **કીર્તિ** સ્ત્રીઓમાં હોવી જોઇએ.

બ્હેનો! કીર્તિ મેળવવા માટે મહત્વાકાંક્ષા રાખવાની જરૂર છે. કારણકે જો અંતરમાં ઉંચી જાતની ભાવનાઓ જાગેલી હોય અને ભલાઇનાં મોટાં મોટાં કામો કરવાં મન તરફડી રહ્યું હોય, તો તેમાંથી આગળ જતાં બહુ ફાયદો થાય છે. માટે વ્યાવહારિક લોકોએ કીર્તિ મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી ને એ રસ્તે આગળ વધવું તે **રાજ્યયોગની** એક રીત છે. અને યાદ રાખજો કે, રાજ્યયોગ એ બહુજ ઉત્તમ, સરલ ને સ્વાભાવિક માર્ગ છે. માટે શ્રીકૃષ્ણ એ ખુબીદાર રસ્તાની ભલામણ કરે છે. એટલુંજ નહિ પણ **કીર્તિનો** મહાન ગુણ સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક રીતેજ રહેલો છે એમ તેઓ કહે છે. માટે એ ગુણ બહુ સહેલાઇથી ખીલી શકે તેમ છે.

બ્હેનો! **કીર્તિ** મેળવવાની ઇચ્છાને લીધે મનમાં ઘણી જાતની ઉંચી લાગણીઓ જાગ્રત થાય છે, તેને લીધે મનમાં એવા વિચારો આવ્યા કરે છે કે, મારે આ જગતમાં આવીને કાંઈક પણ શુભ કામ કરવુંજ જોઇએ. મારી જીંદગી હું નકામી શા માટે જવા દઉં?

મારી ઘણીએ બ્હેનોએ ઘણી જાતનાં મહાન કામો કરીને કીર્તિ મેળવેલી છે. જેમકે કોઇએ **પતિવ્રતપણાથી** કીર્તિ મેળવેલી છે, કોઇએ **શુરવીરપણાથી** કીર્તિ મેળવેલી છે. કોઇએ સગાં વહાલાંઓને ખાતર પોતાના દેહની દરકાર કરી નથી, અને એ રસ્તે

કીર્તિ મેળવેલી છે. કોઇએ સતી થઇને કીર્તિ મેળવેલી છે. કોઇએ પૈસા ખરચીને કીર્તિ મેળવેલી છે કોઇએ દયાનાં ને પરમાર્થનાં કામો કરીને કીર્તિ મેળવેલી છે. કોઇએ ગરીબોનાં આંસુઓ લુંછીને કીર્તિ મેળવેલી છે. અને કોઇએ જ્ઞાન મેળવીને કીર્તિ મેળવેલી છે. ત્યારે અમે તેમાંનું કાંઇક પણ કરીને કીર્તિ કાં ન મેળવીએ? આજના વખતમાં તો કીર્તિ મેળવવાનાં અનેક સાધનો છે. હવે સ્ત્રીઓને ઘણી જાતની છુટ મળતી જાય છે. રાજ્યની સગવડ છે. બહારગામ જવા આવવા માટે રેલ્વે, આગબોટ વિગેરે સાધનોની સગવડ છે. દુનિયાના દરેક દેશોની ખબરો ઘડીકમાં મળી શકે છે, અને સ્ત્રીઓને તેઓનાં શુભ કામોમાં મદદ કરવા ઘણાએ બંધુઓ તૈયાર છે. એટલે આજના વખતમાં સ્ત્રીઓને કામ કરવાનાં ને બહાર પડવાનાં ઘણાંએ મેદાનો તૈયાર છે. તેથી જો કોઈ પણ માર્ગમાં સરખી રીતે કામ કર્યું હોય તો બહુ સ્હેલાઇથી કીર્તિ મળી શકે તેમ છે. માટે એવી અનુકૂળતાઓનો લાભ લેવો જોઇએ, અને દરેક બ્હેને પોતાની કીર્તિ વધે તેમ કરવું જોઇએ.

કેટલાક જુના વિચારના માણસો કહે છે કે, સ્ત્રીઓને કીર્તિની જરૂર નથી, પણ એ વાત ખોટી છે. આજના વખતમાં એવા જુના જંગલી વિચારો ચાલી શકે તેમ નથી. હવે તો ઈશ્વરકૃપાથી આપણે પ્રાચીનકાળ તથા હાલની નવી દુનિયાં એ બન્ને બાબત બહુ ચોખ્ખી રીતે જોઈ શકીએ છીએ. તેથી જાણીએ છીએ કે અસલના વખતમાં પણ આપણી આર્ય સ્ત્રીઓ કીર્તિ મેળવતી હતી, તથા હાલના વખતમાં પણ સુધરેલા દેશની સ્ત્રીઓ કીર્તિ મેળવવાની અભિલાષા રાખે છે, અને કીર્તિ મળે તેવાં કામો કરી કીર્તિ મેળવે છે. માટે આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, "સ્ત્રીઓને કીર્તિ મેળવવાની જરૂર નથી." એ વિચાર જુઠ્ઠો છે, અને તે હાલના વખતમાં નભી શકે તેમ નથી. માટે સ્ત્રીઓને કીર્તિની જરૂર નથી, એવા ખોટા ખ્યાલમાં નહિ રહેતાં, જેમ બને તેમ વધારે વધારે કીર્તિ મેળવવાની તજવીજ કરવી જોઇએ.

કેટલાક લોકો તથા કેટલીક બ્હેનો એમ કહે છે કે, સ્ત્રીઓની કીર્તિ તેના પતિની કીર્તિની અંદર આવી જાય છે. એ સિવાય પોતાનો બાપ કીર્તિવાન હોય, પોતાનો ભાઇ કીર્તિવાન હોય, અગર પોતાનો દિકરો કીર્તિવાન હોય, તો તેની સાથે સ્ત્રીઓની કીર્તિ આવી જાય છે. એટલે સ્ત્રીઓને પોતાની જુદી કીર્તિની જરૂર નથી. આમ કેટલાક લોકો કહે છે; પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આપણને એમ શીખવે છે કે, પોતાના ધણીની કીર્તિ હોય એ જુદી વાત છે. પોતાના પિતાની કીર્તિ હોય એ જુદી વાત છે. પોતાના ભાઈની કીર્તિ હોય એ જુદી વાત છે અને પોતાના દિકરાની કીર્તિ થતી હોય છે જુદી વાત છે. અને એ બધી કીર્તિનો લાભ તથા તેમાંથી કેટલુંક માન સ્ત્રીઓને પણ મળે છે એ વાત સાચી છે. પણ એટલીજ કીર્તિથી કાંઇ બસ નથી. એ સિવાય સ્ત્રિઓની પોતાની જાતી લાયકાતની પણ કાંઇક જુદી ને સ્વતંત્ર કીર્તિ હોવી જોઇએ. જેમકે રામની કીર્તિને લીધે સીતાની કીર્તિ ગણાતી હોય તે જુદી વાત છે, અને સીતાના પોતાના સદ્‌ગુણો સારૂ સીતાને માટે આપણને માન ઉત્પન્ન થતું હોય તે જુદી વાત છે. નળની મ્હોટાઇને લીધે નળનાં વખાણ થતાં હોય અને તેને લીધે દમયંતીને કીર્તિ મળતી હોય એ જુદી વાત છે, અને દમયંતીનું પોતાના ગુણથી માન વધતું હોય એ જુદી વાત છે. અર્જુન તથા યુધિષ્ઠિરની પત્નિ છે તેને લીધે દ્રૌપદીનું માન જળવાતું હોય ને તેની

કીર્તિ થતી હોય એ જુદી વાત છે, અને દ્રૌપદીના અંગત સદ્‌ગુણોને લીધે દ્રૌપદીની કીર્તિ વધતી હોય તે જુદી વાત છે. આવી રીતે પતિની, પુત્રની, પિતાની તથા ભાઇની કીર્તિને લીધે સ્ત્રીઓને કીર્તિ મળે એ જુદી વાત છે, અને પોતાની જાતિ લાયકાતને લીધે તથા પોતાના ખાસ સદ્‌ગુણોને લીધે પોતાની તથા તેમ થયેથી તેમના પતિ, પિતા, ભાઈ ભાન્ડુ, અને સંતતિના ઉપર 'પોતાની' કીર્તિની પ્રતિભા–પ્રકાશ પડે, એ વળી તેથી પણ વધારે જુદી વાત છે. જેમકે અમુકની સતી સ્ત્રી, સાધ્વી માતા, અથવા વીરપુત્રી.

આપણે અહિં યાદ રાખવાનું છે કે પોતાનું વર્તન-વિચાર ઉચ્ચ કરતી, પ્રકાશ નાંખતી, સ્ત્રીઓને અંગત કીર્તિ મેળવવાનુંજ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે છે.

બ્હેનો! જ્યારે કીર્તિની વાત ચાલે છે ત્યારે સાથે એ વાત પણ યાદ રાખજો કે, ફળીયામાં કે નાતજાતમાં થોડીક સ્ત્રીઓની અંદર પોતાનાં વખાણ થાય તેથી રાજી થઈ જાય ને મનમાં સમજ્યા કરે કે "અમારી બહુ કીર્તિ થાય છે", એવી કીર્તિ માટે આ વાતો નથી. કોઈ બાઇને સારા પાપડ બનાવતાં આવડતા હોય, કોઇ બાઇને સારી સેવ બનાવતાં આવડતી હોય, કોઇ બાઇને સારૂં અથાણું બનાવતાં આવડતું હોય, કોઈ બાઇને તીખી તમતમતી ચટણી બનાવતાં આવડતી હોય, કોઈ બાઇને બહુ સારી રીતે કઢીમાં વંઘાર દેતાં આવડતો હોય, કોઇ બાઇને સારી રીતે રોટલી કે લાપસી બનાવતાં આવડતી હોય અને કોઈ બાઇને ભરત ભરતાં કે કપડાં શીવતાં આવડતું હોયઃ તેથી તેની ઓળખાણ વાળી દશ વીસ બાઈઓમાં વખાણ થયા કરતાં હોય તેથી રાજી થઈને એટલામાંજ રહી જવું નહિ, અને એટલી કીર્તિથીજ સંતોષ માનવો નહિ; પણ જે કીર્તિ ઈશ્વરની વિભુતી જેવી હોય, જે કીર્તિમાંથી ઈશ્વરનો મહિમા સમજાય, અને જે કીર્તિમાંથી ઈશ્વરના દર્શન થાય, તેવી ઉંચામાં ઉંચી કીર્તિ મેળવવાની તજવીજ રાખવી જોઈએ. અને એવી ઈશ્વરની વિભૂતિવાળી કીર્તિ મેળવવી એ પણ સ્ત્રીઓને માટે કાંઈ મુશ્કેલ નથી. કારણકે સ્ત્રીઓની અંદર સ્વાભાવિક રીતેજ કીર્તિ રહેલી છે, એટલે તેને વધારતાં કાંઈ બહુ વાર લાગે કે બહુ મહેનત પડે તેમ નથી. માટે બ્હેનો! પરમાત્માને ગમે તેવી, ઉંચી જાતની સત્ય કીર્તિ મેળવવાની કોશીષ કરો.

શ્રી એટલે સૌન્દર્ય, એ સ્ત્રીઓમાં કુદરતી રીતે રહેલો બીજો મહાન ગુણ છે.

(અપૂર્ણ.)

પુસ્તકાલયઃ ધારો કે પૃથ્વી ઉપર આજ સુધીમાં જે ઘણા બુદ્ધિમાન્ અને મોટા પુરૂષો થઇ ગયા છે તેમની જોડે એકવાર કોઇ મનોરંજક વિષય ઉપર આપણને વાતચીત કરવાનો પ્રસંગ આવે તો આપણું કેટલું બધું ભાગ્ય ? જો આપણી પાસે એક સારૂં પુસ્તકાલય હોય તો એવોજ લાભ આપણને મળે છે. આરોગ્ય, મનનું સમાધાન, વિશ્રાંતિ તથા સુખ એ જોઇતાં હોય, તો તે ગ્રંથમદિરમાંથી મળે છે. ફક્ત " તેની પાસે તેનો દરવાજો ઉઘાડવાની એક નાની ચાવી માત્ર હોવી જોઇએ. **પુસ્તકાલય એ એક ઇંદ્રભુવન છે** અથવા પ્રત્યક્ષ આનંદ મંદિર છે, અથવા ભવસાગરમાંના વાદળો તથા તોફાનમાં રક્ષણ કરનારૂં બંદર છે. રાજા તથા રંકને તે એક સરખું ઉપયોગી થઇ પડે છે. ગ્રંથ સંગ્રહ એ કલ્પવૃક્ષ છે. તેની પાસે જે માગો તે મળશે.

સારા સાક્ષરો અલગ છે—જેઉનો માન પેદા કરી શકતા થાગતા નથી

(મ.) નવલકથાઓ

વનસ્પતિશાસ્ત્રનો નિયમ છાયામા ઘણા છોડ ઉગે, થોડાક જ બહુ વધે "સરસ્વતીચન્દ્રનો"નો ઓગો ઘણા વખત સુધી ર્‌હેશે, તેથી લાભ ને હાની બન્ને

બન્ધુસમાજની વાર્તામાના છેલ્લી "બાલા" સર્વોત્તમ

"ગુજરાતી "ની વાર્તામાગા (અનુવાદ વધારે)

અમૃત કેશવ, નારાયણ ઠક્કુર, રમણીક મ્હેતા

"પ્રજાબન્ધુ"વાળા ચુનીલાલ **વર્ધમાન શાહની** નવલકથાઓ "ગુજરાતી"નાજેવી ; છાપામાની ચાનુ વાર્તાઓ વધી

ન્હાના ન્હાના કથાનકે વધ્યા (બહુધા અનુવાદ) **શિવપ્રસાદ, ભોગેન્દ્રરાવ** ,

બંગાળીમાથી ભાષાન્તરો-અનુવાદો

ચતુર્ભુજ માણેકેશ્વર ભટ્ટ

"**રત્નગ્રન્થી** " ઙ્હેપારી ઉત્સાહ, સાહસ, દેશવિદેશમા જવુ

"**સુવર્ણ કુમારી** ' પેટા જ્ઞાતિઓનુ એકીકરણ

આબુવાળા લ'લુભાઈ-આબુના પ્રદેશની નવલકથા (રાજ્યોગી)

Scott (સ્કૉટ) જેવી **ઐતિહાસિક વાર્તામાળાની ખામી**,

રૈવતાચળની છાયામા છો, જૂનાગઢનો પથરે પથર ઇતિહાસ બોલે છે, આશા છે કે તમારામાથી કોઈક લખશે **કાઠિયાવાડની** કથામાથી બહુ લખાય એમ છે-ક્હેવાઈથી "ગુજરાતી નવલકથાઓનુ સર્વેયુ" નીકળી ચૂક્યુ છે*

(ય) કવિતા

૧૯૦૩ થી મ્હે કાવ્યસગ્રહ છપાવવા માંડ્યા, ગુણદોષ સહુ જાણો છો, વિરુધ્ધે ઘણી ટીકાઓ છાપામા પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે, તગ્રેણુમા યે ઘણી ટીકાઓ છપાઇ છે વાત જાણીતી છે

ત્રિભુવન પ્રેમશકર, કલાપીના મિત્ર 'કલાપીનો **વિરહ** " (In Memorium)

ગુજરાતે દીપેયો દુનિયાના સાહિત્યને ફાળો

પારસી કવિ ખબરદાર ખીલતો મોગરો હજી ખીલશે ને સુવાસ ફેરશે'

" **સાગર** ", કલાપીના અનન્ય ભક્ત " **થાકેલુ હૃદય**, ' " ગુજરાતી ગ્રન્થ નિસ્તાન, વિ વિ

" **કુંજ** ', " **સાગર** ' ના ન્હાના ભાઈ

મૂળજીભાઈ વૈ-કવિતાની સામગ્રી સારી છે કલાનો વિકાસ થયે ઘણી ઉંચી કવિતા બને **નિજકુંજની** કુજ્જીના ભા ૧ લો ઇંગ્રેજી કાવ્યો-First Fruits

'લલિત' તેમને વિશે ક્હેવાનુ મ્હે ક્હેવુ જ છે

લલિતના કા યોની પ્રસ્તાવનામા

હરગોવિન્દ **પ્રેમશકર—'ઝેબુન્નિસા અને શિવાજી'** ત્રિભુવન કવિના ન્હાનાભાઈ

સત્યેન્દ્રરાવ, " **ભ્રમર અને અંબુજ**, " વિ વિ

* રા મણિભાઇ તંત્રી કૃત " ગુજરાતી નવલ કથાનુ સાહિત્ય "

હીમાલયમાં જેમ અનેક ઉંચાઈનાં વન છે, તેમ આ કાવ્યરસનાં વન પણ પોતપોતાની પૃથક્ પૃથક્ ઉંચાઇએ છે. સર્વેએ પોતપોતાના શંસાન્ વૃક્ષો પ્રથક્ પ્રથક્-વધતી ઓછી ઔરણાવના અને વધતી ઓછી પ્રેરણા પાના

૬

આપણી લગભગ ૭૫ થી ૮૦ ટકા જેટલી સાહિત્યપ્રવૃત્તિ આવી ગઈ.

આ આપણી પ્રધાન પ્રવૃત્તિઓ.

હવે આપણી ગૌણ પ્રવૃત્તિઓ તપાસીએ.

" ગૌણ " નો અર્થ એવો નથી કે ઓછું ધ્યાન આપવા લાયક. " ગૌણ " નો અર્થ અહીં એટલો જ છે કે આપણે ઓછું લક્ષ આપીએ છીએ તે.

૭

ગૌણમાં મુખ્ય પ્રવૃત્તિ-ભાષાન્તરોની.

(ક) ભાષાન્તરો.

મુખ્ય ત્રણ ભાષાઓમાંથી સંસ્કૃત, ઇંગ્રેજી, બંગાળી. કાંઇક દક્ષિણીમાંથી.
કેટલાંક હિન્દીમાંથી (શિવપ્રસાદ).

સંસ્કૃતમાંથી: " શારીરિક ભાષ્ય "–કમળાશંકર.
" રામાનુજ ભાષ્ય "–આનન્દશંકર
મ્હારી " સમશ્લોકી ગીતા. "
કેશવ-હર્ષદનાં ભાષાન્તરો.
ગીતા–શાંકર ભાષ્યનું ભાષાન્તર,
વિશ્વનાથ સદારામ પાઠક.
રામાયણ-મહાભારત–" ગુજરાતી " પ્રેસનાં
નથુરામ શર્માનાં ભાષાન્તરો.
અનન્તપ્રસાદનાં ભાષાન્તરો.

વૈદક-શુશ્રુત, સારંગધરસંહિતા. જ્યોતિષ શાસ્ત્ર.
ઇંગ્રેજીમાંથી ભાષાન્તરો.
" સેન્ડોરના સંવાદો. " " ટેલરરીયની વાતો. "
દત્તનો " હિન્દનો આર્થિક ઇતિહાસ. "
પ્લુટાર્કનાં " જીવનચરિત્રો–" કેટલાંક.
" સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ. ' વિ વિ.

બંગાળીમાંથી નવલકથાઓ.

ગુ વ. સોસાયટીનાં ભાષાન્તરો એરિસ્ટોટલનું નીતિશાસ્ત્ર, વિ વિ.

ભાષાન્તરોની આવશ્યકતા–દુનિયાના વિચાર આપણા જ્ઞાનમાં import (દાખલ) કરવા–આયાતનો સિદ્ધાન્ત. સારા સાક્ષરોને હાથે થયેલાં ભાષાન્તરો ઘણાં ખરાં સારાં થયાં છે. હજી વધારે ભાષાન્તરોની જરૂર છે.

(ખ.) શાળોપયોગી સાહિત્ય

નવી વાંચનમાળા—છોકરાઓ માટે, છોકરીઓ માટે.

કાવ્યસંગ્રહોઃ "કાવ્યમાધુર્ય," વિ. વિ.
ધર્મનીતિનાં પુસ્તકોઃ શિશુસદ્બોધમાળાઃ ગાયકવાડ સરકારનાં ભાષાન્તરોઃ
એ સહુમાં જમાનાના સૂચક ગુણદોષ છે. બાલકો માટે કાવ્યસંગ્રહ એક બે થાય છેઃ બાલોપયોગી પુસ્તકોની શરૂઆત માત્રજ થઈ છે.
મ્હોટે ભાગે પ્રતિષ્ઠિત સાક્ષરો આ પ્રવૃત્તિથી અલગ છે—એ શોચનીય છે. દલપતરામ, નર્મદાશંકર, મહિપતરામ એમ કરતા નહિ.

(ગ) સરવૈયાં:
"નવલકથાનું સાહિત્ય"
સાદીના સાહિત્યનો ઇતિહાસ.
"સંસ્કારવિધિ" નાં ગીતોના સંગ્રહો.
ગીતમાલાઓ. બ્રહ્માનન્દકાવ્ય.

(૫) જીવનચરિત્રો અને ઇતિહાસઃ
ઇતિહાસ—શૂન્ય !
જીવનચરિત્રોઃ ગો. મા. ત્રિપાઠી. રાનાડે (દેવાશ્રયી). સચિત્ર સાક્ષરમાળા. દેવી અઘોરકામિની: વિ. વિ.

(ચ) Science: (વિજ્ઞાનઃ)
વનસ્પતિશાસ્ત્ર: જયકૃષ્ણ ઇન્દ્રજી: કર્તાની જીંદગીનું દોહન.
વૈદ્યકલ્પતરૂ, ધન્વન્તરી—માસિકો.
"વનસ્પતિગુણાદર્શ"—ભાવનગર.
મગનલાલ વિદ્યાર્થીનાં R. P. A. ગ્રંથાવલીનાં ભાષાન્તરો. જ્યોતિષ્ શાસ્ત્ર.
Practical Science: (વ્યાવહારિક વિજ્ઞાન) પ્રો. ગજ્જરની "લેબોરેટરી, અને એલેમ્બિક વર્ક્સ."
"ઝંડુ ફાર્માક્યુટિકલ વર્ક્સ."
વરતેજનું કારખાનું, નવસારી વિગેરે સ્થળે. તેલનાં વિ. કારખાનાં.
હજી વધારે અભ્યાસ, ઊંડાણ, ને કાર્યસાધકતાની આવશ્યકતા.

છ.) Fine Arts-સુન્દર કલાઓ.
છન્દઃ "રણપીંગળ".—રણછોડભાઈ, નાટકઃ ભરતનાટ્યશાસ્ત્ર—નથુરામ કવિ.
નટઃ અમૃત કેશવ, ન્હાના ત્ર્યંબકલાલ, જયશંકર, બાપુલાલ, "કુમુદ"-માસ્તર ત્રીકમ, વજેશંકર કાલિદાસ, હરિહર દિવાનો, વલ્લભ કેશવ, માસ્તર મોહન.
રી સાપ"-અમૃત કેશવ નાયકનું Epoch-making play (નાટક) મોરબી કંપનીનું એક પડદાથી "સીતાસ્વયંવર,"-આજ વિરાટ સ્વરૂપના દર્શનનો પ્રયત્ન.
પણઃ ત્રણ પુસ્તકો.
ગીતઃ ગઈ સદીમાં મૌલાબક્ષ, આદિત્યરામ, મૂળજી વ્યાસ.
પ્રો. બર્વેનાં પુસ્તકો-આ સદીમાં.

"સંગીતકલાધર"-ડાહ્યાલાલ શિવરામ;
હિંદુસ્તાનની સંગીતપદ્ધતિ, સ્વરમાલિકા.
"સંગીતમંજરી:" અંજારિયા-સંગીતોનો સંગ્રહ.

Composers: (નવી સારીગમોના કર્તા).
ભાવનગર મહારાજા સાહેબ.—
નોટેશન પદ્ધતિઓ
વડોદરા, ભાવનગર-બર્વે.
ચિત્રકલા: નથી. છે તે નહીં જેવી !

(જ) ધર્મનીતિ (લેખકો)
પઢિયાર સોરઠનું અમોલું રત્ન.
અનન્તપ્રસાદ-કથાકાર.
ઉપેન્દ્ર ભગવાન, નથુરામ શર્મા, લાલન, બર્વે ("યોગદિવાકર")
શાળોપયોગી પુસ્તકો.
સર્યુદાસ, જાદવજી મહારાજ, નરહરિ શાસ્ત્રી, જાનકીદાસ, હરિદાસ મહારાજ, વિ વિ.

(ઝ) સાહિત્યની સંસ્થાઓ અને હિલચાલો
રણજિતરામ વાવાભાઇ:
૧. સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ
૨. સાહિત્ય પરિષદ્.
૩. સાક્ષર જયન્તીઓ.
૪. વાર્ષિક સાહિત્યનાં અવલોકનો.
૫. વિદ્યાર્થી પરિષદ્.
વડોદરા રાજ્યની લાયબ્રેરીઓ, ('ફરતાં' અને સ્થાયી પુસ્તકાલયો વિ. વિ.)
"સસ્તું સાહિત્ય"-અખંડાનન્દ.
બન્ધુસમાજ; નડિયાદમંડળ; નાંદોદ, સુરત, ભરૂચ, મુંબઈ, અમદાવાદનાં—બીજાં મંડળો. વિ વિ.

(ટ) ખાસાક્ષરો:
"સુન્દરીસુબોધ"ના ખાસઅંકો—છેલ્લો ખાસ અંક ઘણાંખરાં ત્યહાં છે.

(ઠ) લોપ થયેલાં વાનાં*
ટીકાકાર: નવલરામ હતા.
સુધારાનું સાહિત્ય:
નામદાર મહારાણી ચીમનાબાઇ સાહેબનું 'પુસ્તક. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા: " સંસાર સુધારો. "

૮.

થવાં જોઇતાં વાનાં:
૧. ચિત્રોનાં પ્રદર્શન-મુંબઇમાં થાય છે: બીજે થવાં જોઈએ કે ઇલાકામાં બધે ફરે.
૨. નટોના અભિનયનાં ચિત્રો, પૃથક્કરણ ને સૂચનાઓ.

* આ દિશામાં આટલુંજ કામ થયું છે.બાકી શૂન્યમ્ ! -ઘણું વધારે કરવાની જરૂર છે.

૩. નટોનાં, નાટકકારોનાં, ચિત્રકારોનાં—ન્હાનાં મ્હોટાં સંમેલનો.

૪. વૈદકસંમેલન થાય છે.

૫. ઇતિહાસ મંડળ, Science (વિજ્ઞાન) મંડળ, વિ.—આવાં સંમેલન ખરચાળ કે માત્ર પ્રદર્શનરૂપ નહિ, પણ કાર્યસાધક, અને પોતપોતાના વિષયપરાયણ.

૯

આ ૧૩ વર્ષોનાં ખાસ લક્ષણ:

—તારવવાં અઘરાં છે.

૧. ચિન્તન છે, લાગણી છે, પણ Scholarship-વિદ્વત્તા ઓછી થઇ છે.
નવા "કેશવ હર્ષદ" ક્યાં છે ?-પ્રો. ગજ્જરઃ " Two p. c. inspiration; 98 p. c. perspiration !" (બે ટકા પ્રેરણા ને અઠ્ઠાણું ટકા પરસેવો !)

૨. સાહિત્યની ભાવના જેટલી ઉંચી થઇ છે, તેટલું લેખન ઉંચું નથી થયું. આપણા સામાન્ય અસન્તોષનું એ કારણ.

૩. વિસ્તાર વધ્યો છે, પ્રમાણમાં ઊંડાણ ઓછું વધ્યું છે.

૪. હજી વિચારદશા છે, નિર્ણયદશા નથીઃ પણ તે આવતી જાય છે. વિચારદશા લંબાઈ, તે પણ ગો. મા. ત્રિપાઠીની અસર. તે વિચારક હતા, પણ નિર્ણયાત્મક વિચારક ન હતા.

૫. Division of Labour (શ્રમ વિભાગ) ઓછો છે, એટલે વિષયપરાયણતા અને વિષયપારંગતતા ઓછી છે. એ વધારે થવાની જરૂર છે.

૬. આ સદીના સાહિત્યની ભાષાઃ ગો. મા. ત્રિપાઠીની અસર. છતાં ૧૯૦૩-૪ માં જ "વસન્તવિનોદી"એ "વિધવા" છપાવી સરલતા ભણી વાળી. હમણાં એ વળણ કંઇક છે.

૧૦

આ શતકમાં છ સાત " કાવ્યસંગ્રહો " છપાયા છેઃ તે સર્વને વિચારી જઇ કોઈ સામટું અવલોકન લખાય, તો કવિતાની-ભાવનાની દિશાઓ નક્કી થાય.

૧૧

આમાં કોઈ તારીખ ખોટી હોય તો સુધારી લેશો. હયાત—હાજર સાક્ષર ઉપર ટીકા થઈ હોય તો ક્ષમા કરશો.

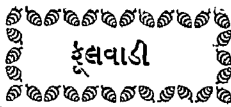
૧૨

છેવટે એક જ વિનંતિઃ

" સર્વદેશી " થઈ શકે એવા મહાવીરને સર્વદેશી થવા દ્યોઃ
બીજાઓ કોઇક એક—બે વિષય પોતપોતાના કરી લઈ તેમાં પારંગત થાય તો સારૂં.

૧૩

દિશાઓ અન્ધારી નથી, પ્રકાશવન્તી-આશાવન્તી છે:

ग्रन्थदोहनः સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ.*

રેવરેન્ડ મિ. ફ્લેમિંગ કૃત " Suggestions for Social Usefulness નામના ઈંગ્રેજી પુસ્તકનો અનુવાદ.

રચનારઃ રા. રા. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અમદાવાદ.

(સંસારમાં સ્ત્રીની પદવી, વડનગરા કણબીની ઉત્પત્તિ, તથા ચન્દ્રાનના, વગેરેના કર્તા.)

પ્રકાશકઃ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી રા. રા. હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ. બી. એ. (એસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી.) અમદાવાદ.

લેખકઃ રા. રા. શિવભાઈ બાપુભાઈ, અમદાવાદ.

(અલક્ષ્યજ્યોતિ, પદ્મનાભ, મધુકર, તથા કપિંજલા, વગેરેના કર્તા.)

આ પત્રને જન્મ આપનાર-આદ્યસંપાદક શ્રી બન્ધુસમાજ તરફથી ગુજરાતી વાઙ્મયની જે સેવા થઇ છે, તે સ્વાભાવિક રીતે ત્હેના સભાસદોના વિવિધ પ્રયાસોને લીધે છે. એ સાહિત્ય સેવામાં ભાઈશ્રી ડાહ્યાભાઈ તથા ભાઇશ્રી શિવભાઇએ માનભર્યો ભાગ લીધો છે, એમ જણાવતાં આનન્દ થાય છે.

આથી આ મંડળના એક વિદ્વાન્ લેખકના ઉત્તમ પુસ્તકનું દોહન તેજ સંસ્થાના એક પ્રાસાદિત નવલકથાકારને હાથે થાય એ ઇષ્ટ ધારી, "સેવાના સન્માર્ગના આદેશ તથા ઉદ્બોધન" વિશે લખવા અમે રા. રા. શિવભાઇને વિજ્ઞપ્તિ કરી હતી, જે ત્હેમણે ઉત્સાહપૂર્વક સ્વીકારી છે. રા. શિવભાઈની નવલકથાઓ " ગુજરાતીપંચ " તથા " સુન્દરીસુબોધ "ના વાચક વર્ગમાં બહુ જાણીતી છે. બન્ધુસમાજની વાર્તામાળામાં મ્હોટો ફાળો ત્હેમનો જ છે; અને નર્મહાસ્યથી ઝળકતી, ઉંચી ભાવનાઓ પ્રત્યક્ષ કરતી, રસભાવ લહેરે રેલાવતી, ત્હેમની લેખિનીની યોગ્ય પ્રસંશા એક મિત્ર કરતાં અન્ય દ્વારા થાય એ વાસ્તવિક માની, અહિં વિશેષ લખવું યોગ્ય ધાર્યું નથી

આ ગ્રન્થમાં ૨૫ પ્રકરણ અને ત્હેમાં નીચે જણાવેલા વિષયો છેઃ કેળવણી, વાચન, ભાષાન્તર, પુસ્તકાલય, ઉપદેશ (પ્રત્યક્ષપાઠથી અને વાણી દ્વારા) સંગ્રહસ્થાન, રમત ગમ્મત, આરોગ્યવિદ્યા, દુઃખી-દીનને સહાય, પતિતની સેવા, પ્રાણી દયા, સાર્વજનિક સંસ્થાઓ, શહેર-ગામડાંમાં સુધારો, વિદ્યાર્થીઓની ફરજો, મદ્યપાન નિષેધ, કુટુંબ અને સમાજ, મુસાફરને મદદ, વિદ્યાર્થીઓ-શિક્ષકોને સૂચના, ચારિત્ર્ય-ધર્મ-પ્રાર્થના દ્વારા સેવા, તથા સેવાની શક્તિ. આ પુસ્તકનું અસાધારણ મહત્વ આ વિષયાવલી જોતાં પણ સમજાયા વિના રહેશે નહિં. ડાહ્યાભાઇએ શ્રમ લઈને આપણી સ્વદેશી જાહેર સંસ્થાઓને લગતી માહિતી ઉમેરી આ પુસ્તકની ઉપયોગીતામાં વધારો કર્યો છે. અનુવાદ બહુ સુંદર, સંસ્કારી ભાષામાં થયો છે.

—તન્ત્રિ, સુ. સુ

* પાકું પૂઠું—સોનેરી નામવાળું: પાનાં ૨૬૦. મૂલ્ય, રૂ ૦-૧૨-૦. આ અતિ ઉપયોગી પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ " સસ્તા સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય "ના મંત્રિ શ્રી અખણ્ડાનન્દજી તરફથી બ્હાર પડવાની તૈયારી છે

૩. નટોનાં, નાટકકારોનાં, ચિત્રકારોનાં—ન્હાનાં મ્હોટાં સંમેલનો.
૪. વૈદકસંમેલન થાય છે.
૫. ઇતિહાસ મંડળ, Science (વિજ્ઞાન) મંડળ, વિ.—આવાં સંમેલન ખરચાળ કે માત્ર પ્રદર્શનરૂપ નહિ, પણ કાર્યસાધક, અને પોતપોતાના વિષયપરાયણ.

૯

આ ૧૩ વર્ષોનાં ખાસ લક્ષણ:

—તારવવાં અઘરાં છે.

૧. ચિન્તન છે, લાગણી છે, પણ Scholarship-વિદ્વત્તા ઓછી થઇ છે.
નવા "કેશવ હર્ષદ" ક્યાં છે ?–પ્રો. ગજ્જર: " Two p. c. inspiration; 98 p. c. perspiration !" (બે ટકા પ્રેરણા ને અઠ્ઠાણું ટકા પરસેવો !)
૨. સાહિત્યની ભાવના જેટલી ઉંચી થઇ છે, તેટલું લેખન ઉંચું નથી થયું. આપણા સામાન્ય અસન્તોષનું એ કારણ.
૩. વિસ્તાર વધ્યો છે, પ્રમાણમાં ઊંડાણ ઓછું વધ્યું છે.
૪. હજી વિચારદશા છે, નિર્ણયદશા નથી: પણ તે આવતી જાય છે. વિચારદશા લંબાઈ, તે પણ ગો. મા. ત્રિપાઠીની અસર. તે વિચારક હતા, પણ નિર્ણયાત્મક વિચારક ન હતા.
૫. Division of Labour (શ્રમ વિભાગ) ઓછો છે, એટલે વિષયપરાયણતા અને વિષયપારાંગતતા ઓછી છે. એ વધારે થવાની જરૂર છે.
૬. આ સદીના સાહિત્યની ભાષા: ગો. મા. ત્રિપાઠીની અસર. છતાં ૧૯૦૩-૪ માં જ "વસન્તવિનોદી"એ "વિધવા" છપાવી સરલતા ભણી વાળી. હમણાં એ વળણ કંઇક છે.

૧૦

આ શતકમાં છ સાત " કાવ્યસંગ્રહો " છપાયા છે: તે સર્વને વિચારી જઇ કોઈ સામટું અવલોકન લખાય, તો કવિતાની-ભાવનાની દિશાઓ નક્કી થાય.

૧૧

આમાં કોઈ તારીખ ખોટી હોય તો સુધારી લેશો. હયાત—હાજર સાક્ષર ઉપર ટીકા થઈ હોય તો ક્ષમા કરશો.

૧૨

છેવટે એક જ વિનંતિ:

" સર્વદેશી " થઈ શકે એવા મહાવીરને સર્વદેશી થવા દો:
બીજાઓ કોઈક એક—બે વિષય પોતપોતાના કરી લઈ તેમાં પારાંગત થાય તો સારું.

૧૩

દિશાઓ અન્ધારી નથી, પ્રકાશવન્તી-આશાવન્તી છે:

આરામ અને આનંદનીજ માત્ર દરકાર રાખે છે, તેના જેવા થવું યોગ્ય નથી જર્મન કવિ ગટે કહે છે કે "સુંદરતા, પરોપકાર અને આખા વિશ્વના સમાગમમાં રહેવું." તમારી પોતાની જાત જેટલા એક કંગાળ, ચીંથરે હાલ, ક્ષુદ્ર ભાગમાં વસવું ઉચિત નથી. તમારા ધંધામાં અગર ધંધા બહાર, તમારા જ્ઞાનનો, તમારી શક્તિઓનો લાભ બીજાને આપો. જે કાંઈ મનોહર, જે કાંઈ પવિત્ર, જે કાંઈ સારૂં કહેવાનું હોય, તેને માટે મજબુત લાગણી રાખો. અજ્ઞાનીને જ્ઞાન આપવું, સર્વે માટે ઉન્નતિના માર્ગ ખુલ્લા કરવા, દુઃખીના નિસાસા દૂર કરવા, તેમનાં આંસુ લ્હોવાં, સર્વત્ર પ્રસન્નતાનો પ્રસાર કરવો.

કામ પસંદ કરવાની જરૂરઃ—સેવાના અનેક માર્ગ છે. આ માર્ગની સામાન્ય માહિતી મેળવ્યા પછી, સેવાનો એક ચોક્કસ પ્રકાર, સેવાનું એક અંગ પસંદ કરી લેવા વિદ્યાર્થીઓને અને સમાજ સેવા કરવા ઈચ્છા રાખનાર સજ્જન વર્ગને અત્ર સલાહ આપીએ છીએ.

કેળવણી અને જ્ઞાનનો પ્રચારઃ—વિદ્યાર્થીઓ અને અન્ય સજ્જનો પોતાના કુટુંબની, ગામની, આજુબાજુની,-નિરક્ષરતા દૂર કરવા યત્ન કરી શકે. સ્ત્રી પુરૂષોમાં કેળવણીનો પ્રચાર કરી, નિરક્ષરતાનો અંધકાર ખશેડી, જ્ઞાનનો પ્રકાશ સર્વત્ર પાડવો એ લોકસેવાનું એક મહાન્ કાર્ય છે, અને તે કાર્ય ગૃહશિક્ષણ વડે, દિવસની તેમજ રાત્રિની શાળાઓ ઉઘાડીને, નિરક્ષર આગળ વાંચન કરવાથી, ભાષાન્તરાદિ પુસ્તકોના લેખનથી; તેમજ મફત અને ફરતી લાઇબ્રેરીઓની યોજના કરવાથી થઈ શકે. લોકોને કેટલીક મહત્વની બાબતનું જ્ઞાન આપવામાં, મેજીક લેન્ટર્ન અને સિનેમેટોગ્રાફનાં પ્રદર્શન અને સંગ્રહસ્થાનો, કારખાનાં તથા સાર્વજનિક સંસ્થાઓની મુલાકાત અત્યંત સહાયભૂત થાય છે.

આરોગ્ય સંરક્ષણઃ—સ્ત્રીઓ અને બાળકોનું તેમ સામાન્ય મરણપ્રમાણ વધી પડયું છે. સ્ત્રી પુરૂષો, બાળકો, શરીરે નિસ્તેજ, નિર્માલ્ય, બલહીન, જગતનાં કર્તવ્ય કરવા માટે જોઇતો ઉત્સાહ અને શક્તિ વગરનાં જોવામાં આવે છે. એ દૃષ્ટિએ આરોગ્ય સંરક્ષણના માર્ગનો પ્રચાર કરવો, લોકોમાં તે વિષેના જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવો, ગરીબ અને સામાન્ય વર્ગનાં સ્ત્રી પુરૂષ અને બાળકોનાં આરોગ્ય સંરક્ષણ માટે કેવા કેવા ઉપાય યોજવા એ વિષે વિચાર કરવા, અને તે વિચાર અમલમાં મુકવા એ બહુ મહત્વની લોક સેવાનાં કાર્ય છે. એ કાર્ય ઉપદેશવડે, પુસ્તકાદિ સાહિત્યવડે, તથા સ્વચ્છ અને ખુલ્લી શાળાઓ, બાળકો માટે વ્યાયામ અને રમત ગમતનાં સાધનો, સ્ત્રીઓ માટે સુવાવડખાનાં, અને હોસ્પીટલો, તથા સેનીટેરીયમ (આરોગ્ય ભવન) ઉઘાડવાથી બની શકે છે.

અકસ્માત અને આરંભમાં મદદઃ—અમુક અકસ્માત્,-ભૂકંપ, આગ, રેલ્વેટ્રેનની અથડા અથડી, અને પ્લેગ, કોલેરા, રેલ આદિ પ્રજા સમસ્તને લગતી આફતોના સમયમાં સેવા કરવા ઈચ્છનાર સન્નારીઓ અને સત્પુરૂષોને અનેક પ્રસંગ મળી આવે છે. આમાં અકસ્માત્ વખતે તાત્કાલિક ઈલાજનું જ્ઞાન ઘણું કામમાં આવે છે.

અનાથ અને અપંગને સહાયતાઃ—લૂલાં, લંગડાં, અનાથ, અંધ તથા બ્હેરાં મુંગાંની દશા ઘણી કરૂણાજનક છે. તેઓનું જીવન સુખમય થાય તે માટે તેમને કેળવણીનો લાભ આપવો, તેઓ માટે ખાસ આશ્રમ ઉઘાડવા, તેઓના નિભાવ માટે બંદોબસ્ત કર-

વો, તથા તેવી સંસ્થાઓ ચલવવામાં ભાગ લેવો: એ એક ઉચ્ચ પ્રકારની લોક સેવા છે.

પતિત વર્ગની સેવા: ગમે તે જાતિનું, ગમે તેવું, ગમે તે પંક્તિનું મનુષ્ય ખરેખર દુઃખી અગર તંગ હાલતમાં હોય, તો "પ્રેમ" ના સર્વવ્યાપી નિયમ મુજબ તે ભ્રાતૃતા અગર ભગિનીત્વને લાયક છે: તેને સહાયતા કરવી ઘટે છે. આ દૃષ્ટિએ પતિત કે અંત્યજ વર્ગની દુર્દશા પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરવું યોગ્ય નથી. હિન્દુસ્થાનની વસ્તીનો પાંચમો ભાગ દુઃખી પતિત વર્ગનો છે. તેમને જે સામાજિક અન્યાય અને સંકટ વેઠવાં પડે છે, તે ખરેખર ત્રાસજનક છે. આ અન્યાય અને સંકટ દૂર કરવા, તેમની ઉન્નતિ માટે કેળવણીના પ્રચાર જેવા માર્ગ ગ્રહણ કરવા, તેમનું પદ ઉન્નત કરવા, દરેક કેળવાયલા માણસે યત્ન કરવા ઘટે છે.

પ્રાણી રક્ષા:—સામાજિક સેવામાં મનુષ્ય તેમ અન્ય પ્રાણીઓનો સમાવેશ થવો જોઇએ. ઇતર પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનુષ્યની ફરજનો હિન્દુસ્થાનમાં હંમેશાં ઉંચો ખ્યાલ રહેલો છે. સેંકડો વર્ષથી સાર્વજનિક તેમ ખાનગી સખાવતમાં તેમના સંકટ નિવારણ માટે ખાસ ગોઠવણ થતી આવે છે. પરન્તુ જગતના સર્વ ભાગનાં પ્રાણીના વધારે સારા રક્ષણનાં સાધન વિષે વિચાર કરવા બે ત્રણ વર્ષ ઉપર લંડનમાં મળેલી મોટી ઇન્ટરનેશનલ કોંગ્રેસમાં હિન્દુસ્થાન તરફના દરેક નિબંધમાં બતાવવામાં આવ્યું હતું કે પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે આ દેશમાં ભરવામાં આવતાં પગલાં પૂરતાં નથી. યુરોપિયનો તેમજ હિંદીઓ પ્રાણીઓનાં દુઃખ તરફ બેદરકાર, બેપરવા છે. તેઓને તે તરફ લાગણી નથી, અને આ દેશના પ્રાણી જીવનની શોકજનક સ્થિતિ સુધારવા મજબુત પ્રયાસ થવાની જરૂર છે.

મદ્યપાન નિષેધ:—શહેરમાં અને ગામડામાં પણ આ અનિષ્ટ (મદ્યપાન)નું જોર વધતું જાય છે. શહેર અને ગામડાની પ્રજા દારૂના દુર્વ્યસનવડે નિર્બળ, નિર્માલ્ય, દરિદ્ર થતી જાય છે. ગામડામાં શહેરો જેટલું આ દુર્વ્યસન દાખલ થયું નથી. હજુ ગામડામાં આ વ્યસન માટે ઘણી શરમ છે. પણ એક વખત તેનો મજબુત પગ પસારો ત્યાં થયે, તો ગામડાના લોકોની પવિત્રતા, સૌંદર્ય અને બળનો નાશ થશે. મદ્યપાનનિષેધક મંડળોએ અને સજ્જનોએ ગામડામાં ભય અને ચેતવણીનો પુકાર ઉઠાવવાની આવશ્યકતા છે. લોક સેવા કરવા માટે મદ્યનિષેધ એક વિશાળ ક્ષેત્ર છે.

મંડળોનું મહત્વ:—સમાજ સેવાના એક સામાન્ય હેતુથી ઘણાં માણસ એકઠાં થઇ જે કાંઇ કરી શકે તે વ્યક્તિ અગર છુટાં છુટાં કામ કરનાર કરી શકે નહિ. વિદ્યાર્થીઓ અને અન્ય સજ્જન એકત્ર થઇ સમાજને લગતો કાંઇ અભ્યાસ અગર કામ કાજ કરે તો તે લાભ જનક થઇ પડે મિત્ર મંડળો પણ આવી રીતે કામ કરી શકે. પરસ્પરનું ઉત્તેજન, પ્રોત્સાહન, મોટા વિસ્તારમાં કામનું થઇ શકે. આ સર્વને લીધે આવાં મંડળ કિંમતી થઇ પડે છે. આ દૃષ્ટિએ વિવિધ પ્રકારની સેવા માટે મંડળોની સ્થાપના કરવી, તેનો વહીવટ કરવો. મંડળના હેતુ પાર પાડવા એ પણ એક પ્રકારની સમાજ સેવા છે. આવાં મંડળોનો શો ઉત્સાહ, બંધારણની રચના, પ્રેસીડેંટ, સેક્રેટરી આદિ અધિકારીઓની ચુંટણીમાં ખપી જાય, માત્ર વિચારોમાંજ સમય ન જાય અને ખરેખરા અભ્યાસ અને સેવાનાં કામ કાજને હાથ આપવામાં આવે, એ જોતાં રહેવાની ખાસ જરૂર છે.

ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધાઃ—ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી કોઈ પણ સત્કાર્ય કરવાથી તે કાર્યને ફત્તેહમંદ ઉતારવાના પ્રયત્નોને બળ મળે છે. આગ્રહપૂર્વક યત્ન અને ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી દઢતાથી કામ કરવાથી પર્વત જેવડી મુશ્કેલીઓ પણ દૂર થાય છે. કોઇ પણ સારો હેતુ પરિપૂર્ણ થવા માટે, ઈશ્વર પ્રાર્થના કરવામાં આવે અને ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તેની પરિપૂર્ણતા માટે યોગ્ય પ્રયાસ કરવામાં આવે તો ફત્તેહ મળ્યા વગર રહે નહીં. હિંદુસ્થાનને ભારે કામ કરવાનાં છે. સામાજિક પુનરૂદ્ધાર, આધ્યાત્મિક જાગ્રતિ, અને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિઃ એ કાંઈ નાનાં સૂનાં કામ નથી. આ કાર્યોની પરિપૂર્ણતા માટે મહાન્ પ્રયત્નો થવાની જરૂર છે ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી પ્રાર્થના કરવાથી આત્મબળ વધે છે અને આત્મબળ તથા ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાથી ગમે તેવાં મુશ્કેલ સત્કાર્ય પણ પાર પડે છે.

પ્રભુનું શરણ, તેની સહાયતાઃ—કોઇ વૃક્ષની શાખા છુટી પડી, વૃક્ષમાંથી પોષણ મેળવ્યા શિવાય ફળ ધારણ કરી શકે નહિ, ફળદાયી નિવડી શકે નહિં; તેવીજ રીતે મનુષ્ય પ્રભુથી દૂર રહે, પ્રભુની સહાયતાની અપેક્ષા ન રાખે તો, તેનું જીવન, તેનું સેવાયુક્ત જીવન પણ ફલપ્રદ નીવડી શકે નહિં, તેનાથી કાંઇ પણ બની શકે નહિં. જે મનુષ્યમાં પ્રભુનો વાસ નથી, જેને પ્રભુનું શરણ નથી, જે મનુષ્યને પ્રભુના બળ ઉપર શ્રદ્ધા નથી, તેની દશા વૃક્ષથી છુટી પડેલી શાખા જેવી થાય છે. જેમ એક ભાગેલી શાખા, કરમાઇ, સૂકાઇ જાય છે, તેનો માત્ર બળતણ તરીકે ઉપયોગ થાય છે. તેવીજ દશા પ્રભુથી દૂર રહેતાં મનુષ્યની થાય છે.

શુભેચ્છાઃ—પ્રભુની પ્રભુતાનું, તેના મહિમા, ગૌરવનું ભાન, આ દેશના યુવકો અને યુવતીને થાઓ તેના પર શ્રદ્ધા રાખવાથી મળતી સહાયતાનો અંગીકાર કરવાનું સામર્થ્ય તેમનામાં આવો. આ રીતે પોતાના દેશના અને પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભુના, યશ વધારવા શક્તિમાન્ થાઓ !

(અમદાવાદ.) —**શિવભાઈ બાપુભાઈ.**

પ્રવાસ મંજરીઃ આફ્રિકાનો પ્રવાસ.

લેખકઃ રા. રા. "**વિનાયક**,"—વઢવાણ.

૧. કાઠિયાવાડથી મોમ્બાસાઃ

પ્રિય સુભગા ! **મોમ્બાસા ન્ડીયાન્દુઃ** તા. ૬-૮-૦૯.

તમોને મુંબાઇથી લખાએલ પત્ર તો મળ્યો હશે ગૃહ છોડતાં મ્હારા મનની આન્દોલિત સ્થિતિનું ચિત્ર તમારા સમજવામાં આવ્યું હશે. ગૃહ છોડવાના પ્રથમ પ્રસંગે મુંબાઇ જેવી નવીન વિશાલ નગરીમાંથી લખાએલ પત્રના ઉત્તરને માટે તલપી રહ્યો છું. અને બીજી તરફ હૃદયમાં એટલું બધું નવું નવું ઉભરાવા લાગ્યું છે કે ઉત્તરની રાહ જોવાનુ ધૈર્ય તજી આ પત્ર લખવા ઉત્સુક થાઉં છું.

અમારી સ્ટીમર 'સોમાલી' તા ૧૫-૯-૦૯ ની સાંજે ઉપડવાના ખબરો હું તમને આપી ચૂક્યો હતો. તમે તો મુંબાઇ જોયું નથી એટલે એનો સાદો ખ્યાલ આ પત્રમાં તમને આપીશ. મુંબાઇ ખરે એક પારિસ (દુનિયાંમાં સર્વથી સુન્દર) શહેરનું બન્યું છે. હિન્દુસ્તાનના તેજમાં આવતા ઉદ્યોગનું એ કેન્દ્રસ્થળ છે. પશ્ચિમના ભપકાથી ઢંકાએલા નાગરિકોને કેવળ પશ્ચિમની રહેણીમાં ફરતાં જોઈ, આપણા જેવા ગામડામાં રહેનાર અને સાદાં દેશી કપડાં પહેરનાર તો તદ્દન ગાભરાજ બને કર્તવ્યમાં તો આપણે હજુ પછાતજ છીએ, પરન્તુ "સ્વદેશી વાપરો" એ શબ્દો આપણા કર્ણદ્વારે અથડાયા છે. વિદ્વાન પુરુષોના લેખો વાંચી આપણે ધારતા હતા કે મુંબાઇ જેવાં મોટાં મોટાં શહેરોમાં તો સર્વત્ર "સ્વદેશી" વસ્તુનો વપરાશ વિસ્તારથી થઇ ગયો હશે. સ્વદેશ-ધર્મગુરુઓની શાળાઓ તો જો કે અંહેઆંજ નજરે પડે છેઃ તથાપિ સુભગે! ખેદ પામવા જેવું છે કે જ્યારે આપણે ગામડાંમાં તેમનાજ બોધથી ખાદી પહેરવી સ્વીકારી છે અને તેં વિલાયતી બંગડીનો ત્યાગ કરી પુનઃ દાંતની ચૂડીઓ ચડાવી છે, ત્યારે અંહિઆં માત્ર પોથીમાંનાં રીંગણાં જેવું છે! ટુંકમાં, ક્વલ્લેજ કોઇ સ્વદેશી કપડાં પહેરનાર મળે છે. મુંબાઇ હજુ સુધી તો હતું તેવુંજ છે. રાજકીય હિલચાલથી કંઈ વાસ્તવિક ફેરફાર થયો હોય તેમ લાગતું નથી. આતો વિષયાતિક્રાન્ત થવાયું. હવે મુંબાઈની રમણીયતા વિશે વાત કરીએ. બંદર અને આસપાસનાં ભવ્ય મકાનો સાંજના વખતે કંઈ ઓરજ આનન્દ કરાવે છે. વિદેશી અનેક સ્ટીમરો (આગબોટો)ની મોટી દદ;– નર્યાં ભૂગળાંનાં ભૂંગળાં! આવી મહાન્ સ્ટીમરોના ધણીઓ સર્વત્ર સામ્રાજ્ય ભોગવે એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી. દરિયાઈ સત્તાનું પ્રાબલ્ય એજ આ જમાનામાં વિજય મેળવવાનું મુખ્ય સાધન છે હવે ખુશકી લશ્કરોની અને ત્હેની તલવારોની ઉપયોગિતા ગૌણજ રહેવાની. એમના દિવસો તો ગયા!

રાતના ૯ વાગતે પરમાત્માનું નામ લઇ હું 'સોમાલી' સ્ટીમરપર ચડી ગયો. આ પહેલે અનુભવે આવી મોટી સ્ટીમર જોતાં આભોજ બન્યો. ત્યાર પછી તો રસ્તામાં અને અહિઆં મોટી સ્ટીમરો જોઇ અને હવે તો હું સમજ્યો છું કે એતો માત્ર એક ભુખ જેવી સ્ટીમર ગણાય. તોયે કેવી સરસ ગોઠવણ? ન્હાવાની, રાંધવાની સ્નાન શૌચ આદી ક્રિયા માટે પણ ઉત્તમ વ્યવસ્થા. વિદેશીઓનો એક શોખ, કે જ્યાં જાય ત્યાં ઘરજ કરવું અને જીન્દગીની કિંમત સમજી ત્હેને પણ સંપૂર્ણ ન્યાય આપવો; એ મેં આજ પ્રત્યક્ષ જોયું. તેઓના ખાવાનાં, સુવાનાં, બેસવાનાં, રમવાનાં,–સ્થળો જોઇ ચકિતજ થવાય છે. ભયંકર અગાધ મહાસાગર પર તૃણવત્ ઉડતી સ્ટીમર પર કેવી ગોઠવણ! ભયંકર ઉછળતાં મોજાં! શરીરનું કાળજું ધ્રુજાવે તેવો ઘુઘવાટ! ઉંચે આભ અને નીચે પાણી! –અને કદી જહાજ ડુબે તો કોઈ કોઇનો ધણી નહિં! એવે સ્થળે અને સમયે પણ વખતસર ઘંટ વગાડવાની સાથેજ જમવાને બેગા થઇ ઘરમાં બેઠા હોય તેમ અને તેથી પણ વધારે ઉમદી ગોઠવણવાળા ખાણાપર બેધડક લોકો તૂટી પડે છે.

પરન્તુ સુભગે! એમ ન ધારતી કે આપણા દેશીઓ પણ આટલા સુખી છે. એ લોકોને સ્ટીમરમાં પડતાં દુઃખની હકીકત બીજા હવે પછીના પત્રમાં હું લખીશ. આપણા ઠેલા નિશ્ચયો સ્મરણમાં રાખજે. સ્હવારમાં માતૃભૂમીનું ગીત–પેલું મધુરું ગીત–ગાવાનો આપણો રિવાજ ચાલૂ રાખવો. હું એકલો એકલો જ્યારે એ ગાઉં છું ત્યારે તું અને

છોકરાં નજરે તરી આવે છે. અને ખરૂં પુછે તો ગળગળો થઈ જાઉં છું.

હું નર્મદાશંકરભાઈને ત્યાં ઉતર્યો છું. સવિતાબ્હેને ત્હારા અને છોકરાંના ઉછળતા હૃદયે સમાચાર પૂછ્યા છે અને આ પત્રમાં ત્હને આશીર્વાદ લખાવે છે. સવિતા ત્હને બહુ સંભારે છે. પરદેશમાં પણ આનન્દ કરવાનું સ્થળ પ્રાપ્ત થતાં ઈશ્વરનો ઉપકાર માનવા મારૂં શિર નમે છે. એ દંપતીએ મ્હારો સારો સત્કાર કર્યો છે.

લી. ત્હમારો શુભેચ્છક સ્નેહી 'વિનાયક'

૨. આગબોટ ઉપર હિન્દુની સ્થિતિ.

પ્રિયે ! મોમ્બાસા–ન્ડીયાકૂ: તા. ૧૫–૮–૦૯

ત્હમારો પત્ર મળતાં આનન્દ થયો. મ્હારા મુંબાઇના પત્રનો પણ ઉત્તર મળતાં સંતોષ થાય છે. મુંબાઈના વર્ણનથી મુંબઇ જોવાની ઇચ્છા દર્શાવો છો પણ હમણાં તો એ ક્યાંથી બને ? પ્રભુ કૃપા હશે તો કોઇવાર જોવાઇ રહેશે.

હું આઠેક દહાડા પછી આંહિથી નાઇરોબી માટે ઉપડીશ. અને ત્યાંથી યુગાન્ડા અને નીલનદીના પ્રદેશોમાં ફરીશ. ત્હારી પાસે એક નકશો છે તેમાં જોઇશ, તો હું જે જે ગામો લખું છું, તે કયાં છે તે સહેલાઇથી સમજાશે. સુભગે ! નવું નવું જોવાનું એટલું બધું વધતું જાય છે કે શું લખું અને શું ન લખું ? પરન્તુ ગયા પત્રમાં મેં વચન આપ્યું છે તેથી હાલ તો આપણા લોકોની સ્ટીમરમાં થતી સ્થિતિ વિશે હું થોડું ઘણું લખીશ અને એવી રીતે ક્રમશઃ સઘળું લખનો રહીશ.

આપણા લોકો જેઓ આફ્રિકામાં આવે છે, તેના ખાસ કરી ત્રણ ભાગ પાડી શકાય: સરકારી અથવા રેલ્વેના નોકરો; વેપારી અને મજુર વર્ગ; અને થોડાક રડયા ખડયા મુસાફરો. સરકારી નોકરોને તો બીજા વર્ગ(2nd class) નું ભાડું મળે છે એટલે જગ્યાની બાબતમાં તેઓ સુખી છે. બાકીના ડેક અને સુપીરીયર ડેક (તુતક) પર બેસનારને તે બાબતમાં જૂદી જૂદી જાતનું દુઃખ વેઠવું પડે છે. આપણા લોકો મુસાફરીના શોખને અભાવે મુસાફરી વિશે કાંઇ પણ વિચાર કરતા નથી. પ્રથમ તો આપણી સ્ટીમરોના અભાવે આપણે જર્મનની લોકોની સ્ટીમરમાં બેસવું પડે છે. જર્મન લોકો ક્રૂર અને નિર્દય છે, એ એક જાહેર વાત છે. તેઓ દેશી લોકોને ડેક પર બકરાં પૂરે તેમ પૂરે છે–ખડકે છે ! ડેકપર જગાનો એટલો બધો સંકોચ હોય છે અને સાફસફીની બાબતમાં એટલી બધી બેદરકારી રહે છે કે ગંધથી રહેવાતું નથી. ફાલકામાં ઉતારેલ લોકોની સ્થિતિ તો ડેકવાળા કરતાંય વધારે શોચનીય છે. મુસાફરીની ટેવ ન હોવાથી વારંવાર ઉલટી કરતા બિચારા દેશીઓ હેરાન હેરાન થઈ જાય છે. ઘણા બિચારા મુસાફરીના સઘળા દિવસો ખાઈ પી શકતા નથી. અને પરદેશીયો આપણા સુખ માટે સારી ગોઠવણ કરે પણ શાની ?

બીજું દુઃખ પાણીનું છે. તું આપણા ધર્માન્ધ લોકોથી અજાણી નથી. મુસાફરોનો મોટો ભાગ મુંબાઈથીજ પાણીનાં પીપ-ડબ્બા વગેરે ભરી લે છે અને તેમાંથી સામો કિનારો આવે ત્યાં સુધી કરકસરથી પાણી વાપરે છે. ચારેક દહાડા પછી આ પાણી લાલચોળ થઈ જાય છે અને થોડે અંશે વાસ પણ મારે છે. ધર્માન્ધ મુસાફરો છતાંય આ પાણી શિવાય બીજું પાણી પીતાં નથી. અને ખરાબ પાણી પીવાથી ઘણા માંદા પણ પડે છે. પરદેશમાં કમાવા જતાં રસ્તામાં આમ માંદા પડતાં, તેમની એક નવી કમ્બખ્તી શરૂ થાય છે !

મ્હારા મત પ્રમાણે તો, સુભગા ! આટલું વ્યર્થ દુઃખી થવું તેના કરતાં બ્હેતર છે કે સ્ટીમરની ટાંકીનું પાણી પીવું. આ ટાંકીમાં મુંબાઇથી નળનું પાણી ભરી રાખે છે અને તે માત્ર પાઇપથીજ. સ્ટીમરમાં સૌને નિર્દિષ્ટ સમયે પાણી મળે છે. આમાં કોઇ પણ રીતે અભડાવું કે વટલાવું એવી બ્હીકને સંભવ નથીજ. તેથી ઉલટું તો દરરોજ સ્હવારમાં સ્ટીમર સાફ કરનાર અન્ત્યજ લોકો એમના પાણીના ડબાને ઝાડુ વાળતાં અડે છે!–એટલે એ વધારે અશુદ્ધિ પ્રેરક કે આભડછેટ વાળું છે ! પરન્તુ આ સત્ય લોકોને કોણુ સમજાવે ? અને સમજે પણ કેમ ? એમને નાત બહાર મૂકાવાનો ભય છે: અને નાત પણ તેની સત્તા વાપરવાને ચૂકતી નથી ! સુભગા ! આવી થોડી ઘણી બાબતોમાં તો નાતે પણ છુટ આપવી જોઇએ. હવે તું સમજી હશે કે—જમાનાની, ધર્મના સત્ય રહસ્યની અને જીવનના કર્તવ્યમાં પરાક્રમ, વીરતા, ઉત્સાહ અને નીતિ પ્રેરતા નિયમોને અનુસરવા જોઇતી અનુકૂળતાની અત્યારે સર્વેને ખાસ જરૂર છે, એ સૌએ સ્વીકારવું જોઇએ. પાણી માટે આટલું બધું દુઃખ ભોગવનાર, તે લોકો ખાવા માટે તેથીય વધારે દુઃખી છે. સુભગે ! આપણાથી તે પરદેશ જઇ શું સમૃદ્ધિ ખેંચી લવાવાની હતી ? અને લાંબી મુસાફરી આપણે કયાંથી કરવાના ? આવો દશબાર દહાડાનો લાંબો રસ્તો: અરે, તેમાંય વળી દરિયાનું તો ઠેકાણુંજ નહિં !–એમાં તાઢું ભાતું, ગાંઠીયા, મીઠાઇ, ગોળ પાપડી, વગેરે લેવાય છે: અને આ તાઢા ખોરાકના પ્રતાપે આખર હેરાન થવાય છે. સ્ટીમરમાં ઉન્હું ખાવા કરતાં તાઢું ખાવાથી વધારે ફેર આવે છે. દરિયાઇ મુસાફરીમાં ફળો બહુ અગત્યતાં છે અને તેમાં પણ લીંબુ અને નારંગી સૌથી શ્રેષ્ટ છે. કેટલાક લોકો તો ખારવાના હાથનું તૈયાર પકાવેલું ખાતા હતા. બાકી મુસલમાન વગેરે જેને કાંઇપણ ખાવાનો બાધ નથી, તેઓ તદ્દન તન્દુરસ્ત અને સુખી જણાતા હતા. જ્યારે આપણે બીજા દેશોની સ્પર્ધામાં ઉતરવું પડે છે ત્યારે તો જરૂર આપણે આપણા કેટલાક ધર્માન્ધ વિચારો છોડી દેવા જોઇએ. દેખીતી રીતેજ લાંબી મુસાફરીમાં પાણી ભરી લેવું અને ભાતું બાંધવું, એ અગવડતાવાળું અને નિરૂપયોગી જણાય છે. અહિં વધારે નહિ તો ચ્હા અને પુરી તો સરલતાથી કરી શકાય. અને તે પોતાના ચૂલા પરજ. હું એમ નથી કહેતો કે ધર્માન્ધ વિચાર છોડવા: અને ખારવાના હાથનું ખાવું. પણ સાધારણ રીતે જરૂર પડે તેટલું કરવાથી મુસાફરીમાં સ્વાસ્થ્ય સચવાય, એ વાત ખાસ જ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

પ્રિયે ! ત્હમો સુખી છો જાણી હું આનન્દ પામું છું. રમણિક અને કીકીના ખબરો લખજે. ગૃહતંત્ર સંભાળથી ચલવજે અને સૌના પર નજર રાખી આડે રસ્તે જતાં અટકાવજે. શંભુમેળા જેવા આપણા ઘરનો કારભાર કરવાને તો કારભારી વિદ્યાચતુરની ચતુરા ગુણસુન્દરીનું દ્દષ્ટાન્ત જોઈ કામ કર્યા જવું, એટલે વિજયજ સમજજો. કીક. છોકરાંને મારા વતી ચુમ્બજે, ત્હેવીજ રીતે વડિલોને પ્રણામ પાઠવજે. તું એકલીને શરૂ કરાવેલ અભ્યાસ ચલાવી રાખતાં કઠણ તો પડતું હશે પરન્તુ થાકીને તે મૂકી ન દેતી. અભ્યાસ વધાર્યેજ જવો. જેમ મુસ્કેલીમાં રહી અભ્યાસ કરીએ તેમજ અભ્યાસની ખરી કિમ્મત વધે છે. સાધનવાળાં માણસો અભ્યાસ કરે તેમાં નવાઇ નથી. માત્ર તેઓ અભ્યાસ ન કરે તેમાંજ નવાઇ છે ! ત્યાંથી મ્હારા કબાટમાંથી ' Hours of Thought ' નામની ચોપડી મ્હને મોકલી આપજે. હું આનન્દમાં છું. —લી. ત્હારોજ ' વીનાયક. '

पुष्पमालिनीः

લગ્નભંગઃ 'છેડા છૂટકા' ના બોલતા આંકડા !

(લન્ડનના " સ્ટ્રેન્ડ " માસિક ઉપરથી)

જ્યાંની લગ્નક્રિયામાં ધર્મનું તત્વ ઓછું છે, ત્યાં લગ્નભંગનો વધારે સંભવ છે, અને જ્યાં છે[illegible] છૂટકા માટે દેશના કાયદાની સુગમતા છે, ત્યાં પણ ત્હેની મ્હોટી સંખ્યા હોય છે. અમેરિકાનો એક લશ્કરી અમલદાર જૂદી જૂદી સ્ત્રીઓ સાથે પાંચવાર લગ્ન કર્યાં પછી પાછો છૂટો થઇને પોતાની પ્હેલી સ્ત્રી સાથેજ પરણ્યો હતો !

યૂરોપમાં સ્વિટ્ઝરલેન્ડમાં છેડા છૂટકાની સંખ્યા સૌથી ભારે આવે છે; યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની તેથી વધારે, અને જાપાનમાં બધા દેશોથી વધુ આવે છે ! લગ્નભંગની સંખ્યા દુનિયામાં વધતીજ જાય છે. ૧૯૦૦ માં હજારે બે હતી; તે દસવર્ષ પછી બમણી થઇ જણાઇ છે. યુનાઇટેડસ્ટેટ્સમાં ૧૮૮૭ થી ૧૯૦૬ સુધીમાં લગભગ ૧૬ લગ્ને એકના છેડા છૂટકા થયા હતા, પરન્તુ હવે ત્હેમાં વધારો થયો છે. પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓની બમણી સંખ્યાએ લગ્નના કરાર રદ કરવા અરજીઓ કરી હતી. છેડા છૂટકા પામેલાં માણસો પૈકી ત્રીજો ભાગ ફરીથી પરણે છે. રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તીઓમાં છેડા છૂટકા મળી શકતા નથી. અલ્જીરીયાના મુસલમાનોમાં પતિની ઇચ્છા માત્રથી ' તલાક ' (છેડા છૂટકા) આપી શકાય છે; પરન્તુ સ્ત્રીને કોર્ટ મારફત અથવા પતિની સંમતીથી સત્તા મળી શકે છે. ફોરમોસામાં પુરૂષ સ્ત્રીને છૂટકો આપી શકે, પરંતુ સ્ત્રીથી તો કોઈ પણ રીતે તે મેળવી શકાયજ નહિં. નાટક કારોમાં જ્યારે ૭૩ છૂટકા થાય છે, ત્યારે પાદરીઓમાં ૧ નું પ્રમાણ આવે છે ! અર્થાત્ ધંધાની સાથે પણ ત્હેનો સંબંધ છે. અમેરિકાને માટે એમ કહેવાય છે કે ત્હેની હાલની સ્થિતિ ચાલુ રહેશે, તો પચાસ વર્ષમાં ત્રણ લગ્ને એક છેડા છૂટકાનું પ્રમાણ પણ ત્યાં આવ્યા વિના રહેશે નહિં. આપઘાત કરનારની સંખ્યામાં મધ્ય યૂરોપના દેશોના અને અમેરિકાના છેડા છૂટકા મેળ[illegible]વનાર મનુષ્યોનું મ્હોટું પ્રમાણ આવે છે.

દેશ.	વસતિ.	છેડા છૂટ[illegible] વાર્ષિક પ્રમ[illegible] — સંખ્યા.	[illegible]
ઑસ્ટ્રેલિયા.........	૩૭૭૩૨૪૮	૩૫૯	
ઑસ્ટ્રિયા	૨૬૧૫૦૭૦૮	૧૭૯	
બેલ્જીયમ	૬૬૯૩૫૪૮	૭૦૫	
બલ્ગેરિયા	૩૭૪૪૨૮૩	૩૯૬	
ડેન્માર્ક	૨૪૪૯૫૪૦	૪૧૧	
ફ્રાન્સ	૩૮૯૬૧૯૪૫	૮૮૬૪	
જર્મન મહારાજ્ય ...	૫૬૩૬૭૧૭૮	૮૬૮૦	
પ્રુશિયા	૩૪૪૭૨૫૦૯	૫૨૯૧	
સૅક્સની	૪૨૦૨૨૧૬	૧૨૦૯	
બાવેરિયા	૬૧૭૬૦૫૭	૪૯૧	
ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સ...	૩૨૫૨૭૮૪૩	૫૬૮	
સ્કૉટલૅન્ડ	૪૪૭૨૧૦૩	૧૭૫	
આયર્લૅન્ડ	૪૪૫૮૭૭૫	(૧)	(
હન્ગેરી	૧૯૨૫૪૫૫૯	૨૧૩૦	
ઇટેલી	૩૨૪૭૫૨૫૩	૮૧૯	
જાપાન	૪૩૭૬૩૮૫૫	૯૩૯૪૯	૨
નૅધરલૅન્ડ્સ (હૉલેન્ડ).	૫૧૦૪૧૩૭	૫૧૨	
ન્યુઝીલૅન્ડ	૭૭૨૭૧૯	૯૨	
નોર્વે.................	૨૨૨૧૪૭૭	૧૨૯	
રૂમેનિયા..............	૫૯૫૬૬૯૦	૧૧૮૭	
સર્વિઆ..............	૨૪૯૨૮૮૨	૩૧૨	
સ્વીડન	૫૧૩૬૪૪૧	૩૯૦	
સ્વિટ્ઝરલૅન્ડ	૩૩૧૫૪૪૩	૧૦૫૩	
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ...	૭૫૯૯૪૫૭૫	૫૫૫૦૨	

	નહિં પરણેલાં	પરણેલાં	છૂટાં થયેલાં
દર લાખ માણસે ડેન્માર્કમાં............	૪૪.૮	૬.૦	૪૯૮ ૯ માણસો આપઘાત કરેછે !

—B.

દુનિયાની તનદુરસ્તમાં તનદુરસ્ત સ્ત્રીઓ.*

(અંગ્રેજ સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તીનાં વખાણ.)

અનુવાદ કરનારઃ રા. રા. **ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા.**-(બી. એ.) પૂણા.

" [**ખાસ નોંધઃ**—દુનિયાંની સુધરેલી પ્રજાઓમાં અગ્રેસર સ્થાન મેળવવું એ અભિલાષ આપણા લોકોમાં ધીમે ધીમે પણ દૃઢતાથી પ્રસરતો જાય છે. એ અભિલાષ સિદ્ધ થાય તે માટે એ જરૂરનું છે કે આપણી પ્રજાના જીવનની દરેકે દરેક બાજુની બરાબર તપાસ થાય, અને જ્યાં જ્યાં ખામી લાગે ત્યાં ત્યાં ઘટતા ઉપાયો યોજાય. બીજી બધી પ્રજાઓના પ્રમાણમાં આપણે એટલા બધા મોડા જાગ્યા છિએ કે ત્હેમની હારમાં આવવા માટે આપણે અસામાન્ય રીતે ધમધોકાર કામ કરવાનું છે. પ્રજાનાં માણસોની તનદુરસ્તી એ ઉન્નતિ ઇચ્છિનાર દરેક પ્રજાની કાળજીનો પ્હેલામાં પ્હેલો વિષય હોવો જોઇએ. આપણા દેશના મહાપ્રશ્નો વિષે વિચાર કરવાની જેમને ટેવ છે, તેઓ જોઇ શક્યા હશે કે આપણી જુવાન સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય અથવા અનારોગ્ય એ આપણા મહાપ્રશ્નોમાં ચિન્તાજનક રીતે મુખ્ય સ્થાન ભોગવે છે. આપણી જુવાન સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તી દિવસે દિવસે કેમ બગડતી જાય છે, અને ત્હેમનામાં ધીમે ધીમે નબળાઇ કેમ વધતી જાય છેઃ એનાં કારણો શોધાવાની અને તે માટે વેળાસર ચાંપતા ઉપાયો લેવાવાની ઘણીજ જરૂર છે. દરમ્યાન, દુનિયાની સુધરેલી પ્રજાઓમાં અગ્રેસર સ્થાન ભોગવતી **અંગ્રેજ** પ્રજાની સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તી બાબત જુદી જુદી સુધરેલી પ્રજાઓના ડૉકટરોએ જે અભિપ્રાયો આપ્યા છે, તે અત્ર નીચે આપેલા છે.]

ડેલીમેલ એ નામનું **અંગ્રેજી** વર્તમાનપત્ર લખે છે કે ચાલુ સાલના ઓગસ્ટ મહિનામાં ભરાયેલી જુદી જુદી પ્રજાઓના ડૉકટરોની પરિષદ્‌માં હાજર રહેલા ડૉકટરોએ તનદુરસ્ત દેખાતી અને કુદરતી રીતે ચાલતી **અંગ્રેજ** બાલાઓનાં ઘણાં વખાણ કર્યા હતાં.

એક **અંગ્રેજ** ડૉકટરે કહ્યુંઃ " ૩૦ વર્ષ ઉપર અહિંઆં ઇંગ્લેંડમાં જુદી જુદી પ્રજાઓના ડૉકટરોની પરિષદ્ ભરાઈ હતી. તે પછી **લન્ડનની** સ્ત્રીઓની તનદુરસ્તી અતિશય સુધરી છે. રસ્તા ઉપર જતી એક બાલા તરફ નજર કરો. જુઓ કે તે કેવી ચાલે છે ! ત્હેની ચાલ કેવી દૃઢ અને હિંદોળા ખાતી—ઝુલતી—swinging—છે! હાલની **અંગ્રેજ** સ્ત્રી પૃથ્વી ઉપરની સર્વ સ્ત્રીઓમાં વધારેમાં વધારે તનદુરસ્ત અને સુન્દર છે."

એક **જર્મન** ડૉકટરે જણાવ્યુંઃ ".અંગ્રેજ સ્ત્રીઓનામાં છટા (grace) છે, પરન્તુ મન્દતા નથી; બળ છે, છતાં કઠોરતા નથી. ખરેખર, એ કસરતનું જ પરિણામ હોવું જોઇએ. જર્મન બાલાઓ એટલી જ તનદુરસ્ત હોય છે, પરન્તુ એટલી ચપળ (active) નથી હોતી."

એક ફ્રેન્ચ ડૉકટરે અભિપ્રાય આપ્યોઃ " અમ્હારી સ્ત્રીઓ જેટલી તમ્હારી સ્ત્રીઓ છટાદાર (graceful) નથી. ફ્રેન્ચ સ્ત્રીઓની દરેકે દરેક ચેષ્ટામાં કલા રહેલી હોય

* ધી બોમ્બે ક્રૉનિકલ, તા ૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૩ ના અંકમાં પ્રકટ થયેલા લેખનો અનુવાદ.

છે, પરન્તુ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ વધારે છુટથી અને વધારે કુદરતી રીતે ચાલે છે. ત્હેમનો બલવાન બાંધો ધ્યાન ખેંચ્યા વગર રહેતો નથી, અને ત્હેમની ચામડીનો રંગ પણ વધારે તાજો દેખાય છે."

રશિઅન અભિપ્રાય નીચે મુજબ હતો: "જે ઉંચા પ્રકારની બુદ્ધિ શરીરની રીકાશ અને નાજુકાઇ સાથે ઘણુંખરૂં જોવામાં આવે છે તે પ્રકારની બુદ્ધિની છાપ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓનો દેખાવ જોઇને મન ઉપર પડતી નથી; પરન્તુ તનદુરસ્ત શરીરવાળાં માણસોમાં જેવી બુદ્ધિ હોય છે તેવી બુદ્ધિ તો સર્વ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓમાં દેખાય છે."

ઇટલીએ પણ અંગ્રેજ સ્ત્રીઓની પ્રશંસામાં પોતાનો હિસ્સો આપ્યો હતો: "અંગ્રેજ બાલાઓ ઘણી છુટથી ચાલતી દેખાય છે. ત્હેમની ચાલમાં કદાચિત્ બહુ છટા નહિ હોય, પરન્તુ સમર્થતા તો છે જ. આ બાલાઓ જે દેશની ભવિષ્યની માતાઓ છે, તે દેશે કોઈ પણ જાતની ધાસ્તી રાખવા જેવું નથી."

એક **સ્પેનિશ** ડૉક્ટર કહ્યું: "તમ્હારી સ્ત્રીઓ દેખીતી રીતે બળવાન છે, પરન્તુ એ બળ એવું છે કે જે કસરતનું પરિણામ છે. અતિશય કસરતથી શરીરનો બાંધો ઘણો સુઘટિત થાય છે, પરન્તુ તેમ કરવા જતાં સામાન્ય તનદુરસ્તી-General health-નો ભોગ આપી દેવાય એમ પણ બને."

એક **ઓસ્ટ્રિઅન** ડૉક્ટર અંગ્રેજ સ્ત્રીઓની ચપળતાથી ચકિત થઈ ગયો હતો. "અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ અમ્હારી સ્ત્રીઓ કરતાં ઘણીજ વધારે ચપળ અને ચાલાક હોય છે. પોતાની જાતની તેઓ જો કે ઓછી સંભાળ લેતી દેખાય છે, છતાં તેઓ આશ્ચર્યકારક તનદુરસ્તીવાળી છે. ત્હેમની ચામડી અત્યંત ચોખ્ખી છે,-ઘણું કરીને, તેઓ રમતોમાં ભાગ લે છે ત્હેને લીધે એમ હશે."

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પ્રતિનિધિનો નિર્ણય નીચે પ્રમાણે હતો: "તમ્હારી અને અમ્હારી સ્ત્રીઓમાં બહુ તફાવત નથી. બન્ને તનદુરસ્ત અને મજબુત દેખાય છે, અને બીજી કોઈ પણ પ્રજાની સ્ત્રીઓની સાથે સારી રીતે સરખામણીમાં ઉતરી શકે એમ છે. છતાં, તમ્હારે ત્યાં સંખ્યાબંધ બાલાઓ તદ્દન લોહી વગરની છે. ધંધાનાં સ્થાનો બંધ થયા પછી ૬ થી ૭ વાગ્યાની વચ્ચે "ઓમ્નિબસ" (ગાડીઓ)માં તમ્હે જોજો. ગામડાંઓમાં તરત જઇ આવેલી બાલાઓમાં મ્હને જે ખાસ ગમે છે તે એ છે કે કેળવાયેલા ચામડા જેવા ચ્હેરાઓ (Tanned faces) અને ઘઉંવર્ણા હાથને લીધે તેઓ તનદુરસ્તીની મૂર્તિઓ જેવી લાગે છે, અને દુનિયાના બીજા કોઈ પણ ભાગની બાલાઓની સાથે

તમારી મુસાફરી.

લેખક: " N. Mehta " (બી. એ.)-પ્રાંતીજ.

તમારા ઘરમાં અથવા બીજા કામ કાજે દરરોજ તમે કેટલું ચાલો છો, તેનો ખ્યાલ જો કરશો અને તેનો વાર્ષિક તારીજો કહાડશો તો તમેજ અચંબો પામશો કે અણજાણ્યે અને અણધાર્યે તમે એક વર્ષમાં કેટલી લાંબી મુસાફરી કરો છો ! એટલુંજ નહીં પણ એક સાધારણ જીંદગીમાં માણસ વગર પ્રયત્ને કેટલી વખત પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરે છે તે જાણી સહજ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયા વગર રહેશે નહીં. ઘણાં મનુષ્યો જેઓને પૃથ્વિ પ્રદક્ષિણા કર્યાનું કહેતાં મુસાફરીના ધાકે હેબક ખાઇ જાય, તેવાને તેમના સાદા જીવનમાં કરેલી મુસાફરીનો સરવાળો કરી આપવામાં આવે તો તેઓ દીગ થયા વગર રહેશે નહીં. કારણ તેઓએ પૃથ્વિના પડની અંદરની સ્થિતિ જોયા-જાણ્યા વગર, તેઓ પૃથ્વિના મધ્યબીંદુ સુધી, અરે ! તેથી પણ વીશેષ,-પૃથ્વિની આરપાર જઇ આવ્યા જણાશે. એક ધંધાદારી કુવા ગાળનાર કોળીને કહીશું કે તું ચંદ્રમા સુધી જઇ આવ્યો છે, કે એક ખેડુતને કહીએ કે તું તારા હળ સાથે પૃથ્વિ પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યો છે, અથવા એક પુષ્કળ ધંધાવાળા ડાકટરને કોઇ કહેશે તમે હીમાલયની ટોચપર ચઢી આવ્યા છો, અથવા સેક્રેટેરીઅટની લીફ્ટ (માળપર ચઢવા ઉતરવાની લારી, ના પટાવાળાને કહીએ કે તું પાસીફીક મહાસાગરના ઉંડામાં ઉંડા ભાગને તળીએ જઇ આવ્યો છું: તો તે ભાગ્યેજ માનશે ! એટલુંજ નહીં પણ આપણા કોલેજના અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને કે ઓફીસમાં કામ કરનાર કારકુનને કહેવામાં આવે કે ૨૫ વર્ષની નોકરીમાં એક વખત તો શું પણ અનેક વખત તેણે પૃથ્વિ પ્રદક્ષિણા કરી છે તો તે કહેનારને હસી કહાડશે; પણ ખરેખર હકીકત તેમજ છે.

તેના કરતાં વિશેષ વિચિત્ર આપણા દરજીનો દાખલો છે. તે બીચારો સારો દીવસ બેસીને કામ કરે છે, ત્યારે તેની જીંદગીના દરેક સાત વર્ષે તેનો હાથ પૃથ્વિની પ્રદક્ષિણા કરી આવે છે ! જુવો કે એક દરજી દીવસના દસ કલાક કામ કરે છે, અને સાધારણ રીતે એક સેકંડે એક ટાંકો લે છે, ને દરેક વખતે તેની સોય વીસ ઇંચ જાય આવે છે એમ માનીએ તો આ દરજીની સોય એક દીવસમાં બાર માઇલ અને ૩૦૦ દીવસમાં (વર્ષમાં ૬૫ રજા-પાકીના દિવસ માનીએ તો પણ) ૩૬૦૦ માઇલ ચાલે છે અને પૃથ્વિનો ઘેરાવો ૨૫૦૦૦ માઇલ છે. એટલે દર સાત વર્ષે એક દરજીની સોય એક વખત પૃથ્વિનું ચક્કર મારી પાછી આવે છે !

આવા ઘણા ધંધા છે જે " બેઠા ધંધા " કરી શકાય. પરંતુ તે દરેકની અંદર શરીરના અમુક અવયવની મુસાફરીનો અંદાજ કહાડતાં અક્કલ કામ કરતી નથી ! સુતારનો રંદો-વ્હેરણીયાની આરી-રંગનારનું પીછું-હજામનો અસ્ત્રો-કડીઆની લેલી-અને કઠીઆરાની કુહાડી,-આ ઓજારો કામ કરનારનો હાથ છોડતાં નથી; અને છતાં તેની નજર બ્હાર ગયા સીવાય માઇલોના માઇલોની મુસાફરી કર્યાજ કરે છે. અરે, એક લખનાર માણસ સારી કલમથી મીનીટના ૩૦ શબ્દની ઝડપથી દરરોજ ફક્ત પાંચજ કલાક લખે તો માત્ર તેનાં કાંડાંના બળે વર્ષના આશરે ત્રીસ હજાર માઇલ ખેંચી કહાડે છે. છતાં આ વીર મુસાફર જ્યાંનો ત્યાંજ નજરે પડે છે !

કેટલાક માણસો પોતાના ધંધાને અંગે ટુંકી જગ્યામાં રહેવા છતાં મોટી મુસાફરી કરી શકે છે, અને પોતાના પ્રવાસના પ્રમાણમાં સહેજ જ કષ્ટ તેમને સોસવું પડે છે. દાખલા તરીકે,– રેલ્વેનો ગાર્ડ, એકમાં આપેલી પોતાની ન્હાની જગ્યાપર રહેવા છતાં પોતાની નોકરી દરમ્યાન કેટલી એક વખત પૃથ્વિ પ્રદક્ષિણા કરી નાંખે છે ! અમેરિકાની રેલ્વેના નોકરને જો ત્યાંની દરેક રેલ્વેપર એકજ વખત મુસાફરી કરવી પડે, તો પણ તે પૃથ્વિથી ચંદ્ર જેટલું છેટું જે ૨૪૦૦૦૦ માઇલ છે, તેનાથીય કેટલો બધો દૂર જઇ આવે ? તેજ મુજબ આટલાંટિક મહાસાગરમાં ફરતી આગબોટોના નોકર તો હજારો ને હજારો માઇલ ફરી આવે છે, છતાં સ્ટીમરની બહાર ત્હેમને પગ પણ મુકવો પડતો નથી (આગબોટોની) કુનાર્ડ લાઇનની "બુનાકીયા" સ્ટીમરના મુખ્ય સ્ટુઅર્ડ મિ. સ્ટિવન્સ આવી મુસાફરીમાં પ્રથમ પદ લઇ જાય છે. તેણે પોતાની નોકરી દરમ્યાન ૩૪૦૦૦૦૦ માઇલની મુસાફરી કરી છેઃ એટલે બીજી રીતે કહીએ તો તેણે ૧૩૮ વખત પૃથ્વિ પ્રદક્ષીણા કરી કહેવાય ! અને આ મુસાફરી તેણે આટલાંટીક સાગર ઉપરની સ્ટીમરમાં એક કોરેથી બીજે કોરે જવામાં ૪૦ વર્ષની મુદતમાં કરી છે. એટલે દર વર્ષે ૮૫૦૦૦ માઇલની ઝડપથી તે પ્રવાસ તેણે કાપેલ છે. કેપ્ટન બેનેટ નામના બીજા એ સ્ટીમરના અમલદારે ૫૦ વર્ષમાં ત્રીસ હજાર વખત ઇન્ગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચેનો ચેનલ (દરિયો) પસાર કર્યો હતો.

તેજ સ્થિતિ ગાડીમાં ફરતા ટપાલ ખાતાના (કાગળ જૂદા કરનાર) સોર્ટરની છે !

હવે જો આપણે જે માણસોને જાતે ચાલવું પડે છે તેનો દાખલો લઇએ, તો પહેલાં ગામડાનો ટપાલી ધક્કે ચડશે. જીંદગીભર ગામેગામ અને ઘરેઘર તે ભટકે છે. પણ તે મુકરર કરેલા ન્હાના ભાગમાંજ.–ભાગ્યેજ એના મનમાં પણ આવતું હશે કે તેના કરતાં ઓછી જોખમ ઉઠાવનારા ફક્ત પૃથ્વિ પ્રદક્ષીણા કરવાના ઉઘાડા નામે કે આફ્રીકા કે અમેરીકાના દેશો શોધવાના બ્હાને બહાર ફરે છે અને દેશમાં ને છાપાં દ્વારા પૃથ્વિવીર નામના મેળવે છે, ત્હેના કરતાં તે વધારે મુસાફરી કરે છે ! છતાં આ વીરપુરૂષને નિશાળનો મહેતાજી-ગામનો પટેલ કે પોસ્ટ માસ્તર સીવાય કોઇ ઓળખતું નથી. એક ન્હાના ગામનો પોસ્ટમેન (ટપાલી) પચાસ વરસમાં સાધારણ રીતે ૩૩૦૦૦૦ માઇલની મુસાફરી કરે છે. ને ત્હેને સ્હેજ પણ ભ્રાંતી હોતી નથી કે તે બાર તેર વખત પૃથ્વિની આસપાસ ફરી આવ્યો છે !

ખરૂં છે કે પોસ્ટમેન દરરોજ રખડ રખડ કરે છે, એટલે તે તો તેટલી મુસાફરી કરે; પણ અમદાવાદ કે મુંબાઇ જેવા શહેરમાં નોકરી કરનાર એક કારકુન પણ મુસાફરીના હીસાબે જોતાં સામટે સરવાળે કાંઈ બહુ ઉતરતો નથી. આપણે અમદાવાદનોજ દાખલો લઇએ. મે. કમીસ્નર સાહેબની ઓફીસના એક જુના પુરાણા કારકુન સાહેબને કહીશું કે તેમણે તેમની ૨૫ વર્ષની નોકરીમાં લગભગ બે વાર પૃથ્વિ પ્રદક્ષિણા કરી છેઃ તે તો તેમને આશ્ચર્ય લાગ્યા વગર રહેશે નહી. કદી એમ જાણીએ કે તે તો દરરોજ ગાડીમાં બેસીને જાય આવે; પણ રૂ.૨૦–૨૫ ના પગારનો ન્હાનો કારકુન-અમદાવાદ સીવીલ કોર્ટમાં ખાડીયામાંથી જતો હોય તો તે પણ નોકરી દરમ્યાન પૃથ્વિના મધ્યબિંદુની પાર તો નીકળી જ જાય છે ! એક જમાલપરમાં રહેનાર માણસે માધવપરામાં આવેલી મીલમાં ૫૫ વર્ષની નોકરી કરેલી, તે દરમ્યાન સ્હેજ પણ ભ્રાંતી વગર ૧,૬૦,૦૦૦ માઇલની મુસાફરી

કરી છે અને તે વર્ષના ૩૦૦ દીવસ પ્રમાણે ગણતાં–અને ચાલવામાં ગત થયેલા વખતનું પ્રમાણ–દીવસના ત્રણ કલાક પ્રમાણે ગણીએ તો તેની નોકરી દરમ્યાન ૪૬૫૦૦ કલાક ને આશરે થાય: એટલે પાંચ વર્ષને આઠ મહીના તો આ ગરીબના ચાલવામાંજ ગયા. અથવા તેની ૧૦ ટકા જેટલી નોકરી તો દુનિયાને છુટી પડી !

એના કરતાં ધીમે ચાલનારનો દાખલો ખેડુતનો છે. તે ન્હાય તો હળતો હોય, વાંવતો હોય કે ખેતર નીંદતો હોય, પણ તે સતત ચાલે છે, પરન્તુ ધીમેથી ચાલે છે ! આપણે એમ માનીએ કે ફક્ત કલાકે બે જ માઇલ તે ચાલે છે. જો આ પ્રમાણે રોજના દર કલાક ૪૦ વર્ષ સુધી કરે તો એક પટેલ તેની એકધારીની સાદી જીંદગીમાં સ્હેજ પણ મહાન્ કાર્ય કરવાના અભીમાન સીવાય આ પૃથ્વિ જેવી દસ પૃથ્વી ફરતો જઇને આવે છે ! કારણ કે દર વર્ષે ૬૦૦૦ માઇલની મુસાફરી પ્રમાણે ચાર વર્ષમાં પૃથ્વિના ગોળાની લંબાઈ જેટલી મુસાફરી તેને સહજ થાય છે.

અત્યાર સુધી આપણે સીધે રસ્તે ચાલનારની વાત કરી. પણ ચાલો, હવે આપણે ડૉ. સર ભાળચંદ્ર કે ડૉ. રાવને પુછીએ ને અત્યાર સુધીમાં તેઓ જે સીડીઓ ચઢી ઉતર્યા છે તેનો સરવાળો કરીએ: તો તેઓ હીમાલયની કઇ ટોચે જઈ પહોંચ્યા છે તે સમજાશે ! તેઓ વખતે દર પગથીએ કેટલા રૂપીઆ મેળવ્યા તેની ગણત્રી કરવી વધારે પસંદ કરશે: પણ આપણે તો તેમણે અણધારી જગત્ પ્રવાસમાં જે મહાન ફતેહ મેળવી છે તેનાજ આંકડા કહાડીશું. એક દીવસમાં તેમને ધીકતા પ્રેકટીસ (ધંધા) ને લઇને ૧૦–૧૫ સીડી ઓછામાં ઓછી ચડવી ઉતરે પડે: એટલે તેઓ એક દીવસમાં ૪૦૦–૫૦૦ ફીટ ઉંચે ચઢવાનું સાહસ વહોરે છે. અને એક અઠવાડીઆ આખરે ઓછામાં ઓછા ગૌરીશંકર કે એવરેસ્ટ જે દુનિયામાં દુનીયામાં ઉંચામાં ઉંચા હીમાલય પર્વતનું શિખર છે તેની આશરે દસમા ભાગ સુધી પહોંચ્યા હશે: અને દસ અઠવાડીઆમાં એવરેસ્ટની ટોચ પણ સર કરી જાય છે !

તેમના કરતાં ઓછી મ્હેનતે તેમના કરતાં વધારે ઉંચે ચડનાર પણ છે. ઉંચી ઇમારતો બાંધવામાં અમેરિકાના ન્યુયોર્ક શહેરે નામના કહાડી છે. ત્યાંના એક મકાનના હાઇડ્રોલિક લીફ્ટ (ચઢવા ઉતરવાની લારી) ચલાવનારનોજ દાખલો લઇએ. ત્હેને ભાડુતોને ચડાવવા ઉતારવાને આખો વખત ચડ ઉતર કરવી પડે છે. અને મકાનની ઉંચાઇના પ્રમાણમાં કલાકના ૧૨ વખત ચડવાના હીસાબે તે એક રીતે પૃથ્વિની ગોળાઈની લંબાઈ કરતાં વિશેષ ઉંચે જાય છે. ને પંદર વર્ષમાં ૨૪૦૦૦૦ માઇલ એટલે પૃથ્વિથી ચંદ્ર સુધીની મુસાફરી કરે છે ! પણ એ વાતની ત્હેને ગણીને જો કોઈ ખાત્રી કરી આપે તો તે હબકજ ખાઇ જાય:–તેજ પ્રમાણે તેના ઉતરવાના હીસાબ ગણીએ તો એક વર્ષમાં પૃથ્વિના આ છેડેથી લગભગ પેલે છેડે સોંસરા નીકળ્યા બરાબર થઈ જાય !

આજ પ્રમાણે વિલાયતના દારના વહેપારી અને સંગ્રહ કરનાર તથા અનેક મનુષ્યો અસાધારણ મોટી મુસાફરી અણજાણ્યે કર્યે જાય છે !

વાંચનાર ! તમે પણ જે જીવન ગાળતા હો, તે જીવનના કલાક-દિવસ-મહિના-અને ના કહેલા કામ કે ગુમાવેલા વખતનો અંદાજ કહાડશો, તો આશ્ચર્યચકિત થયા વગર ૫ નહીં: એટલુંજ નહીં પણ વખતે તેથી કાંઇ ફાયદો પણ થશે.

स्वागत सदन.

આપણાં સામયિક પત્રો.

[સુન્દરી સુબોધમાં ગૂજરાતી ભાષાનાં સાપ્તાહિક અને માસિક પત્રોમાંથી દરેક મહિને વાંચવા-વિચારવા જેવાં લખાણોના ઉતારા લેવાનું, ત્હેના નવીન કાર્યક્રમમાં પ્રથમથીજ છે. પરન્તુ ત્હેવી શરૂઆત કરતાં પ્હેલાં, વિવિધ પ્રદેશોમાં સાહિત્ય સેવા અને દેશોદય માટે પ્રયત્ન કરી રહેલાં આપણાં દૈનિક, સાપ્તાહિક અને માસિક પત્રોની પ્રગતિની સહજ નોંધ કરવી જરૂરની જણાઇ છે. દૈનિક અને સાપ્તાહિક પૈકી મુખ્ય પત્રોનાં કામનું અહિં સૂચન થયું છે; અને માસિક-ત્રૈમાસિકમાં જે પત્રો "સુન્દરીસુબોધ મન્દિર"માં પ્રાપ્ત થાય છે, ત્હેમનુંજ અવલોકન કરી શકાયું છે. આ પત્રમાં દર વર્ષે આવી સમાલોચના કરવી ધારી છે: અને આવતા વર્ષનું સરવૈયું આપણાં સામયિક પત્રોની સાહિત્ય-સમાજ સેવાની વધારે સવિસ્તર નોંધવાળું કરી શકાશે, એમ આશા છે.]

१.

દૈનિક-સાપ્તાહિક પત્રોઃ—ગૂજરાતી ભાષાનું જૂનામાં જૂનું દૈનિકપત્ર મુંબાઇ સમાચાર છે; અને તે હિન્દુ, જૈન, મુસલમાન તથા પારસી, સઘળી કોમોમાં એક સરખી પ્રતિષ્ઠા પામ્યું છે. ત્હેના ગંભીર અગ્રલેખ, શ્રમપૂર્વક તૈયાર કરેલા ખાસ લેખ, વિવિધ કોમના લેખકોનાં ચાલુ ચર્ચાનાં લખાણો, તથા અનેક પ્રકારની ઉપયોગી માહિતી,—એ પત્રની લોકમાન્યતા જેમની તેમ ચાલુ રાખી રહ્યાં છેઃ એ જાણીતી વાત છે.

જામેજમશેદ અને પારસી એ બંને દૈનિકો હિન્દુસ્થાનની ઘણી ન્હાની, છતાં શ્રીમાન્ બુદ્ધિમાન, સાહસિક અને સમયવર્તી પારસી કોમનાંજ પત્રો મનાય છે; અને જો કે તે બંનેમાં સામાન્ય લોકવર્ગને વાંચવા જેવું ઘણું આવે છે, તથાપિ ત્હેમનો પોતાની જન્મદાતા કોમ સાથેનો નિકટ સંબન્ધ ભૂલી શકાતો નથી. આ બંને પત્રોની લોકોપયોગીતા તથા દેશસેવાનો સ્વીકાર કરતાં આનન્દ થાય છે. પરન્તુ એક દૈનિકપત્ર લોકપ્રિયતામાં બીજા સઘળા હરીફો કરતાં આગળ વધતું જણાય છે અને તે સાંજ વર્તમાન છે. વર્તમાન જીવનની ત્વરા, જનગ્રતિ અને જિજ્ઞાસાની માગણીઓ પૂર્ણ કરવાને સર્વદા તત્પર રહેતા આ પત્રને દરેક પ્રસંગને અનુકૂલ થતાં વિલંબ થતો નથીઃ અને પારસીઓ ત્હેના લખાણો ઉપરથી ત્હેને પોતાની કોમના હિતાર્થેજ પ્રકટ થતું ધારે, તોપણ હિન્દુ, જૈન અને ઇસ્લામી વાંચનાર વર્ગોપણ ત્હેને પોતપોતાની કોમોનુંજ પત્ર માનેઃ એવો ત્હેના લેખોમાં અસાધારણ આત્મભાવ પ્રત્યક્ષ થાય છે. મુંબાઇનાં આ સઘળાં દૈનિકો પારસીઓની માલિકીનાંજ છે, એ વાત ખરેખર તે કોમને અભિનન્દનીય છે.

"અમદાવાદ સમાચાર" નામના એક દૈનિક પત્રનું હિન્દુ માલિકી નીચે પ્રકાશન થોડા સમયથી અહિં શરૂ થયું છેઃ અમે આ પત્રને અન્તઃકરણ પૂર્વક વિજય ઇચ્છીએ છીએ.

પરન્તુ જ્યારે મ્હોટાં દૈનિક પત્રો પારસી માલિકીનાં છે, ત્યારે ઉત્તમ સાપ્તાહિક પત્રો હિન્દુ કોમનાજ હાથમાં છે, એ નિઃસંશય છે. આ સર્વમાં સુપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી સર્વાનુમતે પ્રથમ પદ લે છે. એ પત્રની સાથે અમુક વિષયોમાં ગમે તેટલો વાંધો હોય, છતાં પણ ત્હેની વિશાળ પ્રવૃત્તિ, મ્હોળો ફેલાવો, અને સાહિત્ય-દેશ-સેવાના મહત્વ વિશે ભાગ્યેજ કોઇને પણ મતભેદ રહેશે.

આપણા પ્રાન્તમાં આર્ય સમાજની પ્રગતિનું મહાન સાધન અને લોકોદ્ધાર માટે ભારે પ્રયત્ન કરી રહેલું આર્યપ્રકાશ, જૈન-કોમને સર્વ માર્ગોમાં સમયને અનુકૂલ વિકાસ કરવા દૃઢ નિશ્ચયથી નિરન્તર યત્નવાન રહેતું જૈન,-તથા સમાજ અને સાહિત્યવિનોદના વિષયોમાં અભિવૃદ્ધિ અર્થે થોડા વખતથી જન્મ પામી વિજયવાન થતું મુંબાઈ ગુજરાતી, એ મુંબાઇનાં બીજાં શિષ્ટ પત્રો છે.

પારસી માલિકોનાં રાસ્ત ગોફતાર અને કયેસરે હિન્દ પણ વયોવૃદ્ધ થયાં છતાં સારું કામ કરે છે; અને The Indian Social Reformer (ઇન્ડિયન સોશિયલ રિફોર્મર)ના સંસાર સુધારા તથા સમાજનીતિનાં ક્ષેત્રોમાં શ્રદ્ધાપૂર્ણ, નિડર સુપ્રયાસો ચાલુજ છે. આ બધાની સાથે હિન્દીપંચ તરફથી થતી ઝાહેર સેવા તેમજ ત્હેણે વર્તમાન સાહિત્યમાં દાખલ કરેલું વિનોદપૂર્ણ સચિત્ર ટીકાનું ઉપયોગી તત્વ પણ કદિ ન વિસરાય એવાં છે.

મુંબાઇની બ્હારનાં સાપ્તાહિકોમાં **ગુજરાતી પંચ**, તથા **પ્રજાબન્ધુ** (અમદાવાદ) અને **સયાજીવિજય** (વડોદરા) અગ્રસ્થાન લેછે. તે સર્વની સમાજસેવા તથા સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ બહુ જાણીતી છે. **જૈન શાસન** (ભાવનગર), **કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ** અને **ન્યુસ** (રાજકોટ), **ગૂજરાત મિત્ર** તથા **દેશીમિત્ર** (સુરત), અને **ભરૂચસમાચાર** તથા **ખેડા સમાચાર**, વગેરે અન્ય પત્રો પણ પોતપોતાના કર્તવ્ય પ્રદેશમાં સારી મહેનત કરી રહ્યાં છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાના ડર્બાન (નેટલ)-ફિનિક્સમાં જગન્માન્ય **મહાત્મા** શ્રીયુત્ **મોહનલાલ ગાંધી** તરફથી પ્રકટ થતા The Indian Opinion (ઇન્ડિયન ઓપિનિયન) પત્રની મહાન સેવાનું સ્મરણ પણ આ સમયે પ્રોત્સાહન અર્પે છે..જાતિ ભોગ આપીને, દ્રવ્ય હાનિ સહીને, અનેક મુશ્કેલીઓમાં પણ હિન્દવાસીઓના હક અને હિત જાળવવાને, --ત્હેમને મદદ કરવાને માટેજ ફક્ત ચલાવવામાં આ આવતું સાપ્તાહિક દરેક દેશપ્રેમી મનુષ્યે વાંચવું જોઇએ તથા ત્હેનો આપણા દેશમાં પ્રચાર વધારવો જોઇએઃ કારણકે આપણાં દરિયાપારના દેશમાં ગયેલાં ભાન્ડુઓ તરફની આપણી ગંભીર ફરજોનું ખરું ભાન આપણને ત્હેમાંથી નિરન્તર થયાં કરે છે.

ખાસઅંકોની આપણી ભાષામાં **સાંજવર્તમાનના** સાહસિક અધિપતિએ શરૂઆત કરી તથા ગુજરાતી **પંચ** અને ગુજરાતી પત્રોએ તે ઉપાડી લીધી છે. **માસિકોને** અંગે પ્રકટ થતા ખાસ અંકો કરતાં સાપ્તાહિકોના અંકો વધારે મ્હોટા અને વધારે સુન્દર છબીઓ-ચિત્રોવાળા હોય છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતી **પંચ** તરફથી વર્ષે બે, અને ગુજરાતી, આર્યપ્રકાશ તથા **પ્રજાબન્ધુ** તરફથી વર્ષે એકેકું **ભેટનું** પુસ્તક આપવામાં આવે છે. "સયાજીવિજય" તરફથી પણ પ્રસંગોપાત ચિત્રો અથવા પુસ્તક ગ્રાહકોને પ્રાપ્ત થાય છે. બીજાં પત્રો પણ ભેટ વગેરે આપે છે.

આ સઘળી પ્રવૃત્તિ બહુ રીતે અભિનન્દનીય છે, એ કહેવાની જરૂર નથી. પ્રથમ પંક્તિનાં સાપ્તાહિક પત્રો જૂજ લવાજમમાં જે વિશાળ વાચન અને બીજા ભેટ વગેરે લાભ આપે છે, તે ખરેખર "સસ્તું સાહિત્ય" જ છે. **દૈનિક** અને **સાપ્તાહિક** પત્રોના વિદ્વાન્ અધિપતિઓને અને ત્હેમનાં તન્ત્રમાં ઉત્સાહથી ભાગ લેનાર ઉપમંત્રિઓ—મુખ્ય લેખકોને આવા શુભ પ્રયાસ માટે ધન્યવાદ ઘટે છે.

"ગુજરાતી"ના રા. **અંબાલાલ** વગેરે, "આર્યપ્રકાશ"ના રા. પરભુભાઈ, સાંજવર્તમાનના રા. રતનલાલ, "મુંબાઈ સમાચાર"ના રા. **શંભુપ્રસાદ**, ગુજરાતી પંચના રા. હાથી-

ભાઇ અને રા. શિવભાઈ, તથા "પ્રજાબંધુના રા. ચુનીલાલ વગેરે વિદ્વાનો પણ આ યશના અધિકારી છે, એમ જણાવતાં આનંદ થાય છે.

૨.

માસિક–ત્રૈમાસિક પત્રોઃ આપણી ભાષાનાં માસિક પત્રોના નીચે પ્રમાણે સામાન્ય વિભાગ કરી શકાય. આ વિભાગ સંપૂર્ણ નથીઃ માત્ર ત્હેમાં માસિકોના કોઈ કોઈ મહત્વના અંશજ લીધા છે.

૧. ભાષા સાહિત્યનાં, ૨. વિવિધજ્ઞાન આપતાં, ૩. ધર્મ અને સમાજને લાગતાં, ૪. ખાસ વિષયોનાં, ૫. જ્ઞાતિઓના હિતાર્થે, ૬. સ્ત્રીઓને લગતાં, અને ૭. બાલકો માટેનાંઃ

પ્હેલા ભાગમાં બે ઉપવિભાગ કરી શકાયઃ (અ) **વસન્ત**, **બુદ્ધિપ્રકાશ**, **સમાલોચક**, (ત્રૈમાસિક), **જ્ઞાનસુધા**, અને **સાહિત્ય**. (આ) **શાળાપત્ર**, **કેળવણી**, તથા **લાયબ્રેરી મિસેલેની** (ત્રૈમાસિક).

૧. ભાષા–સાહિત્ય (કેળવણી):

આપણી ભાષા–સાહિત્યનાં માસિકોમાં પ્રથમ પદ તો સર્વાનુમતે **વસન્તને**–અને તે માટેનું અભિનન્દન પ્રો. **આનન્દશંકરને** મળશે. થોડા વખતથી એ પત્રનું તંત્ર બદલાયું છે, છતાં રા. **આનન્દશંકરની** તે દ્વારા થતી સાહિત્ય સેવા એવી તો સતતવાહિની, ફલદાયિની રહી છે કે અમારું હૃદય ત્હેમને તે પત્રથી વિભિન્ન માની શકતું નથીઃ અને આવીજ સ્થિતિ **રા.** બ. **રમણભાઈની** પણ છે. **વસન્ત** જેવું વિસ્તૃત કર્મક્ષેત્રવાળું માસિક પોતાના તન્ત્રિત્વમાં આવ્યા છતાં, પોતાના જૂના ન્હાનકડા સાથી ("જ્ઞાનસુધા") તરફની ગાઢ પ્રીતિ તેઓ પણ ઓછી કરી શકતા નથી. અર્થાત્ **વસન્ત** રા. **આનન્દશંકરનું**(–ગૌણ અંશે રા. **નરસિંહરાવનો** પણ મુખ્ય લેખક તરીકે ત્હેમાં ભાગ છે) અને **જ્ઞાનસુધા** રા. **રમણભાઇનું**: અને એ ઘટના પણ બહુ યોગ્ય છે. કારણ કે એવી વ્યવસ્થાથી વાંચનારી આલમને રા. **રમણભાઈની** અસાધારણ બુદ્ધિપ્રભાનો તથા રા. **આનંદશંકરની** સંસ્કારી સર્વ ગ્રાહીનાનો અલભ્ય લાભ પ્રાપ્ત થવો ચાલુ રહે છે.

બુદ્ધિપ્રકાશ આપણી ભાષાનું જૂનામાં જૂનું માસિક છેઃ છતાં ત્હેની નવચેતના વારંવાર આપણને આશ્ચર્યચકિત કરે છે. કવીશ્વર **દલપતરામ**, રા. સા. **મહીપતરામ** અને કવિવર **બાલાશંકર**,—જેવા સમર્થ લેખકો એક વખત ત્હેના તન્ત્ર વાહક હતાઃ હાલ પણ ત્હેના તન્ત્રિ રા. **હીરાલાલ પારેખની** વિદ્વત્તા, ઉમંગ અને શ્રમ વડે આપણને ત્હેની અભિનવ જાગ્રતિનું સુન્દર દર્શન પુનઃ થવા લાગ્યું છે. **સમાલોચક** ત્રૈમાસિક રા. ઉત્તમલાલ ત્રિવેદી અને રા. મણિલાલ **ભટ** જેવા સંસ્કારી વિદ્વાન્ લેખકો સાથે ત્હેના બાલ્યકાળથી જોડાયલું હોવાથી તથા રા. ચન્દ્રશંકર, રા. કાન્તિલાલ તથા રા. **રમણિયરામ** જેવા આશાજનક યુવાન વિદ્વાનોની પ્રીતિનું સ્થાન થયેલું હોવાથી, ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રદેશમાં અગ્રપદ સારી રીતે સાચવી રહ્યું છે. **સાહિત્ય** માસિક હજી ત્હેના પ્હેલા વર્ષમાંજ છે, છતાં સાહિત્યનાં પ્રથમ પત્રોની સાથે ગણના કરાવી શકે એવી સામગ્રી તે રજુ કરી શક્યું છે, ત્હેને માટે રા. **મગનલાલ કાંટાવાળાને** અમે અન્તઃકરણ પૂર્વક અભિનન્દન આપીએ છીએ. આ પત્રને માટે પણ ભવિષ્યની બહુ આશા રહે છે.

"ગુજરાત શાળાપત્ર" પ્રશસ્ત વિદ્વાનોના તન્ત્રિત્વ નીચેજ હજુસુધી રહ્યું છે, એ

ત્હેનું સદ્‌ભાગ્ય છે: **સ્વ.** શ્રી **નવલરામે, સ્વ.** શ્રી **માધવલાલ** અને **રા. બ.** કમળાશંકર —એમના આધિપત્યમાં કોઈ પણ પત્ર ઉત્તમ ન ગણાય, તો પછી બીજી કેવી રીતે તેમ બની શકે? કેળવણી પણ ત્હેના વિદ્વાન તન્ત્રિ રા. **છોટાલાલ ભટ્ટ**ની દેખરેખ નીચે બહુ સારૂં પત્ર થયું છે; અને હાલમાં ત્હેના કદમાં—વિષયાવલીમાં જે મહત્વના ફેરફાર જોવામાં આવે છે, તે ઉપરથી તે ઘણું વધારે સારૂં થશેજ, એમ ખાત્રીપૂર્વક કહી શકાય છે. લાયબ્રેરી મિસેલેની એ ત્રૈમાસિક પત્ર **વડોદરા** રાજ્યની પુસ્તકાલયોના વિસ્તારની હીલ-ચાલને અંગે પ્રકટ થાય છે; અને ત્હેમાં હમ્મેશાં ઘણું જાણવાનું-વિચારવાનું મળે છે: આ પત્ર ત્રણ ભાષામાં છપાય છે.

બુદ્ધિપ્રકાશે રા. **નરસિંહરાવ**નાં અને રા. મણિશંકર ("कान्त") નાં પ્હેલાં કાવ્યો તથા કેટલુંક સંસાર સુધારાનું સાહિત્ય આપણને આપ્યું છે. **જ્ઞાનસુધા**માંથી,—રા. **રમણભાઈ**નું કવિતા ને **સાહિત્ય, ભદ્રંભદ્ર** વગેરે; રા, **ન્હાનાલાલ** કવિનું વસન્તોત્સવ, વગેરે; અને રા. 'सागर' તથા રા. 'कुंज' ના કાવ્ય સંગ્રહો આપણને મળ્યાં છે. **વસન્ત** તથા **સમાલોચક** તરફથી **ગોવર્ધન સ્મારક**-અંકો અને **વસન્ત** તથા **શાળાપત્ર** તરફથી વિદ્વત્તાપૂર્ણ **ખાસ** અંકો પ્રાપ્ત થયા છે. **સમાલોચક**માં પ્રગટ થતાં ઐતિહાસિક ચિત્રો અને હયાત સાક્ષરો વિશેની માહિતીના લેખ, તથા **વસન્ત**માંની **તન્ત્રિ**ની નોંધ,—એ સર્વ ઉપયોગી ભાષા સમૃદ્ધિ છે. **સાહિત્ય** માસિકમાં ગુજરાતી ભાષાના અપ્રસિદ્ધ લેખોનું પ્રકાશન તથા સામયિક પત્રોની સંમાલોચના શરૂ થઈ છે તે પણ બહુ ફળપ્રદ છે.

૨. વિવિધજ્ઞાન-વિનોદ:

આ વિભાગમાં નીચે જણાવેલાં માસિકો આવે છે; સત્ય, શ્રીભક્ત, વિવેચક, ગુલશન, પ્રભાત, ચન્દ્રપ્રકાશ અને ભાગ્યોદય.

આપણા **વાઙ્મય**ના આ ઉપવિભાગમાં પ્રથમ સ્થાન મેળવવાનું માન રા. **મોતીલાલ દલાલ**ના **સત્ય** માસિકને ઘટે છે, એમ જણાવતાં આનન્દ થાય છે. સાહિત્ય સેવાથી તે વિમુખ નથી, તથાપિ ત્હેનું મુખ્ય લક્ષ્ય વિવિધ પ્રકારના ઉપયોગી જ્ઞાનનો વિસ્તાર કરવો એ લાગે છે; અને ત્હેમાં ત્હેણે ઘણી સફળતા મેળવી છે. આપણાં વાંચવા લાયક પત્રોમાંનું એક આ માસિક છે, એમ નિઃશંકપણે કહી શકાય. **શ્રીભક્ત**નું સાહસ જુદીજ દિશામાં ગતિ કરે છે. ઉત્તમ કલાનો આદર્શ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખીને ત્હેના સંપાદક રા. **જમીયતરામ પંડિત** આપણી ભાષાની સારી સેવા બજાવે છે. સુન્દર ચિત્રો અને વાંચનના વિવિધ વિષયો વાળું આ માસિક બે ભાષામાં પ્રકટ થાય છે. ત્હેના જેવુંજ દ્વિભાષિક માસિક ગુલશન પણ સચિત્ર છે. ત્હેના ઉત્સાહી અધિપતિ મિ. **ભાગલિયા** ત્હેની ઉન્નતિ માટે ભારે પ્રયાસ કરી રહ્યા છે; અને સારૂં વાંચન પૂરૂં પાડે છે. લાંબી નવલકથાઓ આ બંને પત્રોમાં ચાલુ રાખવામાં આવે છે. **પ્રભાત** જેનો પ્હેલો અંક હમણાં હજી પ્રકટ થયો છે, ત્હેનાં તન્ત્રિ રા. **બારભાયા**ને એક આશાજનક માસિકનો આપણી ભાષામાં ઉમેરો કરવા માટે ધન્યવાદ ઘટે છે. આ પત્ર પણ મ્હોટા કદનું હોવા ઉપરાંત ઉંચી કલાનો આદર્શ ધારણ કરતું લાગે છે, અને સુન્દર ચિત્રો તથા સારૂં વાંચન પૂરૂં પાડવાનો કાર્યક્રમ રજુ કરે છે.

વિવેચકના વિદ્વાન્ તન્ત્રિ એક જાણીના લેખકછે, અને ત્હેમનું વલણ **બંગાળી** સાહિત્યના અવતરણ તરફ સમન્વય છે. આ પત્રમાં આવતા વિષયો વારંવાર આપણને મનન

યોગ્ય સામગ્રી પૂરી પડે છે, એમાં કાંઈ શક નથી. ચન્દ્રપ્રકાશ પણ મહત્વના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરે છે અને હેના વિષયો રસપડે હેવા હોય છે. ભાગ્યોદય અનેક બાબતો વિશે ઉપયોગી માહિતી આપે છે અને હેનાં લખાણોમાં વાંચવા જેવું ઘણું આવે છે. આ માસિક પણ આગળ જતાં સારૂં કામ કરશે એમ સમજાય છે.

૩ ખાસ વિષયો:

આ ભાગના ઉપવિભાગ નીચે મુજબ છે. **પત્રો:—(અ)** વૈદકનાં પત્રો: વૈદ્યકલ્પતરુ અને ધન્વતરી. **(આ)** વેપારી ચેમ્બરનું માસિક. **(ઇ)** વેદોનું ભાષાન્તર–શ્રુતિબોધ. **(ઉ)** વાર્તાઓનું માસિક–વાર્તાવારિધિ. **(ઋ)** ચિત્રો–આખ્યાયિકાઓનું માસિક–**સુવર્ણમાલા. (એ) ગ્રંથમાલાઓ:** (૧) વિવિધ ગ્રંથમાળા અને ચરિત્રમાલા, તથા (૨) સસ્તી વાર્તામાલા.

રા. જટાશંકર વૈદ્યનું વૈદ્યકલ્પતરુ માસિક જૂનું અને જાણીતું છે: લોકોમાં તે સારી રીતે પ્રચલિત છે. અને ડૉ. મહાદેવપ્રસાદનું ધન્વંતરી પણ સુપ્રસિદ્ધ થતું જાય છે. આ બંનેમાં અનેક પ્રકારનાં દર્દો–નિદાન–ઉપાય વગેરેને લગતું ઉપયોગી વૈદકીય સાહિત્ય પ્રકટ થયે જાય છે. વૈદ્યકલ્પતરુની તરફથી ભેટ તરીકે વૈદકને લગતાં પુસ્તકો પ્રાપ્ત થાય છે: ત્યારે ધન્વંતરીમાં નવા જૂના ઇલાજોના દેશી વિદેશી સાહિત્યની વૈદક પદ્ધતિઓ ઉપર ખાસ વિષયો જૂદાં જૂદાં દર્દોને અંગે લખાય છે. આરોગ્ય અને દીર્ઘાયુષને લગતી ચર્ચા પણ બંનેમાં ચાલુ રહે છે. વૈદ્યકલ્પતરુના વિદ્વાન અધિપતિએ હાલમાં હેની હિન્દી ભાષામાં આવૃત્તિ કહાડવાનું પણ શરૂ કર્યું છે.

દેશી વેપારી ચેમ્બરનું માસિક વ્યાપારી વર્ગને અમૂલ્ય સાધન છે. દૈનિક, સાપ્તાહિક પત્રોમાં છુટી છવાઈ વ્હેંચાઈ જતી હકીકત–ઉપયોગી હોય તો–હેમાં દાખલ થાય છે. આર્થિક ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ પણ આ માસિકનું કામ મહત્વનું છે.

આપણાં સર્વે હિન્દુશાસ્ત્રોનું મૂળ વેદમાં છે; અને આપણા પુરાણ જીવનનો તે ઇતિહાસ પણ છે. આથી લોકસમૂહ આગળ આપણા ધર્મનું એ મુખ્ય પુસ્તક રજુ કરવાનું ઉત્તમ કાર્ય "શ્રુતિબોધ" માસિક દ્વારા કેટલાક દેશપ્રેમી વિદ્વાનોએ શરૂ કર્યું છે. ચાર ભાષામાં આ માસિક પ્રકટ થાય છે. હેમાં મૂળના પદ–ઉચ્ચાર વગેરે સઘળા મહત્વના અંશ કાયમ રાખ્યા છે. સંસ્કૃત–ગુજરાતી વિભાગવાળું માસિક આપણા ગુજરાતી વાંચકોને ઉપયોગી માલુમ પડશે, એમ અમે માનીએ છીએ.

આપણી ભાષામાં કેટલાક વખત ઉપર વાર્તાઓનું એકજ માસિક પ્રકટ થતું હતું; પરન્તુ અનિવાર્ય પ્રસંગોને લીધે હેનું પ્રકાશન–ચાર પાંચ વર્ષ ચાલ્યા પછી–બંધ થયેલું. હાલ તે માસિકને હેના ઉત્સાહી સંપાદક રા.ગણપતિરામ ભટ તરફથી સજીવન કરવામાં આવ્યું છે. વાર્તાવારિધિ પત્ર પ્રથમ એટલું સુજ્ઞાત હતું કે હાલ પણ હેની ભલામણ કરવાની જરૂર ભાગ્યેજ મનાય: અને હાલના હેના નવા સ્વરૂપમાં વિવિધ વાંચવા લાયક વિષયોનો ઉમેરો થયો છે. સંપૂર્ણ વાર્તાઓ અને ચાલુ નવલકથાઓ હેમાં પ્રકટ થાય છે; અને રા. નગીનદાસ શંઘવી જેવા પ્રાસાદિત વિદ્વાનનાં લખાણ પણ હેમાં આવે છે. આ રસિક માસિકના પુનર્દર્શન માટે રા. ગણપતિરામને અમે અભિનન્દન આપીએ છીએ અને હેનો વિજય ઇચ્છીએ છીએ.

વિદ્યારસિક શેઠ પુરુષોત્તમ વિ. માવજીના "લક્ષ્મી આર્ટ પ્રેસ" ને અંગે પ્રકટ થતી સુવર્ણમાલા હવેથી માસિક–(ડેમી આઠ પેજી) પત્રરૂપે થવાના સમાચાર અમે સહર્ષ

જાણ્યા છે. "લક્ષ્મી આર્ટ પ્રેસ"ના ઉત્તમ કામ વિશે આ માસિકમાં એક કરતાં વધારે વાર અમે લખ્યું છે. પુરાણો—નાટકોની વાર્તાઓ—આખ્યાયિકાઓને ચિત્રો સાથે પૂરી પાડવાના કામમાં આ "માલિકા"ના સંપાદકે સફળતા મેળવી છે અને હજી પણ તે વધુ વધુ અભિવૃદ્ધિ પામશે એમ ખાત્રીછે. ગુજરાતી સચિત્ર માસિકોમાં સુવર્ણમાલા પ્રથમ પદ લે છે એમાં કાંઇ શક નથી. આ પત્ર ચાર ભાષામાં પ્રકટ થાય છે.

"સસ્તા સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય" ના સાહિત્યપ્રિય, ઉત્સાહી, આત્મત્યાગી મન્ત્રિ શ્રીયુત્ અખણ્ડાનન્દજી તરફથી જે અસાધારણ પ્રતિની ગુજરાતી ભાષા—સાહિત્યની સેવા પાંચ સાત વર્ષથી શરૂ થઈ છે, ત્હેનું સ્મરણ કરતાં અમને આનન્દ અને ઉદ્બોધ પ્રાપ્ત થાય છે. આટલા ટુંકા વખતમાં આ સાધુ પુરૂષ તરફથી લગભગ ત્રણ લાખ પુસ્તકો લોકોમાં પ્રચલિત કરવામાં આવ્યાં છે, જેનું ઉત્પન્ન આશરે ૪૦—૫૦ હજાર રૂપિયા જેટલું થઇ ચૂક્યુંછે. આપણા દેશની વયોવૃદ્ધ, સાધનસંપન્ન સંસ્થાઓ સાથે જ્યારે "સસ્તા સાહિત્ય"નું કામ સરખાવી જોઈશું, ત્યારેજ આપણી ખાત્રી થશે કે આ દેશપ્રેમી સજ્જન, અનેક પ્રતિકૂલતાઓમાં પણ કેટલું ભારે યશસ્વી લોકોપકારક કામ કરી શક્યા છે ?

"સસ્તા સાહિત્ય" તરફથી માસિકરૂપે બે ગ્રન્થમાળાઓ પ્રકટ થાય છેઃ વિવિધ-ગ્રન્થમાલા અને ચરિત્રમાલા. આ બંને અતિ ઉપયોગી છે. વિવેકાનન્દ, રામતીર્થ, બુદ્ધદેવ—વગેરે મહાત્માઓનાં જીવન અને વિચાર તથા મહાન્ સન્નારીઓ અને પુરૂષોનાં ચરિત્રો તે દ્વારા પ્રકટ થયાં છે. આ ઉપરાંત નવલકથા—વાર્તા—શાસ્ત્ર—સુબોધના ગ્રન્થો પણ વિવિધ ગ્રન્થમાલામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. આ ગ્રન્થાવલીઓ ઘણીજ સસ્તી છે, એ પણ વાંચનારને એક મ્હોટો લાભ છે.

સસ્તી વાર્તામાળાઃ—ભારતજીવન નામના ઉપયોગી વાંચન આપતા (હાલ થોડા સમય માટે બંધ પડેલા) માસિક પત્રના સાહસિક અધિપતિ રા. ડાહ્યાભાઇ તરફથી "સસ્તા સાહિત્ય"ના ધોરણે આ વાર્તામાલા પ્રકટ કરવાની શરૂઆત થઈ છે; અને પ્હેલો મણકો ત્રણ અંકનો બ્હાર પાડવામાં આવ્યો છે. સંપૂર્ણ નવલકથા—વાર્તાઓ (સાંસારિક અને ઐતિહાસિક વગેરે) નાં રસિક પુસ્તકો આ ગ્રન્થમાલા દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવાની ત્હેમની યોજના ખરેખર બહુ સસ્તી હોઈ આશાજનકછે. રા.ડાહ્યાભાઇને ગુજરાતી ગ્રન્થ સમૃદ્ધિમાં વધારો કરવાના ત્હેમના પ્રયત્ન માટે ધન્યવાદ ઘટેછે અને તે લોકપ્રિય થશે એમ માનીએ છીએ.

૪ ધર્મ અને સમાજ

આ વિભાગમાં નીચે જણાવેલાં માસિકો આવે છે; મહાકાલ, જીવન, સુદર્શન, બ્રાહ્મણ ધર્મ, વૈશ્ય પત્રિકા, સત્સંગ (પાક્ષિક), કાસદ, તથા જૈનપત્રોઃ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચલાવી રહેલ શ્રેયઃસાધક વર્ગ અને જૈન કોમનો આ વિભાગમાં મ્હોટો હિસ્સોછે. શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનની સંસ્કારીતા, ઉચ્ચાભિલાષ અને સાહિત્યસેવા વધારે જાણીતાં થવાની જરૂર છે. ત્હેમના તન્ત્ર દ્વારા પ્રકટ થતાં માસિકો—પુસ્તકો પણ વધારે વંચાયે અવશ્ય લાભ છે. મહાકાલ, જીવન, (દંપતીમિત્ર અને બાલકોનો બન્ધુ,)—આ ઉપયોગી મહત્વના વિષયો ચર્ચતાં માસિકો ત્હેમના પોતાના આધિપત્યમાંજ પ્રકટ થાય છે. એક યુવાન ધર્માચાર્ય ટલી બધી સાહિત્ય—(અને તે દ્વારા દેશ—) સેવા કરવા રાત્રિ દિવસ પ્રયત્નવાન રહે, ના કરતાં વધારે અભિનન્દનીય બીજું શું હોઇ શકે ?—ત્હેમનાં સર્વ પત્રોમાં—અને ગુજ ી પ્રથમ પંક્તિનાં માસિકોમાં મહાકાલ ઉચ્ચસ્થાન લે છે, એમાં કાંઈ શક નથી. દર્શન માસિકે લાંબા કાળ પર્યન્ત સાહિત્ય સેવા કર્યા પછી, હાલ તે ધર્મનું અવલંબન

કરતું થયું છે. થિયેસોફીના વિરલ ગ્રન્થોનાં ભાષાન્તર ત્હેમાં આવ્યે જાય છે અને સાથે સંસ્કૃત ગ્રન્થોમાંથીજ ઉપલબ્ધ **સ્વ. શ્રી મણિલાલ** નભુભાઇનાં લખાણોની પ્રસાદી પણ હજુ ત્હેમાં પ્રાપ્ત થાય છે.

આનન્દ, બુદ્ધિપ્રભા, આત્માનન્દ પ્રકાશ, જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ, જૈન હિતેચ્છુ અને દિગંબર જૈનઃ આ માસિકોમાં શ્રીમાન્ અને ધર્મપ્રિય સાહસિક જૈન કોમની વિવિધ પ્રકારે પ્રગતિ નિહાળી આનન્દ થાય છે. ત્હેમનું વાચન આપણને દૃઢ ખાત્રી આપે છે કે આવી અદ્ભુત સાહિત્ય ચેતના તથા સામર્થ્ય-સંવાશ્રય-ઉત્સ.હથી ધડકતી આ કોમનું ભવિષ્ય નિત્ય અધિક ઉજ્વલ જ બનવાનું.

સત્સંગ (પાક્ષિક જીવદયાનો સન્દેશો ગુજરાતી પ્રજા સમક્ષ રજુ કરે છે; અને કાસદ પછાત પડી ગયેલી કોમોના ઉદ્ધાર માટે સુપ્રયત્ન કરે છે. બ્રાહ્મણ ધર્મ અને વૈસ્ય પત્રિકા પણ સ્વીકારેલું કર્તવ્ય ધૈર્ય શ્રદ્ધાથી કર્યે જાય છે, તે જોઇ આનન્દ થાય છે.

૫. જ્ઞાતિઓના હિતાર્થેઃ

આ વિભાગમાં નીચેનાં પત્રોનો સમાવેશ થાય છે. **પટેલ** બન્ધુ, કડવા વિજય, કપોળ, **અનાવિલ** વિજય, ઉદિચ્ય પ્રભાકર, ઉદિચ્ય હિતેચ્છુ, **નાગર** વિજય, અને ત્રિમાસિકઃ

પાટીદાર કોમ ગુજરાતમાં બહુ આશાસ્પદ, સવીર્ય પ્રજા વિભાગ છે. ત્હેની ઉન્નતિના એક મુખ્ય સાધનરૂપ **પટેલબન્ધુ** માસિક છે. આ પત્રના અનેક દિશાના સત્પ્રયાસો અન્ય કોમોને આદર્શ સમાન થઇ પડે ત્હેવા છે અને ત્હેનો અવશ્ય વિજય થવાનોજ એમ શ્રદ્ધા રહે છે. કપોળ અને અનાવિલ વિજય ને અંગે પણ બહુ સારૂં કામ થાય છે એમાં કાંઇ શક નથી. માત્ર દિલગીરીની વાત એ છે કે કપોળ અને અનાવિલ જેવી સુશિક્ષિત કોમો આવા ઉપયોગી માસિકોને જોઈ તો આશ્રય આપવામાં પછાત રહે છે. જ્ઞાતિઓનાં સઘળાં પત્રો પોત પોતાનાં ધર્મક્ષેત્રમાં સારૂં કામ કરે છે, અને જો ત્હેમને પૂર્ણ સફળતા ન મળતી હોય તો ત્હેમાં તે જ્ઞાતિઓનો પોતાનોજ દોષ હોવો જોઇએ. યોગ્ય આશ્રય મળે તો હાલનાથી પણ વધારે સારૂં કામ કરવાની યોગ્યતા ઉપર જણાવેલાં સઘળાં માસિકો ધરાવે છેઃ-દાખલા તરીકે, **નાગર** જ્ઞાતિના "ત્રિમાસિક" પત્રનું દૃષ્ટાન્ત રજુ થઇ શકે તેમ છે. સ્વજ્ઞાતિમાં વિનામૂલ્યે વ્હેચાતું આ પત્ર ઘણું ઉપયોગી કામ કરી રહ્યું છે, એમ ત્હેના અંકો જોતાં ખાત્રી થાય છે

૬. સ્ત્રીઓ માટેઃ

સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ અર્થે નીચે જણાવેલાં પત્રો પ્રકટ થાય છેઃ **સ્ત્રી**બોધ, **સુન્દરી**સુબોધ વનિતા વિજ્ઞાન, **સ્ત્રી**-હિતોપદેશ, તથા દંપતિમિત્ર.

ગુજરાતનાં વયોવૃદ્ધ અને સારાં માસિકોમાં સ્ત્રીબોધ પણ એક છે. મર્હુમ વિદ્વાન શેઠ કાબ્રાજીના તન્ત્રમાં તે પ્રથમ હતું અને ત્હેમના મરણ પછી ત્હેમનાં પુત્રી શ્રીમતી સિરીનબાઇ તરફથી તે ચલાવવામાં આવે છે. ભૂતકાળમાં સ્ત્રીબોધે ઘણી સારી સેવા કીધી હતી અને હાલમાં પણ ત્હેની વ્યવસ્થા તથા વિષય સ્વરૂપમાં થયેલા નવા ફેરફાર પછી તે બહુ ફળપ્રદ કામ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, એમાં કાંઈ શક નથી.

વનિતા વિજ્ઞાન, અનાથવત્સલ બ્હેનો ગં. સ્વ. બાઈગૌરી તથા ગં. સ્વ. ન્હાની બ્હેન તરફથી થોડાં વર્ષોથી પ્રકટ થાય છે અને ત્હેની વિશેષ ખુબિ એ છે કે ત્હેમાં લગભગ સઘળાં લખાણ સ્ત્રીઓનાંજ હોય છે. વનિતા વિશ્રામની અબલાસહાયક સંસ્થાને અંગે આ માસિક પ્રકટ થાય છે અને ઉપયોગી થવાની ઘણી શક્તિ ત્હેમાં નિહાળાય છે.

સ્ત્રીહિતોપદેશ નામનું એક સામયિક પત્ર, જે મુંબાઇ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળ તરફથી બ્હાર પડે છે અને ત્હેના સભાસદોમાં વ્હેંચવામાં આવે છે, ત્હેમાં પણ સઘળાં લખાણુ સ્ત્રીઓનાંજ પ્રકટ થાય છે. આ પત્રનાં સંપાદિકા તરીકે સકળ ભારતમાં સુપ્રસિદ્ધ, સ્વદેશપ્રેમી સન્નારી સૌ. જમનાબ્હેન સક્કે કામ કરે છે. ત્હેના પ્રકટ થયેલા પ્હેલા અંકો જોતાં ભવિષ્યમાં આ પત્રિકાના સંગીન, આશાજનક, ઉત્કર્ષક કામ વિશે ઘણીજ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે.

અમારી વિદુષી, દેશવત્સલ બ્હેનો તરફથી પ્રકટ થતાં આ સઘળાં પત્રો માટે અમે અન્તઃકરણ પૂર્વક ધન્યવાદ અર્પીએ છીએ અને ત્હેમનો પૂર્ણ વિજય પ્રાર્થીએ છીએ.

સુન્દરી સુબોધ તરફથી થતી યથાશક્તિ સેવા, "ફુલ નહિ તો ફુલની પાંખડી"—રૂપે સ્વીકારનાર, ત્હેના પ્રિય વાંચનાર સમક્ષ રજુ કરવાની કાંઇ જરૂર હોય એમ અમે માનતા નથી: આ પત્રના જીવન વિકાસનો દસ વર્ષનો ઇતિહાસ ત્હેને માટે પૂરતો પુરાવો છે. દંપતી મિત્ર શ્રી શ્રેયઃસાધક વર્ગ તરફથી નવીનજ પ્રકટ થવા લાગ્યું છે અને ત્હેના પ્હેલા અંકો ભવિષ્યની સારી આશા આપે છે. ત્હેના ઉત્સાહી તન્ત્રિના સ્તુત્ય પરિશ્રમ વિશે આગળ સૂચન કર્યું છે.

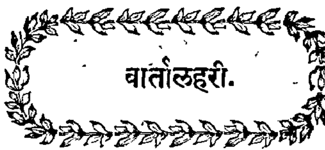
૭. બાલકો માટે:

બાલ શિક્ષક અને બાલકોનો બન્ધુ, આ બંને માસિકોનું અવલોકન આ પત્રમાં ગતવર્ષમાં કરવામાં આવ્યું છે. તે બંને પત્રો સારાં, વાંચવા લાયક અને બાલકોને બહુ ઉપયોગી છે.

૩.

ભગિની ભાષાઓનાં થોડાં પત્રો:—શ્રીયુત્ કાશીનાથ રઘુનાથ મિત્રના સ્તુત્ય ઉદ્યોગ અને સાહસથી મુંબાઇના માસિક मनोरंजन પત્રે આખા હિન્દુસ્થાનનાં ઉત્તમ સચિત્ર માસિકોમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એ નિઃસંશય છે. અને લાહોરમાં શ્રીમતી મોહિની દેવી બી. એ. ના તન્ત્રિત્વમાં પ્રકટ થતું चान्द માસિકે પણ ધીમે ધીમે અનેક વિધ પ્રગતિ દર્શાવવા માંડી છે. The Hindusthan Review (હિન્દુસ્થાન રિવ્યુ) અલ્લાહાબાદમાં ઑનરેબલ મિ. સચ્ચિદાનન્દ સિંહ (બૅરિસ્ટર-એટ-લૉ) તરફથી, The Dawn (ડૉન) કલકત્તામાં "ડૉન સોસાયટી" તરફથી, The Mahamandal magazine [મહામંડળ પત્રિકા] બનારસમાં ભારત ધર્મ મહામંડળ તરફથી, Young Women of India and Ceylon [હિન્દ અને સિલોનની યુવાન સ્ત્રીઓ] મુંબાઇમાં "યુવાન સ્ત્રીઓની ખ્રિસ્તી સભા" તરફથી, The Central Hindu College magazine [સેન્ટ્રલ હિન્દુ કૉલેજ પત્રિકા] બનારસ હિન્દુ કૉલેજને અંગે શ્રીમતી ઍનિ બિસેન્ટના આધિપત્ય નીચે, અને The Indian magazine and Review [ઇન્ડિયન મેગેઝીન એન્ડ રિવ્યુ] લન્ડનમાં "ઇન્ડિયન નૅશનલ એસોસિએશન" તરફથી પ્રકટ થાય છે.

આ સઘળાં ઉત્તમ પત્રો છે. Young women અને चान्द સ્ત્રીઓ માટે, Indian magazine અને मनोरंजन, કુટુમ્બીજન માટે, તથા Dawn અને C. H. C. magazine વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રકટ થાય છે. Hindusthan Review રાજ્ય-સમાજ-સાહિત્યની ચર્ચા કરતું વિશિષ્ટ ઇંગ્રેજી માસિક છે; અને Mahamandal magazine [महामंडल पत्रिका—જે બે ભાષામાં પ્રકટ થાય છે તે] ધર્મ-સમાજની પ્રગતિ સંરક્ષક દૃષ્ટિથી ચર્ચે છે. આ સર્વના પ્રકાશક-સંપાદકોને ત્હેમના સત્પ્રયાસો માટે અમે અભિનન્દન આપીએ છીએ.

વેતામ્બુજ રહસ્ય.

બહુ કાળ થયો, જ્યારે ભારતવર્ષમાં મ્હારૂં પ્રથમ આગમન થયું હતું: મ્હને દૈવ ગતિથી તે સમયે એક અદ્દભુત ઘટના જોવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો હતો

આ પુનિત ભૂમિમાં ચિરકાલ સુધી રહેતે મ્હને દ્દઢ વિશ્વાસ થઈ ગયો છે કે વાસ્તવમાં મહાત્માઓની આ જન્મભૂમિના અસીમ મહિમાને જાણવો સહજ નથી મ્હારા દેશનાં વિચારકો " ભારતવર્ષમાં શું છે, જે આપણે જાણતા નથી?"–એમ કહીને કેવળ અજ્ઞાનતાનો પરિચય આપે છે.

આ પવિત્રસ્થાન તે અલૌકિક શક્તિઓનું મહામન્દિર, છે, જેને જાણી લેવું સૌનું કામ નથી. કવચિત કવચિત્ શુદ્ધ આત્માઓ, જે આ માયામય સંસારમાં નિમગ્ન થઇને પણ તે જગતપિતા પરમાત્માને પોતાનું સર્વસ્વ માને છે, ત્હેમને મહાત્માઓ દ્વારા એવાં એવાં રહસ્યોનું કંઇ કંઇ જ્ઞાન થઈ જાય છે.

લગભગ ૪૦ વર્ષ થયાં. વૈશાખ માસમાં, જ્યારે પૃથ્વી માતા ઉષ્ણતાથી વ્યાકુળ થઇ રહી હતી, નિર્જળ સરિતાઓ અને પત્રહીન વૅન સ્વચ્છ આકાશની મ્હામું ચાતકવત્ જોઇ રહ્યાં હતાં અને ખેડુત લોકો ઈન્દ્ર દેવતાને વર્ષાકૃપા માટે પ્રાર્થના કરી રહ્યા હતાં, તે વખતે હું મ્હારા જીલ્લામાં કૃષિકારોને ધૈર્ય અને સહાયતા આપવા માટે ગામોગામ ભ્રમણ કરી રહ્યો હતો.

તેજ વખતે એક સ્થાનપર એક અર્ધ વસ્ત્રધારી ફકીર–યોગી જેના શરીરમાં હાડપિંજરજ શેષ રહી ગયું હતું અને જેનાં મ્હોટા અને ઘટ્ટ કેશ ભસ્મમિશ્રિત હતા ત્હેણે મ્હારા ચિત્તને પોતાના તરફ આકર્ષ્યું.

જેમ આગળ જઇશું તેમ વાચકો જાણશે કે આ યોગી તેઓમાંનો નહિ હતો જેઓ કેવળ પેટપૂજાનિમિત્ત ત્યાગી બની જાય છે. આમાં કંઇક વિશેષતા હતી. હું જોતો હતો કે ક્યારેક તે કોઈ વૃક્ષની નીચે બેસી રહેતો હતો અને ક્યારેક એક મેલી ગાંઠડી પોતાની કાંધપર રાખી અહિં તહિં ઘુમ્યા કરતો હતો. જ્યારે મ્હને તે ફરતો ફરતો કદિ મળી જતો હતો ત્યારે હું એકાદ રૂપિયો કહાડી ફેંકતો હતો, તે રૂપિયાને તે ઉઠાવી લેતો હતો. હું કહી શકતો નથી કે તે વખતે મ્હારી તરફ પોતાના રક્તવર્ણ નેત્રોના કરાલ કટાક્ષથી તે શું કહેતો હતો.

એક દિન ફરતાં ફરતાં હું ઘણો થાકી ગયો હતો. મ્હારા તંબુમાં પ્હોંચતાંજ હું વ્યાકુળ થઇ ગયો. આવતાં આવતાંમાં તંબુની સામે એક આરામખુરશીપર વિહ્વલ થઇ

---

* સરસ્વતીના જુન ૧૯૧૦ નાઅંકમાંના શ્રીમાન્ રાજા પૃથ્વીપાલસિંહના લેખનો અનુવાદ.

સ્ત્રીહિતોપદેશ નામનું એક સામયિક-પત્ર, જે મુંબાઇ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળ તરફથી બ્હાર પડે છે અને ત્હેના સભાસદોમાં વ્હેંચવામાં આવે છે, ત્હેમાં પણ સઘળાં લખાણ સ્ત્રીઓનાંજ પ્રકટ થાય છે. આ પત્રનાં સંપાદિકા તરીકે સકળ ભારતમાં સુપ્રસિદ્ધ, સ્વદેશપ્રેમી સન્નારી સૌ. જમનાબ્હેન સક્કે કામ કરે છે. ત્હેના પ્રકટ થયેલા પ્હેલા અંકો જોતાં ભવિષ્યમાં આ પત્રિકાના સંગીન, આશાજનક, ઉત્કર્ષક કામ વિશે ઘણીજ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે.

અમારી વિદૂષી, દેશવત્સલ બ્હેનો તરફથી પ્રકટ થતાં આ સઘળાં પત્રો માટે અમે અન્તઃકરણ પૂર્વક ધન્યવાદ અર્પીએ છીએ અને ત્હેમનો પૂર્ણ વિજય પ્રાર્થીએ છીએ.

સુન્દરી સુબોધ તરફથી થતી યથાશક્તિ સેવા, "ફુલ નહિ તો ફુલની પાંખડી"—રૂપે સ્વીકારનાર, ત્હેના પ્રિય વાંચનાર સમક્ષ રજુ કરવાની કાંઇ જરૂર હોય એમ અમે માનતા નથીઃ આ પત્રના જીવન વિકાસનો દસ વર્ષનો ઇતિહાસ ત્હેને માટે પૂરતો પુરાવો છે. દંપતી મિત્ર શ્રી શ્રેયઃસાધક વર્ગ તરફથી નવીનજ પ્રકટ થવા લાગ્યું છે અને ત્હેના પ્હેલા અંકો ભવિષ્યની સારી આશા આપે છે. ત્હેના ઉત્સાહી તન્ત્રિના સ્તુત્ય પરિશ્રમ વિશે આગળ સૂચન કર્યું છે.

૭. બાલકો માટેઃ

બાલ શિક્ષક અને બાલકોનો બન્ધુ, આ બંને માસિકોનું અવલોકન આ પત્રમાં ગતવર્ષમાં કરવામાં આવ્યું છે. તે બંને પત્રો સારાં, વાંચવા લાયક અને બાલકોને બહુ ઉપયોગી છે.

૩.

ભગિની ભાષાઓનાં થોડાં પત્રોઃ—શ્રીયુત કાશીનાથ રઘુનાથ મિત્રના સ્તુત્ય ઉદ્યોગ અને સાહસથી મુંબાઇના માસિક મનોરંજન પત્રે આખા હિન્દુસ્થાનનાં ઉત્તમ સચિત્ર માસિકોમાં અગ્રસ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એ નિઃસંશય છે. અને લાહોરમાં શ્રીમતી મોહિની દેવી બી. એ. ના તન્ત્રિત્વમાં પ્રકટ થતું चान्द માસિક પણ ધીમે ધીમે અનેક વિધ પ્રગતિ દર્શાવવા માંડી છે. The Hindusthan Review (હિન્દુસ્થાન રિવ્યુ) અલ્લાહાબાદમાં ઑનરેબલ મિ. સચ્ચિદાનન્દ સિંહ (બૅરિસ્ટર-ઍટ-લૉ) તરફથી, The Dawn (ડૉન) કલકત્તામાં "ડૉન સોસાયટી" તરફથી, The Mahamandal magazine [મહામંડળ પત્રિકા] બનારસમાં ભારત ધર્મ મહામંડળ તરફથી, Young Women of India and Ceylon [હિન્દ અને સિલોનની યુવાન સ્ત્રીઓ] મુંબાઇમાં "યુવાન સ્ત્રીઓની ખ્રિસ્તી સભા" તરફથી, The Central Hindu College magazine [સેન્ટ્રલ હિન્દુ કૉલેજ પત્રિકા] બનારસ હિન્દુ કૉલેજને અંગે શ્રીમતી ઍનિ બિસેન્ટના આધિપત્ય નીચે, અને The Indian magazine and Review [ઇન્ડિયન મેગેઝીન ઍન્ડ રિવ્યુ] લન્ડનમાં "ઇન્ડિયન નૅશનલ ઍસોસિએશન" તરફથી પ્રકટ થાય છે.

આ સઘળાં ઉત્તમ પત્રો છે. Young women અને चान्द સ્ત્રીઓ માટે, Indian magazine અને મનોરંજન, કુટુમ્બીજન માટે, તથા Dawn અને C. H. C. magazine વિદ્યાર્થીઓ માટે પ્રકટ થાય છે. Hindusthan Review રાજ્ય-સમાજ-સાહિત્યની ચર્ચા કરતું વિશિષ્ટ ઇંગ્રેજી માસિક છે; અને Mahamandal magazine [महामंडल पत्रिका—જે બે ભાષામાં પ્રકટ થાય છે તે] ધર્મ-સમાજની પ્રગતિ સંરક્ષક દૃષ્ટિથી ચર્ચેછે. આ સર્વના પ્રકાશક-સંપાદકોને ત્હેમના સત્પ્રયાસો માટે અમે અભિનન્દન આપીએ છીએ.

નીકળી, કે જે પૃથક્ પૃથક્ ચિથરાંમાં બાંધી હતી. હું પ્રત્યેક પોટલી ક્હાડી ક્હાડી રાખતો ગયો. એટલામાં એક પોટલી દેખતાંજ તે યોગી ઉઠી બેઠો થયો અને ઘણી ઝડપથી મ્હારા હાથમાંથી લઇ ત્હેને ખોલવા લાગ્યો. આ પોટલીને જોતાંજ તે યોગીના શરીરમાં બળ આવી ગયું, તેનાં માંસ પેસતાં નેત્રોમાં કાન્તિ જેવું ઝળકવા લાગ્યું અને ત્હેના મ્હેરાપર તેજ આવી ગયું. ત્હેણે તે પોટલીને ખોલીને એક ન્હાનકડી લાકડાની ડબ્બી ક્હાડી અને મ્હારો ચપરાસી જે મ્હારી સમીપજ ઉભો હતો—ત્હેને ચાલ્યા જવાનો સંકેત કર્યો. ચપરાસી ચાલી ગયા પછી યોગીએ કહ્યું:—

સાહેબ, આ ડબ્બીની અંદર એક એવો અમુલ્ય પદાર્થ છે, જે ઈશ્વર પ્રત્યેક મનુષ્યને આપતો નથી. મ્હારો અન્તિમ સમય હવે આવી પ્હોંચ્યો છે. નહિં તો હું ત્હમને આ મ્હેં પ્રાપ્ત કરવાની સમસ્ત કથા ક્હેત. હવે હું આ પદાર્થનું ત્હમને પ્રદાન કરૂં છું. આને યત્નથી રાખજો. કેમકે પ્રાયઃ લોકો આને ચોરાવવાનો પ્રબન્ધ કરશે. અને આ પદાર્થ અયોગ્ય હાથે કદાપિ ન જવો જોઇએ. જો ત્હમે આ પર વિશ્વાસ કરશો તો પરમાત્મા સદૈવ ત્હમારી સહાયતા કરશે."

ત્હેનાં આ વચનોથી મ્હને બહુ આશ્ચર્ય થયું. હું ચુપચાપ ચકિત થતો ઉભો રહ્યો. યોગીએ તે ડબ્બીની અંદરથી એક કાચની શીશી ક્હાડી, જ્હેની અંદર એક અર્ધ વિકસિત શ્વેતાંબુજ (અર્ધુ ખીલેલું) સફેત કમળનું ફુલ હતું. આ શીશીને ક્હાડી યોગીએ કહ્યું:—

"સાહેબ, ભલી રીતે જુઓ, આ જ તે અમુલ્ય પદાર્થ છે.—આને મ્હારી પાસે સાત વર્ષ થઈ ગયાંછે. ન તો આ શુષ્ક થયું છે, તેમજ પૂર્ણ તથા વિકસિત પણ થયું નથી. જ્હેની પાસે આ ર્‌હેશે ત્હેને તે દ્વારા મ્હોટા મ્હોટા લાભ થશે. આ મારફત વિચિત્ર રહસ્યોનું જ્ઞાન થશે. આ ત્હમને સદા આપત્તિઓથી બચાવશે. આની સાધના કુત્સિત કામ માટે ન કરવી. અને જો કોઈ કદી આવીને આ ત્હમારી પાસેથી માગે તો ત્હમે તે યાચકને—જે આને પાત્ર હોય ત્હેને—પ્રસન્નતાથી આપજો, જેમ હું આ સમય ત્હમને આપી રહ્યો છું."

હું સમઝયો કે કોઈ વ્યક્તિએ તે યોગીને તે પદાર્થપર આવો વિશ્વાસ બેસાડી ઠગી લીધો છે. યોગીએ મ્હારો વ્હેમ સમઝી લીધો અને કહ્યું:—

"સાહેબ! શું ત્હમે એમ સમઝો છો કે હું મ્હારા અંતિમ સમયમાં એક એવા મહાનુભાવને,—જેણે સર્વદા મ્હારા પર અનુગ્રહ કર્યો છે ત્હેને, ધોખો દઇશ? કદાપિ નહિ. પરન્તુ ત્હમો ગોરાઓની પ્રકૃતિજ એવી હોય છે. ત્હમે હમારા દેશની શક્તિઓપર વિશ્વાસ કરતા નથી અને સમઝો છો કે હમારો ઈશ્વર કેવળ એક કલ્પિત પ્રભુ છે. જ્હારે ત્હમને આ પદાર્થની શક્તિ માલુમ પડશે ત્હારે ત્હમે ત્હમારા ભ્રમને ત્યજી દેશો."

એમ કહીને તેણે તે શીશીને ખોલી અને મ્હારી નાસિકાની પાસે લાવી મ્હને તે સુંઘવા કહ્યું. મ્હેં ત્હેની વાત માની. સુંઘવાથી મ્હને ત્હેની ગંધ નવીન કમળ જ્હેવી પ્રતીત થઈ અને મ્હને કંઇક અચેતનતા જ્હેવું માલુમ પડવા લાગ્યું. એટલે સુધી કે હું કંઇક સમય બીલકુલ અચેતન થઇ ગયો. થોડી વાર પછી જ્હારે મ્હને શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ, ત્હારે મ્હેં જોયું કે તે યોગી મ્હારા મ્હોંની સામું જોઈ જોઇ સ્મિત કરેછે. યોગીએ કહ્યું:—"સાહેબ! હવે તો હમારો ભ્રમ દૂર થઈ ગયોને? ક્હો, ક્હેવો મનોરંજન દસ્ય દીઠો?"

કિંબહુના ! છ માસની અંદરજ મ્હારો અને આયશીનો વિવાહ થઇ ગયો અને તે આવીને મ્હારા મનોમંદિરમાં રાજ્ય કરવા લાગી.

આ ઉપરાન્ત યોગીનું અન્તિમ સ્મારક ચિહ્ન મ્હારી પાસે બરાબર એક વર્ષ એમજ રહ્યું. એની કંઈ સહાયતા લેવાની આવશ્યકતા ન પડી.

એક વર્ષની બાદ મ્હારો વિશ્વાસપાત્ર ચપરાસી પેન્સન લેઇ ચાલ્યો ગયો. અને એક બીજો માણસ ત્હેના સ્થાનપર નિયત થયો. એ ચપરાસી પોતાના કાર્યમાં બહુ નિપુણ હતો. પરન્તુ હું નથી કહી શકતો કે આયશી અને હું ત્હેનાપર વિશ્વાસ કેમ ન્હોતાં રાખતાં. હમે બન્ને સદૈવ ત્હેનાથી ખચકયાં રહેતાં હતાં.

મ્હારા સદર સ્થાનની પાસેજ સાત માઈલ દૂર એક "મિલ" ચાલતી હતી. તેનો પ્રધાન કર્મચારી (મેનેજર) જોન્સ મ્હારો પરમમિત્ર હતો. હું અને જોન્સ લંગોટીઆ દોસ્ત હતા. એક દિન મ્હારા કચેરીમાં જવાની પ્હેલાં મ્હારો મિત્ર જોન્સ દોડતો દોડતો મ્હારી પાસે આવ્યો મ્હેં ત્હેને પૂછ્યું કે શું છે? જોન્સે બહુ વિકલતાથી કહ્યું:—"મિત્ર, હું ઘણો કષ્ટમાં છું...કાલે મિલમાં કામ કરતે કરતે મ્હને બહુ અસુર થઇ ગઈ હતી. એટલામાં લગભગ ૩૦૦૦ રૂપીયા આવ્યા. હું ઘેર જવાની ઉતાવળમાં હતો એથી મ્હેં ગણ્યા વિનાજ તે રૂપિયા ગાડીમાં રાખી લીધા અને બંગલાપર પ્હોંચીને એક પેટીમાં થેલીઓ બંધ કરીને સૂઈ ગયો. રાત્રે કોઇક ચોર આવ્યો અને સર્વ રૂપિયા ઉઠાવી લેઇ ગયો. મ્હેં આ વિષયમાં ઘણી રીતે પૂછપરછ તપાસ કરી પણ કંઇ પત્તો મળ્યો નહિ. હું હવે ત્હમારી પાસે આવ્યો છું. મ્હારી કંઇ સહાયતા કરો; નહિ તો મિલનો માલિક આ ચોરીનો તમામ દોષ મ્હારી ઉપર નાંખશે. હું બહુ વ્યાકુલ છું, મ્હારી સમજમાં આવતું નથી કે શું કરૂં?"—

હું સત્વર મ્હારી ગાડીમાં જોન્સને લેઇ મિલમાં ગયો. બહુએ તપાસ કરવા છતાં પણ કંઇ પરિણામ ન નીકળ્યું. પાછા આવીને મ્હેં પોલીસ ઇન્સપેકટરને મોકલ્યો. તેણે પણ પોલીસની બધી ચાલ ચલાવી અને ઘણો પરિશ્રમ કર્યો, પરન્તુ સફળતા ન થઈ.

મ્હારા મિત્ર જોન્સની દિલગીરીનું ઠેકાણું ન્હોતું. હું પણ સોચવા લાગ્યો કે કઈ રીતે હું મ્હારા મિત્રની સહાયતા કરૂં. એટલામાં મ્હને શ્વેતામ્બુજનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. મ્હેં કહ્યું આ બહુ સારો વખત છે; હવે હું આ અલૌકિક શક્તિ દ્વારા મ્હારા મિત્રને આ ઘોર સંકટમાંથી બચાવવાનો ઉદ્યોગ કરીશ.

હું તુરતજ મ્હારા મકાનમાં ગયો. ત્હાં મ્હારી પેટી ખોલી, તેમાંથી તે કાષ્ટની ડબ્બી મ્હેં કહાડી. તેની અંદરથી શીશી બ્હાર કહાડી પછી તેનો મુખ ખોલીને તે શ્વેતામ્બુજને સુંઘવાથી હું અચેત થઈ ગયો. આ દશામાં મ્હેં જોયું કે હું મ્હારા મિત્ર જોન્સની મિલની પાસે એક શુન્ય સડક પર ઉભો છું. તે વખતે સૂચિ–ભેદ અંધકાર છે અને એક સમીપવર્તી સઘન કુંજમાંથી ચાર મનુષ્ય નીકળી દોડતા દોડતા એક વૃક્ષની નીચે જઇ કંઇ ડાટી રહ્યા હતા. તે ચાર મનુષ્યોમાં એક તો મ્હારો જૂનો ચપરાસી હતો. બીજાને ત્હેની સાથે કદી કદી મ્હેં જોયો હતો; બીજા એને હું જાણતો ન હતો. આટલું રહસ્ય જોવા બાદ મ્હારી નિદ્રા ભંગ થઇ. મ્હેં તે સમયે રાત્રિએજ ગાડી મંગાવી. અને મિલમાં પ્હોંચી મ્હારા મિત્ર જોન્સને બોલાવ્યો. તે એક લૅન્ટર્ન–ફાનસ–લેઇને આવ્યો. હું

એને લેઇને તેજ વૃક્ષની નીચે પ્હોંચ્યો અને ખોદાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. થોડું ખોદયા બાદ સર્વે થેલીઓ, રૂપિયા સહિત, મળી ગઈ. મ્હારો મિત્ર જોન્સ હર્ષથી ખિલી ઉઠયો. ત્હેને હું ત્હાંજ છોડી બંગલે પાછો આવ્યો અને કોટવાલને બોલાવી મ્હારા ચપરાસીને ત્હેના સાથીઓ સમેત પકડવાની આજ્ઞા આપી.

આ પછી એક વર્ષ સુધી ફરી તે શ્વેતામ્બુજ એમજ પડયું રહ્યું. ત્હેની અલૌકિક શક્તિની સહાયતા લેવાનો કોઈ અવસર ન આવ્યો. આજ વર્ષે ઈશ્વરની કૃપાથી આયવીનો અને મ્હારો આનંદ વધારવાને એક બાલક ઉત્પન્ન થયું. આની ઉત્પત્તિથી હમારા બન્નેના સાંસારિક આનન્દની સીમા ન રહી. તે બાલક હર સમય પ્રીતિથી આયવીને ગોદમાં શોભિત કરતો હતો. દૈવવશાત્ થોડા દિવસ બાદ તે હમારા સમસ્ત સુખનો આધાર એકાએક રોગગ્રસિત થઈ ગયો, જેથી આયવીને અને મ્હને અસહ્ય વેદના થઇ. સિવિલ સર્જન દિવસમાં કેટલીએ વાર આવતો હતો; પરન્તુ તે મહારોગ દિવસો દિવસ વધતોજ જતો હતો. એક દિન સિવિલ સર્જને અલગ લેઇ જઇ મ્હને કહ્યું:—

"મિત્ર ! જે કંઈ બની શકે છે તે કરૂં છું. પરન્તુ......!" તેના આ અટકી જવાથી પાઠક સમઝી શકશે કે મ્હારી શું દશા થઇ ! હું તેજ વખતે સિવિલસર્જનને વિદાય કરી મ્હારા ઓરડામાં ગયો અને ત્હાં મૂર્છિત થઇ પડી ગયો. તે અવસ્થામાં મ્હેં જોયું કે પેલો યોગી મ્હારી સમ્મુખ ઉભો છે. આજ ત્હેની તે દશા નથી જે પ્રથમ હતી. હાલ ત્હેનું સમસ્ત શરીર દેદીપ્યમાન થઈ રહયું હતું અને ત્હેના મસ્તક પર મહત્તાનાં વિશેષ લક્ષણ જોવામાં આવતાં હતાં: તેણે કહ્યું:—"સાહેબ! જે વખતે ત્હમને કંઇ કષ્ટ હોય ત્યારે ત્હમે મ્હારૂં સ્મરણ કર્યા કરો. મ્હારી સહાયતા સદૈવ ત્હમારે માટે ઉપકારી થશે. જે પદાર્થ હું ત્હમને આપી ચૂકયો છું તે ત્હમને ત્હમારી વર્તમાન વેદનાથી બચાવશે: શોક શા માટે કરો છો?"

એટલામાં મ્હારી મૂર્ચ્છા વળી: તો જોયું કે પ્યારી આયવી પણ મ્લાન મુખ કરી મ્હારી સમીપ પાષાણની પ્રતિમા જેવી ઉભી છે. ત્હેની ચેષ્ટાથી પ્રતીત થતું હતું કે મ્હારા અને ત્હેના સાંસારિક જીવનનો આધાર ક્રિયમાણ દશામાં છે. મ્હારા કેટલીએ વાર પ્રશ્નો કરવા પછી આયવીએ ડચકાં ખાતે ખાતે કહ્યું:—

"પ્રાણપતિ ! શું કહું ? આપ શ્વેતામ્બુજની કેમ સહાયતા માગતા નથી ? તેજ આપણા આ અપાર દુઃખને દૂર કરી શકે છે." ત્હેના આ કથનથી મ્હારી મૂર્છિતાવસ્થામાં યોગીએ મ્હને જે કંઈ કહ્યું હતું ત્હેનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. મ્હેં કહ્યું:

"પ્રિયે ! તું બાળકની પાસે ચાલ. હું શ્વેતામ્બુજ કહાડું છું."—

મ્હેં પુનઃ તેજ રીતે શ્વેતામ્બુજ સુંઘ્યું અને પૂર્વવત્ અચેત થઇ ગયો. આ અવસ્થામાં મ્હેં શું જોયું? હું એક અગત્યન્ત રમણિય વનમાં ઉભો છું. મ્હારી સમક્ષ એક પરમ રમ્ય પર્વતની કન્દરા જે વૃક્ષ શાખાઓથી આચ્છાદિત છે, ત્હેમાં એક મહાત્મા પોતાના હાથમાં માળા સહિત વિરાજમાન છે. તે મહાત્માની સમક્ષ એક લાંબા શરીરનો મનુષ્ય બે હાથ જોડી ઉભો છે અને મહાત્માને કહી રહ્યો છે:—

"મહારાજ ! ચિરકાલ પશ્ચાત્ મ્હને અત્રે આવવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. તે શ્વેતામ્બુજ જે સર્વદા સમસ્ત આપત્તિઓથી મ્હારૂં રક્ષણ કરતું હતું તે હમારે ત્હાંથી કોઇ

ચોરી લેઇ ગયું. હું બહુ સમય થયાં ત્હેનો શોધ કરી રહ્યો છું. જો તે મ્હને મળશે નહિ તો મ્હારૂં સર્વસ્વ નાશ થઇ જશે. મહારાજના હાથથીજ મ્હને તે પદાર્થ મળ્યું હતું. આ જ હું આપનાજ શરણમાં આવ્યો છું અને આશા કરૂં છું કે સ્વામી મ્હને તે પ્રાપ્ત કરવામાં સહાયતા આપશે. "

મહાત્માએ ઉત્તર આપ્યોઃ

" પુત્ર ! ઇશ્વરની એ પ્રેરણા હતી કે આટલા દિવસો સુધી ત્હને તે અલૌકિક પદાર્થથી વંચિત થઈ જવાથી આ કષ્ટ પડે. હવે તું-નગર જા. ત્હાં અમુક અંગરેજ પાસેથી તે પદાર્થ માગ. તે ત્હને સહર્ષ દેઇ દેશે. પરન્તુ જવાની શીઘ્રતા કર અને આ વાતનું ધ્યાન રાખ કે ત્હાં પ્હોંચવામાં બે દિવસથી અધિક ન લાગે. નહિ તો તે અંગરેજને ઘણી હાની પ્હોંચશે. આ સમય સુધી અવશ્ય તે શ્વેતામ્બુજને પાત્ર તે હતો, પરન્તુ હવે જો તે ત્હેની પાસે અધિક રહેશે તો ત્હેને સંકટો સહેવાં પડશે."

તે મનુષ્ય મહાત્માને દંડવત્ કરી ત્હાંથી ચાલતો થયો. એટલામાં હું પણ સચેત થઇ બેઠો થયો.

આયવી પુનઃ દોડતી દોડતી આવી અને કહ્યું કે પ્યારા ટોમ(Tom)ની દશા હવે વધુ શોકજનક થવા માંડી છે. હું શ્વેતામ્બુજને પેટીમાં બંધ કરી આયવીની સાથે ટોમની પાસે ગયો.

વાસ્તવમાં ત્હેની દશા એવીજ હતી. પરન્તુ હું જાણતો હતો કે તે સારો થઈ જશે. હું ઉભો ઉભો ત્હેના પલંગની પાસે એ વિચાર કરી રહ્યો હતો, એટલામાં મ્હારા દ્વાર-પર કોઇએ અવાજ કર્યો. મ્હેં જઇને જોયું તો તેજ માણસ હતો જ્હેને મ્હેં મ્હારી અ-ચેતનામાં તે મહાત્માની સામે જોયો હતો. મ્હને દેખતાંજ તેણે પ્રણામ કર્યા અને કહ્યુંઃ " સાહેબ ! હું ત્હમારી પાસેથી મ્હારૂં શ્વેતામ્બુજ માગવા આવ્યો છું. "

મ્હેં કહ્યું—" પ્રથમ મ્હને એ બતલાવ કે તે કયા પ્રકારનું છે ? "

ત્હેણે ઉત્તર આપ્યુંઃ " તે એક શીશીમાં બંધ છે, નથી કદી શુષ્ક થતું, તેમ પૂર્ણ તથા વિકસિત પણ થતું નથી. આજ ત્રણ વર્ષ થયાં એક યોગીએ તે ત્હમને તે આપ્યું હતું."

એટલું સાંભળી મ્હને પૂર્ણ વિશ્વાસ થઇ ગયો કે યથાર્થમાં તેજ વ્યક્તિ તે અલૌકિક પદાર્થનો સ્વામી છે. મ્હેં તે ફુલ લાવી ત્હેને સહર્ષ આપી દીધું. તેણે ત્હેને લઇને કહ્યું— ' સાહેબ ! ત્હમને કદી કોઇ બાધા નહિ થશે અને આ શ્વેતામ્બુજની દૈવી શક્તિ સર્વદા હમારા ઘરમાં વર્ત્તમાન રહેશે. "

એટલું કહી ત્હેણે પ્રણામ કર્યા અને ચાલતો થયો. આ પછી થોડીવારે ટોમની દાઇએ આવી કહ્યું કે, " બચ્ચું આ વખતે સુઇ રહ્યું છે, અને કાંઇક ઠીક લાગે છે." બીજે દિવસે બાળક બીલકુલ સારો થઈ ગયો અને ચોથે-દિવસે પૂર્વવત્ ખેલવા લાગ્યો.

સિવિલસર્જન મહોદય, કે જે પ્રથમ આવ્યા કરતા હતા, તે બાળકના તન્દુરસ્ત થઇ જવાથી બોલ્યાઃ " કહો મિત્ર ! મ્હેં ત્હમારા બચ્ચાને કેવી રીતે બચાવ્યો ? "

આના ઉત્તરમાં-હું કેવળ સ્મિત કરી ચૂપ રહી ગયો.

—" જ્યોતિ. "

એને લેઇને તેજ વૃક્ષની નીચે પ્હોંચ્યો અને ખોદાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. થોડું ખોદવા બાદ સર્વે થેલીઓ, રૂપિયા સહિત, મળી ગઈ. મ્હારો મિત્ર જોન્સ હર્ષથી ખિલી ઉઠ્યો. ત્હેને હું ત્હાંજ છોડી બંગલે પાછો આવ્યો અને કોટવાલને બોલાવી મ્હારા ચપરાસીને ત્હેના સાથીઓ સમેત પકડવાની આજ્ઞા આપી.

આ પછી એક વર્ષ સુધી ફરી તે શ્વેતામ્બુજ એમજ પડયું રહ્યું. ત્હેની અલૌકિક શક્તિની સહાયતા લેવાનો કોઈ અવસર ન આવ્યો. આજ વર્ષે ઈશ્વરની કૃપાથી આયવીનો અને મ્હારો આનંદ વધારવાને એક બાલક ઉત્પન્ન થયું. આની ઉત્પત્તિથી હમારા બન્નેના સાંસારિક આનન્દની સીમા ન રહી. તે બાલક હર સમય પ્રીતિથી આયવીને ગોદમાં શોભિત કરતો હતો. દૈવવશાત્ થોડા દિવસ બાદ તે હમારા સમસ્ત સુખનો આધાર એકાએક રોગગ્રસિત થઈ ગયો, જેથી આયવીને અને મ્હને અસહ્ય વેદના થઇ. સિવિલ સર્જન દિવસમાં કેટલીએ વાર આવતો હતો; પરન્તુ તે મહારોગ દિવસો દિવસ વધતોજ જતો હતો. એક દિન **સિવિલ** સર્જને અલગ લેઇ જઇ મ્હને કહ્યું:—

"મિત્ર ! જે કંઈ બની શકે છે તે કરૂં છું. પરન્તુ......!" તેના આ અટકી જવાથી પાઠક સમઝી શકશે કે મ્હારી શું દશા થઇ ! હું તેજ વખતે **સિવિલસર્જનને** વિદાય કરી મ્હારા ઓરડામાં ગયો અને ત્હાં મૂર્છિત થઇ પડી ગયો. તે અવસ્થામાં મ્હેં જોયું કે પેલો યોગી મ્હારી સમ્મુખ ઉભો છે. આજ ત્હેની તે દશા નથી જે પ્રથમ હતી. હાલ ત્હેનું સમસ્ત શરીર દેદીપ્યમાન થઈ રહ્યું હતું અને ત્હેના મસ્તક પર મહત્તાનાં વિશેષ લક્ષણ જોવામાં આવતાં હતાં: તેણે કહ્યું:—"**સાહેબ** ! જે વખતે ત્હમને કંઇ કષ્ટ હોય ત્યારે ત્હમે મ્હારૂં સ્મરણ કર્યા કરો. મ્હારી સહાયતા સદૈવ ત્હમારે માટે ઉપકારી થશે. જે પદાર્થ હું ત્હમને આપી ચૂકયો છું તે ત્હમને ત્હમારી વર્ત્તમાન વેદનાથી બચાવશે. શોક શા માટે કરો છો ?"

એટલામાં મ્હારી મૂર્ચ્છા વળી: તો જોયું કે પ્યારી **આયવી** પણ મ્લાન મુખ કરી મ્હારી સમીપ પાષાણની પ્રતિમા જેવી ઉભી છે. ત્હેની ચેષ્ટાથી પ્રતીત થતું હતું કે મ્હારા અને ત્હેના સાંસારિક જીવનનો આધાર મ્રિયમાણ દશામાં છે. મ્હારા કેટલીએ વાર પ્રશ્નો કરવા પછી આયવીએ ડચકાં ખાતે ખાતે કહ્યું:—

"**પ્રાણપતિ** ! શું કહું ? આપ શ્વેતામ્બુજની કેમ સહાયતા માગતા નથી ? તેજ આપણા આ અપાર દુઃખને દૂર કરી શકે છે." ત્હેના આ કથનથી મ્હારી મૂર્છિતાવસ્થામાં યોગીએ મ્હને જે કંઈ કહ્યું હતું ત્હેનું સ્મરણ થઇ આવ્યું. મ્હેં કહ્યું:

"**પ્રિયે** ! તું બાળકની પાસે ચાલ. હું શ્વેતામ્બુજ કહાડું છું."—

મ્હેં પુનઃ તેજ રીતે શ્વેતામ્બુજ સુંઘ્યું અને પૂર્વવત્ અચેત થઇ ગયો. આ અવસ્થામાં મ્હેં શું જોયું? હું એક અત્યન્ત રમણિય વનમાં ઉભો છું. મ્હારી સમક્ષ એક પરમ રમ્ય પર્વતની કન્દરા જે વૃક્ષ શાખાઓથી આચ્છાદિત છે, ત્હેમાં એક **મહાત્મા** પોતાના હાથમાં માળા સહિત વિરાજમાન છે. તે **મહાત્માની** સમક્ષ એક લાંબા શરીરનો મનુષ્ય એ હાથ જોડી ઉભો છે અને મહાત્માને કહી રહ્યો છે:—

"**મહારાજ** ! ચિરકાલ પશ્ચાત્ મ્હને અત્રે આવવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. તે શ્વેતામ્બુજ જે સર્વદા સમસ્ત આપત્તિઓથી મ્હારૂં રક્ષણ કરતું હતું તે હમારે ત્હાંથી કોઇ

ઉલટપક્ષ.

હાથી—મારી સુંઢમાં કોઇ પેસશો માં, હું પાણી ડહોળીશ.
પાણી—મને કોઇ ડહોળશો માં, હું આગ ઓલવીશ.
આગ—મને કોઈ ઓલવશો માં, હું ઘોકો બાળીશ.
ઘોકો—મને કોઈ બાળશો માં, હું કુત્તા મારીશ.

એ પ્રમાણે કુત્તો, મીની, ઉંદર, રાણી, રાજા અને સુતાર પોતપોતાની ફરજ બજાવવા તૈયાર થાય છે ને હકાર ભણે છે સુતાર થએલો બાળક જુદા બેઠેલાં (ખોડ કલ્પેલા) બાળક પાસે જઈ વાંસલા કે કુહાડા જેવુ હથીઆર બતાવી ચીરવાનો દેખાવ કરે છે. એટલે ખોડ ચણો આપી દે છે. અને બીજા વધારે મગાવી રાખેલા ચણા આ બેગા મળી વહેચી ખાય, આમ વ્યવસ્થા હોવી જોઇએ એમ અનુમાન થાય છે.[1]

ભોળી જમના. ભાગ ૧ લો. (ખાસ કન્યાઓજ ગાય છે.)[2].

ગોલના ઉઢાણી રે, ભોળી જમના
રૂપલાનું બેડું રે, ,, ,,
સરોવર પાણી ગ્યાતા રે, ,, ,,
વીશ બેડાં ભર્યા રે, ,, ,,
એક બેડું હાલુ રે, ,, ,,
વળી ઉણું પાલું રે, ,, ,,
ત્યાં તો બાળ જાગ્યાં રે, ,, ,,
કેમ દોરી તાણું રે, ,, ,,
આમ દોરી તાણું રે[3] ,, ,,

ભોળી જમના. ભાગ ૨ જો *

આજ વ્હેલી ઉઠી રે, ભોળી જમના. દળણું દળ્યું મુકી રે, ભોળી જમના
પછી છાશ કીધી રે, ,, લોટી લોટી દીધી રે, ,,
ગાય-ભેંશ દોહી રે, ,, વટલોઇ લોહી રે, ,,
ગસોડામાં પેઠાં રે, ,, હામ ધોયાં બેઠાં રે, ,,
આમ જમી લીધું રે, ,, કામ પૂરૂં કીધું રે. ,,

૧ મચ્છર કહીને જેને બોલાવે, તે છોકરો ઉભો થાય, એટલે હાથી કલ્પાએલો તુરત બોલી ઉઠશે, જેના બોલ ઉલટપક્ષમાં જણાવ્યા છે. કુલ ૧૩ જણ મળી આ રમત કરી શકે. એક બીજાનો હાથ અને બળ સમજાવવાની રમત છે.

૨ બે કન્યાઓ સમાન વયની સામસામી ઊભી રહી એક બીજાના હાથ લંબાવી પંજા જોડે છે. પછી દરેક પદ બોલતાં હાથને પકડી રાખીને બાજુ ઉપર ડોલાવે છે. જો પૂર્વપશ્ચિમ મોં રાખી ઊભી હોય, તો ઉત્તર દક્ષિણ તરફ હાથની ગતિ કરે છે.

૩. હાથ ફરવા પાડી હિંચકાવ્યાની માફક એક કન્યા કરી દેખાડે છે.

* આ ભાગ ક્ષેપક છે (નવીન ઉમેરાયો છે). દરેક કામ કેમ કરાય છે, તે હાથના ગમનવલનથી એક કન્યા કરી બતાવે છે, એજ પ્રમાણે બોલીને સામી લાઈનમાં ઊભેલી કન્યાઓ હાવભાવ કરતાં કરે, એવી યોજના છે.

ઉત્તરપક્ષ.

હાથી—મારી સુંઢમાં કોઇ પેસશો માં, હું પાણી ડહોળીશ.
પાણી—મને કોઇ ડહોળશો માં, હું આગ ઓલવીશ.
આગ—મને કોઈ ઓલવશો માં, હું ઘોકો બાળીશ.
ઘોકો—મને કોઈ બાળશો માં, હું કુત્તા મારીશ.

એ પ્રમાણે કુત્તો, મીની, ઉંદર, રાણી, રાજા અને સુતાર પોતપોતાની ફરજ બજાવવા તૈયાર થાય છે ને હકાર ભણે છે. સુતાર થએલો બાળક જુદા બેઠેલાં (ખોડ કલ્પેલા) બાળક પાસે જઈ વાંસલા કે કુહાડા જેવું હથીઆર બતાવી ચીરવાનો દેખાવ કરે છે. એટલે ખોડ ચણા આપી દે છે. અને બીજા વધારે મગાવી રાખેલા ચણા સૌ ભેગા મળી વહેંચી ખાય. આમ વ્યવસ્થા હોવી જોઇએ એમ અનુમાન થાય છે.[1]

ભોળી જમના. ભાગ ૧ લો. (ખાસ કન્યાઓજ ગાય છે.)[2]

સોનાના ઉઢાણી રે, ભોળી જમના.
રૂપલાનું બેડું રે, „ „
સરોવર પાણી ચ્યાંતાં રે, „ „
વીરા બેઢાં ભર્યા રે, „ „
એક બેડું હાલ્યું રે, „ „
વળી ઉણું પાયું રે, „ „
ત્યાં તો બાળ જાગ્યાં રે, „ „
કેમ દોરી તાણું રે, „ „
આમ દોરી તાણું રે.[3] „ „

ભોળી જમના. ભાગ ૨ જો.*

આજ વ્હેલી ઉઠી રે, ભોળી જમના. દળણું દળ્યું મુઠી રે, ભોળી જમના
પછી છાશ કીધી રે, „ લોટી લોટી દીધી રે, „
ગાય-ભેંશ દોહી રે, „ વટલોઇ લોઠી રે, „
રમોડામાં પેઠાં રે, „ હામ ઘોયાં એઠાં રે, „
આમ જમી લીધું રે, „ કામ પૂરૂં કીધું રે. „

---

૧ મચ્છર કહીને જેને બોલાવે, તે છોકરો ઉભો થાય, એટલે હાથી કલ્પાએલો તુરત બોલી ઉઠશે, જેના બોલ ઉત્તરપક્ષમાં જણાવ્યા છે. કુલ ૧૩ જણ મળી આ રમત કરી શકે. એક બીજાનો દાબ અને બળ સમજાવવાની રમત છે.

૨. બે કન્યાઓ સમાન વયની સામસામી ઉભી રહી એક બીજાના હાથે લંબાવી પંજા જોડે છે. પછી દરેક પદ બોલતાં હાથને પકડી રાખીને બાજુ ઉપર ઉલાળે છે. જો પૂર્વપશ્ચિમ મોં રાખી ઉભી હોય, તો ઉત્તર દક્ષિણ તરફ હાથની ગતિ કરે છે.

૩. હાથ છુટા પાડી છિંચકાવ્યાની માફક એક કન્યાકુંવરી દેખાડે છે.

* આ ભાગ ક્ષેપક છે (નવીન ઉમેરાયો છે). દરેક કામ કેમ કરાય છે, તે હાથના ચલનવલનથી એક કન્યા કરી બતાવે છે, એજ પ્રમાણે બાકીને સામી લાઈનમાં ઉભેલી કન્યાઓ હાવભાવ કરતાં કરે, એવી યોજના છે.

ઉપન્યાસઃ ચાલુ નવલકથા.

પ્રેમની પાંખો !

પ્રકરણ ૧ લુંઃ ચમત્કાર.

[નવા વાંચનાર માટે: ૧. નાદુરસ્ત તબિયત, લ્હેણદારોનો ત્રાસ, અને પત્નીનું મરણુ,–એ સર્વથી કંટાળી ગયેલો કમળાકર નામનો યુવાન શ્રી ગુરુદાસના આશ્રમમાં આવે છે: મહન્તજીની મનોહર તરુણ પુત્રીનું અહિં ત્હેને પ્રથમ દર્શન થાય છે અને આ મન્દિરનું ઉદાર આતિથ્ય અનુભવે છે. ગુરુદાસજીને તે પોતાનાં દુઃખદર્દ જણાવી ત્હેમની સલાહ–સહાય માગે છે.]

૨. મહન્તનો અતિથિઃ

મન્દિરમાં આરતી થોડીજ વારમા શરૂ થઈ. ઘટારવ, શંખનાદ, ઘડિયાળનો રણકાર, ભેરીનો ધ્વનિ, નગારાનો અવાજ, અને શરણાઈ–ભૂંગળના સુરનું મિશ્ર સંગીત આરંભાયુંઃ સાથે સાથે ભક્તમંડળી અને દર્શન અર્થે આવેલા ગામલોકના અનેક રાગ તાલવાળો મૃદુ–બીપણુ સ્વર પણ ભળતો ચાલ્યો. આથી એક સુનવીન રમ્ય ઘોંઘાટ મચી રહ્યો. સુવાસ ભર્યા વિવિધરંગી ફૂલ પર્ણથી ભરાઈ ગયેલું શ્રી જગન્નાથજીનુ સિંહાસન અને આ તરૂભવન; પુષ્કળ ઘીથી ઉભરાતા મ્હોટા રૂપાના દીવા અને સુગન્ધ પૂર્ણ દ્રવ્યોથી છલકાતુ મન્દિર; દૂર–નર્મદાની જળલહરોમાં રમતા અને ચળકતાં બાલસૂર્યનાં લલિત કિરણો, તથા પ્રાતઃકાળમાં પ્રફુલ્લ થતી વનસમૃદ્ધિના કોમળ હૃદયોમા થઈને વિહરતો સુખકર પવન–આ ભવ્ય દેખાવની અલૌકિકતા, આ દિવ્ય પળની મનોહરતા પ્રત્યક્ષ કરતાં હતાં.

આરતી થઇ રહી એટલે સઘળું શાન્ત બની ગયું; અને સ્મૃતિમાં રહેલો ત્હેનો મધુર ઝણઝણાટ પણ "પુષ્પાંજલિ"ના અર્પણના લલિત–ગંભીર પાઠ આગળ લગભગ વિસરાઈ ગયો. હવે મહન્તનો પુત્ર સાધુરામ અને કમળાકરને દૂધ આપી ગઈ હતી તે સુન્દર બાલિકા આગળ આવ્યાં તે બાલાને પગે રૂપાની ઘુઘરીવાળાં ઝાંઝર હતાં અને હાથ ઉપરનાં સુવર્ણ કંકણ પણ ઘુઘરીઓથી ભરપૂર હતાં. સાધુરામના હાથમાં એક ન્હાનકડી શ્યામવર્ણની મુરલી હતી ધીમે ધીમે ત્હેનો મધુર ટહુકાર શરૂ થયોઃ અને સાથે પેલી બાલિકાનુ નૃત્ય પણ આરંભાયું. સુન્દર વાદ્યરવ સાથે મોહિનીમય પ્રાસાદિક નૃત્યકલા, અને તે પણ શ્રી પ્રભુના ચરણ આગળ,–એ કોને મુગ્ધ ન કરે? થોડા સમયમાં આખું દેવાલય મુરલીરવની મીઠાશથી ભરપૂર થઈ ગયુ અને રૂપાની ઘુઘરીઓનો તાલબન્ધ નન્દન રવલહરો ચોતરફ રેલાવી રહ્યો હતો. ખરેખર, મૂર્તિપૂજાના સખ્ત વિરોધીઓને પણ ભક્તિરસની માધુરીનાં આવાં વિરલ દર્શન અશક્ય બનાવી મૂકે, તો ત્હેવા પ્રસંગની અસર ત્હેના અનુયાયી મંડળ ઉપર અસાધારણ રીતે થાય, અને ઈશ્વરનુ સામિપ્ય એવી પળોમા ત્હેને પ્રતીત થાય, એમાં કાંઈ આશ્ચર્યજેવું છે?

કમળાકર સુધારાનિવાસી હતોઃ અને આપણી હાલની બુદ્ધિપ્રધાન કેળવણીની સંસ્થાઓમાં ત્હેણે શિક્ષણ મેળવેલું હતુ છતાં આવો દેખાવ ત્હેને અદ્ભુત લાગે. અને

ત્હેના ઉપર અસર કરે ત્હેમાં કાંઈ નવાઈજેવું ન્હોતું કારણકે આજનો કમળાકર નિત્યના કરતાં પણ જૂદો હતો. થોડીવાર ઉપર મોહિનીરૂપ ગુરૂદાસજીની મનોહર કન્યા ત્હેણે જોઈ, ત્યારથીજ ત્હેનું હૃદય સ્વાધીન ન્હોતું. મન્દિરમાં આવ્યા પછી પણ ત્હેનાં નયન તે બાલાને શોધી રહ્યાં હતાં: પરન્તુ મહન્તની સર્વ પ્રકારની નિયમિતતા અને વ્યવસ્થા મુજબ દેવાલયમાં પણ ગોઠવણી થયાં કરતી. એટલે સ્ત્રીવર્ગ માટે ચોકની સામેની મ્હોટી ઓસરી ઉપર બેસવા-ઉભાં રહેવાની સગવડ હતી. આથી તેઓ પુરૂષો કરતાં પણ અધિક સુગમતાથી ભગવાનની મૂર્ત્તિનાં દર્શન કરી શકતાં અને છતાં ગર્દીમાં ત્હેમની સ્વાભાવિક વિનયવૃત્તિ શિથિલ થવાનું કાંઈ પણ કારણ ન રહેતું. આ વ્યવસ્થાને લીધે કમળાકર તે બાલિકાને જોઈ શકયો તો ખરો, પરન્તુ ત્હેના તરફ દૃષ્ટિ રાખી શકયો નહિં હતો. પણ આરતી અને પુષ્પાંજલિ થઈ રહ્યા પછી તો ત્હેનુંજ હૃદયંગમ—ભક્તિપૂર્ણ—કવિતાકલા ભર્યું–સંગાનમય નૃત્ય તે જોવા પામ્યો: અને આ પળથી પોતાના જીવનનાં અનેક સ્વપ્નામાં એ બાલાના પ્રેમની પ્રાપ્તિને જ મુખ્ય ગણવા લાગ્યો: ત્હેના સાન્નિધ્યમાં જીંદગીનાં અનેક આધિ-વ્યાધિ ક્ષણભર વિસરી ગયો હોયની, એમ થઈ રહ્યું.

મુરલીગાન અને નૃત્યવાદ્ય સમાપ્ત થયાં તથા આરતી સંઘળાં મનુષ્યોમાં દર્શનાર્થે ફેરવવામાં આવી. ગુરૂદાસજી શ્રીજગન્નાથજીના ધ્યાનમાં એકાગ્રવૃત્તિથી હાથ જોડીને મૂર્ત્તિ સમિપ ઉભા રહ્યા હતા, ત્હેમણે લાંબા થઇને પ્રભુને દંડવત્ પ્રણામ કર્યાં અને પછી લોકસમૂહ તરફ ફરી, હાથ લાંબા કરી, આશીર્વાદ આપ્યો. હવે એકએક સ્ત્રીપુરૂષ અને બાલિક આવીને ત્હેમને પગે પડવા લાગ્યાં, જેમને દરેકને તેઓ આનન્દભર્યા નયનથી, સ્મિતમય મુખાકૃતિથી, સ્નેહભરી આશીષો આપતા હતા. કમળાકરે પણ તે મંડળની સાથે સમિપ આવીને નમ્રતાપૂર્વક નમન—વન્દન કર્યું. નવો અતિથિ આવેલો જોઇને ગુરૂદાસજીએ આ સર્વ કર્મકાંડ થઇ રહ્યા પછી ત્હેને મન્દિરના ચાચરમાં એક ખુણા આગળ બેશીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને જાણે લાંબા સમયથી તે પોતાના પિછાનમાં હોય તેમ, અથવા મુસાફરીએ ગયેલ સ્વજન ઘણે દિવસે પાછો આવ્યો હોય તેમ, ત્હેની સાથે વાતચીત કરવા માંડી.

મન્દિરની આગળના વિશાળ ચોકમા બે ત્રણ ભજનમંડળીઓ કીર્તન કરી રહી હતી. અને એક જગોએ ચોતરા ઉપર બેશીને સાધુરામજી કાંઈ ધર્મ પુસ્તકનું વાંચન કરી શ્રોતાઓને ભાવાર્થ સમજાવતા હતા. દેવસેવા બંધ થઈ પરન્તુ ભક્તિનું વાતાવરણ ઘટયુ ન્હોતું. ગુરૂદાસજીની પાસે બે ચાર અતિથિઓ અને એક, બે ભક્તજન બેઠાં હતાં. કમળાકર પણ આ મંડળમાં ભળ્યો. મહન્તમહારાજ આ સમય " અતિથિપૂજન ", માટે રાખતા, અર્થાત્ ત્હેમના દર્શન, ત્હેમની સલાહ અથવા સહાય–માટે જે મનુષ્યો આવતાં ત્હેની સાથે વાતચીતમાંજ ત્હેમનો કેટલોક વખત જતો. લાંબાં વ્યાખ્યાનો કરવા કરતાં વાર્તાલાપમાંજ ત્હેમને યોગ્ય જણાય ત્હેવો સુબોધ પણ તે આપતા.

અનેક પ્રકારના વાર્તાવિનોદ થયા, જેમાં મહારાજ પોતે પણ આનન્દથી ભાગ લેતા હતા. આમ ને આમ દોઢ બે કલાક ચાલ્યા ગયા પણ જણાયું નહિં. આખરે એક સાધુએ આવીને ખબર આપી કે મહાપ્રસાદનો સમય થયો છે અને શ્રી ઠાકોરજીને ભોગ